This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

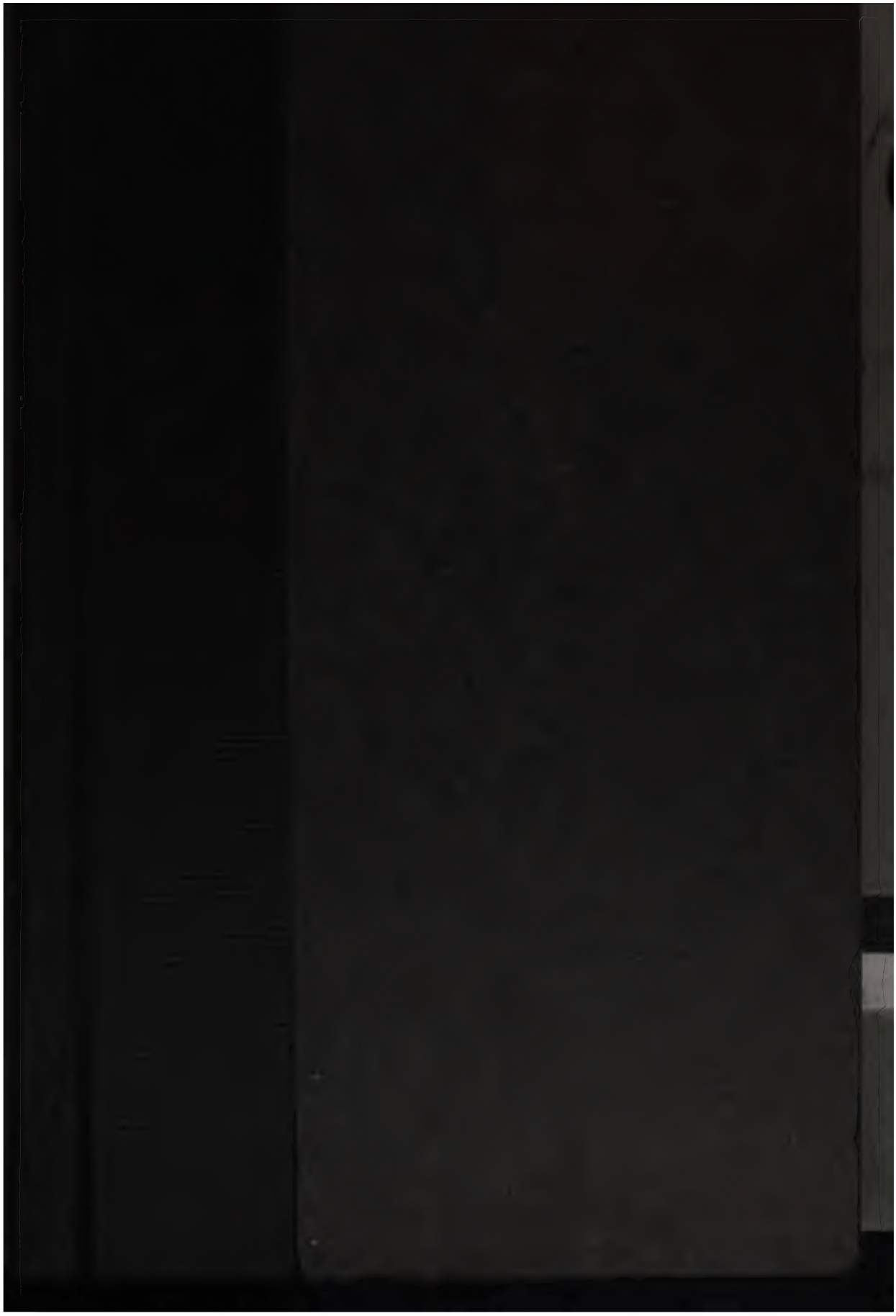

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARY

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

1888. ÉVI FOLYAM.

(XXII. ÉVFOLYAM.)

BUDAPESTEN, 1888.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

943.9105
S996
v. 22
1888

Budapest, 1888. Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája.

TARTALOM.

I. Történeti értekezések.

Lap.

BUNYITAY VINCZE.

sz nádor. Életrajz a XIII—XIV. századból I. II. közl. 15, 129

FRAKNÓI VILMOS.

s Tamás primás birtokszerzeményei 97

R. HORVÁTH JENŐ.

ny szó a magyar hadi történetírás ügyében 186
Nádasdy Ferencz és a Nádasdy-levéltár 421

JAKAB ELEK.

ykori Erdély nemzeti színeiről 485

KIRÁLY PÁL.

us Ulpius Trajanus dák háborúi I. II. közl. 812, 897

KOMÁROMY ANDRÁS.

gy-Idai család leveles ládája 740
Kata Szidónia levelei férjéhez I. II. közl. 798, 881

GR. LÁZÁR MIKLÓS.

ly főispánjai (1549—1711.) III—X. közl. 33, 242, 334, 426
505, 622, 730, 911

PAULER GYULA.

at-Dalmátország elfoglalásáról (1091—1111.) I. II. közl. . . 197, 320

PETTKÓ BÉLA.

s család levélesládájából 638

PÓR ANTAL.

Arnold emlékezete 1
et-ujvári grófok elnevezése 252
Sándor 785

SZENDREI JÁNOS.

egbuk ott görög boltos a XVII. században 533

THALLÓCZY LAJOS.

György s a magyar korona melléktartományai 523
-Brankovicsok 689

Lap.

THALY KÁLMÁN.

Kőrösy György följegyzéseiből 1707—1708. I. II. közl. 42, 156
Jávorka Ádám ezredes s a gr. Forgách- és Rákóczi-levéltár (Vázlat a Rákóczi emigratio történetéből) I—IV. közl. 293, 391, 489, 585
Jaroszlavi kutatások 597
Pótlék Jávorka Ádám életrajzához 768

TORMA KÁROLY.

Történeti apróságok 349

ZSILINSZKY MIHÁLY.

Patócsy Ferencz I. és II. közl. 611, 714

II. Könyvismertetések és bírálatok.

Á.—O.

A nemzeti játékszín története; írta *Bayer* József 263

BARABÁS SAMU.

Romano cath. per Moldaviam episcopatus; írta *Schmiedt* Guilielmus 762

BOROVSZKY SAMU.

Az erdélyi szászok iskolái a XVI—XVIII. sz.-ban, kiadta *Teutsch* Fr. 550

C.

Császári királyi hadvezérek és tábornokok életrajzai, kiadja a cs. k. *hadi-levéltár* igazgatósága 760

DUDÁS GYULA.

A régi Szeged II. kötet; írta *Reizner* János 369
Történelmi tanúlmányok; írta *Grosschmid* Gábor 758

HELLEBRAND ÁRPÁD.

Catalogus studiosorum scholae Marpurgensis; edidit Julius *Caesar* 467

HUNFALVY PÁL.

Herman Ottónak magyar halászati könyve, nyelvi, társadalmi, néprajzi és régészeti tekintetben 216
Magyarország helynevei I. köt. írta *Pesty* Frigyes 448
Magyar elemek az oláh nyelvben, írta *Alexics* György 750

JAKAB ELEK.

Erdély ország-nevei (*Hunfalvy* Pál nyomán) 65
A rumänek eredete (*Hunfalvy* Pál felolvasása a bécsi orientalista congressuson) 162
Alvinczi Péter oklevéltára III. kötete 269
Magyarországi jogtörténeti emlékek, összeállították dr. *Kolosváry* S. és dr. *Óváry* Kelemen. — I. és II. közl. 541, 642
A rumän történetírás újabb jelenségei. I. II. közl. 841, 932

KOLOSVÁRY SÁNDOR ÉS ÓVÁRY KELEMEN.

Észrevételek *Jakab* Elek úrnak »A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye« cz. munka bírálatára 828

Lap.

L. B.

Magyarország mezögazdaságának története; írta *Wenzel* Gusztáv 462

MAILAND OSZKÁR.

A sarmisegethusai Mithraeum, írta *Király* Pál 256

MANGOLD LAJOS.

Henry *Simonsfeld:* Der Fondaco der Fedeschi in Venedig und die deutsch-venczianischen Handelsbeziehungen 177

ÓVÁRY KELEMEN.

Lásd Kolosváry Sándor.

Oo - u.

Holzwarth: világtörténete, ford. *Szabó* Ferencz 170
Thierry Amadé: Elbeszélések a rómaiak történetéből az V. században, ford. *Öreg* János 173
Villemain: Pindar szelleme és a lantos költészet stb. Francziából ford. *Csiky* Gergely 371

PAULER GYULA.

Szent-Gellért csanádi püspök élete és művei; írta *Karácsonyi* János . 57

P. GY.

A hunok és magyarok »fekete illetve fehér« elnevezésének megfejtése; írta *Fischer* Károly Antal 276

PÓR ANTAL.

Der sogenannte Feldalter Karls des Kühnen v. Burgund; írta *Stammler* 665

RÉVÉSZ KÁLMÁN.

Tanúlmányok a magyar protestans egyház és irodalom történetéből; írta *Zoványi* Jenő 366
Kovács Gyula és br. *Roszner* Ervin irodalmi vitája a »Régi magyar házassági jog« felett 570

Br. ROSZNER ERVIN.

Az egyházi vagy praedialis nemesek és birtokuk; írta *Ozorai* József 71

SZENDREI JÁNOS.

Geschichte der kön. Freistadt Werschetz; von Felix *Milleker* . . . 272

TAGÁNYI KÁROLY.

A »Milieu« a történelemben. Dr. *Ratzel* Prigyes: A föld és az ember, ford. *Simonyi* Jenő 659

ZSILINSZKY MIHÁLY.

Das erste Jahrhundert aus dem Leben einer haupstädt. Gemeinde. Der Pester evang. Kirchengemeinde, geschildert von E. A. *Doleschall* . 80

VÁCZY JÁNOS.

Gróf Széchenyi István beszédei, összegyüjt. *Zichy* Antal 75
A szópprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban, írta *Beöthy* Zsolt 362
A magyar politikai irodalom történelméről I. II. közl. 851, 947

V. GY.

Karácson Imre »Magyarországi zsinatok« cz. munkája ismertetése 838

Lap

III. Tárcza.

A M. Tört. Társulat . . . 84, 181, 278, 375, 471, 573, 669, 767, 865, 961
Vidéki Társulatok 279, 376, 670, 772, 872, 964
Repertorium a külföldi tört. irodalomból. Összeállította *Mangold* Lajos . . . . . 85, 190, 282, (és *Kropf*) 472, 581, 678, 876
Történeti repertorium a hazai hírlapokból. Összeállította *id. Szinnyei* József 87, 286, 383, 475, 583, 681, 775
Folyóiratok szemléje 88, 287, 476, 681, 776, 966
Irodalmi szemle 91, 192, 288, 384, 481, 684, 779, 873, 967
Vegyes közlések 93, 387, 487, 583, 686, 782, 970
Történeti könyvtár 96, 196, 292, 388, 584, 688, 784, 880
Társulatunk halottai 1887-ben 195
Az Akadémia ügye a képviselőház előtt 280
Irodalomtörténeti apróságok, közli *Kaufman* Dávid 281
A házadó Magyarországon a XVIII.-sz. 377. — (Sz. P.) 579
Még egyszer a házadóról. *Marczali* Henriktől 673
Magyar Tud. Akadémia 488. — Jutalomtételei 579
† Deák Farkas nocrologja *Sz. S.* 577
A bp. tud. egyetem jutalomtételei a történettudomány köréből . . . 579
Báttory Zsigmond síremléke 671
A Koriatovics-féle oklevél. *Zsatkovics* Kálmántól 672
Még egyszer Savnik. *Wéber* Samutól 673
A zoványi részjószág adományozása. *Inczc* Károlytól 675
Gyűrűkiállítás. Y. 676
A m.-vásárhelyi kir. táblánál biztosítás végett letett családi leveles ládák. *Koncz* Józseftől 677
Pótlék Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtára II. kötetéhez. *Kaufman* Dávidtól 769
Pulszky Ferencz 50 éves jubileuma 769
Tudományos gyülések Tátrafüreden 770

IPOLYI ARNOLD,

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ELNÖKÉNEK EMLÉKEZETE.

(† 1886. deczember 2.)

Midőn a Magyar Történelmi Társulat *Ipolyi Arnold* emlékét megülni rendelé, valóban infandum iussit renovare dolorem oly férfiú elhunyta fölött, ki miután teljes életében csakis örömet és dicsőséget szerze nekünk, annál nagyobb fájdalmat és mélyebb gyászt okozott halálával.

Van-e közöttünk, tisztelt tagtársak, ki nem barátját, jóakaróját vagy pártfogóját vesztette benne? Van-e, kit Ipolyi hazafisága, tudománya, ügybuzgalma, munkássága, minden szép iránt érdeklődő nagy lelke, nyájas lénye, elismerése, melylyel a törekvést elhalmozta, — magához nem vonzott, kitartásra nem ösztönzött, iránta barátságra, tiszteletre és szeretetre nem gyulasztott?

Egyikünk többet, a másik kevesebbet, de mindnyájan sokat vesztettünk benne; legtöbbet mégis Társulatunk, melynek egyik alapítója, kiváló munkaereje, ékessége és szinte husz éven át elnöke vala, mely tisztét a Társulat keletkeztétől halálaig, akkor is, midőn közeli végét érezvén az általa betöltött magas tisztek legnagyobb részéről lemondva: büszkén viselte.

A fájdalom daczára, mely eltölt, fölöttébb megtisztelve tudom ugyan magam, hogy nekem jutott a feladat ünnepélyesen megemlékeznem róla e helyen, hol elnöki széke állott; azonban érzem azt is, hogy e megtisztelő feladatnak megfelelni képes nem vagyok.

Hisz hazánk nemzeti és míveltségi újabb történetének egész terűletét, melyen Ipolyi működése idején ifjú, erőteljes élet bok-

rosan sarjadott, és melynek fölvirúlásán ő minden tehetségével közre működött, kellene fölkarolnom, ha az ő emlékét méltón megülni akarnám.

Maradjon ez másoknak, maradjon későbbi időkre. A történet fogja őt teljesen méltányolni tudni.

Ha végig tekintünk a tiszteletnek és szeretetnek azon országos nyilvánúlásain, melyekkel Ipolyit életében és halálában ünnepelték, nem lehet panasz a kortársak elismerése fölött. A nemzet lerótta háláját e jeles és érdemes fia iránt, kinek népszerűsége, mióta Mythologiájával föllépett, egy perczre se lohadott, sőt folyton emelkedett. Mégis erős a meggyőződésem, hogy mennél inkább eltávolodunk sirjától, annál hatalmasabban tör ki belőle dicső emlékezete.

S ezért nem kívánom ez alkalommal őt mint főpapot, milyet a Szentlélek ritka kegyében küld kormányozni Isten szent egyházait, felmutatni: mily atyai gondját viselte a reá bizott nyájnak, ügyelt kivált a növendék papok hazafias nevelésére s ápolta híveiben a hazafisággal párosult igaz vallásosságot.

Ám méltányolják a szaktudósok, kik benne »Columbusukat« tisztelik, Magyar Mythologiáját, e »páratlan munkát, mely nagyszerű tudományos készülettel és lángelmű vizsgálattal hozza napfényre a magyar nép ősvallása egész rendszerét.«

Hirdesse, melyet alapított, iskolája a keresztény műrégészet körül szerzett nagy érdemeit: miként »áldozta föl idejét és munkásságát oly szakmának, mely nemzeti becsületünkre oly fontos, és mégis elhagyatva feküdt mindaddig,« mígnem ő felkarolta azt; miként járta be »első műtörténészünk« az országot, de sőt az egész művelt világot, hogy az építészet, szobrászat, festészet, az ötvösök, műfaragók, gerencsérek és műhimzők emlékeit fölkutassa, régi dicsőségünk e hirnökeit megismertesse, a művelt közönség érdeklődését irántok felköltse; miként indult meg buzdítására az istenházak külső és belső restaurálása, melyre — mihelyt tehette — maga is ezreket költött.

Dicsőitsék tetteit és áldozatait a szépmüvészetek emelése körül a Magyar Képzőmüvészeti Társulat, melynek öt éven át nem csupán elnöke, de regenerátora volt; a festészet története Magyarországon, mely jóformán nevével fog kezdődni, meg az

Országos Képtárban őrzött gyűjteménye, mely műtörténelmi tekintetben nálunk páratlan.

Magasztalják őt végre a közoktatási tanács, a Szent-István- és Szent-László-Társulatok, a budapesti központi papnövelde, az egri líceum, a török-szent-miklósi és zohori plebániák évkönyvei.

Áldásos jótetteit, melyekkel embertársain segített a szegényeket tanítván, vigasztalván, istápolván, bizonnyal följegyezte Isten, kinek szent nevében kezdett és végre hajtott mindeneket és kiért ők, ő immár megfizet érettök hű szolgájának nagy irgalmassága szerint.

Én tisztemhez képest Ipolyiról kapcsolatban Társulatunkkal fogok e helyt megemlékezni; a viszonyt, melyben hozzánk állt ecsetelni és registrálni működését a szorosb értelemben vett történetírás mezején.

* * *

A M. Történelmi Társulat husz éves fönállása alatt a magyar történettudomány oly mérvű lendületet vett, milyet előbb soha. Már azon körülmény, hogy a Társulat mintegy kétezer tagot, a magyar intelligentia színét számítja tagjai közé, kik mint a hazai történelem barátai erkölcsi és anyagi támogatásunkat költészik ide, fontos tényező ebben, minthogy csakis a művelt közönség élénk, a jelenleginél is fokozottabb részvéte mellett remélhető a történeti tudomány újabb felvirulása.

Hogy Társulatunk vidéki kirándulásai, az ország különböző részein rendezett nagy gyűlései, a közvetlen érintkezés író és olvasó közönség közt szerezték meg jórészint a történetkedvelők e hatályos csoportját, s emelték Társulatunk népszerűségét: ki vonhatja kétségbe?

S Ipolyinak e tekintetben sokat köszönhetünk. Neki már a Társulat keletkezésében nem csekély része volt. Ama lelkes kis körnek, mely czélúl tűzte volt ki a magyar történetírást magasb színvonalra emelni, s e végre egy szélesb alapokra fektetendő történelmi társulatot szervezni, ő volt — mondhatni — feje. Benne, annak szívessége és nyájas egyéniségében, de erélyében és tapintatában összpontosúlt a kezdeményezők bizalma: önála tartották értekezleteket, elnöklete alatt érett meg az eszme és vált testé. Mondom

ezt anélkül, hogy mások érdemeit kisebbíteni, mások babérait Ipolyi koszorújába fonni akarnám. Ő maga ez incidensből csak annyit mond: »Büszke vagyok, hogy Társulatunk azon első kilencz tagjának egyike voltam, kik azt oly sikerülten megalapítottuk.«

Nem kevesebbet köszönhetünk Ipolyinak e tekintetben az által is, hogy a hazai történet iránt mennél nagyobb érdekeltséget gerjesztendő, vidéki nagygyűléseink tekintélyét és fényét emelte.

Sokunknak élénk emlékezetében van bizonynyal még azon kitünő fogadtatás, melyben Társulatunk 1874-ben Ipolyi püspök székvárosában, Besztercze-Bányán épúgy, mint egyházmegyéje messzeterjedő vidékén részesült. Sem azelőtt, sem azután »ily példátlan fényes és ünnepélyes« módon Társulatunkat nem fogadták, noha valóban legkisebb panaszunk se lehet azon szíves vendéglátások iránt, melyekben meghivó gazdáink mindenütt részesítettek. Ipolyi hívei és polgártársai szeretete a püspök iránt is nyilatkozott e pompás fogadtatásban, de ő mind e rokonszenvet reánk háritotta és tetézte azon minden fényt háttérbe szoritott szivélyességgel, melylyel saját házában Besztercze-Bányán és Bars-Szent-Kereszten bennünket ünnepelt. »Dicsőség a magyar történelemnek!« e főlirat, mely a tiszteletünkre emelt diadalkaput diszité, volt jelszava mindig, akkor is, midőn gondoskodott róla, hogy látogatásunk emlékét márvány- és érctáblák jelöljék.

Hogy dicsőséget szerezzen a magyar történelemnek és Társulatunk czéljait előmozdítsa, kísérte Ipolyi Társulatunkat Rima-Szombatba, Pozsonyba, Kassára, Maros-Vásárhelyre és mondotta »epochalis« megnyitó beszédeit: »*A magyar nemzetegység és államnyelv történeti alakulásáról*,« »*A magyar iparélet történeti fejlődéséről*,« »*A magyar hadtörténelem tanulmányáról*,« melyekhez méltóan sorakozik »*A történelemről és magyar történeti szellemről*« az 1885-iki magyar történeti congressuson mondott beszéde.

Ipolyi e beszédeiben a történelmet mint az élet mesterét, a ciceroi vitae magistrát mutatta be, midőn »politikai nagy felvilágosúltsággal vonja le következtetéseit a múltból a jelen számára,« és »tárgya actualis politikai lényegét ritka finomsággal úgy egybeszövi az alapos és szigorúan tudományos búvárlattal,« hogy tótovában van a kritikus az iránt, vajjon a tudós történész vagy a mély belátású hazafi politikus érdekelje-e inkább figyelmét.

E megnyitó beszédek egyenkint is mesterművek, s a magyar történetirásnak és politikai belátásnak egyaránt mindenkorra nyomjelzői maradnak. Növeli becsöket a tervszerűség, melylyel bennök a nemzeti lét actualis nagy kérdései egybefüzvék. Ünnepelt elődünk nemcsak a helyhez, melyen elmondandó volt, alkalmazta inspiratioit, hanem az időhöz is, amennyiben korunk legvitalisabb nemzeti érdekeit tette megbeszélései ép oly tapintatos, mint hazafias tárgyává, midőn Rima-Szombatban, a magyar nyelvhatár e jelentékeny városában a nemzet- és államegység kérdését fejtegeté, hogy az együvé-tartozás megingatott nagy eszméjét, mely nélkül se befelé, se kifelé nem állhatunk biztosan, fönnen hirdesse; azután Pozsonyban, hol hajdan a czéhek és ipar teljökben virágzának, és Kassán, a legszebb és legművésziebb gót ízlésű alkotmány székhelyén, a megélhetés és jólét, a nemzeti nagyság és emelkedés legfőbb eszközeinek, az iparnak és művészetnek amaz alapkérdéseit és föltételeit, adatait és emlékeit, melyeket történelmünk fölmutatni s indokolni képes, adá elő; továbbá Maros-Vásárhelyt, a vitéz székely nép főhelyén, a székely vitézség és katonáskodási rendszerrel szemtől-szemben, a magyar hadképességnek, mely a hazát megvédte, és föntartani van kiváltképen hivatva, fontosságáról értekezék; végre a történeti congressuson, a magyar tanári kar körében a magyar történeti szellemből vett okulással arra inte, hogy bár a merev mozdúlatlanság legyen elvünk, hanem a nemzet geniusa szerint adjunk helyet a kor követelményeinek, újításokat igyekezzünk a nemzeti hagyományok és aspiratiók keretébe alkalmazni, mindazon óvakodván a szélsőségektől és túlzásoktól, a dívó analysistől, mely idegen elemekre bontja szét a magyar míveltség egészét úgy, mint a túlsúlyra vergődő idegenségektől, melyek a rohamos ujhodás mellett élik világokat, noha — úgymond — az idegent se szabad kizárnunk, melyre szükségünk van és volt mindig, hisz az idegen elem fölvétele és beolvasztása képezte századokon át hagyományos politikánkat, és e beolvasztás ma az iskola föladata, melyet a történet tanítása által fog elérni.

Ipolyi fölfogása, melylyel a nem-magyar nemzetiségek állását a hajdani Magyarországban, hol nem találunk maudite race-t, mint Franczia-országban, nincs nyoma az angolok, skótok, irek s a hasonlószó germán törzsek véres harczainak, hanem teljes szabad-

ság és jogegyenlőség uralkodik a hasonló néposztályok közt; a
őszinte megismerése, hogy egyformán testvérek vagyunk és eg
joguak lehetünk még akkor is, ha különböző nemzetiségekhe
tozunk, s a mellett is, ha nem egyikünk vagy másikunk
nyelve az uralkodó az állami ügyvitelben; méltatása a nemes
donoknak, melyek példáúl a szláv és német nemzetiségű népe
díszítik, és melyeknek nemzetünk annyit köszön, -- ép oly
ciliatorius hatással lehetett a nemzetiségi agitációk e kor
mint a milyen emelő hatással voltak a nem eléggé méltá
iparosra a tudós főpap e szavai: »A közérzet és szükség, a
vélemény, valamint a történet fenhangon hirdeti és követeli a
ális kérdések fölismerését, melyeket az iparnak kell megoldar
Hirdetnünk kell tehát az ipar dicsőségét és hasznát, hogy
kára buzdítsunk, mert se nagyhatalmi állás vagy hadak túln
ereje, sem a régi történeti dicsőség vagy új politikai doctrinák
képesek az ipart pótolni.« Ime, folytatja a franczia-porosz
rúra és a commune viszonyaira vonatkoztatván szavait: »T
voltunk újabban egy példátlan nagy háborúnak és conflag
nak, mely egy nem kevésbbé nagy nemzetet levert és kizsá
nyolt. De virágzó ipara, szorgalmas munkája, köznépének e
és vallásossága jobban képesíté a balsors csapásai elvisel
mint vesztett híres hadi vitézsége, nagyhatalmi állása s
európai diplomacziai túlsúlya. Leküzdötte azokkal egysze
háború dúlását, s a belső communisticus lázadás forrada
Megbírta vele a legnagyobb hadi sarczot, melyről valaha a
net beszél, megtanultuk belőle az igazságot, hogy a szorgal
erény, a hazafiság, munka és ipar a hadak erején is túltesz
milliardnyi zsákmány-sarczot is megbír, a legélesebb látású á
férfiak terveit és számításait is kijátsza s egy nemzet öntu
még inkább fokozza.« Valóban alig lehet az ipar dicsőítésé
gasbra fokozni! És a ki országos delegatiónknak még imént
gyalásait Bécsben figyelemmel kísérte, nem fogja tagadni,
Ipolyi eszméi, melyeket Maros-Vásárhelyt magyar hadtörté
tanúlmányaiban elmondott, még sokáig nem vesztik el actual
kat. Annál inkább sajnálhatjuk tehát, hogy beszédét, melyb
magyar történelmi szellemnek befejezéseűl a *nemzeti nevelés* s
méről akart értekezeni, az idegen elemekkel inficiált, közönl

cosmopoliticus nevelészeti rendszert ostorozandó, — elmondani a halál megakadályozta.

Hogy a M. Történelmi Társúlat vándorgyűlései hasznát a történeti tudomány gyakorlati terjesztése s az adatok gyűjtése szempontjából sem lehet kicsinyleni, arról tanuskodnak első sorban az utóbbi husz év alatt közzé tett okirat-tárak és más történeti kútfők publicatioi, e szinte kétszáz testes kötet, melyek nélkül hazánk történetét felderíteni képesek nem volnánk, e dús kincses bánya, melynek kiaknázására írói nemzedékek buzgó és szakértő szorgalma kivántatik.

A szellemi hatás határait megvonni ép oly nehéz, mint kicsiratni indító erejének működését. Mindamellett bizonyára csak sérteném Társúlatunk szerénységét, ha mindazt, ami fönállása óta a történetirás terén történt, csupán neki tudnám be. A magyar tudományosság mezején általában, nevezet szerint a historia érdekében az újabb mozgalom a M. T. Akadémiából indúlt ki. Társúlatunk büszkén nevezi magát az Akadémia leányának. De szerénytelenség nélkül állíthatni annyit, hogy eme mozgalom Társúlatunkban mintegy megifjodva nagyobb mérveket öltött és annál könnyebben hatott vissza magára az Akadémiára, minthogy monnó palaestrán ugyanazon lelkes férfiak állottak és állanak az ügyek élén. Versengésről szó sincsen.

Nem tagadható az sem, hogy egyes testületek, bőkezű maecenások, fáradhatatlan búvárok és írók csak úgy hozzá járultak a történeti tudomány emeléséhez, mint a közönség tömegesb részvéte. Melyérdemeket nemhogy kisebbíteni, ellenkezőleg: kellően előtérbe helyezni iparkodtunk mindig. De tény az is, hogy a M. Történelmi Társúlat mindez igyekezeteknél, melyek fönállása óta a történeti tudomány fölvirulására irányozvák, vagy egyetemében vagy tagjaiban sehol se hiányzik, és majd kezdeményezve, majd részt véve, tanúltva és utat mutatva közreműködik.

Ipolyi történelmi tanúlmányait azzal kezdé, hogy a legjelesb diplomatikai és paleographiai szakműveket: Mabillont, Walthert, Touissaint és Tassint megszerzé magának és tanúlmányozá. A »Századok«-ban megjelent »*Magyar okmányérdekességek*« czimű érdekezése különösben is tanúságot tesz e téren való jártasságáról, valamint hogy ő volt egyik szerkesztőtársa a »*Hazai Okmánytár*«

IV. V. VI. és VII. kötetének. E körű munkásságába tartoznak: »*A Révay család naplója*« (Uj M. Múzeum 1857.) »*Oláh Miklós II. Lajos és Mária királyné titkára, utóbb magy. orsz. kanczellár, esztergomi érsek-primás és kir. helytartó Levelezése*«, melyet a Magyar Történelmi Emlékek során 1875-ben adott ki a M. T. Akadémia és »*Alsó-sztregovai és rimai Rimay János államiratai és levelezése,*« melyet a M. T. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából szerkesztett, de a mely csak halála után jelent meg.

Rimay Ipolyi családjának egyik őse volt. Kiadott iratai nagy része a családi leveles ládával kerültek Ipolyihoz, mint a család akkori fejéhez. Tett felőlök már 1853-ban az Uj M. Múzeumban és 1855-ben a Pesti Naplóban említést. Életrajza azonban, mely Rimayt a költőt, mint azon körnek, melyben élt, központját, Magyarországnak, Bocskaynak és Bethlennek ismételve egyik portai követét Konstantinápolyban és a budai nagyvezéreknél fogta volna bővebben feltűntetni, hiába várta a mester keze utósó simitását. Ipolyit ez életrajz megirásában eleinte Mythologiája, aztán műtörténészeti tanulmányai gátolták, és az hogy »nem akarta — úgymond — irodalmi pályáját ily kitűnő irodalmi össel való dicsekvéssel megkezdeni. »*Rimay János portai vásárlásait*« azonban, mint miveltség történeti adalékot Történelmi Tárunk régebben közlötte.

Ugyancsak a magyar történelmi kútfők kiadása körül kifejtett munkásságához tartozik »*A régi magyar egyházirók, Corpus scriptorum ecclesiae hungaricorum*« megindítása. Midőn Ipolyi még a Szent-István-Társúlatnak volt alelnöke, tervezgeté, hogy a hasznot, melyet a nevezett társúlat az általa felkarolt iskolai vállalatokon nyer, a magyar egyházi tudományosság előmozdítására fordítsa. Az első lépést önmaga tette ez irányban is, kiadván *Veresmarti Mihály* XVII. századi magyar iró és pozsonyi kanonok megtérése történetét és más munkáit. Sajnos, hogy e vállalat folytatásában eleddig senki se követte, míg őt magát Hajnal Mátyás, Vásárhelyi és Sámbár kiadatlan művei rendezésében a halál gátolta meg.

A helyi monographiák iránt Ipolyi szintén nagy érdeklődéssel viseltetett. »Mitsem sínylünk annyira, — irá egy alkalommal, — mint a történeti és helyi monographiák hiányát.« Magának

Bars-Szent-Kereszten egész szobája volt tele ilynemű művekkel. Egy eshetett, hogy egyik t. tagtársunk nagy szorgalommal összeállított bibliographiáját a helyi monographiákról 36 számmal volt képes pótolni. — Indítványára történt, hogy Társúlatunk megbízásából annak két jeles tagja »A vármegyék történeti monographiájának tervrajzát« kidolgozá és a Századokban (1872.) közzé tevé. Azóta több és köztök nem egy sikerült helyi monographia jelent meg, még többön szorgalmasan dolgoznak Társúlatunk tagjai.

Ipolyi maga, részben legalább e szakba sorozta »*Deák-Monitor*« és »*Apátfalva, vagyis a kunok bél-három-kuti apátsága hely- és műtörténeti monographiáját.*« Ugyanúgy ide sorolandó »*A beszterczebányai egyházi műemlékek*« czímű díszműve; nemkülönben érdekes adatokat szolgáltatnak a helyi monographiákhoz némely kisebb dolgozatai, mint az »*Adalék Magyarország XIII. századi hadirata és földiratához*« (Uj. M. Múzeum 1858.) »*A pozsonyi káptalan XIV. századbeli könyvtára* (Uj. M. Múzeum 1856.) és a Vasárnapi Ujságban (1858. 1859.) megjelent *uti képei*, valaminthogy műrégészeti dolgozatai bővelkednek történeti adatokkal, míg Magyar Mythologiáját annak valamely ismertetője találván a magyar krónikák perpetuus commentariusának nevezte.

»*Besztercze-Bánya városa míveltség-történeti vázlata*« azonban a szoros érteményben vett helyi monographiák igen értékes példánya. Ipolyi benne magasabb szempontból indúl ki, a menynyiben városaink keletkezése történetét általában, nevezetesen pedig bányavárosaink alakúlása processusát érdekesen adja elő. Az egész mű egy szép mozaikkép, összeállítva történeti, többnyire általa felkutatott adatok apró szemcséiből, és vázlatossága daczára oly mesterségesen összeillesztve, hogy élénk rajzát nyujtja Besztercze-Bánya város mívelődési mozzanatainak keletkezésétől, vagyis a XIII. századtól kezdve korunkig. — Minthogy e vázlat a besztercze-bányai vidéki nagygyűlésünkön felolvasásúl volt szánva, az időből részletesb mű nem telt; azonban rövid időn kiegészítette szerző a lékeket és hiányokat imént érintett besztercze-bányai műemlékei és a »*Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis*« által, melylyel egyházmegyéje százéves fönállását a keresztény műrégész és egyházi történetíró főpap illőn ünnepelte

meg. E 455 lapra terjedő munka a helyirati gyűjteményes művek közt díszes helyet foglal el.

Egyébiránt nehéz Ipolyi műveit csoportokba osztani. Nagy olvasottsága, sokoldalú tudománya mellett annyi szakismerettel bővelkedett a történeti tudományok minden ágában, könnyű és gyors felfogásához oly beható, sokszor a divinatioval határos ítélete párosúlt, hogy feldolgozandó tárgyát minden oldalról elemezhette és megvilágíthatta. Innét van, hogy történeti műveit műrégészeti, paleographiai, pecsét- és czímertani, jogtörténeti sat. leírásokkal, meghatározásokkal és kitérésekkel egészítette ki, aminthogy a történeti tudomány fajai egymást csakugyan kell, hogy kiegészítsék. Ha mégis dolgozatait műtörténeti, magyar történelmi és egyháztörténeti tanúlmányokra osztályozá, szem előtt tartotta, hogy a maiori fit denominatio.

Igy sorolhatjuk történeti dolgozatai közé »*A szihalmi árpádvári leletekről*« szóló értekezését, melyet Társúlatunkban olvasott fel 1870-ben. Ugyancsak Társúlatunk közlönyében, a Századokban (1868.) jelent meg »*A borsodi és hevesi összeesküvés IV. László király ellen*«, míg »*A zsitvatoroki béke történetéhez*« irt adatai régebben az Uj Magyar Muzeumban (1851.), »*A magyar domokosiak és pálosok történetéhez*« irt adalékai pedig a Magyar Sionban (1863. 1867.) láttak napvilágot. Sok apró dolgozatán kivül, melyeket a Religioban, Családi Lapokban és egyebütt közölt, fölemlítendő még ama töredéke, mely »*Magyar műveltségtörténeti tanúlmányok*« czímmel Kisebb Munkái III. kötetében jelent meg. E történet-bölcsészeti essay eszmebősége által az olvasó figyelmét teljes mértékben leköti.

Önálló történeti nagyobb művei közől kettő nagyszabású korrajz a reformatio idejéből. Az egyik *Veresmarti Mihály*, a másik *Hajnal Mátyás* nevét viseli homlokán. Amaz Veresmarti saját elbeszélései és följegyzései nyomán a XVI. és XVII. századi hitviták legélénkebb jeleneteinek közepébe helyez, ezzel egyszersmind az akkori hazai, vallási és nemzeti irodalom-történetünk színvonalára emel. Látjuk a küzdelmet lefolyni, halljuk a vitákat hangzani oly élénken és részletesen, mikép ennek ily megragadó közvetlenséggel irodalmunkban párját nem ismerjük. Mély tekintetet vethetünk ez által a szellemek és elvek forrongásába s

az akkori történeti események mellett érdekes egyes személyes viszonyokba, az egyházi és vallási, a tudományos és irodalmi, az iskolai, házi és magán életbe, a szokásokba és erkölcsökbe. Mindannyi vonása pedig erős világot vet a kornak egész képe fölismerésére, s ezzel egyaránt érdekes és tanúlságos annak története, valamint a tudományos vizsgálóra, úgy az akkori élet és kor festőjére és tanúlmányozójára. — E mű megjelent 1875-ben, és a nagy olvasó közönség részéről kedvezőleg fogadtatott szép rajzain és egyénítő jellemzésein felül élénk előadása miatt.

Hajnal Mátyáson Ipolyi éveken át nagy kedvvel dolgozott. El is készítette azt kézíratban, melyhez — szerinte — csak az ultima manus igényelteték; de ezt fölötte sajnosan nélkülözi mind e napig. Bars-Szent-Kereszten, 1885. évi szeptember hó 22. napján kelt végrendeletében szerző maga írja, hogy kézíratai nehezen olvasható fogalmazások. Ipolyi, ugyanis, igen sebesen fogalmazott sokszor nehány szóval jelezve száguldó gondolatait, melyek fölelevenültek, megnépesedtek, ha dolgozatát nyomda alá simítetta. Töméntelent tudott agyában megőrízni s adandó alkalommal híven visszaadni. Mely előnynyel nem ritkán járt az a hátrány, hogy ugyanegy eszméjét vagy adatját, megfeledkezvén, hogy már fölhasználta, ismétli.

Hajnal Mátyásában azon kort tárgyalja Ipolyi, mely a mohácsi vésztől, helyesebben: a reformatio elterjedésétől hazánkban az anti-reformatio sikeres megindúlásaig, vagyis Esterházy Miklós nádorig terjed. Ezen egy századnál hosszabb időközt, mely eddig gyéren talált mivelőkre, új adatok egész tömegével világítja meg Ipolyi és hazafiságának azon melegével, melynek soha egyéb célja nem volt, mint »patriam illustrare.«

Két mutatványt »*Nyáry Krisztina*« és »*A nagy-szombati tabula a XVI. században*« czímen ismer már a közönség e műből, pezsé aligba úgy, mint azok Ipolyi tollából végleg kikerültek volna, míg a dolgozatnak mintegy három negyede kiadásra vár. A még meg nem jelent főbb fejezetek czímei: *Oláh Miklós. A magyar renaissance. A jezsuiták Magyarországon. A kassai vértanúk. Hajnal Mátyás. Sámbár. Vásárhelyi.*

Koronáját, befejezését képezi Ipolyi mind történeti, mind régészeti munkáinak »*A magyar szent korona és koronázási*

jelvények története és műleírása« czimű úgy tartalomra mint ki tásra nézve fényes műve.

A hazai tudományos igyekezet nemzeti régiségeink és mű lékeink vizsgálatát, leírását és kiadását a tudomány mai szí nalára emelte már nagy részint, csak az ország szent koron mely a nemzet műemlékei közt a legméltóbb helyet foglalja maradt megvizsgálatlan. A M. T. Akadémia tehát archaeolo bizottsága előterjesztésére megtevén a szükséges lépéseket, Ip elnöklete alatt szakbizottságot nevezett ki, mely a szent koro és koronázási jelvényeket szakavatott mesterek által minden irá ban fölvétette, történetének, valamint műleírásának elkészítés Ipolyi Arnoldot bízván meg.

Igy jött létre e nagy mű, melynek csak fele tartozik körül az első rész, mely a magyar szent korona viszontagságos történe kiindulva a magyar szent korona adományozásától II. Sylve pápa által az utóbbi budai koronázásig alapos teljességében vo előadással beszéli el.

Megemlítés nélkül nem hagyhatom végre Ipolyi sok hasznos szolgálatai közül, melyeket Társulatunknak s ez utó magyar történeti tudománynak tett, ama megható beszé melylyel Társulatunk egyik alapitójának, »*Ráth Károlynak é kezetét*« tisztelte meg. Érdekes ez emlékbeszéd azért is, mert be Ipolyi mintegy képben előadja, mennyi szorgalommal, végte fáradsággal, lassú és nehéz munkával készült a történet pályára; mennyi, éjjelek és nappalok, évek és hónapok mun jába került, míg végre kiérdemelte, hogy a Magyar Történe Társulat sírjára tűzheti a babért, melyet nincs ki megirigyel nagy nevétől.

* * *

Munkaközben, pályát futva hanyatlott el. A történeti e gressuson működvén érte a baj, mely akkor oltá el drága éle midőn beszédét készíté, hogy hiveit az Üdvözítő születése ünne megörvendeztesse. Az élet fegyverével szivében, kezében, mint honvédő a kötelesség mezejéről lépett az örök dicsőségbe, mel kivitt magának azon nagy szeretet által, melylyel Istent, emberiséget és a hazát folyton lelkében viselte.

Deus et Patria volt jelszava, s ehhez élte minden szakában hű maradt. Ha műveit lapozzuk, mindenünnen kiérezzük hazaszeretete fűszeres illatát. Magyar Mythologiája kezdő mondata: »Ha a nyatar elviharzott, a férfi karok uj erővel fognak a munkához, ép ugy a kellő időben kiejtett hazafias szó volt, mint egyik régészeti értekezése befejező tétele: »Őrizzük emlékeinket, gyűjtsük össze maradványaikat, nehogy végre is elveszszenek, s ez által szegényebb legyen a mult, szegényebb a jelen és kétesebb a jövő« a mai napra adott intelem vala a hazafiak számára. Azonképen a Magyar képző művészeti Társulatban annyiszor variált e themája: »Nekünk első feladatunk, hogy nemzeti művészetünk legyen, hogy magyar iskolánk fejlődjék; mely tétel nem mond ellent annak, hogy művészetünk azért az európai művészet magaslatának színvonalára emelkedjék, sőt inkább föltétele annak,« örökre kell, hogy canona maradjon a magyar művészetnek.

Az édes haza szeretete nevében buzdította Ipolyi növendékeit és tanitványait a munkára, melynek czélja soha más ne legyen mint *patriam illustrare*, a haza javát és dicsőségét növelni. Mint püspök is, a magyar főpapság sarkalatos erényeül a hazaszeretetet tartotta. »Minden egyéb papi erényt: a szent életet, a lélekpásztori buzgalmat, a bőkezű adakozást, a nagy tudományt, a művelt erkölcsöket a hazafiság nemes zománcza még fényesebbé tenni szokta volt mondani. S a történet világánál ékesszólón tudta bebizonyitani, hogy a magyar katholikus egyház az antireformatiótól az újabb időkig, Pázmánytól Scitovszkyig annál nagyobb tekintélynek örvendett, következésképen a vallásosság is annál fényesebben virágzott, minél hazafiasabbak voltak főpapjai.

Társulatunkat is azért kedvelte Ipolyi annyira és mindvégig, mert ami a hazafiságot illeti, mindenkor helyt állott, azaz megtette kötelességét. Társulatunk ezért mindig szivében fészkelt. Mielőtt Bars-Szent-Keresztről, tizenhat évig bölcsen kormányzott püspöki megyéjének e kedvelt székhelyéről eltávozék, az utolsó pillanatot is Társulatunknak szentelte. 1886. április 28-án leplezé le, egyanis, Társulatunk küldöttsége jelenlétében az emléktáblát, melyet annak emlékeül állíttatott fel, hogy 1874. évi nagygyűlésünk zárüléseit itt tartók. Viszont Váradra megérkezvén elrendelte, hogy két, a kertre néző szobát butorozzanak be. »Ha egyik-

másik barátunk érkezik a Történelmi Társulattól, mint már igéi keztek is, — mondá, — itt kényelmesen és nyugodtan dolgoz hatnak.« Csekélységek ezek, tisztelt tagtársak; de mi meg fogju őrízni e csekélységeket is.

És mennyire áhítá Társulatunknak s vele a magyar történe írásnak fölvirulását! Egy alkalommal, a nyáron kimúlása elő ráfordult a szó a nagy lendületre, melyet a magyar történetírá vett a Történelmi Társulatnak is hathatós közreműködéséve Találkozott, ki azon állítást koczkáztatta, hogy immár a magya historia második virágzása korát érjük, az első alatt Pray é társai korát értvén.

Szemei villogtak, mintha mondaná, quorum pars et eg Aztán egy közeli bokorra mutatva így szóla: »Látjátok azt hibiscus-bokrot, tele van virágbimbókkal. Egyik-másik már-má feslik; holnapután teljes virágdíszben fog pompázni. Én már me nem érem ez időt; ti talán megéritek még a második virágzás szé korát. Az a sok új tehetség, lelkes, ifjú erő; mindegyikünk nyomá ban tiz. Öröm reájok gondolni is!«

Patriam illustrare! ismételgeté aztán ihletve annyiszo mígnem susogásban halt el szava. Mintha emez uj generáció tag jainak mindegyike szivébe külön akarta volna bevésni szavait:

»*Senki sem állhat ellen a hazafiúi érzetnek, a nemzeti eszmé nek, ha az a magyar történetből fényesen sugárzik ki feléje.*«

Áldás és dicsőség Ipolyi Arnold emlékének!

PÓR ANTAL.

KOPASZ NÁDOR.

ÉLETRAJZ A XIII—XIV. SZÁZADBÓL.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Egy tragoediát elevenítek fel. Érdekes, sokszor megrázó jelenetei nem valamely krónikában részletesen elbeszélve, hanem csak egyes oklevelekben szétszórva és töredékesen maradtak fenn. De ezekből is összeállítható még oly teljes egészszé, mint azt egykor az élet, e legnagyobb színműíró megalkotá s többé-kevésbbé jó személyzetével, az emberekkel előadatta.

Történeti helye: Biharmegye; kora: a XIII-ik század vége s a következőnek eleje; fő hőse: Kopasz nádor, kinek csak puszta neve is alig jutott be eddig történetünkbe, családja s élete közelebbi történetei meg épen ismeretlenek.

I.

A Kopasz név tulajdonképen csak ragadvány neve. Történetünk korában a vezetéknevek még szokatlanok; csak a keresztnevek járják. Azok is nagyon korlátolt számmal, annyira, hogy egy családban is többen viseltek ugyanegy nevet. Ezeket azután feltünőbb testi vagy lelki sajátságaik szerint különböztették meg, s így keletkeztek a Sánta, Balog, Lábatlan, Szép, Gyönyörű vagy Bátor, Eszes, Öklelő stb. ragadvány nevek.

Kopasznak is eredeti neve: Jakab, vagy középkoriasan: Jákó avagy Kabos. És csak később, midőn talán nagyon fiatalon, de minden esetre valamely feltünőbb módon hajzatát elvesztette, vagy a bajusz és szakáll meglett férfi korában sem ütközött ki arczán, neveztetett el Kopasznak. Utóbb mindenki már csak e néven ismerte. Még a hivatalos oklevelek is, melyek elejéntén Jakabnak, majd egyszerre Kopasznak is nevezik,[1]) végre már csak az utóbbi néven szólanak róla.

Családja az előkelő Borsa nemzetségből ágazott ki, mely

[1] »Magister Jacobus, filius Thomae, qui Copaz alio nomine nuncupatur.« Az esztergomi káptalan levele 1292-ből. *Fejér Gy.: Cod. dipl.* VI. I. 220. l.

egyike volt a honfoglaló nemzetségeknek. A ma is élő Nadányiak, mint a történeti nyomok mutatják, szintén a Borsa nemből veszik eredetöket,[1]) s nemzetségökben erősen tartja magát a hagyomány, hogy jószágaikat még az első foglalás jogán bírják.

A Borsa nemzetség tagjai a XIII-ik század elején tűnnek fel történeti emlékeinkben két épen oly érdekes, mint ünnepélyes alkalommal. A Várad-mellőki Gyarán falu[2]) birtokosának, mint alperesnek, bírói ítélet következtében tizenketted nemes magával esküt kellett tennie Szent-László király sírjára. A nemes férfiak között, kik a városi ős székesegyházban eskü-tenni megjelentek, a csoltmonostori apát, a szeghalmi lelkész, a Smaragd nembeli Pál comes, a Zoárd nembeli Loránt mellett ott látjuk a Borsákat is, egyszerre ötöt, élökön Apai-val, a Nadányiak első ismeretes ősével.[3]) Velök van, mint ügyvivő, a nadányi esperes lelkész is.[4]) — A másik alkalommal özvegy Herczegnét, Benedikta asszonyt a Borsa nemből halljuk végrendelkezni. Miután — ugymond — két leányát »rangjokhoz illőleg« férjhez adta, saját lelki üdvéről akar gondoskodni. És eszébe jutott a biharmegyei ugrai monostor, melynek oltára előtt talán egykor mint menyasszony ifjusággal, virággal koszorúzva állt, s mely alatt már nem sokára nyugodni fog. Egy szolgálóját tehát két fiával együtt a monostornak ajándékozza oly kikötéssel, hogy a szolgáló, mig csak él, minden hónapban adjon a monostori egyház Mária oltárára egy sing hosszu viaszgyertyát; továbbá az egyik fiu ugyanazon monostornál legyen torozó[5]) a másik pedig harangozó, valamint ivadékaik is nemzetségről-nemzetségre.[6])

Mind a két alkalommal előforduló személy-, és helynevek oda mutatnak, hogy a Borsa nemzetség Bihar-, és Békésmegyében volt elterjedve. Ez utóbbiban találjuk ma is Borsa pusztát, mely hajdan falu volt s egy 1479-iki oklevél szerint a Nadányiak birtoka.[7]) De hogy birtokaik másfelé is valának, nevezetesen

---

[1]) Borsa mint személynév családfájokon is előfordul. 1346-ban említetik István Borsa fia. *Haan és Zsilinszky: Békésmegyei oklevéltár.* 10. l.

[2]) Ma már csak puszta helye áll Vizes-Gyán és Gyéres között, mely még mindig Gyarán-nak neveztetik.

[3]) »Johanne filio Nicolai filii Apay de Nadaan.« A váradi káptalan levele 1341-ből. *Budai orsz. levéltár:* Gyulafejérvári oklevelek. Bihar. II. 49. és *U. o.* N. R. 1860. 68. pag. 111.

[4]) *Váradi regestrum:* 247. oklevél.

[5—6]) Tudniillik, hogy minden évben Szent-Mihály napján, Benedikta asszony emlékére adjon tort s a torra egy másolfüves tulkot, elegendő kenyeret s öt veder sert. *Váradi regestrum:* 142. oklevél.

[7]) *Haan L.: Diplomatarium Békésiense.* 95. l.

Erdélyben,[1] továbbá Kraszna-, Szatmár-, s Ugocsamegyék területén is, azt még e munka folyamán lesz alkalmunk tapasztalni.

Kopasz családja azonban már határozottan biharmegyei. Itt csoportosulnak legtekintélyesebb birtokai; itt él és működik; itt hívja ki maga ellen a sorsot kétszer is, mely végre utóléri. De hogy Biharmegyének mely vidékén volt a család ősi fészke, ahol talán Kopasz bölcsője is ringott? arra irott emlékeink nem felelnek, legfeljebb némi romok, e kőbe vésett emlékek nyujthatnak tájékozást. De ismét mindazon helyek közt, melyek Kopasz nemzetségének birtokában valának, csak egy van, ahol oly épületmaradványok állanak, melyekről bizonyos, hogy már Kopasz idejében, sőt előbb is léteztek.

A Fekete-Körös völgyén, Belényes és Tenke közt, áll Széplak, mint már neve is mutatja, természeti szépségekben gazdag, gyönyörű vidéken. Hajdan a körülötte elterülő tájnak központja, kis város, nevezetes egyházzal[2] s már a XV-ik században látogatott vásárokkal.[3] Arról is emlékezetes, hogy feje volt egy főuri uradalomnak, mely róla széplaki-nak neveztetett.[4]

Ez uradalomhoz tartoztak a Széplakkal tőszomszédos községek közt Szent-Miklós és Sólyom. Az előbbeni felett emelkedő magaslaton áll egy torony, csorba és roskatag ugyan, »mint a kalóklónak utolsó reménye«, de melyre az utas mégis visszatekint. Ma már szokatlan alakja s idomai kötik le a figyelmet. Tiszta félkörives épület, szélein vékony falszalagokkal s ablakaiban az elválasztó vállköves oszlopkákkal. Nyilván még a tatárjárás előtti korból. Beillenék bármely fényes monostor tornyának is, pedig csak falusi egyház tornya volt, ama kis falué, mely lábainál terül el ismét, de már egészen megváltozott lakosokkal, kik ki sem tudják mondani falujok ős magyar nevét. A régi lakók elpusztultak, mint maga az egyház is a torony mellől.

De nem kevésbbé érdekes a torony átellenében emelkedő másik különálló magaslat is, melyet az előbbenitől csak a közéjök ömlött Körös medre választ el. Ennek tetején tágas fensík terjeszkedik, melyen valamely régi kert elvadult gyümölcsfái s ezek közt romok állanak. Hogy miféle romok? ma már nem tudjuk megmondani, de széthordott faragott köveinek néhány fennmaradt darab-

[1] *Szeredai A.: Series Episcoporum Transilvaniae.* 30—31. ll.

[2] Azon kiváltsággal bírt, hogy kerületében a tizedet nem a papoknak, hanem az egyház lelkészének fizették. *Bunyitay V.: A váradi káptalan legrégibb statutumai.* 38. l.

[3] *Váradi székeskáptalani levéltár,* 14. 18.

[4] »villa Seeplak cum suo districtu.« *A váradi káptalan legrégibb statutumai.* 38. 72. ll.

ján meglátszik, hogy olyan oszlopfejek és lábak voltak egykoron, milyeneket átmeneti ízlésű, emlékszerű egyházainkon láthatunk. A pálosok iratai pedig még többet mondanak. Beszélnek rendjök egy monostoráról, mely Szent-Miklós tiszteletére volt szentelve s melynek helyét is pontosan megjelölik. E monostor — mondják — Sólyomkővára mellett állt, Biharmegyében, de ugyanott két ilyen nevű vár létezett: egyik Telegd mellett, a másik a belényesi kerületben, hol Szent-Miklós falu s felette egy nagyszerű egyház emelkedik.[1]) Ez egyház valóban nagyszerű tornyát már láttuk s ha Sólyom faluból betérünk a hegyek közé, ott megtaláljuk Sólyomkővára romjait. És igy, hogy az utóbb említett fensikon, miféle épület állt? afelől semmi kétség. Az egyetlen magyar eredetű egyházi rend, a pálosok monostora emelkedett ott átmenetkori, tehát még XIII-ik századi egyházával.

De a történeti emlékek oda utasítanak, hogy ahol egy monostort találunk, ott valamely ős nemzetségünk fészkét is keressük. Itt is tehát, a széplaki kerületben, a szent-miklósi monostor s a sólyomkői várban egy ős nemzetségünk nyomán vagyunk, mégpedig olyanén, melynek jelentékeny vagyon állott rendelkezésére, s e vagyont, mint a fenmaradt romok mutatják, épen annyi ízléssel, mint áldozatkészséggel tudták Isten dicsőségére, a vallás-erkölcsi élet s a művészet emelésére fordítani.

Hogy melyik nemzetségünk volt ez? megmondják történeti emlékeink, midőn a széplaki kerületet, épen történetünk korában, mint látni fogjuk, úgy tüntetik fel, mint Kopasz atyjának s utóbb nemzetsége utolsó sarjadékának birtokát. Minthogy pedig e nemzetség többi birtokain távolról sem találunk ily szép, sőt pazar fényű, s történetünk korának megfelelő épületeket: nem lehetetlen, hogy épen itt a Fekete-Kőrös völgyén, Széplak felséges tájain, volt e nemzetség fészke s itt ringott Kopasz bölcsője is.

II.

Kopasz első ismeretes őse: Barnabás. Élete jóval benyúlik a tatárjárás előtti korba. Nem is tudhatunk róla egyebet, mint hogy két fia volt: Tamás és János. Az utóbbi, valamint három fia: Péter, János és Miklós nem vittek valamely feltünőbb szerepet vagy korán elhalbattak, azért puszta nevökön s egy alább még

[1]) »Sancti Nicolai monasterium de sub Buzgó, prope Sólyomkő castrum. Castrum Sólyomkő in comitatu Bihar olim duplex habebatur: unum prope oppidum Thelegd, ... aliud in districtu Belényes, ubi actu pagus Szent-Miklós et desuper statim Ecclesia magnifica sub patrocinio Sancti Nicolai confessoris. »*Budai országos levéltár kiaszt. oszt.*« Paulin. Kápolna.

[illegible] eseményen kívül, mely őket is érte, egyéb emlékök nem [illegible] ránk.

A második testvér, Tamás, amint korával, úgy pályája jelentőségével felülmulta öcscsét. Czíme, azon kor szokása szerént, »[illegible]« de amely nem mindig egyjelentésű a főispánnal, legtöbbször udvarképes főurat jelenthet. Családi összeköttetéseiről, nevezetesen nejéről nincsenek tudósításaink, csak annyit találunk feljegyezve, hogy hat fia volt: Lóránt, István, Jakab, másképp Kopasz, László, Benedek vagy Beke és János.[1]) S e hat fiu közöl öt arra volt hivatva, hogy az ország zászlós urai közé emelkedjék; mind a hatan pedig, hogy felírják nevöket saját vérökkel is hazánk történelmének lapjaira. Ily fényes pályához az előkelő származás, még nagy vagyon s befolyásos összeköttetések mellett sem lehetett elegendő; ahhoz ész, erő, bátorság és műveltség is kellett.

Hol nyerték Tamás fiai szellemi kiképeztetésöket? minden esetre érdekes lenne tudnunk; de ily, mint akkor hitték, mellékes körülmény felemlítésével még királyaink krónikáiban is csak ritkán találkozunk. A magasabb, a nemesebb iránti fogékonyságot már vérökkel örökölhették; a szülői ház és tájéka meg épen alkalmas volt arra, hogy azt kifejleszsze bennök.

Az olyan épületek, mint az emlitett szent-miklósi egyház és [illegible], hajdan nemzetünk ifjuságának valóságos tanintézetéül [illegible]. Rendesen tele valának a képzőművészet alkotásaival: [illegible], falfestményekkel, melyek az egyházi s hazai történet [illegible] jelenteit, legvonzóbb alakjait állíták a szemlélő elé. Az egyházak szent edényei közt még látni lehetett úrmutatókat, [illegible], ereklyetartókat, kereszteket stb., melyeknek arany, [illegible] anyagánál még becsesebb volt a művészi felfogás s kidolgozás, s ugyanannyi mintái valának a szépnek, a nemes izlésnek. [illegible] a síremlékek is, melyekre akkor nagy gondot fordítának s melyek az elhunyt ősöket többnyire életnagyságban, márvány [illegible] s egyházi, hadi vagy politikai pályájok jelvényeivel [illegible] elé, — buzdítólag s nemesítőleg hatottak kivált az ifjúságra. A szórakoztató olvasmányok s általában a könyvek ritkaságának ama korában mindezek nagyobb figyelemben részesültek, mint ma, de figyelemre méltóbbak s gyakoriabbak is valának, mint a [illegible] alkotások.

---

[1]) »comitis Thome et magistri Johannis filiorum Barnabe, magistri [illegible] et Stephani filiorum eiusdem comitis Thome, nobilium de genere [illegible]« [illegible]: »comiti Thome, magistris Johanni et Rolando ac [illegible] et aliis filiis ipsius comitis Thome: Jacobo, Ladislao, Benedicto et Johanni vocatis; nec non filiis predicti magistri Johannis: Petro, Johanni [illegible] nominatis.« *Wenzel G.: Árpádkori új okmánytár.* XII. 251—2. ll.

És kik mind ama műtárgyakat, sőt magát a nagyszerű tor nyot és monostort tervezték, majd meg is alkották: az építők szobrászok, képírók, ötvösök, az ifjúság szemeiben eme legvonzób alakok, ott éltek a nemzetségi monostor udvarnépei, leggyakrab ban szerzeteseinek, kivált a pálosoknak soraiban. És amint tanúl mányaik, művészetök nyilvános vala, úgy nem is téveszté el hatá sát: művészeket és műbarátokat teremtett.

De ott volt nemzetségeink körében a monostori iskola is melybe főuraink örömest vitték fiaikat, mint azt már Szent-Gellér életéből tudjuk, s a váradi káptalani iskolánál is hallunk felőle.[1] Főuri nemzetségeink nemcsak azért siettek, királyaink példájára külön-külön monostort emelni maguknak, hogy legyen hov temetkezniök; hanem, hogy a monostor művelt, tudományokka foglalkozó szerzeteseiben családjok őrét, tanácsadóját s gyermekeil nevelőit feltalálják.

De magasabb tanintézet hijával sem volt hazánk. Epen tör ténetünk korában virágzott a veszprémi egyetem, melyen 1276 ban az egyházi s római jogból tizenöt tanár tartott előadásokat Emellett sűrűn keresték fel ifjaink a külföld, nevezetesen Róma Ravenna, Bologna, Páris, Toledó egyetemeit is, mint azt történet adataink kétségtelenül igazolják.

Neveltetésöket végre az apród- vagy inas-esztendőkkel fejez ték be. A még emlékezetünkre is fennállott jurátusi intézmény ben korunkig fenmaradt őseinknek ama szokása, hogy fiaika egyházi vagy világi főuraink udvarába adták be, hol a társa dalmi műveltség mellett a hadi s állami tudományokban is elő haladhattak, s pályatársaik, és az udvart látogató közönség köré ben széles ismeretségre tehettek szert. Legszerencsésebbeknel azokat tartották, kiknek magába a királyi udvarba sikerül bejutni.

Igy, ily nevelés mellett, fejlődtek a középkori Magyarország ama férfiai: nádorok, főpapok, főurak, nemesek, kik oly remek műveket alkottak, mint a jáki, gyulafejérvári, lébényi stb. bazili kák s mi több, a világ legnemesebb alkotmányát s legegészsége sebb törvényeit szerzették nekünk, s maroknyi nemzetünkkel, d annál több bölcsességgel annyi vész közt fenn tudták tartan Magyarországot.

E nevelési folyamon mentek át többé-kevésbbé Tamás fia is. Egyik-másik közölök, talán épen Kopasz, V. István ifjabl király udvarába, fia László mellé is bejuthatott. Legalább gyor emelkedésök s királyi udvari főméltóságaik, miket utóbb IV

[1]) *Fejér Gy.: Codex dipl.* IX. 1. 555—556. ll. — *Nemzeti muzeum* Kállay-család levéltára. 1357. év.

Lászlótól nyertek, arra vallanak, hogy közel tudtak férközni az ifju király szívéhez, ami leginkább az együtt töltött boldog gyermekkor emlékeinek hatása alatt sikerül.

III.

Kopaszszal 1278-ban találkozunk először Biharmegye szívében: Váradon.

IV. László király ez év közepe táján, talán épen Szent-László király napjára (jun. 27.) Váradra jött. Tudjuk, hogy e nap országos ünnep volt akkor hazánkban, s kivált Váradnak nagy ünnepe, mely püspökségének alapitóját is a szent királyban tiszelé. Királyaink is annyi kegyelettel viseltetének Szent-László iránt, hogy aranyaikra az ő képét vereték s életökben legalább egyszer, többnyire mindjárt megkoronáztatásuk után, elzarándokoltak Váradra sirjához. [1]) De IV. Lászlót ezúttal nem egyedül a szent elődе iránti kegyelet hozta Váradra, hol már ezelőtt két évvel is a husvéti ünnepeket töltötte s gazdag ajándékot hagyott Szent-László oltárán. [2]) Megjelenése régebbi eseményekkel függött össze.

Ama politikai párt, mely már IV. Béla alatt minden követ megmozdított, hogy István ifjabb király trónra jutását megakadályozza, utóbb Istvánnak fia, IV. László ellen sem szünt meg tüzdeni, hogy trónjától megfoszsza. E párt fejei IV. Béla kedves hívének, Pál országbirónak fiai: Miklós, István és Geregen valának és épen Biharmegyében, hol atyjok IV. Bélától jelentékeny birtokadományokat nyert. [3]) Övék volt itt egyebek között s tán szintén IV. Béla adományából, Adorján-vára is, mely pártütéseknek fészke lőn, s ahonnat tüzzel-vassal pusztitották mindazokat, kik pártjokhoz nem tartozának.

Várad püspöki székén ekkor Lodomér ült, a dunántúli Monoszló nemzetség sarjadéka. Már IV. Bélának becses szolgálatokat tőn [4]) s aligha nem mint fiának, Istvánnak nevelője, kinek utóbb alkanczellára lett. [5]) Különben, mint az egykorú iratok egyszerűmüleg hangoztatják, négy királyi nemzedéken keresztül az uralkodó ház úgy férfi, mint női tagjainak legodaadóbb híve s az ország javának fáradhatatlan munkása. [6])

Ily férfiu, természetesen, nem tartozhatott a pártütők tábo-

[1]) *Fejér Gy.*: *Codex dipl.* IX. 1. 58—60. ll.
[2]) *Keresztúri J.*: *Descript. Epp. et Capit. Varad.* I. 136. l.
[3]) *Wenzel G.*: *Árpádkori uj okmánytár.* II. 208. — VII. 284. ll.
[4]—[5]) *Knauz N.*: *Monumenta Eccl. Strigon.* II. 336. — 101. ll.
[6]) *Fejér Gy.*: *Codex dipl.* V. 3. 158. — VII. 2. 126—128. ll.

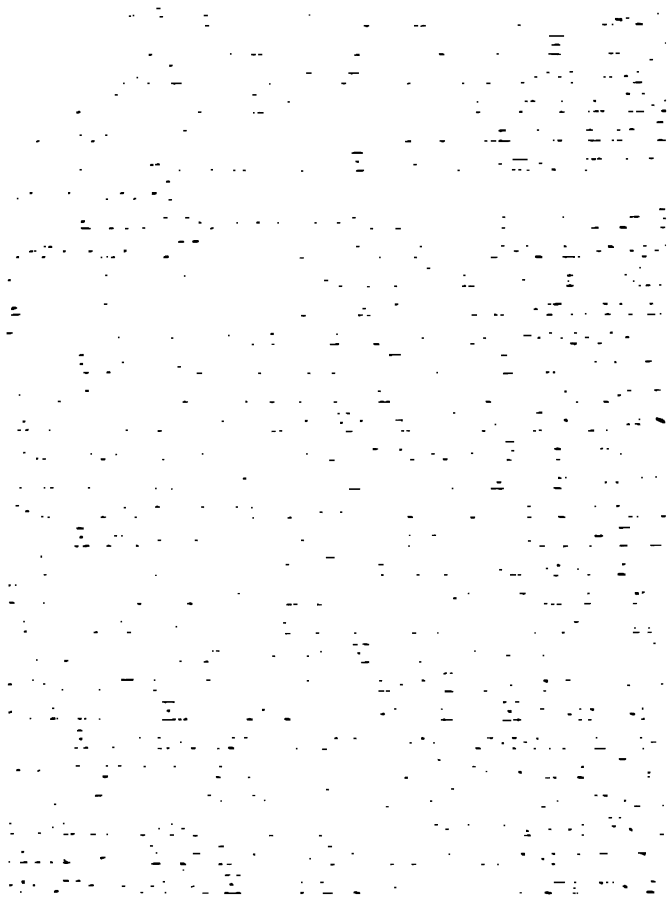

Ezerént születése évét, mely nem maradt feljegyezve, 1260. tájára tehetjük. Erre mutatnak életének egyéb körülményei is, nevezetesen halála, mely őt, mint meglátandjuk, nem késő, tehetetlen öregségében, hanem még szenvedélyivel teljes, munkabíró korában éri el.

Az út, melyen Kopasz említett első feltünése után rövid öt év alatt, tehát még fiatalon, az ország főméltóságainak egyikére emelkedik, eddigelé ismeretlen. E korban csak testvérbátyjaival, Lóránttal és Istvánnal találkozunk, kik már teljesen birják az ifju király bizalmát. Ugylátszik, kardjokkal vívták ki, mely a különben a vitéz s annyi felől zaklatott király előtt csak nagybecsü lehetett.

Mikor, mint említők, a Tamásfiak birtokait dúlták, ez nem csupán politikai nézeteltérésből történt. Az említett Pál fiaival egyszerre vagy kevés időkülönbséggel lázongott egy másik biharmegyei birtokos, Achon is,[1]) szintén Pál fia,[2]) de hogy az előbbeninek testvére volt-e? adatok hiányában kimutatnunk nem lehet. IV. László Lóránt és István testvéreket küldte ellene és nem csalatkozott. Lefegyverezték Achont.[3]) Amint pedig ezután nemsokára (1280.) a kunok fellázadtak, IV. László ismét Lóránt s István kardjára hivatkozott és ismét nem sikertelenül.[4])

Valószinü, hogy Kopasz, ki később oly harcziasnak bizonyúl, bátyjai oldalánál vagy a király kiséretében, ki a Hódtavánál jelen volt, szintén részt vett e hadjáratokban. És amint osztozott testvérei győzedelmi dicsőségében, úgy királyi jutalmoknak is részesévé lőn. Annyi bizonyos, hogy midőn Tamás fiai 1283. évtől ismét feltünnek, előbbeni, 1278-iki igénytelen megjelenésök helyett fényesen lépnek elő.

Lóránt erdélyi vajda és szolnoki főispán; István királyi főpohárnokmester; Kopasz pedig királyi főlovászmester s borsodi főispán.[5])

Tamás ur, ki még ekkor életben volt, valóban büszke lehetett fiaira. Ily gyors és magas emelkedés a legmerészebb atyai álmokat is túlszárnyalhatá.

IV.

Bármily fényesek lehettek is Tamás fiainak képességei és tanulmányai, rendkivüli emelkedésökben mégis lényegesen közre-

[1]) Birja a biharmegyei Bertány (ma Birtiny) faluban a Sebes-Körös balpartjának felét. *Wenzel G.: Árpádkori uj okmánytár*, IX. 401. l.

[2]) *U. o.* és *Fejér Gy.: Cod. dipl.* V. 3. 259. l.

[3]—[4]) *Fejér Gy.: Codex dipl.* V. 3. 259. l.

[5]) *Fejér Gy.: Codex dipl.* V. 3. 260—261. ll. — *Wenzel G.: Árpádkori uj okmánytár*, X. 427. l.

működhettek egyéb körülményeik, nevezetesen a családi összeköttetések.

Édes anyjok neve nem jutott el korunkig, valamint azt sem tudhatjuk, hogy voltak-e leánytestvéreik, kiknek férjhez menetele ismét előkelő családokkal hozhatá őket kapcsolatba.

A legöregebb testvér, Lóránt nejét az egykorú okirat Iwachyn bán leányának mondja.[1]) E néven, mely nem egyéb, mint Joákim, azon kori történetünkben három férfiú szerepel. Egyik ama királyfirabló Brebiri Joákim, ki 1271-ben tótországi bán, utóbb tárnokmester, majd pilisi és bácsi főispán[2]) s IV. László udvarának mindenható kegyencze. A másik két Joákimot közelebb találjuk. Mindkettő a hatalmas Gútkeled nemzetségből származott. Az egyik a Báthoryak ágából s 1279. előtt a csatamezőn lelte halálát.[3]) A másik a dobi Dorogok közől való volt, kik történetünk korában a biharmegyei Diószegen uralkodának.

Kérdés tehát, hogy a három Joákim közől melyiknek leányát birta feleségül Lóránt vajda? Az utolsóét semmi esetre sem, mert ennek tevékenysége s java kora sokkal későbbre, a XIV-ik század második tizedére esik, mint azt alább meglátandjuk. A másik két Joákim között az dönt, hogy melyik viselt közölök bánni méltóságot? A Báthoryak őséről ezt az idézett okirat nem mondja, holott királyi oklevél, kivált midőn érdemek jutalmazásáról szól, az ilyet nem szokta elhallgatni. Ezenfelül ugyanazon okirat, mely Lóránt nejének atyját bánnak czimezi, említi azt is, hogy Joákim bán birtokai Dunáninnen és Dunántúl estenek,[4]) tiszai birtokokról nem szól semmit; holott úgy a Báthoryak, mint a Dorogok birtoklásának súlypontja épen a Tisza vidékére támaszkodott. Ennélfogva alig kételkedhetünk, hogy Lóránt vajda a nagybefolyású Brebiri Joákimnak veje volt, s ez összeköttetés szintén egyik lépcsőül szolgálhatott a Tamásfiak fényes pályájához.

Nem kevésbbé előnyös házasságot kötött az ötödik testvér, Beke is, ki az Ákos nembeli István nádornak, Ernye bán fiának leányát vezette oltárhoz.[5])

---

[1]) »nobilis domina filia Iwachyni quondam *bani*«. *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* III. 319. l.

[2]) *Salamon F.: Az első Zrínyiek.* 43—46. l.

[3]) *Wenzel G.: Árpádkori új okmánytár.* IV. 179. l.

[4]) »quartam filialem suam ac dotem et res parafarnales *(így)* .... de universis possessionibus predicti Iwachyni bani patris sui tam citra Danubium, quam ultra et generaliter in regno ubicunque existentibus.« *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* III. 320. l.

[5]) *Wenzel: Árpádkori új okmánytár.* X. 378. l. — *Hazai okmánytár.* VI. 241. l.

István szintén családos ember volt, de nejének neve s származása ismeretlen. Hasonló nevű fiával alább még találkozunk.

László a »vak« s János a legfiatalabb testvér, úgylátszik, nem is alapitottak családot; legalább semmi adatunk az ellenkezőre.

Magának Kopasznak nejét sem ismerjük névszerént; csak azt tudjuk, hogy volt egy fia: Bekcs, akiről még lesz szó. A Bekcs sem egyéb, mint a Beke régi, kicsinyített alakja, s rendesen ott fordul elő megkülönböztetésül, hol a családnak valamely öregebb tagja már viselt ily nevet. Igy találjuk a Jakab mellett a Jakcs vagy Jakcsi, a Mihály mellett a Mikcs vagy Micz stb. nevelet. — Midőn azonban olvassuk, hogy Kopasz a Semjén nembeli Ohól unokájával, a Kállayak ősével sógorságban állt,[1]) ha fel sem is tesszük, hogy feleséget e szintén előkelő nemzetségből hozott, de az bizonyos, hogy ez oldalról is előnyös összeköttetésnek örvendett.

Emellett míg ősi birtokaikat új szerzeményekkel igyekedek nevelni, lekötelezettjeik számának szaporitásáról és igy nemzetségők hatalmának s fényének emeléséről sem feledkeztek él.

A már emlitett széplaki kerületen kívül kezökön látjuk Keresszeg-, Sólyomkő-, Valkó-, Derguech (?), Nyalábvárakat, a szatmármegyei Daróczot.[2]) Csanálost,[3]) melyekhez kétségkívül még több is csatlakozott, csakhogy a tudósitások nem jutottak el korunkig.

Királyi adománynyal megszerzik a legyőzött Achon birtokaiból a biharmegyei Gáborján-monostort tartozékaival együtt: továbbá Pál országbiró fiainak leveretése után Adorján-várát.[4]) Ez utóbbi azonban nem lehetetlen, hogy eredetileg is nemzetségők birtoka volt, és csak a IV. Béla alatti zavarok közben adományoztatott ezen király által Pál országbirónak. Adorján-vára közelében ugyanis maig áll Nadántelek, s a Nadán név, mint láttuk, ott függ a Borsák nemzetségfájának legősibb ágain.

De viszont Kopasz és testvérei is fejedelmi bőkezüséget gyakorolták. Az imént emlitett Gáborján-monostort átengedték rokonak s többszörös fegyvertársuknak, Debreczeni Rafain bánnak;[5])

---

[1]) *Fejér Gy.: Codex dipl.* VI. 1. 220. l.

[2]) *U. o.* VIII. 1. 257. l. — *Hazai okmánytár:* VII. 381. l.

[3]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* IV. 226. l.

[4]) Kopasz megszerezte IV. László királytól Ugocsa vármegye tizedét s ön ezi a király 1288-ban az erdélyi káptalan panaszára visszavette. *Fejér Gy.: Codex dipl.* V. 3. 408. l.

[5]) *Zichy-okmánytár:* I. 63. l.

tisztjeik közől pedig egyiknek a borsodmegyei Szirmát,[1]) i nak a biharmegyei Oroszit ajándékozák.[2])

De az akkori társadalom legbefolyásosabb osztályi egyházi rendet szintén nem tévesztek szemeik elől. Gyerm emlékeik, első neveltetésök s ép oly vallásos, mint lovagias szelleme különben is vonzotta őket az egyházhoz.

A pálosok pompás egyházát, mely, mint láttuk, Szent-J mellett, a Fekete-Kőrös bal partján emelkedett, e korban é Az átmeneti építészeti ízlés, melynek idomai az egyház fenn kövein szemlélhetők, épen e korban uralkodott nálunk.

Ugyancsak ekkor kezdenek elterjedni hazánkban a D kos-rendűek, kivált miután egyik társuk, a hős lelkű Juliá kereste messze Ázsiában ott maradt véreinket, s e vállal országos népszerűséget szerzett rendjének. A Tamásfiak birtokán, Keresszegen szintén állott e rendnek egy klas melyről csak későbbi adatok szólnak ugyan;[3]) de csaknen ségtelen, hogy mint a szomszéd debreczeni,[4]) úgy ez is egyil az első alapítású Domonkos-rendű házaknak. A kunok m tése, mint tudjuk, épen e rendnek volt főfeladata, s e térít ténetünk korában már folyton-folyt.

És mint századokon át királyaink s főuraink, úgy J fiai is osztoztak nemzetünk kegyeletében Szent-László kirá jának őre, a váradi székesegyház iránt. És kegyeletök nem e jelentékeny anyagi áldozatokban is nyilatkozott, amint erről még bővebben leend szó.

V.

A kor, melyben Kopasz és testvérei éltek, nem olya hogy gazdagságuk s magas állásuk előnyeit nyugodtan élv engedte volna. De ha engedi is, mint fajunk s koruk hű fiai, még akkor is kihívták volna a sorsot önmagok ellen.

IV. László udvarában nem volt tartós maradásuk. hirtelen emelkedtek az ifju király kegyeiben, oly gyorsan hanyatlottak. Hogy miért? nem említik történeti forrásaink azt látjuk, hogy IV. László uralkodásának végső éveiben má fia s unokái a király kegyenczei, kikkel ekkor s talán épen Kopasz és testvérei már ellenséges lábon állanak.[5]) Midőn 1289-ben a főpapok és főurak szövetkeznek, hogy az ingatag l megbuktassák, Lóránt vajdát és testvéreit a mozgalom fői

[1]) *Fejér Gy.: Codex dipl.* V. 3. 121. l.

[2]) *Wenzel G.: Árpádkori új okmánytár.* XII. 427. l.

[3—4]) *Bunyitay V.: A váradi püspökség története.* II. 435—

[5]) *Fejér Gy.: Codex dipl.* VII. 2. 170. l.

kalit találjuk.[1] De a különben hős lelkű királyt nem tudták megrettenteni.

IV. László amint elég merész volt legnagyobb ellenségeit, a Kőszegi grófokat[2] saját fészkökben, a Dunántúl felkeresni: úgy ejtett a Tiszántúlra is, és itt épen Kopasz vára, Keresszeg mellett szállt táborba.

»Ölében a vidám Körösnek,
Öntözve habjától körösleg.
— — — — — —
Terül egy félsziget: Körös-szeg.«[3]

És ki tudja, nem sikerült volna-e az ifjú királynak ama félmúlt központját, Keresszegvárát hódolatra bírnia épen úgy, mint legközelebb is Öböl unokája, István a szintén hűtelen Omode várát elfoglalta?[4] De az ifju király halála már ekkor el volt határozva ellenségei siettek. Mielőtt Keresszeget megostromolta vagy Kopaszszal kibékülhetett volna, orvkezek kioltották ifjú életét. Talán épen azon a helyen, melyet Keresszeg mellett ma is »kúnlik«-nek nevez a nép.

Történelmünk a kúnokat tartja IV. László gyilkosainak, s való, hogy az orgyilkosok közülök kerültek ki, de ezek csak eszközök lehettek.[5] Károly királynak egy legújabban felmerült, 1325-iki levele egyenesen Kopasznak rója fel László király halálát.[6] Valóban a sors, mely ezután nemsokára Kopaszt és testvéreit éri, olyan, mint azoké, kiknek kezéhez kiontott vér tapad.

Az utolsó Árpádházi király trónraléptével úgy Kopaszról, mint testvéreiről elhallgatnak történeti emlékeink. Csak Lóránt tűnik fel egyszer, mint még mindig erdélyi vajda és szolnoki főispán.[7] III. Endre kétségkívül óvakodott magától elidegeníteni oly hatalmas nemzetség tagjait, és mint Lóránt vajdát, úgy a többie-

---

[1] *Theiner A.*: *Monumenta Hung.* I. 364—5. ll.

[2] Eddig Németujvári-aknak nevezték őket, de hogy hibásan, v. ö. *Nagy Iván*: *Az utolsó Árpádházi király trónralépte.* 18. l. 1) — *Archaeologiai Értesítő.* 1877. évf. 154. l. — *Hazai okmánytár.* VII. 87. l. jegyz.

[3] *Arany J.*: *Élősz.*

[4] *Fejér Gy.*: *Codex dipl.* V. 3. 506. l.

[5] *Szalay K.*: Kún László. 180. l.

[6] »cum Kopaz .... cum quibusdam suis complicibus in *necem* nostram conspirarat, lese maiestatis crimen, quod in morte domini Ladislai quondam illustris regis Hungarie inclite recordacionis karissimi fratris nostri patruelis inchoavit, in nostra persona cupiens terminare« etc. *Nagy Iván*: *Hazai okmánytár.* II. 217. l.

[7] *Fejér Gy.*: *Codex dipl.* VI. 1. 117—8. ll.

ket is örömest látja vala trónja körül; de ezek távol tarták magukat. Lóránt maradásában is legkevesebb része lehetett a hűségnek, az őszinte meghódolásnak.

A küzdelmek miket az utolsó Árpádnak ősei trónjáért folytatnia kellett, ismeretesek. Tamás fiai is csakhamar nyiltan felléptek III. Endre ellen. Lehet, hogy önérdekből is, legalább fellépésök épen azon időre esik, mikor Endre király az elidegenített várjószágok visszavételét megkezdette, [1]) s a Tamásfiak szerzeményei között is lehettek ilyen birtokok. De, mint egyik mély elméjű irónk megjegyzi, [2]) a III. Endre ellen folyt küzdelem nem eredt csupán személyes érdekből. Volt abban közérdek: a pápa nélkülözhetetlen védelmének biztosítása a haza részére; volt erkölcsi czél: az anarchia megszüntetése a hazában. Lóránt és testvérei is beláthatták, hogy ama közérdek, eme czél Endrével oly hatalmas szövetségesek ellenében, mint a pápa s a nápolyi udvar, nem volt elérhető.

Jártak-e a Tamásfiakhoz is, mint többi főurainkhoz, a fegyveres felkelésre is biztató olasz követek s levelek? [3]) adatok hiányában nem tudjuk; de az bizonyos, hogy 1294. tavaszán nyiltan kitűzték a lázadás zászlaját. Okleveleink névszerint ugyan csak Lóránfot említik, mint a felkelés fővezetőjét, de megjegyzik, hogy vele tartottak testvérei, tehát kétségkívül Kopasz is. [4])

És itt ismét Adorján-vára emelkedik elénk, mint a következő válságos események színhelye. A várban ekkor Lóránt, a legöregebb testvér lakott. Már gyermekek vették körül: két vagy három fia, kikkel még lesz találkozásunk, s valószinűleg leányok is, de ezekről, mint többnyire, hallgatnak történeti emlékeink.

Ifju nő s kedves gyermekek körében vidáman folyhatott Adorján falai közt az élet, midőn egyszerre hadi zaj fagyasztá meg a szép nő mosolyát, a gyermekek nevetését. A hadjárat ama korban egészen mást jelentett, mint napjainkban; körül-belől azt, amit ma is jelent oly tájakon, melyek a nyugati műveltség körén kívül állanak. Nem egyedül a győzedelem, hanem az ellenség földjének tűzzel-vassal való pusztítása is volt akkor a jelszó.

Ilyen hadjáratra indúltak ki Adorján-várából Lóránt és test-

---

[1]) ***Fejér*** *Gy.: Codex dipl.* VI. 1. 242. l.

[2]) ***Salamon*** *F.: Az első Zrinyiek.*

[3]) ***Wenzel*** *G.: Magyar diplomacziai emlékek az Anjoukorból.* I. 79—115. ll.

[4]) »cum Rolandus woywada et *fratres sui* filii Thome, contra nos processissent ausu themerario.« III. Endre király 1298-ban kelt levele. ***Wenzel*** *G.: Árpádkori új okmánytár.* X. 296. l. - Hasonló kifejezések olvashatók *i. h.* XII. 706. l. — ***Fejér*** *Gy.: Codex dipl.* VI. 2. 26. és 259. ll.

vérei is, mindazok ellen, kik Endrével tartottak. Ezekhez tartozott ismét mindjárt közelőkben Váradnak akkori püspöke, Benedek.

Sajátságos tünemény, ha egykorú adatok nem tanúsítanák, tán el sem hinnők, hogy az utolsó Árpádházi királynak, a pápa pártfogolta Róbert-Károly ellenében is, legszívósabb hívei a magyar püspöki kar és papság soraiban találkozának. Mihály zágrábi püspök készebb volt inkább püspöki székétől megválni, mint Endréhez hűtlen lenni.[1]) Péter erdélyi püspök Endre iránti hűsége miatt egyházi átkot vont magára.[2]) Mihály mislei prépost testvérkezeit: Péter újvári főispánt és János mestert azért tette örökösevé, hogy nem voltak Endre ellen pártütők.[3])

Benedek váradi püspöknek királypártisága sem maradt következmények nélkül. A nemzet legszentebb hagyományaihoz ragaszkodni, a vérszerződés utolsó örökösét királyul ismerni: bűn, hazafiatlanság volt akkor, melyért lakolni kellett.

Hogy a váradi püspöknek Adorján és Várad közt eső birtokai: Bihar, Püspöki, Csatár nem maradtak feldúlatlanúl, elképzelhetjük, midőn történeti emlékeink annyi pusztúlása után is értesülünk még arról, hogy Lóránt és párthívei Váradot sem kímélték meg. Évek múlva is halljuk a panaszt, hogy a város piaczán az érű-csarnokot lerombolták,[4]) miután már előbb kétségkívül kirabolták volt. Majd Váradtól délnek fordúlva, csaknem mindenütt egyházi birtokokon keresztül, a Fekete-Kőrös völgyébe nyomúlt. Hogy mi vonzotta oda? mindjárt meglátjuk.

---

[1]) *Salamon F.: Az első Zringiek.* 99. l.

[2]) *Fejér Gy.: Codex dipl.* VII. 4. 252. l. — *Wenzel G.: Árpádkori és ... V.* 202. l.

[3]) *Fejér Gy.: Codex dipl.* VI. 2. 275 — 7. ll.

[4]) »Ladislaus dei gratia rex Hungariae fidelibus suis praeposito et conventui Sancti Stephani de promonthorio Waradiensi salutem et gratiam. Dicunt nobis capitulum ecclesiae Waradiensis, quod magister Rolandus filius Thomae forum ipsorum in Waradino existentem destruxisset. Quare mandamus fidelitati vestrae praecipiendo, quatenus mittatis unum ex vobis virum idoneum, qui de praemissa destructione fori sciat et inquirat veritatem et secundum quod vobis constiterit, nobis fideliter rescribatis. Datum in Zegued in crastino beati Andreae apostoli«. Mátyás királynak 1477. Budán május 20. kelt átiratából. *Nagyszebeni városi levéltár.* U. II. 378. — Ez oklevél keltének éve, mint látjuk, a tollban maradt, s így és nélkül IV. László kiadványának látszik (*A váradi püspökség története.* II. 290. l.), ki Szegeden 1284-ben csakugyan meg is fordúlt (*Fejér Gy.: Codex dipl.* V. 3. 244. l.); de mivel Lóránt váradi dúlása inkább illik III. Endre, mint IV. László korába, az oklevél is inkább tulajdonítható a papság pártfogolta Wenzelnek, ki László név alatt adta ki okleveleit.

Mióta a tatárjárás megmutatta, hogy a síkföldi vára kivált télen, mikor a vár árkaiban a víz befagy, — nem nyí tanak eléggé biztos menedéket: országszerte kezdtek hegyi vár kat építeni. Ekkor (1263.) építi a magyar királyné Visegr várát,[1]) valamint az egri (1248.)[2]) s erdélyi püspökök is heg váraikat.[3])

Várad síkföldi, csupán a Sebes-Kőrös és Hévjó (ma Pec (!) összefolyása által védett vára szintén martalékúl esett a tat roknak[4]); azért valószínű, hogy Várad püspökei is a tatárjár után határozták el, hogy hegyi várat építenek. E vár történetü korában már készen állt.

A püspökség egyik távolabb eső uradalmában, Belény mellett, a Fenes falu felett kimagasló hegyek egyik csúcsán em kedett. Középkori írott emlékeinkben azért mindig »fenesi vá név alatt fordúl elő;[5]) mai neve: Bélavára. Magas fekvésén kí nagyban elősegíté védelmét, hogy csak egy hosszu, de annál k kenyebb völgyön lehet hozzá jutni, mely még egy hegyi patakn is mederül szolgál. Falait kívülről háromszoros árok-gyürü öve s csak ezeken keresztül lehetett közelökbe jutni. Kapuzata, mely a felvonó híd nyomai ma is látszanak, még áll, két oldalán erős kiszökő támokkal. A kaputól jobbra valamely emeletes épül talán épen a palota falaiból szintén áll egy részlet s rajta l ablak helye; míg a baloldalon emelkedő falak a melléképület oldalait képezhették. De legtekintélyesebb része a kapuval sze ben, a vár leggyengébb oldalán kimagasló öreg-torony (Donjo mely aránylag még legépebb s tekintélyes magasságával most uralkodik romtársai felett. Ennek is, valamint a többi falakn anyaga tört állapotu terméskő, csak az ablakfeleket képezik fa gott kövek; alakja henger, mely felfelé fokozatosan összébbvon de féloldala, valamint felső része is már leomlott.

Keletkezésének czélja mindenesetre abban tetőzött, hc szükség esetén Várad püspökeinek menedéket nyújtson; de em lett, hogy Belényes vidékének s az ottan virágzott bányaiparn is védbástyául szolgáljon. E korban ugyanis Belényes vidéki püspökségnek már jövedelmező ezüst- s aranybányái voltak

---

[1]) *Theiner A.: Monumenta Hung.* I. 252. 271. ll.

[2]) *Fejér Gy.: Codex dipl.* IV. 2. 19. l.

[3]) *Szeredai A.: Series Episcoporum Transilvaniae.* 20 —1. ll.

[4]) *Rogerius: Carmen miserabile.* 34. fejezet.

[5]) *Wenzel G.: Árpádkori új okmánytár.* X. 153. l. — *Fejér G Codex dipl.* IX. 1. 234. l.

[6]) *A váradi káptalan legrégibb statutumai.* 18. 60. 86. ll. — »Joh nes Babos dictus .... decimator domini Andreae episcopi (Varadien

melyek termelésének legközelebbi s legbiztosabb tárháza a fenesi vár falai közt állhatott. Lehetséges is, hogy épen ez utóbbi körülmény vitte Lóránt vajdát s testvéreit Fenesvára alá. A hadjárat mindig költséges volt s a gazdag zsákmány ama kor harczosait is ugjobban vonzotta.

Lóránt 1294. május 23-án már Fenes alatt áll [1]), de jóval előbb kellett oda érkeznie. Váratlanul erős ellenállásra talált. Benedek püspök a vár védelmi képességéről jóelőre gondoskodott. Véletlenül fenmaradt egy számadás-töredék, mely maga is arról tanúskodik, hogy a püspökség különböző falvaiból s Várad sóházából nem kevesebb, mint 504 köböl buzát s 400 darab kősót szállittatott a várba. [2]) De az őrség vezéreinek megválasztásában nem csalódott. Öcscse, Jákó, valamint annak hadnagyai: László, Benedek fia és Csatári Pál emberül védték a várat. Lóránt vajda napról-napra jobban kénytelenült belátni, hogy a kis sasfészekkel nem boldogúl, pedig vállalatának sikere épen a gyors előhaladástól függött. Tisztán állhatott előtte, hogy ha sokáig itt időz, még nyakára jönnek a királyi hadak s két tűz közé szorúl..

Egyezkedésre fogta tehát a dolgot. Ajánlatait írásba téve, beküldte a várba. Ez irat fenmaradt s az imént mondottakon kívül még nem egy érdekes dologról értesülünk általa. Először is megtudjuk a vár átadásának feltételeit: szabad elköltözés az egész várőrségnek vagyonukkal s gyermekeikkel egyetemben és biztos

---

[illegible] Jacobo Albaregali, exactore pecuniarum auri foginae *(így)* de Belenos.« 1342 (k) oklevél. *Budai orsz. levéltár* D. L. 3533. — *A váradi püspökség* [illegible] II. 266. l.

[1]) »Ratio frugum allatarum sive numerus ad castrum *nostrum Fenes* [illegible] est:

De villa *Scathar* (Csatár) XC. cubuli partim in frumento et partim in siligine.

De villa *Pispuki* LXXXIV. cubuli, totidem de siligine bona.

De villa *Olaci* LXXV. cubuli de bono frumento.

Item in duobus curribus de villa *Chavachini*. Item in uno curru de villa *Besa*. Item in uno curro similiter in villa *Olaci* CCCC. sales g. . . .

Item de *Sancto Nicholao* XXXVI. cubulos pulchri frumenti.

Item villa *Zenlos* (Szöllös) XXX. cubulos bone siliginis.

Item *Venetiis* et de *Culeser* (Kölesér) XXX. cubulos boni frumenti.

Item *Eusci* (Ősi) XXX. cubulos boni frumenti.

Item villa Abbati XLV. cubulos bone siliginis.«

Bécsi császári udvari könyvtár: Codex 1062. 118 folio a.

[2]) »Et hoc nomine nostro et nomine comitis Thome patris nostri, [illegible] fratrum nostrorum et *specialiter* nomine relicte magistri [illegible] fratris nostri« etc. *Wenzel G.: Árpádkori uj okmánytár.* X. 153. l.

kiséret a Tiszáig, vagy Marosig avagy Gyaluig Erdélyben. Tovább halljuk, hogy a Tamás testvérek soraiban ekkor támad az első hézag. István, a második szülött, talán épen e hadjárat alatt elhal özvegyet s egy hasonnevű fiut hagyván maga után, kikről még lesz szó alább. Midőn pedig olvassuk, hogy Lóránt a várőrség szabad elköltözését atyjának, Tamásnak, s testvére özvegyének nevében is esküvel igéri, [1]) az nyilván arra mutat, hogy mind az öreg Tamás, mind az özvegy a már említett széplaki kerületben, Szent-Miklóson vagy Sólyomkővárában tartották udvarukat. Fenesről ugyanis az elvonulás legtermészetesebb útja a Fekete-Kőrös mentén, Szent-Miklós és Sólyomkővára között vitt keresztül, mely helyekről a költöző várőrség könnyen feltartóztatható lett volna. Végül ugyanazon iratból nem kisebb érdekességgel arról is értesülünk, hogy Lóránt a várat nem magának szándékozott elfoglalni, hanem csak annak elvételével a püspök hatalmát akarta szűkebb körre szorítani. Az őrség szabad elköltözéséről szóltában ugyanis említi, hogy ha az őrségnek bárki által baja történnék, akkor a váradi káptalan haladék nélkül adja vissza a várat a püspöknek.

Megnyitotta-e erre kapuit a vár? nem tudjuk; de ha megnyitotta volna is, Lóránt és testvérei nemsoká maradhattak annak birtokában. A királyi seregek már utban voltak ellenök, még pedig magának III. Endrének vezérlete alatt, ki egyenesen Adorján-várának tartott.

Bunyitay Vincze.

---

[1]) »extunc capitulum (Waradiense) castrum Fenes restituat episcopo memorato causa et occasione ac mora quibuslibet relegatis.« *Wenzel G.*: i. h.

ERDÉLY FŐISPÁNJAI.

(1540—1711.)

III.

Küküllőmegye főispánjai.

Gyerő-monostori Kemény István.

Kemény István, Péter fia, idősb Péter és Bagdi Kata unokája.

Küküllőmegye főispánja, s mint ilyen 1566-ban a török császárhoz menő János Zsigmond király kísérőinek egyike.[1]) Előjő így 1570-ben[2]) és 1571-beli oklevélben.[3])

1577-ben csak özvegyét, teremi Sükösd Margitot, találjuk életben. Részbirtokai: Dombó, Csapó, Szépmező nevű helységekben.

Kis-kendi Baládffy Ferencz.

Baládffy Ferencz a Róbert-Károly idejében már virágzott Baládffy-család ivadéka, de szülőit megnevezni nem tudjuk.

Feltehető, hogy ő azon Baládffy Ferencz, ki 1557-ben, egy más nemessel együtt, az erdélyi czigányok vajdája és 1564-ben is az.

Mint Küküllőmegye főispánját, 1570-beli oklevélben találjuk.[4]) Életben volt 1576-ban is.

Mihálcz Anna, ki 1583-ban özvegy, az ő neje lehetett.

Radnóti Kendi Ferencz.

Kendi Ferencz, Kendi Antal és Bogáthy Klára fia.[5])

Báthory István vajda idejében kezdett szerepelni. 1575-ben

[1]) Wolfg. Bethlen, *Hist. Tr. II. k.*

[2]) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. Suppl. VII. k.*, de téves [1550.] évszámmal, a gróf ily jegyzetével: in aliis manuscriptis est annus 1570.

[3]) Szilágyi, *Erd. Országgy. Eml. II. k.*

[4]) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. Suppl. VII. k.*

[5]) Bethlen Farkas Kendi Sándor testvérének írja, azonban ezzel nem édes, hanem unokatestvér volt, nézetem szerint.

Békes Gáspár legyőzetésében segédkezet nyujtott és ezért adom utján birtokokat kapott Belső-Szolnok és Doboka megyékbe Kendi Gábor és Radák László birtokaiból.[1]) 1576-tól fogva m consiliarius és egy-egy oklevélben később 1594-ig mint Küküll megye főispánja fordul elő, »nagyságos«-nak czímezve.[2]) Ő jesztette elő, Daczó Györgygyel együtt, az 1580. április 17 Gyulafejérvárra hirdetett országgyűlésen a rendek ajánlatá dézmák secularisatiójára nézve s amint látjuk, akkor ő Daczóv székely nemzet megbízottja: »siculorum oratores.« Ő volt, ki Aj Gergelylyel nem akart gyermek fejedelmet az országnak é Kolozsvártt 1581. májusban tartott országgyűlés idejében ellene a Báthory Zsigmond fejedelemmé választását, de Gálfi által beszéltetvén, végre beléegyezett. 1584. szept. 20. mint főkövet k detett a portára az adóval, 1592-ben is jár a portán mint főkö Ez időben őt hitták idősb Kendi Ferencznek.[3]) A török szövet föntartása mellett volt ő és 1594. aug. 28-kán őt is elfogt ki csupán vagyonáért fogatott el és Kolozsvárról Gyaluba szá tották, hol azon szobában, melybe be volt csukva, kötél által ki geztetett szept. 12-kén, a Báthory Zsigmond rendeletére.

Feleségére nézve a Kendi-család nemzékrendi táblázs zavartak. Nézetem szerint Bebek Zsófia, Bebek György és I thócsy Zsófia leánya.[4]) Mint második neje Zeleméry Borb van felmutatva, de kérdés, vajjon ez nem ifjabb Kendi Fere neje-é?

Egyedüli leánya Zsófia, ki 1590-ben hajadon,[5]) de 1600-l Bogáthi Menyhért neje.

Apanagyfalui Apaffy Gergely.[6])

Apaffy Gergely, Miklós és állítólag Monostori Kata fia.

Fejedelmi cubicularius (bejáró) 1540-ben. Hodor »Dob vármegye esmertetésében« az ebesfalvi kastély építtetőjeként ho fel és ezen felirat: Me fecit fieri Egregius Gregorius Apaffi de A

---

[1]) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XII. k.*

[2]) *Ugyanott XII. XIII. k.*

[3]) A vajda Ferencz nevű fia volt ez időben az ifjabb Ferencz.

[4]) Bebek Judith, ki 1580-ban még hajadon, ifjabb Kendi Fere neje lehetett.

[5]) *Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár 118 l.*

[6]) Adatok: *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. V. k. — App. X. k. Suppl. VII. k. — Uj Magy. Muzeum 1858. évf. I. k. 375. l. — S Károly, Székely Oklevéltár II. k. — Volfg. Bethlen, Hist. II. k. — T Tár. 1880. évf.*

Nagyfalva Comes Cottus Dobocensis ac Magister Curiae Domini Reverendissimi Georgii Episcopi Varadiensis,« szerint Fráter Györgynek 1551. dec. 16-án történt megöletése előtti időben Apaffy udvarmester volt és Dobokamegye főispánja.[1]) Egy 1555-beli oklevél kivonatában, melyben neje Gerendy Erzsébet is előjő, czímek nélkül találtam. Consiliarius és II. János király főudvarmestere 1564. febr. 12-kén kelt oklevél szerint; igy fordúl elő 1566-ban is, midőn Majláth Gábortól Fogaras várát II. János király részére átveszi. Hogy János király halálával, vagy előbb szünt-e meg udvarmesteri állása, arra nézve nem akadtam adatra.[2]) Báthory István tanácsosai közt szerepel, így 1575-ben is, midőn e fejedelem rendeletére a Békes-pártiak javainak kikutatásában működik. Két fiát, Lénártot és Miklóst, »egyszersmind egy nap házasítá szent Miklós napján 1579-ben.« Midőn Báthory Kristóf a még gyermek Zsigmond fejedelemmé választását kivánta, Apaffy, az agg férfi, az 1581. május hóban Kolozsvártt tartott országgyülésen erősen kikelt a gyermekkormány ellen.

Hogy ő Küküllőmegye főispáni méltóságával fel volt ruházva, következtethető egy halála után kelt oklevélből. 1584-ben május 13-a előtt holt meg, nagy vénséget érve. A főispánságot mutató oklevél sorai: »ac Egregio Nicolao filio Magnifici quondam Gregorii Apaffi de dicta Apanagyfalva *similiter consiliarii nostri et Comitis Comitatus de Küküllö.*«

Apanagyfalvi Apaffy Miklós.

Apaffy Miklós, Gergely és Gerendy Erzsébet fia.

Ő atyja életében, 1579-ben, vette nőül Orbay Margitot, ki előbb Török Bálintné volt.[3])

1584-ben consiliarius és Küküllőmegye főispánja; ekként 1597. végéig több adat mutatja.[4])

1596. elején Báthory Zsigmond Prágában léte idejében, az akkori helytartó Bocskay őtet küldötte és Ravazdi Györgyöt sereggel a székely lázadás elnyomására.

Meghalt 1597-ben deczember 2-án Ebesfalván. Haláláról különböző hirek keringtek, az is, hogy öngyilkos, mert sok vagyont

---

[1]) Hodor megjegyzi, hogy e főispánságnak nincs nyoma a megyei irományok közt.

[2]) Pókai Jakab »Király ő felsége hoppmestere és tanácsa 1568-ban.« *Szilágyi Károly, Régi Magyar Könyvtár 34. 36. l.*

[3]) *Tört. Tár. 1880-ik évf.*

[4]) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. V. k. — App. XIII. l. — Wolfg. Bethlen, Hist. IV. k. Magy. Tört. Tár. XVIII k. Erd. Országgy. Eml.*

szerezvén össze zsarolással is, tartott attól, hogy Báthory ki fogja őt végeztetni.[1])

Az 1598. márcziusi országgyűlés 6-ik törvényczikkében ez áll: »Az mely restantia az praesidiumra rendeltetett adókból — — — — — az szegény Apaffi Miklós uram kezénél maradott volt, végeztük, hogy ... Küküllő vármegyének egyik főispánja Apaffi Miklósné asszonyomat requirálja és annak az summának felét, kivel az ura liquidáltatott, tartozott, bekivánja tőlle stb.«

Hallerkői Haller Gábor.

Haller Gábor, Haller Péter és Kemény Kata fia.

1586-ban hushagyó vasárnap házasodott meg, Bocskay Ilonát, Bocskay István hugát, vette nőül. Részt vett 1589. végén azon országgyűlésen, melyen Ghiczy a kormányzóságról lemondott és Báthory Zsigmond a fejedelemségbe beigtattatott, s ott egy követségben szerepelni is látjuk. Az 1594-ik évben februárban Gyulafejérvárt tartott országgyűlésen, melyben a hadfenntartás költségeinek fedezésére rendkivüli adót vetettek ki, őt fizető mesternek választotta meg az ország. Küküllőmegye főispánságával is felruháztatott és e méltóságot haláláig viseli; ily czímmel áll az 159[illegible]-iki országgyűlés törvényczikkeiben. Midőn Báthory Zsigmond Oppelnt odahagyva, a fejedelemséget átveszi, a tordai országgyűlésből őt küldi egyik követül Miksa főherczeghez. 1600-ban az erdélyi nemesség tordai táborából Alárdi Ferenczczel őt küldötték Majtényra Bastához, ezt a csatlakozásra meghívni. A császár pártján maradott s nem csatlakozott Báthoryhoz, midőn az ujra elfoglalta a fejedelmi trónt. 1604. végén, midőn a Bocskayról keringő hírekre a császári biztosok a székelyek felültetése végett két magyar tanácsurat értekezlet tartására megbíztak, Hallert és Petkit jelölték meg, kikkel értekezzenek és éppen Haller fejéregyházi birtokán volt az értekezlet deczember 18-án megtartandó de az, Petki távol maradása miatt, elmaradt. Bocskay Istvánnal Haller buzgó híve volt: részt vett ő a Gyulaffy vezérlete alatt táborozásban; a Radul vajdávali véd- és daczszövetség megkötésében 1605. aug. 25-én Tergovistyén a fejedelem egyik biztosa E fejedelem alatt consiliarius és kincstárnok,[2]) s minekutánna a fogarasi vár Bocskay kezére került, Petki Farkas után e vár főkapitánya, így fordul elő 1606-ban április 26-án. Bocskaytól kapta

[1]) *Trausch, Chronicon.* — NB. Volt Apaffynak Gerenden és tartozékaiban is birtoka, melyet Báthory Zsigmond magához cserélt és Füz Borbálának adományozta.

[2]) Egy 1607. febr. 2-ki levélben »Proventuum fiscalium Administrator.« *Magy. Tört. Tár. XIII k. 103. l.*

a kaplyoni jószágot. Rákóczi Zsigmond alatt is consiliarius, főispán és főkapitány és egy 1608. február első napján kelt levél szerint a dézmák arendatora is. [1]) Halála idejét 1608-ra julius 12-re teszik.

Második neje kápolnai Bornemisza Judit.

Nagy Szabó Ferencz krónikája mondja azok egyikének, kik az Arrianismust és Socinianismust elfogadák.

Kis-sennyei Sennyey Pongrácz.

(Lásd Háromszék.)

Sennyey Pongrácz, Sennyey Ferencz fia.

Magyarországról származott be Erdélybe, fiatal korában kezdte szolgálni Erdélyt, s itt kitünő esze és jeles tehetségénél fogva nagy szerepet vitt.

Báthory István lengyel király 1583-ban Kézdi-székben Oroszfalun birtokot adományoz neki. [2]) Hogy 1589-ben, szeptember havában, adóbevivő főkövet, 1590-ben Báthory Zsigmond által a temesvári bég üdvözletére küldött követ, és 1592. május elein ismét portai főkövet, ezekről Szilágyi Sándor a k. államlevéltárból nyújt adatokat. Bethlen Farkas történetiró az 1593-ik évben mint consiliariust és főudvarmestert hozza fel. Főudvarmesterré ez év elején lett. Ez évben Báthorytól Háromszéken Felső- és Alsó-Csernátonban kap birtokot, és mint követet Szinán pasához is küldé. Az 1594-ben felállított őrködő székely sábor vezérévé ő tétetett, ekkor várhegyi kapitány is. 1595-ben a lengyel királyhoz volt küldve segítséget kérni a török ellen. 1596-ban Báthory Zsigmond a Báthory Istvántól elkobozott Kükülővári uradalom felerészét adományozza neki. [3]) 1598-ban gyakorlány versben követségekben s megbízásokban jár el: így Mihály vajdához Tergovistyébe, a vezérbasához, meg Váradnak visszafoglalásában. Ez évi levelek szerint főudvarmester, consiliarius, várhegyi kapitány, Sepsi-, Kézdi- és Orbai-szék királybirája, és Küküllőmegye főispánja. A főispánságban, ő nézetem szerint Apafiy utóda. Báthory András alatt, kinek az 1599-ki medgyesi országgyülésen, az eskületétel alkalmával, Sennyey Ivasta fel az eskümintát, egyike a főszereplőknek. E fejedelem őt küldte Mihály vajdához, ezt a toborzások s hűtlenségéről terjedő hirek iránt feleletre vonni. Az ez évi október 28-ki ütkö-

[1]) De vajjon nem tévesen?

[2]) *Századok 1873. évf.*

[3]) Két évvel előbb a notázott Kendi Sándor és Forró János birtokaitól Kolos-megyében kapott részbirtokokat.

zetben Kornis Gáspár főhadvezér mellett ő alhadvezér és a kezdetén heves viadallal folyt ütközetben, melyben az sorok már ingadozni kezdettek. Mihály vajdának, mint Ferencz irja, succedála a győzelem, »mert Kornis és Senn kiken nagy részint állott a hadaknak derekasabb ütközete vívtak.« Az ütközet után ő Mihály vajdához csatlakozott, és császárpárti ezután. A Mihály vajda kiűzetése után a Lécz 1600-ban tartott országgyűlésen jelen volt, és a várhegyi kap czímmel ez időben is élt, noha e vár a székelyek által l rontva.[1]) Az 1601. január 21-ki kolozsvári országgyűlésen, n Báthory Zsigmond visszahozásáról tanácskoztak, az ellenm egyike s Rudolf császár mellé nyilatkozik, miért elfogták s gény várába zárták, mely fogságból a goroszlói (aug. 3-ki) ü után szabadult ki. Kiszabadulása után a Basta táborába s utközben a Mihály vajda egyik csapatával találkozván, u akkor, midőn ezek Kornis Gáspárt legyilkolták, ő terhes se kapott, melyekből nehezen gyógyúla ki. 1602. márczius ha Basta által titkos megbízásban Prágába küldetett. Az 1(évben. Székely Mózes mozgalmai alatt, Basta, a szamosujvá bóli kiszökése után, reá bízta Szamosujvár védelmét. A S: Mózes eleste után, midőn 1603. szeptember havában a országgyűlésen a felbőszült Basta a nemességet megöletni a ő erélyesen lépett fel a nemesség védelmére. A császári sokból és három magyar consiliariusból alkotott kormány 1604-ben. Rudolf császár a gyalui várt inscribálta neki, i hogy miért kapott, egy későbbi oklevél e soraiból tünik ki: » per S. D. D. Rudolphum II etc. in arce sua regia Pragen 20. mensis Septembris anno dni 1604. tum pro recompens: damnorum ipsius Pancratii Sennyei penes fidelitatem suae stati caesareae illibata conservata acceptorum, tum vero in sionem bonorum et jurium suorum siculicalium, eidem ant illmo dno Sigismundo Báthory tunc principe Transil donatorum, et per concessionem, restitutionemque antiquae tatis eorum siculorum e manibus ejusdem Pancratii Se exceptorum et eliberatorum.« Az említett 1604. év őszén Bo ellen gróf Belgiojoso felrendelvén az erdélyi sergeket is. Se lőn az erdélyi magyar hadsereg fővezére. Bocskay fejedele: alatt ő Magyarországon Basta sergénél, azután néhány hóig gában tartózkodott, itt avégett, hogy az elvesztett gyalui vá

[1]) Azon időben a székelyek a Sennyey oroszfalvi birtokát is tak, házát is lerontották, melynek felépítése iránt a rendeknek Vásárhelyhez intézett rendeletét lásd *Erd. Orsz. Eml. VI. k.*

A székely szabadság visszaállítása után székely tisztsége meg

több káraiért kárpótlást nyerhessen. A gyalui várt Bocskay alatt vesztette el, és alkalmasint a főispánságot is ekkor. A bécsi béke szerezte meg Sennyeynek az amnestiát, s így tért vissza Erdélybe. A Bocskay halála után nagy tényező volt Rákóczi Zsigmond fejedelemmé választásában. Ez 1607. márczius 28-án kinevezte az erdélyi hadsereg fővezérévé, országgenerálisnak, vagy is mint a diplomában áll: »utánunk való főgenerálisunknak.« Ezen év május havában az ország által felküldetett mint követ a császárhoz Prágába, és ugyan e tájt visszakapja Gyalut. Báthory Gábor alatt is mint consiliarius, a sergek generális kapitánya, és egy ügyben mint követ is szerepel. E fejedelemnél nem állott kegyben. 1609. april 29-én Báthory őt harmadmagával megbizta a székely armalisok s más privilegiumoknak vizsgálat alá vételével, mely megbizatásban egynehány hóig működött. 1610-ben a Kornis- és Kendi-féle összeesküvés főrészese. Midőn Kornis Boldizsárt elfogták, Sennyey szaladással menekült, s Magyarországra futott ki. »1610. die 4. Aprilis a fejedelem parancsolatjából a kolosváriak foglalták el Gyalut Sennyey Pongrácztól.« Báthory notáztatta az 1610. besztercei országgyűlésen. Kiszaladása után II. Mátyás király őt tanácsosává nevezte ki, havonkénti 100 tallér fizetéssel. 1611-ben szövetkezve látjuk Forgács Zsigmonddal, Segesvári Bálint krónikája szerint: »1611. 19-ik Iulii jöve Kolozsvár alá nyargalni Magyarországból Sennyey Pongrácz és Rákóczi Lajos.« A Szebenben 1612-ben május 15-re hirdetett országgyűlés által újra notáztatott. Neje özvegynek áll írva 1614. »feria 6ª prox. post dominicam Quasimodo« kelt oklevélben.

Róla azon javaslatban, melyet a császári biztosok Erdély szervezetére 1603-ban készítettek, mely időben a cancellári állásra volt kinézve, ily sorok állanak: »Eur. Agt. können wir aber dieses nicht bergen, dasz gleichwol bey desz Senney und Bornemisza Person auch allerley Bedenken fürfallen, unter andern aber, dass beide sehr geizig und eigennüzig ....der Senney aber allen consiliis auf die alten schedlichen Breuche, vermeinten Privilegien und Freiheiten desz hungrischen Adels, so mehr Freiheiten u. Ungerechtigkeiten sein, als nur Stabilirung einesz guten Regiments und Polizei dienstlich gehet und dringet.«

Neje volt Dobszay Anna, Dobszay Jánosnak Spáczai Annától született leánya. E nő Kolosmonostoron van eltemetve, hová fia, Sennyey István, 1625. febr. 21-én temetteté el.[1])

[1]) Kutforrások: *Wolfg. Bethlen, Hist.* — *Szilágyi, Erd. Orsz. Eml.* — *Századok 1873. évf.* — *Tört. Tár 1878. évf.* — *Segesvári Bálint, Krónika.* — *Ios. Com. Kemény, Dipl. Tr.* — *Gr. Kemény és Kovács Ist., Erd. Tört. Tára.* — *Trausch, Chronicon.* — *Mikó Ferencz, Hist.*

Korotnai Alia Farkas.

(Lásd Háromszék.)

Alia Farkas, magyarországi nemes család sarjadéka.

Gyermekkorában jutott be Erdélybe: »in ipsa fere pueritia, relictis Paenatibus in hoc se Regnum contulerit, et sibi Patriam delegerit« mondja egy oklevél.

Báthory Zsigmondnak 1598-beli visszajöttekor őt azok közt találjuk, kiket Bocskay István Gyulafejérvárt a Báthory Zsigmond részére birt.

Székely Mózes mellett harczolva, az 1603-ki szerencsétlen ütközetben, Brassó feladása után fogságra jut, melyből hátszáz forinton váltá meg magát.

Bocskay fejedelemsége alatt, kinek híve, Kassáról beküldetett Erdélybe, mint Radul vajda követeinek egyik kisérője. Azután az Ali pasa táborában Kőhalomnál találjuk, hol Bethlen Farkassal, Bogáthy Menyhérttel és Petki Jánossal egy hadi tanácsban részt vesz. E fejedelem alatt mint Küküllőmegye főispánja szerepel. Birtokos volt Küküllőmegyében, Fejérmegyében is Örményszékesen, azonban Küküllőmegyében nagyobb birtokot feleségével kapott, miután Losonczi Bánffy Margitot, Boldizsár és Pathócsy Erzsébet leányát, Bogáthy Menyhért özvegyét vette nőül. Az 1607-ki országgyülési lajstrom[1]) is mint főispánt mutatja; Rákóczi Zsigmond lemondása után Báthory Gábor alatt is e polczon áll.

Tagja 1608-ban azon bizottságnak, melyet a rendek az augusztusi gyülésben a moldovai követek bevárására kineveztek. A II. Mátyás király és Báthory Gábor fejedelem közt 1610-ben Kassán kötött szövetséget megerősítő, és a rendek által Kolozsvárt szeptember 6-án aláirt oklevelet aláirta ő is. Főispánsága mellé 1612. nyarán Báthory neki a háromszéki főkapitányságot is adta és a brassaiak ellen küldött sereg fővezérévé tette. Bojti szerint: »missoque recentiori exercitu duce Lupo Alia, quem tribus sedibus siculicalibus Capitaneum praefeceret,« és ez alkalommal, az október 16-ki ütközetben, megveri Géczy Andrást és a brassai hadat. Consiliariusnak is mutatja őt egy 1613. »feria VI. pr. p. fest. B. Antonii Abbatis« kelt oklevél. Báthoryhoz őt hűnek tudjuk, és ennélfogva megfoghatatlan előttem, hogy miként soroztatott ő azon nemesek közé, — tán Hegyes András Naplójában[2]) — kik az 1613-ban októberben tartott országgyülés idejében csak október 29-én gyülekeztek be Kolozsvárra, minekutánna Báthory

[1]) *Jos. Bakó. Diaetae etc. 63. l.* — *Tört. Tár 1879. évf. 393. l.*

[2]) *Szilágyi Ed. Orsz. Emlékek VI. k. 307. l.*

ábor megöletését megtudták, mert még mindig tartottak Báthory sszajövetelétől és boszujától.

Bethlen alatt consiliarius, főispán és udvarmester, kinek alkodása első éveiben az oklevelekben nincs mint főkapitány felzva. Udvarmesternek aláirva áll azon oklevélen, melyet a renk Gyulafejérvártt 1615. május 18-án kiállitottak, főkapitánynak Apor Péter az 1618-ki évvel említi. Bethlennek a franczia rethez, kihez Aliát már elindította, Váradról 1619. márczius én irt levelében e sorok állanak; »Nihilominus eo statim monto, quo literas Vestrae I. D. accepimus, fidelem nostrum Magcum Dominum Volfgangum Alia de Korotthna, consiliarium trum ac curiae nostrae Magistrum, Comitemque Comitatus de keölleő, nec non Trium Sedium Siculicalium Sepsi, Kezdi et ai Capitaneum Supremum, obviam Vestrae Ill. Dominationi edivimus, nunc vero praesentium exhibitorem cursu magis riori, ut ante occursum praefati Domini Magistri Curiae Vesm Ill. Dominationem salutaret nostra nomine.« Bethlennek 20. febr. 22-én a portához irt leveléből tűnik ki, hogy az előbbi végén, amikor II. Ferdinánd király Pozsonyba biztosokat kült. Alia Farkas azok egyike, kiket Bécsbe tuszokul küldöttek; jedelem sorai szerint: Olaghy Menyhért, *Alia Farkas*, Oszgith István, Pogrányi János, Haller István és Kapi András mék voltak a zálogok, Kapin kivül mind nagyságos urak.« ntebbi czimével, az udvarmesteri méltóság kivételével, áll Bethnek Sepsi-Szentgyörgy részére 1620. aug. 29-én kelt oklevelében.

Alkalmasint 1621-ben szállt sirba.

Özvegye férjhez menvén Kékedy Zsigmondhoz, végrendeletet melynélfogva több oly jószágot, melyeket első férje Bogáthy nyhért hagyott reá, az Alia Farkas fiának hagyományozta.

Rendes lakfészke Bonyha. [1])

GRÓF LÁZÁR MIKLÓS.

[1]) Kutforrások: *Volfg. Bethlen, Hist. V. k.* — *Szilágyi, Erd. Orsz. l. IV. V. VI. k.* — *Gr. Kemény és Kovács, Erd. Tört. Tára II. k.* — *gel, Mon. Ung.* — *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. VII. k.* — *Tört. Tár. II. kf.* — *Magy. Tört. Tár IV. k. 205. l.*

KÜLÖNFÉLÉK.

KÖRÖSSY GYÖRGY FÖLJEGYZÉSEIBŐL.

1707 1708.

Ér-Körösi és Sámsondi Körössy György berczeli, szabolc vármegyei birtokos nemes volt, oly család ivadéka, melynek től nemzedékét jutalmazták hű szolgálataikért a Rákóczi-fejedelm jelentékeny adományokkal. Ő is ősei hagyományos ragaszkodás követve, már ifjú korában a fejedelmi ház szolgálatára Munká várába ment, és ott Zrínyi Ilona fejedelemasszony bizodalm annyira megnyeré, hogy egyetlen fiát, a fényes Rákóczi-ház utol ivadékát, az 1680-ban még csak négy éves kis »*Ferkőt*« (I Rákóczi Ferenczet) ezen évben, a mint a dajkaszobából kinőtt, Körössy György gondjaira bizá, őt rendelvén a kis herczeg mel belső kamarásúl. Körössy példás hívséggel őrködött a drá gyermek élete, egészsége fölött, s csakhamar egész a bálványozás megszerette kedves »*kis urát*«. úgy, hogy hosszúra terjede életét mindvégig neki s háza érdekeinek szenteló. Mikor Thökö 1683-ban a hét éves gyermeket magával vivé a táborokba: el sorban Körössy volt vele, mint gondviselője; s a cseklészi táborb midőn ezt a Bécs alól menekűlve futó tatár lovasság ságul tömegei éjtszaka keresztűlgázolták s mint vaktában rohanók, kis Rákóczi sátorának is neki hajtottak: a hű Körössy saját él veszedelmével, karjai közt ragadta ki a gondtalanúl alvó fiúcsk az összeomló sátorpalotából, melynek lehulló szelemenje az egy inast agyonüté.

Másodszor pedig olyképen lőn életmentőjévé szeretett »I urá«-nak Körössy, hogy midőn Thökölynek némely gonosz tar csosai, az ügynek immár hanyatlásakor, azzal akarának ezen újl segíteni, hogyha a dús Rákóczi-vagyont mind hadi czélokra ford hatnák: s e végből az egyetlen örökösnek halálára törvén: csáb ajánlatot tőnek, kastélyos uradalmat igérének Körössynek, ha átszolgáltatandó mérget a gyermeknek beadja..... A hű szol tiszta lelke azonban visszaborzadt ez irtózatos gonoszságtól,

nemcsak hogy útálattal utasítá azt el: de azonnal följelenté Zrínyi Ilonának; s ettől fogva a féltett fejedelemfiú oldala mellől egy tapodtat sem távozott soha, és nem engedett egyéb ételt adni neki, mint a mit ő főzött számára. Maga a fejedelem hagyta írva mind a két esetet; Körössy is vonatkozik homályosan reájok későbbi leveleiben, büszkeségtől duzzadozó szívvel kívánván, hogy az Úr-Isten sokáig éltesse azt, *»a kit ő nevelt föl!«*

A kis Rákóczival együtt állotta ki Körössy a három évi munkácsi ostromot is; ekkor már a hasonló hívségű nevelővel Badinyival osztva meg a gondviselést. A capitulatió után pedig együtt kísérték föl a fejedelemfiút Bécsbe; de Kollonics elragadta őt tőlük, s a kis Rákóczit ezen utolsó, régi szolgáitól is megfosztván, a neuhausi jezsuiták gondjaira bizá. Körössyt, Badinyit Sáros-Patakra küldte, hol uradalmi állásokat kaptak. A mint azonban a fölserdült Rákóczi, Kollonics körmei közül kiszabadúlva, ősi örökét átvevé: első dolga volt Körössyt és Badinyit jövedelmezőbb bizalmi állásokba helyezni; nevezetesen az előbbit pataki várnagygyá, hegyaljai-borinspectorrá, s utóbb, udvarát szervezvén, *főkamarásává és családi kincstartójává* tevé. E minőségében szolgálá azután a fejedelmet az öreg Körössy a nagy szabadságháború alatt is, mindvégig, — határtalan bizalmával dicsekedvén urának. Nem is volt, nem is lehetett jobb gazdája Rákóczinak őnála! Ott lakott, ott űlt a munkácsi sziklavár boltjai alatt a hű »komornyik«, a »dúrus magyar ember« Körössy György, mint vén sas, vagy sárkány, s árgus-szemekkel őrizé a fejedelmi kincstárt, ura sok, sok rendbéli drágaságait, fegyvereit, arany-ezüstös, gyémántos-rubintos ékszereit és díszköntöseit, portai czafragjait, persa szőnyegeit, hollandi, flandriai gobelinjeit, palotáinak fényes fölszerelését, pompás bútorait, sátrait, stb. stb. Ő küldözött, vitt, ha mi kellett a fejedelemnek, a táborokba, parádékra, a munkácsi tárházból. Az udvariakat ő fizette, a tábori fizetőmesterektől, udv. biztosoktól, komornyikoktól, bejáróktól ő vett számot; s jaj volt annak, a kivel a »dúrus öreg« nem volt megelégedve! Irgalmatlanúl levonta a fizetésükből, sőt igen könnyen el is csapta, avagy csapatta őket. Ezenkívül ő uralkodott az udvari mesteremberek fölött, s ő bajlódott velök. Munkács várában egy pár képíró és műrajzoló, egynehány ötvös, órás, egész sereg arany- és selyemhímző s művarró, skófium-húzó, szövő, gombkötő, szabó, szűcs, csizmadia, kárpitos, asztalos, lakatos, üveges, paplankészítő, tímár, szíj- és nyereggyártó, rézműves, esztergályos, bognár, kovács, kőfaragó, színes bőrgyártó törökök, sátorkészítő zsidók, posztómetszők, stb. dolgoztak ekkor, a fejedelem és udvara számára, — mint conventiós, kantoros, udvari mívesek. Ezekkel mind a vén Körössy bajlódott, zsörtölődött; az ő kezeihez érkezvén

a külföldről beszerzett tömérdek mindenféle anyagszer: ő daraboltatta föl s osztotta ki nekik feldolgozás végett; ő szedte be a feldolgozott készleteket, leszámolt, stb.; ő adta ki az udvariak s nemes testőrség részére járó, vagy a vitézeknek jutalmúl utalványozott drága posztókelméket és egyebeket, s mindenekről pontosan nyugtákat, ellennyugtákat vett, adott, adatott. Végre még a légiónyi konyhanépséggel: asztalnokok, kulcsárok, szakácsok, kukták, sütők, czukrászok, főző- és mosó-asszonyok, tálnokok, mosogatók; azután a lovászok, csatlósok, kocsisok, fullajtárok, vadászok, peczérek Sisera-hadával is vesződött, mérgelődött, bajoskodott a hű öreg, — kinek ezerféle ilyes dolgát, a fejedelem korlátlan bizalmából sűrűn érkező s nem ritkán sajátkezű levelekben tudatott különleges commissiók teljesítése is ugyancsak szaporítá. Sőt még a családi uradalmak kezelésére is befolyást gyakorolt, mint az udv. gazdasági tanács tagja.

E számtalan ágazatú teendői közepette Körössy, maga a megcsontosúlt pontosság lévén, mindenről számadásokat, jegyzékeket, leltárakat, notabénéket vezetett, mind sajátkezűleg; teleírván öreges ákombákomjaival még a hozzáérkezett vagy kezeibe került levelek üresen maradt oldalait is ezeket fűzvén össze apró könyvformára; az öreg még a papirossal is takarékoskodott. Ilyen, a legeredetibb alakú, dirib-darab czédulkákkal össze-vissza, toldozott sajátkezű jegyzéke igen nagyszámú maradt fenn Körössynek, többnyire a Rákóczi-levéltárnak a szepesi kamarai archivumba került részében: *ma mind megannyi nagybecsü művelődéstörténeti adalék II. Rákóczi Ferencz udvaráról, koráról.*

Ezekből és ezek, valamint Fogarassyval, Ottlykkal s más udv. főemberekkel váltott levelei alapján már egész tanúlmányokat tettem közzé az Archaeologiai Értesítő régibb évfolyamaiban; sőt nehány ily Körössy-féle becses lajstromot a Történelmi Tárban is volt alkalmam napvilágra juttatni. Körössy Györgynek a Rákóczi-házra vonatkozó, ennek levéltárából merített, ép oly érdekes mint értékes történelmi s nemzedékrendi följegyzéseit pedig (mert még ilyeneket is ráért írni!) a Századok 1875-iki folyamában közöltem. Mindezekkel azonban még korántsincs kimerítve az ő gazdag följegyzéseiből vonható sok és sokfajta kortörténelmi tanúlság. Egyebek közt birtokomban van egy sajátkezűleg írt s eddig még nem ismertetett füzetkéje, az 1707-1708-ik évekből. E füzetke kis nyolczadrétbe vagdalt papirosokból áll, melyeket az öreg, vörös bakacsín-vászonba varrott be, ezt pediglen kívűlről beragasztotta szép aranyvirágos piros papirossal, mely ekképen a borítékot vagy táblát képezi. Főtartalmát teszi ezen füzetnek, a vén Körössy György kezén az 1707-ik év folyamán s 1708 első felében megfordúlt *tizezer darab aranynak* (in specie!)

bevételéről és kiadásáról szóló számadás; vagyis csak a maga privát számadási jegyzéke: mert az utalványok-, nyugták- s ellennyugtákkal fölszerelt hivatalos számadást benyújtotta ő az udvari exactoratusnak. E mellett még két más, hasonlókép sajátkezű jegyzéke s számadása is bele van téve — csak úgy egyszerűen — a füzetke borítékába. Egymásután fogunk szólani róluk. A föntebbieket előrebocsátani azonban szükségesnek tartottuk, rövideden jellemezvén írójukat, a mi a közlemények értékének megítélését elősegítheti.

I.

Körössy György számadása tízezer aranyról.

1707—1708.

Mint a mindjárt következő bevételi kimutatásból látandjuk, 1707 január 20-kától 1708. augustus 23-ig aranypénzben és pedig többnyire körmöczi értékre vert aranyokban, összesen 9967 darab arany folyt be Körössy György kezeibe, tehát 33 drb. híján 10,000. De e hiányzó 33-at is bőven fedezik a szintén kezei közt forgott »arany-*nummismák*« vagyis Rákóczi arczképére vert emlékérmek, melyek mindegyike tiz arany súlylyal bírt. Ezek vitézségi s kitüntetési érmekül használtattak; ilyent is, mint följegyzi, hat darabot (=60 arany) adott egy ízben Pápay Gáspár nándorfejérvári residensnek, bizonyára az ottani szerdár s egyéb pasák, begek számára. Tehát már csak e hat darabbal is 10,027-re rúg, vagyis a tizezeret fölözi az aranyok száma; bátran beszélhetünk azért kerekszámban. Sőt a kiadás, mint látni fogjuk, a 6 emlékérmen kívül is 101-el többre, u. m. 10,068 drb. aranyra ment.

A gondos öreg kincstárnok könnyebb áttekintés végett mindjárt egy aranyérték-számítási táblázatot is iktatott be könyvecskéjébe: »*Az arany hogy kél, körmöczi*«, czím alatt. Ezt 1-től egész 5000 drb. aranyig fölviszi, rhénes forintra számítva által az értéket; de elől fölteszi magyar forintban is. Nevezetesen 1 drb. körmöczi arany tett akkor 4 fr. 15 krt rhénes, és 5 fr. 10 dénárt magyar pénzértékben. És így 5 arany = 21 rh. fr. 15 kr.; 10 ar. = 42 rh. fr. 30 kr; 25 ar. = 106 rh. fr. 15 kr; 50 ar. = 212 rh. fr. 30 kr; 100 ar. = 425 rh. fr.; 200 ar. = 850 rh. fr.; 300 ar. = 1275 rh. fr.; 500 ar. = 2125 rh. fr.; 1000 ar. = 4250 rh. fr.; 3000 ar. = 12,750 rh. fr.; 5000 ar. = 21,250 rh. fr. 1-től 36-ig egyenként, 40-től 100-ig tizenként. 100-tól 1000-ig százanként s azután ezerenként mutat ki minden aranyértéket tabellájában.

Körössy György aranykiadási jegyzéke tételeinek igen gyak-

ran érdekes történelmi vonatkozásai vannak; de mivel az öre igen szűkszavú, laconicus stylusú: ezen vonatkozásokat, vagyi illető kiadási tételekkel összefüggő történelmi tényeket csaki ismerheti föl, a ki a Rákóczi-kor történelmében apróra jártas. olvasónak tehát magyarázatokra lesz szüksége, s ha ezek n adatnak: akkor nyerend csak kellő fogalmat ez igénytelenek látszó számadási tételek becséről. E magyarázatokat vagy zárj közti rövid felvilágosítások alakjában adjuk meg, vagy pedig egyes tételekre szóló számozott jegyzetekben.

1707. Perceptio Aureorum.

Die 20. Januarÿ. Rozsnyón Urunk turbájából vettem ki Gyulai Ferencz (udvarmester) előtt hollandit 2
18. April. Otlik Pál (főcsuhadár, főruhatárnok) uram adott hollandit . . . . . .
21. April. Otlik Pál uram adott új körmöczit . . . . . .
Hollandiait is adott . . . . . .
28. April. Otlik Pál uram adott körmöczit . . . . . .
22. Martÿ. Otlik Pál uram debreczenit (Debreczenből hozottat, valószinűleg nagy-bányait,) kölcsön . . . . . .
6. Maÿ. Debreczenben Károlyi uram ő Ngától 2
6. Junÿ. Ráday Pál uram Lengyelországból hollandiai aranyakat
17. Junÿ. Orbán Elek és Szabó András (udvari lovászmesterek) uraimék lóvásárlásból (visszahoztak) . . . . . .
14. Julÿ. Lovászmester Pogány Ádám uram, körmöczit . . .
25. Julÿ. Malonyay Ferencz (praefectus) uram, vagy Vrancsics János uram az 7500 rhénes forint (ezüstpénz) közt adott aranyat Terpin Urbán uram is az 3000-ben (frtban, vagyis frt között) aranyat adott, ötödfél rhénes egy . . . . . .
2. 8-bris. Keczer Sándor (tartományi főhadbiztos) uramtúl az 2000 rhénessel közönséges aranyakat . . . . . .
14. X-bris. Ajtay Mihály (nagy-bányai inspector) uram hozott aranyakat 1
5. 8-bris. Fogarassy István (főpohárnokmester) két izben adott 220; 9. 8-bris nekem 12, inasomnak 33; die 16. 9-bris nro 25: 29. X-bris adott Quadányinak (gróf Guadagni Sándor, szárnysegéd) 100; mely egészen teszen aranyakat

Perceptio Anni 1707. arany nro . . 9

1708. Perceptio Aurei.

22. Januarÿ. Fogarassy István uram adott . . . . . .
13. Martÿ. Orbán Elek uram adott hollandit és franciát . . .

9. Junÿ. Keczer Sándor uram ő Klmc adott	100
23. Augusti. Fogarassy István uram adott	70
	382
Mindöszve . .	9967

1707. Erogatio Aureorum.

Die 23. Januarÿ. Kegyelmes Urunknak, quietantiájára. . . .	15
20. Januarÿ. Sibrik Miklós uram költött el Bécsben [1]	52
24. » Desalör uram (Des Alleurs marquis, franczia altábornagy, XIV. Lajos követe Rákóczi udvarában) ő Ngának	100
27. Januarÿ. Ráday Pál (erdélyi cancellár) uramnak, törökök számára [2]	32
28. Januarÿ. Német Jacub Christóf Leitimanynak	200
» » Item, rézgombok aranyazni (az udvariaknak) . .	4
29. » Hofmester (Ottlÿk György) uramnak, valami likavai levélért	4
1. Februarÿ. Egri püspök (Thelekessy István) uramnak, lováért	26
3. » Rozsnyai plebánosnak vízkeresztre (az udvar ekkor Rozsnyón volt, az országtanács ülései miatt)	2
4. Febr. Ocskay hadnagya számára Otlik György uramnak [3] .	12
» » Dobrovolszki (udvari futár) uramnak, conventiójára .	33
5. » Ráday Pál uramnak, török számára [4]	45
10. » Aranyazni	1

[1]) Szarvaskendi Sibrik Miklós udvari főember, utóbb, a bujdosásban főudvarmester, egyike a Rodostón késő vénségben elhunyt híveknek. Hogy 1707. elején Bécsben járt valami küldetésben, azt csak Körössynek ezen számadási tételéből tudjuk meg. Sibrik politikai missiókban nem szokott alkalmaztatni; valószínű tehát, hogy mint a fejedelem bizalmas udvari embere, Rákóczi ott visszatartott két fiának, kiknek eltartási s neveltetési költségeire a fejedelem évenként 2000 aranyat szokott küldeni, ilyes ügyeiben járt vala Bécsben.

[2]) Török követségek, a portának Rákóczi tervbe vett erdélyi trónfoglalási ünnepélyén leendő képviseltetése ügyében, sürüen fordulának meg ekkor tájban a fejedelem udvarában. Ilyes török követség tagjainak volt szánva ez az ajándék.

[3]) Ocskay László 1707. januárban Szeniczén és ott a Fejérhegyeken túl táborozván, gyakran csapdozott be Morvába, Austriába és Pozsony kapui alá. Valami ily győzelmes beütés hirével és a nyert ellenséges zászlókkal érkezett az udvarhoz ezen hadnagya, azért kapott oly szép ajándékot.

[4]) Ismét újabb török követség érkeztének nyoma.

9. April. Szent-Iványi Mátyás uramnak [1]) 5
10. » Doctor Lischovínyi András uramnak [2]) 2
14. » Fervil (franczia ezredes) és franczia tiszteknek . . . 1
16. » Pogány Ádám uramnak lóvételre Moldvába [3]) körmöczi volt 60
18. April. Bánházy István uramnak [4]) 3
19. » Törökök (török-tatár légió) fizetésére Vipaccer (Wipacher Sámuel, tábori fizetőmester) uramnak 94
19. April. Zsidónak, két bürzsákért 8
» » Egy zsidónak 28 csujtárért (nyeregtakaró) 2
» » Egy görögnek 21 csujtárért 2
» » Máriássy Ádám adjutant uramnak 2
20. » Mikes (gr. Mikes Mihály székely generális) uram ő Nga lovászmesterének [5]) 1
21. April. Itélőmester Barta András uramnak [6]) 10

---

[1]) Rákóczi ekkor ment erdélyi trónbeiktatási ünnepélyére Maros Vásárhelyre. Ezen és az alábbi nehány kiadás útközben, Kolozsvárott történt, a továbbiak M.-Vásárhelytt. Ez örömünnepélyen a vén Körösi György is jelen óhajtván lenni, elkiséré urát. — Szent-Iványi Mátyás, k a jezsuiták kolozsvári házának vala tagja, az itteni diadalkapu versus föliratait és a fejedelem tiszteletére a növendékekkel előadatott színjátéko szerzé: ennek fejében kapta a 20 arany tiszteletdíjat.

[2]) Dr. Lischovini Ferencz (nem András) Rákóczi erdélyi trónfogla lásának dicsőítésére írt és nyomatott ki egy latin hymnust: ezért a 2 arany honorárium.

[3]) Rákóczi többször küldözé tatár fajú katonatiszti lovak vásárlá sára Moldvába, Bucsakba, Bessarábiába és Krimbe lovászmestereit Cse Pogány Ádámot, Lengyelfalvi Orbán Elekt, Szabó Andrást. Ez is í megbizatás volt.

[4]) Bánházy István, a Draguly Farkas erdélyi lovas-ezredének v alezredese; a ki is vitézi harcz közben sebektől boritva foglyúl esvén, rs ságából ekkor szabadúlt ki. Ezért vigasztalá meg őt Rákóczi e 30 aran nyal is.

[5]) Gr. Mikes Mihály tábornok valami szép paripával kedveskedi a fejedelemnek; ilyenkor a lovat bemutató lovászmesternek — mi alábbi több számtétel is tanúsítja, — »*kantárváltság*« czímén ajándél szoktak volt adni: s mint ezen és több alábbi 10 aranyból, 8 aranyl látható: Rákóczi a »kantárváltságot« ugyancsak fejedelmi bőkezüség adatta meg mindenkor.

[6]) Bartha András erdélyi ítélőmester tartotta a rendek nevében fejedelmet trónfoglalása alkalmából üdvözlő ünnepi szónoklatot a mar vásárhelyi országgyűlésen. Ezért a fejedelmi honorárium.

21.	April. Henter Mihály urammak [1]	150
»	» Török Haszánnak (portai tolmács)	30
»	» Constantinápoli Ahmet bassának	15
»	» Barcsay Ábrahám urammak [2]	200
22.	» Tatár lovásznak (Krimből hozott lovak kantárváltsá-zért ajándék)	4
24.	April Török agának Szakmáry (Ádám, udv. apród) uram.	6
28.	» Grabarics (Jakab, erdélyi bánya-inspector) urammak Abrudra, (Abrudbányára, nyers aranybeváltásra)	400
3.	Maj. Pápay Gáspár (nándor-fejérvári követ) urammak, lóért. Numismát aranyból 6.	20
5.	Maj. Brenner uramnak [3]	200
»	» Rátky György uramnak is [4]	200
12.	» Muszka követ (Corbé) szolgájának	12
14.	» Kegyelmes Urunknak adtam, nagy-bányait	20
18.	» Kegyelmes Urunknak ismét nagy-bányait	20

[1]) Henter Mihály Rákóczinak erdélyi portai resídense volt, a ki fejedelmének beiktatási ünnepélyére a következő tételekben említett törökökkel: Haszán portai tolmácscsal, Achmet pasával, szóval egy török kísérettel együtt eljött vala Konstantinápolyból Maros-Vásárhelyre, honnét a törökök a magyar országgyülésre Onodra is elkísérték a fejedelemmel. A 150 arany Henternek úti s egyéb költségeire adatott.

[2]) Barcsay Ábrahám országtanácsos, erdélyi kincstárnok és hunyadi főispán volt; s Rákóczi Maros-Vásárhelyről őt küldé Konstantinápolyba, erdélyi fejedelmi székébe lett ünnepélyes beiktatását jelentő rendkívüli követről a portára. Ezen utazás költségeire a 200 arany.

[3]) Brenner Domokos Antal báutai, majd szepesi prépost; nagy tudományú, genialis férfiú, jeles diplomata és szónok, a mellett történetíró, ki »*Histoire des Révolutions de Hongrie*« köteteit is szerkeszté, részben ő és sajtó alá rendezte. Rákóczit számos külföldi udvarnál képviselte, mint főkövet. Ekkor erdélyi trónfoglalását bejelenteni küldötte őt a fejedelem Versailleshoz, XIV. Lajos franczia királyhoz.

[4]) Salamonfai Ráttky György, Rákóczinak dunántúli egyik vitéz és művelt, képzett huszárezredese. Ekkor Párisba volt Brennerrel menendő, az végből, hogy az osztrákok által a Rajna melletti és olaszországi harczterekre vitt huszárezredekből a francziákhoz sürüen átszökdösö magyarokból XIV. Lajos szolgálatában huszárezredet alakitson, a mit meg is tőn. Maga Rákóczi választotta s küldte őt ki e czélból Lajos király kértére, mintegy ezredben az ez által a fejedelem szolgálatába Magyarországra küldött számos franczia hadmérnök- és tüzérfőtisztért. Ráttky később híres franczia tábornagygyá lőn, s Prágában halt meg, mikor azt Mária-Terézia trónraléptekor a franczia elfoglalták. A 200—200 arany neki is, Brennernek is útiköltségül adatott.

16. Maÿ. Krucsay Márton (jószágkormányzó) uramnak n.-bányait
» » Item, Körtvélesi János (fiatal diplomata) uramnak . .
17. » Karolinum, (Nagy-Károlyban) Ő Nga (Károlyi Sándor) lovászmesterének (kantárváltságért) . . . . . .
20. Maÿ. Sibrik Miklós uramnak . . . . . .
25. » Ónodi mezőn, portai török tolmács Haszánnak [1]) . .
» » Item, Nedeczky Sándor uramnak (Rákóczi követe Péter czárhoz s a lengyel Respublicához), lengyelországi útjára .
26. Maÿ. Mélt. Gr. Bercsényi Miklós Uram ő Nga lovászmestere Luka Benedek uramnak kantárváltság [2]) . . . . . .
29. Maÿ. Prínyi János (udv. bejáró) úrfi ő Nga, kutyáért [3]) . .
1. Junÿ. Adjutánt Nógrády János uramnak, commissióra . .
3. » Danton nevű francziának . . . . . .
10. » Ráday Pál uramnak, valami töröknek [4]) . . . .
11. » Fejes (Bálint, étekfogó) vitt Kegyelmes Urunknak . .
» » Dobsak (gr. D'Absac, ezredes) francziának, commissióra
18 » Lamot (De la Motte, tüzérezredes) uramnak, három kantár és szügyellőért . . . . . .
19. Junÿ. Czedron és több muzsikásoknak [5]) . . . . . .
20. » Adjutánt Daniel György uramnak, conventió . . .
22. » Scofiumért . . . . . .

---

[1]) Ez a tétel bizonyítja, hogy a török követség Ónodra is e A Nándor-Fejérvárról a fejedelmi beiktatásra Maros-Vásárhelyre jöt dens Pápay Gáspár azonban, a szerdárnak vele volt küldötteivel, — a május 3. aug. 20 és october 14-diki tételekből látszik, — Ónodr nem ment el: hanem a visszaútból Székelyhidról egyenesen tért Belgrádba, vivén magával a szerdár és pasái, bégjei számára a feje ajándékaképen a hat nagy arany-emlékérmet, költségül 100, és egy török paripáért 20 aranyat.

[2]) Luka Benedek 1704 1706-ban ezredes volt Dunán 1709-ben ismét az. Mint látjuk, 1707-ben gr. Bercsényi Miklós vezér udvarában lovászmesterséget visele. 1709. septemberben Ves várában foglyúl esvén, Heister főbe lövette őt, több tiszttársával e

[3]) Rákóczi a vadászatnak nagy kedvelője lévén, nemcsak fajú vizslákat: hanem angol kopófalkákat (meat) is tartott, és fr chien-courantokat. A b. Perényi János által 2 aranyért ura számár is bizonyára valami jeles vadászeb volt.

[4]) Ismét jele a törökök Ónodon lételének.

[5]) Cedron, vagy Czedron Imre, franczia vagy olasz eredetü zenész, gr. Bercsényi Miklós híres udvari zenekarának vala karmest zenekar rendesen a grófnak unghvári családi várában tartotta otthon elkíséré urát a táborokba is, vagy a grófnőt utazásaiban, K Murányba, Zólyom-Lipcsére. Bajmóczra vagy egyéb váraiba. Mint

28. Junÿ.	Csipelloczki (Czepelovski) lengyelnek honorárium [1]	20
30. »	Ötvenhét párduczbőrért törököknek [2]	570
6. Julÿ.	Patakon. Trinitárius lengyel barátnak	6
10. »	Otlik György uramnak, valami lengyel számára	8
11. »	Lázár Ferencz uramnak [3]	100
15. »	Kálnássy János (munkácsi praefectus) uramnak, valami puskákat hczó lengyel számára	50
15. Julÿ.	Item, Gyulay Ferencz vitt Urunknak	60
19. »	Tatárországba ment Páter Lippai István uramnak [4]	43
22. »	Gyulay Ferencz uram Urunknak vitt	20
» »	Fogarassy István uram Bercsínyi Uram ő Nga lovászmesterének (adott) kantárváltságba	10
28. Julÿ.	Nedeczky Sándor uramnak lengyel útra	22
» »	Ugyan ő Kglmének, valami lengyel számára	15
29. »	Ráday Pál uramnak, lengyel követ számára [5]	300

az ónodi országgyülési táboron is jelen volt, s a díszlakomákon húzta a nótákat Rákóczinak, Bercsényinek és a rendeknek. 33 db. arany igen dús honorárium volt akkor zenéért.

[1]) Czepelovski kapitány Rákóczi látogatására jött rokonának s barátnőjének Wissniowieczka herczegnőnek Szerencsre érkezését jelenté be a fejedelemnél. Ez örömhírért jutalmaztatott meg.

[2]) Érdekes e tételből megtudnunk, hogy egy-egy párduczkaczagány ára akkor hazánkban átlag véve 10 arany vala. Elég tetemes összeg, s ezért csak a főbb tiszteknek (tábornokoknak, ezredeseknek) telt párduczra, tigrisre, — a többiek medve-, vagy farkasbőrkaczagánynyal elégedtek meg. A farkasbőr már rendkívül olcsó volt: 1 frt 30 kr, 2, 3 frt. Rákóczi a párduczkaczagányokat jutalmúl osztogatta a főtiszteknek, jeles vitézi tettekért. A minthogy a kurucz hadseregben általában bármiféle kaczagányt, továbbá forgót csak oly katonának volt szabad viselni, a ki bebizonyíthatta, hogy ellenséget ejtett vagy fogott el, avagy ellenségtől sebet kapott.

[3]) Gyalakúti Lázár Ferencz, csík-gyergyószéki főkirálybíró, Bercsényinek rokona. A moldvai vajdához küldetett követül.

[4]) Rákóczinak 1705—1706-ban a tatár chánhoz Krimbe járt követei Bay Mihály és Pápay Gáspár találtak Bucsakban egy akkor még magyar falut, Csöbörcsök, vagy Csoborcsík nevűt, melynek egyébként r. kath. lakói elhagyatva, már évek óta lelkipásztor nélkül valának, gyermekeik kereszteletlenül nőttek fel. Ők kérettek kath. magyar papot a követek útján a fejedelemtől, s ez még 1706. közepén elküldé hozzájok Érsek-Újvárból páter Lippayt, a ki ezúttal — ú. m. 1707. nyarán — csak látogatóba s a fejedelemnek a Bessarábiában, Bucsakban szétszórva élő magyar maradványokról jelentést tenni jött haza.

[5]) Ez volt a lengyel Respublicának a lublini országgyülésből küldött követe, a ki által a senatus a Jagellók koronáját II. Rákóczi Ferencz

30. Julÿ.	Kegyelmes Urunknak	8 ≤
Die 1. Aug.	Prínyi János úrfi Kegyelmes Urunknak	2 ⁊
3. Aug.	Munkácson Cedron muzsikásnak [1])	◂
6. »	Kglmes Urunknak, ungvári keresztelőbe Otlik uramnak[2])	5 ≤
16. »	Pestvármegyey József uramnak [3])	2 ◂
19. »	Prínyi János úrfi Urunknak vitt	1 ◂
20. »	Kegyelmes Urunknak Homonnán	2 ◂
» »	Item, Ráday Pál uramnak, az száz aranyban, kit Székelyhidon adott volt 3. Maÿ az magáét Pápay Gáspár uramnak; ez és kit 14. 8-bris quietált Ráday uram szászrúl [4])	4 ◂
20. Aug.	Otlik Pál uramnak, lengyelországi útra Bercsényi Uram ő Nga menvén [5])	26 ⁊
21. Aug.	Zagurczki János (kamarás) uramnak, conventióra . .	2 ≤
» »	Fogarassy István uramnak 40, Fejes is vitt el 60 . .	10 ◂
» »	Item, Aszalay Ferencz (udv. hadi titkár) uramnak, török Haszán számára	3 ◂
22. 7-bris.	Kegyelmes Urunknak; itt van az 22, és 14. 8-bris .	19 ≤
3. 8-bris.	Franczia Sansorannak (Chassant?) fizetésébe . . .	10 5
» »	Gyulay Ferencz uramnak, két lengyel póstának [6]) .	6
» »	Colonel Lesemburgnak, fizetését	22 ◂

---

fejedelemnek, Nagy-Péter czár egyetértésével, hivatalosan fölajánlá. Ezért tüntettetett ki oly szokatlanúl fényes ajándékkal: 300 aranynyal. Ugyanekkor Péter czárnak is érkezett követe Munkácsra.

[1]) Ekkor ugyanis, — a lengyel ügyben való értekezletek folyván. — Cedron ura Bercsényi is Munkácson időzött a fejedelemnél.

[2]) Rákóczi visszalátogatta Unghvárott Bercsényit, mielőtt ez az ünnepélyes követség élén Lengyelországba indúlna.

[3]) Pestvármegyey József, Ocskay László dandárnoknak vala örnagya, kitől Ocskay az általa Sasvár alatt tönkrevert Steinville-ezred elnyert négy zászlóját s rézdobjait küldötte meg a fejedelemnek. E diadaljeleket Pestvármegyey aug. 15-kén a homonnai várkastélyban mutatta be Rákóczinak, s mint látjuk, 20 arany gratificatiót kapott.

[4]) L. idevonatkozólag a megelőző lapon a 6-ik jegyzetet.

[5]) E 267 arany volt a Bercsényi személyes vezetése alatt Rákóczi lengyel királysága ügyében Varsóban a lengyel Respublicához és a czárhoz küldött fényes követségnek (b. Klobusiczky Ferencz, Ráday Pál, Berthóti Ferencz, Nedeczky Sándor, Ottlÿk Pál, Gosztonyi, Madocsányi, nemes testör-ifjak stb.) részbeli útiköltségére szánt összeg. Gr. Bercsényi Miklós tudvalevőleg, ezen alkalommal kötötte meg a véd- és daczszövetséget Rákóczi és Nagy-Péter czár között, a mi a czár Bécsben felajánlott intermediatiójának alapúl szolgált később.

[6]) Ezek a Varsóból visszatérő Bercsényitől s követtársaitól a legújabb lengyel hírekkel előreküldött futárok valának.

3. 8-bris.	Patakon Fogarassy István uramnak, Urunk számára három akó bor árába [1]	6
4. 8-bris.	Jágereknek kántálásért (Rákóczi nevenapjára) . . .	2
5. »	Három töröknek. commissióra	3
13. »	Hofmester Otlik György uramnak, Schneczy János (szárnysegéd) uramnak adta volt magáét, adtam . . .	60
13. 8-bris.	Ugyan ő Kglme Zagurczki uramnak János uramnak adta volt saxoniai útra [2] magáét	50
14. 8-bris.	Ráday Pál uramnak, kit adott volt Pápay Gáspár uramnak 3. Maÿ	60
16. 8-bris.	Olasz doctor Don Franciscónak [3] arany	20
30. »	Rouuer franczia quártélymesternek, arany	24
6. 9-bris.	Vaÿ Ádám (udvari maréchal) uramnak, töröknek passust (?) vitt	12
8. 9-bris.	Török diák Szigetvárynak, conventió [4]	30

[1] Rákóczi az asztalán rendesen megforduló tokaj-hegyaljai borok mellett, amaga személyére nézve szivesen vörösborokkal élt, bel- és külföldiekkel. Nevezetesen egri, budai mellett olasz és görög borokat is szolgáltak föl a fejedelem italára. E három akó is talán ilyféle lehetett: mert a Tokaj-Hegyalja földesurának idevaló borokat pénzen vétetnie nem kellett, — sőt Európa fejedelmeit s kiváló államférfiait is széltére ő látta el, kedveskedésül, kitünő tokaji borokkal.

[2] E »*saxoniai út*« valószinüleg a lengyel trónról visszalépett Ágost szász választó-fejedelemhez Drezdába intézett diplomatiai titkos küldetése vala.

[3] Hogy »*Don Francisco*«-nak hívták, azt csak ezen tételből tudjuk meg: közönségesen csak »*olasz doctor*« néven említtetik. Voltaképeni neve *Parisi Ferencz*, (de nem: kor- és kartársa Páriz-Pápay Ferencz, a nagy-enyedi tudós tanár!) Dr. Parisi Ferencz a XVII-ik század végső éveiben Konstantinápolyban élt jeles olasz orvos volt, a kit Rákóczi édesanyja Zrínyi Ilona fejedelemasszony udvari orvosává nevezvén ki, Parisi öt nyolcz esztendőn keresztül, egész 1703-ban Bithyniában történt haláláig hiven szolgálá. Rákóczi fejedelem azután, anyja iránti kegyeletes emlékből, elhozatta orvosát Konstantinápolyból Magyarországra, nevezetesen Munkácsra, és itt alkalmazá. Parisi csakhamar nagy kedveltségü orvossá lön itt, s különösen kitünteté magát önfeláldozó buzgalmával az 1709—10-iki nagy pestis alkalmával. Jártassággal bírt a bányaérczek kalyzálásában is, és ezért a fejedelem a telkibányai, előbb elhagyatva volt aknák újra-müveltetésének vezetését öreá bizá.

[4] Ime ezen adat is bizonyítja, hogy nem Rozsnyay Dávid volt az »*utolsó török diák!*« Volt pedig Rákóczinak *Szigetvárynak* kívül még egy másik török diákja is, *Czázy Jakab* nevü, a ki konstantinápolyi residentia mellett többször tartózkodik vala.

9.	9-bris. Két töröknek	2
16.	X-bris. Lamot (tüzérparancsnok) uramnak, fizetésében . .	200
19.	» Páter Kéry Uramnak (gr. Kéry Ádám udv. gyóntató) posztó árába	20
21.	X-bris. Franczia Lasenidinek fizetésbe	26
22.	Franczia strázsamester Sardannak Jordan . . .	23
"	" Franczia secretär Dorbének, fizetés	33
26.	" Dobrovolszki Mihálynak	20
27.	" Franczia Hachenbergnek	15
"	" Kassai öreg-templom muzsikásnak (karácsonyi ajándék)	2
"	" Beresínyiné Asszonyom muzsikásinak (dto) . . .	1
"	" Valami zászlót hordozó pásztoroknak (dto . . .	1
30.	" Páter Bárkányi János uramnak [1]	20
"	" Franczia Danuczonnak (Damoiseaux, franczia hadmérnök-dandárnok, a munkácsi alsóvár építője	200
30.	X-bris. Gvadányi úrfiaknak, keresztapjok lévén.[2]	100

1708. Erogatio Aurorum.

Die 2. January.	Malyar Moliard?, franczia kapitánynak 23 és Kaladónak Collalto?, 16, Sigó franczia kezéhez, arany	39
Item.	Török-siposoknak új évi cántálásba	1

[1] Páter Bárkányi János ferenczrendü szerzetes, egykor, Munkácson, Zrinyi Ilonának volt gyóntatója, s néki kellett volna 1686-végén Rómába megvinni Thökölynek convertálási szándékát, ha a pápa érette I. Lipót császárnál közben jár. De Thökölynek e tárgyban irt titkos levelét Munkácson hagyott buzgó lutheránus cancellára Absolon Dániel fejtvén föl: a szándék megvalósíthatását a vár feladásával hiúsította meg. Bárkányi, II. Rákóczi Ferenczet, mint kis gyermeket, nem egyszer hordozta karjai közt Munkácson. A fejedelemhez haláláig bensö szeretettel, odaadással ragaszkodott, s ekkor, midön a 20 arany alamizsnát kapta szerzetének: gyöngyösi vagy kecskeméti rendházfönök vala. Általában a ferenczek olyan lelkes Rákóczianusok valának, hogy közönségesen »*kurucz barátok*«-nak nevezték öket, s Heister, a hol csak szerét tehette, kiraboltatta klastromaikat. (pl. Füleken, Beczkón, Kecskeméten, stb.) Bottyán tábornoknak ök voltak a legmegbizhatóbb kémei, miután mint szerzetesek, a cs. helyörségekbe is szabadon bejárhattak.

[2] E rövidke, de érdekes tételből tudjuk meg, ime, hogy tehát a gr. Gvadányi-fiúknak, és igy *Jánosnak, a költö nagyatyjának is, Rákóczi volt a keresztapjok*, a ki jelzett száz aranyban ugyancsak fejedelmi keresztapai ajándékkal kedveskedett nekik az 1708-iki új esztendökor. Atyjok, id. gr. Gvadagni Sándor, szendrei várparancsnok, anyjok, gr. Forgách Simon kurucz tábornagy növére, gr. Forgách Dorottya volt, — s innét rudabányai

Item. Kassai öreg-templom muzsikássinak[1] 2
» Urunk trombitássinak is, cántálásba 3
» Urunk peczérinek 1
» Bercsényi Uram ő Nga muzsikásinak, Czedron 4
» Jesuiták (templomi) muzsikásinak, Barankovics 2
» Kassai praesidium dobossinak 3
» Praesidium, Andrássy Pál, Salezmai (?) síposoknak, körmöczi 2
» Felséges Urunk jágerinek 4
Die 3. Jan. Róth Mihály (sárosi alispán) uramnak, kit adott volt Smicz Menyhártnak lengyel útra, arany 28
4. Januarÿ. Kegyelmes Urunknak körmöczit 100
» » Kegyelmes Urunk buzogánya aranyazni, mely 8. Martÿ quietál (-tatott); az pénz körmöczi 5
10. Januarÿ. Czedronnak hat hóra fizetését 6 arany; posztót, item arany, ugymint pro Aug., 7-bri, 8-bri, 9-bri, X-bri, Januario[2] 6
11. Januarÿ. Kassai plebános Zorger János uramnak, vízkereszti kántálás; körmöczi 8
11. Januarÿ. Ugyan kántorinak 4
19. » Nedeczky Sándor uram conventiójára. ló árába, Draskovics Ádám uram szolgáinak Székelhídi Mihály és Szalay[3], körmöczi 25
19. Januarÿ. Két diáknak, commissióra, arany 4
22. » Ragyioszki Károly uramnak,[4] commissióra, körmöczi 600

---

s szomolnoki birtokuk. Az apjokról olasz származású fiúkat Rákóczi neveltette oly magyar nemzeties szellemben, s a legidősbet, ifj. gr. Gvadányi Sándort, maga mellé vevé hadsegédnek.

[1] Az udvar t. i. ekkor a karácsonyi és új évi ünnepeket Kassán ültötte.

[2] Ebből s más conventiós följegyzésekből is tudjuk meg, hogy a fejedelem Cedront és kitünő zenekarát egy darabig a saját szolgálatába fogadá. Minthogy azonban Bercsényi gróf és hitvese gr. Csáky Krisztina, a jó zenét kiválólag kedvelték: Rákóczi utóbb újra visszaadatá nekik Cedront.

[3] Gr. Draskovich Ádám cs. kir. tábornok, az osztrák örökös-tartományokból, u. m. Silésiából, Lengyelországba szökött, s ott Nedeczky Sándornak, Rákóczi követének, kezeibe letevén a hűségesküt Rákóczinak: annak engedelmével Péter czár, mint szövetséges uralkodó szolgálatába lépett. Magyar szolgáit, mint látjuk, hazaküldötte.

[4] Radžiovski nem volt kisebb ember, mint a lengyelországi Rákóczi-párt egyik feje: *Lengyelország primása*. Ezért számára az igazán fejedelmi ajándék: 600 arany, ekkor, midőn több lengyel főúrral együtt a svéd király XII. Károly hadai elől hazájából kiszorúlván, Rákóczi vendégszeretét vevé igénybe a szent-miklósi kastélyban.

25. Januarÿ. Felséges Urunknak, körmöczit	24
14. Martÿ. Kegyelmes Urunknak	40
» » Storomberget hozó Bornemisza Jánosnak[1])	50
» » Szécsbe Ajtaytúl küldtem Fogarassy Istvánnak[2]) .	50
10. Junÿ. Generál Desalör uramnak Fogarassy által. körmöczi volt 102, ...	200
23. Augusti. Kiszely Ferencznek (udv. bejáró) lengyel útra . .	70
	1271

Odafüzött külön czédulán:

1709. 27. Januarÿ irtam.

1707-beli perceptió Auri nro	9585
Erogatió az 15-tel kit ezerre (?) adtam. nro	8797
Maradt ez pro Anno 1708. nro	788
1708-beli perceptió	382
1708-beli perceptió summa	1170
Erogatió . .	1271
Az erogatió evvel több . .	101

Vagy így:

1707-beli perceptió, nro	9585
1708-beli perceptió, nro	382
Az két esztendei perceptió . .	9967
Erogatió . .	10,068
Az erogatió több evvel . .	101

Az magamé volt száza, kit Fogarassy Uram Desalörnek vitt die 10. Julÿ Egerbe, 1708.«

Ezen összegezéssel, tehát 101 db. arany sajátjából előlegezett túlkiadás constatálásával fejezi be számadását az öreg kincstartó.

---

[1]) Galánthai Balogh István ezredebeli vitéz örmester, a ki gr. Starhemberg Miksa cs. k. altábornagyot, 16 szál huszárral a saját hadvonalai mögött elfogta és Nyitrára, Bottyán tábornokhoz vivé. Jutalmúl arany vitézi érmet kapott, hadnagygyá léptettetett elő, és mint látjuk, még 50 arany ajándékot is nyert a fejedelemtől.

[2]) Szécs alatt a zempléni *Gál-Szécs* értendő, a hol ekkor az udvar időzött.

Eredetiből közli: Thaly Kálmán.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Szent Gellért, csanádi püspök, élete és művei. A m. t. egyetem hittani kara által az Ipolyi-pályadíjjal jutalmazott pályamű. Irta dr. Karácsonyi János. Budapest, 1887. 331 l.

Egy igen érdekes mű fekszik előttünk. Szerzője igen szép történetíró tehetség. Az adatokban nemcsak a betűt, hanem az életet is meglátja, s a mit lát, azt mások szeme elé is tudja varázsolni. Előadásán az egyházi férfi *őszinte* hite és lelkesedése vonúl végig, mely *tárgyához* oly igen illik, és csak itt-ott felejti el mint a hol Szűz Mária pártfogásáról beszél (141. l.) hogy a történelem a közvetlen, a földi okokat fürkészi, és nem léphet arra a térre, a hová a vallás-bölcseleti elmélkedés, a praedicatio, emelkedik vagy — a mint tetszik lesülyed.

Szent Gellért megtéritésünk egyik kiváló alakja. Mig Adalbertről nem szólva, Astric, Radla, Bonifaczról alig tudunk valamit, a többi hittéritőt pedig teljesen elhomályositja a szent király nagy alakja: Gellértről sokféle emlék szól. Önkénytelenül feltámad az a gondolat, nem-e csak azért olyan nagy-e a velenczei szent, mert akkori egyházunk többi tagjairól oly keveset, lehet mondani semmit sem, tudunk? Szerző azonban igen szépen kimutatja, hogy itt nemcsak relativ érdemmel, relativ nagysággal van dolgunk s meggyőz bennünket, hogy ha Szent Gellértről többet irtak mint másokról, annak az oka az, hogy szentségben, jelentőségben Istvánt, kivéve, felül is multa többi hittéritő társait. De szerző még ennél is többet tesz. Szent Gellért fönmaradt műve: »Deliberatio supra Hymnum trium puerorum«, egyike a legélvezhetetlenebb, leginsipidebb olvasmányoknak. A XI. század majdnem összes *téres* ismerete a legrajongóbb, legmohóbb mysticismussal csapong benne ideoda, lehet mondani korlátlanúl. Egy olaszvérű asketának napról-napra, gyér munka szüneteiben, hevenyészett, a forma tekintetéből soha át nem vizsgált dolgozata az; s szerző: kezünkbe adja az Ariadne-fonalat ez utvesztőhöz; éles szemmel felismeri benne az életre, a külvilágra való vonatkozásokat, eloszlatja a kételyeket, vajjon csakugyan Gellértünk volt-e ez irat szerzője? s lehetővé teszi mit alig lehetett valaha reményleni hogy e látszólagos

chaosból egyes, bár gyér, de mégis becses adatokat merithessünk Gellért jellemének, kora történetének megismerésére.

Hogy szerző munkájában is vannak hibák, tévedések — legalább a miket mi azoknak tartunk, — azok annak a túlnyomó résznek, mi benne igaz, becses, értékét nem csökkentik. Nem is akarunk apró részletekbe bocsátkozni. Nem akarjuk fejtegetni, hogy 1030-ban még osztrák *herczegről* nem lehet beszélni (92. l.), hogy Podhraczky semmitmondó zagyva czikkét a Századok 1869-ki folyamában Péter király származásáról, nem lehet: »hiteles kutfőkre alapított bizonyitásnak« nevezni (148. l. jegyzet); hogy Anonymust félreérti, mikor Ohtumnak vagy Ahtonynak, mint szerző — azt tartom alaposan irja, látszik tulajdonitani azt, mit a névtelen jegyző Gladról mond (84. l.) sat. sat., s hogy általában véve az, a mi Achtony eredeti, ősi magyarságáról, a Csanád nemzetség ősi fészkéről, ír: nem bir megállható alappal. Csak két pontra nézve legyen szabad észrevételt tennünk. Az egyik olyasmire vonatkozik, mit az életrajzban hiában kerestünk, pedig benne kellene lenni, s azért említjük fel, hogy szerző — ki Szent Gellért életét oly szépen megirta — e homályos kérdés felderítésére is vállalkozzék. A másik a Szent Gellért ugynevezett nagy legendájának kora és elemei, mely kérdés az életrajznak is sok részét érinti.

Hiában kerestük az életrajzban pontos meghatározását ama helyeknek, melyek Szent Gellért utolsó utjában, vértanúsága idejében említtetnek. Dyodot, a hol a szent halála előtt való éjjel meghált, szerző határozottan a mai *diósi* pusztát mondja. Tekintve a név némi hasonlatosságát, a hely fekvését, erre kell gondolnunk; de másrészt a körülmény, hogy a Fehérvárról Buda felé vezető uttól egy kissé félre esik, némi kétséget támaszthatna ez iránt. Elvártuk volna egy monographustól, hogy legalább *igyekezzék* a lehetőséghez képest e kétséget oszlatni, a helyre vonatkozó adatokat felkeresni, tisztázni. Kezdve Anonymus Gyogjától (C. 46.), a XIV. századbeli pápai tizedjegyzéktől (Mon. Vaticana I/1. 385.), melyben Gyod. az előttem ismeretlen Boztich és Torbágy közt fordúl elő a budai archidiaconatus területén, bizonyára van sok adat, melyek e helyről többet mondanak, mint a Zichy okmánytárnak szerző által idézett két oklevele, s melyek kinyomozását épen a monographusoktól kell az országos történetnek reményleni.

Szintoly bizonytalan eredménynyel elégszik meg szerző a helyre nézve, hol — a mai Budán — Szent-Gellértet megölték. Mikor a mai Budavára felépült: a rév Pest és Buda közt természetesen a mai Rudas fürdő táján állapodott meg. De mikor az emberek még Fehérvárról, Tétény felől jövet igyekeztek Pest felé: sem a valószinűség, sem a források nem szólnak a mellett, hogy vagy a mai Gellért hegyet megkerülve, vagy annak keskeny

aljában, bizonyára nem a legjobb uton, a Rudas fürdőig felvergődve, ott szálljanak át, mikor már a mai Sáros fürdőnél is átkelhettek. Tudjuk, hogy azon a helyen, hol Gellértet megölték, templom épült s e templom emlékével századokon át találkozunk. De hol állott-e templom? Iróink még e tekintetben teljesen meg nem állapodtak, bár jóformán megállapodhatnának s a kérdést tisztába hozhatnák. Kinek feladata volna ez azonban inkább, mint Szent-Gellért életírójának? ki, hogy a topographiai kérdésekben is tiszta felfogással bir, mutatja, hogy a mit eddig senki sem mondott ki, pedig a legközelebb eső, legtermészetesebb, ő mondta ki, s Szent-Gellért első temetkezési helyének a pesti belvárosi plebánia templomot ismerte fel.

Nem oszthatjuk teljesen szerző véleményét a Gellért-féle, Batthyány és Endlichernél olvasható úgy nevezett *nagy* legendáról. Szerző annak 21 első fejezetét egyöntetű egykorú műnek tartja és csak a két utolsó — 22. 23. — fejezetben lát későbbkori hozzátoldást. Ha valami történeti forrást elemezni akarunk, mindenek előtt egészben, úgy kell vennünk, a mint az most előttünk fekszik. Igy tekintve a dolgot, a nagy legenda, a mint azt a mondseei kézirat fentartotta, okvetlenül Nagy Lajos anyjának Erzsébetnek 1381-ben történt halála után készült, mert hisz ez eseményt még említi. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy régibb forrásokat ne használt, sőt mint a középkori íróknak szokása, régibb forrásokat teljesen — legfeljebb itt-ott egy pár szóval toldva, módosítva — ki ne írt, fel ne vett volna. Melyek tehát e források? és mely korból lehetnek azok? Ha átnézzük a nagy legendát, azonnal feltünik, hogy vannak benne részek — ilyenek különösen — Endlicher kiadását tartva szem előtt — a 13. 14. 17. fejezetek — melyek úgy szólván szóról-szóra meg vannak az ugynevezett corsendonki, a Bollandisták által kiadott, kis legendában is. Szerző e kis legendát a XIII. századra teszi, s Batthyányval azt véli, hogy az csak kivonata a nagy legendának. Holott épen az példa, melyre Batthyány [1]) véleményének támogatására hivatkozik, a mellett szól, hogy a nagy legenda írója olvasztotta a kis legenda némely részeit művébe. A jelenetet értem Endlicher 14-ik fejezetében, mikor Gellért hallja a kézimalmot hajtó asszony énekét és — a kis legenda szerint *könyezve*, mondja: boldog asszony, ki kötelességét zugolódás nélkül vidáman teljesíti! A szent e mondása benn van a nagy legendában is, csak a »könnyezve« (lacrymis perfunditur) van kihagyva. De e mellett van még egy hosszabb beszélgetés, mi Gellért és utitársa Valter közt támadt, mikor az asszony énekét meghallák, és tréfás hangulatban — »riserunt episcopus

[1]) S. Gerardi Scripta et Acta 334. l. 4. jegyzet.

adhuc subridens« — folyt le, főleg a kézi malmok k Gellértet arra a nyilatkozatra birta: csodálatos, h emberi nemzet; mert ha mesterség nem volna, a mun kiállani! Látszik tehát, hogy e két beszélgetés tart gulatra nézve teljesen különbözik egymástól, s ha a dában mégis egymás mellett találjuk, mint egy folyan az csak azt mutatja, hogy az író ugyanarról az eseményr olvasván, mind a két versiót felvette s külsőleg egymá mi különben meg is látszik. O miranda res — így szó hely a nagy legendában — *ait* episcopus.... nisi en laborem quis posset tolerare. Felix, *inquit*, mulier, quae potestate posita, debitum servicium absque murmu impendit. Az egymás után következő azonos: ait, inqu mutatja a csupán külső összetételt. Egyébiránt az a felfogás, szellem, mely a nagy legendának a kis legend és többi helyei közt, nem csak ez egy esetben muta engedi föltennünk azt, hogy azok eredetileg is egy tollából folytak. Körülbelül az a különbség van e két mi a képes krónikának Szent Lászlóról szóló részeibe krónikákból és a legendából vett részletek közt. Ott a denféle apró részleteivel, itt már a megállapodott leg mely hősében csak a szentet látja, s csak elvétve pillantást annak világi életére.

Meglepő rokonság mutatkozik a képes krónik Gellértféle nagy krónika 20. 21. fejezeti közt. Szer képes krónikát használta fel a legenda; mi pedig azt t a legenda forrása itt vagy maga a képes krónika, azoknak a forrásoknak, melyeket az egész terjedelmét ván semmit sem változtatva átvett; mert hogy a lege Béla, Leventét Vazul és nem Szár László fiainak tart oly kevéssé lehet következtetni régibb voltát, mint ne következtetni Utino János Mátyás király koráig te krónikájáról, jóllehet az is Endrét és testvéreit Vazul fi E körülményből egyáltalában véve nem következik az, hogy az előttünk fekvő legenda 14. századbeli írój hitelt e pontban krónikáinknak, melyek a Vazulféle szintén említik, de egyszersmind czáfolják is. Miért pedig? annak okát is megtalálhatjuk, ha figyelembe ves azokban a krónikákban, melyek, mint az 1354. után í az 1374-ben írt majdnem azonos nagyváradi, a XIV. papság kezein forogtak.[2]) szintén a Vazulféle származ

[1]) Florianus Font. Domestici III. 267.

[2]) Florianus i. h. III. 250. és kk. ll.

gadva. Miféle elemekből állottak e, nevezzük püspöki krónikák? — hosszas volna itt — nem is tartozik ide, fejtegetni. Elég az jelen kérdésünkhöz, hogy valamint csupán a Vazulféle származásból nem lehet következtetni azt, hogy a zágrábi és nagyváradi krónikák mostani formájokban »jóval« régiebbek Anonymusnál: ép oly kevéssé lehet ezt következtetni a Gellértféle nagy legendára nézve.

Fontosabb kérdésünk eldöntésére, hogy azt a *két* variánst, melyet krónikáinkból szent Gellért halálára nézve kivehetünk, a legendában már egyesítve találjuk úgy, mint az p. o. a képes krónikában van egyesítve. Kézai, ki a képes-krónikát nem ismerte, röviden és nem épen valószínűen szól ez eseményről; én legalább nem tartom valószínűnek, hogy a dühös néptömeg, mely a püspököket s kíséretüket megrohanta, leverte azért, hogy egy öreg embert, mint Gellért volt, megöljön, azt kocsijából kiragadja, taligára tegye, felczipelje a meredek Gellért hegyre, csakhogy onnét a mélységbe taszíthassa. A másik bővebb, s némileg az altaichi évkönyvek által is támogatott variáns ezzel összeforrasztva olvasható a képes krónikában épen úgy, mint a nagy legendában. A krónika úgy legenda-e a régibb? azt — úgy vélem — nem nehéz eldönteni, ha elfogulatlannal vizsgáljuk az elbeszélés nyelvét, kitételeit. A Vatha féle lázadás kezdetét például az 1358. írt képes krónika, melynek szokása régibb szövegeket változatlanúl átvenni, ekkép írja le:

»Tunc itaque detestabili et execrabili ammonicione illius Vathe omnes populi libaverunt sè demoniis et cepere comedere equinas pulpas et omnino pessimas facere culpas.« (Florianus i. h. II. 155.) A legenda ellenben ugyanezt (Endlichernél 228. l.) így fejezi ki: »sicque omnes fecerunt et demonibus libaverunt et ceperunt comedere equinas carnes et omnia pessima et enormia opera facere et exercere.« Nem fordítom e szavakat magyarra, mert csak a latinban tűnik fel a különbség, de kérdem attól, ki a középkor nyelvezetét ismeri, vagy legalább a naiv, közvetlen és tárgyalmilag tudákos nyelv megkülönböztetésére érzékkel bir: melyik-e két szöveg közűl régibb? mi valóbbszinű, hogy a nagy legenda szövegét alakították át a XIV. század derekán *olyanformára*, minőnek a képes krónikában olvassuk; vagy pedig a képes krónika átvette régi szöveget módosították-e a nagy legendában a XIV. század vége felé? Azt hiszem, a válasz nem lehet kétséges: hogy a nagy legenda nem más, mint a képes krónikának modernizált, tehát későbbi szövege. De menjünk tovább. A képes krónika szerint Gellért és társai »de Alba civitate« indúlnak ki; a nagy legenda már a sokkal újabb »alba regali« elnevezést használja. A képes krónika szerint a püspökök »ad portum, quae dicitur Pest« indúlnak. A nagy legenda ezt már így fejezi ki »versus Budam« természetesen, mert a legenda-iró idejében, nagy Lajos

korában, már a pesti rév tája Buda számba ment Jellemzők a téves adatok is. A képes krónika, a krónikáinkban előforduló — náluk megmagyarázható — de azért mégis téves számítással azt állítja, hogy Szent István halálától Endre király első évéig 11 év 4 hónap múlt el. A nagy legenda, annélkül, hogy valami oka volna szintén István halála után való 11-ik évre teszi a pogány lázadást s jóllehet, ily számítás mellett nem tehetné: az esemény évének mégis 1047-et mondja — mely év a képes krónikában áll, nem ugyan mint Gellért megöletésének, hanem mint I. Endre megkoronáztatásának időpontja, — világos jeléül annak, hogy a képes krónikát irta ki [1]) s ugyanezt mondhatjuk, mikor a képes krónika szavaival Szent Istvánt többször már szentnek nevezi, mi helyén van a képes krónikában. de egy állítólag a XI. században, Szent István canonisatiója előtti időben készült műben, mikor a szent teste még — legendájával szólva — [2]) »non apertis signorum indiciis« »nem lévén még megismertetve jelek által« feküdt, szintén csak a mellett szól, hogy a legenda kölcsönöz a krónikából, és nem a krónika a legendából.

E kölcsönzés ellen szerző Marczaly észrevételét idézi,[3]) hogy a legendában nincs meg a képes krónikának az az adata, hogy a helyen, hol Szent Gellért fejét összezuzták, — *most* t. i. a krónikás korában — Szent Gellért tiszteletére templom áll: ezt pedig a legendairó okvetlenül átveszi, ha előtte van a krónika. Nekem ez okoskodás nem látszik egészen meggyőzőnek. Több van a krónikában, mit a legenda át nem vett, s nagyon nehéz már most eldönteni s ennélfogva abból valami következtetést vonni, hogy egy ismeretlen író, ötszáz év előtt, *miért* nem vett át valamit? Azért nem is fárasztom mindenféle plausibilitással az olvasót; lehet, hogy nem talált illő helyet, hová toldja be, miután a krónikának közvetlenül megelőző adatát a körül, melyen Szent Gellért fejét összezuzták, hátrább használta fel; semmiesetre sem volt pedig a XIV. században, mikor a szentnek már annyi temploma lehetett mindenfelé, a budai templomnak úgyszólván köztudomásu létezése oly valami fontos dolog, hogy ennek elhagyásából valami különöset lehetne következtetni. Sőt ha az ilyen meg nem említésből döntő következtetést lehet vonni, sokkal inkább azt lehetne következtetnünk, hogy a képes krónika nem ismerte a *mai* nagy legendát, mert azt a hatalmas jelenetet Csanádon, mikor Gellért Abát megfenyegette, nem közli s a Kézainál olvasható száraz pár szóval beéri, holott az ország története, a képes krónika szempont-

[1]) Florianus i. h. II. 163. Endlicher Mon. 227. l. és Századok 1884. 748. l. 3. jegyzet.

[2]) Hartvic C. 22. [3]) Marczaly i. h. 27.

fontosabb a csanádi jelenet, mint Gellért életírójának szemétjából a krónikairó megjegyzése egy budai templom existentiáról. A mi pedig azt a nyomósabb ellenvetést illeti, hogy a legenda krónika állítását Gellért rosacisi szerzetességéről ignorálja, az a természetes egy oly műben, mely mindjárt elején hosszasan beszéli, miképp volt Gellért szerzetes, nem Rosacisban, hanem Velenczében, a Szent György kolostorában.

Áttérek már most a nagy legendának ama részeire, melyek forrását még eddig legalább nem ismerjük. Ez a legenda legújabb és mondhatjuk legbecsesebb része, s áll az 1—12. fejezetből, a 14. egy részéből, a 15-ből s a 20—22. fejezetek részeiből. Nem képez azonban — bár külsőleg bizonyos írói egység látszik rajta — homogen munkát. Részei különböző értékűek. Azokról, melyek az ország megtérítésére vonatkoznak, a — nagyon s nem minden szóra, kifejezésre értve — 7—9., 11—12. fejezetekről, teljesen áll az a dicséret, melyet szerző az egész munkáról ejtett. Ezekhez adhatjuk még a 10. fejezetet is, melyet a Csanád nemzetség legendájának lehetne neveznünk, s mely eredetileg külön részletet képezhetett, legalább arra enged következtetnünk, hogy mind ebben, mind a következő 11-ik fejezetben, külön-külön van mondva, hogy a csanádi görög barátok az oroszlányosi kolostorba költöztek át. Lehet, hogy e részletek még a XI. században írtak, ámbár abból, hogy az elbeszélés hű, jól értesült, még azt, hogy *egykorú* is — mint szerző teszi (268. l.) — nem lehet, de nem is szükséges következtetnünk. Erre nézve csak a mű nyelve adhatna megközelítő bizonyosságot, de a mit szerző erre nézve felhoz, nem döntő, nem zár ki más kort, mint a XI. századot. De anachronismust sem találunk e részben, kivévén talán a 15. fejezet[1]) említ adatát, mi azonban az újabb író változtatása lehet, hogy Gellért Szent Istvántól 500 *márkát* kapott, holott márkáról ez időben még nálunk szó sincs, s e kifejezés csak Vak Béla korában kezd feltűnni, hogy még a XII. század egész folyamában is más kifejezésekkel váltakozva — csak a XIII. században legyen általános uralkodóvá.[2])

Nem mondhatjuk ugyanazt a mi az anachronismusokat illeti a legenda ama részéről, mely Szent-Gellértnek velenczei, országi életére vonatkozik. Nem akarom itt részletesen ismé

[1]) Endlicher i. h. 224. l.

[2]) Először említtetik a márka tudtommal, 1135-ben Fejér VII/5. 104. II. Béla korában 1194. a libra és marka, még felváltva, mint egyenértékű használtatik Wenzel, XI. 57. és 59. ll. A somogyvári 1091-iki oklevél (Fejér I. 408.) melyet külföldi külföldiek számára írt nem czáfolja e állítást

telni azt, mit már Büdinger, Marczaly elmondottak: de ké anachronismus világos. s mikor szerző azokat elvitatni törekszik (281. 2.) alig ismerünk rá arra az éles eszü, tiszta, gondolkodó elmére, melynek meggyőző világos fejtegetéseit a munka más helyein oly örömmel követjük. A legenda világosan már a keresztes háborukról beszél, mikor a zarándokok *harczolni* mentek a szentföldre, s miután ájtatoskodtak és *verekedtek*, tértek vissza. Ilyesmiről csak oly iró írhat, ki már a 1096. után élt, sőt már el is felejthette, hogy az efféle zarándokolások csak a XI. század végével kezdődtek. Szintúgy a mi a bolognai tanúlásról mondatik, csak oly írónak műve lehet, ki már a trivium és quadrivium tárgyai iránt nincs egészen tisztában; ki már decretakról beszél, mi nem lehet csak Szent-Benedek szabályzata — mert annak tanúlása végett nem kellett volna Bolognába menni — s azért Gellértet már *doctor decretorumnak*, theologiae *magisternek* nevezi. (C. 20.)[1]

Nem ide tartozik fejtegetni azt, vajjon a legenda most említett két részét már az előttünk fekvő mű szerzője egyesítve találta-e? vagy csak ő füzte össze? — elég azt constatálnunk, hogy véleményeink szerint a legenda ép úgy compilatio, mint a képes krónika, bár kisebb tárgyra vonatkozik, kisebb szabású, és szorosabban összefüggő, egységesebb irodalmi mű, mint a krónika. Elemei: a corsendonki kis legenda, a képes krónika vagy azzal a kérdéses rész tekintetében azonos valami codex, s némi régibb részben a XI. századig visszanyuló, talán már összefüggő legendába foglalt, vagy csak a XIV. századbeli iró által általában vétve *híven* kiírt, adatok. Teljes hitelt adhatunk tehát a legenda ama részeinek, melyek a XI. század viszonyainak megfelelnek, melyeket ujabb iró, ha koholni akar, máskép koholt volna. De természetesen nem terjed ki ez a legenda minden apró állítására, minden egyes concret esetére. Itt nem szabad felednünk, hogy nem szemtanúval van dolgunk, ki csak azt beszéli el, a mit látott, és ugy beszéli el, a mint látta: hanem egy későbbkori iróval, ki különböző elemekből állítja össze elbeszélését; ki kritikát gyakorol, combinálni kénytelen, s bármily csekély mértékben teszi azt, mégis ki van téve annak, hogy hibázik. Egy ily téves combinationak vagyok p. o. hajlandó tulajdonitani azt, hogy a pécsi püspök Mórnak, a pécsváradi apátot Anasztáznak hivják. Absolute vétve ugyan nem lehetetlen, hogy Szent-István korában két pécsi püspök hivtak Mórnak, két pécsváradi apátot Anasztáznak, de nem is épen valószinű, s valóbbszinű a *későbbi* iró tévedésére gondolnunk.

De már nagyon hosszura nyúl fejtegetésem. Eléggé világos abból, a mit mondtam, hogy igen sokat, mit a szerző a nagy legenda

[1]) Endlichernél i. h. 230. l.

alapján valónak elfogad, hirdet, nem tartok valónak. De mindez nem olyan, hogy a képet, melyet szerző Szent-Gellért egyéniségéről, jelleméről, működése lényegéről, munkáiról ép oly szépen, mint igazán rajzolt, megváltoztatná: s legkevésbé sem gátol bennünket, hogy kifejezzük örömünket a felett, hogy történeti irodalmunk szerzőben egy uj, s oly derék munkást nyert. Ha Ipolyi, ki emlékének ajánlja szerző dolgozatát, kinek pálya dijával jutalmazta a művet a budapesti egyetemi hittani kar, még élne, bizonyára meg volna, meg is lehetne elégedve a pályázat eredményével.

PAULER GYULA.

Erdély ország-nevei. [1])

»*Die Landesnamen Siebenbürgens*« cím alatt Wolff I. igazgató értekezést irt a szász-sebesi ágostai hitv. gymnasium 1885—86-ik évi *Iskolai Programm*-jába, s abban ez országrész régi elnevezéseit: *Dakia, Caucaland, Gepidia, Regio montium corona cincta, Transsilvania, Ultrasilvania, Erdély, Siebenbürgen* sorban tárgyalván: azon eredményre jut, hogy e kis haza-rész ősrégi országneve nem a magyar *Erdély*, hanem a rumän *Ardial*, helyesen *Ardeal*.

A tudós tanár úr etymologiai magyarázatok s inductiók alapján kezdi bizonyításait, fejtegetvén: mit jelentett a kelta *Arduena silva* északi Galliában, hogy e szó az *ardva* törzshöz tartozik, a minek gyökere *ardh* [erheben], melynek tagja a latin *arduus*, az ó-ir *arddu* [emporhebend, hoch] s ennek másodfoka [comparativ] *arddu, arlu*. Az ő kelta leszármaztatása — irja — megerősitést nyer nemcsak a gyökszók összhangzó megegyezésében, de más hegy- és havasnevekben is, például a Garda tó melletti *Ardelica* ó névben, az *l* betü pedig előfordúl sok más kelta-rumän nevekben is. Midőn a góth *Caucaland* elnevezést az idő elmosta, annak helyére lépett a benlakók emlékezetéből ki nem törölhetett régi *Ardial, Ardeal* óláh ország-név, a mit a byzantini irók *Ardeon* elnevezése is fentartott.

Ha tudományos tárgyból nevetséget csinálni helyes lenne, azt mondanám, hogy ez ép olyan, mint a néhai tudós Cseke József okoskodása, a ki Scythiát *Sethely*-nek, Nebuchodnozort *Ne bolondozzon az ur*-nak fordította magyarúl, bizonyitni akarván a magyarok régi-voltát. Igy csak azt jegyzem meg, hogy Wolff úr névszármaztatásai, mint magukban ártatlanok, s a dolog nemismerők előtt

[1]) *Hunfalvy Pál* felelete és a Wolff I. értekezése e czim alatt jelent meg a szebeni »*Korrespondenzblatt des Vereins für siebenb. Landeskunde*« 1887-ki X. évfolyama 4. 5. számában.

érdekesek is, még csak megjárták volna, ha ifjú tudományú ta
ványai, tanártársai, s tán a »*Siebenbürgische Landeskunde*«
dilettans olvasója előtt mondja vala el. De rosz szerencséje őt tov
vitte. Ugy látszik, következtetései oly természeteseknek s való
nűeknek tűntek fel önmaga előtt, hogy történeti igazaknak hi
s a tetsző siker őt az általános etymologizálás teréről a mag
etymologia, a kelta és ir ó-nyelvek buvárlata köréből a mag
régi nyelv határiba vitte át. Sőt az is növelte balsikerét, hog
tárgya fejtegetése közben épen egy oly magyar tudósra bukk
a ki mind az európai általános nyelvészet terén nagy tudomá
tekintély, mind kivált a régi magyar nyelv genesise s ős ter
szete ismeretében ritkítja párját, a kinek nyelvészeti fölfedez
és combinatiói a magyar nyelv sok őstörvényét ismertették n
nemcsak, de a magyar történelem számos tényét s nem egy á
egészen új világításba helyezték.

Ezzel a magyar tudóssal kellett Wolff úrnak véleményi
szeütközésbe jőni s általa keményen megleczkéztetve legyőze
Mi magyarok az ilyet »*baj*«-nak, a németek »*pech*«-nek mond

Wolff úr legyőzetését igazolja a vita tárgyának, a támad
nak és védekezésnek egyszerű előadása, a mi e sorok czélja.

Két megjegyzést azonban előre kell bocsátnom.

Egyik az, hogy Wolff úrnak s az ó szász tudósoknak eg
hazafias eljárása és politikája mostanság az, hogy az oláhokn
földön *autochton*-voltát, a magyaroknál régibb ittléte tanát ő
elfogadták, vallják és hirdetik, s sorsosaikhoz, a románokhoz
sonló alaptalan érvek s történelmi ferdítések alapján érvényes
igyekeznek. Ha Eder, Schuller, Benigni, Roth s más öntud
szász tudósok feltámadnának, s látnák utódaik e boldogtalan p
tikáját, elijednének tőlük, elcsüggednének jövő sorsuk irán
keményen megfenyítnék őket. Elhibázottabb lépést ellenség n
tanácsolhatott volna nekik. Ezért írta Eder a *Supplex Libe*
Valachorum című könyvet? Ezért jutalmazta meg őt nemzete f
delmi jóváhagyás után 50 aranynyal? Ezért fizetett a szász n
zeti pénztár Schuller Károlynak az 1841 43-ki *Oláh panasz*
megczáfolásáért tiszteletdíjat? Ma egy az érdekök, egy czé
küzdenek. Wolff úrnak kedve telik abban, ha Erdélynek ős
magyar országnevét megdöntheti, megdöntvén a magyar királ
korona jogát, mely jogon ők e hazában laknak, földet s pol
jogokat nyertek, s a királyoktól nyert birtokok jövedelméből W
tanár fizetését kapja s értekezését a magyar államjog gyengí
czéljából kinyomatta.

E tudós urakra is illik: ingrato homine nihil terra pejus

Másik megjegyzésem a tudós író azon bátorságát illeti, h
ő magyar régi irodalmi kérdésben szólal fel, a ki — a mint é

kezése mutatja — a vita tárgyát, az *Erdö-elu* egyetlen magyar szót is Marienburg német geographiájából olvasta. Tudva van a tanár urak átalános idegenkedése mindattól, ami magyar. Ők Németország egyetemein készültek pályáikra, előttük a germán irodalom szentség, s magyarúl hallani sem akarnak, íróinkat nem ismerik, nyelvünket nem értik, azt hiszik, ha megtanúlják azt, azonnal elevenen elkárhoznak. Ily érzület és nyelvtudományi előkészület mellett indított Wolff tanár Hunfalvy Pál ellen tudományos vitát magyar nyelvészeti kérdésben saját veszedelmére.

Wolff úr t. i. emlitett értekezésében azt írja: »hogy a magyarok az *Erdély* nevet *Transsilvania*, *Ultrasilvania* nevekkel egyjelentésűnek tartják, s az oláh *Ardial*-t utánképzésnek. Ezt — úgymond — már Marienburg irta 1813-ban erdélyi földiratában, hogy t. i. Erdély e két szóból származott: *Erde* [Wald] és *uelu* [1]) t. i. jenseits = túli = erdőn túli ország, *Erde-ly*, de az *ly*-ről nem tudtak felvilágosítást adni....

»Marienburg felfogását újabb időben Hunfalvy Pál elevenitette fel, s ő vállalkozott az *ly* értelmét történet-nyelvészetileg kimutatni. *Erdö-elu*-ból — mint Hunfalvy véli — rövidités által lesz Erdel, Erdely. Az állitás első részén nem lehet fenakadni, de hogy áll az *elu* dolga? Hunfalvy maga elismeri, hogy a nehézség e szócskában van, s mivel az élő nyelvből annak lehet nem birja kimutatni, egy ennek hasonlatára képezett más szóval: a *Havas-elv-föld*, *Havas-el-föld* szóval igyekszik pótolni. A magyarok — szerinte — Erdély délkeleti havasain is áthatoltak, s a mai Oláhországra is kiterjesztették hatalmukat. Igy származott ama név. Abban, a mit itt Hunfalvy az *elv* szócskáról mond, fő az, hogy a *Havas-elv* oklevélileg bizonyitható legyen. Ebből minden egyéb kiderül. Kár, hogy Hunfalvy úr ama fontos helyet nem közölte egészen. Minthogy az *elv* ily jelentősége s ily értelme és alkalmazása semmi egyébbel nem mutatható ki, az ember annak valódiságát és tartalmát gondosan megvizsgálná....« Tovább ismét igy szól Wolff úr: »Kényszeritve vagyunk határozott feleletet kérni ama kérdésre: Volt e felismerve valaha a *Havas-elv*-ben egy oly összetett szó, a mely a *Havas* [Alpen] és *elve*, elv, *elu* [jenseits = túl] kettős szóból alakult, ha történetesen hiányzott volna a *Partes Transsilvanae* elnevezés? Alig hiszem — jegyzi meg az értekező — hogy legyen valaki, a ki erre igenszel feleljen. Azt vélem, ki kell mutatni, hogy a magyarban az *elv*, *elu* prae vagy postpositionak *tul*-t jelentő értelme létezett.«

E pontnál veszi fel Hunfalvy a vita fonalát, s a kivánt feleletet, igen tanúlságos bevezetés után, a komoly tudóshoz illő *forriter in re, suaviter in modo* elv szerint hatalmas erővel adja meg.

---

[1]) Wolff úr vagy a sajtó tévedése-e e leirás? nem tudom; de tévedés, a magyar így szakitja meg: Erdeu-elu.

»Wolff úr szerint tehát — írja Hunfalvy — a kérdés magva e hogy hiányzik eme bizonyíték, hogy a magyarban valaha meg lett volt az *elv* és *elu* elő- vagy utószónak túl-t kifejező jelentése. Erre a felelet a A magyar nyelvtudomány azon helyzetben van, hogy e bizonyítást telje tökéletesen megteheti.« E czélból idézi I. az 1466-ki legrégibb, II. a 1537-ki Erdősi [Sylvester]-féle, III. az 1815-ki hallei kiadású s Luthert fordított új testamentumnak Máthé evang. 16. része 5. versét: I. És mik jutottak volna ő tanejtványi tenger *elve*, elfeletkeztek kenyeret velek venn II. És mikoron az ő tanitványi a *túlsó* partra mentenek volna, feledike signek miatta nem vittenek vala kenyereket üvelek. III. Und da seine Jü ger waren *hinüber* gefahren, hatten sie vergessen, Brodt mit sich zu nehme

Itt — jegyzi meg Hunfalvy — az első forrásban *tenger elue*, mo datrészben *elve* világosan azt teszi: *tengeren túl*, a második körülirólag feje ki ugyanazt: *túlsó partra*, a harmadik egyszerüen *túl menést* használ.

Idézi tovább Máthé evang. 19. r. 1. versét:

I. És úgy lön, mikor megvégezte volna e beszédeket, elmene Gal leából és jutának Judeának vidékébe *Jordan elue*. II. A második szintő így használja: *Jordánon elue*. A III.... a *Jordánon túl* [jenseits de Jordans.]

Továbbá Lukács evang. 8. r. 22. versét:

I. Ugy lön pedig a napok egyében, s ő felmene a hajócskába és tanejtványi s mondá ő nekik: Menjünk el a *tó elue*. II..... keljünk áll az álló viznek *túlsó partjára*. III..... Lasset uns *über den See* fahre Ismét tovább: Márkus evang. 3. r. 7. versét:

I. És sok gyülekezet követé öt Galileából és Judeából, és Jeruzsa lemből és Idumeából és Jordán *elvől*. II..... nagy sokaság követé Jordán vize *elve való* tartományokból [a Jordán *vizén tul levő* tartományok ból.] III..... aus Idumea und *von jenseits* [*elvől*] des Jordans.

Nemkülönben János evang. 18 r. 1 versét:

I. Mikor ezeket mondotta volna, kimene ő tanejtványival Cedron nak áradatja *elue*. II..... kimene a Kidron nevü puszta *elve*. III.... ging er *über* den Bach Kidron.....

»Mindezen helyeken — irja Hunfalvy — az I. forrásban az *el* vagy *elve* felel e kérdésre: *hová*; *elről* a kérdésre: *honnan*? Amaz ai fejezi ki: *tulra* [nach jenseits], ez: *tulról* [von jenseits.] A II. forrásban *elue elve* helyett e körülirást találjuk: *tulsó partra*, a Máthé 19. 1-ben, u Márkusnál és Jánosnál e szó *elue* = tul.

Azt hiszem — így zárja be irását Hunfalvy — nem szükség bövebb bizonyíték arra, hogy a magyarban az *elv* és *elu* utószó *tul* ér ményben valóban létezett. Ugy véli, hogy az »*Erdély*«-nek »*erdeu-el* vagy »*erdeu-elve*« legrégibb alakja Béla király hirhedt »*Névtelen jegyző*«- nél fordúl elé. Az *u* elhagyása az u ös régi magyar szókban ismeret igy lett az az *almu*- helyett *álm*, *hetu* helyett hét, *elu* helyett *el*. E szer *erdeu-elu* helyett: *erdő-el*, összevonva a gazdaasszony = gazdassz

hasonlatára - *erdel*. mely alak ma is meg van *Erdel*-i István, *erdel*-i szokás s. a. t. szókban. Az *Ultra-* és *Transsilvania* alakok valódi magyarán kimondva: *Erd*-el, s lakosainak igazi neve *erd*-eli. Az *l* véghang a viszonyszókban látbatólag okuélkül lágyittatik el, például e szóban: *fel* [hinauf] *jely*, innen *felyebb* [höher hinauf], *kül* [ausser] *külyebb* [mehr auswärts], *bel belyebb* [mehr einwärts] s. a. t.; ily ellágyulást mutat az *l* betü a fenforgó *Erdely* szóban is *Erdel* helyett, a mire az *erdel*-i szó alak is befolyással lehetett.«

»*Quid plura?* e kérdéssel zárja be Hunfalvy az elébe tett kérdésre feleletét. *Erdel* tiszta fordítása az *Ultra-* vagy *Transsilvania*-nak s erdön túli országot jelent. A ki csak valamicskét tud magyarúl, e szót: *el*, igy fordítja németre: weg = *elmenni* = weggehen. Nem azonos-e ez a szóban levő *el*-lel? A régi magyar nyelvben igy mondatott ki ez: *elle-menni*. Luther bibliafordításában [Máthé 4. 10.] Hebe dich weg von mir Satan kifejezés igy van magyarra fordítva: *ele* menen amnanel, Satana, szószerinti magyarsággal: *ele* menj [menj ele] enemnel [tölem] Sátán! A legrégibb magyar bibliafordításban röviden igy van: menj Satanas! a II-ikban [Sylvesteré] távozzál *el*, te Sátán! a Károlyi-bibliafordításban: eredj *el* Sátán!«

»Világos bizonyiték erre Kolozsváratt a ma is létező *Hid-elre* városrész, mely a Szamoson átvivő nagy hidon *tul* fekszik.«

Hunfalvy a *Havas-el* és *Havas-elv* szóalakoknak a régi magyar nyelvben fenlétét 1529. 1550. 1596-ki krónikákból vett számos idézettel, ugyszintén a *Szék, Székeli, Székelföld* alakokkal igazolja, melyek hasonlatára a magyar nyelv természetének egészen megfelelőleg alakult sok század előtt *Erdel, Erdel*-i vagy *Erdel*-y ország név is, s azt hiszi, több bizonyitékot idéznie fölösleges.

»Ha ez elnevezés eredete meghatározása a mondottak szerint helyes, akkor annak az *Ardial, Ardeal* oláh szótól származtatása meg nem állhat, valamint annak a régi byzantini irók *Ardelion* szavától származtatása sem. Utóbbi inkább megfordítva áll. Feljebb már érintettem Wolff úr fejtegetéseit. Hunfalvy az *Ardelion*-ra is erős ellenbizonyítékokat hoz fel.

»Nézzük csak írja ő - melyik byzantini irónál fordúl elő e szó legelébb? Tudása szerint - feleli az athenaei Laonicus Chalcocondylasnál, aki 1470-ben irt. Ha *Ardial, Ardeal* Erdélynek ősrégi ország neve volt a dák uralom alatt is, akkor a *Dak, Dakia* nevet idegenek, görögök és rómaiak adták neki. De ennek a rómaiak 170 évi uralma alatt semmi nyoma. Ezután jöttek a *góthok, hunnok, gepidák, avarok*, utoljára a *magyarok*. E nagy ethnikai változások közt egyetlen dák és római helynév sem maradt fen. A dák főváros maga, *Sarmizegetusa*, mely a rómaiak alatt *Ulpia Trajana Augusta* nevet vett fel, az utánok következett, egymást helyökről kiszorító nemzetek eltávozása után *Gredistie*, szláv, a magyarok alatt *Gyalu* magyar névre változott. Az oláhok a Besztercze vidéken volt

Burghallen-t, a mit a magyarok szintén *Várhely*nek neveztek el, ezektől átvéve *Orheia* = Udvarhely néven jelölték. Sem *Ardial*-ról, sem *oláh főváros* névről a történelem egész mezején schol emlékezet nincs. Európa müvelt népei irodalmában erre semmi igazoló adat nem található.

»Az *Ardelion* szót fentartotta s kétségkivül alkotta is a bizantini müveltség, mely haldokló birodalom történetét irta meg Chalcocondylas. Rómaitól ő nem vehette e szót, az nem igy nevezte volna el. Töröktől sem, legalább nincs rá bizonyíték. Oláh elnevezésü országrúl = *Ardial* nem tud semmit. Ellenben jól ismerte Magyarországot s a magyarokat = *Pannoniát* s a *Pannonokat*, akiket ő görögösen *Paeon*-oknak ir, s Erdélyt *pannoniai Dakiának*, mert tudta, hogy a pannon — szerinte paeon — király nevezte ki ez ország főhadvezérét. Moldvát *fekete Bogdaniának* tudja. Ez országokban lakó nemzetek nyelvéről azt irta, hogy a paeonok — magyarok — nyelve sem a némettel, sem a csehvel, sem a lengyellel nem rokon. A dákok — havasalföldi oláhok — romlott olaszhoz hasonló nyelven beszélnek, a mit az olaszok nem értenek meg. A pannoniai dákok — erdélyiek — részint dák-olasz nyelvet beszélnek. Erdély fővárosa »*Sibinium*« németségéről nem tud, de Jangus [Janko] Chonyates- [Johannes Hunyades]-t jól ismeri. A paeon Dakiát nevezi Chalcocondylas igen sokszor *Ardelion*-nak.

»Hogy magyarázható meg ez? kérdi Hunfalvy.

A görög iró az általa leirt országok és népek klassikus elnevezései iránt bir előszeretettel, nem klassikus neveket csak szorultságból használ. Ismeri a dákokat — oláhokat —, igen a paeon-okat — magyarokat — a classicus irókból. De honnan ismerhette *Erdély*-t? Honnan vehette *Ardelion*-t? A görög irodalomból nem, a latinból sem, az ottani nép hagyományából még kevesebbé, hogy őrizhette volna meg az állitólag római időbeli nevet annyi századon át? Chalcocondylas bizonyára tudta, hogy Jangus Chonyates [Hunyady János] Erdély fővezérkapitánya volt, s hogy a paeon-ok tanácsa nevezte ki őt az ország kormányzójává; de az akkor sokszor emlegetett Erdel-ről is nem egyszer hallhatott beszédet. A sokszor emlegetett paeon-i — pannoniai — Erdélyt a bizantini iró *Ardelion*-nak fejezte ki. Ez a történeti igazság« — ezzel zárja be Hunfalvy Pál érdekes válaszát Wolf tanár czikkére.

Még csak a *Siebenbürgen* névre tesz rövid megjegyzést. »Tőlem Wolff urnak igaza lehet — ugymond — Roeslerrel szemben e névre nézve. Előttem fontos csak az, hogy a *Siebenbürgen* név Erdélyben termett s nem rajta kivül, mint az *Ultrasilvania*, *Transsilvania* és *Erd*-el.«

Hunfalvy czáfoló válasza emlékezetes lesz a magyar polemiák történetében, ránk nézve az által, hogy egy homályos történeti kérdést meggyőző bizonyítékokkal világosságba helyezett, a szász tudósokra nézve az által, hogy okulva ezen, jövőben a tudomány oly terein, a hol kellő tájékozást csak a magyar irodalom

nyujt, melyet ők teljességgel nem ismernek, oly merész önhittséggel mint Wolff tanár tette, vitát nem kezdenek, számot vetvén — s mint Horatius írta — magukkal az iránt: *Quid valeant humeri, quid ferre recusent.*

A szászok illető szakközlönyében németül lévén e válasz írva, azt hiszem, bővebb megismertetésével a történetirodalom és olvasó közönség érdekét mozditottam elé.

JAKAB ELEK.

Az egyházi vagy praediális nemesek és birtokuk. Jogtörténeti tanúlmány. Irta Ozorai József jogtudor, primási levéltárnok. Esztergom, 1887.

A praediális nemesség intézménye még soha sem volt oly beható részletességgel s oly jelentékeny adatkészlettel tárgyalva, mint Ozorai jelen tanúlmányában, s már ezért is őszinte elismerével kell adóznunk szerző szorgalmának és lelkes buzgalmának, midőn nem kiménve időt és fáradságot, jogtudományunk e régi hiányának pótlására vállalkozott. Szerző mindenütt alapos képzettségű, világosan gondolkozó főnek mutatja magát s tanúlmánya általában szép magyarsággal és sok helyen nemes lendülettel van írva.

Némely kérdésre nézve eltérők ugyan nézeteink s a mint az illető §§-ok ismertetésénél ki fogom mutatni, szerzőnek némely következtetései téves eredményre vezetnek, de egészben véve mégis arról fogunk meggyőződni, hogy igen érdemes munkával van dolgunk.

Ozorai azzal kezdi tanúlmányát, hogy az egyházi nemesség eredetét és történetét fejtegeti, s midőn annak bizonyításával foglalkozik, hogy a praediális nemesség első alakúlását Szent-István korában kell keresni, igen helyesen emeli ki, hogy Szent-István katonai reformjai nem a külellenségtől való félelem által voltak vezérelve, mert e nagy király uralkodása alatt egyik szomszéd sem zavarta meg az ország békéjét, hanem e reformoknak czélja a kereszténység védelme volt s e czélra alakúlt úgy a királyi, mint az egyházi várjobbágyság. Szerző eme fejtegetései után annak bizonyítására tér át, hogy régente nem csak az esztergomi érsek, a győri püspök és káptalan, a zágrábi és a szent-mártoni főapát, vagyis nem csak azon főpapok birtak praediális nemesekkel, kik ezen kiváltságukat a jelen század közepéig is megőrizték, hanem régente minden magyar főpapnak volt kiváltságos katonasága. Szerző ennek bizonyítása czéljából, számos régi oklevélre hivatkozik, melyekből kitünik, hogy kiváltságos katonasággal birt az említetteken kívül a kalocsai érsek, az egri, pécsi, nyitrai, székesfehérvári és veszprémi püspökök, a zalai monostor, a sz.-benedeki

egyház, a tihanyi és szegszárdi apátságok. Részünkről még hozzácsatoltunk ez adatokhoz egyet, mely a nagyváradi püspökségre vonatkozik. Emez okmány 1276-ból való s ama jobbágyokról szól, »qui cum Episcopo Varadiensi, prout est et fuerit pro tempore, in expeditione regali exercituare debent.« (Fejér: Cod. dipl. V. II. 333.) Egyébiránt pedig helyes szerzőnek ama következtetése, hogy az egyházak katonatartási joga általános politikai okokon alapúl; s épen azért nemcsak egyes egyházaknál fejlődött ki, hanem általánosan minden egyháznál.

Másrészt azonban nem fogadhatjuk el szerzőnek amaz állítását, hogy a főpapok banderiumai állandó hadsereget képeztek volna. Igaz ugyan, hogy szerző egy helyen (56. l.) azzal a fentartással él: »a mennyiben állandó katonaságról e korban (t. i. az Anjouk korában) egyáltalán szó lehet«, de későbben mind erősebben hangsúlyozza az állandó katonaságot, s élesen kikel Salamon Ferencz ama véleménye ellen, hogy a főpapok béke idején nem használatra, hanem csak fitogtatásúl tartottak katonát. Megengedem, hogy a fitogtatás szó nem helyesen van választva, de azért még sem lehet tagadni, hogy Mátyás király fekete serege volt hazánkban az első katonaság. Az Ozorai által sokszor idézett Timon János is csak mint fölkelő csapatokról szól a praedialistákról, midőn igy jellemzi őket: »qui tempore generalis regni consurrectionis consurgere et militare volent.«

A 90—95. lapon szerző elősorolja és magyarázatokkal kiséri a praedialis nemesek kiváltságait, számos adattal egészítvén ki Kelemennek e tárgyra vonatkozó fejtegetéseit. A 95—99. lapon következik a kötelességek ismertetése. Szerző különbséget tesz jogi és morális kötelességek közt, de a mit morális kötelesség gyanánt sorol föl, nézetem szerint szintén jogi kötelesség jellegével birt. Egyébként a kötelességekről szóló rész is igen elismerésre méltó fejezet.

A jogok és kötelességek ismertetése után következik ama kérdésnek felvetése, hogy mikép volt megszerezhető az egyházi nemesség? Szerző e kérdésre olykép válaszol, hogy az egyházi nemességnek egyedüli rendes szerzésmódja a főpapi adomány volt. Ez pedig kétféleképen történt. Lehetett az adomány tiszta, — mikor az adományos az egyháznemesi telket egyenesen a főpap kezéből kapta, — a mi adománylevél kiséretében történt. És lehetett vegyes, mikor a birtokot örökvallás utján szerezte s az örökvallásra főpapi megerősítést nyert. Az adományozás jogát a főpapi szék üresedése esetén a király gyakorolta a királyi kamara utján. Szerző ezután megtámadja Kelemen tanát az antiqua destinatióról, melynek értelmében a főpapnak adományozási joga ama telkekhez van kapcsolva és korlátolva, melyek már rég időktől

tt nincs igazsága szerzőnek, mert eltekintve a czímeres
és az ünnepélyes honfiusítástól, melyeknek meg felelő
át nem találunk a főpapi előjogokban, a király is csak
jószágnak adományozása által osztogathatott *nemességet.*
logiánál fogva tehát igen természetes, hogy a főpapok
egyháznemesi telkek adományozása utján adhattak *egyházi*
get, s ebben nem rejlik semmi lealacsonyítás. Igaz ugyan,
erző nem fogadja el az analogiát a praedialis telek és a
jószág között, mert szerinte utját állja ennek az egyház
njoga, mely mindig fentartatik a praedialis telek adomá-
nál. De jól megnézve, az egyháznak itt hangoztatott tulaj-
sem több, sem kevesebb, mint ama jog, mely a királyt s
z Anjou-korszaktól kezdve a koronát illette meg az eladó-
ott nemesi birtok tekintetében. Ezen jog, melyet szerző
njognak nevez, mindössze abból állott, hogy az eladomá-
birtok hütlenség és magszakadás esetén visszaháramlott
nára, illetve, ha praedialis telek forgott szóban, az adomá-
őpapra. Az is csak megerősíti az analogiát, hogy a prae-
telkét nem tulajdonjoggal, hanem csak visszavonhatlan
ggal birta, mert az is, ki a királytól nyert adományt,
csak birtokosa lett az adománybirtoknak, mint tulajdo-
z analogiát tehát nem lehet elvitatni, s annak elfogadása-
ell hogy fogadjuk annak logikai következményeit is.
De hová is vezethetett volna oly jogállapot, milyet szerző
ez? Hiszen, ha azt tételezzük fel, hogy a főpapnak praedia-
nányozási joga nem szoritkozott ama telkekre, melyek az
destinationál fogva birtak praedialis jelleggel, akkor azt
llene ismernünk, hogy jogszerűen történt volna, ha vala-
arczias főpap a gondjaira bizott összes egyházi birtokokat,

Szerző szerint az ősi rendeltetés tanából vagy az következik, hogy paraszt nem birhatott praediális telket, vagy pedig az, hogy ilyen kúriáknak birtoklása által a paraszt is praedialistává lett. A dilemma tetszetős, de hamis, mert a birtoknak jogszerűsége helyett, annak csupán lehetőségét említi. Pedig szerző is jól tudja, hogy Perényi Péter, Czibak Imre, Török Bálint s más világi főurak tényleg püspökségeket birtak, de azért egyikük sem lett ez által püspökké, jóllehet a püspöki javaknál az antiqua destinatiót, oly értelemben tudniillik, hogy a püspök személyes ellátására, valamint a püspöki állásból folyó kötelességek teljesítésével kapcsolatos költségek fedezésére vannak rendelve, szerző sem fogja kétségbe vonni. Viszont azt is tudja szerző, hogy praediális telkeket birtak számosan a világi főurak közül, p. o. Apponyi, Balassa és Gyulay grófok, de azért még sem lettek praediálisták.

Az antiqua destinatio tárgyában folytatott polemia után áttér szerző az esztergomi érsekség praediális nemeseihez s kivonatosan ismerteti ama nagyérdekü összeírást, mely a praediális falvak és telkekre vonatkozólag a XVI. század közepe táján készült. Munkájának eme része is nagyon sok érdekest és tanulságost tartalmaz. Kár, hogy a tanulmány kerete nem engedte az említett praediális összeírásnak egész terjedelmében való közlését. E fejezetből megtudjuk, hogy az esztergomi érsekség praedialistái négy nemesi székben voltak tömörülve, még pedig a verebélyi nemesi szék Barsmegyében, a szentgyörgyi Nógrádban és Hontban, a vajkai Pozsonymegyében és az érsekbéli nemesi szék Komárommegyében. Utóbb a négy székből tényleg kettő lett, mi összefüggésben áll azzal, hogy az esztergomi érsek két banderiumot tartozott kiállítani.

Szerző részletesen fejtegeti, hogy minő helyet foglaltak el és minő szerepet töltöttek be ezek a nemesi székek a magyar közjogban; minő viszonyban állottak az esztergomi érsekhez, az országos dicasteriumokhoz és a törvényhatóságokhoz, és hogy milyen volt szervezetük.

A 149. lapon megkezdi szerző a praediális birtok jogi természetének fejtegetését s megtámadja Wenzel Gusztáv ama tanát, hogy a praedialisták a praediumokat hübéri adományúl birták.

A 156. lapon ujból felveti szerző a praedium tulajdonjogának kérdését s annak bizonyítása czéljából, hogy az eladományozott praediumnak tulajdonjoga is az egyházé maradt, két okmányra hivatkozik. Az egyik IV. Béla királynak adománylevele, melyben »quandam terram Keer vocatam« az esztergomi érsekségnek adományoz »perpetue donationis titulo possidendam«, s ennek kapcsában azt mondja szerző, hogy az esztergomi érsekség kétségtelen tulajdonjogot szerzett ez adomány által a keéri jószágon. A

...sodik okmány az esztergomi érseknek egy praediális adomány-...vele, melyben az érsek több egyháznemesi telket mint »perpetuo ...irrevocabiliter tenendas et possidendas« adományoz, mi alatt ...rző szerint csak »haszonvételi tulajdonnak« adományozása ...e értendő. Első tekintetre is szembeötlő, hogy úgy a királyi ...az érseki adománylevél ugyanazokat a kifejezéseket hasz-...ják, melyek szószerinti értelmökben véve nem jelentenek többet, ...»örök és visszavonhatlan joggal való birtoklást.« Lehet, hogy ...kifejezések emez azonossága kikerülte szerző figyelmét, mert ...különben talán elejtette volna ama nézetét, hogy a praedialista ...»haszonélvezeti tulajdont« nyert.

Végül megemlítvén, hogy a munka utolsó fejezete az 1855. ...nár 3-ki pátenssel foglalkozik, nem mulaszthatom el a szak-...ség figyelmét e sok tekintetben elismerésre méltó tanúl-...ra felhívni.

Dr. báró Roszner Ervin.

...Széchenyi István beszédei. A M. T. Akadémia megbízásából összegyüj-...jegyzetekkel kísérte Zichy Antal. Budapest. Athenaeum irod. s nyomdai részvény-társúlat. 1887. IX. 630. 4 l.

E kötet, mely Széchenyi munkáinak második kötete, méltó ...tatása annak a gondos szerkesztésnek, a melyet már az első ...nél csak dicsérnünk lehetett. Zichy Antal épen oly finom ...neti, mint kritikai érzékkel válogatta össze az apró kis mozaik-...kat, melyek a nagy hazafi jelleméhez páratlan fontosságú ...kál szolgálhatnak. Pusztán absolut szempontból tekintve, e ...kevésbbé érdekes olvasmány, mint az első; de Széchenyi ...désének talán hívebb tolmácsai, érthetőbb s könnyebben fel-...ható magyarázói e beszédek, mint ama rövid, szaggatott, szen-...lyes följegyzések, a melyeknek kivonatait az első kötet tar-...za. Igaz, hogy Zichy Antal mindent elkövetett, hogy e ...kban néha érthetetlen mondatokat az olvasó előtt teljesen ...gositsa s a legnagyobb magyar jellemének titkos rugóival ...nyba hozza. Eme törekvés valóban sikeres is volt. Zichy ...csak tanúlságos, de élvezetes olvasmányt is nyujtott a nagy ...ségnek az első kötetben. Felfogása, módszere nem változott ...dikban sem. De az anyag, a melyet commentálnia kelle, ...n más természetű volt itt, mint az első kötetben. A beszélő ...nyit kelle bemutatnia, a ki — mint szellemes commentatora ...gyzi — igenis magával tudta ragadni hallgatóit, a kivel ...irtunk, vele nevettünk, a kinek ötletei villámként kápráztat-...a ki őszinteségével s közvetetlenségével annyiszor elbájolta

hallgatóit: de a kinek beszédei, mint puszta olvasmányok, nem tűszerezve a genialis férfiú varázserejű tulajdonságaitól, kissé fárasztók, nehézkesek, idegenszerűek s többnyire laza szerkezetűek. Ha egymásután olvassuk e beszédeket, minden felvilágosító s összetartó magyarázat nélkül, sokszor szinte épen a dolog lényegére nézve maradunk homályban. Zichynek tehát, hogy úgy mondjuk, a közvetítő szerepét kelle játszania a nagy hazafi s az olvasó közönség között. Be kelle töltenie az űrt, mely Széchenyi egyes beszédei közt tényleg fenmaradt és sok oly kérdésről felvilágosítania bennünket, habár csak futólagosan is, a melyek az újabb nemzedék előtt vagy egészen ismeretlenek, vagy kevésbbé s talán épen az ellenkező szempontokból ismeretesek.

Zichy körülbelül ugyanazt a szerepet játsza kicsiben, a melyet hőse nagyban játszott. A közvetítésnek pedig sok örvénye van, a melyet nem mindig tudhat biztosan kikerülni a hullámokon hánykódó. Ismeretes, hogy Széchenyi mily önfeláldozással haladt ama rá nézve hálátlan pályán, a mely folytonos izgalomban tartotta benne az embert és hazafit. A Széchenyi tanúlmányozójának nagy és szép feladat jutott s azt hiszszük, hogy e feladatot nálunk senki sem tudta volna különben megoldani, mint Zichy. Nemcsak azért, mert ő még szemtanúja lehetett a nemes gróf működésének, hanem azért is, mert ritka emberben összpontosúl az írónak és szerkesztőnek ama finom érzéke, a mely épen oly jól ki tudja választani az alkalmat arra, hogy saját meggyőződését kifejezhesse, mint arra, hogy néhány rövid megjegyzéssel, néha csak egy mellékesen odavetett szóval, hősének a legtitkosabb jellemvonásaira világot vessen. Az a commentár, a melyet Zichy kezünkbe ad, szinte nélkülözhetetlen a Széchenyi beszédeinek olvasásánál s tanúlmányozásánál. E nélkül a nagy közönségre nézve, nagyon tartunk tőle, hogy pusztán csak holt kincs maradna Széchenyi szónoklata, a mely a műfaj természete szerint, de meg a szónok utolérhetetlen sajátságai szerint is, mindig azt az alkalmat szolgálta, a melynek lételét köszönheté. Az utókor meg levén fosztva ama szónoklat hatását első sorban alkotó tényezőktől, részint a kitünő commentatorra van utalva, részint pedig a képzelet világára, mely habár határozatlan vonásokban is, de önmaga elé állítja a szónokot, hogy beszédeit élvezhesse. Ez okból érthetőnek s könnyen felfoghatónak látszik a Zichy módszere, a melynek épen legfőbb érdeme az, hogy keretet készít mindenütt a Széchenyi beszédeinek.

Mind e mellett a szerkesztésnek inkább csak technikai oldaláról legyen szabad egy szerény észrevételt tennünk.

Zichy módszere, a mely az első kötetben megvalósított módszernek folytatása, nagyban és egészben véve teljesen a tárgyhoz

ő s dicsekedhet ama nem közönséges eredménynyel, hogy képes olvasót mindazon körülményekről felvilágositani, a melyek Széchenyi hatását alkották. Azonban az első kötetben csak egy-egy mozaikdarabkákat kellett Széchenyi jellemvonásaivá olvasztania, hig a második kötetben egy-egy önálló szónoki művet kelle commentálnia. Amott valóságos lélektani tanúlmányokat tett Zichy: itt csak a szónok beszédeinek néhány rövid szóval való commentálására szorítkozott. Amott majd mindig a tanúlmány eredményeit olvashatjuk. Zichy maga beszél s jóformán csak adalékúl elézi a napló egy-egy följegyzését. Itt a főtért Széchenyi foglalja el. A kötet legnagyobb részét valóban az ő szónoki beszédei töltik be. Azért is úgy véljük, hogy e viszonynak a könyv külső, hogy úgy mondjuk, technikai részében is, változást kell vala szenvednie. Vagyis az egyes beszédek elrendezésében a chronologiai rendet megtartva, úgy a mint van, a jegyzeteket talán csoportosítani kellett volna minden egyes szakasz után vagy előtt s e jegyzeteket másforma betűkkel is szedetni. Zichy világos és tiszta módszere, ezt véljük, csak nyert volna ezáltal.

Nem mondjuk azonban, hogy a kötet szerkesztése úgy is, a mint a nagy közönség kezébe jutott, nem volna a czélnak megfelelő. A ki tanúlmányozni akarja egy nyughatatlan nagy szellemnek a pillanat sugallta kifejezéseit, a melyekben semmi sincs, a mi a pedans rhetorikai szabályokhoz símulna, az sokszor elő fogja venni Széchenyi munkáinak II-ik kötetét s ha ki-kifárad a beszédek tévesztőjében, újra és újra visszakívánkozik abba a bűvös légkörbe, a hová ellenállhatatlanúl vonja a beszélő páratlan őszintesége, kiszvetetlensége, szerénységbe olvadt erős önérzete, eszméinek látszólagos hézagossága, számos beszédén átvonuló látnoki ereje, mely ép úgy vígaszt tudott a csüggedőkbe önteni, mint a mily szévéssé volt képes a fölébredt önbizalmat mérsékelni túlsötétnek tartó visióival.

Valóban a Széchenyi beszédei, mint tisztán irodalmi művek, kevés figyelemben részesülhetnek. De rendkívül érdekesek, mint egy genialis nagy szellem nyilatkozatai, mint egy sokat tapasztalt a mélyen elmélkedő szellem tolmácsai, mint egy magával örökös elki harczban levő lélek érzelmének töredékes rajzai, mint egy szimulatos sikert felmutató férfiú észrevételei s rendszertelen megjegyzései. Ha pedig ama kort tekintjük, a melyben Széchenyi föllépett, egész addig, a mikor nemes lelke megtört a nemzetére zúduló vihárok előérzetétől s figyelembe veszszük azt a páratlanúl nagy hatást, a melyet eszmeivel korára gyakorolt: akkor épen megbecsülhetetlen értékűeknek kell tartanunk e beszédeket. Jól mondja Zichy a kötethez írt előszavában, hogy »felette érdekes világot vetnek azok először is Széchenyi egyéniségére, azután általános műve-

lődésünk történetére, s végre még egyes, azóta bár rég m
dott kérdések fejlődésére is, úgy anyagi mint szellemi, úg
mányos mint nemzetiségi érdekeink terén!« Attól az időtől
mikor a felsőháznál magyarúl mert felszólalni, egész addig
mikor mint felelős miniszter saját tárczája ügyében szólv
utak építésének sürgősségére utalt: minden akár országg
akár akadémiai, akár más alkalmi beszédében folyvást a
nemzetiség erősbülését czélozta, folyvást szunnyadó erőin
tését hangsulyozta s fejtegette. Senki sem volt az újabb
nálunk, a ki oly készséggel ragadt volna meg minden all
ki oly páratlan fogékonyságot mutatott volna minden kérd
mely nemzetünk regeneratiójával összefüggött.

Széchenyi beszédeit olvasva, lehetetlen amaz eszm
nem ismernünk, a melyek őt mint embert, mint politiku
philosophot s mint hazafit jellemzik. Már Kemény Zsigmo
jegyezte a Széchenyiről írt kitünő essayjében, hogy a S
beszédeiből jellemének e három alaphangja tünik ki: r
saját politikai meggyőződésének helyességében; méla és fá
érzés isolált állása miatt; megdöbbentő jósszellem a közel
lyek iránt. Az első inkább pályájának első felében, a ké
pályájának második felében érezhető igazán. Mikor azt ír
érzem, hogy mind az, a mit kezdeni akarok, sikerülni fog,
is mindjárt, s ha nem is általam!« s ismét: »Most tis
előttem, hogy egy holttestet akartam életre ébreszteni
tűrhetem el, hogy része legyek egy rothadó testnek«, -
mikor a magyar nyelv ügyében tartott beszédében így nyil
»azt tartom, egy emberélet lefolyta után vagy magyaral
lesz, mint van, vagy elvész a magyar«: — mindenki előtt
felfogható a logikai számításnak ama biztossága, a mel
hetetlen következményeket alkotott vala. Széchenyi erős
évek multán sem gyöngül. Minden nevezetesb beszédében el
milyen volt a nemzetiség állapota, mikor ő fellépett s mivé
néhány rövid év alatt. »Akkor — úgy mond — bizonyos k
azt mondák: Seht nur diesen verfluchten Kerl, er macht
Confusionen«, de ő öntudatosan indúlt el pályáján s le
volt észre nem vennie a hatást, mely működésével a legszor
összefüggött. Mikor később a kétely szürkülete kezdte beár
erős önbizalmát s reménységét: az a tudat mindig élénke
fokozódottabb mértékben nyert kifejezést beszédeiben,
magvart ő kelté föl a kínos agoniából.

Hogy mily fájdalmas volt beszédeinek ama másik
hangja, mely a demokratiai eszmék rohamos fejlődésé
huzamosan növekedett s a mely közvetítő szerepének k
ménye volt: semmi sem mutatja inkább, mint ama sötét

mert ki tudja, oh nagy Isten! távol van-e még tőlünk azon gyász-idő, s nemzeti életek mértéke szerint nem borul-e szaporábban ránk, mint gondolnók, mikor csak testületünk fogja tán erekly gyanánt vagy inkább bágyadtan pislogó lámpaként őrizni azt nyelvet, melyet legdrágább kincsének, nemzeti s függetlenség alapjának elismert ugyan a magyar, de forró vérétől hajtva, bá ványaitól elszédítve, nemcsak őrizni nem birta, hanem saját lábaiv tiporta el.« Későbbi beszédeiben is sokszor szól a »kikerülhetetl crisisről«, s ama »túlhajtott eszmékről«, a melyektől »csak eg lépésre van már a vészörvény, honnan nem lesz többé menekvés. Már az 1847. évben, mikor követi megbízó levelét átvette, ol jelenségekre utalt, a melyek szivét mély fájdalommal tölték el, a melyet a nemzet akkor hírül sem vett észre. Már látta a anarchiát, a »forradalom vérangyalát«, a »józan haladás med réből« kiesett nemzetet. Egy év sem telt bele, az aggodalmak valósultak s ő örökre elvonult a cselekvés teréről...

Széchenyi beszédeit most már lehetetlenség teljesen összegyűjteni. A mit meg lehetett menteni, minden benne van e kötetben. Zichy sok különböző forrást felkutatott, hogy valamennyire teljes gyűjteményt adjon a közönség kezébe. Nem rajta múlt, hogy a gyűjtemény nem lehetett teljes. De, hogy a nagy hazafi jellemét mindig jobban és jobban sikerül nemzetével megismertetnie: az Zichynek valódi érdeme. Várva-várjuk az adalékok III. kötetét, főként a leveleket, melyek bizonyára szintén sok érdekes világot vetnek magára Széchenyire is, korára is.

Dr. Váczy János.

Das erste Jahrhundert aus dem Leben einer hauptstädtischen Gemeinde. Aus Veranlassung des hundertjährigen Bestandes der Pester evang. Kirchengemeinde A. C. geschildert von E. A. *Doleschall,* Pfarrer der deutschen evang. Gemeinde daselbst. Budapest. Buchdruckerei des Franklin-Verein 1887. 187. lap.

A fővárosi ág. hitv. evang. egyház 1887. nov. 11-kén ünnepelte meg fennállásának száz esztendős jubileumát. Sokaknak élénk emlékezetében van még az ünnepély; a remek alkalmi szónoklatok még soká fognak viszhangzani az azokat hallott hívek lelkében. De bizonyára legtartósabb és legméltóbb emlékét fogja képezni ez ünnepélynek azon könyv, melyet a fentebbi czím alatt Doleschall Sándor, a német gyülekezetnek egyik lelkésze és ev. egyetemes levéltárnok adott ki.

Egy századnak története sok tanúlságos eseményt sok jeles férfiút, sokféle változást és viszonyt mutat, s Doleschall S. hiven festette a lefolyt utolsó századnak képét, azon küzdelmeket és har-

kutatás és lelkiismeret szabadságának jelen korszakában
ljuk visszavarázsolni lelkünkben azt a hatást, melyet az
ezett »türelmi parancs« megjelenése országszerte okozott.
ak alatti könyv megismertet József gondolkodásmódjával,
érzelmeivel és szemünk elé állítja azt az élénk sürgés-
a prot. egyházban, mely azon nevezetes okmány kiadása
ztében országszerte és különösen a pesti evangelikusok
s támadt.
ogy ezt felfoghatóbbá tegye, visszatekint a reformatió kor-
és néhány érdekes adattal illustrálja a pesti evangeliku-
nyomott helyzetét a József előtti századokban, midőn az
kt. 20-kán kiadott Lipót-féle diploma következtében meg-
tett a pesti és budai városi hatóságnak, hogy lakosokúl
hasson mindenkit, csak azt nem, aki az igaz róm. kath.
l idegen. Azontúl egész II. Józsefig szomorú a pesti
ikusok sorsa. Szétszórva, minden közösség nélkül éltek,
türelmi parancs által neki bátorodva egyes jeles férfiak,
oltak: Pongrácz Boldizsár, Dr. Glosius Sámuel, Ambrózy
iesos, Doloviczényi András, Werthes Frigyes és különösen
au Sámuel, összehozták hitsorsosaikat s megalapították a
zetet 1787-ben. Szerző vonzó modorban állítja elénk ezen
fáradhatatlan tevékenysége mellett az akkoriban itt lakó
prot. nők érdemeit is; ezek között gr. Beleznay Miklós
bornok nejét, született b. Podmaniczky Mária Annát, aki
zában, a Franciscanus barátok terén most is meglevő 4.
an maga köré gyüjté a város legelőkelőbb társaságát, -
ző modorával, magas befolyásával és áldozatkészségével
: tette a hitsorsosoknak gyülekezetté való alakítását.
- emelkedik ki gr. Teleki Józsefné, szül. r. Roth Johanna

korolt nemzetünk életére az 1790 1-ki országgyűlés: — azonnal előttünk áll a háttér, mely oly érdekesen világítja meg a pesti ev. egyháznak ezen korbeli történeteit. Kiemelkedő momentumot képez itt az iskola és templomépités.

Az első lelkész Molnár János apostoli buzgóságot fejtett ki. Mikor sokan kételkedtek a fáradozás sükerében, ő megőrizte hitét és reményét a jó eredmény iránt. Visszariasztó nehézségeket nem ismert. Birt azon hittel, melyről a biblia mondja, hogy képes a hegyeket kimozditani helyeikről. Híveinek, a szükséghez képest, három nyelven szolgált, prédikált magyarúl, németül és tótúl. Gyűléseken kifogyhatatlan volt jó tervekben és javaslatokban. Nagy súlyt fektetett az iskolára, mely körül kitűnő munkatársat nyert Schedius Lajos egyetemi híres tanárban, aki magas állásának nehéz feladatai mellett bámulatos tevékenységet fejtett ki a pesti ev. népiskolák körül is. Ezen férfiú jellemzése Doleschall művének egyik legszebb részét képezi. Magunk előtt látjuk őt, amint jár-kel a gyűléseken, amint készíti a népiskolai terveket, s lelkesíti a csüggedőket. Az egyetemes főfelügyelő, Balogh Péter, szintén ott volt a pesti egyház alapitói és erősitői között. Felismervén e gyülekezetnek országos jelentőségét, azon igyekezett, hogy a vidéknek buzdító példájává tegye azt.

A második fejezetben, mely a gyülekezet félszázados jubileumáig terjed, már egy kész virágzó gyülekezet képe áll előttünk. Az egyház sorsát intéző férfiak, felfogván a jó iskola jelentőségét, kiváló gondot fordítanak iskolák épitésére és korszerű berendezésére. Érdekes a sok akadály között annak felemlítése, hogy a városi tanács nem engedte a felépitett emeletes ház alsó bolthelyiségeit használni, mivel — ugymond — a telek csak iskola és paplak helyéül volt engedélyezve. A pénzzavar kikerülhetetlennek látszott; de a kifejtett buzgalom következtében a reformatió háromszázados ünnepén már a leányiskola is megnyitható vala. Senki sem örült ennek jobban, mint a már betegessé vált Molnár lelkész, aki 1819-ben segédlelkészül hozta maga mellé az éppen akkor Németországból haza kerülő, s későbben a nemzetiségi harczokban szerepet játszott Kollár Jánost.

Ezen férfiúnak Pesten való megjelenése alkalmat adott az első nemzetiségi surlódásokra. Minthogy a Molnár halála után megválasztott új lelkész Kalchbrenner József nem tudott tótúl, ennek következtében az egyház minden tót egyházi functiót kénytelen volt Kollára bizni, aki azt ép oly buzgalommal, mint hivatással teljesitette. Fényes költői tehetsége, hatalmas szónoki ereje, alapos tudományos készültsége nem tévesztette el hatását. Híres panslavistikus hőskölteménye a »Slawi Dcera« megalapította nevét, s kijelölte törekvéseinek czélját. Papi ténykedése követelővé tette

t az anyaegyház iránt. Tót kántortanitót és külön tót papot
ek. Lassankint felbomlott az egyetértés. A németek és ma-
Kollárban félelmes ellenfelet találtak, akinek működése
tt nyomokat hagyott maga után. A harcz kikerülhetlenné
dár, mivel nem kapott az egyháztól illő lakást, szokatlan mó-
ndott a helyettes lelkészségről. Ez még inkább felizgatta a
ákik aztán a németektől elszakadva Kollárt nagy lelke-
rendes papjokúl választották. Ezzel a szakadás, mely rend-
galommal járt, megtörtént 1824-ben. Tíz évig tartott az
dett háború, mely időt Doleschall méltán nevezi a pesti
sa legsomorúbb időszakának. Végre is a magyar udvari
ária döntötte el a harczot Radvánszky Antal kiküldött
biztos által.

ten harczokból nőtte ki magát, úgyszólván, a külön magyar
zet is. A hazafias egyháztagok becsületbeli kérdéssé tették,
magyar fővárosban külön magyar ev. gyülekezet is legyen,
az evangelium azon a nyelven is hirdettessék, melyet a
lom, az irodalom és az országgyűlés oly élénken felkarolt.
ztos hivatás betöltésére senki sem volt oly nagy mérték-
tva, mint dr. Székács József, aki 1837-ben első magyar
megválasztatván, új korszakot jelez a pesti ev. egyház tör-
ben. Rendkívüli szónoki adománya, alapos tudományos
ége, és szeretetreméltó modora által csakhamar megte-
magának a közönséget. A főváros művelt közönsége val-
hség nélkül sietett az ifjú magyar lelkész meghallgatá-
aztán az »ország papja« czímével tiszteltetett meg az őt
kath. főpapok által. Hivatalát a pesti ev. egyház fenálló-
lszázados ünnepén kezdte meg. Hogy most egy másik
ő lefolyása után, a magyar egyház oly hatalmas Sionná
magát, az leginkább az ő és közvetlenül utódjának, a ge-
nyőry Vilmosnak érdeme.

német anyagyülekezet, melynek lelkészei között még Láng
kiváló alakja köti le Doleschall művének olvasóit, jóför-
maga beszélhet százéves multról, — s a különálló tót és
gyülekezetekre méltán úgy tekinthet mint nagykorúvá
külön családot alapító gyermekeire. Az utólsó félszázad
jobbára még most is élnek; munkálkodásuk eredményei
sek.

ehad legyen remélnem, hogy a nagyérdemű szerző —
a közóhajtásnak — magyar nyelven is közzé fogja tenni
igozatát, melyet e töredékes sorokban inkább csak ismer-
ipt bírálni óhajtottam.

Zsilinszky Mihály.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A jan. 5-én tartott választmányi ülésen az elnökök távollétében báró *Orbán* Balázs v. t. mint korelnök elnökölt. Két felolvasás tartatott. Rónai *Horváth* Jenő a magyar hadtörténet fontosságáról értekezett s kapcsolatban ezzel a Nádasdy Ferencz tábornagy életére vonatkozó levéltári adatokat ismertette. Utána Jakab Elek értekezett Erdély színeiről.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, titkár jelenti, hogy *Bay* Ilona 100 frttal a magyar Történeti Életrajzok alapjához járult s hogy *Baross* Gábor, közmunka- és közlekedési miniszter úr, ki társulatunk kutatásait eddig is oly hathatós pártfogásban részesítette, munkálkodásunk iránti érdeklődésének azzal adott újabban kifejezést, hogy az alapitó tagok sorába lépett. Felhangzó éljenzéssel vétettek tudomásúl. Évdíjas tagokká megválasztattak: *Tisza* István orsz. képviselő (aj. br. Radvánszky Béla), *Szmialovszky* Valér orsz. képviselő (aj. Kammerer Ernő), *Sal* Ferencz nagyváradi polgármester (aj. Czobor Béla), *Veress* Endre Bukaresten (aj. Koos Ferencz), *ifj. Kammerer* Ferenczné sz. *Nádassy* Mária úrnő Kastélyos-Dombón (aj. Vay Kázmér), *Pivkovits* Ödön kir. itélőtáblai bíró (aj. Széll Farkas), *Sándor* Elemér ügyvédjelölt (aj. Máté Sándor), *Wolf* Lipót bor-nagykereskedő Kismarton (aj. Koleszár Mihály), *Rimaszombati* egyesült prot. főgymnasium (aj. Sárkány Imre), *Rózsahegyi* társaskör (aj. dr. Csősz Imre).

Pénztárnok bemutatja múlt évi számadását. Pénztárvizsgálókká *Deák* Farkas és *Horváth* Árpád neveztettek ki, kik jelentésöket a febr. 3-án tartandó közgyülésen fogják bemutatni. E napot (febr. első csütörtökje ünnepre esvén) még a deczemberi havi v. ülés tüzte ki.

Ezután zárt ülés következett, melyben elhatároztatott, hogy a társulat b. *Radvánszky* Bélának »Történeti Emlékek a régi magyar családi életből« czimü gyüjteményét, mely Bethlen Gábor vásárlási könyvét s Rákóczy György 1619-iki fizetés könyvét és számadásait tartalmazza, ki fogja adni, s kiadási feltételek megállapitására Pauler Gyulából, a társulati ügyészből s titkárból álló bizottságot küldött ki. Ezzel az ülés eloszlott.

...ERTÓRIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Mrs. Napier Higgins, Women of Europe in the XV. and XVI. Cen... (2 köt. London. Hurst-Blackett.) Külön fejezet szól a könyvben ...i Borbáláról. (Zsigmond nejéről) és Hedwig-, I. Lajos leányáról.

Hoffmann A., Kaiser Friedrichs III. Beziehungen zu Ungarn in den ... 1464—1485. (Bresslau Köhler. 1887. 50 old. 1 Mark.) Ismertetés ...et meg a Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung. ...7. VIII. 4. füz. 664. l. Hoffmann többi között tagadja, hogy Mátyás ...ly 1463-ban a békekötésben arra kötelezte volna magát, hogy másod... meg nem nősül.

Zubritzki K., Geographia Rusj. (I. köt. Lemberg 1887. 147. l.) ...ső Halics ról és a »magyar kis Oroszország«-ról is szól.

Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich ... von Brandenburg. II. kötet: *Politische Verhandlungen.* 7. rész. ...ja *Hirsch Ferdinand.* E kötet 5. szakaszában szó van a Nagyválasztó ...lem és I. Lipót császár közötti alkudozásokról a törökök elleni segélyt ...leg. — Ismertetést l. a Leipziger Centralblatt 1887. 50. számában.

Lucas Hugo. Die Stellung des Kaisers Ferdinand I. zum Tridenter ... vom Oktober 1561. bis Mai 1562. (Inaugural-Dissertation. Bonn. ...en 1887. 88 l. 2 M.) — Ez értekezés kiegészíti a Századok 1887. ... 181. lapján említett munkát ugyanezen tárgyról.

Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich. 1887. XI. — *Hauser-Domaszewszki-Schneider: Ausgrabungen in Carnuntum.* — ...*Hauser: Neue und revidirte Inschriften aus Ungarn, Steiermark* u. s. w. ...*B.: Neugefundene Inschriften, 1. aus Brigetio, 2. aus Dalmatien.*

Sybel, Historische Zeitschrift. 1888. évf. 59. köt. 1. füz. 149—164. ...*jelentés az 1885. évi magyar történeti irodalomról.* (alólirottól.) Ugyane ...146. lapján ismertetés olvasható *Salamon* F. »Török bódítás Magyar...gyan« munkájának német fordításáról.

Mayer Anton, Wiens Buchdruckergeschichte 1482—1882. II. kötet: ...—1882. (Bécs. Frick. 1887.) E kötetben számos magyar születésü ...adóz- és kiadóról hallunk; a leghíresebb köztük Mária Terézia kedv... embere, *Trattner* János Tamás, ki 1717-ben Kőszegen született, 1739-ben Bécsben telepedett le, hol hírre és nagy vagyonra tett szert. Pesten, ...ényben és Zágrábban is volt könyvnyomdája meg könyvkereskedése. ...1798-ban.

Ranke, Weltgeschichte. VIII. kötet. (Duncker-Humblot. 1887.) A nagy ...ke utolsó művének előszavában olvasható ama megjegyzés, hogy Ranke ...Világtörténet következő (VIII.) kötet számára hasznavehető előmunká...latot nem hagyott hátra. Ezt maga *Dove Alfréd* hozta nyilvánosságra, ...a család megbízásából a 7. kötetet sajtó alá rendezte. E napokban pedig ...a német lap, köztük a N. Freie Presse (1887. decz. 16.) mutatványt ...ugyanezek e VIII. kötetből, melyet »Ranke hátrahagyott irományai

alapján e ugyanezen *Doer*, továbbá *Winter György* és *Wiedermann Tivadar* írtak. Mindenesetre elég furcsa dolog. Egyébiránt rövid idö alatt ki fog majd tünni, mennyi része van ez új kötetből Ranke-nak magának. Az említett mutatvány *Habsburgi Rudolf*-ról szól.

Formanek Jaromir, Geschichte des Infanterie Regiments N. 41. Vécsey I. (Cernovicz, Czopp. 860 l. 4 forint.) I. kötet. E kötetben a szerzö emez azelött magyar ezrednek történetét az 1806. évig mondja el.

Athenaeum. 1886. I. 709. l. *Gubernatis, La Hongrie Politique* Ism.

Kronika Uniwersytetu Jagiellonskiego od r. 1861. do r. 1887. (Krakkó, egyetemi nyomda. 1887. LXXXV és 251 l. 4⁰ 5 forint.) A krakkai egyetem régibb történetéről is találni e müben adatokat.

C. E. Maurice, The revolutionary movement of 1848—1849. in Italy, Austria-Hungary and Germany. (London. Bell-Sons. 1887. 540 old. 8⁰ 16 Shill.)

Wosinski M., Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel, seine Erbauer und Bewohner. (Budapest. Kilian. I. füz. 1887. 8⁰ 24 táblával. 6. M.)

Az 1848. év elötti időből, de még az emigratió korából is ismeretes magyar hirlapíró *Zeffi* kiadott egy »Ókori történet«-et. (Ancient History. London 1887. Hirschfeld. 12 Sh.)

Weber O., Die Quadruppel-Allianz vom Jahre 1718. (Lipcse. Freytag. 1887. 122 l. 8⁰ 3 M.)

Lampel J., Die Landesgrenze von 1254. und das steierische Ennsthal. (Bécs. Gerold. 156. old. 2 M. 10. Külön lenyomat az Archiv für österreichische Geschichte-ből.)

Mémoires de l'academie imperiale des sciences de St. Petersbourg. (VII. Serie. 35. köt. 6. sz.) *Radloff W., Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus.* Manuscript der Bibliothek der Marcus Kirche in Venedig. Nach der Ausgabe des *Grafen G. Kuun.* (Budapest 1880.) — Szt. Pétervár és Lipcse. Voss. 133. l. 3 M. 50.

Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs. (Szerkeszti *L. H. Wetzer.*) A legújabb kötetből kiemelendök: *Wetzer, Der Feldzug am Oberrhein 1638—u. die Belagerung von Breisach. Selbstbiographie des F. M. Graf Radetzky.* (Szól az 1788—1813. évi hadi eseményekről, behatóbban az 1788—1790. évi török háborúról és a Napoleon elleni harczokról. férfias nyíltsággal.) — *Gerbe: Zur Geschichte der Erregnisse in Bosnien und Montenegro. 1853.*

Kriegschronik Österreich-Ungarns. (Folytatás.)

17. Bericht über Bestand und Wirken des historischen Vereins im J. 1883. (Bamberg 1885.) *G. J. Jochner: Zur Geschichte des Türkenkrieges in J. 1683.* Tárgyalja a frank kerületből kikerült segédcsapatok hadi vállalatát Bécs város felmentésére. Ugyanott olvasható Keresztély Ernö brandenburg-bayreuthi örgrófnak leirását a felmentö csatáról.

Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. 1887. VIII. köt. 4. füz. Az 658. lapon *Hoogeweg* birálgatja *Delaville* »La France et Orient« czimü müvét, melynek 3. része Boucicaut tábornok és

mond királynak 1396. évi török hadjáratáról, különösen a nikápolyi iról szól. A csata napját Delaville szept. 25-re teszi. A csata tervrajza ellékelve van. — Ugyane folyóiratnak 1887. évi 3. füzetében *Riegl* az Anjou-család birtokából a bécsi udvari könyvtárba került imakönyvrtekezik (431. l.).

Sitzungsberichte der philos. histor. Klasse der kaiserl. Akademie der enschaften zu Wien. 113. kötet. 1886. — *Tomaschek*, Zur Kunde der ns Halbinsel. II. Die Handelswege im 12. Jahrhdt (nach Edrisi).

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1887. DECZEMBER.

gh Gyula. A Rákóczy-nóta. *Vasm. Lapok* 103. sz.

Ilona. Árny és fény. Vázlat a Habsburgok történetéből. *Debreczen.* 232. szám.

ben milyen volt a szőllő-kultura a XVI. században. *Eger,* 49. sz.

rgomi molnár-czéh 1699 —1799. *Esztergomi Közlöny* 103. és köv. sz.

rasi vár fénykorából. V. I. *Oltvölgyi Lap* 24. 25. sz.

at fogért. Egy fejezet városunk bünkrónikájából. (1608.) *Komár. Lapok* 50. szám.

lich Róbert. A római sánczok. *P. Napló* 334. sz.

pár Imre. Emlékezés a reformáczióra. *Halasi Hiradó* 47. sz.

ry János. A Kolbász-szék hatalmaskodási pere 1522-ben. *Nagy-Kunság* 46. szám.

mároni békekötés 1618-ban. T. S. *Komár. Lapok* 50. sz.

liyeti Sz. I. Kunszentmárton hajdan-korából. *Kunszentmárton és Vidéke* 31. szám.

di Sini. Ujabb adatok Tinódi Sebestyén életéhez. *Felvid. Közlöny* 92. sz.

lith József gróf. A rómaiak befolyása az emberiség művelődésére. *Zemplén,* 50. 51. sz.

rki Sándor. Orosz-magyar háborúk. *P. Napló* 343. sz.

ldcrányi István. A régiek szerencsejátéka. *Főv. L.* 342. sz.

ri Mór. Balassa Bálint. (A régi magyar lyra a XVI. század végeig.) *Tasnád* 37. 38. sz.

ke város története. (Régi magyar versezet.) *Szabadság* (Székesfejérvár) 142. szám.

s Károly. A bezerméni egyházmegyéről. *Szabad Egyház* 19. sz.

ányi József. Jézus születésének és halálának éve. *Székely Nemzet* 185 —193. szám.

ner János. Régi Szeged. II. kötet. Szeged. 1888.« Ism. *D. Gy. Szegedi Hiradó* 282. *P. Hirlap* 350. szám.

Réthy László. A svájczi »hunnok«. *Bud. Hirlap* 359. sz.
Schäffer József. Apatin multja és jelene. *Bácska* 91. sz.
Schönherr Gyula. A legrégibb nagybányai könyvkiadó. (Stephanu
Nagybánya és Vidéke 52. sz.
Szendrey János. Szolnok város multjából. *Szolnoki Hiradó* 100.
Szilágyi Sándor. Országgyülési karczolatok. *Kolozsvár* 300. sz. 1
Terény János. A magyar ipar vázlatos története a legrégibb idök
olvasztók korszakáig. *Bányászati és Koh. Lapok* 12. és kö
Tóth-család (A veszprémmegyei —) *Veszprémi Független. Hirlap*
Zoványi Jenő. Melius Péter mint exegeta. *Sárosp. Lapok* 45—4

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

A »Hazánk« decz. füzetével negyedik évfolyama zárú Négy éves fenállása óta a jelen és mult század történetének sok emlékét jegyezte fel e folyóirat, a mely onnan kezdi a történet közlését a hol a »Századok« elhagyja, t. i. a szathmári békét 1848—49. történetéhez közölt eddig sok becses adalékot. Jelen is két dolgozat foglalkozik ezzel: *Thoroczkay* Sándor »Erdély tö 1848—49-ben« cz. a. Kováry történelmének az orosz-osztrák elle hadjárat leírásában előforduló némely tévedéseit igazitja helyre. Tivadar Munkács vára 1848—49-ben szerepléséről a III. k adja. A füzetet különben *Thim* József közleménye nyitja meg ostromáról (1789). Vörös Antal feljegyzései alapján, a ki Belgi mánál mint hadi biztos müködött. *Hőke* Lajos »egy híres besze Czindery Pál Somogy követének vármegyéje közgyülésén 1796-ba ama beszédjét közli, mely miatt királyi parancs által követi tiszt fosztatott. *Abafi* Lajos 1731-iki felsőbányai boszorkánypöröket i *Kovács* József Balogh János barsi követnek amaz ügyéről közö leirást, midőn őt a szólásszabadság ügyében az 1835-iki ország tartott beszéde miatt a bécsi kormány hütlenségi perbe idézte Lajos az 1824-iki zempléni mozgalmakról közöl egykorú leirást a gr. Toldalagi család radnótfái levéltárából. *Torma* Károly gr. Sámuel belső-szolnokmegyei alispán bucsú-iratát mutatja be. József halálával e tisztségről lemondott. *Brabbée* Gusztáv világban az oláhok közt keletkezett »Fratres de Cruce« titko kezökről ir. A tárczában *Paszlavszky* Sándor érdekes gúnyver 1833-ból, mely Erdélynek Magyarországgal kivánt összekapc némely követekre iratott. A füzetet *Szinnyei* repertoriuma zárja l

— Az »Archaeologiai Értesitő« 5-ik száma befejezte az folyamot. Épen olyan édekes s épen olyan gazdagon van illustrá a megelőző füzetek — s hogy a szokottnál is érdekesebbb azt l közleményének köszönheti. Az egyik *Lubicz Zs.* értekezése a

[illegible] s a galgóczi kárpitról, melyekről kimutatja, hogy Mátyás király [illegible] voltak; a másik a krasznai arany-rudakról *Resch* és *Nagy* [illegible] jelentései. Ezeken kívül Kubinyi Miklós a komjáthi bronzleletről, [illegible] az egyházi szerek bécsi kiállításáról, *Zimmer* a boroszlói sod[illegible] zománczú kelyhekről s *Csergeő* Márjássy István siremlékéről érte[illegible]. — A »levelezés« rovatában *Téglás* István, *Pintér* Sándor, *Némethy* Árpád, *Agh* Géza, *Csáky* Zsigmond, *Aigner* Sándor különbözö leletekről [illegible] be. — Az Irodalomban *Kaufman* Kraus Realencyclopediáját, *S.* Ipolyi műtörténelmi munkáit, *Pulszky* F. Kauffmannak a Zsidó-franczia [illegible] megjelent tanúlmányát s *X.* a bécsi epigraphiai közlemények [illegible] folyamát ismertetik. — A füzetet a különfélék változatos rovata [illegible] be.

— A »Turul« m. é. 4 füzetével ötödik évfolyama zárult be e jeles [illegible]ratnak. *Deák* Farkasnak Ipolyi Arnold emlékezetéről írott meleg sorai [illegible] meg, melyek sok találó vonást örökítenek meg Ipolyi életéből. — Ezt [illegible] a Kolos család czímeres levelének ismertetése és hasonmásban is [illegible] *Magláth* Béla által. A czímer adományozó levél 1332-ből [illegible] királytól származik. Dr. *Komáromy* András a Káta nemzetségről [illegible] hét különbözö család eredetét mutatja ki ez egy nemzetségből (a [illegible], Surányi, Csarnavodai, Lázári, Ösi, Kátai és Vasvári családét.) [illegible] József régi magyar sírkö tanúlmányaiból négyet mutat be, *Tornay* [illegible] sírkövét 1406-ból a tornai templomból, *Jurisics* Ádám és Anna (a [illegible] hös gyermekei) sírkövét a köszegi szt. Jakab egyházból 1538-ból; [illegible] István sírját Dobó-Ruszkán (a siremlék Egerbe vitetett); *Máriássy* Krisztina (Zrittey Miklós neje) sírkövét az ungmegyei szürti templomban. A könyvismertetések és vegyesek érdekes közleményei és tárcza rovat [illegible] be a füzetet, melyhez melléklet van csatolva Magyarország hiteles [illegible] levéltáraiban örzött herczegi, grófi, bárói és nemesi okleveleiről, *Karagyena* Mihály összeállításában.

— A »Figyelö« m. é. decz. füzetét *Vachott* Sándorné rajzai a [illegible] nyitják meg. E közlemény is sokat foglalkozik Petöfi emlékével; [illegible] és Vachott Sándor élete (Tápio-Sápon) vázolása kölcsönöznek ennek [illegible]-történeti becset. Dr. *Versényi* György Malom Luiz (1825—1847) [illegible] írónöt mutatja be. *Csaplár* Benedek Révai tanúlmányait folytatja. [illegible] Lajos Kazinczi néhány Ráday Gedeonhoz írt levelét (1790—96.) [illegible] Révész Imrének Ipolyihoz a magyar mythologia megjelenésekor (1856.) írt megjegyzéseit s *Egervári* P. Ödön Rozgonyi József Döbrentei [illegible] (1822) történelmi kutatásokról szóló levelét teszi közzé. Végül [illegible] Béla Kuthy Lajos életéről s munkáiról, *Zoványi* Jenö Kulcsár György[illegible] írnak. Az ötvenes évek irodalmi viszonyairól szóló tárcza után (*Vajda* Victortól), id. *Szinnyei* József repertoriuma következik.

— Az »Armenia« cz. magyar-örmény havi szemle elsö évfolyamát [illegible] a decz. füzettel. Govrik Gergely és Szongott Kristóf szerkesztöknek [illegible] ezt azzá tenni, a mit zászlajára tüzött, hogy hazafias örményeinknek

legyen egy folyóiratjok, a mely míg egyrészt irodalmi kapcsolatot létesít magyar örményeink között, másrészt kutatja és miveli az örménység régi történeteit s figyelemmel kiséri az ősi hazában maradt és a nagyvilágban szétszórva élő rokonok életviszonyait. E füzet is e czélokat szolgálja, közleményei jobbára folytatásai az előbbieknek.

— A Magyar Protestans Figyelő mult évi utolsó kettős füzetében egy ismeretlen régi magyar egyházi irónak Sebestyén Monori Mihálynak emlékezetét újitja meg *Révész* Mihály. Dr Kovács Sándor a lelkészi congruáról értekezik, historiai bevezetéssel látván el czikkét. — *Czelder* Márton folytatja a kecskeméti ref. egyház és iskola történetének leirását. — *Hajdú* Lajos egyháztörténeti adatokat közöl a kis ujszállási ref. egyházról. A folyóirat a jövő évben nem fog megjelenni. A szerkesztőt Czelder Mártont, hivatalos teendői gátolják annak további kiadásában.

— A Keresztény Magvető ez utolsó füzetében két egyháztörténelmi adatot közöl: Székely Sándor értekezését az unitarius énekeskönyv 1837-iki kiadásáról, s Tholdalagi János 1621-iki levelét Radecz püspökhöz papmarasztás ügyében.

— A Ludovica Academia Közlönyének m. é. XII. füzetében modern katonai tanúlmányok mellett egy van, a mely némileg a hadtörténelem keretébe vág s ez *Domaniczky* István rövid (2 lapnyi) elmefuttatása *a gladiatorok és praetorianusokról*, a régi rómaiaknál. Tanúlságos és gazdag könyvismertetéseinek rovata.

— A magyar Nyelvőr m. é. decz. füzetében gazdag nyelvészeti és népnyelvhagyományi közleményei között kiválóan érdekes a magyar elemek ismertetése az oláh nyelvben *Alexics* Györgytől.

— A Magyar Sion m. é. decz. füzetében dr. Pethő folytatja előbbi füzeteinkben már jelzett ismertetését a római collegium germanico-hungaricumról.

Az Ung. Revue-nek, Hunfalvy Pál és Heinrich Gusztáv szerkesztésében, hetedik évfolyama végződött be a decz. füzettel. E hét év alatt az Ung. Revue kiváló érdemeket szerzett a magyar irodalom ismertetésével a külföld előtt, a mely a tulajdonképen csak azóta vehet rendszeresen tudomást irodalmunk termékeiről, mióta az Ung. Revueben mindenről pontosan értesülhet. Jelen füzetében is több világirodalmi érdekü közleményt hoz. Első czikke: Luther, Melanchton és Stöckel Leonhard némely kiadatlan leveleiről szól, *Abel* Jenő tollából, a melyek bizonyára érdekelni fogják a külföldi szakembereket is. *Schwicker* a Monumenta Vaticana II. seriesének 2-ik kötetét ismerteti, Buonvisi bibornok nagybecsü jelentéseit 1686-ból, Buda visszafoglalásáról. *Kanes* Ignácz egy török Siegfried-mondát mutat be, *[illegible]* Róbert a bácskai u. m. »római sánczok«-at írja le illustratiok kiséretében. *Kovács* Dénes a költő Gvadányi József lovasgeneralis életét és költészetét jellemzi, abból az alkalomból, hogy f. é. aug. 18-án Skalitzon emléktáblát tettek szülőházára. A kisebb közlemények, tudományos társulatok üléseiről, felolvasásokról való jelentések előtt még

egy nagyobb czikk van. (dr. *Sommerfeld* Zsigmondtól) a mely Mészöly Géza emlékének van szentelve.

— Az erdélyi honismertető egylet Archivjának mult évi II-ik füzetében közli *Teutsch* emlékbeszédét Haltrich felett, *Theil* megirta Megyes és Selyk (a »két szék«) történetét a XV-ik században. — *Schuller* Frigyes a két szék örökös grófjai történetéhez szolgáltat igen érdekes adatokat, külön számlálván fel egyes helységek örökös grófjait; czikkét okmánytárral látta el. — *Meltzl* Oszkár az erdélyi nemeseknek 1781-ben József császárhoz benyujtott sérelmi felterjesztését ismerteti.

— A »Romanische Revue« Resiczán megjelenő politikai és irodalmi folyóirat III. évfolyamának 12 füzete (m. é. decz.) programjához hiven a magyarországi románok aspiratióit legyezgeti. A mi komolyszámban menő czikk volna benne, az is erősen tendentiosus, a mint már czime is mutatja: »Huru krónikája és Kun László magyar király nagy hadi vállalata Moldovába ad reducendos Cumanos fugitivos. Egy a magyar és a szomszéd országok történetében elhallgatott történeti tény.«

IRODALMI SZEMLE.

— A Magyar Történetiró s a magyar történetirás kedvelője nyugodtan tekinthet vissza a lefolyt év eredményeire. Anyag-közlés és feldolgozás közt kezd bizonyos tekintetben helyesebb arány tért foglalni; íróink közül is mind többen kezdik megérteni, hogy az ősi név és ősi vagyon nemcsak azt a kötelezettséget szállította rájuk, hogy azokat mocsoktalanúl őrizzék meg, hanem hogy régi fényének emlékét is elevenítsék fel. Ennek legjobb módja: ha a régi diesőség emlékeit a levéltárakból nyilvánosságra hozzák. Valódi örömmel registráljuk, hogy mintegy karácsonyi ajándékúl a magyar történetirásnak, karácson-szombatján megjelent »A nagymihályi és sztárai gróf *Sztáray* család oklevéltárának« első kötete. Sajátságos találkozása a véletlennek, hogy újabb időben a tősgyökeres magyar Kaplyon nemzetségnek két ága gondolt rá, hogy családja levéltárát a magyar történetirás számára forgalomba hozza: a Károlyiak és Sztárayak. Mindkettő egyaránt fényes s az ősökhöz méltó kiadásában szközölte azt. Mi most csak egy pár előleges szóval emlékezünk meg az utóbbiról, melynek első 1234—1396-ig terjedő kötete fekszik előttünk s melyet gróf *Sztáray* Antal megbizásából *Nagy* Gyula szerkesztett. Valódi ősz kiadás, mely 74 negyedrét íven 350 oklevelet tartalmaz s hét phototypicus hasonmással s kilencz pecsétrajzzal van ellátva. Egy bevezetésben tudósítá *Nagy* Gyula a kiadásnál alkalmazott vezérelvekről, melyeket a méltányolást érdemlő következetességgel követett a legapróbb részletekig, sok helyt szükség szerint terjedelmes jegyzetekkel is ellátván az okleveleket. Valóban ő semmi fáradságot sem kímélt magától, hogy azokat kik e munkát használni fogják, a fáradalmas utánkutatásoktól megmentse,

s gróf Sztáray Antal áldozatkészségének nagy becsü forrásmunkát ki irodalmunk e mintaszerü kiadásban. Szerkesztőnek a kiadás közül elvei közül sok el van fogadva szaktudósaink által — s azoknak, még ninesenek elfogadva practicusságát ez editió annyira kitüntet jövőre bizvást azokat is el lehet fogadni.

— Ráth Mór és fia Gyula, kit amaz üzlettársául vett fel s szen nyomdokin halad, a mult évi karácsonyi piaczra három olyai munkát hoztak forgalomba, melyeket a történetkedvelők figyelm most jóval az ünnepek lezajlása után is méltán ajánlhatunk — m maradandó becsesel bírnak. Az első *Shakespeare* történeti színm első kötete angol illustratiókkal ellátva, Csiky bevezetéseivel s jegyz a legszebb magyar könyvek egyike. A második *Arany* János hátra költeményei s levelezéseinek első kötete, sajtó alá rendezve Arany által, Arany arczképével, számos érdekes kézirat-facsimilével, remetealak, Szalonta s Arany szülőháza szépen készült látképével Arany levelezése Szilágyi Istvánnal, Petőfivel, Tompával az úja irodalom történetének elsőrangú forrása, s ezen kor viszonyait, esei embereit érdekesen illustrálják. A harmadik munka Gróf *Benyovszk* életének első kötete *Jókai* Mórtól kép és autograph mellékletekkel, Szibériából való menekülésig terjed. Benyovszky emlékiratain kívül lan levelezéseit s a családi levéltár okmányait használta Jókai az és vonzó életrajz megirásánál. Bizonnyal reindkvüli érdekkel fogja a közönség e változatos és regényes kalandokban gazdag életrajzo Jókai ragyogó tollában méltó feldolgozóra talált.

— A magyar játékszin története. (A Kisfaludy-Társaság ál aranynyal jutalmazott pályamü. Kiadta a m. tud. Akadémia I—I magyar nemzeti szinészet oly fontos nemzetiségi s müveltségi miss sített, hogy a Kisfaludy-társaság eljárását, a mely szerint e ki érdekes kérdésre évekkel ezelőtt pályadíjat tüzött s a kérdést t két munka mindenikét megjutalmazta, teljesen méltányosnak s co találjuk. Az első díjat e most megjelent két vaskos kötetü munk el, a melynek szerzője Bayer József. A második díjat Váli Béla ítélte a társaság. Mindkét mü inkább anyaggyüjtemény, mint feld De amaz egész compositiójában annyi világosságot s alaposságot, a gyüjtésben annyi egyöntetü csoportositást s helyes, nem ritkán éle mutat: a mennyit a Váli könyvében korántsem találunk mi Egyben azonban, a mennyire már most megitélhető, a Váli Béla alaposabbnak tetszik: az iskolai szinjátékok kérdésében. Igaz, hog csak as anyag felkutatásában tanúsított szorgalmat dicsérhetjük mint a felfogást: de Bayer könyvének a magyar szinészet homály járól irt részlete a legkevésbbé sikerült. A mi azonban a magyar s voltaképi megalakúlását, a német szinészettel folytatott küzdelmé e tekintetben Bayer annyi világosságot derit a magyar szinészet és irodalom fejlődésére, a mennyit eddig még senki. Mindenesetre

[illegible]tője az irodalomba e mű oly szerzőnek, kinek eddig nevével is alig [illegible]koztunk. Ezért, de meg az egész mű nagy fontosságáért, arra még [illegible] visszatérünk.

— Beliczay Jónás a magyar stílről Kecskeméten felolvasást tartott, [illegible] egy 54 lapra terjedő füzetben kiadta. Szemben azokkal kik magyar [illegible] létezését tagadják, ő annak létezése mellett tör lándzsát s a mindennapi élet szükségletére keletkezett épületekben keresi azt. A fenmaradt adatok alapján reconstruálja a sátrak különböző formáit, melyekből fejlődtek letelepedés által az állandó lakások.

— A nős honvédleány, történelmi életrajz a szabadságharczból [illegible] a. id. *Magyarossy János* a békésmegyei muzeum igazgatója egy kis füzetet adott ki (25. l.), a mely Pfiffner Paulinának a forradalomban résztvett nő-honvédnek élettörténetét mondja el, abból az alkalomból, hogy Békés megyében gyűjtést kezdettek egy a békés-gyulai temetőben sírja [illegible] állítandó emlékszoborra. Pfiffner Paulina Mezőhegyesen született 1825-bem; férfias hajlamai már ifjú korában mutatkoztak. Eleinte a színipályára vágyott, s a pesti nemzeti színháznál tett kísérletet, de siker nélkül. Innen egy vidéki társulathoz csatlakozott, s azzal Erdélybe ment; [illegible] ruháját letevén, nevét *Ligeti Kálmánra* változtatva. A forradalom kitörésekor felesapott honvédnek s a bécsi légióba állott, a mely Bem parancsnoksága alatt többnyire Erdélyben harczolt. Az első csaták egyikében [illegible] kartács sebet kapott, s a beszterczei csatában balvállán megsebesült, [illegible] nem vett részt a harczokban. Visszatért a szülői házhoz; de a forradalom után, sok üldözésnek lévén kitéve, midőn a zsandárok elfogták a Békés-Gyulára hurczolták, a fogságban öngyilkossá lett 1853. sept. 28-án.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Az Akadémia jövő évi költségvetési tervezetét mult évi deczemberi [illegible] ülésében megállapitotta. Ha e költségvetés nem fog nagyobb [illegible] alá vétetni, mint a mult évben (melynek aztán az lett a következménye, hogy a »Történettudományi Értekezések«-ben ezen évben egyetlenegy három ives értekezés látott világot) történeti irodalmunk több becses [illegible]kával fog szaporodni. Az első osztály megkezdi a Nyelvtörténeti szótár [illegible]dását, mely munka négy év alatt fog befejeztetni, a Nyelvemléktár [illegible] két kötete (melyekből csak az előszó hiányzik) világot látand s [illegible] tárából egy újabb kötetet tesz közzé; az irodalomtörténeti bizottság [illegible] adni az »Emlékek«-ből s monographiákból egy-egy újabb kötetet; [illegible] kiadja a külső egyetemeken tanult magyarok névsorát; sajtó [illegible] adja Szabó Károly Bibliographiája III-ik kötetét s a Magyar írók [illegible] I. kötetét. A második osztály költségvetésébe fölvette a Corpus [illegible] II-ik k.; Ballagi Colbertje II. k.-ét; Frölich Magyarország [illegible] az ókorban; a Hunfalvy Egyetemes Földrajza III. k.-ét; elő-

készíti a Hunyadyak kora folytatását s egy új folyóiratot ad ki, mely egyetemes történelem s történelmi módszertan közlönye lesz. A történe bizottság kiadásában világot fognak látni: a Magyar Országgyülési Emlé X. kötete, Erdélyi Országgyülési emlékek XIII. kötete, Anjoukori Okmá tár VI. kötete, Marczali II. József e III. kötete, Pesty Frigyes Mag ország Helynévtára, Velics A. Magyarországi defterek II. kötete, Beke Barabás S. II. Rákóczy Gy. portai levelezése, Gergely és Pettkó Alvi Péter Okmánytára III. kötete, Acsády Magyarország pénzügyei Ferdinánd alatt, az Árpádkori Okmánytár Indexe. — A bizottság eze kivül még előkészületeket tétet több más munkák kiadására. — A madik osztály költségvetéséből kiemeljük, hogy a hadtudományi bizott mely a mult évben pénzhiány miatt szünetelt, a folyó évben ujra megk működését s egy hadtörténeti folyóiratot fog megindítani.

— A M. Heraldikai és Genealogiai Társaság m. é. decz. hó tartott nagygyülésén az első öt esztendő lejártával a következő öt cyklusra elnököket választott. A közgyülés bizalma az eddigi elnök emelte újra a társulat élére. Elnökké *br. Radvánszky* Béla, a társaság le hozója, másodelnökökké: *Nagy Imre* és *Nagy Iván* választattak meg társulat igazgató választmányába a jövő évre három uj tagot választot u. m. *dr. Komáromy* András, *Csoma* József és *Lehóczky* Tivadar cd évdijas tagokat. A társaságnak jelenleg mintegy hatodfélszáz tagja alaptőkéje meghaladja a tizezer forintot.

— A »Hlas Naroda« (Nép szava) czimü cseh lapnak szemet sz hogy Bécsben a titkos levéltárban van egy alárendelt állású magyar ti viselő. Panaszolkodik, hogy ez a fiatal kezdő tisztviselő olyan gyo emelkedett s »hivatva lesz egykoron folytatja egy osztrál osztozni a levéltár igazgatásában.« Ohajtjuk, hogy ugy legyen - a azt kivánja a méltányosság az s igazság. De hát a mi cseh barátunk miért nem szurt szemet, hogy most az osztrákkal a levéltár igazgatásá egy cseh osztozik? Avagy nem tudja a Hlas, hogy 48 előtt is volta még jóval magasabb állású magyar tisztviselők a titkos levéltárban.

— A Gróf Falkenhayn család történetén dolgozik a család e tagja. A család egyik ősc báró Falkenhayn Fridrik főhadi biztos Erdélyben épen 200 év előtt. A Dipl. Alvinczianumban erre vonatkoz sok adat van, melyeket gróf Falkenhayn osztrák miniszter (a ki bir magyar nyelvet) tolmácsol és fordit le a család történet megirás foglalkozó család tagnak.

— Eger a török járom alól való felszabadításnak kétszáz évfordulóját mult évi dec. 17-én hála isteni tisztelettel ülte meg, a me Pánthy Endre őrkanonok tartotta a misét. Polgári ünnepély nem volt azért mert a felszabadítás munkáját Karaffa végezte: s ezt az em Magyarországon semmiféle ünnepély tárgyává tenni nem lehet. Eger szabadításának történetét Balássy Ferencz irta meg egy becses és a gazdag akadémiai értekezésben, melynek czime: »Az egri vár feladása

alkupontjai és a törökök maradékai Egerben. Budapest 1878« kijött a történet tudományi értekezések 4-ik kötetében.

Fraknói Vilmos mult év elején a Szent István Társulatban pályakérdést tüzött ki: »egy magyarországi katholikus főpapnak vagy katholikus egyházi írónak jellemrajzára«. A pályakérdés sorsa a mult évi dec. 16-án tartott közgyülésen dölt el. A kitüzött határnapig 3 munka érkezett be: 1. Gróf Erdödy Gábor Antal egri püspök életrajza. 2. Kollonich Lipót életrajza. 3. Oláh Miklós életrajza. A birálók véleménye szerint a két első munka a pályafeladat igényeinek nem felel meg, ellenben mindhárom biráló az »Oláh Miklós« (jellemrajz) czimü müvet a jutalomra érdemesnek találta. A jeligés levél föllbontása után kitünt, hogy a munkát Kollányi Ferencz ipolysági káplán irta.

A Trencsényi Ván pusztulásáról szomorú hirek keltek s járták be a lapokat. Illetékes helyről újabban czáfolat jelent meg a lapokban, mely szerint a romok elég jó karban vannak, a nevezetes hirü kutat sem fenyegeti baj, tetőzete még kitart jó darabig. A jelenlegi tulajdonos Harcourt grófné négy év előtt részben restauráltatta, bevakoltatta az omlatag várfalakat; csak itt-ott hordatta el ama részeket, melyeknek megmentése lehetetlen volt s csupán a magas toronyba vezető rozoga falépcsőket kellene ujakkal kicserélni.

A Századok XXI. évfolyam (1887. decz. 15-ki) 10. száma 839. lapján Vendelin Jurij (György) magyarországi származású történetíróról tétetvén említés, nem lesz fölösleges itt megjegyezni hogy *Vendelin* (Hueza) *Jurisics* György életrajzát terjedelmesen közlé Lehoczky Tivadar Bereg-vármegye monographiájának II. kötete 162—164. lapjain, hol számos megjelent müve is elő soroltatik.

† Dr. Zábory János esztergomi kanonok, igen képzett tudós, jeles egyházi iró, a Magyar Sionnak több éven át buzgó szerkesztője, ki magas müveltségét ritka humanus gondolkodással párosította, mult évi decz. 30-án meghalt. A cath. irodalom benne kitünő munkást, barátai önzetlen nemes gondolkodású jó barátot vesztettek. Temetése e hó 2-án volt Esztergomban.

† Lipp Vilmos igazgató tanár s a csornai premontrei kanonokrend kiváló tagja életének 53-ik évében Keszthelyen jan. 3-án elhunyt. Mint archaeolog elismert nevet vivott ki magának: ő vezette a keszthelyi ásatásokat s azon vidék östörténelméhez sok becses dolgozattal járult, melyek közül többet az Akademia adott ki. A vasmegyei régészeti muzeum felállításában s rendelkezésében is nagy buzgalmat fejtett ki. Általában nagy müveltségü buzgó tevékeny férfiú volt.

† Klinkowström Kelemen a bécsi titkos levéltár archivariusa ez év elején elhunyt. Buzgó tevékeny tisztviselő volt ki a kutatókat szivesen támogatta munkájukban.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

A Nagymihályi és Sztárai Gróf Sztáray Család Oklevéltára. Kiadja gróf Sztáray Antal. Szerkeszti Nagy Gyula. Első kötet. 1221 1396. Budapest, 1887. XIV. + 574 ll. és 7 fénynyomat. 4-edr.

— Első Mátyás Király trónszőnyegei, a fojniczai kazula és a galgóczi kárpit. Irta Lubóczi Zsuzsánna. 25 számozott különnyomat az »Archaeologiai Értesítő« 1887. évi folyamából. Budapest, 1887. 22. ll. 4-r.

— A Nemzeti Játékszín története. A Kisfaludy-társaság által 200 aranynyal jutalmazott pályamű. Irta Bayer József. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia irodalomtörténeti bizottsága. Első kötet 642 ll. Ára 4 frt. Második kötet 485 ll. Ára 3 frt. 8 adt. Budapest, 1887. Hornyánszky Viktor ak. könyvkereskedése.

Gróf Benyovszky Móricz életrajza. Irta Jókai Mór. Első kötet. Budapest, 1888. Kiadja Ráth Mór. 413 ll. Kép- és autographmellékletekkel 8-adr.

— Magyarország Mezogazdaságának Története. Irta *Wenzel Gusztáv*. Kiadja a M. T. A. Tört. Biz. Budapest. 1887. V. és 4221. 8 r. Ára 2 frt 50 kr.

— Alsó Magyarország Bányamivelésének Története. Irta *Pech Antal*. Második kötet. 1600 1650-ig) Budapest. Kiadja a M. T. A. 1887. 8 r. Ára 5 frt.

Felelet báró Roszner Ervin Régi Magyar házassági jog czimű munkájára. Irta *Kovács* Gyula. Budapest 1887. 8-adr. 53 l.

A régi Szeged. II. A Kobárány és a Kún puszták pere. Irta Reizner János. Szeged, 1887. 201 l. 8-adr. Ára 2 frt 50 kr.

— A tudományos, különösen az egyháztörténeti seminariumokról. Történet-neveléstani értekezés Irta Krupec István. Budapest, 1887. 50 l. 8-adr.

Jézus születésének és halálának éve. Időszámitás alapján. Irta Radányi József. Brassó, 1887. 69 l. 8-adr. 10 kr.

Gróf Hoffmann [illegible] Magyarországon 1793—94-ben. Németből forditotta és bevezette [illegible] könyvtár 231. sz.) Budapest, 1887. 12 r. 142 l. Ára 30 kr.

— Kos [illegible] Irta *Hénap Tamás*. Veszprém, 1887. 70 l. 8-adr.

Romano-Catholici Per Moldaviam Episcopatus et Rei Romano-Catholicae res gestae. Quas ad optimarum fontium fidem publicam [illegible] stb. A M. T. A. segélyezése mellett. Budapest, 1887. 8-adr. 161 l. Ára 1 frt 50 kr.

Historique du 3 Régiment de Hussards de 1764 a 1887. [illegible] et autres documents originaux [illegible] Paris 1887. 8-adr. 135 l. színes képekkel. [illegible]

BAKOCS TAMÁS PRÍMÁS
BIRTOKSZERZEMÉNYEI.

Azon államférfiak között, kik a múlt századok folyamán Magyarország ügyeit intézték, alig van egy is, ki a hatalmat any- teljes mértékben kezeibe ragadni és egyúttal olyan hosszú keresztül megtartani tudta: mint Bakocs Tamás, kit joggal a Xi- Ximenesek és Richelieuk sorába helyezhet a történetíró.

A velenczei köztársaság követei »az ország második kirá- nevezték; azt hirdették felőle: hogy »nagyobb tekintélye mint a királynak«; és mikor híre járt, hogy a pápai trón re törekszik, ezt kétségbe vonták, mert »hiszen ő saját pápa is, király is, egy szóval minden a mi lenni akar.«[1])

Nemcsak Magyarország kormányzata vett, közel három át, tőle irányt: világrészünk nagy eseményeire nem döntő befolyást gyakorolt.

A leghatalmasabb európai uralkodók vetélkedve fáradoztak hogy jóakaratát megnyerjék, és befolyásával Magyar- erkölcsi vagy fegyveres segítségét magoknak biztosítsák. követeket utasították, hogy kedvében járjanak; hizelgő levelek- küldtek föl; czímeket, méltóságokat, javadalmakat ajánlottak és mikor meggyőződtek afelől, hogy ambitiója a legmaga- czélpontokat tűzte ki, nem haboztak szent Péter székének re közreműködésöket igérni.[2])

Nem lehet tehát meglepő, ha látjuk, hogy hazájában, a és akaraterő hatalma előtt, uralkodók, főpapok, urak, köz-

[1]) Justiniani 1500 április 7. Pasqualigo 1511 augusztus 7-iki és Bon Alajos 1519-ik évi zár-jelentése.

[2]) Erre nézve Pasqualigo velenczei követnek 1511 nyarán, Budá- jelentései érdekes leleplezéseket tartalmaznak.

nemesek és polgárok meghajolnak, mondhatnók szolgála állanak.

Ezt szembetünőbben mi sem mutatja, mint azon kész melylyel nagy vagyon szerzésére és családja fényének megal tására czélzó törekvéseit minden oldalról támogatják.

Az erdődi jobbágy fia, ki mikor az atyai házat elha egy talpalatnyi földet sem vallhat magáénak, négy évtizedre n közpályán óriási birtok-complexumot szerez össze; és ha túl is azon állitás, hogy az ország területének hatodrészét birt bizonyos, hogy vagyon tekintetében a legelőkelőbb családol egy szinvonalon állt, és lehetővé tette testvérei gyermekeine Bánffiakkal és Szécsiekkel, a Szentgyörgyi, Corbáviai és Zr grófokkal házasodni össze.

Kiváló érdeket kelt, és a kor viszonyaira is jellemző vil vet, ezen nagy vagyon összeszerzése folyamatának figyelem kisérése.[2])

I.

A régi Magyarországban a birtokjogok kútforrása a *ko* volt. Az ősiség intézményéből kifolyólag, a kihalt családok é hűtlenség bűnében elmarasztalt nemesek vagyona a koro szállott, és épen ezért a nemesi birtokok mindennemű elidegenit hez — a mely a korona örökösödését érinthette, — a király ho járulására volt szükség.

Ugy a közvetlen adományozás, mint a más úton szer birtokjogok megerősitése, a királyi kegyelem ténye, rendszeri tett vagy várt szolgálatok jutalma vala.

Bakocs Tamás képességeit és szolgálatait már pályája detén, Mátyás király nagyrabecsülte. Egyik okiratában nyilatkozik róla: »Hűségét, ragaszkodását és buzgalmát —

[1]) Podhraczky említi, hogy »némelyek azt irják.« (Kik ? nem id Adatok Bakocs Tamás esztergomi érsek életéhez. (Magyar Akade Értesítő. 1855-ik évfolyam. 571.)

[2]) Az adatok legnagyobb részét az Erdödy család galgóc monyorókeréki, az esztergomi érsekség és káptalan levéltáraiban, vala az országos levéltárban őrzött okleveleck nyújtják. (Rövidség okáért a l tárakat »G. L.« »M. L.« »E. É. L.« »E. K. L.« és »O, L.« ke betükkel fogom jelölni.)

mond — kezdettől fogva tapasztaltuk mindazon ügyekben, melyeket rá bíztunk; mióta pedig titkainkba avattuk, tanácsunkba meghívtuk és a legfontosabb megbízásokat ruháztuk rá, még inkább nyílt alkalmunk meggyőződni afelől, hogy kiváló bölcsességgel párosult hűsége [1]) és szolgálata személyünknek és országunknak legnagyobb hasznára vált.« [2])

A mellett, hogy királyi titkárból győri püspökké és titkos cancellárrá nevezte ki, jószág-adományokban is részesítette.

Mikor 1484-ben Leszthemeri András és István egyik vérrokonukat boszúból meggyilkolták, és ezért jószágvesztésre ítéltettek, birtokaikat: Leszthemér, Bánócz és Kis-Lázon falvakat Zemplén-megyében, Kereszt, Jenke, Zeko és Matiocz falvakat Ung-megyében, Bakocs Tamásnak és testvéreinek, közösen Bajnai Both András királyi udvarnokkal és testvéreivel, adományozta. [3])

Majd a biharmegyei Pélbárthida, Kozmafalva és Reszege nevezetű falvakat, egedi és kágyai birtokrészekkel, adja Bakocsnak, közösen Nyárasapáthi Györgygyel. [4])

Mindez csak szerény kezdet, azon bőkezűséghez képest, melylyel II. Ulászló halmozza el kedvelt cancellárját. Adománylevelében a legnagyobb magasztalásokkal szól az ő érdemeiről. Az egyikben »az állam alapkövének, az ország támaszának« nevezi. [5])

Az 1495-ik évben Vuk, szerbországi fejedelem özvegye Bor-

[1]) »Fidelitatem cum summa sapientia coniunctam.«

[2]) Az 1489. január 6-ikán kelt királyi okirat, melyben néki és rokonainak nemességet adományoz. (G. L.) Századok 1875-ik évfolyam. 554.

[3]) Mátyás király 1484 február 27-ikén meghagyja a leleszi conventnek, hogy a beiktatást hajtsa végre. Ez megtörténik. Az elitéltek rokonai ellenmondanak. Per keletkezik. Mátyás király ez ügyben 1487. rendeletet bocsát a leleszi conventhez. (Mindkét rendelet a leleszi convent levéltárában.)

[4]) Mátyás 1489 március 5-ikén meghagyja a budai káptalannak, hogy a beiktatást hajtsa végre. Ebből is per támad. Ezért 1493 október 25-ikén Nyárasapáthi a maga részét eladja Bakocsnak; ki 1519-ben elveszíti ezen birtokokat. (G. L.)

[5]) Az 1493 január 1-én kelt adománylevél bevezetésének hosszasan fecsegő sorait ezzel zárja be: »Unde sine injuria possumus ipsum quoddam Status nostri fundamentum, Regnique stabilimentum appellare.« (G. L.)

bála, második férjével, Beriszló Jánossal, a törökhöz pártolt át és a szultán pártfogása alá vonúlt el. Ezért megfosztatott azon szlavóniai uradalmaktól, melyeket Mátyás király Vuknak és halála után néki engedett át. Azokat, úgymint: Fejérkő várat Kőrösmegyében, Komogovina kastélyt Zágrábmegyében, Dolaczki kastélyt Orbázmegyében, az azokhoz tartozó uradalmakkal, II. Ulászló Bakocsnak adományozta.[1])

Néhány hónappal utóbb egy egészen másnemű hűtlenségi eset adott alkalmat ujabb adományozásra. *Kanizsai György* kir. főpohárnokmester, neje Bánffi Erzsébet elhunyta után, ennek unokahugával Rozgonyi Klárával lépett házasságra; de elmulasztotta a közel sógorság következtében fönforgó házassági akadály elhárítására, az egyházi dispensatiót kieszközölni. Ezért házassága törvénytelennek és ő maga jószágvesztés büntetésére ítéltetett. Birtokai egy része: Debrő vára Hevesmegyében, három faluval és Gyöngyös mezőváros egy részével, Bakocsnak jutott.[2])

Az 1508-ik évi koronázó országgyülésen Devecseri Choron András szintén a jószágvesztést vonta magára, azáltal, hogy több nemessel szövetkezve, zavart támasztott, és ezen alkalommal a primás udvarához tartozó nemesekkel összeütközött, közülök hetet megsebesitett. Veszprém- és Zala-megyék több falujában létező birtokrészeit Bakocsnak adta a király.[3])

A Kinizsi Pál halála után, magvaszakadta következtében, a koronára szállott birtokokból, 1505-ben elnyerte a zalamegyei Csatárt, három faluval és a csatári szent-Benedek-rendű apátság kegyuraságával;[4]) 1510-ben pedig a magtalanúl elhalt Bielvai Tamás és Gyalus István somogymegyei birtokait.[5])

II. Lajos király, kevéssel trónralépte után (1516) adományozta Bakocsnak a magtalanúl elhalt Bátmonostori Töttös

[1]) Az 1496 január 23. kelt adománylevél. G. L. A beiktatást a csaszmai káptalan csak 1508-ban hajtotta végre.

[2]) Az 1496 junius 16-ikán kelt adománylevél Hevenesy kéziratgyüjteményében. XVII. 26. Kanizsai később kegyelmet kapott és (1498) horvátországi bán lett.

[3]) 1508. június 5-ikén kelt adománylevele. G. L.

[4]) Az adománylevél a G. L. A patronatust mai napig az Erdődy család birja.

[5]) A két adománylevél a G. L.

László birtokait: Mare kastélyt és uradalmat Tolnában, Bátmonostor mezővárost Bodrogban és őt baranyamegyei falut. [1])

A királyi adományoknál gyakran nagyobb előnyöket nyújtott a királyi javak és jövedelmek elzálogosítása, mely II. Ulászló uralkodása alatt gyakorlatban volt, mikor a kincstár a felmerülő követeléseket kiegyenlíteni és kölcsönöket kapni más módon nem volt képes. Rendszerint az elzálogosított javak és jövedelmek haszonélvezetéből nyert bevételek sokszorosan meghaladták a követelések és kölcsönök összegét. Míg tehát a hitelezőkre nézve igen előnyös, a kincstárra nagy mértékben káros volt ezen eljárás, mely ellen az országgyülések ismételten fölszólaltak és intézkedtek.

A királyi kincstár hitelezői sorában Bakocs a legelső helyet foglalta el. A király és a kincstárnokok, valahányszor a sürgős szükségek kielégítésére képtelenek voltak, mindenek előtt ő hozzá fordultak, a ki mindig tudott és kész volt segíteni. A kötelezvények — melyeknek nagy részét az esztergomi levéltárak megőrizték — gyakran hálásan szólának azon lényeges szolgálatokról, melyeket nehéz órákban, kölcsöneivel a királynak és az országnak tett. Kamatot nem igényelt, sőt a legtöbbször a visszafizetésre éveken ő elvárt. [2]) Emellett csak egyetlen egyszer engedett azon kisértésnek, hogy a király kényszerhelyzetét kizsákmányolva, a korona javaira tegye kezét. Mikor 1502-ben a török ostrom által fenyegetett Jajcza várának fölszerelésére 4000 forintot kölcsönözött, a király — nem tartózkodva azon megszégyenítő vallomástól, hogy csak ily módon sikerült a fontos végvárat megmenteni és az

[1]) Az 1516 deczember 15-ikén kelt adománylevél a G. L. Szint azon örökségből kapták (1517) Bakocs unokaöcsei Erdődi István és Farkas Zelis mezővárost 4 faluval Barsban, 4 falut Hontban és kettőt Fehérmegyében. (G. L.) Bakocs 1518 junius 21-ikén Erdődi Péterhez írt levélben említést tett egy kir. adományról, melyet Ezeczi András vasmegyei birtokaira kapott (M. L.)

[2]) Azon kölcsönökről, melyeket a király trónraléptétől kezdve nyújtott, csak 1506 február 24-ikén történt a leszámolás. Ekkor kitünt, hogy a kincstár még 16,500 forinttal adósa. 6000 forint (mint látni fogjuk) zálog által biztosítva volt. A fennmaradó 10,500 ftra nézve a király igéri, hogy azt »rövid idő alatt« visszafizeti (Akadémiai Értesítő. 1855. [illegible] 568.)

országtól súlyos csapást elhárítani. — zálogba adta Esztergom szabad királyi várost, külvárosaival együtt, és átengedte a város területén a kincstárt illető adó-, vám- és egyéb közjövedelmeket, mindaddig, mig a 4000 forint visszafizetettetik. [1])

Esztergom városának ilyetén átengedése Bakocs szemeiben bizonyára nem annyira pénzügyi eredményeinél fogva mutatkozott kivánatosnak, mint inkább azért, hogy érseki székhelyén a hatóságot ő gyakorolhassa.

Mindazáltal, a mint az 1518-ik évi bácsi országgyülés a királyi javak visszabocsátását elrendelte. Bakocs Tamás azon kevesek közé tartozott kik önként, és pedig a zálogösszeg megtérítését be nem várva, a törvény előtt meghajoltak; míg a legtöbben nyiltan ellenszegültek vagy azt kijátszották. Esztergom városát az 1519-ik év elején visszaadta. [2])

II.

Bármily jelentékenyek voltak azon kedvezések, melyekben Bakocs Tamás királyi adományozás útján részesült; sokkal nagyobb értéket képviselt vagyonának azon gyarapodása, melyet közvetlenül főrangú egyéneknek, közvetve mégis a királyi hozzájárulásnak köszönhetett.

Valóságosan csodálatot kelt azon ügyesség és szerencse, amint a legkülönfélébb utakon és módokon az érdek-solidaritás szoros kötelékével az előkelő férfiak nagy számát személyéhez kötni, és az igy létesült viszonyokat értékesíteni tudta.

Politikai téren és magán ügyekben, tettel és tanácscsal, előnyöket biztosítva és bajokat hárítva el, számtalanoknak tett szolgálatokat. És miként a király, úgy barátai előtt is nyitva állott mindenkor telt kincstára, melyből soha sem habozott bőven meríteni, mikor arról van szó, hogy azokat lekötelezze, kiknek viszon-

---

[1]) Az 1502 szeptember 14-iki okirat Hevenesynél. LXIV. 9. Ké évvel utóbb, mikor Bakocs ugyanazon czélra 2000 forintot kölcsönözött a zálog összeg 6000 ftra emeltetett. Az 1504 márczius 27-iki okira ugyanott.

[2]) Bon Alajos, Velencze követe 1519 február 10-ikén Budáról irja »I beni regii za se ha dato principio à restituirsi. Et el Cardinal Strigoni ense ha restituito Strigonia.«

szolgálatára szüksége vala. E tekintetben éles látásánál, melylyel [illegible] múltával bekövetkezhető eseményeket számitásai körébe [illegible] nem kevésbbé figyelemreméltó, a koczkáztatás bátorsága és [illegible]relem, melylyel be tudta várni, míg a termés az aratásra [illegible]érik.

Az adomány-levelek és szerződési-okiratok hosszú sorozata [illegible] erről tanúságot; mert rendszerint részletesen kiterjeszkednek [illegible] szolgálatokra, melyekkel Bakocs Tamás a hálára jogczímet [illegible]rezett.

Igy *Corvin János* herczeg 1495-ben előadja, hogy »mikor [illegible]ges édes atyját Mátyás királyt Isten rendelése e világból [illegible]lította, ő gyermekkorban maradt hátra, és ügyeit a maga [illegible] után intézni nem volt képes; pedig minden oldalról az üldö[illegible] zivatarai és a legkülönfélébb háborgatások környezték. [illegible]lyi atyjának némely magas rangú hivei nem vonták ugyan [illegible] tőle segítségöket, támogatásukat és pártfogásukat; de mind[illegible]yit túlszárnyalta Tamás püspök, kit jeles erényei és kiváló [illegible]lemei miatt néhai Mátyás király rendkivül kedvelt. Ez mai [illegible]ig, minden ügyében buzgó szolgálatkészséget tanúsit iránta.« [illegible] nyert »jótétemények« között fölhozta azt is, hogy hadai[illegible] fizetésére 6000, és a horvátországi báni hivatal elfoglalásá[illegible] készületeire szintén 6000 forintot kölcsönözött néki. Ezen [illegible] forintnyi összeg fejében és egyéb jó szolgálatainak »némi [illegible]zásaúl« adományozta néki a zsámbéki uradalmat Fehér[illegible]yében és a derecskeit Biharban; valamint ráruházta jogait az [illegible]logositott margitai és polgárii uradalomra Szabolcsban. [1])

Már korábban is vett föl Corvin János 5200 forintnyi köl[illegible] Bakocs Tamástól, kinek ezért zálogképen Mátyás királytól [illegible]lt több értéktárgyat engedett át. Ezek között volt egy művészi

[1]) Schmitt közli Corvin Jánosnak 1495-ben a pécsi káptalan előtt [illegible]ját; de a szövegből kihagyja az adományozott uradalmak neveit. [illegible] Agrienses. II. 156.) Sajnos, az oklevél eredetijének nem tudtam [illegible] jönni. Mindazáltal az adományozott birtokok nevével megismer[illegible] Corvin Jánosnak 1498-ban az országgyüléshez benyújtott [illegible], melyben egyebek közt előadja: »Domino Agriensi dedi.... [illegible] Sambok, Thewk, Perbar, Derechke, Polgari, Zenthmargytha.« [illegible] Okmánytár. IV. 439.)

kivitelű, dúsan zománczozott nagy arany feszület, melyet utóbb 40000 forintra becsült. A visszaváltás jogát fönntartotta magának, de arról később — Bakocs Tamás ujabb jó szolgálataiért hálája bebizonyítandó — lemondott, és így a műtárgy a prímás tulajdonába ment át, majd az esztergomi főegyhazra szállott és ma kincstárának legfőbb ékességét képezi. [1])

A mint a nagy király műkincseinek egyik legjelentékenyebbjét megszerezte, úgy azon büszke reménynyel is kecsegtethette magát, hogy a Hunyady-ház legkiválóbb műépítészeti alkotása, a vár, mely a dicső emlékű család nevét viseli, őt fogja uralni.

A könnyelmű ifjú herczeg, ki előtt mindezeknek semmi becse nem volt, 1494 tavaszán Hunyadvárát tízezer forintért zálogba vetette Kinizsi Pálnak, ki már néhány hónappal utóbb Bakocs Tamásnak és Ernszt Zsigmond pécsi püspöknek, ugyanazon összeg erejéig beírta. [2])

Kinizsi halála után pedig özvegye Benigna, ki csakhamar Kamizáczi Horvát Márkkal második házasságra lépett, az ő jogait, melyeket Hunyadvárára birt, Bakocs Tamásra ruházta; hálából — mint mondja — azon jó szolgálatokért, melyekben atyját a vitéz Magyar Balázst és két férjét részesítette. [3])

Mindazáltal Corvin János megtámadta Bakocs jogigényeit. Hosszú per keletkezett. És a herczeg ügyvédei mindenféle kifogásokkal meg tudták akadályozni az ítélethozást. Halála után, (1504) özvegye Frangepán Beatrix folytatta ezen eljárást. Végtére az 1507-ik év őszén II. Ulászló meghagyta az erdélyi vajdának, hogy a legközelebbi nyolczadi törvényszéken, tekintet nélkül a netán felmerülő kifogásokra, az ítéletet mondassa ki.

Az 1508-ik év elején tartott ülésszakban az ítélet, Bakocs

---

[1]) Ez az u. n. »Mátyás király kálváriája.« Corvin János 1494 május 31 és julius 30-iki okiratai. (E. K. L.) Később Bakocs meghasonlott Corvin Jánossal, ki az 1498-ik évi országgyülésen vádat emelt ellene. A vádirat a G. L.

[2]) Corvin János 1494 junius 11 és a Kinizsi Pál 1494 deczember 3-iki fassiói a G. L. — Erről és a következő részletekről a történetírás ekkorig nem vett tudomást. Hunyadvára monografusai Schmidt Vilmos és Arányi Lajos mit sem tudnak róla.

[3]) Benigna asszony fassiója 1496. február 13. G. L.

javára mondatott ki. De amint az ítélet végrehajtása, Hunyadvárának Bakocs részére eszközlendő átadása végett az erdélyi káptalan és a vajda emberi Hunyadvára előtt megjelentek, a várnagy fölfegyverzett lovas csapat élén fogadta és elűzte őket. [1])

A hatalmaskodás ezen ténye a hűtlenség büntetését vonta azokra, kiknek rendeletére végrehajtatott. E czímen megindúlt a per Corvin János özvegye ellen. De ez nem sokára azután (1508 folyamán) elhalálozott. Ekkor az ő második férje, Brandenburgi György őrgróf a Corvin János örökségének legnagyobb részére, névszerint Hunyad-várára is királyi adományt nyert. Ezzel rá szállott a Bakocs által indított per.

György őrgróf, ki Hunyadvárat tényleg bírta, jogelődei példájára, azon volt, hogy az eldöntést késleltesse. Mikor már minden ügyvédi fogást kimerített volt és az ügy az 1514-ik év első napjaiban tartandó nyolczadi törvényszék napirendjére ki volt tűzve, azon ürügy alatt eszközölt ki elhalasztó királyi rendeletet, hogy fogadalmát teljesítendő, szent Wolfgang ereklyéihez kell zarándokolnia. Mindazáltal a ledér ifjú Budán maradt és vigan élte ott a farsang napjait. Bakocs nem tűrte ezt szótlanul. Panaszt tett a királynál, a ki a budai káptalant bízta meg, hogy György őrgróf hollétét nyomozza ki. A káptalan néhány nap múlva jelenti, hogy ismételten látták őt Budán. [2])

Ekkor azután az őrgróf végtére elszánta magát, és az áacheni kegyhelyre zarándokolt el; a mely alkalommal az ellene megindított perekre a király általános halasztást engedélyezett. [3])

Ennek daczára, az 1515-ik év első napjaiban az erdélyi törvényszék tárgyalás alá vette az ügyet. Zápolyai János vajda elnökölt. Verbőczi István mint ítélőmester viselte az előadó tisztét. Bakocs Tamás ügyvéde Mikolai Gergely, Brandenburgi Györgyé Báthori János volt.

A tárgyalás az erdélyi káptalan 1508-ik évi jelentésének felolvasásával nyittatott meg. A prímás ügyvéde a végrehajtás

[1]) II. Ulászló 1507 deczember 12-ikéu kelt rendelete és az erdélyi káptalan 1508 február 6-ikán kelt jelentése. G. L.

[2]) Az 1514 január 21-én kelt királyi rendelet a G. L.

[3]) Az 1514 július 28-ikán a horvátországi bánhoz intézett királyi rendelet, a münchení állami levéltárban.

erőszakos meggátlásáról intézkedő törvények értelmében, Bran burgi Györgyöt elmarasztaltatni kérte.

Az őrgróf ügyvéde erre azt válaszolá, hogy megbi Corvin János jószágait királyi adomány és nem örökösödés a ján bírja; miért is azon tényekért, melyek az ő birtokba lé előtt történtek, őt felelősség nem terhelheti.

Ellenben Mikolai Gergely azt vitatta, hogy a magyar kásos jog elvei szerint a felelősség az ily tényekért a birtol mint teher jár, s attól a király sem oldhatja föl.

Az őrgróf ügyvéde a végzés kimondásának elhalaszt próbálta kieszközölni; egyebek között előadta azon királyi re letet is, mely a Brandenburgi György zarándok útjáról vissza teig az ellene indított pereknek elnapolásáról intézkedett.

Ezt a törvényszék nem vette figyelembe. Kimondotta a zést: hogy Hunyadvára zálogjog czímen Bakocs Tamást il És a kolosmonostori conventet utasította, hogy a végrehaj eszközölje.

Azonban Brandenburgi György rendeletet tudott ki közölni, melyben a király közvetlenül a conventnek meghag hogy a végrehajtást halaszsza el, mivel a két fél között bé kiegyenlítést kiván létrehozni.

Ulászló tett is erre nézve kisérletet. De miután az megl sult, és a király arról értesült, hogy az őrgróf Hunyadvára ela sának tervével foglalkozik: a kolosmonostori conventet — 15 május elején — fölhívta, hogy most már a végrehajtást hala nélkül vigye keresztül.

Az év végén, deczember 19-ikén jártak el convent és erdélyi vajda küldöttei megbizatásukban. A mint kisérőik Hunyadvára közelébe értek, Pathócsy Péter várnagy lovascsa élén fogadta őket, s azt a kérdést intézte hozzájok: mi végből tek? Filpes Albert mester, a vajda embere, előadta küldeté czélját. Majd Pathocsy tudni akarta, hogy kik a bíbornok embe és ki van hivatva mint jövendő várnagy Hunyadvárát átven Erre Albert mester figyelmeztette, hogy mindez nem tarto hozzá, ő csak bocsássa be őket a várba, hogy azt Bakocs Ta bíbornok részére átadhassák.

Erről Pathocsy hallani sem akart. »Menjetek — így s

térjetek vissza, és ha azt akarjátok, hogy baj ne érjen titeket, ...adjatok tovább jönni.« Azután előadta, hogy értesülése sze... az utolsó országgyülésen a bibornok hűtlenség bűnében ...asztaltatott el és számüzetett; már pedig számüzött ember ...gokat és birtokjogokat nem szerezhet, sőt az is a ki vele tart, ...üzött gyanánt tekintendő. A bibornok mindenekelőtt tisztitsa ...gát azon vétségekből, melyekben elmarasztaltatott; azután ...nyes úton föllépheti György őrgróf ellen. Ha a tizezer forintot ...zélik neki, György őrgróf könnyen kifizetheti azt. De Hunyad... semmiesetre sem fogja birtokolni!

A küldöttek e nyilatkozat hallatára, és a lovas csapat fenye... magatartásával szemben, visszavonúltak.

Ismét négy esztendő múlt el anélkül, hogy az ügyben bármi ...tás volna; csak az 1519-ik év elején tartott erdélyi nyolczadi ...ényszék ülésein került újból tárgyalás alá. Az ügyvédek azon ...ás fölött vitatkoztak: vajjon a várnagy eljárása repulsió-nak, ...végrehajtás erőszakos meggátlásának, tekintendő-e. Mielőtt ez ...öntetett volna, II. Lajos királytól rendelet jött, melyben meg... hogy az ügy a királyi cúria elé terjesztessék.

Azonban a törvényszék nem hajolt meg ezen rendelet előtt, ...ra hivatkozott, hogy az a királyi tanács ülnökeinek hozzájáru... nélkül állittatott ki, és az erdélyi jog gyakorlattal ellenkezik, ...oly ügyeket, melyek egyízben már a királyi curia előtt meg... voltak és onnan az erdélyi vajda törvényszékéhez tétettek át, ...hol a királyi curia elé visszavinni nem lehet.

Az őrgróf ügyvédének kifogásai elutasittattak. Az itélet kimon... lett. Akként hangzott, hogy mivel az őrgróf várnagya fegyveres ...el megakadályozta a végrehajtást, ez által az őrgróf a hűtlen... büntetését vonta magára, összes birtokaitól megfosztottnak ...tendő, és azok két harmad részben a birót, egy harmadrész... a felperest illetik.[1])

Ezen itélet daczára, az ügy mégis a királyi curia elé ...ült; de itt sem volt György őrgrófra nézve a eredmény

[1]) Az 1519 január 21-ikén kelt itéletlevél, mely az ügy összes előz... is előadja, az E. K. L. és a király 1515 május 4-iki rendelete a ...mesteri conventhez a O. L.

kedvező. 1519 június 22-ikén rendelet ment az erdélyi vajdához, melyben utasíttatott, hogy Hunyadvárát, ha kell fegyver hatalmával és ágyukat is használva, György őrgróf kezeiből vegye ki és szolgáltassa át a bibornoknak [1])

Mindazáltal ez nem hajtatott végre. Hunyadvárát sem Bakocs sem örökösei nem bírták.

III.

A nagy király fiát és leghíresebb hadvezérének özvegyét hosszú sorozatban követik a főrangú férfiak és nők, kik Bakocs Tamás irányában a hála adóját bőkezű adományokkal és jog-átruházásokkal rótták le.

A hatalmas főpap törekvéseit különösen azok megnyerésére és lekötelezésére irányozta, kik gyermektelenül közeledtek a sír felé, és így haláluk esetére könnyen rendelkezhettek birtokaikról, melyeknek különben is a koronára kellett szállaniok.

Az 1491-ik év kora tavaszán Monoszlói Csupor István, ki magát gyermektelen aggastyánnak vallja, a király előtt kijelentette, hogy azon szívességek és szolgálatok által indítva, melyeket Tamás püspök részéről tapasztalt, összes birtokait neki adományozza. A király jóváhagyta ezt, és a mikor a következő év végén Csupor halála bekövetkezett, új adományleveletállitottki. Az örökség Szarvaskő várából és uradalmából állott, melyhez Monoszló mezőváros és 75 falu tartozott, Kőrös- és Zágrábmegyékben. [2]) Birtokba vételök akadálytalanúl történt meg.

Valóságos küzdelemmel kellett kivívni egy másik nem kevésbbé nevezetes slavoniai uradalmat: a császárvárit, Varasdmegyében.

Ezt egykor Zsigmond király az ő ipjának Cillei Hermannak adományozta volt. Utána Ulrik gróf birta, kinek özvegyétől Pamkircher András, a vasmegyei Szalonok ura, erőhatalommal

---

[1]) A rendelet az E. K. L.

[2]) Az 1491 márczius 7 és 1494 január 1-én kelt kir. okiratok a G. L. - - Később (mikor? nem tudjuk) a Csupor Miklós magvaszakadtával a koronára szállott birtokokat is megkapta. Ezek között Erdélyben fekvő jószágok is voltak. (Tanúskodik erről egy 1505 október 24-kén kelt oklevél a marosvásárhelyi gróf Teleki-levéltárban.)

adta magához. Az erőszakoskodó főúr, ki majd Frigyes csá-
rral majd Mátyással tartott, erőszakos halállal múlt ki. Frigyes
ébe kerülvén, lefejeztetett. Uradalmait fiai: György és
nos örökölték. Az utóbbi korán kimúlt, egy leányt hagyva
ga után. György — kinek nem voltak gyermekei — a család
lső férfi sarja vala.[1])

Bakocs már Mátyás életében jó viszonyban állott hozzá.
engedte néki a győri püspökség némely tizedeinek és jószágai-
k haszonélvezetét; kölcsönöket adott, anélkül hogy a visszafize-
t igényelné.[2])

Viszont György úr az 1492-ik év nyarán összes birtokait,
000 forintnyi összegben, beirta közösen a maga nővérének (gróf
mberger Boldizsár nejének), hajadon unokahugának és Tamás
pároknak.[3])

Halála 1501-ben következett be. Ekkor Bakocs Császár-
rá és az ahoz tartozó uradalomra — az örökség többi részét a
rokonoknak engedve át — királyi adománylevelet eszközölt ki,
rábirta Ujlaki Lőrincz herczeget is, hogy igényeit, melyek az
ja és Cillei Ulrik között (1445-ben létesült) kölcsönös örökösö-
l szerződésen alapultak, váruházta.[4])

De ezalatt gróf Stumberger Boldizsár erőszakosan behelyez-
lett a császárvári uradalomba, Bakocs egyességi ajánlatait
utasította,[5]) és a királyi törvényszék itéletei előtt sem hajolt
g. Nem maradt egyéb hátra, mint fegyveres kézzel űzni ki a
rtót. Ulászló mindazáltal tartózkodott ezen végső eszközhöz
lni, mive a gróf a római király alattvalója volt. Ezért ismételten
kérte Miksát, hogy birja rá Stumbergert az önhatalmilag elfog-
lt uradalom kibocsátására.[6])

[1]) Mindezen részleteket Bakocsnak Miksa római királyhoz küldött
ása nélküli informátiója tartalmazza. (G. L.)

[2]) A szalonaki kapitány 1504 april 24-iki nyilatkozata, melyben a
ának összegét 1835 forintra teszi a G. L.

[3]) Az idézett informátió.

[4]) Az 1501 junius 18-iki kir. adománylevél és Ujlaki 1502 május
-iki iratai. G. L.

[5]) Erről említést tesz Bakocs (1503) Kanizsai Györgyhöz irt leve-
ben. G. L.

[6]) Bakocs idézett informátiója.

Miksa hajolt a kérelemre. És miután az ő fölszólít sikertelenül hangzottak el, kijelentette, hogy bebizonyítani ván jóindúlatát Bakocs iránt, fegyverhatalmával fog Stum ellen föllépni.[1]) Azonban négy év múlt el, anélkül, hogy igé teljesítette volna. Sőt amikor Ulászló újabb lépéseket tett bár hangsúlyozta, hogy a primást »különös barátjának« ta azon javaslatot terjesztette elő, hogy az ügyet magyar és os megbizottakból alakitandó vegyes bíróság vizsgálja meg döntse el.[2])

Bakocs erre rá nem állott. Az ügy soká függőben mar Időközben a bitorló elhalt, és két fia lépett az örökségbe; II. Ul is elköltözött az örökkévalóságba. II. Lajos király az 1518-il tavaszán kibocsátotta a »királyi karhatalom«-rendeletet, me régi itéleteknek karhatalommal való foganatosítása iránt int dett.[3]) De ez nem hajtatott végre. Ismét tárgyalások indítta meg, úgy Miksával, mint az örökösökkel.[4]) Bakocs ezen fárad sainak gyümölcsét csak örökösei élvezték.

A slavoniai uradalmak birtokosai között, a Pamkirch mellett, még több más idegen származású család találtatott nek a *Roh* és *Henning* családok, melyeknek örökségét Bakocs tén megszerzé.

A decsei Roh-ok Kőrös megyében Dianvárát és P várát, Decse, Gyanafölde és Kuthina mezővárosokat, számos val és pusztával, birták. A XV. század végén ezen urada felerészben Roh Bernát, másik felerészben Roh Mátyás és L kezei között voltak.

Bakocs Tamás legelőbb Bernáttal lépett összekötte Eljegyezte néki 1492. tavaszán egyik unokahugát Ágnest, 6000 forint jegyajándékot adott. Viszont a vőlegény b alakban bevallást tett, melynek erejénél fogva, — magtalan

---

[1]) Miksának 1506 április 2-kán Ulászlóhoz írt levele. G. L.

[2]) Miksának 1510 október 14-kén Ulászlóhoz írt levele. G.

[3]) Az 1518 május 6-iki rendelet. G. L.

[4]) Bakocs Tamás 1518 junius 21-ikén Erdődi Péterhez írt ben említi, hogy Miksától biztató igéreteket kapott. (M. L.) 1519 ber 7-ikén Pamkircher Vilmos özvegye jogait átruházza Bakocsra. C

esetén — összes birtokait nejére, továbbá Tamás püspökre és annak testvéreire ruházta. Három évvel utóbb pedig mikor 4000 forint kölcsönt vett föl neje nagybátyjától, ezt feljogosította, hogy ha a tartozást hat év lefolyása alatt vissza nem fizeti, összes birtokait lefoglalhassa, és addig birhassa, míg a jövedelemből az adósság letörlesztetik.

Időközben Róh Mátyás, gyermektelen, beteges fiatal ember, magtalan halála esetére, birtokjogait szintén Bakocsra szállította. És mikor a következő években mind ő, mind pedig László és Bernát is ígyermekek nélkül elhaltak: Bakocs királyi adománylevelek alapján, az özvegyek és leánygyermekek igényeinek kielégítése után, a család összes birtokait átvette. [1])

Szomszédvári Henning András, családjának utolsó férfisarja, Szomszédvár és Selin várakat, Sztubicza kastélyt a hozzátartozó uradalmakkal Zágrábmegyében birta; egyszersmindt pert folytatott, neje Laki Thúz Zsófia nevében, a zágrábmegyei Medvevára, Lukavecz és Bisztricze kastélyok, a kőrösmegyei Rokonok kastély a szmogymegyei Lak kastély és uradalmaik, valamint némi zólyommegyei rézbányák tárgyában.

Bakocs Tamás az ő unokaöcseinek egyike, Erdődi Bálint és Henning András nőtestvére Margit között házasságot hozott létre; egyúttal alkalmat keresett, hogy András úrnak szolgálatokat tehessen. Hálából, a Henning-házaspár Bakocs Tamással és ennek rokonaival (1504 nyarán) kölcsönös örökösödési szerződést kötött, melynek értelmében a Henning család magvaszakadtával összes birtokai a Bakocs-családra szállanak; viszont ennek magvaszakadtával azon birtokok, melyek a Gudóczi Péterrel kötött hasonló örökösödési szerződés értelmében [2]) várakoznak rá, a Henning-családra fognak szállani. Minthogy a Henning-házaspárnak fiörökösre nem volt többé reménysége, míg a Bakocs által kilátásba helyezett örökség bizonytalan volt és aránylag csekély lehetett:

---

[1]) Az 1492 április 8-iki szerződés Roh Bernát és Bakocs között: Roh Bernát 1495-ik évi kötelezvénye; László király adománylevelei: 1494 julius 7, 1496 január 20 és 1497 február 6-ikán; Roh Mihály özvegyének és leányának 1504-ik évi fassiója. (G. L.)

[2]) Ezen szerződésnek nem jöttem nyomára.

a kölcsönös örökösödési szerződes szorosan véve az adományozás értékével bírt, melyhez azután a király megegyezése is járult.[1])

Néhány hónappal utóbb a két család birtokjogi összeköttetését még szorosabbá tette egy csere-üzlet. E szerint Bakocs Tamás átadja a Hening-házasfeleknek azon birtokokat, melyek a Rohcsalád kihalta után szállottak rá, valamint jogigényeit az Ivanovics Miklós magtalan halála után reá szállandó Gudócz és Oresia kastélyokra Körösmegyében, továbbá zágrábmegyei három falunak és öt faluban levő birtokrészeknek felerészére. Viszont a Henningek átadják mind a tényleg kezeik között levő várakat és uradalmakat, mind pedig jogigényeiket a per alatt levő várakra és uradalmakra. Kétségkivül azon tekintet volt mévadó befolyással a cserére, hogy Bakocs Tamásnak a jogigények sikeres érvényesítésére biztosabb kilátása lehetett.[2])

De ezen csere — úgy látszik — nem foganatosíttatott; mert Bakocs ezentúl is birta és örököseire szállította át a Rohféle uradalmakat.

Henning András 1517-ben bekövetkezett halála után, Bakocs Tamás és unokaöccsei beiktattattak ugyan a reájuk szallott birtokokba[3]), de ezek tényleg az özvegy kezeiben maradtak.

Mikor két esztendő múlva, (1519 április végén) az özvegy is kimúlt, az országgyülés épen együtt volt. Május 19-én az országtanács előtt megjelent a köznemesség küldöttsége, és szónoka Ártándi Pál azon kérelmet terjesztette elő, hogy ő felsége Henning András birtokait adja át egyetlen leányának Margitnak, Bánffi János özvegyének, kit örökösödési jogon illetnek meg; ha netán mások is igényt tartanak rájuk, azokat utasítsa per utjára. Ez ellen felszólalt Bakocs, és a szerződésekre hivatkozva, az örökséget magának kívánta kiadatni. Hasonló alapon Drágffi János is bejelentette

---

[1]) Az 1504 julius 2-ikán kelt szerződés, II. Ulászló és II. Lajos megerősítő okleveleivel. G. L.

[2]) Az 1504 deczember 11-ikén kötött és a király által jóváhagyott szerződés az E. É. L. — Ivanovics Miklósnak 1495 február 17-ikén kelt fassiója, és II. Ulászlónak 1498 deczember 6-iki megerősítő oklevele a G. L.

[3]) II. Lajos 1517 julius 28-ki rendelete és 1517 szeptember 9-ki adománylevele a G. L.

...ett. Ellenben a királyi ügyek igazgatója a kincstár jogainak ...nyvesítését követelte.

Az országtanács abban állapodott meg, hogy a Henning-...khez tartozó birtokok a következő országgyűlésig a király ...i között maradjanak, akkor azután igazolja az özvegy az ő ...át.[1])

Mindazáltal az ügy már előbb a királyi törvényszék elé ...ült, mely az örökséget özvegy Bánffi Jánosnénak és Hedervári ...renczek — kinek anyja Henning-leány volt — ítélte oda.

Bakocz ekkor — azon alapon, hogy ügyvédjének hibája ...ta a pervesztést — a királynál perújítást eszközölt ki.[2]) De ...jabb ítélet meghozatalát már nem élte meg.

* * *

Benső viszonyba lépett Bakocz a Zrinyi családdal is. Amint ...ller gróf 1493-ban Modrusnál hősi halállal kimúlt, az ő kiskorú ...i Miklóst pártfogása alá fogadta, és udvarában, több más főrangú ...jával együtt, gondos neveltetésben részesítette. Ez alatt az elzálo-...ított családi birtokokat, sajátjából 16000 forintot előlegezve, ...váltotta; Miklós testvérbátyjának Pálnak elhúnyta után, özvegyét ...000 forinttal kielégítette, ezenfelül a birtokok rendezésére 10000 ...rintnál többet fordított. Majd amint Miklós gróf felserdült, ...rgyezte neki egyik unokahugát Margitot (1504).[3]) Ezen alka-...mmal Zrinyi Miklós, háláját bebizonyítandó, oklevelet állított ...i, melyben magtalan halála esetén, Zriny, Pedel és Gwozdanszk ...vezetű várait, zágrábmegyei és knini birtokaival, jegyesére és ...nek családjára ruházta át; mit a király is jóvá hagyott.[4])

De ezen tervezett frigy nem jött létre. Zrinyi Miklós, jegyesét ...ól venni vonakodott, és az eljegyzésből származó kötelezettsé-...ekkel nem gondolva, Corbaviai Károly gróf leányával Ilonával

---

[1]) Az ország tanács üléseiről vezetett jegyzőkönyvnek töredéke a ...pesti egyetemi könyvtárban.

[2]) Az 1519 deczember 19 és 1520 január 9-iki kir. rendeletek G. L.

[3]) Bocthai Wethéssy Ferencz és Erdődi Katalin leányát.

[4]) Zrinyi Miklósnak 1504 február 21-én kelt fassiója és Ulászló ...nak 1506 március 12-én kelt megerősítő okirata Galgóczon.

lépett házasságra. Ezzel az akkori törvények értelmében, »hitszegés« bűntényét követte el, melynek a jószágvesztés volt büntetése. Bakocs Tamás családi érzelmeiben és érdekeiben egyaránt sértve, nem késett ellene a király boszúját fölidézni. II. Ulászló 1510 tavaszán kimondotta a jószágvesztést, és Zrinyi Miklós összes birtokait a panaszlónak adományozta.[1])

Bakocs az ily módon szerzett jogigényeit nem volt képes érvényesíteni; de nem mondott le a reményről, hogy a czélt más úton elérheti.

Zrinyi Miklós, amint Corbaviai Károly leányát nőül vette, sógorával János gróffal, a család utolsó férfisarjával, kölcsönös öröklősödési szerződésre lépett.[2])

Ezen János grófnak Bakocs nőül adta egyik unokahugát. Jegyajándék fejében 20000 forintot fizetett ki.[3]) és átengedte néki Krupa nevű kastélyát. Viszont biztosítást kapott János gróftól, hogy magtalan halála esetén, Bosnyákország határszélein fekvő várai (Grabovácz, Vuácz, Knevo) Bakocs Tamás családjára fognak szállani.[4])

Bakocs Tamás utóbb cserében Krupa váráért a zágrábmegyei Lipócz várát adta át, melyet ő Jasztrabarszka kastélylyal és Fölsővidék területével szintén cserében szerezett meg, Pethő Tamástól, kinek bihar- és békésmegyei birtokokat engedett át.[5])

Corbaviai János magtalanul múlt ki. De birtokait nem Bakocs családja, hanem a Zrinyiek örökölték.

Ezen két sikertelen kisérlethez, Horvátország területére terjeszteni ki aquisitióit, járul egy harmadik. Bornemisza János egykor Mátyás király al-kincstárnoka és Szalkai László II. Ulászló al-kincstárnoka, mikor gróf Blagay István és fia oklevélhamisítás miatt hűtlenség bűnében elmarasztaltattak, II. Ulászlótól

---

[1]) Az 1510 april 22-én kelt királyi okirat Galgóczon. Zrinyi Miklós óvása az ellen az országos levéltárban.

[2]) Salamon. Az első Zrinyiek. 223.

[3]) Velencze budai követének 1517 márczius 7-iki jelentése.

[4]) Az 1517 február 20-án kelt fassió Galgóczon.

[5]) Pelbárthida, Kozmafalva, Kiskágya, Reszege, Tölgy, Derecske és Egyed nevű falvakat. (Erre nézve egy később, 1519 junius 1-én kiállított okirat ugyanott.)

adományul kapták (1503 január 14.) azoknak összes jószágait, melyeket azután — kétségkivül mert a tényleges birtoklás elérésére nem volt reménységök — Bakocs Tamásra ruházták át; mindezt azon jó szolgálatokért, melyeket nekik tett és jövőben tenni fog. Ezen birtokok: Blaga, Bonona, Ostrosics, Thoron várakból, Bojna, Otto, Busevácz kastélyokból és az azokhoz tartozó uradalmakból állottak. [1])

De Bakocs sem volt szerencsésebb mint az adományozók. [2])

IV.

Bakocs Tamás birtok-aquisitori tevékenységének inkább kedvezett a szerencse Magyarország Dunántúli részein.

Monyorókeréki *Ellerbach János*, kinek Németországból vándorolt őse Konrád, Nagy Lajos hadjárataiban kitüntette magát, Vasmegyében terjedelmes uradalmakat kapott adomány, a család magyarországi ágának utolsó sarja volt. Birta *Monyorókerék* várat és mezővárost, *Vöröstorony* várat, *Körmend* várat és mezővárost, 26 faluval és 22 faluban elszórt birtokrészekkel.

Bakocs és Ellerbach között benső viszonyban állott fönn, a mint korban szokásos gyakorlat szerint, testvéreknek fogadták [illegible] egymást. [3]) Bakocsnak alkalma nyilt sok jó szolgálatot tenni azon zavarteljes időkben, melyek Mátyás halála után következtek, mikor az ország Dunántúl fekvő része egy ideig Miksa német királyt uralta. Kölcsönöket is adott, melyek 40000 forintnyi nagy összegre emelkedtek.

Ellerbach, mindezen jó szolgálatok viszonzása fejében, az 1503-ik év husvét táján, a pozsonyi káptalan előtt, összes birtokait, halála esetére, Bakocs Tamásnak és családjának eladta; özvegye

[1]) Bornemisza és Szalkai által 1504 november 11-én kiállított [illegible].

[2]) Megemlítendő e helyen, hogy 1498 augusztus 21-én Bakocs [illegible] betelepítettek Luka és Kornicza zágrábmegyei falvakba, melyek [illegible] Miklós halála után szállottak rá.

[3]) A monyorókeréki siriratban Bakocs őt »frater adoptivus«-nak [illegible].

részére Vöröstorony és uradalma haszonélvezetét fönntartv király jóváhagyta ezen átruházást. [1])

Ellerbach János 1499-ben, gyermektelenül elhúnyt. A Bakocs azonnal birtokba vette az örökséget. A monyoróke várat Kerecsényi György várnagy gondjaira bízta és védelmi á potba helyezte. Az özvegygyel is tárgyalásokat indított az ir hogy pénzbeli kárpótlásért a vöröstoronyi uradalmat azonal á gedje. [2])

Veszprém megye egyik legszebb uradalmát, melynek *Som vára* képezte központját, 1495-ben *Zápolyai István* nádor enge át Bakocsnak örök tulajdonúl, 12000 forintért és egyúttal mint a bevallásban kiemeli hálából, tapasztalt szolgálatk ségeért. [3])

Bakocs elpusztúlt állapotban vette át ezen uradalmakat benépesítés előmozdítása végett, a megtelepedő jobbágyok rés a királytól kedvezményeket és kiváltságokat eszközölt ki. [4])

Ugyanakkor egy másik hatalmas országzászlós *Ujl Lőrincz* herczeg, ki »végső szükségében« mint maga mon 12000 forintot kapott kölcsön Bakocstól, ezért és egyéb szá »baráti jó szolgálatokirt«, a *Fejér* megyében fekvő *Gerencsér* v és uradalmát a nevezett összegben elzálogosította neki. [5])

* * *

A Korothnai család Somogymegye előkelő birtokosai kö foglalt helyet. Tagjai közül többen mint főispánok, megyéjük é

---

[1]) Az 1496 márczius 30-án kelt fassió és II. Ulászlónak márc 20, 21, 25, julius 4-én kelt okiratai G. L.

[2]) Bakocs Tamásnak 1500—1501-ben Kerecsényihez írt l lei M. L.

[3]) Az 1495 junius 25-iki fassió a G. L. — Bakocs 1502-ben szerezte Thallóczi Gábortól az ő részét, melyet a várban és uradalon birt; 1505-ben pedig a királytól adományúl kapott Somlyó közelében malmot, mely Kinizsi Pálé volt. (G. L.)

[4]) Ulászló 1496 február 2-iki okirata G. L. — Az 1517-ik é a győri püspök pert támasztott, azon czímen, hogy egykor Gara Lás somlyói uradalmat a győri püspökségnek adományozta. — De az urad Bakocs és örököseinek kezei között maradt.

[5]) Ujlakinak 1495 márczius 25-iki fassiója ugyanott.

mint itélőmesterek az országos törvényszéknél működtek volt. XVI. század elején az ősi birtokok két testvér, Gergely és rán, között oszlottak meg. Mindketten könnyelmű, tékozló éle- folytattak; jószágaikat és érték-tárgyaikat zálogba vetették; ló uzsorások kezeibe kerültek. Gergely magtalan halála után az észe is Istvánra szállott; de ennek daczára a tönkrejutás veszé- fenyegette őt. [1]) Ekkor nyújtotta feléje a mentő kezet Bakocs más.

István házasságra lépett volt Bajnai Bóth Magdolnával, ől Ferencz fia és Katinka leánya született. De neje korán elhúnyt. özvegy férfiú 1506 végén a prímás testvére, Bakocs János, inyának Ilonának kezét kérte meg és el is nyerte. Az eljegyzés almával Bakocs Tamás biztosította őt, hogy zálogba vetett ságait visszaváltja és adósságait kifizeti. [2])

Igéretét hiven teljesítette. Az 1508 és 1509-ik év folyamán 80 forintot fizetett ki a zálog-jószágok visszaváltására. [3]) Súlyos herként nehezedett Korothnaira azon adósság, melylyel Fekete endel és Jane budai zsidóknak tartozott. Eredetileg csak száz int volt, de a kötelezvény föltételei értelmében a fizetési határ- k elmulasztásával a tartozás mindig megkétszereződött. Ily don 1509-ben már több ezer forintra növekedett. Ekkor Bakocs zbevetette magát, négyezer forintban kiegyezett a hitelezőkkel, ezen összeget a következő évben le is fizette. [4])

Mindazáltal ezen áldozatok fejében és mivel Korothnai ván az adósságcsinálással ezután sem hagyott föl — maga

---

[1] V. Ö. Véghelyi Dezső értekezését: »Korothnay Katinka.« (A izadok 1870. évfolyamában. 14—29.)

[2] Az 1506 deczember 12-én a nádor előtt kiállított oklevelet idézi ghelyi.

[3] A Véghelyi által fölhasznált 1509-ik évi marczaltöi okleveleklhez l még az esztergomi káptalani levéltárban levő egy fassio 1508-ik évi, yben Pernesi István elismeri, hogy az általa zálogban birt Kadarkút t és több somogymegyei birtokrészt, 1100 forint átvétele után, Bakocs nának átadta.

[4] A marczaltöi levéltárban meg van az 1510 februárban 18-án nyugta. Az esztergomi káptalani levéltárban az 1509 október 4-én itt egyességről szóló oklevél.

Bakocs Tamás több izben volt kénytelen neki hitelezni [1]) — prímás a kiváltott birtokokat magára, testvéreire és Korothnai nejére iratta át. [2])

Bakocs ezáltal meg akarta akadályozni azt, hogy újból elidegeníttessenek. A saját és Korothnai István családjának érdekei egyaránt lebegtek szemei előtt; mert a fönnálló kapcsolatot még szorosabbá tervezte alakítani, az által, hogy egyik unokaöccsét Istvánnak leányával összeházasítja. [3])

Korothnai István 1511-ben meghalt. Ekkor a prímás követelései biztosítása végett, öccse Erdődi Péter erőszakosan hatalmába ejtette a korotnai várat; a mi ellen a kiskorú Korothnai gyermekek gyámja Amadé István óvást emelt és a törvény oltalmához folyamodott.

Bakocs Tamás ez időben Rómába utazott, hol az európai politika és a világegyház nagy ügyei foglalták ugyan el; de nem vonták el családi érdekeitől figyelmét. Az örök városból sűrű levelezést folytatott Amade Istvánnal, oly czélból, hogy a tervezett házasság létrejöttét biztosítsa. [4]) Ezt a gyám ellenkezése megakadályozta.

Mindazáltal, habár számításai meghiusúltak, a család iránt nemesen viselte magát. Az 1517-ik év őszén egyességre lépett Amadéval. Követeléseit 8000 forintról 3000 frtra leszállította, és késznek nyilatkozott, hogy ha ezen összeg a kitűzött határnapig lefizettetik, a korotnai várat és a többi családi birtokokat visszabocsátja. Mivel pedig a határnapon a gyám az összeget lefizetni nem volt képes, halasztást engedett. És a következő évben (1518) a 3000 forint lefizettetvén, a Korothnai család birtokait vonakodás nélkül kibocsátotta. [5])

---

[1]) Az esztergomi káptalani levéltárban Korotnai Istvánnak két kötelezvénye van; az egyik 1509. november 11-ikről 130 forintról, másik 1510-ből 100 forintról.

[2]) A fassiók a marczaltői levéltárban.

[3]) Bakocs István halála után 1512. márczius 29-én Ilona gyámjához intézett levelében említést tett a korábbi megállapodásokról.

[4]) A marczaltői levéltárban őrzött három levelét (1512 márczius 29, julius 3 és szeptember 26-ról) ismerteti Véghelyi.

[5]) Az ezen tárgyalásokra vonatkozó okiratokat Véghelyi ismerte

Szerencsésebben sikerült Bakocsnak két más házassági terve, melyek még jelentékenyebb családokkal hozták őt rokonságba.

Rimaszécsi és felsőlindvai Szécsi Miklós királyi főlovászmester kezében, Dénes bibornok-primás testvéreinek magtalan halálával, nagy vagyon halmozódott össze. Birta: Felső-Lindva és Dobra várakat. Muraszombat mezővárost Vasmegyében, Grefina kastélyt Pozsegában, Sziget kastélyt és Letenye mezővárost Zalában, kilencz falut Pest, Nógrád, Győr, Gömör és Kraszna megyékben. Az 1498-iki országgyűlés a banderium tartására kötelezett főurak közé sorozta.

Kevéssel utóbb bekövetkezett halála után, két figyermekére Miklósra és Tamásra szállott az örökség. Tamás még kiskorú volt. Kalandos szelleme által vezérelve külföldre vándorolt, miután előbb örökségéről bátyja javára lemondott. Keletre utazott. Eljutott Ródosz szigetig és Egyiptomba is. Sok viszontagságon ment keresztül, különféle veszélyek környezték, kalózok kezeibe is került. De a szerencse el nem hagyta. Néhány év múlva visszajött hazájába. Itt bátyja ellenséges érzülettel fogadta, és igényeit teljesíteni vonakodott. Mikor rövid idő múlva Miklós hirtelen halállal kimúlt, özvegye azt a vádat emelte Tamás ellen, hogy bátyját meggyilkolta.

A válságos helyzetben a fiatal főúr Bakocs Tamáshoz fordult, ki buzgón fölkarolta ügyét és pártfogásába vette. Támogatásával sikerült a törvényszék előtt ártatlanságát igazolni, a családi javakra királyi adományt eszközölni ki, és két évig tartó erőfeszítés után azoknak tényleg birtokába jutni.

Ezen sikerek után a bíbornok őt testvérének fogadta, családi körébe vonta, és unokahugát, Agatát jegyezte el neki; 8000 forintot készpénzben adott jegyajándékul, azonfölül 4000 forint értékű ékszerekkel és kelengyével látta el a menyasszonyt.

A menyegző után, 1506 tavaszán, Szécsi Tamás oklevelet állíttat ki, melyben részletesen elbeszéli, mit és mennyit tett érte a bíbornok. Úgy tekintheti őt — mondja egyebek között — mint a kinek mindent köszönhet, mint ha paraszthól úrrá tette volna őt. Háláját és neje iránt szeretetét bebizonyítandó, valamint a 12000 forintnyi jegyajándékot részökre biztosítandó, magtalan

halála esetére összes birtokait 12000 forintban beírja Bakocs Tamásnak és családjának. [1])

Bakocs egy másik unokahugát, Vérthessy Borbálát a *bazini és szentgyörgyi grófi ház* egyik sarjával Farkas gróffal házasította össze, és ennek ez alkalommal 2000 forintot adott elzálogosított birtokai visszaváltására, oly kikötéssel, hogy magtalan halála esetében nejére és a prímás családjára szálljanak. [2])

* * *

A Rozgonyi családnak, mely V. István király óta számos nagynevű főpapot és hadvezért adott a nemzetnek, a XV. század végén hat nő és csak egy férfi tagja (Rozgonyi VII. István) volt életben; igy tehát a kihalás veszélye fenyegette; amint hogy az ő gyermekeiben csakhamar (1523) ki is halt.

A családnak nyolcz megyében voltak birtokai. Hevesben: Gyöngyös mezőváros, 12 faluval; Pestmegyében 15 falu; Borsodban egy falu; Pozsonymegyében Sempte vára; Sárosmegyében: Szeben és Makovicza várak; Valkóban egy falu; Baranyában egy falu; Fehérmegyében Csókakő és két falu.

Ezen birtokokban az özvegyeknek és leányoknak is jelentékeny részök volt.

Bakocs azon volt, hogy ezen részeket és az azokkal kapcsolatos jogigényeket megszerezze. Ez sikerült is neki.

A legelső, ki e tekintetben óhajtását készséggel teljesítette, Rozgonyi Klára volt, Egervári László horvátországi bán özvegye; ki tekintettel arra, hogy elhúnyt férje, úgy Mátyás mint Ulászló uralkodása alatt, sok jótéteményben részesült Bakocstól és ennek pártfogásába ajánlotta halálos ágyán nejét és fiát, miért is idegen kézen levő birtokai visszaszerzésében támogatására számit: (1496 husvétkor) 400 forintban — melylyel férje neki adós maradt — részet, melyet a Rozgonyi-javakban bír, örökjogon beírja.

Néhány héttel utóbb követte példáját anyja Dorottya, ki szintén hálásan emlékezvén meg a férje iránt tanusított jóakarat

[1]) Az 1506 junius 26-ik oklevél Galgóczon. — Tamás Mohácsnál esett el. Egy fiút hagyott hátra, kiben (1535) a család kihalt.

[2]) Az 1515 julius 8-án kelt okirat a G. L. – Farkas grófnak nem voltak gyermekei.

nyítékairól, 2000 forint lefizetése után, átengedte Bakocsnak ozgonyi-birtokok azon részét, melyet ő leányaival 2000 forintért gban bírt.

A következő évben Rozgonyi Borbála Frangepán Mihályné, ntettel azon jó szolgálatokra, melyeket neki és rokonainak ocs tett, 4000 forintért eladta részét és igényeit.

Végre 1499-ben egy másik Rozgonyi Dorottya, Palóczi Imre gye és egy harmadik Rozgonyi Dorottya, Gyulaffi Istvánné 0—1000 forintért engedik át jogaikat.

Bakocs csak 1504-ben volt képes kieszközölni, hogy a 8400 yi csekély összegért megszerzett uradalmakba beiktattassék. Rozgonyi István és a nőág több örököse ellenmondottak. Per tkezett. A nyolczadi törvényszéken Rozgonyi István, - - mivel ; nem jelent — ismételten elmarasztaltatott. De Bakocsnak a sikerült az uradalmak birtokába lépni. [1])

Laki Péter pécsi prépost — úgy látszik családjának utolsó ja — 1504-ben összes birtokjogait Bakocs Tamásra szállítja részint azon 7000 forint fejében, melyet tőle készpénzben föl- t. részint hálából azon pártfogás és támogatásért, melyben tőle lyáján részesült. Birta Sárosmegyében Abara kastélyt és ahhoz rtozó három falunak felerészét; továbbá Zemplén, Bereg, abolcs és Biharmegyében fekvő birtokrészeket. [2])

Szobi Mihály, Verbőczi Istvánnak ipja, a köznemesség egyik szószólója. Csall nevű hontmegyei faluban levő birtokrészét ajánlotta Bakocsnak és unokaöccseinek. [3])

V.

Az akkorig ismertetett birtokszerzemények nagy részében jelentékeny tényezők gyanánt szerepelnek a Bakocs Tamás által adott kölcsön, előleg és egyéb czímeken fölajánlott pénzösszegek.

Hosszú sorozatot képeznek azon aquisitiók is, melyek tiszta adás-vevés vagy elzálogítás útján jöttek létre.

[1] Az adománylevelek, statutiók, óvások és ítéletek egész halmaza az országos és az esztergomi káptalani levéltárakban.

[2] Az 1504-iki évi fassió, valamint 1511 február 26-ikán kelt eladási okirat. G. L.

[3] Az 1511 július 21-én kelt statutiojelentés az E. K. L.

1493-ban Jánosi István 4000 forintban beírja néki Si margita és Polgári falukat Szabolcsban. [1])

1494-ben Kanizsai György 600 forintért elzálogo Ároktő borsodmegyei falu felerészét, melyet csakhamar az örökjogon enged át. [2])

1494-ben Perényi Imre, a későbbi nádor, 20,000 fori eladja Zemplénmegyében Sztropkó várát, a hasonnevű mezővá sal, 33 faluval és 3 pusztával, oly módon, hogy Bakocs az ur lomnak Perényi halála után lép birtokába. [3])

1495-ben Abránffi Péter 500 forintért eladja a békésme Tölgy falut. [4])

1502-ben zálogczímen megszerzi Bakocs Ravaszkeszi Ujfalut Komárommegyében, Köbölkútot Esztergommegyébe

1504-ben Szalatnyai Jakabtól megvesz a hontmegyei Sz nyán 9 jobbágytelket. [6])

1506-ban Hernadmesteri Bernát, Kisdömölki Tamá Uki Andrástól 300 forintért megveszi Mihálfalva vasme pusztát. [7])

Szintén 1506-ban Szarvaskendi Sibrik László és Már 300 forintért megveszi Kisfüzes vasmegyei falut. [8])

1510-ben Fancsi Orbántól 1000 forintért megveszi az Fancsi Gáspár részét a hontmegyei Csábrág várában és urs mában. [9])

---

[1]) Ezen birtokokat 1490-ben Corvin János ugyanazon össze beírta Jánosinak. Mikor Ulászló 1493-ban a Bakocs javára tö beírást jóváhagyja, a beírási összeget 8000 frtra emeli. (Az erre v kozó okirat az egri káptalan országos levéltárában. Kandra K. s közlése.)

[2]) Az erre vonatkozó oklevelek ugyanott.

[3]) Az 1494 május 25-én kelt fassio a G. L. A nádor h után II. Lajos 1519 deczember 1-én elrendeli a beiktatást. Perényi és Ferencz ellenmondanak. Per keletkezik.

[4]) Az 1495 október 31-ikén kelt fassió G. L.

[5]) Az 1502 február 21-én kelt fassio az O. L.

[6]) A fassio a G. L.

[7]) Az 1506 február 10-ikén kelt fassio a G. L.

[8]) Az ugyanakkor kelt fassio a G. L.

[9]) A fassio a G. L.

1513-ban Koronházi Koron Istvántól 1500 forintért megvette a tároczmegyei Blatnicza várát 9 faluval és 1 pusztával.[3])

1517-ben Balogh Miklóstól megszerzi hontmegyei győrki birtokrészét, melyért cserében egy pesti és egy esztergomi házat ad.[4])

1518-ban Alsó-szécsényi Jánostól megszerzi hontmegyei győrki birtokrészét, melyért cserében egy budai házat ad.[5])

1518-ban Belládi János nejétől Marosfalvi Erzsébettől 44 forintért megveszi Barsmegyében Cseke pusztát.[1])

1519-ben Korlátkövi Pétertől 2700 forintért zálogczimén megszerzi Ság falut Külső-Szolnokban, továbbá 2 pusztáját és 3 falban levő birtokrészeit Csongrádban.[2])

— Wesaki Perottus zólyomi főispántól megveszi Somogyban fekvő birtokait: Szinyér kastélyt, 4 falut, 7 pusztát és 10 falban létező birtokrészeit.[3])

Végül megemlítendő, hogy Bakocs *Budán* több házat szerzett meg.

Az elsőt 1482-ben Rozgonyi László nándorfehérvári kapitánytól 500 forintért vásárolta.[4])

Ennek kiépítésére a szomszédságában álló házból, mely a fehérvári apátság tulajdona vala, a hátulsó részt 1483-ban 232 forintért vásárolta meg. Az apát az árt ezen aránylag csekély összegben azért állapította meg, mert hálás kívánt lenni azon szolgálatokért, melyeket Bakocs — akkor még királyi titkár — az apátság javára tett.[5])

Tíz évvel utóbb (1493) Márton váczi prépost, egy szintén a szomszédságban levő házat, melyet neki Rozgonyi László végren-

[1]) A fassio a G. L.

[2]) Az 1517 deczember 4-kén kelt fassió a G. L.

[3]) Az 1518. julius 10-ikén kelt fassió a G. L.

[4]) A fassió Hevenesynél. 4. X. 170.

[5]) A megvásárlás időpontját és árát nem ismerjük. Bakocs ezen urasági az esztergomi káptalannak hagyományozta. Erre vonatkozólag II. [illegible] 1524 augusztus 24. és Szobi Mihály 1524 szeptember 16-iki [illegible] az F. K. L.

[1]) Az eladásról szóló okirat a G. L.

[2]) A budai tanács 1483 augusztus 11-iki okirata. Közli Podhraczky. [illegible] 153.

deletében hagyományozott, ajándékúl ajánlott föl Bakocsnak, hálából jóakaratú pártfogásáért.[1])

Szintén 1493-ban, Weiner Zsigmond leleszi prépost és királyi alkincstárnok egy a külvárosban álló házát 350 forintért eladta néki. A budai tanács pedig annak közelében fekvő üres telket ajándékozott hozzá, istállók és kocsiszín építésére.[2])

Hosszú pert folytatott Bakocs az érseki palota közelé álló budai házért, melyet Mátyás király egykor Váradi Péter kalocsai érseknek adományozott, kinek halála után az testvér öccsére Mátéra szállott. Bakocs azt állította, hogy a ház az esztergomi érsekség tulajdonát képezte volt, minélfogva a király nem volt feljogosítva azt elidegeníteni. 1504-ben egyesség jött létre. Váradi Máté a házat átengedte a prímásnak, ki viszont elengedte az 500 forintnyi összeget, melyet Váradi Péternek kölcsön adott volt.[3])

VI.

Bakocs Tamás a fejedelmi álláshoz és vagyonhoz illő fejedelmi udvart tartott Esztergomban. Egyik velenczei követ kiemeli hogy mindenki előtt nyítva állott vendégszerető háza. A vendéget szolgáival és lovaival, bő ellátásban részesítették »*még ha félesz tendelig maradott is*«[4])

Mikor Rómában járt, a pápák és olasz fejedelmek fényűzésé hez szokott olaszokat is bámúlatba ejtette azon pazar gazdagsá melylyel a magyar prímás kisérete tündökölt.

Bőkezűségének emlékezetét mai napig hálásan őrzik az eg és esztergomi székes-egyházak, melyek mellett fényes kápolnák épített a boldogságos Szűz tiszteletére, ki egész élete folyamá kiváló hódolatának tárgya volt. »Megfontolva — írja egyik adc mánylevelében — Istenem kegyességét, melylyel engem, az törékeny és halandó teremtményét, érdemem nélkül, földi javak kal bőségesen elhalmozott, az alacsony sorsú nem-nemes szülő

[1]) A fassió a G. L.

[2]) A budai tanács 1493 szeptember 2-iki oklevele.

[3]) A budai tanácsnak 1504 márczius 4-iki okírata. Podhraczky i. h. 565.

[4]) Bon Alajos 1519-ik évi zárjelentése.

szülöttét, egyedül az ő kegyelmessége által, magas méltóságokra, egész a bíbornokságra emelt; illőnek sőt kötelességemnek tartom, hogy javaim egy részét Isten nevének és szeplőtelen Anyjának dicsőségére szenteljem.«

Mindkét kápolnát, illetőleg a káptalanokat, melyeknek azokat gondjaira bizta, terjedelmes uradalmakkal adományozta meg. Az egrit 1501-ben Margita, Polgári és Ároktő, 1511-ben Kisfalud nevezetű szabolcs- és borsod-megyei birtokokkal, melyek ez idő szerint az egri káptalan uradalmai között a legértékesebbekhez tartoznak. [1])

Az esztergomi kápolna dotátiójáról pedig végrendeletében gondoskodott.

Bakocs Tamás ugyanis ideje korán biztosította magának azon jogot, hogy vagyonáról végrendeletileg intézkedhessék. Ehez úgy a pápai, mint a királyi jóváhagyást kieszközölte; [2]) bár azon meggyőződésben volt, hogy »az ország törvényei és szokásai szerint, minden birtokos nemes ember a saját szolgálataival, érdemeivel és szorgalmával szerzett összes vagyonáról szabadon rendelkezhetik: ő pedig a birtokában levő várakat, kastélyokat, mezővárosokat és egyéb birtokjogokat saját munkássága és szolgálatai, tehetségei és érdemei által szerezte.«

Ezt 1517 tavaszán Verbőczi István személynök előtt hangoztatta, mikor kijelenté, hogy szerzeményeit még életében kivánja atyafiai között felosztani, nehogy halála után egyenetlenségek és viszályok támadjanak.

Legbőkezűbben gondoskodott Erdődi Péterről, kinek *Vasmegyében:* Monyorókerék, Körmend és Vöröstorony; *Veszprémben* Somlyóvára; *Körösben:* Monoszló, Szarvaskő és Dianvára; *Varasdban:* Császárvára, a hozzájuk tartozó uradalmakkal jutott osztályrészül.

Erdődi Bálint fiai, István és Farkas, Csábrág várát *Hontban,*

---

[1]) Az adománylevelek és statutiók az egri káptalan levéltárában.

[2]) II. Ulászló 1501 deczember 13-ikán kelt oklevele. Török Jánosnál Magyarország Primásai. II. 105. — Az 1534-ben mint tanu kihallgatott Kelemen esztergomi kanonok vallotta, hogy X. Leo bulláját látta. E. K. L.

és Bény mezővárost *Barsban* kapták, a hozzájuk tartozó falvakkal és birtokjogokkal.

Egyéb birtokairól és ingó vagyonáról a rendelkezést későbbre halasztotta.

Mivel több birtokjogi oklevélben unokaöccse János zágrábi püspök neve is előfordúlt, kinyilatkoztatta, hogy ezen igényeit nem érvényesítheti, és egyházi javadalmaival köteles megelégedni.

Egyúttal Erdődi Péter, István és Farkas részére sem engedett a nekik jutott birtokokra nézve szabad rendelkezési jogot; ezt jelentékenyen korlátozta. Megállapította, hogy nékik és örököseiknek elidegeníteniök mitsem szabad; ha a család valamelyik tagja, a szükség által kényszerítve, egyik birtokát elzálogosítani akarja, ezt csak a család egy másik tagjának teheti.

Ha Erdődi Péter ága kihal, birtokainak egyik része a prímás által Esztergomban alapított kápolnára, másik része a zágrábi püspökségre és káptalanra, harmadik része a család többi ágaira száll.

Ha Erdődi István és Farkas ága kihal, birtokai az esztergomi kápolnára szállanak.

Ezen intézkedéseihez, melyek által Bakocs Tamás az első magyarországi hitbizomány megalapítója lett, kieszközölte II. Lajos király megerősítését is. [1])

Mikor 1521 június havában az évek súlya alatt megtört főpap nehéz betegségbe esett, és rokonai, kanonokjai, udvari emberei által környezve, a halotti szentségekben részesült; a káptalan prépostja figyelmeztette arra, hogy Isten által néki adott ingó és ingatlan vagyonáról végrendeletet alkotni ne mulaszsza el.

Ekkor Bakocs előhozatta II. Lajos király oklevelét, melyben az 1517-ik évi rendelkezését megerősíti, és kijelentette, hogy az abban foglaltakat megtartatni kívánja. Az ágya mellett álló Erdődi Pétert külön is megkérte, hogy azzal, a mit néki már is átadott, elégedjék meg.

Péter úr meghatottan, zokogva ígérte, hogy végrendeletét

---

[1]) Bakocs Tamás 1517 május 25-iki fassiója és II. Lajos 1520 szeptember 4-iki megerősítő okirata Török Jánosnál. Magyarország prímásai. II. 93. 101.

[illegible] utolsó betűig híven meg fogja tartani, és biztosította nagybátyát, hogy ha kivánja, azt is, a mit tőle már kapott, bárkinek átengedi.[1])

A következő napokban Bakocs Tamás élőszóval végrendeleti [illegible]ott, az 1517-iki okiratban nem foglalt birtokairól és ingó vagyonáról.[2])

Egyebek között az esztergomi kápolnának hagyományozta: [illegible]mogymegyei Szinyér kastélyt, a hozzátartozó uradalommal, [illegible]gyós mezőváros negyedrészét, mely 3000 forintban volt neki [illegible]gosítva, a borsodmegyei Czekin faluban levő birtokrészt, egy [illegible] Pesten, egyet Budavárában, valamint ingó vagyonának egyik [illegible], míg másik felét »lelke üdvösségeért, szegények segélyezésére [illegible] isteni tisztelet fényének emelésére« szánta.

Végrendelete végrehajtóiúl fölkérte Szakmári György pécsi [illegible]pököt és királyi cancellárt — ki őt csakhamar a prímási szé[illegible] követni fogja, — továbbá András esztergomi nagyprépostot, [illegible]di Tamás esztergomi segéd-püspököt, Ibrányi István és [illegible] Ferencz esztergomi kanonokokat, Paksi János és Désházi [illegible] világi urakat.[3])

Alig húnyta be szemeit a nagy főpap, a végrendeleti végre[illegible]tókhoz királyi rendelet ment, mely tekintettel a közeledő török [illegible] részéről az országot fenyegető nagy veszélyre, megparan[illegible], hogy a Bakocs hagyatékában talált készpénzt és értéktár[illegible] a királyi kincstárba szolgáltassák.[4])

A végrehajtók meghajoltak a szükség parancsszava előtt. [illegible] forintot készpénzben, valamint »nagy összeg értéket képvi[illegible] szüst asztali készletet, arany lánczokat és gyűrűket, drága

---

[1]) A sági convent által 1534 őszén Esztergomban kihallgatott [illegible] vallomásai.

[2]) Sajnos, ezen végrendeletnek eddig nem sikerült nyomára jönni. [illegible] egyes pontjait ismerjük, későbbi okiratokból.

[3]) Mindezt a következő okiratokból tudjuk: a) Egyesség a végren[illegible] végre hajtók és More László közt, 1522 augusztus 25-ikén. b) II. [illegible] rendelete Désházi Jánoshoz, 1523 július 22-ikén. c) Az esztergomi [illegible] küldötteinek nyilatkozata 1524 augusztus 25-ikén. d) Az eszter[illegible] káptalan oklevele 1527 július 5-ikén. e) Az egri káptalan oklevele [illegible] augusztus 22-ikén. (E. K. L.)

[4]) II. Lajos 1521 július 29-iki rendelete. (E. K. L.)

köveket, kelméket, szőnyegeket és egyéb ingóságokat« szolgáltatt át. A miért kárpótlásúl a király Damasd várát, öt faluból á uradalmával, engedte át az esztergomi káptalannak. [1])

Negyedfélszázad viszontagságai és átalakúlásai után, Bak Tamás hagyatéka legnagyobb részben még mindig ugyanazon fi adatok szolgálatában áll, melyeket ő tűzött ki; mintha akar erejének hatalma birtokszerzeményeire és azokat illető intézked seire is átszármazott, azokat a tartósság biztositékaival fölruház volna.

A szinyéri uradalom ma is az esztergomi káptalané. Szen Margita és Polgári az egri káptalan jelen gazdagságának legfő forrása. Monyorókerék és Vörösvár, a kőrös- és varasdmegy uradalmak Erdődi Péter utódait uralják. A több ágon virág család ugyanazt a czímert használja, melyet megalapítójától örö költ; sőt ezt a Pálffi család is, mikor a XVI. század első felébe egy Erdődi leány házasodott be, átkölcsönözte, és szívesen fölcs rélte vele a Kontok és Héderváriak ősi jelvényeit.

Fraknói Vilmos.

[1]) II. Lajos király 1523 szeptember 1-én kelt okirata. (E. K. L

KOPASZ NÁDOR.

ÉLETRAJZ A XIII—XIV. SZÁZADBÓL.

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

VI.

Endre király korántsem kicsinylette Tamás fiainak fegyveres felkelését. Jól tudta, hogy összeköttetéseik messze elágaznak nemcsak a tiszai részeken, hanem a Dunántúl is s hogy a háttérben a szuzdali király keze működik.

Maga Adorjánvára is figyelemre méltó erősség lehetett. A Tamásfiak várai között mindenesetre a legerősebb, különben ezek nem ott fogadták volna szembe királyukat. Nem hegyen épült, mert mindkét oldalán hegyek vonulnak el. Lenn a völgyben, melyet a Berettyó hasít, az e folyó képezte árok és mocsarak között emelkedett. Épen e helyzete nyilván arra vall, hogy nem a tatárjárás után, hogyi váraink keletkezésének korában alapították, hanem jóval előbb, talán még az előtt is, hogy a felette emelkedő magaslatokon két nemzeti monostorunk keletkezett. Egyik Szent-István apostoli királyunk szent jobbjának, a másik Szent-Imre herczeg valamely ereklyéjének tiszteletére. Bizonnyal, klasszikus föld, a legszentebb történeti emlékekkel összeforrt hely, mely méltának tartatott arra, hogy nemzetünk e két drága kincsét bírja és őrizze s hogy királyok, saruikat levetve, zarándokoljanak hozzája. Az Árpád-kori monostorok sűrűbb jelentkezése nyilván itt is, mint több Sáros-Pataknál, fejedelmi lakhely közelségét sejteti.

Adorjánvára déli oldalához hajdan egy kis falu, szintén Adorján, támaszkodott,[1]) de már teljesen elpusztult. A várból is csak itt-ott maradt fenn még valami. Négyszögű öreg-tornya, bár csonkán és kettéhasadva, a legujabb időkig állt; de 1864-ben egy nyári vihar alkalmával a villám belé ütött s az annyi századot látott épületnek több mint fele része leomlott. Ezen kivül még csak egy, de szintén magas rom emelkedik rajta, valószinűleg hajdani

[1]) *Monumenta Vaticana Hungariae.* I. 1. 57. l.

urai lakának, az ugynevezett palotának maradványa. Különben az egész vár téglaépület volt, eredetileg erős kőfallal kerítve, de ez már körös-körül ledőlt.[1] Maga a vár helye is, egy kis emelkedésű földhát, ma jóval szükebb, mint azelőtt, mert legujabban, a Berettyó szabályozása alkalmával, a folyó uj medrét a vár déli oldalának vezették s az oldalból egy jó darabot levágtak.

E vár napjainkban hadi szempontból alig birhatna jelentőséggel; de történetünk korában az ostromló szerek gyarlósága s a várat környező mocsaraknak nagyobb kiterjedése, sőt feneketlensége miatt erős vár volt, s védőinek elszántsága még erősebbé tette.

Benn voltak-e a várban Endre király megérkeztével a Tamás-testvérek mindnyájan? nem tudhatjuk, mert a király ismételve említi ugyan, hogy Lóránttal és testvéreivel küzdött;[2] de azt is mondja, hogy Adorjánon kívül egyéb váraikat is ostromolta.[3] Igy nem lehetetlen, hogy a testvérek mindegyike külön egy-egy vár védelmére szorítkozott. Annyi bizonyos, hogy Adorján falain Lóránt vajda várta a királyt.

III. Endre megérkezésének s a vár ostromának ideje sincs feljegyezve, csak azt tudjuk, hogy 1294. nyarán kellett történnie, mert a tavaszszal kiadott oklevelek még nem tudnak róla semmit, de egy szeptember 17-én kelt okirat már említi,[4] s május 23-án Lóránt vajda, mint láttuk, még maga tört Fenesvárára.

Endre Adorján alá tekintélyes erővel érkezhetett; mint maga megjegyzi, általános felkelést indított a Tamásfiak ellen.[5] De erős ellenállásra is talált. Egymásután estek el legjobb vitézei: István

---

[1] Rajza megjelent *Szilágyi S.: Magyar történeti életrajzok II.* (1886.) évfolyamának 60—61. ll.

[2] »cum Rolandus woywoda et fratres sui, filii Thome, contra nos processissent ausu themerario et eorum castrum Adrian nuncupatum faceremus expugnari.« III. Endre király 1298-iki levele. *Wenzel G.: Árpádkori uj okmánytár.* X. 296., 369. ll. stb.

[3] »cum nos contra filios Thome, moto exercitu nostro ivissemus et *castra* ipsorum expugnari et demoliri fecissemus, in expugnacione castri Adryan« etc. *U. o.* XII. 706. l. — »quum Rorandus waiwoda et fratres sui, filii Thome, contra nostre Maiestatis coronam ausu temerario processissent, et castrum eorundem, *Adryanvara* nuncupatum, inter alia castra eorum expugnari fecissemus.« 1300-iki királyi levél. *Fejér Gy.: Codex dipl.* VI. 2. 259. l. stb.

[4] *Hazai okmánytár.* VI. 407. l.

[5] »cum contra Lorandum waywodam et fratres suos, filios Thome, pro quibusdam suis excessibus manifestis exercitum movissemus generalem.« III. Endre király 1300-iki levele. *Wenzel G.: Árpádkori uj okmánytár.* X. 369. l.

...r a Gütkeled nemből, a király kedves apródja;[1]) Péter, ...polt fia;[2]) Sinka, Tamás comes fia;[3]) Miklós, Stepk fia;[4]) ...s, Marchuka fia;[5]) Pál, Kene fia, az előbb említett Kompolt ...bessese;[6]) Aladár a Péch nemből, gyermekek atyja.[7]) A vár ...ban még mindig nem adta meg magát.

Ekkor Mikola, Kalotai Gerő fia állt a csapatok élére s uj ...mot intézett a vár ellen.

Kalotai Gerő az ugynevezett Kalotaszegnek volt ura, mely- ... községei Bánfi-Hunyad körül csoportosultak s történetünk ...ban még Biharmegye kiegészitő részét képezték.[8]) E községek ... Gyerő-Monostor volt Gerő úr nemzetségének fészke, hol ősi ...storuk hajdani egyházának félkörives ikertornyából az egyik, ... roskadozva, ma is áll.[9]) Bánfi-Hunyadtól nyugatra pedig ugy Kalotai nemzetség, mint a vidék erőssége, Sebesvára emelkedett,

[1]) »magister Stephanus (filius comitis Michaelis de genere Guth- ... fidelis et familiaris iuuvenis noster) consveta fidelitate, sub eodem ... Adrian vulnera letalia recepit super se.« A király 1298-iki levele. ... X. 296. l.

[2]) »in expugnacione castri Adryan idem magister Petrus (filius ... graviter extiterat vulneratus.« 1294-iki királyi oklevél. *U. o.* ... 706. l.

[3]) »Magister Synka, filius comitis Thome .... *nobis cernentibus*, ... eodem castro Adryan vulnera lethalia supra se recepit.« III. Endre ...ki levele. *Fejér Gy.: Codex dipl.* VI. 2. 258—9. ll.

[4]) »eum castrum .... Adorian vocatum expugnari fecissemus, in ...pugnacione ipsius castri Nicolaus prefatus (filius Stepch) lethalia vulnera ... pede per ictum balistaris sagitte nobis cernentibus supportavit.« ...-dál királyi levél. *Wenzel G.: Árpádkori uj okmánytár.* X. 369. l.

[5]) *Hazai okmánytár.* VI. 416. l. — *Fejér Gy.: Codex dipl.* VI. ... 343. l.

[6]) »pro morte Pauli, filii Kene, filii sororis sue carnalis (Herchweg ... filii Compoldi), qui sub castro Adryan vocato *nobis et omnibus* ... *castri cernentibus* .... ictu sagitte extitit interemptus.« 1294. ...-i 17-én kelt királyi levél. *Hazai okmánytár.* VI. 407. l.

[7]) »Magister Aladarius .... in expugnacione castri Adorian vocati ... extitit interemptus.« 1295-iki királyi levél. *Wenzel G.: Árpádkori* ... V. 122—3. ll.

[8]) »Castrum tunc Hunyadvara, nunc Sebesvara vocatum, antea in ... nunc Colosiensi comitatu habitum .... cum pertinentiis« ... Bánffy Ferencz és Imrének adja Ulászló király 1496. »Bude in ... Petri et Pauli apostolorum.« *Br. Bánffy-család levéltára.* II. 1.

[9]) Rajza megjelent *Bunyitay V.: A váradi püspökség története.* II. ...—349. ll.

melynek festői romjai a nagyvárad-kolosvári vasút mentén egy sziklatetőn látszanak. Sebesvára szomszédos volt Sólyomkővárával és így a két vár birtokos családjai közel állottak egymáshoz; el kell ezért itt mondanom egy regét, mely Sebesváráról maig fentartotta magát.

Sebesvárát — meséli a rege — s mellette egy másik várat az erdélyi vajdák korában két főur, két gyermekkori jó barát birta. Egyiknek daliás fia volt, a másiknak tündérszép leánya. A két jó barát abban egyezett meg, hogy gyermekeiket összeházasítják. A fiatalok szerették is egymást. Hanem az utolsó Árpád halála után vagy még azelőtt kitört párttusákban a két jó barát más-más párthoz tartozott. Igy jó barátokból ellenségek lettek s gyermekeiket is szétválasztották. Hanem a fiu és leány már nem tudtak ellenni egymás nélkül. A fiu megszöktette a leányt, de a leány atyja utólérte őket, a fiut levágta s várát földig lerontotta. [1])

A népmeséknek mennyi-annyi történeti alapjok mindig van, és így nem lehetetlen, hogy az idézett rege is épen a Kalotai Gerők és Tamásfiak gyűlölködésének emlékeiből szövődött.

Annyi bizonyos, hogy a Kalotai Gerők, mint már IV. Béla hívei, [2]) versengésben állottak a Borsákkal és hogy most, Adorjánnál Gerőfi Mikola akár boszuból, akár dicsőségtől szomjasan nyomult előre, áttört a várfalakon s Adorján a király hatalmába került.

Lóránt kivégeztetett s birtokait királyi adománynyal Gerőfi Mikola nyerte el. [3])

De Lóránt kiontott vére a bűnért, melyet Tamás fiai az utolsó Árpád ellen elkövettek, még nem volt elég engesztelő áldozat. [4])

---

[1]) *Kubinyi-Vahot: Magyarország s Erdély képekben.* II. 134. l.

[2]) *Fejér Gy.: Codex dipl.* VII. 4. 133. l.

[3]) »quum ipsi Nicolao (filio Gerew de Kalotha) in refrenando . . . . exterminandoque Rorando waywoda Transylvano, qui insigni protervia ductus, vexillum et arma in nos, caputque nostrum sacro regni huius diademate redimitum extollere ausus fuerat, plurimum in acceptis debeamus: hinc . . . . universas terras et possessiones prefati Rorandi infidelis, que inde a tempore exstirpationis eius nostro possidentur nomine, ipsi Nicolao, eiusque heredibus donandas duximus.« Endre király 1297-iki levele. *Fejér Gy.: Codex dipl.* VII. 4. 239. l.

[4]) Van egy oklevelünk (*Fejér Gy.: Codex dipl.* VII. 5. 502. l.) állítólag 1292-ből, mely Lórántot mint »volt« vajdát említi. Itt az évszámban kétségkivül tollhiba van; a levélben előforduló egyházi s világi méltóságok névsora legalább is 1297-re mutat. De ha ez évben Lóránt még él, akkor nem 1294-iki, hanem ujabb lázadása következtében végeztetett ki, miről azonban történeti emlékeink hallgatnak.

VII.

Lóránt vajdával egy időben tűnik el atyja, Tamás is. Az ifjú férfiú életének fonala a családjára nehezült megrendítő csapás alatt könnyen elszakadhatott. Történeti forrásaink ezentúl már csak mint »néhai«-t említik.

Fiairól is Adorján eleste után csak annyit hallunk, hogy élnek; de hogy megbódoltak-e Endre királynak, vagy tovább is dacolva s a trónkövetelő érdekében működve, mint üldözöttek s bujdosók töltötték-e életöket? nem mondják történeti emlékeink. Különben a politikai fordulat, melyért küzdöttek, Lóránt halála után sietve közeledett; Róbert Károly zágrábi megkoronázásakor (1300.) már küszöbön állott, Endre elhunytával pedig bekövetkezett S a mint a sír a honszerző Árpád utolsó sarját eltakarja,[1] előtérbe lépnek ismét Tamás fiai.

Kopasz, most már élő testvéreinek legidősbike, családjának feje lőn. Amint annakelőtte Lóránt, úgy most ő jár, ő említtetik mindenütt legelül. Hozzá van kötve ezentúl a család sorsa, mely vele együtt emelkedik és száll alá.

Az elsők között, kik az országba érkező Róbert Károly köré csoportosultak, Kopasz és testvérei valának.[2] S az ifju király, mint egykor a szintén ifju IV. László, amily lelkesen fogadja őket, ép oly készséggel nyit utat emelkedésökre. Dicsőítve idézi fel előttök Lóránt vajda emlékét, ki — úgymond — iránta való hűségének s hű szolgálatainak lőn áldozata.[3] Annál inkább igyekszik királyi kegyelmével elhalmozni s trónjához még szorosabban fűzni az élő testvéreket.

Elkobzott javaikat visszaadatta, de uj méltóságokról is gondoskodott számukra.

[1] Meghatóan mondja erről az egykoru (1303.) levél: »ultimo aureo ramusculo a progenie stirpe ac sangvine sancti regis Stephani primi regis Hungarorum per paternam lineam descendenti extincto, cum universi ecclesiarum prelati . . . . et barones, proceres ac universi nobiles et cuiusvis status homines regni Hungarie cum se vero ac naturali domino desolatos sentirent, scirent ac intelligerent, de morte eiusdem more Rachelis deplorantes et lamentum conturbatio etc. *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 52. l.

[2] »consideratis fidelitatibus et servitiis meritoriis magistri Beke, filii comitis Thome, qui nobis a *primo adventu nostro in regnum Ungarie*, ore et ordine geniture nobis debitum, cum omni fervore fidelitatis exhibuit et impendit.« Károly királynak 1307-ben kelt levele. *Nagy I.: Anjouk. okmánytár.* I. 132. l.

[3] »pro morte . . . . Rorandi waywode, qui in sua fidelitate et servitiis meritoriis nobis fideliter et ferventer impensis migravit ab hac luce.« Róbert Károly 1307. évi levele. *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 132. l.

Beke már legközelebb (1302.) mint bihari főispán ; [1]) Kopas pedig (1304.) mint bán (tótországi?) tünik fel. [2]) A harmadi testvérről, Lászlóról még ekkor sem hallunk semmit, mert talán neve mellett álló »Vook« jelző [3]) annyit jelent, mint »Vak« világtalan létére nem vehetett részt a nyilvános életben.

E közben, annyi viszály, annyi fegyverzaj után egy szinté zajos ugyan, de örvendetes eseményről értesülünk, mely a Tamá fiak nemzetségének fényét még magasabbra emelte. Az Ákos nem beli István nádor, Bekének, mint láttuk, ipája birtokán, Diós Győrött, lakodalmat tartott; fiát, szintén Istvánt, házasította.

A számos és fényes rokonságon kívül ott volt az ország szín java, s a rokonok között az egyik vő, Beke bihari főispán is. U sógorasszonya pedig, kit ősi szokás szerént menyasszonyi tánczr vitt, nem volt kevesebb, mint a cseh és lengyel királylyal roko bajor herczegleány. [4])

De a diós-győri lakodalom vidám zajára csakhamar ismé komoly események következtek, alkalmat adva a Tamásfiakna hűségök s bátorságuk kimutatására, de ujabb dicsőség szerzésé is. Róbert Károly 1304. őszén a koronarabló Wenczel király elle Csehországba indult s vele mentek Kopasz, Beke és János dandáraikkal együtt. Az egykoru tudósítás különösen Jánost, legkisebb testvért emeli ki, hogy mily vitézül forgatta a kardo mint pusztított, rabolt az idegen földön, mig végre hős tettei közbe maga is megöletett. [5])

Ezzel a Tamásfiak már felényire leolvadtak. Lóránt, Istvá

---

[1]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 32. 53. ll.

[2]) *Fejér Gy.: Codex dipl.* VIII 1. 160. l. — *Hazai okmánytá* VII. 319. l.

[3]) »Ladislai dicti *Vook* filii Thome.« *Nagy I.: Anjoukori okmánytá* IV. 91. l. A Vuk szláv névre (magyarul: Farkas) ily magyar vidéken ennyire magyar családnál alig gondolhatunk. Különben is a Farkas né csak ragadványneve lehetne, ezt pedig nyilvános, még pedig feltünö vise kedéssel nyerhette volna, ennek azonban épen semmi nyoma.

[4]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 53. l.

[5]) »Item pro morte magistri Iohannis, qui volens nobis fidelitat sue indicia per servicia meritoria demonstrare, cum ad repellandam iniuria per regem Boemie et suum filium nobis et regno nostro illatam, collec multitudine sue gentis et milicie, cum suis fratribus, videlicet Kopoz pal tino et ipso magistro Beke, una nobiscum et multis baronibus regni nos se in Boemiam transtulisset, ipsum regnum Boemie in reddendo talio ulcionis, destruendo, devastando, spoliando et igni comburendo; tand post multos triumphos commendabiles in illis partibus extitit interemptu Róbert Károly 1307. évi levele. *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 132

János őseikhez tértek, de emlékök még ragyogóbbá tette élő testvéreik szerencse csillagát.

Róbert Károly a holtak érdemeit is betudja az élőknek. Kopaszt a magyar ember által elérhető legmagasabb méltóságra, nádorságra emeli. Mikor történt ez? adatok hiányában pontosan kimutatni nem lehet. Némelyek szerént Kopasz már 1305. szeptemberében nádor;[1]) oklevelileg mint nádor, kunok birája és szatmári főispán 1306. február 2-án fordul elő a váradi káptalan egy kiadványában, melylyel a Bor nemzetségbeli Zeri László és István birtokukat, Illésmonostorát zálogba adják Kopasz nádornak. Ugyanitt említtetnek Szödös adorjáni és Bod Pál sólyomkői várnagyok is, mint urok, a nádornak képviselői.[2])

De a kiderült ég most sem maradt felettök sokáig felhőtlenül.

Ottó ellen-király, birtokában a szent koronának, elejéntén felkerekedett versenytársán, Róbert Károlyon s átkelve a Tiszán a Erdély keleti határáig nyomult előre. 1307. február 8-án Váradon időz. Kétségkivül azért jött, hogy a régi szent királyok példájára meglátogassa ő is Szent-László sirját és igy a nemzet szemében egy, mindenek felett népszerű, kegyeletes tényt végezzen; de más czéljai is valának. Az ország bárói s nemesei, kik — mint maga mondja — vele voltak, kevesen lehettek; többeket is akart megnyerni szép szóval, igéretekkel. De még adományokban sem volt fukar. A Kállayak ősének elfoglalt birtokait visszaadatni rendeli;[3]) Debreczen dúsgazdag urát, Dósa mestert a szabolcsmegyei Elep adományával lepi meg.[4])

Feltünő ez utóbbi adománylevélben, hogy Ottó adományának mintegy indokolásául azt hozza fel, hogy Dósa mester rokonságban áll az ő híveivel: Kopasz nádorral s annak testvéreivel.[5]) Valóban az egész ugy hangzik, mintha Ottónak sikerült volna Kopaszt és testvéreit is megnyernie. És csakugyan nádoraink névsorában Kopasz 1307. márcz. 4-én ugy van feltüntetve, mint Ottónak nádora;[6]) továbbá Károly királynak egy 1307-ben kelt oklevele

---

[1]) *Fraknói V.: A nádori és országbírói hivatal.* 160. l.

[2]—[3]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 107.—121. II.

[4]) *Fejér Gy.: Codex dipl.* VIII. 1. 220. l.

[5]) »eos considerantes fidelitates et .... meritoria obsequia magistri Dosa filii comitis Andree, cognati nobilium virorum, scilicet Kupaz palatini, magistri Beke et magistri Ladislai, filiorum Thome, fidelium nostrorum« stb. Ottónak 1307. május vagy márcz. 4-én kelt levele. *Fejér Gy.: Codex dipl.* VIII. 1. 220. l.

[6]) *Fraknói V.: A nádori és országbírói hivatal.* 160. l.

Kopaszról mint hűtlenről s volt nádorról szól;[1] egy tekintélyes munka pedig[2] már azt is tudja, hogy Károly király Kopaszt ezen 1307-iki hűtlensége miatt birtokától, a szatmármegyei Ecsedtől megfosztotta. De ez mind merő tévedés.

Hogy Kopasz Ottónak nádora lett volna, annak nincs egyéb nyoma, mint a fentebb idézett Dósa-féle adománylevél; de ugyanazon időben (1307. szept. 3.) Róbert Károly is nádornak nevezi Kopaszt;[3] hogy pedig ő kinek nádorául tartotta magát? azt látjuk ama tettéből, midőn ugyanazon év október 9-én a rákosi gyűlésen királynak kiáltja ki Róbert Károlyt.[4] Fontosabb lenne Károly királynak idézett 1307-iki levele, mely Temesvárott márcz. 31-én kelt, csakhogy itt meg a kelet évszámából a tizes a másoló tollában maradt.[5] Károly király az 1307-ik év első felében Magyarországon sem volt és igy ekkor nem adhatott ki Temesvárott levelet, hanem igenis tiz év mulva, 1317-ben, midőn épen márcz. 29-én, sőt május 9-, és 31-én is ott találjuk.[6] Hogy pedig Kopasz hűtlensége miatt Ecsedet elvesztette, annak alaptalanságáról meggyőz épen az idézett oklevél, melyből csak futólagos olvasás után is megtudjuk, hogy a kérdéses birtokot nem Kopasz, hanem a Kopaszszal szövetkezett Gútkeled nembeli Dorognak fia s unokái vesztették el. Különben is tudjuk más forrásokból, hogy Ecsed sohasem volt a Borsák birtoka, hanem mindig a Gútkeledeké.

És igy bár Ottó váradi látogatása s tán Adorjánban vagy Keresszegen személyes megjelenése is kinos helyzetbe s nagy kisértetbe hozhatta Kopaszt, de semmi biztos nyoma annak, hogy családja hagyományairól s Lóránt kiontott véréről megfeledkezve, Ottóhoz pártolt volna. Ottó Kopaszt és testvéreit illetőleg is oly tévesen lehetett tájékozva, mint az erdélyi vajda hűsége felől. E mellett szólanak a következő események is.

Még 1307. junius 1-én, midőn Károly király hivei Budavára alatt teremnek, Kopasznak öcscse, Beke szintén közöttök van, s egyike azoknak, kiknek leginkább köszönheté a király, hogy a vár birtokába juthatott.[7] Nem is maradt adós királyi jutalmával.

---

[1]) *Budai orsz. levéltár:* D. L. 1704. – *Fejér Gy.: Codex dipl.* VIII. 1. 227–8. ll. csakhogy itt több hibával, például: Durus Durug helyett.

[2]) *Gyárfás I.: A jász-kúnok története.* III. 39. l.

[3]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 132. l.

[4]) *Fejér Gy.: Codex dipl.* VIII. 1. 221. l.

[5]) Az 1307-iki oklevél Károly királynak 1325. évi átiratában maradt fenn.

[6]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 420., 424., 430. ll.

[7]) *Salamon F.: Budapest története.* II. 303. l. – *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 132. l.

Bekének még ugyanazon évben (szept. 3.) az ugocsamegyei szőlőst, e régi királynéi várost[1]) adományozta tartozékaival együtt. De a nagyértékű adományt még becsesebbé tette a királynak erről szóló levele, mely mig a király szolgálatában elvérzett testvéreit a legmelegebb elismeréssel említi, az ő szolgálatait is magasztalólag sorolja fel.[2]) Még ez évben, vagy legkésőbb a következőben Beke a királyné tárnokmesterének méltóságát is elnyerte.[3])

Erre visszatértek Tamás fiaihoz a régi, a IV. László korabeli szép idők, telve gazdagsággal, hatalommal, dicsőséggel, szerelemmel. Adorján, Keresszeg, Sólyomkő váraiban ismét cseng a gyermekek kaczagása, boldogít a vár asszonyának mosolya; ismét, mint egykor, csendesebb, boldogabb napokban:

»*Perg a rokka s vigan zeng a dal.*«

De ismét csak egy időre.

Még a legkisebb testvérnek, Jánosnak kiontott vére sem volt elég engesztelő áldozat.

VIII.

Kopasznak közel egy évtizedre terjedő nádori működéséről kevés nyom maradt fenn. Altalában, amily gazdag történeti emlékekben Róbert Károly uralkodásának második fele, épen oly szegénynek látjuk annak első felét, melybe Kopasz nádorsága esik. Az akkori folytonos zavarok és villongások egy részt nem is engedtek irásba foglalni mindent, másrészt a keletkező iratokat is sibbára megsemmisítették. De épen Kopasz korában a nádorság sem volt mindig az országos körű hatalom, mint azelőtt. Mig

---

[1]) *Szirmay A.: Notitia Comitatus Ugochiensis.* 93—4. ll.

[2]) »nos consideratis fidelitatibus et servitiis meritoriis magistri Beke, filii comitis Thome, qui nobis *a primo adventu nostro in regnum Ungarie* ... cum omni fervore fidelitatis exhibuit et impendit, et maxime pro morte fratrum suorum, videlicet Rorandi waywode .... item pro morte magistri Iohannis .... nec non pro serviciis, que nobis in castri Budensis occupacione *iam de novo* fideliter studuit exhibere, casibus se fortune committendo; nos igitur pro tot et tantis serviciorum meritis nobis fideliter et ferventer impensorum, licet plura incomparabiliter mereretur, et nos etiam eidem in maioribus providere intendamus, tamen in recompensacionem aliqualem serviciorum suorum predictorum quandam possessionem seu villam Seelens vocatam in comitatu de Ugacha existentem cum omnibus suis utilitatibus .... contulimus predicto magistro Beke. »Károly király 1307. szept. 3-án kelt levele *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 131—3. ll.

[3]) *Monumenta Vaticana,* I. 2. 117. l.

Róbert Károly trónja meg nem szilárdult, két-három nádor működött az ország egyes részei szerént. [1])

Kopasz nádor magán levelei közől egy sem jutott el korunk pedig mint fia. Bekcs, [2]) úgy kétségkivül ő is adott ki ilyenek A magán leveleket hajdan is csak elhányták, vagy ha megtürt is a levéltárakban, rendesen rájok irták: »nullius valoris« va »semmi haszonra sem valók.« Pedig mily érdekesek, sőt tan ságosak mindig akár a feleséghez, akár a fiukhoz vagy a gazd tisztekhez irott levelek! a férj szive, az atya bölcsessége, a gaz gondossága nyilatkozik bennök.

De Kopasz nádornak hivatalos leveleivel sem vagyunk sokk szerencsésebbek. Kétségkivül nem egy lappang még belőlök levéltárakban, mert eddigelé csak három ismeretes. Az egyik 130 szept. 15-én kelt a szatmármegyei Daróczon; [3]) a másik 1312. ja 21-én Adorjánvárában; [4]) a harmadik 1313. szept. 28. a szint szatmármegyei Gelényesen. [5])

De a levelek közől is a második csak a váradi káptalann átiratában maradt fenn; az első s a harmadik pedig pecsétje nélk És az ismét veszteség. Heraldikánk Kopasznak, s általában Borsa nemzetségnek czimerét még nem ismeri.

Van ugyan Károly királynak egy, 1312-ben Sáros-Patak kelt levele, melyet mint maga megjegyzi — az ő s az ors báróinak tetszéséből rajta kivül még Tamás esztergomi érsek »nagyságos Kopasz nádor« is megerősítettek pecsétjeikkel; de levélről már mind a három függő pecsét leszakadt, csak nyom látszanak. [6]) Ismeretes azonban a Kopaszszal egy származás szintén Borsa nembeli Nadányiak czimere: egy-egy halat tar két kar; [7]) de kérdés, vajjon e czimer ős eredeti-e? s nem csup Zsigmond király korabeli? amint azt a kerek paizs köré tekerőd

---

[1]) *Fraknói V.: A nádori és országbirói hivatal.* 160. l.

[2]) *Hazai okmánytár.* VII 381. l.

[3]) *Fejér Gy.: Codex dipl.* VIII. 1. 252—7.ll.

[4]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 249. l.

[5]) *Országos levéltár*: a Csicsery-család letéteménye.

[6]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 279—80. ll. — *Pesty F.: perdöntő bajviások* 161. l. 2) említi Kopasz nádornak egy 1309-iki lev lét, de amelyben a levél irója nem nevezi meg magát s csak annyit ár el, hogy néhai János nádort ősének mondja. V. Ö. *Nagy-Végheli Nagy: Zala vármegye története. Okleveltár.* I. 132. l. — Egy másik, Ad jánban év nélkül kelt birói levél valószinüleg Kopasztól származik, de ne nem fordúl elő benne, s zárlatán a gyürű pecsétnek is már csak mara ványai vannak meg. *Hazai okmánytár.* VII. 336—7. ll.

[7]) *Nagy Iván: Magyarország családai.* VIII. 6. l.

sárkány gyanittatja. Bár más oldalról ismét feltünő, hogy Biharmegyének czimerében (ha ugyan ősi ez is?) szintén megvannak a halak, és tudjuk, hogy nem egy megyénk átvette valamely kiválóbb nemzetségének vagy főispánjának czimerét, mint Szatmár a Károlyiak karvalyát, Hunyad a hollót, Gömör a Szécsyek sasát. De végre is ezek bizonytalanabb nyomok, hogysem rajtok elindúlhatnánk, és igy le kell mondanunk a szerencséről, hogy Kopasz nádor czimerét heraldikánk lapjaira ezuttal felirhassuk.

A nádor magán életéről, említett családi körülményein kivül, alig találunk egyebet feljegyezve, minthogy a váradi székesegyházban Szent-Vincze tiszteletére oltárt emeltetett, [1])

Szent-László király sirjának látogatói, kivált a királyok, királynék s főranguak, hiven a közmondáshoz, hogy »pénzzel járják a bucsút,« sohasem jöttek üres kézzel. Drágábbnál-drágább keresztek, kelyhek, serlegek, szőnyegek, bíborszövetek, miseruhák, ötvöltözetek voltak rendesen ajándékaik. [2]) Másoknak kegyessége még nagyobb áldozatokra is vállalkozott. Az oly nagy, oly fényes egyházban oltárokat emeltettek. Igy tett nem sokkal előbb V. István király, igy kevéssel utóbb Károly király is. [3]) S az oltár többnyire vagy valamely már oda temetett drága halott emlékére állíttatott fel, vagy az oltár alapitójának előre kiválasztott sírja lőn. Mindenki óhajtott Szent-László király hamvainak közelében, vagy az egykorn kifejezés szerint »lábainál« nyugodni a boldog feltámadásig. Igy történt, hogy a váradi székesegyház idővel annyira megtelt oltárokkal s elökelőink sirjaival, hogy a régi egyház már zengheté Szent-Lászlóról:

»Környül feküsznek téged császárok, püspökök, királyok és jobbágy urak.« [4])

Magában a XIV-ik században egy király-császár (Zsigmond) s két királyné temetkezett oda.

Kopasz nádor is valószinüleg azért emeltette az oltárt, mert abba kivánt temetkezni.

---

[1]) »Novissimis autem temporibus altare sancti Vincentii. . . . erexit et dotavit Copaz palatinus.« *A váradi káptalan legrégibb (XIV. századi) statutumai.* 71. l.

[2]) »Cyphis, vel aliis vocalibus argenteis ultra duas marcas argenti regulariter ponderantibus, item crucibus, calicibus, purpuris, tapetis, ornamentis altarium et sacerdotalium et his similibus per regem, reginam et liberos regales aut alios quospiam offerendis ad usum ecclesie nostre. . . . vere solito deputatis.« *A váradi káptalan legr. statutumai.* 61. l.

[3]) *A váradi káptalan legrégibb statutumai.* 71. l.

[4]) A »jobbágy« szónak hajdan egészen ellenkező értelme volt, mint napjainkban; főurat jelentett.

De aki isten házával gondol, az a saját háza iránt sem gondatlan. Kopasz kétségkivül építkezett otthon is. Gazdag volt, emellett a király utáu második ember az országban s még életének legjavában. De a régi várain s birtokain fenmaradt épületek közől alig tulajdoníthatunk neki csak egyet is. Talán a keresszegi vártornyot, mely már öt oldalu és igy mintegy átmenetet képez a csúcsives építészetbe;[1]) vagy azt a szép egyházat, mely a középkorban a Ferencz-rendű szerzeteseké volt s Adorjánvára tőszomszédságában, Szalárdon ma is emelkedik.[2]) Ez egyház szentélyének észak-keleti oldalán fenmaradt egy ablak, melynek mérműrei a csúcsives építészet első korára vallanak. S hogy ez építészet épen Kopasz nádor korában már utat talált Biharmegyébe, nevezetesen a szomszéd Debreczenbe, alább még meglátandjuk. Azt azonban már itt elmondhatjuk, hogy Szalárd történetében a Kopaszra következő évszázad épen nem volt alkalmas uj monumentalis építkezésekre.

De térjünk vissza a nádor országos pályájához.

Hogy királyi urának ugy trónja védelmében, mint országszervező munkájában kezére járt, azt igazolják Róbert Károlynak egyes kifejezései is, melyekkel öt, több évi nádorsága után is, megelégedéssel »kedves, hű nádorának« nevezi.[3]) De 1312. kezdve már szaporábbak az adatok, s tisztább világításban látjuk a nádor életét.

Az idézett év május havában, kevéssel a döntő rozgonyi ütközet (jun. 15.) előtt már a felvidéken van s Ujvár- és Zemplén vármegye közönségével előbb Kassa, majd Sárosvár alatt gyülést tart.[4]) Midőn pedig az ütközet után Károly király s a főurak, köztök az egykor oly makacs nemzeti párti váradi püspök, Imre, Sáros-Patakon tanácsot ülnek, velök van Kopasz nádor is.[5]) Csak annak nincs nyoma, hogy részt vett-e a rozgonyi csatában? De hogy ott a király oldala mellől a nádor alig maradhatott el, s hogy már a kassai és sárosi gyüléseken a királyi hadak szervezésével is foglalkozott, adatok nélkül is hinnünk kell. Annál inkább, mert királyi urának bizalmát s kegyelmét iránta egy év mulva sem látjuk megfogyatkozni. Mikor a király a következő 1313. év jun. 22-én Gyulamonostoron (ma Gyula, Békésmegyében) időz, vele van ismét Kopasz, kit még mindig a régi hangon nemcsak kedves, hű nádorának nevez, hanem kedvében is járni törekszik.[6])

---

[1]) Rajza megjelent *Szilágyi S.: Magyar tört. életrajzok*. II. 178. l.

[2]) Rajza *Bunyitay V.: A váradi püspökség története*. II. 151. l.

[3]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár*. I. 256. 314. l.

[4]) *U. o.* I. 256. l.

[5]) *U. o.* I. 280. l.

[6]) »ad peticionem Kopaz palatini, dilecti et fidelis nostri« az ung megyei Szinna birtokot Pánki Jakab comesnek visszaadja. *U. o.* I. 314. l.

Egy év mulva, 1314. julius 20-án még egyszer feltünik Kopasz mint nádor,[1]) de ekkor utoljára. A legközelebbi oklevelek (1317. január 2.) már egészen más hangon szólanak róla: egykor nádornak, hűtlennek, árulónak nevezik.[2])

IX.

Kopasz fegyvert fogott, hadat gyűjtött Róbert Károly ellen s a halálra fejedelmet akarta helyébe a trónra emelni. Ennyit tudunk történeti emlékeink.[3]) De hogy miért? hogy mi volt az ok, ami a nádort hosszú pályája megtagadására birta s oly vállalatba sodorta, mely a legkétségesebb volt akkor, miután Károly trónját már-már megszilárditotta s leghatalmasabb ellenét, Csák Mátét is legyőzte? erre nem feleltek történeti forrásaink.

Rang, vagyon nem lehetett indító oka. Nádor volt, kis király nem, s nem azt olvassuk, hogy azért fogott fegyvert, mert maga felett senkit tűrni nem akart, hanem, hogy más királyt akart. Egy királyt, egy ismeretlent Károly helyett, ki neki egy hosszu élet szolgálatai által már le volt kötelezve, s testvéreinek kiontott vérével lánczra csatolva! Ily lépésre csak a legszenvedélyesebb bosszú vezethetett, de hogy ez honnat eredt? az alkalmasint örökre titka marad történelmünknek. Igy meg kell elégednünk minden indokolás nélkül amaz egyszerű tényállással, hogy Kopasz ujra, harmadszor is pártütő lett. Vajjon oly szerencsésen fog-e megmenekülni ezuttal is, mint az előbbeni két esetben?

A régi nemzeti párt még mindig sokakat számitott hívei közt az országban; de nyughatatlan, kalandos természetű vagy magukat sértve érző felek sem hiányoztak. Igy Kopasznak nem volt nehéz szövetségeseket találnia. Kezet fogtak is vele: Péter Csanádi főispán, Petenye fia,[4]) talán a Petne, — régiesen Petenyeházyak őse; továbbá István, Lőrincz fia; Csompász és László, István fiai; János, Beke és Domokos, Csonta fiai; János és András, ki Ördögnek hivatták; nem különben Botos Miklós,[5]) a Moyus. Moys nádornak fia, anyjáról az Árpádok rokona.[6]) Mindnyájan Tisza-vidékiek s erdélyiek. Hogy legközelebb levői:

[1]—[2]) *V. ö.* I. 350. 411. l.

[3]) *Fejér Gy.: Codex dipl.* VIII. 2. 293. l. — *Nagy I.: Anjoukori* [illegible]. I. 412. l. — *Szilágyi S.: Erdélyország története.* I. 91. l.

[4]) *Fejér Gy.: Codex dipl.* VIII. 2. 293. l. — *Anjoukori.* I. 411. l.

[5]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 521. l.

[6]) »contra Kopoz filium Thome et Moyus filium Moyus nostros [illegible] rebelles et infideles.« Károly király 1322-iki levele. *Ibrányi-csa-* [illegible].

öcscse, Beke; fia, Bekcs, s elhalt bátyjának, Lórántnak fia, Istv sőt másik öcscse, László, a vak is, szintén vele tartottak, egyk adatok igazolják s alább rendre meglátandjuk.

Erre Kopasz és nemzetsége váraiban ismét megujult a r harczi zaj. Követek jöttek-mentek, jobbágyokat fegyvereztek csapatokat szállítottak ki és be. Majd megindították az irtó háb is mindazok ellen, kikről tudták, hogy Róbert Károlynak hivei

Ezek között elsők valának mindig a Báthoryak ősei, Gútkeledek, kiknek egyik nemzetsége, a Dobi Dorog, mint látt az Adorjánnal szomszédos Diószegen fészkelt. Itt, Diószeg köze ben emelkedett nemzetségi monostoruk is, az eggedi apátság, m mivel Mindszent tiszteletére volt szentelve, akkori kiejtés szerő »Mendszent«-nek is neveztetett.[2]) A monostor már ekkor v szerüleg, falakkal s bástyákkal is meg volt erősítve.

A Dorogok bár rokonok Kopaszszal régtől ellenséges láb állottak egymással. Az eggedi monostor kegyuri joga felett czivakodtak. Már 1311. előtt annyira ment a dolog köztök, ho Kopasz fegyveres sereget vezetett ellenök, várukat, ugylátsz Diószegen felégette s kettőt közölök: Dorogot, Péter fiát és Jánc Miklós fiát elfogta s börtönbe vetette.[3]) Midőn tehát most a Do gok hallották, hogy mi készül a szomszéd Adorjánban? azon tisztában lehettek vele, hogy mi sors vár reájok? A monostor fa között kerestek menedéket. És aggodalmok nem bizonyult ala talannak. Kopasz rájok tört s ostrom alá fogta a monostort.

Ugyanezen időtájban Kopasznak fia, Bekcs a krasznamegy Valkóvárból s Lórántnak fia, István Derguech (?) várából leszáll megtámadták a királyi Csehvárat (ma Szilágy-Cseh), s tüzet vet tek beléje. Midőn pedig erre a vár őrsége kirohant s velök me ütközött, az őrség vezérét Elefánti Dezsőt elfogták. De ez m sem volt rájok nézve szerencsés fogás. Elefánti a fogságból csa

---

[1]) »Petrus filius Pethena .... se nostris infidelibus et emulis, specialiter Kopoz quondam palatino, nostro manifesto infideli et emu adiungens et conplicans, contra nos in cunctis processibus ipsius Kopc quibus potuit, procedendo, destructiones concremaciones, homicidia dampna infinita nostris fidelibus inrogando.« *Nagy I.: Anjoukori okmán tár.* I. 411. l.

[2]) *U. o.* II. 218. l.

[3]) »quod Kopoz palatinus captivationem Drug filii Petri et Iohan filii Nicolai, ac combuscionem castri eorundem non .... non pro cau patronatus monasterii de Egged, super qua agitur inter ipsos, fecisset, s pro multis et plurimis excessibus et nocumentis eorundem.« Imre vár püspök 1311. jan. 1-én kelt levele. *Nagy I.: Anjoukori okmánytári.* 219. l.

ar kiszabadúlt és azután nem nyugodott, míg ugy Valkó-, Dergnechvárát el nem foglalta.[1]) Hova vonultak e várak- Bekes és István? az ugocsamegyei Nyalábvárába-e, melyre ...sz öcscse, Beke szintén kitűzte a lázadás zászlaját,[2]) vagy ... Adorjánba? nem mondják történeti emlékeink.

Különben maga Kopasz sem volt szerencsésebb Mindszent ...mával. A Dorogfiak egyikét, épen Dorogot ostromközben ...lte ugyan,[3]) de a monostort nem sikerűlt bevennie. Nem volt ...leje.

Az imént érintett események lefolyása több időt vett igénybe, ...sem azalatt Kopasz támadásának hire messze ne ment volna. ...sült arról a király is, s intézkedett a pártütés elnyomásáról. ...lak gyűjtésével s a vezérlettel Debreczeni Dósát bizta meg.

E Dósa a jövő események gondviselésszerü férfia. Fenmaradt ...étje az Aba nemzetség czimeréhez hasonlót visel;[4]) mind- ...llett nem az Aba, hanem a Káta nemzetségből származott.[5]) ...ja, András comes ős birtokáról, a bihar-, most hajdumegyei ...reczenről írta nevét,[6]) s Debreczenieknek nevezték még ...kait is.[7])

Dósa, mint a Gútkeledek, vagy bátyja, Rafain szörényi bán, ...dettől híve volt Róbert Károlynak s már 1311. előtt a Csák ...ó elleni harczokban a királyi seregek hadnagya. Hűségeért uj ...tokokat nyer[8]) s azon kitüntetésben is részesűl, hogy gyerme-

---

[1]) *L. o.* I. 522. l.

[2]) *U. o.* II. 264. l.

[3]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 522. l.

[4]) *Br. Nyáry A.: A heraldika.* 75. l. 2) VI. Tábla. 58. szám. ... a paizson egymás felett három, reczés pólya. *Budai orsz. levéltár ... N. R.* 1506. 27. — Fia, Jakab, szabolcsi főispánnak hasonló ...ható egyik levelének pecsétjén a Kállay-család levéltárában. ... *Mozaum.* — Dósa pecsétje megjelent *Archaeologiai értesitő*, 1878. ... 116. l.

[5]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 297. l.

[6]) *Fejér Gy.: Codex dipl.* VIII. 1. 220. l. — *Nagy I.: Anjoukori ...ár.* I. 233. l.

[7]) *Budai orsz. levéltár kinest. oszt.* Monial. Poson. S. Clarae. 7. ...—11. 14.

[8]) 1311. szept. 26. a pestmegyei Pach ot, s még ugyanazon év ... a Kékálló mellett Szent-Miklós, Szent-Lőrincz, Füzcstelek, egy ... ugyanazon keletü adománylevél szerént ismét »prope ecclesiam ... Fegwernek, Suma és Zuza birtokokat. *Nagy I.: Anjoukori okmány-* ... I. 233., és 235—6. ll.

kének maga Róbert Károly lesz keresztatyja. 1315-ben, mint a király komája említtetik.[1])

Ekkor, 1315. május 13-án Dósa még csak egyszerű főur, d 1317. aug. 1-én már mint bihari és szabolcsi főispán említtetik.[2] A következő fontos eseményeknek tehát e két határidő között, mi den valószinűség szerént 1316-ban kellett történniök. Károly kirá az önálló, vezéri működést Kopasz ellen aligha bízta egy egyszer nemes emberre; ahhoz hivatalos tekintély is kellett, hogy szavá a megyék nemessége, kivált urai fegyverre keljenek. Ezért hihet hogy Dósa 1317. előtt, és mindenesetre már akkor, mikor Kopas ellen a cselekvés terére lépett, bihari és szabolcsi főispán volt

Fegyverre hivó szava nem is hangzott el eredménytelenül Egymásután érkeztek meg a főurak közől fegyvereseik kíséretében János, Omode nádor fia, az Aba nemből;[3]) Lőrincz comes, Istvá fia, a Zoard nemből;[4]) Lukács, Gergely fia, a Peech nemből;[5] Lőrincz, Marhard comes fia;[6]) Iván és Simon a Kállayak ősének Egyednek fiai;[7]) a három Báthory: János, Lőrincz, Miklós.[8]) K kétségkívül még számosan, mint például a vérig sértett Dorogo A fentebbi neveket is csak szétszórt s egészen más czélra készül iratokban lehet feltalálnunk.

Dósa Debreczennél szállította táborba az érkezőket. Hol, város mely oldalán állt a tábor? nem mondják történeti emlé keink; a hagyomány sem emlékezik már reá annyi idő, több mint félezredév után.

Kopasz, úgylátszik bízva ereje és szerencséjében, vag sodortatva balvégzete által, nem várta be a királyi seregeke Eléjök ment.

Vele voltak töredékes tudósításaink szerént az urak köz csapataikkal együtt: ecsese, Beke;[9]) továbbá Lothard bán fia hárman;[10]) a Gútkeled nemből Dénesnek fiai szintén hárman,[11])

[1]) »magister Dausa, *compater* et fidelis noster«. Károly királyna 1315. máj. 13. kelt levele. *Anjoukori.* I. 380. l.

[2]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár* I. 435. l.

[3]) *Hazai okmánytár.* VII. 371. l.

[4]) *U. o.*

[5]) »Lukachys filius Gregorii de genere Peech .... missus per no una cum Dosa .... contra Kopoz filium Thome.« *Ibrányi-család levéltár*

[6]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 584. l.

[7]) *U. o.* I. 429. és II. 174. l. — *Zichy-okmánytár.* II. 251. l.

[8]) *Anjoukori okmánytár.* III. 60. l.

[9]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* II. 404. l.

[10]) *Hazai okmánytár.* VII. 374. l.

[11]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* II. 127. l.

Dorognak, ki Vakuak hivaték, egyik fia, Domokos s másik fiának, Lőkösnek fiai;[1]) Moys, a hasonnevű volt nádor fia;[2]) az Akos nembeli Ernye bán fiai;[3]) Ajdud kún vezér.[4]) Kopasz, mint nádor, a kúnok bírája is volt, és így közvetlen befolyást gyakorolt e harczias fajra, melylyel, mint láttuk, már IV. László halálakor összeköttetésben állott. Különben is a kúnok, mint a fejedelmi korban utódjaik, a hajdúk, — jó zsoldért s gazdag zsákmány reményében mindig készek voltak fegyverre kelni.

Csak azt nem olvassuk, hogy Kopasz seregében idegen, nevezetesen halicsi csapatok lettek volna. Valószínű, hogy nem is voltak, amint Károly királynak levele is csak annyit említ, hogy szándékozott olyanokat ellene felléptetni.[5])

Így felkészülve közeledett Kopasz Debreczen felé, s minden lépésével közelebb jött a válságos órához. Az ország figyelmének központja ekkor Debreczen volt, mely felé mindenki, a királylyal együtt, kérdve szorongó kebellel tekintett.

Kopasz amint megérkezett, vagy azért, mert a királyi sereget nagyra tekintélyesnek találta, hogy nagy óvatosságot látott szükségesnek, vagy mert fáradt hadát előbb pihentetni akará: őrizkedett a támadástól. Erre a királyi sereg támadott. Valkónak, a még ismeri, mint láttuk, Kopasz-párti, most már királyi várnak parancsnoka, Kenéz comes, különben is türelmetlen férfiu,[6]) tört először a párthűk táborára.[7])

Debreczennél fejlődött ki a csata, melyben bármelyik fél

---

[1]) *Budai országos levéltár.* D. L. 1704. — *Fejér Gy.: Codex dipl.* VIII. 1. 227—8. ll. csakhogy itt Durus áll Durug helyett.

[2]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* II. 404. l.

[3]) *Zichy-okmánytár.* I. 173. l.

[4]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* II. 404. l.

[5]) »Kopoz .... in nostri reginiinis contemptum et honoris regii preiudicium extranei principis et alieni domini, ut nos in nostris processibus impedire possint et turbare, auxilium et subsidium invocans, potenciam extraneam in nos et in regnum nostrum callida suggescione et induccione dicas introducere volens« etc. *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 412. l.

[6]) Haragjában embert ölt. *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* II. 403. l.

[7]) »in conflictu, quem Dousa .... cum Kopaz et Beke, filiis Thome, regis filio Moyus, Paulo filio Lothardi et Aydud cumano sancte corone infidelibus apud villam *Debrecen* habebat, ipse comes Kenez per ipsum dominum regem in opitulamen ipsius Dousa deputatus, ardore fidelitatis succensus tunc tam ipsum Dousam, quam alios sancte corone fideles nunc precibus inducens, nunc svasionibus pro bello committendo animans et confortans, prius in acies adversa partis irruit.« A pozsonyi káptalan 1329-ki levele. *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* II. 404. l.

arassa is a győzedelmet, nemzetünknek csak veszteni lehetett. Magyar magyarnak vérével áztatta ottan fegyverét.

Elejéntén, úgylátszik, Kopasznak kedvezett a hadi szerencse. Dósa serege érzékeny veszteségeket szenvedett. A súlyosan sebesültek vagy épen halottak közt voltak már a főbbek közül: a Zoard nembeli István comes[1]) Marhard fia ;[2]) Lukács a Peech nemből.[3]) A legbátrabbak egyike, Kenéz valkai várnagy foglyul esett.[4]) De meg volt írva a csillagokban, hogy Károly király trónja megszilárduljon s Magyarország jövendő fénykorának alapját képezze.

Kopasz, bár seregéből egész sorok, sőt hadtestek áldozták fel magukat a győzelemért,[5]) mégsem volt képes a szerencsét fegyvereihez csatolni. A diadal Dósához szegődött s Kopasz belátva erőfeszítései sikertelenségét visszavonult. De visszavonulása rendben, sőt fenyegetőleg történhetett, mert a királypártiak még a vitéz Kenézt sem szabadíthatták ki kezeiből.

Dósa győzedelme Debreczen sorsa felett is döntött. Ha elveszti a csatát, Debreczen okvetetlen feldulatik. Igy ellenkezőleg arról értesülünk, hogy e korban keletkezik a város emlékszerű, csúcsives egyháza,[6]) s talán épen — ősi szokás szerént — a hadi zsákmányból,[7]) hogy élő emléke legyen a debreczeni győzelemnek.[8])

X.

Kopasz meg volt törve, de még nem megsemmisítve. Várai még álltak. Adorjánba vonult. Tudta, hogy felkeresik, azért elszánt védelemre készült. Várakozásában nem is csalódott. A királyi seregek Adorján falai alatt termettek. Most megjelent maga a király is.[9])

Károly királynak egy oklevele 1317. julius 1-én Adorján-

[1]) *Hazai okmánytár.* VII. 374. l.

[2]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 584. l.

[3]) *Ibrányi-család levéltára.*

[4]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* II. 404. l.

[5]) »infidelium innumerabilis exercitus et fere omnis eorum societas tunc in prelio corruerunt.« mondja, természetesen, kissé nagyítva egy 1329-ben kelt oklevél. *Nagy I.*: i. h.

[6]) *Theiner A.: Monumenta Hung.* I. 507. l.

[7]) Szent-István a Gyula vajdától, Szent-László a kúnoktól nyert zsákmányon monostort épitett.

[8]) Ez egyház 1802-ben leégett s ekkor ahelyett, hogy a mű-, és történeti becsesel egyaránt biró épületet helyreállitották volna, lebontották. Gyarló rajza, mely leégése után vétetett róla, megjelent *Szücs I.: Debreczen* [illegible], 268. l. és *Bunyitay V.: A váradi püspökség története.* III. 218. l.

[9]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 522. l.

[illegible] alatt kelt.[1]) Ha az oklevél hiteles, akkor tudjuk nemcsak [illegible]orján ostromának idejét, hanem azt is, hogy az ostrom soká [illegible]zódhatott, mert a debreczeni csatáról már 1317. május 8-án [illegible]levelileg is van említés.[2]) Lehet, hogy a király megjelenése épen [illegible] ostrom hosszadalmasságával függ össze. Jelenlététől jogosan [illegible]rhatott gyors eredményt. Nem is csalódott. A Berettyó völgyén [illegible]mét hangzott a hadi kiáltás; Adorján falait rövid negyedszázad [illegible]lait harmadszor is vérrel áztatták, — nem idegen ellenség, hanem [illegible]fiak egymás vérével.

Az ostromlók között Iván és Simon testvérek, a Kállayak [illegible], kik már Debreczennél is hősiesen küzdöttek,[3]) és Elefánti [illegible] sebesi várnagy tüntették ki magokat.[4]) Kopasznak a lejtőn, [illegible]lyre balszerencséje vitte, megállnia ezuttal sem sikerült. Ador[illegible] elesett.[5]) A győzők örömét csak az csökkenté, hogy a rettegett [illegible]rtvezér kisiklott kezeik közől. Vagy átvágta magát az ostromló[illegible], vagy titkon menekülve, a várig terjedő Rézhegység erdőségén [illegible]resztül Sólyomkő várába jutott. A gyűrű, mely összetöréssel [illegible]egeti, egyre szűkebbre szorul.

A király Sólyomkő megvívására Joákim és István urakat [illegible], maga pedig Keresszeg alá nyomult. E vár egyik tartozé[illegible]ról, a biharmegyei Ósiről nyilván mondja egy oklevél, hogy [illegible] öcscsének, Lászlónak birtoka volt.[6]) Eszerént nem lehe[illegible], hogy magát a várat is László, a Kopasz-testvérek legcsen[illegible] birta, s most ő vagy fiai védték a király ellen. Annyi [illegible], hogy a király Keresszeget nem minden vérontás nélkül [illegible], de hamar elfoglalta.[7]) Juliusban jóhetett csak a vár alá, [illegible] augusztus 2-án már Szegeden időzött.[8])

---

[1]) *Fejér Gy.: Codex dipl.* VIII. 2. 70. l.

[2]) *Hazai okmánytár.* VII. 374. l.

[3]) »magistri Iwan et Symon, filii Egidii dilecti et fideles nostri . . . . [illegible], quem contra filios Thome ante Debrechen habuimus et sub [illegible] Adrian in conspectu nostre maiestatis cum sui sangvinis effusione [illegible] fideliter impenderant« etc. Károly királynak 1318. decz. 13. kelt [illegible] *Zichy-okmánytár* I. 250. l.

[4]—[5]) »tunc etiam cum castrum Adrian appellatum, quod tunc per [illegible] prenotatum infidelem nostrum contra nos indebite detinebatur, [illegible] manu expugnassemus: memoratus magister Desen sub eodem [illegible] (*igy*) efficaciter dimicando, obsequium exercuit graciosum, per [illegible] frequens et laudabilem (*igy*) ministerium honor, imperium et siblimi[illegible] [illegible] nostre non modicum sumpsit incrementum.« *Nagy I.: [illegible] okmánytár.* I. 522—23. ll.

[6]) *U. o.* IV. 91. l. — [7]) *Gr. Károlyi oklevéltár.* I. 47. l.

[8]) *Báth K.: Magyar királyok utazásai. Második kiadás.* 37. l.

Annál nehezebben tudott boldogúlni Sólyomkővel, noha oda küldött két vezérének megválasztásában alig járhatott volna el ügyesebben. Joákim és István urak azon Gútkeled nemzetségnek valának tagjai, kiknek monostorát, Mindszentet, Kopasz csak kevéssel előbb, mint láttuk, ostromolta, sőt Joákim testvéröcscse volt épen annak a Dorognak, kit ugyanott megölt. Róbert Károly Kopasz további sorsát halálos ellenségeinek kezeire bízta.

Az a Sólyomkő, hová most Kopasz menekült, nem a Fekete-Kőrös menti volt, melyről már fentebb szólottunk. Az a Sebes-Kőrös völgyén, Élesd mellett a hegyek között emelkedett. Különálló sziklatetőn, szédítő magasságban borongnak ma is romjai, melyek még mindig tiszteletet parancsolnak. Épségök korában bizalmat is gerjeszthettek a hozzája menekülőkben. Kopasz mindenesetre bízott bennök. Menekülhetett volna, nyitva állt előtte az ut Erdély felé; de ő e falakra bízta életét, s mi több, férfiui büszkeségét. Rendes ostromot várt, mi közben, ugy hitte, hogy ama kemény sziklán és falakon törik össze ellenségeinek homloka. De várakozásában csalódott.

Joákim és István, mint biharmegyeiek, jól ismerték Sólyomkő megközelíthetetlen helyzetét. Orizkedtek is a sikertelen ostromtól. Kevésbbé veszélyes, de annál biztosabb utat választottak a vár belsejébe.

Kopasz egy reggelen azt vette észre, hogy vára két oldalán, az átellenes két hegyormon szokatlan élénkség uralkodik. Csakhamar meggyőződött róla, hogy ott építenek. Valóban, Joákim és István a »szeget-szeggel« elv szerént Sólyomkő átellenében két uj erődött emelének. Hihető, hogy az erődök csak fából voltak építve, de igy is eléggé erősek s alkalmasak valának arra, hogy a várbeliek minden mozdúlatát ellenőrizzék s a külső világtól őket teljesen elzárják. Kopasz azonnal tisztában volt helyzetével. Látta, hogy az éhenhalás dicstelen sorsára van itélve. [1])

Egyedűl a külső megsegittetés hozhatott még számára szabadúlást. Öcsese, Beke még tartotta magát Nyalábvárában; Péter zempléni főispán, és a debreczeni csatában hű társa, Moys még nem voltak lefegyverezve. Lehetetlennek tartotta, hogy egyik

[1] »cum Kopasz .... a facie nostra fugiens, desperatus de misericordia in castrum suum Solyomku vocatum se recepisset, nos per nostros fideles dictum castrum obsidi et expugnari mandavimus, ad cuius expugnacionem hincinde ex opposito duo castella ereximus, in uno ipsorum castellorum prefatum magistrum Ioachimum, in altero vero Stephanum filium Apay ad expugnandum ipsum castrum et ad prohibendum victualia in id castrum deferenda principaliter deputantes.« Károly király 1325-ben kelt levele. *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* II. 217—8. ll.

másik segitségére ne jöjjön. De napok, hetek multával sem Emellett a vár élelmi szerei is egyre fogytak s azokkal fogyott ről napra jobban a szabadúlás reménye is.

Eme már-már reménytelen napok egyik hajnalán rendkivüli verte fel Kopaszt. Azt hitte, hogy a királyiak végre ostromot lenek. Valóban ostrom kezdődött, de a királyiakat ostromolták. ys jelent meg a sólyomkői völgyben s a királyi erődök egyikének sához fogott. És azt parancsnokával, Istvánnal együtt hatalmába eritette. De Joákim erődjével már nem birt. Sőt kénytelen volt avonulni, anélkül, hogy Sólyomkő sorsán segithetett volna.

Ezután Kopasz sem tarthatá magát sokáig. Kifogyva min- élelemből, megadta magát. Mint fogoly, a király elé hurczol- ott és azután osztozott bátyjának, Lóránt vajdának sorsában: egeztetett. [1])

Erre az események gyorsan közeledtek végkifejlődésök felé.

Péter főispán, továbbá Moys és Beke még egy ideig tovább dozák a pártütés zászlaját. Eközben történhetett, hogy Kenéz kai várnagyot, ki a debreczeni csatában foglyul esett, szilágy- gyei Valkóvára alá vitték s ott ló farkára kötve hordozák a körül, hogy ezáltal a vár átadására birják. [2]) Tervök azonban néz állhatatosságán megtört, s azután csakhamar hatalmasko- aiknak is végök szakadt.

Moyst és Bekét az Erdély felé eső részeken Debreczeni sa, most már erdélyi vajda s szónoki főispán, győzte le. [3]) Való- leg ő vette be Nyalábvárát is, de csak heves ostrom után, ybél András, ugylátszik, a Palócziak őse is elesett. [4]) Fent mplénben pedig az ép oly dúsgazdag mint hatalmas főispánt,

---

[1]) »Moyus filius Moyus, prescripte infidelitatis et criminis socius, dicto Kopaz prestare auxilium ac obsessores dicti castri repellere, castella nostra copiosa armatorum multitudine circumdat et impugnat, castellum dicti Stephani filii Apay capitur et ipse Stephanus abdu- captivus vinculis mancipatus; dictus vero magister Ioachinus castel- conservacioni commissum sic viriliter defendit et conservat .... ipsis hostibus nostris non valentibus ipsum expugnare et ab inde entibus, dictus Kopaz specialiter ministerio dicti magistri Ioachini coarctatur, quod *pro nimia penuria famis* dictum castrum Solomkow conservare nequivit, et capto ipso castro dictus Kopaz captus nostre dini presentatur; preterea antequam dictus Kopaz ad huiusmodi supplicium devenisset« etc. Károly király 1325. évi levele *Nagy Anjoukori okmánytár*. II. 218. l.

[2]) *Nagy L.: Anjoukori okmánytár*. II. 404. l.

[3]) *Fejér Gy.: Codex dipl.* VIII. 2. 293. l. — *Ibrányi-család levéltára.*

[4]) *Nagy L.: Anjoukori okmánytár*. II. 264. 335. ll.

Pétert az Ákos nembeli Mikch törte össze, [1]) ugyanaz, kit utóbl Micz bánnak neveznek el, de a kit tévesen tartanak a Bocskay Sós stb. családok ősének. [2])

És ezzel a belzavarok, mik Károly király uralkodását több mint másfél évtizeden át nyugtalanították, teljesen véget értek.

Következett a pártütés elnyomóinak megjutalmazása. Dósa, Mikcs, a Báthoryak stb. fényes méltóságokat s gazdag adományokat nyertek a pártütők elkobzott birtokaiból.

De Adorjánt, Keresszeget, Sólyomkőt, mintha attól tartott volna a király, hogy ismét pártütés fészkeivé lesznek, nem adta oda senkinek. Megtartotta koronája számára, melytől csak Zsigmond király idegenítette el.

XI.

Ime Borsa Tamásnak népes, hatalmas nemzetsége alig két évtized alatt a végpusztulás szélére jutott. A szép álmok, miket az atyai sziv fiainak jövőjéről szőtt, beteljesültek korán, de korán

[1]) *U. o.* II. 36. l.

[2]) Szamosközy István (*Történeti maradványai.* IV. 240. l.) még tudja, hogy a Bocskayak Simon bántól származnak, de Alvinczy Péter 1622-ben már Micz bántól, Budai Ferencz (*Polgári lexicon* (1866.) II. 443. l.) meg épen Simon Miczbántól (!) származtatja őket, s e származást legujabb munkáink is elfogadták. (*Nagy Iván: Magyarország családai.* I. 9. — II. 128. — X. 305. ll.) »Simon Miczban« vagy »Simon Michban dictus« neveket nem ismernek történeti emlékeink, nem is ismerhetnek, mert ama nevek merő absurdumok; de ismerik Simon comest, ki a XIII-ik században élt s kinek ama mesés hét, de egykorú adatok szerént csak hat fia volt (*Fejér Gy.: Codex dipl.* V. 3. 52. l. – VIII. 2. 294 l.) és ismerik Mikcs bánt, ki 1317 – 1341 közt szerepelt s kinek csak öt fia volt. De álljon itt különben is ismeretlen családfájának legalább a következő töredéke:

Mihály comes de genere Ákos.

Ákos. 1311.	Mykch. 1314.	Elek. 1314.
	1317. sárosi főispán. 1322. sárosi és zempléni főispán. 1323. a királyné tárnokmestere. 1327. tótországi bán † 1342.	

Lóránd. 1341–1342.	István. 1341. miles aul. reg.	Ákos magnus. 1341. miles aul. reg.	László. 1341. miles aul. reg.	Miklós.
Miklós.	1346. vasi és soproni főispán. 1351. posegai főispán.	1342.	1342.	
László. 1382.	Ákos. István.	László. Mihály. 1382.		

Források: *Nagy I.: Anjoukori.* I. 340. 411. II. 36. 71. 117. 175. 211. – IV. 73. 263. 577–8. ll. — II. 102. jegyz. — *Fejér Gy.: Cod. dipl.* IX. 1. 56. IX. 5. 609. ll. — *Századok.* 1873. évf. 619–20. ll.

el is enyészték. Derék, nagyratermett fiai egymásután buktak el, mert tettök, az Anjouknak hazánkba hozatala alapjában vétkes volt. Lázadás a törvényes király ellen. S hogy a Gondviselés igazságszolgáltatása annál feltünőbb legyen: Kopasz épen Róbert Károly által semmisül meg, kinek érdekeiért vétkezett.

Nemzetségéről ezentúl keveset hallunk.

Egyetlen fiának, Bekcsnek fennmaradt egy rövid levele, mely a szatmármegyei Darócról kelt, de év nélkül.[1]) Azonban tartalma, mely bizonyos Mihály nevü nemesnek falut igér, csakhogy magához édesgesse, — nyilván arra mutat, hogy e levél még Sólyomkő eleste előtt kelt. Ezenkivül Bekcsnek többé semmi nyoma.

Kopasznak testvérei közül csak egy, Beke élte túl a végzetes 1317. évet. Az idő engesztelőleg hatott őreá is; megbékélt a királylyal. De életére kettős gyász borúlt. Az utóbbi pártmozgalom nejének családját, a hatalmas Ernye-fiakat is földönfutókká tette.[2]) Váruk a szép Diós-Győr is ekkor lett királyi birtokká. — Beke 1326-ban még élethen van. Ekkor a király levele csak annyit mond róla, hogy hűtelen volt, de most hű.[3]) Ellenben 1334-ben átkozott emlékűnek mondja,[4]) ami nyilván annak jele, hogy már ekkor nem volt az élők között. Egy 1342-iki oklevélben végre csakugyan mint »néhai« említtetik.[5]) Különben hogy Károly király minden kiontott vér s minden kibékülés mellett is mily indulattal viseltetett Kopasz nemzetsége iránt, eléggé megvilágítja ama tette, hogy Váradon a Kopasz emeltette oltár címének megváltoztatásán működött.[6])

A másik, Kopasznál szintén fiatalabb testvérről, Lászlóról hallunk most is legkevesebbet s nagy későn. Egy 1341-iki királyi oklevél említi, de már mint szintén »néhai«-t, s hogy az ő fiai is hűtlenek valának s ezért birtokukat veszték.[7]) Hogy kik valának tulajdonképen e fiai? s ő maga mikor, hogyan fejezte be életét? arról eddigelé más forrásaink sem értesítenek.

[1]) *Hazai okmánytár.* VII. 381. l.

[2]) *Zichy-okmánytár.* I. 171. l. — *Kandra K.: Erne bán és fiai.* Századok. 1884. évf. 114. s köv. ll.

[3]) *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* II. 264. l.

[4]) *U. o.* III. 60. l. — [5]) *U. o.* IV. 226. l.

[6]) »altare sancti Vincentii, quod .... erexit et dotavit Copaz palatinus, demum vero manente memoria sancti Vincentii, fuit dedicatum per regem Karolum ad honorem sancti Lodovici pro remedio anime domine Beatricis consortis sue, que ibidem sepulta existit.« *A váradi káptalan legrégibb statutumai.* 71. l.

[7]) »possessionem .... Ladislai dicti Vook filii Thome quondam propter infidelitatem filiorum suorum perditam.« *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* IV. 31. l.

Az öregebb testvérnek, a még 1294. táján elhalt Istvánnak hasonnevű fia 1333-ban fejezte be életét, ugylátszik ott, hol történetünk kezdődött, a Fekete-Kőrös völgyén. Gyermektelen volt és így családjának utolsó sarja. Örökösévé Szent-László váradi egyházát tette, s ez egyházban, a szent király lábainál akart ő is sirba szállani. Akarata teljesült. Mikor pedig hagyatékát, az említett széplaki uradalmat, a váradi püspök és káptalan átvette, az elhunyt emlékére a váradi székesegyházban két oltárt emeltettek, egyiket a Szentháromság, másikat Evangelista-Szent-János tiszteletére, az előbbenit épen az elhunytnak sirja fölé.[1])

Özvegye, Athynai Egyed leánya a következő 1334. évben még élt s a széplaki uradalomból menyasszonyi hozományát s jegybérét kérte kiadatni.[2])

Még csak a legidősebb testvér, Lóránt erdélyi vajda családjáról van mondanivalónk. Három fia maradt: István, János és László. Az első, mint láttuk, résztvett nagybátyja, Kopasz felkelésében és szerencsésen túl is élte azt. Legkisebb öcscse, László, talán szivére nézve is érzékenyebb, az egyházi pályára lépett.

Mikor, 1333-ban, unokatestvérének, az imént említett Istvánnak koporsóját Szent-László székesegyházába hozták, László már váradi kanonok volt. És — mily csodálatosak a Gondviselés utjai! — ugyanakkor püspöke a nemzetségével annyit viszálkodó Gútkeledek sarja, Báthory András vala; egyik kanonoktársa pedig: Kálmán, épen Károly királynak fia.[3])

Itt a váradi káptalan körében találkozunk a Tamásfiak családjával utoljára. Lóránt erdélyi vajda özvegye, a hatalmas tótországi bán, Brebiri Joákim leánya fiánál, László kanonoknál töltötte élete utolsó napjait.

1337-et irtak. Lóránt neje, ha menyasszony korában nem volt is több tizennégy évesnél, ekkor, negyven évi özvegység után már nagyon éltes lehetett. Ehhez járultak még a nemzetség

---

[1]) »Nos vero cum episcopo ereximus et sufficienter dotavimus duo altaria: ad honorem sancte Trinitatis et sancti Iohannis ewangeliste pro salute anime Stephani filii Thome, qui sepultus erat ad ipsum altare sancte Trinitatis; obiit autem XI. mensis Ianuarii anno Domini MCCCXX tertio et legavit nobis et episcopo communiter villam Sceplak cum districtu tempore Andree episcopi.« *A váradi káptalan legrégibb statutumai* 72. l. Itt a leszármaztatást helyesebben igy kellett volna irni: »Stephani filii Stephani filii Thome«; de hogy a közbeeső tag kihagyásával csak közszerző vagy nevesebb ős említtetik, arra másutt is van példa. V. *Pesty F.: Krassó vármegye története.* III. 163. l.

[2]) *II. sz. a. melléklet.*

[3]) *A váradi püspökség története.* II. 74—7. ll.

ett csapások. Az idézett év január havában halálát érzé
ii. Azért még egyszer maga köré gyüjté mind a három fiát,
ég egyszer megáldja őket s rájok hagyja mindenét, — mint
i végrendelete mondja — jeléül kimondhatatlan anyai sze-
ek.[1])

mélyen sujtott családnak utolsó tagjai tehát Isten oltárához
iltek, melyen az egyik vagyonát, másik önmagát áldozta fel.
tök pedig felhangzik az özvegynek, az édes anyának »szere-
ava, méltó befejezéseül a visszavonás, a vér eme történetének.

Mellékletek.

I.

Kopasz nádor nemzetsége.[2])

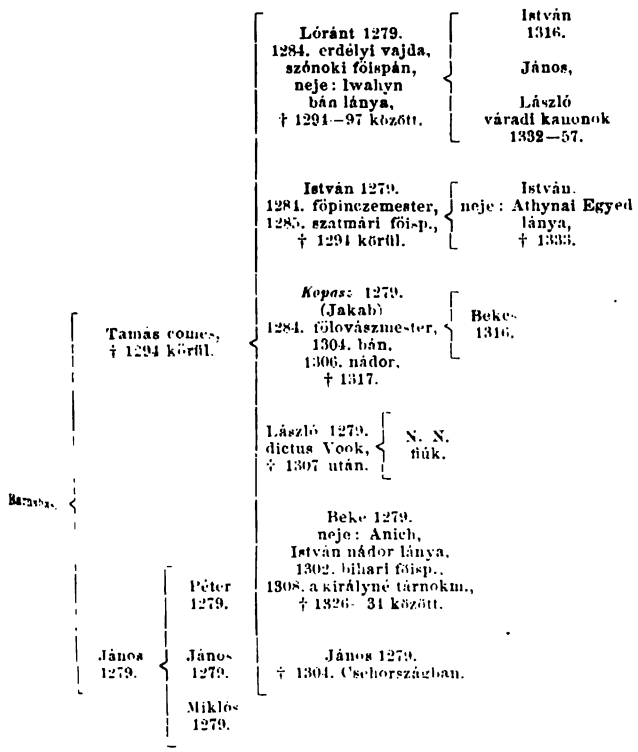

[1]) »in signum specialis amoris, quem erga ipsos gessit.« *Nagy I.: Történeti adalékok.* III. 320. l.

[2]) A munkában idézett források szerint.

II.

Az egri káptalan jelenti, hogy István özvegye, Athynai Egyed leá[nya] azon ötven márkát, melyet jegyruhája s hitbére fejében férje volt birtokából [a] váradi püspök és káptalan neki megajándlottak, nem fogadta el, hanem enge[dett] követel. 1334.

Nos capitulum ecclesie Agriensis significamus universis, quor[um] interest presentium per tenorem memorie commendantes, quod cum [in] virum discretum et honestum magistrum Michaelem nostrum sublector[em] coram quo venerabilis in Christo pater dominus Andreas divina patien[cia] *Waradiensis episcopus*, necnon honorabile capitulum ecclesie sue unac[um] nobili domina relicta Stephani filii Stephani quondam filii Thome, fil[ii] scilicet Egidi *(így)* de Athyna super facto rerum dotalitiorum et pa[rs] orphanalium *(így)* scilicet eiusdem nobilis domine et aliarum causaru[m] componere et easdem dotem et res parorfanales dicti dominus episcopus [et] capitulum suum ipsi nobili domine persolvere debuissent, ad instantes petitionem iam dictorum domini episcopi et sui capituli pro testimoni[o] destinassemus; demum idem magister Michael, noster sublector ad n[os] reversus nobis retulit eo modo:

Quod cum ipse ad premissum negotium peragendum in dicta civitat[e] Waradiensi devenisset, tandem coram ipso et coram religiosis viris, fratr[e] scilicet *Petro preposito* et conventu sancti Stephani prothomartyris eiusde[m] civitatis Waradiensis eadem nobilis domina personaliter ex una —, pa[rte] dictis vero venerabili patre domino Andrea episcopo magister *Ladislau[s] lector Budensis vicariusque suus generalis* ac capitulo suo discreti vi[ri] Petrus et Martinus *archidiaconi*, concanonici eorum suo et ipsius capitul[i] nomine parte ab altera comparentes, iidem discreti viri pro dictis dote [et] rebus parorfanalibus ipsius nobilis domine, quibus idem dominus episcopu[s] et capitulum suum iuxta consvetudinarium modum regni de univers[is] possessionibus dicti Stephani filii Stephani, per eundem Stephanum dict[um] *ecclesie Waradiensis iuxta ordinaciones et disposiciones testamentarias* legati[s] eidem nobili domine tenere dinoscerentur, ipsi nobili domine in person[a] eorundem domini Andree episcopi et capituli sui quinquaginta marca[s] quibus se prenotati dominus episcopus et capitulum suum tenere putavissent[,] coram ipso et dictis preposito ac conventu, quo exposuissent et constituissent[,] et easdem ipsi domine ratione premissa persolvendas prompti fuissent [et] parati in expeditionem debiti memorati.

Qua quidem pecunia visa eadem domina ipsas quinquaginta marca[s] nolens acceptare, centum marcas se dixisset pro dictis dote et rebus paror[-] fanalibus suis accepturam, scilicet quia ipsa domina requisita: cur dict[i] dominus episcopus et capitulum suum ad ipsas centum marcas tenerentur[,] causam valentem et facilem assignare non potuisse et predicti honesti vi[ri] credentes se in hoc defensionem habere legitimam, dixerunt eunde[m]

minum **episcopum** et capitulum suum ad debitum centum marcarum non nere, **unde questionem** huiusmodi, utrum dos ipsius domine sint centum arce. **an non ? et ipsa** domina discussioni et deliberacioni prelatorum et ronum **voluntarie** commisisse exponendum.

Huic autem negotio interfuissent nobiles viri, videlicet magister nericus **filius Bajdoldi** *unus ex quatuor iudicibus nobilium* Bÿhoriensis mitatus, **necnon magister** Nicolaus filius Kulche *vicecastellanus de Adrian* Keled **filius** Nicolai filii Durug per partes predictas communiter vocati rogati. **Datum sabbato** proximo post festum Omnium Sanctorum, anno mini **M-mo ccc-mo xxx-mo** quarto.

Eredeti, hártya : kerek hátpecsét nyomaival. Felette hanyag írás. — *Bölöni Sándor levéltára.*

Bunyitay Vincze.

KÜLÖNFÉLÉK.

KÖRÖSSY GYÖRGY FÖLJEGYZÉSEIBŐL.

1707--1708.

II.

Gróf Rákóczi Erzsébetnek a kis-tapolcsányi kastélyban hátra hagyott ingóságai.

1708.

A Felső-Vadászi Rákóczi-ház ifjabb vagy katholicus ágána végivadéka volt gr. Rákóczi Erzsébet, a Váradnál 1664-ben elese gr. Rákóczi László egyetlen leánya, gr. Rákóczi Pál országbír unokája, s előbb gr. Erdődy Ádámnak, majd gr. Erdődy Györg országbírónak neje. II. Rákóczi Ferencz fejedelemmel s úg Rákóczi Juliána herczegnővel igen szivélyes rokoni viszonyt tartot kik gyakran megfordúltak kis-tapolcsányi kastélyában. A grófn a ki gyermektelen volt, 1707. végén Horvátországban, férjéne száva-újvári kastélyában meghalván, — róla a kis-tapolcsányi ur dalom, a zborai és szerencsi stb. jószágrészek, Rákóczi Ferencz és nővérére szállottak. Ezen a jogon szállították át a kis-tapo csányi kastélyban hátrahagyott ingó értékeket, vagyis azok eg részét, 1708. tavaszán Rákóczi udvari tisztei Sáros-Patakra é Munkácsra. A ládákat az öreg Körössy György főkamarás nyit gatván föl, a maga ákom-bákom írásával azonnal följegyezte ta talmukat. De ez nem rendes lajstrom, hanem csak hirtelenébe papírra vetett, sok törléses fogalmazat; mindazáltal, mint műv lődéstörténeti érdekkel bírót, a rendszeres leltár hiányába közöljük.

1708. die 31. Martij Patakon. Kis-Tapolcsányból hozott portékák.

1. *Láda sub nro 36.* Sokszinű szőrfonal és 4 ecset.

2. *Láda, feketebőrös láda, nro semmi.* Benne négy zsákba *levele* 1. zsák sub nro 1. kezes- és reversális-levelek; második nro 3., van ben 191 levél, az *szent-miklósi jószágról* valók. Harmadik zsák nro 4., az szent-miklósi jószág. Negyedik zsák nro 6., az is szent-miklósi. — Francz

posztó német dolmány és kamizol, nyustprémes. Egy darab veres aba. kék posztó-zacskó. Két árnyéktartó. (Ez utóbbi keresztülhúzva.)

Sub nro 14. (*Láda.*) Ágyhoz való firhang, zöld atlacz, varrott, hét ab: körülete kékes tarka matéria atlacz-firhang; karikarezek 4. Haj- tafota-firhang, karika is 4. Viselt jól, tetszín tafota-firhang, karika is 3. Körületire felül keskeny zöld atlacz, aranyfonállal gazdagon varrva ik oldalain: aranykötés, aranyfonalból, darab ketteje hosszú. 4.

Karmazsin-atlacz, oly (?) keskeny varrásos 2.

Egy tetszin török matéria, hosszú, két végi rojtos, és ezüstvirágos üvés rajtok. Közepin és végin ezüstszüvés, karika-forma öt rajta.

Tarka selem pridli-varrás, hosszaskák; rojtos az félvégi, hamuszín- lemből, nro 1.

Ugyan oly varrásos kis szőnyeg, rojtos. (Keresztülhúzva.)

Kékes-sárgás atlacz, rongyos; falravaló (kárpit) volt valaha; egy arab, hosszú.

Tarka pridlibül és kék tafotából, igen elviselt, rongyos falravalók, 9.

Kék atlacz, virágossan szütt firhang, igen viselt, 9.

Kék atlacz székrevaló, darab 2.

Karmazsin anglia is oly, varrott, 2.

Megyszin atlacz varrott ingváll, par 1.

Zöld atlacz is varrott ingváll, par 1.

Tetszín tafota is, varrott, ingváll, par 1.

Karmazsinszín tafota is, varrott ingváll, par 1.

Ruha, kék selem, aranynyal varrott is 1.

Patyolat-ingváll is 8.

Slésia hosszú ing, férfi forma újjas is 12.

Egy pár puskatokra való varrás. Orrozóra való is kettő, scofiummal.

Egy pár zöld, virágos bársony tok. (Keresztülhúzva.)

Egy darab karmazsin rongyos tafota-ruhán egy pár puskatokra való kezdett varrás, de nem kész.

Szürke varrott ruha, fejr czérnával, 3. Varratlan is oly ruha 2.

Karikás ruha-firhang 10. Karika nélkül is, rongyos is, 6.

Egy rosz tetszín tafota kortina.

Tarka paplanforma firhangok 23. Oly keskeny hosszú darab is 2.

Vászon asztalabrosz nro 3. Vászon asztalkeszkenők 8. Három kre való szép szörvarrás. Négy pár czipellős. Két pridli tarka párna, s felől bür. Egy számvető kis tábla, kinyiló. Gyolcs vég 14. (Ezen utolsó tezdés keresztülhúzva.)

Nro 31. láda, öreg.

Török vagy tatár nyilak varrott fekete bürtokja.

Kilencz szál halhéj.

Lepedő 3, párnahaj 6; négye fejíreses, ketteje reczés.

Két derekalj-tok, ruha és dikta.

Török paplan 4.

Egy tetszín aranyos paplan, körül kék kamuka (Keresztülhúzva.)

Egy kék tafota paplan, körül tetszín virágos matéria.

Karmazsinszín aranyas paplan, egy; körül aranycsipkés, körületi feír atlacz. (Keresztülhúzva.)

Három székre való szép szörvarrás.

Egy asztalra való veres bör.

Egy új pridli-szőnyeg. Más is, viselt, nagyobb.

Ugyan egy új bécsi szőrszőnyegecske, szép. (Keresztülhúzva.)

Két pridli tarka párna, más fele bőr.

Egy készült szarvasbür. NB. Keztyűt csinált(atni.

Egy veres atlacz paplan, jól viselt.

Egy nagy öreg szőnyeg. Még kissebb oly szőnyeg.

Sub nro 34. feír láda.

Gyolcs vég 20. Vászon 7.

Sub nro 37. Templomhoz; köz, festett ládába.

Egy missale és portatile.

Két pridli varrás párnácskák.

Egy szörpridli antipendium, szép.

Egy veres-aranyas matéria casula, stola, manipulum.

Cingulus, feír.

Egy ezüst aranyas kelh és patina.

Egy pár kis ezüst gyertyatartó.

Egy vastag vászonlepedő.

Slesia, két végi aranyas, mappa.

Egy paraszt alba és humerale.

Egy veres virágos matéria velum, bursa és pula.

Egy veres tafota umbella; körül virágos, rojtos matériás.

Öt szent képek. Hat veres kamuka kortína, ki is az tükrökkel volt.

Sub X. feír láda.

Madarász-hálók benne, 21. [1])

Egy scatulába len és orsók. Más scatulába öreg lámpás 2, és egy tokba két elefántcsont-gyertyatartó. — Egy falra való óra.

Hét kolomp.

Nro 33., bűrös láda.

Zsacskóba bors: más: gyömbér; harmad: mandula; 4-ik: apró dara. — Egyv.

Könyvek 24. Biblia, magyar: magyar biblia második része. — Opera Cecilei Cipriani. Georgica Curiosa. — *Protocollon, Rákóczi Pálé, 1631-beli.* — Conventionale, 1659. — Lengyel historia. — Tiszta

[1]) Rákóczi Erzsébet grófnő szenvedélyes vadász, s általában amazon jellegü nő volt.

rosos öt tarka födelü lenkönyv (így): kettő zöld-aranyas fedelü. — natica sok nyelven. — Két német könyv. — Magyar in tres: 1. ma 12 stellarum; Lelki fegyverház; Catechismus. Mennyei kor-y. — Egy lenkönyv, nagy.

Sub nro 7., bőrös fekete láda.

Beleterétve egy feires viselt abrosz.
Asztalabroszok nro 13. Asztalkeszkenők nro 43.
Lepedő kettő. Paraszt-párnahaj 2.
Egy csomó vastag lengyel kötés, két tenyérnyi széles.
Dib-dáb kék matéria.
Vászon asztalabrosz 3; keszkenő 8.
Négy pár czipellős, varrottak. (Azaz: kihímzettek.)
Egy tükör. Egy jegyző tábla.
Egy pár zöld bársony puskafedél.
Egy rókabéllés két darabban. NB. Feketére felbélleltettem, gyászra.[1])
Két ládába vászon-kárpit;[2])
Egy ládába szögezve egy oroszlán-asztalláb.
Sub 3. Képek, világi. Rámás, öreg 8, aprók 12.[3])
Sub 4. Egy kék rámájú tükör.

Összeszegezett láda, sub nro 5.

Két öreg tükör, egyik igen elbomlott; 3-dik is, kissebb.

Összeszegezett más láda, sub nro 6.

Rámás szent kép 4, virágos 2. Rámátlan képek.

Sub 7. szegezve.

Egy kép rámája.

Egy öreg láda, sub nro 10.

Egy oroszlány-asztalláb. — Sok len. — Csörgős hám. — Kendervedér három csomó. — Két bolon-játék, (így.) Egy ón-mosdó felső része. — Gömbüleg 2. Egy kis lombik födelestül. — Melegítő. — Czukor-csiló két fülü réz-serpenyő. Sárgaréz kalán. Más szürő-kalán. (Az öt első tétel keresztülhúzva.)

Öreg fejr láda, sub 20.

Aranyas asztalfiai, felső részére valók és czifrái. Egy kis asztalka, szép. — Ón mosdó és felső része. — Golóbis 2. — Lombik fedelestől. Czukerbaker, réz, két füle. — Serpenyő; réz öreg kalán és szürő. Négy nagy kép, rámátlan, öszvehajtva.

[1]) Rákóczi Erzsébet halálát t. i. a fejedelem udvarával együtt megyászolá.

[2]) Ezekre vadászati, mythologiai, bibliai jelenetek, vagy történelmi képek szoktak festve lenni. Kár, hogy Körössy bővebben le nem irta.

[3]) Számos kép említtetik alább is. Sajnálatos, hogy Körössy ezek leírásánál is megtartotta szokott szükszavúságát.

Hosszaska öszvéres ládába, nro —

Ónlányér 42. — Új, szép plé 1. — Bádog-palaczk 5. — Ón — Fánktoló ólomból. — Egy zacskó timsó. — Négy rézgyertya vaskoppantó.

Más öszvéres láda, nro —

Láncz, kötőfékre való 6. — Nyaklánez 5. — Bádog-palac Gyöngyszita 2.

Más ládába szögezve.

Ónlalak 18. Tányér 21.

Fehr öreg láda, sub —

Derekalj 3. — Fel-el (fejalj) 12. — Német és asszonyké — Egy tükör. — Veres posztó ablakra 5, kék 3. — Vászon 9 —

Utólag ideírva, ugyancsak Körössy György kezével:

1709. Munkácson in Januario az házban csináltam fel apr rámás német és asszony apró képeket nro 22; veres rámás kis k öreg, rámás képet 5; rámátlan felszögeztem 5; rámás virág is 2.

Sub nro — puskák.

Három ezüstös stucz, ketteje aranyas is, vont lukuk.
Egy pár réz-csüjű stucz.
Egy pár stucz, fekete agyú, vont lukú.
Egy pár szürke-tarka agyú stucz, vont lukú.
Más egy pár stucz, kinek kerekei belől. Szürke agyú, vont
Egy kis stucz, tekervényes csüjű, vont lukú.
Egy kurta, flinta forma, ezüstös, vont lukú stucz. Más is oly, ezüs
Két gyöngyházas tersinyi.
Egy flinta-fogású kerekes-puska, vont lukú, hátul az sárkány
Negyven körtve forma és kúcs.
Három golóbis forma. Egy puskamérték.
Egy számszer-íj. (Armbrust.)
Tokba: egy pár kis stucz, ezüstös, vont lukú. [2])

Két küasztal. — Egy aranyas ágy.
Egy vaságy. — Vaskemencze. — Egy tokba lámpás.
Egy vasláda. Item, kissebb.
Egy rézmozsár törőstül. — Egy rosz égettboros fazék.
Egy nagy, fedeles rézkondér, főzni. — Más, kissebb, fedél
11. egybejáró kondérok, fedeles.
Egy öreg, fedeles, vasfogatos katlan. Kettő fedél nélkül; harmadik. — Egy rézfödél. — Három vasmacska.

[1]) E pótjegyzetből következtethető, hogy e kis-tapolcsányi gok utóbb Munkács várába szállíttattak Patakról.

[2]) Ezen aránylag felesszámú és kiváló mivü vadászfegy tanúbizonyságai a néhai grófnő rendkivüli vadász-szenvedélyének.

Egy üres pinczetok.
Két kis fekete screptis. (Schreibtisch ?)
Két török szőnyeg.
Új feír csujtár 8 ; ócskák 50.
Matrácz egy.
Lóra való ruhák 31 ; nyakára is 18.

Sub 33 ládába.

Csontgyertyatartó és 9 pecsétek. — Officium Beatae Virginis, magyar. — Egy ezüstös kardhively, fekete rosz tarsolos. — Két árnyéktartó.

Eddig az öreg Körössy György jegyzéke. Megjegyzendő, hogy gr. Rákóczi Erzsébet, mikor 1703. septemberben a kuruczok előcsapatai Ocskay László alatt Kis-Tapolcsányhoz közelegtek: az ottani várkastélyban levő arany-ezüstmíveit s általában értékesebb ingóságait még idejében társzekerekre rakatván, elvitte magával férjének horvátországi jószágaira; s ehhez még Kis-Tapolcsányt a kuruczok elfoglalván, ki is rabolták, bár nem teljesen: mert tisztjeik akadályozták őket, a mennyire lehetett.

Körössynek ugyanezen füzetben levő harmadik darab irata szintén számadás:

»1703. hogy Szakmárhoz, Urunkhoz ő Ngához mentem, vittem dutkát (lengyel pénz) száz lengyelt, 245 máriást, 41 rhénest, kr. 13. = rh. fl. 386. xr. 13.«

Ez az első számtétel. Utána 1703-tól 1706 végéig bevett különféle, többnyire aprólékos összegű és különös érdekkel nem bíró tételek következnek. Ezek után ismét, ugyancsak 1703-tól 1708. september végéig, az ezredektől s egyéb hadcsapatoktól, hadi és udvari tisztektől fizetéseik kiadásakor az ország kincstára számára levonni szokott regulamentális hányadokból való bevételek részletezése jő. E tételek közt van néhol egy-egy oly dátum, szolgálati viszony megjelölése, vagy más ilyes aprólékos adat, mely a történetbúvárnak némi felvilágosítást nyújthat, — általánosabb érdekkel azonban nem bírnak. Ezért közlésüket mellőzzük, csak a végeredményt iktatván ide, hogy t. i. Körössy kezeibe az említett öt év alatt e czímen mindössze 7022 rh. fr. 42 kr. folyt be, és pedig ezüstpénzben csak 2026 fr. 55 kr., a többi rézpénzben, ú. n. libertások- és polturákban. Az 1708. április 11-iki bejegyzések közt előfordúl Rákóczi udvari képírója *Mányoky Ádám* fizetéséből való egy levonási összeg is, 5 rh. forint. (Mányoky jelentékeny fizetést: évi 900 frtot húzott, és szabad asztala, teljes eltartása, külön szolgája volt.)

Eredetiből közli: Thaly Kálman.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A román eredet.

Der Ursprung der Rumänen czíme azon 1—48 nyolczadrét lapra terjedő s Bécsben *Hölder Alfred* cs. kir. udv. és egyetemi könyvkereskedő által kiadott felolvasásnak, melyet *Hunfalvy Pál* a nemzetközi orientalisták bécsi, VII. congressusi gyűlésén a múlt évben német nyelven tartott, melynek ismertetése kétszeres érdekű ránk nézve; egyszer tárgyáért, másszor, mert az eredeti közöttünk oly mérvben, mint kivánatos, a kiadásnak ugy nyelve, mint helyének távolsága miatt nem terjedhetett el.

Rumän irók, különösen az erdélyrésziek, jókora idő óta azon fáradoznak, hogy autochton nemzet-létöket, más szóval a magyarnál régibbségöket Erdélyben történetileg kimutassák; a dacorománoktól való tiszta és egyenes leszármazásukat állítják, tehát Erdélyhez tulajdonjogot formálva, a magyarokat jövevényeknek, a kik a hajdani román állam és nemzet romjain építették fel saját államukat; jogbitorlóknak tekintik őket s mint sajátjokat követelik vissza őshazájukat.

Ez eljárásban a legkomolyabb figyelemre méltó az, hogy — politikai és tudományos irány képviselői Jassyban és Bukarestben, tehát Romániában élnek, a romániai tudományos akadémia tagjai, az odavaló egyetem tanárai, kiknek erdélyi rumän tudósok és emigransok szolgáltatják az adatokat, azok kibővítve feldolgozzák, könyvpiaczra viszik, s a politikai lapok az ottani román művelt körökben terjesztik és népszerűsítik a könyvek tartalmát és tanait.

Ifju államban, minő Románia, természetesen tetszenek az ily irodalmi termékek. Hizeleg hiuságuknak hazájok határainak a hajdani Dacia határaiig kiterjesztése ábrándja és reménye. A képzelődések e mosolygó vidékein járó román történetirodalom népszerű a maga hazájában, innen a kárpáti havasokon, az erdélyi részek elégedetlen rumäneiban pedig erősen táplálja a Románia iránti rokonszenvet és kifelé vágyakodást, éleszti és folyton ébren tartja Magyarország és a magyar nemzet ellen létező idegenséget és reactionarius szellemet.

A román történelmi munkásság ezen távolléte s a román
lom termékeinek hazánkban ismeretlen-volta az oka annak,
y nálunk arra kevés súlyt fektetnek, tudósaink vele nem fog-
oznak s háborítatlanúl engedik, hogy ama veszélyes tanok
mánia népénél gyökeret verjenek, az erdélyrészi elégedetlen
-románokban ábrándjaikhoz ragaszkodásukat növeljék, szóval:
y a román történetirodalom mezején terjedjen el a gyom, s az
ságot fojtsák el mesék és a képzelődés ábrándjai

Az egyetlen tudós és igazán komoly hazafias író, a kit e
lygés mélyen bánt, Magyarországon Hunfalvy Pál, a m. tud.
démia főkönyvtárnoka, a magyar tudományos világ méltó
kesége. Ő ismerte meg a román tudósok érintett irányában a
gyarországra nézve kétségtelenül létező veszélyt, s immár szá-
s művében, értekezésében és felolvasásában azzal szembe száll-
: mind az autochtonsági elsőbbség, mind a daco-román álmak
ténelmi absurditását nem egyszer megczáfolhatlan érvekkel és
kkal mutatta ki.

Hunfalvynak — ugy látszik — a romániai tudósok politikai
tudományos törekvésének be nem vallott általános nagy czélja
g lelke előtt. Jól ismeri ő azt, látja, hová tartanak, mit akar-
elérni ethnologiai és tudományos tervökkel s ehezképest ő
nagy keretben alkotta meg ellenvédelmi műve tervét. Minden
ján uj irodalmi mozzanatra, a mi a jassy-i és bukaresti könyv-
zon feltünik, éberen figyelmez, s azonnal viszhangot ad rá, ír
és megczáfolja. Ha ilyen nincs, maga keres ki tervéből oly
, a mit még nem tárgyalt, kidolgozza s alkalmas időben és
den közönség elé bocsátja.

Ilyen a szóban levő orientalista-congressusi felolvasása is.

Elvezet látni azt a nagy tudományi készletet, melyet e
ésnak a *rumänek eredete* megfejtésében felmutat, azokat a
ulbázó történelmi momentumokat, melyeket ő a tudomány
lános mezejéről mint czéljára tartozókat kiválaszt, s melyek a
kérdés eldöntésére valóban befolyással vannak, azt a mély
moló észt és erős logikát, mely az ellenfél érveinek s épité-
k lerontásában nyilvánúl, végre azt a szelid gúnyt, melylyel
rtkezetlenségeit s állításai tarthatlanságát nevetségessé teszi.

A rink nézve mondhatni praehistoricus kérdés, a mi itt
eg, nem hazai történetforrásokból fejthető ki s határozható el.
egyetemes történetben található csak megfelelő tájékozás.
nem a magyar vagy német krónikák azok, a hol a tudósnak
nia kell; hanem a római és byzantini irók műveiben szórvá-
n fenmaradt emlékekből kell kikeresni, az itt-ott létező
ágtételeket vagy a kérdés velejére tartozható apró részlete-
Végre a nyelvek történetének tényeit kell éles kritikával meg-

figyelnünk, s azokból olvasnunk ki tulságtól ment józan ité igazságot, vagy következtetni a valót ott, a hol semmi m nem áll rendelkezésünkre.

A rumän autochtonsági s ős daco-román vérség tan falvyban emberére talált. A ki a görög, latin ó-classicus ny kivűl, a latinból származó minden nyelvet, tehát a román ismeri mint ő, s e rendkivűli tudását finn, ugor s több ész az összes európai modern mívelt nyelvek ismerete segíti volt nálunk hivatva arra, hogy a nehéz kérdésben a rom ténetirókkal tudományos vitába bocsátkozzék, s az azok á állított hamis elméleteket és tanokat megczáfolja és l Sikerűlt is neki eddig e munka. A hány kérdésben felszól nyiban lesz győztes. Azt nem mondom, hogy okoskodá bizonyosságot olykor inductio is ne pótolná; azt sem, hogy tásában itt-ott hézagok ne lennének; de az tény, hogy igen a legrejtettebb igazságot nem is sejtett uj adatokkal deri hozza tisztába, oly történelmi kérdésekben, a melyek iránt homályban voltunk.

E rövid tájékoztatás után lássuk a felolvasás tárgyá

Hunfalvy e kérdést teszi fel magának megfejtés vég *keletkezhetett a rumän nyelv?* S három lehetőséget állít f Dunától északra, tehát Erdélyben, s onnan terjedt el Dunán-túlra. 2. Északon, tehát Erdélyben és délen va Balkánfélszigeten egyszerre. 3. Délen a Balkánfélszigeten, terjedt el északra, a Dunán-túlra, tehát Erdélybe is. A déli félszigetit makedo-rumän, az északi, erdélyit daco-rumän n mondja s mindkettő anyjának az ős rómait.

Mindenekelőtt egybehasonlítja a daco-rumän, maked és latin nyelvet, azután e kettőt és az olasz nyelvet elisme az alap anyag mindenikben a latin, a kétféle nyelvet a l tájbeszédnyelvének [dialectus] mondja, idéz tiszta görög szókat mindkét dialectusban, továbbá olyakat, melyeknek zása nincs tudva s ki nem mutatható, végre mindkét dial három oly sajátságát hozza fel, mely egy latin testvér r sincs meg, hanem valamely más nyelv behatásának kell l

I. Ezután felteszi az I. kérdést, mely szerint a *rum nek északon, Erdélyben kellett keletkezni.* Igaz — mondják tudósok — mert Trajan az 101 102-ik évben megsen Daciát római provinciává tette, rómaiakkal telepítette l nagy tekintélyű Gibbon és Ranke is elismerik, igazolja a ott volt római mívelteség, a románok mai nagy száma. Maj nek 1812-ben megjelent műve, a ki szerint Trajan a dákok ben kiirtotta s tiszta római vérből való telepesekkel népes Daciát, a kik nejeikkel s gyermekeikkel együtt jöttek ide,

ak a mai Romániát.

mfalvy azt mondja ezekre, hogy a mai történelem a tiszta római vérüségét nem ismeri el, mert tudva van, ómai hadseregben Trajan halála után is voltak dák segély Róma ez időben nem volt képes a tartományokba a beléből küldeni uj lakókat, hanem kis Ázsiából, Noricum-annoniából. Csak Apulumba telepített le Decius 252 uj azok is el görögösült autochtonok voltak, bárha beszéltek l; következőleg Dacia uj lakói oly népvegyülékből állottak, mának kevés más tartománya A történelem azt is tanúsítja, dák colonisták elhúzódtak Erdélyből a góthok berohanása siába. » Aurelianus császár a katonaságot is kivonta onnan. attak ott közülök, de bizonyos, hogy a tiszta római vér e közt barbárral és később szlávval nagy mértékben meg-t.

rajan északi Daciája kereszténységéről nem tud a törté-emmit. Decius épen üldözte őket. Mikor a góthok 260. a érkeztek, Kis-Ázsiából terjedt el hozzájok a keresztény sőt még ezek egy része is elkergette keresztény társait. a góthok a hunnok elől Erdélybe akartak menekülni, [Sarmatas] találtak ott, tehát 370-ben már román lako-hírét sem tudja a történelem, a dák név is eltünt. Hogy volna tehát virágzó latin egyház és tudomány?

ikor Priscus Rhetor, görögíró, 448-ban Attilához követségbe bejárta Trajan egykori tartományait: a Bánátot, a Duna. Maros vidékét s Erdélyben Hunyadvármegyét, sehol se talált olonia nyomaira, nem hallott Daciáról; pedig ő tudott jól esett volna e nyelvet beszélőkkel szólhatni.

Erdélyt a hunnok után biró gepidák ellen Justinianus keresett szövetségeseket. Talált is, de dák vagy római utó-em akadt.

Erdélyt, virágzó latin egyházuk és irodalmuk volt egészen 14
...Regino apát, bölcs Leo, Constantinus Porphyrogenitus se
sem tudnak, semmit sem irtak erről. De a román történetírók
ják, mert Béla király névtelen jegyzője azt irta, hogy nel
magyar honfoglaláskor három fejedelmök volt, a kiknek nevé
nebb említettem; az a jegyző irja ezt, a ki Arnulf német csász
Svatopluk morva és Simon bolgár fejedelemről semmit sem
pedig ezek ugyan csak tettekkel mutatták meg, hogy a régi r
provinciák területein éltek. Béla király névtelen jegyzője se
sem tud Bulcsu és Gyula magyar fővezérekről, kik Konst
nápolyban megkeresztelkedtek, Hierotheus barátról, a ki a m
rok megtérítésére volt közéjök küldve, Achtun magyar f
főnökről, a kivel Szent-Istvánnak harcza volt s a ki bolgár
tokat hivatott a régen rómaiak, most általa lakott magyar f
Sem Gyula herczeg, sem Achtun nem találtak földjükön r
keresztényeket és papokat, azért, mert az első Konstantinápol
megkeresztelkedett s hozott magának papot onnan, az utolsó
Widdinből.

Egy pillantás Erdély topographiájára, hasonlóról győz
— mondja tovább Hunfalvy. Egyetlen dák, vagy romanizált
nevet sem találunk annak földén, sőt más római provinciá
sem. Az egész Duna mentében csak Sirmium és Sziszek [S
római elnevezés, míg Erdélyben és Magyarországban bőse
van a szláv hely-, hegy- és folyamnév. Ha az avarok let
után s a magyar honfoglaláskor dák vagy dák-román n
lett volna ott honos, nem kapott volna az avarok után *Erdő
föld*, vagy *Erdel* nevet, de megtartotta volna a régit, va
román nevet vett volna fel. De a magyarok foglalása után az
saját nevet adtak minden helynek, viznek és hegynek, va
addigi szláv nevet tartották meg.

Ezekből világos — mondja Hunfalvy — hogy a római n
és a Trajan korabeli Dacia a góthok és más népek viharos
títása után végképen letűntek ugy a földről, mint a történ
vagy annyira elszlávosodtak, hogy az avarok legyőzetése
a magyarok foglalásakor szlávok voltak Erdély és Ma
ország egyedüli lakói, tehát a rumän nyelv északról nem
kezhetett.

II. Ez eredmény a kérdés második ágának tárgyal
visz át t. i. hogy a rumän nyelvnek *ugy Erdélyben, mint dél
Balkánfélszigeten kellett keletkezni.*

Jassy-i tanár Xenopol és Pič László tudós azon véle
ben vannak, hogy a dako-rumänek a góth betöréskor Erdély l
közé, a makedo-rumänek a hun vagy avar duló rohamok
mával a Pindus körüli hegyekre Epirusba és Macedoniába vo

vissza, mindkettő egymással érintkezés nélkül fejlődött s tartotta meg előbbi dialectusát.

Ez állításnál megjegyzendő az: hogy lehettek mindkét dialectusban csaknem azok a latin-rumän szóképződések?

Kétséges, hogy a latin torokhangok rumän ajakhangokká már a 270-ik év körül ki lettek volna fejlődve s úgy jutottak volna még akkor Moesiába, Pindusba és Epirusba.

Még kétségesebb, hogy az egymástól oly nagy távolban létező mindkét dialectusban sok latin szó ugyanazon értelmet kapta volna, a mit ma mindkét dialectusban észlelünk.

Legkétségesebb pedig az, hogy mindkét dialectusba a 270-től 1200-ig lefolyt hosszú idő alatt különböző viszonyok és más meg más népekkel érintkezések közt ugyanazon idegen szók jutottak volna be. Ezt alig fogja valaki állítani merni. Csak az egy *lu* utóragot hozva fel példáúl, melyet az olasz előszónak használ t. i. *il lupo, le loup* — a farkas, a rumänek mindkét dialectusában *lupu-lu, lup-lu*. Hogyan került ez a rumän dialectusba? megmondani senki sem képes. *Ennek szükségkép idegen befolyás eredményének kell lenni.* Hogy pedig az a befolyás az északon Erdélyben és a Balkánfélszigeten délre lakó rumänek közt egyformán nyilatkozott, hatott és idézett volna elé egészen azonos eredményt, azt gondolni sem lehet. E tünet csak egy helyen nyilvánulhatott: vagy Erdélyben, vagy a Balkánfélszigeten. Erdélyben az nem történt, mert itt a rumän egyház nyelve, míg az emlékezet visszamenni képes, mindig a cyrill nyelv volt. Az erdélyi rumän történetírók azon állítása, hogy itt latin egyház és irodalom lett volna, mely csak 1439-ben a florenczi concilium idejében töröltetett el, s akkor vétetett be a cyrill írás, alaptalan. Épen az ellenkező igaz — mondja Hunfalvy — még a XVIII-ik században is, midőn a keleti egyház a nyugatival egyesült, a görögkeletiek közt nem volt latinúl értő pópa, a nép pedig semmiféle nyelvet nem értett, mert teljesen írástudatlan volt, azért használták a cyrill írást.

Kérdezzük meg iránta a történelmet — mondja Hunfalvy — mely nép veszen fel idegen nyelvet? Az irodalom nélküli [analphabetisch] nép, melynek addig nem volt írása, és az olyan, melyet új vallásra térítnek. Így vették fel a magyarok a keresztény vallással a latin nyelvet, a törökök az izlámmal az arabs, a bolgárok a cyrill írást. A rumänek is azt vették át, tehát vagy azelőtt nem volt saját írásuk, vagy akkor hagyták el a pogányságot. Mert a cyrill írást bizonyára nem érettök találták fel. A római coloniák elpusztulása után a mi kevés maradványuk Erdélyben volt, lehetett írástudatlan is, pogány is; de ha egyszer a kereszténységet elfogadták volna, a latin nyelv bizonyára eljutott volna hozzájuk, s akkor nyelvökben nem támadott volna az említett *lu* utó-rag.

III. Áttérve a harmadik kérdésre, Hunfalvy azt így fejtegeti. A Duna-menti déli tartományok eleitől fogva erősen románizálva voltak. Parti és Közép-Dacia tele volt római alapítású várossal. A keresztény vallás hamar elterjedett itt. Midőn a régi Byzanc Konstantinápoly név alatt annak és a római birodalomnak középpontjává lett, a Trajan-kori északi Dacia mint barbár ország a római erős befolyás alól kivonta magát; de a góth és hunn uralmat a szlávoké váltván fel, azok előbb északi Daciát szlávosították el, azután átkelve a Dunán délre, Aurelián Daciáját is hatalmukba kerítették. Az elrómaiasodott dákok s különböző név alatti thrák-románok szláv befolyás alá jutván, azok által a hegyek közé szorittattak; hozzájárúlt ehez a bolgárokkal való érintkezés. Mindkettő átalakítólag hatott rájok, valamint ugy hatott a latin nyelvnek a götög theologiával, illetőleg a görög nyelvvel való küzdelme is. A latin nyelv nem volt képes a görögöt egészen kiszorítni, sőt később maga a régi római birodalom vesztett tért s szorult csak a thrák provincia határára, a honnan a Rumelia név származott.

A románizált thrákok és elszlávosodott bolgárok rétegei alatt fennmaradt azok élő maradványaként a *blach* vagy *wlach* nép. E név már a Balkánfélszigetnek bolgárok által elözönlése előtt feltünt a szlávok között; ismerték őket a rómaiak és byzantinusok: de legelsőbben 976-ban emlittetnek. Basilios császár 1019-ben Bolgárország összes wlach népét az ochridai érsek alá rendelte. Papjaik bolgárok voltak, a kik a misét szlovén nyelven mondották el. Csak az epirusi wlachoknak volt görög papjok s egyházi nyelvök. Az összes wlach-ság irodalom nélküli [analphabetisch] nép volt; mert ha ők valamely román népnyelvet beszéltek is, azon időben wlach nyelven kétségen kivül egy lélek sem írt, hanem papjaik bolgár, szlovén vagy görög nyelvet használtak. Bolgár egyházról, bolgár műveltségről van szó annak időben, de wlach műveltségi állapotokról nincs.

Hasonló volt helyzetük Szerbiában is. Mint pásztorok jelentek meg ott, kiket a fejedelmek zárdáknak adományoztak. A wlach faluk 50-nedet adtak adóban juhaikból, bárányaik- és borjaikból; azonkivül a birtokosoknak füvet kaszáltak, arattak, gyapjut fésültek, a mezőt őrizték sat. Az uj keletkezésü s pásztorságot kedvelő wlach népnek a déli Balkánfélszigeten görög papja, egyházi és lythurgiai nyelve volt. A X-ik században nagy számmal kezdettek a besenyők és kunok által lakott mai Moldvába és Oláhországba mint pásztorok nyájaikkal együtt beköltözni; a gazdag legelőkkel biró ország lakói szivesen fogadták őket. E költözködésöket a XII. és XIII-ik században Erdélyre is kiterjesztették. II. Endre király által a német lovagrendnek adott 1222-iki adománylevél-

már a blachok úgy említtetnek, mint földbirtokosok; 1224-ben ...szoknak azon adománylevélben a blachok erdejét ossza meg ...irály a vendég szászokkal. Ugylátszik, a wlachok a magyar ...lyságban is a korona birtokai voltak, mint Szerbiában s 1228-ban ... a kumániai — mai moldvai — püspökségnek nevezetes alkotó ...ként említtetnek. 1234-ben IX. Gergely pápa hirként hallja, ...y a kumániai püspökségben van oly nép, mely magát wlach-...k mondja, a latin püspökséget nem akarja elfogadni s görög ...pököket keres fel, magához csábítván magyar, német és más ...ket is. IV. Béla király egy 1242-iki adománylevéléből pedig ...ünik ki, hogy már akkor mind Severin-ben azaz kis Oláhország-...vagy Moldvában, mind Kumániában vagy nagy Oláhország-...számos wlach volt letelepedve s jogi állásuk erős. A tatárok ...ztitván mindkét ország népét, a király a Johannita-rendnek ...át mindkét országot megnépesítés és védelem végett, de ...tötte, hogy az ő országából sem paraszt népet, sem szászt vagy ...ket hire nélkül be ne fogadhasson. Ebben ki volt mondva — ...yi meg Hunfalvy — hogy az uj települők főleg Bolgárország-...l és Szerbiából valók legyenek: wlach pásztorok, bolgár és ...b parasztok legszivesebben látottak lesznek. Végre III. Endre ...ály 1293-ki okleveléből kitünik, hogy IV. László IV. Béla ...ály unokaöcsese az erdélyi gyulafejérvári püspöknek megengedte, ...y a tatár duláskor népeiből kifogyott káptalani jószágokba 60 ...ás családot betelepíthessen ugy, hogy a kir. adószedő tőlük sem ...edet, sem tizedet ne vehessen.

Ez adatok az oláhoknak Erdélybe délről, a Dunán-túlról ...ó lassankénti bevándorlását és pásztori s szolgai viszonyban ...lepedését igazolják. Kétségkivül magukkal hozták azon nyel-...t is, melyben születtek, papjaik, akár bolgárok, akár szerbek ...ak, az isteni tiszteletet szlovén nyelven tartották, a szentsége-...t azon szolgáltatták ki, s ha talán irtak, a cyrill irást használ-...k. Vajjon — kérdi Hunfalvy — a XIII-ik században bejött ...ok nyelvökben a *la* utóragot is magukkal hozták Erdélybe? ...ri feleli: kénytelen azt mondani, hogy ez idegen befolyás, és ...g az albán, mint a Balkánfélszigeten legrégibb nyelv befolyása ...ménye, melybe az ősrégi, de immár életből kiment thrák-illyr ...ből szivárgott át. Azon bizonyosság, hogy ez utó-rag csak a ...lkánfélszigeten keletkezett, kétségtelenné teszi azt is, hogy az ...délyi románok, a kik a XVIII-ik század végéig mindig wlach-...k, olánok nevezettek és irattak, a XII—XIII. század óta a ...lkánfélszigetről, mint pásztornép jöttek be Erdélybe.

A miket Major Péter ir — mondja Hunfalvy — a törté-...lem világánál mint üres képzelődés tünik el. De a való törté-...mnek ki kell emelni azt, hogy a román müveltség Erdélyben

nem elébb, mint a XVI-ik században a reformatióval kezdődöt s a római egyházzal való egyesülés által a XVIII-ik századba előbbre vitetett. A történelemnek el kell ismerni és meg ke vallani, hogy Bethlen Gábor és I. Rákóczi György kálvinist erdélyi fejedelmek voltak azok, a kik a XVII-ik században az el oláh nyomdát, természetesen cyrill betükkel állittatták, és az u szövetség könyvét oláhra fordittatták. A történelemnek el kel ismerni és megvallani, hogy ezen Rákóczi György 1642. a szlovén egyházi nyelv iránti rendeletet felfüggesztette s megparancsolta hogy az isteni tisztelet és más vallásos szertartások oláhul vites senek végbe. Erdélyben származott, erősödött meg és onnan terjedt el az oláh müveltség és tudomány Moldvába és Oláhországba. Ennek tulajdonítható a sok magyar kifejezés, sőt nem egy szóképzés is ugy a rumän, mint a szláv szókban, a mik a rumän irodalmi nyelvben megvannak, daczára azon erőszakos purismusnak, mely a latin és olasz hangokat kevés fáradsággal rumän hangokkal kivánta felcserélni; Erdélyből s főleg a r. katholikus főiskolákból származtak a nevezetesebb rumän tudósok, s erdélyi tudósok léptették életbe az első tudós-iskolákat Moldvában és Oláhországban.

Ennyit a rendkivül tanulságos felolvasásról. A ki a történelemben az alaposságot és igazat keresi és szereti, elolvasásában nagy gyönyört és sok épületest fog találni. Vajha a tudós iró a rumän-kérdésről irt összes dolgozatait szerves egészszé alkotva, vele nemzetét mihamarább megörvendeztetné!

JAKAB ELEK.

Világtörténet. Irta dr. Holzwarth F. J. A második javitott kiadás után többek közreműködésével fordította és kiadja Szabó Ferencz német-eleméri plebános. I. és II. k. Temesvárott. Csanád-egyházmegyei könyvsajtó. 1887.

A mily nehezen várjuk az egyetemes történelem eredeti felfogáson alapuló magyar kézikönyvét, époly örömmel kell üdvözölnünk minden kisérletet, mely e téren hazai szükségleteinket kielégitni törekszik.

Az egyetemes történelem nálunk mostoha bánásmódban részesül. Egyes figyelemre méltó kisérleteket leszámítva, alig történt eddig müvelése érdekében több a semminél. Régibb müveink legalább. csak halvány utánzatai a külföldi, s legkivált a német Weltgeschichtéknek; ujabb iróink közül egy-kettő megpróbálkozott a feladat nehézségeivel, s némelyiknél egy vagy más kérdésnézve önállóságra és új felfogásra való törekvéssel találkozunk. De mind e kisérletekből kiderül, hogy nálunk az egyetemes történelem cultiválására hiányoznak még az előmunkálatok.

Ime, az egyetemes történelem művelését czélzó folyóirat még folytonosan vajúdik, bár mindenki érzi, ki a történelemmel szakszerűen foglalkozik, hogy arra elodázhatatlan szükségünk van. De ismerve viszonyainkat, ily vállalat létesítése nem kis koczkáztatással jár, s komoly aggodalmak merülhetnek föl arra nézve, hogy lesz-e egy ily nagyszabású vállalatnak nálunk megfelelő olvasóközönsége? Mindazáltal nem volna szabad késlekednünk; ha eleste áldozattal is, meg kell teremtenünk az organumot, melynek segítségével leghamarabb létesíthetünk önálló iskolát, nevelhetünk nemzedéket, mely az eszme szolgálatába szegődve, a magyar egyetemes történelem problemájának megoldására az előkészületeket megteszi.

Egyelőre örömmel üdvözöljük azt a vállalatot, melyet Német-Elemér érdemes plebánosa megindított. Holzwarth világtörténetét óhajtotta hazai viszonyainkhoz alkalmazva átdolgozni, s e részben nem riadt vissza az áldozattól, mely ily nagy vállalat létesítésével jár. A tudós kiadó lelkében az a meggyőződés érlelődött meg, hogy a magyar történetkedvelő közönség egy jó része mélyen érzi a hiányt, hogy nálunk nincs az egyetemes történelemnek hazai kézikönyve. S ezért, ha egyelőre eredetit nem nyújthat is, a katholikus olvasók számára Holzwarthot öltöztette magyar köntösbe és azokat a részeket, melyek hazánk történelmével szorosan érintkeznek, hazai írók által dolgoztatta és bővittette ki.

A most megjelent két kötet felöleli az egyetemes történelem anyagát kezdettől fogva Nagy-Károly föllépteig. Az előszóból megtudjuk azt is, hogy a munka, mely eredetileg hét kötetből áll, egy kötettel bővülni fog, a mely kötet Magyarország történetét fogja adni Szentkláray Jenő jeles historiographusunk feldolgozásában. E kötet 40 ívre van tervezve s ennélfogva nemzetünk történetével előreláthatólag behatóan fog foglalkozni. Ekként ismét imponálni fog Magyarország pragmatikus története feldolgozásainak száma egy katholikus pap tollából; s ha a Prayk és Katonák korától Horváth Mihályig végig nézünk azok sorozatán, kik Magyarországnak teljes históriáját bocsátották közre, lehetetlen, hogy fel ne tűnjék a protestáns történetírók mulasztása, kik Bálás és Péczelyn kivül alig mutathatnak fel e nemben jelentékenyebb alkotást.

De távol legyen tőlünk minden vádaskodás: jól tudjuk, hogy ez nem rajtok, hanem a censurai viszonyokon múlt. Hiszen Péczely II-ik kötete is emiatt nem láthatott világot. Különben a mi e tekintetben vigasztalásúl szolgál, az azon körülmény, hogy a monographia-irás terén annál inkább kitűnnek a protestáns írók; s ez érdem elégsé ellensúlyozza amaz akaratlan mulasztást.

Visszatérve a Holzwarth-fordításra, a mi abban első tekin-

tetre szembeötlő, az az, hogy a kiadó elég gondot helyeze vezetre, mely, nem lett volna csoda, ha ily nagy munká gyolává válik. Általában Holzwarth munkájának felosztás könnyen áttekinthető; jól ki tudja választani, melyek azo és események, melyek a világ folyására legdöntőbb be voltak. Tárgyalási módja is elüt a tudákos német professo séges alaposságától; a kútfőket csak épen ott idézi — s a szövegben — a hol múlhatlan szüksége van rá a tényel rázata közben. Ekként megmenti olvasóit attól, hogy nekik mindazt, a mit konyhájában összekotyvasztott Eg a kútfőket mindenütt alaposan felhasználja, nagy jártas nusítván különösen az egyházi atyák irataiban, s műve é gét nem csekély mértékben emeli az által, hogy az egyk kat szólaltatja meg, de a nélkül, hogy ennek következt adása nehézkessé és szakadozottá lenne.

Természetesen egészen más kérdés a felekezeti s Vitatkozhatnak azon némelyek, vajon jogosult-e ez a tört ban általában; mi azonban meg vagyunk győződve, h szempont nincs használa a történeti műveknek. Mert épe a különben nagy férfiakat támadja meg első sorban, a kik sal ellenkező meggyőződésben éltek, s az írót arra kér hogy e férfiak jellemének esetleg fényoldalait is kétség Azután meg az egyes események vagy eszmék közül mi nagyobb szeretettel hajlandó tárgyalni az író, melyek szolgálatában állottak, s viszont könnyű szerrel végig si kon, mint nem czéljaihoz tartozókon, melyek a társadalo tekintetben gyakoroltak nagy hatást. Szóval oda van a tör alapja, az objectivitás. Holzwarth művére nézve elég e csak azon századok eseményeire hivatkozunk, melyekben mas rómaisággal mérközik a kezdetben gyenge keres Pedig az utólsó caesarok idejében, e nagyszerű küzdelem a római világnézet rá nyomja bélyegét a népek és int egész valójára. A hitehagyott Juliánt is munkánk példá sen elítéli s nem veszi észre benne azt, a mi épen rendkiv a figyelmet, t. i. a teljesen közönyös polytheismus go philosophusát.

Ily példát nem egyet lehetne idéznünk. Azonban fo inkább a könyvnek azon része felé, mely az eredetiség i lép elénk. Értjük a húnok történetét, mely elég részletes egy öt íven van megírva a II. kötet lapjain. Szinte mag tődik, hogy ha valaki a húnok történetét akarja megírni, akaratlan Priscus kivonatánál többet nem igen adhat. Itt i láljuk a görög követ jelentését, de a mi aztán igazán kiváló válik a dolgozatnak, azok ama részletes rajzok, melyek a

történeti adatok alapján a hún birodalomról és szervezetéről nyujtanak világos képet. Különösen a hún foglalás előtti Magyarország területén lakott népek ethnographiája ragadja meg figyelmünket s itt oly részletekkel is találkozunk, melyek egy ily egyetemes történelmi munkában meglepnek. Ilyen például Ptolemaeus jazyg helyneveinek megkisérlett megfejtése, s ezek közt a Vácz szónak a hajdankori Uscenummal való egyeztetése teljesen sikerült. Ebből nyilvánvalóvá lesz előttünk, hogy a Dunának dél felé való menése hajlatánál folytonosan s szakadatlanúl megvolt a népek communicatiója, s midőn őseink ide beköltöztek, csak az ősi nevet vették át az itt lakott frank-németektől, kik az említett város teljesebb nevét a Waitzen alakban tartották fenn s ebből rövidült meg a mostani magyar helynév. E helynév szakadatlan megléte minden esetre igen érdekes ethnographiai adatot képez Magyarország földének történetében.

Ismertetésünk végére jutván, még csak annyit kötelességünk registrálni, hogy az előttünk fekvő két kötetet igen díszesen állította ki a csanád-egyházmegyei könyvsajtó; díszére válnék az még a fővárosi könyvnyomtató műhelyeknek is. Megemlítjük azt is, hogy a két kötet ára 6 forint s kapható a szerzőnél.

oo—u.

Thierry Amadé. Elbeszélések a rómaiak történetéből az V. században. Aranyszájú Szent-János és Eudoxia császárné. A keresztyén társadalom keletén. A franczia eredetiből fordította Dr. Öreg János. Budapest. 1887. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.

Mintha Rubensnek egy-egy képe jelenne meg előttünk, ha Thierrynek valamely kötetét kezünkbe vesszük. Az alakok épen azzal a bevégzettséggel domborodnak ki, a színek ugyanazon harmóniával hatnak s a staffage ugyanazon arányos elrendezésre mutat a nagy festő vásznán, mint a nagy franczia történetíró lapjain. Megelevenül előttünk a világ, kedélyünket valami kimagyarázhatlan kedves hangulat ígézi meg s elménk örömmel pihen a részletek összhangzatos szépségén, ha e gyönyörűen írt köteteket olvassuk. Nem tudjuk letenni kezünkből, s mikor elolvastuk, sajnálatot érezünk, hogy már végére jutottunk.

Valahányszor e nagy történetíró műveit olvassuk, mindannyiszor önkénteleníl eszünkbe jutnak Macaulay szavai, ki a történetírási eszményi tökélyében, a költészet és bölcselem vegyületének mondotta. »Általános igazságok benyomását idézi elő lelkünkben a részletes események és jellemek élénk előadása által.« S Thierrynek minden munkája egy-egy újabb adat ez állítás igazsága mellett. A nélkül, hogy pusztán a festői kidolgozás eszközeit ragadná

meg, hogy izgasson, mint Franczia-ország politikus történetíróinak nagy része, kik nem oktatni akarták a szellemeket, hanem izgatni a szenvedélyeket: Thierry öntudatos lélekkel hirdeti, hogy az imaginatio, sőt az ihletés sem pótolhatja a tudományt, — a kútfők közvetlen tanulását s a tények bölcseletét; mert hiszen a létnek valódi ismeretére nem juthat az érzések által vezetett képzelet, hanem csak a vizsgálódó s tényeket és okokat nyomozó gondolkodás.

Thierrynek ez a műve, mely a M. T. Akadémia gondolkodásából legközelebb látott magyar mezben napvilágot, Aranyszájú Jánosnak, Konstantinápoly érsekének s a keleti egyház szónokai fejedelmének az Eudoxia császárné ellen folytatott küzdelmét tárgyalja, mely megszámlálhatatlan üldözéseket s végre számüzetést és halált vont fejére. E küzdelembe az V. század első éveiben az egész római világegyetem bele bonyolódik; a nyugat épügy, mint a kelet, az ős Róma épügy, mint az új, a pápa, mint a császárok, a püspökök, mint az egyházak diakonusai, a nép szintúgy, mint a hivatalnokok és udvaronczok; egy szóval részt vesz benne az egész nép vagy az egyik, vagy a másik táborban. Az emberi szenvedélyek összes rugóit, a gyűlöletet, a szeretetet, az irigységet védők és támadók egyenlő erővel működtették a keresztyén társadalom kebelében; úgy hogy maguk a pogányok is izgalomba estek miatta. E sorsfordulatokban annyira változatos, végkifejlődésében annyira gyászos dráma tehát a legkülönbözőbb alakokban és állapotokban mutatja be előttünk ennek a társadalomnak képét. (Előszó.)

Thierrynek e mű megírásához kevés történeti forrás állott rendelkezésére; ezek közt elsőrangúak Aranyszájú Jánosnak könyvei, főként pedig levelei, azután barátja, Palladius által irott életrajza, s végre azon két zsinat vitái, a melyek elitélték. E művek alapján nagyszerű fényt áraszt íránk ama kor viszonyaira, melyet a vallásos eszmék tartottak folytonos hullámzásban. Megjelen előttünk Eudoxia, a frank Bautho leánya, de már nem többé mint szerény és tartózkodó árva, a kit mint a világ szemei elől elrejtett kincset Eutropius Konstantinápoly valamelyik sötét zugában fölfedezett, s a kit tanítójának, Pansophius bölcsésznek komoly leczkéi mellől erőszakkal kellett elvonszolnia, hogy a trónra felültesse; hanem ekkor már büszke, merész, gyönyörökben és pompában telhetetlen nő lesz belőle. A rabszolgákból és hizelgőkből álló udvar fölötti uralkodás megszokása bizonyos ridegséget és vadságot fejleszt ki benne, s férjének, Arkadiusnak megunása azon arányban növekszik lelkében, a mily arányban nő elfogult szeretete magas rangja iránt.

Környezetében találkozunk férjével, kinek élete szunyókálással telt el s alig volt harmincz éves, mikor már korai végelgyengülésnek jelei mutatkoztak rajta. Tompultságából csak két

log volt képes őt kiragadni; nevezetesen az a merénylet, mely-
a császárné becsülete megtámadtatott s az a félelem, hogy az
házzal rossz viszonyba talál keveredni. Egyébiránt az udvar
ke a császárné volt, ki azt tehette, a mit akart. Az érsek ellen
tatott küzdelmében hűséges szövetségesekre talált azon három
temült nőben, kiket bizalmas barátnőinek tartott, s kiknek
lottságát szerzőnk élénk színekben állítja elénk.

Az elbeszélés folyamán megjelenni látjuk kelet püspökeit,
az általuk felállított rejtett kelepczékbe ejtik az érseket s
lelhetetlenül végrehajtják rajta bosszúművöket. E párt vezére
ophilus, Alexandria patriarchája volt, egy rengeteg tudomá-
, de romlott elméjű ember, kit csak a nagyravágyás és bosszú-
ni lelkesített. A történelem méltán bélyegzi meg az aljasságot;
feladatának sohasem felelt meg jobban, mint midőn ez alávaló
lek lélekre rá nyomta a gyalázat bélyegét. Mily magasztos
ségben jelenik meg e hitvány jellemmel ellentétben Innocentius
mai pápa nemes alakja, ki a római egyház összes területén nagy
t tartását rendeli el s őt magát is látják, a mint példátadólag.
nyekkel szemében, az oltár lábainál könyörög az Isten irgal-
ért, hogy térítse vissza testvérei, a kelet-rómaiak közé az igaz-
ot s állítsa helyre az egyházak között az egyességet.

E művelt csoporttal szemben, mintegy a kép hátterében
az őrültségig rajongó népet találjuk, mely midőn szeretett pap-
el akarják szakítani tőle, forradalomban tör ki s lelkesedéssel
llatja vérét; aztán száműzött papja után mintegy búcsúüdvöz-
ül azokat a lángokat küldi, melyek a Szent-Sophia székesegy-
at s Konstantinápoly negyedrészét elhamvasztják. — S az
adásig rajongó tömeg eme szeretetével csak azon keresztyén
knek, szűzeknek és matrónáknak szent vonzalma vetekedik, kik-
k bájos alakjai nymbussal övezve vonúlnak át ez égő szenve-
ek és üldözések szomorú színpadán. E nők a veszély idején a
kkal egyenlő hősöknek, de a szerencsétlenségben amazoknál
ebbeknek mutatkoznak. Közülök kiváltképen Olympias alakja
k elő, Aranyszájú Jánosnak leghívebb barátnője, ki napjait a
ények és a templom szenthelye között osztotta meg. Az a
yérdekű levelezés, melyet Aranyszájú János száműzetése ke-
es napjaiban Olympiassal folytatott, ama korszaknak legbe-
sebb creklyéi közé tartozik s Thierry egész külön fejezetet
tel annak, hogy az érsek és barátnéja közt fenállott nemes vi-
nyt e levelekből megismertesse.

Mily szép, mily megkapó az a jellemrajz, melyet munkánkban
nyszájú Jánosról olvasunk. Nehány merész vonás az egész s
ebben látjuk magunk előtt a nagy papot, mintha a könyvek
z halmazát átbúvárolnók. S a mi e jellemrajznak kiváló becset

ad, az amaz elfogulatlanság, mely szenvedései mellett se
kezik el a szereplő hős hibáiról, s szent-volta és dicsősége
nem fedi el körűlötte az igazságot. Vétek volna, ha e rei
élvezetétől olvasóinkat megfosztanók. »A herélt Eutropiu
kezdi Thierry -- csakhamar a saját kárán tanúlta meg, ho
követett el azon a napon, melyen a legdicséretreméltóbb szá
Antiochia ékesen szóló papját kiragadta tanulmányozó és
hírnévvel járó életmódjából, hogy megtegye a második
püspökének. A könnyelmű és ledér udvarral, a mely gyi
dászatának közepette az egyház kormányzásával bíbelődött
állította a legnyakasabb barátot, a teljesen elvilágiasodott
gal azt a remetét, a ki csupán csakis a pusztát kedvelte
dagságára és fényűzésére büszke társadalommal egy olyan
a ki borzadott a gazdagságtól s az egyszerűséget hajhász
a fitogtatásig. És csakugyan alig igtatták be az újonnan
lasztott püspököt hivatali székébe, azonnal megkezdődött
közte és azok között, a kiket kormányozni szándékozott.
kívűl elég gyógyításra váró vérző sebet talált Aranyszájú
maga nyájában, hanem ő azok közé a merész műtők közé t
a kik a művészetet magáért a művészetért szeretik és nem
a tüzet s vasat, csakhogy a bajt kiirthassák, a nélkűl, ho
teggel valami sokat törődnének. A puszta, a honnét kikeri
igen szoktatta az emberek kimélésére, ennélfogva kötele
lasztásnak, sőt majd csaknem bűnnek tetszett előtte a t
jóból való minden csekély lealkuvás. A magára szabott s
eszményhez ragaszkodván, oktalanúl másoktól is olyat k
mivel pedig majd csaknem minden ellenőrzést nélkülöző h
állásának gyakorlásába magával vitte az események által
zajába sodort remeték szokásos hibáit, ennélfogva gyanakc
héjázó, hatalmára féltékeny, annak növelésére mindig kész,
ellenzés iránt türelmetlen ember vált belőle, a ki teljes r
ződéséből azt hitte, hogy az általa támasztott ellenséges
nem ellene, hanem egyenesen Isten ellen irányúl, a ki szá
lelke mélyén olvasta. Csodálói kénytelenek voltak bevallai
büszke és nyakas; mindazonáltal szerették, mert e büszkes
számtalan erénye rejlett: ezek őt szentnek nevezték, s ebl
zuk volt; ellenségei meg hirtelen haragúnak, dölyfösnek,
kosnak tartották, és ezeknek szintén igazuk volt. A csodás
csének az a szele, a mely őt egyszerű vidéki papból az egé
fővárosának püspöki székére, a császárok trónja mellé eme
valami szeszély vagy emberi kegy következményének, hane
nesen Isten határozott akaratának tetszett előtte, a ki
rendelte, hogy mindent megváltoztasson. Az Ó-Testamen
nulmányozásába annyira bele mélyedt, hogy annak zordon

latlan szellemét úgy szólván egészen magába szívta; ennélfogva ő hatalmassaival szemben azt a szerepet ruházta magára, a melyben Náthán Dávid, Illés Jezábel és Ézsaiás a Baal papjai ellenében föllépett; azonban a Baal papjai nagyon számosak voltak, s ők lettek azok, a kik vesztének kezdetét megindították. Egyszerre állott harczban az egész világgal, és elszomorodva kell mondanunk, hogy senki más ellen nem nyert diadalt, hanem épen az ellen, a ki őt magas rangjára emelte.«

Ily szép jellemrajz csak a Macaulay nagyszerű jellemrajzaihoz hasonlítható.

Hátra van még, hogy a fordításról is szóljunk egy-két szót, bár Oreg János nyelvéről már többször volt alkalma e folyóiratnak nyilatkoznia. Úgy tetszik, mintha a fordítás minden következő kötetben haladást mutatna, mintha a fordító mind jobban-jobban bele melegednék; legalább ez a kötet sikerültebb a többinél. Berry könyvének alaphangja, mely egészben véve egyháztörténeti, itt-ott a szent könyvek nyelvére emlékeztet; a fordító híven bele élte magát eredetijének szövegébe és mondhatni, sikerrel alkalmazkodott meg e hang alkalmazásában.

Ezek után várva-várjuk e munka pendantját, Szent-Jeromost.

oo—u.

Simonsfeld, Der Fondaco der Tedeschi in Venedig und die deutsch-venezianischen Handelsbeziehungen. Mit Unterstützung der bairischen Akademie der Wissenschaften. 2 Bände. (Stuttgart. Cotta. 1887. 20 Mark.)

Az oklevelek beláthatatlan száma, melyekről jelen mű szerzője is az I. kötet bevezetésében lelkiismeretesen megemlékszik, magyarázza meg első sorban ama körülményt, hogy a velenczei köztársaságnak története még mindig nincsen megírva. *Daru* és *Le Bret* még a *Romanin* által megindított oklevélgyüjtemény kiadása előtt irták műveiket, újabb munka pedig, mely a büszke tengerváros egész történetét magában foglalná, nem jelent meg. Ennek megirásával a münchení akademia vagy 30 évvel azelőtt *Simonsfeld*-et bízta meg, ki évek hosszú során keresztül kutatott és gyüjtött, de feladatával 1887. elején történt haláláig nem bírt készülni. Tollából csak néhány, leginkább a kereskedelmi viszonyokra vonatkozó, akadémiai értekezés látott napvilágot. Hasonló czélú *Heyd* nagy műve, (Geschichte des Levantehandels im Mittelalter. *Yriarte*, *Molmenti*, *Ormós* kulturtörténeti rajzokkal gazdagították ismereteinket. Egyedül *Zwiedinek-Südenhorst* foglalkozott legujabban a signoria politikájával (a 30 éves háború korában), munkájának keretébe Bethlen Gábort is belevonván.

[illegible] kereskedelmi viszonyai [illegible] középkorban és újkor [illegible] Németország között találtattak. Nehéz, de [illegible] feladat, a melynek megoldása fejében német [illegible] szerzőnek méltó hálával tartoznak. Az I. kötetben [illegible] velenczei és németországi levéltárakat és az ezekből [illegible] oklevelet az 1225 – 1658. közötti évekből. A II. kötetben szerző összefüggő történetét adja a német kereskedők által bérelt raktárnak meg a hozzá tartozó lakóhelyiségeknek [illegible] a *Fondaco*-nak (ez arab szótól: fonduk=raktár, bolt, vendéglő.) E meglehetős tágas, háromemeletes ház, mely a Rialto-híd [illegible] szomszédságában emelkedett,[1] körülbelül 1200. óta gyülhelye volt a németországi kereskedőknek. Egyedül e házban adhatták el árúikat, egyedül itt bérelhettek ki boltot és egyéb raktárakat. A signoria, mely a pénzügyi szempontot soha szem elől nem tévesztette, szigorú felügyeletben részesíté a külföldi kalmárokat, magának tartván fel a Fondaco birtokjogát; megszabta egyuttal a házi rendet és kinevezte a különféle tisztviselőket, kik a [illegible] ellenőrzést és hasonlókat végezték. Még a Fondacoban levő vendéglő bérlője is köteles volt a kitűzött zárórát pontosan megtartani [illegible] kedvben mulató kalmárok és ő [illegible] A német kalmárok azonban [illegible] adják. (nehogy tán [illegible] Levante-ban a velen[illegible] [illegible] tünteti fel a [illegible] voltak, [illegible] vásárolni és haza[illegible] vendé[illegible] [illegible] a [illegible]

...dési históriák, tisztviselők kinevezése, (köztük visdomini= ...mini és sensalok=messeta, sanser), tanúvallomások, hivata... ...szólítások egyik-másik német városhoz, hogy a Velenczéből ...ggal megugrott avagy csalárd eljárású német polgárt fize... ...kötelezzék, bérletszerződések sat. képezik az oklevelek válto... ...tartalmát.

Végül együvé foglalom a hazánkra vonatkozó szétszórt ada... ...Szerző felemlíti több helyen, hogy a magyarországi keres... ...az oklevelekben ismételten a »németek« néven szerepelnek ...81.) Egy, az Archivio Veneto 1872. évfolyamában (99 l. 392 ...nyomatott »Chronique des Veniciens« alapján kimutatható, ...Magyarország és Velencze között már az 1200. év előtt létezett ...es összeköttetés. [1]) Ugyanezt állítja *Milesio* író. [2]) — Az 1224, ...és 1227. években szintén hallunk magyar kereskedőkről. [3]) ...ből Velencze felé használt utak egyike Bécsujhelyből elve... ...Sopronba, Kőszegre, Körmendre és innen ismét át a határon ...-ba. [4]) — Német kereskedők magyar aranyokkal fizettek. [5]) ...Zengg városáról két oklevél szól. [6]) — 1403-ban egy »Sigmund ...rer« nevű pesti kereskedőről történik említés. [7]) — A könyv... ...dászok sorában találtam egy Andreas Corvus nevű nyomdászt ...ciensis de Corona« (Kronstadt) és Martinus-t, »burciensis de ...« (Zeiden=Feketehalom); Simonsfeld ez utóbbi helység ...Szegedet érti. [8]) — 1438-ban megengedte a senatus, hogy ...do Gyula, a Fondacoban alkalmazott tisztviselők egyike, a ...mond király udvarába indúló követséghez csatlakozhassék. [9]) ...-ben a tizek tanácsa a dáciai (?) király ajánlatára [10]) egy velen... ...polgárnak odaigér egy tisztviselői állást a Fondaco-ban. — ...mlítem azt is, hogy Zsigmond király 1418-ban a német váro... ...a Velenczével való kereskedéstől eltiltá és a Magyarországon

[1]) E krónika szerzője Martino da Canale, ki 1275. kör. irta művét.

[2]) II. köt. 8. l. Milesio a Fondaco levéltárnoka volt a XVIII. század ...

[3]) II. 82.

[4]) II. 98., 99.

[5]) II. 48.

[6]) Zengg Segna, I. 75. és 662. sz. oklevél.

[7]) I. köt. XIV. l. Nachträge und Berichtigungen.

[8]) II. 228.

[9]) I. 229 l. 417. sz.

[10]) Ki legyen voltakép a »rex Datio«, kérdéses. *Simonsfeld* Sándor a ...avagy Dán oláh vajdára gondol, legvalószinübbnek tartja azonban, ...czím II. Tvartkó István bosnya fejedelemre vonatkozik. L. Kláič... ...művét 344. l.

keresztül vezető utat ajánlotta nekik, ha a keleti piaczokkal akarna összeköttetésbe lépni. [1]) Nagy-Lajos királyunk tekintélyére fényt vet egy, a velenczei hatóságok által fogságra vetett német kereskedőnek abbeli fenyegetése, hogy majd nagy királyunknál kér orvoslást és elégtételt, ki épen akkor Velencze ellen háborút folytatott. [2]) — Több oklevél Czillei Ulrik történetéhez szolgáltat adatokat; nevezetesen Nürnberg városának tanácsa fordúl Czilleihez, adná vissza az általa lefoglalt árúkat. [3] [4]) — Hazai történetünkre még az I. kötet. 324., 349. és 772. sz. a. oklevelek is érintik. — Az utolsó oklevél, mely időrendi sorban hazánkat érdekli, amaz, melyben II. Ulászló király követe, »Albertus de Loniia (!), capitaneus Segnensis« elismeri, hogy a signoria a szerződésileg biztosított 10,000 aranyat pontosan lefizette. Ezen 1505. szept. 2-án kelt oklevelet a Fugger-ház ügynöke, Cheler János szerepel tanúként. [5])

Vajha akadna hazai történész, ki Wenczel és Mircse példáját indúlva, a Magyarország és Velencze közötti érintkezés történetét ép oly alaposan megírná, a mint Simonsfeld földeríté a Velencze és Németország közötti kereskedelmi viszonyokat e most ismertetett művében, melytől ezennel a legnagyobb elismeréssel búcsúzunk el.

MANGOLD LAJOS.

[1]) I. köt. 44. lap.
[2]) I. 163. sz.
[3]) I. 439. és 440 sz.
[4]) I. 452. sz.
[5]) I. 621. és 622 sz. oklevél.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Társulatunk ez évi közgyülését febr. 3-án tartotta a tagok élénk részvétele mellett. Báró *Kemény* Gábor elnök a közgyülést következő szavakkal nyitotta meg:

Tisztelt közgyülés!

Ha lezajlik egy esztendő, visszatekintünk azzal a kérdéssel: mi veszteség és mi nyereség ért a lefolyt év alatt? Nemcsak az anyagi, nemcsak a pénzvilágnak van meg az ő nyereség és veszteség számlája; megvan a szellemi életben is. Társulatunk is méltán vetheti fel a nyereség és veszteség kérdését. S hogy előbb a veszteségről szóljak: kétségtelen, hogy fájó és nagy veszteségeket szenvedtünk; kitünő tagjai, jeles irók, mélyen tisztelt buvárok vesztek el társulatunk soraiból, kiket a halál elragadott. Nincs itt helye, hogy egyenként felujítsuk a fájó emlékeket, a kegyelet adóját mindeu veszteség alkalmával külön-külön leróvta társulatunk.

A másik kérdés, hogy mi van felírva a nyereség számlájára. Azt nem, annélkül hogy kérkednénk, elmondhatjuk, hogy erre is sok minden van feljegyezve. Társulatunk működése külterjileg és belterjesen határozottan gyarapodott. *Belterjesen*, amennyiben a megkezdett irányban menve, inkább behatóan részletekbe menve folynak a búvárlatok és jönnek a tudományra közleményei; *külterjesen*, a mennyiben a történettudomány igazatai, melyek régebben elhanyagolva voltak, mindegyre több és több tért számítanak.

Hiszen régen túl vagyunk azon az időponton, midőn az volt az általános meggyőződés, hogy csak a diplomatikus iratok, országgyülési acták, egyes nagy emberek s kimagasló történeti alakok viszonyai, levelezése s tettei azok, melyek megalapítják a históriát. Tudjuk, hogy a családi élet, a társadalmi viszonyok, közgazdasági és pénzügyi kérdések és még sok más nagy befolyást gyakorolnak egy nemzet fejlődésére, haladására, történetére, oly dolgok, melyek alig észrevehetők akkor, mikor történnek, talán azért, mert mindenütt, mindenkor zajtalanúl, mondhatni elrejtőzve folynak. E irányoknak kutatásában kétségkívül határozott előhaladás van társulatunk működése terén s ezt a megelégedés örömével jegyezhetjük fel.

Ugy, hogy nem kivánhatok jobbat társulatunknak, mint azt, hogy az az érdeklődés, melyet eddig társulatunk működésével felkeltett, oly mértékben gyarapodjék, mint azt eddig tapasztaltuk; olvasó közönségünk oly mértékben szaporodjék, mint ahogy társulatunk működése halad és az megérdemli s hogy a nagy közönség figyelme is mindinkább méltányolja a társulat amaz igyekezetét, melyet épen a nagy közönség érdekében tanúsít. Társulatunk működése évről-évre hasznosabbá és nyomatékosabbá válik; méltányos kivánság, hogy közelismerés és figyelem kisérje azt.

Ezeknek előre bocsátásával, midőn a közgyülést megnyitom, kivánom, hogy ez új évben társulatunk működése áldásos és sikeres legyen.

Utána a titkár olvasta fel következő jelentését:

Tisztelt közgyülés!

Társulatunk múlt évi működését három folyóiratából a Századokból, Történelmi Tárból és Életrajzokból, bizonynyal jobban ismerik önök, hogy sem szükséges volna azt részletesen előadni. Dévai kirándulásunkról is beszámoltunk annak idejében. Tudva van önök előtt az is, hogy a Zichy-Codex V-ik kötete gróf Zichy Edmund ő nagyméltósága és gróf Zichy Nep. János áldozatkészségéből sajtó alatt van, s kötelességszerüen csak annyit kell ehez adnom, hogy 30 iv ki van nyomva s a hiányzó tiz is néhány hét alatt el fog készülni. Szenvedett veszteségeinkről is megemlékeztünk koronként, meg különösen *Tanárky* Gedeonról, a magyar közlet e kiváló alakjáról, választmányunk e buzgó tagjáról. De egyet nem lehetett még alkalmam bejelenteni: *Danielik* János alapitó tagtársunknak múlt hóban bekövetkezett halálát. Az irodalomnak még egy pár évtized előtt, mindaddig mig abban betegsége nem gátolta, kiemelkedő munkása volt. Két nagyobb müve »Columbus« és za premontrei rend története« hazánk elsőrangú történetirói közt szerzett neki helyet, az anyag óriási gazdagságát müvészi kézzel egyöntetü egészszé s szép világos és magyaros irályával a nagy közönség által is élvezhető olvasmánynyá alkotta.

S ha most működésünkről és veszteségeinkről a szokottnál rövidebben emlékezem meg, azért teszem ezt, hogy egy tagtársunk nagy horderejü áldozatkészségéről rehessek jelentést a tisztelt közgyülésnek, mely áldozatkészség abba a helyzetbe hozta választmányunkat, hogy történetirásunknak egész új forrásokat nyithasson. Nem egyszer halljuk (igaz, illetéktelen ajkakról) hogy elég már a kútfő közlés — eljött a feldolgozás ideje. Igy csak nem szakember beszélhet. Valóban több forrás munka jelenik ma meg mint 20 év előtt. De hogy elég-e? az más kérdés. Próbálja meg valaki ma e forráskészlet alapján megirni Magyarország történetét s munkája nem lesz más mint egy kibővített, itt-ott rectificalt Horváth Mihály vagy Szalay. Hát elég-e ennyi? Hol van itt még a magyar *nép* története? hol a *jobbágyság*? hol az *udvari élet*? hol a *cultura*? hol a városok belélete? hol jogtörténetünk fejlődése? Valóban csak nem szakember mondhatja, hogy elég már a kútfő közlés. Ha egy statisticus tüz maga elé egy megoldandó problémát

[illegible] apparatussal dolgozik; — de együtt talál mindent. Ha egy ter[illegible]tudós hozza nyilvánosságra kutatásai eredményeit: a világ minden [illegible]-rendneje rendelkezésére áll. De azért, ha azt mondanók neki, hogy [illegible] be észleleteit, mert bizonyos kérdésekre elég anyag van együtt, [illegible] mit szólana hozzá? Nos hát a historia is positiv tudomány, mely [illegible] adatokból indúl ki — s bár mennyi jött is e tekintetben ki, még most [illegible] ott állunk, hogy ha a historicus azt az ugynevezett roppant tömeg [illegible] közlést fel akarja dolgozni, lépten-nyomon újabb-újabb hézagra [illegible]. Tudom, hogy a levéltári kutatást soha sem mellőzheti lelkiismeretes [illegible], még ha tíz annyi lesz is publicalva mint nálunk. De mennél több a [illegible], annál inkább meg van könyitve a feldolgozó munkája. Jó volna [illegible] a forrás publicalast sokalló uraknak meggondolni, hogy ha 48 [illegible] egy csomó levéltár publicalva lett volna, a magyar történetnek sok [illegible] nem maradt volna örökre megoldatlan.

Szemben ez eléggé nem hibáztatható áramlattal jól esik lelkemnek [illegible] uraim tudatni az örvendetes hirt, hogy egy lelkes főúr Báró Radvánszky Béla múlt havi választmányi ülésünket azzal az ügyszeretetéhez és buzgalmához méltó ajánlattal lepte meg, hogy adja ki Társúlatunk a régi magyar ház- és udvartartás és családi élet történelmi emlékeit. Nem koczkáztatással, hanem akkép, hogy a netalán abból származó [illegible] fedezni fogja. Lám az a férfiú, ki a magyar családélet és háztartásról egy alapvető munkát írt s két kötet okmánytárral közzé tett, nem [illegible] ezzel a kutatást befejezettnek. Hogy mily széles alapra szándékszik [illegible] e kiváló becsű tárházát fektetni, azt önök az annak idejében [illegible] programmból meg fogják látni: most csak annyit említek meg, [illegible] az első kötet, mely Bethlen Gábor, Rákóczy György, Theököly Imre [illegible]tartására vonatkozó adatokat foglalja magában, már sajtó alatt van.

De hogy Báró Radvánszky Béla áldozat készségét teljesen méltá[illegible]hassuk, tudnunk kell, hogy ő nemcsak biztositotta Társúlatunkat az [illegible] veszteségtől, hanem ő maga végezte az anyagösszegyüjtés, és sajtó alá [illegible] fáradságos és költséges munkáját. Gonddal és előszeretettel végezte [illegible] erét tárva fel azzal történetirásunk nem ismert kútfőbányájának, [illegible] mindenki, kit multunk emlékei lelkesitnek, örömmel forduland.

Azt hiszem, hogy ennél örvendetesebb hiradással nem igen számol[illegible] volna be a tisztelt küzgyülésnek.

A jelentés végeztével elnök felhivja a jelenlevő tagokat, hogy a [illegible] Antal harmadelnökké választása s *Tanárky* Gedeon halála [illegible] megürült két választmányi tagsági helyre, valamint az alapszabályok [illegible] visszalépő tagok helyeinek betöltésére adják be szavazataikat. [illegible] egyszersmind kinevezi a szavazatszedő bizotttág tagjait: Kellemesi *Mel*[illegible] Istvánt elnökké, *Csontosi* Jánost és *Nagy* Gyulát a bizottság tagjaivá.

Beadatván a szavazatok s a bizottság azok összeszámolására [illegible], a felolvasásokra került a sor. Első volt Zichy Antal, ki [illegible] néhai gróf Széchenyi Ferencznek, fiához Istvánhoz intézett

bucsuzó levelét s atyai intelmeit. (1817. május 17.) Ezt a levelet külön kis tárczába zárva mindig magával hordozta István, s a benne foglaltakat egész életén át szeme előtt tartotta. Érdekes párvonalba állítja azokat felolvasó szt. István királyunknak Imre fiához intézett amaz atyai intelmeivel, melyek Corpus Jurisunkban, mint István király első decretuma szerepelnek. A Jove principium! Széchenyi Ferencz is, a nagy király nyomdokait követve, Istentől indúl ki s Istennel zárja be. Szt.-István minden eretnekségtől óvja fiát; Széchenyi Ferencz óvja a hitetlenségtől, ama XVIII-ik század sokat magasztalt, sokat ócsárolt bölcsészetétől, a franczia encyclopaedistákból, kiket ő, általános műveltségénél fogva, jól ismert, s világnézetében számításon kivül nem hagyhatott. Ugyanezt látjuk Széchenyi Istvánban, csakhogy erősebb vegyületével a tisztúló világnézetnek s felvilágosodásnak. István király atyai intelmeinek írója tíz fejezetből hármat vélt szükségesnek a vallás-, egyház- és papság culturával tölteni be, s csak a negyedik fejezetben tér át a közjog azon részére, mely ősi alkotmányunk alapjait képezi s mely a későbbi híres Aranybullában csak ujabb megerősítést nyert. Természetesen más hangon beszél a fejedelem, mint a magánember, noha a szellem, mely mindkettőt lelkesíti, ugyanaz. A régi magyar földesúr is egy kis király volt otthon, az ő tisztjei, cselédei, jobbágyai s ezek árvái felett. Széchenyi F. arra inti fiát, hogy minden földi javait, mint érdemetlenül reá ruházottakat, illetőleg egész nagy vagyonát, — szinte a mai socialismus felfogása szerint, — csak reá bizott »letétnek« tekintse, melynek hovafordításáról, mint az evangeliumi sáfárnak, számolnia kell! — S a jó mag, mindenki tudja, mily termékeny földbe hullott Széchenyi István nemes szivében. Mikor a magyar főúr ily tanításait olvassuk, majdnem tételenként reá alkalmazhatjuk a nagy király intelmeit; s egyuttal lépésről-lépésre követelhetjük Széchenyi Istvánnunk egész politikai pályáját. Küzdelmét régi ellenzékünk soraiban az önkény uralma ellen, melyet első királyunk is oly határozottan kárhoztatott; ősi alkotmányunk és intézményeink specificus magyar jellegéhez való ragaszkodását, (Quis graecus latinos graecis regeret moribus!) a mellett az idegeneknek, külföld értelmi és pénzerejének, közgazdasági tekintetből oly fontos ide édesgetését, a mi egyedül helyes magyarázata országalapítónk amaz sokat félreértett szavainak: Unius lingvae regnum fragile et imbecille est stb. Lényegben felismerjük mindenütt a reminiscentiát, de formában is, mennyiben itt is ott is szent vagy profán irók odavágó idézeteivel találkozunk. Nem szabad ebben a széles olvasottsággal való kérkedés ama hiuságát keresnünk, mely annyi régibb s újabb tudákos embert kisért, hanem igenis felismerhetjük azt a szerénységet, mely saját egyéni nézetét valamely nagyobb tekintélynek védpaizsa alá helyezi s mely érzi szükségét annak, hogy gyenge szavának mások nyomatékosb szózata kölcsönözzön nagyobb sulyt és fokozza hatását.

Felolvasását mindvégig fokozódó érdeklődéssel hallgatta a közönség; mely utolsó kijelentésénél zajos éljenzésben tört ki. Felemlíté, hogy

...óf Széchenyi Béla neki adományozta elismerése jeléül, gróf ... István művei kiadásáért. Ő azt hiszi, hogy ezt neki nem sza... ...artania ott van annak helye, hol gróf Széchenyi Ferencz legne... ...b alkotása áll, a Nemzeti Muzeumban, a róla nevezett teremben, ... mellett.

...tána Réthy László olvasta fel »Hun, avar, magyar continuitas« ...tekezését, melyre *Hunfalvy* Pál tett egy pár észrevételt s báró Gábor egy megjegyzést.

...*haly* Kálmán három oklevelet mutat be Farkas Balázs orsz. kép... ...veles ládájából, a honnan két év előtt a Petneházy családra vonat... ...b érdekes okiratott ismertett. Ez újabb oklevelek legrégebbike ... való, a leleszi convent átírata Zsigmond király adománylevelének, ...rmegyei Bogáthy család részére Új-Bogát faluról. A második: ... király idejéből való (1462) közjegyzői okirat; Posár István ...németi plébános, mint notarius publicus állítja ki Tasnády Mihály ...rei részére birtokügyekben. A tanúk között több régi család sarja ...gy Károlyi (László) is előfordúl. E ritkábbak közé tartozó oklevél ... hogy a Róbert Károly alatt meghonosított közjegyzői intézmény ...tyás korában fennállott; Verbőczy már nem ismerte. A harmadik: ...király czímeres nemes levele (1579) Frater György egy rokonának ...jeb Jánosnak és testvéreinek, kik Martinuzzival Magyarországra Szabolcs megyében máig is élnek utódaik Vityi név alatt. A választ... ...szönetet mondott mind a bemutatónak, mind Farkas Balász kép... ...k az okleveleket lemásolás végett az orsz. levéltárhoz teszi át. ...tána a titkár tett jelentést a folyóügyekről. Uj tagokúl bejelen... ...felvétettek: dr. *Ozorai* József primási világi levéltárnok Eszter... ...*gróf Csáky* Vidor Szepes-Görgön (aj. Sváby Frigyes), Nagy... ...*Bessenyei* Mihály földbirtokos Nagyszalontán (aj. Széll Farkas), János hitoktató Bpesten és *Lubik* Imre tanárjelölt (aj. Szádeczky), Ottó joggyakornok M.-Szigeten (aj. Szilágyi István) *Moldoványi* Budapesten (aj. Bartos József.)

A pénztárnoki jelentés szerint a társúlat jan. havi

bevétele volt	2,319 frt 53 kr.
kiadása »	1,091 » 02 »
Pénztári maradvány	1,228 frt 51 kr.

Végül a szavazatszedő bizottság tett jelentést a szavazatok eredmé... A következő három évre megválasztattak:

... Ferencz,	Br. Nyáry Jenő,	Dr. Szádeczky Lajos,
...ő József,	Br. Orbán Balázs,	Szilágyi Sándor,
...Farkas,	Dr. Réthy László,	Id. Szinnyei József,
...mpel József,	Dr. Rómer Flóris,	Dr. Thallóczy Lajos,
...rvát Árpád,	Széll Farkas,	Dr. Torma Károly,
...ó Melczer István,	Dr. Szabó Károly,	Dr. Wenzel Gusztáv.
...ás,		

fontos és szükséges, hanem ép oly szükséges ez politikai és müvelődéstörténeti szempontból is.

De ettől eltekintve, a magyar nemzetre nézve a hadtörténelem, természetesen első sorban a hazai hadtörténelem, müvelése és tanúlmányozása hazafiúi kötelesség, mely elől kitérni nem lehet.

Majd egy évtized múlt el azóta, hogy Ipolyi a Magyar Történelmi Társulat tagjait a magyar hadtörténelem ápolására és fejlesztésére buzditotta, s elmúlt nélkül, hogy a magyar hadi történetirás nagyobb lendületet vett volna; nem hogy nagyszabású, a magyar nemzet egész hadtörténelmét, vagy legalább annak egyik vagy másik fontosabb időszakát felölelő nagy müvek keletkeztek volna, de még kisebb munkák is csak csekély számban, szórványosan tünedeztek föl, s míg más nemzeteknél, melyek történelme pedig hadi eseményekben kevésbbé gazdag s hadmüvészetük fejlődése kevésbbé érdekes és tanúlságos, a hadtörténelem ezernyi kötetekkel van képviselve, a magyar történeti irodalomban a hadtörténeti tárgyú müveket ujjainkon is összeolvashatjuk.

Ily módon ama sajátszerü tünet előtt állunk, hogy míg egyrészt nincs nemzet, melynek történelme nagy, világraszóló fontosságú, s diesőségteljes hadjáratokban gazdagabb volna, másrészt nincs nemzet, melynek hadtörténeti irodalma szegényebb volna, mint a miénk; még legnagyobb, hazánk sorsára döntő befolyást gyakorló hadjárataink és csatáink sincsenek, még a mai napig sem, hitelesen megállapítva, kimeritően megirva és szakszerüen földolgozva.

E tünet okát alig kereshetjük másban, mint a nehézségekben, melyekkel a magyar hadi történetirásnak meg kell küzdenie, melyek közt kétségtelenül első sorban áll az, hogy a hadtörténelem müveléséhez mellőzhetlenül szükséges a *katonai szakismeret* bizonyos foka, mely nélkül az események nagyobb részét meg nem érthetjük, kutatásaink irányukat vésztik, következtetéseink pedig, helytelen alapból indúlván ki, a valóságtól, a történelmi igazságtól eltérők lesznek; a szakszerü földolgozásnál, melynek czélja az, hogy az eseményekből tanuságot vonjon s a történeti tapasztalást a jövő számára gyümölcsözővé tegye, természetesen még e bizonyos fok sem elegendő, — oda a legalaposabb katonai képzettség szükséges.

Az igazságot történetiróink közül sokan teljesen átértették s előbb-utóbb elötanúlmányokat tettek a hadi tudományok terén s munkájukban később az ily módon megszerzett katonai szakismeret által, hathatósan támogattatnak: idézem erre nézve *Salamon Ferenczet*, kinek hadtörténelmi munkái, de különösen Szigetvár ostromának leirása *) a legjelesebb katonai irónak is mintául szolgálhatnak, *Thaly Kálmánt*, ki a hadi tudományokkal s kiválóan az erődítészettel éveken át foglalkozott s ennek nyoma minden hadtörténeti munkáján meglátszik stb.; ámde azokra nézve, kiknek a kato-

*) Salamon Ferencz: Az első Zrinyiek.

nai pálya nem hivatásuk, ez előtanúlmányok felette fáradságosak és id rablók, s így nem csodálkozhatunk azon, hogy erre aránylag keves vállalkoznak, s a történetírók közül legtöbben, hogy e nehézségekkel me küzdeniök ne kellessék, a hadtörténeti tárgyú dolgozatokat inkább mell zik, minek kárát azután a magyar hadi történelem vallja.

Az előadottakból nem egészen helytelenül azt következtethetnöl hogy miután a hadi történetíráshoz a hadi tudományokban való jártassá nélkülözhetlen kellék, a hadtörténet írását egészen a katonákra kellen bízni, aminthogy az külföldön, sőt monarchiánk nyugoti államában is valóban majd kizárólag a katonák kezében van.

Ámde ami máshol oly természetes, az nálunk Magyarországon egy szerüen lehetetlen, még pedig a következő okoknál fogva:

Először is más országokban az állam s a hadsereg nyelve azonc lévén, a hadi tudományok, s így a hadtörténelem is, az állam nyelvé műveltetnek, s ennek folytán az irodalmi képzettséggel biró tisztek szám nagy; ezen felül mind ez országokban a hadügyminiszteriummal vagy vezérkarral kapcsolatosan, *hadtörténelmi osztályok* léteznek, melyek egyed feladata a hadtörténelem művelése és fejlesztése; nálunk a magyar nyc csak rövid idő óta, a haderőnek csak egy csekély részénél, a magyar ho védségnél honos; miután pedig a hadi tudományoknak magyar nyelv· való művelése csak a honvédség fölállításával vette kezdetét, természete hogy a magyar katonai írók száma még aránylag csekély, s hogy a magy· katonai irodalom még csak bölcsőjében nyugszik; mindennek daczára magyar honvédségnek vannak oly képzett tisztei, kik a magyar hadi tö ténetírást művelhetnék; ámde ezek nagyobbára tényleges szolgálatbs állanak, s a katonai szolgálat által annyira igénybe vétetnek, hogy i nemű tevékenységre idejük nem igen marad; már pedig a történelmi kutate sok időt, gyakori utazásokat, sőt helylyel-közzel jelentékeny költ kezést is igényel, s így a tettleges tiszt történelmi kutatásokra a leg jobb akarat mellett sem vállalkozhatik; hadtörténelmi osztály pedig, hc az oda beosztott tisztek idejüket és munkásságukat kizárólag a had történetirásnak szentelhetnék, nálunk nincs; a bécsi hadi levéltárba van nak ugyan a magyar nyelvet is értő közös hadseregbeli tisztek vezényelv de innét *magyar* történeti mű, a fennálló viszonyok természeténél fogva nem kerül ki.

Egy másik nehézséget képez az, hogy a magyar történet kutforrása túlnyomó nagy részben *latin* nyelven vannak irva, minek folytán csak történetirással hivatásszerüen foglalkozók számára hozzáférhetők; a tisztel nálunk a modern nevelési rendszer következtében csak felette ritkán birjál a latin nyelvet s a történeti segédtudományokat annyira, hogy kutatásoka önállóan végezhetnének.

E viszonyok legjobb tükre az egyetlen magyar katonai tudományo folyóirat, a »Ludovika Akademia Közlönye«, mely dicséretre méltó buzga lommal igyekezett hadtörténelmi dolgozatokat adni. De ha az adott dolgo

zatok a tudományosság követelményeinek nem mindig feleltek meg, az az érintett nehéz viszonyokban rejlik, s ép ezért e dolgozatok elnéző kritikát érdemelnek, annál is inkább, mivel első sorban a történelmi tudományokban kevésbbé jártas katonai olvasó közönség tájékoztatását czélozzák.

Mindezekből kétségtelen, hogy az idő, amikor a hadi történetirást mi is teljesen a katonákra bizhatjuk, még messze van.

Ez azonban ne legyen ok arra, hogy a hadi történetirást mellőzzük, vagy a végtelen időkig halaszszuk; vállvetett munkálkodással, egymást kölcsönösen támogatva s mintegy kiegészítve, minden nehézséget legyőzhetünk; a történetirók végezzék a kutatásokat, vegyék ezeknél igénybe ott, a hol szükségesnek vélik, a katonák közreműködését, — a katonák pedig használják fel a kutatások utján napfényre került hadtörténeti adatokat, melyek ha magyar nyelven is közzététetnek, általuk könnyen fölhasználhatók lesznek. Ily módon vélném megkezdendőnek, egyelőre csak apróbb köveket hordva a jövendő nagy épülethez, az épités munkáját; ha az alap már megvettetett, bizton remélhetjük annak sikeres folytatását, míg végre majd a nagy mű »*a magyar nemzet hadtörténelme*« befejezést nyer.

A közvetitést a történetirók és a katonák közt legczélszerűbben a Magyar Tudományos Akadémia kebelében fennálló hadtudományi bizottság létesithetné; ezt oly módon képzelem, hogy a történetiró, ha oly munkába fog, melyhez katonai szaktudomány szükséges, forduljon a bizottsághoz, mely — katonai tagjai által a tiszti karral összeköttetésben állván — fölkérne egy képzett tisztet (akár helyben, akár a vidéken) arra, hogy az irót munkájában támogassa; viszont ha tisztek hadtörténelmi munkáknál a történetirók támogatására szorúlnak, kútforrásokat keresnek stb. a bizottság ezt közvetitené.

De ez még nem elegendő; feltétlenül szükségesnek tartom, hogy a hadi történetirás egy önálló, havonkint vagy negyedévenkint megjelenő folyóirattal birjon. Ez volna a történetirók és katonák érintkezésének legmegfelelőbb helye, itt volnának az utóbbiak által a szakszerü földolgozások közlendők, *szóval* ez volna a történetirás egy újonnan megnyiló ágának, a magyar hadi történetirásnak központja, s egyszersmind a legjobb eszköz arra, hogy egy hadtörténetirói nemzedék fejlődhessék, mely aztán a munkát később átveszi. A hadtudományi bizottságban már megindult a mozgalom egy ily folyóirat létesitésére, s a magyar hadi történetirás érdekében kivánatos volna, hogy a mozgalom eredményre vezessen.

Ámde mindez hiú erőlködés maradna, ha a magyar történelmi társulat a hadtörténelem ügyét a magáévá nem teszi. A történelmi társulat részint az által, hogy az összes magyar történetirókat kebelében egyesiti, részint pedig pártoló tagjai nagy számánál fogva, egymaga eldöntheti a hadi történetirás ügyét. A támogatást, melyet a történelmi társulat a magyar hadtörténetirás ügyének nyujthatna, a következőkben vélem összefoglalhatónak:

1. A társulat történetiró tagjai forduljanak nagyobb mértékben a magyar hadi történetiráshoz, részint nagyobb müvek létrehozásával, részint

kisebb dolgozatoknak, adalékoknak stb. a megindítandó hadtörténelmi folyóiratban való közlése által.

2. Intézkedjék a társulat választmánya arra nézve, hogy a vidéki kirándulásoknál minden évben, úgy mint az egy ízben már elhatároztatott, valamely hadtörténeti esemény színhelye, tisztek közreműködése mellett, megtekintessék, fölvétessék s az esemény, melyre az adatok már előlegesen s megbízás útján összegyüjtendők volnának, szakszerüen is leírassék.

3. Pályázatainál legyen figyelemmel a társulat a hadtörténeti irodalomra s azt ily módon is segítse elő.

4. Végre a társulat pártoló tagjai részesítsék a hadtörténeti irodalom termékeit ugyanoly pártolásban, a milyenben az eddigi történetirodalmi vállalatokat részesítették.

Ha a társulat a hadtörténeti irodalmat ily módon pártolása alá venné, a hadi történetirás, — meg vagyok róla győződve, — rövid idő alatt virágzásnak indúlna.

R. Horváth Jenő.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Beiheft zum Militär-Wochenblatt. Kiadja *Löbell.* (Berlin 1887. 8°. füz.) *Die Hessen bei der Belagerung von Belgrad im J. 1717.*

Magazin für die Literatur des In- und Auslandes. 1887. 52. sz. *Teutsch, Geschichte der siebenbürgischen Sachsen.* Ismertetés.

Allgemeine Zeitung. 1887. 344. sz. *Bischof Teutsch.* (Életrajz.)

Hazánkat érdeklő *új forrásedíliók.* 1. *Zosimi historia nova.* Ed. *Mendelssohn.* (Teubner. 10 M.) — 2. *Theophilacti Simocattae historiae.* Ed. *Carolus de Boor.* (Teubner. 437. l. 6 M.) — 3. *Apollinaris Sidonii epistulae et carmina.* Rec. *Luetjoham.* (Berlin. Weidmann. 16 M. »Monumenta Germaniae.«)

Mittheilungen aus der histor. Literatur. 1888. 1. füzet. Ismertetés. *Krones »Zur Gesch. Österreichs im Zeitalter der französ. Kriege.* 1792—1816.« cz. művéről. Továbbá: *Trefort »Essays und Denkreden.«* Ismertetés Bloch Henriktől.

Erber Tullius, Storia della Dalmazia dal 1797. al 1814. (A zárai gymnas. 1886. és 1887-iki értesítőjében. V. össze: Raguza és Magyarország összeköttetéseinek okleveltára, *Gelcich és Thallóczytól.* 1887. LIX. old.)

Monticoli. La cronaca del diacono Giovanni. (Pistoja. Programmértekezés. 1883.)

Note chronologique: Bulletino di Archeologia e storia dalmata. (Anno VI. 1883. és követk. évf.) E folyóirat a dalmát történelemhez tartozó okleveleket közöl az 1200. — 1422-iki évekből.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. VI. évf. 1883. (Berlin. Gärtner 1888. 22 Mark.) E nagyfontosságú vállalatból, melyhez hasonlót egy nemzet sem bír felmutatni, 40 történész több főszerkesztő vezetése

lett az összes 1883-ban megjelent történeti irodalmat ismerteti, idő li sorban és nemzetek szerint. E munka bizonyos fokig feleslegessé tesz az könyvtárt. — A magyar történeti irodalmat *Schwicker*, az osztrák ténetit *Krones* és *Loserth* ismertetik.

Caro. Geschichte Polens. V. köt. 2. rész. (Gotha. Perthes 1888. Mark.)

Reimann, Neuere Geschichte des preussischen Staates vom Hubertus- Frieden bis zum Wiener Kongress. (II. köt. 1888.)

Friedländer Ernst, Ältere Universitäts Matrikeln I. Universität Frankfurt an der Oder I. Bd. 1506—1648. (»Publicationem des königl. Preussischen Staatsarchivs.« 32. köt.) Lipcse. Hirzel. 20 Mark.

Asbóth, Bosnien und die Herzegowina. Reisebilder und Studien. 2 Abth. 81 160. l. (Bécs. Hölder.)

Schultz, Geschichte der Habsburger in den ersten drei Jahrhunderten. (Innsbruck. Wagner. 1888. M. 4.)

Revue critique d'histoire et de littérature. 1887. 52. sz. — *Zeissberg, Quellen zur Gesch. der Politik Österreichs während der französ. Revolution.* 1793—1797. 2. köt. Igen beható bírálat *Chuquet*-től.

Göttinger gelehrter Anzeiger. 1887. 24. sz. — *Perlbach* ismerteti *Zimmermann* művét a nagyszebeni szász levéltárakról.

Österreich-ungarische Revue. 1887. decemberi füzet. *Steinbach: Franz Deák.*

Liszt Ferencz hazánkfiáról legújabban a következő munkák jelentek meg: *Raman. Franz Liszt als Künstler und Mensch.* 2. köt. I. 1839—1847. Breitkopf-Härtel. 6 M.). *Wohl Janka* művét *Peyton* angolra fordította. London. Ward). — *Beaufort E. L., Fr. Liszt. The story of his life.* (Boston. Ticknor. 1888. 233. l. 1. Dollar.)

Huber Alfons, Geschichte Österreichs. Bd. 3. Gotha. Perthes. 88. 11 M.

Onno Klopp, Der Fall des Hauses Stuart. 14. és egyúttal utolsó köt. az 1711—1714. évekről. (Bécs. Braumüller 1888. 726. l.) — Szerző ákóczi felkelés elbeszélése közben Thaly Kálmán műveit is felhasználja. ert. közlött az Allgem. Zeitung 1887. 363. sz.

Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische ilung. VIII. köt. *O. Hintze, Der österreichische Staatsrath im 16. und 17. hundert.*

Germania. 1887. 20. évf. 4. füz. *Wlislocki, Die Mäusethurmsage in nburgern.* — *J. Singer, Verzeichniss der in der erzbischöflichen Diöcesan- thek in Erlau vorhandenen altdeutschen Codices.*

Revista de España. 1886. aug. 25. *Los voluntarios españoles en el d. Buda.* (1886.) *Don Antonio Gonzales ij el duque de Bejar.* Ez értebben Weil, a hírneves orientalista megemlékezik Gonzales (»Tüzes « barátról, kinek új találmányú bombái nagy kárt okoztak Budavár őrségének. — Vejar herczeg pedig a jul. 13-iki ostrom alkalmával

első volt a résen és életével fizette meg hős magaviseletét. (Kropf I tudósítása.)

Vie de Sainte Elisabeth. (Paris. Imprimerie Deguy. 1887. 159. old.

Jouahanneaud P., Vie de St. Elisabeth de Hongrie. (Limoges. Ardant 1887. 108. l.)

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

IRODALMI SZEMLE.

— RAGUZA ÉS MAGYARORSZÁG ÖSSZEKÖTTETÉSEINEK OKLEVÉLTÁRA cím alatt vaskos kötet hagyta el a sajtót. Gelcich József, a raguzai egyetem tanára állította össze, jegyzetekkel és bevezetéssel Thallóczy Lajos ak. l tag látta el, kiadta a M. T. A. történeti bizottsága. A Bevezetésben Raguza és fejlődéséről értekezik Gelcich, ismertetvén egyúttal a raguzai levéltár gazdag anyagát, folytatólagosan Thallóczy Magyarország és Raguza egy máshozi viszonyát tárgyalja szakavatottan, kimutatván, hogy Raguza mindvégig hű maradt a szövetségi viszonyhoz s csak midőn látta, hogy Magyarország erőtelen a hatalmas ozmannal szemben, adta magát ennek pártfogása alá s mivel kiválóan kereskedelmi érdek vezette, ehhez is hű volt, de midőn ennek kimúlóban volt minden dicsősége, szeretett volna ujra a hatalmas magyar király védszárnya jutni s alá ajánlotta magát, de akkor a bécsi udvar nem fogadta el ez ajánlatot s csak sokkal később kebeleztetik be, de nem Magyarországba, hanem az örökös tartományok közé. Ezután jönnek az oklevelek 1358-tól 1684-ig. Ez az első rész. A második rész: Kivonatok a tanácsjegyzőkönyvekből 1363—1525-ig, mindkét rész nagybecsü okmányokat tartalmazván, a melyeknek bővebb méltatását legközelebb hozandjuk. Ezután jő Gelcich értekezése Raguza pénzeiről. A terjedelmes tartalom, név- és tárgymutató valamint a ragusaeismusok jegyzékei: a *Glossarium* igen nagyban segítik elő a kutatót e 923 lapra terjedő kötet áttanúlmányozásában, melyben semmi egyéb nem volna kifogásolható, minthogy a *latin* okmányok is betühíven vannak közölve, a min könnyen lehetett volna segíteni, ezáltal is még nagyobb fokra emelvén e könyv hasznosságát, díszességét, használhatóságát. Igy is azonban a gondos kiadásért, a terjedelmes s tanúlságos bevezetésekért, melyek értekezés számba jöhetnek, valamint a tanúlmányért Raguza pénzeiről csak elismerésünkkel adózhatunk a szerkesztők, illetve szerzők iránt.

— PAP JÁNOS szegedi kegyesrendi tanár »A *piaristák Szegeden*« czímü s 339 lapra terjedő kötetben érdekes könyvet irt az ottani közép iskola s közvetve a város tanügyi történetéről. Hazai közoktatásügyünk historiája érdekében mindenesetre nem kevés szolgálatot tesznek azok, a kik az egyes régibb intézetek múltjával foglalkoznak, Pap könyve pedig annyival inkább figyelemreméltó, mert a piaristák 1720 óta lakják Sze

gedet s intézetük nemcsak mint az alföld legrégibb s legnevezetesebb intézete foglal el jelentékeny helyet Délmagyarország culturalis történetében, hanem mint a magyar középiskolák legnépesebbike, országos fontossággal is bír. Fontossága azonban a múltban is nagy volt s az a terjedelmes vázlat, a mit szerző e művében a városi levéltár és a társház levéltárának adatai alapján ad, mindenesetre fontos adalékúl szolgál nemcsak Szeged város monografiájához, hanem a hazai tanügy történetéhez is. A mű, mint említők, 339 lapnyi vaskos nyolczadrét kötetben Szegeden jelent meg, s bár szerzője a történetírás terén egészen új ember, szépen írott s a nem szakközönséget is érdeklő modorban összeállitott, becses könyv jellegével bír. 1720-tól 1886-ig részletes rajzát találjuk abban nemcsak a társház s az intézet, de magának a város culturális emelkedésének is, a mi e münek becsét csak emeli. Kivánatos, hogy a hazai régi intézetek kövessék a szegedi kegyesrendi fögymnasium példáját s irassák meg történeteiket, mert az ily művek nemcsak a helyi, de az országos culturhistoria szempontjából is egyaránt fontosak és hézagpótlók. (D. Gy.)

— A FOJNICZAI CASULÁT régebben s a galgóczi szönyeget pár hó előtt megbámúlta mindenki a kinek csak alkalma volt látni. Nem sok műtörténeti emlékünk van, mely ezekkel kiállhatná a versenyt. *Lubóczy* Zsussanna (olyan írói név ez, melyről könnyen kitalálható, hogy kié) most egy monographiát irt róluk, kimutatván, hogy ezek Mátyás király trónszőnyegei voltak. Gazdag műtörténeti ismerete segitségére volt, hogy a kérdést eldöntse. Egyszerü tiszta szabatos előadását gyönyörü facsimilékkel illustrálta, jelesül egy azonkori franczia s egy német trónszőnyeggel a bécsi intarsia székek rajzaival, Mátyás a diadalkocsin amint Bécsbe vonul stb. E kis monographiának kiállítása is könyvészeti remek.

— »JÉZUS SZÜLETÉSÉNEK ÉS HALÁLÁNAK ÉVE időszámítás alapján« czím alatt *Rodányi* József tagtársunk egy 69 lapra terjedő munkát adott ki Brassóban. Hogy a maga elé tüzött kérdésre feleletet adhasson, művét időtani számitásokra fektette s két részre osztá azt: az időszámitás s az ennek alapjára fektetett historiai kutatás. Ezeket hét segitő tábla előzi meg, melyek nagyrésze nem ismeretlen, de egy pár újabb, melyek nagy pondal vannak összeállítva. Általában széles olvasottságra valló munka ez, melynek végeredményeül Renannal szemben a synopticusoknak ad igazat. E munka Brassóban a szerzőnél 40. kr.-ért rendelhető meg.

— KRUPECZ István pozsonyi tanár történet-neveléstani értekezést adott ki »a tudományos, különösen egyháztörténelmi seminariumokról,« hozszerü és kivitelre valóban érdemes kérdést penditvén meg, hogy t. i. a theologiai akademiákba hozassék be a kötelező egyháztörténeti seminarium. Most a midőn egy protestans egyháztörténelmi társulat felállítása munkába van véve, valóban helyes volt szerzőtől megpendíteni az eszmét. Az első szót a fontos kérdéshez alapos és kiterjedt tanúlmánynyal, higgadt megfontolással, széles ismerettel mondta ki: méltó, hogy azok, kikhez szól, figyelembe vegyék.

— Reizner János »A Régi Szeged« czímü munkájából immár a 2-ik kötetet bocsátotta ki. Ezen kötetben a Kőbárány és a kún puszták perét tárgyalja igen kimerítően, bebizonyítván okmányok alapján, hogy az oly sok hirlapi vitát okozott kőbárány nem lehet dorosmai templomi emlék, mivel Dorosma mint *nép* csak 1340-ben jön elő s mikor legvirágzóbb helység is, csak 28 telekből állt s később, 1514-ben már elhagyatott puszta. Temploma oly nagy nem is lehetett, hogy a kőbárány abból kerülhetett volna ki. Reizner, miután elbeszéli a szegedi vár építését, hol különösen kiemeli, hogy a törökök elég építő anyagot kaptak Szegeden s beszél a a felírásos kőlapról, mely a XVIII. századból való hamisítvány, áttér a kún puszták használatára, oklevelekből bizonyítván, hogy a kún pusztákon a szegediek legeltetési joggal bírtak s ezen jogukat a nádor Esterházy Miklós is elismerte. A tulajdonképi veszedelem a városra a kún pusztákat illetőleg a kunok elzálogosításakor érte s Reizner ezen időszaknak, egész addig, míg a város valahogy kimenekül a sok kellemetlenségből, szentel legtöbb tért. A mai Dorosma is tulajdonkép Orczy kún főkapitány beszüje a szegediek ellen, kik nem akarták bérelni a kún pusztákat. Végül értekezik szerző a kőbárányról mint műemlékről symbolumról és mint czímerről, hol is a hírhedt hamis pecsétet is bőven tárgyalja. Szerző elég tájékozottsággal bír s szakképzettséggel, de anyagán nem uralkodik teljesen és néha ismétlésekbe merül. Könyve első része sokkal kellemesebben olvastatja magát, mint a második: a kún puszták története, pedig kellő rövidséggel igen-igen érdekessé tehette volna szerző ezt a részt is, hozzá vévén még, hogy ne szólaltatná meg mindig oly terjedelmesen az egykori adatokat. Olyan sajtóhibától, mint sigillum major, valamint némely csekélyebb okmány olvasási hibától eltekintve, a könyv a helyi monographiai irodalom szempontjából csak nyereségnek tekinthető. Az okmánytárra, valamint a szövegben előforduló sok egykorú adatok idézésére vonatkozólag még igen ajánlhatjuk szerzőnek, hogy az okmányok közlésénél az Akadémia által elfogadott módokat kövesse, s hogy plane a XVIII. századi iratokat ne betűhíven, hanem a hangoztatás törvényei szerint közölje.

— Zoványi Jenőtől. Sárospatakon »Tanúlmányok a magyar protestans egyház és irodalom történetéből« czím alatt egy figyelemreméltó munka jelent meg, mely Melius, Uzoni és Bornemisza munkáival és életével foglalkozik. Tüzetesebben fogjuk ismertetni.

— Récsey Viktor tagtársunk »Sopron ókori neve és a sopronmegyei római felíratok« czím alatt becses leginkább epigraphicai monographiát adott ki, melynek első részében kimutatja, hogy Sopron ókori neve Scarabantia és nem Sempronium, második része pedig a sopronmegyei feliratokat állítja össze s magyarázza. A tanúságos kis munka Borbán Zsigmondnak van ajánlva. Kapható Pesten Lampel Róbertnél. Ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— Báró Roszner Ervin felelt *Kovács* Gyulának közelebbről megjelent válaszára »Néhány szó Régi magyar házassági jog czímü munkám

[illegible] czím alatt kiadott röpiratában, mely diszesen kiállítva 38 lap [illegible]delmű s 30 krért megszerezhető.

— Gelich Richárd Magyarország függetlenségi harcza [illegible] munkából ujabb (25—26) kettős füzet jelent meg Aigner Lajos kiadásában, [illegible] a forradalom végnapjait tárgyalja a muszkák beütésétől kezdve. [illegible]tgazdag s főként hadászati szempontból figyelemre méltó munka.

— A régi hires Peutingeri táblákat, valójában Castorius Atlasát [illegible] kritikai kiadásban közzé tette Meller Konrád egy bevezető és magyarázó [illegible]ritő értekezés kiséretében. Kiváló fontosságú forrás hazánk régi [illegible]graphiájára is. E munka nagyon érezhető hiányt pótol, mert annak [illegible] kiadása már a könyvészeti ritkaságok közé tartozott.

— A régi magyar színészetről Karacs Teréz megírta emlékeit s ez [illegible]nyi Lajos jegyzeteivel megjelent az »Aradi Közlöny«-ben és külön[illegible]matként egy kis füzetben. — Valóban érdekes és jellemző apró mozaik [illegible]bok ezek amaz idők történetéhez, midőn az ébredő nemzeti szinmüvé[illegible] iránt aránylag még oly kevesen érdeklődtek. E kevesek közé tartozott [illegible] Karacs család a melynek vendégszerető házánál (az Ősz- és Sándor-utcza [illegible]) a pesti szinészek legkiválóbbjai gyakran megfordúltak. Ott lakott [illegible] József is 1811—13-ban s ott irta (Karacs szerint) Bánk-Bánját. [illegible] érdekes apróságokat jegyzett fel irónőnk: miként akarta atyja letéri[illegible] a »komédiás« életről stb. Van szó aztán Dérinéről (Schönbach Róza), [illegible]ányinéról, Lendvaynéról, Trattnerről és az akkori írókról, Prepeliczai [illegible]áról, a »Tud. Gyüjtemény« segédszerkesztőjéről; majd Kántornéról, a [illegible] müncheni szinésznőről Hagn Saroltáról (1828.), Wesselényi Miklósról, Kovács Pálról, Székely Zsuzsiról. Emlekei végül a pesti állandó magyar [illegible]ház épitéséről (1837.), Fáy András és Döbrentey Gábor igazgatásáról, [illegible] kiválóbb szinészek s főkép szinésznők müködéséről jegyeznek fel jel[illegible]zetes vonásokat és adatokat.

TÁRSÚLATUNK HALOTTJAI 1887-BEN.

Br. Bénin József (Puszta-Gicz), a ki társúlatunkra 100 db aranyat [illegible]; *br. Barkóczy-Hadik* Ilona (Homonna) és *Kovács* Zsigmond vesz[illegible] püspök alapitó tagok; *Tanárky* Gedeon vál. tag. és dr. *Arányi* Lajos [illegible] tanár (Budapesten); *Békeffy* Károly piarista tanár (Budapesten); [illegible] Elek (Kézdi-Vásárhely); dr. *Jeney* Victor egyet. tanár (Kolozsvár); [illegible] Leo (Kolozsvár); *Kapy* Ede (Budapest); *Luby* Zsigmond (Felső[illegible]); *Mossóczy* Lajos (Pozsony); *Nikl* Mihály (Budapest); dr. *Reinitz* [illegible]lf (Budapest); *Rieger* Gottfried (Székely-Udvarhely); *Ruzsicska* Imre [illegible]); *Sánta* Gábor (Budapest); Szádecsnei és kardos-vaszkai *Szádeczky* [illegible] (Nyitra); *Tarányi* Ferencz (Veszprém); *Thaly* Zsigmond (Komárom[illegible]-Mihály); *Varázséji* Gusztáv (Vácz); *Wurmb* Imre (Budapest.)

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— Ipolyi Arnold emlékezete. Irta. *Dedk* Farkas Budapest 188[illegible] kis 8-adr. 38 l.

— Magyarország Függetlenségi Harcza 1848—49. Irta *Gelich* Rikhárd. 25—26 füzet. Budapest 1888. 481—608 ll. Ára 80 kr.

— Néhány Szó »Régi magyar házassági jog« czímü munkám védelméül. Irta Báró *Roszner* Ervin. Budapest 1888. 8-adr. 36 l. Ára 30 kr.

— Sopron. Ókori neve és Sopronmegyei római feliratok. A Sopronmegyei Régészeti Társulat első rendes közgyülése alkalmával főtitkári választásának emlékére ismerteti *Récsei* Viktor. Sopron 1887. 8-adr. 80 l. Ára ? Kapható Lampel Róbertnél.

— A Régi Magyar Színészetről. Irta *Karacs* Teréz, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta *Némányi* Lajos. Arad 1888. 12-edr. 85 l. Ára 60 kr.

— Tanúlmányok. A magyar protestans egyház és irodalom történetéből irta Zoványi Jenő. Sárospatak 1887. 8-adr. 86 l.

— A Lengyel Dissidens kánonok története s befolyása a budai zsinat törvényhozására. Irta Révész Kálmán. Pápa, 1887. 30 l. 8-adr.

— Tapolczai Bertalan oklevél-formulái a XIV-dik századból. Ismerteti Fejérpataky László. (Különnyomat a M. Könyvszemléből.) Budapest, 1887. 28 l. 8-adr.

— A xvi. és xvii. századi magyar históriás énekek. *Erdélyi Páltól.* (Különnyomat a M. Könyvszemléből.) Budapest, 1887. 8-adr. 62 l.

— A Parthenogenesis és metagenesis a növényországban. Irta Dr. *Cserni Béla.* Gyulafehérvár, 1887. 8-adr. 23 l.

— A Sopronmegyei rég. társ. első évkönyve MDCCCLXXXVI. Szerkeszté *Récsei Viktor.* Sopron, 1887.

— A Békésvármegyei rég. és miv. tört. társ. évkönyve 1885/86. 12-ik kötet. Szerkeszti *Zsilinszky Mihály.* Békés-Gyula, 1887. 8-adr.

— A »Szepesmegyei tört. társ. évkönyve.« Szerkeszti Dr. *Demkó Kálmán.* Harmadik évfolyam. Lőcse, 1887. 8-adr.

— A Verses Elbeszélés története. Első rész. A legrégibb időtől a XVI-ik századig. Irta Dr. *Koltai Virgil.* Győr, 1887. 8-adr. 381 l. Ára 1 frt.

— Geschichte Schwedens von *Friedrich Ferdinand Carlson.* Sechster Band. (Geschichte der europäischen Staaten. Herausgegeben von A. H. L. Heeren, F. A. Ukert und W. v. *Giesebrecht.* XLVIII. Lief. 1 Abth.) Gotha 1887. r. 400 l. Ára 8 Márka.

— Vergleichende Untersuchungen über den Ursprung der ungarländischen und nordeuropäischen prähistorischen Steinwerkzeug. Von Dr. *Theodor Ortvay.* (Separatabdruck aus dem XVII. Bande der Mitheil der Anthrop. Gesellsch. in Wien. 1887. 4-adr. 37 l.

HORVÁT-DALMÁTORSZÁG ELFOGLALÁSÁRÓL.

(1091—1111.)

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A kérdés, mikor? és mikép foglalta el a magyar Horvátországot? nem új és már sokféleképen tárgyalták. A lényeges források már századok óta ismeretesek. Számuk nem nagy; nem is nagy terjedelmüek és mégis, nem csekély nehézséggel kell küzdenünk, hogy tisztán lássunk; mert a horvátok már régóta olyan múltat szeretnek adni a történetnek, mely némi államjogi igényeiknek kedvez. S e nehézség ujabb időben sem csökkent, sőt talán még nagyobb lett; mindazonáltal a kérdéssel most már nyugodtabban s — ha szabad e kifejezéssel élnem — kényelmesebben foglalkozhatunk. Viszonyunk Horvát-Slavonországgal egészen új alapon nyugszik, úgy hogy, legalább mi magyarok, nem vagyunk kitéve annak a veszedelemnek, hogy a jelen politika exigentiái által elfogulva, önkénytelenül is hamisan fogjuk fel a multakat. A történelmi anyag is, teljesen összegyüjtve, rendelkezésünkre áll és csak elfogulatlan szemmel kell vizsgálnunk, hogy tisztán megállapíthassuk azt, a mi egyáltaljában még megállapítható. Az anyag ez összeállítása körül a legfőbb érdem Rački Ferenczet, az ismert nevü horvát tudóst illeti, ki nemcsak összegyüjté mindazokat a történeti emlékeket, melyek Horvátország és a szomszéd szláv területek VI—XI. századbeli állapotára vonatkoznak, hanem szövegüket, tartalmukat kritikailag meg is rostálta, ügyesen csoportosította, becses jegyzetekkel ellátta.[1]) Fejtegetéseiben ugyan ő sem

[1]) »Documenta Historiae Croaticae periodum antiquam illustrantia« cimü gyüjteményében, mely a »Monumenta spectantia Historiam Slavorum meridionalium« VII. kötetét képezi. A forrásokat, a mennyiben itt megjelentek, ebből a gyüjteményből idézem.

nai pálya nem hivatásuk, ez előtanulmányok felette fáradságosak és időrablók, s így nem csodálkozhatunk azon, hogy erre aránylag kevesen vállalkoznak, s a történetírók közül legtöbben, hogy e nehézségekkel megküzdeniök ne kellessék, a hadtörténeti tárgyú dolgozatokat inkább mellőzik, minek kárát azután a magyar hadi történelem vallja.

Az előadottakból nem egészen helytelenül azt következtethetnök, hogy miután a hadi történetíráshoz a hadi tudományokban való jártasság nélkülözhetlen kellék, a hadtörténet írását egészen a katonákra kellene bízni, aminthogy az külföldön, sőt monarchiánk nyugoti államában is, valóban majd kizárólag a katonák kezében van.

Ámde ami máshol oly természetes, az nálunk Magyarországon egyszerűen lehetetlen, még pedig a következő okoknál fogva:

Először is más országokban az állam s a hadsereg nyelve azonos lévén, a hadi tudományok, s így a hadtörténelem is, az állam nyelvén műveltetnek, s ennek folytán az irodalmi képzettséggel bíró tisztek száma nagy; ezen felül mind ez országokban a hadügyminiszteriummal vagy a vezérkarral kapcsolatosan, *hadtörténelmi osztályok* léteznek, melyek egyedüli feladata a hadtörténelem művelése és fejlesztése; nálunk a magyar nyelv csak rövid idő óta, a haderőnek csak egy csekély részénél, a magyar honvédségnél honos; miután pedig a hadi tudományoknak magyar nyelven való művelése csak a honvédség fölállításával vette kezdetét, természetes, hogy a magyar katonai írók száma még aránylag csekély, s hogy a magyar katonai irodalom még csak bölcsőjében nyugszik; mindennek daczára a magyar honvédségnek vannak oly képzett tisztei, kik a magyar hadi történetírást művelhetnék; ámde ezek nagyobbára tényleges szolgálatban állanak, s a katonai szolgálat által annyira igénybe vétetnek, hogy ily nemű tevékenységre idejük nem igen marad; már pedig a történelmi kutatás sok időt, gyakori utazásokat, sőt helylyel-közzel jelentékeny költekezést is igényel, s így a tettleges tiszt történelmi kutatásokra a legjobb akarat mellett sem vállalkozhatik; hadtörténelmi osztály pedig, hol az oda beosztott tisztek idejüket és munkásságukat kizárólag a hadi történetírásnak szentelhetnék, nálunk nincs; a bécsi hadi levéltárba vannak ugyan a magyar nyelvet is értő közös hadseregbeli tisztek vezényelve, de innét *magyar* történeti mű, a fennálló viszonyok természeténél fogva, nem kerül ki.

Egy másik nehézséget képez az, hogy a magyar történet kutforrásai túlnyomó nagy részben *latin* nyelven vannak írva, minek folytán csak a történetírással hivatásszerűen foglalkozók számára hozzáférhetők; a tisztek nálunk a modern nevelési rendszer következtében csak felette ritkán birják a latin nyelvet s a történeti segédtudományokat annyira, hogy kutatásokat önállóan végezhetnének.

E viszonyok legjobb tükre az egyetlen magyar katonai tudományos folyóirat, a »Ludovika Akademia Közlönye«, mely dicséretre méltó buzgalommal igyekezett hadtörténelmi dolgozatokat adni. De ha az adott dolgo-

zatok a tudományosság követelményeinek nem mindig feleltek meg, az az érintett nehéz viszonyokban rejlik, s ép ezért e dolgozatok elnéző kritikát érdemelnek, annál is inkább, mivel első sorban a történelmi tudományokban kevésbbé jártas katonai olvasó közönség tájékoztatását czélozzák.

Mindezekből kétségtelen, hogy az idő, amikor a hadi történetirást mi is teljesen a katonákra bizhatjuk, még messze van.

Ez azonban ne legyen ok arra, hogy a hadi történetirást mellőzzük, vagy a végtelen időkig halaszszuk; vállvetett munkálkodással, egymást kölcsönösen támogatva s mintegy kiegészítve, minden nehézséget legyőzhetünk; a történetirók végezzék a kutatásokat, vegyék ezeknél igénybe ott, a hol szükségesnek vélik, a katonák közreműködését, — a katonák pedig használják föl a kutatások utján napfényre került hadtörténeti adatokat, melyek ha magyar nyelven is közzététetnek, általuk könnyen fölhasználhatók lesznek. Ily módon vélném megkezdendőnek, egyelőre csak apróbb köveket hordva a jövendő nagy épülethez, az épités munkáját; ha az alap már megvettetett, biztos remélhetjük annak sikeres folytatását, mig végre majd a nagy mű »*a magyar nemzet hadtörténelme*« befejezést nyer.

A közvetitést a történetirók és a katonák közt legczélszerűbben a Magyar Tudományos Akadémia kebelében fennálló hadtudományi bizottság létesithetné; ezt oly módon képzelem, hogy a történetiró, ha oly munkába fog, melyhez katonai szaktudomány szükséges, forduljon a bizottsághoz, mely — katonai tagjai által a tiszti karral összeköttetésben állván — fölkérne egy képzett tisztet (akár helyben, akár a vidéken) arra, hogy az irót munkájában támogassa; viszont ha tisztek hadtörténelmi munkáknál a történetirók támogatására szorúlnak, kútforrásokat keresnek stb. a bizottság ezt közvetitené.

De ez még nem elegendő; feltétlenül szükségesnek tartom, hogy a hadi történetirás egy önálló, havonkint vagy negyedévenkint megjelenő folyóirattal birjon. Ez volna a történetirók és katonák érintkezésének legczélszerűbb helye, itt volnának az utóbbiak által a szakszerü földolgozások közlendők, szóval ez volna a történetirás egy újonnan megnyiló ágának, a magyar hadi történetirásnak központja, s egyszersmind a legjobb eszköz arra, hogy egy hadtörténetirói nemzedék fejlődhessék, mely aztán a munkát később átveszi. A hadtudományi bizottságban már megindult a mozgalom egy ily folyóirat létesitésére, s a magyar hadi történetirás érdekében kivánatos volna, hogy a mozgalom eredményre vezessen.

Ámde mindez hiú erőlködés maradna, ha a magyar történelmi társulat a hadtörténelem ügyét a magáévá nem teszi. A történelmi társulat részint az által, hogy az összes magyar történetirókat kebelében egyesiti, részint pedig pártoló tagjai nagy számánál fogva, egymaga eldöntheti a hadi történetirás ügyét. A támogatást, melyet a történelmi társulat a magyar hadtörténetirás ügyének nyujthatna, a következőkben vélem összefoglalhatónak:

1. A társulat történetiró tagjai forduljanak nagyobb mértékben a magyar hadi történetiráshoz, részint nagyobb müvek létrehozásával, részint

kisebb dolgozatoknak, adalékoknak stb. a megindítandó hadtörténe folyóiratban való közlése által.

2. Intézkedjék a társulat választmánya arra nézve, hogy a vid kirándulásoknál minden évben, úgy mint az egy ízben már elhatároztat valamely hadtörténeti esemény színhelye, tisztek közreműködése mell megtekintessék, fölvétessék s az esemény, melyre az adatok már előlege s megbízás útján összegyüjtendők volnának, szakszerüen is leírassék.

3. Pályázatainál legyen figyelemmel a társulat a hadtörténeti dalomra s azt ily módon is segítse elő.

4. Végre a társulat pártoló tagjai részesítsék a hadtörténeti ir lom termékeit ugyanoly pártolásban, a milyenben az eddigi történet dalmi vállalatokat részesítették.

Ha a társulat a hadtörténeti irodalmat ily módon pártolása venné, a hadi történetírás, — meg vagyok róla győződve, — rövid alatt virágzásnak indúlna.

R. Horváth Jen

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL

Beiheft zum Militär-Wochenblatt. Kiadja *Löbell.* (Berlin 1887 füz.) *Die Hessen bei der Belagerung von Belgrad im J. 1717.*

Magazin für die Literatur des In- und Auslandes. 1887. 52 *Teutsch, Geschichte der siebenbürgischen Sachsen.* Ismertetés.

Allgemeine Zeitung. 1887. 344. sz. *Bischof Teutsch.* (Életrajz.)

Hazánkat érdeklő *új forrásedítiók.* 1. *Zosimi historia nova. Mendelssohn.* (Teubner. 10 M.) — 2. *Theophilacti Simocattae historiae. Carolus de Boor.* (Teubner. 437. l. 6 M.) — 3. *Apollinaris Sidonii tulae et carmina.* Rec. *Luetjoham.* (Berlin. Weidmann. 16 M. »Monum Germaniae.«)

Mittheilungen aus der histor. Literatur. 1888. 1. füzet. Ismert *Krones* »*Zur Gesch. Österreichs im Zeitalter der französ. Kriege.* 179 1816.« cz. művéről. Továbbá: *Trefort* »*Essays und Denkreden.*« Ismer Bech Henriktől.

Erber Tullius, Storia della Dalmazia dal 1797. al 1811. (A : gymn. 1886. és 1887-iki értesítőjében. V. össze: Raguza és Magyaror ... köttetésének oklevéltára, *Gelcich és Thallóczytól.* 1887. LIX.

Monticoli. La cronaca del diacono Giovanni. (Pistoja. Progra ... 1883.)

Note chronologique: Bullettino di Archeologia e storia dalmata. (... VI. 1883. és követk. évf.) E folyóirat a dalmát történelemhez ta ... adatokat közöl az 1200. — 1422-iki évekből.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. VI. évf. 1883. (B ... 1888. 22 Mark.) E nagyfontosságú vállalatból, melyhez has ... honunk nem bír felmutatni, 40 történész több főszerkesztő vez

mellett az összes 1883-ban megjelent történeti irodalmat ismerteti, idő rendi sorban és nemzetek szerint. E munka bizonyos fokig feleslegessé tesz egész könyvtárt. — A magyar történeti irodalmat *Schwicker*, az osztrák történetit *Krones* és *Loserth* ismertetik.

Caro, Geschichte Polens. V. köt. 2. rész. (Gotha. Perthes 1888. 10 Mark.)

Reimann, Neuere Geschichte des preussischen Staates vom Hubertusburger Frieden bis zum Wiener Kongress. (II. köt. 1888.)

Friedländer Ernst, Ältere Universitäts Matrikeln I. Universität Frankfurt an der Oder I. Bd. 1506—1648. (»Publicationem des königl. Preussischen Staatsarchivs.« 32. köt.) Lipcse. Hirzel. 20 Mark.

Asbóth, Bosnien und die Herzegowina. Reisebilder und Studien. 2 Abth. 81—160. l. (Bécs. Hölder.)

Schulte, Geschichte der Habsburger in den ersten drei Jahrhunderten. (Innsbruck. Wagner. 1888. M. 4.)

Revue critique d'histoire et de littérature. 1887. 52. sz. — *Zeissberg. Quellen zur Gesch. der Politik Österreichs während der französ. Revolution.* 1793—1797. 2. köt. Igen behatóan bírálat *Chuquet*-től.

Göttinger gelehrter Anzeiger. 1887. 24. sz. — *Perlbach* ismerteti *Zimmermann* művét a nagyszebeni szász levéltárakról.

Österreich-ungarische Revue. 1887. decemberi füzet. *Steinbach: Franz Deák.*

Liszt Ferencz hazánkfiáról legújabban a következő munkák jelentek meg: *Raman. Franz Liszt als Künstler und Mensch.* 2. köt. I. 1839—1847. (Breitkopf-Härtel. 6 M.). *Wohl Janka* művét *Peyton* angolra fordította. (London. Ward). — *Beaufort R. L., Fr. Liszt. The story of his life.* (Boston. Ditson. 1888. 233. l. 1. Dollar.)

Huber Alfons, Geschichte Österreichs. Bd. 3. Gotha. Perthes. 1888. 11 M.)

Onno Klopp, Der Fall des Hauses Stuart. 14. és egyúttal utolsó köt. Szól az 1711—1714. évekről. (Bécs. Braumüller 1888. 726. l.) — Szerző a Rákóczi felkelés elbeszélése közben Thaly Kálmán műveit is felhasználja. Ismert. közlött az Allgem. Zeitung 1887. 363. sz.

Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abtheilung. VIII. köt. *O. Hintze, Der österreichische Staatsrath im 16. und 17. Jahrhundert.*

Germania. 1887. 20. évf. 4. füz. *Wlislocki, Die Mäusethurmsage in Siebenbürgen.* — *J. Singer, Verzeichniss der in der erzbischöflichen Diöcesanbibliothek in Erlau vorhandenen altdeutschen Codices.*

Revista de España. 1886. aug. 25. *Los voluntarios españoles en el sitio de Buda.* (1886.) *Don Antonio Gonzales ij el duque de Bejar.* Ez értekezésben Weil, a hírneves orientalista megemlékezik Gonzales (»Tüzes Iábor«) barátról, kinek új találmányú bombái nagy kárt okoztak Budavár örök örségének. — Vejar herczeg pedig a jul. 13-iki ostrom alkalmával

első volt a résen és életével fizette meg hös magaviseletét. (Kropf tudósitása.)

Vie de Sainte Elisabeth. (Paris. Imprimerie Deguy. 1887. 159. old.)

Jouahanneaud P., Vie de St. Elisabeth de Hongrie. (Limoges. Ardant. 1887. 108. l.)

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

IRODALMI SZEMLE.

— RAGUZA ÉS MAGYARORSZÁG ÖSSZEKÖTTETÉSEINEK OKLEVÉLTÁRA cím alatt vaskos kötet hagyta el a sajtót. Gelcich József, a raguzai egyetem tanára állitotta össze, jegyzetekkel és bevezetéssel Thallóczy Lajos ak. tag látta el, kiadta a M. T. A. történeti bizottsága. A Bevezetésben Raguza és fejlödéséről értekezik Gelcich, ismertetvén egyúttal a raguzai levéltár gazdag anyagát, folytatólagosan Thallóczy Magyarország és Raguza egymáshozi viszonyát tárgyalja szakavatottan, kimutatván, hogy Raguza mindvégig hü maradt a szövetségi viszonyhoz s csak midön látta, hogy Magyarország erötelen a hatalmas ozmannal szemben, adta magát ennek pártfogása alá s mivel kiválóan kereskedelmi érdek vezette, ehhez is hü volt, de midön ennek kimúlóban volt minden dicsösége, szeretett volna ujra a hatalmas magyar király védszárnya jutni s alá ajánlotta magát, de akkor a bécsi udvar nem fogadta el ez ajánlatot s csak sokkal később kebeleztetik be, de nem Magyarországba, hanem az örökös tartományok közé. Ezután jönnek az oklevelek 1358-tól 1684-ig. Ez az első rész. A második rész: Kivonatok a tanácsjegyzökönyvekből 1368—1525-ig. Mindkét rész nagybecsü okmányokat tartalmazván, a melyeknek bövebb méltatását legközelebb hozandjuk. Ezután jö Gelcich értekezése Raguza pénzeiről. A terjedelmes tartalom, név- és tárgymutató valamint a ragusaismusok jegyzékei: a *Glossarium* igen nagyban segitik elö a kutatót e 925 lapra terjedö kötet áttanúlmányozásában, melyben semmi egyéb nem volna kifogásolható, minthogy a *latin* okmányok is betühiven vannak közölve, a min könnyen lehetett volna segiteni, ezáltal is még nagyobb fokra emelve e könyv hasznosságát, diszességét, használhatóságát. Igy is azonban a gondos kiadásért, a terjedelmes s tanúlságos bevezetésekért, melyek értekezés számba jöhetnek, valamint a tanúlmányért Raguza pénzeiről csak elismerésünkkel adózhatunk a szerkesztök, illetve szerzök iránt.

— PAP JÁNOS szegedi kegyesrendi tanár »A *piaristák Szegeden*« czimü s 339 lapra terjedö kötetben érdekes könyvet irt az ottani közép iskola s közvetve a város tanügyi történetéről. Hazai közoktatásügyünk historiája érdekében mindenesetre nem kevés szolgálatot tesznek azok, kik az egyes régibb intézetek múltjával foglalkoznak, Pap könyve pedig annyival inkább figyelemreméltó, mert a piaristák 1720 óta lakják Sz

gedet s intézetük nemcsak mint az alföld legrégibb s legnevezetesebb intézete foglal el jelentékeny helyet Délmagyarország culturalis történetében, hanem mint a magyar középiskolák legnépesebbike, országos fontossággal is bír. Fontossága azonban a múltban is nagy volt s az a terjedelmes vázlat, a mit szerző e művében a városi levéltár és a társház levéltárának adatai alapján ad, mindenesetre fontos adalékúl szolgál nemcsak Szeged város monografiájához, hanem a hazai tanügy történetéhez is. A mű, mint említők, 339 lapnyi vaskos nyolczadrét kötetben Szegeden jelent meg, s bár szerzője a történetírás terén egészen új ember, szépen írott s a nem szakközönséget is érdeklő modorban összeállított, becses könyv jellegével bír. 1720-tól 1886-ig részletes rajzát találjuk abban nemcsak a társház s az intézet, de magának a város culturális emelkedésének is, a mi e münek becsét csak emeli. Kivánatos, hogy a hazai régi intézetek kövessék a szegedi kegyesrendi fögymnasium példáját s írassák meg történeteiket, mert az ily művek nemcsak a helyi, de az országos culturhistoria szempontjából is egyaránt fontosak és hézagpótlók. (D. Gy.)

— A FOJNICZAI CASULÁT régebben s a galgóczi szönyeget pár hó előtt megbámúlta mindenki a kinek csak alkalma volt látni. Nem sok mütörténeti emlékünk van, mely ezekkel kiállhatná a versenyt. *Lubóczy* Zsuzsánna (olyan írói név ez, melyről könnyen kitalálható, hogy kié) most egy monographiát írt róluk, kimutatván, hogy ezek Mátyás király trónszönyegei voltak. Gazdag mütörténeti ismerete segítségére volt, hogy a kérdést eldöntse. Egyszerű tiszta szabatos előadását gyönyörü facsimilékkel illustrálta, jelesül egy azonkori franczia s egy német trónszönyeggel a firenzei intarsia székek rajzaival, Mátyás a diadalkocsin amint Bécsbe vonul stb. E kis monographiának kiállítása is könyvészeti remek.

— »JÉZUS SZÜLETÉSÉNEK ÉS HALÁLÁNAK ÉVE időszámítás alapján« czím alatt *Badányi* József tagtársunk egy 69 lapra terjedő munkát adott ki Brassóban. Hogy a maga elé tüzött kérdésre feleletet adhasson, művét időtani számításokra fektette s két részre osztá azt: az időszámítás s az ennek alapjára fektetett historiai kutatás. Ezeket hét segitő tábla előzi meg, melyek nagyrésze nem ismeretlen, de egy pár újabb, melyek nagy gonddal vannak összeállítva. Általában széles olvasottságra valló munka ez, melynek végeredményeül Renannal szemben a synopticusoknak ad igazat. E munka Brassóban a szerzőnél 40. kr.-ért rendelhető meg.

— KRUPECZ István pozsonyi tanár történet-neveléstani értekezést adott ki »a tudományos, különösen egyháztörténelmi seminariumokról,« korszerü és kivitelre valóban érdemes kérdést pendítvén meg, hogy t. i. a theologiai akademiákba hozassék be a kötelező egyháztörténeti seminarium. Most a midőn egy protestans egyháztörténelmi társulat felállítása munkába van véve, valóban helyes volt szerzőtől megpendíteni az eszmét. Az első szót e fontos kérdéshez alapos és kiterjedt tanúlmánynyal, higgadt megfontolással, széles ismerettel mondta ki: méltó, hogy azok, kikhez szól, figyelembe vegyék.

— Reizner János »A Régi Szeged« czimü munkájából [illegible] 2-ik kötetet bocsátotta ki. Ezen kötetben a Kőbárány és a kún p[illegible] perét tárgy[illegible] igen kimerítően, bebizonyitván okmányok alapján, h[illegible] oly sok hirlapi vitát okozott kőbárány nem lehet dorosmai templomi [illegible] mivel Dorosma mint *név* csak 1340-ben jön elő s mikor legvirágzóbb[illegible] ség is, csak 28 telekből állt s később, 1514-ben már elhagyatott [illegible] Temploma oly nagy nem is lehetett, hogy a kőbárány abból kerül[illegible] volna ki. Reizner, miután elbeszéli a szegedi vár épitését, hol küli[illegible] kiemeli, hogy a törökök elég épitő anyagot kaptak Szegeden s h[illegible] a felirásos kőlapról, mely a XVIII. századból való hamisitvány, [illegible] kún puszták használatára, oklevelekből bizonyitván, hogy a kún pusz[illegible] a szegediek legeltetési joggal birtak s ezen jogukat a nádor Este[illegible] Miklós is elismerte. A tulajdonképi veszedelem a városra a kún pus[illegible] illetőleg a kunok elzálogosításakor érte s Reizner ezen időszaknak, [illegible] addig, mig a város valahogy kimenekül a sok kellemetlenségből, [illegible] legtöbb tért. A mai Dorosma is tulajdonkép Orczy kún főkapitány h[illegible] a szegediek ellen, kik nem akarták bérelni a kún pusztákat. Végül [illegible] kezik szerző a kőbárányról mint müemlékről symbolumról és mint [illegible] ről, hol is a hirhedt hamis pecsétet is bőven tárgyalja. Szerző elég t[illegible] zottsággal bir s szakképzettséggel, de anyagán nem uralkodik telje[illegible] néha ismétlésekbe merül. Könyve első része sokkal kellemesebben [illegible] tatja magát, mint a második: a kún puszták története, pedig kellő [illegible] séggel igen-igen érdekessé tehette volna szerző ezt a részt is, hozzá [illegible] még, hogy ne szólaltatná meg mindig oly terjedelmesen az egykori ada[illegible] Olyan sajtóhibától, mint sigillum major, valamint némely csek[illegible] okmány olvasási hibától eltekintve, a könyv a helyi monographiai iro[illegible] szempontjából csak nyereségnek tekinthető. Az okmánytárra, vala[illegible] szövegben előforduló sok egykorú adatok idézésére vonatkozólag mé[illegible] ajánlhatjuk szerzőnek, hogy az okmányok közlésénél az Akadémia[illegible] elfogadott módokat kövesse, s hogy plane a XVIII. századi iratok [illegible] betühiven, hanem a hangoztatás törvényei szerint közölje.

— Zoványi Jenőről Sárospatakon »Tanulmányok a magyar p[illegible] tans egyház és irodalom történetéből« czim alatt egy figyelemreméltó [illegible] jelent meg, mely Melius, Uzoni és Bornemisza munkáival és életév[illegible] lalkozik. Tüzetesebben fogjuk ismertetni.

— Récsey Viktor tagtársunk »Sopron ókori neve és a s[illegible] megyei római feliratok« czim alatt becses leginkább epigraphicai [illegible] graphiát adott ki, melynek első részében kimutatja, hogy Sopron ókor[illegible] Scarabantia és nem Sempronium, második része pedig a sopronmegy[illegible] iratokat állitja össze s magyarázza. A tanulságos kis munka Borbán[illegible] mondnak van ajánlva. Kapható Pesten Lampel Róbertnél. Ajánljuk[illegible] sóink figyelmébe.

— Báró Roszner Ervin felelt *Kovács* Gyulának közelebbről [illegible] jelent válaszára »Néhány szó Régi magyar házassági jog czimü mu[illegible]

...elmül« czím alatt kiadott röpiratában, mely diszesen kiállítva 38 lap ...elmű s 30 krért megszerezhető.

— Gelich Richárd Magyarország függetlenségi harcza ... mun...ból ujabb (25—26) kettős füzet jelent meg Aigner Lajos kiadásában, ...y a forradalom végnapjait tárgyalja a muszkák beütésétől kezdve. ...gazdag s főként hadászati szempontból figyelemre méltó munka.

— A régi hires Peutingeri táblákat, valójában Castorius Atlasát ...ritikai kiadásban közzé tette Meller Konrád egy bevezető és magyarázó ...ritő értekezés kiséretében. Kiváló fontosságú forrás hazánk régi ...graphiájára is. E munka nagyon érezhető hiányt pótol, mert annak ... kiadása már a könyvészeti ritkaságok közé tartozott.

— A régi magyar színészetről Karacs Teréz megírta emlékeit s ez ...ényi Lajos jegyzeteivel megjelent az »Aradi Közlöny«-ben és külön...atként egy kis füzetben. — Valóban érdekes és jellemző apró mozaik ...bok ezek amaz idők történetéhez, midőn az ébredő nemzeti színművé...t iránt aránylag még oly kevesen érdeklődtek. E kevesek közé tartozott ...aracs család, a melynek vendégszerető házánál (az Ősz- és Sándor-utcza ...ás) a pesti színészek legkiválóbbjai gyakran megfordúltak. Ott lakott ...na József is 1811—13-ban s ott irta (Karacs szerint) Bánk-Bánját. ...érdekes apróságokat jegyzett fel írónönk: miként akarta atyja letéri... a »komédiás« életről stb. Van szó aztán Dérinéről (Schönbach Róza), ...ányinéról, Lendvaynéról, Trattnerről és az akkori írókról, Prepeliczai ...ról, a »Tud. Gyüjtemény« segédszerkesztőjéről; majd Kántornéról, a ... müncheni színésznőről Hagn Saroltáról (1828.), Wesselényi Miklósról, ...ács Pálról, Székely Zsuzsiról. Emlekei végül a pesti állandó magyar ...ház épitéséről (1837.), Fáy András és Döbrentey Gábor igazgatásáról, ... kiválóbb színészek s főkép színésznők müködéséről jegyeznek fel jel...etes vonásokat és adatokat.

TÁRSÚLATUNK HALOTTJAI 1887-BEN.

Br. Bésán József (Puszta-Gicz), a ki társúlatunkra 100 db aranyat ...ott; *br. Barkóczy-Hadik* Ilona (Homonna) és *Kovács* Zsigmond vesz...ni püspök alapitó tagok; *Tanárky* Gedeon vál. tag. és dr. *Arányi* Lajos ... tanár (Budapesten); *Békeffy* Károly piarista tanár (Budapesten); ...yos Elek (Kézdi-Vásárhely); dr. *Jeney* Victor egyet. tanár (Kolozsvár); ...*Jóriko* Leo (Kolozsvár); *Kapy* Ede (Budapest); *Luby* Zsigmond (Felső...ócz); *Mossóczy* Lajos (Pozsony); *Nikl* Mihály (Budapest); dr. *Reinitz* ...ll (Budapest); *Rieger* Gottfried (Székely-Udvarhely); *Ruzsicska* Imre ...mes); *Sánta* Gábor (Budapest); Szádecsnei és kardos-vaszkai *Szádeczky* ...ló (Nyitra); *Tarányi* Ferencz (Veszprém); *Thaly* Zsigmond (Komárom...t-Mihály); *Varázséji* Gusztáv (Vácz); *Wurmb* Imre (Budapest.)

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— Ipolyi Arnold emlékezte. Irta. *Deák* Farkas Budapest 188[illegible] kis 8-adr. 38 l.

— Magyarország Függetlenségi Harcza 1848—49. Irta *Gelich* Rikhárd. 25—26 füzet. Budapest 1888. 481—608 ll. Ára 80 kr.

— Néhány Szó »Régi magyar házassági jog« czimü munkám védelméül. Irta Báró *Rosner* Ervin. Budapest 1888. 8-adr. 36 l. Ára 30 kr.

— Sopron. Ókori neve és Sopronmegyei római feliratok. A Sopronmegyei Régészeti Társúlat elsö rendes közgyülése alkalmával fötitkárra választásának emlékére ismerteti *Récsei* Viktor. Sopron 1887. 8-adr. 80 l. Ára? Kapható Lampel Róbertnél.

— A Régi Magyar Szinészetröl. Irta *Karacs* Teréz, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta *Náményi* Lajos. Arad 1888. 12-edr. 85 l. Ára 60 kr.

— Tanúlmányok. A magyar protestans egyház és irodalom történetéből irta Zoványi Jenö. Sárospatak 1887. 8-adr. 86 l.

— A Lengyel Dissidens kánonok története s befolyása a budai zsinat törvényhozására. Irta Révész Kálmán. Pápa, 1887. 30 l. 8-adr.

— Tapolczai Bertalan oklevél-formulái a XIV-dik századból. Ismerteti Fejérpataky László. (Különnyomat a M. Könyvszemléből.) Budapest, 1887. 28 l. 8-adr.

— A xvi. és xvii. századi magyar históriás énekek. *Erdélyi Páltól.* (Különnyomat a M. Könyvszemléből.) Budapest, 1887. 8-adr. 62 l.

— A Parthenogenesis és metagenesis a növényországban. Irta Dr. *Cserni Béla.* Gyulafehérvár, 1887. 8-adr. 23 l.

— A Sopronmegyei rég. társ. elsö évkönyve MDCCCLXXXVI. Szerkeszté *Récsei Viktor.* Sopron, 1887.

— A Békésvármegyei rég. és miv. tört. társ. évkönyve 1885/86. 12-ik kötet. Szerkeszti *Zsilinszky Mihály.* Békés-Gyula, 1887. 8-adr.

— A »Szepesmegyei tört. társ. évkönyve.« Szerkeszti Dr. *Dezsö Kálmán.* Harmadik évfolyam. Löcse, 1887. 8-adr.

— A Verses Elbeszélés története. Elsö rész. A legregibb idötöl a XVI-ik századig. Irta Dr. *Koltai Virgil.* Györ, 1887. 8-adr. 331 l. Ára 1 frt.

— Geschichte Schwedens von *Friedrich Ferdinand Carlson.* Sechster Band (Geschichte der europäischen Staaten. Herausgegeben von A. H. L. Heeren, F. A. Ukert und W. v. *Giesebrecht.* XLVIII. Lief. 1 Abth.) Gotha 1887. r. 400 l. Ára 8 Márka.

— Vergleichende Untersuchungen über den Ursprung der ungarländischen und nordeuropäischen prähistorischen Steinwerkzeuge. Von Dr. *Theodor Ortvay.* (Separatabdruck aus dem XVII. Bande der Mitheil der Anthrop. Gesellsch. in Wien, 1887. 4-adr. 37 l.

HORVÁT-DALMÁTORSZÁG ELFOGLALÁSÁRÓL.

(1091—1111.)

— ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A kérdés, mikor? és mikép foglalta el a magyar Horvátországot? nem új és már sokféleképen tárgyalták. A lényeges források már századok óta ismeretesek. Számuk nem nagy; nem is nagy terjedelmüek és mégis, nem csekély nehézséggel kell küzdenünk, hogy tisztán lássunk; mert a horvátok már régóta olyan szint szeretnek adni a történetnek, mely némi államjogi igényeiknek kedvez. S e nehézség ujabb időben sem csökkent, sőt talán még nagyobb lett; mindazonáltal a kérdéssel most már nyugodtabban és — ha szabad e kifejezéssel élnem — kényelmesebben foglalkozhatunk. Viszonyunk Horvát-Slavonországgal egészen új alapon nyugszik, úgy hogy, legalább mi magyarok, nem vagyunk kitéve annak a veszedelemnek, hogy a jelen politika exigentiái által elfogúlva, önkénytelenül is hamisan fogjuk fel a multakat. A történelmi anyag is, teljesen összegyűjtve, rendelkezésünkre áll és csak elfogulatlan szemmel kell vizsgálnunk, hogy tisztán megállapíthassuk azt, a mi egyáltaljában még megállapítható. Az anyag ez összeállítása körül a legfőbb érdem Rački Ferenczet, az ismert nevű horvát tudóst illeti, ki nemcsak összegyűjté mindazokat a történeti emlékeket, melyek Horvátország és a szomszéd szláv területek VI—XI. századbeli állapotára vonatkoznak, hanem szövegüket, tartalmukat kritikailag meg is rostálta, ügyesen csoportosította, becses jegyzetekkel ellátta. [1]) Fejtegetéseiben ugyan ő sem

[1]) »Documenta Historiae Croaticae periodum antiquam illustrantia« czimü gyüjteményében, mely a »Monumenta spectantia Historiam Slavorum meridionalium« VII. kötetét képezi. A forrásokat, a mennyiben itt megjelentek, ebből a gyüjteményből idézem.

tudja teljesen elkerülni, hogy a horvát chauvinismusnak némely pontokra nézve concessiókat ne tegyen, melyek, mint még nem rég nálunk is Anonymusunk sok tétele, a nemzeti meggyőződés axiomái, melyeket azonban a tudománynak nem volna többé szabad hirdetni — de, sietek megjegyezni, nem mindenkor, s nem egy helytt devalválja józan kritikája azokat a túlzásokat, azt a hiszékenységet, melyre kivált kezdetleges irodalmak tudósai oly könnyen hajlandók. Valóban, a ki vezetése mellett tanúlmányozza a régi horvát történetet, úgy érzi magát, mikor a XI. század végével elhagyja, mint a kinek világa éjszaka egyszerre kialszik s a sötétben kénytelen folytatni útját oly talajon, mely minden lépésre ingadozik alatta. Nekem a jelen sorokban nincs szándékom összefüggő történetét adni annak, mikép foglalták el Szent-László és Kálmán Horvátországot és a dalmát városokat. Csak néhány kérdésre nézve fejtem ki és igyekezem megokolni véleményemet, a melyeket magyar és horvát történetírók eddig máskép fogtak fel. Nagy formai hibának tartanám, ha az Árpád-korszak egykori történetírója olyan félét, a mit én most elmondok, elbeszélésébe szőne; de még nagyobb, mert nem csak formai, hibának tartanám azt, ha e kérdéseket jegyzetekben meg nem érintené. Én tehát itt — úgy szólván — csak jegyzeteket írok. Ez szolgáljon mentségemül, ha nagyon is töredékes, nagyon is száraz leszek.

A kérdés, meddig terjedt a régi Horvátország? ki birta Slavoniát, a Száva völgyét Szent-László idejében? legujabban is nagy vita tárgya volt. Jobbára Pesty Frigyes érveit kellene ismételnem, ha én is e vitát itt folytatnám, mert lényegileg ő majdnem mindent felhozott, mi e tárgyra vonatkozik, s állítását, hogy a régi Slavonia a Drávától a Gozdig, vagy is a Kapelláig, a horvát királyságtól független föld volt, úgy hiszem teljesen bebizonyította. Ezzel azonban nem akarom mondani, hogy a *régi* tótországi részek nem különböztek egyben-másban a tulajdonképeni Magyarországtól, miből aztán idő folytán némi országos autonomia keletkezett s a geographiai fekvés következtében — mint a Meszesen túl is a különböző részek közt — a tulajdonképi Horvátországgal is némi kapcsolat képződött. Mikép alakultak a *mai* Slavonia és

ján inneni Horvátország területi viszonyai a X—XI. század-
ra legbiztosabb tájékozást a rendkivül conservativ egyházi
s nyujt. A Szerémség, a legkeletiebb csúcs, biborban született
antin idejében nem tartozott még Magyarországhoz. Sir-
t a császár Trajan hidjával és Belgráddal egy sorban említi,
a magyar határok mentiben levő régi emlékeket. 1019-ben,
el bolgár birodalma bukásával, a Szerémség is a byzanciak
mába került [1]) és abban maradt, mig 1072-ben Nándor-
várral együtt a magyarok elfoglalták és a vár elveszése után is
rtották. Ez alatt a Szerémség alatt azonban csak a későbbi
nnek a Fruskagorától délre eső Belgrád felé nyilt, halmos
t, lapályát kell értenünk: mert az a keskeny partvidék, a
mellett, a Verdniki hegység északi lejtőjén, Zalánkemenig
hegy már a magyar királyság első idejében Magyarországhoz
tt legyen s itt kell keresnünk, Ujlaktól keletre, a kőárkot
elyről a pécsi püspökség alapitó-levele emlékezik. Ennek az
ének valódiságában, bár gyanús társaságban fordúl elő, s e
ején: »rex Hungariae,« okvetlenül csak a leirók módositása,
okunk kételkedni. Ha később koholják, máskép, világo-
n koholták volna. Értelme azonban csak úgy van, ha fel-
k a Szerémség ilyetén kettéosztását, mi egyébiránt a
raphiai fekvésen alapszik, s azért a karloviczi békekötés is
felosztást tőn, a déli részt a töröknek, az éjszaki keskeny
t Magyarországnak hagyván; ha feltesszük, hogy, a kőárok
ol a későbbi kew-i monostornál, Banmonostránál, a mai
nostornál volt s nem terjedt — mi geographiai képtelen-
— hegyen-völgyön keresztül a Dunától a Száváig — mi az
ellen nem is ez árokról, hanem egyáltalában a pécsi egyház-
ről mondatik. S ily felfogással legkönnyebben fejthetjük meg
is, miért jutott az elfoglalás után a Fruskagora déli része a
csai egyházmegyének? Azért, mert a kalocsai egyházmegye
ntün részének — egy gyakran emlegetett német szóval élve —

[1]) Konstantinos Račkinál i. h. 411., Cedrenus u. o. 432. l., a mely
gyébiránt kitünik az is, hogy a Szerémség nem tartozott Horvát-
gon, mert a horvátok meghódolását és Syrmium elfoglalását külön-
emlitik Cedrenus és Zonaras.

Hinterlandja, hátsótartománya, a hegyen túl való folytatása volt.[1] Szerémtől nyugotra Valko, Pozsega megyék halmos, termékeny vidékein a magyarság már kezdettől fogva megvetette lábát; főkép e részekre értendő, mit Konstantinos mond, hogy a magyarok a Száváig is laknak s ez fejti meg, hogy Valko és Pozsega a pécsi egyházmegye részeivé lettek. A tovább nyugotra eső, jobbára hegyes részekre, a Kapella aljába és völgyeibe azonban — úgy látszik — a magyarság nem igen vágyódott. Az itt lakó szláv lakosság közé nem igen telepedett. Az itt bizonyos autonomiát élvezett, vadságában megmaradt, úgy hogy még a XIII. században is a zalamegyei István zágrábi püspök, magát »inter silvestres et indomitos gentes positus« »vad és szilaj népek közé helyzettnek« nevezi, »de azoktól meg nem ijedt« »nec tamen decrevimus terrori supradicti populi cedendum.« Magyarország nem igen törődött velük. Csak Szent-László figyelme fordult e részekre, melyek az által, hogy Horvátország szintén magyar tartománnyá lőn, mint összekötő kapocs, nagyobb fontosságot nyertek. Szervezte tehát e vidéket és püspökséget állított, mint a század elején II. Henrik német császár Keletfrankoniában, Bambergben, szintén hogy az ott lakó szlávok pogánysága lerontassék.[2] Ő volt az, ki e részeket, a

---

[1]) A pécsi alapító oklevelet (CD. I. 291.) csak a somogyvári convent 1404-iki átiratának másolataiból ismerjük. Messzire vezetne itt annak fejtegetése, hogy e transsumptumban elég furcsán összefoglalt egyes okleveleket tüzetesen elemezzük. Elég megjegyeznünk, hogy némely valódi oklevél mellett a legnagyobb rész későbbi, XIV. századbeli koholmány, mely a pécsi egyház jogait akarja biztosítani; koholmány, mi Endlichernél is mint III. Béla okmánya szerepel, koholmány vagy legalább is a legnagyobb mértékben corrumpált a Rado nádor-féle 1057. oklevél s a koholmányokhoz tartoznak a kifejezések is, melyek László foglalásáról szólnak. (Fejér III. 2. 423 l.) A szövegben kifejtett felfogás mellett érthető az is, miért lehetett még 1247-ben is mondani, hogy a kalocsai és pécsi egyházi megyék határa még bizonytalan, mit Klaič, Slavonien im X—XIII. Jahrh. 39. l. a pécsi alapító levél hitelessége ellen felhoz, a határ nem a kőároknál, hanem a Fruskagorától délre, a Bossut folyó körül lévén, kétséges, bizonytalan.

[2]) István zágrábi püspök származására, kinek idézett szavai a csazmai káptalan alapító leveléből vannak véve, Tkalčič, Mon. Eccl. Z. I. 69. l. Sol ispán végrendelete vet világot Fejérnél III 2. 105. a »Ut et paganismus Sclavorum destrueretur« mondatik Codex Udalricus Jaffénál a bambergi egyház alapitásakor. Bibl. Rer. Germ. V. 27. l.

későbbi Slavoniát, teljesen a magyar állam keretébe illesztette, mit egyik utódja II. Endre 1217. ekkép fejezett ki: »qui terram Slavonie sive banatum ab errore ydolatrie ad Christianitatem convertens corone Hungarie subjugavit.« »Ki a Tótföldet vagyis a bánságot a bálványozás tévelygéséből megtérítvén, a magyar korona alattvalójává tette« [1]) annélkül azonban, hogy azt valami más állam kapcsolatból kiszakította volna. A zágrábi püspökség helyzete, mely kezdettől fogva a magyar hierarchia tagja volt és sohasem tartozott a dalmát-horvát egyházhoz, Spalatohoz, világosan bizonyítja ezt. Nehéz is elhinni, hogy e részek vallási tekintetben annyira el lettek volna hanyagolva, ha valaha a közel eső, részben ugyan faju dalmát egyházhoz tartoztak volna; még nehezebb elképzelni, hogy a magyar királyok, Kálmán — az ildomos Kálmán! — kik oly simán bántak a dalmát egyház jogaival, minden bellő ok nélkül, rajta azt a sérelmet követték volna el, hogy tőle egy egész országot elszakaszszanak. Egy adat van a XIII. század második feléből, Tamás főesperes Historia Salonitájában, hogy a tinnini horvát püspök joghatóságát a horvát királyok idejében a XI. században a Dráváig terjeszték: »et sua jurisdictio usque ad Dravum extendebatur«, de a főesperes ott, hol nem a maga koráról, nem egyházáról beszél, gyakran téved, mire nézve számos adatot lehetne felhozni s különben is, — ha teljes valónak vennők is az adatot — nem következtethetnénk belőle, tekintettel a mondottakra többet, minthogy az új horvát püspök próbálta kiterjeszteni hatalmát a szomszéd, püspöktelen szláv területre, anélkül azonban, hogy e törekvésnek valami sikere, vagy a horvát királyoknak valami uralkodása e tájon megállapítható volna; megállapítható volna még csak olyan joghatóság is, minőt a IX—X. században a prágai püspökség felállításáig Regensburg gyakorolt Csehországra, — mely nem járt politikai kapcsolattal, de legalább az egyház elismerte. S azért látjuk, hogy a mikor László a zágrábi püspökséget alapítja: az esztergomi, kalocsai érsekekkel, a veszprémi püspökkel, a nádorral, a somogyi ispánnal tanácskozik; az egyházmegyébe Dráván inneni és túli részeket kebelez s papokat nem a tinnini vagy más valami horvát

[1]) Tkalčić, Mon. Eccl. Zagr. I. 45. l.

egyházmegyéből, hanem Zalából, Somogyból rendel s
félszáz év múlva, Róbert Károly, Nagy Lajos idejében a
káptalan statutumainak gyüjtője, midőn munkája elé a
és püspökök névsorát bocsátja, elbeszélését Álmossal
Árpáddal kezdi, a magyar vezéreken, királyokon folytatja s
országról még csak annyit sem tud, hogy azt Szent-L
kiről pedig mint alapítóról aránylag bőven emlékezik –
lalta. [1])

Egyébiránt már a geographiai fekvés is két országc
Horvátországból és Slavoniából. Ezért már az ókorban is
— legalább legnagyobb részt — Pannoniához, Horvátorsz
a római Dalmátiához tartozott s annak északnyugat
képezte. A 14 zsupa, melyekből az ország, biborban
Konstantin szerint, a X. század közepén állott, mind a
tenger mentében vagy ahhoz igen közel feküdt és a ma
környékétől a mai Dalmátiának mintegy közepéig, vala
Cettina folyón túl is, terjedett. Keletre a Kapellák és a
hegység vízválasztót, természetes határt képeztek, melyc
az ország túlterjedett volna, semmiféle adat sem tanúsk
még csak a valószinűség sem szól. Délfelé vonulva, a he
Cettina torkolat irányában lelapúl s itt már nem valós
többé, hogy az ország a mai Boszniába is átterjedt vc
csakugyan a Livno és Pliva zsupa, Hlivno et Glamoč k
Boszniába vezetnek. Pesenta zsupát azonban, mely később

---

[1]) Rački i. h. 158. l., Tkalčič i. h. I. 1. II. 2. l., Spalatc
Schwandtnernél III. 550. l. Spalatoi Tamás szavaiban, hogy »Q
magnatibus Slavoniae« buzdítá Lászlót »ad capiendum Chroatiae
Klaič (Slavonien 13. l.) bizonyságot lát arra, hogy a főesperes is
megkülönbözteti már Horvátországtól s Horvátország tartom
tartja; de feledi, hogy Slavonia ott, valamint a XIII. századig ál
vagy azonos Horvátországgal, vagy annál tágabb fogalmat jel
p. o. még 1255. is »Capitulum Sibinecensis ecclesie in Slavonia«-ról
Vet. Mon. Slav. mer. I. 82.) hallunk; de nem használtatik a
királyság egy részének megjelölésére. Azért Tamás kérdéses fejez
(C. XVII. Schwandtner III. 556. l.) egy más helyt mondja: hogy
Slavoniának többi részeit, melyeket László a Gozdot is átlépve n
foglalt el, szintén meghódította, vagyis a tulajdonképi Horvátorsz
Slavonia névvel jelöli.

században a tinnini püspökséghez tartozott, nem merném a Bihács közelében, a Dinarán túl fekvő későbbi Psetben keresni, hanem az is valószinüen a mai Dalmátiába esett. Minthogy pedig a kétségen kívül a mai Boszniába esett két zsupa, tekintve a többi 12 zsupa terjedelmét, szintén nem lehetett valami nagy kiterjedésü s a X. századbeli Horvátország csak a mai Likka-Korbava megyéből, a mai Dalmátia, mintegy az egész terület $^2/_3$-adát képező északi s Boszniának Hlivno körül fekvő — olykor-olykor zapadne strane (nyugoti vidék) néven nevezett, külön részéből állott, mihez még a mai Fiume-Modrus megyét, a quarneroi öböl szigeteit adhatjuk: mindössze legfeljebb valami 400 geographia mértföldnyi területet hozhatunk ki, melynél nagyobbra a XI. század végén, Szent-László korában, sem tehetjük a horvát királyságot.[1])

A horvátok tehát sokkal kisebb területen laktak, mint a szerbek. De azért, vagy talán épen azért, már a IX. században, közös fő alatt bizonyos nemzeti egységre vergődtek, minőt a szerbek csak a XII. század második felében értek el. A byzanczi udvar a horvát *archonnak*, fejedelemnek irt már, mikor levelei a magyarokhoz még a fejedelmekhez, vajdákhoz (többes számban) szóltak. Abban az időben, mikor a magyar királyság megalakult, Horvátország feje Drzislav is már királynak hivta magát. De ugyan akkor mérte rá az első súlyos csapást Velencze, mely addig, hogy nyugta legyen, a horvát kalózoknak adót fizetett. II. Orseolo Péter velenczei doge 1000. évben hajóhaddal a dalmát partokra indult, ott a római világból még fenmaradt, névleg a keletrómai birodalomhoz tartozó, de megmaradásuk végett a horvátoknak is adózó

[1]) Dalmátia geographiai viszonyaira nézve Hunfalvy, Egyetemes földrajz I. 59. l., Klaič, Geschichte von Bosnien 30., 60., 61. ll. A zsupákra nézve becses jegyzeteket találunk Račkinál i. h. 413. és Rad LVI. 73., 74. ll. Safařik felfogását, hogy Horvátország a Verbaszig terjed, melyet már Dümmler kétségbevont és Rački sem mer határozottan védelmezni, nem osztozhatom, mert, ha a Pleba zsupa csakugyan a mai Pliva volna, mit én geographiai okoknál fogva sem tartok valószinünek, hanem Konstantin Plivaját Tomaschekkal a boszniai Glamoč és dalmát Sinj közt létezett régi romai Pelvában keresem: abból is csak az következnék, hogy a horvát határ valahol Jajcza körül e folyót érte, de még korántsem az, hogy e folyó képezte volna egész hosszában a horvát határt.

kis latin respublicáknak, Veglia, Arbe, Osero szigetek, Jadera, Traû, Spalato, városok hódolatát fogadta s magát azóta utódjaival Dalmátia herczegének, Dux Dalmatiae nevezte.[1]) Néhány évvel később — 1019. körül — az egész ország byzanczi fenhatóság alá került, s nemsokára a magyarok is megvetik lábukat a dalmát tengerpartou, és szerepelnek ott, körülbelül 18 esztendeig. Dandulo András velenczei doge II. Vazul keletrómai császár halála után (1025.) egy füst alatt II. Konrád megkoronáztatásával (1026.) Barbolano doge idejére (ki Orseolo Ottót 1026-ban követte) irja: hogy András magyar király a dalmatákat folyvást nyugtalanítván, végre némelyeket megadásra kényszeritett. Majd ismét, Lakapenos Román keletrómai császár halála után (1034.) folytatja: »Ez időben Salamon magyar király Dalmátia szárazföldét nyugtalanítván, a jadraiakat, kik eddig a dogénak fogadott hitet megtartották, fellázította«, és végre olvassuk, hogy mikor Salamon és unokatestvérei — Géza, László — közt belháború támadt, Contareni Domokos doge, a lakosok egy részének támogatása mellett, Jadrat, uralkodása második évében, tehát 1044. vagy 1045-ben, visszafoglalta. Honnan meriti ez adatokat a XIV. századbeli történetíró? még eddig, mint sok más állitását illetőleg sem, nem sikerült kinyomozni, de azért még nem szabad következtetnünk, hogy az oly alapos, oly bő forrásokkal rendelkező s különben — ki lehet mutatni — oly megbizható iró itt egyszerűen valamit kigondolt volna, annál is kevésbbé, mert Jadra elfoglalását Contareni Domokos doge által — bár 1050-re téve s annak kitétele nélkül, hogy kitől foglalta vissza? — más, Dandulótól független feljegyzések is tanúsitják.[2]) Mind a mellett elbeszélését még a magyar irók sem igen fogadják el. Kritikusa Simonsfeld alaptalannak tartja s e nézeten kapva kap Rački: mert hisz abban az időben, mikor a szóban forgó beavatkozás történt volna, István, Péter uralkodtak Magyarhonban; András, Salamon királyaink tehát nem harczolhattak, foglalhattak Dalmátiában. Csak a geniális Gfrörert nem confundálta a névcsere és e hadjáratokban — ha

[1]) Rački l. h. 425 és kk. ll. és főleg a hadjárat éve végett Kohlschütter, Venedig unter dem Herzog Péter II. Orseolo 39. és kk. ll.

[2]) Dandulo Muratori, Scriptores XII. 239, 244. ll., Rački i. h. 444. 445. ll.

Dandulonál a képtelen András, Salamon nevek állnak is. István és Péter repressaliáit, hosszúját látja a velenczeiek ellen, kik Orseolo Ottó herczegüket, István sógorát, Péter atyját elkergették.[1]) Hogy került azonban az András és Salamon név István és Péter neve helyére? annak megfejtését Gfrörer meg sem kísérti, pedig véleményem szerint, igen könnyen megmagyarázható. Dandulo ismerte a magyar krónikát, melynek egyes részei még a képes krónikában felismerhetők s a mely Kézai krónikájának is alapját, magát képezi.[2]) Ebben a krónikában pedig olvashatta azt is, hogy Szent-István halálától I. Endre uralkodása első éveig 11 év s 4 hónap mult el.[3]) Már pedig Dandulo felfogása szerint, valószínűleg gemblouxi Sigbert nyomán — István 1010. körül halt meg s azért uralkodását, halálát az 1009-ben elhunyt XIX. János pápa halála után, II. Orseolo Péter idejére beszéli el. Mikor tehát — hol? — mint érintém, nem tudjuk, de kritikájáról feltehetjük, hogy valami hitelre méltó forrásban — olvasta, hogy 1027. körül a magyar király Dalmátiát megtámadta, I. Endrére kellett gondolnia, ki — felfogása szerint — 1022-ben lépett az uralkodásra s emiélfogva elbeszélésébe István helyébe András nevét tette, úgy — ha forrásában talán név nem volt, a hézagot — mint több hasonló esetben — saját tudomásából, tudományos meggyőződése

[1]) Gfrörer, Byzantinische Geschichten I. 453. 490 II. 211. l.

[2]) Hogy Dandulo a magyar krónikákból vette azokat az adatokat, melyek e krónikákkal majdnem szóról-szóra összhangzanak és nem ellenkeznek, azon nem lehet kételkedni, ha ez adatok legtöbbjének természetét és azt a körülményt tekintetbe veszszük, hogy a magyar krónikák régebbek Dandulónál. Ki kételkedhetnék p. o., mikor, a képes krónikáról nem is szólva, a XIII. század végén Kézaiban egy I. Bélának tulajdonított pénzügyi reformról, tehát tisztán magyar belügyről olvassuk: »Iste enim omnia fora die sabbati esse voluit pro emendo et vendendo, byzantiosque currere fecit per districtum regni« (Florianus, Mon. II. 86.) — s ugyanerről Dandulo (i. h. 244. l.) így ír: »Hic constituit omnia fora fieri Sabbato et Byzantia currere fecit« — hogy e két szöveg közt rokonság van, mely azonban nem áll abból, hogy a korábbi magyar író bővítette ki a későbbi olaszt, hanem mindkettőn egy közös, a képes krónikában fenntartott forrásból merítettek — több ok, melyekre nézve azonban hosszadalmas volna kiterjeszkedni, nem engedvén föltennünk azt, hogy Dandulo közvetlenül magából Kézaiból merített.

[3]) Florianus i. h. II. 85. 163. l.

[illegible] az is, [illegible] uralkodás [illegible] követke[illegible] halt meg [illegible] — történt [illegible] — úgy [illegible] visszafog[illegible] Lászl[illegible]

[illegible] — [illegible] és az [illegible] Porosz [illegible] Horv[illegible] A [illegible] Demeter [illegible] pápa [illegible] De mi

[1] [illegible] meg [illegible] az is. [illegible] krónikáink szerint E[illegible] 242. [illegible] A kép[illegible] XI [illegible] kiesett.

[2] [illegible] következte[illegible] időszakból, a melybe [illegible] szerint a magyar [illegible] nem ismerink jadra[illegible]

után beállottak a zavarok, melyek az önálló Horvátországnak véget vetettek és sajátságos ellentétet képez III. Kresimir büszke nyilatkozatával, unokaöcscsének Istvánnak, az utolsó horvát királynak, kiről okmányok szólanak, vallomása, melyet 1089-ben, »nem minden pirulás nélkül, de hogy az utódok is olvashassák« tett, hogy ő szükségében a spalato-szentistváni monostortól több mint 100 arany solidust — mai pénzünkön valami 634 frt o. é. kért és kapott is, de ez adományt, bár kötelezte magát, még kellőkép nem nzethette vissza. [1]) Nem tartozik célomhoz itt fejtegetni, hogy a mit krónikáink Horvátországnak Szent-László által való elfoglalásáról mondanak: a XIV. századnál régibb forrásra eddig legalább vissza nem vihető, hogy abban is a törekvés nyilvánúl, hogy i nagy és nemes, de katona természetű s uralkodásra termett emberből a legenda szive szerint való szentet csináljanak. Itt csak a foglalás ideje és terjedelme érdekel. Az év iránt nem lehet kétség. Ismeretes Drogo jadrai prior — most polgármesternek mondának — oklevele, mely 1091-ben, abban az időben kelt, »mikor Konstantinápolyban Elek császár uralkodott, és László magyar király — Pannoniorum rex — Horvátországba törvén, abban unokaöcscsét, Álmos urat tette királylyá.« De még közelebbről is meghatározhatjuk az esemény idejét ez itélet-levélből, helyesebben szólva talán végrehajtási okiratból, mely egy apáczává lett özvegy asszonynak, mint felperesnek férje után járó, de apja és érdektársai által megtagadott öröksége körül forog. A jadrai bíró felperes javára döntött, de az alperesek ezzel nem voltak megelégedve és a spalato érseki székre hivatkoztak. Azonban, bár bíró, felperes beleegyeztek: egy egész évig sem vitték feljebb az ügyet. Ekkor a jadrai bíró — mint oklevelében elbeszéli — kimondá, hogy a vitás birtok felperesé lesz, ha a felek együtt Spalatoba nem mennek, mire juliustól karácsonyig terjedő határidőt adott. Mikor pedig alperesek ekkor sem engedelmeskedtek, sőt Jadrából eltávoztak: a bíró, nem akarván tovább engedni, hogy az egyik fél ilykép a másik fél által jogaiban károsodjék, itéletét végrehajtá és felperest birtokba helyezé. Ennek az actusnak idejét jelöli az előbb említett esemény, mely tehát julius, a felebbezésre kitűzött

[1]) Rački i. h. 89, 150. l.

utolsó határidő előtt nem történhetett meg. De sokkal később sem történhetett. Jelesen, nem tehetjük fel, hogy a bíró a végrehajtással karácsonyig várakozott, mert akkor már a végrehajtást. Jadrában a rendes — nem byzanczi, nem velenczei — időszámítást véve 1091-ben nem is foganatosíthatta volna; hanem természetesnek kell tartanunk, hogy tekintettel alperesek makacsságára, eltávozására, mi azonnal juliusban nyilván való lehetett, a végrehajtást is még juliusban foganatosította s így Horvátország elfoglalását is Szent-László által úgy az év derekára tehetjük, mi különben is hadjáratra a legalkalmasabb idő s nagyon összevág azzal a másik körülménynyel, hogy e hadjáratról Lászlót a kunok betörése szólította vissza, kik a római birodalomra támadva, miután 1091. april 29-ikén a lebunioni csatában a Propontis közelében, tétlenül nézték a rokon bessenyők lemészárlását a byzancziak által, hazafordultak és Erdélyben, Magyarországon próbáltak szerencsét. [1])

Jadra ekkor, mint az idézett oklevél keltezéséből is kitünik, Horvátországtól teljesen független volt, és — névleg legalább — a keleti római birodalomnak hódolt. Hogy a horvátországi változást említi, mutatja, hogy az Jadrában is nagy benyomást tett, Jadrához közelebb eső vidékeket is érintett. Olyforma datálás volt ez, s az esemény is olyan, sőt nagyobb fontosságú lehetett, mint a mikor 16 évvel előbb (1075. november), a pápai követ, a spalatoi zsinat egy végzését abból az időből keltezte, »mikor Amicus gróf Horvátország királyát« — Slavizonak hivták, s III. Kresimir utódja, Zvonimir testvére volt — »elfogta.« Nem lehet tehát feltennünk, hogy László király hódításai csak Horvátország legéjszakibb részére, Korbaviára, Likkara, a Vellebiten innen terjedtek. De annak valóságán sincs okunk kételkedni, mit spalatoi Tamás — bár majdnem 200 évvel később — mond, hogy nem jutott egészen a tengerpartig. Hódításának terjedelméről talán tájékozást

[1]) Rački i. h. 154. és kk. ll., Anna Komnena VIII. 4. (bonni kiadás I. 396. l.) Hogy a Byzanczban megfordult kunok egyes csapataival verekedett László, következik abból, hogy Byzancz és Magyarország ellen egy időben bizonyára nem intéztek a kunok támadást. E feltevést támogatja egyébiránt e hadjáratnak egyik-másik körülménye is, melyekre kiterjeszkedni azonban itt feleslegesnek tartom.

nyujthatnak annak a jadrai zsinatnak tagjai, mely 1095. márczius 7-én a jadrai Szűz-Mária kolostor apáczáinak a város által adott minden teher alól felmentő levelét megerősité. A zsinati határozat: »Regnante Alexio imperatore« kelt. Jelen voltak: a spalatoi érsek, a jadrai, arbei, veglai, traui, belgrádi, nonai püspökök, vagyis — még néhány apát mellett — a dalmát tengerpart püspökei, latinok, szlávok mind, kivéve az oseroit, kit talán valami nem országos ok — bár nem ismerjük — gátolt a megjelenésben. Semmi jel sem mutat arra, hogy az itt megjelent püspökök közt valami új választó, hogy közülök egyik-másik valami új uralkodónak, új hatalmának alattvalója lett volna. A tulajdonképeni horvát püspök azonban, ki az ország belsejében Tenenváraljáu — Knínben — székelt nem jelent meg a zsinaton, talán, nem valószinűtlen legalább, azért, mert már egy más országnak, László királynak alattvalója volt.[1])

László király 1091. után, mikor horvát hadjáratát a kunok betörése miatt félbe kellett hagynia, Oroszországban, Lengyelországban, Csehországban járt; a magyar egyház viszonyait rendezte, s nem ért többé rá, hogy horvátországi hódításait folytassa. Tudvalevőleg 1095. jul. 29-ikén meghalt, s utána unokaöcscsei: Kálmán, mint király, és Álmos, mint herczeg — úgy szólván, mint társuralkodók — következtek. Megvan 1096. derekáról, abból az időből, mikor a keresztesek első csapatai Magyarország nyugati szélén garázdálkodtak, IV. Henrik császár egy levele Álmos herczeghez, melyben dicséri, hogy mikor a görögök ellen készült menni, az ő kedvéért visszamaradt.[2]) Nem valószínű — okát sem képzelhetjük —, hogy Álmos a Balkánfélszigetet akarta volna megtámadni, hanem a görögök alatt, a keletrómai császár fennhatóságát elismerő dalmát tengermelléket kell alkalmasint értenünk, a hol — úgy látszik — Álmos László művét akarta befe-

[1]) Rački i. h. 99. 159. ll., Schwandtner III. 556. l. Slavizo elfogadásáról épúgy mint Álmos horvát királyságáról is, csak ez egy adat tanusítja. Büdinger, Ein Buch ung. Geschichte 108. l. n. 2.) nem hiheti, hogy akkor egy normannt Amicusnak hivtak volna, de Rački szorgalmának sikerült ez ember nyomát egy olasz kútfőben is megtalálni s valódi normánn nevét is: Haming v. Heming megállapítani. (Rad. XIX. 93—96. ll.

[2]) Wenzel, Cod. Arpad. I. 47. l. Eccardus után, némi hibákkal. Legjobban Jaffé i. h. V. 172. l.

jezni. A hadjáratból azonban semmi sem lett, s a magyar uralom ekkor még nem terjedt ki a horvát tengerpartra. Sőt az év folyamában oly jelenséggel találkozunk, mely azt látszik mutatni, hogy ez uralom az ország belsejében is megszünt. Az 1096-ik év végével ugyanis a délfranczia keresztesek IV. Rajmund saintgillesi és toulousei gróf vezérlete alatt Konstantinápolyba tartva. Olaszország és Slavonián, vagyis Horvátország és Szerbián mentek keresztül. Utjukat a vezér udvari papja, a szemtanu Agiles Rajmond írta le, ki beszél az ország zordonságáról, a lakók vadságáról, a nehézségekről, akadályokról, melyeket a »provençal« had elé gördítettek, de sehol sem említi, hogy Kálmán magyar király birodalmán mentek keresztül, hogy annak tisztjeivel, embereivel találkoztak, azok közbenjárását, támogatását igénybe vették volna. Már pedig Kálmán, mint tudjuk, mióta az a nagy európai mozgalom megindult, folytonos érintkezésben volt a keresztesekkel. A lotharingiak és északi franczia egy része, csak kevéssel előbb ment át — megelőző hosszas alkudozás után — Magyarországon. Azon kivül Rajmondnak a magyar udvarral még különös összeköttetései is lehettek. Ő grófja volt a híres Saint Gilles — Szent-Egyed — monostornak, melynek László király csak 1091-ben állított vala filialist Somogyváron, s melynek apátja Odilo ép 1096. derekán szerepel közbenjárókép Kálmán és II. Orbán pápa közt; veje volt Roger siciliai grófnak, kinek ifjabb leányát Kálmán néhány hónappal később nőül vette, a mire nézve a megelőző alkudozásoknak — Malaterra Gaufrid elbeszélését tekintve — már ekkor folyamatban kellett lenni, és végre nagyon valószinű, hogy az a Vilmos, a »franczia király bátyja« »Willermo, fratre regis francorum« alatt, kiről a képes krónika beszéli, hogy leginkább nógatta László királyt a szentföldi zarándokolásra — a krónika szerint: keresztes hadra — az ő testvére, Vilmos toulousei gróf értendő, mert I. Fülöp királynak Vilmos nevü fivére nem is volt, de Rajmond bátyja, Vilmos gróf a király unokanagybátyja volt, a mire a frater szó szintén alkalmazható és Vilmos gróf csakugyan 1093-ban a szentföldre ment s ott végezte életét, s így lehetséges, sőt valószinű, hogy a krónikáink amaz adata, mely a képes krónikában a jól értesültség részletességével lép fel, de a mely képtelenség: hogy Lászlót a keresztesek tekintélyei, mielőtt még

...resztesek lettek volna, vezérükké kérték fel — csak összezava-...sa, kiczifrázása annak, hogy a toulousei gróf a vele ismerős ...szlót két-három évvel a keresztes had előtt zarándok utra ...gnyerni törekedett, sőt talán meg is nyerte, de az ország ügyei ...tendői László utját késleltették, halála pedig meghiusítá. [1])

Nem valószinű tehát, sőt úgy szólván lehetetlen, hogy Raj-...nd gróf, mikor Kálmán országán keresztül vonúlt, melyet pedig ...em kerülhetett, még ha László hódításai igen szerény körre, ...haviára, Likkára, a Vellebiten innen való részekre szoritkoztak ...is, — mindenféle baja közben, az ut előtt, az ut alatt hozzá, ...jeihez ne fordult, utitársa, történetírója pedig erről egy szóval ...emlékezett volna. [2]) Ugy látszik tehát, — ismétlem — hogy ...n az időben a magyar uralom e részeken megszakadt, hogy ...r — László halála után, mikor Kálmán és Álmos Magyar-...ág nyugotán voltak elfoglalva — emelte fel a régi horvát ...lyság zászlóját ismét és került uralkodásra ama Péter király ...Svačič nemből vélik a horvát írók — ki Kézai szerint Tenen-...székelt, s a kit Kálmán hadai a Gozd ama részén, melyet ...tán róla a magyarok Péter Gozdjának neveztek, levertek és ...öltek. Hogy vele, ki csak ép akkor kerülhetett a nem épen ...rd trónra, a keresztesek nem érintkeztek, pár heti átutaztuk-...ly módon, hogy azt a történetírónak feljegyezni *kellett* volna, az ...nem föltünő, mindenesetre pedig kevésbbé feltünő, mintha ...azt Kálmánra, a magyar kormányra nézve kellene elhin-...k. [3])

---

[1]) Fejér Cod Dipl. I. 468. l. a somogyvári alapító levél némileg hibás ...mata Ménard, Histoire de la ville Nîmes-ből II. 13—15. után. L'his-...de Languedoc III. 429. 433. 468. ll. (régi kiad. II. 258. 260. 282.) ...László keresztes hadáról szóló adatra nézve: még ha fel is tennők ...hogy a keresztes had eszméje a piacenzai zsinaton (1095. márcz. 1—7.) ...ott meg, mit egyébiránt Riant teljesen megczáfolt (Archives de ...Latin I. 105. l.), mégis képtelenség hinni, hogy márcz. 25-kén ...husvét táján, a keresztesek a nyugoti világ minden részéből már ...ghon felkereshették, vezérükké felkérhették volna Lászlót.

[2]) Agiles Rajmond elbeszélésének illető része Rački i. h. 461. l.

[3]) Pétert csak a magyar források említik: Kézai i. h. 88, Képes ...a u. o. 206, és — indirecte, Peturgost említve — Anonymus C. 43. ...6. l.; de azért existentiáján még sem kételkedhetünk, legfeljebb azt

Ha most Horvátországra, vagy az adriai tengerpartra dolunk: mindjárt Zágráb, Fiume s ezzel kapcsolatban — a nyiben a vasut előtti időkről van szó — az az út lebeg szemünk mely Magyarországból, Budapestről, Veszprémen, Kanizsá Muraközbe, onnan Varasdon át Zágrábra s onnét még tov Lujza- vagy József-uton az Adriára vezetett. Az Árpádok ko azonban a főközlekedő vonal, a »Hadút«, mint Zalában mint a Dráván túl, a Száva, Kulpa között nevezték, s n még az oklevelekben se fordítottak mindig le: »via exercitus exercitualis«-ra, két ágban indult ki az ország akkori központ Fehérvárról. Az egyik ág a Balaton északi partján, a mai — pest-zágrábi út irányában haladt, a Balaton végeig, a Szalavi melyen Hidvég körül átmenvén Somogyban, a Balaton déli pa Gamásza, Szemes, Marczali irányában fekvő másik ággal eg s azután Segesden át, délkeleti irányban a Drávához ért; Vaska körül — Dráva fok? Révfalunál? — átment s azu jobb parton a Reka, a kemléki hegyek aljában, nyugatr ment a Bednyáig; a kemléki hegyeken túl délnyugotnak fo átment a Krapina völgyébe s a Szávához Zágrábnál ért. folyamon rév volt, melyet — legalább a XIII. században — a latin okmányokban is: Királyrévének hívtak. Ettől az út, turopolyei sikságon résút át a Kulpához, Petriniára, azután *nyugatnak* Glina felé Topuskora tartva, a mai Boszn Bihácsra ment s itt érte a Gozd hegységet vagy is erdőt, Horvátország határát képezte Magyarország felé s mai nap Kis-Kapella, a Plesivaczai hegyek nevét viseli s északkele Korana és Glina közt, a mai Petrovagora hegységet bocsátj Kulpa felé. Itt e hegység tövében, mely mai nevében is emlél a Pétergozdra, talán nem messze a mai Likka-Korbava n Petrovoszellotól volt az ütközet, mely ismét Kálmán kezébe Horvátországot. [1])

következtethetjük, hogy nem lehet öt — mint a horvátok teszik — úg ván *rendes* királyaik közé számítani, ki 1091—1102. közt urall mert akkor — ha egyéb adatok e feltevés ellen nem is szólnának, szinűleg több emléket hagyott volna maga után.

[1]) A Gozd nevére nézve Rački Rad. XXX. 106. l. A Hadut i összeállíthatjuk okleveleinkből, melyekkel királyaink itinerariuma öss

Mikor verték le a magyarok Pétert? következtethetjük abból, hogy a mikor Roger siciliai gróf leányát Kálmánnak végre oda adta s az arát 1097. május havában Terminiből, Palermo mellől, hajón elindítá, a menyasszony Dalmátiában, Belgrádon — a mai Zára Vecchiában — kötött ki, mely az egykoru Malaterra Gaufrid tanusága szerint — a magyar király birtoka volt, »qui juris regis ungarorum est.« Tanuságát nem lehet elütni azzal, hogy nem tudta jól a dolgot, mint Rački teszi, hogy a horvátok theoriáját historiájuk e szakáról és némely több mint gyanús okmány hitelét megmentse: hanem, semmi megállható ok nem levén ellene, el kell fogadnunk; s le kell vonnunk belőle a természetes következtetéseket, hogy Kálmán már ekkor tovább terjeszté László hódítását és a tengerig hatott; hogy ha az utolsó horvát király ez időpont előtt kezdett uralkodni, ekkor már le kellett győzve lennie, mert csak így magyarázható meg, hogy 5000 magyar fegyveres kiséri a grófleányt — Horvátországon keresztül — Magyarországba. Ilyformán tehát az események folyama a következő lett volna: 1096. tavaszán vagy nyarán Péter felemeli a zászlót és helyreállítja a horvát királyságot. Természetes, hogy az erélyes Kálmán nem késedelmeskedik. Mihelyt módjában van — 1097. tavaszán — sereget küld ellene és legyőzi. Május, juniusban — a mikor Basilla — így nevezi Ducange Roger leányát — megérkezik, a magyar sereg már a tengerparton van s ez magyarázza meg, hogy a királyi arát egy egész kis, de diszőrségnek nagyon is nagy hadsereg fogadja és kisérheti Magyarországba: a hazatérő magyar sereg egyik osztálya, mig ugyanez időben — 1097. május havában

Találjuk nyomát Zalában, Diszelnél, a mai budai kanizsai uton, még 1345-ben (Zalamegyei okmánytár I. 427.) továbbá 1209, 1221, 1225, 1245, 1256, 1258. sat. CD. IV/1. 387, X/8. 573 l., Wenzel I. 125. VI. 451. VII. 451. XI. 97. 98. 163. 183., Tkalčič Mon. Eccl. Zagr. I. 41. 141. 142. A zágrábi királyrévről CD. IV/2. 262. Kálmán IV. Béla öcsese Segesden át menekült Slavoniába, Rogerius 28. 32. s V. István a tenger mellékre menve, Topuszkón, Bihácson át utazik CD. IX/7. 684—688, Wenzel VIII. 395. l. Okmányainkban, 1163-ban először, via Colomanni regisről is van szó, de ez a mai Körösmegyében — így látszik a Haldátból — indult ki, Rovische közelében, délre Csazma felé haladt s aztán keletre fordult Pozsegába. Wenzel VII. 39. VIII. 328. Anjoukori okmánytár V. 530. l.

Trau városa — mintegy töredék oklevélből tanuljuk — a velenczei doge »éber gondjaiba és védelmébe adja magát, mely alatt leginkább érzi magát biztosnak!«, mi szintén mutatja, hogy valami veszélytől tartottak a jó traúiak, mi akkor csak a magyar uralom terjedése lehetett. [1])

Kálmán nem folytatta hódításait, melyek okvetlenül összeütközésre vezettek volna Velenczével, mely még 1085-ben kinyerte, hogy Alexius császár a római birodalom fenhatóságát, jobban mondva fenhatósági igényeit Dalmátia és Horvátország lakói felett, kik Velenczének meghódolnak, Velenczére ruházta s azért a doge magát ezentúl Dalmátia és Horvátország herczegének: »Dux Dalmatiae atque Croatiae« nevezte.[2]) Talán nem merte megtámadni Velenczét, mely akkor az első keresztes hadjárathoz készült csatlakozni? Talán tartott Byzanczitól? vagy Álmostól, kivel nemsokára — 1098-ban? — nyilt harczra került a dolog? — itt nem akarom fejtegetni. Elég az hozzá, hogy némi alkudozás után mely közben a magyar urak kételkedtek, vajjon a velenczei doget Dalmátia és Horvátország herczegének nevezzék-e? — egyesség jött létre, melyben a felek egymás jogait, birtokait esküvel biztosíták egymásnak. Levelében, mely az egyességet megelőzte, Kálmán megemlékezik a békességről, mely elei és a velenczeiek közt fennállott. Nehéz elhinnünk, hogy az »antecessores«-ek alatt csak Lászlót értette, hanem bizonyosan a horvát királyokra is gondolt, kiket elődjeinek tekintett, a mi szintén azt bizonyítja, hogy a mikor ez egyesség köttetett, Kálmán már egész Horvátországnak — a velenczei birtokokat kivéve — ura volt. A codex Trevisanus, mely ez oklevél szövegét fentartotta, nem jegyezte fel keltének évét, csak annyi bizonyos, hogy 1102. előtt kellett létre jönnie, mert Michiel Vitalis doge, kivel köttetett, már 1102-ben meghalt.

---

[1]) Rački i. h. 179. 478. ll. Rad. XXX. 126. l. N. 3. Büdinger (Ein Buch ung. G. 108. l. 2. j.) genealogischer Lückenbüsserneck tartja csak, hogy Ducange jegyzeteiben Bryenniushoz (bonni kiadás 198. l.) Buzillanak nevezi Roger leányát. De ha, nem is tekintve Ducange nagy hitelét, látjuk, hogy ugyan-e genealogiában ő több helytt, a hol a nevet nem tudja, N. betüvel él, nincs okunk feltenni, hogy ebben az esetben componálta volna a nevet, csak azért, mert mi nem tudjuk, hogy azt honnan vette.

[2]) Rački i. h. 459. l.

t írók vitatják, hogy e szerződés 1101-ben jött létre, *mielőtt* Kálmán — szerintük — Horvátországot elfoglalta volna, maga az oklevél tartalma ellentmond. Felfogásukat azzal atják, hogy Dandulo magyar velenczei szövetségről oly nyek után szól, melyek 1101-ig történtek, de feledik, ő nem mindig chronologiai rendben beszéli el az eseményeket, n azokat csoportosítja s így p. o. Jadra elfoglalását Kálmán mely kétségkívül 1105-ben történt s a dalmát eseményeket -ig összefoglalva, Sidon elfoglalása és Falier doge keresztes rata után adja elő, mely pedig 1111-ben végződött és feledik, ve minden mást, hogy e szövetségről minden esetre mint megöletése *után* történt eseményről emlékezik. Minthogy , mint érintém, az oklevél egész tartalmából, ha természetesen arázzuk, azt kell következtetnünk, hogy szomszédok közt tett; minthogy nem valószinű, hogy a velenczeiek keresztes rúba bocsátkoztak volna, mielőtt oly szomszéddal, mint Kál- tisztába nem jöttek: a conventio amicitiae keltét Kálmán és ncze közt még az 1097-iki év folyamára vélem teendőnek. [1])

PAULER GYULA.

---

[1]) Rački i. h. 479. l. Dandulo i. h. 256. 259. 264. ll., Rački okos- sa Rad. XXX. 125. l., Wenzel, ki Cod. Dip. I. 43. l. e conventiót n 1101-re teszi, XI. 32. már óvatosan csak 1096—1102-iki mot ir.

HERMAN OTTÓNAK

MAGYAR HALÁSZATI KÖNYVE, NYELVI, TÁRSADALMI NÉPRAJZI ÉS RÉGÉSZETI TEKINTETBEN.

»Egy szegény magyar ember szerette a természetet s érez hogy szeretetének szüksége van a természet ismeretére, mely n kül igazi szellemi fejlődés lehetetlen; de érezte azt is, hogy a t dománynak, annak a nagy egyetemnek, mely senkié és mé mindnyájunké, mely nem köti magát egy emberhez, egy nemzet hez, a földnek valamely pontjához, hanem az egész emberiségn éltetője, megnemesítője, hogy e nagy egyetemnek szüksége v arra is, a mit a magyar föld terem, rejteget.

»A feladat nagy, szép és nemes volt, s az a szegény magy reászánta életét. Nem rettent vissza a fáradságtól, nem att hogy vajmi kevesen értették s még kevesebben méltatták fárad zását; gyűjtött, jegyezgetett harmincz éven át. Czélja az v hogy megirja majdan a magyar állatvilág természet-históriáj

»Ismerte a feladat nehézségét, a legnagyobbat is, hogy m még a nyelvet is elő kell teremtenie. De épen, mert ismerte a n hézséget s a leküzdés föltételeit, helyes nyomokon indult el: a t gyakat tanulmányozva gyűjtögette a nyelvanyagot is; szedte p ott, a hol termett, a nép ajakáról.

»De hát ő boldogtalan volt. Oly korszakban fáradozik v mely a nyelv dolgában szerencsétlen irányt váltott, Bugát »s halmazának« korában, mely mindenben, a mi tőről metszett m gyar volt, »parasztosat« látott; mely a nyelv geniusa ellené szabályokat alkotott, de el is érte azt, hogy a nemzet, melyet velni akart, nem értette meg. Petényi Salamon volt az a szegé magyar kutató, ki akkoron helyes nyomon indult: de elbukot

Evvel Petényinek emlékét tisztelvén Herman Ottó, elmondj hogy a *varsinta* vagy *vasinta*, Balaton melléki halnév, melyr Petényi azt jegyezte volt meg, hogy a halat a Balatonban n látta. őt (Herman Ottót) utánjárásra ingerlé, tudván, hogy e h kizárólag hegyi patakok lakója. S így folytatja:

»Kerestem a halat Siófokon, majd Balatonfő táján, m Kenessén 's végre Tihanyban, a hol megkaptam és meggyőz

, hogy Petényi tévedett, azt Phoxinus laevis-nek tartván, mert em Phoxinus, hanem *Acerina Cernua* (Linné szerint) vagyis *durbincs* (a magyar nép nyelvén.) Siófokon akkor szememet a soknemű halász-szerszám. Kezdtem jegyezgetni, s mint- y az egyes részek is érdekelnek vala, hozzá fogtam a rajzo- hoz is.

»A sok magyaros mesterszó csak úgy csengett a fülembe; me eszmét szült s egyszerre oly munkakedv, mondhatnám, esedés szállott meg, mint még soha.

»Eszembe jutott, hogy a halászat az emberiségnek ősfog- lalkozása, hogy szerszáma, fogása a népismeret, az ősrégészet pontjából legalább is érdekes lehet: mert hiszen ősfoglalko- ok terén a nép szivósan ragaszkodik mindenhez, a mi ősi. Hátha egy nyom elvezet oda is, a hol az irott történet eddig néma. ötlött az is, hogy a magyar halászat hanyatló félben van; a vizek eltünedeznek, a szabályozott folyók elvesztik ősi termé- ket; mind evvel megcsökkennek a halászat régi módjai és az szerszámok, s ezekkel elvész egy egész szókincs. Tehát meg menteni azt, a mi még meg van.

Tervet készítvén s azt Semsey Andorral meg Szily Kál- nal megbeszélvén, Herman Ottó 1883-ban hozzá láta végre- hajtásához. Ismételve megjárván a magyar halászhelyeket s min- hallott és feljegyzett elnevezést háromszor igazolván, minden számot és annak részeit legalább kétszer megforgatván, úgy adta el a Magyar Halászat könyve, melyet a kir. magyar Ter- zettudományi Társulat fényes kiadásban közzétett.[1])

Hogy nagyon érdekes lehet a munka, az eddig felhozottakból sejthetjük, de arról meg is győződünk, ha elkisérjük Herman Ottót egy-két halász helyre.

»Lássuk a magyar halász embert úgy, a mint beszédközben s az idegennel szemben is viselkedik. A midőn kutatásom Ti- szába vitt — így irja a 417. és következő lapokon —, ott egy árva ember ismerősem sem volt. Egy sornyi ajánlást, egy sornyi utba- igazítást sem vittem magammal, mégis czélt értem.

»A XIX. század egyik legnagyobb vivmánya, a vasút, le- tt a szántódi állomáson. Egy mezítlábu gyerek felkapta táskámat s indultunk a szántódi révhez. Itt van az átkelés, a Balaton leg- keskenyebb részén, épen a tihanyi »Láb« irányában. A révház egy, de elhanyagolt korcsmaépület. Betértem, s a mint tudako-

[1]) A Magyar Halászat könyve. A Kir. Magyar Természettudományi Társulat megbízásából irta Hermann Ottó. Háromszáz ábrával, tizenkét táblával és kilencz könyomatú táblával. Budapest, 1887. Két kötet, 8-rét, 860 l.

zódom, hogy van-e révész, a ki átszállítana, a korcsmárosné o szólt egy kis gyerek felé, hogy:

Gyerek, csinálj füstöt!

A gyerek kiszaladt, a partfelőli gyepesen hirtelenül ö kapart mindenféle gízt-gazt, s meggyujtotta. Természetes, h az égő burjánból sűrű, gombolyó füst szállott ég felé! Ennek tára a tihanyi parton lévő révész nyomban a vizre ereszked s átjött.

Nappal a füst, éjjel a tűz lángja szólítja át a révészt. E tájon ős időtől fogva a jeladás módja.

Atszállva, a »Láb« tágas gyepesén kiterített öreg há fogadtak. De halász ember nem volt a helyszinén; mert délre j az idő, a halászság pedig csak reggel és estve található a há rjtő helyeken; annyit rögtön kivettem, hogy a »Láb« a főh Átkeltem tehát a hegyen a kis félórányira fekvő városká mely, mintha oda volna rekesztve a hegy oldalához, részben va latlan kőházaival, kő-kerítéseivel sajátságos benyomást gyako legfelül az ősrégi apátság messzire tekintő kéttornyos temp mával.

»Ott a templom táján húztam ki az időt késő délutánig, nem b betelni a valóban fülséges kilátással. A csöndes Balaton tükrösen csillog hófejér küszvágó (Sterna hirundo) madarai lengo röptükkel még meg velték tengerszerüségét. Éjszak felől a Balatonfő agyagos szakadékai s láknak látszottak, délen a Badacsony hegycsoport, tulnan Somogy f a Fonyódi hegy int a néző felé.

»Estve felé leszállottam a »Láb«-ra. A halászság helyt volt; mi kiterített háló körül egynehány ember kötögetett, tatarozott. A legn sebb csoportot kiszemelve, oda léptem, mire a következő beszélgetés fe dött ki:

Adjon isten szerencsés jó estét! hát itt teritgetnek?

Adjon isten az úrnak is! igenis, itt szoktunk.

Egy-két szót szeretnék váltani a bokor (társulat) fő emberével.

Nincs közöttünk fő ember, mind egyformák vagyunk.

No, de kormányos csak van?

Az a, ni!

Hát az nem fő ember?

Nem a, mert csak a bokor eleje. Hát aztán mi járatban van az ö

Hát bizony én nézegetem a magyar halász dolgát; szere nagyon.

Hát aztán mire jó azt tudni?

Megirom egy könyvbe, hogy az unokák is megtudhassák, h volt az ősök sorja.

E már derék dolog! Aztán minek tisztelhessük az urat?

Szeged városa követe vagyok.

Isten éltesse hát s alázatosan kérjük, miesoda légyen a czíme, hogy megadhassuk, a mint illik?

Soh'se törődjenek avval, beérem én a mesterségemmel.

Hát tekintetes követ úr, ha nem vetné meg szegénységünket, szívesen látjuk egy pohár borra. Nem úrnak való; de jó kívánsággal egészségére válik mindenkinek.

Nem vetem én meg a szegény ember dolgát, magam is az vagyok. Szívesen koczintok magokkal.

Elvezettek egy jókora csöbörhöz, mely félig volt borral; — csak úgy merítgettek.

»Köszöntöm ezt a pohár bort a bokor érdemes elejére és minden emberére. Adjon isten jó szerencsét, erőt, egészséget s óvja meg a bokor szerszámját a varsintától.« — (Ez a varsinta, a vágó durbincs, . . a tihanyi halászoknál a hal szükének előjele.) — Az én halászaim összenéztek a varsinta hallatára; nagyon meglepte őket, hogy ezt tudom.

Isten éltesse a tekintetes urat is! Be is verjük azt a gonosz halat az evezővel a földbe, hogy ne rontsa a halászatot. Már honnét is tudja annak a dolgát?

Hja fiaim, sokat tudok én már a Balatonról; bejártam Keneset, Fokot, Balatonfőt, meg Feneket. De most már lássuk a dolgot.

Szívesen elmondjuk az egész sort.

Ne mondják magok, majd kérdezem, s ha nem jól mondom, igazítsanak rám. Hát ugye, ez az öregháló?

Az a! Gyékényesnek is mondjuk.

Ez meg az istápja? (Vezérfa az öreg háló két végén; másutt apadnak, apadfának stb-nek nevezik.)

A!

Az meg rajta a túzsér? (Nagyobb tégladarab, mely a gyékényes háló felsőszát jelezve, az al-ínra (alsó kettős ólmos és pőszős, azaz szalmacsutakos kötélre) van kötve.

Az a!

Ez meg a monyköve? (A háló zsákja alján alkalmazott nagyobb kő.)

Munkának mondjuk.

Az meg a bikagyékény? (Az apacsnak vagy istápnak gyékénye.)

Mi a régi sor szerint torokgyékénynek mondjuk.

Hát a húzókötélre kötnek-e bötkőt?

Még a bötkőt is tudja! Kötünk hát.

Hát czéla van-e rajta? (A húzókötélen, a bötkőn innen és túl befűzött posztó darabkák, jelekül, a húzás egyenletességének biztosítására.)

De még a czélát is tudja! No már tekintetes uram, sok úri emberrel volt már dolgom: de még olyan nem találkozott, a ki a varsintát, a bötkőt, meg a czélát tudta volna.«

Evvel aztán megvolt a szükséges tekintély. Elmondtak és elesináltak azok előttem mindent; nem fogadtak el egy fillért, s

széles jó kedvükben úgy átröpítettek a szántódi révhez, kikötve a viszontlátást akkorra, mikor a »hegyenjárás« [1]) kezdődik, no még a jégen való halászat idején.

A tihanyi tizes bokrok minden bizonynyal az egész országnak legerősebb evedzősei; neki támaszkodnak a lábvetőnek, erősen fogják az evedzőt, s mikor »tollával« (lapátjával) bevágtak a vízbe, fölemelkednek, aztán hátra dűlnek, — s a kilencz evező oly szabályosan dolgozik, mint valami óramű. Ezen megjegyzés után így folytatja Herman Ottó: »Általában mondható a magyar emberről, s így a magyar halászról is, hogy mihelyt észrevezi, hogy valaki megbecsüli a dolgát, sőt ért is hozzá: tartózkodása legott megszűnik s a közlékenység szállja meg. Különösen a tudás töri meg a jeget. Egy körösmenti öreg halászt, ki sehogy sem akarta eresztení a szót, egy véletlen kérdéssel nyertem meg. Észrevevén ugyanis, hogy hálójának úszófái a vörös fűz fájából valók, azt kérdezém:

Hát öregem, maga is vörös fűzből faragja a parát? Az öreg erősen megnézett, igazított a kalapján, aztán így szólt:

»No már, kérem alásan, hetvenöt esztendőt értem meg; Örzsébet napján ülöm még a feleségömmel az arany lakodalmat; mégis öttem már a java kenyirömet, de még olyan úri embör nem járt erre, a ki megmondta vóna, hogy az a para vörös fűzből való, — pedig abbul való a!« Elmondott azután mindent; felnyúlt még a szelemen padjára s előkerítette a feketére füstölt villik tőkét is, (azaz a kanálalakú villikhálónak tőkés emelő részét.)

A magyar halász, úgymond Herman Ottó, nemcsak az apostolokra való tekintetből, hanem különben is rátartós az ősiségre. »Mi őshalászok vagyunk«, ezt számtalanszor elmondták nekem: de néha meg is járták velem. A Fertőmelléken Hegykő falu halászai mind javamagyarok, s részben rendkivül érdekes szerszámmal halásznak. De ők csak egy sziget ama vidék más nemzetiségű

---

[1]) Azt a halászt, ki Tihany-félsziget ormait meghágja, hogy »látott halra« tekintsen, *hegyenjárónak* nevezik. A tihanyi hét halászbokor hét hegyenjárót tart.« Ez a hegyenjáró jeleivel igazgatja a látott halra iramodó hajókat. A »látott hal« az úgynevezett garda, vagy sugár kardos, mely a Balatonban a fogas süllőnek prédája s különösen őszkor igen érdekes jelenség. Ilyenkor megszámlálhatatlan sokaságban sereghe verődik s oszlopszerüen kavarogva, vonúl ide-oda. A halászok ezt az összetömörüllést a viz áthülésének tulajdonitják, mondván »a hal így egymáson melegszik.« Így Herman Ottó. — Ha a hegyenjáró az érkező oszlopot meglátja, »jön a garda!« elkiáltja magát. Ekkor a nép a misézö papot is ott hagyja az oltár előtt, s kiszalad a partra. — Ezt magától a főtisztelendő apát urtól hallám, midőn 1883-ban egy éjet Tihanyban töltöttem, s érdekkel hallgatám a garda-fogás körülményeit. H. P.

árjában. Helyzetöknek teljes tudatával féltékenyen őrzik magyarságukat.

Jövetelemnek híre megelőzött s a nép között az terjedt el, hogy az ősmagyarokat keresem: ki is tettek magokért mindenképen helyes magyarsággal. De két különös mesterszó mégis belé-vegyült. Az egyik a »*lőbö*«, a másik a »*söföl*«. Én nyomban kisütém, hogy mind a kettő a németektől ragadt rájok. Igaz, hogy keményen átmagyarosították: de bizony csak a németből eredt az. A »lőbö« nem más, mint a német »Lauben« vagyis küszhal (alburnus); a »söföl nem más, mint a német »schiffl«, vagyis a tarosbárka.

Nekem azután feltűnt, hogy halászaim, a mint csak szerét tehették, sokat súgnak-búgnak, vakargatják a fülök tövit. De mikor indulóban voltam, kinógatták legtekintélyesebb emberöket, a ki azután szörnyű röstelkedéssel körülbelül ezeket mondta: Már hogy szégyen ne essék rajtunk, alásan kérjük, hogyha valamit rosszúl mondtunk volna, a milyen az a lőbö meg a söföl, hát ne írja ki az úr, mert átlátjuk, hogy bizony német soron került hozzánk.« [1])

A felhozott példák mutatják, hogy Herman Ottó tudván a nép nyelvén beszélleni s annak érdeklődését felkölteni, Magyarország halászaitól nemcsak a különböző halászat módját, szerszámait írhatta le, hanem a gazdag halász-nyelvet és a halaknak magyar elnevezéseit is összejegyezhette, a mint a munka 763—843 apró betűvel nyomtatott két hasábos lapjain megtaláljuk. A mesterszótár anyaga körülbelől 2500 szóra és magyarázatra terjed. A halakat tudományosan határozza meg s megtudjuk, hogy a Duna 40, a Tisza 34, a Zagyva 32, a Rába a Duna hatása alatt 29 halfajjal szerepel, a Körös a Tiszáé alatt hasonlóképen, tudniillik, 29 fajt mutat. Az elevenebb vízzel bíró Balaton 28 halfajt tápiál, míg a Velenczei tó ma csak 11 fajt, a Fertő 16 fajt számlál (652. lapján.) Ezeknél fogva Herman Ottó halászati könyve már nemcsak érdekes, hanem a szónak egész jelentésében nagyon nevezetes.

Tudományom körén túl esik a munkának természet-tudományi részét akár csak le is írni, annál kevésbbé méltatni: de annak azon részeit, melyek a társadalmat, a történeteket és az ős régészetet illetik, hol ismertetni, hol észrevételekkel, úgy a hogy, felvilágositani szándékom.

---

[1]) A *Hegykő* helynév arról is nevezetes, hogy hajdan *Egykő* volt, németül most is »Heiligenstein«. Ez vezetett az »egyház« szónak értelmére, hogy »szent ház«. Ott van *Hídegység* nevű patak, a mely nyilván *Hídegyház* volt. Tudjuk, hogy a Balatonmelléki patakok mind *Sóa* nevűek.

I.

»Az a túlság, melybe Bugát iskolája belészakadt, írja H. O., arra vitte az írókat, hogy mindenütt »tabula rasa«-t képzeljenek, melynek betöltése egyedül rájok vár. Ezt az örvényt nem kerülte ki az újabb halászati irodalom sem. Nem törődve az élő nyelvvel, sem azzal, hogy minden szavával egy ős foglalkozásba ütődött, fölösleges alkotásokhoz fogott s evvel lemondott arról, hogy megalapíthassa a nyelv szellemében való alkotás törvényeit, azt, a miben a nyelv igazi hatalma rejlik.

»Csak két példát hozok fel. A magyar vizekben a legismertebb halak közé tartozik a *Pelecus Cultratus* L., a melyre az újabb halászati irodalom a »szobbár« nevet készítette. Kétségtelen, hogy ezt a nevet a magyar halász nem ismeri és már fölöslegességénél fogva sem veszi be, mert ezt a halat a következő neveken ismeri: kardoshal, kardkeszeg, kardahal, karda, garda, gardakeszeg, kaszakeszeg, szabóhal, hering, görbe paducz stb.

»Mi tűnik ki ebből? Tudnunk kell, hogy e hal nyulánk hasafele végig éles, az egész alak könnyedén görbe kardpengére emlékeztet. A magyarázat önként kínálkozik. A népet az egész alak, a has éles volta vezette a név megalkotásában; innen a kardkeszeg és kopásai; innen a kaszakeszeg, a szabóhal. A hal soványsága teremtette a heringet, görbülése a görbe paduczot, mert egyébként paduczszerű. Tehát a népnyelv a hasonlatot követi és így alkot is. Ebből pedig az is következik, hogy a nép eljárása megfelel annak a szabálynak, melyet a tudományos természet historia atyja, Linné, felállított, kimondván, hogy a tárgyaknak elnevezése valamely tulajdonságra alapítandó, — a minek az említett hal tudományos neve meg is felel; t. i. *Pelecus* a görög πέλεκυς fejsze, tehát a hasfél élére czélozva; *Cultratus*, a latin culter, kés, az alakra czélozva.

»A második példa ím ez.

»A legújabb halászati irodalom a hal úszószárnyait »párá«nak mondja, mely szóval a halász azokat az úszó fácskákat nevezi, a melyek a kerítő háló fölét a víz szinén uszva tartják. ..... A párát tehát már ennélfogva sem lehet a hal úszószárnyára alkalmazni; legkevésbbé pedig azért, mert a halat nem az úszószárny tartja úszva — a hálóféle értelemben —, hanem a fajsúlya. Úszószárnya, a rendeltetése szerint, szakasztott az, a mi a madárnak repülő szárnya. Mind a kettő a helyváltoztatás eszköze, szerkezete szerint csavar természetű, tehát egy elvre vezethető vissza.

»Ennek tehát szárnynak kell maradnia s a magyar halász ember s általában a magyar ember szabatosan szól, a midőn

mondja: »madárnak, bogárnak repülő szárnya, a szélmalomnak hajtó szárnya, a halnak úszó szárnya vagyon.«

Herman Ottó munkája a halak tudományában a nyelvet a természetes útra tereli vissza, magyar nyelvvé teszi. Ezután bizonyosan egy természettudós sem fog többé merni a halakról a csinált nyelven írni; ezentúl minden iskolai könyvet el kell tiltani, a mely a halakat nem magyar nyelven tárgyalja.

Részemről óhajtom, hogy bár minél előbb a gazdasági tudománynak is akadna egy Herman Ottója, a ki irgalmatlanul kiverje a gazdasági könyvekből a szükségtelen német fordításokat. Hisz ha valahol, a mezei gazdaság, a földmivelés terén nem szorúlnánk fölösleges szókra. »Minden egyes szó, melyet szükség nélkül alkotunk, úgymond H. O., fölösleges,« én hozzá teszem, káros is, mert megszeplősíti a nyelvet. Szükség volt-e p. o. a *termel* szóra, mely minden gazdasági könyvben szerepel? s nem-e nagy szeplő a »termel« szó? A magyar nyelvnek »terem, termés, termény«; »teremt, teremtés, teremtmény«; »termeszt, termesztés, termesztmény« stb. szabatos fogalmait a német nyelv nem is bírja kifejezni. De mivelhogy a német tankönyvekben a gazda »producirt«, mert arra nincs alkalmatos német szó, tehát a németből fordított eredeti magyar tankönyvek szerint is a magyar gazda ne »termesszen«, mi magyarúl jól volna, hanem »termeljen«, mi magyarul grammatikai lehetetlenség; tehát nemcsak szükségtelen, még rút szeplő is. De az ilyeneken kapva-kap a magyar irodalom, sőt a magyar élet is.

Két példát hozott fel H. O., én is csak kettőt akarok felhozni; tehát az országos *termel* mellé az országos *hullát* teszem még.

Nem tudom, húsz éve vagy több-e, hogy ezen nyelvszeplő virágzik. De világosan emlékezem, hogy egyszer Tiszaföldváron gazdálkodva mulatván, dög ütött ki a malaczok között. Minden reggel az a hír ütő fülemet, hogy *hull* a malacz. Ekkor tűnék először szemembe valamely lapban a *hulla* szó. Másutt is van hát disznó-dög? gondolom magamban, mert én egy pesti lapnak sem írtam meg, hogy nálam *hull* a malacz. De figyelemmel olvasván a helyet, álmélkodva vevém észre, hogy nem disznó-dögről, hanem emberi halottról van szó. Kinek a kificzamodott eszébe jutott először, hogy hullának nevezze a halottat, nem tudom, de bizonyos, hogy csak állati dögre alkalmazható. Mégis most a »pompes funèbres« nem halottakat, hanem hullákat visznek a temetőbe.

Hogy a hegykői halászok a német »Lauben« és »Schiffl« szókat lőbö-re és söföl-re magyarosították, azon nincs mit csudálkozni: de hogy a magyar irodalom és a magyar társadalmi élet e czázad másik felében a »halott« vagy a »holt tetemek« kifejezését kivetette a szokásból: az psychologiai botrány. S az nem is egyedüli botrány.

II.

Herman Ottó a magyar halászat jelen állapotát kitanúlván, azon nevezetes eredményre jut, hogy: »Valahol csak Magyarországon az előhegység végső hullámot vet s az erdőségek alját a televényföld váltja fel: legott reá találunk a földmivelő magyarra. És valahol csak ebben az országban nagyobb folyó hömpölyögteti víztömegét, tóságok terjengenek, legfeltűnőbben pedig ott, a hol több folyó egymásba szakad: ott van a halászó magyarság is. A hol pedig ezek a viszonyok leginkább ki vannak fejlődve: ott a magyarság legtisztább, legerősebb .....

»Csak egy látszólagos kivétel, a Székelység, mely hegység lakójának van elfogadva. De ennek dereka is annyi nyilt tért foglal, a mennyit a földfelület egyáltalában megenged, t. i. Gyergyó, Csik, Háromszék, a Maros és Aranyos nyílt medenczéit: hozzá határozottan őshalász.

»Sőt az erdélyi rész főmedenczéjében, az u. n. Mezőségen, a hol ma az oláhságnak nagy elterjedése van, a halas helyek nevei magyarok, u. m. Czege, Gyeke, Katona, Nagy-Czég, Kis-Czég, Méhes, Mező-Záh, Tóhát stb., a mely nevek közül három magyar halászmesterszótól eredt, (Czege, Nagy- és Kis-Czege) a negyedik (Tóhát) a népies vízi terminologiában közkeletü.

»Az ellentétes jelenség az, hogy minél mélyebben hatunk a hegységbe, annál ritkább a magyar elem. Némely ponton a határvonal rendkivül éles. Igy Beregben, hol a hegység lábánál elterülő Szernye mocsárját magyarság halássza, televényét magyarság szántja: a hegységgel nyomban beköszönt a kis-orosz elem .....

»Ezekkel együtt járnak bizonyos tanúságok, a melyeket régi okiratainak nyujtanak. A király adományozását, még pedig igen sürűen, a halászati jog is képezte. És a hol a latin okirat pontosságra, szabatosságra törekedett, mindig a népies magyar halász mesterszóval él: a mi világosan arra mutat, hogy a halászat már akkor is a magyar nép foglalkozásai közé tartozott.

»E mesterszavak súlya még az által is növekedik, hogy a magyar halász száján ma is élnek s oly szerszámokra vagy halászási módokra vonatkoznak, a melyek egyáltalában a legrégibb közé tartoznak.

»Ilyen körülmények között fölteheti-e akár az avatott történetiró, akár az embertan és néprajz mivelője, hogy aránylag rövid idő alatt, az elhelyezkedés és területmegtartás nehéz küzdelmei között, egy sátoros, lovas, csak harczolni tudó nép átváltozzék földmivelővé; tanyát vessen és húzzon,[1]) állítson czégét, vejszét; közkeletet tudjon adni mesterszavainak; szóval

[1]) A magyar halász a folyónak minden egyes pontját, a melyen kerítő, húzóhálóját kivetheti, tanyának nevezi. A mikor a hálót kiveti, »tanyát vet«, a mikor végzi, »tanyát húz.«

mai így hirtelen átugorhasson mozgó, hadakozó állapotának ellenkezőjébe? . . . . .

»Sőt arra, hogy a halászat a magyarsággal együtt járt, van még egy más bizonyítékunk is, a mely eddig szilárdan áll, s ez az, hogy a halászat a Drávánál találta határát, s egyetlen egy történeti adat sem ismeretes, mely Dráván túl halásztavat vagy halászatot említene.

»Tanúi vagyunk ma is ép oly sajátságos, mint bizonyító erejű jelenségnek. Ott, a hol a nemzetiségi és nyelvi határok képeződnek, a halászó helyet a magyarság tartja megszállva; így a Dráva torkolatánál. Ott, a hol a németség vetette meg a lábát a halászó helyen, a német jobbadán csak vállalkozó, halászai pedig magyarok. Ott, a hol a bérletek a halászat irányait megnövelték, hatalmas szerszámmal kitartóan kell dolgozni, például a Balaton körül, ott a bérlő Szeged, Csongrád, Szentes halászait szegülteti.

»Mindez együttvéve reá utasít arra, hogy a halászat a magyarságnak foglalkozása, a melyet a jelenlegi földjére magával hozott. Kardja, vitézsége igenis szerzett neki hazát, meg is védte ezt számtalanszor: de a kard, a vitézség csak szerző és védő volt; a fentartás egyedül a munkára esett, arra a szerző munkára, mely zajtalanúl folyt, a melyhez a magyarság értett s a melyre kardját, vitézségét támasztotta. Mert az igazi társadalmi alap a munka, s csak azok az emberfajok, illetőleg társadalmi egységek, számíthatnak a jövőre, a melyek a munka alapján keletkeztek, azon állanak és állani fognak a jövőben is.« (60—68. l.)

Ezen érdekesnél érdekesebb képben, a melyet Herman Ottó kutatásának eredménye állít szemünk elé, legelsőbben az a vonás tűnik fel, hogy a halászat a magyarság ősfoglalatossága volt. »Bár honnan jött légyen is az, — úgymond H. O. — halászó vidékről szállott jönnie.« Ebből természet szerint folyt, hogy »azon föltétel, mely szerint Árpád hadában az ember szálonkint lóra termett hős volt, oldalán görbe karddal, vállán párducz kaczagánnyal, frezsisakján lengő kócsagtollal, szivében hadakozási és örökös kalandvágygyal, mely folyton arra sarkalta, hogy szomszédjára rontson, prédát ejtsen, ezt párduczbőrön végig nyúlva eltivornyázza s közben új prédajárásokon törje a fejét, túlságos és nagyon is egyoldalú föltétel — mondja helyesen H. O. — Bizonyosan az úgynevezett honfoglalók között halászok is voltak. A halászat az emberiség egyik ős foglalkozása lévén, mely jóval megelőzte nemcsak a földmivelést, hanem a marhatartást is, az az ideérkező magyaroknál sem lehetett ismeretlen. Az irott történelem is a byzantinusoknál azt jegyezte fel, hogy a magyarok az új földjükön, a folyók mentiben tanyáztak; mi nemcsak a marha-itatás, hanem okvetlenül a halászás végett is szükséges vala.

A való történeti állapot szerint tehát a kalandos hadjárást egyidejűnek kell mondani az igen kifejtett halászattal. Mikor a

Lech folyó partján kemény veszteséget szenvedett a magyarság, a Tisza, Körösök, Szamos stb. folyóiban nyugodtan halászgathat vala a halásznép. Bizonyosan nem minden ember lóra termett hős volt: de azonképen bizonyos az is, hogy nem minden magyar ember halász volt. A munkafelosztás minden keletkező társadalomnak legelső törvénye.

Azért nem is kell nálunk a hadakozó életről a megtelepedett halászó életre való hirtelen átugrást képzelni. Való igaz, hogy 907-től — mely évben a magyarok döntő győzelme a bajorokon a honfoglalást mintegy befejezte, tökéletesítette — 1015-ig, — mely évből való az első magyar királyi halászati adomány — csak 108 év folyt le, mely idő igazán rövid arra, hogy merőben hadakozó és sátoraival helyről-helyre mozgó népből állandó lakásokra szokott nép váljék. Amde a magyarok idejövetele nem is úgy esett ám, a mint a közkézen forgó história elbeszéli. Tudniillik »a kürtök megriadának, föllengének a zászlók, melyeken a szabad nemzet erejének és fönségének jelképeül az Attilától öröklött karvaly magasan röpködött, s a nemzet jósai ünnepélyes nemzeti áldomás után ihletett magasztaltsággal mutaták az irányt, merre Attilának hagyományos öröksége fekszik.« (Szabó Károly, A magyar vezérek kora, 24. lapján.) S így indúlva, csak itatással, etetéssel szakasztván félbe az utazást, Galiczián keresztül jutának örökségökbe, melyet vérökkel váltottak vissza.

Nem így folyt a népek költözése; a magyar nemzet is hosszú időt töltött az úton, mit csak nyelve, nem az írott történelem, beszélhet el.

Másodszor abban a képben azon nevezetes vonás ötlik fül, hogy a halászat még ma is Magyarországon leginkább a magyar lakosok között divatozik. Ez az ethnographiai vonás legnagyobb figyelemre méltó; *minthogy a halászatnak volta valamely vidéken a magyarság voltának is tanúja.*

Erdélynek lakossági történeteiből tudjuk, hogy az úgynevezett Mezőséget a XIV., XV. századig leginkább magyar és német lakosok tartották; a volt magyarságnak tanúi ma is a halászatra emlékeztető helynevek, egyéb magyar helyneveken kívül. Magyarországon is hajdan szélesebbre terjedt vala a magyar lakosság. Így p. o. 1254-ben IV. Bélának egy oklevele Zólyom melletti »Haláz« helységről szól, »in qua nostri piscatores habitabant.« (H. O. a 99. l.) Ennek a helységnek neve most »Ribar«, mely tót szó halászt jelent. — Régi »Haláz« neve magyar lakosságról tanúskodik, mely talán már 1254. tájban meg vala fogyva. — Hogy hajdan a halászat a Drávánál találta volna határát, mint H. O. mondja, talán csak félig-meddig áll. Maga hozza fel a 101. lapon IV. László királynak 1280-ban kelt oklevelét, mely halfogókat,

[illegible]almasint vejszéket[1]) említ a Chernusz, Kneziche és Laky [illegible]eken *Pozsega vármegyében*; — s a 105. lapon olvassuk: »A [illegible]rák 1427-ben új javakat kaptak, ezek közt Valkó várát, a hol [illegible]kor nagyobb részt magyarság lakott. Itt nyilván tanyahalászat [illegible] a következő tanyákkal: Chernatava, Dotfyn, Nagsesriu, Kis-[illegible]rony, Nagy-zaton, Kis-zaton (Nagy-Zátony, Kis-Zátony.)«

Ezen vonás még nagyobb ethnographiai jelentőségüvé lesz, [illegible] meggondoljuk, hogy azt a magyarságot azokon a helyeken [illegible] népség előzte meg. Bizonyosan ez is halászatot üzött volt, a [illegible] már, mint maga H. O. megjegyzi, a szláv *tona* bizonyít, mely [illegible] teszi: »halhúzás helye«, mely nyilván a magyar halásztanyá[illegible] az őse; s a mely tanya szó azután a fölmivelőnek gazdasági [illegible]vét is kezdte jelenteni és jelenti ma is. Tudjuk, hogy a magyar [illegible]lász a folyónak minden egyes pontját, a melyen kerítő-húzó-[illegible]ját kivetheti, tanyának nevezi. E szót tehát a magyarság az [illegible] megelőző szláv lakosságtól vette által, a melynek voltáról, [illegible]gy egyebet ne hozzak fel, a *Csongrád* (= Fekete-Vár) város-[illegible] is tanúskodik. Ezen ős szlávság a magyarságba olvadott, mely [illegible]olvadás vitte be a sok szláv szót a magyar nyelvbe. Ezen ős [illegible]ságtól különbözik a felföldi tótság, az éjszakkeleti kis-orosz-[illegible], mint az oláhság is, melyek mind ujabbkori lakosok, — minek [illegible]bb kifejtését itt mellőzöm.

Erről a nevezetes régi halászatról azt állítja H. O. a 62. [illegible], hogy soha sem volt czéhes, hogy mai napig is legszabadabb [illegible] foglalkozás. — Varga után (Szeged város története 1877. a [illegible] stb.) azt hiszi, hogy Szeged népe már eredettől fogva halász [illegible], hozzá lehet tenni, úgymond H. O., hogy Szeged neve rokon [illegible]megjével, t. i. czégével, mire fekvésénél fogva kiválóan alkalmas [illegible][2]) Nevezetes, így folytatja, hogy a czéhnek a szegedi halászok

[1]) Vejsze nádfalakból készült és sulyokkal levert, a halak betéve[illegible] való készülék.

[2]) A *Szeged*, *Szöged*, város- vagy hely-név a szeg, szög szónak szár[illegible], *d* képzővel, mely sok helynévben látható, mint Vár-*ad*, Diós-*d*, [illegible] stb. Jelentése pedig a latin Confluens, Confluentia, a folyók össze[illegible] szeget, szöget képezvén. A Tisza és Maros összeszakadása adta [illegible] a nevet. A helynevek legősiebb ragjai: á é, ul ül, t, valának, [illegible] kiveszőben vannak, félre is értjük. A régi *Szegedé* (hová mégy? [illegible]) már más raggal is tetéztetik, így: *Szegedébe*. Most mondjuk (félre[illegible]): Győrré, Győrről, Győrött, e helyett: Győr-é, Győr-ül, Győr-ött.

A *Szeged*, *Szöged* hasonmása a *Sziget* szó, mely szintén folyók össze[illegible] való helyeket jelent, mint *Máramaros-Sziget* a Tisza és Viza [illegible]; hasonló a *Szilágy-Szeg*, a Szilágynak és más kis folyónak szegje stb.

Még világosabb *Sajó-Szöged*, falu Borsodban, alkalmasint a Sajónak [illegible] egyéről így nevezve.

közt semmi nyoma; a halászat szabad ipar volt. (a 106. lapon.) Továbbá mondja: »A halászság háromféle volt: királyi, jobbágy mely az adományozás tárgyát képezte; *de a törzsökös magyar telepeken a halászság mindenkoron szabad volt* (a 140. lapon.)

»Igazi magyar halász — így szól még egy helyütt (413. l. Herman O. — az, a ki ősi szerszámmal, ősi módon, patriárchális összeállásban, tehát ősi bokorban, kötésben vagy felekezetben fizi mesterségét s megbizonyíthatólag czéhes és soha jobbágy nem volt.«

Itt a szabadság fogalma nyilván kétféle, melyet H. O. egy mástól nem különböztet meg, s melyet a földmivelés példájával világosíthatni meg. Nálunk minden ember ekét és vonómarhát szerezhet magának, ebben nincs szabadtalanság: de különbség áll elő, ha kérdezzük, a maga földjét, vagy másét szántja-e? Hajdan is minden ember szerezhetett magának ekét és vonómarhát, de hajdan is azt kérdezték, a maga földjét vagy másét szántotta-e? Tehát a szántás-vetés nem volt és nincs is czéh által bizonyos emberekre szorítva; de a szántható-vethető föld nem közös, hanem bizonyos birtokosoké.

A földmivelésnek szakasztott hasonmása a halászat. Ha pénzem és kedvem van, mindenféle halászati szerszámot szerezhetek magamnak, de kérdés: van-e folyóm, tavam, hogy halászhassak. Lehet, hogy hajdan a halászás czéh által nem volt bizonyos emberekre szorítva: de hajdan is kérdés volt, vajjon a vizek, folyók, tavak birtokában vannak-e valakinek, vagy senkinek? A czéhbeli kötöttség nagyon különbözik a birtokbeli kötöttségtől. A czéhek csak a városok területén, úgy szólván, csak a városok falai között támadhattak és fejlődhettek; a halászat, a földmivelés nem folyhatnak és nem folyhattak a városok falai között. Az tehát, hogy a halászat szabad ipar volt, csak annyit jelent, hogy czéh által senki sem volt megakadályozva halászszá lenni; de nem jelenti azt is, hogy szabad volt akárkinek akárhol is halásznia.

Azt mondja Herman Ottó, hogy a törzsökös magyar telepeken a halászság mindenkoron szabad volt. — Ámde nagy jeles munkájában egyetlen egy ilyen törzsökös magyar telepet sem nevez meg, nem is nevezhetne meg. A számosan felhozott királyi oklevelek mind azt mutatják, hogy szabad halászat nem volt, mert eladományozta a király. Hát a halászok magok szabad emberek voltak-e?

H. O. felhozza 1208-ból, hogy Fakó és István comesek a lébeni apátságnak »contulerunt decem mansiones piscatorum, quorum haec sunt nomina«... következik 9 név.

Az 1235—40. közt IV. Béla király a pannonhalmi apátság halászait összeiratja, s ott van: »In predio Weymuch hec sunt

nomina piscatorum..... qui cum suis cognatis preter parvulos et juvenes sunt septuaginta mansiones.« [1])

Imre királynak 1203-ban kelt oklevele szerint a veszprémi püspök »habet piscaturam in Zala ad triginta homines, ad quam deputate sunt novem mansiones, quarum insuper incumbit debito curiae ruinas resarcire, tribus tamen tantum diebus in hebdomada ad opus fratrum piscationi intendere.« Cod. Dipl. VII. 2. 361. (95. l.)

Ezen három példához igen sokat lehetne hozzá adni, a melyek mind azt bizonyítják, hogy bizony az árpádi királyok idejében a halászok oly kevéssé szabadok valának, mint a többi »condicionarii«, azaz úri munkára kötelezettek; s hogy hozzájok képest a városi czéhbeliek igazán szabadok voltak!

A magyar királyok ideje előtt, tehát a fejedelmek idejében 904—1000-ig, szabadok voltak-e a magyar halászok, arról oklevél nincsen: de hogy akkor is úr és szolga volt, az bizonyosnál bizonyosabb.

Szabad halász csak ott képzelhető, a hol a halászat nem esheteti többé királyi adományozás alá, mint a Székely-, a Szászföldön, a szabad királyi városok területein, vagy határaiban, a szabad kerületekben, teszem a szepesi 24 város kerületében. Azokban képzelhetni, hogy eleinte szabad volt a halászat, tehát minden szabad ember halászhat vala is. De mihelyt a község a közjövedelemre kezde nézni, legott bizonyosan bérbe adták a halászatot, s megszünt a szabad halászat; de a bérlők, ha szabad emberek voltak, azok maradtak is. — Béla király 1247-ben a szegedi hospeseknek (az az németeknek) Tápé földet adja, mely a csongrádi várhoz tartozott volt; hozzá járult a tatárok által kiölt Csupor-családnak *Vár-tou* halasa is (a 98. lapon.) Ebben a Vártóban vagy magok a hospitesek halászgattak, vagy bérbe adták a halászatot, alkalmasint szabad embernek, a ki azonban szegődtethetett halászokat.

Szabad halász, azaz olyan, a ki a saját vizében maga számára, senkinek attól bért vagy adót nem adván, halászott, csak birtokos lehet vala. A birtokosok számát pedig a királyon és püspökökön, káptalanokon, birtokos szerzeteseken kivül a magán, úgy nevezett, nemes birtokosok, a szabad királyi városok, a szabad kerületek

[1]) H. O. a mansio latin szón nemzetséget, nem háznépet akar érteni. Hogy inkább nemzetséget, mintsem háznépet (család) jelent vala-e? nem keresem itt; házközösséget is jelenthetett. De hogy nemcsak a halászemberekről szólt a mansio, hanem mindenféle jobbágyról, azt sok oklevél bizonyítja. P. o. IV. László király megengedé az erdélyi káptalannak, hogy Fylead és Enud birtokaira »sexaginta mansiones olacorum« fogadja. Ezek nem voltak halászok.

a Székelység és Szászság tették. Ezek lehettek szabad halászok is; más szabad halász nem volt, nem lehetett. A fejedelmek idejében, a X. század alatt mikép volt a halászat dolga, nem tudjuk.

III.

»A magyar népies halászati eszközök sok tekintetben visszavágnak ősrégi időkre: azért ősrégészeti és néprajzi szempontból szerfölött becsesek.« Igy H. O. a 8. lapon. Összeállítja tehát az »Őshalászat nyomait (14—46 l.) azaz a történetirást megelőző halászat nyomait, s ebben fejezi ki az őshalászat képét, »hogy a halászati szerszám lényeg szerint már legelső, legkezdetlegesebb alakjaiban ugyanaz volt, a mi a mai, csak az anyag lett más-más, a forma tökéletesedett.« (47. l.) Azután igen érdekest közöl az ó-kor halászatáról, különösen az egyiptomiakéról (48—56. l.), s röviden említvén meg a vas-kort, a »magyar halászat multjára« tér, s fejtegeti a történeti mesterszavakat, úgy mint a tanyát, melyet a balatoniak vetőnek és vonyónak hínak; a vejszét, vészt, czégét, füles varsát (62—84. l.) Következteti a »szóegyeztetést,« mely a történeti mesterszavakat a szótárakban előfordúló halászati eszközökkel veti össze, s lehetőleg határozza meg. E szerint (a *hálá* első helyre való lévén): *gyalom* = verriculum, Zuggarn, Fischgarnnetz; *gyalmostó* = piscina, Weiher, Fischteich; *kátás gyalom* = zsákos gyalom; *tanya* = locus piscaturae; *öreg háló* káta nélkül = sagena, németül Segge; *varsa* = ansa, Fischerreuse; *vész*. Ezt Molnár Albert szótára igy fejezi ki latinul: locus sagenarum. németül: Ort, wo man die Garne aufhängt; — de igy is: sagena, Fischgarn. Ez teljesen hibás, mert nem lehet más, mint »lacuna,« németül: »Lache, Weiher, Tiefe«, úgymond H. O. De jegyzetben hozzá teszi: »Csupán Miskolczon, a Sajó-halászoknál, van egy hálóból kötött szerszám, mely a rendes magyar szárnyas varsának kibővítése, s a melyet *vész* szóval jelölnek. »A vész, úgymond más helyen (81. l.), kiválóan jellemzi a magyar ember észjárását, mely mindig analogiára hajlik. A természetes vész már maga is fogsága a halnak, mert nem engedi meg a szabad vonúlást. A hal áradáskor kerül bele, s apadáskor bennreked. Ugy látszik, innen van az, hogy Komádi körül a vejsze fejét, a hol tudniillik a hal fogva van, *vész*-nek mondja a halász; de kapcsolatos evvel a vészlés is, mely a Bodrogköz halászainál divatozik, s a folyó bizonyos részének elzárását jelenti.« De semmi kétség, hogy ez a *vész* a vejszével synonym, mert a szerszám megközelíti a vejsze szerkezetét.«

Csak ezeket hozom fel.

Azután ábrákkal is szemlélhetővé teszi a háromféle *czégét*, úgymint a székely, magyar és czigány czégét; a magyar és beregi

rejtő, melynek mesterségesebb alkotása a *kürtő*; azután a rácz rejtet; végre a *füles varsát*. (150—160. l.)

A czége, mely rekesztés, egy kapuval van ellátva, melybe a Borzsa halásza a *gamzsahálót* állítja, a halak felfogására. (83. l.)

Micsoda felvilágosítást adhatnak ezek a magyar őstörténetek homályában? Herman Ottó azt mondja, mint láttuk, »bár honnan jött legyen a magyarság, halászó vidékről kellett jönnie.« (65. l.) Hol találhatjuk meg azt a halászó vidéket, a melyről ide jöttek a magyarok? Mi kalauzolhat bennünket ama vidék felkeresésében?

Akármennyire túlhaladja is a halászat a vadászatot: ez minden okvetetlenül szinte első emberi foglalatosság volt, mert ruházattal látta el az embert. Ruha nélkül, tehát mezítelen, halászó ember a földnek csak olyan tájain élhet, a melyeken soha fagyos tél nem váltja fel a meleg nyarat. A hol tél, nyár van; ott az ember ruha nélkül nem lehet el. Úgy de ruhát nem nyerhetni halakról, hanem csak a vadászaton elejtett vadakról. A vadnak bőre volt a legelső ruha. Ilyen ruha évekig tarthat: de az éhséget naponkint érezi az ember. A halászat gyakrabban foglalkoztatá őt, mint a vadászat: de ez oly szükséges vala, mint amaz.

Ha, mint H. O. helyesen állítja, a magyarságnak halászó vidékről kellett ide jönnie, hozzá tehetjük, hogy bizonyosan vadászó és halászó, azaz olyan vidékről jött, a hol a halászaton kivül a vadászat is foglalkoztatta az embereket. Ujra kérdezzük: Mi kalauzolhat bennünket azon halászó-vadászó vidék felkeresésére?

Egyedül a nyelv. A mely nyelvben a vadászatnak és halászatnak legszükségesebb szavait az illető magyar szók hasonlóinak találjuk, azon nyelv bizonyosan ősi rokonságban áll a magyar nyelvvel; vagy másképen mondva: azon nép, mely azt a nyelvet beszélli, vagy valaha beszéllette, bizonyosan ősi rokonságban áll a magyar nyelvet beszéllő néppel.

Ám ide való Herman Ottónak igen találó észrevétele. »Nemcsak magyar földön — ugymond a 663. lapon — hanem világszerte a legmüveltebb népek körében is, bőven terem az általános müveltséggel bíró embereknek egy külön fajtája, a kiknek a könyvekkel és szakemberrel szemben külön álláspontjok van. A könyvekkel szemben a lehetetlenségig követelők. Minden, de minden meglegyen bennök. A szakemberrel szemben követelésök az, hogy megrögzött előítéleteiket legyezgesse. Ezek az emberek büszkék ülletésök helyére — ez erény; erős a hit bennök, hogy a mi ott terem, az sehol másutt nem terem, vagy ha már még is, akkor az övék legalább különb — ez gyengeség; de minthogy az öreg csősz azt mondta valamely természeti jelenségről, hát ez szentírás; ha pedig a szakember másképen nemcsak látja, hanem bizo-

nyitja is ugyanezt a dolgot, azért a szaktudósnak avval a csősszel szemben még sincsen igaza — ez elfogultság. Ez az elfogultság sokszor oly hatalmas, hogy országossá fajúl s a szaktudás tekintélyének csorbítására vezet, a mi nem szolgálja meg a közművelődés érdekét.«

Hasonló álláspontjuk van nálunk az általános míveltséggel bíró embereknek a magyar összehasonlító nyelvtudomány és nyelvtudós irányában. Nem kell nekik az a tudomány, mert nem legyezgeti a megrögzött előítéleteket. S görbe szemmel nézik az összehasonlító nyelvtudománynak mivelőjét. Nem egy öreg és fiatal csősz állította és meg is irta, hogy a magyar nem veszi be, a mit némelyek nemcsak tanítanak, de be is bizonyítanak. Mert az, úgy hiszik, a magyar nemzet kisebbítésére szolgál. Milyen hatalmas pedig ezen elfogúltság, szükségtelen mondanom. Az általános míveltséggel bíró magyar embernek nincs helyes fogalma a nyelvek rokonságáról, mert a saját nyelvének történeteit nem tudván, nem is juthat odáig, hogy a nemzetek keletkezésének mivoltát megsejtse. S minthogy a szűk földrajzi határok közé szorított magyar nyelvnek nincsenek egymást nem értő nyelvjárásai, mint van p. o. a németnek: azt hiszi, hogy mert nem érti azt, mit a tudomány a magyar nyelvhez rokonnak mond, tehát az nem is lehet rokona.

De az elfogúltságot legyőzhetni, ha kellő móddal adjuk elő a győző okokat; a ki pedig nem akar meggyőződni, arra kár vesztegetni a szót.

A rokon nyelveknek megfelelő szavai bizonyos és rendszeres hangváltozásokat tüntetnek elő, milyeneket a vendég vagy kölcsönvett szók nem mutatnak. S ama rendszeres hangváltozások a nyelvrokonságnak leghitelesebb bizonyítékai. Némi tájékoztatásul szolgáljon a nem-nyelvész olvasónak a következő.

Az árja nyelvrokonság, t. i. a német, szláv, latin, görög, szanszkrit stb. nyelvek rokonsága annyira el van ismerve, mint akár a földnek a napkörüli futása. Egyiket sem tagadja senki is, a ki az általános miveltségüek közé tartozik, jóllehet azokról nincs is tudományos fogalma, s azt meg sem tudná magyarázni, a ki tőle akarná megtanúlni. Előhozok tehát néhány hangváltozásokat a legismeretesebb árja nyelvekből.

A német »fuss« láb, angolban foot, latinban ped (pedis), görögben pod (podos). Itt már két hangváltozást látunk, a szónak elején az *f*-nek és *p*-nek, meg a szó végén a *t-d*-nek és (sz) *s*-nek változását. Az f=p-t mutassák még a német »fell«-bőr, s a latin »pell«-is; a német »fünf«-öt, az angol »five« és a görög »penta.« A példákat könnyü volna sokszorosítani.

A t=s (sz) sőt z-ét mutassák még csak a germán nyelvekből vett példák, mint a félnémet »wasser« víz, az alföldi német »watter«.

az angol »water«; a felnémet »was« mi, az alföldi német »wat«, az angol »what«; a felnémet »zunge« nyelv, az alföldi német »tung« az angol »tong«; a felnémet »zwei« kettő, az alföldi német »twei«, az angol »two«, tegyük hozzá a latint »duo«-t, a görög »dūo-t«.

A német »haupt« = fej, latinban »caput«; a német »haut« = bőr, latinban »cut«-is, itt a c-nek (k-nak) és *h*-nak változását látjuk, melyet a német »hundert« = száz, a latin »cent«-um, a görög »kat«-on (he-katon) is mutat; a latin centum a rómaiak idejében kentum-nak hangzott. E példákat is könnyű volna sokszorosítani.

Ilyen és még több hangváltozások tünnek elő a magyar és rokon nyelvek megfelelő szavaiban is.

P. ö. f = p. A magyar »fő, főv, fej«, a finnben »pää«, a vogulban »pänk« és »ponk«; a magyar »fi, fiu« a vogulban »pi« és »pūv«, a finnben »pojk«; a magyar »fű, fűv« a vogulban »pum«. A példákat könnyű volna sokszorosítani. A felhozottak azonban az f = p változáson kivül a magyar utóhangu *v*, *j* (főv, fej)-nek *l*-ral pótlását (pänk, ponk, pojk) és *n*-nel való bővülését is mutatják, a minek alább majd több példáját találjuk.

z = t, d. A magyar »viz« vogulban »vit«, finnben »vet«; a magyar »tűz« vogulban »tut« és »tul«; a magyar »fűz« vogulban »put«, innen fűz-ő, fűz ev, ott put-ep. Hogy a magyar utóhangu *z* hajdan nálunk is *d* volt, mutatja az »oz« most »az« szó, miből van *od*-a; mutatja az »ez« szó, miből van *íd*-e; mutatja a helyenkint ismeretes *vides*, vizes helyett.

Sz. = t. Ez leggyakoriabb változás az igeszókban; a vogul »ol-s« magyarban »vol-t.« A vogul »men-s« magyarban »men-t«; a vogul »kal-s« magyarban »hal-t,« »hol-t« stb. stb.

H = k. A magyar »három«, vogulban »korom kurum«, finnben »kolm«; a magyar »hat« vogulban »kat, kot,« finnben »kuut«; a magyar »hal« = piscis, vogulban »kul«, finnben »kala«; a magyar »hal« = moritur, vogulban »kal, kol,« finnben »kuol«: a magyar »haz« (haz-a) vogulban »kot«, de »kvol« is, finnben »koti« stb. Ezen példákat is könnyű volna szaporítani.

Az *n*-nek, és az *m*-nek való megbővülését a már felhozott pänk, ponk-on kivül mutassák még a vogul »ponk«, fog; a vogul »lunt« lúd; a vogul »sunt« szád, (különben a száj vogulban »sep«) a vogul »kunt«-el, hód; a vogul »kant«, finn »kunta«, had; így a régi magyar »mevet« vogul »mauiut«; a magyar »hattyú« a vogul »koteng«; — a magyar »eb« a vogul »amp«, a magyar »hab« a vogul »kump« stb.

A szók végén a magyar eredeti *v*, a rokon nyelvek megfelelő szavaiban *m*, p. o. a magyar »fűv, fű« vogulban »pum«; a magyar »szív szű« vogulban »sim«; a »név« ott »nim, nem, nam«; a »lev, le« ott »lem« stb.

Az igeszókban a magyar eredeti *v*, mely a hosszú ó, olvadt bele, a finnben is *v*, de a vogulban *p*, p. o. a magyar »m finnben »mineva«, vogulban »menep«; a magyar »való« fin »oleva« vogulban »olep,« »olp«; a magyar »háló« finnben »kunl vogulban »kulep«. De némely szókban a participialis erede finnben is *p*; a magyar »kelő« finnben »käy-pä«, vogulban »kual a magyar »viv-ő« finnben vie-pä, vogulban vi-p stb.

Az *u*, *ü* rokon lévén a *v* hanggal, azért a magyar név *ú*-ja, *ü*-je (lábú, szemű, kezű) is a vogulban *p*, mint lajl = lajlep = lábu; sem, šam = szem, semep, šamep = szemű = kéz, katep = kezű stb. A p előtti *e* csak segédhangzó, így is mondják olp, olep helyett, semp semep helyett.

Néha a magyar szó kis alaku, néha meg képzővel bő alaku a megfelelő szókkal szemközt. Az elsőnek példája a felhozott magyar »sziv« vogul »sim«, melynek finnben »sy syöm« felel meg. Ilyen a magyar »ij,« melynek teljes alakja v ban »jagit« vagy »jagt«, a miből már a vogulban »jaut« és »j lett. A magyar »ij« csak az »ija, ijat« alakjaival emlékezt teljesebb testű rokonára. Másiknak példái legyenek a vogul: »tur,« melyeknek képzős magyar szók: »lél-ek«, »tor-ok« fele meg. Igy a finn »pesänek«, a vogul »pit«-nek a magyar »fész a megfelelője.

Föltetsző tünemény, hogy sok magyar szó magánhangz kezdődik, s annak megfelelője a rokon nyelvekben mássalhan még pedig a finnben *s*-et vagy *h*-t. a vogulban pedig *t*-t m Például:

magyar:	finn:	vogul:
ev (eszik)	syö	te, ti
enni	syö-dä	te-h, tingve
étet	syöt-tä	tet, tit
evez	sout	tau
itt a magyar **z** s a finn **t** már képzők):		
evezni	soutaa	tauh, taungve
evező (eszköz)	soutava	taup, toup
evező (ember)	soutaja	taup, toup
öl (Klafter)	syl	täl
egér	hiir	tänger
ősz	syks	täkus, täks
újj (finger)	—	tule
újj (ärmel)	—	tajt, tant
újj töve	—	tajt tit
újj szája	—	tajt sunt.

Magokban érthetők, világosak a vogul majl, magyar mell; a vogul pel, päl magyar fül; a vogul pal, magyar fél; a vogul kitag, magyar kettő, a vogul kit, magyar két; a vogul ät, magyar öt, a vogul ül, magyar öl, megöl, a magyar vér, vogul vir, vujr; a magyar tél, vogul tel, tal stb. stb.

Az önhangzók változásain pedig fenn nem akad az, a kinek némi tudomása van a német vagy a szláv nyelvjárásokról.

Ilyen rendes hangváltozásokat, és szó-találkozásokat a török és magyar nyelvek, egymás mellé tartva, nem mutatnak. Az idegen szók pedig, bármily számosak legyenek is a magyar nyelvben, a bölcsön vett szláv, török, német szók, egészen más termetűek.

Lássuk most a vadászatra és halászatra vonatkozó szókat a vogul és magyar nyelvekben. Jaj-t = íj, íjj; li = lő, lim lin li = lövök, lősz, lő; lilem lilen litä vagy lutä = lövöm, lövöd, lövi; — njal (nyal) = nyíl, njalel li = nyillal lő, njalel litä n'ohst = nyillal lövi a nyusztot; — njal näl = nyíl nyele, njal pänk = nyíl feje, stb. A vogul vadásznak fő vadja most a n'ohs = nyuszt (át a magyar szó bővült meg *t* hanggal a vogul n'ohs ellenében, mint a vogul jajt a magyar íj, íjj ellenében), mert annak bőrivel a adót fizeti. Még nevezetesebb a *len* = mókus, evet, melynek bőre pénz gyanánt járt és jár; más nyelv-járásokban *ten* és *teng*. Ennek a magyarban nincs megfelelője.

A vogul vadásznak fő segédje az *amp* = eb, melynek ott nagy ára van. A ló is honos a voguloknál; *lu*-nak nevezik, s azt mondják: lu tärm meni = lovon megyen (tärm = rajta); a näjr = nyer-eg is megvan ott; näjring lu = nyerges ló.

A vogul halászatnak fő vadja, természet szerint, a *kul*=hal, melynek sok faja van. Kiemelem a *sart*-ot = csuka (szláv szó,) mert azt *jelping kul*-nak nevezik (szent hal); valamint a kigyó is a vogulnak *jelping uj* (szent állat). A halnak nagy ellensége a vidra (szláv szó), azt a vogul *kul-tep*-nek (hal-evő) hívja.

A halászat fő eszköze a *kulp*-háló. A magyar háló szó egy elveszett igének nomen-je, név-szója, milyen az ajtó, olló, sarló is. A vogul *kulp* is (kulep, kulop) ilyen névszó, melynek igéje *kul* megvan, azt jelentvén: merít, hálóval halász; *kulitem* fölmerítek, kibuktatok. A vogul teremtés mondája így neveztetik: *ma kulitem* vagyis föld kibuktatásának, fölmerítésének mondája. A vogul *kulit* egyjelentésü a német »schöpfen« szóval; a »Schöpfer«, »Schöpfung« tehát (kulitem kum, kulitungve,) a vogul észjárással találkoznék, mit a német mythologusok nem tudnak. — A vogul *kulp*-nak megfelelője a finn *kulleh* (kulteen) is, mi lazacz fogásra nagy hálót jelent. A finn mondja: *vetää kuletta* hálót vetni; *heitti vät kulletta koko yön* = kihányták a hálót egész éjszaka;

kullet kunta = háló-had »societas piscatorum ad unum sete pertinensa, magyarázza Renvall szótára; e háló-had magyarul: halászbokor.

Hogy a halász vizen járhasson, hajó kell neki. Azt a vogul *kap*-nak nevezi. Ez is igétől származó névszónak látszik, mint a magyar hajó szó. A hajónak, szófejtés szerint, úgy felel meg a vogul *kap*, mint a hálónak a vogul *kulp*. De vogulban a nyárfa is *kap*. Lehet, hogy a kivájt nyárfa szolgáltatta az első vogul hajót, s így lett abban a vogul nyelvben egyhanguvá a nyárfa és a hajó, t. i. kap. Érdekes, hogy a finnben is *haapa* (haavan) a nyárfa, s *haapio* »linter ex uno trunco populi excavata, inde navicula« magyarázza a Renvall szótára. Tehát a vogul *kap* mint nyárfa és hajó, a finn *haapa*, *haapio* és a magyar *hajó* egymásnak megfelelő.

Most a vogul folyókról közlök a földrajzra nézve is érdekest.

A vogul földnek legnagyobb folyója az *As* (öreg) azaz Ob. Minden belészakadó folyó hozzáképest *taut* vagy *tajt*, azaz új; az As mintegy a ruha, a belészakadó folyó a ruhának újja (manica) vagy a kéznek újja. Különben a folyó vogulban *já*, melyet hozzátesznek a taut vagy tajt-hoz, s így lesz: *Taut-ja*, vagy *Tajt-ja*, az Asnak, Obnak minden újja, vagy mellékfolyója.

A vogul *ja*-nak a magyar *jó* felel meg, melyet több magyar folyónévben megtalálunk, úgymint a gömöri és borsodi *Sajó*-ban, mely a Tiszába szakad, a máramarosi *Sajó*-ban, mely az Izába, és az erdélyi *Sajó*-ban, mely a Szamosba szakad. A sajó szó tulajdonképen *sav-jó*, *saj-jó*, azaz só-folyó. A gömöri tótok nevezik is »Slana«-nak, azaz sósnak, sós víznek, és a dobsinai németek »Salz-ach«-nak Só-folyónak. — Megtaláljuk a jó-t a borsodi és hevesi *Héjő*-ben, mi hév-jő = meleg folyó, tótul Tapolcza (Miskolcz mellett); a nagy-váradi Pecze is, mely a meleg fürdőből folyik, *Héjő*-nek neveztetett. Megtaláljuk azt a *Berettyó*-ban, mi Berek-jó = (berek-folyó); *Tapió*-ban, Tapi-jó *Sijó*-ban.

A vogul földnek folyónevei azonban szürjén neveikkel jutottak az európai geographiába. A szürjének t. i. a vogulok határosaik az éjszaki Uralnak nyugati lejtőin egész a Fejér-tengerig, s kereskedő nép lévén, az oroszok vezetői valának az Uralon túli tartományokba, tehát a vogulok, vagy *mancsiak* (mert így hívják magukat a vogulok) földjére. A szürjének a vogul As-t *Ób*-nak nevezik, minek jelentése öreg, vén; s ebből lett az ismeretes *Obi* folyó-név.

A szürjének a vogúl taut-ot, tajt-ot *sos*-nak nevezik, mi hasonlóképen újjat (Ärmel) jelent. Wiedermann szürjén szótárá-ban »sos« Ärmel, »sos-töm« ärmellos, újjatlan. [1]) A *va* szó szürjében

[1]) Syrjänisch-Deutsches Wörterbuch, nebst einem Wotjakisch-Deutschen im Anhange. St. Petersburg, 1880.

folyót jelent, s megfelel a vogul *ja*-nak, a magyar *jó*-nak és a finn *joe*-nak (joki, joen-folyó). Hozzátéve a Soshoz, lesz *Sos-va*, mintegy a nagy folyónak, az As-nak vagy Ob-nak ujjas folyója. S az Ob folyó névvel együtt a *Sosva* folyó-név is bejutott az európai geographiába, a vogul *Tajtjá*-k helyett. Van pedig több *Sosva*, a melyekből kettőt emelek ki; az éjszaki vagy *Nagy-Sosvá*-t, mely Berezovon felül szakad az Ob-ba, és a déli, vagy *Kis-Sosvá*-t, mely különösen érdekes. Több kisebb folyóból támadván ez a Sosva, a Pelim nevü helység mellett a Tavdába siet, mely Tavda sok folyót felszedvén, Tobolsk mellett az Irtisbe szakad. A *Tavda* folyónév a vogul *Taut*-jának megmaradt emléke. A Sosva és Tavda (Tautja) ugyan azt jelentik; de amaz szürjén, ez vogul szó. Mint nálunk a Miskolcz melletti Tapolcza, mihelyt a magyar síkságra ér Heves megyében, Héjőnek neveztetik, amaz szlávul, ez magyarul ugyanezt jelentvén: úgy ott a folyónak nyugati része az Ural hegyei közt szürjénül Sosva, a hajdani vogul (most orosz) síkságon pedig vogulul Tautja (Tavda) nevü. A Sosva-Tavda és az éjszaki nagy Sosva között a Konda folyó van, mely hasonlóképen az Irtisbe szakad, s nálunk azért nevezetes, hogy a Konda melléki vogul nyelvre forditott Máté és Márk-evangeliomokból készült az első vogul grammatika.[1]) Ezek a folyók mind nyugatról keletre vietnek a nagy folyó-völgybe, melyben az Irtis és Ob viszik hatalmas vizöket a Jegestengerbe. Az Irtis is az Obnak ujja, az osztjákok felfogása szerint. Osztjákul az Irtis neve *Tangat*, mi a vogul taut-nak, tajt-nak teljesebb alakja, tehát hasonlóképen ujjat (manica, ärmel) jelent.

A vogulok, osztjákok és szürjének a magyarok legéjszakiabb nyelvi rokonaik; leghajdanában a magyarok ama három népnek déli szomszédjaik lehettek. Maga a vogulok földje hajdan oly téres volt mint a mai Németország; a három éjszaki nép tehát igen nagy területen vadászgatott, halászgatott. A magyar nyelv legtöbb szóbeli és grammatikai közösséget mutatván a szürjén, vogul és osztják nyelvekkel, nem csoda, hogy a magyar *jó* folyó-névnek magyarázatját a vogul ja-ban (természet szerint, a finn *joe*-ban is) megtaláljuk. Hát a szürjén *va* nem fordulna elő a magyar folyónevekben?

Van nálunk: *Bodva*, *Szinva*, *Zagyva*, *Zsitva*, *Lendva* stb. Ezeket nem-compositumoknak tartaná az ember, s szlávosoknak vélhetné. Azonban a *Lendva* folyó németben »Lim-bach«, tehát a magyar lend-va-t is compositumnak tarthatni. Legdöntőbb az,

---

[1]) A Kondai vogul nyelv. Popa G. fordításának alapján. A M. Nyelvközlemények IX. kötetében irta Hunfalvy Pál. 1872.

hogy van *Zagyi* tulajdon név, p. o. Détérben, Gömörmegyében.[1] Ez arra való bizonyíték, hogy a *Zagyva* folyó-név compositum: Zagy-va. Ily compositumok tehát a *Bodva*, *Szinva*, *Zsitva* is. A magyar folyónevekben a *jó* és *va*, mint látjuk, az éjszaki ős házából származtak ide.

A felette nevezetes halászatnak, mely a halas Ob-ban és annak újjaiban ma is fő nevezetességű, nem akadt még egy Hermann Ottó-ja. De minthogy nevezett író is az ősi halászat felvilágosítása végett a vogul Teremtés mondájára hivatkozik, tehát közlöm abból a vadászatra és halászatra vonatkozó részt.

A mondának czime, a mint már tudva van az olvasó előtt: *Ma kulitem majt* a föld fölmerítésének, fölbuktatásának mondája. Ennek elejét elhagyván ott kezdem, hol *Elempi* (a levegőnek fia), a *Numi Tarom* (felső isten) meghagyásából a tengerből felhozza a földet, mely azonban veszteg nem bir állani, mert a széltől majd éjszak felé, majd délfelé hajtatik, míg Elempi a Numi Taromnak ezüst gombu övével körül nem keríti. (Az ezüst gombu öv az Ural-hegység, melyet a latin irók, kik arról az éjszaki földrészről írtak, csak ugyan *világ övének* (cingulum mundi) nevezének. Ez az elnevezés bizonyosan az Ural lejtőinek ősi lakosaitól, tehát a szürjének és vogulóktól származik.)

Veszteg állván a föld, Elempi a Numi Tarom utasítása szerint agyagból és hóból embert, lábas állatot (lajling uj), tollas állatot (tauling uj) gyúr, s így meglakósítja a földet. De miből él majd az ember? azon aggódik most Elempi, a ki úgy látszik, szükségtelennek találja a lábas állat, a tollas állat eledeléről is gondoskodni. Numi Tarom neki más-másszerű (mot sir) halból kettőt-kettőt ád, hogy az *As*-ba (Obi), a *ja*-ba (kisebb folyó) és a tóba tegye.

Hét tél, hét nyár után megnézi Elempi az As-t, a folyót, a tavat; mindenikben víz színéig uszkál (ujgäli) a hal. Ámde a halászat mesterségét nem tudja. Ismét, s most már ötödször, fölhág Numi Taromhoz, a ki ezüst fényű asztalnál hét fonadékos fejét leeresztve ül vala. Numi Tarom megmondja neki, hogy milyen fából lehet íjjat, nyilat csinálni, s hogy kell a lábas és tollas vadat meglőni; azonképen megmondja neki, nyár lévén, hogy kell *arpi*-val a folyó-eret, a tavat elrekeszteni; a fából szilánkot venni, fa-gyökeret vékonyra hasítani és *pos*-t, *poas*-t kötni. Azt vízbe kell tenni, a hal magától megyen belé. Tél lévén az As-ban, a folyóban is arpival kell rekesztet csinálni, *kämkä*-t kötni, azt a vízbe tenni, a hal magától megyen belé. S így folytatja Numi

[1]) Kubinyi Rudolf volt hevesmegyei főispán és Szovényi József tudósítása szerint.

arom: Az ember az erdei vadat, a lábas és tollas állatot ölni
gja, annak bőrét lenyúzza, s kinek fázó testére sáki, kinek kus,
ek molcáng kell, azt fogja magának a bőréből csinálni.

Így oktatva Elempi a »héjas« földre leszáll, s az íjjal vadá-
embert íjjat csinálni tanítja, a nyillal vadászó embert nyilat
álni tanítja A halat fogó embert *kämkä* szövésére (kötésére),
szövésére tanítja. Nyár lévén, nyári arpit, tél lévén téli arpit
álni tanítja; az *uosem*-mel halászó embert nosem készítésére
ítja, a *talig*-gel halászó embert talig készítésére tanítja.

Miképen teszen az ember, azt lehetőleg szószerint közlöm.

»Ezután az erdei vadat ölő ember íjjat csinál, nyilat csinál. Az
re megyen, az erdei vadnak útját megtalálja, nyomát követi, megkö-
ti, nyíllal meglövi és megöli; bőrét lenyúzza, elkészíti, a husát haza
: A leányos ember leánya a szivét elégíti ki, a fias ember fia a gyom-
tölti meg.«

»A halat fogó ember, nyár lévén, nyári arpit csinál, fáról sziláukot
le, gyökeret veszen, vékonyra hasítja, poas-t szö, a vizbe teszi. Másod
kimegyen, hallal teli van; haza viszi a halat, a leányos ember leánya
gyomrát tölti meg, a fias ember fia a szivét elégíti ki.

Az nosemmel halászó ember a hegyen termö pori-t (csalányt?)
gyövi, héját lefosztja, fonalat csinál, nosemet szö: azt vizbe ereszti, a
magától megyen belé. A talig-gel halászó ember a fa héjából szálakat
nogat, kötélre szövi, sok fonalat összeköt, lebocsátja, hallal telik meg,
ra vonja, a leányos embernek lánya a gyomrát tölti meg, a fias ember
nek fia a szivét elégíti ki.

Midőn a vogul Teremtés mondáját kiadtam, [1]) a vogul halá-
szerszámokat csak a szerint fejezhetém ki, a mint a szók
lméből és felette csekély halászati tudásomból tehettem. Most
Herman Ottó könyvéből okulva, egyetmást jobban értek.

Az Elempi nyári és téli rekesztő halászatra tanítja az
ert: a rekesztést arpival teteti. Az arpi a magyar czégének
lne meg. A nyári arpi (czég) nyilásához poas van téve, a
lybe magától bemegyen a hal; ez a poas tehát a magyar varsa
na. A téli arpi nyilásához kämkä van téve, nem tudom lehet-e
a magyar gamzsával azonosítani, melyről H. Ö. a 83. lapon
mondja: »A Borcsa-halász gerendával fogja át a folyót,
ángokból sövényszerü verést illeszt hozzá, középen nyilást —
ut — hagyva, állitja be a gamzsa-hálót.«

Én az arpit csak gerébnek, a poast halászó kosárnak, s a
kä-t pedig egyszerűen hálónak nevezém az előbbi kiadásaimban.

[1]) Egy Vogul monda. A magyar Akademia 1859-beli értesitőnek
száma. — A Vogul föld és nép. Reguly hagyományaiból 1864.
—134. l.

A talig, a mint le van irva, vonó-háló volna; én úgy találomra, kerítő-hálónak nevezém, s avval talán megközelítém a valót, a magyar halásznak is »vonó-kerítő-háló«-ja lévén.

Legfigyelemre méltóbb a vogul *uosem*. Ez *m* képzős névszó, melly *uos* igétől való. Az *uos* pedig kétjelentésű, uos = vész, és uos = hálóz. Van a vogulban is, mint a magyar és mint valamennyi nyelvben, hasonhangú, de különböző jelentésű szó; p. o. a magyar *verő malacz*, *verő fény* s *verő bot*. Az uos mint vesz, veszedelem jelentésű, ott van a vogul »Gazdag kereskedő« czimű elbeszélésben, a hol veszedelemben lévén a hajó, azt mondja valaki a kereskedőnek: *pongen uosi* = gazdaságod elvész, ha nem teszed tanácsom szerint. S a veszedelem elmultával a kereskedő örömmel dicséri a tanácsolót, úgymondván: *alnem ät uoses*, *pongum ät uoses*, életem nem veszett el, gazdaságom nem veszett el. Ennélfogva az *m* képzős névszó: *uosem* (mint a magyar álom, az al, alu igétől) annyit tesz, mint vész, halál.

Uos hálót vetni is jelent; így: uosem uosen uosi hálót vetek stb. Az *m* képzős névszó: *uosem* háló, melynek ép az a neve. *Uosem sunt* az uosem szádja; *uosem sunt kuali* az uosem szádjának kötele; *uosem sem* az uosem-háló szeme; *uosem lak* az uosem gyűrűje stb. Az *uosem* tehát kétségen kívül egy háló faj. Én az előbbi kiadásaimban az uosem szónál a magyar pónéra vagy kávás hálóra gondolok vala, mert egyiket sem láttam természetben.

Mind a két jelentésű vogul szó teljesen megegyez a magyar *vész* szóval, melynek nálunk is ugyanazon két jelentése van; az egyik *vész* = halál, tengeri *vész*, vizbe *vesz* stb. lévén, a másik a halászatra vonatkozván. A Koszorú czimű folyó-iratnak (1873-ban) 353. lapján ez áll: »Nádból *vészt*, vetrét, és varsát, vagy csik-kast készít, hálót köt.«

Herman O. Molnár Albert szótárának ezen szavait idézvén: »*Vész* locus sagenarum, Ort, wo man die Garne aufhängt: sagena, Fischgarn« azt mondja, hogy ez teljesen hibás, mert nem lehet más, mint »lacuna« németül Lache, Weiher, Tiefe. De jegyzetben hozzá teszi: Csupán Miskolczon, a Sajó-halászoknál, van egy hálóból kötött szerszám, mely a rendes magyar szárnyas varsának kibővitése, s a melyet *vész* szóval jelölnek.

Úgy hiszem, a vogul *uos* = vész szó a Sajó-halászok vészét megvilágosítja. A magyar *vesz* átvitt értelemben azt a sekély vizet is jelentheti, a melyben a hal megfogódik; továbbá, a Bodrog-közi halászok *vészlése* (a folyó egy részének elzárása) is összeegyezhető az eredeti jelentéssel, hogy a magyar *vész*, a vogul *uosem*-halfogó háló.

Érdekesnek találom a következőt is: A Máté-evangelium 4. 18—22 és 13, 47-ben a halász szerszámok vannak megemlítve,

...jek a görög nyelvben ἀμφίβληστρον, δίκτυον és σαγήνη. A Vulgata ...két elsőt csak rete-nek fordítja, a harmadikat nem is fordítja, ...ának irván. Az 1466-ki tatrosi fordítás a latin retet, tehát ...görög ἀμφίβληστρον-t és δίκτυον-t hasonlóképen csak háló-nak ...ezi, mint az Erdősi fordítása is 1541-ből. De a Máté 13, 47-...előforduló sagenát a tatrosi másolat *varsá*-nak mondja, ...be gyülekezik minden halaknak nemzetéből.« Erdősi meg *vonó*-...-nak, »mely háló mindennemű halat berekeszt az vonásban.« ...Károlyi-féle fordítás a Vulgatának rete-jét s a görög szöveg-...ἀμφίβληστρον-ját és δίκτυον-ját is csak hálónak mondja: de a ...enát »gyalom«-nak. Tehát a három görög és két, illetőleg egy ...n elnevezés helyett a magyar fordítások négyet mutatnak: ...ót, vonó-hálót, varsát és gyalmot; ez is a magyar halászati nyelv-...gazdagságát bizonyítja.

Ebbeli érdekességét a Máté-evangeliom konda-vogul fordí-...még nagyobbitja. Jézus a galileai tenger partján járván, láta ...atyafiat »mahtanta kulpet sarišne, vojleu tin olsag kul-kispi« ...retőt a hálókat a tengerbe, mert (ketten) valának hal-fogók. De a Máté 13, 47-ben való görög és latin sagenát a vogul ...lítő *jolïm*-nak nevezi, így: *Jorti aul-najerlah jolïmne;* Károlyi ...int hasonlatos a mennyek országa *gyalomhoz.* A vogul jolïm, ...y jolem tökéletesen egy a magyar gyalomhoz.

A vogul fordítás az oroszból lett, de ebben csak *mrezs* és ...od van az illető helyeken: annálfogva a vogul jolim = gyalom ...yira nem orosz, mint nem a kulp = háló. — A vogul nos = vész, ...vogul jolïm = gyalom az ős halászatnak jeles bizonyítékai ...bbi számos bizonyíték között is.

A magyar népies halászati eszközök sok tekintetben visszamennek ősrégi időkre; azért ősrégészeti és néprajzi szempontból ...fölött becsesek, úgymond Herman Ottó. Én a halászati eszközökhöz a vadászatiakat tevén hozzá, megbővíteni és annyira-...nyire világosabbá is akartam tenni azt a kilátást, melyet »*magyar halászat könyve*« nyit ki. Az ős halászati és vadászati ...mok jelentőségét a geographiai régiségek szépen öregbítik, s ...össze azt mutatják, hogy a magyar nemzet nem pottyant e ...jére mint hulló csillag, melynek útját a sötét éj elborítja, s ...ynek kiindulását nem is sejthetjük. Van a magyar nemzetnek ...Kr. u. 888-dik évet megelőző régisége, a melyről a krónikák ...is álmodtak; de a melyeknek lehető kiderítése nem válhatik ...yenére a nemzetnek, sőt igazán becsületére válik a magyar ...ománynak.

Hunfalvy Pál.

ERDÉLY FŐISPÁNJAI.

(1540—1711.)

IV.

Küküllőmegye főispánjai.

Búni Bethlen Farkas.

Bethlen Farkas, János és Geréb Margit fia.

Őt nevezték 1587. tájtt ifjabb Bethlen Farkasnak, az iktári előnevű volt az idősb ez időben, és őt mondják a búni kastély építtetőjének.

Székely Mózes alatt részt vett a harczokban, és azután 1603-ban a Belgrádba kimenekültek közt találjuk. Bocskay őt küldé Balássi Ferenczczel Szebenbe a császári biztosokhoz, hogy azokkal Erdély átadása iránt egyezkedjenek. A Bocskay alatti harczban is részt vesz; Gyulaffy fővezér őt küldé zalonkeméni Rácz György-hez egyezkedés végett; Kőhalomnál az Ali pasa táborában a hadi tanács tagja volt.

Szamosujvár főkapitányjává tétetett, alkalmasint az 1607-ik év második felében Rákóczi Zsigmond alatt és 1609. april 26-ig áll e tisztségben, míg a vár Báthory által Kendi Istvánnak adományoztatott. 1608-ban Küküllőmegyének főispánja lett; julius 29-ki oklevélben már így fordul elő, és így irja alá magát 1611-ben decz. 21-én Váradon (hová a fejedelemmel a rendek gyülekeztek) azon térítvényen, melyet a váradi pontok megtartása iránt adtak a rendek.

Bethlen Gábor alatt consiliarius, udvari főkapitán, azaz az udvari lovasok főkapitánja és Küküllőmegye főispánja. E minőségben még látjuk szerepelni az 1615-ben május hóban Gyulafejérvárt tartott országgyűlésen, de már a következő 1616-ki évben hirtelen halállal mult ki. Hirlelték, hogy mérgezés következtében halt volna meg.[1]) Pernyeszi Gábornak Forgács Zsigmondhoz irt levelében[2]) ily sorok állanak: »Bethlen Farkas, ki

[1]) Bethlen Miklós itt irja: »az anyámtól hallottam, megétették volt.«

[2]) *Erd. Orsz. Emlékek VII. k. 37. l.*

egény idvözült uramatyám Grodnán szerzett vala ngodnak,[1]) hari kapitánya levén, immár elbucsuzott, kin Bethlen Gábor en megharagutt, vacsorán jól tartván, másnap Bethlen is haza hívván, bucsus levén fejedelmétül, az uton szörnyü halált holt, ot adtak megenni vagy meginnya.« Jeles vitéz volt, tizenhét et viselt testén.

Neje Kemény Anna, Kemény Boldizsár és szárhegyi Lázár na leánya.

Hallerköi Haller István.

Haller István, Haller Gábor és Bocskai Ilona fia.

A kereló-szentpáli kastély alapkövét ő tette le 1610. april. án. Az 1615. májusban Gyulafejérvárt tartott országgyülén csak mint regalista szerepel, de a következő 1616-ik évben zéget nyer, Küküllőmegye főispánságát, melyet haláláig el. Az 1620-ik év elején Bethlen Gábor őt, mint követét küldé Bécsbe; e fejedelem Kassáról febr. 23-án kelt levelében[2]) az ített megye főispánjának és aulae familiarisnak írja. Brandenrgi Kata alatt azon tanácsurak egyike, kiben Kata leginkább ott; ő egyike azoknak is, kik abban dolgoztak, hogy Kata a tholica vallásra térjen át. Gábor nevü fia ez időben állott át a ormata religióra, mi annyira megharagitá őt, hogy több évig u bocsátott meg fiának. 1630-ban is járt, mint követ Bécsben. időben a rendek a nádorhoz küldötték őt követségbe. E követbeni eljárása indította I. Rákóczi Györgyöt arra, hogy az 1631. zággyülésen felszólitsa a rendeket, hogy uj módokról gondoskodnak a nyughatatlan emberek megzabolázására. Rákóczi Hallert exte meg ily nyughatatlan embernek, és Haller az ország előtt követi instructiókra és feleletekre hivatkozott, hogy magát entse. Kemény János szerint: « vexálá igen az fejedelem Haller ánt is ily alkalmatosságból, hogy Bethlen István fejedelemmé asztatván, expediálta volt császárhoz és palatinushoz, praetenre azt, mintha akkori fejedelmének instructióját excedálta ná; az ország előtt agitáltaték törvénye igen rendkivül való cessussal, mindazáltal nem convincáltathaték, hanem az akkori lmes állapotjában holmi praetensiói felől kénszeritteték némekkel contrahálni, az fejedelem pedig egyebet nem obtineálhat-

[1]) Ebből azt kell következtetni, hogy ő Forgács Zsigmondot szolá, de vajjon 1576-ban vagy 1588-ban-é? Hajlandóbb vagyok hinni, 1576-ban került szolgálatába, mert ekkor azon kiséretben, mely ery Istvánt Lengyelországba kisérte, látunk egy Bethlen Farkast és ő fiatal volt, mindegy 18 éves.

[2]) *Tört. Tár 1885. évf. 476. l.*

ván, erős reversálissal obligáltatá.« Hihető, e reversalisnál fogv bojgatta meg Hallert ujra később, valószinűleg fejedelemség utolsó évében, mint alább látni fogjuk. Nejét, Kendi Juditot 1634-ben oct. 10-kén ragadta ki karjai közül a halál.[1]) Az 1638-k országgyülésnek ő volt elnöke. 1639-ben november hóban elj gyezte magának Medgyesen a Kékedy Zsigmond özvegyét, Barkóczy Annát, Barkóczy László és rozsályi Kun Anna leányát.[2]) A tokaji tractán 1646-ban I. Rákóczi Györgynek egyik biztosa Egyik krónika szerint Rákóczi őt 1649-ben *(így)* birtokaitól meg fosztani akarta, de többek kérésére megkegyelmezett neki, csak 2000 tallért fizettetett Hallerrel és jövedicsi jószágának fel koboztatta el, mert gyanúba vette Hallert, hogy 1630-ki bécsi léte alatt, mint a krónika mondja: »damals des Palatini herzuch verursachet hette.«[3]) Volt Haller István egy versben Lengyel országban is mint követ, mint sírirata mutatja. Megholt mint a ország első, vagyis legrégibb tanácsosa 1657. novemb. 20-kán, sír körirata szerint: »Aetatis vero suae 66. mens. 8. die 20.« A Kerelő-Szentpálon levő sírirat sorai:

Inclyta Romani suspexit caesaris Aula
Bis me legatum, terra Polona semel.
Consilio gratus meminit gens dacica ternis
Principibus binis sangvine junctus eram,
Hoc nunc sarcophago claudor. Tu vive viator
Et mihi propicium redde precando Deum.

Gazdag, meg nagybirtokú úr volt, Mikola szerint a fejér egyházi kastélyt is ő épitteté.

---

[1]) A Haller-család nemzedék rendjében Haller István leányait nem említik, holott hogy voltak, kitetszik Haller Gábor naplójából is, és Rákóczi fejedelem 1634 sept. 14-kén irt levele e soraiból: »Szegény Haller Istvánnénak az kisebb leánya (Mária) megholt, Kamuti Istvánnak is az fiacskája.« Kamuthi Istvánné is, kinek sírja Szentpálon van, az ő leánya lehetett.

[2]) E nejével egyenetlensége volt 1644-ben, Rákóczi fejedelem Tokajról aug. 22-kén irt levele sorai: »Haller István uram magaviseléséhez feleségéhez ittkin sem javallja az értelmes embere.« Egy előbbi, Gáváról kelt febr. 18. levelében pedig ezt irja: « elég rút dolog, egyáltaljában az asszonytúl semmiét kedve ellen el nem vehette volna s veheti is.« Valószinüleg oly birtokok lehettek a viszály tárgyai, melyeket az asszonynak előbbi férje: Kékedy, hagyományozott volt, s megjegyzendő, hogy e birtokok egy része előbb a Haller Zsigmond kezén voltak. Az egyenetlenség kezdetén, amint ugyan Rákóczi egyik leveléből kitetszik, a kiegyezés közbejáró Kornis Zsigmond volt.

[3]) *Kraus, Sieb. Chron.*

Apanagyfalvi Apaffi György.

Apaffi György, Miklós és Orbai Margit fia.

Róla Bethlen Gábornak a lippai hadjáratkor 1616-ban tiadott katonai rendtartása 3-ik pontja így szól: »Fővigyázásra egész hadainknak, táborunknak strázsamesterségére rendeltük Kamuthi Balás uramat, tanácsunkat és Doboka vármegyének főispánját, ki mellé rendeltük Apafi György uramat, azokkal együtt, kik az földnek vigyázására való helyet inkább tudhatják.« [1])

Kükülőmegye főispáni állását 1621. vagy 1622-ben kapta, s viselte haláláig. Nem főispánságára, hanem követségére vonatkozik mindazon sorok, melyek Konstantinápolyból 1629. decemberben 9-kén, a Bethlen Gábor halálának megtudása után írt levelében [2]) állanak: »Én pedig nyavalyás fejem, ki csak mostan kezdém fel az én kegyelmes uramnak jó akaratjából szegény hazámnak és nemzetemnek szolgálatom, mely szerencsétlenül járék, hogy ezbeli reám bizott kicsin szolgálatomat nem mutathattam meg éltében az én kegyelmes uramnak, maradván ez írásom most ezbe.«

Volt ő a fejedelmi tábla assessora is. [3]) Brandenburgi Kata, meg I. Rákóczi György alatt consiliarius is.

Megholt 1635. febr. 18-án, kora 47-ik évében. A fejedelem Fogarasból febr. 22-kén Csernelhez intézett levelében is írja: »Szegény Apaffi György is ittben 18. die hujus mensis hala meg reggel 4 órakor vizibetegségben.« [4]) Almakeréken van márvány monumentuma.

Neje, kit özvegyen hagyott hátra, dersi Petki Borbála, Petki János leánya.

Hallerkői Haller Péter.

A Haller-család nemzedékrendjének Nagy Iván által közölt [5]) példányában mint Lónyai Ilona fia áll az a Péter, ki királyfalvi Tarnóczi Sárát vette nőül, mi kétségessé válik Szalárdi ezen sorai által: » az leány pedig Haller Péternek, *már meghanyatlott idejü*, de különben becsületes uri főembernek házassittatott volt,« mert Lónyai Ilonának, ki 1616 ban még Kákonyi Istvánné (Erd. Országgy. Eml. VII. k. 390. l.), Hallertől való fia nem lehetett hanyatlott idejü 1638. vagy 1639. tájatt, amikor megházasodott. [6]) Ugyanezen

[1]) *Tört. Tár 1885. évf. 439. l.*

[2]) *Tört. Tár 1882. évf. 68. l.*

[3]) *P. Bod, Hungarus Tymbaules.*

[4]) *Tört. Tár 1881. évf. 120. l.*

[5]) *Magyar orsz. Családai V. k.*

[6]) Egy adatban (*Századok, 1883-ik évf. 339. l.*), mely 1630. decz. 14-én kelt beigtatási jelentést érint, Lónyai Ilona, mint Hallernek özvegye (?),

nemzedékrend szerint a ki Sárát birta nőül, azon Péter utolsó neje szenterzsébeti Péchy Erzsébet, és okleveli kivonatban Erzsébet férje van főispánnak felhozva. Főispánkodása tán 1635-re, Apaffi György halála utáni időre, esbetik s rövid ideig tarthatott. Kemény János őt a portára Bethlen István ügyében beküldött s ottan »arestum alatt nagy rettegésben tartatott« követség tagjának írja, mely követségbe az 1636-ik évben ment és 1637. márczius havában került haza, s tán visszajövetele után lemondott főispánságáról. Megjegyzendő azonban, hogy az erdélyi rendek által Kolozsvárról 1636. febr. 27-kén a török császárhoz küldött felterjesztésben mind tiszti czímeikkel vannak felemlítve a portára ez időben küldött követek, csak Haller Péter nevéhez nincs tisztség kapcsolva, és ez kétségessé teszi főispánságát.

Az ő neje, Tarnóczi Sára, kivégeztén magát Haller házában Szebenben, »ott is residentiája levén Hallernek,« Haller Péter s Péchy Simon leányát, Mindszenthi 1642-ben hátrahagyott özvegyét, Péchy Erzsébetet vette feleségül, kivel egy kölcsönös egyezményt köt 1647-ben, és ezen egyezményből kitűnik, hogy Péter gyermekei Péter és Erzsébet nevüek. Haller 1649-ben halt meg, neje julius 29-kén mint özvegy fordul elő, temetését augusztus hóban végbemenőnek látjuk. [1])

A Haller s neje közti egyezményre a fejedelem által 1649-ben adott consensust magában foglaló levélben van felemlítve egykori főispánsága. [2]) Lehet az is, hogy nem 1635-ben, hanem hogy a Rákóczi által gyanúba vett és főispánságától talán felfüggesztetett Haller István helyébe volt téve, s rövid ideig szerepelt. Haller István, minekutáuna az ellene emelt vádat, mint a krónika mondja, nem tudták igazolni, meg Haller Péter halála is bekövetkezvén, visszahelyeztetett tisztségébe.

A föntebbi sorok megírása után akadtam egy oklevél másolatára a gróf Kemény Diplomatariuma Suppl. X. kötetében, melyben e Haller Péter Péter nevű fia a Tarnóczi Sára fia és Péchy Erzsébet ennek gyámja.

NB. A Szádeczky által a Hallerekről a »Turul«-ban közlöttekben e Péter a Mihály fia, kinek első neje Lónyai, második Tarnóczy, és az utolsó: Péchy leány. Főispánságáról nincs említés téve.

és nem mint felesége áll. Kemény János pedig azt írja, hogy az ő lakodalmán, 1632-ben, jelen volt Haller Péter feleségestől. A különböző adatokat egybevetve, arra a következtetésre jutunk, hogy ezen Haller Péter, kit itt mint főispánt kell felmutatnunk, Haller Mihálynak Pernyeszi leánytól való fia.

[1]) *A két Rákóczy Gy. fejed. Családi lev. 409. l.*

[2]) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Trans. App. XVIII. k.*

Korothnai Alia Sámuel.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Alia Sámuel, Alia Farkas és Bánffy Margit fia.

»A fejedelemasszonynak testvéröcscsét Lorántfy Kata asz-
nyt vevén feleségül,« sógora I. Rákóczi Györgynek.

Az 1633-ban auguszt. 21-én megkezdett országgyűlésen egy
levél alá magát kapitánynak írja, [1]) de minő kapitányságot visel?
het, hogy a notaper alatt állott Zólyomi Dávid helyett helyettes
vari kapitány.

Udvarhelyszék főkapitányává nevezte ki I. Rákóczi György,
36-ben julius 8-kán elnöklete alatt Udvarhelytt tartott gyűlés-
van adatunk, [2]) azonban Kállay szerint julius 17-kén lőn beik-
ása e tisztségbe. Az 1636-ki hadjáratkor székelyek generálisá-
k tette őt Rákóczi, október 1-ső napján a keresztesmezei tábor-
n történt kineveztetése. Udvarhelyszékben Nagy- és Kis-Galamb-
ván, Bethfalván, Agyagfalván és Mátisfalván voltak részbirtokai.

Küküllőmegyének főispáni méltóságát is viselte, de hogy
35-ben Apaffynak ő-é vagy Haller Péter az utóda, vagy hogy
k 1637-től fogva főispán, határozottan nem állíthatjuk. E megyé-
n Bonyha volt rendes lakhelye.

1638. tavasza előtt kün volt Magyarországon és márczius
-kén Fájban Abaujvármegyében Fáy István házánál végrende-
et írt, és itten márczius 13-kán megholt, himlő okozta halálát.
nt Szalárdi írja: »die 19. Maji Bonyhán nagy solennitással
ettetett vala.«

Alia Sámuel özvegye 1645-ben Apaffy Istvánhoz ment férj-
z, » mint az emlitett krónikás írja: »ebbéli cselekedetiért úgy
gvettetett vala a fejedelemasszonytúl, hogy soha látni sem akarja
a azután.« Leányát, Alia Máriát, elvették tőle és azt Rákócziné
eltette. Aliának ezen egyedüli gyermekét Rákóczi adta férjhez
48-ban Zólyomi Miklóshoz, de ettől elvált és Kemény Simon
évé lett, mint Keményné halt meg 1662-ben, temetve van
gyorón, e Mária birtokában.

Brenhidai Huszár Mátyás.

(Lásd Marosszék.)

Huszár István és losonczi Bánffy Borbála fia.

I. Rákóczi György uralkodása kezdetétől fogva főasztalnok-
ter. 1635-ben Marosszék főkirálybirája lett. 1636. január 21-én

[1]) *Katona. Hist. XXXI. k. 573. l.*

[2]) *A. N. Székely Nemz. Constit. 90. l.*

Szent-Demeteren nőül vette harinai Farkas Krisztinát, szent-demeteri Balássi Ferencz özvegyét. Ez év febr. 20-án a kolozsvári országgyűlés, a Bethlen István ügyében, a budai basához küldött országlevéllel. Ugyan ez évi hadjáratkor a marosszéki hadat ő vezette. A dézsi complanatio aláírói közt Marosszék főkirálybirói czímével találjuk 1638. julius 7-én, ezután a fejedelmi tábla assessora is és ez év második felétől kezdve Küküllőmegye főispánja; 1639-ben kelt oklevélben czíme: Fővlovászmester, Küküllő-megye főispánja, Marosszék főkirálybirája és a fejedelmi tábla assessora. A marosszéki főkirálybiróság helyébe, nézetem szerint, 1642-ben nyerhette e szék főkapitányságát. Az 1644. és 1645-ki hadjáratokban részt vett, melyekben »mint kapitány ember« szerepelt. E hadakozás idejében párbaja is volt Szuhai Mátyással. Haller Gábor szerint: »1644. április 17. égette fel (fejedelmi parancsra) Huszár Mátyás uram nagy részét Fülek városának.« Az 1645-ki hadjáratból szeptemberben került haza Abafájára, 1646-ban másodszor nősült, Barcsay Évát, Barcsay Zsigmond leányát, vette nőül. A fönt említett megye és székely szék főtisztségét viselve és főlovászmesteri állásában, meg mint a fejedelmi tábla assessorát látjuk 1647. április 8-án, de nemsokára az assessorságot consiliariussággal cseréli fel, még I. Rákóczi György alatt, mint Szalárdi krónikájából kitetszik. A fejedelemnek, fejedelemnőnek és ifjabb Rákóczinak kegyencze volt, de később, Kemény János szerint, az öreg fejedelem kegyét veszteni kezdé és szerinte: Huszárnak befolyása II. Rákóczira bántotta a fejedelmet, »tartván rosz következésektől.« Keménynek az 1644-ki hadjárattól fogva Huszár holtáig nagy ellensége és aemulusa. Kemény őt kevélynek mondja. II. Rákóczi György alatt megszünik Küküllőmegyei főispánsága, Tordamegyének állitják élére; 1649. máj. 8-án kelt levélben ekként látjuk,[1]) de hogy ő Gerendi Mártonnak az utóda-é, határozottan nem állithatjuk. A főkapitány Rákóczi Zsigmond lemondása után őt teszik udvarhelyszéki főkapitánynak és leteszi a marosszékit. 1651. április 29-én kelt oklevélben[2]) czíme: Udvarhelyszéki főkapitány, Tordamegye főispánja, főlovászmester és consiliarius. Ekként haláláig szerepel, mely 1652-ben következett be; Rákóczinak Keményhez julius 23-án irt levelében az udvarhelyszéki kapitányság betöltéséről van szó és ily sorok: »Torda vármegyei ispánság felől más gondolkozásunk vagyon.«[3]) Özvegyét, Barcsay Évát, 1659-ben Fiátfalván, a Rákócziak által Huszárnak adományozott kastélyban találjuk.

---

[1]) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Trans.*

[2]) Ugyanott *App.*

[3]) *Magy. Tört. Tár. XVIII. k. 60. l.*

Szopori Sulyok István.

Sulyok István, Sulyok János és Almádi Anna fia.

Előbb a fejedelmi tábla assessora. Assessor és Kolosmegye főispánja 1638. és 1649-ki adatok szerint,[1] utóbbi évben, január havában, e megyében székgyűlést tartani látjuk,[2] de néhány hó multva megszűnik itteni főispánsága, s ugyanez évben Küküllőmegyének lesz főispánja. Mint consiliarius 1649. szept. 16-án tett oklevélben áll. II. Rákóczi Györgynek kincstárnoka is. Tisztségei halálával szünnek meg, mely 1656. január havában következett be. Része volt az 1644-ki harczokban. Midőn I. Rákóczi György Kornis Zsigmondot és Rákóczi Zsigmondot haddal Kassa alá indítá, őtet tette főstrázsamesterré. — Kemény János 1656. január 21-ki leveléből tetszik ki, mennyire káros volt halála mind a fejedelemre, mind a hazára nézve: »Nagyságodnak és szegény hazánknak Sulyok uram halála valóban káros és szomoruságos.« Maga Rákóczi György is anyjához febr. 2-kán így ír róla: « mi is az szegény Sulyok uram halálában nagy kárt vallunk, noha pápista volt kegyelmes asszonyom! de bár adná isten, vallásunkon levők volnának oly igazak hozzánk, ki helyében is nehéz mást találnunk.«

Neje Bárczi Borbála, ki mint özvegy azután Petky Istvánhoz ment nőül. E nőre hagyta Sulyok küküllőmegyei és kolosmegyei birtokait. Küküllőmegyében Adámos, Kolosmegyében Szoporban meg Tótházán volt főbirtoka.

Búni Bethlen János.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Bethlen János, Bethlen Farkas és Kemény Anna fia.

A jeles történetiró, kitől Erdély történetét, Bethlen Gábortól kezdve 1673. végeig, birjuk.

Születése idejét 1613-ra teszik.

Bethlen Miklós szerint János gyermekkorában mostohaatyja: szt.-imártonmacskási Macskási Ferencz gondos nevelése alatt, az un taria vallásból a reformata vallásra tért át.

Több évig a frankfurti akademián tanúlt, honnan 1630. szept. hóban jött el.[3]

1637-ben vette nőül Váradi Borbálát, a gazdag és tekintélyes kolozsvári polgár Váradi Miklós leányát, kivel előbb többnyire Kis-Búnon lakott. — 1641-től 1644-ig, az ez idő alatti országgyűléseken szerepelni látjuk; az 1641. aprilisi országgyűlésen ő volt a háromtagú bizottság tagja, mely a fejedelmet üdvözölte; az 1643. májusi országgyűlés bevégzésekor általa búcsuztak

[1] *Erd. Orsz. Emlékek. X. k.* — [2] Kolosmegye jegyzőkönyve.
[3] *Haller Gábor Naplója.*

el az ország rendei a fejedelemtől; 1644. jan. 13-kán is ő volt a búcsuztató, de hogy ezeken mint regalista, vagy megye követe, vagy mint tisztviselő szerepelt-e, kimutatni nem tudjuk. — Az 1644-ki hadjáratban részt vett. Ez évben ő Bethlen Mihállyal a fejedelem szolgálatába állott; a fejedelemnek Onodról dec. 22-éu fiához irt sorai: »mivel mind Bethlen János, Mihály uraink..... szolgánkká lettek, ha miből megtanálnak, segitséggel és jó akarattal légy nekik.« Tán udvari, nem állami értendő itt. Két oklevél kivonatját láttam, azokban címe nem állott, egyik 1644-ből *(Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XVIII. k.)* melynélfogva I. Rákóczi György Bethlennek s nejének zálogba adja a homoródszentpáli birtokot tartozékaival, a másik későbbi, melynél fogva II. Rákóczi György e birtokbani jus regiumát adja Bethlennek. — A fejérvári országgyülésen a rendek által a portán levő fökövethez 1647. április 9-kén küldött levél aláirói közt, melyet egy-kettőn kivül consiliariusok és főtisztek irtak alá, Bethlen Jánost ott találjuk, kérdés: vajjon nem volt-e ekkor már Tordamegye főispánja, kit ily czímmel s »keresdi« előnévvel az Approbatae Constitutiones czímű törvénykönyv 1653. márcz. 15-én kelt záradékában látunk, mely záradék mutatja azt is, hogy a törvények összeszedésében ő működő volt, »Buni« előnévvel és mint főispán. 1653. okt. 26-án kelt levélben [1]) is előjő, midőn Mikes Mihállyal a lengyel királyhoz követségben jár. A nevezett megye főtisztségét 1656. tavaszáig viselte. — 1656. tavaszán Küküllőmegye főispánságát kapja, és alighanem ekkor lett consiliarius is. Ily minőségben és mint vezére egy csapatnak vett részt az 1657-ki lengyel hadjáratban. Bethlen Miklós szerint: »Mezei állapotra is hogy rosz nem volt, bizonyság az, hogy Rákóczi György fejedelem Lengyelországban, Krakkóban, főcommendánsnak tette 3000 emberrel, melyet osztán, rá szállván a római császár hada, a fejedelme levelire feladott, és abból a boldogtalan lengyelországi hadakozásból csak ő jött avval a 3000-rel tisztességesen és gazdagon az ő édes hazájában.« Felmutatják őt főispánnak 1658-ra is. [2]) — 1659-ben, májusban, a letett Mikes helyére cancellárrá választatott. A Rákóczi és Barcsay közti alkudozásoknál egyik főszereplő. Barcsaynak híve, vele volt Szebenben is az ostrom alatt. E hűség miatt sok szenvedése volt nejének, Váradi Borbálának, ki ez időben Segesvárt tartózkodott; a Rákóczi parancsára ott a várban »javaival együtt árestom alá veték«; kibocsátása után bujdosnia kellett; 1660-ban ujra fogollyá lett, Kővárban volt fogva. E neje 1661-ben halt meg.

---

[1]) *Szilágyi, II. Rákóczi György és az európ. Dipl. 134. l.*

[2]) *P. Horváth Kozma Önéletirása.*

Kemény János fejedelem Bethlen Jánost is valamint Haller Gábort téritvényadásra kényszeríté; ezután alatta is szerepel.

Az 1661-ben is főispánságával felmutatott[1]) Bethlen Kemény nek 1662. január hóban történt eleste után Fejérmegye főispánja és Udvarhelyszék főkapitánya lőn; az 1663-ban kiadott »Rerum Transylvanicarum libri quatuor« című munkáján mint Fejérmegye főispánja, consiliarius, cancellarius és Udvarhelyszék főkapitánya áll és e tisztségeket haláláig viseli Apaffi alatt,[2]) az udvarhelyszéki főkapitányságot kivéve, melyről lemond 1667-ben.

További működéséről álljanak itt Szilágyi jeles történetirónk következő sorai: »Hivatalát nagy belátással és eszéllyel folytatta, tanácsát a fejedelem minden kényes ügyben kikérte. 1671-ben ennek daczára némely rosz akarói a fejedelem gyanakvó természetét ellene fordíták, s őt is felségárulással vádlák. Bethlen a vádak alól tisztára mosta magát s Boér, a feladó, nov. 25-kén Fogarasban tartott országgyűlés szine előtt térden állva kénytetett tőle bocsánatot kérni. Hasonló vádak emeltettek ellene később a Béldi Pál zendülése alkalmával s »már circumscribálták vala, hogy keresdi jószágából ne legyen szabad kimennie; de Isten kiragadá az oroszlányok szájából, szép csendesen meghala« hosszas és kínteljes betegség után 1678. február 28-án Nagyszebenben, hová azelőtti hóban ment. »Jól tőn Isten vele — írja fia Miklós — mert rútúl akartak vele bánni.«

Eltemettetett a maros-vásárhelyi templomban, »nem akart Keresden temettetni«

Még megjegyzendő, hogy az enyedi főiskola főcuratora volt és az udvarhelyi iskola alapítója.

Második neje: Fricsi Fekete Klára, ki azelőtt Pekry Ferenczné, kit özvegyen hagyott hátra, és kitől való fia Sámuel.

Gróf Lázár Miklós.

[1]) *Archiv f. sieb. Landesk. uj. foly. X. k.*

[2]) Fia Miklós maga írja, hogy Bethlen Farkast 1678-ban a fogarasi gyűlésen tették cancellárnak és lett főispán is, mi az áprilisi nem a februari gyülés idejében történhetett. Azonban a Tört. Tár 1883. évf. II. füzetében 1677. jan. 6-án kelt fejedelmi levél van, melynélfogva Bethlen Farkas a vacantiában lévő főispánságba installáltatni rendeltetik. E rendelet kelte idejében (ha datuma nem téves) Bethlen János már vizkórságos beteg volt, s talán ez időben volt a maga keresdi lakházában, a rá gyanakodó fejedelem paranczára, árestomban tartva, és Bethlen ezen állapota idézhette elő a rendeletet; de vajjon nem a »discretus és moderatus« Bethlen Farkas müve-é, hogy a beiktatás ezuttal elmaradt?

KÜLÖNFÉLÉK.

A NÉMET-UJVÁRI GRÓFOK ELNEVEZÉSE.

Bunyitay Vincze legujabban közlött szép értekezésében Kopasz nádorról, [1]) s már előtte *Nagy Iván* »Az utolsó Árpádházi király trónralépte« czímű akadémiai székfoglalójában [2]) hibáztatják, hogy a modern történetírás általában Német-Ujváriaknak nevezi a másként Güssingiaknak is hitt grófokat, és Bunyitay kezdi őket — mint véli, helyesebben — *Köszegi grófok*nak nevezni.

Megesik biz a, hogy középkori személyeknek vagy családoknak, mikor a vezeték-nevekre nem fektettek annyi súlyt, mint később és napjainkban, de sőt kivált nálunk Magyarországon ritkán is használták azokat, — a történetírók nem a legsajátosb nevet választják, ha közelebbi megjelölés végett vezeték nevet adni kénytelenek. Igy (felötlő például legyen előhozva) I. Károly, I. Lajos és Mária magyar királyokat is nem épen helyesen nevezzük *Anjou*knak, mert hisz köztudomás szerint VIII. Henrik franczia királynak s voltaképen a *Kapetingi* dynastiának voltak egyenesen leszármazó ivadékai. [3]) Hogy evidens helytelenségnél a történetírónak joga, de kötelessége a hibát kiigazítani: ahhoz kétség nem fér, még akkor se, ha ez által — kezdetben legalább — félreértésre vagy némi zavarra szolgáltatna okot. A jelen kérdésre azonban: helyesebben van-e megválasztva a *Köszegi* név a *Német-Ujvári* helyett? gondolnám, *nem*-mel kell a következők után válaszolnom.

Kiket is nevezünk általában Német-Ujváriaknak?

Krónikáink szerint Németországból két Heimburgi gróf, Volfer és Henrik testvérek költöztek be Magyarországba, kiknek Géza (herczeg-e vagy király? az most ide nem tartozik) örök szállásul *Kyscen* hegyet s egy győrvidéki szigetet adott. »Ezektől származott aztán a Hedrik nemzetség,« végzik e krónikáink. [4])

Ezen bevándorlott és szállásul Kyscen hegyet nyert egyik

[1]) *Századok*, 1888. évfolyam, 27. lap [2]) jegyzet.

[2]) Akademiai Értekezések a történeti tudományok köréből, VI. köt. II. szám, 18. l. [1]) jegyzet.

[3]) *Wertner*, Historisch-genealogische Unrichtigkeiten. Berlin, 1887. 16. l.

[4]) M. *Florianus*, Fontes domestici, II. 94. 129., III. 34. ll.

nek. *Volfernek maradékát* nevezzük általában Német-Ujvá-nak mindaddig, míg az e családból származott III. Hen-nek fiai a XIV. század első felében két uj családot alapítának, ek a Tamási és Szekcsői Herceg nevet vették föl.

A nevezetesebb Német-Ujváriak tehát: a Fövenynél elesett rik bán, e néven a második; továbbá ennek fiai: Iván, III. rik, I. Miklós nádor, Péter veszprémi püspök és unokái: II. os, Gergely, II. Miklós, melléknéven a Kakas; végre III. Mik-tárnokmester és András, monnó Gergely fia, és Miklós győri pök, e néven II. Hazánk történetében mindannyian előkelő, em is mindig szép szerepet játszott férfiak.

Legegyszerűbb volna tőlük, már mint az általok kiállított ányoktól megkérdezni, hogy miként nevezték magokat? De on, ha még egyszer annyi, általok kiállított okirattal birnánk mint birunk, czélt aligha érnénk, mert ők is, mint az akkori egyságos urak«, szinte kivétel nélkül csak keresztnevöket hasz-ják s utána teszik viselt méltóságaikat, legfőljebb, ha czímö-kitoldják azzal, hogy megnevezik atyjokat, a mit kivált Hen-bán fiai cselekesznek, szívesen hivatkozván híres elődükre.[1])

Érdekes András urnak, az utolsók egyikének, kit Német-ári néven szoktunk nevezni, egyik levele, melyben magát mutatja be: »Nos magister Andreas, filius magistri Gregorii *genere Hedruh.*«[2]) S ezáltal igazságot szolgáltat a krónikások-k, kik monno testvér, Volfer és Henrik maradékát együtt a der nemzetségének nevezik, míg némely iróink csak Henrik (yndricus) utódait hajlandók Héderekuek tekinteni. Megerősít ebiránt nézetünkben a győri káptalan is, »quod magnifici viri: gister Andreas filius, magistri Gregorii et magister Nicolaus, mo Kokos, filius quondam Nicolai palatini, de generatione drygh.«[3]) Míg ugyanazon káptalan már 1279-ben ismer egy es Heydricust de genere Heydrich.[4]) Ellenben Volfer, a nem-ég egyik ős, így czímezi magát: »Ego Walferus dei et prae-(Geysae) regis gratia comes.«[5])

Imc tehát *Héder*eknek, vagy régi magyar szokás szerint Hericeknek is nevezhetnők Volfer gróf ivadékát, habár e név

[1]) Lásd *Anjoukori Okmánytár*, I. 92. 223. 257. 319. 328. 386. *Zichy Okmánytár*, I. 105. 128. 146. — *Hazai Okmánytár*, IV. 105. VII. 201. — *Zalamegyei Oklevéltár*, I. 143. 148. — *Fejér*, CD. I. 103. 152. ll.

[2]) *Anjoukori Okmánytár*, I. 337. l.

[3]) *Anjoukori Okmánytár*, I. l. 335. de dato 1314. márczius 7.

[4]) *Hazai Okmánytár*, VI. 252. l.

[5]) A levél kelte 1157. l. *Czinár*nál, Monasterologia I. 243. l.

kevésbbé lehetett használatos a XIII. és XIV. században, midőn már szintén szükségét érezték annak, hogy e garázda »zártcsportot« össznéven nevezzék. El is nevezték »a Henrik bán fiai«-nak »filii Henrici vagy (olaszosan) Herrici bani,« a mely gyűjnév okmányainkban számtalanszor előfordúl. Ritkábban fordúl elő, hogy *Hernriciddok*nak nevezik őket okmányaink,[1]) a mi betücserével helyesebben *Henriciádok*at jelent.

Tehát így is elnevezhetnők őket, hanem csak Henrik bán idejétől fogva, kizárásával Volfernek, Aenznek, Mihálynak és I. Henriknek, mert Henrik bán, értem »a nagy« Henriket, már a negyedik generatio.

Ellenben a külföldiek, nevezetesen a szomszéd németek, — kiknél akkor váltig divott már a szokás, hogy a nemes családok földbirtokaiktól, az ősi vártól nevezzék el magokat, — valószínüleg már az előbb Heimburgi Volfer grófot, a Geyzától kapott új szállóhelyétől Güssingi grófnak nevezik, mely névvel illetik maradékát akkor is, midőn Güssinget a király cserébe elvette tőle, s azt a reá ujon épült királyi vártól »Ujvár«-nak keresztelte.[2])

Hogy pedig itt nincs tévesztésnek helye, mint Nagy Iván véli, hogy a németek Güns, vagyis Kőszeg várát tévesztették össze Güssinggel, vagyis a mai Német-Ujvárral, az talán a következőkből fog kiviláglani.

Mint fölebb idéztük, a krónikások szerint a beköltözött Heimburgi grófok *Kyscen* hegyet nyerték szállóul. Volfer e lakatlan, magában álló hegyre, melyet *Quyzin*nek ír, monostort és templomot épített a szent-benedek-rendi barátok számára, mely templom maig is fönnáll. Midőn Sebestyén volt a *quizini* apát, e sorban a harmadik, III. Béla király elvette Aenz gróftól, Volfer fiától *Cuzint*, hogy királyi várat épittessen reá, és cserébe a kapornoki, szintén szent-benedek-rendi apátság kegyuraságát adta neki, a barátoknak pedig megigérte, hogy ők is kapnak majd kárpótlást. De igéretét, meghalván, nem teljesítette, amiért III. Honorius pápa 1225-ben ismételve sürgette II. András királyt, III. Béla fiát, hogy atyja igéretét teljesítse és másutt adjon a szent-

[1]) *Hazai Okmánytár*, I. 140. l.

[2]) Minthogy a német kútfők nincsenek kezemnél, csak két adattal erősíthetem állításomat; az egyik 1272-ről és II. Henrik bánról szól: »Post mortem Stephani regis, quidam comes de Guzzing.« (Annales Sancronis Altahenses *Freher*nél Scriptores rerum Austriacarum. ed. 3-a 558. l. V. ö. Annales Austr. *Pertz*nél IX. 704. l.) A másik Neidecki Jakab, pettau minorita házfőnöknek 1360. febr. 16. kelt levele, melyben elismeri, hogy Cillei Frigyes gróf egy évfordulati emléknapot rendelt, egyebek közt Güssingi Andrásért. (L. *Krones*, Die Freien von Saneck, 108. l.)

...dek-rendieknek monostort, minthogy Demeter gróf, ki a ...ini hegyet és monostort a hozzá való jószágokkal együtt kirá... ...iományból bírja, azt visszaadni vonakodik. IV. Béla király ...3-ban végre teljesíti elődjei igéretét s a vas-vármegyei *Kwssen* ...yett, mely most Ujvárnak neveztetik, Vág-Ujhelyt adta a ...ent-Benedek fiainak, föntartván a maga és övéi biztonságára ...vum castrum *Kyzun* vocatum,« s annak gondozását Móricz ...okmesterre és testvéreire bízta, hogy a németek beütései ellen ...gvédjék. De biz, nem jól védték, mert a »novum castrum in ...itatu Castri ferrei, quod *Guzynk* vocatur,« Albert osztrák ...zeg kezére került, ki azt az 1291. augusztus 28-án kötött béké... ...adta vissza III. András magyar királynak. [1])

Ez Német-Ujvár legrégibb története. Nevét, mint föltün... ...ni iparkodtam, különböző okmányokban így találom írva: ...cen, *Kyscen*, *Quizin*, *Quyzin*, *Cuzin*, *Kyzun*, *Kwssen és Guzynk*, ...ly variansokat mai irmodorunk szerint *Köszin*nek, vagy az ...ani tájejtés szerint *Küszin*nek olvasok. Ebből lett a németek ...án Guszink, Giszing és Güssing, melyet IV. Béla király — ...ljuk miért — Ujvárnak nevezett, és megkülönböztetésül a sok ...s Ujvártól, Heves-Ujvártól, Aba-Ujvártól sat. csakhamar Német-...várnak neveztek el, valószinüleg azért, mert »contra insul... ...Teutonicorum« szolgálni volt rendeltetése.

Mint csináltak ujabban történetíróink a Güssingi grófokból ...met-Ujváriakat? az már nem szorul megfejtésre.

Igaz, e név *nem* egészen talál; de érthető, s azért megtar...ndó. Talán helyesebben pótolhatnók a *Köszini* névvel, de a *Köszegi*..., mint Bunyitay teszi, kevésbbé. [2]) Mert ha Kőszeg volt is a ...met-Ujvári család egyik-másik tagjának birtoka, hisz tudjuk, ...y II. Henrik bán és fia Iván bán alapították, építették, szállók... ...benépesítették és szép szabadalmakkal felruházták; [3]) de hogy ...a nevezték volna őket, annak semmi nyoma.

Befejezem tehát alkalmi, rövid észrevételeimet Dachery en...ztelő szavaival: »Qui autem odit correctionem, odit sapientiam.«

Pór Antal.

[1]) *Czinár*, Monasterologia I. 243—4. — *Fejér*, CD. III/II. 17. 19., ...III. 116. — *Knauz*, Monum. eccl. Strigon. II. 202. — *Hazai Okmánytár*, ...I. 84. — *Lichnowsky*, Geschichte des Hauses Habsburg, II. kötet, ...LXXVIII. ll.

[2]) Hogy Budai Ferencz Polgári Lexicona (II. kiadás, III. rész, 15. ...) *Osl-* vagy *Oslép*nek nevezi a Német-Ujváriakat, arra ma már kár ...szót vesztegetni.

[3]) *Fejér*, CD. VIII/III. 279, l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A Sarmizegetusai Mithraeum. Irta Király Pál. Kiadja a Magyar Tudományos Akademia archaeologiai bizottsága. Budapest 1886. Ivrét 129 lap XXIII. táblával. (Különlenyomat az Archaeologiai közlemények XV-ik kötetéből.)

Nagy Sándor hódító hadjáratai, a makedonok birodalmát a perzsa öbölig, Indiáig terjesztvén ki, — a rendkívül erős faji jelleget s amalgamisaló képességgel bíró nép előtt roppant terjedelmű, teljesen degenerált területek nyíltak meg, egészen új világ, férfimunkára alkalmas talaj. Sándor és utódjai a diadochok érvényesíték is fajuk anyagi, mint szellemi fölényét, s a hellenismus áthatotta Elő-Ázsia intelligens, civilisalódni képes elemeit, meghonosítá intézményeit s ujonnan alapított városai a görög míveltség és szellemnek tűzhelyei lőnek. Kis-Ázsia, Mesopotamia nagy része, Syria, Egyptom hellenisáltattak, — eredeti müveltségök összeolvadt a göröggel, — s még ott is, hol egy-egy eredeti mozzanatát látjuk a civilisatiónak, görög mezben tűnik az föl. A bennszülött lakosság túlnyomó része mindenhol, de különösen Syriában elfogadá a hellen városi rendszert, el a nyelvet, szokásokat a nélkül, hogy levetette volna faji jellegét, a nép mindvégig érezte, hogy kelet népe és syncreticus civilisatio tulajdonosa. A syncrasis mindenben és mindenhol érezteté hatását, — föltünően a vallási viszonyokban s különösen Syriában, hol három nagy nép uralkodott egymásután: a semita, a perzsa és görög s reá üté mindegyik fajának bélyegét, a nélkül, hogy ki tudta volna irtani előbje szellemi befolyásának nyomait. Ennek következménye az, hogy Kyros meghajolt Babylon istenei előtt, hogy Nagy-Sándor imádta a perzsa, mint babyloni égi hatalmasságokat; Seleukos perzsa csillagjósok és babyloni magusokkal állittat horoskopot, megtudandó, vajjon szerencsés órában alapitja-e székvárosát Seleukeiát; az Euphrat melléki óriás metropolisban hellen-perzsa király együtt invocálja Mithrat és Belt; az apameiai görögök Zeus Belos-nak, a berasai syrek Zeus Malbachos-nak áldoznak, a berytusiak pedig mint római

polgárok, Jupiter Balmarcodest tisztelik, — pedig egyik istenségnek sincsen semmi köze Zeus vagy Jupiterhez. — E vallási syncrasis legérdekesebb illustratiója Antiochosnak, Kommagene királyának az Euphrat közelében kies halmon emelt óriási síremléke. A terjedelmes föliratban perzsának mondja magát s rendelkezik, hogy az emlékáldozatokat a papok családjának hagyományai szerint perzsa ruhában mutassák be, s a perzsákon kívül még a görögöket tartja családja megszentelt gyökereinek és Persis meg Maketis (Makedonia) minden istenének áldását kéri utódjaira. És ez az Antiochos az Achaemenidák családjából származott bensőlőtt király fia a Seleukos házából való fejedelmi hölgynek, s ezért sirját hosszú kettős sorokban atyai és anyai őseinek képmásai díszítik, — amazok Dareiosig, ezek pedig Seleukosig, — s az istenek, kiket imád: Zeus Oromasdes, Apollon Mithras, Helios Hermes, Artagnes, Herakles Ares, utóbbi a görög heros buzogányával, fején tiarával!

S a király syncreticus vallásosságával nem állott egyedül. Végtelen volt azoknak száma századokon át, kik ugyan ily meggyőződéseket tápláltak, s ezeknek köreiből hatott át Mithra cultusa nyugotra, föl egész Britanniáig.

A római birodalom európai részében Kr. e. 70-ben honosúlt meg: először az italiai partokon, majd a fővárosban, s egy század múlva mindenütt megtaláljuk cultusát.

Daciában is igen korán constatálhatjuk nyomait, a fővárosba pedig valószinűleg a hódító Traján serege, különösen a coloniát épitő Leg. V. Mac. hozta magával, melynek nehány Mithrának szentelt titulusa fönmaradt.

Sarmizegetusából mithriacus emlékek már a mult században is kerültek elő. Hohenhausen megemlékezik rólok; a XIX-ik sz. elején Koeppen ismertet nehányat, majd Heufe a tudós gyulafehérvári kanonok, utóbb pedig Lajard ir terjedelmes memorandumot nehány fontos leletről. Azután szélcsend állott be, mig a hunyadmegyei tört. és rég. társulat el nem rendelé Sarmis kutatását. 1881-ben csakugyan híre érkezett egy nagyobb leletnek, mely jelenleg a dévai muzeumban őriztetik.

A lelhely ismeretes levén, a hunyadmegyei régészeti társulat elnöksége Téglás Gábort és Király Pált bizta meg annak kikutatásával. Az ásatásokat 1882. nyarán kezdték meg s egy szentély, spelaeum substructiójának jelentékeny részét derítek föl, következő évben pedig a terjedelmesre szabott peribolost is. A szentély igen hiányosan került napfényre úgy, hogy csakis összehasonlítások, számítások és az egyes leletek fekvési helyeinek figyelembe vétele által reconstruálható.

E spelaeum, mint a falak maradványainak állásából és az

ismeretes analogiákból megállapítható, nem közfalak által elválasztott, hanem a talaj niveaujának különbségei által elkülönözött három, illetőleg négy fő részre oszlott és pedig a szentélyre, melyhez két lépcső vezet, a szentély előtt ennek egész szélességében elnyuló közép helyiségre, s a jobb és baloldalon fekvő, a közép helyiséggel párhuzamosan futó oldalfolyosók- vagy hajókra. Tehát a nagyobb, a szentélylyel együtt négyes, vagy ezt a közép helyiség folytatásának tekintve, hármas fölosztású spelaeumok közé tartozott, melyeknek legkiválóbb prototypjai a két heddernheimi, ostiai és a darmageni. A cultus nagy elterjedtsége azonban arra vall, hogy a birodalom roppant területén ezeken kivül még tömérdek ily épitmény volt, de maradványaiknak, a régebbi ásatások alkalmával csak a muzeumokba helyezhető tárgyakra ügyelvén, a fekvést és lelhelyet pedig teljesen figyelmen kivül hagyván, egészen nyoma veszett. Alig ismerünk tizet, tizenkettőt, holott a biztosságba helyezett reliefek száma csak a nagyobb gyüjteményekben megközelíti a négyszázat, pedig a szentélyekben legtöbbször csak egy relief, kettő már ritkábban volt elhelyezve, több emlék meg épen gyéren fordúlt elő egy és ugyanazon helyen úgy, hogy a sarmizegetusai lelet gazdagsága fölülmúl minden eddigit.

A két heddernheimi és ostiai szentély méreteit összehasonlítva s a sarmisire vonatkoztatva, oly föltűnő analogiát találunk, s a méretek egymáshoz való viszonyainak oly egybehangzása constatálható, hogy föl kell tételeznünk, mikép a szentélyeket meghatározott szabályok szerint épiték. S ezt annál bátrabban hangsúlyozhatjuk, mondja a szerző, mivel az analogiák egymástól oly távol, mint Heddernheim és Ostia merűlnek föl, mivel ily távolságokban az esetlegesség, a véletlen lehetősége majdnem teljesen kizárvák.

És ha ez igy van, megkísérthető az analogiák és leletek fekvésének alapján a substructio helyreállítása.

Szerző számításai szerint és a leletek fekvése alapján, a szentély egész szélessége 12 m. és 44 cm., hossza pedig előcsarnokával együtt 44 m. és 23 cm.-re tehető. Kétszer nagyobb volt tehát, mint a heddernheimi és ostiai szentélyek bármelyike.

A boltiv téglatöredékeinek az ásatás alkalmával előfordúlt roppant tömege arra enged következtetnünk, hogy dongaboltot képezte a tetőt.

Az épületnek alig lehetett előnyös külseje. Hosszú keskeny volta idegenszerűen hathatott a symmetriához és hátulsó részének részben földalatti voltával a derült, nyilt épületekhez szokott szemre. S a mellette folydogáló patak és a köréje ültetett szegyberek legfölebb csak enyhíthették, de nem enyésztethették el az első látásra támadt benyomás komorságát.

A három hajós templomoknál az oldalhajók, a vestibulum s a szentély padlata mindig egy niveaubau levén, Sarmizegetusában így kellett lenniök, s az oldalhajók vagy föl voltak töltve a kellő magasságra, vagy pedig a vestibulum talajáig érő deszkázattal látva, hogy az ájtatosságban résztvevő hívek ott némi kényelmet élvezzenek úgy, mint a rákosi mitthraeumban, Ostiában, Rómában is. És a publicum ide telepedett, elfoglalva a vestibulumot is és valószínűleg a közép hajónak egy részét.

Mithrának e szentélye csak oly sötét lévén, mint a többi, lámpákkal kellett kivilágítani, midőn a jámbor hívek összegyűltek, hogy lelköket a legyőzhetetlenhez emeljék.

A szentély belseje sötét vörösre volt festve.

A sanctuarium hátsó falához volt támasztva a kellő magasságú alapon nyugvó főrelief s ez volt talán az egyetlen tárgy, mely elhelyezést talált benne és a templom többi részétől valószínűleg függöny által volt elválasztva.

Közvetlenül a szentélybe vezető lépcső elé volt helyezve a hatalmas oltár »Nabarze Deo« föliratlal, melyen a pater patratus a szent cselekményeket végezte. A többi reliefek talán a közép hajóban voltak a fal mellé támogatva, mint Rákoson. A két à jour faragott Mithra-szobor a hajókat elválasztó alapfal élén állott, a bemenők felé fordúlva. Végül az előcsarnokban egy, a szokásos dedicatióval ellátott ara votiva figyelmezteté a belépőt, hogy a SIM szentélyében van.

A templom rejtelmes homálya, melyet a pislogó mécsek nem tudtak eloszlatni, a hosszú, nyomasztó helyiségek, a papok mormogása, a titkos mysteriumok, a homályt még növelni látszó komor sötétvörös szín, a szintén sötétvörösre festett, izgalmas jelenetet ábrázoló reliefek, mély benyomást tehettek az isteni szolgálatban résztvevőkre.

A templom hossztengelye az északi vonaltól 40°-ra hajlik el keletre.

E spelaeum emlékei, nem számítva az építkezési és belső berendezési tárgyakat s az oltárokat, szoborművek és reliefek, melyek öt-hat darab kivételével, a dévai muzeumban helyeztettek el. Anyagjok mindig kékes- vagy sárgásfehér, a bisztravölgyi egyházzal szemben levő bányákból akuázott fehér márvány.

A szoborművek gyéren képviselvék, az emlékeknek százat meghaladó száma többé-kevésbbé reliefekből és ezeknek töredékeiből áll. Ezeken a képmagasság rendesen igen csekély, de néha mégis találkozunk magas domborművekkel, egy-kettő pedig à jour készült, vagy a féldombor munka vegyittetik kereken dolgozott vagy áttört részletekkel. A munka rendesen esetlen, durva s még ott is, hol finomabb kivitelre akadunk, alig egyéb az képírásnál,

épen úgy, mint a »tabulae Iliacae«, a momentumokat inkább csak sejteti, mint érvényesíti.

A reliefek rendesen négyszög alakú táblák, ritkábban téglalányok, melyeket fölül néha lekerített a vésnök, vagy háromszögű tető alá fogott, avagy köralakú lapok, s ez úgy látszik, daciai sajátság. A cselekményt rendesen keret fogja be, mely válaszvonal is, ha a repraesentatio több részre oszlik. A keret alsó részére szokták vésni a dedicatiót.

A sarmizegetusai Mithra-szobrokat és reliefeket, a jelenített csoportozatok és ezek elhelyezése alapján, összesen tizenkét osztályba sorozhatjuk.

A közép helyet, bármily egyszerű legyen is az emlék, mindig a bikaölés foglalja el állandónak nevezhető kiséretével. A főalak maga az istenség görögösített ázsiai öltözetben. Dús haja fejét phrygiai sipka födi, felső testén rövid, rendesen ujjatlan egyszer vagy kétszer átkötött tunicát visel, lábszárain gyakran bő nadrág, lábfejein néha csizma. Az istenség alakja mindig erőteljes ifju, s a repraesentatiókon a jobbra tartó bikát teriti le, melynek hátán térdel. A bika hatalmas nagy állat és támadójának heve s ereje által földre terittetett vagy térdre hullott és estében jobb hátsó lába kisikamodott, míg a bal teste alá került. Elölsó térdben hajlítva érik a talajt. Farkát tehetetlen dühében magasra emeli, vagy oldalait csapdossa azzal. Az ifjú istenség baljával térdel az állat hátán, míg jobb lábszárát annak kifordult jobb hátsó csülkére támasztja, hogy biztosabban intézhesse hosszú, széles tőrével lerogyott ellenére a végső csapást. Tőrének tokja a chlamys alatt lebeg.

Ezen izgalmas repraesentatio jelentőségét nagyon sokféleképen magyarázzák. Az interpretálók két részre oszlanak; az egyik áldozatot lát a cselekményben, s ezeknek száma jelentékenyen nagyobb, míg a másik rész csak egy egyszerű bikaölést. Tévedtek mindannyian, — mondja a szerző — mert a megoldást nem a forrásnál keresték, hanem a görög-latin cultusok perceptiói között, vagy épen ezeknek liturgiájában akarták megtalálni. A megfejtést megtalálandó, Mithrát ősi hazájában kell föl-keresnünk.

Irán istenségei, a terület geographiai és climatologiai viszonyainak megfelelő perceptiók mindannyian, a természeti erők jobbfelének personificatiói és legfőbb jellemvonásuk az örökös harcz a gonosz, pusztító elemek ellen. Irán ős-vallási rendszerének alapja tehát a bonum és malum principium között dúló örökös harcz, a dualismus, mely a szent könyvben mindig a legélesebben van kifejezve. Az istenségek tehát nem lehetnek passiv magokba zárkózott főlények, tevékenyek azok mindannyian, külső

ősen Mithra, ki minden jónak védője úgy a természet mint társadalomban, ki győzelemre segíti az igazat, bármily körülmények közöt küzdjön is, akár az éghajlat zordonságától akarjon kicsikarni annyit, hogy övéivel megélhessen, akár fegyverrel kezében vív a rabló hordákkal vagy tisztességes ellenséggel. Megvédi ő, győzelemre segíti híveit a gonosz szellemek ellen s az ezekkel való viaskodásban tölti ugyszólván minden idejét. A zend-avesta Mihirjatja igen élénken ad kifejezést e fölfogásnak, midőn írja: »A daévák legyőzése és a Mithra-csaló emberek leküzdése után előtár Mithra, a nagy mezőkkel biró« ..... vagy: »Előtte valóban reszket Angra-Maynius a halálteljes, előtte valóban reszket Aêsma a gonoszlelkű, test pusztító, előtte valóban reszket minden daéva« ..... S Mithra e küzdelme nem egyéb, mint a bonum principiumnak a malum principiummal való harcza, mely az árjáknál, mint a jelen esetben is látjuk, a világosság istenének a sötétség istenével való örök vivásában és minden nap megújuló győzelmében, a semitáknál a fény- és tűzistenségeknek a pusztító és perzselő istenséggel folytatott élet-halálharczában, s az egyptomiaknál Osiris és Set, majd Ra-nak a sötétséggel való mérkőzésében nyert kifejezést.

Mithra a nagy királyokat hódító útjokban mindenütt nyomon követvén, megérkezik Babylonba is, a sémi mysticismus, asztrológia, magia hazájába, s a világváros vallásossága, a fanatismust nem ismerő, sőt indolens Zoroastrismusban csakhamar oly elemeket honosít meg, melyek a szent könyvek tanaival alig egyeztethetők össze. Az ősi zend főisten Ahura-Mazda eltünik, háttérbe szorul, elhal nyomtalanúl, az erőteljes, eleven, tevékeny Mithra pedig a metropolis istenének jellemvonásait veszi föl, összeolvad azokkal. Babylonban Adar hősies alakjával identificáltatik — s ez az Adar a héber Sámson, a tyrusi Melkart, az assyriai Samdan, a görögök Heracles Samdanjának prototypja. Adár nem ősi istenség a babylonoknak, ő a trónjáról lebukott akkad naphősnek, Izdubarnak mezét veszi föl, kinek alakját a genialis Smith legújabban reconstruálta az assyriai téglafóliratokból »Chaldaeai Genesis« czímen tévé közzé hosszas és végtelenül szerencsés tanulmányait. És Izdubar, a naphős, a rettenes Bal-Chamman teljesen azonos perceptio Heraclessel.

Izdubar tizenkét kalandja Heracles tizenkét munkája, a nap járlyája az év tizenkét hónapján keresztül. És a mint a nap ereje gyengül, októberben megbetegszik Izdubar is és erejét, fényét nem nyeri többé vissza, míg az újév kezdetén meg nem fürdik a téli ocean hullámaiban. Az ősi akkad hőskölteméuy sorra veszi elbeszélésében az állatöv minden jegyét és az Izdubar által megölt oroszlán a zodiacus oroszlánja; Hea-bani látnok az akkad év második hónapjában — mely a jóságos bikáé, tehát az állatöv

bika jegyének felel meg — megy az ő látására; Istar a »szűz« jegyében ajánlkozik a hősnek; a mindent körülvevő oczeánt a »nap lementének« hónapjában éri el stb.

Hêa-bani a chaldaeai hős barátja és tanácsadója, írja Sayce, a kentaur Kheiron Heracles tanítója, s Kheiron Kronos fia, Kronos pedig a babyloni Hêa, Hêa-bani teremtője. Az Izdubar által megölt oroszlán mása a nemaei; a leánya szégyenének megbosszúlásáért Anu által küldött bika, a krétai bika stb. Egész a végtelenségig lehetne fűznünk az analogiákat.

És Mithra a görög sphaerában Heraclessel, s a vele rokon perceptiókkal azonosul, melyek mindig a természet jó és rossz felének, a malum és bonum principiumnak egymással való küzdelmei. Heracles tizenkét munkája sem egyéb, mint a napherosnak küzdelme a sötétség ellen. Apollon harcza Pythonnal ugyanaz stb.

A görög szobrász tehát, midőn Mithrát először percipiálta, mint szobrot, máshonnan alig meríthető eszméjét, mint Heracles mythosaiból, azon istenségéből, melyet a fantasia és kegyelet azonosított a sémi mezbe öltözött zend istenséggel. S Heracles mythosaiból vajjon kínálkozhatott-e kedvezőbb motivum, mint a krétai bikával való küzdelem? És ennek prototypje Izdubár harcza szintén a bikával, de a görög szobrász, jó szerencse, nem a sémi művész conceptióját vevé át, hanem saját fejlettebb műérzékét követve jelenité a küzdelmet, nagy, talán irányadó befolyást engedve conceptiójára az Athene-Nike balustradeján korunkig fönmaradt fönséges alkotásnak.

Az izgalmas, — minden reliefen látható — repraesentatio tehát nem áldozat, nem egyszerű bikaölés, hanem a jó és rossz egymás ellen való küzdelmének jelenítése.

E drámai jelenetnek rendes részesei még az ifjúra ugró kutya, a kigyó, mely az istenséget védi, s a bika nemző részeit összeszorító skorpió. A kigyó a sarmisi reliefekről csak két esetben hiányzik, de a skorpió már többször. Végül a holló, mely rendesen Mithra chlamysa fölött áll, ennek szélét érintve csőrével.

Jobbról és balról a fáklyások foglalnak helyet. Amaz felfelé tartja fáklyáját, emez pedig lefelé fordítja. Öltözetük teljesen megegyezik az istenségével. Lábaik rendesen keresztbe vetvék.

A felső szögletekben baloldalon a sol-, jobboldalon a luna-protomák helyezvék el.

A repraesentatio fölött néha jelezve találjuk a barlangot is.

Ezen alakok alkotják, majdnem kivétel nélkül, a csoportozatok főrészét.

A vallásos phantasia azonban nem mindig elégedett meg velök. Másokat is alkalmazott még: így a bikarablás négy phasi-

kat, az állatöv jegyeit, vagy ezek helyett az aediculát a belőle kilépő tehénnel, csónakot a bikával, bigát, quadrigát, oroszlánt, a cratert, gyümölcsfákat, továbbá a Mithra eszmekörébe bevont istenségek képeit: Neptunt, Aesculapot stb. Végül megtaláljuk még a próbák, initiatiók, s az ezeket követett lakomák jeleneteit.

E repraesentatiók megfejtése, ismervén a főcselekmény jelentőségét, a görög és római symbolica alapján nem okoz semmi nehézséget.

A symbolumok és repraesentatiók a reliefeken mindig bizonyos rend szerint lévén alkalmazva, a dogmatica és hitközségi szervezet némi megszilárdulására következtethetünk. De hogy mit tanítottak, s milyen volt emez, azt csak a jövő fogja földeríteni, — ai' posteri l'ardua sentenza!

E fejtegetéseket a kiváló orientalista gróf *Kuun Géza* szépen írt, nagy terjedelmű bevezetése előzi meg, melyben erős érvekkel támogatja ama föltevését, hogy a mozgalmas főrepraesentatio nem a bonum és malum principium örök küzdelmét, hanem az istenség által bemutatott áldozatot ábrázol, s eme, a szerzőével ellentétes álláspontja által a munkát egyrészről érdekessé teszi és értékessé, másfelől bő anyagot nyújt a gondolkozó olvasónak.

A terjedelmes munka helbecse, mint az előzőkből kitűnik, kétségbevonhatatlan s uj irányt jelöl, a mennyiben nemcsak a Mithra-cultusra vet uj világot, hanem egyáltalán a rómaiak istentanához, e sokszinű phantastikus szép tanhoz, oly adatokkal járul, melyeket a romanista épen oly kevéssé hagyhat figyelmen kivül, mint az ethnographus, mert a colonisatio, a római történetnek e minket leginkább érdeklő, de leghomályosabb momentumához is ujabbnál-ujabb adatokkal járul s szellemes föltevésekkel jelöli ki a további kutatások irányait.

Mailand Oszkár.

A nemzeti játékszin története. A Kisfaludy-társaság által 200 darab aranynyal jutalmazott pályamű. Irta Bayer József. Kiadja a m. tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága Bujánovics Jánosné, Koppy Mária alapitványából. I—II. kötet. Budapest, 1887. VIII. 642, VI. 496 l.

E könyv, minden hibái mellett is, valódi nyeresége irodalmunknak. S pedig két kiválóan fontos okból. A magyar irodalomnak és kulturának egyik, inkább csak utóhatásaiban, mint küzdelmeinek részletében ismert nevezetes kérdését először igyekszik kellő alapossággal és tájékozottsággal tisztázni. S hogy a kérdést mennél több oldalról fölfejtse: számba veszi az indítékok valamennyi nemét, a melyek mind közösen, együtthatólag gátolták

vagy segítették színészetünk kifejlődését. Nem elégszik meg a színészcsapatok vándorlásainak elbeszélésével: kutatja a korviszonyokban rejlő tényezőket, a melyek irodalmunk más terén hatottak. A szinművészet kezdetleges ábrázolásait összhangba iparkodik hozni drámairodalmunk akkori állapotával s vizsgálja egymásra gyakorolt hatásukat. A körvonalokat, a melyeken az egész mű conceptiója nyugszik, a maguk egészében s teljességében elénk állítja. Látszik, hogy e fontos kérdésről huzamosabban gondolkozott a szerző, mielőtt összegyüjtött adatainak feldolgozásába fogott. Már a kiindulás pontja, a melyből az egész kérdést tanulmányozta és fejtegette: tökéletesen helyes. A színészet csakugyan, mint Bayer több helyen kiemeli, első sorban és sokáig tisztán nemzeti érdek, a magyarság kifejlődésének egyik leghatalmasabb tényezője volt. Eszméje körülbelül együtt fejlődött ki a nemzeti köztudalomban az akadémia eszméjével. Egy ideig úgy látszott, hogy a felbuzdult nemzetiség érzése mind kettőt együttesen fogja megtestesíteni. Később azonban a színészet megalapítására irányzott törekvés fölülkerekedett az akadémia eszméjén s utoljára mégis ez utóbbi aratott sikert s diadalt. Bayer mindenütt s igen helyes és józan érzékkel mutat oly tényezők hiányára, a melyek lényeges föltételeiül ismertettek el a színészet állandósításának. Megmutatja, hogy a nemzeti lelkesedés sohasem lankadt, hanem újabb és újabb táplálékot nyert a színészetnek kezdetleges ugyan, de az eszme nagysága szerint annál inkább méltányolt sikereiből. Csakhogy a már összetoborzott színészcsapatokat is meg kelle menteni az éhenhalástól s a színészetnek a fővárosban való állandósításáról is gondoskodni kellett. A kettős czél egyforma pártolása aztán használt is, ártott is a színészet derekasabb fejlődésének.

Bayer könyvének legnagyobb részét a pesti első és második színésztársaság küzdelmei foglalják el. Részletesen foglalkozik a mult század utolsó évtizedében megalakult első színészcsapatnak nemcsak a német színház igazgatóságával s a helytartó-tanáccsal folytatott hosszas vitáival s a megyéknek az eszme megtestesítésére irányzó felbuzdult lelkesedésével: hanem a drámairodalom fejledező csiráival is, a melyek az első színészcsapat repertoirját képezték. Az akkori kezdetleges journalistika minden valamire való nyilatkozatát figyelemmel kiséri, hogy tárgyát mennél több oldalról felvilágosítsa.

A szerzőnek e törekvése mintegy megrontja az egész mű előadását. Szorgalommal összekutatott adatai itt-ott túlterheltt teszik a történet elbeszélését s annak folyamatosságát. Minden adatot elég érdekesnek tart arra nézve, hogy bővebben foglalkozzék vele s úgy tetszik, hogy a mily gondosan fogta fel a kérdést

egészében: ép oly kevés ideje volt az egyes mozzanatok
és átlátszó megalkotására. Nem mondjuk, hogy a felso-
tok nem érdekesek; csakhogy *nem egyformán* érdekesek.
négyéknek hangzatos phraseologiával kiállított felszólítá-
helyekben a pesti színésztársaság fentartásáért lelkesednek
edésöket némi pénzadományokkal is igazolják, bármeny-
llemzik a kort: kevésbbé van helyük a színészet történe-
tanulmányozónak, ki a kérdés részletes fejlődésével foglal-
szüksége van, hogy teljes tájékozódást meritsen az ily
bb fontos tényezők hatásából is: de első és legfőbb feladata,
okbeli összefüggést az itéletének próbatüzén már keresz-
néhány valóban jellemző adattal világosítsa s állapítsa
az ily mellékes tényezők csak arra valók, hogy a tanul-
ót az általános kép keretének minnél tökéletesb és sokol-
zára segítsék: de korántsem érdemesek, hogy a szerző
nyit az olvasó elé vigye. Az olvasó csak az eredmények
ggését mérlegeli: a részletes adatok elbeszélését inkább
veszi szivesen, a hol a kérdés minden oldalú kiszinezése
természetéből tekintve szinte elmaradhatatlan. Igaz, hogy
bő kivonatokban elősorolt adatainak mindig igyekszik
ltalános érdeket kölcsönözni: csakhogy ügyekezetét az
ott, néhol laposssá vált előadás nagyon is cserben hagyja.
is észrevette bizonyára művének ez igazán nagy hibáját.
ük. — így ir az előszóban — hogy méltányos itéletre tart-
nyt egy oly mű, mely forrásmunkának is készült, s szer-
kutató és feldolgozó kettősen terhes munkáját végezte egy
n, mely csaknem teljesen parlagon hevert irodalmunkban.«
ggel beismerjük, hogy a munka kétszeres fáradságot kivánt
k, hogy az adatgyüjtés és feldolgozás iránti egyformán
lapintatos és szerencsés érzék, egyformán ügyes és éles
g kevés emberben egyesül; de mindez bár mentheti, a mint
menti is a kidolgozás hiányait; azonban annyi bizonyos
ázhatatlan igazság marad, hogy bármely szorgalmas és
datgyüjtő sem számithat valódi sikerre, ha az adatok
gatásában, azok szellemének az általános keretbe való
ében nem vezeti erős kritikai belátás, a forma iránt éle-
ék s a kidolgozásban nyilvánuló alkotó tehetség. De más-
forrásmunka, ha a szót elfogadott értelmében veszszük:
úgy nevezett szaktudósoknak való. Szokássá vált nálunk,
szaktudósok szinte méltóságukon alulinak tartják a stil-
pségnek még középszerü mértékét is alkalmazni. Monda-
m kell, hogy ez a szokás alapjában rossz s tarthatatlan.
ati nemzetek példája mutatja, hogy az oly tudományos
lyben a stil szépségei is megvannak, mennyivel nagyobb

hatású, mint a nálunk oly különös értelemben vett »forrásmunka.« Sajnos, hogy a magyar szaktudósok nem követik ebben is a nyugati nemzeteket s mintegy fölmentve érzik magukat ama szabályok alól, a melyeket a folyékony és magyaros nyelv, a folyamatos és lendületes előadás, az élénk, eleven és változatos stil követelnek. Jól tudjuk, hogy a tudományos mű stilje nem a tárczaczikké vagy csevegésé: de az bizonyos, — s erre irodalmunkban is van néhány jeles példa — hogy a tudományos mű sem lehet el az előadásban nyilvánuló élénkség s bizonyos kellem nélkül. Az alakító tehetség különbözik az adatgyüjtő tehetségtől: de csak a kettőnek kellő mértékben való vegyülése igazi titka a hatásnak és sikernek.

Bayer azonban nemcsak a részletek kidolgozásában mutat kevésbbé gyakorlott érzéket: nyelvi előadása is sok kivánni valót hagy hátra. Úgy látszik, hogy a szerző a közönséges társalgásbeli vitatkozás nyelvét akarta mintegy az irodalomba behozni, bár megvalljuk, hogy ebbeli hibáit inkább a gyors kidolgozásnak vagyunk hajlandók tulajdonítani. A sok idegen szó alkalmazása sokat árt különben világosságra törekvő előadásának.

Mind e mellett művét érdekkel és haszonnal olvashatjuk. Helyenként előadása is tiszta és átlátszó, stilje is lendületes, nyelve is élénk s mégis komoly. Ez azonban kevésbbé fontos. Fontosabb az, mennyire alaposan fogja fel tárgyát, mennyire számbavesz minden tényezőt, a mely a tanulmányozott kérdést részleteiben felvilágosíthatja. E tekintetben művének első része eshet legtöbb kifogás alá. A magyar színészetnek s a magyar drámairodalomnak fejledező csiráit a misteriumokban s az iskolai drámákban legkevesebb szerencsével tudja felfödözni. A mai napig is vitás kérdéseket alig, vagy csak mellékesen érinti s épen nem vizsgálja, hogy az iskolai szinjáték melyik fajából fejlődött a misteriumoknak. A meglevő irodalomtörténeti adatokat részletesebben fejtegeti, de hogy milyen haladást mutatnak például a Sztáray úgy nevezett dialogizált satyrái, vagy a *Balassi Menyhárt árultatása*, vagy a *Válaszuti comoedia* stb.: mind ez iránt még továbbra is homályban s tájékozatlanságban maradunk. Mindezt Bayer sem fontosnak, sem a tulajdonképeni magyar színészet kifejlődésére különös hatásúnak nem tartja. Ellenben behatólag foglalkozik a mult század utolsó évtizedében felzsendült irodalmi mozgalmakkal s a magyar színészet eszméjének megerősödésével. Iveket kellene összeirnunk, ha csak halvány vázlatát is megkisértenők előadni ama számtalan adattal documentált eredményeknek, a melyek e két vaskos kötetben előttünk vannak. Bayer oly gondosan összegyüjtötte a kezdő színészet sokáig tartó küzdelmének minden egyes mozzanatára szolgáló adatokat, oly sokoldalú

tanulmányokat tett, hogy e tekintetben méltó dicséret illeti. Mind a színésztársaságok benső és külső életét, mind az irodalomra s társadalomra gyakorolt hatását megvilágosítja. Részletesen foglalkozik a társaságok szervezetével s szinte a minutiositásig megy a legcsekélyebb tényező számba vételénél is. Csak egy pár rövid példa előadására szorítkozunk, a melyek különben nagyon jellemzik a szerző lelkiismeretes gondosságát és a kérdés tanulmányozásában tanúsitott figyelmességét. A pesti magyar társaságnak a Rondellában történt egyik téli előadásáról szólván: elmondja, hogy egy alkalommal a különben is hideg teremben a közönség legnagyobb része, az előadás alatt is fentartotta kalapját, a mint az kivált a vidéki szinházakban, még most is szokásban van. A Pesten állomásozó h. Splényi ezred egyik inspectiós tisztje összeárta az egész szinházat s mindenkit egyenkint megszólitott. Némelyek aztán le is vették a megszólitásra kalapjukat. E szokatlan eljárás azonban kimeritő a békés közönség türelmét s kérdőre vonták a tisztet, hogy vajjon kinek a parancsából teszi ezt? Ez azt felelte, hogy a regiment parancsából. A városi kapitány tiltakozott az erőszakoskodás ellen. De ezzel nem lett vége a dolognak. A helytartó tanácsnak is följelentés történt az esetről. — Mindez csekélységnek látszik. De Bayer még az ily csekélységnek is tud az általános érdekből valamit kölcsönözni. A színésztársaság jó hirnevét akarja vele jellemezni. Mert a fővárosi közönség épen úgy, mint a fővárosi tanács, a színészeknek fogta pártját, a mi sokat jelentett a század első tizedében. A szerzőnek élénk s ügyes érzékéről tanúskodik, hogy a színészek erkölcsi viseletét mint jelentős tényezőt tudja besorozni a színészet fejlődését előmozdító többi tényezők közé.

Különösen érdekesen tudja a társaság szervezetét előadni. A pesti színész társulatnak a mult század végén 1793-ban történt szerepléséről például oly eleven és sikerült rajzot ád, a melyet a nagy közönség is bizonyosan élvezettel olvashat. Nem csekély dolog volt a játékszin ügyének kifejlődésére, hogy a társadalom melyik osztályából újonczozta tagjait. Mert a személyzet — mint Bayer irja — nem puszta eszköze volt a mulatozásnak, de egy nagy nemzeti eszme hordozója. Senkit sem vett föl a társaság a maga kebelébe a szülői vagy rokoni engedelem nélkül. Különösen megkivánták a jó erkölcsi viseletet. Ha valakire valami erkölcstelenség bizonyult: egész hónapi fizetését elvesztette, a mi ha amúgy is folyvást anyagi küzdelmekkel vivódó tagoknak elég súlyos büntetés volt. Úgy szintén a rágalmazó beszédekre s az egymás iránti tiszteletlen magaviseletre is pénzbüntetés volt szabva. Egyébiránt a törvényes czikkelyek csak a főbb dolgokra szorítkoztak. De a játszó személyek kötelességei még külön is szi-

gorúan meg voltak állapítva. Például a sugónak kötelessége volt az írott színműveket, sőt az egyes szerepeket is jól megőrizni. Ha az igazgató tudta nélkül elárulta, vagy kiadta ez utóbbiakat: becsületét vesztette. Nemcsak az előadás alatt, de azonkivül is fontos teendői voltak a sugónak. Mennyi mindenért felelősnek kellett lennie s mily szigorú büntetés volt rá mérve, ha valami hiba történt. Osztozott teendőinek egy részében a szinmester is, a ki különösen felelős volt a sikerért. Ha a kárpit fennakadt: 45 krajczárral büntették, a mi — mint Bayer megjegyzi — abban a régi jó időben tetemes summának vehető — 7 frt hópénz mellett. Neki kellett a díszletekre s a tisztaságra is felügyelni; mert ha a dekoraczióban valami kár esett, s ő a kártevőt ki nem tudta nyomozni: neki kellett megtérítenie a kárt. Ha valakit alapos ok nélkül föleresztett a színpadra: újra 45 krajczárnyi büntetés fenyegette, valamint akkor is, ha a változással megkésett. Szóval, ő a szinpadi világnak totum fac-ja volt.

Ily apróra szedi s ily részletesen tárgyalja Bayer az első társaságnak nemcsak szervezetét, de anyagi bevételeit s a mi még fontosabb, a műsort is, melyet megállapítottak. Alaposan mutatja ki mindenütt: milyen eredeti s milyen fordított szinműveket láthatott az akkori közönség. Szóval drámairodalmunk fejlődését mindenütt kapcsolatba hozza a szinészet emelkedésével vagy hanyatlásával. Ez a törekvése s az e törekvéssel elért sikere művének egyik legkiválóbb jelentősége. Irodalmunk történetének sok homályos kérdését sikerül neki ilyformán tisztáznia s felvilágosítania.

A fényoldalakat azonban, az említetteken kivül, más szembetünő hiányok is kisérik. Sajnáljuk, hogy a szinészet történetét tárgyazó mindkét nagy munkában, a melyek a Kisfaludy-társaságtól jutalmat nyertek, hiányzik az első uttörők s a későbbi legkiválóbb harczosok rövid életrajza, habár csak néhány nagy vonásban is, hogy az olvasó kissé határozott képet nyerne egy Kelemenről, Sehyről, egy Kilényi Dávidról stb. Váli Béla ugyan megpróbálkozik e gondolat kivitelével, de törekvése csak félig sikerült. Bayer külön fejezetben foglalja össze néhány jeles szinészünk főbb életrajzi adatait, de töredékes följegyzései szintén nagyon halvány képben mutatják a kiválóbb szereplőket. S a mi még ennél is nagyobb hiány: az a vidéki szinészet tárgyalásában mutatkozik. A főszempontokat, a fejlődés fokozatos menetét nagy körvonalokban ugyan helyesen állapítja meg; de az a kár, hogy a részletes tárgyalásnál sem a kolozsvári, sem a kassai, sem a székesfehérvári szinészet nincs kellőleg méltányolva. Mind e főbb pontok szinte egy-egy önálló kisebb tanulmányokban lettek volna helyesen összefoglalhatók s kifejthetők. Nagy baj az is, a mit már

hivatalos bírálat is fölemlít, hogy az időrendi egymásutánt m méltatta a szerző kellő figyelmére s ez okozza, hogy sokszor métlésekbe esik, a melyek sehogysem szolgálnak a munka ónyére.

Azonban az 1790-től egész 1837-ig összeállított műsor eudkivül emeli a Bayer munkájának értékét.

S ha most arra a kérdésre kellene felelnünk, hogy megvan-e már írva a magyar szinészet története? feleletünk csak az lehetne, hogy egy ügyes iró, a ki alakító tehetséggel, eleven érzékkel bir, e két munkából művészi rajzát készíthetné el a magyar szinészet történetének. Bayer műve mindenesetre mint »forrás munka« — a minek, úgy látszik, a szerző is tekinteni kivánja — kiváló becsü. Ismételjük, hogy minden hibái mellett is, valódi nyeresége irodalmunknak.

Á—o.

Alvinczi Péter Oklevéltára III. kötete.

Kiadta a m. tud. Akadémia 1887. 1—229. lapon. Név- és Tárgymutatóval. Ára 1 frt 50 kr.

Oly rossznak tartom az *Okmánytár* szót, hogy nem vagyok képes leírni; ha a szerkesztő úr valamely oknál fogva, a minő lehet: *az eddigi úgy használás ténye,* nem helyesli, törölje ki, vagy tegye meg rá ellenkező jegyzését. De én tudva, meggyőződésem ellenére, ily botránkoztató nyelvtani hibát nem terjesztek.

E könyv Erdélynek a magyar korona oltalma alá visszamenetele történetét tárgyazó okleveleket s iratokat foglalja magába 1685-től 1689-ig, melyek azon államférfitól valók, aki ennek egyik tényezője volt, s a kinek életrajzát és az eseményben való részvétét az olvasó az *Oklevéltár* II-ik kötete 306—319. lapjain megtalálja. [1])

Két körülmény ad e gyűjteménynek történetirási fontosságot. *Egyik* az, hogy belőle megtudjuk, hogy az Alvinczi itélőmester-féle Diplomatariumnak két példánya volt: egyik saját magáé, mely szállott fiára, fiáról unokájára, s az utolsó Alvinczi tábornok örösről, kinek neve Gábor volt, a gróf Rhédeyekre, ezek egyik gazág utóda, gróf Rhédey Ádám leányával Mária grófnéval átment róf Mikó Imrére, az erdélyi Muzeum nagynevű alapítójára, a ki zt sok más nagybecsü könyvekkel és kéziratokkal együtt a saját aga teremtette intézetnek ajándékozta. A másik példánya ugytszik — e nagy esemény fő előkészítőjének, Teleki Mihálynak lt birtokában, a kiről az, vagy annak egy része a gróf Teleki

[1]) *Magyar Történelmi Emlékek* XV ik kötet 1870.

Miksa kezeire ment, s most egy ifju tudós, Gergely Samu annak részeit, a mik a Szilágyi Sándor által szerkesztett s a m. tudom. Akadémia által kiadott két kötetben [1]) benne nem voltak, kiválogatta s kiadásra elkészítette.

A másik, a mi e gyűjteménynek fontosságot ad, hogy Pettkó Béla országos levéltári tiszt a marosvásárhelyi Teleki-könyv- és kézirattárból szintén kikutatta s kiadásra elkészítette azon okleveleket, melyek természetöknél fokva az Alvinczi-féle Diplomatarium ezen III-ik pótlék kötetéhez tartoztak, azt kiegészítik, megvilágítják s a rendkívül fontos kornak érdekes történetét világosabbá, érthetőbbé teszik.

Szakemberek tudják az oklevelek és írott emlékek történetírási becsét. Sokkal érdekesebbek azok, mint a krónika; mert azokhoz nem vegyűl közbe az író egyedisége — subjectivismus — elfogultsága, előítélete, részrehajlása vagy csak jóhiszemű tévedése is. Ott a tények okaikkal együtt szárazon, hidegen vagy nyersen és szenvedélylyel előadva jelennek meg, de valóan, igazán, úgy a mint a cselekvő történeti egyéniségek szivében megszülettek és élnek vagy megvalósulnak. Az oklevélgyűjtő lelkében legtöbbnyire csak sejtelemképen, vagy homályos és nagy körrajzban él azon fontos esemény és történet képe, melynek szálait egymáshoz fűzögeti, vonásait papirra veti. Épen ezért sokkal megbízhatóbb azok tanúsága, mint a hagyományos vagy korrajz forrásoké.

Azt is mint történetírásunk nyereségét kell kiemelnem, hogy e III-ik kötettel az elől jelzett korszak és nagy közjogi esemény forráskiadása már jórészt be van végezve. A ki a Szász Károly *Sylloge Tractatuum* sat. czimű alapművét, gróf Mikó Imrének *Magyarország kétfelé válásáról irt* akadémiai nagy beszédét, Szilágyi Sándor *Alvinczi Oklevéltára* 1870-ben megjelent két kötetét és a mikre ezek utalnak, alólirott által a *Magyar Történelmi Tár* XX—XXI. köteteiben 1874-ben kiadott okleveleket és más nagybecsű íratokat, az ismertetés alatti pótlék kötettel együtt gondosan áttanúlmányozza, Erdélynek a magyar korona és királyság alá visszatérése történetét akár essay-alakban nyomósan, kimerítően s szépen megírhatja.

Ha nekünk az az érettségünk lenne történetírási dolgokban, a mi az angolnak, hogy az igazság ne sértsen, ha őseinket illeti és szemünkbe mondják, akkor még meg lehetne kívánni, hogy közöljék, a kik kezeikben bírják, a Teleki Mihály 1683—1684-ki levelezéseit a bécsi udvarral a marosvásárhelyi Teleki könyvtárból s a bécsi császári és állami titkos levéltárból. Ott lehetne becsei

[1]) Látható a *Magyar Történelmi Emlékek* előbb említett XV-ik és megelőző XIV-ik kötetében.

[illegible] leveleket s iratokat találni. De én nem hiszem, hogy ez [illegible]megtagadás s a történeti igaz iránti hódolat meg legyen azok-[illegible], a kik Teleki Mihálynak — bármily tehetséges államférfi volt [illegible]ben — Dunod atyával kötött kercsesorai alkotmányellenes, [illegible] és immoralis szerződését tagadják vagy mentegetni képesek. [illegible] azt hiszem, hogy e korszak történetírójának a vitás pontot tel-[illegible] felderítő adatokra hijában való s tán nem is szükséges [illegible]bb várakoznia.

A szóban levő közlés becse és szükséges volta a mondot-[illegible]ból kitűnik.

Az oklevelek időrendben adása az egyedűl gyakorlati mód [illegible], ezt kifogásolni nem lehet. A latin és magyar oklevelek elol-[illegible]sai és közlése elég szabatos, dícséri mindkét ifju szerkesztő [illegible]sát s figyelmes lelkiismeretességét. A név- és tárgymutató a [illegible]nálást könnyíti s a kiadvány előnyére válik; de azt nem tar-[illegible] helyesnek, hogy a sajtóhibákat nem igazították meg. Ez alatt [illegible]zor találjuk megvonúlva a nyomda tekintélye kíméletét; a [illegible]rkesztők részéről a dolog restellését vagy nem tudását. Igaz, [illegible]y ez most divat, de rosz divat, a minek a tudomány vallja kárát. [illegible] a sajtóhibák kijelölését föltétlenűl szükségesnek tartom forrás-[illegible]dásoknál.

Nehány példával igazolom állításomat.

A 35. lapon 8 sorban alulról e mondatban: Synceritatem [illegible]tram *item, iterumque* perbenigne adhortamur — azt gondo-[illegible], az *item* rövidítve van, s helyesen így kellene lenni: *iterum, [illegible]umque* adhortamur; az 56. lapon a hatodik sorban *injuncta* [illegible]lyett »injuncte« van szedve, a mi egészen érthetetlenné teszi a [illegible]ndatot; az 59. lapon alulról a 7-ik sorban *informandum* vagy *[illegible]formandam* [mindkettő jó, a szerint, a mint azt a himnemű [illegible]énnel, vagy a nőnemű Majestas szóval egyeztetjük] helyett [illegible]formaturum« van szedve; ez szintén érthetlen; az 56. lapon [illegible]ról a 8-ik sorban a *viviter*, a 10-ik sorban *quin*, az 57. lapon [illegible]6. sorban *disciplinarum*, a 28. sorban *quodvis urgere*, a 30-ik [illegible]ban *anteprius* bizonyára vagy az eredetiben meglevő, vagy sajtó-[illegible]ák, mert e szók roszak, az illető mondatoknak értelme nincs; [illegible] az első eset forog fenn, akkor ki kellett volna jelölni a rámu-[illegible]ó [sic] szócska közbevételével; ha az utolsó eset áll, hogy azok [illegible]óhibák, nyiltan meg kellett volna jegyezni stb.

A hitelesség továbbá megkívánja, hogy az oklevélnek ter-[illegible]ete pontosan meg legyen jelölve: eredeti-e, hiteles vagy egy-[illegible]rű másolat s egykorú vagy későbbi korú-e? Különben megbíz-[illegible]sága méltán vonatik kétségbe.

Van nehány oly oklevél is közölve, a mi már ismételve ki [illegible] adva, így például a 12—20. lapon levő *Haller-féle Instructio*

a *Magyar Történelmi Tár* XXI. kötetében, a 212—221. lapon; ugyan a Haller Jánossal volt *követség Reversalisa* ugyanott a 221—223. lapon; a fejedelemtől kapott *Plenipotentiájuk* a 223—224. lapon, az országtól kapott szintén a 224. lapon; az *erdélyi kk-nak és rr-nek Caraffa generalissal 1688. május 9-én kötött szerződése* [Conventio] ugyanazon kötet 225—226. lapjain. Ezt szükségképen meg kellett volna említni, s hogy miért adták ki némelyiket másodszor, a másikat harmadszor is, okát kell vala adni.

Jellemző oklevelek vannak e kötetben, különösen Dunod atyára nézve, a kit Caprara a 109. lapon kegyes és jámbor, de a legbolondabb embernek mond; Apaffi fejedelemre nézve, a kinek utolsó éveiben olykori elmezavarát — a mit eddig csak krónikákból lehetett olvasni — a 222. lapon leghívebb emberei hivatalos levelökben állítják; Teleki Mihályra nézve, a kinek Görgény vára átadása iránti kérelmét Caraffa kiméletes modorban, de tényleg megtagadta, a mint ez a 227. lapon levő oklevélből kitűnik; igen fontos végre a 229. lapon levő legutolsó oklevél, melyből megtetszik, hogy bizonyos ezüst-edényeknek Teleki részére a király által hálaul ajándékozását Caraffa közvetítette. Ez éles világot vet a kercsesorai titkos szerződés történetére.

JAKAB ELEK.

Geschichte der kön. Freistadt Werschetz. Von Felix *Milleker.* Herausgegeben aus Anlass des Tausendjährigen Bestandes von Ungarn vom Munizipal-Ausschusse der königl. Freistadt Werschetz. I. Band XIII. 335. l. II. Band 398. l. Budapest, 1886. Moritz Ráth. Commissions-Verlag. 8-a Druck von Wettel et Veronits in Werschetz. Több a szöveg közé nyomott képpel és 3 könyomatu térképpel. Az egész mü ára 2 frt. A Magyar kiadást forditotta, Buday József, a szerb kiadást pedig Tokin István.

Mindig őszinte és benső örömmel vesszük, ha egy-egy kiválóbb község, vagy valamely akár multjára, akár történelmi szerepére nézve nevezetesebb városunk történetét vagy helyesebben monographiáját iratja meg. A monographiák, s különösen a helyi monographiák a történelmi érzék fejlődésének hévmérői s ezeknek kell egyszersmind majd az iránytűknek is lenni, a melyek a hazai egyetemes történelem iróját vezérelni fogják.

Délmagyarország s a végek története, hol politikai, hadi és közgazdasági existentiáik századokkal ezelőtt épúgy, mint ma, hogy úgy mondjuk, folytonosan kockán forgott, – sokszoros érdekkel bir reánk nézve, mit még sokszorosan fokoznak ottani complikált nemzetiségi viszonyaink.

Épen mindezekért fogadjuk ma benső örömmel Versecz város történetét — nemcsak azért, mert az annak kiadásával járó áldozatot — mi egy municipiumra nézve elvégre is mindig tetemesnek mondható — igazi hazafiui áldozattá szenteli fel az a körülmény, hogy Magyarország ezredéves fennállásának fordulója alkalmából eszközöltetett, hanem azért is, mert e java részben mindenkor német és szerb ajkuakból álló város lakosságának, hol a nemzetiségi szempontok okozta izgalmak nem voltak ritkák, — mondom e municipiumnak történetirója kijelenti előszavában, — hogy a felfogás, mely őt e mű megirásánál vezérlette, magától értetőleg nem lehetett más, mint a magyar állampolgár nézpontja és felfogása.

Művének rendszere és beosztásával *Milleker* is jórészben a Magyar Történelmi Társulat által 1872-ben ajánlott tervezethez csatlakozott.

Kezdi a történelem előtti időkkel, az őskorral és így tér át a római korra, mely utóbbiban Torma Károly kutatásai szolgáltak neki fő vezérfonalul.

Általában művének e szorosabban régészetinek nevezhető része egyik legkiválóbb fejezete monographiájának.

Mindamellett nem tudjuk megérteni, hogyha már — és szerintünk is helyesen, a Tört. Társ. által ajánlott schémát fogadta el, miért adja történelmi munkájának legvégén, a jelenkor rovata alatt városának helyrajzi leirását, természeti viszonyainak, faunája és flórájának ismertetését s földtani történetét, a város nevének keletkezésével egyetemben; — holott a természetes sorrend szerint mindezeket legelől kell vala adnia.

Az őskorra nézve fölvett rendszerek szerint behatóan ismerteti Versecz és vidékének kő, bronz és vaskorbeli régészeti leleteit s ez utóbbi korral kapcsolatban mindjárt áttér a város közelében elvonuló római sánczok ismertetésére, melyek Augustus császár korában keletkeztek. Az ő hadi műveleteibe e város területe is bele volt vonva s későbbi fellegvára is a hajdani római specula maradványain épült.

A népvándorlásból békés emlékeket a város közelében levő »nagy rét« leletei őriztek meg. Hazai okmányainkban állítólag már II. Endre idejében említtetik, ez azonban csak föltevés, mert nyelvészetileg épenséggel nem igazolható. A város maga sokkal később, a török háborúk korában, bizonyára fellegvára körül keletkezett. Az első, valóban hiteles okmányi adat 1439. évi május 18-áról, mely bizonyos »Dominico de Versbecz«-ről emlékezik. Lakosságának tulnyomó részét már Mátyás alatt a törökök elől Szerbiából átmenekült szerbek képezték.

II. Ulászló alatt már, mint kitűnő bortermelő hely ismere-

tes, amikor is 1494-ben a királyi kincstárnok egy hordó borukat 10 és fél arannyal fizeti.

Vára s vele a város 1552-ben került a törökök kezébe s 164 évig nyögte azok jármát. Bécs, majd Buda visszavétele mentette fel végre őket is.

E háborus időkre, 1690-re esik a verseczi keleti orthodox püspökség alapítása is. Ez évben települtek ugyanis le az ipeki érsek, III. Arsenius vezérlete alatt mintegy 30 ezeren a szerbek és albánok Slavoniában és a Tisza jobb partján. Ezek püspökévé szentelte föl azután Versecz székhelylyel Stibicza Spiridiont.

A törökjárom alól való fölszabadulás hajnala 1716-ban virradt fel. És ez a nap egyszersmind érdekes világot vet arra, hogy milyen volt ez a török járom az utolsó években s hogy barátkozott meg azzal népességünk. Versecz ez időben egy agának felügyelete, illetőleg parancsnoksága alatt állott, ki szelid és emberséges bánásmódjával az összes lakosság bizalmát annyira megnyerte, hogy a nép atyjaként szerette őt s örömmel teljesítette szolgálatait. A szerbek nyelvét értvén, velük naponkint barátságosan társalgott. Sajnos, hogy neve nem maradt fenn. Ennek oka azonban főleg az, hogy a nép szerbül rendesen csak »Nas Agá«-nak, a mi urunk nevezte őt.

Temesvár visszafoglalása után tört szivvel távozott innét a jó aga. A telt csüröket s felhalmozott egyéb készleteket, melyek a török hadsereg számára voltak összegyűjtve, magával el nem vihetvén, — a versecziek gondviselésére bizta, azon kijelentéssel, hogy ha hat hét elmultával vissza nem térne, osztozzanak meg azokon testvériesen. — Többé azonban nem tért vissza.

A karloviczi békekötés folytán Temesvár és Aradon kivül mindkét fél erődítményei lerontandók levén, a verseczi fellegvár 1701-ben Oettingen Farkas gróf által hasznavehetetlenné tétetett. Ennek romjain kivül, ma még csak a régi földalatti vizvezeték romjai emlékeztetnek itt a törökökre.

A passzaroviczi béke után 1718-ban Jenő herczeg Mercy grófot nevezé ki főparancsnokul az ujonnan »temesvári Bánság«nak« nevezett tartományban. Ő alá osztatott be Versecz is, melynek területe puszta, néptelen s alsó rétje a hires alibunári mocsarakkal függvén össze, egészségtelen is volt. Ez időre esik III. Károly király rendelete, melynek folytán magyarok és főleg a Rajna mellékéről németek települtek meg számosan Verseczen úgy, hogy ott külön szerb és német község alakult külön polgármesterek alatt.

Versecz ujjászületése az 1716—1737-ig terjedő időszakra esik, midőn a gazdasági viszonyok javulása és emelkedésével, s a selyem termelés meghonosításával, a közjólét emelkedni kezd

20-ban alakul meg a róm. kath. plébánia, 1733-ban III. Károly ndeletére 9 hajón érkeznek ide a letelepülő spanyolok.

1737-ben történt, hogy III. Károly, miután Oroszországnak ivetséges társa volt, háborúba keveredett a törökkel. Ez alkaommal az oláhok is föllázadván, Versecz rommá dulatott és égettetett, 1738-ban, vagyis a következő évben pedig a háború ndes következménye: a pestis szedte áldozatait lakosai között. Ez dőszakra esik a községi levéltár megsemmisülése is, melyben edig köztörténetünkre vonatkozólag is számos becses régi okrat volt.

Mária-Terézia és II. József alatt Versecz mindinkább melkedik, kivált mióta környező mocsarai lecsapoltatnak és lyem-gyár alapittatik falai között; különösen kifejezésre jut ndez, midőn a Bánáttal együtt visszacsatoltatik a hazához s emesmegyébe kebeleztetvén, szolgabirói székhelylyé lesz.

1738-ban kitör az utolsó török háboru, Versecz ujra átéli nek minden keserveit, az oláhok ismételt fellázadását sem véve ki. Harrach gróf által azonban szerencsésen megtartatik és hűségeért egjutalmaztatik.

1795-ben az eddigi két község egy mezővárossá egyesült. I. Ferencz pedig már feltételesen szab. kir. várossá emeli. 1817. ta földesuri terhektől való megváltásán működik sikeresen, emelkedik a városban az ipar, első helyen a selyemtenyésztés s vele a kereskedelem és bortermelés, mignem beköszönt az 1848-iki forradalmi időszak s ezt követőleg e vidéken a »Vojvodina« megalapitása. Monographiánk ezen része már a hazai általános történelem keretében áll s e korszakra nézve rendkivül becses adalékokat szolgáltat. Az alkotmányosság helyreálltával Versecz végleg szabad királyi várossá lesz. 1870-ben pedig önálló törvényhatósági joggal ruháztatik fel. — Százados küzdelmek után tehát ma nevedéseinek méltó jutalmát is élvezi.

Mint elől is említők, mindezek után függelékben adja szerzők a város nevének történetét, melyet a hegyet jelentő szláv szóból származtat, továbbá pecsétjének leirását, a flóra fauna leirását *Waldherr* József tanár s földtani viszonyainak ismertetését *Halaváts* Gyulától, végül pedig jelenlegi közgazdasági és szellemi életét vázolja, nem feledkezvén meg az ott született kiválóbb egyénekről sem.

A kötetek használhatóságát igen elősegiti a kimerítő hely- és névmutató.

Általában véve *Milleker* lelkiismeretes kutatások alapján s a szakirodalom teljes ismeretével és fölhasználásával dolgozott s művének őskori, illetőleg tulnyomólag régészeti és a forradalom időszakára vonatkozó része általános értékü s önálló becsü. E

mellett azonban egy oly hiányára figyelmeztetjük, a melyet lelki ismeretes író létére bizonyára ő is érez és ez az, hogy városának különösen középkori és XVII-ik századbeli történetét meglehető homályban hagyta maradni, — mert a közelében levő városi és megyei levéltárakban arra nézve mit sem talált. Csak egy rövid ideig tartó önálló kutatás az országos levéltárban, melyből egyet len adatot sem használ, bizonyára meghozta volna a maga történelmi kincseit. Mindemellett mint egyik kiválóbb városi monographiánkat, mely a küzdelmet irja le, miként lett egy idegen elemekből alakult végház a magyar államtest hazafias alkatrészévé s miként osztozik annak jó és balsorsában — ismételten örömmel üdvözöljük.

Dr. Szendrei János.

A hunok és magyarok »fekete illetve fehér« elnevezésének megfejtése. Irta Fischer Károly Antal. Budapest, 1888. 97. l.

E röpirat alapgondolatja nem új, sőt nagyon régi. A scythák, kikről a régi írók emlékeznek, tulajdonkép mind magyarok voltak, csakhogy később a hun nevet vették fel, s azután — meg később — a magyart. E scytha-hun-magyarok »fekete és fehérek«-re oszlottak. A feketékhez tartoztak: a hunnok, vagy kunok, bessenyők, avarok sat. sat. A »fehérek«-hez az Árpád alatt bejött, honfoglaló hét törzs. A különbség e két árnyalat közt s ez a mi már szerző saját elmélete - még most is felismerhető a *szürökön*, melyeket a nép visel. Van vidék a hol a fehér, van a hol a fekete szűr divik különféle czifrázatokkal, melyek - szerző szerint - a további nemi, ági különbségek megjelölésére szolgáltak. Szerző az egész országból gyüjtötte az adatokat, maga is vizsgálódott, mily vidéken? mily szürt viselnek? vagyis, hol laknak »fehér«, hol »fekete« magyarok? s vizsgálódásának eredménye egy térkép, mely röpirat 64. lapján látható. s mely a kétféle szűr elterjedését tüntet fel.

Az egész elmélet ellen mindjárt legelőször az a kétség merül fel, hogy habár egy két külföldi író, mint p. o. Ademar *interpolator* szövege »fekete« és »fehér« magyarokról beszél is, és ezt a distinctiót Kézai, s a Képes Krónika forrása a *kunok*ra nézve alkalmazza is: mégis a magyar forrásokban, krónikákban, okleveleken, a magyar föld lakóira nézve soha sehol e megkülönböztetéssel, elnevezéssel nem találkozunk, mi pedig hihetetlen, ha ez az általános, állandó, jellemző különbség volt, hogy az még 1000. mulva is a ruházatban ki van fejezve. Én legalább ily adatot nem ismerek, és szerző sem tud felhozni, mert a mit V. Istvánról mond (22. l.), hogy »Feketenépről« emlékezik, tévedés, a mennyibe

»Feketenép« egy szerémi helység neve, s nevét — *valószínüleg*, mert egyenes adatunk nincs, — az izmaelitáktól, »szerecsen«-ektől vette, kik e vidéken több telepet birtak. De ha eredetiben létezett is volna a különbség, a mostani ruházatból arra következtetést vonni csak ugy lehetne, ha e ruházat stabilitása ily hosszú időre nézve megállapítható volna. Már pedig maga szerző idéz példákat, hogy a szűr is alá van vetve a divatnak, valamint adataiból azt is látjuk, hogy a tényeK sem igazolják elméletét. A székelyek ugyan sötét szűrt viselnek, mi szerző szerint világos bizonyítéka a hún származásnak, de például a Hevesmegyei Bessenyőn fehér szűr divatozik — holott a bessenyők a fekete magyarokhoz tartoztak, sőt az ország legkétségtelenebb »feketeségü« népe a kunok és jászok általjában fehér szűrben járnak.

Szerző sokat olvasott, de azért történelmi ismerete mégis rendkivül fogyatékos és csak abból magyarázható, hogy — mikor a magyar és erdélyi Fehérmegyékről vitatja, hogy azok nem Székes — illetve Gyula-Fehérvártól vették nevüket, hanem »fehér« magyar lakóiktól, mert *felső fehér*megyében nem is volt Fehérvár, feledi: hogy Felsőfehér csak ujabb alakulás, kiválás a régi erdélyi Fehérvár megyéből. Nestort sem érti jól, mert Leger franczia forditásából is, melyet a németekben nem bizván, használ, a 8 lapnak a 19-ikkel való összevetéséből kivehette volna, hogy az orosz krónika a IX. század honfoglaló magyarjait nevezi fekete Ugroknak, mi, mellesleg mondva, egész theoriáját halomra dönti. Jellemzi egyéb iránt történeti felfogását, — hogy még egyet említsek — a mit a magyar — fejedelmi hatalom keletkeztéről mond. Nem hiheti, hogy Árpád előtt ne lett volna a magyaroknak soha fejedelmük,mert hisz a maszagetáknak, »a szorosabb értelemben vett magyaroknak« (79. l.), mikor Cyrust megverték, volt *királynéjuk*, ki Cyrus levágott fejét — mint az iskolában tanúltuk — vérbe mártotta.

Hogy szerző az újabb nyelvtudománynyal és eredményeivel, legyen az finn-ugor, vagy turk, nincs megelégedve, természetes; csakhogy nyelvtudományi ismerete — ugy látszik — csak olyan, mint historiai tudása. A röpirat egyéb iránt hazafias érzéssel, jó magyarsággal, nem minden humor nélkül és bizonyos verve-vel van irva, csak hogy: nem lévén biztos, tudományos alapja, számbavehető, tudományos eredményre sem juthat.

P. Gy.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A márcz. 1-én tartott választmányi ülést Hunfalvy Pál, mint korelnök vezette. Mielőtt a felolvasásokra került volna a sor titkár bejelentette Giczy Kálmán halálát. »A veszteség — mondá — mely közéletünket érte, a mi veszteségünk is, a halott, kit ma délután kisértünk örök nyugalomra, Társulatunknak is halottja: *Giczy Kálmán* első alapitóink közé tartozik, s azóta mindig élénk érdeklődéssel kisérte működésünket. Sőt mióta a közpályától visszavonult, sokat foglalkozott történeti tanúlmányokkal, s családja történetéhez nagy gonddal gyüjtötte az okiratokat. Fáradhatatlan szorgalommal kutatott és kutattatott e czélból, s ha talán teljesen nem is fejezte be az anyag összehordást már is jelentékeny eredményt ért el. A család bizonynyal gondoskodni fog, hogy ez anyag együtt maradjon s lehetőleg kiegészittessék, mely bizonysága annak, hogy a boldogult munka kedvét s tevékenységét még a kor sem tudta megtörni. Ugy hiszem a választmány közérzületével találkozom, midőn a hazánkat ért súlyos veszteség felett Társulatunk részvétének kifejezést adok.«

Ezután *Szádeczky* Lajos élő szóval tartott értekezést Báthory István hadjáratairól az oroszok ellen. Munkája a Hadtörténeti Közlemények-ben fog megjelenni. Utána *Pettkó* Béla olvasta fel *Komáromy* András értekezését »Révay Kata Szidoniai levelei férjéhez«, mely Századokban fog megjelenni.

Titkár jelenti, hogy a Gesammtverein der deutschen Geschichts un Alterthumsvereine Berlinből kérdést intézett az iránt, ha nem volna hajlandó a Társulat érintkezésbe lépni vele? Ennek alapján a titkár fe kérte az igazgatóságot, hogy az egylet szervezetét s alapszabályait küld be, hogy módja legyen az egylet szervezetéről bővebb felvilágositáss szolgálni.

Évdijas tagoknak megválasztattak: *Végh* Endre ügyvéd, *Bolya* Emil k. táblai biró, *Cseh* Kálmán tiszti ügyész, *Nagy* László államvasu tisztviselő, *Sorecz* Endre gyáros és *Garami* Ede (Aj. Szőll Farkas); P. *Elek* J. Endre (aj. a pénztárnak): A rózsahegyi gymnasium tanári könytá (aj. a titkár); Báró *Miske* Kálmán (aj. *Salamon* Vincze); *Boros* Béni ors képviselő (aj. *Szőll.* Ákos.) Koncz Ákos r. k. s. lelkész (aj. Barabás Domokos

Titkár bemutatja a pénztárnok mult havi számadását. E szerént a

bevétel volt	1,961 frt 71 kr.
kiadás »	224 » 18 »
Pénztári maradvány	1,737 frt 53 kr.

Zárt-ülésre kerülvén a sor, titkár bemutatja Sigray Pál társúlati ügyvéd jelentését, hogy a báró Bésán féle 100 ⌗ után kiszabott 60 frt rökösödési illeték töröltetett. A választmány ügyvéd urnak sikeres közbenrásáért köszönetet szavaz.

Kiváló fontosságú tárgya volt a zártülésnek báró Radvánszky la azon ajánlata, hogy ő kész a társúlatnak kiadás végett »Emlékek i történetünkből« czímű collectiójának 2—12 köteteit is átengedni. A súlat az első kötet kiadása iránt a báróval már januárban megkötötte zerződést s midőn Radvánszky a februári ülésben a következő kötetek ása iránt is ajánlatott tett a választmánynak, ez egy újabb bizottságot ött ki (Deák Farkas, Horváth Árpád, Thaly Kálmán, Pauler Gyula, kár s az ügyvéd,) hogy az ajánlatot vegye tárgyalásba s esetleg szeri tervezetet mutasson be a választmánynak.

A bizottság teljesen méltányolta báró Radvánszky Béla nagy hordajánlatát. Házi történetünk fenmaradt emlékeiből aránylag kevés eddig világot s korántsem annyi, hogy abból mívelődés-történetünket lehetne irni. Radvánszky évek óta gyűjti az anyagot, mely összesen osztályba sorozható: I. osztály udvartartás és számadás könyvek len, Rákóczyak, Nádasdyak, Thurzók, Apafy udvaraiból); II. osztály nagyar szakácskönyvek (első lesz egy a XV-ik század elejéről való cskönyv); III. o. leltárak és hozományok (XVI. és XVII. sz.); IV. o. rvos és kuruzsló könyvek. Ha e gyüjtemény pár év mulva a közönség lesz — mívelődés történetünknek egész új világa fog feltárúlni. E emény szerkesztésére senki sem alkalmasabb báró Radvánszky Bélánál: gyar családélet és háztartás czímü alapvető munkájával bebizonyította A választmány örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy e rendkivül s, kiváló pontossággal bíró s a nagy közönséget is érdeklő collectiót é tegye s a kiküldött bizottság javaslatára elfogadta a kiadást s báró án-szkyval megkötötte a szerződést.

VIDÉKI TÁRSÚLATOK.

A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társúlat mult évi álkodásának eredménye fekszik előttünk a társúlat *Évkönyv*-vének hat ében. Örömmel látjuk ebből, hogy az alsó Duna és Tiszaköz történellmének kutatását oly serény társúlat vezeti, a mely versenyez a legbb vidéki társúlatokkal. A mult év folyamán a következő felolvasáartattak a Zomborban székelő társúlat kebelében és jelentek meg az nyvben. *Grosschmid* Gábortól, a társúlat titkárától *Kolluth* dunaparti g monografiája. *Iványi* Istvántól, a társúlat alelnökétől: Adatok Baja

város történetéhez, továbbá: Bács vármegye fő- és alispánjai a két utolsó században. *Dudás* Gyula a társúlat egyik legmunkásabb tagjától: Az érmekről, tekintettel a vármegye területén előfordúló éremfajokra; majd a zentai curialistákról több közlemény. *Balla* Pál tanúlmányai »Tétel«, »Sóvár« és »Zemony« magyar őrhelyek felállításáról és elnevezéséről. *Zomborcseries* Györgytől: A hegyesi csata 1849-ik évi jul. 14-én (16 aranynyal jutalmazott munka a csata emlékére emelt szobor leleplezésének ünnepére). Végül *Grosschmid* Gábortól egy, a 3 utolsó füzetet betöltő nagy tanúlmány Magyarország népesítésének áttekintése, figyelemmel Bács-Bodrog vármegye történetére, korszakonként az Árpádoktól a jelen századig. — A társúlatnak a mult évben 2 alapító, 23 működő és 184 pártoló tagja volt. Elnöke *Schmausz* Endre, a vármegye alispánja.

— A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársúlat Értesítőjének legutóbb megjelent (III. évf. 3 füzetét) *Ormos* Zsigmond főispán, a társúlat elnöke nyitja meg »A mester és tanítványa« czimű emléksoraival, melyeket Markó Károly tájképfestőnk és tanítványa Szilassy Géza emlékének szentel. 1859-ben Florenzben ismerkedett meg velök. A mester 1860-ban 70 éves korában halt meg, a tanítvány még 1859. nyarán. Második közlemény a Laczkfyak története a nápolyi hadjárat alatt dr. *Karácsonyi* Jánostól (II. közl.) Az utolsó *Ruisz* Gyula dolgozata: A mezőhegyesi állami ménesintézet alapításának történetéről. — Tárcza és vegyes hírek zárják be a füzetet.

— A Mosonymegyei Történelmi és Régészeti Egylet kiadta múlt évi jelentését, mely az egyletnek f. évi febr. 11-én tartott közgyülésén olvastatott fel. Ez volt az egylet ötödik rendes közgyülése, s ez is az egylet gyarapodásáról, emelkedéséről tanúskodik. Tagjai száma növekszik, gyüjteményei szaporodnak, régiségtárát használja a közönség. Évenként ásatásokat rendez így a mult évben felfedezett nezsideri sirmezőn 27 sírt ástak fel s az ott feltárt leleteket e közgyülésen mutatták be. A Jankovics levéltár rendezéséhez is hozzá fogtak. Ő felsége 300 fttal járult az egylet czéjaihoz.

AZ AKADÉMIA ÜGYE A KÉPVISELŐHÁZ ELŐTT.

— Thaly Kálmán az Akadémia érdekében nagyhatású beszédet tartott a képviselőház febr. 11-iki ülésén. Mindenekelőtt védelmére kelt legelső tudományos intézetünknek amaz illetéktelen vádak ellen, melyekkel némelyek a sajtó részéről az utóbbi időben méltatlanúl illeték. Adatokkal mutatja ki, hogy az akadémia amaz állítólagos gazdasága, melyet némelyek oly tendentiosusan emlegetnek fel, korántsem oly nagy, mint azt sokan gondolják. A vagyon felét, egy millió értékben, az akadémia palotája képezi, a mi pedig holt tőke, kamatokat nem hajt. A vagyon másik felét részint a bérház képezi; részint fölhitelintézeti 5%-os papirok, s melyek 4%-os papirokra való convertálás következtében jóval kevesebb

vi jövedelmet hajtanak, mint előbb. Nagy jövedelemcsökkenés újabban, hogy 1884 óta állami adó alá esik az akadémia bérháza, a mely után 11,500 frt évi adó fizettetik. Az állam évenkint 31,500 forintot szavaz meg az akadémia rendelkezésére. Mindezzel együtt az akadémia összes évi jövedelme a hirhedt nagy gazdagságból 100,000 frtra rúg, a melyből tulajdonképeni czéljaira és hivatására, a három osztály számára, ezeknek minden kiadványára, szépirodalomra, nyelvészetre, történelemre, jog- és államtudományra, statisztikára, bölcsészetre, természettudományokra és mathematikára, végül haditudományokra egészbenvéve csak 50,000 frt marad. Ez az a nagy gazdagság, a mely mellett sok megbirált jó munka egyik évről a másikra kénytelen várni a kiadásra: a tiszteletdijról az írók sokszor lemondanak, hogy munkájok kinyomatható legyen. A tiszteletdíj a lehető legcsekélyebb; a rendes tagok, kik régebben némi csekély fizetésben részesültek, ez idén ötnek kivételével nem kapnak semmit. A bérházadó ily viszonyok mellett tetemes összeget von el az akadémia tulajdonképeni rendeltetésétől. Méltányosnak tartaná, hogy az elengedtessék s határozati javaslatot nyujt be, hogy az akadémia palotájának és bérházának adómentességéről a kormány mielőbb törvényjavaslatot terjesszen elő. Az egész képviselőház osztatlan figyelemmel és rokonszenvvel kisérte Thaly beszédét s *Trefort* Ágoston cultusminister, az akadémia elnöke, sietett kijelenteni, hogy ő ismervén az akadémia pénzügyi viszonyait, elfogadja Thaly javaslatát. *Wekerle* Sándor pénzügyi államtitkár elvi szempontból támaszt nehézségeket. *Schwarz* Gyula is hozzá szólt s melegen pártolta Thaly indítványát. *Tisza* Kálmán miniszterelnök mint pénzügyminister ama köztetitő indítványt teszi az elvi nehézségek legyőzése mellett a czél elérésére, hogy Thaly Kálmán visszavévén határozati javaslatát, elégedjék meg a kormány ama nyilatkozatával, hogy ezen kérdéssel foglalkozni fog és még ez évben javaslatot fog a törvényhozás elé terjeszteni. *Thaly* Kálmán megnyugodott a miniszterelnök igéretében, a miből remélhető, hogy az akadémia eme méltányos kívánsága nemsokára beteljesül.

IRODALOMTÖRTÉNETI APRÓSÁGOK.

A leydeni 1684. febr. 8-tól 1685. u. a. napjáig megjelent dissertatiók gyüjteményében, melyet a leydeni egyetemi könyvtár igazgatója, Dr. Du Dien szivessége által hosszabb ideig Pesten használhattam, a következő magyarországi nevekkel találkoztam:

David Spielenberger, Med. Stud. Leutschovia Hungarus, barátjának Christian Schweitzernek de passione hysterica czimü, Leydenben Abraham Elzeviernél megjelent dissertatiója végén négy latin distichonban énekli ennek a munkának becsét. A görlitzi Schweitzer 1684. április 11-én lett doctorrá. Spielenberger David — így iratik Album studiosorum Academiae Lugduno-Batavae 662. lapján — 1683. augustus 18. húsz éves korában iratta magát a leydeni egyetem orvosi osztályába.

Stephanus Feiervari, Transylv. Ung. 1684. jun. 23-án letett doctoratusa alkalmával adja ki de scorbuto című dissertatióját. Ajánlva van:

Spectabili ac generoso domino d. Michaeli Teleki, de Szeek, serenissimi principis Transylvaniae consiliario intimo: inclytorum comitatuum Torda et Mara-Maros comiti supremo, arcium Huszt, et Keő-Vár capitaneo itidem supremo, vigilantissimo, strenuisissimo, Ecclesiarum Reformatarum nutritio indefesso, vivo pietatis, constantiae, benignitatis et in afflictos liberalitatis exemplari, literarum et literatorum Moecenati munificentissimo domino ac patrono suo liberalissimo, hoc quale quale munusculum humillime offert et dedicat Steph. Feiervari, author.

Közli: Kaufmann David.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

L. de Kercael, Jean de Capistran, son siècle et son *influence*. (*Bordeaux-Paris, Hatton. 1887.* XX. 182. l. 160. 1 Fr.)

Russlands Freundschaft 1799—1849. Ily czím alatt a. Neue Freie Presse f. évi január 18-iki száma hazánkat is érdeklő tárczát hozott. Szerző kiszámítja, mennyibe került Ausztriának 1805- és 1806-ban az orosz segély. Tulajdonképen Oroszországnak kellett volna hadai élelmezése után Ausztriának fizetnie. E tartozást azonban csak részben fizette meg és ekkor sem készpénzben, hanem nagyobbrészt nemes fémben meg rézben. Csakhogy az oroszok 1809-ben Galiczia megszállása alkalmával e réz rudakat zsákmány gyanánt magukkal hazavitték. Az 1813—1815. években sem fizettek az oroszok jóformán semmit elszállásolás- és fentartásért.

Mikor 1849-ben Paskievics herczeg segélyére sietett az osztrák hadaknak hazánk leküzdésére, Windischgrätz herczeg és Caboga tábornok Varsóban olynemű szerződést kötöttek, melynek értelmében a bécsi udvar a Magyarország ellen induló 117,000 főre rúgó orosz gyaloghad és 26,350 ló eltartását elvállalja olyformán, hogy havonkint (május havától kezdve) kerek számban 1 millió forintot fizet, fát és szalmát ingyen szolgáltat és a beszállásolást is elvállalja, jobban mondva a lakosoknak rójja azt fel. E szerződést gr. Caboga és Rönne orosz tábornok május 29-én Varsóban végleg megkötötték. Mennyibe került az orosz okkupáczió, pontosan ugyan senki sem tudja; a készpénzben fizetett összeg azonban a fentebbi adatok nyomán megközelítőleg kiszámítható.

Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. 1887. XIII. köt. 1. füz. 61—74. lap. E folyóiratban, mint már röviden jeleztem, *Heinemann L.* ily czímű értekezése látott napvilágot: »*Zur Kritik ungarischer Geschichtsquellen im Zeitalter der Árpáden.*« Szerző a Monumenta Germaniae számára a magyar krónikákból ama helyeket kivonatolta, melyek a német történelemre fontossággal bírnak. Ez alkalomma behatóbb kutatást tett az elveszett Gesta Hungarorumot illetőleg, melyet,

hazai íróktól eltekintve, Aventin is felhasznált. Értekezésében közzéteszi ebbeli kutatásainak eredményét és végül — ő elsőnek — megkisérti a Gesta reconstruálását.

Archivio della R. società Romana di storia patria. 1887. évf. X. köt. 1—2. füz. *Bryce G. La »vita Justiniani« di Teofilo abate.* — *Alemanni*, a vatikáni levéltár őre a 17. században, egy »Vita Justiniani imperatoris«-ról emlékszik meg. (Procopius Anecdotá-inak kiadásában.) E mű később elveszett. Bryce kimutatja azonban, hogy ily munka nem létezett és hogy Alemanni, egy valószinüleg *Giovanni Tomco-Marnavich, zágrábi kanonok és bunyiai püspöktől* szerkeszetett rövid munkájából merité adatait és egyúttal e hézagos munkát tartotta — tévesen — ama »vita« maradványának.

Historisches Jahrbuch. Kiadja a Görres társulat. 1888. évf. 1. füz. 165—166. old. Ismertetés a Századok és Történelmi Tár 1886. évi tartalmáról. — A 130. lapon *Krones* Helfert osztrák történetét birálgatja.

Sitzungsberichte der phil.-histor. Klasse der k. Akademie der Wissenschaften zu Wien. 1886. 112. köt. 1. füz. *Miklosich, Die serbischen Dynasten Crnojević.* (29—92 lap.) Miklosich közzé tesz 7 szerb nyelven irt levelet (német fordítással együtt,) melyeket Skender beg Crnojević, Montenegrónak és a szomszéd partvidéknek muhamedan hitre tért török helytartója Velenczéhez intézett.

Karge Paul, Die russisch österreichische Allianz von 1746 und ihre Vorgeschichte. (Göttingen. Peppmüller 1887. 136. l. 2. M. 50.)

Semkowicz A., Kritikai kutatások a lengyel történetből, elkezdve Dlugoss Jánostól 1384-ig. (Lengyel nyelven.) Krakkó. Az Akadémia kiadása. 1887. 8-o XV. 406. l. 15. M.

Keintzel Georg, Über die Herkunft der siebenbürger Sachsen. A beszterczei főgymnasium programmjában. 1887. 52. old.

Giannelia Basilio. La legislazione penale e le istituzioni carcerarie in Austria dai tempi di Maria Teresia ai nostri. Memoria. (Innsbruck. Wagner. 1887. 69. l.)

Caro Jakab, Geschichte Polens. V. 2. 1481—1506. (Gotha. Perthes. 1887. XII és 501—1031. l. 10. M.)

Muhlenbeck E., Étude sur les origines de la Saint-Alliance (Strassburg. Heitz. 1887. 332. l. 6. M.)

Zeitschrift für katholische Theologie. 1887. 4. füz. *Pierling, Báthory et Possevino.* (Birálat,)

Bradley W. A dictionary of miniaturists, illuminators, calligraphers and copyists. I. (London. Quaritch 1887. 8-o X. 363. l. 17. M.) Hézagpótló munka, mely számos miniaturfestő életrajzát közli. Köztük *Attavante* és *Clovio Giulio* életrajzát és műveit is, kik Hunyadi Mátyás király megrendeléséből készítettek jeles munkákat. A Clovió-ról szóló czikkben idézett irodalom azonban hézagos. Pótlékot közöl Dr. *Frimmel* a »*Mittheilungen des österr. Museums für Kunst und Industrie*« cz. folyóiratban. (1888. 1. füz. 18. l.)

Stiefrater L., Beitrag zur Geschichte des Buchdrucks und Buchhandels in Steiermark. (Wien. 1888. Verlag d.-österr. Buchhändler-Correspondenz. 53. l. 80. Pf.)

Gazette archéologique. 1887. 9. és 10. füz. *Émile Molinier: Le reliquiaire de la vraie croix au trèsor de Gran (Hongrie.)*

Sybel, Historische Zeitschrift. 1888. 59. köt. 2. füz. — *Trefort, Essays und Denkreden.* Ismertetés (309. l.) — *Österreichs Theilnahme an den Befreiungskriegen. Nach Aufzeichnungen von Gentz.* Ismertetés (357. old.) — *Caro, Geschichte Polens.* V. 1. — Bírálat (365. l.)

Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens. XX. köt. 1886. — *Markgraf, Heinz Dompnig, der Breslauer Hauptmann.* Dompnig Hunyadi Mátyás királynak és Stein György, a szileziai magyar párt vezérének köszönhette, hogy Boroszló kapitánya lett. Mátyás halála után azonban ellenfelei, politikai magatartása miatt, 1491-ben lefejeztették.

Leipziger Centralblatt 1888. 4. sz. *Ismertetések: Dümmler, Gesch. des ostfränkischen Reichs.* (II. köt. 2. kiad.) *Lorenz, Deutschlands Geschichtsquellen.* (2 köt. 3. kiad.)

Das Ausland. 1888. 1. sz. *Krauss, zu Volkskunde Kroatiens und Slavoniens.*

Nachrichten von der kgl. Gesellschaften und der Universität zu Göttingen. 1887. 18. sz. *Reifferscheid: Des Kaiser Sigismunds Buch von Eberhard Windeck und seine Überlieferung.*

Schybergson, Finlands historia (Helsingfors 1887. 3. M. 50.)

Journal des Savants. 1887. Nov. — *Barthélemy-Saint Hilaire:* Csoma de Körös.

Nogueira Alves. Der Mönchsritter Nicolaus Durand von Villegaignon. (Lipcse. Brockhaus. 1887. 4. M.) Villegaignon, a máltai lovagrend egyik legvitézebb tagja, I. Ferdinánd idejében hazánkban a törökök ellen is kitűntette magát.

Deutsche Literaturzeitung. 1888. 4. sz. *Dümmler, Gesch. d. ostfränk. Reiches.* I. köt. 2. kiad. Bírálat. — *Vámbéry Ármin, Das Türkenvolk.* Ismertetés.

Dolleczek A. Geschichte der österreichischen Artillerie bis zur Gegenwart. 2. köt. Nach officiellen Quellen. (Bécs. Seidel. 734. l. 10. forint.)

Salles Felix, Annales de l'ordre Teutonique. (Wien. Braumüller 1887.) E munkában szó van többi között a német lovagrendnek a Bárczaságon vitt szerepléséről. Külön fejezet pedig Szt.-Erzsébet ereklyéinek történetével foglalkozik (a 2. mellékletben.)

Römische Quartalsschrift für Archäologie und Kirchengeschichte (1887. 4 füz.) *Papst Gregor und Kaiser Sigismund* im J. 1414.

Geldsdorf H., Die Frage der Wahl Erzherzogs Jozefs zum römischen König, hauptsächlich von 1750—1752. (1887.)

Rademacher, Die ungarische Chronik als Quelle deutscher Geschichte (1887. Programmértekezés, külön lenyomatban is kapható. Lipcse. Fock.)

Xénopol A. D., Études historiques sur le peuple roumain. (Paris. Leroux. 1888. 4. Franc.)

Obéciní A. Les origines de l'histoire roumaine. (Paris. Leroux. 1888.) Publié par. *G. Bengesco.* — 3. Franc.

Urechi, Chronique de Moldavie. Text roumain et traduction française par *Em. Picot.* (Paris. Leroux 1888. 25 Fr.)

Zeisberg, Zur Geschichte der Räumung Belgiens und des polnischen Aufstandes. 1794. Nach Lasey's Vorträgen an den Kaiser. (Bécs. Tempsky. 1888. 87. lap) Külön lenyomat az Archiv für österreich. Geschichte-ból.

Schultz, Habsburg-Studien. (A Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschungban. 1887. 4. füz. 513 l. Külön lenyomatban is kapható.) Ugyanezen füzetben *Hauthaler Vilmos* benczés tudós a Piligrim passaui püspök által hamisított oklevelek ügyében nyilatkozik. (604 l.)

Zeitschrift für die Geschichte des Ober-Rheins. Új. foly. 2. köt. 34—68 l. *Simson, Über die wahrscheinliche Identität des Fortsetzers des Breviarium Eckamberti und des Monachus Sangallensis.* Simson e czikkben bizonyítja, a mit már Zeumer valószinünek tartott, hogy t. i. a Monachus Sangellensis (kinek müve hazai történetünket is érdekli) és a megnevezett másik krónikának folytatója egy és ugyanazon személy, Notker, a »hebegő« barát.

Geographische Universal Bibliothek. Új foly. 23 sz. *Bergner Rudolf, Die deutschen Colonien in Ungarn,* (Weimar. 1887. 20 Pfennig.)

Heinrich Neugebauren, Johann Honterus, der Reformator der Sachsen in Siebenbürgen. (Barmen), 1887. 41 l. 10 Pf.)

Gelcich-Thallóczy, Raguzai Oklevéltár. Ismertette *Wertheimer* a Pester Lloydban 1888. febr. 10-én. Ugyancsak a Lloydban (febr. 17. és 18.) ismertette Silberstein Adolf Marczalinak II. József-ét.

Hirn, Erzherzog Ferdinand II. von Tyrol. (2-ik köt. 1887. Innsbruck. Wagner). Az utolsó fejezet a török-magyar küzdelmekről szól. Ismertetését közli a lipcsei Centralblatt 1888. 7. száma.

Abel, Jahrbücher des Fränkischen Reiches unter Karl d. Grossen. (I. köt. 768—788. 2. kiad.) Átdolgozta *Simson:* Lipcse. 1888. 700 l. 16 M.

Hoernes, Dinarische Wanderungen in Bosnien und Herzegovina. (Bécs, Hölzel. 1888. 376 old. 7 M.) Hazánkat az utolsó fejezet érdekli.

J. Roth., Aus früher Zeit. Bilder aus der Geschichte des Hermannstädter sächsischen Capitels. A. D. 1600—1607. (Hermanstadt. Krafft in Comm. 1887. M. 1.)

Schwicker, Kroatien nach Land und Leuten. (Unsere Zeit. 1888. 2. füz. — *Krones, Zur Volkskunde Kroatiens und Slavoniens.* (Az Ausland-ban. 1888. 4. sz.)

Schiekl Ferencz, Leopold I. und die österr. Politik während des Devolutionskrieges 1667—1668. (Lipcse, Wigand. 1888. VI. 160 old. 1 M. 50.)

Összeállította: Mangold Lajos.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1888. JAN.—FEBR.

»*Batizfalvy István.* A magyarországi protestans egyház története. Bpest, 1888.« Ism. *Török István. Prot. Közlöny* 8. sz.

Beliczay Jónás. A czímerekről. *P. Napló* 51., 52. sz.

Borsos István. Részlet Kocsi Csergő Bálint egyháztörténeti művéből. *Pápai Ifjusági Lap* 6., 7. sz.

Boszorkánypör a XVII. századból (Komáromi) *Komár. Lapok* 2. sz.

Dezső Adolf. Egy igénytelen adat Nyitraváros történetéhez. A káptalan-utczai birósági jegyzőkönyv 1698—1796. *Nyitramegyei Közlöny* 2. szám.

Dudás Gyula. Kritikai jegyzetek Szeged történetéhez. *Szegedi Hiradó* 23. és köv. szám.

Fábián János. Jókai Mór és Érsekújvár. *Érsekujvár és Vidéke* 4. sz.

Fludorovics Zsigmond. Egy 16. századbeli régi okmány. (Máramaros-Sziget városának rendelete 1596-ból magyar nyelven.) *Szatmármegyei Közlöny* 4. szám.

»*Gelcich József.* Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. Bpest, 1888.« Ism. *Egyetértés* 1. sz.

Gyulai Rezső. Adalék megyénk monografiájához. *Komáromi Lapok* 5. sz.

Horváth Jenő. (R.) A hadügyi történetirás. *P. Napló* 46. sz.

Janesics Tihamér. Időszerü statisztika. (A legkeményebb telek.) *Maros* 15. sz.

Karácsonyi János. Maróthy János, macsói bán élete. *Békés* 1—6. sz.

Magyar történetirás titkaiból. *Pocnix. Erdélyi Hiradó* 38. sz.

Marczianyi György. Egy hétszázéves történelmi és genealogiai balhit. (Croy-család.) *Vasárn. Ujság* 6. sz.

Mészáros János. Egyházi emlékeink állapota a XVI. században. *Pápai Ifjusági Lap* 6. sz.

Milet: János. Budapest régi emlékei. *Félegyháza és Vidéke* 6. és köv. sz.

Oglár bég a sikulai erőd és környéke parancsnokának levele Kiss Istvánhoz a solymosi vár parancsnokához 1666-ból. *Bud. Hirlap* 33. szám *Halasi Hiradó* 8. sz.

Oláh György. A boszorkányok Békés vármegyében. (Művelődéstörténelmi vázlatok a mult századból.) *Békésm. Közlöny* 1. és köv. sz.

Propper N. János. A tizedes időszámitás. *Debr. Ellenőr* 10. és köv. sz.

Rácz Lajos. Nemzeti emlékek Bajorországban. *Gömör-Kishont* 8. sz.

»*Récsei Viktor.* Sopron ó-kori neve és a sopronmegyei római feliratok. Sopron, 1887.« Ism. —*m*— *Nemzet* 1855.

Reizner János. Kritika Szeged monografiájának kritikája fölött. *Szeged Hiradó* 31. és köv. sz.

Szilágyi Sándor. Régi gunyrajzok. *Vasárn. Ujság* 1. sz. két képpel.

Szűts Sándor. Adatok Szántóhalma és Szent-András történetéhez. *Hunyad* 3—5. szám.

Szörny-család oklevéltára. I. rész 1234—1398. Bpest, 1887.« Ism. *Szilágyi Sándor. Nemzet* 29. sz.

Ujhegyi Béla tanúlmánya. A Báthoryak. *Kolozsvár* 33. sz.

Fehér Sámu. Két megszünt köztörvényhatóság a Szepességben. 1. A tizenegy város köztörvényhatósága. 2. A tiz lándzsások székének köztörvényhatósága. *Szepesi Lapok* 1. sz.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

— Az Archaeologiai Értesítő VIII. évfolyamának I. száma megszokott változatos tartalommal jelent meg. Hét önálló értekezés, öt vidéki indósítás újabb kutatásokról, gazdag irodalmi és különfélék rovata foglalhatók benne. *Henszelmann* Imre tanúlmánya nyitja meg az ó-egyptomi művészetről. *Reiner* Zsigmond az ispalánkai bronzleletről ír Alsó-Fejérmegyében. *Kuzsinszky* Bálint az ó-budai papföldi ásatásokról a befejező közleményt adja. *Frölich* Róbert a krasznai aranyleletről, *Hampel* a szerkesztő az ott talált aranyrudak koráról és rendeltetéséről értekezik. *Haszka* az udvarhelymegyei derzsi falképeket ismerteti (9 ábrával.) *Dr. Réthy* László egy fontos és eldöntetlen kérdéshez szól hozzá, az úgynevezett hun-székely íráshoz s azt hiszi, hogy az u. n. hun-székely írás nem egyéb a béberírás mintájára készült gyártmánynál.

— A Hazánk jan. füzete a 30—40-es évek történetéhez szolgáló szpolékos adatok tárháza. *Jakab* Elek, br. Wesselényi Miklós pöréről a trón előtt — *Lehoczky* Tivadar a beregmegyei nemzetőrökről ir, *Kerékgyártó* Elek: Kossuth főbenjáró pere tárgyalásáról, *Hőke* Lajos napjaink történetéről, *Szalay* József egy honvéd élményeiről, *Abafi* szentesi boszorkány perek nyers actáit végzi be: ebben is mint az előbbi közleményekben több latinellenes hibával s rosszúl kiolvasott értelmetlen latin szóval. A *febr.* füzet a 20—40-es évek történetéhez járúl adalékokkal, s részben az előbbi közlemények folytatásait hozza. *Abafi* Perczel Mórról közöl egy ócsárló levelet; Ócsai Balogh Péterről egy életrajz-félét; »a nemesi jog védelme« cím alatt Ungmegye 1833. gyűlésén elmondott hat dictiót; a 48-iki pozsonyi gyűlésről 3 egykorú levelet; és Szemere Bertalan egy rövid levelet. *Kalovich* Lajos is feldolgozatlan adatokat az 1825—27-iki országgyűlésről. *Lehoczky* a beregmegyei 1841-iki vallásmozgalmakhoz járúl új adattal. Nehány pasquillus zárja be a füzetet.

— A Figyelő jan. és febr. füzetének közleményei között, melyek egy része hónapok, söt évek óta folyó czikkek folytatása, a történetkedvelöt leginkább érdekelheti *Váczy* Jánosnak *Rimay* Jánosról a XVII. sz. ismeretes fejáról közölt czikke, melyet a b. e. *Ipolyi* Arnold által szerkesztett s az akadémia tört. bizottsága által kiadott »Rimay János államiratai és levelezése« alapján irt.

— A Budapesti Szemle februári füzetében *Wertheimer* Ede kiadatlan források alapján igen becses adalékokat a kereskedelem és ipar újabb

történelméhez Magyarországon: Mária Theresia koraból. Sok új edd ismert adatot hoz napfényre bécsi és budapesti levéltárakból, felhas a nyomtatott munkákat is. — Ugyane füzetben *Acsády* Ignácz Maurernek Kollonits bibornokról irt életrajzát s beható bírálat alá az elfogult szerző tévedéseit, hiányait, mulasztásait, botlását.

— Az Erdélyi Muzeum-egylet történettudományi szakos kiadványainak m. é. utolsó füzetében dr. *Finály* Henrik a krasznai leletet ismerteti, *Téglás* Gábor ugyanarról ír »A háromszéki aranykincs alatt. Dr. *Szécsy* Károly, Döbrentei folyóiratáról az »Erdélyi Muzeum közöl irodalomtörténeti érdekes tanúlmányt. *Brassai* Sámuel a Fiok I által magyarra fordított Sakuntala hindu drámáról ír kedvező bír Végül *Király* Pál ismerteti a dák fegyvereket és várakat a Traján osz

— A Ludovika Akademia Közlönye f. é. II. füzetében Rónai *H* Jenő társulatunkban tartott felolvasása és folyóiratunkban is közzétet kezése olvasható: a magyar hadi történetírás ügyében. *Szécsy* Mór hon zados a pozsonyi hídfőnél 1809-ben a francziákkal vívott harczot ism

— A Magyar Nyelvőr jan. és febr. füzetének változatos nyel és népnyelvhagyományi közleményei mellett a történetkutatót és ke leginkább érdekelhetik *Alexics* György tanúlmányai folytatása a n elemekről az oláh nyelvben.

— Az »Armenia« jan. füzetében *Márkovich* Jakab az örmén ténelemből Tigrán uralkodását irja le (Kr. e. VII. sz.) *Gorrik* G Agauthangelos örmény történetíróról értekezik, a ki Kr. u. a III. század élt. A februári füzetben mindketten folytatják czikkeik előbbi az örmény történelemből Váhákên életrajzát adja.

— A Magyar Sion jan. füzetében is van egy történelmi *Fábián* Jánostól az érsekujvári erőd alapításáról Várday Pál által a század közepén.

— Az Ungarische Revue jan. füzetében *Hampel* József a köz drót-zománczról értekezik, számos illustratio kiséretében; a februári ben *Vosinszky* Mór adja érkezését a lengyeli praehistoricus sánczról. kettő eredetileg az Archaeologiai Értesítőben jelent meg. *Wertheimer* a kedelem és ipar történetéhez Magyarországon szól hozzá, a többi rov történettudománynyal nem állanak kapcsolatban.

— A »Romaenische Revue« febr. füz. befejezi Huru krónikája tetését Kun László hadmíveletéről Moldovában »ad reducendos Cu fugitivos«, a többi czikk modernebb politikai és irodalmi dolgokr

IRODALMI SZEMLE.

A mult hónapban irodalmunk s főként történeti irodalmunk köztük több nagybecsü munkával szaporodott, mintegy élő czáfola vádnak, hogy közönségünk nem olvas. E munkák nagy része ho tanúlmányt kiván, hogy sem ily rövid idő alatt alaposan ismertetl

— *épen* ezért most csak rövid felemlítésökre szoritkozunk, fentartván magunknak, hogy kivált a történeti munkákra még vissza fogunk térni.

Mindenek előtt *Grünwald* Béla »Régi Magyarországjára« hívjuk ki olvasóink figyelmét. A Budapesti Szemle olvasói egyes részleteket ismernek belőle s e közlemények már akkor is nagy figyelmet keltettek, — de most előttünk van a valóban nagyszabású munka egészen, egy szép és diszesen kiállított kötetben. Grünwald ott kezdi munkáját, hol »a nagy pipájú s kevés dohányú« Magyarország végződött, s hol az a korszak kezdődött, mely az »extra Hungariam non est vita« jelszót találta fel sok mindenféle fogyatkozás eltakarására. Grünwald nem jár taposott ösvényen, a száraz akták mást beszélnek neki, mint azoknak, kik előtte használták — legalább részben, mert ő kutatásait mindenre kiterjeszté — Ő igazán megmagyarázza s megérteti olvasójával, hogy miért volt az 1711—1825 közti korszak a hanyatlás *és* süllyedés kora. Minden tekert számításba vesz, minden mozzanatra kiterjeszti figyelmét. S ha szomorú is a kép, melyet igy megalkot — de nem ment a vigasztalástól. Látjuk a háttérben a jobb idők hajnalát derengeni: a kibontakozást a rendi alkotmányból. Egyszerre tanit és gyönyörködtet e könyv, mert nemcsak jól, de szépen is van irva.

Örömmel látjuk, hogy iróink mind inkább kezdenek az eddigelé nagyon is elhanyagolt XVIII-ik történetével foglalkozni. Épen a Grünwald által tárgyalt korszak politikai irodalmáról irt egy kimerítő terjedelmes önálló munkát *Balásy* Géza »*A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*« czim alatt. Kitűnő készült munka nagyobb apparatussal, az anyag teljesebb ismeretével, mint ez. Hiszen olyan keveset tudott irodalmunk épen ezen idők nagyon fontos röpirat irodalmáról: s most e monographiában mondhatni rendkivül sok új tárul fel az olvasó előtt. Azonban e munka korántsem egyszerü anyaghalmaz: az anyag teljesen van csoportositva s könyvben áttekinthető. A nagy közönség is élvezettel fogja olvasni, azoknak pedig kik a közpályán dolgoznak nélkülözhetetlen. Elfogúlatlanság s részrehajtatlanság egyik főérdeme e könyvnek.

Bizonynyal nagy hatást fog tenni *Görgey* István munkája is 1849-ből, melynek közelebbről második és harmadik kötete hagyta el a sajtót. Görgey István a fő sulyt Görgey Arthur szereplésére fektette. Valóban nem volt elég neki tudni a, hogy a Görgey Arthur ellen emelt hazaárulási vád az első benyomás keserűsége alatt keletkezett; ő azt ki is akarta mutatni. Évek óta gyüjti az adatokat, s e részben is oly becses anyagot hozott össze, mely nélkül a forradalom történetét — bár mily nagy ég is annak irodalma — megirni nem lehet. De ő magyarázza is okmányait, historiai kritikával is él: hozzá férhetőkké teszi azokat az olvasónak. És bármennyire is érezhető munkáján, hogy azt bizonyos mértékig szeretettel dolgozta, de elfogultság, részrehajlás nem nem vezette félre tollát. Görgey Istvánt e munkája jelesebb történetiróink sorába emeli. Bizony kár volna, ha ezzel letenné tollát. A III-ik kötettel a munka be van fejezve.

— A Magyarországi Középiskolai Programmok Repertoriuma megjelent a Franklin-Társulat kiadásában. Az 1850—85 közt kiadott programm-értekezések repertoriuma ez. A Franklin-Társulat valóban igen nagy szolgálatot tett az íróknak e repertorium kiadása által, melyet Dr *Panyák* Ede tanár állított össze. Nagy, igen nagy hiányt pótol az. Közel negyven év óta százakra megy a programm-értekezések száma. Bár a programmok leginkább a főiskolai könyvtárakban megőriztetnek — de azért alig lehető, hogy sok ember volna azok tartalma iránt tájékozva. Pedig minden feldolgozónak ismernie kell az ő szakjában megjelent előmunkálatokat; már most a nem tanárok, kiknek a programmok különben sem állanak rendelkezésökre, hogyan szerezzenek maguknak tudomást azokról, mi a programmokban látott világot? Ez a repertorium hosszas kereséstől és utánjárástól menti meg a szakembert. Egy jól irt tájékoztató bevezetés szolgál útmutatóul a könyvhöz. A programm-értekezések szakok szerint vannak csoportosítva, mi a kutatást nagyon megkönnyíti. A történetbuvárok különösen a történelem és monographiák rovataiban találnak meg becsülhetetlen anyagot. Kétségtelenül az elmult 45 év alatt elég selejtes munka jelent meg; de a ki ezt a repertoriumot végig nézi, meggyőződik hogy sok nagybecsü feldolgozott és forrásmunka is látott e programmokban világot. Épen ezért felhivjuk e munkára olvasóink figyelmét. A programm-irodalom hazánkban olyan dimensiókat öltött, hogy azt többé mellőzni nem lehet. Dr. Panyák ur könyve nagyszorgalommal s dicséretes pontossággal van összeállitva.

— Rónai Horváth Jenő százados s az akademia hadtörténeti bizottságának előadója »Harczászat« czim alatt egy két-kötetes munkát adott ki, melyet a Ludovica Akademiában tankönyvül használnak s melyek közül az első kötet az elemi harczászatot, a második pedig az alkalmazott harczászatot tárgyalja. Bőven van ábrákkal diszitve. A legjobb forrásokat használta munkájához, előadása szabatos és világos s már e tulajdonainál fogva is igen ajánlható tankönyvnek. De a nem szakember is megismerkedhetik e munkából a harczászat szabályaival s épen ezért felhivjuk r olvasóink figyelmét.

— Koncz József tagtársunk a maros-vásárhelyi evang ref. collegium könyvnyomdájának száz éves történetéről egy 140 lapra terjedő érdekes monographiát adott ki. Nagy gonddal és szorgalommal van összeállitva a nyomda története, melyet 1786-ban Kapronczai Nyerges Ádám állitott fel s ma Imreh Sándor szakértő vezetése alatt áll, ki a monographia végén »Toldalék« czim alatt gyakorlati tanácsokat közöl, nehány nyomdászati reformra vonatkozólag. A nyomda történetét a nyomda termékeinek czimjegyzéke követi 1786—1886 közti időből, melyet Koncz ismert pontosságával állitott össze. A becses munkából könyvárusi utón csak 80 példány hozatik forgalomba. Egy példány ára 60 kr s az ebből befolyó jövedelem a nyomdászati segélyegylet czéljaira fog fordittatni.

— Luther Életét, a művelt közönség s különösen az ifjúság sz

ára, megirta Dr. Masznik Endre tanár s kiadta Pozsonyban. Luther élc-ek megirásánál gazdag irodalom állt szerző rendelkezésére, melyet ő óban jól használt fel s tanúlságos és szépen irt munkát adott az olvasni retö közönség kezébe. Egy példány ára 2 frt 50 kr. Megrendelhető a zönél Pozsonyban.

— Hampel Józseftöl nagybecsü munka jelent meg a középkori onyzománczról német nyelven: »Das mittelalterliche Drahtemail« i alatt. Ő régen foglalkozik e tárgygyal, koronként vissza-visszatért a kérdésre s most buvárlatai eredményét összefoglalta e műben, mely ülföldi szakemberek számára készült, diadalmasan és megczáfolhatatlan tokkal bizonyítva be a magyar sodrony-zománcz létezését.

— Gróf Bentovszky Móricz életrajzából, melyet *Jókai* Mór irt s h Mór ad ki, megjelent a 11, 12, 13-ik füzet, az életrajz első kötetének s az emlékiratok és útleirások 4-ik füzete, igen díszes kiállításban, mellékletekkel.

— Ortvay Tivadar »Jeruzsalemtől Nazarethig« czím alatt igen ekes felolvasást tartott ez évi januárban a pozsonyi Toldy-körben, s ezt st egy 91 lapra terjedő füzetben kiadta. Uti emlékei közül e füzet hat nap asztalait és benyomásait adja elő, oly közvetlenséggel, mely az olvasóra nyomást teend. Ortvay a szükséges előkészületekkel felszerelve kelt utjára s egész utazása történetét kiadná, hasznos szolgálatot tenne irodalmunknak.

— Kovács Gyula kiadta feleletét »Báró Roszner Ervin válaszára« szes kiállítása 45 lapnyi füzetkében. Ez már a második válasz a régi agyar házassági jog felett keletkezett polemiában.

— Michelet nagy munkájának, »A franczia forradalom történe-ének« hetedik kötete megjelent *De Gerando* Antonina fordításában és kia-lásában. E kötet 1790 végéig terjed. Ára 2 frt: tanúlók azonban majdnem ingyen, 30 krért szerezhetik meg.

— Dr. Breznay egyetemi tanár mult évi decz. 30-án Rómában, az Akademia aulájában felolvasást tartott latin nyelven a bölcsészet-történeti és irodalmi tanulmányok viszonyairól hazánkban, mely a Rómába gyült külföldieket erre vonatkozó viszonyainkkal kivánta megismertetni s ezeket nagy és rövid vonásokban eseteli.

— Id. Szinnyei József párhuzamot vont irodalmi viszonyaink közt 1845 és 1888-ban a szerző birtokában levő eredeti okiratok alapján s azt előbb a »Nemzet« tárczájában, utóbb külön kiadásban is közzé tette.

— Az Ipolyi Arnold felett mult évi decemberben tartott két emlékbeszéd (a Deák Farkasé és Pór Antalé) külön kiadásban is megjelent.

— A M. Tud. Akadémia által kiadott könyvekről jövő füzetünkben szólandunk.

Hibaigazitás. A februári füzet 194-ik lapján alulról az 5-ik sorban ecy V. munkája ismertetésében »*Borbás*« helyett olvasd »Bubics.«

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A RÉGI MAGYARORSZÁG 1711—1825. Irta Grünwald Béla Budapest, 1888. 8-adr. XIV. és 576 ll. Ára 4 frt.

— A POLITIKAI IRODALOM Magyarországon 1825-ig. Irta Ballag Géza Budapest 1888. 8-adr. VIII. és 877. Ára 5. frt.

— 1848. ÉS 1849-BŐL. Élmények és benyomások. Okiratok é ezek magyarázata. Tanúlmányok és történelmi kritika. Irta *Görgey* István Második kötet. Budapest, 1888. 8-adr. XII. és 698 l. Harmadik kötet Budapest 1888. 8-adr. XII és 732. ll. — A három kötet ára 10 fr. 40 kr

— MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE II. József korában. Irta Marczal Henrik. Harmadik kötet. Budapest, 1888. 8-adr. 607 l.

— A MAROS-VÁSÁRHELYI evang. reform. kollegium könyvnyom dájának száz éves története. (1786—1886.) Irta *Koncz* József tanár Maros-Vásárhely, 1887. 8-adr. 136 l.

— HARCZÁSZAT. Első rész. Elemi harczászat. Irta Rónay *Horváth* Jenö. Budapest, 1888. 8-adr. 261 l. Második rész. Alkalmazott harczászat. Budapest, 1888. 8-adr. 291. l.

— A HUNOK ÉS MAGYAROK »Fekete« illetve »Fehér« elnevezések megfejtése. Irta *Fischer* Károly Antal. Budapest, 1888. 8-adr. 971

— A MAGYARORSZÁGI KÖZÉPISKOLÁKBAN 1850-től 1885-ig megjelent összes programmértekezéseknek repertoriuma. Összeállította Dr *Pongrácz* Ede. Budapest, 1887. 8-adr. XIII. és 183 l. Ára 1 frt 40 kr.

— LUTHER ÉLETE. A mívelt közönség s különösen az ifjúság számára. Irta *Masznyik* Endre. Luther arczképével. Pozsony, 1888. 8-adr. XII. és 354 ll.

— A FRANCZIA FORRADALOM története. Irta *Michelet*. Fordította De *Gerando* Antonina. Hetedik kötet. Budapest, 1888. 8-adr. 311 l.

— IRODALMI VISZONYAINK 1845. és 1888-ban. Irta idősb *Szinnyei* József. Budapest, 1888. 8-adr. 20 l.

— A SORSVETŐ KÖNYVEK és egy ismeretlen XVI. századbeli magyar Fortuna. Ismertette Mayláth Béla. Budapest, 1888. 8-adr. 46. Négy facsimilével.

— IPOLYI ARNOLD emlékezete. Irta Deák Farkas. Budapest, 1887. 8-adr. 38 l.

— IPOLYI ARNOLD a Magyar Történelmi Társulat elnökének emlékezete. Irta *Pór* Antal. Budapest, 1887. 8-adr. 16. l.

— ACTA BULGARIAE Ecclesiastica. Ab a. 1565. usque ad 1799. Collexit et digessit P. Fr. Eusebius Termendžin. Edidit Academia scientiarum et artium Slavorum Meridionalium. Zagrabiae, 1887. 8-adr. XXII. és 409 ll.

— CORRESPONDANCE INÉDITE du Comte D'Avant (Claude de Mesmes) avec son père Jean Jacques de Mesmes Sr. de Roissy (1627—1642.) Publiée par *A. Boppe*. Páris, 1887. 8-adr. XXVII. 301 ll

JÁVORKA ÁDÁM EZREDES

S A Gr. FORGÁCH- ÉS RÁKÓCZI-LEVÉLTÁR.

— Vázlat a Rákóczi-emigratió történetéből. —

Rendkívüli idők rendkívüli embereket teremnek. A nemzeti erőfeszítések, forradalmak viharaiban gyakran merűlnek föl — kivált a katonai pályán — egyesek, azelőtt egészen ismeretlen nevűek, a kik hirtelenében nevezetes, sőt örökemlékű dolgokat, merész, kalandos vállalatokat visznek végbe, s azután megint eltűnnek a homályba, a honnét fölbukkantak. Ha az ügy, a melyért küzdöttek, szomorú véget ér: rendesen együtt buknak el vele; vagy elvesznek, avagy az országrázkódtató zivatar szelétől felkapott töredékekkel szétszóródnak a nagy világba, a hol aztán idők múltával néha fölmerűlnek még egyszer, de gyakorta egészen más szerepkörben. Az ilyenek legtöbbnyire elmosódott alakok, a történetíró által nehezen megitélhető jellemű emberek; azonban vannak közöttük olyanok is, a kiknek elejétől fogva ideális, tiszta jellemök a legviszontagságosabb pályán, a legmostohább viszonyok közepette is megőrzi példányszerű szenytelenségét, minden téren, a hol csak felbukkannak, mint talpig derék férfiak tűnnek szemeink elé; s éppen azért, mert az ilyenek ritkák: annálinkább megérdemlik figyelmünket, nagyrabecsülésünket.

Ezen utóbbi érdekes alakok és forradalmi ritka jellemek közé tartozik *Kosztolányi Jávorka Ádám*, a nagyhírű szabadsághős és kuruez fővezér gr. Bercsényi Miklós Gőczy Gábor-féle huszárezredének egyszerű hadnagya, utóbb százados, a ki főleg az örökös-tartományok egykori félelmének, »*Rákóczi villámának*«, az árulóvá vált hirhedett *Ocskay Lászlónak* vakmerő elfogása által fön kortársai között országszerte híressé. Érsek-Újvár és a Fehérhegyek környékén már azelőtt jól ismerék nevét. Kuruczvilági katonai szereplését leirtam »*Ocskay László és a felső-magyaror-*

szági hadjáratok« című munkám 529—538, 617—620, s 72
742-ik lapjain. Ott jóformán mindent a mi Jávorkáról, mint
Rákóczi-harczok katonájáról, történelmileg constatálható, egy
talál az olvasó. Imént czímzett munkám után Jókai írt egy na
érdekű történeti regényt: »*Szeretve mind a vérpadig.*« Ebn
Jávorka egyik főhősévé van téve és sok mesés kaland fűződik ne
hez, a mi a regényírónak szabadságában áll; de különben Jávor
nak jelleme jól van ott felfogva s híven festve: mert ő mint történe
alak is olyszerű, hogy a nagy költő által nevéhez, személyéh
kapcsolt kalandos jelenetek nagyon hozzá illenek jellemében.

Ekkép Jávorka Ádám neve a legújabb évek, nevezete
idézett művem s még inkább Jókai regényének megjelenése ót
nem ismeretlen többé a magyar olvasó-közönség előtt. Mi azonbe
ezúttal nem mint katonával akarunk vele foglalkozni; egészen m
oldalról mutatandjuk be őt. Kimutatjuk, hogy ez az egyszer
kurucz hadnagy, Ocskaynak bosszúló angyala, vérpadra juttatój
a vakmerő vitézségű, a viszontagságos, kalandos életű Jávor
Ádám: *a magyar tudományosságnak*, névszerint *a magyar történe
írásnak* örök hálára méltó szolgálatokat tett. Ő mentette meg
tudomány, az utókor, a magyar nemzet számára, s az ő buzgóság
becsületessége juttatta vissza a szeretett hazába a történelmi tek
tetben megbecsülhetetlen értékű fejedelmi *Rákóczi-, a gr. Forgách*
sőt valószínűleg az egyik *gr. Esterházy-levéltárat is.*

II. Rákóczi Ferencz 1711-ben, midőn kibujdosott, dúsga
dag családi, valamint saját diplomatiai levéltárát Munkács vár
ból előre kivitette Lengyelországba, hol az eleintén a fej
delem jaraszlai uradalmában, majd később — ládákban és h
dókban gondosan elmálházva — Danczka városában egy tűzme
tes boltban volt elhelyezve. Hasonlót cselekedett ugyanekkor
fejedelem két híres tábori maréchal-ja s hív bujdosótársa *gr. Fo
gách Simon* és *gr. Esterházy Antal* is, kiki a maga és család
levéltárával. Mindegyik lengyel földre szállíttatta, — nevezetes
Forgách ezen ősi, nagynevű főuri nemzetségnek régiségekben és
nádorok, országbírák, főtábornokok levelezéseiben, államirato
ban dúsgazdag *összes archivumát.* Gr. Forgách Ádám országbír
nak — Zsigmond nádor fiának — két fia vala: ifj. gr. Forgá
Ádám, magánéletet élt főúr, és a kurucz tábornagy gr. Forgá

Simon. Az osztályban ez utóbbira jutott a galgóczi vár, hol a családi levéltár tartatott; az ő gondviselése alá került tehát ez, s a gondját is viselé a kuruczvilág lezajlásáig, és azután, mint első sorban őt s fiát Zsigmondot illetőt, magával vitte Lengyelországba. Ott is hű őrizője lőn, mind haláláig.

Most mind a *Rákóczi*-(Aspremont-Erdődy), mind a *Forgách-levéltár* itthon van a hazában, és a kegyeletes utódok liberalitásából a tudós világ számos vastag kötetet merített már s folyton merít belőlök. S a magyar tudományosság e megmérhetetlen becsű kincses tárházai vagy végképen rég elpusztúltak volna már, vagy maig ismeretlenül lappanganának a külföld valamelyik félreeső zugában, ha a derék *Jávorka Ádám* gondossága, hűsége, mind boltáig tisztalelkű buzgó hazafisága nincs. A megérdemlett hála adóját hiszszük tehát iránta leróni, midőn az alábbi nem érdektelen dolgokat, — melyeknek ismeretére főképen a gr. Forgách-levéltár legújabb szállítmányának átvizsgálása juttatott, — elmondjuk, előrebocsátván Jávorkának vázlatos életrajzát.

*

Kosztolányi Jávorka Adám Nyitramegye Nagy-Kosztolány mezővárosában 1683—84-ben született, a hol atyja curiális nemesember volt, s ha a használt családi czímernek hihetünk, az őrégi *Divék-nemzetségből* vevé eredetét. A vallásos lelkületű szülők jó nevelést adtak fiuknak, a ki a nagy-szombati gymnasiumot s tán az ottani egyetemet is elvégzé; ide mutat legalább nem közönséges képzettsége, gyakorlott irálya, szép írása, jó latinsága. (Az egykorú *Kolinovics* »*vir literis non leviter tinctus*«-nak nevezi őt. Hist. Belli Rákócz. VIII. 794.) Ugyanezen író Jávorkának erényes, józan életét s buzgó vallásosságát is dicséri.

A nagy-szombati egyetem csendes falait a korán kifejlett, nagy, daliás termetű, kalandos lelkületű és forró hazafi-érzelmű ifjú azonban nemsokára fölcserélé a mozgalmas tábori élettel, mulhogy a hadakozás fáradalmainak elviselésére elég erősnek érzé magát. A Rákóczi-háború ugyanis ekkoriban támadván, — a délczeg fiatalember fölcsapott szabadság vitézének, kurucz katonának. Hogy pedig netaláni eleste következtében magva ne szakadjon: megházasodék, az akkori divat szerint igen ifjan. (Első

fia 1703. végén, a második 1704-ben s leánya ezután született.) Jávorka Ádám katonának a Thuróczy Gáspár nagyrészt nyitramegyei fiakból alakúlt gyalog-ezredébe állott be, hol legelőször 1707. közepén, mint őrmesterrel találkozunk vele. Az ifjú levente ügyessége és vitézsége által csakhamar kitűnék; a következő év tavaszán ugyanazon ezredben már hadnagy volt. A több kalanddal kínálkozó lovassági szolgálat azonban inkább illett hősünk vállalkozó természetéhez: áthelyezteté tehát magát a lovassághoz. még pedig, hogy vakmerő bravourjait kitűntetni annál több alkalma legyen: a nagyhírű *Ocskay László* dandárnok ezredébe. De itt sokáig nem volt maradása; ugyanis hősies, ám tivornyázó s jellemtelen parancsnokától »disgustáltatván,« — Bercsényinek ekkor Érsek-Újvártt állomásozó huszárezredéhez, a Garamszeghi Géczy Gábor ezredes vezénylete alatt állóhoz csatlakozék, mint önkéntes (»aggregatus«) vice-hadnagy. És innentúl Érsek-Újvár lőn otthonává.[1]) Innen intézé a Vágontúlra, a Fehérhegyekbe, Belezznay Jánossal, Csery Imrével, Borbély Fridikkel, Iváncsayval, Tóth Mártonnal és Pállal, Kocsis Jánossal, Rácz Miskával, Bornemiszával és más híres tisztekkel merész, kalandos portyázásait, — melyek által a rettenthetlen vitéz és ily apró hadjáratokban rendkívűli leleményességet tanusító fiatal huszárhadnagy mind nagyobb-nagyobb hírre vergődött. Az újvári parancsnokok őszintén becsülték őt és idősb törzstisztek is barátságukra méltatták.

Midőn Ocskay 1708. augustus végén a császáriakhoz pártolt és ezredét Pálffy kelepczéjébe vivé: Jávorka egyike volt annak a kiváló négy ifjú főtisztnek, a kik Érsek-Újvártt megesküdtek egymásnak, hogy az árulót, példás büntetésének elvétele végett, elevenen kézrekerítik. Ettől fogva hősünk e czél megvalósítását tekinté főfeladatának s elérésében minden kigondolható módot mesterkedett.

Heisternek Érsek-Újvár ellen 1708. őszszel intézett dühös ostromát végig daczolá a várban és vitézűl visszaverni segíte-

[1]) Ide hozatta be kis leánya születése után csakhamar elhalt ifjú nejétől árván hagyott apró gyermekeit is: *Jankót*, az 1704-ben születet *Ferkót* s a leánykát, rokoni gondviselés alá. (Érsek-Újvártt most is vannak még Jávorkák.)

Jávorka is; az erősség fölszabadulása után pedig folytatta szokott merész kiszáguldozásait, kisebb-nagyobb lovas-portákkal, legtöbbnyire a Vágon túlra, az ellenség hadvonalai mögé. E tekintetben nagy előnyére vált neki, hogy Nyitra és Pozsony vármegyét, különösen a Vág gázlóit, kelőit, Verbó, Csejthe, Miava, Szenicze, Jablonicza, Sasvár, Nagy-Lévárd, Malaczka, Stomfa tájait, a Fehérhegység zege-zugait s a morva határokat senki jobban nem ismerő mint ő és hű bajtársa: a morvaországi születésű, de Rákóczi által, hív szolgálataiért a magyar ügy mellett, honfiúsított és jószággal megadományozott *Maszelnik Márton*, Luzsinszky-ezredbeli százados. A szabadság ügyéhez lelkesen ragaszkodó, hazafias érzelmű tót lakossága a Fehérhegységnek nagyon bízik vala e két férfiúhoz, kik nyelvöket jól érték, szokásaikat ismerék. E derék tótok folyvást ellátták Jávorkát a császáriak mozdulatairól szóló titkos tudósításokkal Újvárba. S mivel e hegyentúli s hegyi nép hangulata ily kitűnő vala. 1709. tavaszán Berthótÿ István várparancsnok kiküldötte némi katonasággal Jávorkát Érsek-Újvárból a Fehérhegyekbe: szervezze ott a népet s a fölfegyverezhetőkből állítson a németek hadállásai mögött guerilla-csapatokat.

Jávorka oly ügyesen oldá meg e föladatát, hogy májusban már 500, részint lovas, részint gyalog puskás tótja volt együtt, a kikkel aztán a császáriak hátában vitézül forgolódik vala; elvágta összeköttetéseiket, elfogdosta szállítmányaikat, hol egyik, hol másik cs. helyőrség alá csapott, majd Morvába és Austriába ütött be, stb. Június közepén még Rácz Miska és Szőrad István újvári hadnagyok is hozzá csatlakoztak 200 lovassal, s az ekkor már mintegy ezer főre felszaporodott hegyentúli guerilla-kuruczság a császáriaknak nem kis alkalmatlanságot okozott. Olykor általcsaptak Trencsénybe, sőt Árvába is, s Zsolnánál és Árva vára alatt tetemes nyereségök volt. Jávorka ekkor *kapitányi* ranggal állt vala ez önszervezte szabad-csapatok élén. Egyszer, július elején, hadi foglyait elkísérni s családját látogatni visszarándult Újvárba: de pár nap múlva már újra általvezénylé őt Maszelnik Mártonnal együtt Berthótÿ a Vágon; kik is mindjárt mentökben egy Lipótvárból Vág-Újhelyre igyekvő cs. élelmi szállítmányt megtörvén, a krakováni templom kerítésébe szorították, kiostromlák, s a fődözetet képező 40 muskatérost levágva, a szállítmányt elnyer-

ték. Ezután be a Fehérhegyekbe, hol Brezovánál vártak reájok guerilláik, a kikkel 12 zászlóra szaporodván, Szeniczére nyomultak, villámként ütöttek be Austriába, honnét július 12-én sok ezer ember szaladt előlök nagy rémülten Stomfa felé.

Utóbb a szabadcsapatok vezényletét Jávorka egészen Mraszelnikra bízván, maga a reguláris-századokkal visszatére Érsek-Újvárba. Augustus közepén legalább itt vala s részt vőn a Géczy Gábor és Somodi Ferencz-féle huszárezredek osztályainak e hó 16-án Mocsonok alatt, e sáncz császári őrségével vivott kemény csatájában. E harcz igen makacs volt, három óra hosszáig tartott, sok vérbe került mindkét részről: de elvégre is a kuruczok győzelmével, a császáriak majdnem kétharmadának levagdalása után, s maradéknak a sánczba visszaűzésével végződött. A németek kapitánya elesett, Thuróczy labancz ezredesnek a karját lőtték keresztül; de másrészről Tóth Pál kurucz őrnagy zászlótartója és strázsamestere is elvesztek, s a mi ennél nagyobb: a vitéz *Jávorka Ádámot általlőve vitték vissza Újvárba.* Ezredese Géczy Gábor jelenti róla másnap az ezredtulajdonos fővezérnek, gr. Bercsényinek: »Jávorka is sebben esett, — *de, gondolnám, meggyógyúl.*« Meggyógyúlt, és még az év vége előtt újra kitűnteté magát: mert Bercsényi 1709. december végén külön jutalmi díjúl 50 rh. frtot rendel kifizettetni »*dicséretes magaviselésére* és bizonyos kárvallásira nézve« ezredebeli »aggregatus vice-hadnagy« *Jávorka Ádámnak.*

Jávorka ép e napokban hajtá végre életének leghíresebb vitézi tettét: az áruló Ocskay László elfogását. A négy összeesküdött kurucz főtiszt közül ő nyerte el a pálmát. Mikép ment végbe ez a nevezetes harczi kaland? idézett munkám 731—742. lapjain tüzetesen leírva olvasható. Itt csak röviden említjük meg, hogy Jávorka december 29-én kapott hírt Vágontúlról, hogy a hírhedett pribék-vezér Ocskón, saját kastélyában időzik. Azonnal megfogamzott a terv lelemenyes agyában; portát kért a várparancsnoktól, és csak 30, a Bercsényi-ezredből válogatott kemény huszárral még e napon kiindula Érsek-Újvárból, mint jó humorral mondá Szluha Ferencznek: »*császármadarat fogni.*« Az ellenség sűrű hadállomásait a ködös estéken, éjtszakákon ügyesen megmellőzvén, mögéjük kerüle s valahol átvergődött a Vágon. Dec. 31-én

zor ott leskődik vala Ocskó körül; azonban megtudá, hogy Ocskay nincs ott, hanem Verbó városában a Révay-kastélyban tivornyáz. Katonáit lesbe állítva, maga a vakmerő ember felöltözött koldusruhába, besompolygott Verbóra, be a Révay-kastélyba, hol új év napján Ocskaytól több koldusokkal alamizsnát kért. Kikémlelt és megtudott mindent, s azzal visszamenvén kis csapatához, lesbe állítá és előkészíté őket a történendőkre.

A Verbóról a soká húzódott lakmározás után ötven labanczával félrészegen visszatérő Ocskayt elengedé maga előtt vonúlni s után csapott ki reá 30 jó kuruczával. A meglepett labanczokból hamarjában 25—30-at levágnak és elfognak; Ocskayt Jávorka személyesen üzte Ocskó felé és többször lelőhette volna: de élve akará őt kézrekeríteni. Elvégre beérvén, Ocskay a közeledő Jávorkára lő, de karabélya nem sült el. Ekkor Jávorka karddal vág hozzá. Az Ocskay által karabélyával némileg felfogott kardcsapás ennek halántéka helyett arczába és orrába vágódik s két ujját is megsérti. E pillanatban a császári vezér egy kurucztól csákányütést kap fejére, arczát elborítja a vér, lehanyatlik, s egykori hadnagyának hadifoglyává lesz.

Jávorka bekötözteté Ocskay sebeit, lóra ülteté őt s katonái között vitette előre, Újvárba. Egyik elfogott szolgáját azonban elbocsátá, — és ez nemes, lovagias vonás a kurucz hadnagytól, — vigyen hirt Ocskay nejének, hogy férje rab: hadd tehessen róla, a mit tud!... Ocskay 2000 arany cs. tiszti rang ígéretével akará útközben Jávorkát megvesztegetni, hogy bocsássa szabadon; de a szilárd lelkű kurucz tiszt megvetőleg utasítá vissza csábító ajánlatait.

Jávorka Pőstyénig fölkerülve, ott költözött át foglyával Ipszaka a Vág révén, futárokat küldvén előre Érsek-Újvárba, hová, a cs. helyőrségeket óvatosan félrehagyva, január 2-án (1710.) délután szerencsésen beérkezett maga is. Itt nagy riadalom lőn; a katonaság, hajdúság összecsődült a várpiaczra, s az árulót meg akarták kövezni. Jávorka csak nagy erőfeszítéssel mentheté meg Ocskayt a rögtönzött népitélet iszonyaitól; bevivé őt a parancsnoki palotába s átszolgáltatta. A hadi törvényszék azonnal összeült s a hazaáruló Ocskay László feje másnap hóhérpallos alatt gördült le.

A helyőrségi pénztárból a jó fogásért jutalmúl Szluha Ferencz 100 keményy tallért fizetett ki a nap dicsőségkoszorúzott hősének, Jávorkának, kinek nevét a hír szárnyaira vevé: Bercsényi előlépteté őt századossá, Rákóczi pedig vitézi aranyérmet küldött számára.

Hősünk ezután részt vőn az újváriak 1710. február havi tavarnoki kiütésében s e hó 20-ika táján Pőstyénben, mint kurucz salvaguardát leljük őt, honnét ősi fészkébe Kosztolányba is ellátogatott. Itt akará őt — hasztalanúl — meglepni és elfogni Palugyay Ádám labancz alezredes; a mire a szintén labancz br. Berényi Ferencz, naplójában ezt jegyzi meg: »*Nem járallom Pallugyaynak, hogy szemben álljon Jávorkával, az minémő embernek hallom lenni!*« A labancz főúr e jó véleményét Jávorkának egész életpályája igazolja.

Ő tovább is Ujvárban maradván, vitézűl végig küzdé az 1710-iki hosszú ostromot. S midőn Érsek-Újvárnak végre sept. 24-kén capitulálni kelle: Jávorka ott hagyá a női gondviselést még nem nélkülözhető két kisebb gyermekét rokonainál, — maga azonban, mint igazi törhetetlen kurucz, elvonúlt a várőrséggel az alföldre, a fejedelem táboraiba. Magával vivé Jankó nevű nagyobbacska fiát is, — hogy mégis valami öröme legyen.

Jávorka Adám, mint az ilyen vasjellemű vitéztől várható volt, nem fogadá el a szathmári békepontokat sem, — kibujdosott Rákóczival, Bercsényivel Lengyelországba. Azután, mivel némely főbb kurucz tisztek titokban kiüzentek utóbb a bujdosó főnökökhez, hogy őket Károlyi Szathmáron azzal hitette el, hogy a fejedelem is akarja a békélést; de most már látják: nem úgy van, s újból felajánlák hűségőket, — e czélból 1711. vége felé Bercsényi a közhangulat megismerése s a régi meghittekkel való értekezés végett nehány tisztet küldött be álruhákban, némi kísérettel hozzájok. E veszélyes föladatra Pollereczkyt, Pongrácz Jánost, Pelargus Jánost és *Jávorkát* választá. Jávorka sokáig és sok felé bolyongott a hazában; szólott az egykori újvári őrnagygyal Tóth Pállal s más ily meghitt főtiszttel személyesen, másoknak izent. Azonban tán nagyon is messze vakmerősködvén, valahol felismerték, elfogták, és Buda várába vitték, hogy hadi törvényt lássanak

nár az Ocskay vérpadra juttatásáért is halálosan gyűlölt forra-
lmár fejére.

Ámde a furfangos, leleményes Jávorkával volt dolguk. Nem
á ő be a hadi törvényt; hogy-hogy nem? — a részleteket nem
nerjük, — »*Budárúl csudásan s vakmerön szabadúlt*« (Bercsé-
i szavai), végig bolyongta megint a félországot, 1712. június ele-
n bujkálva bement vissza Lengyelországba s érdekes híreket
tt Bercsényinek Brżezan várába.

Ennyit tudunk magyarországi viselt dolgairól a minden-
ctre érdekes, mondhatnók: rendkívűli embernek. Életének to-
ábbi folyamára magok az alább közlendő acták derítenek —
ábár nem is teljes — világot.

*

Ezen acták, mint mondók, a Ghÿmesi *Gróf Forgách*-család
éltárából legújabban kerűltek elő, s e levéltárnak Lengyelor-
zágból a hazába visszaszerzésére vonatkoznak.

Forgách Simon, ki előkelő származására, családjának régi
ényére sokat tartó, a mellett szép készültségű, szenvedélyes
ényvolvasó, sőt irodalmi kísérletekkel is foglalkozó ember volt,[1])
lfogá magával vitt nemzetségi levéltárának nagy becsét; ezért
ujdosásában is mindenkor jórendben, biztos helyen tartotta s félté-
ny gonddal őrizé azt. Nemcsak, hanem mindjárt a bujdosás kez-
tén, még 1711-ben, újra lajstromoztatá, rendezteté archivumát,
iska Ferencz nevű, a hazából magával vitt titkára által. E Ziska-
e lajstromokból a második leveles-láda tartalmáról szóló
et maradt ránk. Czíme: »Elenchus literarum secundum fascicu-
um seriem juxta numeros arithmeticos per Franciscum Ziska
Polonia conscriptus Anno Dni 1711. — Cista secunda.« Alól:
ro Illustrissima Familia Forgáchiana.« Az első csomag For-
ch Simonnak a borsodi főispánságról, a cs. és kir. tábornokság-
s a kanizsai vice-generálisságról szóló (I. Lipót-féle) diplomáit
lalá magában, s így tovább különféle, részint közszolgálati,

[1]) L. *Thaly*: »Irodalom- és műveltségtörténeti tanúlmányok a
ózi-korból.« (Ráth Mór, 1885.) »Ghymesi Gr. Forgách Simon tábor-
y, mint író;« 211—268. ll.

részint — és pedig nagyobb részben — családi, jog- és birtok viszonyi irományokat. Volt köztük a híres *Csonka bégnek* is e chartabiancája 3000 forintról Forgách Simon részére, továbbá költő Balassa Bálint megénekelt imádottjának, a szép *Losonc Annának*, előbb Ungnád Kristóf, utóbb Forgách Zsigmond n nek egy fassionális levele.

A lajstromot a 24-ik fasciculusig készíté Ziska; azután folytatás idegenszerű írással, hol gyenge latinsággal, hol lengy nyelven készült: nyilván Forgáchnak utóbb fölfogadott leng titkára által. Ez magyarúl nem értvén, a magyar nyelvű le lezéseket, mint több tételből kitűnik, nem tudta registrálni. különben is oly fölületesen végezé munkáját, hogy pl. e nagyfontosságú iratcsomagot csak ekképen iktat be: »*Fasciculus 13.* (Más capsa.) *Literae Pontificum, Imperatorum, Regum, Cardinalium.*« Gróf Nádasdy vagy Wesselényi Ferencznek id. gr Forgách Ádámhoz írott leveleit pedig mint »literae Illrmi *Comes Ferencz*« jelzi.

Forgách Simon számkiüzetéséből több ízben haza akart térni amnyestiával, s ezen ügyben gr. Károlyi Sándorral, gr. Kohára István nal. gr. Pálffy Miklóssal és Jánossal, gr. Illyéshá Miklóssal stb. leveleket váltott; sőt a pragmatica sanctiót me előző s követő években (1722—24.) egyenest az országgyülésh fordúlt kérvényével; a mellett régi barátainak és *unokaöcscs nek* is írt: mozdítanák elő ügyét. Mindazáltal, mivel lefoglalt eladományozott tömérdek jószágait vissza nem nyerheté, csupá életére szóló egyszerű amnyestiára pedig vonakodott visszajön — a dolog csak abban maradott. Három év múlva, 1727-be történt, hogy unokaöcscsei, elhunyt testvérbátyjának Ádámn fiai, név szerint gr. Forgách János, Ferencz, József és Ignác lépéseket tőnek, hogy a család archivumát bujdosó nagybátyjuktól visszaszerezzék. Erre sürgető anyagi érdek ösztönzi va őket. Ugyanis bizonyos, hajdanában Szécsényhez, Hollókő tartozott, igen termékeny talajú hevesmegyei jószágaikat: Alá Halomtelek és Tomaj pusztákat, még néhai nagyatyjuk id. g Forgách Ádám országbíró s érsek-újvári főkapitány a török mi békében nem bírhatván, jobbnak látta a hódoltságon lakó nem seknek elzálogositani. Ezért aztán ezen elzálogolt javak, m

Forgách János írja[1]) — »néhai Méltóságos Uram-Atyám s Bátyám Gróf Forgách Simon Uram között celebrált osztálynak alkalmatosságával is az osztálybúl kimaradván,... s familiánktúl elesvén, mostan Abádon lakos Pap, alias Borbély vevő nemes-embereknek elei által per fas et nefas (a török kiűzetése után, talán mint nemacquistica föld, a kamarától megváltatva) elfoglaltattak, s általok birattatnak. E birtokokat akarák most a Forgách-testvérek a zálogból kiváltani, illetőleg a tényleges birlalóktól kipörlni;[2]) mely czélra, ősi joguk igazolása végett, múlhatatlanúl szükségük volt volna a családi levéltár idevonatkozó okmányaira. Az archivum visszaszerzése iránt bujdosó nagybátyjukkal alkuba bocsátkozni tehát a legidősb testvért, Jánost, mint literarum conservatort bizták meg.

János gróf 1727. elején gr. Károlyi Sándorhoz, a szathmári pacificatorhoz fordúlt tanácsért, mint a kinek kezén keresztűl nagybátyjuk leveleit ők is vették volt az elmúlt években. Károlyi szívesen támogatta őket; elmondá Forgách Jánosnak, hogy ő Simon úrral a két Visky útján szokott leveleket váltani, a munkácsi várparancsnok tudtával. Ugyanis az egyik Visky-testvér, Sámuel, a máramarosi széleken Dolhán lakik; Rákóczival kibujdosott testvére Visky János pedig túl a Beszkideken, a lengyel széleken — talán Klimieczen vagy Skolién — visel határbiztosi s főtanácsosteri tisztet, »a ki mellett mindenkor lévén commendérozott tatárok,« ezektől azonnal tovább expediálja a leveleket. Jó lesz tehát Simon urat e Viskyek révén megkeresni, s ha a családi iratok kiadására hajlandó: ezek átvételére expressus emberét küldeni a grófoknak. Mind a levélírásra, mind az expressus küldetésre azonban ki kell nyerni a cs. k. udv. főhaditanács (bellicum) engedélyét előleg. Károlyi az atyafiságos sziveskedésben annyira mene, hogy ezen engedély kieszközlését is magára vállalá; s be is nyeré azt csakhamar, s még február folytán kezéhez küldé levelébe zárva Forgách Jánosnak. János úr azonban, mint látszik,

---

[1]) Gács váráról. 1729. apr. 28-án, gr. Károlyi Sándornak. *(Eredeti fogalmazat* a gr. Forgách-levéltárban.)

[2]) Gr. Károlyi Sándor válaszai 1729. apr. 16. Nagy-Károlyból és maj. 30. Surányból, gr. Forgách Jánosnak. *(Eredetiek,* ugyanott.)

lassú, lanyha természetű ember volt, — négy hónapig nem tett semmit az ügyben. Úgy, hogy végre a pontossághoz szokott Károlyi sokalta meg a dolgot, s megsürgetê Modorból 1727. június 5-én kelt újabb levelével a késlekedőt:

»Lengyelországban exquirálandó Litteraleinek kihozattatása végett, az Fölséges Hadi Tanácsnak minémü kegyes resolutióját vettem: annak valóságos copiáját már circiter négy holnapja hogy udvarló levelemben rekesztvén, az Mlgos Gróffnak, kedves Öcsém-Uramnak kezéhez szolgáltattam. — Melyre minthogy ekkoráig is úri válaszszával engemet megörvendeztetni nem méltóztatott: nem bátoríthatom magamot főnnemlített Fölséges Bellicumnak előbbi kegyes és *favorabilis resolutiójához képpest* az szükséges passusnak megnyerését sürgetnem; kit tudom, hogy *elnyerhettem volna eddig is*, az minthogy most legújobban *Krucsay Márton* uramnak is ez iránt passu kívánt passusát megküldöttem.[1] Kire való nézve elvárom úri válaszszát,« stb.[2]

Mint e levélből látszik, az udv. főhaditanács elvileg elfogadta az engedélyt Károlyi közbenjárására, a Forgách grófoknak családi levéltáruk visszahozatala érdekében száműzött bátyjukkal érintkezhetni; csak az útlevélért való folyamodvány beadása vala hátra már, annyi idő óta. Elvégre Károlyi Sándor e föntebbi sürgető levelére János gróf is megröstelte a dolgot, és most már csakhamar válaszolt; megköszönte Károlyi szivességét, fölkérő őt az útlevélnek is kiszerzésére, — csakhogy meginti tökéletlenül intézkedék: a mennyiben Lengyelországba küldendő megbizottja nevét — a kinek számára az útlevél kiállítandó volt — elfeledé Károlyival tudatni. Nem minden boszankodás nélkül íra tehát neki — Pozsonyból, 1727. június 26-án — Károlyi megújra:

»Sub. 13. praesentis már el-valahára adott úri válaszát Kgldnek elvettem, szokott atyafiúságos tartozással. Ha eddig is vehettem volna Kgld tudósitását, — *már régen szándékján általeshetett volna*; mindazonáltal, a mennyivel elhalladt, azzal el nem múlt. Hanem, minthogy az be küldendő emberének nem expressálta Kgld az nevét: aztat más alkalmatossággal feltévén specifice, — passuális-levelemet Kgldnek meg fogom kül

[1] Krucsay Márton a kuruczvilágban Rákóczi fejedelem túl a tiszai családi és fiscalis jószágainak praefectusa volt. Családi iratait alkalmasint rokona Krucsay István, a Confoederatió egyik titkára s a fejedelemnek hű bujdosó társa vitte volt ki Lengyelországba; ő is vissza kívánta tehát azokat szerezni, s általában rokonához emberét küldeni.

[2] *Eredeti levél* a gr. Forgách család ltárában.

De mostanában ő, Károlyi, a nyári törvényszünet idejére alámen- az alföldre: »két hetekig« levelét Budára, Kecskemétre, Csongrádra el, azontúl Nagy-Károlyba.[1])

Az ügy azonban ekkor — úgy látszik, ismét gr. Forgách lanyhasága miatt — megint sokáig elhaladt. Mi történt e s Károlyi közt időközben? nem tudjuk; hanem megvan a rgách-levéltárban a bécsi udv. főhaditanácsnak 1728. novem- 4-én Visky Sámuel nevére kiállított eredeti útlevele: »Passua- Excelsi Consilÿ Bellici pro Samuele Vissky, per Illrmos Dnos mites Joannem, Franciscum, Josephum et Ignatium Forgách. *reportandarum Literarum*, in Regnum Poloniae mittendo datae.« Az útlevélnek máskülönben a szokásos nyomatott ntalvre írt szövegében elmondatik, hogy »der Fürweisser dieses, uel Visky, wegen Überkommung einiger. *die Forgáczische ália concernirenden Briefschafften*, mit Vorbewust und Con- des Kays. Hof-Kriegsraths von hinnen in das Königreich len, *zu den alldorten sich befindlichen Grafen Simon Forgács* *schicket werde.*«

E passust Forgáchéknak ismét Károlyi Sándor küldte meg, át kétségtelenül ő szerzé ki, korábbi intézkedéseik alapján. maradt ugyanis a Forgách-archivum iratai között gr. Forgách Gács várából 1728. december 4-én Károlyihoz intézett szának, — Sréter János Szécsényből 1728. nov. 24-én Nóg- rmegyei dolgokban hozzá, mint főispánhoz szóló levelének oldalára írt — eredeti fogalmazata, mely a grófnak ezen ben követett és szándékolt eljárására világot derít:

»Exciád mlgos levelét — írja János gróf, — az Felséges Consi- Bellicum által resolvált passussal s több accluságkkal (ezek már nin- meg) együtt nagy becsülettel vettem, tartozó kötelességgel köszön- abban való úri gratiáját Exciádnak . . . Melly Exciád gratiája által rált Felséges Consilium Bellicum resolutióját jóllehet nem kívánnám ben tartanom; mindazonáltal, — *a mint Exciád előtt declaráltam* *dolgot*, — az én szándékom az vala, hogy *Bátyám Gróff Forgách Uramnak szóló levelem* a Felséges Bellicum engedelméből csak pós- küldettessék, akár directe a Bátyám, akár pedig valamely lengyel úri kezéhez; a mint úgy is stylizáltatott. Azután, meglévén a válasz, *Bátsin resolválni a leveleknek kiadását*: úgy írtam volna Visky

[1]) *Eredeti levél*, ugyanott.

Uramnak, *hogy azon leveleket Lengyelországból kihozza.* Ha pedig (Simon úr, a levelek kiadását) denegálná, — nem kellene emberem küldésével haszontalan költséget tennem. — Mivel pedig így esett a dolog, és expressusomnak elküldését az kemény téli idő is akadályozza, s azon kívül az Bátyámnak szólló levelem is nem úgy stylizáltatott, *hogy a leveleket mindjárt kiadja, hanem csak, hogy a kiadását resolválja:* kérem igaz kötelességgel Exciádat, méltóztassék tovább is bölcs úri tanácsával kormányozni, *mitévő legyek e dologban?«* etc.[1])

Látnivaló e fogalmazatból, hogy János gróf urat a legcsekélyebb, formaszerű akadályok fölmerülése is mindjárt zavarba hozta; még jó, hogy Károlyitól kért és várt tanácsot, — ennek kellett a dolgot nyélbe ütni. Es Károlyi Sándor, — kit úgy látszik, tán az a tekintet is buzdított, hogy lengyel földön, korlátolt anyagi viszonyok közt élő egykori bajtársának, a bujdosó Forgách Simonnak, a családi levéltár kiadása fejében, dúsgazdag unokaöcscseitől, beteges vénségére némi recompensatiót szerezzen, — Károlyi, mondjuk, nem is késett a jó tanácscsal. Pozsonybúl, 1728. dec. 20-án, így válaszolt Forgách Jánosnak:

»Mostan folyó dec. havának 4-ik napján költ választevő levelét az Mlgos Gróffnak tartozó atyafiúságos kötelességgel vévén, annak continentiájából bizonyossá tétettem az Fölséges Bellicumnak általam postai alkalmatossággal az Mlgos Gróffnak megküldött kegyes resolutiójának kézben érkezéséről. Mi illeti pediglen több consideratióit az Mlgos Gróffnak: hogyha tetszése énnekem eleintén úgy constált volna, mint ezen leveléből látom, — azon előljáróban irott requisitiója postán is elszolgáltathatott volna *Forgách Simon* Uramnak; de nem tudhattam: az Lengyelországban lévő Visky, avagy magunk részin lakozó Visky Sámuel Uram által kívánná-é az Mlgos Gróff megküldését azon levelének? Mindazonáltal ebben nem szükséges már tovább scrupulizálni, sem pedig az Fölséges Bellicum előtt iránta emlékezetet újra tenni, — hanem penes resolutum illum benignum Salvum Conductum expediálni tessék emberét akár az lengyelorszagi, akár pedig magunk részén lakó Visky Sámuel Uramhoz. Ha az lengyelországihoz tetszik küldeni: a mellett mindenkor lévén commendérozott tatárok, azok által az mindjárt meg fogja küldeni azon levelet. Melyre választ tévén, az midőn meghozzák azon Viskyhez: szakasztassék fel az válasz; s ha (Simon gróf) resolválja a leveleknek kiadását — kihozhatni; ha pediglen nem, az expressus visszajöhet. Úgy hasonlóképen elhetik meg azon levélnek bizonyos (biztos) kézben való szolgáltatása említett, részünkön lakó Visky Sámuel Uram által is; s az előbbeni levelekhez másat is — ha jobbnak ítélendi az Mlgos Gróff — irathat azon

[1]) *Eredeti fogalmazat* gr. Forgách János kezével, ugyanott.

...ténak kiadása végett, s e szerint küldheti bizonyos emberét az Mlgos ...ff. De minekelőtte indulása légyen arra rendelendő expressussának: ...ségesnek látom, hogy az Mlgos Gróff engemet ne terheltessék iránta ...e tudósitani; mivelhogy munkácsi Commendáns Uramnak ő Kglmének ...ára akarom előre adnom illyetén kegyelmes engedelmét az Fölséges ...ummnak, — netalántán különben impediáltassék ő Kglme által azon ...ssussa az Mlgos Gróffnak.«[1]) Etc.

Íme, a kicsiny és nagy dolgokban egyaránt ügyes, tapinta... és gyakorlati Károlyi Sándor a legjózanabb tanácscsal, utasí...sal szolgált e sorokban Forgáchnak, — a ki aztán ezek szerint ...t is el, elküldvén 1729. elején emberét és Viskyék útján meg...eső levelét. Czélt azonban a dolog érdemére nézve még sem ...ett. Gr. Forgách Simon ugyanis, — noha ekkor már bete...kedni kezdett utólsó, halálos nyavalyájában, — vonakodott a ...ládi levéltárat kezeiből kiadni mindaddig, míg unokaöcscsei ...i azon tetemes összegeket meg nem térítik, melyeket ő a néhai ...ok által gr. Szent-Iványi Lászlónak és másoknak elzálogosí...ási jószágok visszaváltására a sajátjából fordított.[2]) Simon ...ak ezen, egyébiránt teljesen méltányos követelése következté...n az ügy egészen más stádiumba lépett, — s a levéltár haza...ltása ismét elmaradt. Sőt Forgách Simon, végét közelegni ...vén, az archivumot, mint dús családi jószágaiból fiára hagy...ott egyedüli birtokát, erős depositumképen biztos köz-őrző...lyre tette le Ilyvóban. Itt őriztetett a levéltár a következő ...730-ik évben is, a mikor Simon úr Zulkwán, vagy Wissniowe...n, — hol hg. Wissnioweczkinek a korona marsalljának oltalma ...tt menedéket talált, — bujdosó fejét örök nyugalomra lehajtá.

Egyetlen fia maradt, Zsigmond gróf, a ki ámbár atyjával ...jdosott: de a ki könnyelmű, pazar, tivornyázó életével gyakorta ...crité édes atyja száműzetését. Forgách Simon a franczia király... Rákóczi alatt tett szolgálataiért 8000 livres évdíjt húzván, ...n összegből, ha nem is a megszokott nagyúri fénynyel, de mégis ...gorúbb nélkülözésektől menten megélhetett a barátságos Len...elországban. Halálával azonban ez a nyugdíj megszünt, s így gaz...lkodni teljességgel nem tudó fia mihamarabb szűk körülmények

[1]) *Ezeleti levél*, ugyanott.

[2]) L. Gr. Forgách Zsigmondnak alábbi levelét.

közé jut vala. Emigráns-társaitól — kik magok is szegények voltak — szedett föl pénzeket kölcsön, a mit kaphatott, miután minden ingó értékét eladogatta vagy álogba vetette a lembergi zsidóknál. Ekkor aztán, — 1731. elején, — amnystiáltatásra, hazatérésre gondolt; vagy, ha ezt a bécsi udvartól meg nem nyerhetné, arra, hogy családi levéltárukért jó váltságdíjat kaphasson gazdag örökségükben honn ülő unokatestvéreitől, — mely összegen adósságaiból kibontakozhassék és Francziaországba mehessen, másod-unokatestvére gr. Bercsényi László mellé, szerencséjét keresni. E czélból két rendbeli bizalmas levéllel fordúlt Visky Sámuelhez Dolhára, kérvén őt, hogy a dolgot úgy gr. Károlyi Sándorral, mint gr. Forgách-rokonaival közölje. Ez utóbbiaktól a levéltár átengedéséért kerek számban tízezer »kemény tallért« igényelt. Levelei közűl csak az egyik maradt fönn, melyet Visky Károlyinak megküldött. Ez így szól:

»Mint nagy jó kedves Viský Uramnak
ajánlom kész köteles szolgálatomat Kgldnek.

Egynéhány napoknak előtte volt az a szerencsém írnom Kgldnek az mely levelemben kértem Kgldet, hogy az Mlgos Gróff és Generális Ő Excját Károlyi Sándor Uramot kérje nevemmel alássan, hogy az ex árva statusomat adja tudtára az Felséges Uvarnak. Senkinek semmit nem vétettem az ő Felsége hadai közzül: hogy pedig Mlgos Uram Atyám parancsolatjának eleget kellett tennem, — azt vétkül senki nem tulajdonéthatja. Kgld küldje maga emberét ő Excjához: az ember meg lészen fizetve, azt embersígemre fogadom; ha pediglen spem aliquam adferre habebit recompensationem. Az Mlgos Generálisnak semmit sem offerálhatok, mert az Isten ő Szent Felsége mindennel megáldotta; azért mással nem recompensálhatom ebbéli gratiáját ő Excjának, hanem azzal, hogy holtig való obligatiómat ő Excjának ajánlottam, alázatos szolgája marandjak.

Tudom, hogy eddig Mlgos Gróff Forgách János-Ádám Bársi-Uram cum caeteris fratribus, Istenben elnyúgodott Mlgos Uram-Atyám halálát más útakon megértheték. Írtam volna ő Kglmeknek in hoc infocelicissimi statu lévő és leendő alkalmatlanságimat: *de mivel ő Kglmek cum summa praecautione küldötték bé Lengyelországban az magok emberét az levelek visszavitélek eránt*: ne sýnceritas fraterna nocear, — ő Kglmeknek azt magam írása által azt nem is kívántam tudtokra adnom. Hogy az *levelek, az mellyek jure senkihez nem tartozandók, hanem hozzám*, mivel az Mlgos Gróff Forgách Ádám Uram ő Nga, cum praejudicio familiae, Gróf Szent-Iványinak et alýs az maga örökségét eladta, Istenben elnyúgodott Mlgos Uram-Atyám nagy költséggel visszaváltotta azon örökségnek eladá-

sát; — mindazonáltal egy gyükérbül származván ő Kglmekkel, semmi más praetensiót nem tészek: *az levelek zálogban vadnak tízezer kemény tallérokban*, — ő Kglmeknek ha tetszik, váltsák ki, s hamar: mert én, ha az Felséges Császár kegyelmességét meg nem nyerhetem, *többet vévén azon levélitére*, más országra vészem útamat, — azután lássák, mit csinálnak ő Kglmek; tudom, hogy duplum költséggel fognak hozzájutni, *mivel ollyan bizben lesznek, az mellybül nem hamar fogják recuperálni*; s engemet azután ekül ne vessenek. Ezt Kgld adja tudtára Mlgos Bátyám-Uraiméknak ő Kglmeknek, kérem azon kötelessen; úgy hiszem, hogy Bátyám-Uraimék nemcsak az Kgld odaküldendő emberének megfizetnek: de azon Kgld jóakaratját meg kivánják szolgálni. Én pediglen kérvén azon Kgldet kötelessen, hogy ezen jó szándékomat Mlgos Gróff és Generális Károlyi Sándornak ő Excjának adja Kgld értésére mennélhamarább és kegyes válaszszát velem communicálni ne terheltessék. Maradok — Kgldnek

(A dátum e másolatnál hiányzik.)

ad omnia servitia paratus
igaz köteles szolgája
Gróff Forgách Sigmond m. k.«[1])

Ennek a levélnek egész tartása elárúlja, hogy kétségbeesett, vagy a kétségbeesés torkában forgó ember írta. Az unokatestvérek iránt soraiból kitetsző mintegy fenyegető dacz legkevésbbé sem volt alkalmas arra, hogy ezeket a levéltárnak az ajánlott mód szerinti visszaváltására hangolja. Engesztelékeny sorok kellettek volna e helyett s a közös vérség érzetének meleg kiemelése. Hozzá még, már Visky megjegyzé, s ezt Károlyi tudatta Forgáchékkal, hogy a levéltárnak állítólagos zálogban léte tízezer tallérig, nem felelhet meg a valóságnak; és így az ő, Károlyi Sándor véleménye szerint újabb megbizottat fárasztani az archivumért Lengyelországba, egyelőre czél nélkül való volna.

Károlyi, Pozsonybúl, 1731. martius 1-jén gr. Forgách Jánoshoz intézett levelében — melyhez a Visky Sámuelét csatolá — így emlékezik a dologrúl:

»Mi pediglen tekinti az Mlgos (Forgách) Familiát illető s Lengyelországban levő (literale) instrumentumokat: azok iránt Surányból irott levelemet (ma nincs meg) úgy veszem észre, még az Mlgos Gróff nem vette vala. Kiben is hogy annyival nagyobb tudományú lehessen: *íme, Forgách Sigmond Uram levelének mássát, mellyet Visky Sámuel Uramnak ír*, praesentibus kötelessen accludálom; s jóllehet ugyan, azt tartsa is

[1]) *Egykorú másolat* gr. Károlyi Sándornak alábbi leveléhez csatolva, a gr. Forgách-levéltárban.

levele, *miképen azon literálékra legyenek investiálva 10,000 dupla tallérok*: mindazonáltal, az miképen Visky Uram ellentévöt ír, *nem való, — mert az lengyel meg szokta igen ismérni, mire adja ki maga pénzét?* Inkább hiszem: *maga számára kívánná azon szín alatt reserválni.* Miglen azért nyomóssabban nem experiálhatja említett Visky Uram annak valóságát, haszontalan volna az expressust fárasztani. Kiről suo tempore, az midőn tudniaillik túdósitást veszek, az Mlgos Gróffot értetni el nem múlatom.«[1])

Több levele azonban ennél Károlyi Sándornak a gr. Forgách-levéltárban nincs. Mint látszik, az ügy ezzel hosszú időre elaludt. A szerencsétlen, szeleburdi, daczos ifjú Zsigmond gróf hazatérhetési engedélyt nem nyerhetvén,[2]) tovább is lengyel földön lézengett, nyomorogva, betegeskedve. Eddigelé csak annyi volt ismeretes róla, hogy nehány év múlva sírba követte édes atyját, s mag nélkül húnyt ki. A mindjárt megismertetendő okirat tanúsága alapján gr. Forgách Zsigmond úrfi halálának idejét az 1735-ik év elejére tehetjük. S ezen okirat is a Forgách-archivumra vonatkozik.

Előkelő kurucz emigránsok, névszerint *Máriássy Ádám* ezredes, *Ilosvay János, Krucsay István* két megbizója nevében is, és *Jávorka Ádám* 1735. február 13-án, Podolia Zuwanice nevű mezővárosában plenipotentiális levelet állítanak ki, az alábbírt ügyben. Minthogy e latin nyelvű okirat a Rákóczi-emigratió történetére nézve rendkívül becses új adatokat s vonatkozásokat tartalmaz: lehetőleg szó szerinti fordításban közöljük.

»Mi alólirottak, magyar nemzetbeli nemesek. Igaz hitünkre valljuk és egyszersmind tudtára adjuk mindeneknek, a kiket ezen alábbírt dolog illet vagy illethetne. Hogy mi, Magyarország grófjai közül való Méltóságos Forgách Zsigmondnak, — midőn különféle, gyakori és nagy szükségeket szenvedett volna, oly kitűnő nemzetségből származásáért részvéttel visel-

[1]) *Eredeti levél*, ugyanott.

[2]) Hogy *nem nyerhetett*, bár ismételve megkisérlette: bizonyos *gr. Pálffy János* tábornagynak 1732-iki leveléből a cs. k. udv. főhadítanácshoz: »1732. Schickt der Feld-Marschall Johann Graff Pálffy im Januar dem Hofkriegsrath, was der Thuróczer Ober-Gespann Peter Baron Révay wegen des Gnade ansuchenden *jungen Forgách* berichtet, und dass von diesem, *wegen seiner üblen Conduite sich nichts Gutes zu versprechen sei.*« (Iktatókönyvi bejegyzés *a cs. kir. hadi levéltárban Bécsben*; az acták már nincsenek meg.) A hatalmas Pálffynak *ilyetén* recommendatiója után kétségtelen, hogy a hazatérhetési engedély a boldogtalan ifjú embernek meg nem adatott.

...n iránta, — esküvel erősített assecuratióira, jövendőbeli megtérítés ...aye fejében adtuk légyen kölcsön, különböző időkben az alább jegy... összegeket, úgy a mint azt ide, egyenként ki mennyit adott volt, föl...eztük ekképen:

Ilosvay János adott Jáworka Uram által (per ...us Dni Jaworka) lengyel forintot, nro	198
Máriássy Ádám adott lengy. frtot	90
Krucsay István » » »	2160
Ugyanő, Nemzetes *Dudássy Gábor* úrnak, ő ... Felsége és a Respublica magyar gyalogjai ...pitányának (Rothmagistri = Rittmeister) kérésére ...állására: »ad requisitionem«) adott lengyel ...t nro	500
Továbbá Nemzetes *De Logau* kapitány és ...zani várparancsnok nevében adott l. f. . . .	300
Jáworka Ádám adott l. f.	1500
Karszai István (Karsay, vagy Karcsay?) ...tt	180
Összesen	4928 lengyel forint.[1])

Mivel pedig a föntemlitett gróf, az isteni akarat úgy rendelvén, e ...ágból kimúlt (fatis cessisset) a nélkül, hogy minket kielégitett volna, ...n akkor is szükölködik vala (eotum etiam aegestate laborans), avvagy ...y megfelelő értékü ingóságokat hagyott volna hátra; — annakokáért ... adafordítottuk igyekezeteinket, hogy kielegittetésünk iránt módot ...ssünk. Mire nézve számunkra biztosabb út nem mutatkozik, mint ...y a nevezett grófnak bizonyos ingó értékeit kikutassuk és azokat ille...tlen letartóztatóik kezéből (de manibus incompetentium detentorum) ...tokunkba vegyük. Minekutána azonban emez ingó értékek (zálogos ...y-ezüstnemük) követelésünk kielégitésének éppen nem felelnének ...; minekutána továbbá tudomásunk van róla, *hogy bizonyos helyen az ...ngt gróf által*[2]) *az ő méltóságos családját mint örököst illető levelek tétet...volt le* (»ex quo nobis constet in certo loco deposita esse per Eundem ...ctum Comitem Literalia Instrumenta, per successionem Illustrissimam ...miliam suam concernentia«): ennélfogva tehát reményünk nagyobb ...t abban helyeztetjük, hogy mikoron a fölülnevezett grófi család, ...yarországból küldendő megbizottai vagy felhatalmazottai által ezen ...leknek kezéhez adatását fogja kivánni: akkor nekünk is teljes elégté... adatand, (»ut dum praedicta Familia Comitum, eadem Literalia ...rumenta, sibi per Commissarios vel Plenipotentiarios suos ex Hungaria

[1]) Vagyis magyar pénzérték szerint mintegy 500 körmöczi arany.
[2]) Nem Zsigmond, hanem még atyja Simon gróf által, mint alább ...n kiderül.

expediendos resignari cuperet, plena nobis satisfactio impendatur«.) Ugyan-azért, mivel e czélt egyikünk is külön-külön el nem érheti: egy helybe összegyűlvén, közakarattal (unanimi assensu) teljhatalmazottunkúl választottuk és jelöltük ki Nemzetes és Nagyságos (Generosum et Magnificum) *Krucsay István* urat, a kit is jelen plenipotentialis levelünk erejével teljes hatalommal ruházunk föl arra, hogy mind az említett ingó értékeket kezeihez vehesse, mind pedig a családi leveleket, bárhol legyenek is letéve, — salva reverentia conservatorum — lefoglalhassa és a megnevezett méltóságos grófi család megbizottai részéről történendő teljes kielégítésünkig lefoglalva tarthassa. Melynek bizonyságára kiadtuk ezen sajátkezű aláirásainkkal és szokott pecséteinkkel megerősített levelünket s azt a *tábori hivatalnak* is jóváhagyás végett bemutatni rendeltük. — In Oppido Zuwanice Palatinatus Podoliae. Die 13. Februarÿ Anno 1735.

Adamu Máriássy m. p. P. H. Colonellus.
Adamus Járorka m p. P. H.

Joannes Ilosvay m. p. P. H.
Stephanus Krucsay, etiam nomine praedictorum Gen. Dnorum Gabrielis Dudássy et de Logau, m. p. P. H.«

Az okmány eredeti, mind a négy kibocsátónak sajátkezű aláirásával s piros spanyolviaszba nyomott ép gyűrűpecsétével. (Máriássy és Illosvay ismert családi czímereikkel, Krucsay egy koszorús római imperatorfőt ábrázoló gyönyörű antik gemmával, Jávorka pedig kilencz ágú koronafedte — tán franczia hadjáratiban nyert — valami grófi monogrammal pecsétel.[1]) Végül az aláirások után rá van vezetve az oklevélre a lengyel törvényes eljárás szerint a katonai szolgálatban álló egyének kiadványainak jogérvényes voltához megkívántató tábori hivatali bemutatási záradék, a moldovai határszélen fekvő híres lengyel végvárban Kamenieczen keltezve, ekképen:

»In Castro Camenecensi Podoliae, sub Interregno post felicem Electionem Serenissimi Stanislai Primi Regis Poloniae, Feria Quinta post Dominicam Oculi Quadragesimalem proxima, Anno Domini 1735. Introcontentae Plenipotentiae suscepta *Oblatio*.«

Lássuk most már ezen okmány tartalmi nevezetességeit; ismerkedjünk meg mindenekelőtt az azt aláírók és kibocsátók személyiségeivel. Az első aláíró, az egyedüli a ki tiszti rangját

[1]) Utóbb — mint látni fogjuk — saját családi czímerét használta ő is.

rja, *Máriássy Ádám*, a Batíz- és Markusfalvi Máriássyaknak
nóri, református ágából való, igen szép képzettségű fiatal tiszt
a kuruczvilág elején; úgy, hogy csakhamar magára vonván a
delem ügyelmét: ez őt maga mellé vette szárnysegédül s oly
áló bizalmára méltatá, hogy nagyfontosságú titkos feladatokkal is
egy időben a gyanús Pekry ellenőrzésével Erdélyben) megbízta
Viszont Máriássy annyi ügyességet, eszélyt, megfigyelő tehet-
et tanúsított a reábizottak teljesítésében és Rákóczi személyé-
oly meleg ragaszkodást s rendíthetlen hűséget, hogy a fejede-
nek teljes kegyeit megnyeré; Rákóczi szárnysegédei közt
vé tette őt, 1709-ben pedig udvari hadaiban ezredesi rangra
lé és a Deák Ferencz-féle udv. karabélyos-ezrednek — a
ucz hadsereg egyik legkitűnőbb lovas-ezredének — vezényletét
ta rá.

Máriássy Ádám hűségében a fejedelem sohsem csalódott.
gaszkodása szeretett urához olyan nagy volt, mint Vaÿ Ádámé,
nesay Istváné, vagy akár Sibriké és Mikesé. Már a szathmári
két megelőzőleg kiment némi udvari hadakkal Lengyelországba
kóczi után, idehagyva hazáját örökre. Azután, a fejedelem kívána-
ra Nagy-Péter czár szolgálatába állott, mint egy volt kuruczokból
ított huszár-ezred parancsnoka; harczolt a török és XII. Károly
a, s a kamenieczi béke megkötése után tevékeny részt vőn az
z lovasságnak modern hadsereggé szervezésében. 1712-ben
zkvából ír jó humorú levelet a danczkai emigránsoknak, név
int b. Zaÿ Zsigmondnak, s ritka orosz prémekkel kedveske-
. 1716—17-ben, midőn a fényes porta Austriával háborúba
rodván, Bercsényit és társait Lengyel-, s Rákóczit Francziа-
ágból a török birodalomba hívta: Máriássy Ádám rögtön ott
gyá az orosz szolgálatot és sietett le Törökországba fejedelmi
hoz, hogy kipróbált hű kardját felajánlja, s az új emigránsok-
alakítandó, erdélyi betörésre szánt magyar légiót szervezni
tse. Savoyai Eugennek 1717-iki belgrádi győzelme és az ezt
ett passaroviczi békekötés azonban megsemmisíté a bujdo-
reményeit. Máriássy ekkor egy darabig Chotim várában török
gálatban volt, állítólag passai ranggal. Azonban a török szo-
okkal nem tudván megbarátkozni, bement Lengyelországba s
vállala Ágost király s a Respublica hadai közt ezredességet.

Mindenütt kaptak rajta, mert kitűnő katona s nagy képzettség szervező és vezérlő tiszt vala. Íme, 1735-ben is mint lengyel ezre dest találjuk őt Podoliában.

De mikor két év múlva a porta újra hadat üzent Bécsne és Rákóczi József herczeget — az 1735-ben elhúnyt II. Ferenc fiát — erdélyi fejedelemnek declarálta: Máriássy, mint a Fönsé ges Rákóczi-Háznak utolsó csepp véreig híve, Lengyelországo odahagyván, 1737-ben ismét lement Törökországba. Ő lett Rákóczi József tábornokává, a ki az Al-Duna mellett a fejedelemf már 6000 főre szaporodott magyar dandárát katonailag szervezé

Azonban Rákóczi József — talán osztrák méregtől — idejekorán meghalt; nemsokára a porta is megbékült, s a magyar bujdosók reményei megújra füstbe mentek. Máriássy Ádámról ettől fogva nem tudunk semmit. Rodostóba aligha ment; tevékeny természete a nyugalmat nem tűrte. Alkalmasint Lengyelországba tért vissza, s ott halt el. Családja nemzetség-fáján az van nevéhez irva: »*Mortuus in exilio.*« Tehát ő is annak a csodás »*Rákóczi-szeretet*«-nek lőn martyrjává, mint az elragadó egyéniségű nagy fejedelem bensőbb környezetéhez tartozók közül oly sokan. Máriássy Ádám — kicsinyben — Bercsényihez hasonló vaskövetkezetességű, vasjellemű ember volt.

Az oklevél második aláirójáról, az eredetét messze az Árpádkorba felvivő beregi ősnemes családból származott *Ilosvay János*-ról aránylag kevesebbet tudunk. Az Ilosvayak közül elejétől fogva számosan szolgálták Rákóczit, s mindnyájan a leghűbb benső környezethez tartoztak. Így Ilosvay Bálint és Imre, előbb lovas-ezredesek, utóbb udvari főember-szolgák; Dénes, fegyverhordozó; Ábrahám, palotás-kapitány, a kit a fejedelem utóbb a magyarországi összes czigányság fővajdájává nevezett ki. (Jövedelmes állás, mely mindig előkelő nemesekkel töltetett be, Zsigmond király óta.) S végre az itt előforduló Ilosvay János, a ki mint fiatal udvarnok, Lengyelországba is követte Rákóczit. 1712. oct. 25-én őt küldötte előre a danczkai kikötőből, Sibrik Miklóssal, dr. Lang Ambrú udv. orvossal, gr. D'Absac-kal és udvara egy részével, a Franczia országba költöző Rákóczi. Ilosvay Párisban folyvást a fejedelem oldala mellett volt s 1716-ban a groisboisi camalduli szerzeteseknél katholizált. A következő évben Marseilleből Gallipolib

Törökországba hajózott fejedelmével. Rodostóban is lakott; Mikes 1738. október 14-kén már mint Rákóczi József hívéről emlékezik meg róla. Ezt megelőzőleg 1735-ben, íme, oklevelünk tanúsága szerint Lengyelországban bukkan föl.

A harmadik aláíró, *Krucsay István*, nagyműveltségű, kitűnő tollforgató ember volt, egyaránt jeles magyar s latin stylista. A nagy szabadságháború folyama alatt előkelő bizalmi állásban, kitartó, folytonos munkásságban leljük őt, mint a fejedelem udv. titkos cancelláriájának egyik vezető tagját, Rákóczi és a confoederált magyarországi rendek tanácstitkárát és hadi előadóját. Ezen minőségében a fejedelemnek igen számos hadi rendeletét, nyíltparancsát, diplomáját, nem egy követi utasítását, valamint részben a kormánytanács (senatus) üléseinek jegyzőkönyveit s határozmányait is ő fogalmazá és ellenjegyzé. A kormányzati titkoknak teljes ismerője, a fejedelem bizalmának letéteményese s egyik leghivebb embere. Tiszta jellemű, buzgó hazafi és örökké munkás. Annyi ügyességet tanúsított a pénzügyek vitelében is, hogy Rákóczi utóbb, Lengyelországban, úgy saját, valamint az emigratió pénzügyei vezetésével s pénztárának, jövedelmeinek kezelésével őt ruházta föl. És Krucsay nemcsak hogy hű s becsületes, de nagyon takarékos gazdája vala urának. Rákóczi lengyelországi jószágai székhelyén Jaraszlón (Jaroslaw) telepedett le, innen intézé a fizetéseket, s ezen uradalom zálogbavetése iránt is ő köté meg az alkut ura megbizásából Sieniawska-Lubomirska herczegnővel.

Krucsay István bujdosásában, mint a volt magyar confoederatió tanácstitkára, a franczia kormánytól rendes évi nyugdijt húzott. 1735-ben, mint okiratunkból megtudjuk, még élt és bujdosó-társainak teljes bizalmát élvezé. Az okirat tartalma szerint az érdekelt többi magyar emigránsok mind lengyel hadi szolgálatban állván: a hadsereggel hol ide, hol oda kellett vonúlniok. Krucsay ellenben, mint polgári egyén, ott lakott folyton Jaraszlón vagy Ilyvóban (Lemberg); legczélszerűbbnek mutatkozott tehát a közös követelés behajtására a teljhatalommal őt ruházni föl, mint a ki az ilyes ügyekben úgy is legjártasabb volt mindnyájok között. Úgy látszik, hogy a néhai Forgách Zsigmondtól maradt, föntemlített »ingó értékeket« Krucsay aztán e plenipotentia erejével ki is ragadta az »illetéktelen letartóztatók« körmei közül,

s az összesen 500 aranyat tevő követelések nagyobb részét — 300 aranyig — azok árából sikerült kielégítenie: mert Jávorka alább következendő levelei szerint tíz évvel utóbb már csak 200 arany követelés állott fenn e régi adósságból a gr. Forgách-levéltár, mint hagyaték ellen. Krucsay elhúnytával, — a ki alkalmasint Jaraszlón nyugszik, — a zuwanicei plenipotentiális levél mint érdektársra a negyedik aláíróra *Jávorka Ádámra* szállott át, s ő szolgáltatta azt át később, a követelésnek végleges kiegyenlítése után, a levéltárral együtt a gr. Forgách-családnak.

Jávorka életviszontagságait tanulmányunk elején addig vá zoltuk, midőn budavári fogságából vakmerően kiszabadúlva, 1712. közepe felé visszatért Lengyelországba, gr. Bercsényihez. Ezután vagy lengyel, vagy — Máriássyval, Csereyvel, Dragulylyal és egykori Ocskay-féle hadnagytársával, a kalandos Turkolÿ Sámuellel egyetemben, — orosz hadak közt szolgált ő is. Annál könnyebben boldogúlhatott, mivel nemcsak hogy példátlanúl merész és jeles katona volt: de a szláv nyelvet is, már gyermekkorától, tökéletesen bírta. 1716-ban ő is lement Bercsényivel Törökországba; mikor pedig a passaroviczi béke után az öreg Bercsényi Miklós, XV. Lajos király szolgálatában levő fia gr. Bercsényi László számára a fiatalabb s új magyar emigránsokból és moldvai, havaselvi magyarokból saját huszárezredet szervezett és szerelt föl Rodostóban: Bercsényi Lászlóval és 3—400 huszárral 1721. júliusban Jávorka Ádám franczia hajón odahagyta Törökországot, mint a később oly nagyhírűvé vált Bercsényi-huszárok őrnagya, majd alezredese. Magával vivé ekkor (1720-ban) már 17 éves ifiacska fiát Jánost is, a kit aztán Párisban a felsőbb tanúlmányokban kitűnően képeztetett ki. Jávorka Ádám Francziaországban oly bőségben élt, hogy Kolinovics tanúsága szerint még árva hajadon leánya számára is 1000 tallért küldött Érsek-Újvárra, kiházasítási ajándokúl. Azonban a leány mátka-korban elhalván, ezen összeg az érsek-újvári szent-ferencz-rendűek kezeibe jutott, mint a kik Jávorkának kisebb fiát Ferenczet nevelték, tanították. A kir. kamara ugyan, mint rebellis eredetű pénzt, le akará az 1000 tallért foglalni: de az újvári derék magyar barátok sok utánjárására gr. Pálffy Miklós nádor mégis meghagyá azt a szerzetnél s egy rendeletével érsek-újvári conventjök alapjához csatolá.

Jávorka elsőszülött fia, János, felsőbb iskoláit Párisban elvégezvén, szintén franczia szolgálatba lépett, és pedig diplomatai pályára, s mint Francziaországnak a tatár chán mellé küldött követe, éveket töltött Krimmben. Ekkor már atyja is a szomszéd Lengyelországban üté föl bujdosó tanyáját újból.

Mikor s mily alkalomból vált meg Francziaországtól? Nem tudjuk. De a rodostói telep a Francziaországban tartózkodókkal folytonos érintkezésben állott, s a fejedelem franczia földről is rendelt bujdosókat udvari szolgálatába. Így Jávorkát 1724—25-ben ismét Rodostóban találjuk, mint Rákóczi udv. fölovászmesterét, és az előbbi év vége felé a fejedelemtől valami megbizással, egy Canetto nevű görög kereskedő társaságában Lengyelországba az akkori korona-maréchal Sobieski herczeghez küldetett, kinek lovászmesterével tért vissza azután Jávorka 1725. július havában Konstantinápolyba s Rodostóba urához.[1]) Valószinű azonban, hogy ismét nem sok idő jártával ismét visszamene Francziaországba, a hol — tiszti rangját fentartván — megújra alkalmaztatott; meddig? meg nem mondhatjuk. Föntebbi okmányunk szerint 1735. elején már lengyel hadi tiszt volt, valószínűleg ezredes; sőt tekintve, hogy az ekkor elhányt gr. Forgách Zsigmondot több ízben segítette pénzzel: gyanithatólag már hűzamosabb idő óta ott tartózkodék. Lehet, hogy maga a franczia kormány küldötte őt Lengyel-

[1]) A bécsi cs. k. udv. főhaditanács utasítja 1724. december 24-én Martelet, lengyelországi ügyvivőt: »Er soll auf des nach Polen oder Moskau abgesendeten *Rákóczischen Stallmeister Jávorka* und der griechischen Kaufmann Canetto genaue Obsicht tragen, mit aller Vigilanz beobachten und diesbezüglich mit dem Kais. Commissarius Secretario Hochholger in Moskau correspondieren.« Moszkvában azonban ezúttal talán nem fordúlt meg találandó hősünk, csak Lengyelországban; ugyanis szintén a k. k. Hofkriegsrath jegyzőkönyveiben olvassuk: »1725. im Julÿ berichtet Dirling (osztrák követségi titkár Konstantinápolyban) Rückkher des zu dem Rákóczi mit dem P. Superior Soc. Jesu nach Rodosto abgeschickt gewesten Patris Jacobi Cachaud (osztrák zsoldban álló jezsuita kém), welcher ihm referirt *den besagten Jávorka* mit des Polen Gross-Feldherrn Sobieski Ceter-Stallmeistern bei dem Rákóczi angetroffen zu haben, — mit dem Bemerken, dass Rákóczi's Intention dahin gehe: aus der Türkei sich nach Frankreich zu begeben.« *(Cs. kir. hadi levéltár Bécsben.)* Lehet, hogy Jávorka a fejedelem e szándékával összefüggésben tért vissza a Szajna partjaira.

országba, mint ott ismeretségekkel bíró embert, XV. Lajos apósának Leszczynski Szaniszlónak pártot csinálni.

Az okmányban még három egyén érintetik, mint néhai Forgách Zsigmond hitelezői: *Dudássy Gábor*, a lengyel király hadai közt szolgáló magyar (kurucz) gyalogok kapitánya. Ennek neve a kuruczvilágból nem ismeretes; alkalmasint még fiatal hajdú-hadnagy lehetett 1711-ben a Rákóczi vagy Bercsényi palotásai közt, kik közül, valamint a Hans-Jakob Dittrich német kurucz ólbestey idegen ezredéből számos gyalog ment ki lengyel földre. Ezekből alakúlt aztán utóbb ama lengyel-magyar gyalogság.

Karsay, vagy *Karcsay* fiatal udvarnok lehetett a fejedelem, vagy valamelyik kibujdosott főúr (Bercsényi, Forgách, Esterházy, Csáky) szolgálatában. Rákóczi udvari személyzetében előfordúl ily név.

Végre *De Logau*-ról mondatik, hogy kapitány és brzezani parancsnok vala. S ez a helynév fejti meg a magyar bujdosókhoz való viszonyát. A Jaroslaw és Ilyvó között fekvő Brzezan vára ugyanis egyike volt a magyar száműzöttek legtörzsökösebb tanyáinak. Régi időktől fogva a magyarok lelkes barátjának s Rákóczi hű rokonának gr. Sieniawski belzi palatinusnak, utóbb a korona nagy-marsalljának birtokát képezvén: Rákóczi és Bercsényi már első bujdosásuk alkalmával, 1702. és 1703-ban e várban leltek biztos menhelyet, s innét bocsátották ki 1703. május 12-kén a magyar nemzetet fegyverre hívó híres »brezáni« manifestumot. Az 1711-iki kibujdosás után pedig gr. Bercsényi Miklós a brzezani uradalmat bérletbe vevén, lakását e várban ütè föl, melybe Sieniawski katonasága mellé saját magyar palotásait és karabélyosait helyezé őrségül. Miklós úr aztán állandóúl itt lakott Törökországba költözéséig, vagyis 1716-ig.

Sieniawski utóbb magtalanúl kihalván, jószágai: Sieniawa, Sieniatin, Brzezan, Holesicz, Driko, Moscsenicza, Skolie, stb., sőt a Rákóczitól zálogban bírt jaroslawi uradalom is unokaöcscsére hg. Czartoryski Ágostra szállának; s ugyane derék főúr a magyar emigrátió iránt való őszinte szíves barátságot szintén öröklé nagybátyjától és nagynénjétől, az oly buzgó magyarbarát Lubomirska Ilona hgnőtől. Családja hagyományaihoz híven, mindig szívesen látott s általa híven pártfogolt vendégek valának

körében és jószágain a kurucz bujdosók. Ekképen jutott brzezani várának ez időbeli kapitánya De Logau is gr. Forgách Zsigmond ismeretségébe, s urának hajlamait a magyarokhoz ismervén, nem késett a szükséget szenvedő számkivetett főurat saját pénzével is segíteni. Nemes vonás ezen idegen katonatiszttől; valamint szép és nemes vonás a plenipotentiális levélben megnevezett magyaroktól, hogy — magok is szegény bujdosók, — mégis nem hagyták elzüllött, elbetegesedett bujdosó-társukat nyomorban elveszni, hanem megosztották vele filléreiket. S ezt tették szánalomból és néhai atyjának, gr. Forgách Simonnak jó emlékezetéért; mert szegény Zsigmond úrfiban nem voltak olyan tulajdonságok, melyekkel az embereket — bár honfitársait is — megnyerhette volna magának. Legfölebb előkelő származása s édes atyjának végzetes sorsa miatt lett insségbe jutása költhetett iránta részvétet. Mennyire nem bízott a boldogtalanban a saját atyja sem: jellemzi az alább Jávorka egyik levelében előadott körülmény, t. i. hogy Simon úr családi levéltárát az illető hiteles helyen oly utasítással tette le: ki ne adják azt őrizői még Zsigmond úrfinak se egy könnyen!

Thaly Kálmán.

HORVÁT-DALMÁTORSZÁG ELFOGLALÁSÁRÓL.

(1091—1111.)

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A helyzetet, mely most a tengerparton kifejlődött, némileg illustralja, hogy 1103-ban Ágoston bibornok, II. Paschalis pápa dalmát és *magyarországi* követe »missus in Dalmatiam et Ungariam apochrisiarius »tesz igazságot a dalmát városokban, jelesen, Belgradban időzvén, a belgrádi Szent János kolostornak visszaadja a város közelében egy »*szigeten*« levő Szent Kozma és Dömjen egyházát. Az oklevél, mely ezt megörökíti« regnante Alexio imperatore« van keltezve, vagy azért, mert Kálmán talán az egyezmény következtében visszaadta Belgrádot Velenczének, mely névleg legalább szintén még a keletrómai birodalomtól függött, és egy időben, legalább 1076-ban épúgy mint Spalato, Traú, Jadrara, befolyást gyakorolt Belgradra is,[1]) vagy, a mi valóbbszinű, az esemény idejének pontosabb megjelölésére s régi megszokásból használta ezt a dalmat városokban divatos formulat az oklevél írója, talán a jadrai egyház főesperese János, ki mint felkért tanú az oklevél legvégén szerepel.[2]) E helyzet azonban nemsokára változott. Kálmán teljesen kiszorítá Velenczét a dalmat tengerpartról és egész Dalmat és Horvátországot magának, utódjainak, Magyarországnak[3]) alávetette. Hadjáratából egy kétségtelen és minden vitán felül áll: hogy Jadrat 1105-ben foglalta el.[4]) Más részletekre nézve a források eltérnek egymástól. Treuganus, traùi kanonok szerint, ki 1203-ban írta ki régibb forrásokból traùi szent János püspök éle-

[1]) Rački i. h. 102. l.

[2]) Kukuljević CD. Regn. Cr. D. Sl. II. 9. l. Fejérnél is II. 37. l.

[3]) »Ut Colomanno regi et eius posteris ac regno Ungariae subjecti permanerent« igérik a spalatoiak Tamás esperes szerint. Rački i. h. 483.

[4]) Az adatok Kukuljevičnél i. h. II. 11. 236. 237. ll.; ámbár egyik adatban, Vekenege síriratában az undeno . . . post mille sub aevo — nem hangzik össze a többi adatokkal s 1106-ra engedne következtetni.

vét, Kálmán mindenek előtt Dalmatia legerősebb, leghatalmasabb városa, Jadra ellen fordult; azt, miután lakói meghó dolni nem akartak, kemény ostrom alá fogta, melynek azután szent János, traui püspök közbenjárására a jadraiak meghódolása nem kedvezőtlen feltételek mellett vetett véget. Jadrából Kálmán János püspökkel Sebenicoba, s onnan Traùba ment, mely ellentállás nélkül meghódolt. A történetíró évszámot nem mond; de mert Jadra elfoglalása évét tudjuk, Traú meghódolásának is 1105-ben kellett történni. [1])

Tamás, spalatoi főesperes, ki több mint hatvan évvel Treuganus után irta Historia Salonitanaját, Spalatonál kezdeti meg Kálmán hadjáratát, miután Slavonia azt a részét, melyet László még el nem foglalt, meghóditotta. Elbeszélése szerint: a spalatoiak nem is igen tudták, ki? miféle nép azok a magyarok? és ellentállásra készültek. Miután azonban követek által meghallák, hogy a magyarok keresztények, és Kálmán hajlandó békés egyezkedésre, Crescentius érseküket kiküldék a királyhoz, és szabadalmaik fenntartása mellett meghódoltak. Spalatából Kálmán Traùba, s onnét Jadrába ment, mely városok hasonló módon fogadták, szintén szabadságaik megerősítését nyerték, mire azután a király visszatért Magyarországba, 1103-ban »anno domini millesimo centesimo tertio«, betűkkel kiirva. [2])

Ha már most ezt a két elbeszélést összehasonlítjuk, látjuk, hogy Tamás esperes az évszámra nézve téved, mert Jadrát 1105-ben foglalták el. De tévednie kell a sorrendre nézve is, melyben Kálmán a dalmat városokat elfoglalta. Mert, nem is említve, hogy egy Magyarországból a rendes uton jövő hóditó sereg természetszerűleg előbb Jadra, mint Spalato ellen fordúl, mit egyébiránt Treuganus még külön is, Jadra fontosságával indokol: a traui püspök életiratából kitetszik, hogy Traú Jadra után, miután a püspök már Kálmánnal megismerkedett, hódolt meg. Nem igen képzelhető el pedig, hogy ha Kálmán Spalatot Jadra előtt foglalta volna el, a szomszéd Traùra azonnal Spalato után ne került volna a sor, s így Traú előbb ne esett volna Kálmán hatalmába, mint Jadra, mi pedig nem történt, s így ismét spalatoi Tamás egy tévedését találjuk. Hogy Dandulo, ki — Tamás, és világosan Treuganus adatai után is — irta meg története e részét, Spalato elfoglalását Jadra elfoglalása elé teszi, az csak subjectiv combinatiója, melyet a fennebbiek szerint helyesnek nem tarthatunk. Vannak írók, a kik,

[1]) Vita S. Johannis, Farlati: Illyricum Sacrum IV. 313. 314. ll. A jadraiak keménységét a képes krónika is említi c. 65. (Florianus i. h. 203.), melynek elbeszélését Klaić, Kroatische Revue 1886. II. 6. l. csodálatos módon félreérti.

[2]) Tamás, Rackinál i. h. 483. l.

hogy mindent megmentsenek, mondják: Spalatot 1103-ban, Jadrat 1105-ben foglalta el Kálmán, s az egész 1102—1105. közt való időszakot Horvátország meghódítására fordította. Ezzel a felfogással azonban nemcsak az említettem két forrás elbeszélése, hanem a dolog természete is ellenkezik. Néhány, kis területen, egymáshoz közel eső — úgyszólván ellent sem álló — városnak meghódolása nem lehet évekre terjedő munka s hogy az elfoglalásnak gyorsan kellett történni, még abból is következtethetjük, hogy Velencze rá sem ért a dalmaták segítségére sietni; legalább semmi nyoma sincs, hogy a velenczeiek Jadrat vagy Spalatot támogatták volna és csak Arbe védelmében vett részt — ha későbbkori, 14. századbeli feljegyzéseknek hitelt adhatunk — két velenczei gálya. Mindenesetre a foglalás műve 1105-ben »mikor Kálmán diadalmasan bevonúlt (triumphaliter ingressus) Jadraba«, be lőn fejezve s azért mondhatta egy, ez évben kelt jadrai okmány, hogy Kálmán a tengeren és szárazföldön a békét visszaállította »per Colomagnum sanctissimum regem pax terre et mari est reddita«.[1]) Velencze a bevégzett tényekkel szemben türni volt kénytelen. Dogeja a vitéz Falier Ordelafo, 1107-ben már nem használja a dux Dalmatiae Croatiaeque büszke czímet.[2]) Alig lehet kételkednünk, hogy Kálmán, e nagy diplomata, mielőtt Dalmatiát megtámadta, Byzanczczal tisztába jött, szövetséget kötött, hogy e részről Velencze támogatást ne kapjon. Erre mutat, hogy ép a dalmat hadjárat előtt, vagy az alatt, vette nőül Alexios császár 16 éves fiától János Piroskát, Szent László körülbelül egykoru leányát;[3]) hogy a keletrómai birodalom tétlenül nézte a dalmát városok elfoglalását; hogy még később is,

[1]) Dandulo elbeszélése Muratorinal XII. 264. l. Kukuljević i. h. II. 11. Historia S. Cristofori Martyris Farlati V. 233., 234. l., mely forrás, ha talán részben a 14. század nyelvén irva, nem is minden kifejezésére nézve szabatos, egészben véve hitelérdemel. A magyarok első támadása Arbere Ugra alatt 1097-re eshetik, mikor Péter király levereteti. A második Sergius alatt 1105-re, melyet azután az arbeiek meghódolása követhetett, miről azonban — minthogy abban Szent Kristóf csodatétele többé nem szerepel — említett munka nem szól. Egy Sergius — nonai comes — 1107-ben oklevelileg előfordúl (Kukulj. II. 13.), mire Klaić (Croat. Revue 1886. II. 7. l. h. i.) figyelmeztet, mihez hozzáadhatjuk, hogy 1124-ben is találunk II. István társaságában, ugyancsak Dalmatiának szóló okmányon, egy Sergius comest (Kukulj. II. 25. l.) s így nem épen lehetetlen, hogy ez esemény talán nem is Kálmán, hanem II. István alatt, a magyar-velenczei háboru idejében történt.

[2]) Tafel és Thomas, Fontes Rer. Aust. XII. 67. l.

[3]) Muralt, Essay de Chronographie 1104-re teszi az Ὀυγγρῶν ἀρχηγοῦ leányának házasságát, de az évszám az általa idézett Zonarasból

2-ben, mikor Velencze, szentföldi diadalmas hadjárata után, edélyt kért Konstantinápolyban Dalmatia visszafoglalására, a járatot nem javallta, elhalasztását tanácsolta,[1]) és végre, hogy ának a harczban, mely 1108-ban Boemund antiochiai és nti herczeg és a keletrómai birodalom közt folyt Komnen xios szövetségesének találjuk. Mind a képes, a dubniczi, a budai nikákban, mind Kézai Simonban olvassuk ugyanis, tehát a s forrásul szolgáló krónikában is megvolt, hogy Kálmán *Dal-ia elfoglalása után* velenczei hajókon Apuliába sereget küldött, ndisit és Monopolit elfoglalta s onnét hada három hónap mulva zatért. Ezt az adatot Dandulo is átvette krónikájába, csakhogy pragmatismussal ezt a Kálmán és Michiel doge közt létre-egyességgel kapcsolja össze, viszont azonban elhagyta azt, ről tudhatta, hogy nem igaz, t. i. hogy a velenczeiek az elfog-városokat megtartották, míg a pisaiak segélyével — Kézai nt II. Vilmos siciliai király idejében, tehát 1166—1189. közt őket onnan ki nem verték. Az elbeszélésnek, habár más egykorú anczi vagy olasz források az eseményt nem is említik, kétség-ül van valami alapja, csakhogy nem valószínű, sőt részben lehe-tlen, hogy 1096—1101. közt, mint rendesen vélik, azokból a ivumokból — tengeri hatalom megszerzése stb. stb. — történt ása, melyekkel íróink azt megmagyarázni törekednek. Tudjuk ynais, hogy Apulia ama részei, melyekben a magyarok foglal-, jelesen Brindisi, Guiscard Róbert fiának, Boemundnak, tarenti y otrantoi herczegségéhez tartoztak. Boemund 1096-ban az ő keresztes hadjárathoz csatlakozott, Antiochia herczegévé lőn 1101-ben még változó szerencsével Ázsiában harczolt a hitet-ekkel. Nem képzelhető, hogy Kálmán ebben az időben támadta ma meg, bármi okból, a keresztes vitézt, ki az egyház, a keresz-y közvélemény különös oltalmában állott. De képzelhető, lehet-es, sőt ezáltal válik érthetővé az egész a hadjárat, hogy e táma-s 1108-ban történt, miután Boemund a szentföldről visszatért 1107. oct. 9. Valonanál a mai Albaniában kikötvén, megkezdte oruját a keletrómai birodalommal, mely 1108. őszén kudar-val, capitulatiójával végződött. E háboruban Velencze híven ité Byzanczot. Nagyon lehetséges és érthető, hogy a míg a harcz rrachium körül folyt, magyar hadak, mint Alexios szövetségesei,

---

VIII. 27. párizsi kiadás 302. l.) nem következik. Ducange Anna Kom-ához írt jegyzeteiben (bonni kiadás II. 672. l.) már óvatosabban szól, csak ante 1105. említ; bizonyos pedig csak az, hogy 1106. november ában már ikrek születtek e házasságból. (Anna Komn. XII. 4. bonni I. II. 149. l.)

[1]) Dandulo i. h. XII. 265. l.

velenczei hajókon diversiót csináltak Boemund háta mögött, pusztították Apuliát, vagyis szabatosabban szólva, Boemund ola herczegségét. S ezzel egyuttal érthetővé válik az is, mi különb majdnem érthetetlen, hogy a Boemund és Alexios között kötö békeokmányon Kálmán király két követe: Simon és Pér ispán szintén szerepelnek. [1])

Két oklevelet találunk Codex Diplomaticusainkban, melyr valódiságát — tudtommal legalább — eddig még senkisem vont kétségbe, melyek azonban azzal a chronologiával, az esemény ama menetével, melyet feljebb megállapítani törekedtünk, nen egészen, nem mindenben hangzanak össze. Az egyik Kálmán királ amaz oklevele, melyben 1103. junius 15-én a spalatói érseke összes jogait és birtokait megerősíti. A másik ugyancsak Kálmá király oklevele 1102-ből, melyben a jadrai Szűz Mária apáczak lostor tehermentességét és békéjét biztosítja. Mindkettő, főkép azonban a második, kiváló fontosságu a horvát történet e szakára azért legyen szabad azokat egy kissé bővebben elemezni. [2])

A spalatoi oklevél, mely Kukuljevič szerint — jegyezzük meg jól — csak újabb másolatban van meg, hogy véleményemet mindjárt kimondjam, hamis vagy legalább a legnagyobb mér tékben corrumpálva, interpolálva van. Mindjárt az oklevél elején a király magát Dalmacie, Chroacie *Rameque rex*-nek nevezi holott e czím sem Kálmán egyéb okleveleiben, sem utódja II. István czímében elő nem fordúl; pedig ugy látszik, ugyancsak kapott a czímeken, mert öreg atyja I. Géza oklevelét a garam szentbenedeki monostor alapitásáról megerősítvén, magát — ha csak a XIII. századbeli átíró tolla nem botlott — Galliczia és Bulgaria királyának is nevezi, holott e tartományokban csak futólag fordúlt meg hadjáratokban [3]) s a »rámai« királyi czím folytonos, bár eleinte még nem következetes használása csak II. Béla uralkodása közepe táján (1135-ben) kezdődik. De lehetséges, hogy a rex Ramae csak a későbbkori másoló hibája

---

[1]) Kézai, Képes krónika Floriánusnál II. 88. 206. l. A dalmát (hudai) III. 97. Dandulo Muratorinál XII. i. h. 259. l., kinél a 205. l. 2. jegy zetben mondottakra hivatkozom. Muralt i. h. 104. és kk. ll. Ζουζανος Περής καὶ Σιμων. Anna Komnena XIII. 12. (bonni kiadás II. 24 l.) A Pér név több helynevünkben maig él.

[2]) Az oklevelek Kukuljevič II. 5. 8. Fejérnél II. 31. 39. ll. Pop novýe dobe, mondja Kuk. a spalatoi oklevélről.

[3]) Knauz, Mon. Eccl. Strig. I. 81. l. Salamon Ferencz, ki ez oklev hitelességet kétségbe vonja (Budapest Története III. 13. l.) ép ezt a czí ben rejlő szokatlanságot nem említi fel. Kukuljevics II. 25. Fejérnél I 67. 80. ll.

kinek tolla rájárhatott a szokott czímre; fontosabb ennél, hogy az oklevél egész formája sokkal bővebb, körültekintőbb, fejlettebb kanczelláriai gyakorlatra mutat, mint a minővel nemcsak Kálmán magyar és dalmat tárgyú, de még későbbi XII. századbeli királyaink okleveleiben is találkozunk. Hasonlítsuk csak összeaz arbei egyház területét 1111-ben — tehát nyolcz évvel később — megerősítő oklevél lakonismusát, a szóban forgó spalatoi oklevél bőbeszédűségével vagy szabatosságával, melylyel nemcsak a »donationes ac confirmationes regum, atque principum et aliorum dominorum«, hanem még »ad instar privilegiorum ecclesie Spalatensis, que in privilegiis, litteris vel antiquis montaneis (érti a régi chartulariumokat) ipsius ecclesie conscripta habentur« is megerősíti, mely részletezés már bármely XIV. századbeli oklevélnek is becsületére válnék. Aláveti a spalatoi egyháznak mindazokat a püspökségeket, a melyek akkor Dalmát- és Horvátországban alája voltak vetve — quos ad praesens per Dalmatiam et Croatiam obtinet — mit annélkül, hogy petitio principii-be esnénk, annélkül, hogy már bebizonyítottnak vennők az okmány által azt, mit csak be kell bizonyítanunk, furcsának találhatunk, mert Kálmán mindenesetre csak akkor kezdte meg a dalmát tengerpart meghódítását, bizonyosan nem bírta még Jadrat, nem még — alig lehet rajta kételkedni — Traut, Vegliat, Arbet, Chersot, tehát a szóbanforgó püspöki székhelyek legnagyobb részét, és mégis úgy beszél, mintha már az egész Horvátország és Dalmatia ura volna. Teszi pedig ezt az épen meghódolt — ha meghódolt? — Crescentius érsek hű és buzgó szolgálatai miatt, »*consideratis* fidelibus ac devotis obsequiis,« oly kifejezéssel, melyet újabb okmányainkból ugyan untig ismerünk, de melyet a régiebb Árpád királyok alatt hiában keresnénk. Első esetét II. Endre egy 1235-iki oklevelében találjuk; ezután csak néha bukkan fel IV. Béla okleveleiben »considerantes« »consideratione inducti« sat. formában, s csak V. István, IV. László okleveleiben kezdünk gyakrabban találkozni a »consideratis« kifejezéssel,[1]) miből talán következtethetjük azt is, hogy az oklevél jelen alakjában legkorábban a XIII. század végén, vagy a XIV. elején keletkezett, s hogy nem spalatoi Tamást vezette félre az oklevél, mint Farlati véli, hanem az oklevél irta Tamás, vagy a Tamás forrásául szolgáló vélemény nyomán 1103-ra Kálmán állítólagos oklevelét. Ezzel nem akarom mondani, hogy Kálmán nem erősíté meg a spalatoi érsekség jogait; ez oly természetes dolog, hogy minden különös adat nélkül is, több mint valószínű; de szintoly bizonyosnak tartom, hogy nem oly

[1]) Wenzel VI. 485. 486. 567. — VII. 105. 115. 163. 192. — VIII. 350. Fejér V/2. 51. 80. stb. stb., Farlati i. h. III. 164. ll.

alakú oklevélben tette, hogy azt, ha volt, corrigálták, moderniz
ták, minek egy másik példáját mindjárt látni fogjuk, s így ez ok
vél egyes állításait, kitételeit nem fogadhatjuk el a XII. szá
eleje történetére nézve, kivált ha más adatokkal ellenkeznek, f
jesen megbízható bizonyságnak.

A jadrai oklevelet az *apáczák* egy hártya-registruma ő
totta fenn, mely Rački szerint két részből áll. Az első 21. la
mely több rendbeli oklevél másolatot tartalmaz chronologiai re
nélkül 1190-ig, az írás után ítélve, még a XII. században készü
a további lapok írása a XIII. és XIV. századra vall.[1]) Ez el
rész oklevelei közül maga Rački is többeket gyanus vagy hamis
tottnak tart: jelesen III. Kresimir Péter király adomány-levelé
Tochinia földéről, Berda földéről s a spalatoi zsinat egy határo
zatát az apácza főnöknő bizonyos perében.[2]) A kolostort 1066-ba
alapitá egy Cicca nevű özvegy asszony »Doimus és Vekenegán
Madius — jadrai — prior unokájának leánya, András, Papa fi
nak neje,« s az időjártával sok birtokot szerzett Jadraban, s
városon kívül. Mikor 1091. körül a kolostor temploma felépült é
felszentelték, a város az apáczáknak egy szigetet ajándékozott é
oklevelileg felmenté minden teher alól, vagyis — az oklevél szav
szerint · »veram libertatem, veramque ingenuitatem« adott nekik
Ez az okmány, melyet — egy spalatoi zsinat 1095-ben, a szöve
kis módosításával megerősített, szintén be van iktatva a regi
trumba, de mindjárt utána — elég sajátságos — az oklevélne
egy interpolált, magyarán mondva, meghamisitott példánya kö
vetkezik. A valódi és hamisított példány lényege egy, csakhog
a hamisítvány modernizálva van; a mi benne a XII. századi
beli fejlettebb stylus curialisának már nem tetszett egész
helyesnek, világosnak, meg van másítva. Például e helyett: »Eg
Andreas, presul Jadere urbis, una cum Drago priore et clero
populo eiusdem civitatis.« »Én András jadrai püspök, Drago prio
ral és a város papságával és népével« — az interpolalt példá
ekkép kezdődik: In Christi nomine! Ego Drago gracia eius pri
Jadere urbis, una cum nobilibus et omni populo huius civita
tibi domna Cicca abbatissa tuisque sororibus praesentibus
futuris.« Csak »veram libertatem«-et ad a kolostornak »qua
nullus ex nostris monasteriis habet«, a »veram ingenuitatem«
kihagyja s míg a valódi példány így végződik: »Ego Johann
judicator laudo et confirmo; Candidus, laudo et confirmo:« az int
poláltban rendes keltezéssel találkozunk: »Actum est hoc in
consecrationis basilice sancte Marie ante Andream nostrum

[1]) Rački, Rad. XXVI. 166. és kk. ll.

[2]) Rački i. h. 67. 90. 147. ll.

scopum et eius clero et Madio abbate, et Ureone abbate« vagyis a püspök és papság szerepe — kétségbevonhatatlan szavakkal kifejezve — már csak a tanuskodásra szorítkozik.[1]) Ez interpolált példány készítésének oka kétségtelenül az volt, hogy az apáczák, helyesebben talán képviselőik, sokféle — nem mindig igazságos[2]) pereikben, talán valami tudatlan bíró miatt, mások példájára oly oklevelet akartak szerezni, mely ama kor formái, kívánalmainak is megfelelt, a melyben épen szükség volt rá, s az író, ki a regestrumot összeirta, ezt is a monostor oklevelei közt találta és szinte beirta.[3])

A registrum ez első részében három királyi oklevél is van, melyek a kolostornak szintén ily mentességet, ily szabadságot biztositanak. III. Kresimir Péter király 1066-ban »Lőrincz spalatoi érsek és országa minden püspökének engedélye, István herczeg és Horvátország több ispánjának helyeslése mellett« »királyi szabadságot« — regiam libertatem — ad a kolostornak. Okleveléből megtudjuk, hogy Cicca a király testvére — soror — volt, mit azonkivül még csak egy Rački által gyanúsnak jelzett oklevélben találunk.[4]) és Cicca maga, bár a kolostor alapításáról fennmaradt oklevéltöredékben bőven megismertet családi viszonyaival, elfelejt megemliteni. Ha ez oklevelet összehasonlítjuk Kresimir fennmaradt többi tiz oklevelével, mely közül azonban hármat maga Rački is gyanúsnak tart: azonnal feltűnik a nagy különbség köztük, és a szóbanforgó jadrai oklevél közt, feltűnik különösen különbözése a belgrádi Szent-János szerzetes és Szent-Tamás apácza-zárdának hasonmentességet adó oklevelektől, melyekhez pedig, tekintve a tárgy rokonságát, leginkább kellene hasonlitaniok.[5]) Nem vitatom én, hogy III. Kresimir király kanczelláriájában a gyakorlat már oly teljesen meg lett volna állapitva, hogy a legkisebb eltérés attól már valami oklevelet gyanussá tenne, de ha azt találjuk, hogy a szóbanforgó oklevélben a király mellett püspökök is megerősitik az oklevelet a »laudo« formulával, melyet a XII. századbeli magyar királyok dalmát tárgyú okleveleiben olvasunk; ha azt találjuk, hogy III. Kresimir király, a byzanczi császár neve alatt, »Duka in Constantinopolios imperante« datál, mit a görög a fennhatóságot elismerő dalmát városokban, s horvát magán emberek

[1]) Rački i. h. 157. l.

[2]) V. ö. a sz. Chrisogon zárdával való perüket 1134. Kukulj., II. 29. l.

[3]) Ily interpolatio több példáját találjuk Račkinál i. h. 51. 67. ll. egyaránt a jadrai apáczák regestrumában, a hol azonban az *eredeti* is gyanús. 81. 91. ll.

[4]) Rački i. h. 67. l.

[5]) Rački i. h. 51. 74. ll.

is, e városok lakóira vonatkozó oklevelekben, mint korhatározót használtak, de a mi a királyi oklevelekben — a belgrádi Szent-János kolostor alapító levelének *hamisított* példányán kívül — sohasem fordul elő: ezek — nem is említve a keltezés némi különszerűségét — már mégis oly eltérések, melyeket egy könnyen megmagyarázni nem lehet, melyek az oklevél hitelessége ellen komoly gyanura jogosítanak. Hasonlókép nem ment minden gyanutól Zvonimir király oklevele sem, melylyel 1087-ben III. Kresimir Péter király szabadság-levelét megerősíti: »regali jure subscribo libertatem.« Zvonimir kilencz ismert oklevele közt, melyek közül azonban Rački csak ötöt tart kifogástalannak, egy sincs, melyben a »laudo« formula, mint itt, előfordulna.[1]) A jadrai Szűz-Mária apáczák registrumában tehát már két carta libertatist találtunk, melyek gyanúsak, egy pedig Rački véleménye szerint is határozottan interpolált. A negyedik Kálmán király szabadalomlevele 1102-ből. — úgy vélem — méltó e társasághoz. A mit róla mindenekelőtt constatálni kell, az, hogy a mi a megerősítő tanúk neveit illeti, rendkívül rossz, mi vagy onnét van, hogy a leíró nem tudta jól olvasni a neveket, vagy — a mi valóbbszínű, de szintén nem emeli az oklevél hitelességét — az előtte fekvő példány volt igen hibás. Ennek tulajdonítom, hogy acriensis és *zagoriensis* püspökökről van szó, kikben az egrit — ez még hagyján — s a zágrábit — ez már nehezebb — vélik felismerni, hogy e püspököket Procopius és Singidunusnak hívják, mely nevek — az egyik, a görög egyház szentje, a másik a régi római világra emlékeztet — legalább is szokatlanok egy XII. századbeli magyar püspöknél. Nyilván corrumpálva van — s úgyis magyarázzák — Clodia e helyett Keled, Arnej talán Erney, Vochan talán Bukan. A mi a tartalmat illeti, az némileg Kresimir fennidézett oklevelére támaszkodik, csakhogy annál bővebb, részletesebb. Míg III. Kresimir Péter oklevelét lehet még úgy magyarázni, hogy ő — habár nem is volt Jadra királya — a kolostornak a falakon kívül eső birtokaira nézve adta meg a mentességet: Kálmán oklevele oly hangon beszél, a minőn más, mint Jadra ura nem beszélhet. »Állandó békét és királyi szabadságot« — »perpetuam pacem et regiam libertatem« ad a kolostornak, mely Jadraban van, »hogy az apáczák *ott*, (t. i. Jadraban) Istennek ajánlva élhessenek és hozzá magam és országom javáért biztonságban imádkozhassanak« »ut *ibi* Deo devote degentes, *secure* deum interpellare pro me et pro statu mei regni valeant.«[2]) Biztosíthatja-e valaki az apáczáknak, hogy Jadrában békén élhessenek, bizton imádkozhassanak, ki Jadrát nem

[1]) Rački i. h. 145. l.

[2]) Kukuljević II. 5., Fejérnél némi eltéréssel II. 31. l.

bírja, Jadrában nem parancsol? Kálmán pedig — mint tudjuk — csak 1105-ben lett Jadra urává; 1102-ben az még idegen ország volt rája nézve.

Van ez oklevélnek egy passusa, melyre a horvátok egész theoriákat építenek. Értem a szavakat, — melyekkel Kálmán király adományozása idejét jelöli — »postquam coronatus fui Belgradi supra mare, in urbe regia.« »Miután Tengerfehérvárt, a királyi városban megkoronáztattam.« Ez az adat magában véve nem dönti meg azt, mit feljebb Horvátország elfoglalása idejéről, módjáról mondottunk, mert nem képtelenség, sőt igenis képzelhetők okok, melyeknél fogva a koronázás nem azonnal 1097-ben történt meg, hanem egy időre elmaradt; sőt még a pur et simple hódítást sem zárja ki. Hódító Vilmos például a hastingsi csata után, még »róla párologva« szintén Angolország királyává koronáztatta magát; de e gyanús okmány állítása még gyanúsabbá válik, ha figyelembe veszszük, hogy Kálmán 1108-ban biztosítja a traùiakat, hogy nem fog erőszakosan házaikba szállani, ha *megkoronáztatása* vagy országos ügyek végett városukba jő, — cum ad vos coronandus aut vobiscum regni negotia tractaturus advenero.[1]) — Hogy beszélhet Kálmán a koronázásról, mint valami *jövendő* dologról, ha az már 1102-ben, hat évvel előbb Belgrádban megtörtént? En tehát a koronázási passusban csak egy újabb jelét látom az oklevél hamis voltának; s a hamisító azt, kétségkívül már a magyar koronázásra gondolva, koholta vagy csempészte be, hogy a szabadságlevélnek annál nagyobb nyomatékot adjon.

Egy általában véve, a magyar királyoknak Horvátországban való külön megkoronáztatása több mint kétséges. Kálmán megkoronáztatásán kívül, melyről pedig csak ez egy — hamis vagy hamisított — oklevél emlékezik, más esetről nincs tudomásunk. II. Géza, III. István, II. Endre Spalato, Sebenico, Almissa számára kiadott okleveleikben, melyekben — egy két alkalomszerű toldás, módosításon kívül — csak Kálmán 1108-iki traùi oklevelét reproducálják, a traùi oklevél szavaival a koronázásról is, mint jövő esbetőségről beszélnek. De, hogy ily koronázás valóban megtörtént volna, annak sehol semmi nyoma.[2])

Már Hajnik Imre észrevette, hogy a magyar királyok e stereotyp kifejezéseiben csak phrasisról, »de stylo« beszédről van szó. De a phrasis is eltűnik IV. Béla király oklevelében, mely 1245-ben a traùiak hűségét a tatárdulás idejében megdicséri és jogaikat megerősíti. Oklevele szakít a régibb oklevelek »schimmel«-jével. A lényeget megtartja, de a haladó kor kívánalmaihoz alkalmazza

[1]) Kukuljević II. 14. l.

[2]) Kukuljević II. 35. 74. ll., Wenzel I. 93., — VI. 313. ll.

és fejezi ki, a »coronandus« szót pedig egyszerűen kihagyja, mi legvilágosabb jele annak, hogy az a régibb oklevelekben is csak phrasis volt. Mert ha az valami fontos, gyakorlatban levő jogot tartalmazott volna, IV. Béla bizonyosan nem mellőzte volna akkor, mikor a traùiakat leginkább akarta jutalmazni. [1])

Nagyon valószinűtlenné teszi azt, hogy ily koronázás egyáltaljában véve gyakorlatban volt, még, hogy semmi nyoma, ki? hol? őrizte a koronát? ki végezte a koronázást és mikor ment ki az a gyakorlatból? A koronázás tisztje — ha ilyen létezik — kétségkívül a spalatoi érseket illette volna, mint Horvátország és Dalmatia metropolitáját. Már pedig Tamás főesperes »Historia Salonitana«-jában gondosan feljegyzé egyházának jogait, igényeit, melyekről egyébiránt számos okmány is tanuskodik, de sem történetíró, sem oklevél nem szól, tudtommal legalább, sehol egy szót sem arról, hogy spalatoi érsek a magyar királyt horvát királylyá koronázta, vagy hogy csak e jogot igényelte, vagy pedig azt valaki más bitorolta volna.

Mily viszony volt mindjárt az elfoglalás után Magyarország és a dalmatiai tengerpart közt? arra a fennmaradt egykorú, bár gyér adatok elég fényt vetnek. Traùnak, mely önként meghódolt, Kálmán biztosítá házi tűzhelyét, községi autonomiáját — mint most mondanók — s e jogokat királyaink a XII. század folyamában más városokra is kiterjesztették. A legyőzött Jadrába, a belső várba, magyar őrség szállott. Spalato egyik tornyát az a vezér — a bán? — tartotta magyar őrséggel megszállva, ki Horvátországban a királyi adót behajtotta. A Traù városának, az arbei püspökségnek adott okleveleket magyar püspökök, magyar ispánok erősíték meg. A dalmát papság a magyar papság szabadságainak részesévé lesz, de a jadrai zsinaton, 1106. körül, már az esztergomi érsek küldötte szerepel, s a spalatoi egyház metropolita székébe, mindjárt az első üresedés alkalmával, magyarországi ember ül, kit azután a XII. és XIII. század folyamában még több magyar ember is követ. [2])

Nincs Kálmán koráből közvetlen adatunk arra nézve, miképp alakultak a viszonyok az ország belsejében, a tulajdonképeni szláv-horvátok közt. Annyit azonban a későbbi helyzetből, Kálmán ildomos, engesztelékeny politikájából, a dolog természetéből lehet következtetnünk, hogy a földbirtoknak valami expropriatiója, mint Pannonia meghódításánál — mit is expropriáltak volna? — nem történt. Hogy azok az elemek, melyek nemes számba mentek,

[1]) Wenzel VII. 189. l.

[2]) Kukuljevič II. 12. 14. 17. ll., Spalatói Tamás Schwandtnernél III. 557. l., Dandulo, Muratorinál XII. 266. l.

ülből a magyar nemesekkel hasonló helyzetbe jutottak s hadi
lgálaton kívül más kötelességet alig teljesítettek. Valami pro-
ncialis sajátságok is megmaradhattak; de országos különállás-
l, olyanról például, minővel Olaszország vagy Burgundia bírt
akkori császári birodalomban Németország mellett, nem beszél-
tünk. Ilyesmi még ama pactum conventumból sem következnék,
elyet Tamás főesperes egy állitólagos »Memoriale«-ja szerint
horvát-nemzetség 1102-ben Kálmánnal kötött, s melyet régibb
újabb horvát-dalmát írók valódinak és még most is valami
llamjogi viszony kiinduló pontjának tartanak.[1]) Nem lehet szán-
kom e pactumról ismételni azt, mit Horváth István már több
int negyven évvel ezelőtt »Über Croatien als eine durch Unter-
hangerworbene ungarische Provinz« czimü, csak német fordítás-
an megjelent művében részben igen szépen és alaposan kifejtett,
csak azt említem fel én is, hogy a »Memoriale«, mely a Historia
olonilana traui, Fanfogna-féle, s a XIV. századból származó
odexe végén található, nem lehet spalatói Tamás műve, ki XVII.
jzetében e czim alatt: »Mikép foglalták el a magyarok Dalmát-
Horvátországot« »Qualiter Ungari ceperunt dominium Dalma-
ie et Chroatiae«: elmondja László király foglalását, mely azon-
ul a tengerpartig nem terjedt; Kálmán elhatározását, hogy
inden földet megigáz a dalmát tengerpartig, minek következté-
n azután nagy sereggel el is foglalta a maradékot és végre a
almát városokat. Ez elbeszélése kizárja azt, mit a Memoriale-ban
rasunk, hogy Kálmán hódítása csak a Drávánál kezdődött, hogy
horvátok a Dráváig eléje mentek s ott egyezkedve hódoltak meg
ki. Azzal a ténynyel sem fér össze ez egyesség, hogy az utolsó
orvát király csatát vesztett, elesett, ha csak a horvát történet-
ókkal a pactum conventum megmentése végett fel nem tesz-
ük, hogy a 12 horvát-nemzetség királyát cserben hagyta.

Felhozzák, hogy a Memoriale-ban említett 12 horvát-nem-
ség közül némelyik neve oklevelekben is előfordúl s a XIV.
zázadból van egy eset, hol — egész általánosságban — e 12
emzetség szabadságára történik hivatkozás;[2]) de én abból csak
t tudom következtetni, hogy voltak ily nevű horvát nemzetségek

[1]) Rački i. h. 481. l., ki ez oklevelet valódinak tartja, s. a mit alig
ok elégge csodálni, a pactum conventum történetére nézve még Kerchelich
(cf. Zagrab. 74. l.) »vetus manuscriptum«-ára is hivatkozik (Rad. XXX.
93. l.), mely szerint Singidunus zágrábi püspök volt a közvetítő, és a
kon Körösön kötötték meg, holott ez is olyan, mint a guerchei főesperes
ve (Rački i. h. 47. l.), melynek a hamisságát már Marczali (Magy.
g. Kutfői 132. l.) és Klaić (Slavonien. 20. és kk. ll.) kimutatták.

[2]) Rački Rad. XXX. 133. l., Kukuljević. Jura I. 43. l.

és voltak bizonyos kiváltságaik a hadviselésre nézve, to
hasonlók ahhoz, melyre nézve a Frangepánok ősei I
megegyeztek, mikor Modrus megyét kapták adomány
kiváltságok, épen mert *kiváltságok* voltak, csak a 12
illették, s nem lehettek valami általános, országos ren
mányai. S épen ilynemű jogok létezése teszi felfoghatő
időfolytával e jogok eredetét kutatták, megmagyarázni
s a tudatlanság vagy rosszakaratú hamisítás akkép
meg, mint azt a Tamás-féle Memoriale-ban olvassuk.

A történelmi források elfogulatlan vizsgálata
az eddig mondottakat összefoglaljam és végezzek, arr
ményre juttat, hogy László és Kálmán királyaink feg
lalták el, fegyverrel vívták ki Horvátországot és a dal
sokat. Szent-László 1091-ben járt itt és hódítása túl
Tinninen, bár a tengerpartot még nem érte. Utódja K
1096-ban még egyszer feltámadt egy horvát király, de n
kező évben a mai likkai területen legyőzték, életét ves
gyarok Belgrádot — a tenger mellett — is elfoglalták
Velenczével megállítá a további hódítást 1105-ig. Ekk
— tisztába jövén a keletrómai császársággal — a dal
ellen fordúlt, Jadrát megadásra kényszeríté; Trau az
lato némi habozás után, önként meghódolt, sőt még
Arbe, Veglia, Osero is alávetették magukat. Velencz
volt kényteleu, sőt hajói 1108-ban Kálmán hadait, mi
szövetségeseit, a tarenti herczegség pusztítására Ol
szállíták. Miután pedig Kálmán »Isten kegyelméből
Horvátországokat elfoglalta«, Jadra városa előtt ors
»királyi curiát« tartott. Ez országgyűlésről fenmaradt
tanunak rövid tudósítása, melyben azonban e gyűlés
említve. Némelyek tehát, mint Wenzel, ki ez érdekes
1853. közzétette, és Kukuljevič: 1102-re, mások, mint Kl
teszik, de Knauz helyesen figyelmeztet arra, hogy ez
lésen mindazok, és épen csak azok a magyar püspökö
érintetnek, a kik az 1111-ben kelt arbei oklevélbe
nek, a mely oklevél szintén »királyi curián«, ors
kelt és a dalmát egyház szabadságaival foglalkozik.
pedig — jegyzi meg helyesen ugyancsak Knauz — hó
— hozzátehetjük 1105-től is — 1111-ig a magyar
főurak sorában semmi változás nem történt?« nem
hogy János esztergomi érsek, ki ez országgyűlésen sz
1105-ben vagy legalább nem 1104. előtt következet
érsek után. Ez országgyűlésen Kálmán megerősíté D

[1]) Kukuljevič II. 169. l., Wenzel VI. 52. l.

helyesebben szólva, s az adatokból nem többet következtetve, mint a mi bennük van — a dalmát *egyház* jogait, s esküjének még nagyobb nyomatékot az esztergomi érsek, a váczi, pécsi, veszprémi, győri, váradi, kalocsai püspökök, János nádor, számos magyar ispán és százados esküje adott. Azután e megerősítés emlékeül egy-egy aranykeresztet adván a jadrai, a spalatói, az arbei egyháznak, s az egész országot bejárván, visszament Magyarországba, »a hol kevéssel utóbb (tulajdonképen valami harmadfél év után) — irja a velenczei Dandulo — hirtelen halállal kimult, isteni büntetésül hiszik azért, hogy Velenczével való szerződését megszegte.« [1])

Pauler Gyula.

---

[1]) Wenzel I. 43. l., Kukuljevič II. 5. l., Klaič, Kroatische Revue 1886. II. 7. l., Knauz, Mon. Eccl. Strig. I. 74. l. Mely időpont előtt nem lehetett János esztergomi érsek, azt leginkább bizonyos Forco (Fulco?) hospes végrendelete (Wenzel I. 58. l.) segítségével lehet megállapitani, de annak bővebb, nagyon is messzemenő fejtegetése itt különösen szükségtelen azért is, mert Knauz i. h. 71. l. a helyes következtetést már ugyis levonta. Dandulo elbeszélése is (Muratori XII. 265. l.) arra mutat, hogy — felfogása szerint — a jadrai kuria 1111-ben tartatott és nem előbb.

ERDÉLY FŐISPÁNJAI.

(1540—1711.)

V.

Küküllőmegye főispánjai.

Petrovinai Pekry Ferencz.

Pekry Ferencznek atyja is Ferencz keresztnevű.

Első neje Veér Anna, kitől Ferencz és László nevű fiai; második: belényesi Gálffy Krisztina vagy Kata,[1] kitől leánya Zsófia; harmadik neje Fricsi Fekete Klára, kitől Lőrincz.

Küküllőmegye főispánja 1658-ban lett. »Ezen tavaszon tevé Rákóczy György Haller István helyében Küküllő vármegyebeli főispánnak Pekri Ferenczet, az kit introducálván azon tisztiben Kemény Simon ur ő nagysága, s más becsületes ember Dicső-Sz.-Mártonban.«[2]

Főispánsága, ugy látszik, rövid ideig tartott. Szalárdi mint néhait említi fel ott, hol az 1659-ki események közt Pekry leánya férjhez adatásáról, Teleki Mihály házasságáról, szól e sorokban: »hogy *néhai* kutyfalvi Pekri Ferencz egyetlen hajadon leánya neki (Telekinek) adatnék.«[3]

Kutyfalvi előneven kivül ozdi előnévvel is fordul elő.

Hátrahagyott neje 1663-ban már Bethlen Jánosné.

Fönt felemlített első neje Veér Anna a köröstarcsai Veér

---

[1] Gálffy György és Király Zsófia leánya, ki Mike genealogiai gyüjteményében mint *Kata* is fel van hozva.

[2] *Petricherich Horváth Kozma* önéletirása.

[3] E Pekry Ferencz neve elferdítve jön elő a Tört. Tár 1885-ki évfolyamának 323-ik lapján. Itten a Kornis Zsigmond 1644. junius 14-kén Sárospatakról Kornis Ferenczhez irt levelének másolatában (melynek eredetijét én is ismerem) *Pekri Ferencz öcsénk* helyett tévesen áll: »Peloci Ferencz öcsénk.«

E Pekry Ferencz az, ki az (1644-ben) elfogott szerencsi kapitányt. Radványt junius 14-kén Sárospatakra behozta.

ád ivadéka, mely család ivadékai belényesi előnévvel is jőnek de nem azonos ama Veér Annával, ki belényesi Veér György nya s 1651-ben másnak a neje.

Hallerkői Haller Pál.

Haller Pál, István és Kendi Judith fia.

Atyja életében testvérével együtt Fejéregyházán lakott. Az 56-ki farsangon vette Búnon nőül Bethlen Borbálát, Bethlen ikós sorai szerint: »az anyám arra való boszujából, hogy thlen Ferencz veji Kapi György nagyságos ur, azért ő is a ányát nagyságos urnak adja, nagy részint az atyám kedve ellen ta Haller Pálnak, a kinek abban az időben a nagyságos titu- on kivül semmije sem volt, mert az atyja, Haller István a két nak Pálnak és Jánosnak az egy Fejéregyházán kivül semmit n adott.« Neje ura kedveért pápistává lőn.

A II. Rákóczi György részére 1657-ben kiállitott biztosító levél aláirói közt látjuk. Barcsainak, fejedelemsége kezdetétől gva hive; a fejedelem parancsára ő ment 1658. november végén Váradra, hogy a fejedelemnőt, Szalánczi Erzsébetbet, Segesvárra fejedelemhez hozza. Barcsaival 1659-ben Szebenbe vonult be és 1660 május közepéig tartott ostrom alatt itt volt.

Hogy Kükülőmegye főispáni állására volt-é Barcsai részé- kinevezve, felderítésre vár.

Kemény János fellépte után hive lett e fejedelemnek, és az 662-ki nagyszőllősi ütközet és Kemény eleste után a görgényi rba huzódott be. 1662. február havában hódolt Apaffinak.

Apaffi alatt Küküllő megye főispánja. Consiliarius 664-ben még nem,[1]) azzá alkalmasint 1667-ben lett.

Második neje Barkóczi Judith, Barkóczi László leánya. rmadik nejéül Torma Katát vette, Bánffy György özvegyét.

Első nejétőli gyermekei hamar elhaltak. Bethlen Miklós ány sora következtében tévesen irják,[2]) hogy Haller Pál g nélkül halt el: egy 1680-beli kéziratban[3]) ily sorokra aka- ik: »Haller Paulus, prope quinquagenarius, hic unicam filiam lchaeli Károlyi elocatam«, és nem egyedüli leánya Károlyiné, n kivül Daniel Mihálynét. Haller Judithot, is az ő leányának rtják.

Főispánságát haláláig viselte, halála idejét 1685-re teszik. jéregyházán van eltemetve.

---

[1]) *Joan. Bethlen, Hist. ab a 1662—1673. etc.*

[2]) *Nagy Iván, Magy. Család. V. k.*

[3]) *Archiv. uj foly. I. k.*

Királyhalmi Petki István.

(Lásd Csik, Gyergyó és Kászon.)

Petki István, Petki Farkas és csicsói Lázár Erzsébeth fia. Az anyai házból Csicsóról serdülő korában Bethlen Gábor fejedelem udvarába került, s ott mint asztalnok meg étekfogó szolgált. A Ferdinánd király elleni harczba is kisérte 1623-ban a fejedelmet s ez alkalommal Morvában sebet kapott.[1]) Tagja volt azon küldöttségnek, melyet Bethlen a mátkája, Brandenburgi Katalin, eleibe küldött.

Bethlen Gábor idejében házasodott meg, Sükösd Erzsébethet, teremi Sükösd Miklós és védi Gávay Ilona leányát vette nőül.

I. Rákóczi György alatt Csiknak előbb alkapitánya, így látjuk 1635-ben, és ez év második felében Csik, Gyergyó és Kászonszékek főkapitányává tétetett. Az 1636. február Kolozsvártt tartott országgyűlésben jelen volt és e gyűlésből küldötték fel Budára mint békekövetet Bethlen Istvánhoz. A Moldovába vezető szorosok erősítésében is működött ez évben, és rá, meg vargyasi Daniel Mihályra bizta Rákóczi a szorosok védelmét. October hóban pedig Rákóczi őt a havasalji vajda mellé küldé 3000 lovassal. A Dézsen tartott zsinat végzéseit ő is aláírta 1638-ban. A szereplő gazdák egyike 1643-ban Gyulafejérvártt ifjabb Rákóczi György- és Báthory Zsófia menyegzőjén. Az 1644-ki hadjáratban a Kemény János vezérlete alatti seregben a csiki haddal részt vett és dicsőségesen harczolt; naplóiróink egyike szerint: »april 27-kén Petki István uramnak volt harcza a németekkel Lévánál.« egy másik naplóiró april 28-án teszi jegyzését e sorokkal: »csatára Petki István uram menvén, emberül forgolódott.«[2]) Részes az 1645-ki harczokban is, ekkor Morvában is táborozott. Az 1647-ki évben örökölte nénjéről, ercsei Tholdalagi Mihálynéről, a marosszentgyörgyi birtokot.

II. Rákóczi György fejedelemnek kedvelt és nélkülözhetetlen embere volt; alatta lett consiliarius, néhány harczaiban a fejedelemnek jeles hadvezére, volt főkövetje, főudvarmestere, és egy versben helytartója is, s nem csak a székelyföldön, hanem az egész országban nagy tekintettel birt.

Rákóczi 1650-ben, october 30-án, az ország adójának a Portára való bevitelére főkövetté nevezte ki. E követségi utján Oláhország felé vette, Máthé vajdának is vive megnyugtatást, hogy török tatár ellen megsegíti a fejedelem, és nyilvánitását annak,

---

[1]) *Gr. Kemény József:* »*Deductio stemmatographica familiae Petki*« czimü kézirata.

[2]) *Szabó Károly, Erd. Tört. Adatok. IV. k.*

Rákóczi az eddigi confoederatiót megujítni szükségfölöttitartja, e portai utjából 1651. február hóban jött vissza. Alkalint 1652-ben vagy az 1653-ik év elején lett consiliarius. 1653. czius 15-kén mint consiliarius és mint Csik, Gyergyó és Kászon pitánja irja alá Fejérvártt az approbata törvényeket, melyek- megbirálásában és átvizsgálásában ő is részt vett.[1] Ez évben zokban is két versben működő; előbb székely lovassággal ldovába Kemény János segítségére küldve, ottan győzelmeske-[2]) azután a szucsvai vár ostromára rendelt tábor élére állitta- és nem csak a magával Stephán vajda segítségére vitt hadnak, em a fejedelmi ostromló seregnek is, ugy látszik, ő lőn fővezére. fejedelem ez időben hozzá intézett leveleiben czime: »Gene- Stephanus Petki de Királyhalma Consiliarius noster intimus, is siculicalis Csik, Gyergyo et Kászon capitaneus supremus, torum militum nostrorum in Moldavia expeditorum Generalis.« ucsva állapotja eldőlvén, Kemény János intézte a tractákat, és ki Szucsva vára és a sánczok bevételénéli jeles működéséért a delem elismerését nyeri; 1653-ban octóber 12-kén Görgényből khez irt levelében ily sorok állanak: »Isten kegyelmeddel tya! Kemény János uram leveléből értjük, Isten az sánczot rral kézben adta, kit igy akartunk. Immár csak hozná Isten mar kegyelmeteket meg. Kgd fáradtsága, Isten éltetvén, nem ten elfelejtve. Isten kegyelmeddel.«[3]) Ő volt kinézve azon sereg re, mely a lengyel királyhoz rendeltetett, azonban ez megvál- ott, azzal Mikes Mihály ment. A lengyelek és kozákok közti ke után a lengyel rendek indigenatussal tisztelték meg, Rákóczi ajánlotta és 1654 junius 24-én kapja a honfiusitási okmányt.[4]) 55. junius és julius havában Rákóczival együtt Oláhországban harczban, a Constantin vajda érdekébeni hadakozásban vesz ott. Az 1657-ki lengyel hadjáratban a fejedelem kiséretében s dala mellett találjuk, s miután balszerencse érte a hadjáratot, kóczit haza menekülésében is kiséri. Jelen volt a Szamosujvártt s szeptember havában tartott országgyülésen, és ekkor általa Mikes Mihály által adott Rákóczi az országnak feleletet a len- hadjárat iránt tett kérdésre.[5]) Rákóczi lemondása után, a tosítására Gyulafejérvártt november első napján kiállított levelet ő is aláirta.

---

[1]) *Deductio Stem. Fam. Petki.*
[2]) *Szalágyi. A két Rákóczi Gy. f. családi lev.*
[3]) A gr. Lázár család levéltárában.
[4]) *Decretum etc.*
[5]) *Kraus, Chronik.*

A Rhédey Ferencz fejedelemsége alatt is hű Rákóczihoz, érdekében működő.

Visszafoglalván Rákóczi a trónt, Petki előbbi tisztségeibe szerepel mellette. Ezen 1658-ik évben Csikszékből, melyben Lázárfalva, hol Csicsó volt lakfészke, midőn a moldovai vajdát »az országa népe fel akarta verni«, a megfutott Stephan vajda elei Petki segítséget küldött, »úgy jűbetett ki« Csikba április elején. A medgyesi országgyűlés által megválasztatott három helytart egyike ő volt, és május végétől fogva Gyulafejérvártt székely kormányzott társaival. Ez idő alatt gondoskodott, és veje szá hegyi Lázár István által intézkedett a csiki szorosok és a csi szeredai vár megerősítésében is, előre látva, hogy a tatár berontása elmaradni nem fog. Az alatt, hogy a tatár az ország pusztította, Csikban tartózkodott.

Barcsay fejedelemnek a hódolati esküt letenni vonakodó az országgyűlés felszólítására sem jött ki a csikiakkal, csak azután adta magát hódolásra, miután Hadschi Mustaffa uj török és tatá táborok egybegyüjtésére határozta el magát, és 1658. novembe 20-kán hódolt. A hódolás után a csikiakkal készneK nyilatkozó a töröktől az országra rótt adó fizetésére, de később ő volt az kinek unszolására a csikiak nem fizették az adót. Barcsay minde kép igyekezett megnyerni magának Petkit, ezért tanácsosáná is megtartotta és neki adományozta a csiki vashámort.[2] fejedelem által a Keresztesmezőre 1659. augustus 20-ra egy behivott táborba megjelent ő is, és midőn e tábor egy rés vel Barcsay Fejérvárra huzódott, mellette találjuk. Barcsay ime mint követet Gerendre küldvén őt, Rákóczi magánál tartotta s többé nem került vissza Barcsayhoz; Enyedi sorai szerint »midőn Ebeni Istvánt Barcsai *Petki Istvánnal ugyan tanácsos* Fejérvárról Kemény Jánoshoz küldötte követségbe Gerendre Rákóczitól vett válasznak tudakolására, mind hármat Rákóczi meg szorítván, maga mellé vette vala.«

Rákóczi valami követséggel is megbizta őt ez évben.[3] fejedelemnek Csikszékhez 1659 deczember 28-án intézett sor szerint: »Petki István uram úgy vagyon, mi parancsolatunkb ment volt ki, s parancsoltunk ő kegyelmének bejövetele felől.« F év december havában marosszentgyörgyi birtokát a török bosszuból egészen elpusztították. A székely had, ugy látszik, az felügyelete alatt állott. Rákóczi 1660 április 7-kén a szebeni tábo

[1] *A két Rákóczi Gy. f. Családi. lev.*

[2] *Kraus, Chronik.*

[3] Egy más levélből az tetszik ki, hogy a fejedelem megbizása ki tében Nagy-Bányán tartózkodott deczemberben.

ből hozzá e sorokat írja: »Im most 8 órakor hozzák hírét, a vezér Lippára szombaton jött, eljő már valamely felé, kgd küldjön éjjel cappal Lázár István uram, jöjön a hadakkal, mi talám holnap Balázsfalvára megyünk, kgd is jöjön oda, feleségemet elindítjuk Ujvárba, hatalmas Istenért, sietve küldjen kgd a hadakért.« A Rákóczi eleste után Munkácson találjuk a fejedelem özvegyénél. Itt tartózkodása alatt abban működött, hogy a magyar király közbenjáróul lépjen fel a török sarczolása ellen. Az országtól a visszajövetelre felhivást kapott, s Barcsay tanácsosai 1660. szept. 5-kán hozzá védlevelet is küldöttek, be is indult, de megtudván, hogy Barcsay üldözni kezdi Rákóczi pártosait, megtért és Arányos-Medgyesre Kemény Jánoshoz huzódott.

Arányos-Medgyesről Kemény Jánossal jött be Erdélybe, Kemény kiséretében látjuk deczemb. 11-kén Görgényben, és az itteni országgyűlésen, mint szereplő egyéniséget. E fejedelemnek is tanácsosa, főudvarmestere, alatta is főkapitány, s mint egy följegyzésből kitetszik, a székelyek generálisa.[1]) Mint beiktató biztos is szerepelt, midőn 1661-ben január 20-kán Haller Gábort a marosszéki főkapitányságba beiktatták. Beütvén az országba a török, Kemény elválasztva a maga táborától a székelyeket, azokkal Petkit indítá Szeben és Fogaras felé, hogy a törököt nyugtalanítsa. Az Erdélynek fejedelmet kereső Ali basa, követjei által Petkit is megkinálta a fejedelmi székkel, de ő azt nem fogadta el. A Kemény táborával egyesülését megkisérlette, de nem vivhatta ki; a török dulásai miatt kénytelen volt visszahuzódni és az erősségekbe befészkelni hadait. Megtétetvén Apaffi fejedelemmé, Petki Ali basa által felszólíttatott, hogy a székelyekkel Apaffinak hódoljon, de ő a csikiakat ellentállásra birta, s még akkor sem hódolt, midőn Ali a székelység feldulására hadat indított. Háromszék hódolása után hajlandó lett volna a hódolásra, azonban a vele volt mezei hadak kapitányának tanácsára elállott szándékától és a csikiakkal ellentállásban maradt. Neki, ki Csiknak földtöltések, sánczok és torlaszok általi megerősítéséről gondoskodott volt, s Csik természetadta erősségében is bizott, nagyocska reménye volt a külső állapotok jobbra fordultához, minthogy hozzá hű nagyobbára kedvező hirek, a török szándékáról pedig, mint egyikét eredeti levélből kitetszik, még a végső napokban is valótlan és ellenkező hirek jutottak. Sokáig védelmezte Csikot az Oláhfalu felől jött Izmail basa tábora ellen, de azalatt a tatár álatakon rontott be és a csiki tábor hátába kerülve, a falvakat felgyujtotta. »Ön rettenetes veszedelmek — mondja Szalárdi — a szegény csikbeli atyafiaknak, mert az ellenség olyan helytt, a hol

[1]) *Archiv des Vereins f. sieb. Landeskunde. III. k. 381. l.*

meg sem gondolták, beütvén, megrablá, égetŏ őket.« Petki a csik-szeredai várból Gyergyón keresztül álutakon a görgényi várba menekült, s innen kiment Magyarországra Kemény Jánoshoz. Mint Szalárdi írja: »Csiknak elveszésében nem kevéssé culpálták Petki Istvánt, kinek Deés tájékárúl Kemény János fejedelem megírta volt, hogy Csikot megholdolni engedje, reserválják ad meliora tempora magokat, maga kijöjjen a fejedelem mellé.« Magyarországon, Huszton künléte alatt Petki azok közt állott, kik Kemény Jánosnak Erdélybe betörŏ szándékát nem helyeselték. Ellenben Rhédey László, Bethlen Jánoshoz 1661. deczember 18-án irt levelében következŏt ir róla: »Petki uram betegen fekszik, ugy látom, nem készül Erdélyben, de szavaiból az mint veszem eszemben, nem contradicál a bemenetelnek, sŏt haszontalan biztatásokkal biztatja magát, de annak vagyon oka, mert ŏ kegyelmére nagy a harag oda be, melyhez képest semmivel sem gondol.« Huszton maradt, midŏn Kemény János 1662. január 3-án beindula Erdélybe. A Kemény János eleste után, hogy Kemény Simonnak trónra léptetésében titkon működött, állítja Cserei. de gróf Kemény József, hivatkozva Bethlen János történetiróra, az ellenkezŏt állítja. Az elŏhaladott korú Petki, mint Bethlen írja, puerilibus rebus immisceri erubuit, és kevés napok mulva bejött Erdélybe.

Apaffi meghagyta a tanácsosi méltóságban, de a csiki főkapitánságot, melyet künléte alatt vesztett el, nem kapta vissza, hanem e helyébe Kükülló megye főispánságával ruháztatott fel, a nevezett megyében második felesége, Bárczi Borbála (azelőtt szopori Sulyok Istvánné) utján voltak birtokai. Apafi nagyon bizott benne, noha Kucsuk basa azzal vádolá, hogy az erdélyi várakban levŏ német kapitánokkal titkos szövetségben áll.[1] Apaffi őt küldé mint üdvözlő követet az Erdélyen keresztül haddal jövő oláhországi vajda eleibe. 1663-ban helytartója is Apaffinak, a julius 20-kán a kaczai táborban tartott országgyűlésen nevezték ki Béldi Pállal és Fleischer Andrással együtt, ez uttal ŏ a magyarok részéről szerepel, 1658-ban mint székely állott a helytartók közt. Gróf Kemény József szerint Petki működött abban, hogy elszakítsa Erdélyt a török portától, és az 1664-ben I. Lipót és a török szultán közt folyt harcz alkalmával tanácslá is Apaffinak, hogy titkon mozdítsa elŏ Lipót császár törekvéseit. Ez utóbbi évben visszaszerzi magának a csiki főkapitánságot; az alatt, hogy a csiki főkapitány Daczó János követségben működve távol volt, folyamodott ez iránt, és több főur közbenjárására, kik között tekintélyes csiki birtokosok is voltak, visszanyerte a főkapitányságot.

[1] *Gr. Kemény József, Deduct. Stem. f. Petki.*

...a sine confusione multorum, qui fidelissima Joannis Daczó ...vitia eludi, absentique sic imponi dolebant.« [1]) Ezen években, ...y ezután is többnyire marosszentgyörgyi birtokán lakott, itt ...6. junius 7-kén állitván ki egy oklevelet, magát ily czímmel ...: »Küküllővármegye Főispánja, Urunk ő nagysága belső taná...a, és Csik, Gyergyó és Kászon székek Főkapitánya.« Öregsége ...tt helyette Csikban ez évben fia, ifjabb Petki István, vitte a ...talos teendőket.

Nevezetes eseményekkel teljes, és fáradságos hosszú életét ...7-ben január 27-kén Marosvásárhelytt, az országgyűlés folyama ...tt, végezte be. A csiksomlyai zárda kriptájába temettetett el és ...nyugszik.

Neje, Bárczi Borbála, ki 1663-ban a Petki első feleségétőli ...nak ajándékozta kolosmegyei és küküllőmegyei birtokait, ...8-ban halt el.

Küküllőmegyében, székgyűlések tartása idejében, Ádámos, ...lesége birtoka, lehetett tartózkodási helye.

Osdolai Kún István.

Kún István, István és Sulyok Sára fia.

Barcsai Ákos alatt Rákóczi György ellen buzgón működött ...romszéken: »Zabolai Basa Tamásra és a vejére Osdolai Kún ...ránra (ki Basa Ilonát birta nőül) lévén régtől fogván nehéz...e Rákóczi Györgynek, azok nem merték nyilván megvárni az ő ...a bejövetelét, hanem Brassóban bémenvén, ott elbujtanak oly ...yre, hogy az egész város népét megeskettette Rákóczi György ...égis a gazdája, maga tudja, hamis esküvésével, avagy az esketés ...t való félre állásával megtartotta Basa Tamást és Kún Istvánt, ...y, hogy rájok nem találtanak, és mindaddig ebben a rejtekben ...tanak, mig Rákóczi György Szeben alól elment és a törökökkel ...charczolván, megveretett és megholt; irhatom, hogy az az ember ...te őket e világra: mert ha kezében akadtanak volna Rákó...ak, netalán életek fogyott volna el.« [2])

Miután a török megtette Apaffit 1661. szeptemberben feje...mmé. Kún hozzá csatlakozott. »Kevés erdélyi urak valának ...or Apaffi Mihály mellett, — irja Cserei — nem is volt oly ...zetes ember mellette, hanem háromszéki osdolai Kún István, ...ó János, Naláczi István, kik is akkor elsőbb emberek vol...k a fejedelem udvarában.«

Apaffinak igen kedves embere volt. Öt Zólyomi Miklós elfo-

[1]) *Joannes Bethlen, Hist.*

[2]) *Petr. Horváth Kozma önéletiráza.*

gatása és börtönbe kerülése után kinevezte Hunyad megye
pánjává s ekként két évig szerepelt. Ellene panaszok mer
fel s azok következtében Apaffi a megye kormányzatát K
Györgyre bízta, ki még Rákóczi Györgytől kapta a Zóly
Miklós főispánságát. A megbántott Kún, mind maga mind m
által esedezett [1]) a fejedelemnél visszahelyeztetéseért, és a
delem, hogy kikerülje mind Kún mind Kapy pártfogóinak ostr
lását, a tanácsurak ítéletére bízta ügye eldöntését, kiknek az
február hóban Fogarastt tartott országgyülés folyama alatt hó
határozata következtében Kún elesett a főispánságtól.

Mint a fejedelmi tábla assessorát találjuk oklevelekbe
az assessori czím később is, midőn Küküllő megye főispánja, n
hez van kapcsolva. E megye főispánja valószinüleg 1667-ben
Az 1674-ik év végén, a Bánffy Dénes elfogatása idejében, r
időre helyettesitették kolosvári főkapitánnak. Apafi dec. 2
levelén a külczím: »Generoso Stephano Kun de Osdola co
Comitatus de Küküllő supremo, ac tabulae nostrae judiciar
jurato assessori, nec non capitaneo substituto civitatis nos
Kolosvár.« [2]) Nagykorú fia volt 1682-ben, mi kitünik a Ros
Dávid részére kiállított kezeslevélből, melyben magát »idő
Kún Istvánnak írja. [3]) Veje, Bethlen Miklós, nyilatkozatából
ható, [4]) hogy Tököli Imréhez csatlakozott 1690-ben, kinek pár
Bukarestben találjuk 1691. szent Mihály havának 24-ik napjá
Ugyan veje írja, de az évet nem jelöli meg, hogy »sok bételé
szegény Kún Istvánon, minden gyermeke meghala, maga a
szegény és becstelen állapotban halt meg.«

Marosnémeti Gyulay Ferencz.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Gyulay Ferencz, a váradi főkapitány Gyulay Feren
Szenterzsébeti Pécsy Margith fia.

Udvarhelyszékben anyjától örökölte az andrásfalvi jósz

Egy adat szerint, melynek kutforrására nem emlék
Apaffinak főasztalnokja 1668-ban. [6])

---

[1]) Hü szolgálatait felhozta. Bethlen János az ügy leirásában irja
initio regiminis Apaffio clarissimus, evilescente aliis succedentibus
eius.«

[2]) *Tört. Tár. 1881. évf. 733. l.*

[3]) Ugyanott *1883-ki évf.*

[4]) *Önéletirása.*

[5]) *Tört. Tár. 1884. évf. 110. l.*

[6]) Valószinüleg reá és nem atyjára vonatkozó ez adat.

1685. deczemberben mint Apaffi követje Szathmáron Caraffával egyezkedik. 1686-ban az országos deputatió tagja, és ez évben gróf Scherffenberg császári tábornok táborához főcomissariussá tétetett, »ki continuus legyen a táboron mellette.« Ez időben, mint Haller Pál utóda, főispán Küküllőmegyében. Ugyanezen évben elküldetett Bécsbe mint követ, lépéseket tenni a katonai megszállás ellen és a Haller-féle diploma némely pontjai kitörölteté-sében működni. Consiliariussá az 1687. február hóban Fogarason tartott országgyűlésen a Teleki Mihály befolyása következtében lett. Az 1687-ik év nyarán ujra felküldetett Bécsbe; Bethlen Miklós sorai szerint: » Gyulayt derék követnek küldték Bécsben, hogy az in anno 1686-ban respuált diplomát, vagy a Lotharingus contractusát nyerje meg a fejedelemnek és országnak«, mely követségből az 1688. január 4-kén kiadott válasz után tért vissza. A követségeiről iró Bethlen őt tudatlannak és hazugnak festi.

Főispánsága mellé Apaffi 1689. (tán 1688?) junius 17-kén [1]) az udvarhelyszéki főkirálybiróságot adá neki és beigtató biztosokká Teleki Mihályt és Bethlen Eleket nevezte ki. A kinevezést és beigtatást tárgyazó oklevelet kihirdették junius 28-án Székelykeresztúrt, azonban a szék nem acceptálta őt főkirálybirónak, mint Cserei irja: a beigtató biztos Teleki »re infecta visszamene Gyulay Ferenczczel együtt.« Mind Cserei e soraira nézve, mind a kinevezési évre nézve megjegyzendő, hogy oklevél bizonyitja, hogy Gyulay 1688. szept. 30-án mint főkirálybiró elnökölt a székgyülésben.

A Thököli bejöttekor hozzá csatlakozott Gyulay vele volt Oláhországban is, és mellette mint egyik tanácsadója működött. 1691. szept. 24-kén Bukarestben készit végrendeletet. »ép állapotomban nem is öreg ember koromban.« [2]) Végrendeletében Magyarországon több vármegyében lévő birtokáról rendelkezik, ebből kitünik, hogy Küküllőmegyében Solymoson volt birtoka; Udvarhelyszékben Nagy-Solymoson, meg Hidegkuton, rendelkezik hunyadmegyei birtokáról is, és kinyilatkoztatja abbéli kivánságát, hogy a dévai templomba anyja mellé temessék.

A Thököli elvonulása után visszakerül hazájába. Lehet, hogy ő ama Gyulay, ki a császártól 1693. may. 14-kén kegyelmet nyer. 1694-ben bárónó lett. Noha Cserei azt irja, hogy Udvarhelyszék soha sem acceptálta főkirálybirónak, mindazáltal Apor Péter munkáiból kitetszik, hogy a Rákóczi Ferencz felléptekor ő

[1]) *A N. Székely Nemzet const.* Priv. 108. l. Egy más oklevélből. (*Jos. Com. Kemény, Dipl. Trans. App. XIX. k.*) kitetszik hogy 1688. szept. 30-án mint főkirálybiró gyülést tart.

[2]) *Tört. Tár. 1884.*

e szék főkirálybirája. 1701-ben grófi czímet nyer. Úgy látszik, hogy a Rákóczi mozgalmai idejében halt meg; egy 1705-beli lajstromban neje mint özvegy áll.

Első neje Barakonyi Klára, második Kapy Mária.

Keresdi Bethlen Gergely.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Bethlen Gergely, Bethlen Ferencz főudvarmester és Kemény Kata fia.

1654-ben Gyulafejérvártt Rákóczy Ferenczczel, Bethlen Miklóssal folytatta tanulását, mely utóbbival ez időtől fogva haláláig ellenséges lábon állott, különben is a Bethlen János háza, és Bethlen Ferencz maradékai közt ellenséges viszony állott fenn. Az 1657-kilengyelháborúban a fejedelem, II. Rákóczi György, kiséretében volt, és onnan a fejedelemmel együtt jött ki. Anyjával, testvéreivel és Kemény Simonnal a Kemény János sarczára nézve Rákóczinak 1659. január 28-án Bethlen biztositó levelet állitott ki és márczius 2-án Beszterczén egy mást a kezesek megnyugtatására.[1]) Ez év deczember 31-ik napján Rákóczi Segesvártól általa kérette ki Bethlen Jánosnét, ő hozta fogva a fejedelemhez: »maga sollicitálván magának azt a hivatalt«, irja Bethlen Miklós.

Kemény János fejedelemnek, ki neki bátyja vala, híve. Kemény János általa a szorongatott Fogarasba hadat küldött, mellyel a fogarasi várba behatott. Egy oláhországi csapat ellen, mely Brassó felől tört be, novaji Szentpáli Jánossal együtt őt küldte a fejedelem, és a csapatot szerencsésen szétverték. Keménynek az 1662-ki nagyszőllősi ütközetben történt eleste után a fogarasi várba vonult Szentpáli Jánossal, és azt védve tartották egy darab ideig, azután feladták Apaffinak.

Apaffi Mihály alatt a fejedelmi tábla assessora, igy áll 1671-beli oklevélben, igy későbbiekben is. 1676-ban Udvarhelyszék főkapitányjává tétetett, beiktatása deczember 23-kán történt.[2]) Róla Bethlen Miklós ezt irja: »20 esztendő alatt soha Bunról rá nem érkezett, hogy törvényes derékszéket üljön csak egyszer is, ez hit felett való csuda, de valóságos dolog.« Azok egyike, kik Béldi Pál megbuktatására törekedtek, kinek testvéreivel együtt ellensége volt; Cserei szerint főleg a bethleni jószágért, mely miatt Béldivel hosszasan siker nélkül perelték. 1678-ban őt rendelték ki Béldi Pál ellen, ő vezette a fejedelmi sereget Bodolára. A Béldi elkobzott javaiból a bethleni és bodoni birtokokat ő és testvérei kapták. Ezután nem keresdi, hanem

[1]) *Magyar Tört. Tár. XVIII. k.*

[2]) *Kállay, Hist. Ért. a n. Székely n.*

bethleni előnévvel találjuk oklevelekben. Ez 1678-ki évben a fogarasi gyűlés idején lőn consiliáriussá is. A bujdosók érdekében táborozásban Somlyónál 1680-ban ő is részt vett. 1683-ban ki volt rendelve az országon átvonuló tatár khán tábora felvigyázására. 1685-ben Macskási Boldizsárral Lengyelországban, Varsóban, járt mint követ a bujdosók ügyében. 1686-ban azon tábor élén áll, mely Szeben és Medgyes közt a harsági völgybe helyeztetett, melyet Bethlen Gergely, nehogy oly sors érje, mint a Gyulaffy táborát érte, vagyis mint Cserei írja: »hogy rajta is a ne csók a mi Gyulaffin, csuda formán kezdi alá és felhordozni.« Ezen év országgyűlés őt és borosjenői Székely Lászlót az ország közönséges adója főinspectorává tette. Bethlen Miklós önéletírásából kitetszik, hogy 1687-ben Fogarasnak is főkapitánja, és e minőségben három évvel későbbi adat is érinti, de hogy mitől fogva meddig, fel nem deríthettem. 1688-ban maj. 3-kán a fogarasi országgyűlés által azon bizottság tagjává választatott meg, mely Caraffával, Erdély katonai főbiztosával, volt egyezkedendő. Bethlen a töröktől elszakadás nagy ellenzője volt; Cserei szerint: »inkább megöleti magát, mintsem a portának adott hitét megszegje,« de Caraffa fenyegetései következtében a bizottság többi tagjával együtt a rendek nevében a homágiumot letette.

II. Apaffi Mihály alatt az 1691-ben január 10-kén Fogarasban tartott országgyűlés által az ország főgenerálisává nevezteti ki, és a császárhoz Bécsbe küldött követség tagjává. Ugylátszik, ez évben nyeri Küküllő megye főispánságát is. Az országgenerálisságra és a főkormányszéki tanácsosságra I. Leopoldtól 1692. január 5-kén kapja a megerősitést,[1] kitől grófi czimet is kap 1697. márczius 21-kén. Mint ország generálisa, consiliárius, udvarhelyszéki főkapitány és Küküllő megye főispánja szerepel haláláig. Cserei és Apor szerint 1698-ban holt meg,[2] az első szerint: »ez évben hala meg arenában, a felesége, Thoroczkai Mária, penig himlőben, s mind a kettőt egyszerre temeték el Keresden.« Apor Péter »Metamorphosis Transilvaniae«-jában róla ily sorok állanak: »Bethlen Gergely igaz régi magyar módon jár vala, azért Magyar Geczinek hivatta magát; én le nem írom, hanem kedves olvasóm nézd meg in Mausoleo regum Hungariae Gyula herczeget és irjad alája bátran Bethlen Gergely.«

Kisebb leányát, Katát, 1694-ben II. Apaffi Mihály fejedelem vette nőül; Bethlen Elek és Bánffy György működtek e házasság létesitésében Bethlen Gergellyel együtt.

---

[1] *Jos. Com. Kemény Dipl. Fr. IX. k.*

[2] Bydeskuti Boldizsár Naplójából az tünik ki, hogy 1697. végén holt meg. Kállay is ez évet mondja. Tán temetése volt 1698-ban.

Bethleni Bethlen Sámuel.

(Lásd Marosszék.)

Bethlen Sámuel, Bethlen János cancellár és fricsi Fekete Klára fia.

1663. tájtt születhetett. Atyja közte és testvérei közt az ingókra 1668-ban intézte el az osztályt, az ingatlanok felosztása 1673-ban történt, mely alkalommal a kiskoru Sámuel helyett anyja, ki az osztályra fia érdekében nem kis befolyással volt, erősítette meg, és ekkor Küküllőmegyében a »nagyteremi« birtok jutott neki.

1683-ban jegyezte el magának borsai Nagy Borbálát, a volt consiliarius Nagy Tamás és Thoroczkai Kata leányát, lakodalma 1684-ben január hóban Keresden tartatott. [1])

Mikor féltestvérét Pekry Lőrinczet nótázták, 1686-ban, őt is el akarták fogatni; Bethlen Miklós szerint: »nehezen oltalmazók meg, pedig semmi vétke nem volt, Bethlen Gergelylyel kóválygott«, azaz a Bethlen Gergely vezérlete alatti táborban tartózkodott ekkor, mely tábort Bethlen Gergely a császáriakkal összeütközés kikerülése végett idestova hordozott.

1689-ben, ugy látszik, a tartományi biztosok egyike. [2]) Az 1691-ik év kezdetén az ország által ő, meg Kemény Boldizsár, bizatott meg letétetni Fejér vármegyével a hódolati esküt. [3]) Küküllőmegyének mind a két főispánja Tökölihez pártolván át, alkalmasint ez évben lőn ő az egyik helyébe kinevezve. 1696. julius 19-kén grófi czimet kap, és 1697. april 18-án I. Leopold császár királyi táblai assessornak is kinevezi.

Marosszék főkapitányságával is felruházták, melyet valószinüleg 1698-ban kap, melyet a főispánsággal együtt a Rákóczi-mozgalmak kezdetén is visel. [4])

A Rákóczi-mozgalmak alatt 1703-ban egy had élire állittatott, és Rabutin magával vivé; mint Bethlen Miklós irja: »Szeptemberben hadastól magával elvün Kővárhoz. Kővártól eljövé, Bethlen Sámuelt hagyta Szent-Benedeknél, kit is ott a kurucz akkor vert fel, mikor Rabutin hadastól Kötelendnél volt, de nem ment, sőt nem is küldött utána a kurucznak.« Cserei erről ezt irja: »Bethlen Sámuel commendója alatt öt száz székely hadakot külde (Rabutin) Szent-Benedekhez, de azokat a kuruczok, felesen hejövén Ilosvai nevü ezeres kapitány commandója alatt,

[1]) *Bethlen Miklós Önéletirása.*

[2]) *K. Papp Miklós, Történ. Lapok I. köt.*

[3]) *Carolus Szász, Sylloge &c.*

[4]) *B. Apor Péter Munkái.*

jó reggel felverék, sokan rabbá esének, Bethlen Sámuel elszalada.« E mozgalmak idejében azután Szebenbe huzódott be, itt találják 1705-ben, később behuzódott Brassóba, ott hala meg 1707-ben 44 éves korában. [1])

Több gyermekei közül megemlítjük Ádámot és Sámuelt, kik ágazatokat terjesztettek le.

Még atyja életében őt Budai Péter fiának fogadta és neki hagyományozá az alsó-rákosi kastélyt és birtokot. Volt Bethlen Sámuelnek Kutyfalván is birtoka.

Altorjai báró Apor Péter.

(Lásd Háromszék.)

Apor Péter, Apor János és Vajna Kata fia.

Atyja korán elhalván pestisben, első gyámja volt Apor Farkas, azután gróf Apor István. 1686-ban Kolozsvárra jött tanodába, azután Nagy-Szombatban folytatta és jelesen végezte tanulmányait, honnan 1696-ban jött vissza Erdélybe. Az 1699-ki segesvári országgyülésen mint királyi hivatalos vesz részt. Ez évben, szeptember 5-én I. Leopold császár kinevezi Küküllő megye főispánjává és beiktatják 1701-ben. Az 1699-ki évben vette Bécsben nőül, kedve ellenére, inkább mások tanácsára, gróf Kálnoki Borbálát, Kálnoki Sámuel és szárhegyi Lázár Erzsébeth lányát. A kurucz mozgalmak alatt 1704. január 15-kén Brassóba menekült. Atyja testvére: gróf Apor István ez évben halván el, ennek végrendelete nyomán szép vagyont örökölt. 1705-ben azok közt találjuk, kik a Rabutinnak adott reversalis mellett Olábországba huzódtak a kurucz mozgalmak miatt s ott laktak. Áprilisben ment oda be nagy töprenkedések után, kijő juliusban s kevés idő mulva kuruczczá lesz. Rákóczi Ferencz, kinél személyesen volt Magyar-Egregynél, őt Vártelekhez rendelé, hol az 1705. november 11-ki csata utánig tartózkodik, azután Csik-Somlyón lévő részbirtokában huzta meg magát. 1706-ban, a német katonaság Csikba jöttekor, bár a háborgatások ellen már biztosítást birt Rabutin részéről, midőn legkevésbé sem gyanította volna, Rabutin parancsára Graven ezredes által elfogatott s fogva Brassóba vittetett, hol két hó hián két évig volt fogva: »innocenter viginti duobus mensibus in arce Coronensi.« E fogsága, minthogy a császári őrségben több ismerősei voltak, olyanná tétetett, mint maga írja, mintha nem is fogságban, hanem vendégségben lett volna. Később megnyerte azt is, hogy szabadon járhasson a várban. A miniszteri tanács által teljesen ártatlannak találtatván,

[1]) *P. Bod, Hung. Tymbaulus.*

1707. juliusban felmentetett, de Rabutin, ki ekkor ellenség indulattal viseltetett irányában, úgy intézte, hogy csak novemb 10-kén nyerhette vissza szabadságát.

Fogsága után, a fökormányszék ajánlatára, Három-sz 1708-ban Maksán tartott gyülésben, megválasztá öt fökirálybir nak, a választás a Bánffy György gubernator életében, teh november 15-ke előtti időben, történt. Ez ügyben, meg küküll megyei főispánságának viselhetése végett, kétszer járt Bánffyhó utját Brassóból Szebennek mindig Oláhországon át véve fökirálybirói esküt még az említett évben Léczfalván tette le, a következő, 1709-ik, évben kapta tisztségére nézt a fejedelm megerősítést.

Küküllőmegye főispánságát, melytől 1706-ban elfogatásakor felfüggesztették, bár működött annak megtarthatásában, s tet felterjesztéseket a bécsi udvarhoz, (mely akként volt értesítv hogy szándékos csere forog fenn Apor tisztségeire nézve), töb vissza nem nyerhette. Az erdélyi bizottságnak Medgyesen 1711-be január 26-án kelt s az udvari cancellariához intézett levelébe ezen ügyről e sorok állanak: »Másként is az Apor uram ispán ságában mint egy cambium vagyon, mikor az háromszéki király bíróságot ő kegyelmének conferálták, azzal amahoz való jussá remittálta, melyről írás ugyan nincsen, de egynehány közülün arról attestálhat, hogy a szegény Haller (István) uram mondott hogy Apor uram minden praetensióját, ha mi lehetne a Küküll vármegyei ispánsághoz, remittálta, ama nyugodalmasabb hivata levén, azzal váltja fel. A mig élt a szegény Haller uram, soha nen is emlegette, hogy még praetendálna hozzája, hanem a mióta i Medgyesre jöttünk, azolta erigálta az iránt való praetensióját.«

1712-ben a császártól báró czímet kap.

Háromszéken rendes lakhelye Altorja volt, melyből k versben, 1718-ban és 1719-ben, zaklatta ki a pestis. 1722-b Galaczon lakott. 1743-ban jutott özvegységre, neje ez évben januá 7-kén hala el. Az ország által több főhivatalra jelöltetett ki, ig 1744-ben fökormányszéki tanácsosnak választják meg, s ekkor székely nemzet nyilvánított ohajtása volt, hogy vállalja el e mélt ságot, de gyengélkedő egyészségével az alól kimenté magát s meg marad fökirálybirói tisztében. Irt historiai becsű munkákat is. »Lusus mundi« czimű, és a »Synopsis mutationum notabiliorum aetate mea« czimű, latinúl van írva. Metamorphosis Transilva niae«-ját magyarúl írta. Az 1747-ik évben elveszté szeme világát Erdély 1748-ki eseményeit már mással jegyeztette fel munkájá ban. Megholt 1752-ben.

Gróf Lázár Miklós.

KÜLÖNFÉLÉK.

TÖRTÉNETI APRÓSÁGOK.

Az alább következő igénytelen adatokat az ötvenes években jegyeztem ki iminnen-amonnan, s nehogy elkallódjanak, összefoglalva közölni nem tartottam feleslegesnek. Hiszem is, hogy apróság számba menő közleményemnek azok, a kiket érdekelni fog, némi hasznát vehetik s így jóakaratom nem vész kárba.

I. Czegei Wass János feljegyzései.

Czegei Wass János, Györgynek, Kendeffi Judittól való fia, néhai atyám Torma József Genealogiája szerint [1]) született 1634. vagy 1635-ben s 1680. szeptember 3-án 45 éves korában halálozott el. Ítélőtáblai assessor, 1664-ben I. Apafi Mihály fejedelem tanácsosa s 1680. január 15-étől Belső-Szolnokmegye főispánja volt, a mely utóbbi hivatalába ugyanazon évi julius 18-án igtattatott be. [2])

Szűkebb családja genealogiáját Szenczi Molnár Albert 1617-ben Oppenheimban megjelent *Postilla Scultetica* czimű műve ama példányának előlapjaira jegyzé fel, mely a nagykőrösi ref. collegium könyvtárában őriztetik. Bejegyzéseiből 1859-ben a következőket vonatoltam ki:

1. Atyai nagyanyja maros-bogáthi Bogáthi Druzsiánna [3])

[1]) II. k. 1213. l. 16. hasáb.

[2]) Főispán társa Bethlen Elek volt, ki tisztét 1679-től 1689-ig viselte; Wass János halála után szentmárton-macskási Macskási Boldizsár lett a főispánságban társává 1681. április 16-án (néhai atyám jegyzései szerint.)

[3]) Czegei Wass Ferencz, Báthori Zsigmond asztalnok-mestere és [illegible]nak s a marosszéki mosoni birtok szerzőjének felesége (Torma József, *Genealogia* II. k. 1213. l. 14. hasáb.)

1656. május 28-án halálozott el s a czegei kőkápolnába férjének atyja [1]) mellé temettetett. [2])

2. Anyja, Kendeffi Judit, losonczi Bánffy Zsigmondné [3]) 1661. november havában Nyalábvára alatt halt meg s oda is temettetett.

3. Testvérbátyja Wass László [4]) meghalt 1662. október 21-én Meggyesen I. Apafi Mihály octavalis gyűlése alkalmával; eltemettetett a mosoni templomba ugyanazon évi november 1-én.

4. Feleségét, Ebeni Évát [5]) 1656. augusztus 8-án jegyezte el; menyegzőjüket 1658. márczius 19-én tartották Ajtonban.

5. Gyermeke, feljegyzései szerint, tíz volt, és pedig születési sorrendben:

a) *Jutka*, született 1659. junius 10-én; meghalt csecsemő korában 1661. januarius 29-én; eltemettetett a czegei temetőbe ugyanazon évi februarius 6-án;

b) *Katalin*, szül. 1660-ban; meghalt 1661. februarius 10-én; eltemettetett ugyanoda Jutka mellé;

c) *Ferkó*, szül. 1662. szentiványhó (junius) 26-án; meghalt 1667. márczius 31-én;

d) *Jankó*, szül. 1664 boldogasszonyhó (januarius) 6-án [6]);

e) *Laczkó*, szül. 1665. május 12-én; meghalt ugyanazon évi augusztus 26-án, negyedfél hónapos korában;

f) *Gyuricza*, szül. 1668. junius 14-én [7]);

---

[1]) Czegei »öreg« Wass György, Báthori Zsigmond tanácsosa, 1590—1594-ben szamosújvári, majd kolozsvári várkapitány és Kolozsmegye főispánja.

[2]) Bogáthi Druzsiánna (Boldizsárnak szentpáli Kornis Margittól, az író Kornis György nagynénéjétől való leánya) először Barcsai Andrásné, másodszor czegei Wass Ferenczné s harmadszor Haller Pálné volt (*u. o.* I. k. 161. l. 8—9. hasáb.)

[3]) Első férjétől, czegei Wass Györgytől, jegyzőnk János atyjától elválván (mivel özvegye nem lehetett, mennyiben Wass György még 1673-ban is életben volt, tehát őt túlélte *u. o.* II. k. 1213. l. 15. hasáb), másodszor losonczi Bánffy Zsigmondhoz, statuum praeses és Fehér- s Dobokamegye főispánjához ment férjhez, a kinek első nejétől, Perényi Erzsébettől való leánya, a szép Bánffy Ágnes, a későbbi Barcsai Ákos fejedelemné volt (*u. o.* II. k. 609. l. 10— s I. k. 79. l. 16—17. hasáb.)

[4]) Neje Teleki Anna volt.

[5]) Magyar-gyerőmonostori Ebeni László leánya osdolai Kún Katalintól (Torma József, *Genealogia* I. k. 310. l. 5. hasáb.)

[6]) Nőtlen volt, 1720-ban még élt (*u. o.* II. k. 1213. l. 17. hasáb.)

[7]) Neje Sárpataki Rebeka vagy Erzsébet volt (*u. o.*) és nem Nemes Mária, mint Nagy Iván írja (XII. k. 84. l.), a ki ezt az ifj. Györgyöt

g) *Ágnes*, szül. 1670. julius 11-én [1]);

h) *Miklós*, szül. 1672. márczius 9-én s megkereszteltetett 1673. junius 7-én; keresztszülői Kapi György [2]) és neje Bánffy Ágnes [3]), Bethlen Farkas nejével [4]), Bánffy Gábor [5]) és Boldizsár [6]) nejeikkel [7]) s Tiszabecsi Gáspár, széki ref. esperes [8]) voltak. De a kis Miklós, a kire nekem keresztelője miatt annyi szót kell veszegetnem, nem sokáig élt, mivel már 1678. szeptember 29-én, kedfél éves korában Algyógyon elhalálozott, épen a midőn atyjának mostoha másod unokahúga Barcsai Druzsiánna, osdolai Kún Ferenczné [9]) ugyanott a ravatalon feküdt. Wass Miklóskát az algyógyi templomba temették el.

...tévesztette id. Wass Györgygyel, Kolozs- és Dobokamegye helyettes ...pánjával, I. Apafi Mihály tanácsosával, a naplóíró kolozsvári kapitány-...ettessel s föadószedővel, Wass Lászlónak Teleki Annától való fiával ... 81. l., a kinek második neje csakugyan Nemes Mária volt. Ez az ... Wass György unokatestvére volt a kérdéses ifj. Györgynek, vagy ... atyja nevezi, Gyuriczának.

[1]) Később Ágnes Bánffy Mihálynak, a fejedelemasszony testvérének ... neje (Torma József, *Genealogia* I. k. 79. l. 17 — s II. k. 1213. l. ... hasáb.)

[2]) Közép-Szolnok- és Hunyadmegye föispánja.

[3]) Kapi György, első felsége Bethlen Krisztina halála után a szép, ...nyelmü asszonynak negyedik férje volt; ötödször aztán egy enyedi ...diák neje lett az egykori fejedelemné, a kinek érdekes matrimonio-... gradusáról máskor fogok egyet-mást elmondani.

[4]) A korlátnok-történetirót s Belső-Szolnokmegye föispánját érti, a ... neje geletinczi Osztrosics Borbála volt.

[5]) Dobokamegye föispánja és somlyai kapitány, Ágnes édestestvére ...ma József, *Genealogia* I. k. 79. l. 17. hasáb.)

[6]) A fennebbi Gábor testvére, de atyjának Zsigmondnak második ...ül, Kendeffi Judittól (*u. o.* 16—17. hasáb.) A kis Wass Miklós keresz-...én, mint látjuk, nagyanyjának második férjétől való gyermekei, az ...ött nagynénje s bátyjai valának hozzátartozóikkal együtt, mint leg-...ebbi rokonok, jelen.

[7]) Bánffy Gábor neje Dolhai Mária, Boldizsáré pedig Ajtoni Anna volt.

[8]) Tiszabecsi Gáspár külföldi egyetemeken tanúlt; 1657-ben Rette-... felkészkedett; széki pappá 1665-ben választották s mint Wass János ...gyzéséből látjuk, 1673. junius 7-én már esperes volt ugyanott. 1673. ...ember 22-én püspök lett s mint ilyen, 1679. aprilis 1-én halálozott el ... atyám jegyzetei szerint.)

[9]) Bogáthi Druzsiánnának első férjétől, Barcsai Andrástól való ...ája (Torma József, *Genealogia* II. k. 525. l. 9—11. hasáb); atyja ...mond, anyja pedig vitkai Kakonyi Erzsébet volt. (*u. o.*)

i) *Dániel,* szül. 1674. márczius 6-án ; [1])

k) *Erzsók,* szül. 1675. junius 22-én, de már másfél éve korában, 1676. december 1-én himlőben elhalálozott. [2])

6. Feleségének atyja, magyar-gyerőmonostori Ebeni László meghalt 1661. februarius 25-én Mosonban s az ottani templomba temettetett.

7. Ebeni Lászlóné [4]) Wass Judit, ki a jegyző János atyjának, Györgynek volt testvére [5]), meghalt 1662. junius 12-én Mosonban ; eltemettetett az ottani templomba Ebeni László [ipja] sírjához közel.

8. Ebeni Farkas [7]) meghalt 1661. szeptember 10-én a parajdi havason, futás közben. [8])

---

[1]) Később királyi táblai ülnök s Dobokamegye főispánja ; meghalt 1741. januarius 18-án. Kétszer nősült ; első felesége, mint alább látandjuk, bodoki (hidvégi) Mikó Ilona, a második pedig Vay Judit (és nem Katalin, mint Nagy Iván mondja [XII. k. 81. és 84. l.]), a ki 1770. februarius 22-én halt el Gömörmegyében Serkén (Torma József *Genealogiai* II. k. 782. l. 3—5. hasáb s 1213. l. 17. hasáb.) Vay Judit Ádámnak, II. Rákóczi Ferencz hivének volt leánya első feleségétől, iványii Fekete Erzsébettől s először Rhédei Mihályné vala (*u. o.* I. k. 469. l. 16—17. hasáb.)

[2]) E tíz gyermeken kivül néhai atyám *Genealogiája* II. k. 1213. l. 17. hasábján még Lászlót találom Wass János fiául bejegyezve, de erről, a ki e szerint második László nevü és sorrendileg tizenegyedik gyermeke lett volna, nem emlékezik meg feljegyzéseiben, valószinű tehát, hogy e László az c) alatt említett korán elhúnyt Laczkóval ugyanegy.

[3]) Felesége osdolai Kún Katalin volt (*u. o.* I. k. 310. l. 4. hasáb s II. k. 688. l. 5. hasáb), mint látszik, előbb szalontai Tholdi Györgyné (*u. o.* II. k. 1129. l. 9. hasáb és I. k. 688. l. 5. hasáb.)

[4]) Ebeni László Wass Jánosnénak, a jegyző nejének volt testvére; meghalt 1656-ban (*u. o.* I. k. 310. l. 5. hasáb).

[5]) *U. o.* II. k. 1213. l. 15. hasáb (a hol még ezt a jegyzetet találom : »a mosoni és más anyai szerzemények neki [Wass Juditnak] jutottak anyai hozományából [fennebb látók, hogy anyja, Wass Ferenczné, Bogáthi Druzsiánna volt], de defectusával visszajöttek Wassékra«). Wass Jánosné, Ebeni Éva testvére, László tehát sógorának nagynénjét vette el.

[6]) Néhai atyám (II. k. 1213. l. 15. hasáb) 1671-re teszi, mint látjuk tévesen.

[7]) László fia Kún Katalintól (néhai atyámnál is igy áll *u. o.* I. k. 310. l. 5. hasáb.)

[8]) Valószinüleg a Kemény János és Apaffi Mihály közti versengés miatt igyekezett Moldovába jutni.

9. Ebeni Istvánné, Kún Ilona [1]) meghalt 1666. márczius 45 éves korában s eltemettetett ugyanazon hó 28-án a zsvári templomban levő sírba.

10. Ebeni István, a jegyző Wass János sógora, főtaná-, Kolozsmegye főispánja és Kolozsvár főkapitánya meghalt 6. augusztus 30-án s a kolozsvári templomban a maga készit- »rakott sírba« temettetett hat hónappal korábban elhúnyt ége mellé. [2])

11. Wass János feljegyzé végül nagyanyja, Bogáthi Dru-nna, első férjétől való fiának, Barcsai Zsigmondnak halálát is, ondván, hogy 1612. februarius 23-án húnyt el Nagy-Barcsán.[3])

[1]) *U. o.* I. k. 310 l. 4. hasáb, valószinüleg osdolai Kún Gothárdnak ai Borbély Annától való leánya (*u. o.* I. k. 169. l. 12. hasáb és II. 688. l. 4—5. hasáb), előbb alsó-kalányi Kornis Mihályné (*u. o.* II. k. 8 l. 4—5. hasáb és 660. l. 2. hasáb.)

[2]) Wass Jánosnak az Ebeniekre vonatkozó e feljegyzései, a hiteles- fogva, a melylyel mint a velök sógorsági viszonyban levő rokoné- hírniok kell, meglehetősen kiegészítik, és a mi fő, részben legalább zzák az a mily gyorsan feltűnt, férfiágon szintoly hamar ki is halt i család nemzedékrendi táblázatát, a mely Nagy Ivánnál — a ki, i Kővári László genealogiai művébe az Ebenieket nem vette fel, csak Károly sovány adatait közli — fölötte hézagos (IV. k. 6. l.), néhai m Genealogiájából (I. k. 310. l.) és gróf Kemény József Stemma- phiájából pedig a variansok daczára, vagy tán épen azok miatt pon- ösze nem állítható. Szakértőkre hagyván a bonyolult kérdés kitisz- t, elégnek tartom a következő kis táblázatban legalább azt feltün- , a mit az Ebeniek nemzedékrendére nézve Wass János feljegyzései- teljes bizonyossággal megállapíthatunk:

Magyar-gyerőmonostori
Ebeni László
† 1661. febr. 25.
(osdolai Kún Katalin.)

László	*István*	*Farkas*	*Éva*
† 1656. *) (nem Wass Judit) † 1662. jun. 12.	főtanácsos, Kolozsmegye főispánja s Kolozsvár főkapitánya † 1666. aug. aug. 30. (osdolai Kún Ilona) † 1666. márcz. 4.	† 1661. szept. 10.	(czegei Wass Jánosné), hitl. 1658. márcz. 19.

[3]) Torma József, *Genealogia* (I. k. 310. l. 5. hasáb.)

[3]) Barcsai Zsigmond Közép-Szolnokmegye főispánja volt; kétszer ult, első felesége (kitől, mint fennebb említém, leánya Druzsiánna, lai Kún Gergelyné született) vitkai Kakonyi Erzsébet, a második g Gyulaffi Borbála volt (Torma József, *Genealogia* I. k. 525. l. 10. ab). Az unoka mint látszik, nem feledkezett meg nagyanyjának első tól származott egyetlen gyermekéről, mostoha nagybátyjáról.

Wass János feljegyzéseit a Postillában fia Dániel [1]) folytat így vezetvén be azokat: »*Continuata per me, Danielem Was* Bejegyzései a következők:

1. Nősült 1697. julius 10-én, elvevén bodoki (hidvégi) Mik Ilonát, István [2]) leányát (borbereki) Balpataki Katalintól. [3]) Nej 1716. bőjtelőhava (februarius) 15-én veszíté el Kolozsvártt. [4])

2. Mikó Ilonától következő gyermekei születtek:

a) *Miklós*, szül. Sárpatakon 1701. május 31-én; [5])

b) *János*, szül. 1702. április 19-én; [6])

c) *György*, szül. 1704. márczius 15-én »Görgény várába kuruczok obsidiuma alatt, magam Szebenbe szorúlásom alatt – mint a feljegyző mondja; [7])

d) *Ágnes*, szül. 1706. márczius 19-én Czegében »magam bujdosásban lévén Máramarosban« — jegyzi meg az iró; [8])

e) *Ferencz*, szül. 1708. október 16-án »második bujdosásom ban, Barcsafalván [Máramarosban?]«;

f) *Dániel*, szül. 1713. januarius 17-én Császáriban, »keresz telte Veselényiné asszony« — mondja a feljegyző. [9])

S evvel a két Wass bejegyzéseinek vége szakad.

---

[1]) L. fennebbi i) betü alatt.

[2]) Mikó István, Miklós törökországi követnek fia, Háromszék főki rálybirája volt (*u. o.* II. k. 782. l. 3. hasáb).

[3]) Néhai atyám tehát tévedett, midőn Genealogiája II. k. 782. l 3—5. hasábján s I. k. 72. l. 3. hasábján Mikó Istvánnénak Balpatak Évát nevezi.

[4]) Második neje, mint fennebb említém, Vay Judit volt.

[5]) Nagy Iván szerint (XII. k. 81. l.) kir. (főkormányszéki?) tani csos és (valószinüleg tartományi — fő) biztos. Családjának 1746-ba grófságot szerzett (és nem, mint Nagy Iván *u. o.* mondja, atyja Dánie 1744-ben, a ki már ekkor nem is élt, mint fennebb i) betü alatt láttuk) grófi diplomáját ugyanazon évi márczius 7-én hirdették ki. Meghal 1769. október 26-án (Torma József, *Genealogia* II. k. 1213. l. 18 hasáb.; Nagy Iván *i. h.* október 24-ét mond). Első neje gróf Teleki Év a második báró Bánffy Krisztina volt (Torma József, *Genealogia* II. 1213. l. 18. hasáb).

[6]) Kisded korában halálozott el, mivel emlékezetét sehol sem találo

[7]) Wass György neje (baczka-madarasi?) Szentpéteri Erzsébet, András leánya volt, mint néhai atyám Genealogiája II. k. 1213. l. 1 hasábján áll.

[8]) Korán halhatott el, mint a következő két fiucska is, további n mukat legalább egy genealogiai munkában sem lelhetni fel.

[9]) Bizonyára báró Wesselényi Istvánné, gróf Bánffy Katalin, első kormányzó leánya. A jegyző Wass Dánielnek első feleségétől, M

II. Zsögödi Mikó János és léczfalvi Gyárfás István, József s Elek feljegyzéseiből.

A négy becsületes férfi, kik az alább következő szerény, jobbára időjárati adatokat az ő korukban divatozott picziny, tizenhatodrétű naptárakba jegyezgeték, előkelő származásu székely nemesek valának.

Egyikök, zsögödi Mikó János [1]) nem ismeretlen személyiség. Öt t. i. mint XVII. századi krónistáink egyikét ismerjük, kinek 1682. s 1686-ik évi naplójegyzeteit, a melyeket szintén ily naptárocskákhoz kötött levelekre irogatott, még 1863-ban közlöttem. [2]) E feljegyzéseiben érdekes adatokat találunk I. Apaffi Mihály szerencsétlen, jobban mondva boldogtalan magyarországi táborozásaira, a melyekben Mikó János, mint a felcsíki hadak egyik hadnagya, maga is részt vett, minélfogva feljegyzései, különösen időrendi tekintetben, igen becsesek. Életének további folyását s elhunyta idejét nem ismerjük, de születése évét meg lehet határozni; maga mondja el ugyanis, hogy 1715-ben 59 éves volt, ehhez képest tehát ha magyarosan beszélt 1655-ben, máskép számítva pedig 1656-ban kellett születnie. Felesége alsó-csernátoni Czerjék Katalin, a kivel 1678. julius 17-én hitelt meg, 1705. december 30-án hunyt el.[3])

A három Gyárfást ellenben kevéssé ismerjük. Róluk mindössze is csak annyit tudhatni, hogy léczfalvi Gyárfás István[4]) Kézdiszék királybirája s hogy neje, csík-szentdomokosi Sándor

---

Annától, mint látjuk, hat gyermeke született; a másodiktól, Judittól pedig — kit csak 1716. után vehetett el, mivel addig első felesége élt — néhai tapám Genealogiájának II. k. 1213. l. 18. hasábja szerint szintén hat gyermeke volt: *Anna, Katalin, Ádám, Krisztina, Klára, Julia*; Nagy Iván (XII. k. 84. l.) ezeken kivül leányát *Évát*, báró Kemény Zsigmondnét is szolíti, kivel aztán Wass Dániel gyermekeinek száma tizenháromra ment volna s ekként atyján, Jánoson, kinek mint láttuk, tiz gyermeke volt, háromnál tett volna tul.

[1]) Mikó Péter, Al-Csik alkapitányának gálfalvi Ozdi Judditól való fia (Torma József, *Genealogia* II. k. 786. l. 4—5. hasáb és 886. l. 4. hasáb).

[2]) L. *Zs. Mikó János naplójegyzetei.* Kolozsvár, 1863. 16. r. (különnyomat a *Kolozsvári Közlöny* 1863-iki évfolyama 124—125-ik számaiból.)

[3]) Torma József, *Genealogia* II. k. 786. l. 5. hasáb.

[4]) Pál, a portai követ testvérének, Tamásnak fia (*u. o.* I. k. 426—427. l. 6—7. hasáb).

Anna, a Péter leánya volt[1]); Gyárfás József s Elek az elő István unokái valának.[2])

Mikó János Neubart Kristóf-féle naptárakba irta jegy teit, Gyárfás István Neubart Kristóf- és János-félékbe i gatott, Gyárfás Elek végül Hanckens-félét használt e czél Mindeme naptárakat több társukkal együtt néhai Mikó Ant Csíkszék volt derék főkirálybirája, a naplóiró János kisunoká megbizásából és nevében az erdélyi muzeum könyvtárának sz gáltattam át, a hol azok most őriztetnek. A jegyzetek ime eze

a) Mikó Jánostól

»1678. die 11. [április] nagy hó esék nagy kemény szélvé szel, ki miatt az nagyerdőn nem járhattak és sok emberek ma hái éhelhalóvá lettek; mely idő az én emlékezetemre nem volt időtájban, és sok károkra volt az embereknek.«

»1686. Az farsangon semmi hó nem volt, nagy poros, szel idő járt.«

[1686] »Ez 6. áprilisben ez esztendőben még nem esett eső, h nem ma estve kezdett esni; mind az télen és tavaszon poros ut volt

[1686] »Die 5. Maji kezdetett esni, havat esett és viz hogy lett jó hó; de ez esztendőben még mind ősz, tél és tava csak száraz, szeles idő volt, és nagy poros ut volt mindenfel mind őszi és tavaszi vetésnek porban keveredett, esett az veté de hogy el is tették, kis hó esék; nem is lőn ezen az földön búz gabona, fű, mivel igen nagy szárazság volt egész szent Jáno napig; esztendeje, hogy az mi földünk meg nem ázott.«

[1686] »21. Novembris esék nagy hó nagy hideg széllel, egész télen igen nagy, erős tél volt nagy hóval, és oly szük szé és szalma volt, melyet soha sem értem.«

b) Gyárfás Istvántól

[1675] »Nemzetes [hidvégi?] Nemes Mihályné, [zágon Jankó Margit asszony meghala életének 73-dik esztendejét ez jelenvaló márczius 19-dik napján 1675. esztendőben.«

[1]) *U. o.* 427. l. 7. hasáb.

[2]) Istvánnak Tamás nevü fiától t. i. a kinek neje csapói Vá Ágnes vagy Mária volt, Gyárfás József (*u. o.* 7—9. hasáb s II. k. 12 l. 10. hasáb), Pál fiától pedig, ki hidvégi Nemes Sárát vette el, Gyá Elek származott (*u. o.* I. k. 427. l. 7—10. h.); harmadik s legidősebb szintén István, százados II. Rákóczi Ferencz seregében, 1704-Nagyszeben ostroma alkalmával esett el (*u. o.* 8. és 10. hasáb), feles felső-pulyai Bükk Judit volt, előbb magyar-gyerőmonostori Kabós Lász (*u. o.* s 211. l. 10. hasáb és II. k. 561. l. 12. hasáb.)

[1675] »Szegődtem Brassóban egy nyerget fl. 2 den. 50.« »Item szegődtem egy kordovány szablya-tarsolyt fl. 1 den 50«. »Egy leveles-ládának csinálásaért igértem den. 60.«

[1680] »Nemzetes Daczó Péter urat[1]) temettük 3-ia Januarii 1680.«

[1705] »Temettük Gyárfás Ferencz öcsémuramat[2]) 22. márczius.«

c) Gyárfás Józseftől

»1738. juniusnak 11. napján tizenegy óra tájban rettenetes földindulás lőn, hogy a léczfalvi [Háromszékmegye] harangok megszóláltak, a föld meghasadozott, hogy a viz kék sárral együtt egy magasra felszökdözött a földből a vizek mellékén[3])«

d) Gyárfás Elektől

»1779. 27-ma [Junii] nagy földindulás volt reggeli 6 óra tájban.«

»1781. 25-ta Maji erős Nemere fútt és nagy hó esett; 29-ikre viradólag erős hóharmat esett.«

III. Régi könyvek tábláira irt feljegyzésekből.

1. A következő rövidke névsort egy czimlap nélküli s rongyoltsága miatt közelebbről meg nem határozhatott, de minden esetre vallásos tartalmu régi könyv előlapjáról irtam ki. A gyüjteményemben levő érdekes jegyzetke irója saját nevét vagy szándékosan vagy feledékenységből kihagyta a sorozatból, s így kilétét még gyanítani sem lehet. Nyilván azt hitte a becsületes férfiu, hogy a vele együtt exmittált papok névsora soha senkit se fog érdekelni. Az elősoroltak közül csak egyiknek találtam emlékezetére; néhai atyám Genealogiája szerint ugyanis Szatmári János később a marosszéki Nyomáton volt lelkész.[4])

---

[1]) Sepsi-szentgyörgyi Daczó Ferencz fia folti Folti Klárától (Torma *József, Genealogia* I. k. 538. l. 5—6. hasáb és 360. l. 4. hasáb); felesége magyar-köblösi Diósi Mária volt (*u. o.* 538. l. b. hasáb és 288. l. 4. hasáb).

[2]) A jegyző István unokaöcscsének, Pálnak fia (*u. o.* 427. l. 7—8. hasáb).

[3]) Valószinüleg a Léczfalvához közel fekvő kovásznai savanyúvizforrás környékén.

[4]) II. k. 1054. l. 1—4. hasáb, a hol még az is elmondatik, hogy Szatmári János fiának, szintén Jánosnak ügyét Belső-Szolnokmegye pro-

[illegible] N.-Enyeden ordináltattun[illegible]
[illegible] 14 Bonyhai János, Academi[illegible]
[illegible] ki Márton, Técsi Istvá[illegible]
[illegible] talvi András, Pharczadi [illegible]
[illegible] k is olvasható] István, Vaja[illegible]
[illegible] os, Szatmári János[illegible].
[illegible] m. frankfurti (Coruinus Gy[illegible]
[illegible] ellapjára, melyet egyebekl[illegible]
[illegible] nak adtam az intézet alakít[illegible]
[illegible] i Márton, I. Rákóczi Györ[illegible]
[illegible] t jegyzé:
[illegible] die 23. Martii Varadini co[illegible]
[illegible] Principe Domino Domin[illegible]
[illegible] Dominus Petrus Incedi de V[illegible]
[illegible] tionum magister cubicular[illegible]
[illegible] iam integrum opus Liuian[illegible]
[illegible] dit)

Martino Marko[illegible]

[illegible] ionosa, Tasnádi Mihály, ezt[illegible]
[illegible] C. Thasnadi 1603. Jeneini.[illegible]
[illegible] egyzetek, melyek az App[illegible]
[illegible] kötött tiszta lapokra va[illegible]
[illegible] A [illegible] utolsó tulajdonosa, a[illegible]
[illegible] volt s bizonyára Koloz[illegible]
[illegible] lakott, mivel ottan levő[illegible]
[illegible] rtokos családok egyes tagj[illegible]
[illegible] vonatkozó jegyzeteiben:
[illegible] a kiknek írása merőben
[illegible] mennyiben bejegyzéseik hun[illegible]
[illegible] k a következőket jegyzé[illegible]
[illegible] Januarii, az ő szerént val[illegible]
[illegible]
[illegible] ettük el Haczak vár[illegible]

[illegible] nemességének [illegible]
[illegible] kelt határozatáv[illegible]
[illegible] magát a S[illegible]
[illegible] 10 [illegible]
[illegible] azonak állítá[illegible]
[illegible] Szatmári István[illegible]

Más kéztől:

»In anno 1668. die 7. Septembris állatatt be Naláczi uram ő kegyelme [1]) az hunyadi főporkolábságban.«

[1668?] »Barbátvízi [borbátvízi] Szabó János adta Szabó Gyurkának az mostaha fiának az Barcsai Mihály uram[2]) lovát, állattatni kell Barbátvizen«.

1672. »Bácsiban rendelt az nemes vármegye szék-napat in anno 1672. die 6. Septembris Bácsiban.«

[?] »N. b. *Jófáu*[3]) az olá pap öcscsénél szállattak meg az bárok. Aramiánál az nyireg [nyereg], csentes, és egy fejér mente, ruhákból való«, alájegyezve: »az pap.«

»Az városban lakó nemes személy ha közzé contribuál: fl. 95.«

Harmadik kéztől:

»Paria articulorum comitatus Hunyadiensis in sede judiciaria partiali vel extraseriali observandorum ex protocolo comitatus ejusdem transsumpta:

1. Ez partialis székről való alább megirandó articulusok sub poena fl. 100 minden ezen vármegyében biró possessionator és portionatus rendektől inviolabiliter observáltassék, ha ki penig renitálna vagy reluctálna ellene, ez megírt poenát az nemes vármegye vice tisztei toties quoties azokon irremissibiliter exequálják.

2. Ezen forumon agitálandó causák száz forint érő keresetnél feljebb nem extendáltatnak.

3. Az Approbata Constitutióban specificált 1649. esztendőben articulus szerint való processus mindenekben observáltassék ezen megírt száz forintig, de az melyekben perpetuitas bonorum, humicidium *(így)*, major potentia, dos, res parafernales, partalicium, tutela, repetitio literarum et literalium instrumentorum qualitercunque apud manus alienas existentium, item subagionum et servorum fugitivorum, mivel nem ezen széket concernálják. — excludáltatnak is, mindazáltal az leveleknek elkérése is, kik inpignoratiuum just concernálnak, ha az száz forintot nem superálják, sub eadem poena fl. 100 reportáltathat-

[1]) Naláczi István, később I. Apaffi Mihály főudvarmestere, tanácsosa, Hunyad- és Zarándmegye főispánja s végül az erdélyi kormányszék tanácsosa.

[2]) I. Apaffi Mihály tanácsosa és testőrkapitánya, Fehérmegye főispánja, kit aztán Fogarason raboskodtatott. Barcsai Mihály Ákos fejedelem öccse volt.

[3]) Dobra városának régi magyar neve; innen származott a régibb latin szövegű oklevelekben előforduló *Bonopolis* név; mindkettő pedig a szláv szó fordítása, mely a helység ősrégi neve lehetett.

nak véllek való processust is, az szerint lehet hasanlóképpen a dos és parafernum dolga; ha mikben ezenküvül is az két causa sok megegyeznek, hogy causájok finaliter azon forumon decidá tassék, admittáltassék sub eadem poena.

4. Novummal való élésnek rendi ez legyen: hogy ha vala deficiál valamiben novummal akar élni, az hites notariussal tör vényének pronuntiatiója után irassa be az protocolumban, hog ad quindenam remedio novi judicii akar élni, cum depositione den. 50, mivel ha novumért fárad, több költségében esik és telik mindazáltal az novum mellett az apellatio nem admittáltatik.

5. Mivel penig az novummal való processus megengedtetik, az repulsio denegáltatik, in arbitrio causantium leszen mindazáltal, novummal-e vagy repulsióval akar élni, csakhogy egy causában mind az kettő sub poena praefigata fl. 100 nem admittáltatik.

6. Az paraszt ember ha mi kárt tészen, vagy penigtelen patrál, az Approbatában írt processus observáltassék abban is, törvént kéretvén elsőben földesurától, és ha nem teszik, ezen partiálisra transmittáltassék, holott revideáltatván .....[1]) decidáladván, in executióban *(így)* is vétessék, ha a földesura székire nem remittáltatik executiója. Ide értetvén hunyad[i], dévai, haczaki és illyei paraszt rendek is.

7. Valami causák ezen forumra kelnek, itt moveáltatnak finaliter itt is decidáltassanak, nem lévén semmi vigora az appellatiónak.

8. Lévén peniglen sok becsületes rendek vármegyénkben kiknek más vármegyékben, vagy alkalmatasságinak abundantiáj miatt, vagy egyéb akkorra [okokra] nézve, lakásának vagy comorálásának kell lenni, azonban vagy zálagos megírt summát illet valaminemő javaiban (nem tudván tisztartajai, bírái, vagy itt valójószágiban levő gondviselői ahoz semmit is), vagy egyéb úton azoknak impetitiójok miatt megkárosadhatnék: azért in isto casu egyszer, haugyan kivántatik, kétszer is dilatió adassék, de tert ellene procedálhasson az damnificatus vagy lássa pars, s in causam attractus penig absolutiót vehessen, mivel harmad székig elég ideje leszen az apparatusra.

9. Az poenák és levelek taxái feléniek legyenek mint gen ralis széken szoktanak folyni, az meritalis poenákan küvül. ug mint: poena minoris potentiae, homagiorum onus, depositiom et similia, kik integre maradnak.

10. Az citatiók minden megbántódott felektül in scrip

[1]) Csekély üres hely hagyva; valószinüleg e szók maradtak l »és az causa...«

adattassanak az nemes vármegye szolgabírái kezekben cum declaratione, relatoriát is az szokás szerint in scriptis adjanak azon birák atyánkfiai, melyért is az szokott sallariumok megjárjon.

11. Három helyes exceptio admittáltatik, több nem.

12. Assessor atyánkfiai vice tiszt atyánkfiaival rendre convocáltassanak, hat ő kegyelmek közzűl minden székre compareálni tartozzék legalább.

13. Ha érkezhetnek pedig egyik processusbeli vice tiszt uraim az más processusbeli partiálisra, el ne mulassák, ha penig semmiképpen szorgos foglalatossága miatt nem compareálhat valamelyik, constituáljan helyette ahaz értő becsületes embert vármegyének tagjai közzűl, mely is ha valami oly casus miatt elmarad is, de azzal az szék el ne bomoljon.

14. Az vármegye hites notariussa penig mindenik processusbeli széken personaliter jelen lenni tartozzék.

15. Ezen partialis széken emanálandó sententiák is mint generalis széken vármegye pecséti és hütös notarius subscriptiója alatt emanáltassanak.

16. Az kik eddig elébbi partialisokon per citacionem inhibálták *(így)* volt causájokat, ante 8-uum vel saltem 3-tium prosequálhatják ezentúl is sine diminutione et augmento fide mediante transscripta.«

Hogy mikor alkották Hunyadmegye rendei ezt az articulust, pontosan nem lehet meghatározni; annyi bizonyos, hogy az Approbata Kertész Ábrahám-féle váradi első kiadásának nyomtatási éve, 1653. előtt nem keletkezhetett; több jel arra mutat, hogy a példányunkba tett utolsó keltezett bejegyzés szerint 1672. után hozta a nevezett megye e határozatot. A kellő felvilágosítást mindenesetre csak a megye levéltára adhatja meg, ha ugyan még léteznek a régi közgyűlési jegyzőkönyvek, melyek illető kötetéből valószinűleg valamely megyei tisztviselő írta ki használatúl e szabályrendeletet.

Torma Károly.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. A Kisfaludy-Tár jutalmat nyert munka. Irta Beőthy Zsolt. II. kötet. 1774—1788. F
Kiadja a m. tud. Akadémia. 1887. 6,384 l.

Kevés irodalomtörténeti munka jelent meg most nálunk, a mely annyira megérdemelné a közfigyelmet, a közönség érdeklődését, mint Beőthytől a szépprózai elbesz ténete. Nemcsak, mivel eddig alig ismert fontos tárgyat de azért is, mert írója a magyar prózának egyik elsőrendű lője korunkban, a ki ép oly finom érzékkel tudja az iroda tént adatait csoportosítani, mint azokba lelket, szellemet Nemcsak elbeszél és magyaráz; nemcsak rajzolja a múlt politikai, társadalmi és irodalmi állapotait, a melyeknek legfőbb tényezői voltak: de az irodalmi tények összefüggé denütt szerves összefüggésbe hozza egymással s ez irodalm logikai következményeit is éles elmével, mélyre ható kritik lemmel bírálja s pedig úgy, hogy a történetíró és kritikus, gyűjtő és feldolgozó benne a legszebb összhangban egyesül. melyet a múlt század irodalmi úttörőiről elénk rajzolt: részében teljes, tökéletes, mondhatnók művészi kivitelű. S melyet e könyvnek minden olvasóban keltenie kell, mar határozott, valódi és igazi. Beőthy oly nagy mértékben ér mikép kell tárgyát az olvasóval megkedveltetni, hogy a k vét olvasni kezdi, alig tudja letenni azt kezéből mindadd végére nem jutott, a mi már magában félreismerhetetlen hatásnak, főkép manapság, mikor némely irodalomtör minden érdemét csak a jó-rossz adatok összekutatásában s mintegy fölmentve érzi magát azoknak valami élvezhetől ban való összeillesztésétől.

Valóban csak örvendenünk lehet, hogy az egész mu e szóban levő kötet nem befejezése, csak második kötete, fol A módszer, a melyet Beőthy követ, – mint az előszóban kiszélesítette tervét, mert, mint mondja, nem tartja elégnek és belső forma fejlődő változásait magyarázni, hanem ig

a kor viszonyainak s az illető író egyéniségének nem *vázlatos*, mint az író szerényen mondja, hanem mélyreható, sőt néhol majdnem kimerítő előadásával a művek keletkezését s hatásuk okait is fejtegetni. Ez a módszer az, mely az irodalomtörténet tudományának fejlődését hivatva van a legmagasb fokra emelni, a hol az a nemzet szellemének igazi tükre, valódi képviselője, jellembeli sajátságainak hű és állandó, biztos s mintegy élő bizonysága. Ez a módszer az, mely az eszmék fejlődését karöltve kutatja a nyelv fejlődésével; mely a nyelv géniuszát »nem holt és meddő, hanem élven és termő erőnek« mutatja, a melyet a nemzet szellemének részint önmagából való, részint az idegen hatás alatti művelődése alkot. Nem a módszer feltalálása, vagy kigondolása, hanem annak helyes alkalmazása a Beőthy elvitázhatatlan nagy érdeme. A Brandes, Nisard, Taine módszerét újabban ő alkalmazza a legtöbb sikerrel s pedig mindenütt a mi álláspontunkhoz, a mi népünk belvilágához, a mi jellemünk egyéni sajátságaihoz mérve. Az az éles és határozott, világos és finom megkülönböztetés, a melylyel a franczia szellem utánzóinak helyét a magyarság fejlődésében kijelöli, mutatja: mennyire tisztán alakúlt meg az irodalmi küzdelem egész képe, egész folyama az író képzelmében, lelkében.

A mit Beőthy a franczia szellem két legkiválóbb követőjéről, Báróczyról és Bessenyeiről ír: a legnagyobb mértékben megtermi érdeklődésünket. Amannak jeles nyelvérzéke, nyelvtalentuma az író tanulmányának középpontja, emennek pedig legelső mozgató szerepe. De ez alapgondolat mennyire teljes képpé szélesül a Beőthy könyvében. Még csak most ismerjük először Báróczyt is, Bessenyeit is. Most tudjuk: kik voltak ők, miért éltek, miért buzgólkodtak, miért küzdöttek.

Báróczy egy huszonkétéves ifjú egész tüzével fordult a nyugati műveltség góczpontja felé. Örökre válni akart hazájától, Erdélytől, s közel ötven évet eltöltött Bécsben s még csak látóúl sem kivánt többet megfordulni szülőföldén. Mintegy erőszakosan szétszakította emlékeit, a melyek szülőföldjéhez csatolták, hogy kitűnjesse magát ott, hol kitűnni élete feladatának tartotta. S mikor a siker hullámait övezte: elégedetlen volt magával, mintha czélját tévesztette volna s mintha csak ifjú lelkesedését kárbaveszettnek tartotta volna. Csodálatos ellenmondások jellemzik pályáját: alchymiai fáradozásaiban aranyat keres, költői és philosophusi működésében megveti azt; holtig melegen ragaszkodik hazájához s mégis messzire elszakadva él tőle. Mi birta őt e hazájától való végleges szakításra: Beőthy alaposan földeríti s általában az életét jellemző ellenmondások benső világába vezeti olvasóit s Báróczyt mintegy színről-színre láttatja. E rajz után könnyen magunk elébe képzelhetjük Kazinczynak e mintaképét, e vissza-

vonulva élő, de kevés jó barátaitól annyira szeretett ôbestert, a ki magyarságát az idegen műveltség hatása alatt fejleszti, erősbíti, izmosítja. S társai, a testőrírók, mind puritán jellemű, erős magyar érzésű, de a finomabb ízlés után törekvő emberek, a kik mint Báróczy, még a collegium falai közt tanulták a tiszta, komor, de magasztos erkölcsi életet becsülni. El voltak zárva a világtól s mikor a nagy város galántságai, zaja és »módis hívalkodásai« közé jutnak: nem rohannak vakon az élvezetekbe, hanem »az élet örömeiben mértéket tartva, többet gondolkodnak, mint mulatnak, többet dolgoznak, mint élveznek.« E lélektani ellenmondásnak látszó tény okát Beőthy az akkori reformatus collegiumok nevelési módszerében keresi. Bizonyára nagy mértékben is hatott e nevelési módszer az ő nagy elhatározásukra: de úgy hiszszük, e tény okát e mellett, az írók egyéniségében is keresnünk kell s legalább is volt egyéniségük, hazaszeretetük annyi befolyással irodalmi munkásságukra, nemes törekvésükre, mint az a nevelési módszer, a mely ifjú éveiket megedzette e küzdelemre. Különösen Báróczy pályája mutatja e kettős hatást. Ő volt a testőrírók legképzettebb, legfinomabb nyelvérzékű s legtehetségesebb tagja, a ki mintegy új nyelvet teremtett, sokaktól érthetetlennek tetszőt, de élénket, fordulatosat s olyat, a melyen a nyugati műveltség eszméit először próbálta híven visszatükrözni. Báróczy tehát példájával, útmutatásával, irányával hatott. A mit ő megkezdett: azt később maga Kazinczy Ferencz folytatta s pedig — »teljes dicsőséggel«. Báróczy először adott példát, hogyan kell a galans világ hangját, mely »csupa udvariasságból« áll, hogyan kell az érzelmesség szónoki formákat kereső pathoszát szépen kifejezni. A mit Marmontelben és Calprenèdeben látott: annak kifejezésére törekedett a mi nyelvünkben. S valószínű, hogy Kazinczy bámulatát működésének épen ez oldala vonta magára.

A másik, a kinek sikerült megmozgatni a csendes lehangoltságba vagy melancholiába süllyedt nemzetiséget: Bessenyei György, a kit működésének egész teljességében, pályájának egész mivoltában mutat be a Beőthy szóban levő könyve. Ez önállónak is beillő tanúlmány az egész kötetnek majd felét foglalja el: de aztán sikerül is Beőthynek Bessenyei magán és nyilvános pályáját, sokoldalú munkásságát, hatását és sikereit oly élénk előadásban feltüntetni, a milyenhez hasonlót — legalább ily kisebb terjedelemben — alig mutat fel irodalmunk története. Eddig Bessenyeiről csak homályos fogalma volt irodalmunk történetének. Munkái közül sok, a legnagyobb rész, ma is kéziratban olvasható s még azok is, a kik Bessenyei életével behatóbban foglalkoztak, kevés fáradságot szántak e kéziratbeli művek mélyebb áttanúlmányozására. Beőthy jól ismeri Bessenyei minden munkáit s a képhez,

...lyet, mondhatjuk, igazi művészettel alkotott és rajzolt elénk, ... használta azok minden mozaik darabját, a mi csak a kép ...tebe volt illeszthető. Nem szólunk arról, milyen élénken s ...ly psychologiával deríti föl Beőthy irodalmunk e nevezetes alak... magán- és nyilvános életét: csak azt említjük meg, milyen ... és határozott, milyen kimerítő és teljes párhuzamot von közte ... Voltaire között, a kit Bessenyei mesterének vallott, s a kit sok ...tetben egész a végletekig utánzott, követett. Ebben tűnik ki, ...gy az európai eszmék fejlődésének hatását mily kitünő érzékkel ...ja Beőthy a magyar nyelv és nemzetiség fejlődésével kapcso...ba hozni s magyarázni.

Bessenyei György pályája az új magyar irodalomnak és ...lődésnek hajnalhasadását jelöli. A »mult századi magyar ...ták fia« egyszerre csak az »európai forrongó gondolatvilág ...épébe« jut s az ifjú lélek lankadatlan tüzével fordúl a művelt... góczpontja felé, ebben és az által akarva, úgy mint Báróczy ... elhagyatott, elárvált magyarságot életre kelteni. Különösen ...Voltaire munkássága, eszméi, elvei keltettek benne legerősb s leg...landóbb fogékonyságot, annyira, hogy hatásától soha nem ...adúlhatott. Még csak meg sem kísérthetjük, hogy a Beőthy ... és sokoldalú párhuzamának bármilyen halvány mását is ...hassuk e sorokban. Oly részletesen kimutatja a két író közti ...ros kapcsolatot, jobban mondva Bessenyei utánzását, oly finom ...ven érzékkel, oly mélyreható psychologiai nyomozással kutatja ...enyei kölcsönzött eszméit, a melyek majd mindenben a híres ...czia íróra vallanak s innét azt a különbséget, a melyet Besse... neveltetése, erős magyarsága táplált s a melyet még a bálvá...zott mester eszméi sem tudtak kitörűlni, hogy e tekintetben ...thy előadásmódjáról csak a legmelegebb elismerés s a valódi ...eret hangján szólhatunk.

Azonban e főalakon kivűl hány eddig csak névről is alig ismert ...dalmi munkással ismerkedünk meg e könyvben. A sok közűl ...k Kónyi Jánost említjük, a magyar haza ez együgyű hadi szol...t, a kiről korában Kazinczy is jobbadán mindig a szánó mosoly ...gúnyos kicsinylés hangján tudott szólni s a kinek Ányos Pál ...tján kivűl talán csak Ráday Gedeonban, e finom lelkű s finom ...kű főúrban s íróban akadt egyetlen méltánylója. A katonai ...án nem tudta többre vinni az őrmesterségnél. Sem születésé..., sem halálának évét nem ismerjük. Senki sem jegyzett fel róla ...mi érdekesb adatokat. De a hogy Beőthy, legalább pályájának ... részét, a melyben egymásután bocsátotta napvilágra különb...nb munkáit, földeríteni törekszik: látszik, hogy írói kedvét ...nden idejét fölemésztő terhes kötelességei s az irodalommal való ...lkozásnak sehogysem kedvező szolgálatai sem tudták eloltani.

sőt mérsékelni sem. Az úgynevezett népies iskola írói közt tal[illegible] ő az egyetlen, a ki a néptől született. Meg is próbálkozott a né[illegible] eszejárásának eredetiségét legalább egy munkájában, a *Demokritus*-ban festeni, ha szinte nem sok sikerrel is. De az bámulatos, hogy pályája ismertebb tizennyolcz évére tizenhat munka esik s tehát többet nyujtott, mint »bárki mult századi íróink közül.« »Oly bu[illegible]góság ez — írja Beőthy — mely megérdemli, hogy ne csupán sikereinek, hanem magának a feláldozásnak szempontjából mé[illegible]tányoljuk.«

Elhallgatjuk a könyv számos jelességeit. Még csak az elő[illegible]adás styljéről, a nyelvről kívánunk röviden megemlékezni. Err[illegible] is azért, hogy kifejezhessük meggyőződésünket, a mely szerint [illegible] tartalom becsén kivül főleg a tiszta, világos, művészi stylben rejl[illegible] e könyv igazi hatása. Az előadás nyelve olyan, a milyet Beőthy[illegible] joggal várhatunk. Az az élénk s mégis komoly, az a lendülete[illegible] meleg, mindig a tárgyhoz alkalmazott, a mélyebb vizsgálódásh[illegible] egészen illő s mégis könnyed nyelv kevés írónak annyira sajátja nálunk, mint Beőthynek. S a tárgy-szeretet, mely styljének igaz nemességet kölcsönöz, mely az olvasóval oly nagy mértékben kép[illegible] megkedveltetni a tárgyalt irodalmi alakokat, mely a választék[illegible] szép prózai előadásban mindig érezteti az írónak tárgyától va[illegible]áthatottságát: nem kis mértékben emeli a könyv becsét. Valóba[illegible] mintául szolgálhat a mostani sivár irodalomtörténetirók legtöbb[illegible]jének, mind rendezett compositiójával, mind élénk, emelkedet[illegible] művészi előadásával, mind tiszta, elegáns styljével.

Dr. Váczy János.

Tanúlmányok a magyar protestans egyház és irodalom történetéből.
Irta *Zoványi Jenő*. Sárospatak, 1887.

Igen sok szomorú ok közreműködött arra nézve, hogy hazánk XVI. századi nagy egyházi mozgalmai még ma is csak igen hi[illegible]nyosan ismeretesek, s hogy az akkor élő és küzdő nagy alakok [illegible] sokszor a hagyomány és rege ködében, nem pedig a történele[illegible] igaz fényétől környezve állanak előttünk. Annyival inkább ör[illegible]nünk kell minden oly törekvésnek, mely a hiányokat pótolni, [illegible] homályt eloszlatni igyekezik.

Zoványi Jenőt pár év óta úgy ismerjük az egyházi lapok[illegible]ból, mint hivatott, kritikával dolgozó, szorgalmas munkást haz[illegible] egyház- és irodalomtörténetünk még sok aratnivalóval, de ke[illegible] hivatott aratóval rendelkező mezején. Most öt idevonatkozó tan[illegible]mányát összegyűjtve, egy csinos és értékes füzetet ád a történel[illegible] művelői és kedvelői elé. Mind az öt tanúlmány megjelent m[illegible]

folyóiratok egyik vagy másik egyházi lapban, de mindeniket bővítve és simítva illeszté be a 86 lapnyi füzetbe szerzőnk gondos keze.

Az első, legterjedelmesebb értekezés *Méliusz Péter, mint exegeta* a reformatio századának legnagyobb magyar exegetájával foglalkozik, hét idevonatkozó munkáját ismertetvén és méltatván Méliusznak. Épen e helyen nem lehet czélunk ez értekezés tovább taglalásába bocsátkozni, csak azt jegyezzük meg, hogy talán felesleges volt a 36. lapon Méliusz exegetikai működését *a tudomány mai állásának* szempontjából venni birálat alá, sőt egy lappal odább maga a szerző igen helyesen ezt mondja: »M. kora színvonalán állott, az ő kora nem ismert másfajta exegesist azonkivül, amelynek ő századában a magyarok közt legmunkásabb híve volt.«

A második tanúlmány *Méliusz Péter ifjukorával* foglalkozik, felhasználván és megbirálván az idevonatkozó ismert adatokat. Méliusz születési évét némelyek Horányi után 1536-ra, mások Fényes Elek után 1515-re teszik; ujabb történészeink kivétel nélkül ez utóbbi évet fogadták el. Zoványi most a Horányi dátumát igyekszik igazolni. Mi alapon? Sem H., sem F. nem hivatkoznak forrásra; Zoványi ezt Horányinak elengedi, Fényesnek tilalmazza. Ez az első tévedés kritikájában. H. és F. adatai teljesen egyértékűek, mivel egyik sem adja a forrást; a kettő közül tehát más egykorú források alapján kell az igazat kiválasztani. Az 1536. év ellen igen sok aggályt támaszt az, hogy Méliusz 1557-ben (tehát 21 éves korában) a wittenbergi magyar tanulók szénior. 1561-ben pedig (tehát 25 éves korában!) már nemcsak debreczeni pap, de a legnagyobb orthodoxus egyházkerület tekintélyes püspöke volt. E teljesen hiteles két adat alapján épen Révész Imre sem fogadta el M. születési évéül 1536-ot.

Hogy a Laskói-Csókás-féle idézet (mintha t. i. M. 1557-ben tért hivatott volna haza, hogy »a szentháromságtagadók ellen küzdő hazának segitségére legyen«) és annak érvül használása téves, azt ime szivesen és nyiltan beismerem s e tekintetben Zoványinak teljesen igazat adok; viszont azonban rá kell mutatnom egy nagy tévedésére, melyet e pontnál elkövetett. Hogy M. 21 éves korában wittenbergi szénior, 25 éves korában pedig püspök lehetett, s így 1536-ban születhetett, Z. azzal próbálja bizonyítani, hogy épen M. közvetlen utóda, Károlyi Péter is 20 éves korában ment ki Wittenbergbe s csaknem oly ifjan, mint Méliusz, 29 éves korában lett püspökké. És erre nézve hivatkozik Tóth Ferenczre. Igaz, hogy Tóth Ferenczné (Tul a tiszai püspökök élete 62. lap) azt találjuk, hogy Károlyi Péter *1543*-ban született s erre nézve Tóth idézi Bod Péter Athénásának 132. lapját. Ez utóbbi műben azonban sem a jelzett lapon, sem másutt, *egy szó sincs arról, hogy*

K. mikor született. Tóth Ferencz tehát csak valami későbbi s épen nem hiteles feljegyzés nyomán (mely az ő Athénás-példányának lapszélére lehetett írva) állította azt, hogy 1543-ban született. Nem lévén tehát hiteles forrásunk Károlyi születési évét illetőleg: sem azt, hogy 20 éves korában volt vittembergi tanuló, sem azt, hogy 29 éves fővel püspök lett, egyátalában nem állíthatjuk. És így azon érvek, melyekkel Z. Révész Imre kételyeit alapnélkülieknek nyilvánítá, magoktól összeesvén: ugyancsak fenmaradnak ama kételyek s ennélfogva magam is *lehetetlennek* tartom azt, hogy Méliusz 1536-ban született volna, — s *nagyon valószínűnek*, hogy 1515-ben született. Igaz, hogy így Méliuszról egész negyvenegyéves koráig mit sem tudunk; de hát nem számos reformátorunk van-e, kinek életpályája csak java férfikorától kezdve ismeretes előttünk.

A többi felvetett kérdésnél már egészen helyesen érvel szerző s különösen a Rácz Károly kritikátlan állításait s a Tóth Ferencz tévedéseit teljes sikerrel czáfolja meg. Csak egyetlen pontot kell még egy kis megjegyzéssel kisérnem. Szilády Áron (R. m. költők tára II. 437. l.) Türk Dániel naplója alapján azt állítá, hogy Méliusz már 1557. deczemberében Debreczenben volt. Zoványi ezzel szembe Méliusz egyik művéből az ő saját szavait idézi: »Török János .... vőn engem kegyelmesen az ő oltalma alá anno 1558. mindazóta isten engem itt Debreczenben tartott.« Mindenesetre igen fontos érv: de nem tehetjük-e fel, hogy az évszámba sajtóhiba csuszott, vagy hogy maga Méliusz is tévedhetett egy esztendőt, mint az bárkivel megeshetik; — mert magam is többször gondosan átvizsgáltam a Türk feljegyzését s ebből *lehetetlen* mást következtetni, mint amit Szilády következtetett. Ugyanis a Türk naplójában az »1557. decz. 30.« dátum nem — mint Zoványi véli — a lőcsei küldöttség elindulásának napját, hanem az előadott s már megtörtént események feljegyzésének napját jelenti.

A harmadik tanúlmány *Jézus Sirah könyvének* Kolozsvárt 1551-ben megjelent magyar fordításáról szól. Az ó-szövetségi apokrif-könyvekből ez a legelső magyar fordítás, mely nyelvészeti szempontból is igen becsesnek mondható. Zoványi csaknem minden kétséget kizárólag kimutatja, hogy Zigericus Imre és Tövisi Mátyás, a tolnai hirneves református egyház tudós lelkészei voltak a fordítók, kiknek nevét a revisor Gyulai István és a kiadó Heltai Gáspár elhallgatták.

Az *Uzoni Boldizsár, Uzoni Sz. Balázs* czimű értekezés először is kimutatja, hogy a XVII. század irodalmában szereplő Uzoni név alatt nem egy, mint eddig irodalomtörténészeink állították, hanem két egyén keresendő s aztán gondosan egybeállítja úgy U. Boldizsárnak, mint U. Sz. Balázsnak életadatait

Az utolsó tanúlmány *Bornemissza Péter vallásfelekezeti* ...*pontjáról* egy tavaly lefolyt polemia eredménye. Thury Etele, ... a »Századok« olvasói előtt is ismeretes, úgy egyes czikkei- ... mint később egy külön füzetben is, azt vitatta, hogy B. P. ...rozottan a református, a kálvini irány híve volt; Zoványi ... szemben azt igyekszik bebizonyítani, hogy ama derék író és ... határozottan a lutheri irányhoz tartozott. Mindkét vitázó ... sok figyelemreméltó érvet hoz fel álláspontja igazolására; s ... határozottan elismerjük, hogy azoknak kezelésében Zoványi ... hivatottsággal, készültséggel és szerencsével jár el, mint ...fele, feltétlenül győztesnek mégis egyiket sem nyilváníthatjuk. ...igazság a kettő között van; abban, mit maga Zoványi nagy ...án ekkép mond ki mindjárt tanúlmánya elején: »Bornemisszá- ...még nem lehetett alkalma a két felekezet egyike vagy másika ...lett határozott állást foglalni, azaz annak tagjává lenni; ő még ...gységes protestáns vallás híve volt. Ennélfogva felekezeti ...pontját keresni tulajdonképen teljesen feleslegesnek is látsz- ...« Minden kétségen kívül vannak Bornemisszának oly tettei ...yilatkozatai, melyekben egészen a kálvini irányt követi, viszont ...ak olyanok is, amelyekben teljesen a lutheri irányhoz csatla- ... Hiszen még Bornemissza utódát, Beythe Istvánt is, hosszú ... át íly közvetítő vagy ingadozó helyzetben látjuk s e forron- ...ól csak az 1595. második felében tartott hegyfalui gyűlésen ...lett határozottabban kiválni a két felekezet; ekkor lett »egy ...ából kettő.« (Fabó, Beythe élete 34. l.) A Thury és Zoványi ... lefolyt polemia tehát eredménytelen maradt annyiban, hogy ...emisszát sem Kálvin, sem Luther részére határozottan lefog- ... nem tudta, mert hiszen ez a dolog természeténél fogva lehe- ...e is; viszont igen szép eredménnyel járt annyiban, hogy azon ...egyház- és irodalomtörténetének több kérdése ujabb világi- ...a lett helyezve általa.

Zoványi tanúlmányai számot tesznek e nemű irodalmi ter- ...ének között, s feljogosítnak azon reményre, hogy idővel nem- ... egyes értekezésekkel, hanem nagyobb szabású, önálló művek- ...ét fogja gazdagítani egyháztörténelmi irodalmunkat.

Révész Kálmán.

A régi Szeged II. kötet. A kőbárány és a kun puszták pere. Irta *Reizner János*. Szeged, 1887. 201 l.

Szeged város történetével azelőtt Varga Ferencz volt gyo- ...s jelenleg kisteleki plebános foglalkozott, a ki munkásságá- ...eredményeül 1877-ben kiadta »Szeged története« czímű művé- ...első kötetét. A város történetének hátralevő részeit Varga

állítólag azért nem nyomatta ki, mert még mai napig sem készült el velök. Varga könyvének megjelenése után Reizner János volt városi főjegyző s jelenleg a szegedi Somogyi-könyvtár igazgatója látott Szeged monografiájának megírásához s 1885-ben »A Régi Szeged« I. kötetét »A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden« cím alatt közre is bocsátotta. E kötethez járul a fent kitett című ujabb rész, mely a megelőző kötettel semmi összefüggésben sem áll.

Reizner történetirói munkásságát e művében a töredékesség jellemzi. Művének első kötetében a város legujabb korát tárgyalja, holott a történeti időrend nem a visszafelé, hanem az előrehaladó sorrendet követelte volna. Reizner a történelemben szokásos tárgyalási sorrendet, úgy látszik, azért nem tartotta meg, mert Varga I. kötetével nem akart versenyezni. Pedig e verseny elkerülésével csak ujabb dilemmába került, a mi egész művére aligha nem zavarólag fog hatni. Ez pedig abban áll, hogy a történeti kortan sorrendjének megzavarása által nem képes feltüntetni a város fokozatos fejlődésének menetét, a mi pedig egy-egy helyi monografia legfontosabb feladatát képezné.

Eltekintve ettől, Reizner művének egyes kötetei szervezetet egészet nem képeznek, hanem egészen különálló, sporadikus tanulmányok jellegét viselik magukon. E második kötet pl. kizárólag csak a múlt századbeli perekről s a kőbáránynyól szól, a minek következtében az I. és II. kötet eseményei között mintegy nyolcvan évnyi hézag marad. Fogja-e pótolni, és valjon melyik kötetben pótolhatná szerző az így elmaradt időköz történetét? — azt csakugyan bajos lenne tudni.

És ebből önként következik, hogy bár Reizner buzgóságát eléggé alig méltányolhatjuk, történelmi módszerét elhibázottnak tartjuk. Avagy lehet-e helyeselni azt a módszert, mely szerint szerző az 1840-es évek tárgyalása után az 1700—1750. évek közötti időszak tárgyalására ugrik vissza, s akkor sem a város történetét, állapotát rajzolja, hanem csupán a kun pusztákért folyó pert eleveníti föl, hogy annak kapcsán a nem rég Dorozsma község és Szeged város között vitássá vált kérdést eldönthesse. Ez a tárgy természetesen csak egyik epizódját képezi Szeged történetének s a róla irt kötet sehogy sem illik a városnak e századbeli állapotát festő előbbi kötet mellé.

A külön álló II. kötet magában véve is lényeges hibákban szenved. Szerzőt e hibákba a könyvén keresztülvonuló azon tendentia ejtette, melynél fogva ő a kő-báránynak, ezen a szegedi vár falából előkerült kőfaragványnak, szegedi eredetét kívánta a dorosmaiakkal szemben beigazolni. Ebből kifolyólag számos hibát követett el, a milyen Dorosma község eredetére és egyik

ságára vonatkozó hypothesisei, ilyenek továbbá a szegedi vár s szegedi középkori építészet ügyében felállított theoriái. E kérdéseket behatóbb és részletesebb tanúlmánynyal lehetne eldönteni.

A mit ezeken kívül a kun puszták egykori birtoklásáról s arról a német lovagrend ellen folytatott hosszas perről elmond, az már kevésbbé érdekes részét képezi könyvének, mert, mint tudva van, a mult századbeli birtokperek vajmi kevés tanulságos adatot foglalnak magukban, s legfeljebb csak a korszak jellemzésére szolgálhatnak. Reizner azonban nem a kort rajzolja, hanem magát a pert adja egész hosszadalmasságában elő.

Reméljük azonban, hogy Reizner, a kit törekvő és tehetséges embernek ismerünk, monografiai művének ezután következendő köteteit több módszerrel, s több kritikával fogja összeállítani.

Dudás Gyula.

Tanszem. Pindar szelleme és a lantos költészet a népek erkölcsi és vallási műveltségéhez való viszonyában. Franczióból fordította Csiky Gergely. Budapest, 1887. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.

A lyra az emberiség érzelmének tüköre. Az emberi érzelmek évezredek óta ugyanazok s évezredek múlva is ugyanazok lesznek. Mégis mily érdekes ez érzelmek története! A hit, szerelem, barátság, fájdalom vagy boldogság érzéseinek lüktetése minden alatt ugyanaz, csak a forma más, a melyben az szemlélhetővé lesz. Az egyes ember öröm- vagy fájdalomkiáltása is egy központból tör elő, de a hang, melyen hallhatóvá lesz, mégis annyira változatos. S az egy központ okozza, hogy a lyrai költészet szelleme változatlan, egységes, kerek, s mert csirája az egyik szívben azért ébred, hogy a másikban újra kikeljen, az érzelembresztés módja, formája a szó legszélesebb értelmében, ezer meg ezer féle. Innen van, hogy az érzések költészete mindig egyezni fog Pindar szellemével, még akkor is, midőn bolygónk lassu kihűlése alatt az utolsó emberpár fog küzdeni a létért. Meglesz akkor is a fájdalom, meglesz az öröm is; csakhogy míg amaz teljesen uralmába keríti az ember érzelemvilágát, emez úgy villan meg majd, mint egy-egy szikra a sötétben.

Az ókor jelleme a vallásos hitből indúl ki. Költészete is teljesen e körül forog s a lyra ekkor termi e téren leggyönyörűbb virágait. A szerelem, a vitézség és a boldogság érzése mind a vallásos hitben olvad föl, ettől várja vágyai és reményei teljesültét. A lelkes költészet legnagyobb a vallásos téren, s a hymnusok,

melyeket teremtett, mindörökre utólérhetetlenek. Isten dicsőség sohasem zengett emberi ajkakon magasztosabb ihletben s a hébe ódákban megtaláljuk a lyrai szépség mindenfokú természetes jel lemvonásait: a naiv vidámságot, a kecses szelidséget, a mérsékelt erőt, a tiszta és szigoru méltóságot, a magasztost tömörségében és nagyszerűségében. E költészet sohasem könnyelmű vagy profán, de szelid érzelmekkel és kedves képekkel ékesíti magát. Az Istenség eszméje oly magasztos fenségben jelenik meg előttünk, minőt az orpheusi lelkesedés pillanthatott meg amaz eleusisi rejtelmekben, melyeknek nagyságát Pindar ismerte.

Az ó-görög hymnus, mely eleinte mívcletlen volt, mint az erdő, melynek lombjai között hangzott kezdetben, sokáig maradt durva és egyszerű, mint az első templomok roppant kövei, de aztán ezekkel együtt megszépült és kifejleszté az összhang minden változatosságát. S mi volt a szerelem költészete? Képzeljük Lesbos egét, — úgymond Villemain — a versek és a laut összhangját, a hang szenvedélyes hajlását, az átlátszó éjszakák csendjében vagy az égető nyári nap derült nyugalmában: és akkor megpillantunk valamit ama bájos örjöngésből, melylyel a költészet és zene, a képzelem és az érzékek, az eszmény és a szerelem érintették az emberi lelket. És Tyrtaeus harczi dalai? Ő a helléneket Heracles győzhetetlen ivadékának mondja, melyről Jupiter még nem fordítá el tekintetét, s mely tudja, mily nehezek Mars munkái, ki annyi könyet fakaszt. »Szégyen arra, — így kiált fel a csaták dalnoka — ki holtan esik a fövényre, a vas hegyétől átszúrt háttal! Mindenki álljon elől erősen, két lábát a földre nyomva és fogai közé szorítva ajkát, czombjait, lábszárait, mellét és vállait széles pajzszsal födve! Jobbja vezesse dárdája heves csapásait s rázza fején fenyegető tollbokrétáját! Végezzen hatalmas tetteket a csatában s ne álljon pajzsa alatt messzire az ellenség nyilaitól; támadja meg közelről, sújtsa a kopjával vagy karddal s ejtse foglyul az ellenséget! A csatasorban, lábbal láb ellen, pajzsot pajzsnak, tollbokrétát tollbokrétának, sisakot sisaknak szegezve, mellet mellre feszítve küzdjön az ellenséggel, markában a karddal vagy a hosszú dárdával kezében! És ti, könnyű csapatok, itt-ott megrázkódva pajzsaitok alatt, harczoljatok, röpítsetek erős kavicsokat, és kilőve könnyű nyilaitokat, maradjatok közel fegyvereseitek csapatához.«

Pindarhoz érünk. Ódáinak közös tárgya Görögország dicsősége és a férfias próbák, melyek e dicsőséget előidézik; a lanto költő, szent tekintélyével, Görögország ünnepein és szent játékain tanácsadója a közös hazának, a szövetség követe az egy eredetű egyenlő hellén nemességű városok, fővárosok s a függetlenségre és fenségjogra emelkedett gyarmatok közt. Költészetének jellemz

szépségei a gondolat magasztossága, a metaphora merészsége, a nyi méltósága, a szerkezet elevensége, a nyelv nagyszerűsége. Kortársa volt Aeschylos, kinél soha sem volt lelkesebb dalnoka a lyrai lendületnek. Csodálatos, hogy épen e drámaköltőben jutott érvényre leginkább a vallásos és harczias hymnus, az istenimádás és hazafias hév. Ő valóban a polytheismus prófétája, a ki második látással van felruházva, fenséges, erélyes, rettentő és a történelem eseményeivel s embereivel lelkének visióit vezeti szinre.

Térjünk át Rómára. Mindenekelőtt el kell ismernünk, hogy a lyrai ihlettséggel nem igen találkozunk a római szellem első erőfeszítéseiben. Nem foglalt el ott külön helyet; nem tudta a képzelem és művészet néhány halhatatlan bélyegét nyomni a vallási hagyományokra és nemzeti ünnepekre: nem lépett be a rómaiak életébe, mely kevésbbé költői, kevésbbé szabad volt, mint a görögöké. Ez a körülmény bizonyára abban találja megfejtését, hogy a római lélek inkább cselekvésre, mint érzésre volt supponibilis. Augustus kora hozta létre Horácz költészetét, kinek Catullus volt előzője. Horatius egészen a római Pindar. Költészete vidám üdvözlése a sokáig számüzött barátnak, a kit viszontlát, gyöngéd elbúcsúzás a távozó barátlól, vigasztalás a balsorsban, tanács a jólétben, egy-egy dicséret, panasz, egy közhelye a világi okosságnak: mindez ugyanannyi eredeti ihlet a szerencsés szellem számára. Megteremté a bölcsészi ódát, mondja szerzőnk, szinpad és felszerelés nélkül, a költészetet, mely szabatos, mint a gondolat, ragyogó, mint a szenvedély, s ezzel feltalálta, a mi mindig el fogja fogni a gyöngéd szellemeket, akárminők a világ külső változásai. Megérinté az emberi szív mélyét, igaz, hogy nem a legnagyobb oldalán, hanem érzékeny pontok által, melyek nem törölhetők el.

Az ó-keresztyén költészet jellemvonása az elvontabb és szabadabb mysticismus, melyen a természetesség és a lelkesültség uralkodik. Nem bir ugyan Pindar versmértékeinek gazdag változatosságával, sem nyelvének merészségével, de mindenütt választékos, uj, nemes bájú, tele a természet iránti érzékkel és itt-ott a keleti felekezetek képzelmének néhány eltévedt sugarával. Nazianzi Gergely és Synesius ez iránynak legkiválóbb mesterei. Azután Prudentius hymnusai következnek, elévülhetetlen virágok, melyek soha sem fognak elveszni, s melyeket énekelni fognak a legutolsó barbár földön, hol majd a kereszténység hódít és megáld.

A középkor legfényesebb csillaga, Dante, a költészet mystikus egéig emelkedik, az eszményi világig, mely egészen fénynyel van behintve, de hol a szellem csodái uralkodnak mindig az anyagéin. E költészet felváltva nyugodt és erős, rendkivüli és komoly, majd elbeszélés, majd hymnus. Petrarca ellenben a szépség dalnoka volt; szerette hazáját, de felszabadításáért hiába énekelt.

Franciaországban Pindar szelleme Ronsard lantján jelenik meg s Bossuet szónoki fenségében culminál. Mily érdekes találkozása a véletlennek, hogy Pindar szelleme egy pap- és egyházi szónokban testesül meg. Pedig e hasonlatosság vagy rokonság nem függ itt néhány betűszerinti utánzástól vagy a nyelv néhány véletlen találkozásától: sokkal általánosabb és bensőbb az. Szemünkbe ötlik e hasonlóság, az egészben és a részletekben, mind annak daczára, mi elválasztja egymástól a méltóságos franczia püspököt, a tisztviselő fiát, ki maga is tisztviselő volt, kit befogadtak egy nagy király udvarába és állami tanácsába, a mély theologust, a hasonlithatatlan szónokot, kinek hangja a nagy temetéseket díszesité, — és a bálványimádó Görögország zengzetes troubadourját, a boeotiai zenész fiát, ki egy thebai kis házban lakott, költő és dalnok volt s e czimnél fogva szivesen látott vendég a görög városokban, a syracusai, agrigenti, aetnai, cyrenei királyok palotáiban és gyakran a gazdag polgárok házában és asztalánál is, hol ajándékért vagy barátságból a görögök szentelt játékaiban nyert diadalokat dicsőité. S daczára a sors és gondolkozás minden ellentétének, egy uralkodó vonás, a styl, a léleknek ez arczúlata, oly közel hozza egymáshoz e két embert, hogy a meaux-i püspök egy lapja leghivebb rajza az olympiai költőnek, és Bossuet franczia prózája, midőn magasztos, leginkább hasonlit Pindar görög költészetéhez.

Angol földön leginkább Gray áll Pindar szellemének hatása alatt; Olaszországban Monti és Manzoni az utolsó lyricusok, kik a görög költőt visszatükröztetik. Azután a franczia Béranger alakja emelkedik előtérbe, ki oly szépen eltalálta művészetében a lyrai hangot s érinteni tudta a tömeg szenvedélyét, mig a művelt izlés tetszését is kivivta. Az utolsó költő szerzőnk művében, kinek lantján Pindar szellemét érezzük, a spanyol Gomez Gertrúd.

Nagy vonásokban vázoltuk a könyv tartalmát. Kétségtelenül nagyjelentőségű a tárgy, melyet az felölel s igazán megérdemli, hogy az emberi lelket foglalkoztassa. S teszi ezt franczia modorban, egészen könnyedén, tartózkodva minden mellékes tekintettől, mely jellemzéseinek ártalmára szolgálhatna. Mindamellett előadásában a költők jellemzései nem elég kimerítők, sőt néhol nem is elég világosak. E részben csak Pindar jellemrajzára utalunk, melyről pedig ily munkában nagy részletességgel kellett volna szólani.

De maga a könyv mégis becses olvasmány s történetiróknak is, minthogy nekik nemcsak az egyes ember, hanem az egész emberiség lelkével is meg kell ismerkedniök, melegen ajánlható.

oo—u.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

B. Kemény Gábor elnök betegsége miatt nem jöhetvén a fővárosba másodelnökök akadályoztatás miatt nem jelenhetvén meg, Hunfalvy mint legidősebb választmányi tag foglalta el az elnöki széket. Két ...vatás volt, Zsilinszky Mihályé: Patócsy Ferencz élete s Jakab Elek: ...elyi statutumok stb. Mindkettő a Századokban fog megjelenni. Folyó ...ekre kerülvén a sor, Pettkó Béla Bodajkról báró Miske által beküld... több 16—17. sz.-di oklevelet ismertet. Legrégibb 1509-ből Perényi ... ítéletlevele solymosi Bíják Pál és solymosi Horvát Gáspár közti ...rperben. Általában a legtöbb birtokügyi vagy magánjelentőségű. Erdélyi ...lemektől 4 van: I-sö Rákóczi Györgyé 1647-ből, ki Micskai Kristófot ... meg nem határozott követségbe küldi keresdi Bethlen Ferenczczel; Rákóczi Györgyé, kettő Apafitól, mely utóbbiak az 1663—1664-ben ...edett portai adó behajtására vetnek világot. 1685-ből pedig Tököli ... második hűtlenségi pere, midőn Apafi tőle Somlyó-Csehet elvette, ...lekesebbek. Ezután titkár jelenti, hogy a szerb akadémia, melylyel ...latunk folytonos összeköttetésben áll, tudatta elnökének Dr. Pančić ...fock márcz. 8-án történt elhunytát. A társulat részvétiratot intéz ...grádi akadémiához. Ezután bejelenetett Grünwald Bélának évdíjas ...gból alapító tagságra átlépése, mi általános éljenzéssel fogadtatott. ...díjas tagokul megválasztattak: *Hazai* Samu honv. főhadnagy Buda... (ajánlotta Juhász Béla), *Hollaky* Imre orsz. képv. Déva (ajánlotta ... Ákos), *Réder* György ügyvéd, *Glück* Péter ügyvéd Kisvárdán, valamint ...ás Ede kir. törv. biró Nyiregyházán (aj. Kovács István), *Agárdy* János r. ...gédlelkész B.-pest (aj. Bartos József), *Somogyi* Zsigmond (m. kir. pénz... számtiszt Felső-Ór (aj. a titkár), *Vardzséji* Béla s. lelkész Ujpesten ...lotta dr. Posta Béla). Titkár felolvassa a fiumei m. kir. állami-, elemi... polgári fiuiskola igazgatójának, Bereznek felhivását, hogy a Tört. Társ. ...alakítandó és felállítandó ifjúsági könyvtár számára kiadványai egy-egy ...ányát megküldené, tekintve a hazafias czélt s hogy a többnyire sze... halász nép anyagi támogatására épen nem számíthat az igazgatóság. ...rozatba megy, hogy Balassa Bálint költeményeinek egy példánya kül... meg. Ugyszintén felolvastatik Szolnok-Doboka megye főispánjának ... Bánffy Dezsőnek átirata, melyben felkéri a Társulatot, hogy támo... ez őt azon czélja elérésében, miszerint a megyéjében létező oláh

nevü faluknak régi történeti nevük kikutattatnék s ezen eredményről értesíttetsék, melynek alapján megtehesse a kellő lépéseket azok elfo dása végett. E czélból egy bizottság küldetik ki: Pesty Frigyes, Sza Károly, Majláth Béla, Jakab Elek, Csánky Dezső tagokból, kik is vélem nyüket a választmányi gyülés elé terjesztendik. Titkár bejelenti a pénztá kimutatást, mely szerint a múlt hóban

bevétel volt	2,607 frt 73 kr.	
kiadás »	480 » 52 »	
maradvány április hóra	2,127 frt 21 kr.	

Több tárgy nem lévén, miután még jegyzőkönyv hitelesítőkne Jakab Elek és Zsilinszky Mihály felkérettek, a gyülés feloszlott.

EGYLETEK ÉS TÁRSULATOK.

— A MOSONYMEGYEI Történelmi és Régészeti-egylet 5-dik közgyü lése f. hó 11-én d. e. 10 órakor a vármegyeház dísztermében tartatot Tiszteletbeli elnöke *Simon Gyula* főispán az egybegyült tagokat üdvözöl vén, kiemelé, hogy ezen egyesület 5 évi fenállása óta csekély anyagi erővel de annál nagyobb buzgalommal oly meglepő eredményeket tud felmutatni milyenekről eddig alig vala valakinek sejtelme: középponti muzeumo alapított, melyben a felhalmozott leletek tanuságot tesznek, hogy Mosony megye területén különféle népek laktak, kiknek iparczikkei a mai korbe is mintául szolgálhatnak. Ennélfogva örömmel constatálja, hogy az egyle a megye és a közönség pártfogását továbbra is megérdemli. Megnyitja tehá örömmel annak 5-ik közgyülését s felkéri dr. *Sőtér Ágost* elnököt, miszerin a nezsideri ásatások eredményeit felolvasni sziveskedjék. Erre Sőtér feltün teté, hogy Nezsider vidékén római sirokat fedezett fel, melyekben érdeke leletekre talált, daczára annak, hogy a sirok szegényebb sorsúakat rejtet tek, s részben fel is valának dulva. A leletek, a mint a zöld asztalo kiállitva láthatók, a legkülönbözőbb alakú bögrékből, karpereczekből mécsesekből, érmekből, s pipere olajüvegecskékből stb. állanak, melyek ben az olaj nyomai még láthatók. Érdemesnek találja tehát, hogy az ás tások folytattassanak, melyek a régiségtárt még több római ereklyével fogják gazdagithatni. Miután azonban az egylet az első 5 évi cyklusá befejezé, a maga és tiszttársai nevében a mandatumot a közgyülés kezeib leteszi. Mielőtt azonban ez e tekintetben határozna, kéri elnöki jelen tését felolvastatni. Ezt az egyleti titkár — miután nyomtatásban fog szétosz tatni — csak fővonalakban teljesíté, s a gyüjtemények összegeit s gyara podásait felsorolá. Erre az elnöklő főispán kijelenti, hogy a közgyülé véleményét gondolja kifejezni, hogy az egylet ügyei a legjobb kezekbe vannak, felszólitja tehát a közgyülés tagjait, miszerint ugyanazok a egylet vezetésére ezután is felkéressenek. A közgyülés az inditványt éljo nekkel elfogadá. A tisztikarban csak annyiban történt változás, a menny

ben helyettük dr. *Nagy Kristóf* elsőtitkár helyébe *Oshagyi József* másodtitkár választatott, ennek helyét pedig *Merényi Kálmán* egyleti tag foglalja el. Majd a pénztári számadások pontosaknak találtatván, a vizsgáló bizottság által a pénztárosnak a felmentvény megadatott, s a számvizsgálók újra egy évre megválasztattak. Tiszteletbeli tagokul az elnökség két egyént ajánl. Egyik *Deininger Imre* keszthelyi gazdasági intézet igazgatója, ki az egylet megalapításakor nagy buzgalmat fejtett ki, s a régiségtárt több értékes tárgygyal gyarapitá. A másik dr. *Török Aurél* egyetemi tanár s a budapesti antropologiai muzeum igazgatója, ki a nemesvölgyi ásatásoknál egy hétig közreműködött s az egyletnek sok jó tanáccsal szolgált. Mindketten közlelkesedéssel megválasztattak. Végre az elnöklő főispán felszólitá *Ivánji Edét*, az egylet alelnökét, hogy Nezsider multjáról irt tanulmányát felolvasni sziveskedjék. Mit ő az idő előhaladottsága tekintetből csak rövid kivonatban teljesitett, kiemelvén Nezsidernek régi nevét, régibb és ujabb birtokosait, szerepelését a kereskedés és ipar tekintetében, továbbá hogy a háborúk terheinek viselésében és mozgalmaiban, nem a béke áldásaiban, mindig buzgó részt vett. Felszólitja végre, hogy a helyi gyógyitó erejét és gyönyörü vidékét tekintetbe vevén, idegenek nyári tartózkodási helyévé iparkodjék tenni. Ezek után az elnöklő főispán mind az egyleti elnök mind alelnöknek tanuságos értekezéseikért, valamint az egyleti vezetésében kifejtett buzgalmukért, nem különben az egész tiszti kar a választmánynak sikeres közreműködéséért jegyzőkönyvileg köszönetet nyilvánittatván, a közgyülést befejezettnek nyilvánitja.

— A Szatmárvármegyei Széchenyi társulat az 1882—1887. évi időszakban kifejtett működéséről értesitőt adott ki. Hivatalos közleményeket tartalmaz ez a társulat megalakulásáról, működéséről, iskolák segélyezéséről, anyagi állapotáról, tagjairól, szervezetéről s munka programmjáról s ez évi költségelőirányzatáról. Végül a társulat képviselőinek az orsz. kongresszuson tett indítványait közli.

A HÁZADÓ A XVIII. SZÁZADBAN.

A napi lapokban tréfás alakban fölmerült az a kérdés, vajjon a XVIII. században volt-e Magyarországon a városokban házadó? A kérdés Marczali Henrikhez volt intézve, a ki »Magyarország története II. József korában« czimü munkája első kötetének 73. lapján határozottan azt állitja, hogy volt, mondván, hogy »itt (városokban) azonban van már biztos és általános alap is: a házadó.« Marczali e kérdésre nem adott tudóshoz illő feleletet. Tévedését beismerni látszik, de bizonyos fentartásokkal s védekezve teszi ezt, ugy hogy a be nem avatott olvasóra azt a benyomást tehetné közzé tett nyilatkozata, mintha mégis neki volna igaza s a helyett hogy alapos tudósok módjára magát a kérdést világitaná meg, tréfával igyekszik elütni komoly tárgyalását, holott a tudósnak minden alkalmat

föl kell használni, hogy az alapos kutatás eredményeit a nagy közönség nél is terjeszsze.

Pedig a kérdés elég érdekes s tisztázásának helye a monografiák van. Különösen oly munkában nélkülözhetetlen, mely II. József reformjainak részletes képét akarja adni. Mert a császár nevezetes átalakítások törekszik különösen Magyarország adórendszerében. Miképp lehet ezek megérteni az akkor fennállott viszonyok alapos ismerete nélkül? József reformjainak ismeretét nagyon könnyű megszerezni a levéltárakból, és legyen valakinek türelme az erre vonatkozó előterjesztéseket, rendeleteket leirni vagy kivonni. De ez még nem tudományos munka. E reformok jelentősége, értéke, hatása a reális életre csak ugy állapítható meg, ha a történetiró, alapos közjogi ismeretekkel fölszerelve mély kutatásokat tesz államélet azon ágában, melyre előadása vonatkozik. E nélkül munka legfelebb becses adatok gyüjteménye lehet, de igazi tudományos munka rang jára nem tarthat igényt. Az a fölületesség azonban, melylyel Marczali a XVIII. század pénzügyi rendszerét s különösen a házadó kérdését tárgyalja egy alaposságra igényt tartó szerző monographiájában nagyon feltünő.

Marczali azt állitja, hogy a városokban a XVIII. században a házadó és pedig kiemeli, hogy a ház volt akkor az adó biztos és állandó alapja. De mire alapitja ezt az állitást? Nyilvánvaló, hogy csak talán lomra irta le e szavakat, minden positiv alap nélkül. Mert nincs oly országos törvény, vagy királyi rendelet, melyből azt lehetne következtetni hogy az állam, az állami adózás szempontjából, a házakat adótárgynak kivánta volna tekintetni, sőt ennek ép ellenkezőjét találjuk fel az egykorú forrásokban, mert a házak megadóztatása az akkor uralkodott pénzügyi elvekbe ütközött volna.

Két fő pénzügyi elv volt, melyet a XVIII. század formulázott és érvényesnek ismert az egyenes adózás terén: az egyik »ne onus fundo inhaereat«, mely a nemesi birtokra vonatkozott s kizárta a földadó lehetőségét még a jobbágytelkekre nézve is s az egyenes adó terhet a jobbágy szegényére hengeritette. A nemesség ehhez az elvhez szivósan ragaszkodott azon egyszerü oknál fogva, mert megfelelt érdekének. A másik elv a városokra vonatkozott s az előbbinek egyenes ellentéte s igy szól, hogy »onus inhaeret fundo«, azaz, hogy a városokban az adózás terhe a telken feksz a városokban az adó egyedüli tárgya a földbirtok, miből az a sajátszerü állapot keletkezett, hogy Magyarországon a földadó nem az országnak kizárólag földmiveléssel foglalkozó vidékein volt életbeléptetve hanem az iparral és kereskedéssel foglalkozó városokban. (A három bácsági megyében 1790-ig a telektől fizették az adót.) S ehhez az elvhez a városok ép oly szivósan ragaszkodnak, mint a nemesség az ellenkezőről egyszerüen azért, mert ez összhangzásban volt a városok érdekével.

A porták kiigazításánál mindig versengés támadt egyes kerületi megyék s a városok között s mindenik lehetőleg szabadulni akart a rótt tehertől s másokra akarta áthárítani. Valamennyi panaszkodik s

szegénysége miatt s másoknál igyekszik kimutatni a nagyobb vagyonosságot s a nagyobb adó elviselésére való képességet. Minthogy ebben a korszakban az adóügy törvénynyel szabályozva nem volt s még az adó tárgya, mértéke és kulcsa sem volt meghatározva, csupán a vagyonosság külső jelei után indultak az adó összegének megállapításánál. A megyékben a népesség, s nevezetesen a jobbágyság számának növekedése nagyobb portaszám megállapítását vonja maga után. A városokban, ha a házakat és a házak jövedelmét adóztatták volna meg, a városok felvirágzásával, házaik számának szaporodásával, szükségkép a városi porták számának megfelelő szaporodása, vagyis a város lakosságára kivetett adóösszeg emelése következett volna be, mig ha a városok adózására nézve az az elv volt érvényben, hogy »onus fudo inhaeret« vagyis, hogy a városokban az adó terhe a telken fekszik s más tárgy nem volt megadóztatható, a városok könnyebben védekezhettek a tulságos megterhelés s a porták számának szaporitása ellen, mert a telek kiterjedése ugyanaz maradt, mint adótárgy határozott, változatlan volt.

Az országgyülések az egész XVIII. században nem is tettek kisérletet a házak megadóztatására s a kiküldött bizottságok a házakat nem is irják össze s csakis e század elején, az 1802-ik évi országgyülésen készítének az összeiró küldöttségek számára oly utasítást, mely szerint a városi házak és jövedelmük a megfelelő rovatba beirandó. A budai követ a többi város nevében felszólal s a törvénybe s az eddigi szokásba ütközőnek mondja az utasitás erre vonatkozó részét s bőven kifejti az okokat, melyek az intézkedés keresztülvitelét a városokra nézve lehetetlenné teszik s különösen kiemeli, hogy ha a városokban az adót a házakra vetnék ki, ezt az egyes háztulajdonosokra kellene kivetni, a mi a városi házak tulajdonosainak tönkrejutását vonná maga után. Az országgyülésen e felfogásnak senki sem mond ellen s csak annyit jegyeznek meg a budai követ előadására, hogy az érintett rovat felvételéből teljességgel nem következik, hogy a városok lakossága házaitól adót fizessen.

Ugyanez a király, az udvari kanczellária, a helytartótanács s az udvari kamara felfogása s e főhatóságok egyhangúlag azt a nézetet vallják, hogy a városokra nézve törvények értelmében az »onus fundo inhaeret« elve lévén érvényben, a városi házak meg nem adóztathatók s hogy a házak megadóztatása a városok romlását okozná.

Igy minden tényező, mely az állam akaratát képviseli, egyetért arra nézve, hogy a városokban a házakat nem lehet megadóztatni. Magyarország akkori közjogában a házadó mint törvényes intézmény nem létezett. Mikép állithatja tehát Marczali, hogy a XVIII. században a városokban a házadó életbe volt léptetve?

De ha a házadó nem volt törvényes intézmény, talán mint tényleges állapot volt meg a városokban, vagy a városok nagyobb részében az állam törvényhozásának s főhatóságainak ellenére?

Az erre vonatkozó iratokból az derül ki, hogy voltak városok,

melyekben a házakat tényleg megadóztatták, de ezek kivételek voltak s e jelenségekből nem lehet azt következtetni, hogy a házadó a városokban általánosan érvényben levő pénzügyi intézmény volt. A házadó nemcsak nem nyugodott törvényes alapon, hanem a városok érdekeibe ütközött s azért ha valamely városban előfordult, szükségkép valamely partikuláris érdeknek köszönhette életbeléptetését. S ennek magyarázata nagyon egyszerű.

A városokban a belső tanács intézte a város ügyeit s ez a legvagyonosabb városi patriciusokból állott s teljesen kizárta a városi ügyekre gyakorolt befolyásból a külső tanácsot s a városi polgárságot. Ezek voltak azok, a kik a legkiterjedtebb telkek tulajdonosai voltak s a kiknek, ha az adó terhe kizárólag a telken feküdt, legtöbb adót kellett volna fizetniök. A belső tanács tehát nem egy városban kisérletet tesz a házak megadóztatására, mert igy egy másik adótárgyra háritván a terhet, szükségkép kevesebb adó esik a kezökön levő telkekre. De a városi polgárság körében csakhamar forrongás támad, a háztulajdonosok ezt az uj adót törvénytelennek, igazságtalannak állitják, panaszszal járulnak a király s a főhatóságok elé. Királyi biztosok mennek az illető városokba s az eredmény az, hogy a király a főhatóságok egybehangzó véleménye alapján eltiltja a városokat a házadó kivetésétől.

Az okok, melyeket ez intézkedés igazolására felhoznak, a következők:

Mindenekelőtt kiemelik, hogy a házak megadóztatása az ország törvényeibe ütközik, melyek azt rendelik, hogy a városokban az adó a telken fekszik. Azután, teljes ellentétben Marczalival, a ki azt állitja, hogy a ház biztos és állandó adóalap, azt mondják, hogy a házak s jövedelmök megadóztatása bizonytalan, aránytalan s önkénykedésekre és viszszaélésekre ad alkalmat. Igazságtalannak tartják a házaknak jövedelmök szerint való megadóztatását, mert ha egy ház több évig jövedelmet nem hajt, a ház tulajdonosa károsodik, mig mások, kiknek nagy udvaraik, kertjeik vannak, mert jövedelmet nem hajtanak, adómentesek volnának, ámbár különben a tulajdonosok kényelmére, élvezetére s hasznára szolgálnak. A házak jövedelmének megadóztatása ily módon akadályozná a városok emelkedését is. Azok, a kik a város szépitését tartva szem előtt, nagy s diszes épületeket emelnek s idegen pénzzel épitenek s házaikból nem huznak megfelelő hasznot, ha e házak nagysága szerint adóztatnának meg, nagy kárt szenvednének. Azért a városokban csak a házak telkeinek kiterjedése s nem a ház nagysága és jövedelme veendő tekintetbe az adóösszeg megállapításánál. Az 1775. évi márczius 24-kén kelt királyi rendelet, a főhatóságok véleménye alapján, akként intézkedik, hogy a szab. kir. városokban a belső és külső házak telkeit, a kerteket és földeket, nem véve számba a rajtok levő épületeket, fekvésük, előnyeik és hátrányaik szerint osztályozni kell s jártas földmérők által négyszögölek szerint felmérendők s az adó a négyszögölek száma s az osztályozás

…rad csendő ki az egyes tulajdonosokra, mert ez felel meg a fennálló …nyeknek.*)

Ez volt a jogi és tényleges állapot a sz. k. városokban. Ebből lát…ják, mily könnyen bánt el e kérdéssel Marczali monographiája. Azt …ja Marczali, hogy ez egy sor s ha ez hibás, azért az egész könyv …lhet. De először nagy hiba, hogy Marczali a házadó kérdésének …harom vaskos kötetre terjedő monographiában csak egy sort szentelt …g nagyobb hiba, hogy ez az egy sor példátlan tájékozatlanságra …ző tévedést foglal magában. Ha ma egy pénzügyi hivatalnokhoz a …gán azt a kérdést intézik, hogy van-e házadó? s ő azt feleli, hogy …, okvetetlenül megbukik, pedig nem is egy sort, hanem csak egy szót …dott ki, mert ez a szó azt bizonyitja, hogy nem ismeri Magyarország …ügyi rendszerét. Marczali is, midőn azt mondja, hogy Magyarország …a XVIII. században házadó volt, nemcsak egy tévedést tartalmazó sort …munkájába, hanem kétségtelenné tette, hogy teljességgel nincs tájé…va a XVIII. század pénzügyi rendszeréről, alapelveiről s részleteiről s …y munkája tudományos szempontból meg nem bizható.

Azt hiszszük, hogy használunk Marczali úrnak ha arra figyelmez…jük, hogy ma nincs még meg az a tudományos elő képzettsége, …y befejezett történetiró, de még annyi sem, hogy igazi tudományos …gyüjtő lehessen. Marczali úrnak nincs közjogi képzettsége és nem …ri alaposan az állam intézményeinek természetét, működését s …yes viszonyát. Ezt a képzettséget meg kell szereznie, mert e nélkül …mányos történetiró nem lehet senki. Mommsen, Macaulay, Ranke, …k alaposan ismerték azon nemzetek közjogát, melyeknek törté…it megirták; ha ily alapos közjogi képzettségük nincs, nem válhat…volna nagy történetirókká, bármennyi adatot sikerült volna is a levél…akból kijegyezniök. Az állam szervezetének, intézményeinek alapos …rete nélkül az iró tudományos értéke, még ha száz kötetnyi adatot …ja is közzétenni, úgy viszonylik az igazi tudóshoz, mint oly emberé, a …z állati organizmus szerveinek s alkotásának ismerete nélkül csontokat …ik és zsinórra füz, a Cuvier tudományához, a kinek egy csont is elég …, hogy az egész állat organizmusát fölépitse belőle. Az ilyen gyüjtő …képes tudományos következtetéseket kivonni gyüjteményéből, de sőt …yüjteménél sem jár el tudományos szempontok szerint, vagy kritika nél…kalmaz össze mindent, a mit talál s a minek semmi becse nincsen, vagy …a példányokat dob el, melyek tudományos értékűek, nem is sejtvén, mit …nnek. A szakember ezt mindjárt észreveszi. Képzeljünk egy tudóst, a …órák szerkezetének fejlődési korszakait akarná leirni, de nem is nézett …g egy óra belsejébe s fogalma sem volna az órák kerekeinek, rugóinak, …einek, orsóinak működéséről s egymásra hatásáról, vajjon meg-

*) A helytartótanács iratai között az 1775. évi 59., s az udvari …ára a. é. 1284. szám alatt.

írhatná-e az óra történetét s ha megvinä, nem venné-e észre azonnal egyszerübb órás is, hogy e történet megírója az óra szerkezetét nem

A másik figyelmeztetés, melytől hasznot reménylünk s melyet czali úrral szemben el nem hallgathatunk, az elsővel szorosan egy s megmagyarázza azt a jelenséget, hogy Marczali mint monog nem volna képes egyes intézményeknek bizonyos korszakban való működését leírni, ha alapos közjogi képzettsége volna is. Azt hi hogy mindenki előtt világos, hogy a bölcsészet történetét megírni bölcsészeti ismeretek nélkül, ép oly képteleuség, mint egy állam intézm nek történeti leírására vállalkozni, közjogi ismeretek nélkül. De a intézményeknek még csak leirása sem sikerülhet annak, a ki egy korszakban ez intézmények konkrét alakját nem látta s még forrásokkal sem érintkezett, melyekből erről tudomást szerezhetett

Marczali ír a pénzügyi viszonyokról, közigazgatásról, i szolgáltatásról, megyéről, városról, a nélkül, hogy egy városi vagy levéltárat átkutatott volna. Ismereteit a központi levéltárakból m melyekből lehetetlen összealkotni az intézmények akkori életének s désének képét. Maradjunk a pénzügyi viszonyoknál, hogy egy p megértessük a be nem avatottal is, mennyire lehetetlen, hogy M alapos, tudományos monographiát adjon olvasói kezébe a rendelk álló eszközökkel. Magyarország adózási rendszere nem volt törvé szabályozva, nem is volt központi hatóság, mely az adók kezelését ges elvek szerint vezette volna. Minden megye, kerület, város m eljárást követett s az országos adózás tisztán helyi alakjában jelen s nincs is más, mint helyi alakja. Nem a titkos levéltárban, nem czelláriа sat. levéltáraiban talált adatokból lehet megismerni Magya adórendszerének akkori állapotát, hanem csupán a megyei, városi rakból, melyekben az adózás akkori rendszere konkrét alakjában v tartva. Ugyanez áll különben a közigazgatásra, az igazságszolgálta egyebekre nézve is. Mindezen intézmények részletes, tudományos lehetetlen a megyei és városi levéltárakban heverő anyag felhasz nélkül. Azért, a mint Marczali e bő forrásokhoz nem szállt le s ne tett belőlök, minden szakember tudta, hogy ezzel az eljárással ne az állam belső életét visszatükröző monographiát irni s hogy munk lehet alapos s szükségkép töredékesnek s felszínesnek kell lennie.

Positiv ismeretek hiányában találomra kellett irnia s oly szer len hypothésisekhez folyamodnia, mint a házadó létezése a XVIII. ban, a mi nem történhetett volna meg rajta, ha tudományos előképz nagyobb s kutatásai mélyebbre hatottak volna. Lesz még alkalmu intézményeknél kimutatni Marczali tájékozatlanságát az állam tosabb intézményeire nézve, melyet különben kora s tanulmányaina gos volta magyaráz meg. E hiányokat könnyen pótolhatja M De e megjegyzéseket s azokat, a melyek következni fognak, nem hatjuk el a tudomány érdekében s használni kivánunk velök a sz

[illegible] Szerénysége ismeretes ugyan, de mégis megtörténhetik a legszerényebb emberen is, hogy jóindúlatú emberek buzdító nyilatkozatait a befejezettség [illegible] tanúsított köteles hódolatnak tekinti s megszünik magasabb czé[illegible] felé törekedni. Mi biztositani akarjuk Marczali tehetségét a törté[illegible]nétírásnak, melynek jó szolgálatokat tehet, ha megszerzi magának az [illegible]tézmények természetének s életének ismeretét, tehát a tudományos alapot, [illegible] nélkül egy nemzet belső életének megértése, leirása sem sikerülhet, [illegible]dományos tárgyalása pedig merő lehetetlenség.

Sz. P.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1888. MÁRCZ.

[illegible] Gyula. A Rákóczi-nóta eredete. *P. Hirlap* 66.

[illegible] Gyula. A volt katonai határvidék és határőrök. *Fiume* 10. és köv. sz.

[illegible] Benedek komáromi gyújtogató elitéltetése (1659.) *Komáromm. Közlöny* 14. szám.

Esterházy Imre (Galanthai gróf —). Frater Emericus. *Sorbonnai. Veszprém* 10. szám.

Gregorics Gábor. A bünösök sorsa hajdan. Bünesetek a XVII. és XVIII. századból. (A Komárom városi levéltár adatai nyomán.) *Komáromi Lapok* 13. sz.

[illegible] Rezső. Megyénk a Kurucz-háborúban. *Komáromi Lapok* 11., 12. sz.

Jakab Elek. Az Erdélyi Országgyülési Emlékek történeti fontossága. (Erdélyi Országgyülési Emlékek X. és XI. kötet. Szerk. *Szilágyi Sándor.*) *P. Napló* 90., 91. sz.

»*Karácsonyi János, dr.* Szent Gellért csanádi püspök élete és müvei. Bpest, 1887.« Ism. *Dr. Böhm János. Irod. Szemle* 3. sz.

Kis Ernő. Részlet Pápa történetéből a XVI. században. *Pápai Lapok* 10. és köv. szám.

Kos Ferencz. Százhatvanötéves magyar sirvers a pürkeszi új templom kőkerítésének falába befalazva. *Brassó* 32. sz.

Kőszeg ostroma. *Kőszeg és Vidéke* 12., 13. sz.

Major Pál. Egy »védbástyá«-ról. Mosonymegye monografiája. *Bud. Hirlap* 76. szám.

Márgás-billikom. Nemzet 88. *Egyetértés* 88. — A Rumy-család billikoma. *Szentgyörgyi Horváth Zsigmond,* Rumi és Rába-Doroszlói *Rumy Adolf. Egyetértés* 91.

Milleker Bódog. Az első német települések a Duna-Tisza-Maros-köz déli részeiben. *Délvidéki Nemzetőr* 11. sz.

Orbán Balázs. A székelyek eredetéről. *Ellenzék* 56. sz.

»*Pesty Frigyes.* Magyarország helynevei. Bpest, 1888.« Ism. —cs— *P. Napló* 63. *Egyetértés* 64. *Erdélyi Hiradó* 52., 53. *R. L.*

Polszky Károly. Régi és modern festmények kiállitása. *Nemzet* 73., 74. sz.

Régi és új képek kiállítása. *Egyetértés* 75. és köv. sz. *Nemzet* 75. és köv. sz. *Fővr. L.* 78. sz.

Rimaszombat szerepe a XVII. és XVIII. század szabadságharczaiban. *Gömör-Kishont* 12. és köv. sz.

Sárkány Imre. A pelsőczi Bebek család. *Gömör-Kishont* 11. sz.

Székelyek eredetéről. *Székelyföld* 22. sz.

Téglás Gábor. A krasznai arany kincs az irodalomban. *Kolozsvár* 52. sz.

Tudománykedvelő uralkodók a magyar történelemben. *Vasárnapi Ujság* 8. sz.

IRODALMI SZEMLE.

— A M. Tudom. Akademia kiadásában megjent könyvek:

Magyarország története II. József korában, irta, *Marczali* Henrik. Harmadik kötet. A több mint hatszáz lapra terjedő kötettel a munka be van fejezve, kezdődik a Hóravilággal s végződik József halálával. Végéhez egy pár ívre terjedő okmánytár van csatolva. Széleskörü forrástanulmány alapján készült munka, mely a hazai viszonyokat az európai események keretébe igyekszik beilleszteni. Az index a már teljesen kész munkához később ugy látszik külön fog megjelenni, s nem a szerző, hanem az Akadémia készitteti.

A *Régi Magyar Nyelvemlékek* ötödik kötetének tartalmát a Jordánszky-Codex Biblia fordítása teszi. E kötetet még boldogúlt *Toldy* Ferencz rendezte sajtó alá s nyomatta is ki. Ez a Jankovich-töredéket s Jordánszky-részt foglalta magában; közbejött halála gátolta meg, hogy a kész munkához a bevezetést elkészithesse. De a munkának hasznára vált, hogy nem adatott ki. Ugyan is a kinyomtatott Biblia fordításnak épen eleje hiányzott, mely 1880-ban megkerült. Csemez József birtokában volt, kitől a primás szerezte meg. A Biblia fordítás most ezzel a töredékkel kiegészittetett, melyet *Wolf* György rendezett sajtó alá, s az egész könyvet kimerítő és igen tanúlságos bevezetéssel látta el.

A »*Nyelvemléktár*« IX-ik és X-ik kötete megjelent. Tartalmát e két kötetnek az Érsekujvári codex teszi. E két kötettel összesen 13 kötet van a közönség kezén — mert az 1—8 és 11—13 kötetek már korábban elhagyták a sajtót. Az egyes kötetek ára oly olcsóra van szabva, hogy az a szegény emberek számára is megszerezhető legyen: mit annyival inkább kivánunk hangsulyozni, mert ez a collectio a nyelvészet számára nélkülözhetetlen.

Pesty Frigyes nagy munkájából »*Magyarország Helynevei*«-ből az első kötet a Történelmi bizottság kiadásában megjelent. Húsz év óta gyüjti Pesty e munkához az adatokat. Tervével s az előmunkálatokkal már készen volt, midőn rovatos táblákat küldött hatóságokhoz, melyben praecise feltette a kérdéseket. Az ez uton kapott válaszok a munkának természetesen csak egy kis részét teszik: a historiai oldalt a már megjelent diplo-

...mokból s saját gazdag gyüjteményéből merítette. Tervéről, eljárá-...ról egy két ívre terjedő bevezetéssel számol be a közönségnek: az általa ...ért eredményről tüzetes ismertetéssel fogunk a közönségnek számot adni.

A *Történettudományi Értekezések* közül megjelent *Wenzel* Gusztáv-...ak mult évi maj. 9-én tartott akadémiai felolvasása »Rosztizláv galicziai ...erczeg, IV. Béla magyar királynak veje«, mely a herczeg sorsára, ...ködésére és személyére vonatkozó adatokat gyüjté össze. — A *Társa-...ai Értekezések* közt megjelent *Schwarz* Gyulának, a mult nagygyülésen ...gválasztott rendes tagnak, székfoglaló értekezése Lucius Cornelius Sulla ...római alkotmányjog történelmében.

Az *Emlékbeszédek* során megjelent Szabó Károly meleg hangú emlék-...ezéde *Ladányi* Gedeon felett, mely egyaránt méltányolja az írót és tanárt.

— Karcsú Antal Arzén tagtársunk, mint azt időnként egyes kötetek ...gjelenése alkalmával felemlítettük, kiadta *Vácz* város történetét nyolcz ...ben. E nyolcz kötet azonban nem pusztán Vácz város története — ...lelt az Vácznak egész környékét. Magával a várossal a négy első kötet ...alkozik, az V-ik a váczi egyházmegyét, a püspökök életrajzaival, a ...ik a székesegyházat s káptalant, a VII-ik főesperességeket, a VIII-ik az ...házmegyei intézeteket s kolostorokat tárgyalja. A nyolcz kötet ára 9 frt ...gyedül csak a szerzőnél kapható Váczott.

— Károly János »Az őskeresztény irodalom monographiája« czím ...ll egy nagyobb, több kötetre tervezett munkának első bevezető kötetét ...te közzé. Ez az első nagyobb munka az őskeresztyén irodalomról magyar ...lven, mely az e tárgyra vonatkozó nagy irodalomnak felhasználása ...llett az eredeti forrásokból is merített. A munkát Pauer püspök meleg ...gon irt szép levele előzi meg, melylyel a munkát, annak előnyei fel-...mlálása mellett ajánlja. A munka már kétségtelenül tárgyánál fogva is ...kes, kivált ma, midőn az egyházi atyák ujabb méltatásban részesül-..., de az a nagy olvasottság s gazdag ismeret, melylyel azt szerző meg-..., még ajánlatosabbá teszik.

— Hollósy István e czím alatt »*A dákok latin-római, kelta, vagy ...szkytha népfaj voltak-e?* Őstörténelmi és politikai tanulmány« — egy ...tet adott ki (49 l.) M.-Szigeten. Tudtunkkal első, de mindenesetre ...elmet keltő történeti tanulmánya ez Hollósynak, melyet politikainak is ...rt nevez, mert vonatkozással és tekintettel van hazánk (első sorban ...ramaros megye) nemzetiségi viszonyaira s magasabb nemzet-politikai ...mpontokra és vezéreszmékre. — Mindenekelőtt a lángoló hazaszeretet ...honfiui lelkesedés szava az, a mely felkölti iránta az olvasó érdeklő-...ét. Más kérdés az: valjon az ő előszeretettel tárgyalt hypothezisei ...állhatnak-é a történelmi kritika előtt? Szerinte a máramarosi ruthének ...*barok* utódai, a kik a szláv-görög rithussal felvévén a kereszténységet ...még Álmos előtt elindúltak az ősi hazából s utól éretvén a magyarok ...l, együtt jöttek be az uj hazába. A dákok nem római, de a hun-szkytha ...zet tagjai voltak, tehát vérrokonaink. Az oláhok, a török »rumun«

jobbágy és a görög szerb »vlach« névvel jelölt pásztorkodó nép hajdan a Meotisz partjain lakott a többi hun-szkytha néptörzs között s a kaukázi albán népből e szkytha-fajból keletkezett. Ennélfogva nem a latinoknak, de a magyaroknak rokonai, mint pl. a bolgárok. Erre a vérrokonságra óhajtaná ő alapítani a nemzet jövőjének biztosítását; a nemzet hivatását abban látja, hogy a keleti rokon népek (oláhok, bolgárok, szerbek) élén mint legidősebb testvér-állam vezérszerepet vigyen. A függelékben több máramarosi kérdéssel foglalkozik, pl. hogyan lett az ottani *g. kath.* tanító képezdéből tisztán *román* tápintézet, 2. kik által és hogyan csinálódott az oláhuralom Máramarosban.

— A Szabadkömivesség ujabb időben többszörös megtámadtatásnak lévén kitéve, a szabadkömivesek jónak látták magok és társulatuk igazolása végett egy füzetet adni ki, melynek czélja, hogy a szabadkömivesség lényegét, alapelveit, történetét, fejlődését, szervezetét s feladatait a nagy közönséggel megismertesse, különös tekintettel hazai viszonyainkra. E füzet mindenekelőtt a magyarországi *Nagypáholy* alapszabályainak első szakaszát közli, mely a szövetség czéljait sorolja elő. Történelmi fejlődéséből megtudjuk, hogy az Magyarországon már a mult században meghonosult s akkor I. Ferencz császár is tagja volt. Mária Terézia oszlatta fel a páholyokat. II. József alatt ujra virágzásnak indult s a magyar nemesség soraiból számosan lettek tagjai. Elősorolja ama magyar családokat, és irókat, a kik tagjai voltak. Áttekintést nyujt továbbá a külföldön való elterjedéséről.

— »Monumenta Germaniae Paedagogica« czím alatt Berlinben Kehrbach szerkesztésében egy nagybecsü collectió jelenik meg, mely a németországi paedagogiai emlékeket foglalja magában. Az épen most megjelent 14-ik kötet az erdélyi szász tanügyi dolgokat foglalja magában 1543—1778 közt. Szerkesztette *Teutsch* Frigyes (a szász püspök derék fia) kitől már igen sok becses publicatio jelent meg, — melyek közt azonban a legnagyobb és legfontosabb ez. Terjedelmes és kimerítő bevezetése részletes tanúlmányban foglalja össze a közlött anyagot. Ajánlva *Teutsch* Györgynek 70-ik évi születésnapja alkalmából.

— Teutsch György, az erdélyi történetirás kezdetéről irt nagybecsü tanúlmányát, mely a Honismertető Egylet Archivjában látott világot, különnyomatban is kiadta.

— »Ueber die Römer monate« czím alatt *Rudel* Theodor a halléi egyetemen tudori értekezést adott ki, mely a római szent birodalom pénzügyi viszonyainak fejtegetésével foglalkozik a középkor végén s az ujkor elején. Römer-monat név alatt azt a pénzt értették, melylyel a birodalom tagjai a gyalog és lovas csapatok kiállítását megváltották — oly arányban mint a hadjáratot egy vagy több hónapra tervezték. A római hópénz többnyire a törökök elleni hadjáratra levén megszavazva, e könyv minket is érdekel. De adtak ott másra is. pl. 1486-ban Mátyás király ellen a frankfurti gyülésen 527,900 rajnai forintot.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A Budapesti Közlöny ápr. 5-iki száma ő felsége következő ...gasb elhatározását közli: Ő császári és apostoli királyi Felsége, a ... kir. közös külügyminister l. a. előterjesztése alapján, f. évi márczius 7-én kelt legf. elhatározásával: *dr. Winter Gusztáv*, házi-, udvari- és ... levéltárnoki czimmel és jelleggel felruházott I. oszt. levéltári fogal... valamint *dr. Károlyi Árpád* I. oszt. levéltári fogalmazót — házi-, ...ri- és állami levéltárnokokká nevezte ki; *Paukert János* I. oszt. levél... fogalmazónak pedig a házi-, udvari- és állami levéltárnoki czímet ...leget legk. adományozni méltóztatott.

† A belgrádi kir. Akadémia *elnöke Dr. Pančić* József, az ottani ...tomen a botanika tanára, a magyar Akadémia, továbbá a délszláv ...démia tagja stb. elhunyt Belgrádon, 1888. márcz. 8-án.

† Somogyi Károly esztergomi apátkanonok, társulatunk alapító ...ja, a szegedi Somogyi-könyvtár megalapítója, a magyar főpapság egyik ...tiválóbb tagja, márcz. hó 21-én elhunyt. Nevét a magyar művelődés tör...ténetében az által örökítette meg, hogy 60,000 kötetnyi könyvtárát az ...ás után újra felépült Szegednek adományozta. Ezen kívül is nagy ösz...on alapítványokat tett jótékony intézetek javára. 1811-ben született ...en Földváron Hevesben. Iskoláit Pesten végezte; pappá 1834-ben szen...telett fel. A tudományos és irodalmi téren szép sikerrel működött, főkép ...tb. hetilapok szerkesztésével. A »Kath. iskolai lapok«, »Családi Lapok«, ...ajd a »Religio és Nevelés« szerkesztője volt sokáig. A szent István-...ulat regenerálása után annak al- majd főigazgatójává választatott, ...en állásáról később Esztergomban lakása és szembetegsége miatt ...ondott. E betegség élete utólsó éveit megkeserité. Áldás emlékére!

— A Kemény Zsigmond Társaságot, mely Marosvásárhelyt egy ...ig szépen virágzott, de utóbb illetéktelen vezetők áliván az élére, a tago... a munkálkodástól, a közönséget a részvételtől elidegenítvén, beszüntette ...kodését: most újra feléleszteni törekednek a székely főváros irodalom ...tai. *Deák* Farkas id. elnök és *Lakatos* Sámuel id. jegyző a választmány ...rcz. 10-én tartott ülésének határozata alapján ápr. 3-ra rendkívüli köz... hívott össze, a társaság alapszabályainak megváltoztatására. Eddig ...gyon szük munkaköre volt a társaságnak (szépirodalom és aesthetika) s ...magában ez nagyon megbénitá munkálkodását. Reméljük, hogy széle... munkakörrel sikerül újra virágzásra hozni e szép hivatású társaságot.

— Felhivás. A Br. Radvánszky Béla által kiadandó s társulatunk ...tában megjelenő »Házi Történelmünk Emlékei« czimü forrásgyüj... minél teljesebbé tétele szempontjából felkérjük tisztelt tagtársain... a mennyiben 1711 előtt magyar nyelven irott *szakács-könyvek* vagy ... *orvos és kuruzsló könyvek* birtokában volnának, legyenek szivesek azt ...ő idei használatra a Történelmi Társulat titkári hivatalához beküldeni. ...apest. Egyetemi-könyvtár.) *Szilágyi Sándor.*

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— Régi Magyar Nyelvemlékek. Kiadja a Magyar Tudom. Akadémia. Ötödik kötet. A Jordánszky-Codex Biblia fordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta *Toldy* Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta *Wolf* György. Budapest, 1888. 4-edr. XXXI. 110[A]- és 930 ll. Ára 6 frt.

— Nyelvemléktár. Régi magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi bizottsága. IX. kötet. Érsekújvári Codex első fele. Budapest, 1888. 8-adr. XXVII. és 272 ll. — X-ik kötet. Érsekújvári Codex második fele. Budapest, 1888. 8-adr. VIII. és 356. ll.

— Colbert. Irta *Ballagi Aladár* lev. tag. A II. osztály külön kiadványa. Első rész. Budapest, 1887. Kiadja a M. T. A. 8-adr. 243 l. Ára 1 frt 50 kr.

— A dákok latin-római, kelta vagy hun-szkytha népfaj voltak-e? Őstörténelmi és politikai tanúlmány. Irta *Hollósy* István. M.-Sziget, 1888. 8-adr. 49 l.

— Az őskeresztény irodalom monographiája. Irta *Károly* János. Első kötet. Bevezetés. Budapest, 1888. 8-adr. IX. és 253 ll. Ára 1 frt 60 kr.

— A szathmármegyei Széchenyi-Társúlatnak Értesítője 1882—1887. Szathmárt, 1888. 8-adr. 60 l.

— A szabadkőművesség lényege, alapelvei, történeti fejlődése, szervezete és feladatai, különös tekintettel hazai viszonyainkra. Második bővített kiadás. Budapest, 1888. 8-adr. 32 l.

— Jeruzsalemtől Názarethig. Uti Emlékek. Irta s a pozsonyi Toldi-körben 1888. jan. 21-én felolvasta Dr. *Ortvay* Tivadar. Pozsony, 1888. 8-adr. 91 l.

— Bárò Roszner Ervin válaszára. Irta *Kovátz* Gyula. Budapest 1888. 8-adr. 45 l.

— A Mozsonymegye védnöksége alatt álló Mozsonymegyei Történelmi és Régészeti Egylet évi jelentése. Magyar-Óvár, 1887. 8-adr. 37 l.

— Die deutschen Siedelungen in der Bukowina von Franz Adolf Wickenhauser. 2. Bändchen. Czernovitz, 1888. 8-adr. 221 l.

— Das Mittelalterliche Drathemail. Ein Abschnitt ungarischer Kunsgeschichte Von Dr. Joseph Hampel. Mit XXIII. Tafeln Abbildungen. Budapest, 1888. 8-adr. 45 l.

— Die Siebenbürgisch-Sächsischen Schulordnungen. Von Dr. Friedrich *Teutsch*. Erster Band. 1543—1778. Berlin, 1888. 8-adr. CXXXVIII + 416 l. (»Monumenta Germaniae Paedagogica« VI-ik k.)

JÁVORKA ÁDÁM EZREDES

S A Gr. FORGÁCH- ÉS RÁKÓCZI-LEVÉLTÁR.

(Vázlat a Rákóczi-emigratió történetéből.)

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Zsigmond halála után a meghatalmazott Krucsay a magyarországi Forgáchokkal a levéltár kiváltása iránt, úgy látszik, nem léphetett érintkezésbe; mint számüzöttnek, nem igen volt módja benne, s más részről, a megelőző sikertelen kísérletek után, Forgáchék sem nyomozódtak többé az archivum visszaszerzése érdekében; legalább egyelőre nem. Csak Mária-Therézia uralkodása első éveiben kezdenek újra tudakozódni e végből Lengyelországban Simon úr unokaöcscsei, mint legközelebbi jogutódok. A testvérek legidősbike, az előbbi eredménytelen kísérleteket intézett János gróf 1736-ban elhalálozván, most már az Érsek-Újvár melletti komjáthi uradalom tulajdonosa: Ferencz gróf, kir. táborzok, lőn köztük a senior. Néhai bátyjánál sokkal erélyesebb, tevékenyebb természet. Ő vette föl ismét az 1731-ben elejtett fonalat, 1740-ben, fölhíván ezen évi július hó 11-kén Komjáthiból kelt levelével az ez idő tájtt a szász választó-fejedelmi udvarnál tartózkodó, nógrádmegyei származású *Darvas Pált* (néhai Darvas Mihály, Rákóczi-korbeli alispán fiát): nyomozódjék a Drezdával élénk kereskedelmi összeköttetésben álló Lengyelországban, különösen Lemberg táján, a gr. Forgách-levéltárnak hol és minő kezekben létele iránt, s ha nyomra bukkan, a további lépések megtétele végett utazzék el oda, a grófi család költségére s megbizásából. Gr. Forgách Ferencznek ezen levele nem maradt ránk, csak annyiból ismerjük tartalmát, a mennyiben Darvas válaszában hivatkozik reá; s ebből olyasmi tűnik ki, hogy a grófot valami

lengyel zsidó, — hihetően Zsigmond úrfi hitelezőinek egy figyelmeztető levél avvagy üzenet által, családi levéltára fe nek némi homályos nyomára Ezen a nyomon kell vala Pálnak tovább haladnia, illetőleg a kérdéses zsidót kinyo Meg is tevé, a mint tőle tellett. Drezdából 1740. septembe keltezett német nyelvű válaszában mentegeti magát a n gróf és főispán előtt, hogy a reá bízott dologban oly halad tudósítása; de hát Lemberg 160 mértföld Drezd nagy távolság a késedelem oka. »Dieweilen es nun eine ver Unternehmung wäre ohne vorher einige Spur von den gefunden zu haben, eine so weite und kostbahre Reise zu dieren: also habe durch einen gewissen verständigen Negot der von hier Correspondenz dahin hat, erstlich ausforschen wo besagter Jude wohnhafft? und wenn dessen Aufenths findig gemacht worden, demselben zugleich proponieren wie man die Sache am genauesten, und soviel möglich erhebliche Umkosten tractieren könnte? Indem ich ver bin, dass dem Juden nicht soviel an den Briefschafften, dem Gelde wird gelegen seÿn, und er also wohl selber die und *Recuperation der Briefschafften* facilitiren wird. Sob also von dem Negotianten Antwort erhalte, werde ich nicht lassen Ewer Gnaden solche zu communicieren, und wie ner zu incaminieren (megkezdeni, megindítani), dieselben z zu Rathe zu ziehen.« A levélíró buzgalmán nem fog elmúlni mert ő a gr. Forgách-házhoz táplált meleg ragaszkodását n tejjel szívta be, — stb.

A Darvas Pál által folytatott e kutatás további fejlemé a családi levéltárbeli correspondentiák mélyen hallgatnak. masint nem sikerült neki a kérdéses zsidót felnyomoztat pedig magának az archivumnak hollétét, mit gróf F Zsigmond elhúnyta óta mély homály borított, melynek jóformán csak a beavatott nehány, még élő emigráns i A nyomozást azonban gr. Forgách Ferencz mindamellett detlen szívósággal folytatta még jó ideig, s ennek némi e nyeképen Varsóból vagy Krakkóból, valami udvari ágen talán Darvas Pál révén — végre a következő útbaigazító matiót kapta:

Nota.

»Herr Graff Forgatsch (Simon) seelige haben der zeit Ihres Auffenthalts in Pohlen meistentheils Ihr séjour beÿm litthauischen Gross-Feldherrn *Fürsten Wisniowiecky*, welcher aber vorm Jahr auch gestorben, gemacht. In Wiesniowiecz, so in Wolhÿnien, unweith Lemberg lieget, und ein Guth so dem Gross-Feldherrn seeligen zugehörig, befindet sich bis dato ein Obrist-Lieutenant, so natione Frantzos und Nahmens *Bellemont: welcher hatt mit Herrn Graffen Forgatsch einen beständigen Umbgang gehabt*, und wo nicht irre, *Herr Graff auch in gemelten Wisniowiecz gestorben.* [1]) Als wäre sich ohne Maassgebung an erwehnten Obrist-Lieutenant zu adressiren, welcher zweiffels ohne die nächste Auskunfft wird geben können; und folget anbeÿ dessen Adresse:

Monsieur de Bellemont, Lieutenant-Colonel de Sa Majesté Polonoise,
par Varsovie à *Wisniowiecz.*

Und da nicht zweiffle, es werde sich *der Königlich Ungarischer Resident* Herr von Kinner dermahlen annoch in Warschau befinden: könnte sothaner Brieff an Herrn Obrist-Lieutenant Bellemont, bessere Besorgung wegen, an den Herrn Residenten eingeschlossen und an recommendirt werden; — dessen Adresse ist:

Monsieur de Kinner et Scharffenstein, Ministre et Résident de Sa Majesté Royale d'Hongrie et Bohéme, à la Cour de Sa Majesté le Roi de Pologne.

à *Varsovie.*

In obengemelten Wisniowiecz befindet sich zware dermahlen die Verwittibte Gross-Feldherrin, Fürstin Wisniowiecka; welche aber meiner Meÿnung nach, mit Herrn Graffen Forgatsch seeligen keine sonderliche Kändnüs (Kentniss) gehabt haben kann, weilen Selbten dasiger zeit an Herrn Feldmaréchal Flemming in Sachsen verheÿrathet ware. Wäre es also nicht beliebig den Brieff an Herrn Residenten von Kinner zu adressiren; könnte es auch an der Fürstin Wisniowiecka Ihrem in Warschau habenden Correspondenten Miklaszawitz, (jedoch unter der Fürstin Ihre Adresse) geschehen, zumahlen da sothaner Correspondent Ihre hinn und her gehende Brieffe besorget. Als folgen beÿde Adressen:

A Son Altesse Sérénissime Madame la Princesse Wisniowiecka, Palatine de Vilna et Grand Générale de Littuanie,

à *Wisniowiecz.*

Monsieur Miklaszewitz, maitre des Postes de Littuanie,

à *Varsovie.*«

---

[1]) Ez új adat; eddig úgy tudtuk, hogy Forgách Simon Zulkwán halt meg; avagy talán Zsigmond húnyt volna el Wisniowieczen?

Eddig a negyedrétű finom levélpapírra írt jegyzék; se aláírása, se kelte, se címzete nincs, mivel levélhez volt mellékelve, mely ma már elveszett. Keltét mindazonáltal határozottan 1741—1745. közé kell tennünk; tartalma szerint ugyanis Mária-Terézia külföldi követei ekkor a »*magyar és cseh királyi Fölség* minister-residense« címet használták, a mi a mondott években történt; lévén még ekkor a bajor Károly-Albert (VII. Károly) a német császár, nem Mária-Terézia férje. Nevezett királynőnk csak férjének császárrá választatása után, 1745-ben vette föl a »császárnő« címet és a kétfejű-sasos pecsétet: addig minden okmánya »*Spanyol-, Magyar- és Csehországok királynője*« czím s az egyesített spanyol, magyar és cseh címeres pecsét alatt adatott vala ki. (A kétfejű sas nem volt soha Habsburg-családi czímer, hanem a néhai nyúgati, valamint a keleti római császárság jelvénye; e czímen használja az orosz czár is, mint a keleti császárok praetensiv jogutóda.)

Tehát a gróf Forgáchok ezt a néhai nagybátyjukról szóló lengyelországi informatiót 1741—1745. között vették, az bizonyos, és pedig minden valószínűség szerint Ferencz gróf, a tábornok; nemcsak azért, mert senior volt, de mert 1740-ben is, utóbb is ő vitte ezt az egész ügyet. Kétségkívül írt ő az utasításhoz képest Bellemont alezredesnek, — a kinek válaszát érdekes volna megtalálni. Azonban, ha néhai Forgách Simon és Zsigmond utolsó éveiről és elhalálozásuk körülményeiről szolgálhatott is tudósítással Bellemont, avagy Wisniowiecka herczegnő: mindazáltal azt ők aligha tudták megmondani, hogy boldogúlt Simon úr családlevéltárát hol hagyta? hová tette le? Annyivalinkább, mert Zsigmond úrfi, atyja halála után — mint említők — elprédált, zálogba vetett (a lembergi zsidóknál) mindent, a mit csak lehetett.

Tény, hogy Forgáchéknak ezen 1740—45-iki nyomozódása levéltáruk után, minden kézzelfogható eredmény nélkül járt; pedig a már említett hevesi három puszta ügyén kívül is, bonyolódott családi pöreik miatt, nagy szükségök volt volna okleveleikre. A véletlen szerencse nemsokára segített rajtok; a derék, becsületes *Jávorka Ádám* igaz magyar buzgólkodása fölfedezte előttük és visszaszerzé számukra évtizedek óta hasztalanúl kutatott — kitűnő történelmi s birtokjogi értékű — nemzetségi levéltárukat. S

radásul még a nagy importantiájú fejedelmi Rákóczi-archivumot is visszajuttatá a hazába.

A dolog így történt. Jávorka Ádám immár a 60 évet elérvén, vagy meghaladván: mint afféle hányatott életű, eltöröttt, elöregedett ember, búcsút mondott a negyven esztendőn át sok dicsőséggel s mindenütt becsülettel betöltött katonai pályának, legalább a tényleges katonai szolgálatnak; mert jól megérdemelt ezredesi rangját továbbra is megtartá. Nyugdíja járt a lengyel Respublicától, melynek szolgálatában annyi évet töltött el a táborokban. Fi mellett a mindenhez értő, eszes, ügyes, polgári alkalmazásra még elég mozgékony és a tiszta becsületesség példányképéül szolgáló férfiút főtábornoka, a — mint már érintők — különben is nagy magyarbarát *Czartoryski Ágost* herczeg, a Sieniawski-örökös, Russiában fekvő terjedelmes jószágainak kormányzó praefectusává nevezé ki. Ekként Jávorka Ádám igazgatása alá került az egykori Rákóczi-uradalom Jaroslaw is, a volt Bercsényi-féle Brezan is, továbbá Ilyvóhoz tartozó tetemes részek, úgy Holesicz és különösen a Magyarország (Beregvármegye) határán fekvő Skole. Jávorka az elvesztett édes hazához legközelebb, ezen utóbbi városkában üté föl tanyáját; ámbár hivatali teendőinél fogva gyakrabban és huzamosan kellett tartózkodnia Jaraszlón és Ilyvón is.

Ilyvóban megfordúlva, meg-megnézte az ottani capucinus klastromban letett s Krucsay halála óta immár az ő ellenőrzésére szállott *gr. Forgách-archivum* gondosan lezárt — általa ugyan már átvizsgált — leveles-ládáit és török szepet-jeit, meggyőződvén: rendben van-e minden? Ehhez most már kettős joga is volt; nevezetesen az 1735-iki plenipotentiális levél hatályán kívül az, hogy ezen zárdát ura Czartoryski herczeg ősei alapították és az utódok gyakorolták fölötte a védúri jogot.

Jávorka, az egészen a vereczkei szorosig terjedő skoliei uradalom dolgaiban többször megfordúlván a magyar határon: ismeretséget kötött, s mint ezredes, bizonyos bajtársi viszonyba lépett a munkácsi vár parancsnokával, hasonlóképen ezredessel. A csámári tiszt megkedvelte az ország-világlátott, regényes múltú lengyel-magyar collegát, s ajánlatot tőn neki, hogy, ha Magyarországba levelezni akar: csak küldje leveleit őhozzá, — föltévén, hogy nem politikai tartalmúak, — majd kézhez juttatja ő, min-

den czerimónia nélkül. Jávorka köszönettel igénybe vevé a barátságos készséget, s a munkácsi parancsnok utján elkezdett levelezni odahaza élő, — még 1710-ben Érsek-Újvárt mint kis gyermeket elhagyott — második fiával Ferenczczel. Ezt atyjának menekülése után, a mint fölcseperedett s iskolába járóvá lőn, mint már említők, az újvári ferencz-rendűek nevelték föl; iskoláikban végzett, s azután, — hajlama úgy hozván magával, — maga is belépett e derék magyar szerzetbe, a melynek tagjait hajdanában úgy hitták, hogy »*kurucz barátok.*« Az édesapja által elfogott hazaáruló Ocskay László holttestét is ezen szerzet újvári templomának sírboltjába temették, mindjárt fejevétele után. S mint már mondók, a Jávorka Ádám Francziaországból küldött 1000 tallérja is ezen kolostoré lőn.

Az ifjú Jávorka Ferencz, a ki mint szerzetes a György nevet vette föl, kiváló képességeinél fogva magasabb tudományos kiképeztetést nyert, s annyira kitűnt társai között, hogy már 31 éves korában házfőnökké lőn Pápán. 1745. végén és 46-ban pedig, — a mely években kezdett vele levelezni az atyja, — a sz. ferencz-rendűek rév-komáromi házának volt főnöke, guardiánja. Sajátságos játéka a sorsnak, sajátságos szétszóródása egy családnak. Az apa magyar bujdosó, lengyel ezredes és idegen herczeg jószág-igazgatója; az idősb fiú Francziaország követe Krimben, a tatár chán udvarában; az ifjabb pedig komáromi guardián!... És mindezt annak az Újvárott pihenő Ocskay Lászlónak elfogása és az a nagy »*Rákóczi-szeretet*« okozota. Mert az egykor a Rákóczi-háznak hűségét esküdött öreg Jávorka Ádám a Habsburgoknak soha többé hódolni nem akart.

Jávorka, minthogy Czartoryski-jószágok a máramarosi széleken is fekűdtek: a gr. Teleki-család dolhai tisztartójával Albert Sámuellel ismeretséget kötött s ennek révén is levelezett titokban a honfitársakkal, s holmi apró megbizásokat (tokaji borvásárlást mit) általa intéztetett el. Nem volt ezeknek politikai czéljuk; a Rákócziak kihaltak, — *a vén Jávorka nem conspirált többé.* Hanem azért a rodostói bujdosókkal, név szerint *Mikes Kelemennel*, haláláig levelezésben állt, s mint látszik, ő tartotta fenn az összeköttetést a török- és lengyelországi, nevezetesen a *rodostói* és *jaryszówi* emigráns-telepek között. Mert Jaraszlóban is volt ilyen

magyar telep; miről alább bővebben. — Jávorka Ádámnak az ilyvói Forgách-depositum megszemlélésénél eszébe jutott egyszer, hogy hiz ő már öreg legény, maholnap elhalhat; és bántotta igaz magyar hazafiságát, hogy a Forgách-levéltár hollétének titkát a sírba vigye magával és ez a nemzeti kincses bánya s nevezetes családi érték netalán nyomtalanúl elveszszen az idegen földön. Most tehát, Skoliéra kerűltével, megnyílván összeköttetéseinek útai a hazába: tudakozódni kezdett néhai gr. Forgách Ádám — a Simon gróf testvérbátyjának — fiai után. A munkácsi várkapitány annyit meg tudott mondani neki, hogy közűlök ketten is (Ferencz és Ignácz) cs. kir. tábornoki rangban állanak. Jávorka azután rábízta a dolgot egy Roxer János nevű, Magyarországba tokaji borok vásárlásáért bejáró ilyvói nagykereskedőre: nyomozódjék alkalmilag tovább, és értesítse őt, ha Forgáchékat föltalálhatja. Azonban ezzel meg nem nyugtathatván még lelkiismeretét: utóbb Bának Györgynek is írt ezen ügyben. Mindkét rendbeli kezdeményezése nyomra vezetett, noha az első csak kerűlő úton.

Ugyanis Roxer a hegyallyai boroknak Lengyelország felé való főkiviteli helyén Duklyán 1746. elején egy Zemplén vármegyei, mád-bényei borszállítóval, Széplaki Thótt Györgygyel ismerkedvén meg, tudakozódni kezdett tőle Forgáchékról; elmondá, hogy azon családot illető nevezetes, nagyértékű levelek és clenodiumok vannak letéve Lengyelországban, melyeknek ő nyomára tudná az illetőket vezetni, ha kellő okmányokkal igazolnák azonosságukat. A németes lengyel Roxer azonban a Forgách nevet »*Forkasch*«-nak ejtette, a miből Thótt György *Farkas*-t értett; Roxer ráhagyta. Mivel pedig Thótt ilynevű nemes családot maga is jól ismert Zemplénben: azonnal tudósította Nemzetes Farkas Márton uramat a nagybecsű fölfedezésről. Ez megörűlt a sokat ígérő véletlennek, s azt hivén, ki tudja, mennyi ősi jószágot fog ő majd visszapörölhetni azokkal a tán valamelyik elődjétől Lengyelországba származott becses oklevelekkel: sietett Zemplén vármegye székére, s elláttatta magát a szükséges bizonyítványokkal, hogy ő a tősgyökeres, igaz nemes Farkasfalvi Farkas-család törvényes ivadéka. Fölszedett aztán két híres eperjesi ügyvédet maga mellé, — névszerint Szalyovszky Miklóst és Keczer Pált, a kikkel együtt megindúlt a családi iratokért Lengyelországba, mindenekelőtt pedig Bényei

Thótt György uramhoz Duklyára. Ez készséggel elment velök kalaúznak Ilyvóra, Roxer kereskedőhöz, — a ki híven elvezette őket a Jávorka által megjelölt capucinus-zárdába. Itt a letétben őrzött öt nagy ládát megmutatták nekik: de egyszersmind kijelentették, hogy ők azokat védurok Czartoryski herczeg s illetőleg annak képviselője és a letét jogi ellenőrzője *Jávorka Ádám* ezredes tudta s beleegyezése nélkül ki nem adják, sem pedig kinyitni és megvizsgálni nem engedik senkinek. A zárdafőnöknek és Roxernek is tanácsára tehát tüstént írtak Jávorkának Skolieba.

Ekkor aztán, Jávorka révén, kiderült a colossális tévedés. Az ezredes a levélkereső deputatiót rögtön tudósította — február 11-én és 13-kán kelt két rendbeli válaszával is, — hogy a dolog miként áll. Csak az utóbbi levél maradt fenn, mely így szól:

»Kedves Nagy Uraimeknak

Ajánlom mindenkori alázatos szolgálatimat. Harmadnapja volt becsületem (l'honneur) alázatossan udvarolnom kis írásommal Ngtoknak, Kglmeteknek, az melly úri leveleiket vettem ilvói posta által; melynek megértvén az tenorát, — mást nem válaszolhatok arra: Az egy, hogy *kiláttam, hogy azon depositumnak successiója nem illeti Ngtokat Kglmeteket:* mivel soha nem hallottam, hogy Farkas familiát illette volna ezen dolog, — *hanem az Méltóságos Gróffok Forgáchokat;* az mellyekből ha élnek és vannak *Forgách Ádám fiainak maradéki, — azokat illeti azon depositum.*

Mindazonáltal nem kívánom az Ngtok Kglmetek fáradságait és költségeiket, nem is jovaslom: *mivel azonképpen informáltam az én Méltóságos Fejedelmemet is,* (hg. Czartoryskit). Más úton kezdeni kell azt, mert ezen nem succedál. — Ezzel mindenkori affectiójában recommendálván magamat, maradok

Bizodalmas Nagy Jó Uraimnak
Skólyán, die 13. Febr. Ao. 1746.

alázatos engedelmes szolgája
Jávorka Ádám m. k.« [1])

Az érdemes deputatió e válasz olvasására hosszú orral indúlt hazafelé. De azért Skoliének vévén útjokat, február 15-kén betér-

[1]) E sajátkezüleg irt levelet — melynek irályán meglátszik itt-ott a franczia befolyás, — eredetiben mellékelte Bényei Thótt György a zempléni főispánhoz intézett leveléhez, a ki aztán gr. Forgách Ferenczne mindkét tudósítást megküldé. A külczímet Thótt levágta.

Jávorkához, a kitől élőszóval is csak ugyanazt értették. Visszatértenek tehát szomorúan Zemplénbe. »*Farkast*« ugyan nem fogtak!

Jávorka pedig nemsokára, a mint alkalma volt írnia fiának Ferencz-Györgynek, egyenesen őt bizta meg az ilyvói letétre illetékes gr. Forgáchok fölkeresése- s értesítésével. A komáromi kardián azonnal írt is Komjáthira gr. Forgách Ferencznek, s ja leveléből lemásolva az ezen ügyre vonatkozó pontot, külön kulán mellékelé:

»*Punctum extractum ex Litteris emanatis 12. Martii 1746. Dni mei ... Adami Jávorka.*

A Méltóságos Gróff Forgách Ádám familiájának Fiam-Uram adná tud- az familiát illető leveleik iránt, hogy *gondolkodnának ő Ngok az felvételi ... mig élethen vagyok.* 15. Febr. jöttenek volt három úri rendek azokat ... t. i. Szulovszky Miklós, Keczer Pál és Farkas Márton uraimék ... solemni attestatione et recommendatione Tekéntetes Zemplén vár- ... tiszt uraiméknak, Mellyeknek cathegorice kiadtam a választot, ... nem őket illeti azon depositum, — re infecta megtértenek: a kik ... hozzám jöttenek volna, eljárták az ilvói kalastromokat: *de az ... nélkül azután is senkinek ki nem adatik.* Skolae.« — [1])

Hű őre vala tehát a becsületes lelkű vén kurucz a Forgách-depositumnak, illetéktelen jelentkezők ellen, a kik ha a leveleket ... fölvehetik vala: mindenféle költségek fölszámítása ... jót ránthattak volna kézhezadásukért a grófi családon.

Bényei Thótt György uram pedig, előbbi hibáját jóvá teendő, ... már beállott Jávorka ágensének, beállott Forgách-keresőnek Duklyáról, 1746. martius 13-án gr. Berényi Tamás zempléni ... — esetleg éppen gr. Forgách Ferencz barátját, — keresi ... ez ügyben levelével:

»Alázatossan jelentem Exciádnak, alkalmas ideje, hogy itten Lengyelországban Duklyán borok eladásáért vagyok. Minapában jött hozzám ... borokkal kereskedő Roxer János nevü németes ember, ugyan németül ... velem: tudakozódott tűlem: ismerek-e Magyarországban vala- ... Fargaz nevü familiát? Én találtam magyarázni: talám Farkas? ... Roxer Uram jóvá hagyta. De azután idővel megbizonyosodván ... hogy nem Fargaz s nem is Farkas familiát keres és tudakoz, ... *Forgács* familiát, és ollyat, a ki is néhai Gróf Forgács Ádám Uram ... volnának, — ha gyermeki nem is, de azon grófi familiábul ... — mely emlitett Gróf Forgács Ádám Uram (nem ő, hanem test-

[1]) *Kerésti*, u. o.

vére *Simon*) ide Lengyelországban talám Rákóczi Ferencz revolutiójá[illegible] jött be, *és Ilyvón öt ládákban álló nagy kincset és depositumot hagyott [illegible] telendő capucinus barátok uraimék templomában; bőrös ládák, nagy [illegible] pallérozott vasakkal megerősítve vagy pántozva, — ezüstös vagyis [illegible] lakatok rajta, (én oly lakatokat sohasem láttam: angliai vagyis török [illegible] és oly nehéz, hogy egy ember a végit alig mozdithatja meg.* Azt is beszéllik hogy *valamelyikben igen nagy pecsétes levelek volnának, talám valami [illegible] rúl valók. A ládák nehány pecséttel elpecsételve; a czimerét néztem, de [illegible] lévén, nem ismerhettem.* Én nagyobb világosságnak okáért elmentem Ilyv[illegible] és a mint írom, úgy találtam a dolgot. Ezen includált. *Jávorka Ádám Uram levelét is* nagyobb bizonyságnak okáért elküldöttem.[1]) *ki is [illegible] aranyig tartja rajta praetensióját azon depositumon.*«[2])

Ezután a levélíró két gróf Forgáchra utal, a kiket mi[illegible] már több évvel ezelőtt ezredeseket személyesen ismert, sőt az egyik[illegible]kel csatában is volt Prága alatt, — talán ezek lesznek most má[illegible] tábornokok; az egyikről emlékszik is, hogy Forgách Ádám fiána[illegible] mondá lenni magát. Majd így folytatja:

»Én ezeket világosságnak okáért írom, — *mivel azt mondja [illegible] includált levelet író Jávorka Ádám Uram, hogy a megholt Gróf Forgá[illegible] Ádám (Simon) Úr maga is generális volt, és maradéki is, vagyis famili[illegible] beliek, generálisok;* — azért ezen emlitett két Forgácsok lehetnek most[illegible] generálisok. Én nem tudom, ki mellyik legyen? hanem Exciád bölcs itél[illegible]tire hagyom, — tudom, hogy Exciád ismeri azon familiákat; ha azér[illegible] úgy tetszik Exciádnak, megjelenteni alázatossan kérem, és hogyha tal[illegible] köznának el is jöni Ilyvóra: ez reánk jövő husvétban ottan kellenék lenni mivel Csaturinczki (Czartoryski) Fejedelem, ki Ilyvónak nagy részit bírj[illegible] *és megnevezett templomnak fundátora az elei es ez mostani Fejedelem is [illegible] tartja protectióját azon templomon, sőt patronusa is, jelen kíván lenni [illegible] hahogy nem leszen maga az Fejedelem: tehát küld oly commissárinst, a [illegible] megértvén néhai Gróf Forgács Ádám Uramnak igaz familiáját, azon [illegible] vagy depositumot kész kiadni, csak testimoniálisokkal elkészülve jöjjenek.*[3]) Nem ártana, ha Exciád nem sajnálná, maga neve alatt egy testimoniál[illegible] adni, mivel úri s grófi neve és híre Ilyvón ismeretes Exciádnak. *Ha [illegible] tetszik, én magam is elmegyek Ilyvóra ő Ngokkal, és tülem lehető dolog[illegible] segítem s kész vagyok szolgálni.* Ezen levelemet recommendáltam Sztropk[illegible] esküdt Vass László Uramnak pro celeriori transmissione; és ha [illegible]

[1]) L. Jávorka febr. 13-iki levelét föntebb.

[2]) Az 1735-iki plenipontentiális levélben ugyancsak 1500 leng[illegible] forint (=150 körmöczi arany) tétetik föl Jávorka saját követelése gy[illegible]nánt. Kamatot tehát a hosszu idő daczára sem számított pénzeért.

[3]) Mindezeket Jávorka Ádámtól tudta és u. l., az ő megbízásá[illegible] írta meg a levélíró.

[illegible] familia jőne is, Sztropkóra kellene jőni; Sztropkó Duklyához őt [illegible]ld. Ha igyekeznek engemet szolgálatjokra elvinni magokkal ő Ngok: [illegible]ért Bényén előbb tudakozódni, hogyha nem mentem-e haza Bényére? [illegible]r az Fejedelem ottan találna lenni (Ilyvón) fennemlített időben: de [illegible]t után minden bizonynyal elmegyen; sőt, ha maga nem leszen, com-[illegible]riusa bizonyosan ott fog lenni, — de az is húsvét után Litvániába [illegible]menni és más jószágokban, azután esztendeig sem jön elő, vagy ki [illegible] mikor? Én tovább is ezen dolgot Exciád bölcs ítíletére hagyom, [illegible]ezát alázatossággal elvárom. *Akarnám, ha azon kincs Magyarországba [illegible] mivel ennét került.* — Maradok, —« stb. [1])

Alig érkezett Komjáthiba gr. Forgách Ferenczhez a komá-[illegible]i guardián meglepő tudósítása, édes atyja mart. 12-iki levelé-[illegible]illető pontjával, — nemsokára megjött ugyanoda gr. Berényi [illegible]más zempléni főispán hasonló tartalmú levele is, és belezárva [illegible]orka Ádámnak febr. 13-iki levelkéje s Thótt György Uram [illegible]nti hosszas értesitése. Forgách Ferencz tábornok családi [illegible]ácskozást tartván testvéreivel: elhatározták, hogy a kínálkozó [illegible]alkalmat megragadva, — családjok nagybecsű levéltárát [illegible]lyvóban Simon gróf után hátramaradt netalán egyéb clenodiu-[illegible]it nem késnek visszaszerezni, kerüljön bármi áldozatba. A [illegible]kes és ősei emléke iránt kegyelettel viseltető tábornok, mint [illegible]idősb testvér, tehát literarum conservator, maga szándékozott [illegible]levéltár átvétele végett Lengyelországba elfáradni; a költségek [illegible]családtagok, illetőleg testvérség által közösen voltak fedezendők [illegible]rgách Ferencz azonnal válaszolt gr. Berény[illegible] Tamásnak és [illegible]orka Ádámnak, fia György utján. Egyszersmind a külföldre [illegible]uthatására nézve — tábornok lévén — szükséges kir. engedély [illegible]nyerése végett személyesen fölrándúlt tüstént Bécsbe; ott meg-[illegible]ta Märckhl udvari ágenst, hogy az engedélyezett utazáshoz kíván-[illegible]ó útlevelet a cs. k. udv. főhaditanácstól és a nádortól, valamint [illegible]családi jogosúltsági bizonylatokat az udvari s illetőleg a nádori [illegible]cellária[illegible]ról szerezze ki, — a kitől »Wienn, den 16. July 1746.« [illegible]ket alatt vőn e részben biztató választ, hogy a kívánt ügyiratok [illegible]r nap múlva ki fognak adatni.[2])

[1]) *Eredeti levél.*

[2]) Märckhl e levelének eredetije u. o. Borítéka a czímmel már hiány-[illegible], de első lapjának alján ott áll: »S. Excell. Gral-Major Comte Forgacs.« [illegible]első megszólításból is bizonyos, hogy gr. Forgách Ferenczeknek szólt.

Ugyanekkor tájban (S.-A.-Újhelyről, 1746. július 20-ká gr. Berényi Tamás újabban tudósítá őt:

»Monsieur le Comte et très cher Frère! Je satisfais m parole en vous faisant savoir, que l'homme qui m'a écrit d Pologne (t. i. Thótt György) *touchant les lettres de Votre Maison* n'en est pas encore de retour; s'il vient, tant que je suis dans le environs, je parlerai avec lui et je vous en aviserai sans délais.

S utóiratban: »Comme j'ai achevé la lettre, un grec qu demeure à Sáros-Patak, me vient d'assurer, *que les susdites lettre se trouvent à Ilvó et qu'elles seront rendues aussitôt que quelqu'un de votre maison s'insinuera.*«[1])

Ebből úgy látszik, hogy Jávorka utóbb még valami sáros pataki görög boltos által is üzent ezen ügyben. (A levél több része más dolgokrúl szól.)

Ezek után csakhamar megkezdődött a *közvetlen levelezés* gr Forgách Ferencz, a cs. kir. tábornok és Jávorka Ádám, a lengyel kir. ezredes között, és pedig a munkácsi várparancsnok utján Forgách, a ki a hosszú útra komolyan készűlt, s e czélra külön erős utazó hintót és a visszahozandó leveles-ládák alá vasas tár szekeret készíttetett, — a dolgot Jávorka Györgygyel személyesen megbeszélendő, aug. elején Komjáthiba kérette a komáromi ferenczes házfőnököt; a kivel is mindenről tanácskozván, e hó 10-kén ugyancsak Komjáthiból levelet iratott vele atyjához. Ezt a levelet nem ismerjük, de tartalmát igenis, ama válaszból, melyet reá Skolie-ről september 11-kén az egykori híres vitéz kurucz kapitány most már egyenesen a grófhoz intézett. Jávorka Ádámnak e sajátkezűleg irott, több tekintetben igen becses levele így hangzik:

»Méltóságos Gróff és Generális nagy jó Kegyelmes Urannak

Ajánlom mindenkori alázatos, engedelmes szolgálatimat Exciádnak — Az munkácsi Commendans Uram canálissa által die 10. Augusti Komjátiról írott gvardián barát Fiam levelét vettem; melly (-ben) írjon néken hogy Exciádnak szándéka legyen ezen országra való béjüvetelire, az néha

[1]) *Eredeti*, s. k. levél. Alján, belől: »M. G. Forgács Ferencz Urannak.« A borítékczím: »Monsieur Mr. François Comte de Forgách, Genera Major et Chambellent de sa M. I. et Royale, Comte Suprème de Nógrád.— Rudnó, Galgócz. Komjáthi.« (P. H.)

…ságos Úri Familiájának depositumnak felvitelire. Nagy szerencsém … az énnekem, ha Exciádnak itten Skólyán alázatossan udvarolhatnék; …azonáltal praeveniálok az útnak erre (Munkács) felé alkalmatlanságát, …n jól, hogy hintója, két-három társzekere fog lenni Exciádnak, …ekkel nem kis baj vólna, és ha valami romlások történne: ennehány …ldekre nem volna (a Krajnákon) ember azokat reparálni.

Hanem, ha tetszene Exciádnak Eperjesről Duklának venni jó utját, *…ről Jaraszlóra, az hol magam is pro die 25. praesentis elcit vérén …dnak, ottan tanálkoznám és bévárnám Exciádat — az régi, ottan la… magyar asszonyokkal*, és onnand ad centrum, az hol depositum, Ilvó… 14. milfold.

Hogy pediglen Exciádnak mind fáradsága s mind költsége hiába ne …jen: praeveniáltam mindazokat, — *esmervén az papokat, lévén ollya… magamnak is vélek bajom.* Írtam azért az mostani Uramnak Feje…mnek, úgy az Generális Comissáriussának, pro dispositione azon clerus… *hogy azon depositumot adják ki, az mikor odaérkezném.* Tudom, hogy …delmesek lésznek, mivel úgy is fundatorok Uram Fejedelmem.

Említi azért levelében barát Fiam az expensák iránt; mely… felől kívántam tudósitanom Exciádat, *hogy 250 arany kivántatni … egy más adósságokkal*, — melly bagatella, csak úri kezéhez jussanak …ádnak.

Ha pediglen valami non putarem történne Exciádnak, hogy az mos… újával bé nem jöhetne: abban is kívántam informálnom Exciádat, *… méltóztatna az munkácsi Commendáns Uram canálissa által plenipo…-levelét nékem általküldeni az felvitelire, et pro conservatione azon … oly arankát, mellyet én fideliter, azon Méltóságos Úri Házhoz … obligatióm szerint, ide Skólyára cum bona commoditate előhozatnám … fő szány-uton, vagy mikor tetszene Exciádnak, kiviteteődném.* Én irok, …ád méltóztassék úri mél elméje szerint progrediálni és engem tudó… mentől hamarabb. Az Szent-Mihály napját bévárhatom Jaraszlón, … concesso: jön, nem jön Exciád, — functiómra kell sietnem Várom … kegyes parancsolatit Exciádnak. Mindenkori úri gratiájában aláza…n recommendálván magamat, maradok

Excellentiádnak

Skólyán, die 11. 7-bris. Anno 1746.

alázatos, engedelmes szolgája
Jávorka Ádám m. k.« [1])

Ez a levél élénken igazolja: mily szíves buzgalommal s …dennél fáradozott Jávorka azon, hogy a gr. Forgách-levéltárat …álm, a családnak visszajuttassa. Megjelöli az útat: merre … Forgách kényelmesebben? Eleibe fog menni Jaraszlóra,

[1]) *Eredeti* [illegible], u. o.

hol a grófnak szíves fogadtatásáról gondoskodik; s innét el készül utazni Ilyvóba, a hol hogy a letétet a kolostor őrei ki dálytalanúl kiadják: ő előreírt ezen ügyben urának Czartoryski herczegnek, valamint a herczeg fő-megbizottjának, ki alkalmasint jurium directora volt. Az ő intézkedésöket kellett bevárni, mert a nélkül az ilyvói capucinusok a depositumot ki nem szolgáltatják. Feltűnik továbbá a letét kiadásáért Jávorka által megszabott követelés szerénysége: összesen 250 arany; — jól írja, igazán »*bagatella*« olyan nagyértékű családi ereklyékért! Ezen összegből 150 arany, mint tudjuk, a maga saját kölcsön adott pénze volt még néhai gr. Forgách Zsigmondnak. Semmi kamatot nem számított, több mint tíz év óta, érette. 50 arany más ember — talán de Logau vagy Karsay — követelése volt; 50 aranyat pedig a capucinusoknak szánt a hű őrizet díjául, mint később tüzetesen említi. Végre még azon eshetőségre is gondol az előzékeny, derék férfiú: ha Forgách Ferencz személyesen nem jöhetne el, bármely okból, Lengyelországba; ezen esetre meghatalmazást kér, s a levelesládákat alkalmas időben, szán-úton, ajánlkozik Munkács felé beszállíttatni, a grófi család kiadásait kímélendő.

Mindenből látszik a jóakaratú, gondos, becsületes, önzetlen ember, — a minő Jávorka Ádám egész életében volt.

De mindezeken kívül két, történelmileg igen nevezetes vonatkozás, egészen új adat van e levélben. Az egyik az, hogy ő maga is Jaraszlón fogja várni s fogadni gr. Forgáchot »*az ottan lakozó magyar asszonyokkal.*« Ez a sor kulcsot ad a kezünkbe egy eddig ismeretlen dologhoz. Jaraszló (Jaroslaw) városa s közvetlen közelében fekvő viszocskai kastély, feje, székhelye volt a II. Rákóczi Ferencz által bírt jaraszlai uradalomnak, a hajdan úgynevezett jaroslawi herczegségnek, (»Ducatus Jaroslawensis«). Mikor Rákóczi fejedelemnő, Hesseni Sarolta, Karlsbadot odahagyván, Berlinbe a porosz kir. házhoz — rokonaihoz, — majd innét férje utasítása szerint Varsóba, Péter czárhoz ment, bizonyos diplomatiai feladat teljesítése végett: ennek befejeztével Rákóczi, 1707. végén, Jaroslawot rendelé hitvese lakóhelyéül, s ott egy kis külön magyar udvart rendeztetett volt be számára. Mely udvarnak feje, maréchalja, Nedeczky Sándor — Rákóczinak a czár melletti követe — s ennek távollétében Ottlyk Pál — va-

fejedelemnő udvarmesternője pedig Nedeczkyné, szül. Huszár
...a, a ki alatt számos főúri és nemesi származású magyar udvar-
...gy képezé, a hessen-casseli német dámák mellett, (mert egy-
...tő még ilyen is megmaradt) az életvidor fejedelemasszony
...nyezetét. Voltak körülöttük Ottlÿkkal előkelő nemes ifjak s
...ódok is, pl. a fiatal b. Hellenbach.

A szathmári békével kezdődött emigratió idejében a jarasz-
... magyar udvar még jobban megnépesedett: számos bujdosó
...lád telepedett oda, a fejedelemnő mellé. Rákóczit, mint tud-
... neje csak későbben követte Párisba: addig Jaraszlón
...ett udvarával. Udvarnépének azonban csak egy részét vivé el
...risba, — köztük lovászmesterét az utóbb Francziaországban
... híressé vált, zólyomi szolgabíróból franczia tábornokká és
...lá lett *Pollereczky Mátyást* is, — a többi ott maradt Jaros-
...ban Krucsay István főnöksége alatt, legkivált az asszonynép.
...kes *Kelemen* említi törökországi leveleiben, hogy az ő egykori
...dott »Zsuzsi«-ja, gr. Bercsényi Miklósnak harmadik neje, ns.
...*eghy Zsuzsána* asszony, udvarhölgyeivel, nemsokára férje
...lála után elköltözött volt Rodostóbúl; de *hová?* — azt nem
... Mi, Jávorka iménti levelének most idézett pontjából azt
...tkeztetjük, hogy vissza Lengyelországba, és pedig a többi
...gyar bujdosónékhoz, *Jaraszlóba*. Legalább a Bercsényiék
...rához tartozott *Kajdacsyné* későbben itt tűnik elénk. Ezekből
... úgy véljük, hogy ama jaraszlai »régi magyar asszonyok« egyike,
...ik gr. Forgáchot fogadták volna: Mikes Zsuzsikája, özvegy
...csényiné volt, Kajdacsynéval, talán Krucsay özvegye is, és a
...bbi, — *Rákócziné egykori udvarának ott élő maradványa.* E
...denesetre nagyon érdekes körülményt a Jaroslawban sír-
...ek és halotti anyakönyvek után teendő gondos kutatás talán
...izonyosság színvonalára fogja még emelni. Annyi bizo-
...s, hogy tehát 1746-ban még laktak ott magyar bujdosó
...onyok.

A másik nevezetes történeti vonatkozás Jávorka levelében
... »esmervén az papokat, *lévén ollyanokban* (letétbe helyezett
...les-ládák kiadatásában) *magamnak is vélek bajom.*« Ez a pont,
...Jávorkának egy későbbi levelével összevetjük: *nyilván II. Rá-
...i Ferencz és a Rákóczi fejedelmi ház levéltárának kiadatá-*

sára vonatkozik. A miről alább; most csak figyelembe ajánljuk eme sorokat.

Ezen közben gr. Forgách Ferencz nagyhan készülődött lengyel útjára. A cs. k. főhaditanácstól, az udv. és nádori cancelláriától stb. kivett igazoló iratai immár rendben valának. Sőt archivum-kereső utazásának híre futamodván, más aristokrata családok is, név szerint herczeg Esterházy Pál Antal, megkeresték őt, egyúttal az ő családjukat illető elveszett okleveleket szintén nyomozni, ha lehet. Nevezetesen, néhai gróf Esterházy Miklós nádor unokája s az első hg. Esterházy Pál nádor unokaöcscse, Fraknai Gróf Esterházy Antal, Rákóczi tábornagya, hasonlókép mint bujdosó halván el, magával vitt családi irományait óhajtották volna az Esterházyak visszaszerezni. Hg. Esterházy Pál Antal ekkor Belgiumban lévén a cs. kir. hadseregnél: teljhatalmazottja *Jeszenák János* kérte föl gr. Forgáchot, s 1746. sept. 18-kán Pesten kelt meghatalmazványt állított ki számára.

»Infrascriptus, Celsissimi S. R. I. Principis ac Domini Domini Pauli Antony Esterház de Galántha, Aurei Velleris Equitis etc. (Tit.) Plenipotentiarius, — így szól ez okirat, — jelen levelem erejével elismerem, hogy én megértvén a Nagyméltóságú és Méltóságos Úrnak, Ghimesi Gróf Forgách Ferenczneк, ő cs. kir. Fölsége Generális-Főstrázsamesterének Lengyelországba utazását, a notorius (!) Gróf Forgách Simon által ott hátrahagyott családi levelek visszaszerzése végett, — megkértem ő Exciáját, hogy a Méltóságos Esterházy-családra és jószágaira, nevezetesen a bujáki uradalomra vonatkozó iratokat, jelesül pedig Homonnay Jánosnak vagy Györgynek zálogos avagy cessionalis-leveleit, Esterházy Pál vagy Esterházy Miklós, vagy ennek neje Nyáry Christina részére kiadottakat nemkülönben bármi más, Bujákot illető jószágos irományokat, úgy egyebeket az Esterházy-családot érdeklőket kezeihez venni és elhozni méltóztatnék, — a mely végre adtam ki Főmagasságú Herczegem nevében ő Exciája számára a jelen meghatalmazványt, biztosan remélvén, hogy ő Nmlga azon kikeresendő és elhozandó leveleket senki másnak nem, hanem csakis ő Herczegségének vagy embereinek fogja kijelenteni és általadni. Mire nézve kiadtam és aláírtam jelen levelemet. Pestini, 18. 7-bris 1746.

Idem Plenipotentiarius
P. H. *Joannes Jeszenák*, m. p.« [1]

[1] *Erdélyi levél.* u. o. *Kívül*: »Literae per Joannem Jeszenák, qua Celsissimi Principis Esterházy Plenipotentiarium, in Suae Celsitudinis in Belgio ad Exercitum Caesareum existentis absentia, Excellmo ac Illmo Duo Comiti Duo Francisco Forgács de Ghimes etc. datae.«

Tehát gr. Forgách Ferencz ezt az Esterházy-féle meghatalmazó-levelet is magához vevén, sept. 20-ika után megindúla szolgáival komjáthii kastélyából az akkoriban még oly fáradságos és veszedalmas lengyelországi útra. Eperjes és Duklya felé ment, mint Jávorka ajánlotta neki. E közben azonban akadály történt dolgában. Nevezetesen Jávorka Ádám, mint sept. 11-iki leveléből már tudjuk, írt volt a Forgách-féle depositum kiadásának mellőzése iránt úgy Czartoryski herczegnek, valamint jogigazgatójának. A herczeg ekkor valahol távol, lithvániai jószágain időzött, válasz tőle egyhamar nem érkezhetett: de igenis megjött válasza a jogigazgatónak sept. hó 18-án vett válasza, a ki kereken kijelenté, hogy ama levelek kiadását a herczeg tudta és egyetértő parancsa nélkül ő, részéről el nem rendelheti, — mivel scrupulusai vannak: *vajjon nincsenek-e azok közt egyéb, nevezetesen a Rákóczi-családot és annak lengyelországi birtokait* illető okmányok vagy missilis-levelek? Erről, s úgy a gr. Forgáchok jogutódi jogosultságáról, stb. szigorúan meg kell előbb győződni.

Jávorka Ádámnak e nem remélt scrupulizálás szeget ütvén fejébe, — hogy addig is, míg az aggodalmakat a herczegnél és általános megbizottjánál eloszlathatja s az ügyet tökéletesen rendbe hozhatja: gr. Forgách Ferenczet ott Jaraszlóban, vagy Lemberg közelében sokáig várakoznia, költségeskednie ne kelljen, — sietett a követet értesíteni: halaszsza el netáu megkezdett utazását addig, míg újabb tudósitását nem veendi. E levelét pedig Munkácstól Eperjes és Duklya felé irányította volta, hogy legalább itt, — ha már nem Eperjestt, — találja szemben a tábornokot.

Jávorkának ezen, 1746. sept. 19-én Skolián kelt második recte levele a grófhoz, ismét érdekes vonatkozásokat tartalmaz. Azt közöljük:

>Méltóságos Gróff és Generális!
Nagy jó Kegyelmes Uram!

Sub dato 10. (11.) praesentis vólt becsöletem alázatos levelemmel tudósitani Exciádnak, detegálván mindenképpen az Méltóságos Familiának deposituma iránt, melynek miképpen praeveniálván útját, detegálván Exciádnak, — és nemkülömben ez előtti, Exciádnak irott levelem első articulusa szerint legjobban végbenmehetnek az dolgok.

Annakokáért, — ha csak Exciádnak valami bizonyos dolgai és commissiói az Felséges Udvartól nincsenek ezen országban, — *nem javas-*

lom Exciádnak az ide való indúlását és héjjábanvaló nagy költségét, *ez én annak jól az útját rendben nem veszem.* Mivelhogy az barát Fiam levelét vettem, és megtudván abból az Exciád indúlatját (indulását) az depositum felvítele iránt: azonnal írtam az mostani Uramnak Fejedelmemnek, melytől (kitől) még semmi válaszom; más úttal az Plenipotentiárius Commissáriusának, — melytől jütt 18. praesentis válaszom, detegálván, hogy semmiben nem progrediálhat sine consensu et permissione, említett Fejedelem nélköl. Ahhoz más difficultásokat is projectizál, tudniaillik, hogy netalántán más, az kit nem illeti azon depositum, praetendál; *vagy valami correspondentiális levelek* lehetnek ottan, az mellyek ez országnak árthatnának; *ahhoz még, néhai Rákóczi leveleit örömest keresnének azok közt,* — és többek illyek, etc. *mellyek iránt evincálni fogok vagy leveleim által, vagy személyemben való praesentiámmal.*

Legyen azért pacientiával Exciád míg én ezeket rendben veszem és tollálni fogok minden scrupulusaikot az Méltóságos Fejedelemnek, úgy Plenipotentiárius Commissáriusnak is. Való, hogy ok nélköl nem cselekszenek mindketten: holott az magyarországi nemes uraimék (Farkasék) alkalmatlankodtanak már az iránt — de, hogy én nem agnoscáltam, re infecta rediverunt.

Hogyha azért tetszeni fog Exciádnak ez előtti, Exciádnak írott levelem tenora szerint progrediálni: küldjen Exciád vagy 50 aranyat pro custodijs et conservatione azon clerusnak, az munkácsi Commendáns Uram kezeire *és énnekem plenipotentiális úri levelit az felvítelre,* az mi legnagyobb: még az Nemes Kamarától, Tek. Ns. Vármegyének attestatióját, — ha mindkettőt, annál jobb, — pro tollendo scrupulo, hogy vere Exciádat illeti azon depositum, annálinkább, hogy hitel adattassék.

Dato concesso, ha az Miltóságos Uram Fejedelmem revideáltatná is: *nálam nélköl nem lészen; tudom jól, hogy semmi ollyas, mely felől scrupulizálnak, nem fog találkozni ottan;* — bona fide obligálom magam Exciádnak, hogy egy betű nem veszen el abban, minden gondviselésemet adhibeálni el nem mulatom.

Ha azért in toto cliberatus volnék: *Exciád miltóztassék parancsolni helyben hagyni azt* (t. i. a depositumot) *egy ideig az kalastromban, vagy ide Skólyára elhozni,* — Isten megengedvén jó utat és időt: *Munkács felé cum bona securitate kiküldeném azt;* régi obligatiómtól viseltetvén az Miltóságos Úri (Forgách) Familiához, igaz szivemből szolgálnék abban is, — úgy Exciád az nagy időnek itten mulatásától és kivált nagy költségétől megmenti magát.

Mi illeti az praetensiókat, mellyek felől tanáltam ezelőtti, Exciádnak írott levelemben (emlékezni,) könnyen 250 aranyra fognak lenni az 50 aranyokkal, clerusnak mely fog adatni; az praetendenseket pedig magamra vállalnék, míg Exciád, vagy Exciád emberinek az depositum kézben nem adatnék. Melly dolgok iránt minden tudósétása lészen Exciádnak de omni progressu, az munkácsi Commendáns Uram által.

Én indulóban voltam Jaraszlóra, obveniálnom és alázatossan udvalnom Exciádnak: mely ide 20 mílfüld, — de, hogy az Generál-Commisriusunk difficultásokkal praeveniált levelével: magam is kívántam praeniálnom Exciádat, inanis útjától és költségétől megmentenem ad tems. Ezzel Exciád úri kegyes gratiájában alázatossan recommendálom gamat; maradván

Excellentiádnak

Skólyán, die 19. 7-bris 1746.

alázatos engedelmes szolgája
Jávorka Ádám m. k.« [1])

E levél is, úgy a maga egészében, valamint részleteiben, úgy tatja be íróját, mint okos, előrelátó, meggondoló s egyszerind szerény, önzetlen, minden ízében becsületes és a gr. Forch-család iránt hálás kegyelettel viseltető, szíves készséggel lgálni igyekvő, előzékeny s e mellett a grófnak fáradságát, költgeskedését kímélő embert. Inkább elvállal ő magára több munt és több felelősséget, míg csak a családi depositumot Munesra ki nem küldheti jó őrizet alatt, s mindenről pontosan zámol. A levéltárnak kézhezadásáig nem kér semmi egyebet, a rátkolostor számára kívántató 50 arany őrzési díjnál. Ez jelzi Jávorkát.

Nevezetes továbbá ama határozott nyílatkozata: a gr. Forch-ládákban Rákóczi-okmányokat, levelezéseket és »semmi yast« Czartoryski hg. s teljhatalmazottja találni hogy nem fogk. *azt ő jól tudja* s erről meg fogja őket győzni és minden upulusaikat eloszlatni. E sorokból bizonyos, hogy *Jávorka lám a gr. Forgách-levelesládák tartalmát ismerte;* már akár g néhai jó tábornoka, Simon gróf életében, akár pedig azóta sgálta légyen át a ládákat, mint az emigráns hitelezők megbitja. Kruesay Istvánnal, avagy ennek halála után egyedül, az iző lengyel barátokkal. Egyébiránt s tán éppen ez okért, az bb revisiót, mint fölöslegest, Czartoryski hg. részéről, mellőzni óhajtja; de, ha mégis a nélkül meg nem engedtetnék a letét adása: jót áll róla, hogy a levelek revideálása az ő részvétele lkül nem fog végbe menni, s őneki gondja lesz rá, hogy azokból sak egy betű is el ne veszszen!

[1]) Eredeti, s. k. levél. *Ugyanott.*

Lelkiismeretesb archivum-visszaszerzőre valóban sohasem akadhattak volna Forgáchék!

Gr. Forgách Ferencz Lengyelország felé való útjában sept. 24-kén érkezett Eperjesre, és csak itt és e napon jut vala Munkács felől kezeibe Jávorkának föntebb közlött sept. 11-iki levele, a mikor még a levéltár kiadatása ellen időközben fölmerült nehézségek a levél írója előtt ismeretlenek voltak. A gróf tehát folytatni készült útját, sőt azonnal sürgönyileg póstára adott válaszában Jávorkát melegen és udvariasan fölkéré: nem mehetne-e Jaraszlóról talán Duklyáig személyesen elébe? — a mit tőle nagy kedvesen venne, ama reá nézve idegen földön; vagy legalább biztos kalaúzokat küldjön és Jaraszlón szállást szerezzen; úgy a levéltárat is, ha lehet, Ilyvórúl ide hozassa el. Pénz mindenre lesz bőven. — Ezen, Eperjestt, 1746. sept. 24-kén kelt válasz, a ránk maradt eredeti fogalmazat szerint, ím ez volt:

»Perillustris ac Magnifice Domine Colonelle![1]) Mihi observandissime!

Mai napi, ide Eperiesre való jövetelemmel vettem Kigld levelit nagy kedvessen, kit Kigld Szkólyárúl 11. 7-bris írt. Mivel pedig értem Kigld hozzám való szíves ügyekezetit, az tudott dolgomban, hogy Kigld Jaraszlóra fog gyünnie holnap, úgymint 25-ta currentis, és engem Szent-Mihálynapig ottan bévárni fog; — arra való nézve jobb volta miá akartam ezen levelemet elüre Kigldhez küldenem, egyszersmind kérnem, hogy Kigld ne terheltessék engem Jaraszlón bévárni és pénzemért valamely jó meghitt embereket Duklyára eleimben küldeni, kikkel én secure mehessek Jaraszlóra Kigldhez. Azon üdő alatt is, kérem, ne terheltessék azt effectuálni, hogy Ilyvórúl az tudva lívő, Forgács familiát illetű leveleket, úgy szintén Eszterházi familiáét, — jelesül bujáki dominiumrúl valókat, — Jaraszlóra hozattatni. Mi illeti azoknak *eddig való conservatiójokért és minden illető költségekért, én viszek annyi pénzt, hogy kinek-kinek contentumot tehessek;* Eszterházi Méltóságos Herczegtül is vagyon arra plenipotentiám, hogy az Eszterházi-leveleket is elhozhassam.

Arra is kírem Kigldet: Jaraszlón számomra valamely kereszténynél[2]) való szállást szerezzen Kigld. Lám, nékem lovam nem líszen: mert én eddig postán gyüttem, ezentúl pedig oda is csak fogadott lovakon mígyek. Nékem cselédem sincs sok: azírt nem nagy, de tisztessíges szállást

[1]) A cs. kir. tábornok, íme, Jávorka Ádámot »*Nagyságos ezredes úr*«-nak czímezi; elismeré tehát a bujdosó kurucznak lengyel kir. ezredesi rangját.

[2]) Azaz: nem *zsidónál*, kik Jaraszlón bövében laknak.

ívánok, az hova Szent-Mihály-napjára megjelenni igyekezem, mivel hol-
p innend Hertnekre mígyek, Hertnekről Duklyára, — az hova ha engem
érü emberek elébb gyünnének: tehát engem az elrendelendü szállásomon
janak bé, mivel az járatlan földen én magam sem tudhatom, mely napra
et az formányos? kit Kigld is jól tud, midőn ösmeretlen földen járal.
Ezzel magamat ajánlom, permanendo Perill. ac Magnificae D.
ie, — etc.

P. S. Az is occurrál, hogy *Kigld nékem in hac circumstantia kedves-
dolgot nem cselekedhetne, mint ha magát megalázná Duklyára, oda való
telemig, — nem lészek háladatlan Kigld fáradságáért;* — minthogy úgy
az odavaló zsidók fognak nékem per cambium költségrül succurrálni,
dispositiót tettem.« [1])

Látható e levélből, hogy Forgách gróf teljes bizalommal
ltetett Jávorka iránt és hogy családi ereklyéi visszaszerzésére
mi költséget nem kímélt, pénzzel s duklyai, jaraszlai zsidó
érekre szóló váltókkal jól elátta magát. Abban az egyben
ázta csak el a dolgot, mikor az öreg Jávorkát az utóiratban
átságosan fölkérte: jőne személyesen elébe Duklyára, s mint-
csalétkül még — emberét nem ismerve, — hozzá függeszté-
y »*nem lészek háladatlan Kigyelmed fáradságáért*«, van költ-
em elég! A jellemes vén kurucz azonban nem ilyes hálát várt,
egyáltalában nem várt hálát fáradozásaiért; ő nem érdekből,
a haszonlesésből: hanem tiszta hazafiságból és régi jó urának,
ornagyának, gr. Forgách Simonnak emlékezetéért, családja
ati kegyeletből cselekedett. Nemcsak hogy nem utazott tehát
ibe gr. Forgách Ferenczne Jaraszlóról Duklyára: sőt inkább
gállitotta a grófot útjában s visszatérítette őt sept. 19-iki leve-
el Duklyáról, illetőleg Zmygrodról, addig, míg a Czartoryski
czég és teljhatalmazottja részéről a levelek kiadása ügyében ide-
en felmerült akadályok általa szép szerével elháríthatók lesznek.

Jávorka, Forgáchnak iménti levelére, Jaraszlóról 28-kán
etkező választ küldött a grófnak:

»Méltóságos Gróff és Generális, — etc.

Sub dato 24. praesentis Eperjesről írott úri kegyes levelét vettem.
ántam volna, hogy az második, 19. Exciádnak írott levelem úri kezi-
jutott vólna, az melyben detegáltam: mitévő legyen Exciád, hogy az

[1]) Gr. Forgách Ferencz kezével írt eredeti fogalmazat, egész íven,
gmott.

nagy fáradságnak és nagy költségnek engedelme lehessen. Hogyha azért ez levelem az graniczáknál tanálni fog(-ja) Exciádat: kérem alázatossan, jovaslom is megtérését Exciádnak, és (hogy) úri kezéhez vévén, tenora szerint progrediáljon azon levelemnek. Mivel vannak itten még valami difficultások, — míg én azt rendben veszem, tudván jól, hogy megunatkozna Exciád hosszú itten való múlatásával; és ha tetszeni fog Exciádnak, *circiter Szent-Mártony* (nov. 11.) *tájban egy könnyőszerő lovaslegényét munkácsi passuson míltóztatna hozzám Skólyára béküldeni;* — addig is rendben venním minden dolgokat és bizonyos relatiója lenne Exciádnak ámbár azon alkalmatossággal, vagy ha elébb is az munkácsi Commendáns Uram canálissa által míltóztatna beküldeni Exciád az plenipotentiát és az Nemes Kamarának vagy Nemes Vármegyének az attestatióját. Nem tudom bizonyossan, *de gondolom, hogy az néhai Míltóságos Úr Eszterházy Antal levelei is lésznek ottan:* mellyek, ha nem volnának, — *azokat is kitapogatnám, hol legyenek?*

Tovább is kérem alázatossan, jovaslom is Exciádnak, hogy héjjában való fáradságat és költséget ne tegyen; sat cito, si bene, ha jól rendben veszem az dolgot, — *holott sajnálnám magam is, hogy azokat* (a deponált irományokat) *kívánnának revideálni, attól is praeveniálván, hogy ne bontanának az jól üszverakott paketumokat.* Azalatt is, — az mint írtam Exciádnak — némely aranyakat általküldeni pro custodÿs az clerusnak, — az többi adósságot pedig az mikor kézhez resignáltatnak (a levelek), az kinek parancsolni fog Exciád. — Ezzel mindenkori úri gratiájában, etc.

Excellentiádnak

Jaraszló, 28. 7-bris 1746.

alázatos, engedelmes szolgája
Jávorka Ádám m. k.

P. S. Magam is csak könnyüszerrel jüttem ide tegnapelőtt. Ha el tanál jünni Exciád, *az szállás készen fog lenni:*

P. S. Küldek Exciádnak Uram Fejedelmem titulussát, míltóztassék Exciád akármely nyelven írnia ő Herczegségének; vagy midőn itten ezen időkben következik az Generalis Diaeta, nem kétlem, nem lenne ottan Varsaván Felséges Magyar Királyné követje, mivel más időkben mindenkoron levélt (volt); ha azért méltóztatna Exciád írnia azon követnek, *hogy disponálná ő Herczegségét az kiadásra azon depositumot, secundando me et testificando, hogy valójában Exciádot illeti azon depositum.* Pro 2-do, *hogyha azon leveleket fogunk revideálni: nagy időre hallad, mivel sok* etc., etc. De az semmi volna: hanem általláttam, *hogy azokban nagy kár lészen in apertura, felbontván az zacskókat, mellyekben vannak jól componálva.* Azért inkább akarnám magam is kis halladását annak. Sat cito, si bene.

Azalatt valamint tetszeni és parancsolni fog Exciád, elvárom kegyes parancsolatját. *Jóllehet, én testálok életemmel, hogy ottan az mit keresnínek, semmi sincsen, egyedől Míltóságos Forgách familiát illető dolgok.* Secundáljon azért Exciád és toljuk az szekeret: nem kétlem, hogy meg ne köszönjen valaki

Elvárom azért kegyes tudósítását; midőn *az munkácsi canális által kezdődött*, continuáljuk tovább is, és ha levelet küldene Exciád Méltóságos Urunak Fejedelmemnek: az munkácsi canálist recommendálom, tudván, hogy kezemben keről.

Mellékelve Czartoryski herczeg czíme: »Celsissimo Principi in Klevan et Zulkow etc. etc. Augusto Czartoryski, Palatino Terrarum Russiae necnon Generali Leutinantio Suae Regiae Mattis Poloniarum, etc. etc. Dno etc.« [1]

Nevezetes az a szakértő gond és figyelmes óvatosság a vén katona Jávorka részéről, melylyel a becses régi levelek épségét és sértetlenségét a csomagok kibontogatása és a darabonkénti revisió alkalmával óhatatlanúl történni szokott romlás ellen megőrizni, s ezért a revisiót Czartoryski herczegnél saját befolyása és a Forgách gróf által ez ügyben írandó fölkérés által megelőzni, elmellőzni törekszik. Látszik ebből, hogy — mint egy előbbi s a most mindjárt következő tudósításában maga is említi, — máskor is kezelt ő, vagy legalább szállított volt által régi levéltárt, s az illyes okmányok nagy becsének teljes tudatával bírt. Érdekes az is, a mit a *gr. Esterházy Antal* által Lengyelországba kivitt családi iratokról mond e helyütt, midőn azok hollétének kitapogatására ajánlkozik, ha ugyanazon zárdában nem volnának. — Gr. Forgách Ferencz az ezredesnek ezen levelét Zmygrodnál, Duklya mellett vévén s Czartoryski Ágost hg. mellékelt czímét felhasználván, — követte Jávorka tanácsát, és tüstént azon helyből kérő levelet írt a herczegnek Varsóba, [2] mielőtt még útjából visszafordult volna. Sőt valószínű, hogy még az iménti, sept. 28-iki levél is, — mely expresse és directe küldetett, — Duklya táján, vagy innen való vissza-utjában éré a grófot. Annyi az alábbiakból bizonyos, hogy a tábornok Jaraszlóra, bár ott a szállás készen várta, a föntebbiek következtében már el nem ment és Zmygrodnál nem utazott tovább; hanem az ügy folytatását egészen Jávorka Adámra, az annyira gondosnak, pontosnak, lelkiismeretes- és hívnek tapasztalt férfiúra bízá.

---

[1] *Eredeti*, sajátkezüleg írt levél u. o.

[2] Maga említi ezt, Jávorkához intézett 1746. dec. 17-iki levelében

Thaly Kálmán.

GRÓF NÁDASDY FERENCZ

ÉS A NÁDASDY-LEVÉLTÁR.

Gróf *Nádasdy Ferencz* 1708-ban a Zalamegyéhez tartozó Felső-Lendván született.[1]) Katonai pályáját 1727-ben kezdte, amikor is mint *százados* lépett az akkor Splényi László báró nevét viselő (jelenleg 8. számú) huszárezredbe, miután e rangról testvére, gr. Nádasdy Lipót Flórián a haditanácsnak 1727. julius 1-én 1147. sz. a. kiadott engedelmével javára lemondott. Hogy mikor neveztetett ki Nádasdy ez ezredben *örnagygyá*, arra semminemű följegyzést sem találtam; a legközelebbi följegyzés 1736-ból származik, amikor is Nádasdy már ugyanez ezredben, melynek tulajdonosává időközben Desewffy Imre báró neveztetett ki, mint *alezredes* fordúl elő; megjegyezvén, hogy alezredesi rangját az akkori szokás szerint egyezmény utján, mely a haditanács 1736. april 18-án kelt rendeletével hagyatott jóvá, nyerte. Ugyancsak az 1736. év augustus 26-án Nádasdy *ezredessé* s az október 4-én kiállított patenssel a Desewffy-huszárezred parancsnokává neveztetett ki. Nádasdy e szerint 19 éves korában százados, s 23 éves korában már ezredes s egy magyar huszárezred parancsnoka volt.

Az életleírások amaz állítása, hogy Nádasdy 1734—1739-ig a magyarországi török háborúkban résztvett volna, semmiféle irat vagy följegyzés által sincs igazolva; ellenben hitelesen beigazolható,[2]) hogy 1736-tól 1740-ig, sőt mint az később még felemlítendő saját leveleiből kitűnik, 1741. augusztus végéig, illetőleg tábornoki kinevezéséig Olaszországban, még pedig a milánoi részekben (Voghera, Szt. Angelo és Pisa) tartózkodott. Ugyancsak helytelen azon állítás, hogy Nádasdy 1739-ben a Csáky (most 9-ik) huszárezredbe helyeztetett volna át, mivel ezredének (a 8-iknak)

[1]) Nádasdy születéshelyeként több életírásban tévesen a stajerországi Radkersburg említtetik. Lásd Wurtzbach stb.

[2]) Hadi irattár 1736. Prot. Reg. 1977., 1737. Prot. Exp. 625, 3636. stb.

ancsnokságát vezérőrnagygyá történt kinevezéséig megtar-
s.[1])

Vezérőrnagygyá, vagy az akkori elnevezés szerint generalis rázsamesterré való kinevezése az 1741. évi augusztus 31-én llított patenssel történt, mely 1741. szeptember 10-én publi-tatott; ezt nyomban követte a 9-ik — eddig gróf Csáky — zárezred adományozása, mely 1741. deczember 4-étől kezdve dasdy-huszárezrednek neveztetett;[2]) ez évvel kezdődik Nádasdy lóbb szereplése.

Az alkalmat az osztrák örökösödési háború adta meg. dasdy a Belle' Isle tábornagy által ostromolt Prága fölmenté-re siető sereghez osztatott be; lovasságával a sereg előtt mozogva, gadta a franczia-bajor csapatoktól *Neuhaust* s megkönnyí-e a felmentő sereg előnyomulását. Midőn e fölmentő sereg dvris felé visszavonult, Nádasdy egy magyar huszárokból álló gobb különitménnyel Maillebois seregének megfigyelése czél-ól a frank határon maradt vissza; Nádasdy nemcsak e feladatot tta sikeresen meg, de sőt midőn Belle-Isle tábornagy az 1742. deczember havában seregét Prágából kivonta s Eger felé rált, a franczia seregnek soha meg nem szűnő támadásai által tetemes veszteségeket okozott, hogy a franczia sereg majd tel-n feloszlott. A következő 1743-ik évben Nádasdynak még több alma nyílt magát kitűntetni. A Bajorországban előnyomuló thringeni Károly herczeg seregéhez beosztva, tevékeny részt vett ek győzelmeiben; elfogta *Lacroix* hírneves franczia portyázó rt serege egy részével, megverte *Braunaunál* a *Minuzzi* sere-ez tartozó bajor csapatokat s számos bajor várost kerített almába, huszár járőrei pedig az Isar és Lech folyókig kalan-tak. Lothringeni Károly seregénél még azután is megmaradt, dőn e sereg a Rajna felé nyomult előre.

1744. január 22-én ugyancsak a rajnai seregnél *altábor-gynagyá* neveztetett ki.[3]) Nemsokára ezután, mint a sereg élvéde Wörthnél ladikokon és kompokon átkelt a Rajnán s Landonnal tt megszállotta a francziák előtt a *lauterburgi* és *weissenburgi* elített vonalakat; midőn pedig a sereg Lotharingiába volt mulandó, Nádasdy csapataival, a jobb szárny biztosítása czél-ól *Elsass-Zabern*nél foglalt állást, s e pontot Bärenklau tábor-k támogatása mellett ismételt támadások daczára megtartotta.

Midőn Lothringeni Károly serege, II. Frigyesnek Csehor-gba történt meglepő berohanása folytán visszahívatott, Nádasdy

---

[1]) Ugyanott 1739. Prot. Reg. 477. Prot. Exp. 3554. stb.

[2]) U. o. Prot. Reg. 3161. — H. l. t. 7344.

[3]) A patens 1744. jan. 2-án kelt. Hadi levéltár Best. Liste 7544.

is visszatért Csehországba s könnyű lovasságával a működő s nek fontos szolgálatokat tett.

1745-ben Nádasdy betört Sziléziába s bár *Hirschb* Winterfeld ellen vereséget szenvedett, mégis több fontos v hatalmába ejtett s a *strigaui* szerencsétlen csata után ő volt a fősereg visszavonulását az üldöző ellenségre intézett heves rob által szép sikerrel fedezte. Ez év azonban még egy szép d szerzett neki, még pedig a *Soor* melletti csatában. Az osztr magyar csapatok támadása e csatában a rajtaütés jellegéve s Nádasdy ez alkalommal huszárjaival a porosz sereg háta kerülve, megrohanta az ellenség táborát, elfoglalta a poros pénztárt, Frigyes málhakocsiját, továbbá a sereg fegyver és készleteit.

A drezdai béke megkötése után Nádasdy ismét az olas színhelyen működő sereghez jutott; kitüntette magát 174 *Guastallánál, Piacenzánál* és *Rottofreddonál,* jelen volt *Novi* mánál s *Genua* bevételénél végre Browne tábornokkal együtt nult azután a *Provence*-be és a *Dauphiné*-be. A következő év még Olaszországban találjuk, hol a fellázadt *Genuát* febru ostromzár alá fogta s ujból megadásra kényszerítette; hogy ban itt meddig maradt, az az iratokból ki nem vehető.

1752-ben Nádasdy, ki már a megelőző évben a *val belső titkos tanácsosi* méltóságot is elnyerte, a Magyarországl a kapcsolt részekben levő *magyar* lovas csapatok *felügyelő* 1753. márczius havában a *Köpcsény* körül gyakorló táborba vont csapatok parancsnokává, végre ugyanez év junius hav magyar-stajer határokat szabályozó bizottság elnökévé tetett ki.

1754. april 3-án Nádasdy *Buda parancsnoka* lett[2]) ugyanez év junius havában, november 25-től számítandó ra *lovassági tábornokká* léptettetett elő.

Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok *bánjává* Nádasdy szeptember 26-án neveztetett ki[3]) és új méltóságába való ün lyes beiktatása 1756. október 23-án ment végbe.

Az 1757-ik év Nádasdyt újra a harczmezőre szóllít mikor is a Morvaországban és Sziléziában összegyűjtött h parancsnokává neveztetvén ki, hadtestével Daun seregéhez kozott. A nagy jelentőségű *kollini* csatában való szereplése Ná életének legfényesebb pontja. A bevezető küzdelem, melyet ez

[1]) Udv. haditanács 4752. jan. 22. Reg. 316.; a német l Serbelloni alatt állott.

[2]) Udv. haditanács előterjesztései 1754. april 259. sz.

[3]) Udv. haditanács 1756. 52—97. és 770.

két legjelesebb lovas vezére: Ziethen és Nádasdy egymással folytatott a lovassági harczoknak legragyogóbb és legtanúlságosabb példája. Óriási lovas tömegeket vezetett itt Nádasdy egymásután rohamra s a porosz lovasság legkitünőbb vezére a nagy Seidlitz tanító mestere, Ziethen fölött végre is fényes diadalt aratott. Mária Terézia tetteit a kollini győzelem emlékére akkor alapított Mária Terézia rend nagykeresztjével jutalmazta meg. A kollini diadal azonban nem maradt az egyedüli s azt még ugyanez évben számos más követte, melyek közül különösen fölemlítendők: a *Meye* melletti győzelem, melyben Nádasdy ugyanazon Winterfeld felett aratott diadalt, ki ellen 12 év előtt Hirschbergnél vereséget szenvedett; ez ütközetben Winterfeld életét is vesztette; a *boroszlói* csata, melyben a két kiváló lovas vezér: Nádasdy és Ziethen ujra márkőzött, s a diadal babérkoszorúja ismét Nádasdyé lett; *Schweidnitz* ostroma és bevétele, melyet Nádasdy hadtestével egyedül vivott ki; végre a *Leuthen* melletti csata, melynek kimenetele ugyan szerencsétlen volt, de a melyben Nádasdy előbb — Frigyes szándékát tisztán átlátva s Daunnak czélszerű javaslatot téve — vezéri képességének tanúbizonyságát adta, később pedig a visszavonulást derék magyar és horvát csapataival hősies elszántsággal és önfeláldozással fedezte s a sereget a feloszlástól és megsemmisüléstől megmentette.

Az udvari haditanács egy följegyzéséből [1]) kitünik, hogy Nádasdy 1740-től kezdve vivott összes harczairól részletes, rajzokkal s tervekkel ellátott, naplószerű leirást készitett, mely azonban varasdi házának 1776-ban történt leégése alkalmával elpusztult; bizonyára nagy kárára a hadtörténelemnek, mely e leirásokban sok érdekes adatot talált volna; a Schweidnitz ostromáról vezetett napló azonban állitólag megvan, de Bécsben való rövid tartózkodásom miatt bővebben nem kutathattam utána.

A Leuthen melletti szerencsétlen csatával Nádasdy katonai szereplése véget ért, mivel parancsnokával, Lothringeni Károly herczeggel együtt valószinüleg kegyvesztett lőn; máskép ugyanis nem lehet magyarázni e két kiváló vezérnek a cselekvés színhelyéről való hirtelen letünését, kivált egy oly időszakban, midőn tapasztalt vezérekre oly nagy szükség volt. A királyné Nádasdy irányában ugyan némileg kiengesztelődött, amennyiben neki 1758. május 19-én a *tábornagyi* pálczát adományozta; de a sziléziai háboruk további folyama alatt sem őt, sem Lothringeni Károly herczeget ujból nem alkalmazta s igy nekik az ejtett csorba kikoszörülésére alkalmat nem nyujtott.

Nádasdy 1758. január első napjaiban Bécsen át Horvátor-

[1]) Udv. haditanács 1780. január 9. 301. sz.

országba visszatérve, munkásságát ezentul teljesen a báni ügyekre fordította. Az e téren kifejtett buzgó tevékenységről a hadi irattárban az iratok nagy tömege szól, melyek azonban engem, ki a Nádasdy-életleírásban a fősulyt az ő harctevékenységére kívántam fektetni, kevésbbé érdekeltek s igy azokat részletesebben nem is tanúlmányoztam.

1779-ben Mária Terézia, valószinüleg József főherczeg, a későbbi II. József császár ajánlatára ujra igénybe akarta venni Nádasdy szolgálatait a harctéren s a kitörőfélben levő porosz háboru alkalmából a Galicziában fölállított hadsereg parancsnokságával bizta meg.[1]) A hadjárat azonban elmaradt s igy Nádasdy a parancsnokságot letéve, april 30-án ismét visszatért Horvátországba. Ugyanez év május 8-án Nádasdy Székesfehérvárra ment, hogy Ferencz fiát császári parancsra a fehérmegyei főispáni méltóságba beiktassa.

Gróf Nádasdy Ferencz tábornagy 1783. év május hó 15-én Varasdon halt meg,[2]) özvegyet, Malatinszky Zsuzsánnát, két fiu (Ferencz és Tamás) és egy leánygyermeket (Mária) hagyva hátra.

A gróf Nádasdy Ferencz életére vonatkozó s a fentebbiekben összesített iratokon és feljegyzéseken kivül azonban még számos, az akkori hadügyi viszonyokra nézve érdekes okmány került e kutatásnál kezeim közé, melyek közül különösen fölemlitendőnek tartom a következőket:

Midőn Nádasdy a magyar lovasság felügyelőjévé kineveztetett, a hatáskör, szolgálati rend és levelezés tekintetében az intézkedések aggályos részletességgel történtek, mindenütt hangsulyoztatván a *magyar* és *német* csapatok különállása; sőt még midőn Lobkovitz herczeg halálával a magyarországi főhadparancsnokság ideiglenesen Serbellonira ruháztatott, Nádasdy tőle nem függött, s Serbelloni csupán a német csapatok fölött rendelkezhetett; de midőn Nádasdy Buda parancsnoka lett, a magyar lovassági felügyelői állás megszünt s a huszár ezredek a katonai kerületek parancsnokai alá helyeztettek.

Az 1754-iki iratok közül érdekes egy előléptetési beadvány,[3]) melyben egy bizonyos örvendetes alkalomból[4]) közel 100 tábornoknak egy-egy fokozattal való előléptetése hozatik javaslatba; a javaslatba hozottak mindannyian czím- és keresztnév nélkül vannak fölemlitve; ekkor lett tábornagy Pálffy (Károly?), Gvadányi,

---

[1]) Udv. haditanács 1779. január 512. 253. 106. számok alatt.

[2]) Hadi irattár 1752—318, 325; 1753—25, 197, 219, 220, 221, 108 és 109. számok.

[3]) Hadi irattár 1754. junius 192. sz.

[4]) Mária Terézia második fiának Ferdinandnak születése.

)aun, Browne; a lovassági tábornokok közt 7 magyar van: Baranyai, Koháry, Festetics, Károlyi, Splényi, Nádasdy, Eszterházy; altábornagy 4 magyar: Gyulay, Forgách, Beleznay, Dessewffy. Ez íratok kiválóan érdekesek azért, mivel Mária Theresia igen sok név mellé megjegyzéseket tett, mi arról tanuskodik, hogy tábornokait mind személyesen ismerte. Érdekes továbbá még a császárné kézirata, melyben Nádasdyt a Morvaországban és Sziléziában fölállítandó hadtest parancsnokságával megbízza s neki, magatartására nézve, utasításokat ad.

Különös jelleggel bir a tábornagyi kinevezés,[1]) melyben Nádasdy s vele együtt Serbelloni, Marchal, Kolowrat, Königsegg és Kheil 1758. május 19-én majdnem titokban neveztetnek ki tábornagyokká, amennyiben nekik megparancsoltatik, hogy tábornagyi rangjukat, további császári parancs érkeztéig nem használhatják; e parancs különben 5 hó mulva megérkezett s a kinevezések október 10-én kihirdettettek.

1768-ból egy kötegben megtaláltam a báni ezredeknél ez időben érvényben állott hadi czikkeket s a katonák eskümintáját;[2]) az utóbbinál különös, hogy az eskű »*első sorban* ő cs. és kir. Felségének mint *királynak, másodsorban* a legfenségesebb *királyságnak, harmadsorban* végre a *bánnak*« tétetett.

Végre 1779-ből érdekes még Camarelly tábornok levele,[3]) melyben Nádasdyval császári parancsra tudatja, hogy a Galicziában fölállitandó hadsereg parancsnokságával fog megbizatni s Nádasdynak erre adott válasza.

A hadi irattár után a bécsi cs. és kir. házi udvari és állami levéltárban reméltem becses adatokat, s valóban, bár a kutatás felette rövid volt, sok érdekes okmányra akadtam, melyek közül kiemelendők:

Lothringeni Károly herczeg jelentései a királynőhöz,[4]) melyek az 1757-ik évi hadjárat alatt állott sereg hadműveletei felől kimerítő tájékozást nyujtanak. A herczeg Nádasdyt majd minden jelentésében említi, s nyilvánvaló, hogy hozzá nagy bizalma volt, mert mozdulatait állandóan Nádasdy jelentésére alapítja, ki az ellenséggel folytonosan a legszorosabb érintkezésben volt; Nádasdy hadtestének számereje 15—16000 főre van téve s túlnyomó részben magyar huszárokból állott, melyhez határőrvidéki és szász chevaux-legers csapatok csatlakoztak.

---

[1]) Hadi irattár 1758—552. sz.

[2]) U. o. 1768—111. sz.

[3]) U. o. 1779. január 25. 253. sz.

[4]) Udv. levéltár »Németországi háborúk« 176. és 177. számok.

Nagy részletességgel emlékezik meg a herczeg az 1757. szeptember 7-én kelt jelentésben a Moys melletti ütközetről, melyben Nádasdy, mint azt már említettem, Winterfeld porosz tábornok seregét megverte. Nádasdy ez alkalommal személyes vitézségét is újból kitüntette s a küzdelemben vállán megsebesült; a seb azonban nem volt jelentékeny s Nádasdyt tevékenységében nem gátolta; ellenben sajnálatos, hogy a leuthení csatáról írt jelentésben a herczeg Nádasdyval, aki pedig itt mint hadsereg-parancsnok működött s nagy tevékenységet fejtett ki, aránylag kevesebbet foglalkozik.

Különösen nagy érdekkel bir ezenkivül Mária Terézia két kézirata, az egyik május 13-áról kelt s Daunhoz,[1]) a másik június 6-án kelt s Nádasdyhoz[2]) van intézve, mindkettő tehát a prágai vereség és a kollini győzelem közti időszakból származik. Az előbbiben tanácsokat ad Daunnak s különösen ajánlja a portyázó hadviselési mód minél kiterjedettebb alkalmazását, mely ha Nádasdy vezetésére bizatik, ugy teljes sikert remél. A másik Nádasdy iránt táplált bizalmának még fényesebb bizonyitványa; itt már a királynő a legközelebb várható döntő csatát tartja szem előtt, mi 12 nappal később Kollinnál csakugyan bekövetkezett, és siker esetére Nádasdynak és csapatainak kegyelemmel és jutalmazásokkal való elhalmozását helyezi kilátásba; minden elfoglalt ágyúért és zászlóért 100 aranyat igér, sőt 2 aranyat minden legénynek, ki rohamok alkalmával az ellenség soraiba betör.

Végre felemlítendő még Daunnak egy 1762. október 19-éről kelt fölterjesztése[3]), melyből kitünik, hogy Nádasdynak a következő 1763-iki hadjáratban való ujbóli alkalmazása, még pedig mint egy felkelő sereg parancsnoka, mely Sziléziát lett volna elárasztandó, tervben volt; de Ausztria szövetségeseitől elhagyva s teljesen kimerülve lévén, a hadjárat elmaradt.

A bécsi kutatásokat a cs. és kir. *hadilevéltár* iratainak átnézésével kellett volna befejeznem, hol az ez időszakra vonatkozó legtöbb anyag felhalmozva van; az idő rövidsége folytán azonban erről egyelőre le kellett mondanom.

Annál nagyobb örömmel fogtam a *Nádasdy grófok családi levéltárának* átkutatásához, melynek a gróf Nádasdy Ferencz tábornagyra vonatkozó része, közel 900 csomag, Nádasdy Ferencz gróf ur ő méltósága valóban rendkivüli előzékenysége folytán, több ládában Budapestre — az országos levéltárba — küldetett, s igy annak átvizsgálására kedvező alkalmam nyilt.

---

[1]) U. o. 181. sz.
[2]) U. o. 180. sz.
[3]) U. o. 173. sz.

Bárha a levéltár anyaga várakozásomat teljes mértékben a elégítette ki, amennyiben a töméntelen iratmennyiségben nylag kevesebb számu oly iratra akadtam, melyek Nádasdy replésének kellő megvilágítására szükségesek lettek volna s lönösen Nádasdynak a cselekvés szinhelyéről való lelépésére ve utbaigazító okiratokat alig találtam, mégis módomban e beigazolni, hogy a családi levéltárak is nagymennyiségű részben igen értékes hadtörténelmi anyagot tartalmaznak, lyek kiválasztása a reá fordított fáradságot bőven megjutalmazza.

A Nádasdy-levéltár iratai most rendeztetnek s ezek közül a rót Nádasdy Ferencz tábornagyra vonatkozók két főrészből, az *iratokból* s a *levelezésekből* állanak.

Az *okiratok* [1]) nagyobbára Nádasdynak a különféle katonai ozatokba való kinevezési okmányait tartalmazzák; a legrégibb 16. október 4-én kelt s Nádasdynak VI. Károly császár által redessé történt kinevezéséről szól; ezt követik a többi kineve- okmányok, melyek Mária Terézia idejéből többnyire két dányban vannak meg, egyik a királynőtől, a másik a császár-, az okmányok német szövege az akkori időben szokásos hosz- dalmassággal, előbb a királyi üdvözletet, majd Nádasdy kiváló ajdonságainak felsorolását s végre a kinevezést tartalmazza. ekhez hasonló a titkos tanácsosi méltóság és a volt Csáky (a veg szerint Czákÿ) huszárezred adományozásáról szóló, a da parancsnokává s végre a Horvát-Slavon és Dalmátországok tjává történt kinevezésről tanuskodó okmányok; az utóbbi igen tes kiállítása által tünik föl.

Kiválóbb érdekkel bir Nádasdynak egy, az okiratok közt solatban meglevő jelentése a Magyarországban és Erdélyben kor állomásozott Beleznay-, Festetics-, Kálnoky-, Splényi-, Des- ffy-, Károlyi-, Ghilányi-, Baranyai- és Eszterházy-huszárezredek apotáról, fegyelméről, katonai képzettségéről és használható- záról. A jelentés, mely datum nélkül van, de az előadottak pján Nádasdy lovassági felügyelősége idejéből, tehát 1752-ből rmazik, felvilágosít bennünket arról is, hogy a magyar huszár- redek az időben kivétel nélkül *magyar* tulajdonosok alatt állot- , továbbá hogy a 10 huszárezredből 9 itthon volt s csak 1 volt sztriában. Nagy jelentőségű továbbá a bánnak, mint országos apitánynak (supremum regni capitaneum) adott *katonai ructio*, mely 57 nagy gyászkeretes oldalra terjed s a bánnak katonai, mint politikai tevékenységét szabályozza. Ez utasítás

[1]) Nádasdy-levéltár Nádasd-Ladányban; okiratok I—XV, Fasc. —92. szám.

mély bepillantást enged a horvát tartományok és a határőrvidék akkori állapotára, s azok viszonyainak, valamint a mult század beli hadügynek tanulmányozására igen fontos okmány.

Míg azonban a levéltár hadtörténelmi jelentőségű okiratokban aránylag szegény, annál gazdagabb a tábornagy korára vonatkozó *levelekben*, melyek száma a 20,000-et bizonyára meghaladja; természetes dolog, hogy ezek közt tömérdek az értéktelen lom, s csupán az üdvözlő s kolduló levelek száma több ezerre rúg; de van azután igen sok értékes is, melyek közül a következők volnának fölemlítendők:

Mária Terézia[1]) császárné és királynétól 16 levél van, részint német, részint latin nyelven. Az első 1744. február 20-áról kelt s értesíti Nádasdyt Lothringeni Károly herczeg rajnai seregéhez történt beosztásáról; a második, 1745. deczember 29-éről, elszólítja a csehországi hadszinhelyről, s tudatja beosztását a Browne vezérlete alatt álló olaszországi hadsereghez; a harmadik királyi kézirat, melyben a királynő Schweidnitz bevétele alkalmából úgy őt, mint a nála beosztott csapatokat kegyelméről biztosítja; a következő levelek, 1758-tól 1762-ig, Nádasdynak részint mint bánnak, részint mint Fehérmegye főispánjának szólanak, s egyetlen tárgygyal birnak: a királyné ugyanis folyton pénzt sürget, hogy a háboru költségeit fedezhesse; az 1778-ból s 1779-ből származó levelek a szervezendő insurrectióra vonatkoznak, de mivel a hadjárat elmaradt, a bennük foglalt intézkedések végrehajtásra nem kerültek.

Miksa József bajor választó egy 1757. dec. 30. kelt levélben köszönetet mond Nádasdynak a kitünő bánásmódért, melyben a parancsnoksága alá helyezett bajor csapatokat részesítette s kéri, hogy azoknak a különféle alkalmakkor, nevezetesen a leuthen csatában tanusított maguktartásáról értesítse.

Lothringeni Károly herczegtől 104 levél van,[2]) mindannyian 1757. év második feléből. E levelek a levélgyüjtemény legbecsesebb részét képezik, amennyiben kivétel nélkül a hadmüveletekre vonatkoznak s nem ritkán bővebb intézkedéseket is tartalmaznak; bárha a csomag felső része el van rothadva, a levelek majd mind olvashatók s kapcsolatban Jahnus, Pálffy, Rédey, Kálnoki és Krottendorf tábornokok leveleivel, illetőleg jelentéseivel, a Lothringeni Károly herczeg parancsnoksága alatt álló hadseregnek 1757. augusztus 19-étől deczember végéig terjedő hadmüveleteire kimerítő, napról-napra követhető, becses adatokat tartalmaznak.

---

[1]) Nádasdy-levéltár: levelezések B. 469.

[2]) U. o. B. 440.

Nagy kár, hogy Nádasdy a korábbi időszakra vonatkozó levelezést is nem őrizte meg ugyan ily teljességgel, mert ekkor a Nádasdy-levéltár a szilóziai háborúk egyik legbecsesebb forrásgyüjteménye volna.

Nagyérdekű még egy csomag, mely Nádasdynak bátyjához, gróf *Nádasdy Lipót* kancellárhoz intézett leveleit tartalmazza; a levelek német nyelven vannak irva s 1741. január 13-ától 1742. január 19-éig terjednek. Nádasdy ez időszakban bátyjával sürüen levelezett, s vele minden kisebb baját is hűségesen közölte. Passából 1741. január 31-én panaszkodik Baranyai tábornok ellen s kéri bátyját, hogy a tábornoki kinevezéseknél protegálja, hogy Baranyaitól szabadulhasson. Márczius 6-án panaszkodik, hogy nincs pénze, a drágaság pedig nagy, mert 1 font hus 10 kr, borjuhus 13 kr; csak a bor olcsó, mert egy itcze kitünő montepolicianer csak 13½ kr, egy általa 10 személyre rendezett vacsora azonban mégis 100 forintjába került. Junius 7-én irja, hogy 12 napig Rómában volt, amikor is a pápától egy szép olvasót és kimérdek bünbocsánatot kapott. Julius 14-én és augusztus 22-én újra kéri közbenjárását kinevezésére nézve, s az utóbbi levélben egész elkeseredéssel ir. A legközelebb következő levél már Brünnből kelt, november 1-éről, s ebben, valamint a következőkben a végbez vitt menetek felől ad értesitést; panaszkodik, hogy csapatai rossz állapotban vannak s létszámuk csekély. November 15-én egy sikerült rajtaütést [1]) beszél el a bátyjának, mely a francziák ellen intéztetett. November 21-én irja, hogy a francziák és bajorok egyesülését meg lehetett volna akadályozni, de nem tehettek semmit, mert Festetics megérkeztét kellett megvárni. Nov. 24-én tudatja hogy málhája elégett s panaszkodik, hogy 6000 forint kára van; panaszolja továbbá hogy a sereg rosszul van élelmezve s fegyelmetlen; Baranyai ezredesnek a muskétások a feje fölül szoktak le a tetőt tüzelni s az őrség nem tudta megakadályozni; a herczeg (Toscana) nem elég erélyes és Neipperg pártja által nagyon befolyásoltatik. November 28-án megköszöni bátyjának, hogy a málháját ért balesetet a királynőnek elmondta, ki neki 500 aranyat küldött; tegnap pedig a nagyherczegtől kapott 1000 aranyat; értesiti, hogy Prága az ellenség kezébe került; panaszkodik ismét az élelem és fegyelem rossz állapota miatt; 14 nap alatt hadosztályuktól 800 gyalogos szökött meg. Deczember 1-én közli a téli szállásokra nézve tett rendelkezéseket; helyteleníti, hogy a csapatok nagyon szét vannak szórva s ha megtámadtatnának, egyenkint könnyen megverethetnének. Deczember 8-án

[1]) Neuhaus elfoglalása a franczia csapatoktól; a rohamot maga Nádasdy intézte a Károlyi-huszárezred élén.

ugyan e tárgyban ír; tudatja, hogy a herczeg által neki adomá nyozott huszárezredet átvette s panaszkodik, hogy annak tiszti kara, ezredestől a hadnagyig, semmit sem ér; a hadbiró pedig valóságos idióta. Deczember 11-én ujra a szerfeletti kiterjeszkedés felett panaszkodik, ha az ellenség megtámadná, nem tudná, mit csináljon; hadtestparancsnokától 10 mfldre van az ellenség, tőle pedig csak 3-ra; értesíti, hogy a bajor választó Prágában magát cseh királylyá kiáltatta ki; reményli, hogy ez csak egy ujabb téli királyság lesz s ezt szivből ohajtja. Január 19-én ujra ezredéről ir, melyben az elharapózott szökéseknek alig tud gátot vetni.

Itt a levelezés megszakad s csak még egy következik 1743. nov. 6-áról Bajorországból s az ottani viszonyokról ad értesítést.

Lipót bátyjától csak 5 levél van 1757-ből.[1] Ezek elsejében, márczius 3-án értesíti Nádasdyt, hogy a császárné a működő sereghez történendő beosztására nézve tett ajánlatát igen kegyelmesen fogadta; az utolsóban junius 12-éről pedig tudatja, hogy külön hadtestet kap.

Nádasdy kegyvesztésére nézve két általa irt levél ad némi gyér világot. Az első bátyjához gróf *Nádasdy Boldizsárhoz* van intézve,[2] s ez az egyetlen tőle származó magyar szövegü levél, melyben 1759. julius 13-áról mellőztetése fölött keserüen panaszkodik, okául pedig az udvari ármányokat említi; de, ugymond »jön ismét ollyas üdő, hogy az érdemesekre is lészen reflexio.« A második 1762. október 27-éről gróf *Nádasdy Lipótnénak szól*[3] s ebből Daun iránti éles ellenszenve tünik ki; egy báni intézkedés forog kérdésben, melyre nézve igy ir: »die allhiesigen Landständ haben nun eine solche Verfassung gemacht, die dem Hof gefallen kann, wann es nur nicht von darumb reprobirt (repoussieret) wird, dass solche nicht des Feldmarschall Daun gemacht hat; es wird dem Daun zweifels ohne verdriessen, dass ich der Canzlei und nicht ihm einberichtet, allein da es Landessache, so habe unnöthig gefunden diese canale (valószinüleg canaille) hievon zu benachrichtigen.« Úgy látszik tehát, hogy kegyvesztését és mellőztetését Daun befolyásának tulajdonitotta.

A történelmi személyektől származó levelezések aránylag csekélyebb értékük:

II. József, még mint főherczeg, 1779. febr. 14-én értesíti,[4] hogy a háború kitörése még nem bizonyos, de a csapatok azért együtt tartandók; ő maga (Nádasdy) a tábori fölszereléssel még várhat.

Daun tábornagytól 5 levél van[5], melyek közül csak a második érdekes, 1757. szeptember 9-éről, melyben a Moys melletti

---

[1] U. o. B. 501. — [2] U. o. B. 100. — [3] U. o. B. 89.
[4] U. o. B. 374. — [5] U. o. B. 227.

utközet sikeréhez gratulál Nádasdynak, s megsebesülése alkalmából részvétét fejezi ki.

A levelezésnek még hátra levő része 4 csoportba volna sorozható:

I. csoportba tartoznak ama, majd kizárólag hivatalos jellegű levelek és jelentések, melyek a Nádasdy *parancsnoksága alatt álló vagy vele együtt működő* tábornokoktól és törzstisztektől származnak, s az egyes csapatok mozdulatairól, vállalatairól, belső viszonyairól tesznek jelentést. Ide tartoznak továbbá az ellenség felől vett különféle tudósítások, a Schweidnitz ostromára vonatkozó nagy számú levél és jelentés, fogoly porosz tisztek kérvényei stb. Ez iratok nagyobb részt az 1756. és 1757-ik évi hadjáratokra vonatkoznak s a hadműveletek megállapítására, sőt igen gyakran a helyzetek megbirálására nézve is igen becses adatokat képeznek.

A *II. csoportba* ama levelek és jelentések volnának sorozandók, melyek a *Nádasdy-huszárezred* időnkinti parancsnokaitól származnak s az ezred 1758-tól 1762-ig terjedő idő alatt viselt dolgairól Nádasdynak, mint ezredtulajdonosnak értesítést adnak. Igyancsak ide tartoznak ama Nádasdy alatt korábban szolgált, vagy vele bizalmasabb viszonyban álló tisztek levelei, melyek Nádasdyt az *1758—1762. közti időben történt hadi események*, különösen pedig csapatjuk viselt dolgai felől értesítik; ez utóbbiak az időszaki jelentéseket Nádasdy felszólítására teszik, mi arról tanuskodik, hogy Nádasdy a háború lefolyását visszalépése után is a legélénkebb figyelemmel kisérte s az akkori időben még gyarló hirlapi tudósítást e jelentésekkel kivánta pótolni, illetőleg kiegészíteni. A hadtörténelmi események megismerésére e szemtanuktól s szereplő egyénektől származó levelek ép oly becsesek, mint az I. csoportbeliek.

A *III. csoportba* oszthatók Nádasdy *ágenseinek tudósításai*. Az akkori időben úgylátszik minden főur egy vagy több ügynököt tartott Bécsben, kik megbizójuk különféle hivatalos és magánügyeit elvégezték, az udvari és egyéb körökkel összeköttetést tartottak s megbizójukat minden őket érdeklő, még oly csekély esemény vagy hir felől rögtön értesitették.

Nádasdy nevezetesebb ügynökei voltak: *Caballini v. Ehrenberg* udvari ágens, ki 1757—1782-ig, tehát majd Nádasdy haláláig, folytatta tudósításait összesen 452 levélben;[1]) továbbá *Fröhlich J.* bécsi ágens, ki Nádasdyt 339 levélben az 1757-től 1762-ig lefolyt hadi eseményekről s katonai hirekről értesitette;[2]) *Sigrinyi János* különösen a Nádasdy visszalépését követő 1758-ik

[1]) U. o. B. 195.
[2]) U. o. B. 294.

év hadi eseményeiről ír részletes tudósításokat;[1]) végre *Babos János*, ki Nádasdynak a bánsági ügyekre nézve volt levelezője.[2]) Babos úgylátszik a magyar cancelláriánál volt alkalmazva, leveleit mind latinúl írja.

Hogy e jelentések természetét megismerjük, fölemlítek egynehányat. *Fröhlich* 1757. márczius 14-én jelenti, hogy Nádasdy hadteste 30,000 főből fog állani. Márczius 18-án adja a cseh hadszínhelyre küldendő csapatok részletes jegyzékét (159 gyalog. 105 gránátos zászlóalj, 18 vértes, 11 dragonyos és 10 huszár ezred stb.). Szept. 12-én gratulál a Winterfelden nyert győzelemhez; a nép az utczán várta a courirt, ki 8 postással jött. Szept. 28-dikán tudatja, hogy Browne meghalt s helyébe valószinűleg Batthányi tábornagy jön. Nov. 21-én tudatja, hogy Schweidnitz bevétele alkalmából ünnepélyes »Te Deum« volt; délután 1 órakor hozta Migazzi gróf ezredes mint futár, 12 fúvó postással, az elfoglalt zászlókat. 22-én írja, hogy a nép nagy örömben van s Nádasdyt dicsőíti stb.

Caballini 1762. január 26-án tudatja, hogy Daun Hof-Kriegsrath-Präsidens lett; május 28-án Zedtwitz tábornok elfogatását s Daun készülődését Sziléziába; auguszt. 23-án az orosz czár detronizálását; 1763. május 13-án, hogy Hadik budai kormányzó lett; szept. 1-én, hogy Polybiust a csapatoknak ingyen kiosztják stb.

Végre a *IV. csoportba* oszthatók a *vegyes tartalmú* levelek, melyek hellyel-közzel szintén érdekes hadtörténelmi adatokat, vagy más följegyzésre méltó dolgot tartalmaznak. Ilyen például *Kaunitz-nak* 1759. márcz. 14-én kelt levele,[3]) melyben a császárné meghagyásából értesíté Nádasdyt, miszerint ő felsége kívánja, hogy a Mária Terézia rend vitézei e minőségüket ne csak czímükben, hanem az őket megillető keresztet *czímerükben* is használják; egyuttal tudatja, hogy a nagy kereszt után járó 1500 frt évi illetmény számára folyósíttatott. Ide tartoznak továbbá a levelek, melyekben különféle állású egyének Nádasdyt hőstettei alkalmából üdvözlik. *Marchese Giovanni Doria*[4]) üdvözli ő »all'occasione della presa di Schweidnitz, e di tante altre glorio-azioni de Vostra Eccellenza«, közli, hogy gyermekei imádkozn »per il bravo General Nádasty«; szórakoztatására küld neki e dalt, melyet az egész városban énekelnek s melyről azt mond hogy »vedra de versi superbi e magnifichi« Kár, hogy e köl mény nem volt mellékelve. Az *egri püspök* udvarmestere útj üdvözölteti[5]), ki a többek közt ezt irja: »ohnwermögend bin i

[1]) U. o. B. 522. — [2]) U. o. B. 131. — [3]) U. o. B. 629.
[4]) U. o. B. 857. — [5]) U. o. B. 532.

das Frohlocken Hoch- und Niederen Standespersonen zu beschreiben: aller orten erhallet Ihro Namen, ja die von denen Dörfern hereinkommenden Bauern schreien auf in den Gässen -- Vivat Nádasty, vivat unser Schutzvater.« — *Benkendorf* báró, ama szász dragonyos ezredek egyikének parancsnoka, melyek Nádasdy parancsnoksága alatt állottak. 1758. október 10-én egy hosszabb levélben [1]) írja Nádasdynak, hogy mennyire tisztelik őt a szász csapatok. A levél oly szép, hogy fordítás által csak veszítene s így egy részét eredetiben közlöm: »on nous avait toujours abusé de la nouvelle flatteuse, que Votre Excellence se laisserait entrefléchir de rependre le commandement; tous le monde s'est donné le plaisir d'espérer du jour au lendemain le retour d'un chef, dont le souvenir ne sera jamais effacé de nos coeurs, et de la perte duquel rien ne peut nous consoler; c'est la voix générale de tous les Saxon, depuis leurs généraux jusqu' au dernier de leurs dragons, et l'illustre nom de Votre Excellence nous sera éternellement respectable, cher et vénérable« és így tovább. Bizonyára szép tanúsága a ragaszkodásnak, mellyel még a szövetséges állam katonái is Nádasdy iránt viseltettek.

Végül még, bár inkább csak curiosumkép, Nádasdy egy különös tisztelőjének levelét említem fel, [2]) ki egy találmányát ajánlja Nádasdynak, mellyel a poroszt biztosan leverheti. A levélíró *Resch Antal* Ferencz carlstadtti postamester, s levelét így kezdi: »Zumahlen der König in Preussen ein Feind, dessen unmenschliches Verfahren nicht in Histori-Büchern zu fünden, da desselben Absehen auf nichts Anderes gereicht, als Laudt und Leith bis zum Abgrund zu verheeren« stb., ennélfogva kitalált ő egy módot, mely olcsó s hatása olyannyira csalhatatlan, »das der Feind nolens-volens die Bataille verlöhre« a mód pedig abból áll, hogy a kiválasztott táborhely a levélhez csatolt rajz szerint aláaknáztatnék s a tábor e fölé állíttatnék; ha azután az ellenség jön, a mieink a táborból megfutván, a táborba benyomuló ellenség az aknák meggyujtása által fölvettetnék; ha kisérletet enged tenni, irja tovább a jámbor föltaláló, ő erre szívesen vállalkozik s csak azt kéri, hogy ha netalán pórul járna a kisérletnél, feleségét a postamesterségből ki ne tegyék. Valóban a derék postamester együgyüsége ép oly csodálatra méltó, mint önzetlensége.

Rosai Horváth Jenő.

---

[1]) U. o. B. 164.

[2]) U. o. B. 357.

ERDÉLY FŐISPÁNJAI.

(1540—1711.)

VI.

Tordamegye főispánjai.

Bikali Vitéz András.

Vitéz András, állítólag György fia.

Nagy Iván szerint [1]) »Vitéz András Szapolyai János nak tanácsosa, Torda vármegye főispánja volt. és nőül vé ciált Koppándy Gergely fiusított örökösét Valkay Ágnes pánd falura is adományt nyert.« 1548. előtt viselte a főispá Neje 1548. és 1557-ki oklevelekben [2]) mint özvegy jő elő.

Bikali Vitéz Gábor.

Vitéz Gábor, András és Valkay Ágnes fia.

Mint Tordamegye főispánja áll 1576. februárban ke vélben, [3]) és egy 1578-beli adatban. [4]) Nagy Iván szerint tar Báthory Kristóf vajdának. Ő lesz azon Vitéz Gábor, ki a krónika szerint 1580-ban halt meg. [5])

Neje ősi Jankaffy Orsolya. Mike genealógiai gyüjte ben mint első neje Almádi Orsolya áll.

Oklevél mutatja Ferencz és Miklós nevű fiait. [6]) Van nevű fia is. Lakhelye Koppánd.

---

[1]) *Magy. orsz. Családai XII. k. 227. l.*

[2]) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tc. App. X. k.*

[3]) Ugyanott *Suppl. VII. k.*

[4]) Hiteles jegyzet gr. Eszterházy János birtokában.

[5]) *Tört. Tár 1880. évf.*

[6]) *Jos. Com. Kemény. Dipl. Tc. App. XIII.*

Cseszeliczki Szilvásy Imre.

másként:

Szilvásy Cseszeliczky Imre.

Szilvásy Imréről két oklevet birunk Báthory István idejéből, melyek sejtetik, hogy gyakran fordult meg a fejedelmi udvarnál, egyik 1574., a másik 1575-beli.[1])

Nagy Iván szerint Tordamegye főispánja 1582-ben. Igy jő elő 1584., 1589. és 1590-beli oklevelekben;[2]) utóbbi szerint egy felterjesztést ir alá e két főispán: »Balthazar Bánffy-Losoncz de Mogyoró, Emericus Cseszeliczky de Szilvás.«

Birtoka volt a Tordamegyében fekvő Magyar-Szilváson.

Losonczi Bánffy Boldizsár (Mogyoróí.)

Bánffy Boldizsár, Bánffy Pál és Báthory Borbála fia.

Neje kecskeméti Patócsy Erzsébet, Gáspár leánya.

Ha jól emlékszem, 1564. Tordán »feria secunda prox. post dominicam Invocavit« kelt levél (Com. Jos. Kemény, Dipl. Tv. V. k.) mutatja mint Tordamegye főispánját.

1588-ban mint consiliarius és a rendek elnöke, igy 1589-ben is (Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XIII. k.) jő elő és 1590. és 1596-ban is mint consiliarius és főispán szerepel.

1597-ben néhai.

Gyermekei: Margit, Judit, Borbála, Anna, Zsuzsa.[3])

Gerendi János.

Gerendi János, az altorjai Mike Sándor gyüjteményében levő táblázaton György fia.

Neje a fönt idézett kutforrás szerint somkereki Erdélyi Kata, a Bertalan leánya.[4])

Az 1585-ik év elején a fejedelmi itélő tábla assessora. (Com. Jos. Kemény, Dipl. Tv. App. XIII. k.)

[1]) *Tört. Tár 1883. évf.*

[2]) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. V. k. — App. XIII. k.*

[3]) A »Turul« I. kötetének I. füzetében a Nagy Iván által közölt (24-ik lap) táblázaton nincsenek felhozva sem felesége, sem gyermekei, kik: *Margit* elsőbben Bodoni Istvánné, azután bog. Bogáthi Menyhértné, végre (1613.) korotnai Alia Farkasné: *Judit* Borsovai Zsigmondné, azután (1613.) Szikszai Györgyné: *Borbála* brenhidai Huszár Istvánné: *Anna* gyekei Wesselényi Boldizsárné; *Zsuzsa* keresdi Bethlen Gergelyné, azután uzoni Béldi Kelemenné.

[4]) Kemény János szerint E. Bertalannak Kemény Katától leánya. Ugyan Kemény szerint Gerendi leányát Rákóczi Zsigmond vette nőül.

1592-ben mint Tordamegye főispánja szerepel.

Az 1594. május 12—22. tordai országgyűlésen, melynek egyik t.-czikke: »legelőször azért, ez mostani időnek szükségéhez képest, tetszett ez, hogy az országnak egy fizetőmestere legyen, ki az ő maga értelméből és itéletéből fogadjon lovagot, gyalogot az ország praesidiumára, ez elmult articulus tartása szerint«, Gerendi Jánost az ország egyenlő értelemből fizetőmesternek választotta. (Erd. Országgy. Emlékek III. k.), Bethlen Farkas Historiájában: »Aerarii curator, stipendiorumque militibus exolvendorum distributor Joannes Gerendius, vir prudens rerumque usu in nobilitate Transylvana clarus.«

Ez 1594-ki évben azok közt áll, kiket Báthory Zsigmond ez évben notáztatott. Ő Gyulafejérvárra kerül börtönbe, azután számüzetett: »Joanni Gerendio ob respectum Sigismundi Rakoczii, quod gener ipsius fuisset, vita est condonata« (Wolfg. Bethlen, Hist. III. k.) Magyarországon Rákóczi Zsigmondnál tartózkodott; egy 1595-beli jelentés szerint ott halt meg (Archiv. I. k. 1853-beli évf.) Notáztatása idejében is főispán: »vir animi et corporis dotibus exornatus«. Az ő gerendi részbirtokát notáztatása után Jósika István kapta. [1])

Mogyoró Bánffy-Losonczi Gábor.

B. Gábor, Bánffy Pál és Báthory Borbála fia.

Egyik neje Sombory Borbála, kit 1591-ben mátkásított el magának. [2]) A másik?

Torda megyében Magyar-Régen, Beresztelke és Mogyoró helységekben látjuk mint birtokost 1587-ben.

E megye főispánja 1597. máj. 10-ki oklevél szerint s ekkor consiliarius is. *(Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. VII. k.)*

1598. aug. 22. a szászsebesi táborban, a Báthory Zsigmond visszajötte után, a tanácsosok és főrendek közt találjuk. (Erd. Országgy. Emlékek IV. k.)

[1]) Megjegyzendő, hogy a szász-erkedi (Kolosmegyében) cath. templom kriptájába van temetve egy Rákóczi Magdolna, ki előbb Bozási Miklóshoz volt, azután *Gerendi Jánoshoz*, és 1599-ben április 1-én holt meg.

Nb. Egy 1587-beli lajstrom szerint a Dobokamegyében fekvő Serling falu dézmaárendájából részt kap két Bozási ivadék és *Gerendi János*, hasonlóképen Sz.-Erkeden is.

Nem lehetetlen, hogy Rákóczi Magda a számüzött Gerendi János második neje; azonban hajlandóbb vagyok hinni, hogy Magda férje az a Gerendi János, ki Báthory Endrének Mihály oláh vajda elleni ütközetében Sellenberknél 1599. okt. 28-kán esett el.

[2]) Egy 1587-beli lajstrom gyanittatja, hogy ekkor már neje.

1599-ben ő az egyik követ, kit Báthory András a lengyel ...lyhoz küld: »Senatorum unum, splendore familiae, heroica cor... figura, et prudentia summa insignem virum.«

Az 1600-ik évben is előjő mint consiliarius, de ezután többé ...sát nem találjuk. [1]

Bikali Vitéz Miklós.

Vitéz Miklós, állítólag Gábor és ősi Jankaffy Orsolya fia. [2] Nagy Iván által is (Magy. orsz. Családai XII. k.) csak ...t Tordamegye főispánja van felhozva, és nem Kolosmegye ...ánjának. Gróf Kemény József Diplomatariumában egy oklevél ...onata van, mely szerint Vitéz 1594. nov. 25-kén végrendeletet ...itett a táborban, mely Lippa ellen volt küldve, és a kivonat... az áll, hogy ekkor ő consiliarius és *Kolos*megye főispánja; e ...rendeletet 1602. márcz. 9-kén megerősíti Báthory Zsigmond. ...ebben is »alias consiliarius et comes comitatus *Kolos*.« Ez ...hanem tollhiba, mert későbbi oklevelekben Tordamegye főis... czímével fordul elő. Valószínűleg Gerendi János notáztatása ...a, 1594-ben kerül e polczra. Így 1598. (Erd. országgy. Eml. ...k.), 1599. és 1600-beli oklevelekben láttam.

1598-ban, mikor Báthory Zsigmond Erdélybe visszajött, a ...delemhez állott.

1599. jun. 26-án ő volt az egyik biztos, ki előtt Mihály ...vajda Báthory Andrásnak a hűségesküt leteendő volt.

A császári biztosoknak a császárhoz Fejérvárról 1600. április ...kén írt levelök Vitézre vonatkozó kivonatja ez: »Armani Péter ...nk volt s azt adá tudtunkra, hogy Mihály vajda csakugyan ...l küldötteket Felségedhez és pedig egy oláhot és erdélyit, ...éz Miklóst«. Ugyan a biztosok 1600. április 21-ki más levelök ...ínt: »Ama tanács következtében, hogy maradjon meg Fged ...ége mellett a vajda, tudtokra adá a kertben, a nekünk adott ...entia után, hogy elhatározta Vitéz Miklóst kiküldeni Felsé... ...hez. Kornis ezt nagy bajnak tartja, mert ez a Vitéz Miklós ...szen a vajda embere, a ki a keresztyénséggel sem gondol, min... csak gonoszságon töri fejét s mindent, a mit Fgedre nézve ...rezőt beszélnek az országban, a vajdának besugja.« (*Tört. ...r 1884-ki évf. II. f.*)

1600. nyarán ő volt, ki rendre járva a főurakat és nemese... ...rávette, hogy Mihály vajdához visszaálljanak. Mihály vajda ...ta meg őt: »Nicolaum Vitéz unum ex celebrioribus hominem,

[1] *Magy. Tört. Tár XVIII. k. 34. l.*

[2] Hogy Vitéz Miklósnak Ösben birtoka volt, következtethető egy ...87-beli dézsmaárenda lajstromból.

profusa eloquentia et ad omnes fortunae casus alterum Achatem, linguae etiam valachicae gnarum, ad domos nobilium et residentias singulorum publica fide mittit.«

Nagy Iván, kutforrást nem idézve, irja, hogy nagy része volt Miriszlónál (1600. szeptember 18.) Mihály vajda megveretésében.

1601-ben ismét Báthory Zsigmond hive lett.

1602-ben Besztercze városa parancsnokává neveztetett ki. E várba zárkózott csapataival Basta elől, hol erősen védve magát, miután azt feladni kényszerült, a kivonulás után Budaknál a Basta vallonjai egy része megrohanta, s ott megöletett febr. 24-én.

Neje Petrichevich Horváth Klára.

Kápolnai Bornemisza Boldizsár.

(Lásd Fejérmegye.)

Bornemisza Boldizsár, Farkas fia.

1573-ban Báthory Istvánnak ételkfogója.

1575-ben Békés Gáspár pártján áll; kimenekülvén Erdélyből, birtokaitól megfosztják. Később megengedték, hogy hazájába visszatérjen.

Neje Patócsy Anna, mely nő után sok birtoka volt Erdélyben.

1587-ben az országban találjuk, és »nagyságos« czimmel fordul elő neve. Udvari tisztséggel volt-e felruházva, vagy más tisztséggel-e, azt ki nem mutathatjuk.

Az osztrák házhoz szító volt. Mária Krisztierna idejében consiliarius. Gyanítható, hogy a consiliariusságot már 1594-ben kapja. Fia is 1600-ban a császár szolgálatában állott, alkalmasint mint apród (Tört. Tár 1884. évf. I. f.)

1600-ban visszakapja a Báthory István idejében elkobzott birtokait. Ez évben azon bizottság vezetője, melyet a rendek Rudolf császárhoz küldöttek.

1601-ben őt küldte Basta Szebenbe az erdélyi urakhoz, hogy a császár hűségében azokat megtartsa.

A császár pártján maradt Báthory Zsigmond harmadszori bejövetele után is.

Torda vármegye főispánságát birta ez időben. De hogy az előbbi két főispán közül melyiknek utódja; hogy elmozdított, vagy leköszönt, vagy elhunyt főispán helyét nyerte-e el, biztosan nem állíthatjuk. Főispánságától Báthory Zsigmond fosztja meg 1602-ben márcz. 27-kén. Báthory levele gyanittatja, hogy Bornemisza a császár által volt kinevezve. En hajlandó vagyok őt a Bánffy Gábor utódjának tartani.

Ő Székely Mózesnek ellenese volt. Mint consiliarius szere- a német uralom alatt is és ez időben Fejérmegye főispánja is. eskai és Rákóczi Zsigmond alatt is ekként szerepel.

Meghalt 1608-ban febr. 23. Kolozsvártt.

Gyermekei: Zsigmond, Zsuzsánna és Judit.

NB. Az 1603-beli biz. javaslatban: »Bornamizza der *Arianischen* ten stark anhengig.« *(Erd. orsz. Eml. V. k.)* Vajjon unitarius-é? bisz Bornemisza Farkas reformatus. Lásd *Régi Magy. könyvtár 36. l.*

Kövesdi Sarmasághy Zsigmond.

S. Zsigmond, az 1589-ben elhalt Miklós és rozs. Kun Anna és Révay Anna mostohafia.

Atyja halála után külföldre ment utazni.

Nagy Iván (M. Cs. X. k.) irja, hogy 1581. óta Torda vármegye főispánja. Más is felemlíti mint 1594-ben, 1597-ben főispánt. nézetem szerint ezen állítások tévesek.

Mint Báthory Zsigmond secretariusa ir alá, 1596. máj. -kán kelt. fejedelmi levelet.[1]) Báthorynak 1597-ben a hetruriai tzeghez küldött követje. ekkor is secretarius, mert 1598-ki levelen is így áll (Jos. Com. Kemény, Codex Transsumptorum). szerint ezen évek alatt nem lehetett főispán. Vélekedésem sze- ez időben Tordamegyében ő nem volt birtokos, csak 1598. án, Jósika István özvegyének nőül vétele után, lett azzá.

Követségben járt Mihály oláh vajdához is, honnan visszatve, az 1598-ik évben, mikor Báthory elhagyta Erdélyt, ő is vele rozott, kinek egyik legmeghittebb híve.

Báthory visszajötte után Sarmasághy volt az, kit Báthory dre bibornokhoz küldött, ki által a bibornokot Erdélybe hivatta, gy kibéküljön vele.

1602-ben márcz. 27-kén Báthory Torda vármegye főispánnak nevezvén ki, azon helyet nyeri el, melyet »antea Balthasar nemisza obtinuit.«

1603-ban a gyulafehérvári országgyülésen azon követség gává választották, mely a császárhoz Prágába küldetett, s künn bb hóig tartózkodott.

Az 1604-ik évben őt, a jeles »humanitatis studiis et majorum nobilitate, suaque virtute conspicuus« férfit hamis vádakra, Markó vajda koholt vádjára, Basta elfogatta, vasra verette s ő is nagy veszélybe került. 5 hónál tovább volt fogva Szathmárban.[2]) A főurak közül, kik szabadulása kieszközlésében köz-

[1]) *Történ. Tár 1883. évf. II. f.*

[2]) Ki volt fogsága alatt a helyettes vagy kinevezett főispán??

bejártak, Kornis Boldizsár közbejárása használt legtöbbet, kihez azért Sarmasághy holtig hálás volt. 1604-ben octób. 4-kén Gerendről, hol nejével Füzi Borbálával, Jósika István özvegyével lakott, Kornishoz »innocentiae testimonium« szerzése végett irt levelében háláját így fejezi ki: »Tu mihi Pater et Mater es«. Azután saját nyilatkozatából ugylátszik, a karánsebesi és lugosi bánsággal volt megkínálva, de azt nem fogadta el.

Tordamegye főispánja Bocskai [1]) és Rákóczi Zsigmond alatt is. Az előbbi alatt ily minőségben 1606-ban a kassai gyűlésre küldött követség tagja; az utóbbi alatt 1607-beli adat mutatja. Tán utóbbi alatt lett consiliarius is.

A Báthory Gábor fejedelemsége alatt is a föntebbi tisztségekben szerepel. A Kendi- és Kornis-féle összeesküvésben részes; az 1610-ki pártütő urakat felhozó krónikairó [2]) róla márczius 25-re ezt irja: »Sarmasághi elszaladván«. Ekkor veszti főispánságát. Kün Báthory megbuktatásán működött. Kendi érdekében mint ügynök járt a szomszédos fejedelmek egyikénél, de azután bejött Erdélybe s itt felfedezé Kendi terveit. [3]) Notáztatott 1612. május hóban a szebeni országgyűlésen. E nota alól Bethlen Gábor idejében 1614. elején fölmentetett. Számüzetése után ugylátszik a kassai kamaránál consiliariussá tétetett. Báthory kiengesztelődött irányába; Sarmasághy irja: »de halála előtt azzal is amnistiánk lött vala; jó uram lészen vala, ha élhet vala.«

Bethlen fejedelemnek a consiliariusi esküt letette, s nemsokára mint a császárhoz küldött követség egyik tagja, hosszasan szerepel; »1613. nov. küldé az ország.....Sarmasági Sigmondot.... követségen az német császárhoz frigy kötni.« Ekkor a császár által ő Linczben egyideig le volt tartóztatva, és mint Szilágyi írja, a linczi titkos tanács Sarmasághy megnyerését a császárnak »oly melegen, de mint az eredmény mutatja, sikertelenül ajánlotta.« Visszatérte után csakhamar, a császárral még folytatandó tractatusra, az 1614. szept. 27-kén Gyulafejérvárt megkezdett országgyűlésen megválasztották egyik követnek. 1615. tavaszán márcziustól fogva májusig Nagy-Szombatban folytak a tárgyalások, és ez utóbbi hóban a fejérvári országgyűlés utolsó napjaiban hozta magával a békeokmányt.

Bethlen fejedelem alatt Sarmasághy nem Tordamegyének, hanem Krasznamegyének főispánja. Az erdélyi országgyűlésen 1615. máj. 18-kán aláírása: »Sigismundus Sarmasághy de Keovesd

---

[1]) *Volfg. Bethlen, Hist. VI. k. 395. l.*

[2]) *Segesvári B. krón.*

[3]) Báthory Gábornak 1610. szept. 15. kelt levelében *(Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. Supl. IX.*, főispánnak czimezve áll, de az adat téves lehet.

consiliarius et comes comitatus Crasnensis« (Erd. Orsz. Eml. VII k.) E méltóságot nem rég nyerhette, mert az ez év előtti okleveleiben csak consiliariusnak irják és a császári követek 1614. máj. 15-kén Kolozsvártt kelt okiratában, hol mint Bethlen követe áll, egyszersmind: »S. C. Rque Mtis camerae Scepusiensis consiliarius.« [1]) E kamarai hivatalra nézve saját sorai: »kassai kamorán való állapatocskámat is nem kevés kárommal elhagytam ő nagáért (Bethlenért), hogy liberiusb szolgálhatnók, és kétfelé ne lennék foglalatos tisztheli szolgálatban.«

1616-ban a Homonnai pártjához csatlakozik. Junius 21-kén még a fejedelem alvinczi táborában találjuk. Midőn híre járt, hogy ő is gyanúba van véve, audientiát kért a fejedelemtől, s a fejedelem részéről megnyugtatást nyer. »Igy nagy bátran s vigan jövénk fel az uton Lippától,« és gerendi házához jöve, majd megtudván Szilvási Boldizsár elfogatását, s miután Szilvási házánál volt »marháit« ekkor nem akarták kiadni, megrettent, s ennek következtében irásbeli kérelemmel a fejedelemhez folyamodott assecuratoria végett »könyörögvén, hogy küldene assecuratoriát ide mediante, és én mindjárt elömennék törvénre, csak törvénteen ne bántana ő nga.« Ezalatt kiment kövesdi birtokára, s oda várta a fejedelem válaszát. De nehány nap mulva foglalók jövének házához, mit idejében vevén észre, kiszökött Ungvárra Homonnaihoz, miről Thurzóhoz Ungvárról jul. 7-kén irt levelében ezeket mondja: »Én is a veszedelem előtt kijövék, csak paripákon akarván Kassára jöni, de a vármegyék motusit értvén, hogy az nagy méltatlan veszedelmet kerülnék, abba ne incurrálnék, ide Ungvár felé térék fejem oltalmazásáért egynehány napig, mig alkalmatosb helyet találok.« [2]) Thurzóhoz irt levelében ártatlanságát bizonyitgatja, kihez pártfogásért folyamodott: »Nagodtól telvén meglehet, ő nagával a fejedelemmel végezze el, ne rontson el ő naga szép gyermekimmel, keserves feleségemmel.«

Bethlen Gábornak a Sarmasághy jul. 7-ki levele után csak egy nappal később, julius 8-kán irt egyik levelében következő sorok állanak Sarmasághyról: »immár mostan (Sarmaságinak) egy levelei akadtak kezemben maga keze irási, melyekből világosan megtetszik és bizonyosodik, hogy nálánál nagyobb áruló nem lehetett, szokott mesterségét nem hagyhatta; de immár ismervén Magyarországban is, talán érdeme szerint fogják becsülni ott is a hol jár.«

Noha Sarmasághy Bethlentől assecuratoriát kapott, és a gyulafehérvári országgyülésre megidéztetett, főként azért, hogy miért

[1]) *Erd. Orsz. Eml. VI. k.*

[2]) *Erd. Országgy. Eml. VII. k.*

ment Ungvárra fejedelme ellenségéhez, a gyűlésre meg nem jelent. Ekkor kövesdi birtoka már le volt foglalva. October 28-kán fejezték be perét; elmarasztalták őt saját levelei alapján, mint ki most is Homonnai mellett van, s a megidézésre sem jelent meg.

1616. novemb. 9-kén Nagy-Bányán »in castris Hajdonicis« találjuk. A hajduvitézek nevében, mint Szilágyi Sándor írja, még nov. 4-kén egy mocskos proklamációt bocsátott ki Erdély rendeihez, felhiva ezeket, hogy a Bethlen által nyakukra tett igát rázzák le; saját neve alatt pedig nov. 9-kén, midőn nótáztatásáról értesült, Dóczyval is tudatta közeledésüket Erdélyhez s benyomulásukat. Az általa vezetett eredetileg Gombos András-féle had háborítlanúl ért Deésig, itt nov. 20-kán a Kamuthi Balázs consiliarius és Doboka megyei főispán vezérlete alatti haddal megharczolt és megveretett. Sarmasághy két sebet kapott s elfogatott.

»22. novemb. hozák Sarmasági Sigmondot Kolosvárra fogva a városházához, de azután tarták az Elek Márton házánál, onnét vitték ismét Szamosujvárra.«

A notázás utján birtokait vesztett Sarmasághynak két fia maradt hátra.

Mint árulót említi fel Kemény János.

A szamosujvári fogságból kiszabadulva látjuk, sőt szereplőnek is találjuk: 1622. jul. 1. napján Fejérvártt a fejedelemnő, Károlyi Zsuzsánna, gyászszertartásán az ország köszönetét és gyászát tolmácsolta. [1])

Gróf Lázár Miklós.

[1]) *Erd. Országgy. Eml. VIII. k. 12. l.*

KÜLÖNFÉLÉK.

AZ EGYKORI ERDÉLY NEMZETI SZINEIRŐL.

Azok előtt, a kik az alkotmányhoz — a mint kell — szigon s alkudozást nem ismerőleg ragaszkodnak, méltán tűnhetik hogy ma, s ép a mostani viszonyok közt, magyar tudományos lésben, nem daco-román s nem ó-szász, *Erdélyről* tart felolva-. Megnyugtatásul kijelentem, hogy én az 1848. előtti történeti lélyt értem, s annak nemzeti színeiről szólok. Én ma az egykori lélyt csak azon 16 vármegyében ismerem,[1]) melyek a magyarágiakkal szervezetökben s politikailag elválaszthatlanul s ldhatlanul egyek s ezen törvényhatóságok törvényes és alkotyos közös neve: *Magyarország*. Azért használom a történeti ntőségű »vármegye« kifejezést, mert a megcsonkított »megye« rossznak tartom, minthogy az által törvényhatóságaink épen emző történeti legszebb vonásukat vesztik el.

Az is különösnek látszhatik, hogy ily egyszerű kérdést tudonyos felolvasás tárgyává tettem, holott egy nemzeti állam színe ány szóban kifejezhető. Ez igaz. Nem kell messze mennem, péltképen Magyarország 1848-ki XXII. t.-czikke 1. §-át idézhetem, ly azt mondja: »*A nemzeti szín és ország czímere ősi jogaiba* szaállittatik,« ismét a 2. §-t, mely rendeli: »*hogy a három* nü *rózsa polgári jelképpen újra felvétetik*...« Íme a nagy agyarország czímer- és szín-kérdése néhány sorban tisztázva szem elé van állítva. Erről valóban lehetetlen felolvasást tani.

Másként áll Erdélynek mind czímere, mind kifestési színe rdése. A tisztelt társulati gyűlés és hallgatóság jól tudja, hogy ár az első szó: *Erdély*, ma már vitás kérdés, bár léte mellett agyarországnak ezer éves története tanúskodik. A rumän történetnyomozók másképen kezdik nevezni. t. i. *Ardelion* görög szóból umänül *Ardealu*-nak. A második szó: *Ország* szintén vitás. A

[1]) 1876. XXXIII. t. cz.

rumän tudósok a Tiszáig terjedő földterületet értenek alatta, s Daco-Romániának állítják és tanítják; holott Magyarország államszervezete, nyolczszázados írott alkotmánya és a történetírás minden kételyen felül helyezte, hogy az a magyar nemzeti és vegyes házi királyság alatt, Magyarország *erdőn túli kiegészítő része* volt, nem önálló ország, tehát külön czímere és külön színe nem lehetett. A nemzeti fejedelemség korszakában ellenben, az összes törvények és az egész alkotmány-rendszer bizonyítása szerint, *Erdélyország* és nem Daco-Román ország volt.

Harmadik nagy különbség Erdély és más országok közt az, hogy abban a nemzeti és vegyes házi királyság korszakában nem egy, de három alkotmány által egyenjogosított nemzet, s azoknak három külön nemzeti és politikai tartományterülete volt a király és ország által biztosított önkormányzattal: a magyar, székely és szász nemzet. Magyarország kétfelé válása s a nemzeti fejedelemség megalapítása után ezek hárman egyesülve alkották Erdélyország szövetséges kis államát, mindenik külön czimerrel kezdett élni, s azt külön színnel festetni. Ebből világos, hogy itt egy nemzeti czímerről s egy országos színről beszélni nem lehet, hanem háromra kell a vizsgáló figyelmének szükségképen kiterjedni.

S ha e czímereket és színeket s azok egymás mellé miként helyezését és kifestését törvény vagy százados gyakorlat megalapította volna, és sem közjogilag, sem czímertani tekintetben egyikhez sem férne kétség: itt határ lenne vonva a további nyomozódásnak, s tudományos elmélkedések szüksége nem forogna fenn. De sajnosan jegyzem meg, arról: hogy Erdély egyenjogú három törvényesen bevett nemzetének czímere és azok színe egy országos közös czímerben közjogilag miként voltak egyesülve s egymás mellé helyezve? a történelemben a habsburg-lotharingiai ház uralkodásáig majd semmi positiv tájékozás nem található; a létező egy-két czímertani műben sincs iránta felvilágosító útmutatás, és így az országos czimer és annak színei mivolta iránt nem alapot csak a vele élés és gyakorlat [*usus et consuetudo*] nyújt, s mi magyar jogfelfogás szerint némelykor irott jog és törvény erejével bír.

Az irodalomban Erdély és az erdélyi három nemzet czímeréről a következő önálló művek és újabb tudósítások vannak.

Benkő József: *Transsilvania Generalis* című, 1777-ben megjelent műve I. kötete 38—43 lapjain le van irva Erdély czímere, a Nagyfejedelemségről kelt kir. oklevél alapján, a miről a gondviselésem alatt levő eredetiből hátrább új adatok nyomán új irányban és szempontból fogok szólani. Dugonics András: *A Magyaroknak Uradalmaik* s. a. t. című 1801. megjelent mű 50-ik lapja melletti ábrákon Erdély kétféle czímer-rajzát közlött

...ius József [*később báró*]: *Die Wappen und Siegel der Fürsten ... Siebenbürgen* című 1838-ban megjelent művében bőven szól ...dély czímeréről, s ugyan ő egy később 1844. kiadott: *Historisch-...alogisch-Geographisches Atlas* czíműben is említi. Én is írtam *...erdélyi országos czímerek Történetéről* a *Századok* 1867. évi ...ámában a 336—352. lapokon.

Czímertani tekintetben megemlítem Erdély pénzeinek a ...chenyi-féle *Catalogus Nummorum* XVI-ik táblájáu látható ...önböző érmek erdélyi országos czímereit, úgy a dr. Érdi János ...2-ben megjelent *Erdély Érmei* czímű műve képatlaszán job-...kn a Széchenyi-Catalogus nyomán közlött érem-czímereket.

E forrásokból azonban a tanúlni vágyó csak a czímerekről ...lja meg a kívánt felvilágosítást; a czímer-paizs mezőinek fel-...tása, egymás mellé helyezése és színezése iránt Dugonics művén ...ül egyben sincs a legkisebb utmutató tájékozás is. Ő a *hetedik* ...mu czímerpaizs közlésénél a czímerről ezt irja: »Erdély czímere ...mezőre oszlik: az alsó veres mezőben hét halmocskán hét kas-...y — a szászok czímere, felül jobbra (nem heraldikailag értve, ...mint a nézőnek a látás elébe tüntetí) a székelyeké a növekedő ...ld, balra ugyanazoké a nap, aranymezőben a magyarok sasa ...y karuly madara. A *nyolczadik* számú czímerpaizsról pedig ...ír: ez három részre osztott paizs, a hegyes csúcsban végződő ...arany mezőben a hét dombra épült hét kastély — a szászok ...mere, a felső, elválasztott két kék mezőben, jobb felől felül a ...alól az új vagy növekedő hold a székelyeké, balfelől a magya-...jobbra néző fekete sasa vagy a karuly *(Astur)*. stb. Ez író ...t egyik leírásában a magyarok czímere mezejét írja arany-...gának, a szászokét vörösnek; a másikban mind a magyarokét, ...d a székelyekét kéknek, a szászokét aranysárgának. Az első-...a székelyek czímere mezejének színét nem mondja meg, a ...sodikban a magyarok és székelyek czímere mezejének színét ...iránt kéknek írja, de forrását nem mondja meg, s azért tudó-...sa nem teljesen megbizható. Dugonics czímertani tévedé-...: két mező egy színre festése, a mezőben a magyaroknak, mint ...nemzetnek legalól helyezése, a székelyeket illető mező színének ...llőzése, a magyarokénak kétképen adása — szakértők előtt ...ő tekintetre nyilvánvalóvá lesz. Szint oly czímertani botlás a ...vész vagy utasitója részéről az, hogy 1837. V. Ferdinánd király ...fejedelem emlékpénzén az ország czímerét két mezőre osztot-..., az egyikben a magyarok és székelyek hármas czímerét, a má-...ba a szászokét helyezvén el, s a kétfelé osztó széles vonalat — ...endát — üresen hagyván.[1])

[1]) *Erdély Érmei.* Dr. Érdi János. stb. XXIV. tábla 6. sz.

A végeredmény az, hogy Erdély czímeréről s czímere színeiről sem tiszta, végrehajtott törvény nincs, sem a történelem és irodalom a tudnivágyót kielégítőleg tájékozni nem képes. A mint fenn érintve volt, egyedül a szóban levő czímerek és színek mult századbeli használatának történeti állása s megismerése az, a mi némileg biztos támpontot nyujt, a mit tehát röviden érintenem a czél kivánja meg.

Hogy Erdély czímerével miért foglalkozom ily hosszasan akkor, midőn nemzeti színeiről tartok felolvasást, azt hiszem elegendő okúl szolgál az, hogy — a mint tudva van — a czímer színeit nem a képek *(figura)* színei, nem a paizs vonalai vagy diszítése, de a mezők színe határozza meg.

A nemzeti és vegyesházi királyok pecsétein semmi nyoma nincs sem Erdélynek, sem czímerének. Az Erdélyt kormányzó királyi herczegek és vajdák pecsétein szintén nem található fel egyik se. Ez az első királysági korszakok tanúsága... Boeskai István, Bethlen Gábor és I. Apafi Mihály pénzein ott van a három nemzet czímere, Rákóczi Zsigmond és Báthori Gáboréin csak a magyaroké és a szászoké láthatók; de Erdély, mint ország, még különválása után sem használt országos köziratain országos czímert és pecsétet 1612. előtt, hanem az anyaországéval élt. A Báthori Gábor fejed. után következők is oly különböző czímereket és pecséteket használtak, hogy 1659-ben Barcsai Ákos fejed. alatt azon okból: »*mivel az országnak nagy kárára volt, hogy nem volt bizonyos pecsétje, a Szász-Sebesen hozott III-ik t.-czikkben meghatároztatott, hogy a fejedelem készittessen az országnak pecséteket, s rajta legyen a magyarok pecsétje a fél-sas, a székelyeké a nap és új hold, a szászoké a hét kulcsos város (vagy az azt jelképező hét bástya), a magyarországi részeké a négy folyó és kettős kereszt.*«

Itt látjuk legelébb törvény által megnevezve az országot alkotó három nemzet czímerét, de azok színét nem.

Erre nézve két út látszott előttem az öntájékozásra nézve sikert igérőnek: *egyik* az, hogy a nemzeti fejedelmek alatt kelt nagy számú kiváltság- és adománylevél függő pecsétjét megvizsgáltam a végre, hogy meggyőződjem: ha van-e határozott elv és következetesség a zsinórok színei összeállitásában? S úgy találtam, hogy nincs. A pecsétek néha, a magyar három színű — veres, fehér, zöld, — máskor az erdélyi kék veres és aranysárga színű zsinórokon függöttek. Báthori Gábor erdélyi fejedelem alatt 1609-ben s Bethlen Gábor fejed. alatt 1619-ben a magyar három szín mellett a kék és aranysárga erdélyi szín is benne volt a pecsétet tartó zsinórfonadékban. II. Rákóczi György alatt 1649-ben a magyar háromszín mellett benne volt a fekete színű selyemfonal is, a mi

a czímertani szabályokkal ellentétben áll; mert a fejedelmi iroda kiadója, minden hihetőség szerint, a magyarok fekete sasa színét akarta vele ábrázolni. János Zsigmond alatt 1560-ban s Báthori Zsigmond korában 1596-ban a lilaszín is volt használatban, a mi a czímertani szabályokkal szintén ellenkezik, mert azok csak egyszerű és határozott színek használatát engedik meg.

A *másik*, a miből tájékozást kivántam szerezni, a nemzeti fölkelésekkor *(insurrectio)* használt zászlók színe kinyomozása. Hogy a nemzeti fejedelmek alatt az országnak volt zászlója, s mikor a fejedelem hadba indult, azt tábora előtt vitték, az egykoru krónikairók följegyezték; de színeiről csak annyit irtak, hogy nagy aranyas zászló volt. Egy a Mária Terézia fejedelemasszony korabeli (1741—46. évközi) fölkelési zászlót a székely határőrség felállításakor 1765-ben az erd. kir. kormányszék a maga levéltárából nyugta mellett — a mi ma is megvan — annak huszárezrede számára adott át egy kiküldött huszár tiszt kezébe; szine azonban nincs leírva sem a levéltári *leltár*ban, sem a nyugtában. Ugyanazon nemzeti fölkeléskor használt, s a háború végén a kir. kormányszék levéltárába letett három erdélyi fölkelési zászló a levéltárnak 1873—74-ben Buda-Pestre szállításakor az erdélyi muzeumnak adatott át — azoknak sincs színleírása. Innen tehát felvilágosodnom szintén nem lehetett.

Az erdélyi czímerekről hozott 1659-ki törvényen is akkor mindjárt csorbát ejtett az, hogy a magyarországi részek vármegyéi nem csináltattak maguknak pecsétet, hanem az erdélyi vármegyék pecsétfeliratába magukat is bele foglaltaknak tekintették s a négyes czímer helyett hármas lépett életbe; a színeknek azelőtti, változólag alkalmazott gyakorlata, a törvény kelte után is fennmaradt, a törvényhozás és kormány mindkettőt elnézte; az országos czímer- és pecsét-ügy s a függő pecsétek zsinór-színei, a mint fennebb láttuk, oly változólag használva maradtak fenn 1765-ig.

Ez évben nov. 2-án (a kezeim alatt levő egyik eredeti arany pecsétes oklevél-e napon kelt) Mária Terézia királyné és fejedelemasszony Erdélynek »*Nagyfejedelemség*« czímet és a három nemzet czímereit egyesítő új kifestett országos czímert adott. A czímerek a törvényben meghatározottak voltak. A paizs két elválasztó vonallal három mezőre van osztva. A felső sötétkék mezőben a székelyek, az alsó arany mezőben a szászok czímere van. A két mezőt elválasztó gerendán, a mi a közép mezőt teszi, a magyarok fekete sasa álló helyzetben. A gerendát érczszínnel szokás festeni; itt a művész veres festékkel vonta be, figyelemmel lévén ama czímertani szabályra, hogy érczre ércz színnek jőni nem lehet, s hogy a veres szin, mint a magyar vármegyék szine, a

czímerben meglegyen. A paizs felett fejedelmi süveg van, melyen hegyes arany sugarakkal és virággal ékesített korona vesz körül; a süveg tetején arany gömb — a *birodalmi alma* —, melyből egyes kereszt emelkedik ki. A czímerben levő mezők miként beosztása s azok színe sem a királyok, sem a nemzeti fejedelmek alatt meghatározva nem volt; de a történelemből voltak vévé czímertani elvek, a nemzeti fejedelmek pénzei és a függő pecsétek zsinór-színei által igazolva. Három egymással párhuzamos mező van Bocskai István 1606-ki, Bethlen Gábor 1622-ki pénzein, azon különbséggel, hogy a legfelső mezőben a székelyek, a másodikban a magyarok, az alsóban a szászok czímere van; ugyszintén I. Apaffi Mihály 1666. és 1673-ki pénzein, szintén azon különbséggel, hogy a felső mezőben ott a székelyek czímere van, a közbeeső üres, az alsóban a magyaroké és szászoké. Továbbá a kék, veres és aranysárga szint, úgy rendezve egymás mellé, mint a királyné által adott uj czímerben van, használták 1577. Báthori Kristóf, 1606. Bocskai István, 1617. és 1627-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelmek. A királyné tehát, tanácsosai javaslatára, úgy a nemzeti czímereket, mint a székelyek kék, a magyarok veres, a szászok aranysárga, tehát Erdély három nemzeti színét az ország történetéből és a gyakorlatból vette.

Szükségesnek tartom e czím- és czímeradományozás történetét a jelen figyelmeztetéseül s a jövő okulására elmondani.

Bruckenthal Sámuel, erdélyi szász s kir. kormányszéki titkár — a ki később bárói rangot nyert — különböző küldetésekben sok éven át volt Bécsben a császári udvarnál, s hűsége és hasznos szolgálatai által a királyné bizalmát annyira megnyerte, hogy az ép e tájon nyugalomba ment gróf Bethlen Gábor után az erdélyi udvari kancellárságra emeltetett. — Ez a férfi volt az, a ki az uralkodónénak ez ügyben előterjesztést tett, melynek alapján Kaunitz herczeg, házi, udvari és államkanczellár a nagyfejedelemségi czím-adományozási oklevelet *(diploma)* szövegezte. Bruckenthal a királyné kegyéből jutott fényes állásához, természetes, hogy annak kegyét igyekezett megérdemelni; neki a haza alkotmánya, s az, hogy mit mondanak hozzá a magyarok, másodrangu kérdés volt. Előterjesztését oly módon tette, hogy a felségnek szabad keze legyen a szövegnek tetszése szerinti alakot adni.

»A mostani Erdély, — mondá a javaslattevő, — fontos része volt az egykori Daciának, s utolsó királya, Decebál legyőzetése után Traján császár alatt a római birodalom *(monarchia)* tartománya. Mikor az feloszlott, a tartomány a keleti császársághoz szakadt, a hozzá kapcsolt tartományoktól soha el nem választatott — mindig saját különös megnevezés nélkül. Miután az első magyarok Pannonia birtokában megszilárdultak, s Erdélyt

foglalták. Erdély annak egy része volt, melynek hadvezérei, ők magukat herczegeknek *(duces)* nevezték, saját vajdáik által alkodtak felette, annak 1538-ban történt teljes elválásáig, anélkül, hogy neki saját nevet adtak volna. *Az ország erdőn túli részei (Partes Regni Transylvanienses)* volt a neve minden köziratban és oklevélben. Az elválás után lett Erdély legelébb önálló és független ország, s Magyarország Tiszáig terjedő azon részei, melyeket magához kapcsolt, az előbbi névvel ellentétben *Magyarország Részei*-nek neveztettek. A mint magát a következő időszakban Magyarországhoz tartozása kötelékéből mindinkább kiszabadította, elnevezése is, amit maga önmagának s mások neki adtak, megkezdett változni: most fejedelemségnek, majd országnak nevezett, s pecsétjére nem *fejedelemség*, de *Erdélyország* nevet vésett. Csak újabb időben, az utolsó erdélyi fejedelmek alatt vált a *fejedelemségi név* állandó elnevezéssé, inkább a szükség és a gyakorlat folytonossága által, mintsem kötött szerződések vagy országos végzések következtében.

Minthogy az elnevezés a szó szoros értelmében sem a tényhez nem tartozik, sem alapja nem az alkotmány természetében gyökerezik, hanem önkényesen s mintegy történetesen származott: természetesen semmi kényszerű vagy természetes ok nem volt annak útjában, hogy az megváltoztathassék. Ez okért az említett fejedelemségnek nagyfejedelemséggé emeltetése ő felségének az erdélyi alattvalói, mint alávetett más örökös tartományai döntetében, nem függhet mástól, mint egyedül *ő felsége akaratától és korlátlan (unumschränkt) tetszésétől* s az összes alattvalók-tól, különösen pedig az erdélyieknek egyéb teendője nem marad, mint az, hogy tiszteljék ő felsége azon jogait, melyek a föltétlen főhbési jogot megilletik, s a melyek az ő saját javukra hasonló kegyelmességben és kegyes gondoskodásban árad ki . . .«

Ezután Erdélynek Magyarországtól teljesen elkülönített állását bizonyította szerződések, békekötések, külön igazgatásforma és igazságszolgáltatása s legutoljára a magyarországi királyokhoz hasonló legfőbb udvari méltóságoknak Erdély részére történt kinevezésével . . . .

Ezt II. József corregens azzal fogadta el, hogy Erdélyfejedelemségnek Nagyfejedelemséggé emeltetése az erről kiállítandó fejedelmi adománylevél *(diploma)* szerkesztése iránt, a szükséges utasítás Kaunitz herceghez már kibocsáttatott. Alá írva: József m. k.

A herczeg elkészítette a tervezetet s 1765. nov. 23. kelt jegyirattal gr. Bethlen Gábor erd. udv. kancellárhoz azon bizalmas kéréssel küldötte át, hogy az iránti nézetét és megjegyzéseit ítélete szerint nyilvánítni szíveskedjék. A herczeg megjegyezte,

hogy az új czímerbe a fejedelmi süveg bőrprémezés helyett koronával körülvéve s Erdély czímerpaizsa az adománylevélben *(diploma)* lefestve is ábrázolható lenne.

Erre gróf Bethlen kelet nélküli jegyzékiratához csatolva, a herczeggel a következő megjegyzéseit közölte. 1. E szók helyett: »*Victricibus armis ultro se dedit, inque Inclytae Domus nostrae Potestatem concessit*«, — azt vélné teendőnek: »*Paternae ac validissimae Protectioni ultro se dedit, inque Inclytae Domus nostrae Potestatem concessit, fidem Principibus suis illaesam servavit, et haereditariam Augustae Domus nostrae Successionem ad mentem Sanctionis Pragmaticae sponte, prompteque amplexa est,*« — azért, mert ez a köziratok kifejezéseivel *(stylo)* inkább megegyezik. Az erdélyi rendek által gróf Caraffának adott *Nyilatkozatban* e kifejezés van: *amplectitur Paternam et validissimam Protectionem Augustissimi Leopoldi etc.* = *elfogadja felséges Lipót atyai legerősebb védelmét;* ismét a dicső Lipót császár által az erdélyi kormányszéknek adott utasításában ez van mondva: *postquam suam enixam voluntatem fideles et charissimi Transsilvaniae Status jam ab Anno 1688. decenti cum Declaratione Nobis transmisse professi fuissent, Nos quoque in Caesareae Regiaeque Gratitudinis nostrae, necnon in benignissimi affectus, quo Nostro Imperio se sponte submittentes, jam tunc amplexi fueramus et etiam nunc prosequimur, Clementissimam Contestationem* sat. Az is hozzájárul, hogy ha a régi idők évkönyveit megtekintjük, mindenki át fogja látni, hogy Erdély magát nem a dicső Lipót császár fegyvereinek, de uralkodásának *(Imperio)* adta alá.

2. Ez alávont szókkal: *a Nobis tanquam Transylvaniae Principe* — ellenkezik az 1744-ki pozsonyi t.-czikk, melyben az van kimondva, hogy a királynő Erdélyt, mint Magyarország királya fogja birni és kormányozni; tehát nem ajánlhatja, hogy két közoklevelében, t. i. a Magyarországnak adottban és Erdélynek adandóban alig összeegyeztethető szók vagy kifejezések igtattassanak be. Elég, ha Erdély tényleg el van választva Magyarországtól s Magyarország törvényczikkét, a melyből a kk. és rr. idővel tán sérelmi kérdést támasztanának, azt az örökös következésre magyaráznák, [a hová czélzott azon időbeli ministerium is] érintetlenül lehetne hagyni.

3. Az adománylevélben most nagyherczegség [*Magnus Ducatus*], majd nagyfejedelemség iratik. Azt vélné a kanczellár, hogy az egyik vagy másik mellett kellene maradni. Azt hiszi, a nagyherczegség czíme tán inkább illenék azért, hogy a hajdani időkben, midőn Magyarország királyainak fiai vagy nagyobb testvérei Erdély kormányzása élére állíttattak, Erdély herczegének [*dux Transylvaniae*] neveztettek. Így István, IV. Béla király fia,

így Béla és I. Endre öcscse, s ennek fiai: Géza és László Salamon idejében Erdélyt és a Tiszántúli Magyarországot *herczeg* név alatt birták és igazgatták.

A mi Erdély czimerét illeti — így végzi a gróf —, abból Szent-István keresztje 1612-ben maradt ki, a mint hiszik, az ezen időszakban igen hatalmas nem-katholikusok gyűlölködése miatt. A kanczellár azt vélné, hogy most a jelvényt ismét vissza lehetne állítni, hanemha az az ok állana ellene, hogy ez által Magyarország koronája tagjának ismertetnék el. [ami hajdan volt ugyan, de két század előtt attól országos szerződések által elválasztatott.]

E megjegyzésekhez nov. 28. írt kisérő levelében a kanczellár teljes háláját és köszönetét nyilvánította a diploma-terv bizalmas közlésével megtiszteltetéséért. Azt, hogy annak szövegezése a házi, udvari és államkanczellárra bizatott, szabályszerűnek ismeri el, csak azt jegyzi meg, hogy szükségesnek tartja két eredeti példány kiállítását, egyiket a kir. kormányszéki, másikat a káptalani országos levéltár részére, a hová az ily köz-oklevelek be szoktak tétetni és ott megőriztetni.

Kaunitz herczeg decz. 5-én azt irta vissza, hogy gróf Bethlen közlése által illő köszönetre van kötelezve, annak következtében a két első pontban az adománylevél-tervet azok szerint módosittatta. A negyedikre nézve véleménye az, hogy a kettős keresztnek Erdély czimerébe foglalása, azért, mivel ez Erdélynek Magyarország koronájától függését mutatná, nem tanácsos, s magában is egészen fölösleges. Ami a 3-ikat, t. i. Erdélynek Nagyherczegséggé emeltetését illeti: e végett külön előterjesztést tevén, rá legmagasb elhatározást kért, a mi az volt, hogy annak ismétli megváltoztatása nem lehetséges, mert ő felsége már az erdélyi Nagyfejedelem czimet felvette s többi czímeivel összhangba hozta, ki is hirdettette. A nagyherczegi czimmel az ország egyébiránt sem jutna más és nagyobb kitüntetéshez, mint egy nagyobb hangzású czímhez, minőtáu az, mint Nagyfejedelemség — Burgundia és Lotharingia örételével — az osztrák főherczegségnek és attól elválaszthatlan tan melletti Styria, Karinthia és Karniolia osztrák herczegségeknek előtte áll, s az ő felsége czímében mindjárt Toskana után következik. Végre tudatja, hogy a kivánt két eredeti példány, kivánságra, arany szegéssel fog ünnepélyesen kiállittatni.

Gróf Bethlen még az nap megköszönte értesittetését arról, a mi változtatás az ő megjegyzései következtében a királyi adománylevélen lehetséges volt, s tudatta, hogy bár ő a kanczellári hivatalról decz. 3-án lemondott, a felség még is neki tartotta fenn úgy az adománylevél, mint az azt kisérő legfelsőbb kir. leirat aláirását; kérte tehát a herczeg a kanczellárt, ne essék nehezére annak figyelembe vétele, hogy az aláirások decz. 2-ika előttre tétethessenek.

Kaunitz herczeg 1767. jul. 31. tudatta br. Bruckenthal erd. udvari kanczellárral, hogy Erdély Nagyfejedelemségéről az adományleveleket [*diploma*], bár az a házi, udvari és államkanczellárián egészen szokatlan, az ő kívánsága következtében a kijelölt jó czélra két példányban igen szívesen megküldötte, megjegyezvén, hogy az elküldés megkésése nem más ok miatt történt, minthogy az eseménynek a késő világ előtt nagyobb mérvű dicsőítése végett kívánatos volt a királyné arczképének az ország pecsétén feltüntetése, a minek mintáját többszöri módosítás után a művész későn készíthette el.

A kir. leirat szept. 24. 1767-ben kelt, a királyné, gróf Bethlen Gábor kanczellár és Horváth Sándor udv. tanácsos aláírása alatt. »Böven tapasztalta Erdély — ugymond abban a királyné —, az anyai szeretet mily gyöngéd érzelmével ölelte mindig e kedves országát, s mivel az erdélyiek is hűségöknek iránta és felséges uralkodó háza iránt többször tettekben való nyilvánítása által kiérdemelték, hogy tisztességök és dicsőségük a késő maradék előtt is állandósíttassék s hazájok nagyságára és becsületére a külső nemzetek előtt is semmi ne hiányozzék: ez okból Erdélyországot Nagyfejedelemség méltóságával és ékességével feldíszíteni elhatározta s két példányban kiállított arany pecsétes adományleveléi [*diploma*] feldíszítette, melynek egyike, hű megőrzés végett, az erdélyi udv. kanczellaria, másik példánya az erdélyi kir. kormányszék levéltárába tétessék le, hogy abból a királyné iránt való kegyelmének bő nyilvánulását láthassák s azon tisztességgel, mely őket és hazájokat érte, élhessenek; meghagyta, hogy az Erdélyországban körlevéllel mindenütt kihirdettessék . . . . « Feltünő, hogy a királyné, a kanczelláriai eredeti fogalmazvány oldalára is ráírta: *placet* m. pr.

Még csak a királynénak a nagyfejedelemségi adományleveléi [*diploma*] bezáró szavai közlését látom czélomra nézve szükségesnek, azért, mert azt később az 1791-ki országgyülés hallgatólag elfogadván: a felolvasásom tárgyát tevő nemzeti czimer- és szinkérdés törvényes elintéztetést itt nyert. Meghagyta t. i. és parancsolta a királyné: »*hogy Erdély ezentúl czímerpajzsának ez új ékességeivel éljen s új kiváltsággal gyarapodott méltóságát mindenütt azzal tegye nyilvánvalóvá.*«

Az uralkodóné kegyelmét az erd. udv. kanczelláriá, mint kellemes hírt, hálával fogadta, a kir. kormányszék soha el nem évülő hűségének s hódolatának meleg kifejezésével. Nem annyira bámulja — így szól feliratában —, mint inkább imádja anyai gyöngédségének ez ünnepélyes bizonyítékát, mely némává teszi őket, s csak forró hálával csókolják kegyelmét, s hogy e kegyelmi tény a felség dicsőségét annyival inkább hirdesse s a haza lakosait nagyobb erények gyakorlására buzdítsa, az ország minden városá-

és helységében kihirdettetését elrendelte. Midőn ezt az erd. r. kanczellaria 1767. októb. 19-én a felségnek előadta, az tudo-ul vette.[1]) Erdély új czímével s czímerével attól fogva harmad-évtizeden át tettleg élt is.

Az 1791-ki országgyűlésen, egyéb alkotmányt illető nagy osságú kérdésekkel együtt, ez is tárgyalás alá került. A kk. és hálával emlékeztek ugyan a királyné azon gyöngéd anyai érzel-e, hogy Erdély fényét új díszes czíme által emelni kivánta; de rről kelt adománylevél szövegében oly kifejezéseket találtak, yek az ország alkotmányával s Magyarország szent koronája val ellenkeznek. Annak ugyanis mindjárt elején van emlitve: *gy Erdély hajdan Közép-Dacia volt«*, ismét: *»hogy az a régi ciának különös részét alkotta,«* megint: *»hogy a rómaiak uralmá-soká ellene állott.«* Ezek — mondják a kk. és rr. — ellenkeznek viszonynyal, melyben Erdély úgy a magyar királyok, mint a zeti fejedelmek alatt Magyarországhoz állott, melynél fogva mindig a magyar korona tagjának tartatott, s úgy tüntetik fel mintha a római birodalomnak lenne tagja, mely a fegyverrel hódított Daciához jogot szerzett, holott mind a dák, mind a ai jog a magyar királyság megalapitásával rég megszünt, s a Erdély mindig a magyar királyi koronának tagja; az volt külön nemzeti fejedelemség korszakában is; ezt II. János igmonddal] s Báthori Zsigmonddal és Gáborral, Bethlen borral és I. Lipót császárral és fejedelemmel kötött szerződé-igazolják. Az adománylevél azon pontja tehát, a hol Erdély gyfejedelemség úgy emlittetik, mintha a régi római császári nál fogva a közös osztrák monarchia tagja volna s oly kötelezett-viszonyban levőnek állittatik, mint a többi osztrák örökös tar-ányok — minthogy ebből olyasmi tűnik ki, mintha Magyar-ág és Erdély az örökös tartományok közösségébe lennének lvadva, ez pedig Erdélynek az osztrák birodalom német tarto-nyaihoz való viszonyát szabályozó *Pragmatica Sanctio*val nkezik, s Erdélynek a felséges uralkodó-házból való fejedel-által is elismert alkotmánya és törvényei szerint az örökös tar-ányokkal egy politikai testbe nem foglalható, sőt ellenkezőleg gyarországgal alkot egy testet, melynek koronájához tartozik, int ilyen, külön és független léttel, törvényhozási joggal és igaz-si formával bir; minthogy az új czím és koronás czímer által ély a magyar koronától elválasztatni czéloztatik: ez okoknál a az ország kk. és rr. azon czímről kelt kir. adománylevelet *domát*], mint tudtokon s beleegyezésökön kivűl adottat, nem a *gyfejedelemség«* czíme eltörlése végett, a melylyel a felséges

[1]) Az erdélyi udv. kanczellária levéltárában levő *eredetiekből*.

királyné az országot feldiszítette, hanem csak azon részben, a mennyiben az Erdélynek M.-országhoz való viszonyára nézve káros, s következőleg annak diplomatikai és alkotmányos állásával ellenkezik, *egy erről külön alkotott s az országgyűlés által 2-ik helyen sorozott törvényczikkben érvénytelennek óhajtják nyilvánittatni.*

A fejedelem ugyan e törvényt nem erősítette meg, de abba beleegyezett, hogy az azon évi VI-ik törvényczikkben, mely Erdélynek Magyarországgal való egybeköttetéséről, s önálló és semmi más országnak alá nem vetett alkotmányáról hozatott, az ország említett uj czíme és czímere iránt e jogbiztosíték igtattassék bele: »*Ami az Erdély Nagyfejedelemség czímről kelt királyi adománylevelet* [*diploma*] *illeti: ő felsége kegyelmesen kijelenti, hogy az Erdély Nagyfejedelemség alkotmányához illő törvényes értelemben vétessék, s az, Erdély, mint magában önálló s másnak nem függő ország jogait soha ne csorbíthassa és ne gyöngíthesse.*«[1]

Erdély »*Nagyfejedelemség*« czíme tehát, a fejedelem és nemzet törvénynyel szabályozott közös akarata szerint, hármas czímerének úgy elhelyezése, a mint a diplomában van, s kék, veres és aranysárga színnel, szintazonképen kifestése érintetlen maradása által véglegesen elintéztetett, hallgatólag a törvényhozás mindkét tényezője által törvényesnek elismertetett.

A czímerek elhelyezése, a mezők száma, alakja és színe tekintetében megjegyezni szükségesnek látom, hogy az változni szokott a szerint, a mint annak a művész által önállóan vagy a fejedelmek családi és más országaik czímereivel egyesítve kidolgozása kivántatik. Bonyolulttá válván ilyenkor a műalkotás, nem csoda, ha olykor a jog, olykor a czímertan törvényei szenvednek sérelmet. A nemzeti fejedelmek pénzein, sőt a Habsburg-háziakéin még inkább feltünik e változatosság, hogy ne mondjam kuszáltság; de az a törvényt és történeti jogot meg nem változtathatja.

Hogy az 1765-ki czímerben a közép tér aránytalanúl keskeny s heraldikailag inkább gerenda, mint mező, ez annak jelentését nem változtatja meg. A czímertan törvényei szerint ugyanis a kétszer metszett paizs-tér minden körülmények közöt három mezőt alkot, keskeny bár vagy széles legyen az. Az sem hibáztatható e czímerben, hogy a közép mező kifestésére a veres festékszín van használva; a gerenda ugyan szabály szerint mindig érez, de szinezhető, s itt veres színnel bevonni azért kellett, mert a magyar, mint fő nemzet színe az, s ezt — mint némely pénzeken észrevehető — kihagyni nem lehetett.

---

[1]) Az *orsz. levéltár* erdélyi osztályában levő országgyűlési könyvekből s az 1792-ben *kir. megerősítést nyert törvényekből.*

Az oláhokról szólanom nem lehetett azért, mert ők mint az kotmány által nemzetűl el nem ismert [a törvény kifejezése sze- ıt: be nem vett] honlakosok azon nemzethez számittattak, s nak jogával éltek, a melynek kebelében laktak, együttes külön pviseletük nem volt.

Ez az egykori Erdély nemzeti színeinek törvényes állása az 48-ik évben Magyarországgal a m. orsz. VII-ik és erdélyi I. :zikk által kimondott és végrehajtott egyesültéig. Ez időn innen nagyarországi XXI. t.-czikk Erdélynek is törvénye. Ennek 1. 2. §-nak rendelkezése im ez: *Magyarország nemzeti színe és ország czímere ősi jogaiba visszahelyeztetik.*

A három színü rózsa polgári jelképen ujra felvétetvén, egy- rsmind megállapíttatik, hogy minden középületeknél és közintéze- nél, minden nyilvános ünnepek alkalmával és minden magyar jókon a nemzeti lobogó és ország czímere használtassék. A kap- lt részeknek szabadságában hagyatik, hogy az ország színei és mere mellett saját színeiket és czímeröket is használhassák. Erdély- l, mely mindig kiegészítő része volt Magyarországnak, nem levén lön intézkedés: az ő nemzeti színe is a magyar háromszín: *res, fehér, zöld,* s ha a magáét mint történeti emléket használni arja: a *kék, veres és aranysárga.*

JAKAB ELEK.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Magyarország helynevei. Történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. Irta Pesty Frigyes. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottsága. I. kötet. Bpest, 1888. XXIII. és 447 ll. Ára 3 frt.

A Bevezetésben olvassuk, hogy a Magyar Akadémia már 1836. évben 8-dik nagy-gyűléséből következő pályakérdést tűzte ki: »Melyek a két hazában és hajdani magyar tartományokban részint fenlevő, részint régi emlékekben található azon magyar hangzatú helyírási (topographiai) és családnevek, melyeknek eredeti jelentését bizonyossággal, vagy legalább hihetőséggel meghatározhatni?« — A nagy-gyűlés 1839. évben Czuczor Gergely, Nagy I. és Vörösmarty Mihály ajánlatára a 3-dik számú pályamunkának ítélte oda a 100 aranyas jutalmat; de azt számos tévedéseinél fogva sajtó alá nem adták. Most Pesty Frigyes azt tudja meg Egli I. I. zürichi egyetemi tanárnak leveléből, hogy a Magyar Tudományos Akadémia legelőször méltatta figyelmére a helynevek kiváló jelentőségét, mert arra nézve kilencz évvel előzte meg a berlini Akadémiát, mely Grimm Jakab buzdítására csak 1846-ban hirdetett ki pályázatot a helynevek tárgyában, a mit első lépésnek tartottak e tekintetben.

A helynevek nálunk az Akadémián kivül is sok írót foglalkoztattak. Ezek közt kivált Ipolyi Árnold tűnik ki. Megemlítésre méltó Révész Imrének következő nyilatkozata: »Ha — úgymond — a két magyar hazabeli helységeknek csak egy negyed részét is veszszük magyaroknak, s ha egyre-másra minden magyar határra csak öt összeszedendő helynevet (dűlő-nevet stb.) teszünk is: mégis mindössze *húszezerre* menne a két magyar hazában azoknak száma. Szent-István királyunk elsőbb okleveleiben, nevezetesen az 1001., 1006., 1009., 1015., 1019., 1024., 1025., 1036. évekből, melyekben különbféle zárdákat alapít és lát el adományokkal, több mint 270 külön magyar helynév jön elő, s így jóval több magyar szó, mint a mennyiből legrégibb nyelvemlékeink, az ismeretes halotti beszéd és könyörgés, alkotvák.«

Abban a 20,000 magyar helynévben hogy mekkora nyelvkincs rejlik, könnyű elgondolnia annak, a kinek általában érzéke

a nyelv nyomósságára. De ha tekintetbe vesszük a már eddig nyomatott, szinte megszámolhatlan okleveleket: az azokban elő-duló magyar helynevek száma bizony felülmúlja a 20,000-et, nem akarnánk is 300,000-re gondolni, mint Pesty Frigyes, a a jelen nagy szabású munkájával a helynevek gyüjtőinek és gyarázóinak elejére lép. De hogy rengeteg nagy a helyneveink ma, minden újabb oklevél-gyüjteménynek kiadása bizonyítja. újabb efféle kiadás a Nagymihályi és Sztárai Gróf Sztáray ád oklevéltárának I. kötete (Budapest, 1887.), melyet gróf áray Antal adott ki és Nagy Gyula jeles szorgalommal szer-tett. Ez a vaskos 4-rétű kötet XIV. és 514 lapnyi, s csak félszázadbeli (1234—1396.) okleveleket foglal magában. Mint-y Pesty Frigyes a pótlékban a *Gepel* szó miatt amaz oklevél-ak egy 1337. évi oklevelét említi meg, megolvasám ezt a XVI. számút s azt találtam, hogy ebben és a megelőző szá-ban annyi a helynév, hogy előszámlásuk s némi fejtegetésük kis könyvet töltene be. Birtok-osztást tevő és arról a nádort ósító oklevelek azok, s annyi bennök a magyar helynevek száma, y az olvasó magát a legmagyarosabb Tisza vidékére, nem pedig gnak és Zemplénnek szláv-rutén falvai közé jutottnak képzeli. úlság végett csak némely magyar folyó- és helynevet hozok elő.

A Laborczon kivül ott van »Tiba vize«, »Dusa vize«, »Aszu-ak«, talán Aszó-patak, »Nyáras patak«, »Sós-patak«, »Egres-, »Hidegkút«. A »Zyrtva« patakot vagy folyót a kiadó Szeret-nak magyarázza; de ha maga e név nem magyar volna is, ői, hogy »Nagy Zyrtva«, »Kis Zyrtva«, magyarossá teszik. — ábbá van ott *nyárfa, ligetrét* stb.

A helynevek közt *Gesewn, Geswn, Gesun* (most Gezsény) jelzői al válik nevezetessé. Mert volt *Ó-Gesewn, »Igházas Gesewn«, ázatlan Gesewn.* A *Jezenew* is Al-Jeszenő, Fel-Jeszenő, Közép-zenő (Kwzep Jezenew). Nagy-Mihálynak útczái is megvannak ezve, így: Tót-útcza, Német-útcza, Széna-útcza, Perecza-útcza. útcza szó »ucha«, de »ulcha«-nak is van írva, mert az a szláv a szóból való, s kár is *útczá*-nak, *úcza* helyett, írnunk, mintha utat jelentene. Az is nevezetes, hogy egy utat »Poros-útczának«, y »Por-útczának« (Purus-ucha, Purhucha) nevez az oklevél. — *Lipócz-erdő* (Lypoch-erdew), van *Bykzad,* azaz Bükkszád, al magyar vidéken forgunk. De ott van magyar régiség is, mint »castrum desertum, *Tyba vara* vocatum«, tehát egy elha-tt Tiba-vára. Ennél sokkal nevezetesebb még a következő.

Osztozkodás történt az illető birtokosok között már két el előbb, 1335-ben, melyről a LXVI. oklevél szól. Ebben többi nem csak »silva fagina, vulgo *bykerdew* (bükk-erdő) vocata«, em ez is előfordúl (a 93. lapon): »currendo per dictas metas

continuas venit ad indagines, vulgo *Gepew* vocatus, ubi sub quadam arbore, vulgo *Keurus* (Kőrös) vocata, est una meta terrea.« Nemcsak a bükk-erdő és a kőrösfa magyarnak jellemzik a vidéket, hanem különösen a *gyepü* szó, mely védelmező földhányás, s azért »indagines« latin szóval magyaráztatik meg. A már említett LXXVI. oklevélben olvassuk (146. lapon): »Quaedam semita a dicta villa Jezenew in provinciam *Gepel* ducens«. Ehhez jegyzi meg a szerkesztő, Nagy Gyula: »Zemplén és Ung vármegyék felső vidékén körülbelül azon vonalban, melynek mentén a ma is virágzó *Ór-mező* (tót nevén Sztraszke = őrhely) községet találjuk, hajdan egy határvédő mesgye, földből hányt *gyepü* vonúlt keresztül. Az ezen túl fekvő erdős tartomány neve volt magyarúl: *Gyepü-elve* (terra ultra indagines); régi okleveleink írásmódja szerint: districtus *gepuelue*, *gepelue*, *gepev-elv*, *gepuel*, provincia *gyul*; teljesen analog képzés az *Erdő-elve*, *Erde-el*, *Erdély* = terra Transsilvana és *Havas-elve* = terra Transalpina, földrajzi elnevezésekkel.«

Magában a *gyepü* szó (indagines) is nagyon érdekes. Ezt nem a *gyep* szótól származottnak tekinthetem, mivelhogy az *ü*, *ö* képzős melléknév csak egy más melléknévnek kiegészítője, s magában nem állhat. A *szemü* szó p. o. magában nem, hanem csak egy más melléknévnek kiegészítőjéül állhat, így: kék szemű, barna szemű, nagy szemű stb. Hasonlóképen a *lábú* lehet csak hosszú lábú, rövid lábú, vastag lábú stb. Minthogy a *gyepü* = indagines, azaz földhányás, mesgye: az tehát főnév, s nem lehet olyan melléknév, mint szemű, lábú stb.

A magyar *gyepü* olyanféle, milyennek Sz.-Bruno a II. Henrik császárhoz, Sz.-István királyunk sógorához 1005—6. tájban az oroszok határát írja a besenyők ellen. Bruno t. i. egy évet töltvén Magyarországon, innen a »Rutorum Senior«-hoz, a rutén fejedelemhez mene, mert a legkegyetlenebb pogányokat, a besenyőket, akarja vala megtéríteni a mai Moldvában. A rutén fejedelem elkiséré Brunót, mint maga elbeszéli: »Duos dies cum exercitu duxit me ipse usque ad regni sui terminum ultimum, quem propter vagum hostem firmissima et longissima *sepe* undique circumclausit.« [1]) Azaz, a rutén fejedelem a lovasaival két napi járásnyira kiséré Brunót, a birodalma végső határáig, melyet a mozgó ellenség miatt igen *erős és hosszú sövénnyel* rekesztett volt körül. — Ezen erős, hosszú sövény amolyan magyar *gyepü*-féle; s a *Gyepel*, vagy *provinczia Gyepel* csakugyan a Gyepűn-túli tartományt jelenti. A *Gyepel* pedig annyira eredeti ősmagyar kifeje-

[1]) Lásd ezt a felette tanúlságos levelet Magyar Nyelvészet III. évfolyamának (1858.) 158—163. lapjain.

hogy kitűnő gyöngynek tarthatni a földrajzi magyar elnevezések között.

Az említett oklevélben a tót helynevekben is nyelvi tanúság rejlik. A *Zubugya* helynév nyilván tót; volt pedig *Ol-Zubugya* (Ol-Zubugya), *Felzubugya*. A Zubugya így is áll ott *Zbugya*; ma pedig *Izbugya*. Íme mikép változik a magyar nyelv természete és rendszere szerint a tót elnevezés. Hasonló példát találunk a Župan-ban, mely így alakult:

Župan, žpan, ispán, mint
Zubugya, Zbugya, Izbugya.

De ideje, hogy Pesty munkájára térjek vissza. Azt írja Pesty: »A munka egyik fő feladata lesz: a helynevek legrégibb diplomatikai alakját megállapítani (azaz felmutatni, mi egészen más, mint »megalapítani«; ez az önkénynek dolga volna). A helynek legrégibb alakja legbiztosabb kulcsul szolgál a név megfejtésére, — leginkább megóv téves magyarázatoktól.« (V.) Ezt Pesty Frigyes egy-két példával igazolja, megvilágosítja. »Az *Almás* vagy nem almától vette a nevét, mert okleveles neve *Halmos*; *Meződ* nem buzától jő, mert neve *Bodzástelek*; Mehádia nem = ad mediam, hanem *Miháld*.« E példák közé P. Fr. a *Héjasfalvát* is veszi, mondván, hogy abban személynév rejlik, nem a *héja* madár. — Én meg azt gondolom, hogy abban csakugyan a *héja* madár, vagy azon hely rejlik, a hol sok héja volt, s azért *héjas*-nak neveztetett. Ha azonban a *héját* vadászatra is szoktatták volna, mint a solymot — mit én nem tudok —, akkor a *héjas* a *solymos*-nak testvére volna, t. i. a név eredetére nézve.

Pesty emez okos intését, hogy a helynévnek legrégibb alakjáról kell a helynév magyarázásának indúlnia, egy másik, hasonlóképen talpra esett intéssel egészíti ki (XV. lapon), mely szerint *a lehető legjobb eredményt lehet várni, ha a nyelvész és történetíró egyesül.* Vajon a nyelvész egyedül tudná-e megfejteni és igazolni azt, hogy *Baliget* ma *Abaliget*; hogy Szuliget ma *Hosszúliget* stb.«

Úgy gondolom, ezt helyesebben így kellene kifejezni: *A ki a helynevek gyüjtésére és magyarázására fordúl, az az illető történetekben jártas nyelvész, vagy az illető nyelvekben jártas történetbúvár legyen,* — a mi egyre megyen. Az illető történetek mellőzésével a legtudósabb nyelvész sem boldogúlhat; valamint az illető nyelvek tudásának mellőzésével senki sem lehet számbavehető történetíró. Nálunk, a mennyire az irodalmat ismerem, leginkább az illető nyelvek nem-tudása botlasztja meg történetíróinkat. S ha a hozzánk eddigi helynévmagyarázatok legtöbbje nem sokat ér, azt egyedül az illető nyelvek nem-tudásának kell tulajdonítani.

Magyarország helyneveinek magyarázó gyűjtőjének a diplomatikus latin nyelven kívül leginkább a szlávot, az oláhot, vagy

rumént, a németet meg a törököt is annyira mennyire kell tudnia. A magyart pedig nem elég csak a mai alakjában ismernie, hanem régi és legrégiebb alakját is tudnia kell. Reménylem, Pesty nem veszi rosz néven, ha figyelmeztetem, hogy a felhozta tizenegy *tabán* és huszonöt *tabán* helynév a török طبان (taban), mely *talpat*, valaminek *alját* jelenti; a mi helyneveinkben a földvárnak vagy más emeltebb állásnak alját teszi vagy tette. Hogy *tobán és tabán* kiejtésű, az a török szónak hangját tükrözi vissza, melynek második tagja hosszú.

A *tobán és tabán* (város, helység-rész, vagy útcza) a török uralkodásnak nyoma.

A *trojân* helynév Erdélyben, szláv szó s rétet jelent. Sokszor így mondják, mint p. o. Zalatnán, »la trojân«, azaz »a rétre« — nem ritka tüneméuy, hogy a helynevek elé a legszokottabb praepositio jár, s a két szó a nyelvtudatban összeforr. — Ebből: »a rétre = auf die Wiese = la trojân«-ból az illető rumén nyelvben járatlan történetírók a római Trajanus császárra való emlékezetet magyarázták ki. Így eredett a híres *pratul lui Trajan* is.

Legyen szabad itt két anekdotát előadni, egy komikust és egy szinte tragikust. Hosszú lesz a kitérés, de nagyon idevaló, a hol az idegen nyelvek tudásának szükségéről van szó általában, de különösen a helynevekre nézve.

Minap a felsőrendű házban az 1888. évi állami költségvetést szavazták meg. A »Vallás- és közoktatási ministerium« 4-dik rovatában az ösztöndíjak között »*Halli alapitványi alafák és segélydíjak és pedig:*

7 alafa 420 forinttal, 7 segélydíj 210 forinttal megkivántató összeg pótlására« fordúl elő. Föltetszék nekem, hogy itt találom az *alafa* szót, melyet a közkeletből rég kiesettnek gondoltam volt. Játszi ságból kérdem a mellettem ülőket, tudják-e: mi az *alafa*? — Bizony, ők nem tudják, soha sem hallották. — Fordúlok a püspök urakhoz: tudják-e, hogy mit szavaztunk meg az *alafa* szóval? — Ők sem tudják. — Tehát megmondám nekik, hogy a török nyelvből hozzánk jött arab szó, és zsoldot, fizetést, tartást jelent. *Alafás ember* tehát nálunk is zsoldos vitézt, praebendás embert jelent vala a XVII. és XVIII. században, s ime az *alafa* szó most is él közöttünk, sőt a közköltségi törvényben van meg.

Az állami költség után »*az Osztrák-magyar monarchia és Románia közötti határvonal ujabb megállapitásának beczikkelyezése*« juta a főrendek elé, melyet a meghatalmazottak Bukarestben 1887. évi november 25-kén = deczember 7-kén irtak alá.

Annak eredeti, döntő szövege eltér a szokásos franczia diplomatikus nyelvtől — a mennyiben az epithetonokat és appositumokat nem francziáúl, hanem ruménúl, a földrajzi neveket

ig nem puszta tőszavaikkal, hanem a rumén articulussal teszi ki. — A törvény azt kívánja, hogy magyar fordításban is beczikkelyeztessenek a nemzetközi franczia nyelvű egyességek; jóllehet kétség esetében csak a franczia, mint eredeti szöveg dönt.

A határegyesség franczia szövegében tehát ilyenek fordúlnak elő: *Samoş mare, Samoş mic; podul de piatra; sellement de la curmatura Pintekului; Sandru mare; sur les commets Tatarul, Kika Fedeleşului* és hasonlók számnélkül. Mind ezeket a magyar fordítás így adja: »*a Samoş mare patakig*, — *a Samoş mic patakba* beömléseig« (e helyett: »a Nagy-Szamos patakig, — a Kis-Szamos patakba beömléséig); *podul de piatra* (nem: kő híd); »*a curmatura Pintekului nyergébe* (nem: a Péntek (hegy) bevágásának nyergébe); a *Sandru mare csúcsától* (nem: a Nagy Sándor (hegy) csúcsától); a *Tatarul Kika Fedeleşului csúcsaira* (nem: a Tatár, Kika Fedelesnek csúcsaira). Ebben a diplomatikus fordításban olvassuk többi között:

»*A curmatura Tiganului-ről leszáll a Tiganului patak eredetéhez; tovább megyen ezen a Jidului patak beömléséig, azután ezen utóbbi patakon föl az Izvorul lui Dobrun patak beömléséig; ezen patakon föl annak eredetéig, honnan a Dealul lui Dobrun hátára emelkedik föl; innen ezen hegy gerinczén lefelé haladva, átkel a Culmea Turnerelé-n a Valea Dobrunului nevű patakhoz és ezen patakon föl annak a Lotrul folyóba ömléséhez vezet, mely pont a Lacul lui Dobrun nevet viseli.*« — Ezen magyar diplomatikus gallimathias közönséges nyelven — megtartva a magyar szókat, a mint vannak — így szólna:

A Czigány (hegy) bevágásáról leszáll a Czigány-patak eredetéhez; tovább megyen ezen a Zsidó-patak beömléséig; azután ezen utóbbi patakon föl a Dobrun-forrása patak beömléséig, honnan a Dobrun-hegy hátára emelkedik föl; innen ezen hegy gerinczén lefelé haladva, átkel a *Veres tornyok* csucsán a Dobrun nevű patakhoz, és ezen patakon föl annak a Lotor folyóba ömléséhez vezet, mely pont Dobrun-tó nevét viseli.

A fordító vagy fordítók nem tartották szükségesnek rumén-ul tudni; tehát »in aeternam ignorantiae nostrae memoriam« a törvénykönyvbe vétetett fel a magyar gallimathias.

Az illető nyelvek tudása éppen oly okvetetlenül szükséges, mint az illető történetek tudása. Sokszor azonban azon történetek, melyek szülték a helyneveket, föl nem deríthetők; sokszor a legtökéletesebb nyelvtudós sem juthat el a helynevek értelmezéséig; ilyenkor az ember nem is igyekszik megmagyarázni, a mit tudományával nem érthet meg. Nagy rakás helynév érthetetlen, a mit Pesty Frigyes a Grimmtől vett jeligével megvall: »Ich will wohl deuten was ich kann, aber ich kann lange nicht Alles

deuten, was ich will«, azaz, szivesen megmagyarázom, a mit lehet, ámde nem lehet mindent megmagyaráznom, a mit szeretnék. — A »kifejlett nyelvtudomány«, attól ne tartson senki, hogy borzasztókat csinál majd, ha nem az oklevelek után indúl, a mint attól Pesty a VI. lapon tartani látszik. Mert van ám felette sok eset, a hol a legrégibb oklevél sem segít. Igy nem oklevelek fejtették meg nekem, hogy a *Sajó* folyó compositum: *sav* és *jou*-ból, s hogy az első sót, a másik folyót jelent, az egész szó tehát sófolyót teszen. De miután egyedül a nyelvtudás segítségével megtudtam a Sajó folyó-névnek értelmét, akkor mindenki mondhatta, hogy a *Salzbach*, *Salzach* német folyó-nevek a magyar *Sajó* folyónévvel egy jelentésüek. Azon helynév-magyarázatok, melyeket ott Pesty felhoz, nem a »kifejlett nyelvtudománynak« a tettei, hanem a tudománytalanságéi. Ilyenek a *Bonfinius*, *Istvánffy* stb. deákizálásai is; azok idejében azonban a »kifejlett nyelvtudománynak« még hírét sem hallják vala.

Szerző a XXIV. lapon a *helynévadás forrásait és eszmekörét mutatja fel.* A német nyelv bizonyosan tetemes forrása Magyarország (Erdélyt is hozzá tudva) helyneveinek; de a szláv és ujabb időben a rumén nyelvek is helynévi források, bár Pesty nem említi meg. Ez hiány.

A *finn-vogul* is helynév forrás volna, még pedig: Anyala, Tápió, Munkesz, Enying, Konda, Mánd, Ilmár, Louthó, Tild, Kámahára, Szob nevekre nézve. Ez meglep engemet, s azért ki is keresem a könyvben az előhozott helyneveket, de nem találom meg. Igaz ugyan, a könyv nem mutat rendszert, hanem inkább csak azon helynevek gyüjteményét, a melyekről a szerzőnek mondani valója volt. De ettől is eltér sokszor, mert említ helyneveket, a melyekről csak azt mondja, hogy hol vannak, s dülőt vagy mit jeleznek-e. Minthogy pedig a finn-vogul valami nem kedves dolog a magyar olvasók legnagyobb része előtt: azért alaposan kell finnezni, vogulozni, s ha helynévben találunk finn-vogult, azt bizony ki kell hüvelyezni. Én szükségesnek tartottam volna az említett helyneveket legalább azok sorába tenni, a melyek léte pusztán van megemlítve, azon észrevétellel, hogy a finneknél, vogulokná íme hasonló hangú helynevek fordúlnak elő.

Helynév-forrásnak a keleti és szláv mythologiát is nevezi, s amabból Dévát és Konyást, ebből meg Krasznát, Dévényt, Ladát, Sivát származtatja. Miért? Keresd az említett helyneveket, nem találod meg; nincsenek ebben a kötetben. Alkalmasint mind a finn-vogul, mind a szláv-keleti mythologikus helynevek valamely következő kötetben találnak helyet. Ha úgy van, tehát én ebben a kötetben nem is említem meg. Itt nagyon szemszúrók s ártanak a hitelesség hírének.

A számnevek alkalmazása is, úgymond Pesty, a helynevek ik forrása, s ezekhez az *Egyházat* is számlálja. A figyelmes tynek figyelmét kikerülte, hogy régóta az *egyházat* nem »una ius«-nak, hanem »*sancta domus*«-nak tudjuk. Etymonja *id-*. Az *id* szó megvan az *id*-leni, *id-ü*, *id-vös* stb.-ben. Nem tudom, on csak a torok *h* miatt lett *id*-ből *ig* (igház). vagy a hasonguság hozta ezt elő? Mert az *egy* (unum) is *ig*-nek van írva grégibb nyelvemlékben; valamint tehát ezt *egy*-nek kezdték ni és írni, úgy az *ig-házat* is egy-háznak vette a nyelvanalogia. rébiránt a *d*-nek *g*-re változását a *Hidegség* patak-névben is nítom, mely nemcsak Sopronmegyében a Fertő partján a *ig-kö* helységnél van, (mely németül Heiligen-Stein, a régiebb evelekben *Eg-kö, Ig-kö*), hanem a Székelyföldön is előkerül. ljuk, hogy a Balatonba sietö patakok mind *Séd* nevűek; *Hideg-* tehát, mint pataknév *Hidegség*-re változott.

Vannak oly helynevek is, melyeket csak a tudákosság terem-t, mint *Etzelburg, Neanesos* stb., de valósággal a nép között ia sem éltek. Ezek mellőzhetők.

Az okleveleket búvó fáradhatatlan Pesty sokszor nem elég-k meg a helynevek okleveles meghatározásával, hanem egész ekezéseket is ír, melyek néha egy-egy monographia is. Körül-ül tizenkilencz afféle értekezést jegyzek ki, ugymint:

Árva, Árvavára, Árvamegye 20—27. lapokon.
Bancza 35—40. lapokon.
Buziás = Bodzás 53—56. l.
Csörszárka 71—75. l.
Tátrafüred 107—110. l.
Gieszhübel 115—119. l.
Gödöllö 119—123. l.
Hódostó 133—139. l.
Kelenföld 159—163. l.
Kövár 180—184. l.
Margitsziget 190—204. l.
Mehádia 208—210. l.
Péth 250—260. l.
Savnik 290—294. l.
Siebenbürgen 301—324. l.
Szász-Sebes 300—305. l.
Szatmár 334—339. l.
Szörény 373—377. l.
Világos és Világosvár 418—429. l.

A Margitsziget és Siebenbürgen nevű értekezések csaknem külön tárgymutatót érdemelnének, annyi azokban a külön-

bőző helynév és történeti adat. Az előszámlált tizenkilencz czikk vagy értekezést méltatni, annyi volna, mint egy új könyvet ír Fő érdeme a nagy halmaz ismeretnek az, hogy forrásuk megb hető; ha valaki nyomát akarná követni Pestynek, minden lépt nyomon meggyőződnék arról. Ezeket a hosszú czikkeket mellőzv csak némely másokra tevék figyelmeztető megjegyzéseket, tal használnak magának a szerzőnek is, vagy másnak, ki a helynev magyarázásával foglalkozik majd. Hisz habár több kötet kerül i még ki Pesty gondos kezéből, ő a tárgyat ki nem meríthetí.

Az *Árva* folyó nevére nézve Pesty korholja Ortvay Tivadart, hogy azt nem szláv eredetűnek tartja, hanem a zürjén *va* = v szóval magyarázza. »Nem kell mindég a távolban keresni azt, mi közel fekszik«, ez intést teszi hozzá Pesty, ki azonban, mint láttuk, maga a vogul-osztják nyelvből származtat magyar helynevet. Tehát abban nem lehet vétek, ha valaki messzebbre is megyen világosságért, azt gondolván, hogy itthon nem talál alkalmatost. Más kérdés, nem ment-e hiába oda? S én is gondolom, hogy e szónál Ortvay hiába fáradozott a zürjénekhez. Pesty az *árva* szót (a 24. lapon) a szláv *orava*(horava = erdős)-tó származtatja. Nem tudok eléggé szlávul, hogy igazolhassam vagy megczáfolhassam: de kétségem van még is, mert a szláv vagy tó nyelv mindég *hora*- nem *ora*-nak nevezi a hegyet, nem is az erdőt s mert a *hora*-nak dialectusi változatja *gora, gura*. De föltéve, hogy *Árva* annyi mint erdő, hegy, az magában, valami appositum nélkül, mely vizet vagy folyót jelent, nem lehetne folyó-név. Van akármennyi »erdei viz«, »hegyi folyó«, »hegyi patak«: de maga az erdő, hegy értelmű szó bizonyosan sehol sem jelez folyót.

De minthogy én bátorkodtam a zürjén *va* (=víz) szót magyar folyók neveinek magyarázatára alkalmazni: okát tartozom adni. A *jó*(=folyó) három *Sajó* folyó-névben van meg. A első és legnagyobb *Sajó* Gömör- és Borsodmegyében Onodon alul a Hernáddal egyesül, és a Sajó nevét megtartva, Sajó-Örsön alul a Tiszába szakad. Borsodban a Sajónál két Besenyő van: *Szirmai Besenyő* és *Besenyő*. A második kisebb *Sajó* Erdélyben, a mostani Beszterczе-Naszódmegyében s ennek *Nagy-Sajói* járásában folyik Szeretfalvánál a Beszterczét veszi fel, s úgy tart a Szamos felé. *Nagy-Sajó* németül »Grosz-*Schogen*« mely helynév az eredeti *Sajog*-ot (ebből lett Sajou, Sajó) őrzötte meg. Ebben a járásban van még *Kis-Sajó, Sajó-Sz.-Iván, Sajó-Salymos, Sófalva*. De a *Bessenyő*-járásban, melyben Szeretfalva van, ott van *Bessenyő* helység is, a melyről a járás neveztetik, s a melynek a német neve »Heidendorf« pogány-falú. Tehát itt is nemcsak a N.-Sajó = Gr. Schogen, hanem a Bessenyő = Heidendorf is olyan ethnographiai viszonyokról tanúskodnak a német telepedés előtt, a milyenek Bor

ében voltak a Sajó mellékein. Ebből bizvást következtettem, hogy a harmadik *Sajó*-nak Máramaros megyében, mely az erdélyi határhegységben, mintegy Láposbányával szemközt, ered s északnak tart az Iza folyóba, s a mely mellett *Sajó-Polyána* és *Sajó* nevű helységek vannak, hasonló régi ethnographiai körülmény adta meg a nevet. A *jó* szó, mely folyót jelent, a finnben *joy*, a többi rokon nyelvekben *ju, ja*.

De a borsodi *Sajó*, a hevesi *Héjő* szomszédságában ott van a *Szinva* patak, a *Zagyva* folyó, tovább van a *Zsitva* folyó, a melynek közelében *Zsitva-Födémesen* alúl, Óhaj és Udvard között *Sassenyő* nevű helység van. Egy szóval, a Zsitva, Zagyva, Szinva folyónevek a palóczok földén vannak, a hol az Anonymus szerint Árpád legtöbb adománynyal tüntette ki a kún hősöket. Anonymus, tudva, nem tudva, anachronismust követ el, de azt itt nem feszegetem.

Kérdés támadt hát előttem: vajjon e nevezett három *va* végű folyó-név szláv nevek-e? nem lehetnek-e azonképpen rokon nyelvűek, mint kétségtelenül a Sajó, Héjő-félék? Legelőször is a *Lendva* folyó-névnek német neve: *Lim-bach* erősítette meg alitásomat, hogy azon *va* végű folyónevek compositumok. A Lim-bach párjáúl *Lind*-bach; a *lind*-nek megfelel a magyar *lend*; a bach-nak pedig megfelel a magyar *va*, mi a zürjén nyelvben, egyik ugor rokonunkban, folyót, vizet jelent, mint a *jog, jou, jő, ju, ja*. Sőtte bizonyossá tette alitásomat az a körülmény, hogy *Zagyi* családnév van, miről hiteles tudomást vettem. Ez a családnév csak a Zagy-nak lehet származéka, mint a *Dunai, Tiszai* családnevek csak a Duná-nak, Tiszá-nak lehetnek származékai. Tehát a *Zagy-va* is compositum.

Okoskodásom menete vagy eredménye ez: A hol hajdan lesenyőket, palóczokat tudnak okleveleink, ott a *va* végű folyónevek nem szlávok, hanem ugorok. Tehát szerintem *Szinva, Zagyva, Zsitva, Lendva* bizonyosan ugor (magyar) folyónevek. A határt nemben nem merem húzni a szláv és ezen ugor (magyar) folyónevek között. — —

Ahtum Monostor, hajdan falú Csanádmegyében. Ezen helynév alatt Pesty a 216. lapon történetet beszél el, a melyet bajos igazolni. Hogy Ahtum *Gladn*ak ivadéka volt, ezt csak az Anonymus tudja, tehát elmellőzhetjük. De honnan tudja Pesty, *hogy Ahtum Orsovánál a Dunán átkelve, őseinek földjeit visszafoglalta* és a Maros vizénél telepedett le? Azt mondja Pesty, hogy ez »köztudomású«. Lehet, de az én tudomásom nem tartozik a köztudomáshoz, ez pedig a forrásokból nem azt meríthető. A források csak annyit tudnak, hogy Ahtum Bödönből barátokat szerzett a monostorába. Azt sem tudják a források, hogy Ahtum a *görög*

császár (Basilius) *felsősége alatt uralkodott volna az Ottól a Marosig, onnek a Tiszába ömléséig.* Mikor esett meg Ahtumnak legyőzetése? Katona István 1007-re teszi. Ugyde Basilius császár csak 1018-ban lett ura egész Bulgáriának; Ahtum tehát csak 1018. után uralkodhatott volna az ő felsősége alatt; s Istvánunk háborúja Ahtum ellen is csak ezen év után történhetett volna, s akkor István bajosan kerülheti vala ki a Basiliussal való összeütközést, — a miről ismét a források nem tudnak semmit.

A *Borberek* helynévhez a következő bővítést csatolom, a minek a szerző talán hasznát veheti a második kötetben. Van ki *Borberek.*

Az egyik *Borberek*, helység Alsó-Fejérmegyében, melynek német neve Kollerffy Helységnévtára szerint *Burgberg*; Marienburg szerint pedig (Geographie' des Grossfürstenthums Siebenbürgen, Hermanstadt 1813. II. 60.) *Weinberg* vagy *Burgberg*, rumén neve Kolerffy szerint *Vulper*; Marienburg szerint *Barbrik*. Ez is mutatja, mennyire nem könnyű eligazodni, ha a helyszínén nem teheti meg az ember az oculatát.

A másik *Borberek* fürdőhely O-Rodna mellett Beszterczevidékén, a *Borvölgyben*, melyet az újabb rumén nyelven *Valea Vinului*-nak neveznek. Az előtt *Lunka Zsinului* vagy *Lunka de Gyin* volt. Szerző csalatkozik, azt mondván, hogy a szláv *lunka* szó berket jelentett a ruméneknél; az mindég *rétet*, tehát némileg völgyet jelentett és jelent most is. A *lunka* tehát a *völgy*nek (nem a *berek*-nek) a fordítása. Megvolt a *berk* is az oláhoknál, fruticetum, nemus, silvula jelentéssel a budai Lexicon Romanescu stb. szerint is, s *berkariu* erdő-csősz volt. Az újabb latinosabb ruménben talán már nincsen meg a *berk* és *berkariu* (berc, bercariu).

A mint helyesen mondja a szerző, hogy a székelyek *bor*-víznek nevezik a savanyú vizet: úgy jó azt is tudni, hogy Borszék, Gyergyó-Ditró és a Tölgyesi-szoros között a *rez* hegynév nagyon gyakori. Ott van *Nagyrez, Nagyrez-patak, Nagyrez-tető; Közrez, Közrez-sarka, Közrez-havas, Magyaros-rez, Fekete-rez* stb. Pesty is a 281. lapon a *Rez* czikk alatt a *Közrez*-t, *Kecskerez*-t, *Nagyrez*-t említi meg. Akárhonnan való is a név, akár lombos erdőről, akár egyébről, a *rez* hegy-név ott van. A katonai térkép *rész*-nek írja nyilván az ismeretlen *rez* szót az ismeretes *rész*-re változtatván. Azon határbeli egyesség szövegében — a melyet már jellemeztem, — a *Rez* hegynevű vidéken a *Valea aramei*-t említik, a melyen keresztül megyen a határvonal. A franczia szöveg írója, a ki mindent ruménul fejez ki, alkalmasint az ismeretlen *rez* szót az ismeretes *réz*-nek tartván, úgy ruménesítette a *Rezvölgyet* »Valle Cuprie«-ra, vagyis Rézvölgyre, mi ruménul *valea aramei*. Természetes, a hol *Rez* nevű hegyek vannak, ott *Rez* nevű völgy is lehet

A mi azután föltetsző, a szorgalmas Pesty megmondja ...ának (a 205. lapon), hogy hajdan itt közelünkben, a budai ...ő-hegyek közt is, *Rez-mál* volt. Fejér Codex Dipl. X., 2. 252, ...l. egy oklevelet közöl 1394. évből, mely szerint: »Nos Ulricus ...us Rabensteiner, judex Castri novi Pestiensis, jurati et uni... cives de eodem« stb., ujpesti várnak (a mai Budának) bírája ...ensteiner Ulrik, esküttjei és összes polgárai tanúsítják, hogy ...nes asszony, Pál özvegye, egy szőlőt eladott »in territorio ...mal (sic) vocato«, Bleczel János és András rézmives (per... aeris) szőlei között lévőt, és hogy a vevők Falk Henrik ...g hitvese, Dorottya asszony, 60 forintot fizettek az eladónak. ...lát a budai szőlőhegyek közt is *Rez* nevű hegy, s *Rezmál* nevű ...oldal volt. (Fejér is a rubrum-ban Réz-et ir). A ritkának ...ző székely helynév tehát másutt is megvolt; s lehet, hogy még ...b nyomai kerülnek elő annak.

Ehhez a *Rez*hez kapcsolom a *Tanórok* helynevet. Erről ...ty a 386. lapon ezt írja: »Túl a Dunán, nevezetesen a Balaton ...kén, Kemenesalján, Rábaközben rétet, kaszálót vagy szőlő ...leket kerítő árok, vagy gyepű, a marhák becsapása ellen. ...soló értelmű a székelyeknél divatos *Tanórok*, azaz kerített ...füves telep, akár a helység területén kívül, akár belül. Innen ...órok-kapu, melyen az ily kerített helyre bejárnak, vagy falu ...pja, mely oda bevezet«; Kriza János szerint »*Tanórkapu* = ...skapu a falú végén.« Igy Pesty.

A gróf Sztáray-család oklevéltárának hét helyén fordúl elő ...lönös helynév. A 129. lapon olvassuk: »Meta jungit quendam ...rum aque *Mocharos* vocatum, a quo alveo rursus ad plagam ...identalem regirando et terras arabiles retro ortos eorumdem ...rum sessionalium ad portionem predictorum filiorum Andree ...olatorum adjacentes, vulgo *tornuk* vocatas, omnino includendo.« ...telkekhez tartozó kertek megetti szántó-földek *tornuk* nevüek.

A 136. lapon: »Specialiter terris arabilibus retro ortos dicte ...re platee existentibus, que vulgo *tornuk* vocantur« = a kis ...nak kertjei megett való szántóföldek *tornuk* nevüek.

A 149. lapon: »Venit ad terras arabiles vulgo *tormok* voca... valamint a 150 lapon: »Annectit terras arabiles vulgo *tormok* ...tas.« E két helyen nem *tornuk* (tornok), hanem *tormok* áll.

A 276. lapon: »In tali parte, in qua in autumpno similiter ...re procuraverint, secundum quod tenderet retro ortum, qui ...k vocaretur, cujus finis tenderet ad viam, que de Nogmihal ...in Bethlen, et quoddam fenetum *Kerekmezeu* nominatum in ...essione Totmihal habitum.«

A 280. lapon »Et alia octo jugera in illa parte, in qua in ...te pro novello vulgariter *ugar* (ugar) araturas faciunt, et

iterum octo jugera terrarum in tali parte, in qua in autumpno similiter arare procurarent, secundum quod duceret retro ortum, qui *thoronuk* vocaretur, cujus situs tenderet ad viam, que de *Na*gmihal iret ad villam Bethlen vocatam; item unum fenetum etiam *Kerekmezeu* nominatum, similiter in ipsa possessione Touthmikal habitum.«

A 283. lapon: »Secundum quod tenderet retro ortum, qui *thoronok* vocaretur.«

Az első két oklevélben a *tornuk* szó világosan kertek megetti szántó vagy szántható földeket jelöl. A másik két oklevélben a *tormok* szó hasonlóképen kertek megetti szántó vagy szántható földeket nevez meg.

Az ötödik oklevélben az mondatik, hogy a kert megetti hely *tonorok* nevű; a hatodik oklevél ugyan ezt a helyet — földeket — *toronok* szóval jegyzi meg. A hetedik oklevél is azt *toronok*nak nevezi.

Mind a hét oklevélben a *tornok* (tornuk), *tormok*, *tonorok* és *toronok* szók kertek megetti szántó földeket jelölnek, de azokról nincs megmondva, hogy *bekerített* földek volnának.

Én a különös szók alakjait többes számbelieknek nézem, a mire a »terrae arabiles *tornuk* és *tormok* vocatae« látorit, s a mitől e szók: »secundum quod duceret retro ortum, qui *thoronuk* vocaretur« nem tartóztatnak vissza, mert nyilván a »jugera terrarum in autumno arare procurarent« szók azt jelentik, hogy a *tornuk* (toronok) többes számbeli.

A tő-szó *tonor* és *toron* lehet, mint van: *kanál* és *kalán*; *tereh* és *teher*; *enyhe* és *ehnye* (a régi *ehnyeit* a mai *enyhít* helyett). A tonornak pluralisa *tonorok*, de lehet *tonrok* is; a toron-nak pluralisa pedig *toronok* és *tornok*. Ha a toron szót *torony*-nak ejtjük, a tornyot tornyok helyett *tormot tormok* lehet, mint az ismeretes *torony* (turris) csakugyan *torom* is. — De e toron, tonor másutt *taron*, *tanor* is lehet.

Ezek szerint a *tonórok-kapu* nagyon kétségessé válik, részint a hosszú *ó* miatt, részint a miatt is, hogy nem: *tanórok kapuja* áll. A *Tanórkapu* némileg igazolható lenne, ha a *tanórk* szót a *tanorok* népnyelvi összerántásának vehetnők, minél fogva *tanórk-kapu* volna ejtendő és irandó. Látjuk, hogy a helyszínén kellene igazolni mind a *tanórok-kaput*, mind a *tanór-kaput*; de azt is látjuk, hogy egy homályos szóval gazdagszik meg a nyelvünk. Mert a *Tanórkapu* is, mely útcza Kővágó-Örs falu területén, és a *Tanároki dülő*, szántóföld, Kis-Komárom falu határában, Zalamegyében, csak a székely *Tanórkapu*-nak változatjai, mint Pesty helyesen megjegyzi. Azomban lehetséges, hogy 50 vagy 100 év mulva, midőn a *tanár* (= professor) szónak újsülte feledékenységbe menend, ebből magyarázzák majd a *Tanárkaput*, a *Tanároki* dülőt. — — —

Pesty a 97. lapon a *Fertő*-ről írja, hogy tavacska egy hegy
ikján, Csab-Rendek falu határában, Zalamegyében. Föltetszik
em, hogy elhallgatja a nagy *Fertő* tavat, a *Hansággal* együtt,
em mutatja meg, hogy más helyütt is *Fertő* nevű tó van. Alkal-
int a következő kötetben fogja tárgyalni a nagy *Fertőt*, mely a
onymegyei helységnevekkel együtt jeles ethnographiai momen-
n országunkban. Ezt a *Bécs* városának neve is neveli.

A 413. lapon olvassuk: »*Várhely*«, németűl »Burghallen.«
y volt római castrumnak romjain. Mind helyes, a mit Pesty
ról mond; csak a vége nem fejezi ki azt, a mi döntő. Ezt írja:
agok az oláhok is csak *Orhej*-re idomították a magyar Várhely
et, és semmi római nevet nem hoztak át a későbbi nemzedé-
kre.« Szerintem a Várhely és Burghallen azt az etnographiai
ságot teszik, hogy a germán népek, t. i. a gótok és gepidák,
mulása vagy elenyészte után ott szlávok nem ülték meg a
lyet, mint a hunyadmegyei Sarmizegetusát, vagy Ulpia Tra-
a-t, a melyet az ülepedő szlávok *Gresdistyé*-nek neveztek el. Az
kező magyarok, szóvál azok a lakosok, a kiktől származnak a
jó folyó-név, a *Bessenyő* (Heidendorf) helység-név, a *Fekete-Ügy*
yó-név [melynek *ügy* tagja is vizet (ütj) jelent, s szintoly szokat-
a közönséges magyar nyelvben, mint a *jó*-folyó szó] a néma
mai romokat *Várhely*-nek s az érkező németek *Burghallen*-nek
vezték el helyesen. A németek után oda érkező oláhok, termé-
tesen, más nevet nem adhattak már a meglévő Várhely-nek
gy Burghallennek, tehát valamelyiket el kellett fogadniok, s
ogadták a magyar elnevezést.

Ellenben Hunyadmegyében a szlávok és magyarok után
kező oláhok a régi híres városnak romjain szláv és magyar nevet
lálván, itt a szlávot fogadták el, magok is akkor félig szlávok
én. Igy tettek a *Fekete-Ügy* folyó-névvel is. Ennek is megvolt a
rna-voda és a német *Schwarz-Wasser* neve. A később érkező
hok a szláv nevet fogadták el, közelebb állván a szlávokhoz,
nt a németekhez vagy a magyarokhoz. Tehát, a mit találtak, azt
adták el az oláhok.

Pesty a 142. lapon az *Ihla* hegyről írja, hogy Lubló,
hwefelbad és Rauschenbach közelében van. »Auf die Ihla« szok-
k menni. — A »Rauschenbach« talán nem ide való, a meny-
ben, tudtomra, az Podolinhoz van közel a Poprád folyótól
ra; az Ihla pedig Leibitzon túl a Poprádtól jobbra esik. Az
la szláv szó tűt jelent, így is hijják a németek »die Nadel«, s
gérdemli, hogy fölvétessék.

Ugyanazon a lapon olvassuk, hogy *Ilyvó* (Lemberg) a len-
l *Lwow*-nak hangutánozása. Jobb: magyar ejtéshez alkalmaz-
ása. A magyar nyelv két consonanst nem szeret a szók elején;

láttuk, hogy a Zbugyából, Župan-ból, Izbugyát, Ispánt csinál a magyar ejtés. Így lett a *Lwow*-ból *Ilwor*, vagy *Ilvó*.

A 357-dik lapon a *Szerencs* zempléni mezőváros nevéről felhozza szerző, hogy az Anonymus azt a *Szerelem* szóval magyarázza meg, de Szabó Károly inkább a *szerencse* szóval köti össze. Pesty így dönti el a kérdést: »Egyébiránt valamint *szerelem*, úgy *szerencse* szavunk csakugyan egy azon *szer* gyökből származik.« A *szerencse* szláv szó: *szrecsa*, s úgy rémlik előttem, hogy még Tinódi *szerecsában* írt szerencsében helyett. Ezt tehát és a szerelmet nem lehet egy gyökből származtatni.

Minthogy Pesty a *mál*, *rez* szókat, mint compositumok részeit felhozza, csudálkozom, hogy a nevezetes *el* szót nem hozza fel, a minek a *Siebenbürgen* czikk alatt lehető sok helyet szánt.

Az olvasó, azt hiszem, meggyőződik az előhozottakból, hogy Pesty Frigyes »*Magyarország helynevei*« rengeteg történeti és földrajzi adatokat tárnak ki, melyek mind becsesek. Arról is meggyőződhetik kisérő fogyatékos észrevételeimből, hogy nem könnyű feladat a Helynevek összeállítása és értelmezése; s hogy köszönetünkre tarthat számot, a ki abból annyit adhat, a mennyit Pesty Frigyes adott, és még fog adni.

Hunfalvy Pál.

Magyarország mezőgazdaságának története. Irta Wenzel Gusztáv. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága. Budapest, 1887. X. 424. lap

Senki sem kételkedhetik azon, hogy nem közönséges nehézségekkel kell megküzdeni annak ki a magyar mezőgazdaság történetének megírására vállalkozik. Már első pillanatra is világos, hogy úgy a gazdálkodásnak, mint a hazai történetnek minden részletében járatosnak kell lennie. De a mint látni fogjuk, még ennél is nagyobb követelményeknek kell megfelelnie. Közgazdasági és politikai, nevezetesen agrár-politikai ismeretek hijjával ugyanis egyes kérdéseket tisztába hozhat ugyan, de meg nem állapithatja a mezőgazdaság évszázados fejlődésének nagy és még ismeretlen körvonalait. Mai nap, mióta az *intensiv gazdálkodás* lett az általános jelszó, még a szakkörök is úgy szoktak gazdasági (még extensiv) kulturánkról szólani, mintha az még bölcsőben feküdnék. E vád érthető, de éppen nem alapos. Majdnem ezer éve annak, hogy nemzetünk zöme kizárólag mezőgazdasággal foglalkozik, és a sok sulyos csapás, mely nemzetünket ez idő alatt érte, karöltve a meggazdagodási vágynak időhöz és nemzethez nem kötött általános emberi tulajdonságával, sok száz év óta arra készteti a gazdákat, hogy minél nagyobb jövedelemre tegyenek szert a honi talaj okszerűbb és szorgalmasabb megmüvelése által.

Ámde nehéz a fejlesztés, és itt annál nehezebb, mert nincs az emberi tevékenységnek tere, mely a conservatismushoz jobban szokatna, mint épen a földművelés, mely az eléggé nem óvatos újjitót, régi tapasztalás szerint, kérlelhetlenül bünteti. Egy új felfedezés a mezőgazdaság terén oly általános revolucziót nem képes szülni, mint más, teszem a kereskedelmi vagy az ipari téren. De azért nem tagadható, hogy a földművelő — és hazánkban majdnem napjainkig mindenki az volt — talán lassú, de sohasem pihenő értelmi munkájával — Dii omnia laboribus vendunt — folyton haladt a korral és ezer év alatt bizony nem kis utat tett meg a fejlődés terén. Tamásokkal szemben a magyar ekének, ez oly egyszerűnek látszó eszköznek történetére hivatkozom, mely mégis tyleményes főknek száz meg száz kisebb-nagyobb invencziójának köszöni mai, még mindig nem egészen tökéletes alakját.

Nem ismerik tehát sem a tényleges állapotokat, sem a mezőgazdasági fejlődés természetét azok, kik a magyar mezőgazdaságot fitymálják, évszázadokkal elmaradtnak, ázsiainak, barbárnak szidalmazzák. Mert a miben különbözik a nyugati népekétől, az nem mindig az elmaradottságnak a jele. Sok esetben a helybeli klimatologiai, földalkati, politikai, sociális vagy egyéb viszonyoknak következménye és az ezekhez való alkalmazkodáson, nemzedékek hosszú sorának kisérletein és tapasztalatain alapszik.

Természetes azonban, hogy nem folytonos és nem egyenletes haladásnak eredménye mezőgazdasági kulturánk jelenlegi állapota. A pangásnak és hanyatlásnak csak úgy megvoltak a maguk korszakai, mint a virágzásnak. A tatárjárás, a pórlázadás, a török hódoltság és egyéb körülmények oly visszaeséseket idéztek elő, melyeknek arányait még mindig nem ismerjük. De mind megannyi csapás után újult erővel indúlt meg ismét a mezőgazdasági kultura és nagy lépést tett a haladás útján.

Ha nem tekintjük a részleteket, a koronként visszatérő katasztrófákat és egy futó pillantással végig mérjük az általános fejlődésnek hosszú útját: a mezőgazdasági történet ugyanazon képet nyújtja nálunk, mint a többi nyugati nemzeteknél. Itt is azt tapasztaljuk, hogy a nomád népek körében nem, hanem csak állandó lakhelyeken megtelepedett és a tőkegyüjtésben már előrehaladt népeknél honosulhat csak meg a rendszeres földművelés, de nem mielőtt a társadalom az ősállapotokból ki nem bontakozott, a jog- és birtokviszonyok némileg rendezvék és az értelmi fejlődés már annyira haladt, hogy már uralom gyakoroltatott a természeterők felett.[1]) Ezen állapot idejében a *földmüvelés csa-*

[1]) A nomád népet babonás félelem fogja el a természeterőkkel szemben; nálunk is a valláson kivül főleg a földmüvelés terjedése szüntette ezt meg.

táplálkozási foglalkozás és nem több. Csak mikor a családi, a nemzetségi és törzsi érdekek helyébe az általános nemzeti érdekek lépnek, válik a *földmüvelés mezőgazdasággá* és a családélelmezési foglalkozás *élethivatássá*. Még később, az általános kultura sokkal magasabb polczára feljutott társadalmakban, mikor a mezőgazdaságot öntudattal oly termelési tényezőnek fogják fel, mely minél nagyobb jövedelmet van hivatva előteremteni, a földmüvelés a technika és chemia szabályai szerint czéltudatosan müveltetik és igénybe veszi a szervezett társadalmi rendet (biztosítást, hitelügyeket, szövetkezeteket, adókedvezményeket, állami támogatást általában) a gazdálkodás mind inkább *ipari üzletághoz* fog hasonlítani.

Már most csak az a kérdés, miképen történt az átalakulás a primitiv állapotokból folyton fejlettebb állapotokba és mily okok következtében? — Ezen fordul meg a magyar mezőgazdaságnak is a története.

Lépésről lépésre kell követni az élelmüket és utóbb, a termékek kicserélése útján, egyéb életszükségleteiket is a földmüvelésben kereső nemzedékeket, a mint folyton súlyosbodó körülmények között, folyton nagyobb igények nyomása alatt fejleszteni kénytelenek a talaj productivitását.[1]) És ez épen nem könnyü feladat. Hiszen oly számosak, hogy egyenként felsorolhatlanok mind azon tényezők, melyek a mezőgazdaság felvirágzására, stagnálására, hanyatlására — egészben véve azonban fejlődésére — befolyást gyakorolnak. Mert ha tagadhatatlan is, hogy a mezőgazdaság fejlődése legnagyobb részben a természet jóvoltától és az egyesek munkaképességétől és tapasztalatától függ, nevezetesen azon erők és törvények ismeretétől meg gazdasági kihasználásától, melyek a termelés és productivitás dolgában határoznak, ezek még sem az egyedüli tényezők, melyek a mezőgazdaság fejlődésére befolyást gyakorolnak. Óriási befolyást gyakorol már az államhatalom is. És e tekintetben — talán nem szükségtelen ezt e helyen különösen kiemelni — vitalitásának minden szívóssága mellett igen érzékeny természetű a mezőgazdaság. A társadalom rendi tagozása, a politikai viszontagságok, teszem háború, a magánjog, például a tulajdonjog vagy az örökjog változásai, a népesség szaporodása, az állami és egyéb közigazgatás, mindez kiszámíthatlan arányban befolyásolja a mindenkori mezőgazdasági állapotot. Még más rendbeli okok is szerepelnek, például a kulturális és általános közgazdasági állapotok. Kétségtelen ugyanis,

[1]) Mire a pénzgazdaság váltja fel a terménygazdaságot, már nem annyira a talaj productivitására, mint inkább a termelési költségek és a piaczi ár közti különbség kihasználására törekednek.

egy azon mérv, melyben a nemzet művelődik vagy a külfölddel érintkezik, azon arány, melyben a tőke szaporodik, a munkabér emelkedik vagy csökken, a földbirtok feloszlik, a közlekedés javul, nem lehet közömbös a mezőgazdaság fejlődésére nézve. Felismerni, még pedig nem csak a nyilvánvaló, a kézenfekvő, hanem mind ezen latens okokat is, és figyelemmel kisérni folytonos hatásukat: ime, erre van szükség, ha meg akarjuk érteni a mezőgazdaság történetét.

A mezőgazdaság történetének oly képét adni, melyben minden érdekes jelenség jelezteti és okaiból megmagyaráztatik, az volna tehát az eszmény, mely felé törekedni kell. Sokkal könnyebb dolog ellenben a fejlődés ezer évét önkényszerűleg, több vagy kevesebb jogosultsággal, bizonyos korszakokra osztani, és leírni, milyen volt minden egyes korszakban a mezőgazdaság állapota. Mert könnyebb a nyugvást leírni mint a mozgást, vagy hogy Herbert Spencer kedvencz kifejezésével éljek, könnyebb a történelem statikáját lerajzolni, mint annak dynamikáját. Könnyebb az állapotokat fixirozni, melyekbe a mezőgazdaság bizonyos korszakokban került, mint a fejlődést magát. Könnyebb leírni, milyen a peték, a hernyónak, a gubónak, a pillangónak minden-kori külseje, mint magát azon élettani processust, melynek következtében ez alakváltozásoknak létesülniök kellett. Egy kis utánjárással temérdek adatot találhatunk mezőgazdaságunk történetéhez. És ha ezeket a jegyzeteket chronologice és tárgy szerint összeállítjuk egy-egy kis statisztikai kimutatássá, bizonyára elég érdekes képeket nyerünk, ámde nem értjük még meg, miért és miképen lett az így?

Épen mivel szerényebb az elérhető eredmény, és mivel könnyebb az eljárás, ezekért tartom természetesnek, hogy ezen állapotrajzokkal kezdődik nálunk is mezőgazdaságunk történelmének irodalma. Wenzel Gusztáv is korszakokra osztja a magyar mezőgazdaság történetét, még pedig öt korszakot különböztet meg. A honfoglalástól Szt.-István koráig terjed az első korszak; innen az Anjou királyok uralkodásáig a második; az 1514-ki nagy pórháborúig a harmadik; a pórlázadástól Mária Terézia koráig a negyedik; végre az utolsó Mária Terézia trónra léptétől a legujabb időkig. Az első korszakot aránylag igen bőven, az utolsót ellenben feltünő rövidséggel tárgyalja.

Tárgyalási módszere abban áll, hogy minden korszakra nézve külön összeszedi először a birtokviszonyokra, azután a gazdasági munkára, végre a mezőgazdaság egyes ágaira vonatkozó adatokat. Szemében csak az létezik, a mire nézve történeti munkában vagy egykoru okiratban adatot talált. Hangya-szorgalmával annál több ily adatot szedhetett össze Wenzel, mivelhogy igen

otthonos hazai történetünknek épen legrejtettebb zugaiban, és még inkább azért, mivel általában az anyag összehordására és leltározására fektette munkájában a fősulyt. E sajátságából következik egyik legjellemzőbb hibája is. Hogy az anyagösszehordás munkája kárba ne veszszen, olyan dolgokat is bizonyítgat, melyek tulajdonképen bizonyításra nem szorultak. Igen sok adatot hoz fel például oklevéltárainkból arra nézve, hogy szarvasmarha tenyésztetett. Evvel be sem éri, hanem mint ha az előbbiből ez ipso nem következnék, sok adatot hoz fel arra nézve, hogy létezett nálunk úgy bika, mint ökör, mint tehén, tinó, borjú stb. Más helyütt [1]) arra nézve hoz fel egy csomó adatot, — a mit különben senki sem vont kétségbe — hogy az Árpád királyok korszakában rétek léteztek Magyarországon, még pedig ezt úgy bizonyítja, hogy egyenként iparkodik felsorolni mindazokat, melyekről egy-egy reánk maradt akkori vagy későbbi okmány véletlenül megemlékezik.

A legtöbb adatot természetszerűen az adománylevelekben, adásvételi szerződésekben és magánjogi peres actákban találta. Ezek pontosan körülírván a fekvőbirtokot és felsorolva mind azt, mi rajta található, bőven nyujtják az anyagot. De tegyük mindjárt hozzá, hogy e leltárak szintén csak mezőgazdasági *állapotokat* világítanak meg. Elmondják például ezen okmányok, hogy valamely birtokon milyen a szántóföld, kaszáló, rét, legelő, erdő stb. közti arány, miből áll az u. n. fundus instructus (a mezőgazdasági tőke), milyen szolgalmak illetik meg (szóval jogi természetét), milyen épületek vannak rajta, meg milyen fák, ámde belső természetük és hivatásuk szerint mélyen hallgatnak ez okiratok azon tények és körülmények felől, melyeken a mezőgazdasági fejlődés vagy hanyatlás tulajdonképen megfordul. Ez utóbbiak nem lévén concrét dolgok, nem találhatják meg helyüket a közokirat chablonjaiban, és ezt annál kevésbé, mert csak úgy mint mai nap, könnyen kikerülhették a kortársak figyelmét. A gazdasági eljárásnak vagy a munkabeosztásnak egy ujonnan elterjedt neme, valamely csekély haladás a mezőgazdasági technika terén, valamely uj constellációja a termékek keresletének és kinálatának végeredményeiben nagy hatást szülhetett, jóllehet hogy kisiklott a jogi transactiók kerete az iródeák pennája alól. Oklevéltárainkban nyomukat sem találhatni.

Nehéz azokat mindenkor észrevenni. És nem lehet reájuk bukkanni, csak következtetések és combinációk alapján. E czélból okvetlen szükséges, hogy a történeti adatok pontos ismeretéhez hozzájáruljon a mezőgazdasági gyakorlatban való teljes jár-

[1]) Lásd a 199. lapot.

ság. Csak az kommentálhatja helyesen az előbbieket és csak az meg következményeikben is jelentőségüket, ki a gazdálkodás iden részletében tájékozott. Wenzel pedig nem eléggé szakem- e téren. Ha az volna, tudná például, hogy két ember, »sokszor képtelen petrenczében 20—30-szor 10—50 font szalmaneműt dani, mert ez 2—15 mázsának felelne meg [1]); tudná hogy négy nem szánthat fel egy nap alatt egy aratrumot, ha ez tényleg naque 150 hold [2]); nem mondaná, hogy nálunk mai nap a és aratógépeket gőzerő hajtja [3]); nem használná vas követ- tességgel azon pleonasmust »juh- és birkatenyésztés« [4]) stb.

Megvalljuk azonban, hogy ilyen tévedések csak elvétve fordul- elő. Nem is tudjuk, vajon helyesen tulajdonítjuk-e azokat szerző tlanságának, vagy inkább elsietésnek következményei-e?

Ez elsietésből folyik néhány mondásának naivitása is, pl.

lap. »Hogy szarvasmarha.....mindenütt hazánkban feles számmal tartatott, arról a nagy terjedelemben megvolt legelők és rétek tanuskodnak.«

lap. »A tenyésztésnél legfontosabbak a bika, a tehenek, az üszők és borjúk voltak.«

lap. »A juhoktól megkülönböztetendők nemcsak a bárányok, hanem az ürük és kecskék is.«

lap. »A szőllőkben pinczék építtettek, melyek idő folytával nyaralókká és lakházakká fejlődtek.«

De ne folytassuk. Wenzel munkája az első kisérlet e téren, s egy fontos ok, hogy beérve annak jó tulajdonaival, fogyatkoival szemben elnézők legyünk.

L. B.

---

studiosorum Scholae Marpurgensis. Edidit Julius Caesar. Pars I—IV. Marburgi, 1875—1887. 4-r.

A külföldi egyetemek közül a marburgi volt az első protestáns egyetem. Fülöp tartománygróf 1525. körül a reformatiót pártfogadván, arra törekedett, hogy tartományában Luther tana minél szélesebben elterjedjen. E czél elérése végett 1526-ban egyetemet alapított négy facultással. Jövedelmül a föloszlatott klastromok javait rendelte. 1527. jul. 1-én felavatták az egyetemet, melynek első rektora Ferrarius János volt. 1529-ben Fülöp az egyetemet tör-

[1]) Lásd a 178. lapot.
[2]) V. ö. az 171. és 303. lapokat.
[3]) Lásd a 407. lapot.
[4]) Lásd pl. 276. 308. 309. 328. stb. lapokat.

vényekkel és szabadalmakkal látta el, 1530-ban pedig jog pecsétet és más jelvényeket adott.

A XVI. és XVII. században az egyetemek alapítása pá megerősítés alá esett. Ez a marburgi egyetemnél jellegénél fo természetesen nem volt szükséges; azonban a császári megerősít meg kellett szerezni. Ez meg is történt. V. Károly 1541-ben he benhagyta az alapítást.

Az egyetemet már az első években szépen látogatták. tanulók száma évről-évre szaporodott.

1531-ben 106, 1561-ben 151, 1577.: 220, 1603.: 317 tanu neve volt az anyakönyvbe írva. A tanúlók között nemcsak néme országiak voltak, hanem Franczia-, Angol-, Skót-, Svéd- és Magya országbeliekkel, sőt még görögökkel is találkozunk.

Azonban az egyetem működését a gyakori ragályos bete ségek sokszor megzavarták. De sokkal érzékenyebben sujtotta egyetemet Móricz tartománygróf. 1604-ben IV. Lajos meghal lozván, Marburg a kasseli ágra jutott és Móricz, ki a reformát vallásra tért át, Luther tanának tanítását megtiltotta, a taníí kat, kik az új reformokat nem fogadták el, elmozdította s helyébi ref. tanítókat alkalmazott. V. Lajos ennek következtében indittat érezte magát Giessenben saját egyetemet alapítani, s ott az elb csájtott marburgi tanárokat alkalmazni. Ezért 1605-ben gymn siumot létesített, mely egyelőre az egyetemet pótolta. Midőn Lajos látta, hogy a gymnasiumot bel- és külföldi tanulók na számmal látogatják, elhatározta a gymnasiumnak egyetemmé alak tását. 1607-ben Prágába ment II. Rudolfhoz, kitől az egyete számára szükséges szabadalmakat megnyerte; s azt még ez év ol 17-én felavatta.

1625-ben Marburg a darmstadti ház birtokába jutott. Ugya ezen évben V. Lajos tartománygróf a giesseni egyetemet Ma burgba helyezte át, s annak tanárai itt nyertek alkalmazást, a a marburgi egyetem fejlődésére nagy hatással volt. 1650-ig hesseni herczegségben csak egy egyetem volt. 1648-ban a hos szas viszálykodásnak, mely a két hesseni ház közt a marbur örökség miatt folyt, vége szakadt és Marburg ismét a kasseli h birtokába jutott. II. György darmstadti tartománygróf tehát ism Giessent választotta az egyetem helyéül; míg a kasseli ház marburgit restaurálta. VI. Vilmos 1653. jun. 16-án avatta fel egyetemet. Ez időtől fogva a tanulók száma ismét növekede A legjelesebb családok sarjai látogatták az egyetemet. Igy Solms, Sain-Wittgenstein, Waldeck, Degenfeld-Schomberg nev vel találkozunk az anyakönyvben.

Ez egyetem második fényes korszakát a XVIII. szá eleje képezi, midőn a hires Wolf Keresztély bölcsész volt az eg

em híres tanára. A XVIII. század vége felé a kasseli Collegium Károlinumot csendben megszüntették, s ennek tanárait Marburgba tették át.

A marburgi egyetem reánk nézve annyiban bír fontossággal, hogy magyarországi ifjak a XVI. századtól kezdve az ujabb időkig jártak oda. Először 1582. jun. 22-én találkozunk magyarországi tanuló nevével. Ez a bodiczi születésű *Grynaeus György*. A XVI. század utolsó tizedében kivüle még két magyar ifjú tanult itt, és pedig 1582. junius 21-én *Szilvásy János*, 1597. április 8-án *Schönfelder Salamon* jött a marburgi egyetemre. A XVII. században a magyarok már sürübben kezdték látogatni az egyetemet. Leszámitván az 1621—59. évi időközt, melyben a háborús viszonyok miatt a magyarok távol maradtak Marburgtól, 1588—1637-ig 74 magyar ifjú neve fordúl elő az anyakönyvben. 1701—1800-ig 129, 1801—55-ig [1]) 68 magyar látogatta az egyetemet. Az itt tanult magyarok közül legtöbben később mint tanárok és lelkészek működtek s sokan közülök az irodalom terén is kiváló helyet vivtak ki magoknak. Csak egy pár nevet akarok fölemliteni. A XVII. században Marburgban tanult *Szenczi Molnár Albert*, ki 1607-ben iratkozott az egyetemre. *Szepsi Láni Mihály* és *Filefalvi Filiczki János* költő 1608-ban jöttek ide; később mindkettő a pataki collegiumban tanárkodott. 1610-ben *Szepsi Korocz György* volt itt, ki 1612-ben I. Jakab angol király »Királyi ajándék« czimü munkáját lefordította s Oppenheimben kinyomatta. 1672-ben volt az egyetem hallgatója a nagy tevékenységü *Páriz Pápai Ferencz*, kinek szótára csaknem másfél századon át kizárólagosan használtatott és számos kiadást ért, a ki a bölcsészetben és orvosi tudományokban tekintélynek tartatott s mint történetiró is érdemeket szerzett. 1697-ben gr. *Teleki Pál* tanúlt Marburgban. A XVIII. században itt tanúlt magyarok közül megemlitem gr. *Gyalakuti Lázár Jánost*, ki 1728-ban jött Marburgba. Visszatérvén Erdélybe, mint kormányszéki tanácsos és főispán működött. 1730-ban *Diószegi János* is itt tanúlt, ki 1732-ben Grotius Hugónak a »keresztyén vallás igazságáról« irt könyvét lefordította s Marburgban a svéd király költségén kinyomatta. 1783-ban *Herepei Ádám* volt ez egyetem hallgatója, ki 1790-ben Enyedre ment tanárnak s mint ilyen nagy buzgalommal működött.

Tovább lehetne folytatnom e névsort, de nem lévén czélom mind fölsorolni, még pár szóval a disputatiókat emlitem meg. Mint minden egyetemen, úgy a marburgin is szokásban voltak a nyilvános vitatkozások. Ezeket rendesen az egyik tanár elnöklete

[1]) Eddig van meg a magyarok névsora nálam.

alatt tartották meg. De megtörtént többször, hogy valamelyi egyetemi hallgató elnökölt. Az ily disputatiókban magyarok is részt vettek. A vitatkozás tárgyát rendesen a thoologiából vették. De sokszor metaphysikai és természettani tételek fölött is vitatkoztak. Ily vitatkozást tartottak 1609-ben *Foktői Mihály*, 1617. *Füsüs János* »de causa et causato«, 1618-ban *Muraközi Dús Márton* ugyanarról, *Aszalos Mihály* »Calathus strenarum hortensium symbolicarum et poeticarum«, *Tornai Pastor Ferencz* »Theses physicae de subjecto principiis et affectionibus generalibus, philosophiae naturalis«, 1618-ban még *Lévai S. Tamás* vitatkozott. 1619-ben *Szilvási K. Márton* »de coelo« disputált. 1620-ban *Egri Lázár Gáspár*, 1682-ben *Váji Mihály* és *Szeremlyei János*, 1696 ban *Divini Pál* voltak a respondensek.

Ez egyetem anyakönyvét adta ki Caesar Gy. az eredetiből. Négy füzet jelent meg; s az 1527—1628-ig terjedő időszakban itt tanult ifjaknak neveit foglalja magában. Az anyakönyv nemcsak a hallgatók neveit foglalja magában, hanem az egyúttal az egyetem krónikája, mely az évek fontosabb eseményeit, halálozásokat, promotiókat, az ifjúság zavargásait fölsorolja, sőt itt-ott részletesen is tárgyalja. Sajnos, a mű szerkesztője, ki marburgi tanár és főkönyvtárnok volt, meghalt mielőtt az utolsó füzetet kiadhatta volna. Részletei az 1882 - 86-ki marburgi programmokban jelentek meg. Kivánatos volna, hogy minélhamarább akadjon utódja.

HELLEBRANT ÁRPÁD.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A május 2-án tartott választmányi ülésen Hunfalvy Pál elnöklete alatt két felolvasás tartatott. Az első *Csontosi* Jánosé volt »egy hamisított Corvin-codex a külföldi könyvpiaczon« czím alatt. Pár hét előtt érdekes hír járta be az érdeklődő köröket: a Muzeumnak Hess müncheni antiquarius ajánlatot tett egy ismeretlen Corvin-codex megvásárlása érdekében. Sokat kért érte: 5000 frtot: -- de végre is el lehet-e azt szalasztani? Első dolog volt hát azt ide hozatni megtekintés végett s a Muzeum igazgatóságának tapintatos eljárása csakugyan kivitte, hogy az megtekintésre ide küldetett. Kis octav örmény codex ez, melyet determinálni kellett. Csontosi fáradságot nem ismerő buzgalommal utána járt a dolognak, felment Bécsbe a mechitaristákhoz s végre is kisütötte, hogy az 1663-iki örmény Saragan, melynek táblájára XV-ik századi bélyegekkel nyomták fel az ornamentikát, de melyen a Corvin czímer hamisítás. Csontosi a szakember biztosságával győzte meg állításai igazságáról a hallgatókat. Értekezése a Könyvszemlében látand világot.

A második értekezést *Téglás* Gábor tartotta: »a római bányászati administratióról Dáciában«. Rövid, tömör, de ügyes és élvezetö formában s széleskörü tanúlmány alapjában adta a római bányászati administratió képét. Értekezése a Budapesti Szemlében látand világot.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, évdíjas tagokúl felvétettek: *György* János ügyvéd Nagy-Kanizsán s a keszthelyi gymnasium. Mindkettőt ajánlja a pénztárnok.

A pénztárvizsgáló bizottságba beválasztatott *Zsilinszky* Mihály v. t.

A pénztárnok beadta múlt havi számadását. E szerint

bevétel volt	3,302 frt	21 kr
kiadás »	541 »	43 »
pénztármaradék	2,760 frt	78 kr.

Ezzel az ülés eloszlott.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Mittheilungen des Instituts für österreich. Geschichtsforschung. (IX. köt. 1. füz. 1888.) Tartalmazza a többi között a következő czikkeket: *Zimmermann Fr., Über den Weg der deutschen Einwanderer nach Siebenbürgen.* (46 l.) Tagadja, hogy a II. Géza által behivott németek nem a Duna mentén, továbbá az Olt folyó jobb partján és a Verestorony-szoroson keresztül vándoroltak volna be Erdélybe, hanem azt állitja, hogy a bevándorlás más uton történt. t. i. a Szamos mentén; továbbá a Szamos völgyéből, Deés környékéből Torda felé és innen a Maros völgyén végig déli irányban a két Küküllő folyó, valamint Székes és Fehérpatak völgyén végig. Az ismertetések sorában találjuk *Tagányi* művét az országos levéltárban őrzött nemesi oklevelekről (1886). Keintzel szász tanár értekezése: Über die Herkunft der siebenbürger Sachsen (1887.) is meg van birálva. (160 l.) — Zimmermann értekezése külön is megjelent. (Insbruck, Wagner 18 lap.)

Hermann A., Zur Geschichte der Stadt St.-Pölten. (Az odavaló gymnasium 1887. évi programmjában.) Szerző több oklevelet közöl a magyar háború és hóditás korából. 1481—1490.

Onciul D., Zur Geschichte der Bukowina. (A czernoviczi gymnas. programmjában. 1887. Szerző 1349-ig tárgyalja Bukovina történetét.

Swoboda W., Vermuthungen zur Chronologie des sogenannten Markomannenkrieges unter Marc Aurelius. (A znaimi reáliskola programmjában. 1887.)

Bubič Fr., Inscriptiones, quae in c. r. Museo archeologico Salonitano Spalati asservantur. (A spalatói gymnas. programmjában. 1887.)

Kunstovný Fr., A magyar alkotmány legfontosabb változásairól. Cseh nyelven. (Az I. prágai reálgymnasium 1887. évi programmjában).

Centralblatt für Bibliothekswesen. 1888. Februári füzet. Goldmann, Verzeichniss der Handschrift-Kataloge der österreich.-ungarischen Bibliotheken. (Vége.)

Asbóth, Bosnien u. die Herzegovina. Birálat: Centralblatt 1888. 8 sz.

Archiv für kathol. Kirchenrecht. 1888. 53. köt. 1. füz. *Bönedy (?) Die Echtheit des sogen. Privilegiums des heiligen Stephan von Ungarn.*

Hippsich, Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. 12. Band. Spanischer Successionskrieg 1710. — *Mühlwerth-Gärtner.* U. azon mü 13. köt.: 1711. (Kiadja a bécsi hadügyminiszteriumi levéltárnak igazgatósága. (Bécs. Gerold. 1887, 631 és 550 l.)

Falkmann A., Graf Simon VI. zur Lippe und seine Zeit. 2. Periode. (Detmold. 1887. Meyer. 391 l. 5 M.) Lippe Simon gf. résztvett, mint a westfáleni kerület egyik hadi parancsnoka, az 1596—1598. évi török háborúkban, mely hazánkban dúlt.

Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs. (Kiadja a bécsi hadügyminiszterium bizottsága.) Uj foly. II. köt. *Machaliczky, Der Feldzug gegen*

…neapolitanische Revolution 1821. (Erre vonatkozik a Századok 1886. f. 197. lapján eml. olasz értekezés is Silingardi tollából.) *Gerba, Der …krieg in Albanien* 1689. — *Duncker, Aktenstücke zur Gesch. des I. …nischen Krieges.*

Németi Ambr., 20 Jahre Verfassungsleben in Osterreich-Ungarn. …tsche Rundschau 1888. Februári füz.)

Revue Brittanique. 1888. jan. füzet. *Comte d'Osmond: L'Autriche, …empereur, le prince impérial.*

Fournier, Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte …18. Jahrhunderts. Bírálat: *Leipz. Centralblatt* 1888. 10 sz. Ugyane …ban Kirchhoff bírálja *Wisłocki* értekezését az erdélyi czigányokról.

Stalwenter Arthur, Sultan Soleiman IV. vor Marburg. (Marburgi …nas. progr. értekezés. 1887.)

K. Kramár, Das Papiergeld in Östreich zeit 1848. (Dunker. Humblot …87. 8 M.)

Sybel, Histor. Zeitschrift. 1888. 59. köt. 3. füz. *Lenz Miksa, Zur …ge Sezyma Rašin's.* Ez értekezés hőse Wallenstein; szó van magyar …ekről is. Lenz a Szilágyi által kiadott: »I. Rákóczy György a 30 éves …ában« czimü munkát is felhasználta.

Formanek Jaromir, Geschichte des Infant. Regiments N. 41. Vécsey …köt. Czernovicz. 1888. 1806 tól 1887-ig.)

Conte Bettoni-Cazzagno: Gli Italiani nella guerra d'Ungheria. 1848 — …9. Storia e documenti. 2. ediz. (Milano. 1888. Fratelli. 282 l. 3 Fr.)

Fechter J., Wiederholungsbuch der österreich. Geschichte. (Reichen-…g. Fritsche. 1887. 1 M.)

Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung. 1888. 2. …nzungsband 2 Heft. Onciul, Zur rumänischen Streitfrage. (Beható bírálat …utolsó művéről.) *Jakesch, Zur Lebensgeschichte Sophias, der Tochter …ig Bélás II. von Ungarn.* Zsófia III. Konrád császár Henrik fiának …t eljegyezve (1139.) További sorsáról (belépett az admonti zárdába) ez …kezés szól, mely Zsófiának II. Géza királyhoz, testvéréhez, Konrád …burgi érsekhez és anyjához, Ilonához irt levelit is közli.

Heigel Károly, Historische Vorträge und Studien. (2. Folge. 1887. …l. 7 M.) Hazánkat érdekli a 6. értekezés, melyben szerző a Rákóczi …ncz és a bajor választófejedelem közötti alkudozásokról szól, melyek …mában Rákóczi Miksa Emánuel-nek a magyar koronát is felajánl…. Továbbá a 11. czikk, mely Józéfát, II. József nejét az eddiginél …kal kedvezőbb színben tünteti fel és egyuttal a Józéfa és nővére, a …ő örgrófné közötti levelezést is magában foglalja.

Ungarisch-österreich. Revue (1888. április füzet.) *Büdinger: Zu den …ronfolgegrundsätzen des Kaisers Franz I.* Ez értekezésben közli Büdin-…r Ferencz királynak 1792. nov. 13-án kiadott ama rendeletét, melynek …dmében a »Directorium in cameralibus« czimet viselő új központi hiva-…l lépett életbe, mely által egyrészt a magyar udvari kanczelláriá.

másrészt az osztrák-cseh kanczellária a legbensőbben egyesíttetett. Ez egyesitési kisérlet nem tartott azonban sokáig: a magyar országgyülés tiltakozó felirata következtében a magy. kanczellária ismét különvált. Még csak azon körülmény érdemel megemlítést, hogy Ferencz király az új fökormányszék tagjait nála meg nem szokott liberálitással *részrehajlatlan* véleményadásra szólította fel.

Berliner philologische Wochenschrift. (1888. 3. füz.) *Apponyi-Ábel: Isotae Nogarolae opera.* Ismertetés.

Roskoschny Hermann. Die Wolga und ihre Zuflüsse. (1887. Lipcse. 352 l. 10 M.) Szerző a Wolga mellékén letelepedett régi népekről is szól, többi között a kazarokról, kiket hibásan zsidóknak tart, mit Vámbéry megczáfolt, ki egyúttal bebizonyitá, hogy török származású nép valának. Kirchhoff, a hirneves geographus, ki a szóban forgó müvet a lipcsei Central-Blatt ez évi 16. számában megbirálta, hasonlóan Vámbéry nézetéhez csatlakozik.

Gopčevic Spiridion, Serbien und die Serben. I. Das Land. (1888. Lipcse. Elischer 10 M.)

Stammler Jak., Der sog. Feldaltar Karls des Kühnen von Burgund im histor. Museum zu Bern, eine alt-venezianische Altartafel (Diptychon) *aus dem Nachlass der Königin Agnes von Ungarn.* Különlenyomat a Berner Taschenbuch 1888. évfolyamából. (Bern. Nydegger 1888. 232 l. 2 M. 50.)

Revue Critique. (1888. 10 sz.). *Fournier, Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des 18. Jahrhunderts.* Birálat.

Corrispondenzia epistolare tra Leopoldo I. Imperatore, ed il P. Marco d'Aviano, Capuccino, dai manoscritti originali tratta e pubblicata da *Onno Klopp.* (Graz. Styria. 1888. Folio. XVIII. és 328 l. 10 M.)

Götz K., Berichte Karl Gustav's, Markgrafen von Baden-Durlach von dem Feldzuge in Ungarn. 1685—1686. (Budapest. 1888. Kilian. 1 M. 50.)

Neuwirth Joz., Studien zur Geschichte der Miniatur-malerei in Österreich. 1887. Gerold. Bécs. (Ismertetve a lipcsei Centralblatt-ban. 188[illegible] 12. szám.)

Rosenthal, Die Behörden-organisation unter Ferdinand I. (Birálat »Kritische Vierteljahrsschrift für Gesetzgebung und Rechtswiss.« F. X. 4.)

Guirand Paul, Les assemblées provinciales dans l'empire romain. (Par[illegible] 1887. Imprimerie nationale. 309 l.) — Szerző a franczia akadem[illegible] által koszorúzott müvében behatóan szól a többi között Pannonia tart[illegible] mánygyüléseiről és kimutatja azt is, hogy Dalmatia-, Moesia Superior- [illegible] Noricumra nézve ily gyülések megtartását legalább mostanig kimutat[illegible] nem sikerült.

Caesar Julius, Catalogus studiosorum scholae Marburgensis. Pars I [illegible] Ab anno ineunte MDCV usque ad extremum annum MDCXXVIII. pert[illegible]

ens. (Marburg. 1887. Elwert. 204 l. 7 M. 50.) A tanúlók névsorában számos magyar ifjúval találkozunk. (Birálat Leipz. Centralblatt. 1888. 15. szám.)

The Arth Journal. 1888. febr. (London, J. S. Virtue et Co.) Egy névtelen író egy »*A Royal Mausoleum*« czimü czikkben közli több siremlék rajzát a Santa Chiara templomban Nápolyban, köztük Nápolyi Jankáét is, Endrének, I. Lajos magyar király öcsesének, nejéét. A szövegben röviden vázolja a királynő uralkodásának, Endre halálának és Nagy Lajos királyunk nápolyi hadjáratának történetét, többnyire elfogúltan, Johanna párti írók után. Idézi egyebek közt Petrarcának egy levelét, melyben a nagy költő, ki Jankának udvari papja és iródeákja volt, következőleg nyilatkozik a magyar Róbert barátról: »Az [elhalt Róbert] király helyében egy kis, kövér, vörös-pofájú, mezítlábas szerzetes [van itt], beretvált fővel s csak félig-meddig egy piszkos köpenybe burkolva, ki nem annyira agg kora alatt, mint inkább képmutatásból görnyed, tobzódásban egészen el van fajúlva, s büszke szegénységére és még inkább arany kincsére, melyet összekuporgatott, — ez az az ember, ki az ingadozó állam gyeplöit tartja kezében. Ennek az egyénnek a neve Fráter Róbert; egy magyar szerzetes ez, Endre királyfi protectora, ki fölött teljhatalommal uralkodik. Átadtam neki a pápa rendeletét s tudattam vele bibornok úr jogos követeléseit, de oly durva göggel fogadott, melyet leírnom nem lehet stb.«

Calendar of State Papers of the Reign of Henry VIII. X-dik kötet (London 1887.) Hivatalos kiadvány; az 1536-diki évről közöl folytatásban számos érdekes adatot, a többi közt magyarhoni eseményekről is.

The Land beyond the Forest; Facts, Figures, and Fancies from Transylvania. By E. D. Gerard (Madame de Lazouski) Edenburgh és London 1888. 2 k. 8-r. 706 ll. Ára 25 schill. Szervőt a »Yourkshire Post« czimü napi lapban egy erdélyi szász megtámadta, melyre Kropf válaszolt.

Összeállította: Mangold Lajos és Kropf Lajos.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1888. ÁPRILIS.

Gregorics Gábor. Komáromi magyar és német szabó-czéh szabadalma 1686. *Komáromm. Közlöny* 6. sz.

Gyulai Rezső. Megyénk a kurucz-háborúban. *Kom. Lapok* 14. sz.

»*Hadtörténelmi Közlemények.*« 1. füzet. Ism (K.) *Főv. Lapok* 103. sz.

Hollósy István. Kik voltak és hol laktak a dákok? *Ellenzék* 82. szám. — »A dákok. M.-Sziget, 1888.« Ism. *H. L. Egyetértés* 92. sz.

Huscét a világtörténelemben. *Agricola. P. Hirlap* 94. sz.

Király Pál felolvasása. Hun-székely irás. *Ellenzék* 15. sz.

Kis Ernő Egy fejezet Pápa történetéből. *Pápai Lapok* 16. sz.

»*Kovács Gyula.* Házassági jogunk történetéhez. Budapest, 1888.« Ism. —rm— *P. Napló* 103. sz.

Myskovszky Viktor. Két elpusztult műemlékünkről. *P. Napló* 100. sz.

Politikai jóslatok. Vasárn. Ujság. 17. sz.

»*Szádeczky Lajos.* Izabella és János Zsigmond Lengyelországban 1552—1556. Budapest, 1888.« Ism. (u.) *Főv. Lapok* 117. sz. *Egyetértés* 119. sz.

»*Századok* márcz. füzete.« Ism. *Dudás Gyula. Fővár. Lapok* 97. sz. — Válasz. Herman Ottó. *U. ott* 98. sz. — A magyarok ősfoglalkozása. (Válasz Herman Ottónak) *U. ott* 100. sz.

Téglás Gábor. A régi aranyáldás idejéből. (Régészeti tárcza.) *Fővárosi Lapok* 95. sz.

Thaly Kálmán. A szuezi csatorna magyar tervezője a mult században. (Báró Tóth Ferencz.) *Egyetértés.* ápr. 5.

Vérszerződés milleniuma. *V. P. Bud. Hirlap* 102. sz.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

A Magyar-Könyvszemle 1887-ik évfolyama egy vaskos kötetben gazdag és változatos tartalommal jelent meg. Első közleménye *Majláth* Bélának az Akadémiában felolvasott értekezése: a sorsvető könyvekről és egy ismeretlen magyar Fortunáról, melyből négy lapot hasonmásban is bemutat. Ez 1594-ben nyomatott Bártfán s Majláth Pongrácz Imre egykori liptói alispán iratai között találta. A második czikkben *Szádeczky* Lajos Báthory István könyvészetéhez közöl és ismertet mintegy 47 nálunk legnagyobb részt ismeretlen nyomtatott munkát, melyeket ő a lengyel könyvtárakban kutatott ki és jegyzett fel. *Fraknói* Vilmos Vitéz János leveleihez és beszédeihez újabb adalékokkal járul egy a prágai káptalan könyvtárában őrzött XV. századi kéziratból. *Jakab* Elek a kolosvári Bánffy levéltár magyar történelmi forrásait — *Erdélyi* Pál Foktövi János volt váczi pap ismeretlen prédikácziós könyvét ismerteti 1614-ből. *Reizner* János a könyvtárak statistikájához járul adalékkal; *Szilágyi* Sándor Borsáti Ferencz váradi tanár költeményét ismerteti, melyet ez a korán elhunyt Rákóczy Zsigmond herceg emlékezetére adott ki 1656-ban. *Nagy* Gyula egy kéziratban maradt s az orsz. levéltárban talált magyar-latin szótártöredéket mutat be 1580. tájáról. *Zeleny* Ferencz a legutóbbi népszámlálások forrásműveinek bibliografiáját; *Csontosi* János a nemzeti casino könyvtáráról szóló emlékiratát közli. Következnek: Acsádytól egy nagy-szombati könyvkiadás; *Ballagi* Aladártól a czenstochowi pálos nyomda magyar tárgyú termékei; a beszterczebányai, libetbányai, korponai és selmeczbányai városi levéltárak kéziratairól szóló közlemények, ez utóbbi Kovachich M. Gy. muzeumi kéziratából; s a berni városi könyvtár hazai vonatkozású kéziratai *Csontositól.* Ezeket több könyvtárismertetés követi.

nelyek közül legérdekesebb a pétervári csász. könyvtár leírása egy 1860-ban megjelent német kalauz után s azon innen Ballagi Aladár ollából. A kötetet apró közlemények zárják be. A Magyar Könyvszemle ezután negyedévi füzetekben fog megjelenni.

— A Hadtörténelmi közlemények a magyar hadi történetírás fejlesztésére megindított évnegyedes folyóirat, melyet az Akadémia hadtudományi bizottságának megbízásából Rónai *Horváth* Jenő honv.-százados szerkeszt, megkezdé pályafutását. Az I. füzet márcz. hó végén jelent meg. *Salamon* Ferencz nyitja meg a füzetet: általánosságok a hadtörténelem czím alatt sok tanúlságos megjegyzést tesz és irányeszmét jelöl ki a hadtörténetírást illetőleg. *Thaly* Kálmán II. Rákóczi Ferencz hadseregét, annak szervezetét, felszerelését, harczászati modorát, számerejét stb. ismerteti. *Kápolnai* ama magyar sánczokat írja le Felső-Ausztriában, melyeket Mátyás király 1485-ben Bécset ostromló sergei nyugat felöl való biztosítása végett építtetett. *Szádeczky* Lajos Báthory Istvánnak az oroszok ellen viselt győzelmes hadjáratai történetét kezdi elbeszélni. *Gömöry* Gusztáv az 1797. és 1800—1801-iki magyar nemesi felkelések szervezetét mutatja be. A magyarországi várakról a XVI. és XVII. században ketten is értekeznek, u. m. *Acsády* Ignácz a végvárakról és azok költségeiről egykorú számadások és összeírások alapján és *Szendrey* János váraink rendszeréről és felszereléséről. *Horváth* Jenőé a várnai csatáról szól, két tervrajzzal s Ulászló arczképével. A tárcza hadtörténeti apróságokat, hadtörténeti irodalmi ismertetéseket s id. Szinnyei Józseftől repertoriumot ad. A füzetet a hadtörténelmi okmánytár zárja be.

— A Turul f. é. első füzetét *Majláth* Béla nyitja meg a Majláth család nemzedékrendjéről írt értekezésével, melyhez 4 czímerrajz van adva. *Fejérpataky* a Petneházy család XV-ik századi czímeres leveleit ismerteti, a legrégibbet (1417-ből) színnyomatban is közölvén; *Wertner* Mór az Anjouk genealogiáját állítá össze, főtekintettel a magyarországi ágra. Ifj. *Kubinyi* Miklós egy XVI. és XVII. sz. magyar czímer-albumot ismertet, melyet gr. Zichy Edmund egy pesti antiquariustól vett, s melyben 34 magyar színezett czímer látható (többnyire főúri családoké). *Szádeczky* Lajos 13 erdélyi czímeres nemeslevelet ismertet, melyeket a mult nyáron az erdélyi levéltárakban talált. Az önálló czikkeket dr. *Szombathy* Ignácz zárja be a Szapáry vagy Szápáry név helyességéről, melynek eldöntésére a grófi család a heraldikai társaság véleményét kérte ki. A könyvismertetések közt *Argus* felel Béldi Istvánnak a Siebmacher-féle magyar és erdélyi czímergyüjteményről írt bírálatára. A vegyesek rovatában *Pór* Antal Philippus de sancto Geroldo-ról, a ki Róbert Károly 1309. koronázásánál szerepel, kimutatja, hogy az Drugeth Fülöp. *Szendrey* Homonna XV. sz. pecsétjét. *Csergheő* a valódi Buzlay czímert (1415-ből) ismerteti; *Petrovay* adalékokat közöl a Sárközyek nemzedékrendjéhez.

— Az Archaeologiai Értesitő ez évi II-ik füzetét *Csontosi* János egy nagyobb tanúlmányának első közleménye nyitja meg. Mátyás király

és Beatrix királyné ikonographiáját állította össze, ugy amint azo a szétszórt Corvin-codexekben élnek. Ez első közleményben 9 Mátyás é 7 Beatrix-arczképet veszünk hü másolatban, kimerítő és szakavatott bir lások kiséretében. — *Téglás* Gábor rézkori tárgyakat mutat be, *Myskovszk* Viktor Seip András és Cromer Augustin sir-tábláját irja le, mig *Csergh* Géza hazai ötvösműveken levő családi czímereket ismertet. Henszelman befe jezte »honi műemlékeink hivatalos osztályozása« czimü közleményét. — *A* levelezések rovatában Mihálik, Réczey, Sötér, Ádám Iván, Dudás Gyul közölnek érdekes leveleket különböző leletekről s ásatásokról. — Az »Iro dalom« czimü rovatban három kisebb ismertetés előtt *Fejérpataky* közö egy nagyobb tanúlmányt a brassai számadási könyvek első kötetéről, s igen érdekes világításban tünteti fel Brassó akkori kereskedését, iparát s átalá ban az akkori füzetet. Az igen érdekes füzetet a különfélék változatos é gazdag sorozata zárja be.

— A Hazánk márczinsi füzete az ujabb idők történelméhez igen sok becses adalékkal járúl: naplók, emlékiratok és feldolgozott munkákat Kiváló fontossággal a nagy míveltségü *Walther* Imrének naplója 1846— 50-ből. Az első közlemény 1848. juliusig terjed. *Lázár* Miklós Horváth Boldizsár naplóját közli 1714—73-ból. — Szalay József folytatja 1848-ki élményeit, s *Rolovics* Lajos 1825—27-ki országgyülés naplóját. Igen érdekesek az 1802-iki országgyülési pasquilusok, melyeket *Ekk* Salamon közöl. Az *ápr.* füzetben az előbbi czikkek folytatásán kivül *Hőke* Lajos napjaink történetéről ir, *Abafi* erdélyi urbalis protocollatiokat közöl 1819-ből. (A 289. lapon ritkított betükkel közöl egy szót, mintha valami új szót vélne benne feltalálni, pedig az nem egyéb, mint egy helytelenül olvasott s rosszúl ékezett mindennapi szó. »*Elmárhatatlanodott* és elnyomorodott néppel« = elmarhátatlanodott.) Ugyancsak *Abafi* Lónyai Gábor 1836—37. naplóját közli, *Gergely* Sámuel az 1790-es évek történetéhez pár levelet s *Szinnyei* repertoriumot.

— A Katholikus Szemle II-ik évf. 1. füzetében egyházirodalmi, felekezeti és neveléstani czikkek között egy történelmi jellemrajzot is olvasunk *Oláh* Miklós primásról, *Kollányi* Ferencztől, a ki ezzel a Fraknói Vilmos által kitüzött pályadíjat nyerte el. Oláh Miklóst, mint a XVI. sz. magyar egyháztörténelmének egyik legkimagaslóbb alakját, a kath. egyház megtartóját magasztalja, szemben Forgách Ferencz jellemzésével, a ki Oláh Miklóst tehetségtelen s magas állására méltatlannak festé. Kollányi értekezése figyelemre méltó derék munka.

— A Figyelő márcz. füzetében több irodalomtörténeti közlemény között (Bucsy Emil, *Lázár* Bélától, Vörösmarty drámái *Baróti* Lajostól Rajzok a multból *Vachott* Sándornétól, Szász Károly és Szemere Miklós költészete dr. *Adorján* Fülöptől, Révai költészettanársága Esztergomba *Csaplártól*, Tompa költeményei *Abafitól*) irók életrajzait találjuk, de min den rendszer nélkül egymás mellett: a Fraknói életrajzát, utána Rényi Rezső (sz. 1827) esztergomi ügyvédét (*Zelliger* Alajostól), *Asbóth* Jánosé

768—1822) és Ramóczy (Rammerhoffer) Valeriánét (1807—1864) [illegible] Victortól; végül *Zádor* György irodalomtörténeti méltatását e [illegible] elejéről dr. *Váczy* Jánostól. Az *ápr.* füzetben részben az előbbi [illegible]dmények folytatásai jönnek. Új közlemény: a humor és Arany János [illegible] *Hentz* Jenőtől; Kuthy Lajos élete és munkái dr. *Váli* Bélától és [illegible]nyei irod. tört. repertoriuma.

— A Kandra Kabos szerkesztésében megjelenő »*Adatok az egri [illegible]megye történelméhez*« III. és IV. füzete egy vaskos kötetben változa[illegible] és gazdag tartalommal jelent meg. Legbecsesebb és országos történelmi, [illegible] culturhistoriai szempontból is kétségtelenül nagyérdekü közleménye a [illegible]kócs-codex, vagyis Bakócs Tamásnak még mint egri püspöknek udvar[illegible] számadó-könyve 1493—1496 évekből. A kéziratot még b. e. [illegible]yi másoltatta a bécsi államlevéltárban s abból adta ki most *Kandra* [illegible] nagy szolgálatára a történetírásnak. Heves, Borsod, Zemplén, Abaúj, [illegible]. Szabolcs, Sáros, Zarándmegyék területéről s az egész püspöki egy[illegible]megye határain belül fizetett tizedek, adózások és kiadások s az udvar[illegible] költségei vannak benne elősorolva. A nagybecsü közlemény használ[illegible]ságát emeli a melléje készitett név- és tárgymutató. — De ezt is jeles [illegible]zatok előzik meg és követik. Igy *Kandra* Kabos történeti tanúlmánya [illegible] év előtti Heves vármegyéről. — Kimutatja, hogy Heves felerészé[illegible] bessenyő telep, hogy a palóczoknak szabad területe volt a Mátrában. [illegible]kezik a hevesi vár és annak ispánságáról; végül azt bizonyitgatja, [illegible] Heves és Abaúj megye ez időben Ujvár nevezet alatt egységes terü[illegible] alkotott és századokon át mint ilyen szerepelt. *Várady* Gyula ada[illegible] közöl a hevesmegyei szent-erzsébethi egyház történetéhez. *Bartalos* [illegible]ula történetbölcsészeti irányeszméi után (melynek értékét csökkenti a [illegible]kezeti elfogúltság) ismét *Kandra* Kabos ad egy érdekes közleményt az [illegible] nagy-prépostok és káptalanokról az Árpádok korában. Apróbb közle[illegible]nyek rekesztik be a tartalmas füzetet, melyet a Bakócs-codex általános [illegible]nelmi szempontból is nevezetessé tesz.

— A Magyar Nyelvőr ifj. Szinnyei Jozsef akadémiai székfoglaló[illegible] közli a birtokos személyragozásról, *Alexics* közleményei folytatását az [illegible] nyelvben található magyar elemekről és számos más nyelvtörténeti [illegible]lékokat.

— A Ludovica Académia Közlönyének márcz. füzetében modern [illegible]tudományi tanúlmányok között két hadtörténelmi közlemény van, egyik [illegible] Mór honvéd-századostól a hadtörténelemről általános eszmék, a [illegible] *Milodánovits* Simon főhadnagytól: rajzok a mi huszárságunk törté[illegible]ből. Érdekes apróságok, vitézi hőstettek elbeszélései a mult század [illegible] s a jelen század elején vivott harczokból. Kiválóan érdekes közöt[illegible] ama három huszár hőstette, a kik gr. Széchenyi István mint huszár[illegible]tány életét 1815-ben az olasz hadjárat közben megmentették. Az *ápr.* [illegible]ben *Szécsy* Mór a pozsonyi hidfő 1809. cz. hadtört. tanúlmányát [illegible] be.

— A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat Évkönyvének f. é. I. füzetében több érdekes értekezést olvasunk; u. m. *Thim* Józsefé a szerb vajdaság feállításának megkisérléséről a mult században; *Dudás* Gyuláé a Duna és a Tisza közről a rómaiak korában, Frölichhel polemizálva, a bácskai u. n. római sánczok eredetét illetőleg. Ugyancsak *Dudás* Gyula kritikát ir Balla Pál »tanúlmányaira Tétel, Sóvár és Zemony magyar őrhelyek felállításáról és elnevezéséről.« Végül *Iványi* István közöl egy becses értekezést a Csajkás-kerületről 1750—1872. és a csajkások katonai szervezetéről.

— Az Erdélyi Muzeum-egylet kiadványaiból (Hegedüs István szerkesztésében) megjelent a f. é. I. füzet, melyben *Moldován* Gergely a román nép varázsköltészetéről, Hegedüs István az összehasonlító irodalomtörténetből, *Bálint* Gábor a tamul nyelvnek a magyarral való rokonságáról értekezik, végül *Tégláss* Gábor Dácia felirattanához két közleménynyel járúl.

— Az Armenia márcz., áprilisi és májusi füzeteiben *Verzereskul* Oxendiusról (sz. 1655) a moldovai örmények kath. püspökéről (1690-ről) hoz érdekes közleményt (arczképpel együtt) *Bárány* Lukács tollából. A régi örmény történelemből Vákc uralkodása korát vázolja *Márkovich* Jakab (a Kr. e. IV. századból). Ugyancsak Márkovich »Armenia a Seleucidák alatt« Hermann Antal »A czigányok Örményországban 500 év előtt« (egy XIV-ik századi codexből vett adat) czikkein kivül Govrik Gergely értekezik a magyar örményekről. Az egyes füzeteket érdekes apró közlemények zárják be.

— A Keresztény Magvető, Kolozsvártt Péterfi Dénes és Kovács János szerkesztésében megjelenő folyóirat, f. é. I. füzetét gr. *Kuun* Géza becses tanúlmánynyal nyitja meg az összehasonlító mithologiáról. Azután neveléstudományi értekezések következnek *Kozma* Ferencztől és *Sándor* Jánostól s egyháztörténelmi adatok többektől. A II-ik füzetben Berczely közli a tordai unit. papok sorozatát 1568-on kezdve s adatokat közöl a keresztény szó történetéhez.

— A Kalauz cz. kath. paedagogiai folyóirat, melyet a nagyszombati tanárok szerkesztenek, I. és II. füzete több érdekes neveléstörténeti kérdéssel foglalkozik, *Regéczy* József, Boromisza István, Molnár Rezső, Békési Emil, Sándoffy Nándor, és a rovatvezetők: Concilia Emil és Walther Gyula tollából.

— A Magyar Sion, melyet az esztergomi papneveldei tanárok szerkesztenek, több egyházirodalmi értekezés előtt, mult évben elhunyt szerkesztője a nagy tudományú s kitünő miveltségü dr. *Zádori* János (1831—1887) esztergomi tanár-kanonok necrologját kezdte meg februári ugyanezt folytatja márcziusi s bevégzi áprilisi füzetében, dr. *Walter* Gyula tollából.

— Az Ungarische Revue márcz. füzete *Görgey* István nagybecsü munkájából (1848—1849-ből) közöl ismertetést. *Darvai* M. Salamon történetét a török hódoltság koráról mutatja be. Történelmi érdekü czik

még egy van benne, *Frakni*: Vilmosé Andreas Pannoniusról, a XV. századi humanistáról. Az *apr.* füzetet *Schmált* Vilmos történeti értekezése nyitja meg Báthory Gábor és Bethlen Gábor viszonyáról a lengyel koronához. *Schwicker* Forgách Zsuzsánnát ismerteti a Tört. Életrajzokból. *Wossinsky* végzi a lengyeli praehistoricus leletek ismertetését.

IRODALMI SZEMLE.

— A »Nemzetségi Zsebkönyv« első részének első kötete elhagyta a sajtót, s igen diszes kiállitásban, kötve szétküldetett a magyar heraldicai és genealogiai társaság tagjainak, és a könyvpiaczon is megszerezhető. Ez az első magyar Góthai Almanach, mely mind kiállitás, mind szerkesztés tekintetében a vele rokon irányú német és angol vállalatokkal kiállja a versenyt. A heraldicai és genealogiai társaság alakúlásakor czélúl tűzte ki egy ilyen vállalat létesítését s annak megindításával akkor vállalt kötelességének megfelelt. A szerkesztéssel dr. *Fejérpataky* László, a társúlat titkára s id. *Szinnyei* József v. tag bizattak meg. Sok tekintetben töretlen uton jártak a szerkesztők s nem könnyű feladat megoldása várt reájok. E vállalatnak tulajdonkép két feladata van: folytatni Nagy Iványt s a hazánkra nézve igen hiányos Gothai Almanach helyett lehetőleg teljes nemzetségi zsebkövet adni a közönség kezébe, olyat, mely amannak gyakori tévedéseit is kiigazitja s hogy e feladatukat sikerrel megoldhatták, arra nézve lényeges szolgálatokat tett Szinyeinek gazdag gyüjteménye. Az egész vállalat két seriesből áll: a förangú és a nemesi családok sorozatából. Ez úttal a förendü családok alapvető munkája hagyta el a sajtót, s tartalmát teszik: 1. a förendi házi örökös tagsági joggal bíró családok: a) herczegek, b) grófok, c) bárók; 2. fiágon kihalt magyar förangú családok; 3. magyarországi többi förangú családok. Valóban e könyv méltán megérdemli az alapvető munka nevet. Minden család előtt rövidebb hosszabb historiai bevezetés áll, mely oklevéli kutatások alapján ad számot a család keletkezéséről, multjáról. Azt követi a czimer pontos leirása. Azután jön a család élőtagjainak felsorolása, de visszamenve két három nemzedékig — oly pontossággal és részletességgel felsorolva, hogy a legtöbb esetben még a házasság kötések ideje is fel van sorolva. A rendkivüli szorgalom és pontosság, melylyel e könyv nagy utánjárással, s teljesen megbizható adatok alapján össze van állitva, megérdemli, hogy a nagy közönség támogatásban részesitse azt. Valóban megmagyarázhatatlan jelenség volna, ha nem szorítaná ki a Gothai Almanachot a förangúak asztaláról.

— Ráth Mór összes 1857—1887-ig harminez évre terjedő kiadásainak jegyzékét összeállította, s annak első felét kiadta. Ezen harminez év alatt Ráth eredménynyel és sikerrel szolgálta irodalmunkat s mint a németországi Clotta abba helyezte ambitióját, hogy firmája alatt mindig választékos, állandó becsesel bíró munka lásson világot. Nem az ephemer

sikerre, hanem a maradandó értékre fektette a súlyt: s valóban az 5 jegyzéke ezen harminez év alatti irodalmunknak igen becses s részben legcsesebb részét foglalja magában. Olvasóinkat e jegyzék történelmi sorozatára figyelmeztetjük: Csengery, Deák Farkas, Fraknói, Horváth Mihály, Keleti Károly, Mészáros Lázár, Nagy Iván, Pulszky, Salamon, Thaly Kálmán, Vámbéry, Wertheimer munkái mellett a külföldi történeti irodalom számos kiváló termékeivel találkozik az olvasó. Éppen ily fényesen van abban képviselve a szépirodalom, törvénykezés, politika stb. Valóban Ráth e könyvjegyzékét nem számíthatjuk az egyszerű könyvjegyzékek közé már kidolgozásánál s összeállításánál fogva sem: az használható irodalmi történeti segédmunka. Ezen megjelent első rész Ráth kiadásainak körből belől felét foglalja magában: a sajtó alatt levő II-ik részben az államtudományi, politikai, statisztikai kiadások, röpiratok, iskolai könyvek, katonai, hittudományi, ifjúsági, gazdasági munkák lesznek felsorolva. Emeli a jegyzék használhatóságát az is, hogy az egyes munkáknál a tartalom fel van sorolva. A kötetet néhány becses facsimile érdekesíti. — *Arany* hátrahagyott munkáiból az első, a kiadatlan költeményeket magában foglaló kötetnek utolsó füzete — illustrálva Arany arczképével, facsimilékkel, a költő szülőházával stb. — valamint Arany leveleinek első kötete már tegnapi megjelent. Ez utóbbiak irodalomtörténeti szempontból megbecsülhetetlen értékkel birnak. — *Ráth* megkezdte *Tóth* Kálmán összes költeményeinek kiadását is s az első füzet elhagyta a sajtót. Tóth K. költeményeinek ez az első teljes kiadása. — Gróf *Benyovszky* Móricz életrajzából s Emlékirataiból a 12., 13. és 14. füzet látott világot érdekes és díszes illustrátiókkal.

— »Gróf Károlyi Sándor bucsuztatója 1744« czimet viseli egy ritka fénynyel és választékos műizléssel kiállított díszmű. Ez azon búcsúztató, melyet az egykori híres kuruez generális s a szathmári béke megkötőjének temetése alkalmával Nagy-Károlyban elmondottak. Éble Sándor, a gróf Károlyiak hü és bizalmas embere, rendezte azt sajtó alá s nyomatta ki. Ő irt hozzá előszót s Váczy János ismert nevű irodalomtörténetíró bevezetést, mely a bucsuztatót, irodalmunk hanyatló korszakának egyik jelesebb termékét ismerteti. Éble elmondja bevezetésében, a mit tudnunk kell a mű keletkezéséről, s rámutat azokra a történelmi adatokra, melyeket ebben feltalálhatunk: ebből tudjuk meg pl. Károlyi Sándor születése idejét (1669 jul. 2.) pontosan. A búcsúztató két példányban maradt fenn s a közlöttet a másik példányból egészítette ki Éble, ki a kiadást nagy előszeretettel, méltánylandó pontossággal végezte. A munkát igen díszes illusztrácziók ékesítik: gróf Károlyi Sándor arczképe, Erdőd vára és a főthi sirbolt híres utolsó itéleti angyala. Éble hasznos szolgálatot tett az irodalomnak e búcsúztató kiadásával, mely méltó kiegészítését képezi a gróf Károlyi család oklevéltárának.

— Ortvay Tivadar az Archaeologisch-Epigraphische Mittheilungen ben »Ein angebliche Binnenstrasse in Pannonien« czím alatt tanulmá

közöl, mely külön lenyomatban is megjelent. E czikk is — mint az állítólagos római mediterranút — a Salamonnal e kérdés felett kezdett polemiához tartozik. Ortvay czikkéhez Kubutschek adalékokat közöl.

— Izabella királyné és János Zsigmond lengyelországi tartózkodásáról 1552—1556-ban *Szádeczky* Lajos egy egészen levéltári kutatásokon alapuló monographiát adott ki, mely történetünknek egy eddig teljesen ismeretlen eseményét világosítja meg. Ez érdekes történeti munkát az Akadémia tette közzé a hg. Czartoryski-alapból.

— Marczali Henrik »Magyarország története II. József korában« czimü munkája 1—3 kötetéhez megjelent a név- és tárgymutató, mely annak használhatóságát nagy mértékben emeli.

— Nagy Gyula orsz. levéltári tisztviselő rövid felolvasás keretébe foglalta be Zemplénvármegye XVI ik századi életének rajzát s ezt most egy 21 lapra terjedő füzetkében kiadta. Kiindúlást rajzához az 1880-iki népszámlálásból vesz — s ezt a XVI-ik századi összeirásokkal teszi párhuzamba. Összehasonlítást tesz Zemplénmegye különböző népességi összeirásai közt, s arra az eredményre jut, hogy a megye akkori népessége a mainak egy ötödét tette; azután a dézsma rovásoknak adja igen jól összeállított képét s párhuzamot von a 1880-iki s XVI-ik századi marha állomány közt. E kis rajz oly ügyesen van összeállítva, hogy az olvasók bizonynyal élvezettel fogják forgatni.

— A nagy-kőrösi városi casino folyó évi febr. 26-án tartá ötvenéves fennállásának jubilaeumát. *Molnár* Gedeon elnöknek ez alkalommal tartott megnyitó beszéde s *Jos* Imre jegyzőnek a casino történetéről tartott előadása egy füzetkében megjelentek.

— Acta Bulgariae Ecclesiastica czim alatt a délszláv akademia nagybecsü okmánytárt adott ki (a Monumenták XVIII-ik kötete), mely 1565-től 1799-ig terjed. A XVI-ik századból természetesen kevés okmány van közölve, melyek annál becsesebbek, minnél több a XVII. és XVIII-ból közöltek száma, melyek közül kivált a canonica visitatiok (s ilyenek szép számmal vannak) rendkivül fontosak. Kitünő név- és tárgymutatóval van ellátva a könyv.

— Reiner Zsigmond »Nehány sor Erdély culturtörténetéhez« czim alatt jókora füzetet (144 lap) bocsátott közre, mely az »Alsófehérmegyei történelmi-, régészeti- és természettudományi egylet« alakulásának történetét mondja el. Ő ismerheti legjobban, mert ő volt annak létesitője. Az egylet kedvező előjelek között indult meg, s valóban szép feladat várt volna reá, melyhez országszerte biztató reményeket füztünk; de ujabb időben visszavonás támadt az egylet kebelében, midőn működését jóformán még meg sem kezdte, s igy az egyesület ügye zátonyra került. Függelékül jegyzőkönyvek, levelek és egy pénztári napló vannak mellékelve.

— A kalocsai érsekség Schematismusában minden évben egy vagy két becses értekezés jelenik meg, mely azon egyházmegye történetének

egyik vagy másik vitás kérdését tisztázza. A folyó évi Schematismusban *Városy* Gyula közöl genealogiai följegyzéseket nehány kalocsai érsek származásáról: név szerint 1. Paulus de genere Geur, kiről bebizonyítja, hogy nem a Héderváry nemzetségből származott; 2. Thomas de genere Buzad, kinek némelyek helytelenül tulajdonítják a Lendvai Bánffy nevet; 3. Thomas de Thelegd de genere Chanad, kiről bebizonyítja, hogy nem a Rátold nemből származott; 4. Joannes de Scepus, ki a Gara-családhoz tartozott. Mind a négy adversariához leszármazási tábla van csatolva. Valóban, ha minden egyházmegye követné a kalocsai egyházmegye példáját, rövid idő alatt az egyháztörténetnek sok vitás kérdését tisztába lehetne hozni.

— A HÁZADÓRÓL, (melyre nézve mult füzetünkben P. Zs. nehány megjegyzést tett Marczali Henrik II. József történetében foglalt amaz állítására, hogy a városokban a *ház* képezte az adó alapot s nem a telek) — Marczali Henrik a Nemzet ápr. 28-iki számában válaszol P. Zs.-nek. Feleletének lényege az, hogy fenntartja előbbi állítását, hogy a házadó a biztos és állandó alap a városok adózásánál s számos példát hoz fel Pozsony, Debreczen, Nagy-Bánya, Beszterczebánya, Modor városokat illetőleg a budai kir. kamarai levéltár actáiból állítása igazolására s egyes ide vágó rendeleteket (pl. neve ullae domus lege et benigna resolutione a contributione haud exemptae a publicis oneribus eximantur) szó szerént idéz.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MŰCSARNOKBAN márcz. 10-én »régi és modern képekből« rendezett kiállítás nyilt meg s tartott egész apr. 25-ig. Főérdekét a kiállításnak az adta, hogy mind ezek a képek nálunk vannak, hazánkban levő műkincsek, de mindannyian magánosok tulajdonai, magyar szerzőktől s a világ első rangú művészeitől. A tulajdonosok által bejelentett mütörténelmi adatokra nézve lehetett több hibás adat, s nem minden kép annak volt a munkája, kinek nevét a tulajdonos a tárgymutatóba beírta. De ez a dolgon mit sem változtat: a kiállítás meglepő szép volt s minden várakozást felülmúlt. Lehetetlen volt örömmel és megelégedéssel nem nézni végig a szépen decorált s kiváló izléssel rendezett termeken: melyek közül egy egész nagy terem a Zichy családé, egy másik a Ráth Györgyé s egy harmadik az Andrássy Manóé volt, s melyben összesen 91 kiállító vett részt. A kiállítás maga valóban historiai kiállítás volt, abban a tekintetben, hogy a festészet historiai fejlődését mutatta be, tekintettel azonban a képek művészi értékére. Igy hát teljesen internationalis kiállítás volt, melyben azonban hazánk megállta helyét: a régibb iskolákban a Kupeczky és Mányoky képekkel, az újakban Benczúr, Munkácsy stb. képeivel. Szorosan

vett magyar historiai kép azonban kevés volt, — oly kevés, hogy ebből semmiféle következtetést sem vonhatunk arra, hogy hazánkban ennél több nem volna feltalálható. De valószínűen részint a hely szűke miatt, részint azért, mert csak műbecsesel bíró képekre lehettek tekintettel, nem vonták be a kiállítás keretébe az ősök képcsarnokainak kiválóbb darabjait. Az 1-ső kép az 1505-iki Andrássy apácza a XVII-ik század végén vagy a XVIII. elején készült. A kép jobb oldali belső felére rá van ragasztva egy czédula kov. felirattal: »B OSANNA VIRGO ANDRASI| ANA O. S. Dominici obiit Man | tuae Anno 1505. Festum ejus | cum missa et officio celebra | tur 18 JUNY. | Magok ezek a betük is a múlt századra vallanak. Különben is az egész dolog historiai lehetetlenség. Az 59-ik számú »Zrinyi a költő arczképe« nem a Zrinyié. Valami XVII-ik századi német professzor lehet. A 71-ik számú Kupeczky rézmetszete után készült mozaik: II. Rákóczy György. Ezt a képet az 1. Rákóczy Ferenczének tartják. Rendkivül érdekes a két Courtois kép: a 36-ik és 52-iki számú, melyeken magyar huszárok vannak a XVII-ik század második feléből. Egyike a legszebb képeknek Kupeczky saját arczképe (66. sz. gr. Andrássy Manóé) s II. Rákóczi Ferenczé, a kiállítás egyik gyöngye (gr. Keglevics Istváné), mely azonban nagyon elüt a fejedelem eddig ismert képeitől. Kupeczkynek fiatalkori arczképét Harkányi Frigyes állitotta ki (144.) A Zichy család birtokában Kupeczkytől három kiváló darab van (195, 197, 199.) melyek azonban nem magyar historiai tárgyúak. Mint authenticus arczkép is mint müdarab egyaránt becses a két Mányoky-kép báró Podmaniczky János (a nagytudományú főúr s Fessler barátja) és neje arczképe (báró Podmaniczky Géza tulajdona. 274. 282.) Gróf Berchtold négy genreképét a kuruczvilág idejéből (265—8) nem valami elsőrangú mester festette, de minlenesetre olyan ember, ki abban, amit látott, megtudta találni a jellemzőt. Ezek a képek s gróf Keglevich István Rákóczy Erzsébetje a legjellemzőbb historiai képek közé tartoznak. Hasonlag rendkivül érdekes Meytens Bánffy Dénese (gróf Bánffy György tulajdona, 318 sz.) s Riedinger József császárja magyar kisérettel (gr. Zichy Edmundé 225.) A nem magyar tárgyú historiai képek közt igen érdekes és szép a Medicis Katalin arczképe. (Henszlmann tulajdona. 156.) De érdemesek a tanúlmányozásra ezek a historiai csataképek is, melyeken nincsenek magyar katonák (pl. Kibényi Hugo Courtoisja, 159. egy másik Andrássy Manóé, 35) továbbá Rugendas törökje (gr. Zichy J. 226), Riedinger II. Frigyese (Zichy Jenöé, 224). Modern képek közt sok mübecsesel bíró történeti arczkép van. De van ezek közt tábori kép is, mely méltó figyelmet keltett: Brandtól a tatárok tábora (Coburg herczegé. 472), melyről jellemzőleg mondá Keszler, hogy Brandt typicus tatárjai »majdnem magyarok, csupa erdélyi urak.« Valóban ez a tábor csekély módositással egy erdélyi tábort is ábrázolhatna.

— A Magyar Nyelvtörténeti Szótár I. kötete sajtó alá adatott. Gyulai Pál titkár jelenté azt az Akademia apr. 23-iki ülésében. Évek hosszú sora fáradalmas munkájának eredménye e szótár, melyen egy egész

bizottság dolgozott *Szarvas* és *Simonyi* vezetése mellett. Többször volt már jelentés téve az Akademiában a szótár előmunkálatairól, s egyes mutatványok fel is olvastattak. Most végre már a kiadás stádiumába jutott az ügy s ezzel irodalmunkban sokat érzett hiány lesz pótolva.

— A Protestans Irodalmi Társaság ápr. 16-án Budapesten báró *Vay* Miklós elnöklete és báró *Prónay* Dezső társelnöklete alatt megtartotta alakuló közgyülését. Révész Imre még a hatvanas években tervezett egy protestans egyháztörténelmi társulatot, mely azonban nem nyerte meg a kormánytól az engedélyt a megalakulásra. Később Kovács Ödön próbálta meg a protestáns egyletet egyháztörténelmi egyletté alakítni át — s a mozgalom pár év előtt hasonlag egyháztörténelmi egylet alakítására indult meg. A kik a tervezet élén állottak, jónak látták az alakítandó társulat körét szélesíteni s az csakugyan sikerült. A protestansok valódi lelkesedéssel csatlakoztak az eszme kiviteléhez, s a közgyülés nagy érdeklődés közt folyt le. Az alakuló gyülés megvitatta az alapszabályokat, kiküldött kebeléből egy bizottságot, mely a társulat szervezkedését keresztül vigye s titkárrá *Zsilinszky* Mihályt választotta meg. Már is több mint harminczezer forintnyi alaptőke gyült össze. Az uj társulat programmjában első helyen az egyháztörténelem van felvéve s a kiadványok tekintélyes részét egyháztörténelmi kutfők és feldolgozandó munkák teendik.

— A Szuezi-csatorna magyar tervezője a mult században czim alatt *Thaly Kálmán* vál. tagtársunktól feltünést keltett tárcza közlemény jelent meg egy Rákóczi-forradalmi emigrans Nyitrai Tóth András fiáról br. Tóth Ferenczről s nagyon érdekes élettörténetéről. Tóth András egyike volt Rákóczi bujdosó társainak, a ki sok hányódás után a franczia hadseregbe lépett s a Beresényi huszárezredben szolgált, tábornokságig emelkedve, s 1740-ben báróságot nyert. Fia *Ferencz* még többre vitte. A párisi mérnökkari és tüzérségi akadémiában igen jeles hadmérnök-tisztté képezte ki magát s mint a franczia követ atacheja Konstantinápolyba kerülvén, (1755) 21 évet töltött a török birodalomban. Ő mentette meg Mikes »Törökországi levelei« kéziratát. A török udvarnál nagy befolyásra tett szert, és Mustafa szultán határtalan bizalmával tisztelte meg. A Bosporus és Dardanellák tengerszorosait ő erődítette meg az oroszok ellen; ő vitte keresztül a török tüzérség és müszaki csapatok reformját. Reform-ujitási európai hirre tettek szert. Bejárta az európai és ázsiai Törökországot majd Aegyptomot, és Tunist. Aegyptomi észleteinek legfontosabbika, a Szuez-csatorna kiépitésére tett tanulmánya és terve, melynek megvalósitására Mustafa szultánt meg is nyerte. A világra szóló mü létesitését a szultán csakhamar bekövetkezett halála hiusitotta meg; utódja Abdul Hamid nem birt érzékkel az iránt. Tóth ezután visszatért Franczianországba (1776) tábornoki ranggal, s 1781-ben altábornagygyá léptettetett elő. Gróf Batthyányi Tivadarral megismerkedvén, ősei hazájába tért vissza s barátja Batthyányi vasmegyei birtokán, Tarcsán hunyt el 1793-ban. Keleti utazásairól irt emlékiratai franczióból angol, német, holland, dán és svéd nyelvre

is lefordíttattak. Kár, hogy épen magyar nyelven máig sem birjuk. Thaly Kálmán nagybecsü czikkében méltán hívja fel erre a közfigyelmet.

— Gr. Kuun Géza, a kitünö tudós főúr, társulatunk buzgó tagja s a Hunyadmegyei tört. társulat elnöke, a Münchenben megjelenő »Allgemeine Zeitung« f. é. márcz. 24-iki számában érdekes emléksorokat szentel a nagy német költő Goethe unokái emlékének, melyből a »Kolozsvár« ápr. 12. és 13. számában két tárczát közöl. Gr. Kuun Géza az 1864. év telén Velenczében ismerkedett meg b. Goethe Farkas, porosz kir. követségi tanácsossal, majd később Waltherrel, a ki többnyire Weimarban lakott s bizalmas baráti viszony fejlődött ki közöttük. Nagyon érdekesen jellemzi a két Goethe testvért, kiket 1876-ban látott utoljára Weimarban; náluk ismerkedett meg a weimari nagyherczeggel is. Walter 1883-ban írt neki utoljára, jelentvén bátyja halálát, a kit ő is követett azóta.

— Az Erdélyi Muzeumegylet apr. 19-én tartá ez évi közgyűlését a kolozsvári városház nagy termében *Brassai* Sámuel elnöklete alatt. *Dr. Finály* Henrik titkári jelentése feltárta az egyletnek egy évi működését. Felemlitjük belőle, hogy Erdély monografiája, melynek magyar szövegét *Kováry* László írta, elkészült s nem sokára meg fog jelenni. A pénztárnoki jelentés után *Finály* Henrik a régiség- és éremtár állapotáról, *Dr. Szabó* Károly az egyetemi könyvtárról tett jelentést. A könyvtár legbecsesebb gyarapodása néhai Apor Károly báró hagyatékából az 1848/49-ben megjelent hirlapok és proclamatiók gyüjteménye. A természetrajzi osztályok közül az állattaniról dr. *Entz* Géza, a növénytaniról dr. *Kanitz* Ágoston, az ásvány- és földtaniról dr. *Koch* Antal tettek jelentést.

— Horvát Árpád diplomatikai előadásaira a folyó tanév első felében húsz hallgató iratkozott be, — második felében pedig tizenhat hallgató; a legjelesebbek s legszorgalmasabbak a következők: Áldássy Antal, Balla Károly, Bartos József főgymn. tanár (már másod izben), Illéssy János, Mihályi Flórent, Piros János, Szepessy Szaniszló, Urmánczy Nándor.

— Vasmegyei irók bio- és bibliographiai gyüjteményét állította össze és indítá meg *Récsey* Viktor, a pannonhalmi könyvtár II. könyvtárnoka, társulatunk tagja. Az első két nyomatott ív már ki is került a sajtó alól (A. B. betű). Munkája kétségkivül becses adalék lesz irodalomtörténetünkhöz s méltó a közönség pártolására. Eddigelé 103-an 158 példányban rendelték meg. A megrendelések szerzőhöz Pannonhalmára intézendők.

— »Magyarország összes főispánjainak albumá«-ra hirdet előfizetési *Somogyi Zsigmond* m. k. pénzügyi számtiszt Felső-Eőrött (Vasmegye). Évek óta gyüjti az adatokat, hogy hazánk összes főispánjainak névsorát és rövid életrajzait összeállitsa, megyénként elkülönítve. A nagy terjedelmü anyagot »díszalbum alakú emlékkiadásban« kivánja a szerző közrebocsátani a jelenlegi főispánok arczképeivel díszesítve kiadványát. A mü ára díszkötésben 35 frt, a nélkül 28 frt. Az előfizetés alkalmával 20 ill. 14 frtot előre kiván beküldeni a szerző előleges költségei fedezésére.

MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

A M. Tud. Akademia május első hetében tartotta f. évi nagygyülését. Az akademiai nagyjutalom és a Marczibányi mellékjutalom az idén történettudományi munkákra esett, s a kijelöléssel az osztály báró *Kemény* Gábor elnöklete alatt Pauler Gyula és Nagy Imre r. tagokat bizta meg. Az 1881—87. közt megjelent munkák lajstromát az Akademia kinyomatta s e szerint ezen cyclusban 204 feldolgozott munka jelent meg. A kijelölő bizottság indokolt jelentése alapján a nagy jutalom megosztatott *Fraknói* Vilmos Pázmány Péter-e és *Salamon* Ferencz Török Hódoltság-a közt, a Marczabányi jutalom *Károlyi* Árpád Budavár ostromának itéltetett oda.

A pályadijak felett az illető osztályok jelentései alapján a május 3-ki nagygyülés itélt. A *Lévay*-jutalmat, mely az idén irodalom-történeti munkára esett *Badics* Ferencz ujvidéki tanár nyerte el Fáy András életrajzával, melyről a birálók méltánylattal nyilatkoztak mint absolut becsesel bíró munkáról. Az *Olcányi*-jutalomra: a karthauzi rend története Magyarországon két pályamunka versenyzett. Nyerő *Dedek* Crescens Lajos tagtársunk lett, mint absolut becsű tudományos munkának szerzője, de dicsérettel emlittetett meg a másik pályamunka is s szerzője felhivatott, hogy jelentse ki: akarja-e hogy jeligés levélkéje felbontassék?

A május 4-iki közgyülés elhatározta, hogy ugy mint a tiszteleti és rendes tagoknál van gyakorlatban, a levelező tagoknak száma is határoztassék meg, s jelesül az I. o. 36, a II. 60 és a III. osztály 60 lev. tagot választhat. Az ugyanez nap tartott vegyes ülés igazgató tagokká gr. *Apponyi* Sándort és *Szabó* Józsefet választá meg. A mi tagválasztásakat illeti, a II-ik osztályba megválasztattak: tiszteleti tagoknak: *Tisza* Kálmán, Gróf *Andrássy* Gyula. Rendes tagnak: *Kállay* Béni. Levelező tagoknak: *Grünwald* Béla, *Jekelfalussy* József, *Téglás* Gábor, *Ballagi* Géza, Dr. *Acsády* Ignácz, Dr. *Szádeczky* Lajos. A III ik osztályban: Rónai *Horváth* Jenő a hadtörténeti bizottság előadója, választatott lev. taggá.

A május 6 án tartott ünnepélyes közülésen mutattatott be a nagy közönségnek az újon díszített nagy-terem, melynek decoratio része már egészen kész — mig a falfestmények közül három készült el. Ez a nap csaknem egészen a történetnek volt szentelve: Fraknói Vilmos emlékbeszédet tartott *Ipolyi* Arnold felett művészien kidolgozott rajzban mutatva be nagynevű elnökünk sokoldalú s rendkivül nagy tevékenységét. *Szily* Kálmán a múlt századi magyar természettudósok emlékét elevenítette fel, s *Keleti* Gusztáv a történeti tárgyú falfestményeket ismertette. *Fraknói* gonddal kidolgozott főtitkári jelentésében czáfolta azokat, kik azt hirdetik, hogy tönténelmi kutfő editióval legalább egy időre fel kellene hagynunk.

— *Nagy* Gyula orsz. l. tiszt s b. *Radvánszky* Béla a Történelmi bizottság tagjaivá választattak.

JÁVORKA ÁDÁM EZREDES

S A Gr. FORGÁCH- ÉS RÁKÓCZI-LEVÉLTÁR.

(Vázlat a Rákóczi-emigratió történetéből.)

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

Jávorka october 6-kán visszamene Jaraszlóról rendes lakóhelyére, a Bereg vármegyei szélekhez közel fekvő Skólyára (Skolie), s innét mindjárt másnap, 1746. october 7-kén újabban tudósítja Forgáchot. Mely levél, főként a *Rákóczi-archivumra* nézve benne foglaltakért rendkívűli nevezetességgel bír. Szükségesnek tartjuk tehát szó szerinti közlését:

»Méltóságos Gróff és Generális!
Nagy jó Kegyelmes Uram!

Ajánlom mindenkori alázatos, engedelmes szolgálatimat Exciádnak. — Die 28. 7-bris volt becsöletem Jaraszlóról alázatos levelemmel udvarlanom Exciádnak, kéválť 19., mellyet az munkácsi canális által küldtem, megérthette Exciád minden voltaképpen az ideváló dolgokat és difficultásokat.

Annakokáért, künnyebben való progressus iránt az dolgokban, nem sok fáradságban telni fog Exciádnak az Tek. Ns. Vármegye attestatióját felvenni, cum expressione, *hogy nem mást, hanem Exciádat illeti azon depositum;* mivel az hamis praetendensek megbódították az ideváló uraknak az elmíjeket, — az mellynek én akkor is obstáltam. — Ahhoz, *az plenipotentiát ha máltóztatna Exciád az felvételire kezemhez szolgáltatni* - mellyet nem más okból praetendálok: az egy, hogy sok járástól és nagy; költségtől megmenekedjik az dolog, *hogy én azt ide Skólyára behozhassam és innend jó és securus útnak Munkács felí, azt pedig sub specie interessus Domini et Principis mei, hogy mégy az ideváló király rámossai is ne kotorásznának abban.*

Megírtam Exciádnak: mit kívánnának keresni az pakétumokban; az ideváló Uram tudniaillik az ideváló *jaraszlói Ducatusnak leveleiket;* — mellyek ottan nincsenek, de ők nem tudják, — *keressik Constantinápoly-*

ban franczia dicasteriumban, az mellyeket én oda kihordtam. Annakokáért mindenképpen azon lészek, hogy az jól üszvecsinált pakétumokat (föl) ne bontsanak; ha (mégis) dato concessu meg kellene lenni: omnem curam adhibeo, hogy egy bető ne veszszik el abban, — becsőletemre fogadom!

Elvárom Exciád hív cursorát Szent-Mártony-nap tájban, — addig lészen minden tudósitásom, mellyel udvarolhatok Exciádnak, holott magam is kívánnék, hogy mentől hamarébb ezen dolog assequálná effectussát; mivel itten igen függőben vagyon az hadakozás, — az prussiai király absolute igyekezik ezen országra; egyedöl az mostani diaetától függnek minden dolgok. — Nem kis consternatio vagyon az iránt nálunk az statusok közt.

Ha Exciád küzely (közel) tanálna esni *az Miltóságos Gróff Aspermont ő Ngához, miltóztatna insinuálni ő Ngának: ha hozzám küldené egy hír szolgáját, míg ilelben tanálkozom, — nem volna kárára ő Ngának; sok jó informatiókat adhatnék.*

Én 6. 8-bris Jaraszlóról Skólyára szálltam: azonnal kivántam udvarolnom csekély levelemmel Exciádnak. — Ezzel kegyes úri grátiájában alázatossan recommendálom magamat; maradok

Exciádnak nagy jó Kegyelmes Uramnak

Skólyán, die 7. 8-bris Ao. 1746.

alázatos engedelmes szolgája
Jávorka Ádám m. k.

P. S. Az több praetensiók az innend való kivitelkor assequálhatnának contentatiót, — mellyek felől már tudósitottam Exciádat, hogy ira toto 250 aranyra fog telni, az clerussal együtt. Ha azon egynehány pixi (t. i. a capucinus barátoknak a depositum őrzéséért adandót) küldené Exciád az munkácsi Commendáns Uram kezire pro gratificatione az clerusnak: csak abban is oeconomioálni kivánnék, hogy legalább az formányosokra (abból) jutna az ide (Skólyára) való elhozásra. Honeste és mirve (mérsékelve) kivánnék progrediálni abban is.« [1])

E levélben feltünik először is, mint új terv, Jávorka azon szándéka, hogy a gr. Forgách-levéltárat Czartoryski hg. engedélyével Ilyvóról a herczegnek Magyarországhoz legközelebb fekvő jószágára Skoliére hozhassa, s innen aztán — ha a gr. Forgách Ferencztől várt szükséges meghatalmazvány és igazolványi iratok, valamint a letétre nehezűlő 250 arany követelés megtérítési összege meg fognak érkezni, — a hegyi ösvényeken legalkalmasabb szánút idejét bevárván, biztos kiséret mellett Munkács felé szállíttathassa be a hazába; még pedig — gyengéd gondoskodásból, — mint czímleg hg. Czartoryski tulajdonát: hogy a lengyel határ- s vám-

[1]) *Eredeti*, s. k. irott levél, ugyanott.

örök ne turkáljanak a féltett oklevélcsomagok között. A vén practicus kurucznak ez a terve a lehető legczélszerűbben volt kieszelve, és a dolog csakugyan e szerint ment is végbe.

Másodszor nagyérdekű e levélben a *jaroslawi herczegség* okmányairól nyert felvilágosítás és a *gr. Aspremontnak* tett ajánlat. Mindakettő *a fejedelmi Rákóczi-ház megmérhetetlen történelmi és birtokjogi értékü levéltárára*, illetőleg annak a hazába visszaszerzésére, megmentésére vonatkozik.

A jaraszlai uradalom — egykor »ducatus«, herczegség, — mint már említők, II. Rákóczi Ferencz tulajdona vala, a ki is azt 1712. vége felé, Francziaországba távozásakor, elzálogosítá barátnőjének Lubomirska Ilona-Erzsébet herczegnőnek, s rokonának, a herczegnő férjének, *Sieniawski* grófnak, Lengyelország nagymarsalljának. A zálogszerződést a fejedelem megbizásából titkára Krucsay István kötötte meg és iratta alá Varsóban Sieniawskiékkal, a danczkai grodban is bevallván s bejegyeztetvén azt, mint hiteles helyen. Az uradalom *örök-jogát* azonban — visszaválthatási igénynyel — Rákóczi fentartá magának, s 1732-iki végrendeletében ifjabbik fiára, György makoviczai herczegre hagyá.

Ehhezképest az ezen uradalom birtokjogára és történetére vonatkozó okmányokat természetesen nem adá át a jószággal együtt Sieniawskiéknak: hanem a Sieniawski-pár által részére Jaroslaw örök-jogát illetőleg a zálogba-vevéskor kiállított nyilatkozattal egyetemben, házának levéltárába helyezé. A Rákóczi-ház levéltára I. György óta Sáros-Patak várában őriztetett, egész 1685. novemberig; a mikor e vár Caprarának capitulálván s a Rákóczi-árvák jószágai egyelőre a kir. kamara kezelésébe menvén át: levéltáruk Kassára vitetett és a szepesi kamara archivumában tétetett le. Midőn II. Rákóczi Ferencz nagykorúvá lőn: levéltárát a kamarától kiadatta, — de csak annyira-mennyire bocsátották kezére, az okmányok tetemes részét visszatartották Kassán. Midőn azonban 1704-ben e város is a fejedelem hatalmába került: Rákóczi, — a kinek levéltárára mindenkor különös gondja volt, — kiválogattatta a kamara archivumából a családját illető fasciculusokat, és összes levéltárát Munkács várában állíttatta föl s újra rendeztette, Kéry János udv. főlevéltárnok vezetése alatt.

Mikor pedig 1711 elején kibujdosott, — levéltárát nem hagyá Munkácson, hanem annak színét-javát összecsomagoltatva és gondosan hordókba rakatva, katonai kísérettel szánokon átszállíttatá ugyancsak Kéry felügyelete alatt Lengyelországba, Jaraszlóra. Innét Krucsay vitette aztán 1712-ben a fejedelem parancsára a levéltárat Danczkára, a hol ekkor Rákóczi, udvara egy részével, tartózkodik vala. Mielőtt innen Francziaországba útra kelt volna, — archivumát a tengeri út bizonytalanságának kitenni nem akarván, — nagy gonddal átrevideáltatott mindent, s a tokokba zárt diplomákat, vászonba varrt függőpecséteikkel, és a kék vagy piros selyemszalagokkal összekötött levélcsomagokat zacskókba tétetve, hordókba és ládákba rakatta, melyeket lepecsételtetett. Azután pedig egy vasajtós, vasablaktáblás, tűzmentes boltba helyeztetvén, más egyéb drága portékáival együtt udvari főkapitányának a hű Vay Ádámnak s belső titkárának Beniczky Gáspárnak gondjaira bizá. A levéltárra különösen ez utóbbi tartozott gondot viselni. 1713-ban azonban Beniczky amnystiáért folyamodván, hazajött, a hol őt 1714-től fogva ismét régi urának: gr. Erdődy Sándor kamaraelnök és vasi főispánnak — gr. Bercsényi Miklósné, gr. Csáky Krisztina első férjétől való fiának — szolgálatában leljük. A levéltárat Beniczky Vay Ádámra hagyá, a ki híven is őrizé azt, 1719-ben történt haláláig. A következő években a danczkai emigráns-telep föloszlott.

Mi történt a Rákóczi-levéltárral tovább? eddig homály fedé. Annyit tudunk csak Rákóczi Emlékiratainak előszavából és »Vallomásai«-ból, hogy mikor ezeket 1717—1720-ban Törökországban irá: pusztán emlékezetből dolgozott, levéltára nem vala kezénél. Később, a múlt század közepén, a gr. Aspremontok a Rákóczi-levéltárat valahonnét a külföldről titokban hazahozatták s az ónodi vár egyik tornyában tartották befalazva; mígnem az utolsó Aspremont-leány, gr. Erdődy Györgyné, a jelen század harmadik vagy negyedik tizedében, előbb a ledniczei uradalom székhelyére a rovnai kastélyba, s onnét az ötvenes évek végén vasmegyei Gyepü-Füzesre, végre a hatvanas évek elején a szomszéd vörösvári kastélyba szállíttatta azt, hol azután fiának gr. Erdődy Istvánnak liberalitásából a nagybecsű levéltár 1863-ban megnyílt a tudomány előtt.

A Rákóczi-levéltár Vay Adám halála utáni visszontagsá-ának s hazakerülésének titkát most *Jávorka Ádám* levelei adják ezünkbe, ha még mindig marad is fenn némi bizonytalanság. Már jóval fölebb felhívtuk az olvasó figyelmét Jávorka 1746. ept. 11-kén Forgách Ferenczhez írt levelének egy passusára, mi-kor az ilyvói capucinusok zárdájában letett Forgách-levéltár kiada-ásáról szól: »praeveniáltam mindazokat, *esmervén az papokat, lévén ollyanokban magamnak is vélek bajom.*« Vessük ehhez a mostani, oct. 7-iki levelében mondottakat: »Megírtam Exciádnak, mit kívánnának keresni az pakétumokban; az idevaló Uram (hg. Czartoryski) tudniaillik az idevaló, *jaraszlái ducatusnak leveleit*, — mellyek ottan (a gr. Forgách-iratok közt) nincsenek, — *de ők nem tudják; keressék Constantinápolyban franczia dicasteriumban*, — *az mellyeket én oda kihordtam.*«

Ez az utóbbi nyilatkozat teljesen világos. Ha tehát ezen és a sept. 11-iki sorokat, továbbá az Aspremont grófnak tett (kétség-telenül a Rákóczi-levéltárra vonatkozó, egyébre nem is vonatkoz-ható) ajánlatot összevetjük: mi mindebből azt véljük követ-keztetni, hogy a Rákóczi-levéltár — a benne foglalt jaroslawi okmányokkal együtt — Danczkáról Vay Ádám halála után, nyil-ván a fejedelem rendelkezéséből, hasonlókép *valamelyik lengyel-országi káptalan, vagy kolostor őrizetére bizatott, mint letét.* Ezért volt hasonló baja Jávorkának a »*papokkal*«, mikor ezen levéltár-nak Konstantinápolyba szállítására megbízást nyert, — melyet — mint maga írja — hűségesen végre is hajtott.

Kérdés most már: kitől és mikor nyerte e megbízást? Erre is könnyű a felelet: Rákóczi idősb fiától *József herczegtől*, a kit a porta erdélyi fejedelemmé akart tenni, 1737 vagy 1738-ban. A családi levéltár felett csakis ez a fejedelemfi, mint idősb fiú, ren-delkezhetett. Hogy pedig nem még maga az öreg fejedelem kül-dötte el Lengyelországba a levéltárért Jávorkát: ez onnét való-színű, mert az archivumban — úgy a mint az az Aspremontok-hoz visszakerült, — későbbi, Rákóczi György herczeget illető okmányok is találtatnak; pl. VI. Károly császárnak, mint spanyol királynak, a sicíliai Giunchi grófság adományozásáról Rákóczi György részére 1723-ban kiadott oklevele, eredetiben. E diploma csak maga György herczeg révén kerülhetett családja levéltárába,

ő pedig tudvalevőleg csak 1726-ban szökhetett meg Bécsből s 1727. közepén jutott el Rodostóba. A magával vitt adománylevél tehát csakis Törökországban, *ezután* tétethetett le a fejedelmi ház levéltárába. Mi úgy véljük, az atyja hagyatékát Rodostóban átvett József herczeg küldé el, és pedig valószinűen 1738-ban. Lengyelországba a családi levéltárért ezredesét, atyjának régi, kipróbált hűségű emberét: Jávorka Ádámot. A ki is a letétet kiadni vonakodó lengyel papokkal való bajoskodásán szerencsésen átesvén, az összes Rákóczi-archivumot — a jaraszlai iratokat is — levitte Törökországba; s miután József herczeg időközben, 1738. nov. 10-kén Csernavodán meghalt: a hű Jávorka nem tehetett okosabbat, mint hogy a Rákóczi-levéltárat további biztos megőrizés végett, a családnak és a Párisban élő utolsó Rákóczinak, György herczegnek főpártfogója: a franczia király konstantinápolyi követségénél, mint maga írja: »dicasteriumában«, tette le. (Ha II. Rákóczi Ferencz életében szállította volna a levéltárat Törökországba: nem tette volna *itt* le: hanem Rodostóba viszi, a fejedelemhez.)

György herczeg, a ki Jaraszlót öröké, kiegyezett utóbb — vagy talán éppen ekkor állott egyezkedésben — örökjoga iránt a zálogbirtokos Sieniawski-pár jogutódával Czartoryski Ádám herczeggel: azért kereste volna ez annyira, még a gr. Forgách-depositumban is, a »jaraszlói ducatus« örökjogára vonatkozó okmányokat; melyeknek hollétét Jávorka — mint váltig a Rákóczi-ház híve, — előtte elhallgatta. Aspremonték számára azonban, mint látjuk, kijelenté azt: sőt az egész Rákóczi-archivumot is, — mint jogaik védelmére szolgálót s a gyermektelen György bujdosó herczeg halála esetére egyenesen őket illetőt, — kezökhöz juttatni ajánlkozék. Öreg ember volt már, sietésre intette őket, — a dicsőséges Rákóczi-ház iránti kegyeletből nem akarván titkát a sírba vinni magával.

Az az Aspremont gróf, a kinek Jávorka Forgách által izent: vagy II. Rákóczi Ferencz nővérének Juliánának fia, *Károly-Gobert* vala, herczeg Esterházy Mihály leányának Teréznek férje; avagy ennek fia: *János-Gobert* gróf, — szóval, egyenes Rákóczi-ivadék s a magyarországi Rákóczi-jószágok leánynegyedének tényleges birtokosa. Jávorka Ádám, mint sokat próbált practicus em-

ber, igen jól tudá, hogy a bujdosó Rákóczi György herczeg, mint száműzött, családja birtokjogi okiratainak hasznát nem vehetné: ellenben az Aspremontok, a kir. fiscus ellen folytatott pöreikben — nagyon is; azért kívánt tehát inkább nekik szolgálni a családi levelekkel, és mert a Rákóczi-ház halhatatlan érdemeit, dicsőségét hirdető történelmi okmányok s levelezések — a jövendőt tekintve, jobb helyen lesznek bent a hazában. Igaza volt neki; az ő hív gondoskodása s útmutatása nélkül az importáns Rákóczi-levéltár régesrégen elpusztúlt volna, a hazai történetírás kipótolhatatlan kárára, — avagy ismeretlenül lappangna ma is, a világ valamelyik zugában.

Forgách grófhoz írt legközelebbi levelében ismét sürgeti Jávorka gr. Aspremontek értesítését; egyszersmind pedig örvendezve tudósítja a tábornokot, hogy családi letétjét hg. Czartoryski általános meghatalmazottjának s nehány lengyel nemesnek elősegítő közreműködésével és jótállására, végre sikerült az ilyvói barátokkal nov. 7-én kiadatni, a saját kezére venni és ide Skólyára szállíttatni; — bátran küldhet tehát érette a gróf átvevőket és társzekeret Munkácsig, — ő odáig kész azt jó módjával, uradalmi hajdúinak födözete alatt eljuttatni. Megadja a további, még szükséges utasításokat is. E levél 1746. november 8-án Skolión kelt, s így szól:

»Míltóságos Gróff és Generális, stb. Ajánlom mindenkori, stb. Hogy megesendesedjék úri Exciád elméje, kívántam alázatossan tudósétanom Exciádat, hogy mindenképpen mesterkedvén és fáradozván: *az Exciádat illető depositumát ide Skólyára szállítottam; melly egy nagy láda, második: nagy török szepet, és két, valamentire kisebb török szepetek*, melly nro 4 eszköz; mellyet ennehány idevaló Nemes Uraimék assecuratiójával és subscriptiójával, nehezen felvehettök. Mellyben kiváltkép idevaló Uramnak Herczegemnek Generális-Commissáriussa adlaborált. Nem is csuda, hogy oly nehezen kivítetüdött: *mivel az néhai Gróff és Generális Forgách Simon Uram Excjának egyetlen fia lévén Zsigmond, — attól is tiltotta a papokat, hogy ki ne adjanak, ámbár saját fia is.* Ím, bévárta Exciádat azon jó dispositió!

Hogy pedig tovább is tollálják az alkalmatlanságot és suspiciókat: praetendál még ahhoz azon említett Commissárius Uram magyarországi attestatiót az iránt, melly felől volt becsületem Exciádnak tudtára adnom, hogy az Tek. Ns. Vármegyétől miltóztatna azt felvenni: az meglévén, valamikor parancsol és tetszeni fog Exciádnak: szabad útnak mehet az lolog, dato concessu, az midőn contentatiót miltóztatni fog megküldeni

Exciád, — melly 250 aranyra könnyen fog extendálni; — ideküldvén Exciád egy hív szolgáját, meglátja igazságot.

Nem kívánom azokat a (levélcsomagokat) revideálnom: de gondolom, hogy az Miltóságos Eszterházy familiát illető levelek is lehetnek valami részben. [1])

Illik azért egy társzekeret küldeni *Munkácsig*, az mikor ideit kiválasztja Exciád; innend pedig ükrös szekéren, mivel alkalmatlan út az lovaknak, kivált szekérnek, *azokat cum bona custodia az hajdúimmal Munkácsig kikísértetném*, utóljára is obtestálván Exciádat, hogy az attestatiót miltóztassék általküldeni, hogy az papoknak is egy juthatna, — mivel praetendálják, — hogy új galibám ne türténjék, és kivált Exciádnak héjjában való költsége. Subponálván azt is, hogy jól esett, *az midőn megtért Exciád Duklyáról*, — nem kis impacientiával és költséggel lett vólna Exciádnak.

Ha nem volnik alkalmatlan, azon Generális-Commissárius Uramnak valami honoráriumot miltóztatna Exciád küldeni, — *nékem egy órácskát, mellyet conserválni kívánnám pro aeterna memoria.*

Az Miltóságos *Gróff Aszpermont Uram ő Nganak nem volna kárára, ha egy hív szolgáját beküldené hozzám, míg életben tanálkozom.* Ha Exciád miltóztatna tudtára adni ő Nganak: *talán megköszönné Exciádnak, így magamnak is.*

Ezzel, stb. Exciádnak, stb.

Skólyán, die 8. 9-bris Ao. 1746.

Jávorka Adám m. k.« [2])

A levél mellett megvan még a boríték is. Ghymesi Gróf Forgách Ferencznek, Szécsény és Gács örökös urának, a magyar királyné lovas tábornokának és kamarásának, Nógrád vármegye főispánjának czímzetével; Eperjesinum, Galgócz, Komjáti. Másik oldalán Jávorkának finom metszetű, de már kissé elmosódott piros spanyolviaszba nyomott, nemesi czímeres gyűrűpecsétje rajta. A paizs közepén — a mennyire még kivehető — terebélyes fa előtt szarvas vagy medve áll. (Ha medve: akkor a *Divék-nemzetség* czímere.) A sisak koronájából ugyancsak medve szökell ki s karjaival egy köteg nyílvesszőt vagy tollat tart; mellette A. I. betűk: ADAMVS IAVORKA.

Az öreg ezredes, a milyen gondos és elővigyázatos ember volt: a levéltárnak szerencsés kézhezvételéről és Skólyára szálli-

[1]) Gr. Forgách Simonné szül. gr. Esterházy Ágnes volt, a zólyomi ágból: tehát ennyiből bizonynyal voltak ott Esterházy-családi iratok is.

[2]) *Eredeti*, s. k. írt levél, u. o.

ról egyúttal gvardián-fiát Ferencz-Györgyöt is értesité, azon re, hogyha a grófhoz küldött ugyanekkori levele netalán eltédnék vagy elkésnék valahol a póstákon. Az atyjához hasonló tosságú rendházfőnök pedig mindjárt azon a napon, 1746. 27-én, mikor édes atyja levelét kézhez kapta Komárom városan: mivel személyesen — a mint mentegetődzik, bizonyos áríthatlan akadályok miatt nem mehetett Komjáthiba, — egy stromabeli barátot indított el gr. Forgáchhoz, a következő ósítással:

»Hodierna posta Skola Dni mei Genitoris percepi Litteras, qui inter reliqua hoc etiam perscribit, quod hac ipsissima expeditione m Excellmae Dnaoni Vrae missiles inviaverit; quae si quo casu vel lius appulerint, aut — quod non puto evenire, — poenitus emanerent, omni eventu, tanquam indignus, sed fidelis servus, hisce homagium ibeo Vrae Exciae, et punctum appositum succincte in praefati Dni mei itoris Litteris utpote concernentes Vram Exciam genuine transscribo ommunico, prout sequitur: »Most pedig a Méltóságos Gróff és Gene- Forgách Ferencz ő Excja dolgaiban fáradoztam; *tegnapi napon* va 9-bris datat suas) *a depositum kezemhez jutott*, melly felöl mostani almatossággal ő Exeját is tudósitom; egyedöl restál még a magyarorgi attestatió és 250 arany, adósságoknak complanatiójára. Melly két iculus valamikor béküldettetik, — szabad az út; tudom, hogy meg ja köszönni ő Excja.« Haec sunt ejusdem verba, quae transumpta per ressum hunc mitto nostri Conventus hominem«, — etc. *Comaromÿ, 27. ris 1746.* Excellmae ac Illmae D. V. indignus servus et capellanus:

Fr. (-anciscus) Georgius Jávorka, pater Gvardianus m. p.« [1])

A mint gr. Forgách Ferencz a két Jávorka: apa és fiú fönbbi leveleiből nagy kincset érő családi levéltárának (melyet ő ga »radicalis et vetustissimus thesaurus«-nak nevez) szerenés kiszabadításáról november végén értesült: azonnal a leggyobb örömmel megtette a kézhezvételhez még hátra levő ükséges intézkedéseket. Nevezetesen kiszemelte Skólyára a éltárért Jávorka ezredeshez kiküldendő meghatalmazottait, s után ezek a nagy útra készeknek nyilatkoztak: a gróf megbízta atolay másként Demény Gergely bécsi ágenst: eszközöljön ki bereinek a bellicumtól Lengyelországba szóló útlevelet és az

[1]) *Eredeti levél*, kivül gr. Forgách Ferencz teljes czimével, u. o. njáthiba szólt és a convent pecsétével vala lezárva.

udv. cancelláriától s illetőleg a kamarától családi leveles-ládáinak a határvámokon háboríttatlan behozhatását engedélyező parancsot, a kir. kamara közegeire. Megbízta továbbá az udv. ágenst: vásároljon egy mennél szebb és jobb arany zsebórát Bécsben, s a fönt kívánt hivatalos iratokkal küldje le. Meg is vette Matolay az órát, a milyen szépet csak kaphatott: 145 forintot fizetett érette;[1]) nagy pénz akkoriban egy órácskáért! De hát a gróf Forgáchok szép és becses emléket akartak küldeni Jávorka Ádám ezredesnek, levéltáruk visszaszerzéséért. — ha már tőlük pénzbeli jutalmat a maga személyére nézve az öreg kurucz el nem fogadott.

Ezalatt gr. Forgách Ferencz tábornok és főispán december közepén Komjáthiból leutazott Nógrádba, melynek mint megyéjének, e hó 16-ára közgyűlést hirdetett. Az általa a lengyel útra kiszemelt meghatalmazottak is Nógrád vármegyei tisztviselők valának: Nagyréthi *Darvas Ferencz* szolgabíró és esküdtje Hajniki *Bezegh János*, előkelő, birtokos nemesek. Kivált Darvas igen művelt, képzett ember volt; nemcsak magyarúl és latinúl: de — a mi a nemesi rendben akkor még nagy ritkaság vala, — németül is tökétetesen beszélt és írt. Ő ugyanis németországi egyetemeken végzett, igen gondos nevelést kapván néhai édesatyjától. Ez az atya, *idősb Darvas Ferencz*, maga is nagy képzettségű s a közéletben élénk tevékenységű, jellemes, igen derék férfiú vala. Az 1700-as évek elején Nógrád vármegye alispánja volt, azután számos éven át II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek fáradhatatlan tevékenységű tartományi főhadibiztosa, tanácsosa és buzgó híve. A szabadságháború hanyatlásával Darvas Ferencz az ügytől a rossz napokban is el nem pártolván, Kassa várába zárkózott, és ott halt meg 1710 vége felé pestisben. Fia Ferencz, serdülő ifjú korában alkalmasint Rákóczi udvarában apródkodott. — A meghatalmazott-társ pedig Bezegh János, néhai Hajniki *Bezegh Imre* kurucz ezredesnek, gr. Bercsényi Miklós udvari főkapitányának volt fia. Jól voltak tehát mindketten kiválasztva a vén kurucz Jávorka Ádámhoz küldöttekül, a mennyiben ők is hasonló hű kuruczok

[1]) »Pro aureo horologio, in discretionem Dno Jávorka transmisso .... fl. 145.« (Gr. Forgách F. költségjegyzékében. L. alább.)

rmekei valának, és mindakettőjük édesatyját jól ismerte ajdanában Jávorka.

Nógrád vármegye karainak és rendeinek 1746. dec. 16-ki ülésén, családi levéltára ügyében nyilvánosan meghatalmazottaknak vallotta őket a gróf főispán, maga és testvérei nevében; k. aláírt és megpecsételt charta-biancát adott át nekik és a rmegye által hitelesitett plenipotentiális-levelet, valamint arról szóló megyei attestatiót két példányban, hogy a néhai gr. Forgách Simon után Lengyelországban hátramaradt családi levelek és depositumbeli egyéb ereklyék, minden kétséget kizárólag gróf Forgách Ferenczet s testvéreit illetik, mint legközelebbi örökösöket és egutódokat. [1]) Készen voltak továbbá a levéltárat mint depositumot terhelő tartozások törlesztésére, az ilyvói barátoknak őrzési díjra, végre hg. Czartoryski »generális commissáriusá«-nak a Jávorka által meghatározandó mérvű ajándékra szánt aranyok is a grófnál; minthogy azonban a menetlevelek stb. Bécsből még meg nem érkezének, úgyszintén a hosszú téli útra való felkészülés miatt is, a meghatalmazottaknak pár hétig még várniok kelle. Újév tájban szándékoztak indúlni, azért is, hogy a szánút annál jobban járhatóvá váljék odafenn a határszéli Beszkidhegyek között.

Mivel pedig Jávorka Ádám tudósitásai szerint a hegyi útak Skolie és Munkács között ekkoriban nagyon el voltak hanyagolva s lovas-szekérrel bajosan járhatók: a grófnak egyik barátja, a Nógrádban lakó gr. Teleki László azt tanácslá Forgáchnak, hogy ne Munkács, hanem Máramaros felé küldje embereit, — majd ő előre utasitani fogja ottani, nevezetesen dolhai jószága tiszttartóját *Alberth Sámuelt*, továbbá fölkéri ismerősét *Balka Józsefet*, a máramarosi kincstári uradalmak kormányzóját Szigeten, hogy a gróf küldötteinek utazásukban, különösen a határhavasokon való áthatolásukban, segitségökre legyenek. Ugyanezek Jávorka leveleit is közvetithetik. Gróf Forgách Ferencz elfogadá barátjának ajánlatát és mindjárt ezen az új érintkezési úton válaszolt dec. 17-én Jávorka czredesnek nov. 8-iki levelére, előre tudatván vele

[1]) L. gr. Forgách Ferencz 1746. dec. 17-iki levelének eredeti fogalmazatát Jávorka Ádámhoz. U. o.

a legközelebb történendőket, úgymint meghatalmazottainak újév után leendő útnak indulását. [1])

Alberth Sámuelt, mint a skólyai uradalommal határos dolhai jószág tisztjét, Jávorka Ádám különben is ismeri vala már; s gr. Forgáchnak ezen az ő útján vett válaszára, Skólyáról 1747. január 9-én kelt, következő levelével keresé föl Alberthet, mint »bizodalmas nagy jó szomszéd urát«:

Először is megköszöni neki, hogy »az Méltóságos Gróff és Generális Forgách Ferencz Úr ő Exciája« levelét hozzá általszolgáltatá. A grófnak ő most, küldöttei megérkeztéig nem ír, »gondolkodván még ahhoz valami occurrentiákat öszveszedni, *tudniaillik az Méltóságos Eszterházy-familia iránt való dolgokban.*« Jávorka tehát, tudván, hogy Forgách gróf emberei Esterházy herczeg meghatalmazványát is magokkal viendik: a közbeeső időt néhai gr. *Esterházy Antal* egykori kurucz tábornagy Lengyelországban hátrahagyott családi irományainak felkutatására igyekezett fölhasználni. Koronázta-e és minő siker koronázta ez irányban tett fáradozásait? positiv adatokból megmondani eddigelé nem tudjuk. Az Esterházy herczegek és az Esterházy grófok fraknai ágának levéltáraiból ki lehetne derítni. Annyi bizonyos, hogy Jávorka — mint utolsó leveléből látandjuk, — az Esterházy-iratok hol keresésére nézve a tájékozást Darvaséknak élőszóval megadta és maga is további nyomozást igért.

Írja továbbá Jávorka: »Megértvén azért ő Excja úri szándékát, hogy nem munkácsi, hanem dolhai canális által kiván tovább is correspondentiákat, az Mlgs Gróff Teleki László ő Nga ditióí által, *mely magamnak is igen megtetszett,* — in specie Kglmednek kezei által: tudtára adni kívántam, — tangálván azt is ő Excja, hogy küldi plenipotentiárius emberit az depositum felvíteli iránt; mely uram az mikor el tanál jönni: *bátran és bizrást kíszre hozzám jöhet,*« elhozván magával, vagy magokkal, azon illető összeget (»concernens quantumot«), melyről »Generális Uram« is ír levelében. Nem fogna ártani, ha ezt gr. Teleki László úr megírná gr. Forgách ő Excjának, hogy annál biztosabban

[1]) Gr. Forgách Ferencz sajátkezü notitiáiból; *ugyanott.* A gróf e levelére egyébiránt Jávorka is hivatkozik febr. 2-án. (L. alább.)

ldhesse emberét, ha ugyan ez még Dolhára nem érkezett volna evől vételéig. Csak jőjjön azon plenipotentiárius uram bátran: zre jő immár énhozzám, »*s én minden jó alkalmatossággal segí- fogom az graniczákra az jó uramot.*« Végül arra kéri még lberthet mint »kedves szomszéd urát«, hogy »ha azon úri-ember tanál jönni: tudom, hogy az Miltóságos Gróff (Teleki) ő Nga nberei lésznek kalaúzai«: tehát küldjön általok az ő (Jávorka) ámára »*valami bort*, ámbár csak egy ló-terhivel; valami lészen otte: köszönettel megadom, nem is lészek háladatlan fárad- gáért Kglmednek.« Ezzel »szomszédságos igaz barátságába« ánlja magát.[1])

Az ezredesnek eme levelét Alberth Sámuel — avagy grófja — megküldé Forgáchnak; a kívánt hazai bor elküldéséről pedig zonyára gondoskodék.

Skolie Felső-Magyarországgal, nevezetesen a beregi, máramaros, unghi krajnákkal szomszédos lévén: e megyékben csakhamar, még 1746. novemberben hire futott vala, hogy Jávorka Ádám a gr. Forgách-család egész levéltárát kezéhez kerítette és Skolién rizi. Az ily családi okmányoknak azon időkben nagy birtokjogi aktuális értékök lévén, — főként oly dúsgazdag és sokfelé birtokló, következőleg sok helyűtt is pörlekedő mágnás-családéinak: hir hallatára a gr. Forgáchokkal bármi ágon rokon, avagy ilök jószágospöröket folytató felső-magyarországi előbbkelő családok s ravasz ügyvédjeik azonnal igyekeztek a dologbúl hasznot húzni magoknak. Név szerint különösen a *hertneki, sebesi, szalánczi* s *tisza-szentmártoni* uradalmak, vagy ezek részei birtokában érdekelt családok részéről fényes igéretek, pénzbeli ajánlatok s más efféle csábító kísérletek tétettek Jávorkánál, hogyha az ezen jószágokat illető adományleveleket s egyéb irományokat kezeikbe juttatná.[2])

[1]) Eredeti s. k. írt levél, u. o.

[2]) *Gr. Forgách Ferencz* írja ez ügyben *Jávorka Ádámnak*, 1746. dec. 17-iki hivatalos levelében: »Dum haec scriberem, relatum mihi est, quod aliqui *Magnificum Dnaonem Vram, signanter respectu Literarum bonorum Hertnek, Sebes, Szalánez et Sz.-Márton concernentium tentaverint*, Rogo itaque, dignetur se mihi candide et sincere aperire: nonne favorem hoc in casu Magci Dnaonis Vrae obtinuerint? Quae relatio si vera esset, ultro de eo cum Magca Dnaone Vra Dnus Plenipotentiarius noster (Darvast ut) conferendi et concludendi habet facultatem.« (*Ereleti fogalmazat*, u. o.)

A feddhetetlen jellemű öreg kurucz tiszt becsületes lelke azonban megvetéssel utasított vissza minden ilyes kísértést; ő az egész levéltárat híven megőrizé az illetékes gr. Forgách-család számára s a ládákat pecsét alatt, a csomagokat felbontatlanúl adta át Ferencz gróf megbizottainak.

Valami — mint levelének végpontjaiból egyenesen kitűnik — pénzhajhászó, tiszteletdíjra éhes, *Kreczkovszki János* nevű lengyel, tán ügynök vagy ügyvéd, pedig azt újságolá Krakkóból 1747. január 11-kén gr. Forgách Ferencz tábornokhoz Bécsen át küldött tudósításában, hogy értesülése szerint hg. Czartoryski russiai palatinus már tényleg kiküldé bizonyos commissáriusait a gr. Forgách-családnak Ilyvóban letéteményezett levelei átvizsgálására: (»qui Leopoli documenta Domus Forgaczianae lustrant et revident,«), hogy vajjon nem találtatnak-e azok között a hg. Czartoryski-házat érdeklő irományok is? [1])

Ez a revisió, tudjuk, hogy szándéklatba volt véve: azonban Czartoryski herczeg, Jávorka Ádám becsületszavára, hogy azon ládákban semmi ilyes irat nincs, — és generális commissáriusának is javallására, — elállott minden bolygatástól, vizsgáltatástól. Kreczkovszki tehát, a ki ezen újabb, kedvező fordúlatról ott a távol Krakkóban még nem értesűlt, csak ijesztgetni akará levelével a grófot, hogy azután a baj elhárításának kieszközléséért annál busásabb jutalmat csikarhasson ki tőle.

Mikor ez a nyugtalanító, de alaptalan krakkai levél kelt: *Darvas Ferenczék* már rég útban valának Lengyelország felé. A gróf 1747. január 5-kén bocsátotta el őket Nógrád-megyei szécsényi kastélyából, fölszerelve minden szükségesekkel, s a költségekre tetemes összeget: 1700 forintot számlálván le aranyakban Darvas szolgabíró kezébe. [2]) Szolgákat, lovakat, szánokat, társzekeret maga adott velök, és mint afféle szoros rendhez szokott

---

[1]) *Eredeti levél*, u. o. Neve aláírása alatt C. R. S. P. Fr. betük állanak.

[2]) *Franciscus Darvas de Nagyrét m. p. P. H.* Signatum Szécsény, die 5-ta Januarii 1747. Recognitiót állít ki, melylyel elismeri, hogy Ghymesi Gróf Forgách Ferencz úr ő Excjától, »qua Illrmae Familiae Forgáchianae Literarum Conservatore et Fratre natu majore, in redemptionem et evectionem Literalium Instrumentorum in Regno Poloniae existen-

tábornok: még útirányukat is állomásról állomásra megszabta, sajátkezűleg írott formaszerű »*marchroulte*«-át nyomván a kezökbe. E marsrutta szerint Darvaséknak Tokajtól Rakomazunk kelle menniök, »inde planitiis ad Keresztút,« 2 mfd, síkság; innét Vásáros-Naményba, 4 mfd, síkság; innen a Tiszán által Tarpára, 1 mfd, »N. B. Est planities valde lutosa«; igen mocsáros síkság. Tarpáról Vári mezővárosba, 1 mfd, síkság; innét Nagy-Szőlősre, 2 mfd, síkság; innen Dolhára, hegyeken által, 3 mfd. Szőlős-Vég-Ardón fogják találni gr. Teleki László kalaúzát. (»Accipiendus erit in Szőles-Vig-Ardó kallahusz C. Ladislai Teleki.«) Dolhától az út Skólyáig körülbelől 5 mfd (?), és pedig részint völgyeken, részint hegyeken át.[1])

Darvas Ferenczék, egyéb igazoló ügyirataik mellett, a grófnak Jávorka ezredeshez intézett s küldetésök czélját tartalmazó levelét is vitték magokkal, melyet a főispán még december 17-kén, tehát a megyei közgyűlést követő napon írt alá. Ez olyan meghitelő-féle hivatalos levél volt, »Perillustris ac Magnifice Dne Colonelle, mihi observandissime!« megszólítással. »Jelen iratom felmutatóját, — kezdi ebben a gróf, — Ns. Neográd Vármegyének kormányzatom alá adott szolgabíráját Tek. *Darvas Ferencz* Urat, ugyanazon Vármegyének mellé rendelt esküdtjével *Bezegh János* Úrral a végre küldöttem ki, hogy főntisztelt Uraságod november 8-iki levele értelmében a Forgách-család irományaiból álló depositumot, a Főnséges Herczegnek mint kolostori alapító védúrnak kegyes engedelméből és Nagyságos Uraságodnak iránttunk tanusitott hív és szives közremunkálása mellett, nevemben és többi testvéreim nevében vegye át és szállítsa el. Mely czélra megnevezett Darvas Ferencz Urat mi, a tegnapi napon, Vármegyénknek nyilvános gyülésében, országunk szokása szerint teljhatalmazottunkúl jelentettük ki, és aláírásunkkal s pecsétünkkel megerősített fejér lapokat (albas) nyújtottunk s adtunk által néki, hogy ő

---

fium, atque suprafatam Illrmam Familiam concernentium« czerhétszáz rh. fritot vett légyen kezéhez, számadással tartozván róla. (*Eredeti*, Darvas F. saját kezével irva és családi czímerével megpecsételve. — Alól Forgách F. kezével: »Ex summa praescripta recepi ducentos florenos. — *C. Fran. Forgách m. p.*« U. o.)

[1]) *Ut. Forgách F.* s. k. írott fogalmazványa u. o.

úgy, mint a mi plenipotentiáriusunk, az átveendő családi iratok ról kellő tanusítványokat állíthasson ki, valamint az említett fejé lapokra az átvételről szóló igazolványt ráiktathassa. Vagyon pedig ugyanazon Darvas úr kezei közt 250 arany, s egy arany-óra, melyel Nagyságos Uraságodnak kívánunk kedveskedni; biztosítván Ngodat, hogy ha azon átveendő családi levelek — a mint nem is kételkedünk, — nekem s testvéreimnek hasznunkra valók lesznek: mi Ngos Uraságodnak ennél nagyobb ajándékkal is (majori adhuc regali) tényleg és valójában kedveskedni el nem mulasztandjuk. A mi továbbá a Generalis Commissárius Úr részészére adandó ama tiszteletdíjat (honorarium) illeti, a melyről Ngos Uraságod írt: fölülnevezett teljhatalmazottunk meg van bízva, hogy ezen ügyet Ngoddal beszélje meg, és ha úgy ítélendi, kedveskedjék őnéki is. Valaminthogy, mivel Schmigrodról (Zmygrod) írt levelemben a Fönséges Herczegnek is, mint védúrnak, tokaji borral való kedveskedést ígértem: ha azért ezt Ngos Uraságod illendőnek lenni ítéli, — a teljhatalmazott úr visszatértével el fogom azt ő Herczegségének küldeni. (A következő pont a hertneki, sebesi, szalánczi stb. levelekre nézve némelyek által Jávorkának tett ajánlatokra vonatkozik; már föntebb idéztük.) Ezzel Ngos Uraságodnak hosszú, boldog életet szívemből kívánván, magamat tapasztalt jóindúlatába (expertis favoribus) ajánlom, és maradok, — « etc.[1])

Ezen a kiváló tisztelet és nagyrabecsülés kifejezéseivel irott levél meleg hangja eléggé mutatja: mennyire meg volt elégedve gr. Forgách Ferencz tábornok, Jávorka Ádámnak eddig tanúsított fáradhatatlan, lelkiismeretes és eredménykoszorúzta eljárásával. A gróf e mellett még egy magánjellegű levelet is írt Jávorkának, 1747. január 8-kán, már Komjátiból datáltat; ezt azonban, fájdalom, nem ismerjük, hanem ezt is a küldöttek vitték, mint a czímzett febr. 2-iki válaszában hivatkozik reá.

Thaly Kálmán.

[1]) *Eredeti fogalmazvány*, u. o.

ERDÉLY FŐISPÁNJAI.

(1540—1711.)

VII.

Tordamegye főispánjai.

Cseszeliczki Szilvásy Boldizsár.

Szilvásy Boldizsár, András fia. [1])

Fel kell itt hoznom, mert Tordamegyében főispánságot ltnek írják (Nagy I. Magy. O. Család. X. k.)

Báthory Zsigmond idejében ezen »acris ingenii juvenis« a ők-párt részén áll és 1594-ben őtet is elfogatta Báthory, azon- fogságából barátjai közbenjárására kiszabadul.

1602-ben azok egyike, kik Báthoryt Csehországba kisérték. évben, e fejedelem alatt, eredeti levél szerint, dézmaárendator.

1603-ban Székely Mózessel tart, s azt hiszem, ha volt főis- , alatta volt főispán, Sarmasághy távollétében, noha főispán- ását későbbre teszik (Nagy I. Magy. Or. Család. X. k.)

Székely Mózes eleste után kimenekül. A bujdosók ügyében muthi Farkassal és Kemény Boldizsárral a portán is jár. A

[1]) Szilvásy Andrásné 1589-ben özvegy. Ez Walkay Magda lehetett, vézetem szerint Boldizsár anyja. E nő és Cseszeliczki Szilvásy Imre okosok ekkor Boldóczon. Tordai Borbála Szilvásy Andrásné, mint neszy Erzsébeth *anyósa* és 1634-ben életben lévőnek van felhozva y Iván által (Magy. Család. X. k.) Van azonban gr. Kemény Diplo- tariumában oly okleveli kivonat, mely sejteti, hogy Borbála férje bordi vásy András 1630. jan. 15-kén életben állott.

Mikola László a Cseszeliczki Szilvásy családot a kihalt családok közé említi fel, és a Nagy Iván által (726. l.) közölt táblázaton is a eszeliczky Mátyástól és Szilvásy Ilonától eredt, és Szilvásy nevet felvett ik kihaltaknak vannak felmutatva. Hogy a Kendi és Kornis-féle össze- ütközésben részvétel miatt nóta alá került Szilvásy Pétertől leszármozottnak mutatott, jelen élő, Szilvásy család mikor és mily kapocsnál fogva kezdte »Cseszeliczki« előnevet használni, nincs felderítve a család leírásában

Belgrádban tartózkodott menekültek közt találjuk. Midőn a nagyvezér sürgette, hogy fejedelmet válasszanak a bujdosók, Bethlen Gábornak versenytársa az »ingenio et animi vigore pollens« Szilvásy.[1]) Mikor Bethlent megválasztották fejedelemmé, csak Szilvásy ellenezte, ki a szabadválasztás jogát fenn akarta tartani. Azután, mint Mikó Ferencz írja, Szilvásy reá támasztá Bethlenre a rendeket »az ő szokott ravasz tudományával« s kizárá a fejedelemségből.[2]) Ez időben Szilvásy Tordamegyében fekvő birtokát másnak adományozták.

Bocskai halála után a kolozsvári gyűlésen 1607. jan. 22-én a kormányzó mellé tanács úrnak őt is megválasztották. O Rákóczi Zsigmond fejedelemmé választásában egy főműködő. A márcziusi országgyűlésen őt nevezték ki követté a két oláh vajdához szövetség kötése végett. Mint catholicus, a jezsuiták kiűzetése ellen szavazott; a catholicus rendeknek 1607. jun. 20-án Kolozsvártt kiállított tiltakozványában aláírásához »consiliarius illustrissimi principis« van kapcsolva.

Báthory Gábor alatt egy adat 1608-ból mint az itélőtábla elnökét mutatja, de ugyan ez, és a következő években az oklevelekben csak mint consiliarius és födézmaárendator áll. 1610. szept. 6-án, midőn Erdély rendei Kolozsvártt ratificalják a második kassai kiegyezést, az erről kelt oklevél aláírásában: consiliarius et arendator regni.

1611-ben Forgács Zsigmonddal tartott; a krónika szerint: »1. október hozá Nagy András Szilvásy Boldizsárt fogva Kolosvárra. 2. okt. vivék el Szilvásy Boldizsárt fogva. 1612. 5. febr. Szilvásy Boldizsárt elbocsáták.« Ekkor veszté el vingárdi jószágát. Csak a következő fejedelem idejében kerül ügye országgyűlés eleibe, a törvényczikk: »mivelhogy penig Szilvásy Boldizsár sem legittime contentáltatott, sem ordine iudiciario nem convincáltatott, sem penig az articulusban nem iratott, sem proscribáltatott, mindazáltal mivelhogy Báthory Gábor fejedelem ő kegyelmének minden jószágát per notam, az kiknek akarta, elosztotta volt: abból az infamiából ő kegyelmét ugymint jámbor, igaz és ártatlan atyánkfiát absolváljuk; ő kegyelme minden infamiából absolváltassék, de jószága dolgából ilyen közönséges ország végezésinél sequestrálás ilyen casusban nem lehet.«

Midőn 1613. fejedelemválasztásra került a sor, róla is volt szó.

Bethlen Gábor fejedelem alatt is consiliarius; midőn a gyulafejérvári országgyűlés 1615. máj. 10-én megerősíti a nagy-

[1]) *Wolfg. Bethlen, Hist. V. k.*

[2]) Erre vonatkozva azt írja Kemény János: »melyért azután holtig disgrátiájában lőn (Bethlennek), noha személyében nem bántotta.«

mbati békét, czím nélkül áll neve a megerősítő oklevelen, de jő évben elő mint »a fejérvári fejedelmi udvar tiszttartója« is, s ezutáni levelekben mint dézmaárendator.

Az 1616-ki nyugtalanság idejéből Bethlen Gábornak két elét látjuk róla szólókat; egyik febr. 7-ről e sorokkal: »bizoson izenték attól a szolgámtól, hogy Szilvási és Kamuthi rkas biztatják (a Homonnai-pártikat) innen belől, hogy életemn rövid nap véget vethetnek azok ketten stb.«; — a másik jun. -ről: »Az nyughatatlan emberek közűl K. Zsigmondot, *Szilvásit*, agner Jánost ország törvényére megtartoztattam, igazítsák az ság előtt magokat.« A Bethlen általi elfogatásról Perneszi ibor ecsedi kapitány julius 22-ki levelében ez áll: »Szilvási ámot sógoromat Hunyad várában tartatja fogva, asszonimat az ném et az ő kegyelme feleségét Enyeden tartja az kastélyban rva.« A segesvári országgyűlésen októberben tárgyalták perét kkor — mint Szilágyi Sándor írja — egy érzékeny jelenet lyen meghatotta az országot. Könyezve kérték az itélőtáblát, gy járjanak közbe a fejedelemnél, hogy engedtessék meg Szilsynak és nejének a találkozás. A fejedelem megengedte, s midőn templomba vitték volna őket, hol mint rendesen, most is tartatk a gyülések, Szilvásyné összerogyott. Szilvásy és neje kegyelemfolyamodtak és novemb. 3-kán megkapták, de jószágaik tetes részét elvesztették, csak Bolyát hagyta meg nekik a fejedelem. részökre november 4-kén kiállított fejedelmi kegyelemlevélben ilvásy czime: »alias arendator decimarum nostrarum Transilvanicum.«

Neje: Perneszi Erzsébeth, ki Keserű János özvegye volt, s vel már egyesülve volt 1607-ben, midőn Rákóczi Zsigmond neki ingárdi kastélyt és jószágot adományozá.

Szilvásy Nagy Iván szerint meghalt 1629. körül magtalanúl. gyanezen írótól tudjuk, hogy vingárdi jószáguk visszakerült, rinte a visszakerült vingárdi és ohábai jószágokat Szilvásyné kó Ferenczuek és Józsefnek engedte át 1630. jan. 26-án. Az egy kézén Szilváson is és tartozékaiban is volt birtok; azokból 14-ben Perneszi Erzsébeth anyósának (?) Thorday Borának gedett át részeket. Szilvásyné 1639. aug. 15-kén kora 77 évében lt meg a bolyai kastélyban, melynek sirboltjában nyugszik ő és ilvásy.[1])

[1]) Az özvegy temetésén maga a fejedelemnő is jelen volt. Szilvásyné, Zólyomi Dávid nótáztatásakor mint tanút megeskettették, ki előtt a ttrőli nyilatkozatot tette volt Zólyomi, a notaperben, 1633-ban, 60 nek van írva, mi lehetetlenség, mert Erzsébeth első férjéhez 1579-ben ut nőül.

Somkereki Erdélyi István.

Erdélyi István, Erdélyi Gergely fia.

1602-re eshetik kineveztetése a tordamegyei főispánságra, Báthory Zsigmond által, kinek hogy híve volt, abból is kitetszik, hogy Báthory birtokot adományozott neki. [1])

Bethlen F. történetíró őt Bocskai idejében, midőn az 1605-ki marosvásárhelyi gyűlésből Gyulaffy Erdélyit Kolozsvárhoz küldötte, Bocskai számára egy kölcsönöszveget kérni, csak mint főrendű tagot említi fel. Valószínű, hogy ekkor is főispán. A Maros-Vásárhelyről Kelementelkére áttett gyűlés bevégzésekor, midőn Gyulaffy táborba szállott, Erdélyit azon néhány főúr közt találjuk, kik haza kéredzettek, azzal mentvén magokat, hogy ők gyűlésbe s nem táborozni jöttek, de igéretet tettek, hogy kellő készülettel meg fognak jelenni.

Rákóczi Zsigmond alatt is főispán az 1607-beli lajstrom szerint, [2]) így írja alá magát a császárhoz küldött követnek máj. 26-án Fejérvártt kiállított megbizó-levelén is.

Főispán Báthory Gábor alatt is. [3]) E tisztséget viseli, midőn mint követ Péchy Simonnal 1610. őszén Mátyás királyhoz küldetett. Báthorynak annyira híve, hogy 1613-ban, mikor Szkender basának szándéka volt Báthoryt letétetni a rendekkel, ő Kamuthyval erélyesen müködött az ellen. [4])

Folytatja tisztségét Bethlen Gábor alatt is. A nagyszombati békét az erdélyi rendek által megerősítő, 1615. máj. 18-án kelt, oklevelet ily czímmel írja alá. 1620-tól fogva egyszersmind consiliariusnak is van írva. Bethlen halála után a Brandenburgi Katalin pártján áll.

Szamosujvári főkapitány is ezentúl, de hogy 1630-ban Brandenburgi Katalin, Bethlen István, vagy Rákóczi György nevezte-é ki, az felderítésre vár. Hihető, hogy Katalin nevezte ki

I. Rákóczi György idejében, kivel rokonságban állott, 1631. január 20-ki, 1633., 1635-beli oklevelek mutatják főkapitánynak. Egy ezen utóbbi évben kelt levélben [5]) címe: »comes comitatus Thordensis, consiliarius intimus, arcisque et praesidii Szamosujvariensis Capitaneus supremus«, mely oklevélben érintve van nagy

[1]) *Erd. O. Emlékek. V. k. 239. l.*

[2]) Benkő, *Dioetae sive Comitia Trans. etc. 64. l.* — *Tört. Tár 1879. évf.*

[3]) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. Suppl. IX. k.*

[4]) Hogy hozhatták fel Erdélyit (lásd *Szilágyi, Erd. O. Eml. VI.*) azon nemesek közt, kik Báthory visszajövetelétől és bosszujától féltek, és csak miután Báthory megöléséről 1613. oct. 28. tudósítás jött, csak azután gyültek be Kolozsvárra.

[5]) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. VIII. k.*

...sége, és egy más ez évi, jun. 7-ki, levélben a fejedelmi itélő ...bla elnöke is.[1]) Hogy 1636-ban is fel van ruházva a főkapitány...ggal, következtethető Lorántfy Zsuzsánnának a fejedelemhöz ...amosujvárról febr. 24-kén irt levele e soraiból: »én inkább aka...m, ha *itt* lennének (a gyermekek) együtt velünk, meg is lehetne, ... *Erdélyi uram itt nem lenne*, de különben nem;« [2]) e sorok arra ... mutatnak, hogy ez időben Erdélyi nem gernyeszegi birtokán, ...nem Szamosujvárt lakott.

Az 1636-ik évben, a Bethlen István elleni hadjáratkor, sem ... maga, sem felesége birtokai után hadat állítni nem akart s nem ... állított. Az 1637-ki hadjáratkor is elmulasztá állítani. 1637. ...avaszától reá vonatkozó adatra nem akadtam. Utódjára nézve ...incs biztos adat, lehet, hogy a hadnemállítás miatt a fejedelmi ...egyet vesztve, tisztségeiből kiléptetett, de lehet az is, hogy vén...ége okozta kilépését. Gr. Kemény József Erdélyinek somkereki ...irtokából 1627-ben irt levelének kivonatját ismerteti (*Notitia Capit. Albensis Tr. II. k. 275. l.*) ekként: »Steph. Erdélyi in lon...gum et latum scribens Principi significat, quod modo tum ob ...firmitatem suam, cum ideo, quod de negotio Stephani Bethlen ...et Chami Tartarorum fundamentaliter nihil sciat, hinc nihil solidi ...medium possit consulere. Somkerek 28. Martii 1637.«

Meghalt 1642. márczius első felében, ugyan a tájtt, mikor ...ógora Mindszenti Gábor dobokamegyei főispán meghalt.[3])

Első neje: Apafi Erzsébeth, Lénárt leánya. Második: Mindszenti Krisztina. Utóbbi nejét a gernyeszegi s más jószágokért 1643-ban, mint özvegyet, perbe fogták, mivel az 1636. és 1637-ki hadjáratokra férjével együtt katonát nem állított, azonban hozzájárulván I. Rákóczi György fejedelem beleegyezése, a ...vészágok egy részét haláláig birta.

A föntebbi sorok bevégzése után akadtam a Mindszenti Krisztina elfoglalt javairól szóló közleményre (Történ. Tár. 1885. ...f. I. f.), ebből kitetszik, hogy I. Rákóczi György a Bethlen Istvánnali hadakozáskor Erdélyit locumtenensnek hagyta az ...országban, de ez megbetegedvén Gernyeszegen, a helytartóságot ...em folytathatta; továbbá kitetszik ebből, vagyis e sorokból: ...a mely embert életében nem citálnak vétkéért« — következtet...ető, hogy főispánságát nem veszté el.

Erdélyi 1638-ban aug. 29-én Somkereken készített végrendeletet s javait feleségének hagyományozta.

---

[1]) Ugyanott, *Anp. XIV.* Kemény János felemliti Erdélyit, mint ...eszerént való atyafiát, és ki Keményt nem szerette religiójáért.

[2]) *A két Rákóczi Gy. fejed. Családi Lev. 13. l.*

[3]) Haller Gábor Naplója.

Szentlászlói Kamuthy Farkas.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Kamuthy Farkas, idősb Kamuthy Balázs fia.

Fiatal volt, midőn 1599-ben a császárhoz küldetett, Báthory András megválasztását megvinni, mely alkalommal Bécsben rövid ideig fogoly.

1600-ban azon főurak egyike, kiket Mihály vajda, fia mellé kisérőkül Oláhországba küldött. Ugyan ezen évben azon zászlóaljakat, melyeket meg nem téríthetett Makó György, jeles szónoklatával a nemzeti párthoz hódította.

Ezután Báthory Zsigmond híve, azután Székely Mózesé, kinek eleste után kimenekül. Belgrádban tartózkodik, és ez időben. 1603-ban, a bujdosók ügyében a portán is jár. A mely birtokait ezalatt elkobozták, Basta visszaadta 1604. tavaszán.

A Bocskai fejedelemsége alatt Gyulaffy fővezér táborához csatlakozik. Balássi Ferenczczel együtt mint tusz volt Segesvárt az egyezkedések alkalmával, és innen a feltételekkel Bocskaihoz küldötték. 1606-ban gyanusítva, hogy Rácz Györgygyel tart. Bocskai elfogatta és a szamosujvári várban hosszacska ideig volt fogva. Kiszabadulása után felhatalmazza őt az 1607. márczíusi országgyűlés, hogy törvénynyel kereshesse »ártatlan fogságának authorit.« Ez időben már nős lehetett; neje: Mojzes Kata, a temesmegyei Mojzes család ivadéka, ki előbb Sibrik Gáspárné volt.

Báthory Gábor alatt, kinek kiváló híve, egy 1609-iki oklevél szerint, lugosi és karánsebesi bán, alkalmasint 1608-tól fogva 1610-ig.

A Kendi és Kornis-féle összeesküvés alkalmával a fejedelem védelmére sietett, és ezért őt Báthory a Kendi birtokaiból adományozás által jutalmazta.

1610. tavaszán lett ő főispánja Tordamegyének, és ez évben mint consiliarius is áll oklevélben.

1611-ben a tokaji kiegyezésnél mint követ szerepel negyed magával Báthory részéről. Mint követet látjuk 1612-ben is. Báthorynak azon levelében, melyet 1612. julius 1-én a nádorhoz irt követei számára menedéklevelet kérni, ez áll: »akarók ngoduak ez levelönk által értésére adni, hogy mind királyhoz ő fölségéhez, mind Maximilian herczeghez ő fölségéhez és nagyságodhoz böcsületes *föszolgánkat és belső tanácsunkat az nagyságos Kamuthy Farkas uramot, Tordavármegyének főispánját* követségben oly módjával bocsátjuk, kit ő fölsége elhittök kegyelmesen lát.« E követsége azonban, melyre menedéklevelet is kapott, — amint látjuk — ekkor nem ment teljesedésbe. Kamuthyt a föntebbi sorokban már »nagyságos« czímmel találjuk, azonban azzal a szebeni ország-

gyűlés megnyítása után másnap, novemb. 24-én ruházták fel nagy ünnepélyek közt.

Az itt érintett 1612-ki országgyűlésen, novemb. 25-én, választották meg őt a rendek követnek a nádorhoz és királyhoz, s vele egyszersmind Erdélyit, Kassayt és Gilyént. 1613. február hóban indult ki e követségbe és april hóban jött haza.

Báthorynak, kit Váradra is kikísért, híve maradt Kamuthy akkor is, midőn Szkender basa 1613. október havában felhívta a rendeket új fejedelem választásra. Ő Erdélyivel a választó gyűlésre való jöveteltől levelek által igyekezett visszatartani az embereket. [1])

A Bethlen trónra lépte után is Kamuthy megtartotta főispánságát; ekként áll 1615. május 18-án kelt oklevelen, consiliarius is.

1616-ban a fejedelemnek egy, február 6-án kelt, levele őt a Homonnai-párt részesének mutatja, de ugylátszik, hamar sikerült magát kimenteni.

1618. tavaszán mint főkövet ment a fényes portára, magával vivén Borsos Tamást, ki continuus orátorrá tétetett.

1619-ben Udvarhelyszék kapitánya és székelyek generálisa lőn, megtartva a főispánságot is. [2])

1620-ban a beszterczebányai országgyűlésre a három nemzet részéről küldött követek egyike.

1623-ban aug. 29-én Kamuthyt a gesztelyi táborból Bethlen mint egyik főbiztost Beszterczebányára az értekezletekre indítá, hol szeptember 19. kezdette meg az értekezleteket. 1624-ben pedig a Bécsbe küldött három követ egyike, mutatja ezt a január 18-ki megbizólevél, melyben neve igy áll: Splem et magn. Wolfgangum Kamuthy de Szent-László consiliarium nostrum et comitem comitatus Thordensis ac Sedis Siculicalis Udvarhely capitaneum, nec non universorum Siculorum nostrorum generalem. Ekkor ő külön még meg volt bizva a Ferdinánddal kötendő véd- és daczszövetségnek s a házasság kérdésének tárgyalásával is. Ugyanez utóbbi évben Tholdalagival és Borsossal Budára küldé a fejedelem, mint Tholdalagi írja: »hogy az elmúlt esztendőben az mint megbántódott az török és német között való békesség az hadak miatt, azt tracta által véghez vigyük.« És 1625-ben a gyarmathi békekötésnél a fejedelem egyik biztosa.

Megholt 1626-ban: junius hóban temették el Szent-Lászlón.

---

[1]) Báthory adományozta Kamuthynak a gyalui várt tartozékaival, töle kapta a monostori kastélyt is.

[2]) Még nem deríthettem fel, hogy Udvarhelyszékben mely helységekben voltak részbirtokai.

Kemény János szerint: »igen elmés, discursivus, de természetiben rusnya, köszvényes és igen negédes, erkölcsös, kegyetlen ember vala, jó deák, olvasott és hatalmas memoriáju ember vala, folyt mint a viz az discursusa, de solida conclusiója ritkán volt.«

Bethlen Gábortól a Sibrik Gáspár fia: Ferencz magvaszakadtán az oláh-fenesi birtokot kapta adomány utján.

Négy fia és egy leánya volt, kik közül Miklósnak adá Bethlen 1628-ban zálogba a gyalui várt.

Körtvefáji Kovácsóczy István.

(Lásd Marosszék.)

Kovácsóczy István, K. Farkas és harinai Farkas Kata fia.

Fejérmegye főispánja 1608—1610. Ez utóbbi évben részes a Kendi és Kornis-féle összeesküvésben, miért nótáztatott, és főispánságát is veszti.

Bethlen Gábor fejedelemnek secretariusa. E minőségben többször követje: 1614-ben a pozsonyi gyülésre, 1616-ban és 1620. Prágába a császárhoz.

1621-ben cancellár lett és 1624-ben mint követ megy a császári udvarhoz a béke végrehajtására. Cancellársága mellé 1625-ben Marosszék főkapitányságát kapja.

1626-ban, ez év nyarán lesz Tordamegye főispánja, és Bethlen halála után Brandenburgi Katalin, Bethlen István és I. Rákóczi György alatt is: cancellár, consiliarius, marosszéki főkapitány és Tordamegye főispánja.

Az eperjesi tractáról, hol mint követ működött, betegen jövén haza, meghalt Görgényvárában (mely 1630-ban neki volt inscribálva) 1634. octóber havában.

Neje Thelegdy Zsófia.

Gerendi Gerendi Márton.

Gerendi Márton, Pál és Perneszy Zsófia fia lehet, nem ragaszkodhatunk azon táblázatokhoz, melyekben mint János és Erdélyi Kata fia van felmutatva. Előjő »Királyfalvi« előnévvel is.

Bethlen István 1636. márczius 17-i körlevelében mint I. Rákóczi György atyafiát és hoppmesterét [1]) említi fel. De ekkor alkalmasint már főispán, miután Kovácsóczy István utódjának tartjuk. 1636. decz. 1. kelt oklevelen főispánnak írja alá magát,[2]) így fordúl elő 1643-ban is. [3])

[1]) Tán csak aludvarmester, és valószinüleg 1630-tól fogva.

[2]) *Erd. Orsz. gy. Emlékek.*

[3]) *J. C. Kemény, Dipl. Tr.*

1646-ban végrendeletet ír. Ez év april első napjaiban temette Királyfalván az unitarius püspök. [1])

Ő és Gerendi István a régi és nevezetes Gerendi-család első fisarjadékai. Leányát, Klárát, ifjabb Kassai István, a vén vasiliarius és ítélőmester Kassai fia, már 1636-ban nőül bírta. *Ő volt Erdélyi István utóda, és vajjon 1637-től, vagy 1642-től fogva?*

Az »Erd. Országgy. Emlékek IX-ik kötetében egy 1636. szeptember 1-én kelt oklevél aláírói közt Kékedi Zsigmond áll, mint Tordamegye főispánja. Ez ama *kékedi Kékedi Zsigmond*, ki I. Rákóczi György főudvarmestere, tanácsosa, és ugyan 1636. decz. első napján Belső-Szolnokmegye főispánságát viseli, kinek Tordamegyében Vajda-Szentiványban volt birtoka és lakfészke, és *1638. junius 29-én* holt meg. Ez ugyan deczember hóban kelt más oklevelen B.-Szolnok megyei főispánnak írja magát. Nézetem szerint tévesen áll az oklevél másolatában mint Tordamegye főispánja.

Kemény János írja, hogy az 1644-ki hadjáratkor vele vala Huszár Péter Torda vármegyével.« A megyei had vezetése a főispánt illetvén, következtethetnők, hogy Huszár ekkor főispán. Ez ama *brenhidai Huszár Péter*, kinek Tordamegyében Abafáján volt lakfészke s ki később marosszéki főkapitány. Ezt az 1644-iki hadjárat alatt ifjabb Rákóczi gyalogkapitányságra ajánlotta az ifjának. És ugyan ez évben, szept. 3-án, I. Rákóczi a feleségéhez írt levélben ezt mondja róla: »Több udvari szolgát örömest fogadunk, édesem, Huszár Pétert is, csak legyen kedve hozzá s kívánjon illendő fizetést is«; továbbá szept. 16-ki levelében: »Huszár Pétert az Rákóczi Zsigmond mellé rendeljük.« Ezen adatok meggyőznek engem, hogy Huszár nem volt főispán, hanem alkalmasint Gerendi Márton főispán helyett vezette a hadat, Huszár úgylátszik jeles katonaember volt, Rákóczinak ily homlokzatu »Anno 1645. die 19. Aug. in castris Moraviae Larnperstorff positis« parancslevelében ily sorokra akadunk: »az erdéli vármegyék előtt legyen Huszár Péter uram.«

Gróf Kemény József (Notitia Capit. Alb. Tr. II. k. 337. l.) egy 1645. jun. 11-én kelt levél kivonatában mutatja *Gerendi Jánost*, mint Tordamegye főispánját. A Gerendi-család nemzedékrendjében a XVII. század közepe tájt élő János nevű Gerendit nem találunk, Kemény János sem említi őt, ki a családról ezt írja: »a Gerendi familia nevezetes volt, deficiála Mártonon és Istvánon in virili.« Hihető, hogy Márton név helyett tollhibából írtak oda »János« keresztnév.

[1]) *Keresztény Magvető*, 1886. évf. 158. l.

Nagy-zsombori Sombory János.

Sombory János, Gábor és Gerendi Anna fia.

Rákóczi uralkodása kezdetén, január 24-én 1631-ben, indítá Pázmányhoz megnyerni közbenjárását a római császárn

I. Rákóczi György 1645. márczius 18-án nevezte ki Tor megye főispánjává, november 29-én tette le az esküt Bogáton, a saját sorai bizonyítanak. [1]) Ez év aprilis havában ő volt kirend kísérője Alia Sámuelné leányának, kit Lorántffy Zsuzsánna elvé tett testvérétől és Munkácsra magához kivitetett. [2]) Főispánsá előtt Zsombor volt rendes lakfészke, honnan 1642-ben kere Bethlen Mihályhoz adá férjhez Borbála nevű leányát. Azon h levél aláírói közt, melyet Gyulafejérvárt márczius 20-án 1648-b a rendek aláírtak, őt a főispánok sorában nem találjuk.

Neje sárdi Haczoki Anna, Haczoki Ferencz és gy.-mon tori Kemény Klára leánya.

Brenhidai Huszár Mátyás.

(Lásd Marosszék.)

Huszár Mátyás, Huszár István és Los. Bántffy Borbála fi

I. Rákóczi György uralkodása kezdetétől fogva főaszta nokmester.

1635-ben Marosszék főkirálybirája lett.

1636. január 21-kén Szent-Demeteren nőül vette harm Farkas Krisztinát, szentdemeteri Balássi Ferencz özvegyét. I év február 20-án a kolozsvári országgyűlés, a Bethlen Istvánn ügyben, a budai basához küldé őt országlevéllel. Ugyan ez é hadjáratban a marosszéki hadat ő vezette.

A dézsi complanatio aláírói közt Marosszék főkirálybir czímével találjuk 1638. julius 7-kén, ezután a fejedelmi táb assessora is, és ez év második felétől kezdve Küküllőmegye fő pánja; 1639-ben kelt oklevélben czíme: Főlovászmester, Küküll megye főispánja, Marosszék főkirálybirája, és a fejedelmi táb assessora. A marosszéki főkirálybíróság helyébe, nézetem szerin 1642-ben nyerhette e szék főkapitányságát.

Az 1644. és 1645-ki hadjáratokban részt vett, melyekb »mint kapitány ember« szerepelt. E hadakozás idejében párba is volt Szuhai Mátyással. Haller Gábor szerint: »1644. április 1 égette fel (fejedelmi parancsra) Huszár Mátyás uram nagy rés

---

[1]) Sombory Lajos szíveskedett velem közölni másolatát azon es mintának, melynek homlokzatán e sorok állanak: »Anno 1645. die novembris esküdtem meg az ide alább megirt mód szerint Bogáton.«

[2]) *A két Rákóczi György családi level. 310, 313. l.*

lek városának.« Az 1645-ki hadjáratból szeptemberben került
:a Abafájára.

1646-ban másodszor nősült, Barcsay Évát, Barcsay Zsig-
nd leányát vette nőül.

A fönt említett megye és székely-szék főtisztségét viselve
fölovászmesteri állásában, meg mint a fejedelmi itélőtábla
essorát látjuk 1647. április 8-kán, de nem sokára az assessor-
;ot consiliariussággal cseréli fel, még I Rákóczi György alatt,
it Szalárdi krónikájából kitetszik.

A fejedelemnek, fejedelemnőnek és ifjabb Rákócznak
gyencze volt, de később, Kemény János szerint, az öreg fejede-
i kegyét veszteni kezdé, és szerinte: Huszárnak befolyása II.
kóczira bántotta a fejedelmet, »tartván rossz következésektől.«
ménynek az 1644-ki hadjárattól fogva Huszár holtáig nagy
:nsége és aemulusa. Kemény őt kevélynek mondja.

II. Rákóczi György alatt megszünik Küküllő megyei főis-
ısága. Tordamegyének állitják élére; 1649. máj. 8-kán kelt
élben ekként látjuk (Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr.)

A főkapitány, Rákóczi Zsigmond lemondása után őt teszik
:arhelyszéki főkapitánynak és leteszi a marosszékit. 1651.
il 29-kén kelt oklevélben (Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App.)
me: Udvarhelyszéki főkapitány, Tordamegye főispánja, fő-
ászmester és consiliarius. Ekként haláláig szerepel, mely
52-ben következett be. Rákóczinak Keményhez, jul. 23-án irt
elében az udvarhelyszéki kapitányság betöltéséről van szó, és
sorok; »Torda vármegyei Ispánság felől más gondolkozásunk
:yon« (Magy. Tört. Tár XVIII. k. 60. l.)

Özvegyét, Barcsay Évát, 1659-ben Fiátfalván, a Rákócziak
ıl Huszárnak adományozott fiátfalvi kastélyában, találjuk.

Báni Bethlen János.

(Lásd Udvarhelyszék és Fejérmegye.)

Gyerö-monostori Ebeni István.

(Lásd Kolosmegye.)

Ebeni István, valószínüleg Ebeni István és Thoroczkai
ızsa fia.

1648-ban II. Rákóczi idejében került az udvarhoz, és való-
ıüleg ekkor allovászmester, miként őt 1652-ben látjuk; 1652.
sodik felében lett Tordamegye főispánja és fölovászmester. Az
57-ki lengyel hadjáratban is hogy mint főispán vett részt, fel-
ető. Ugyan ez évben Kemény Boldizsár eleste után Kolos-
gye főispánságát kapja. Rákócznak híve és kedves embere,

gyakorta követje. 1659. április 1. napján váradi kapitánynak tették, onnan junius 16-án szamosujvári főkapitánynak tétetett. Barcsay alatt is consiliarius, szamosujvári főkapitány, Kolos megyei főispán, de egyszersmind kolozsvári kapitány is, hasonlóképpen Kemény és Apafi fejedelmek alatt is. Megholt 1666-ban, maradékot nem hagyva hátra.

Jeles tanácsos és jeles hadvezér volt.

Neje: Kun Ilona.

Szamosfalvi Mikola Zsigmond.

(Lásd Kolosmegye.)

Nagy-megyeri Keresztessy Ferencz.

Keresztessy Ferencz, Keresztessy Pál és németii Nemes Dorottya [1]) fia.

Első emlékezet róla egy 1638-ban kiállított bizonyítványban van, azon időből, midőn mostohaanyja, Kendeffy Zsófia elitéltetett szombatosságért.

P. Horváth Kozma róla irt sorai: »a ki igaz unitárius jó hazafitól Keresztessy Páltól születtetvén, calvinista feleséget, néhai uzoni Béldi Kelemen leányát vette, és ma is calvinisták a gyermekei az egy Pálon kivül..... Keresztesi Ferencz is csak igen frigidus abban az religióban.« Neje Béldi Kata, Kelemennek Bánffy Zsuzsátóli leánya.

Az 1644-ki hadjáratban részt vett. [2])

1656. márt. 11-kén kelt oklevélben, midőn II. Rákóczi György neki és nejének B.-Szolnokmegyében birtokot adományoz, csak mint »főbejáró« áll. Ez év tavaszán, ugylátszik, a portán jár mint követ. [3])

O Tordamegyének főispánja. Következtethető, hogy akkor lett azzá, mikor Ebenit áttették Kolosmegyébe, 1657-ben, február 16-ka utáni időben.

1657. végén követ és 1658. május havában is követségben járó; látjuk azt a fejedelem május 10-kén Fejérvárról irt levelének soraiból: »Keresztesi uram tegnapelőtt érkezék meg csak, elébb adtak rajta, az havasali vajdánál volt.« [4])

---

[1]) A Nemes János és gombási Lajos Kata leánya. (*Pap Miklós, M. Tört. Lapok. 18-ik sz.*)

[2]) *Erdély Tört. Adatok IV. k.*

[3]) Szilágyi, *II. Rákóczi Gy. és az europ. Diplomaczia 336. l.*

[4]) *A két Rákóczi Gy. fej. Család. lev. 542. l.*

A Rákóczi és Barcsay közti harczokban, 1659-ben, mint consiliarius és főispán szerepel.

Barcsay alatt, 1660-ban, ez év őszén, a csiki székelyek elleni táborban a fejedelem biztosa.

Kemény János pártján találjuk őt; e fejedelem alatt a dévai vár az ő gondja alá volt adva és Kemény eleste után Keresztessy a várat átadta Apafinak.

Apafi alatt is consiliarius és főispán. 1669-ben bekövetkezett haláláig. Halála fel van említve Bethlen János Historiájában, II. k. 4. l. A »Keresztény Magvető« 1886-ik évfolyama 354. lapján ez áll: 1669. nov. 22. Keresztesi Ferencz ur temetésére Szt.-Királyra utaztak (Kolozsvárról) a tiszt. püspök ur, a claris. rector ur, a kántor és 7 diák stb.

Hallerkői Haller János.

Haller János, Haller István és Kendi Judith fia.

Tagja volt az 1657-ben november három első napjaiban Fejérvárt tartott országgyűlésnek, melyen Rákóczi György lemondott fejedelemségéről, és ekkor még életben állott atyja is, ki az ország legrégibb tanácsosa ez időben. [1])

Midőn 1658-ban Erdélynek két fejedelme, Rákóczi és Barcsay szerepelt, Haller Barcsaynak Bécsbe küldött követe volt.

Gyanítható, hogy a Mikola Zsigmond tatárrabsága alatt ő volt előbb helyettes azután végképpen kinevezett főispán (Tordamegyében), ha áll az, hogy Mikola bírta a főispánságot, s ugylátszik e tisztségben maradt a Mikola kiszabadulása után is. E tisztséggel 1664. és 1674-beli adatokban láttam. [2])

Kemény Jánosnak is híve volt, azután Apafi alatt is főispán, és consiliarius is. [3])

1677-ben Béldi Pállal tartott. 1678. elején, a fogarasi gyűlés idejében, a még csak kevéssé gyanusított Haller Jánosnak — mint Bethlen Miklós írja — »ezen fogarasi gyűlésben mint a halnak gelesztás horgot adának splendito sed vano titulo: ország thesaurariusának tevék.« De ez év őszén elfogták; felesége Kornis Kata (Kornis Ferencz és Wesselényi Kata leánya) Telekihez

---

[1]) Atyja, Horváth Kozma szerint 1657. febr. 24-kén holt meg, de a sírirat szerint *november 20-án*.

[2]) 1668-ban mint főispán ő egyik fejedelmi biztos, midőn a Várad környékéből Tordára betelepített lakosokat az adományozott telkekbe beiktatták.

[3]) Nagy Iván, hivatkozva Kővárira, írja, hogy 1664-ben a január 31-ki országgyűlésen lett tanácsos.

pártfogás végett Kerelő-Szentpálról novemb. 13-kán irt levele sorai szerint: »ennek a holnapnak 7-ik napján vitték az szegény uramat ő kegyelmét Fogarasban.« 1679. május hóban notáztatott. [1])

A fogarasi fogságban, melyből 1685-ben szabadula ki, irta a »Hármas Istoriát«, továbbá »A békességes türésnek Paizsa« című munkáját.

1684. márcz. 8-án az ország őt az adó felügyelőjévé tette.

1685. végén Apafi őt negyed magával Bécsbe küldötte az I. Leopolddal kötendő egyesség ügyében. Itt tartózkodott 1686-ban is, és midőn könnyelmü fiát, Józsefet, I. Leopold elzáratta, jul. 5-kén, még Bécsben volt. Az ő Bécsben léte alatt haltak el szentpáli birtokán leánya, meg veje Petky János.

Telekinek 1690-ben, aug. 21-kén történt eleste után Haller Tordamegyének ismét főispánja.

1691-ben az uj főkormányszék tagja, mint consiliarius és kincstárnok.

1695. végén tisztségeiről lemond. [2])

Megholt Szentpálon, 1697-ben február 28-kán, 71 éves korában. Koporsóján a körirat:

Hic jacet illmus B. Joannes Haller de Hallerkő, qui fuit sacre caes. Mattis Consiliarius intimus, Trans. Thesaurarius, Comis Tordensis supr. Comes.

E köriratból kitetszik, hogy báró is, bárónak irja őt Mikola is.

»Jó jámbor keresztény ember vala«, irja Cserei.

Széki Teleki Mihály.

(Lásd Csik, Gyergyó és Kászon székek.)

Teleki Mihály, Teleki János és borosjenői Bornemisza Anna fia.

Állítólag 1634-ben Nagy-Váradon született. Az 1657-beli lengyel hadjáratban II. Rákóczi György fejedelem kiséretében találjuk. E fejedelemnek 1658-beli adat szerint bejárója és főpostamestere. 1659-ben nős, a neje: Pekry Zsófia. Kemény Jánosnak is híve, ennek elsőrendű bejárója. 1661. májusban Bécsbe küldött

[1]) Apor Péter szerint Haller nem tartott Béldivel, szerinte: »quia tamen minus decenter de Principe scripsisse visus sit, Fogarasini quatuor annorum carcerem sustinuit.«

[2]) Lemondását krónikáink az 1696-ik évvel említik, de nézetem szerint ezen év első havában, a lemondás következtében, helyébe más kincstárnokot, meg consiliariust választottak.

te is, kit Kemény az akkor Bécsben levő fökövet Bánffy eshez küldött fel a török ellen való segítség sollicitalására. ejedelem harczainak részvevője, kivel jelen volt az 1662-ki yszölősi harczban is. Kemény János eleste után Kemény Simon uár 18-án felruházta Kővár főkapitányságával. Mint Kemény on párthíve notáztatott 1662. márczius 10-kén. E párton lát- még az 1663-ik év február havában. 1664. tavaszán mint afi híve áll előttünk, és főkapitánya Kővárnak. Ez időben odik nejével fordul elő, ki Weér Judith. Végén 1669-nek y 1670. kezdetén neveztetett ki Tordamegye főispánjává. Az 0. februári országgyülés alatt lett consiliarius.

Cserei szerint Teleki, minekutána már országgenerálisa 77), tanács úr (1670). főárendator (1673), Tordamegye (és ramaros) főispánja, kővári és huszti (1669?) kapitány, megrzi magának 1686-ban a csiki és háromszéki főkapitányságois, ehhez még hozzátehetjük: és a fejérmegyei főispánságot is. isztségeket haláláig viselte, az 1690-ki (aug. 21.) zerenyesti özetben történt elestéig. Fel volt ruházva a római szent birodalmi grófsággal is, arra 1686-ban I. Leopold emelte.

Temetve van a gernyeszegi templomban.

Kőváron kivül lakfészkei: Uzdi-Szentpéter, Sorostély és bb Gernyeszeg.

Iklódi Tholdalagi János.

Tholdalagi János, Tholdalagi Ferencz és Apafi Kata fia. 1663-ban Apafi fejedelemnél »bejáró«,[1]) később a fejedelmi la assessora. Cserei azt írja, hogy Apafi mint gyönge fejedelem naga vérszerént való atyafiát, Tholdalagi Jánost, promoveálni n akarta, holott jó módja vala benne, azonban látjuk, hogy 75-ben Tholdalagi nyeri Szamosujvár főkapitányságát, és az essorságot is megtartja.[2]) 1679-ben Haller János helyére rdamegye főispánja lett; így és egyszersmind mint főkapiyt s táblai assessort 1680. junius 18-án kelt oklevél mutatja. Haller János megkegyelmeztetése után is, ugylátszik, viseli e tségeket haláláig. Az ország 1691. január 10-én beválasztá anácsi rend közé és mint főkormányszéki tanácsost megerő- Leopold császár 1692-ben január 2-án. Meghalt 1693-ban, czius 29-én.

---

[1]) *J. Bethlen, Rerum Trans. Lib.*

[2]) Bethlen Miklós felhozta Tholdalagit a fejedelem azon néhány belső rei közt, kik 1671-ben notára evocáltattak, »kiket a fejedelmet roszra ető oldaltanácsoknak neveztek akkor.«

Neje Kapy Erzsébeth, Kapy Gábor és viczei Mindsze Erzsébeth leánya, ki előbb Bethlen Elekné volt, de valamint Be lentől, úgy Tholdalagitól is elvált.

Altorjai Apor István.

(Lásd Csik, Gyergyó és Kászon székek.)

Apor István, Apor Lázár és Imecs Judith fia.

1666. körül Csikszékben mint alkirálybiró szerepel. La fészke Lázárfalva.

Apor Péter szerint első neje: (dobozi?) Veres Borbá Veres Mihály és Huszár Krisztina leánya; második: Csintal Zsófia; harmadik: bögözi Farkas Zsuzsánna.

A Béldi Pál mozgalmaiban részt vesz, de ugyan ő eláru azokat a fejedelemnek, és ezért a fejedelem őt 1678-ban bras harminczadossá teszi, és a következő évben a notázott Káln Bálint javaiból is adományoz neki.

1686-ban az országos deputatio tagja lesz, és ugyan ez évb Csikszék főkirálybirája és a fejedelmi tábla assessora lett. A Tl kölyi elleni zernyesti ütközet után a csiki főkapitányság is kez jut, azonban arra kineveztetést I. Leopold császártól csak 1693-b kap, és a főkirálybirósággal hosszas ideig együtt hordozza, hol az ország nyilvánított akarata volt, hogy a főkirálybirói tisz letegye. Tartományi főbiztos is ez évben lett. 1694-ben válasz tott meg consiliariusnak. 1695-ben báróságot nyer. Ez év vég átveszi a kincstárnokságot és azzá 1696-ban ki is neveztet 1696. febr. 23-án adja I. Leopold a grófi czímet neki. Ugyan évben ruházzák fel Tordamegye főispánságával is; a beigta Bogáton volt, beigtató biztosok: Bánffy György és Gyulaffy Lász Tordamegyében Kecze volt lakfészke. Látjuk őt főárendatorn is írva, mivé Teleki Mihály halála után lett. 1698-ban felhivat Bécsbe a császárhoz. 1699-ben lemondott főkirálybirói hivatalá Ez évben országgeneralissá teszik. A II. Rákóczi Ferencz m galmai alatt beszorula Szebenbe, azalatt mint a delegatum ju cium elnöke is működött, és itt hala meg 1704-ben nov. 11- Temetve van Kolozsvártt. Roppant nagy vagyont szerzett ös és ámbár a Thökölyi kuruczai sokat elpredáltak vagyonából, tetemes öszveget hagyományozott a catholicus clerusnak, és hag mányozott rokonainak is, ugyszintén hátrahagyott feleségének

Tövisi Bálintith Zsigmond.

Bálintith Zsigmond, György és Kovácsóczy Kata fia.

Előjő 1662. január 10-én kelt oklevélben;[1]) Beszter

[1]) *Tört. Tár. 1880. évf. III. f.*

találjuk, hová részint az akkor uralkodó pestis miatt is vonhatta meg magát. Az 1685-ik évben az országos deputatio tagja lett. Hogy követséggel is megbizta őt Apafi, kitetszik Bálintithnak az ő körtvefájai birtokán 1687. január 20-án készített végrendelete [1]) e soraiból: »hogy én is készületlenül ne találtassam, kiváltképpen minthogy most az én kegyelmes uramnak az méltóságos erdélyi fejedelemnek ő ngának parancsolatjából, édes hazámnak szolgálatjáért *hosszas utat* kell előmbe vennem, nem tudván, mint lehet onnét visszajövésem.« Bálintith Carafához volt küldve; ő az eperjesi mészárlásokban jelen volt, mint Cserei írja: ott levén akkor Bálintith Zsigmond, kit a fejedelem küldött vala hozzája, tudva, hogy ő jőne be erdélyi generálisságra. Mutatják [2]) 1688. mint az Erdélyben fekvő császári had élelmezésében működőt is. Ez időben ő a fejedelmi tábla ülnöke. 1693-ban május 14-én I. Leopold császár kinevezte őt Tordamegye főispánjává (Szász, Sylloge etc.), mely tisztsége 1696-ban halálával szünt meg.

Hátrahagyott neje: medgyesfalvi Angyalosi Krisztina (Angyalosi István és ercsei Tholdalagi Judith leánya) 1696. aug. 23-án mint özvegy jő elő, és ettőli gyermekei: György és Zsuzsánna, ki ekkor már Kornis Zsigmondné.

Mikola róla írt sorai szerint: »decus et ornamentum Familiae suae.«

Találjuk körtvélyfájai előnévvel is Apafi 1687. okt. 19-én kelt azon utasításában, melyet a lotharingiai herczeggeli egyezkedésre kiküldött követeknek adott, mely követségnek Bálintith tagja volt. [3])

Hallerkői báró Haller István.

Haller István, Haller János és Kornis Kata fia.

Előbb Belső-Szolnokmegye főispánja, melyre 1693. május 14-én neveztetett ki.

Apja helyére 1696. elején megválasztották consiliariusnak, erre fejedelmi megerősítést 1698. április 18-án kap.

Ugyan 1697-ben április 18-án I. Leopold kinevezi Tordamegye főispánjává, és előbbi főispánságának viselése megszünik.

Ezután nemsokára országos elnökké tétetett, és ezután is bírta a főispánságot. A II. Rákóczi Ferencz mozgalmai alatt 1707-ben Szebenben volt beszorúlva.

1708-ban Bánffy György halála után reá bizatott a főkormányszék elnöksége, és ekként haláláig szerepelt.

---

[1]) *Tört. Tár.*

[2]) *Nagy Iván, Magy. orsz. Családl. I. k.*

[3]) *Magy. Tört. Tár. XX. k.*

Megholt 1710-ben május 2-án Szebenben. Fekszik Kerelő-Szentpálon.

Cserei, ki Hallert nagy pápistának festi, meg az ország jogainak védelmezésében félénknek mondja, róla azt írja: hogy amíg Bánffy gubernátor élt, addig Hallert minden ember jámbor embernek tartotta, de mihelt Haller praeses lőn, a reformata religiót üldözni kezdé.

Haller a grófság megszerzésében is működött, és halála után örökösei az 1713. julius 8-án kelt diploma által nyerték a grófságot.

Négyszer volt nős; első neje: Kemény Mária, Simon leánya; 2-ik Torma Borbála, ki 1697-ben halt el; 3-ik Bucsesti Sára (Preda Bucsesti és Szalánczi Anna leánya) a borosjenői Székely László özvegye, kit mint Hallernét 1701-ben mutat adat; a 4-ik Borsai Nagy Borbála, Bethlen Sámuel özvegye, kit 1707. után vett nőül.

GRÓF LÁZÁR MIKLÓS.

PRAY GYÖRGY,

S A MAGYAR KORONA MELLÉKTARTOMÁNYAI.

A magyar történetirás soknemű kötelessége közt van egy, mely mentől előbb teljesitésre vár. Érdemök szerint méltatni kell történeti irodalmunk alapvető munkásait, emléket állítni Engelnek, Katonának, Praynak, Fejér Györgynek s azoknak a fáradhatatlan munkásoknak, kiknek annyi hálával tartozunk. Működésök abba a korba esik, mikor már az a körülmény is tett számba ment, ha valamely levéltárba bejuthattak, mikor az országos levéltárak kincseit csak nagyon különös kegyből tette hozzáférhetővé az intéző körök jóakarata. S e férfiak minden megszorítás és akadály daczára óriási munkát végeztek, az addig járhatatlan területen ösvényt, némelyik utat vágott, melyen biztosan haladhat az utód. E nagyérdemű férfiak között — anélkül, hogy a többiek rengeteg ismeretei s buzgósága irányában háladatlanok lennénk — első sorban: *Pray Györgyöt*, a »magyar Liviust« kell kiemelnünk. Nagy szolgálatot tenne históriánknak, ki e férfiu életét és munkáját kritikai s irodalomtörténeti szempontból megirná. Kitűnnék, hogy sok úgynevezett »fölfedezés« már ezelőtt száz évvel terra cognita volt. Megismernők azt a történetirót, ki felekezeti elfogultságtól nem mentes ugyan, de mindig magas szempontokat keres s a *magyar államiságot* tartja mindig szeme előtt. Meg sem kisértjük a magyar állam-egyház- és cultur-élet fejlődését illető óriás munkásságának jellemzését. Csak Magyarország és mellék-tartományai viszonya felderítésében kifejtett fáradozását kivánjuk részletesebben adatokkal megvilágítani abból az alkalomból, hogy Marczali Henrik II. Józsefről és koráról szóló munkája III. kötetében Pray György érdemeit fölemlíti. [1])

I.

1783-ban ismeretlen szerző, a magyaroknak Dalmáciához való jogáról egy emlékiratot terjesztett be a magyar kanczelláriá-

[1]) 456—457. ll. az orsz. levélt. kincstári oszt. s a bécsi áll. lev. adatai nyomán.

hoz.[1]) A dalmata iró nagy elkeseredéssel szól a velenczeiek uralmáról s kútfők nyomán bizonyitja, hogy a velenczeiek bírta Dalmáczia a magyarokat illeti, vázlatát pedig Hosiás próféta Magyarországra vonatkoztatott szavaival zárja be, mondván:

»Det is, qui corda Regum et hominum in manu habet, et metus sectis ponit, ut Dalmatiae, Ramae seu Bosinae, Serviae seu Rasciae, Bulgariae seu Mysiae ac Cumaniae Israel etiamnum infeliciter divisus, Judae sacrae scilicet Hungarorum Coronae sub Josepho II. denuo jungatur. Amen.« (I. vers 11.)

A magyar udv. kanczellária e jóindulatú emlékiratot az államkanczellárhoz tette át, abból az okból, mert bár Magyarország jogát Dalmácziára nézve kétségtelennek tartja, lehetnek diplomácziai okok, melyek a Velencze ellen irányuló irat kinyomatása ellen szólanak. (5064—1783). Minden valószinűség szerént ekkor lépett előtérbe Pray György, a pesti egyetem tudós könyvtárnoka, kit Bécsben nagyon jól ismertek s udvari körökben is méltányoltak.

Az államkanczellár — úgy látszik, nem hivatalosan — Pray Györgyöt kérte föl, hogy az említett memorandum fölvetette kérdést tanulmányozza s arról alaposan és kimerítően nyilatkozzék. Pray nagy kedvvel fogott a munkához, melyre Cornides is biztatta és adatokkal támogatta. 1785-ben elkészült a munka tervezetével[2])

---

[1]) Anonymi Dalmatae: De iure Hungarorum in Dalmatiam. Dissertatio ex sua Msc. Historia Seniensis Ecclesiae synoptice excerpta atque cum notulis in lucem edita. A kézirat a bécsi titkos levéltár kéziratai közé került (905. sz.), mint a magyar udv. kanczelláriának a titkos áll. és udv. kanczelláriához 5064. (1783.) sz. átiratának melléklete.

[2]) 739—1785. m. udv. kanczelláriai szám, melléklet, melyet érdekességénél fogva közlünk:

Ius Regum Hungariae in Dalmatiam et Mare Adriaticum ex 3. plici Capite adumbratum.

Primum. Ius Regum Hungariae in Dalmatiam est prorsus liquidum.

1. Hanc partim sponte dedentibus se Dalmatis, partim ex pactis conventis libere initis et solemniter firmatis, occuparunt: qvia

2. Hoc Iure nunquam publica Transactione se abdicarunt, quemadmodum Veneti Anno 1358. adjecta *perpetuitatis* Clausula: quia

3. Veneti nec Titulo *Regis Dalmatiae*, quo Reges Hungariae in publicis Instrumentis constanter etiam tunc, quando cum Venetis controversiae transigendae erant, nec *Iuri Patronatus* in Ecclesias Dalmatias quo Hungariae Reges utebantur, solemniter et ex Iuris forma contradixerunt; quia

gr. Balassa Ferencz kincstartóhoz és koronaőrhöz azzal a kérés-sel fordúlt, hogy neki s Cornidesnek engedtessék meg az udv. kamarai levéltárban lévő adatok felhasználása. Balassa a szokott fiscalis óvintézkedések hangsulyozásával melegen pártolta Pray kérését s azt 1785-ben január 9-én a kanczelláriához juttatá.

---

4. Duces Venetorum non constanter etiam tunc cum Dalmatiae partem possidebant, *Ducis Dalmatiae* titulo usi sunt, atque ita ipsi jus suum in Dalmatiam dubium, suspectumque reddiderunt; quia

5. Reges et Status Hungariae Ducibus Venetorum semper negarunt Titulum Ducis Dalmatiae, proinde in possessionem Dalmatiae non consenserunt.

Alterum: Veneti possessionem Dalmatiae adversus Reges Hungariae nec praescripserunt nec prae scribere poterant. Non praescripserunt, quia

1. Contra Iura Regia praescriptio universe locum non habet; quia

2. Si haberet etiam locum, cum Veneti perpetuo usui Tituli Regis Dalmatiae et exercitio Iuris Patronatus in Ecclesias Dalmatiae non contradicendo tacite agnoverint, Ius Regum Hungariae in Dalmatiam hoc ipso agnoverunt etiam praescriptionem suam per quemvis Regem interrumpi, itaque deesse sibi etiam maxime necessariam conditionem ad praescriptionis legitimum valorem non interruptum praescriptionis usum.

Nec praescribere poterunt; Cum praescriptio omnium consensione se inchoari quidem possit, nisi bona fide nitatur. Hanc autem Venetis defuisse liquet: quia

1. Durante, quod cum Regibus Hungariae pepigerant, foedere Dalmatiam invaserunt; quia

2. invaserunt Regibus Nostris contra Hostes suos alibi distentis et occupatis, quin ullam Causam Venetis praebuerint exercendae Hostilitatis; quia

3. Occuparunt contra solenne foedus et Iusjurandum, quo Duces Venetorum se, suosque Successores, Nomine *communis Veneti* obstrinxerant, nec Titulum Dalmatiae et Croatiae se deinceps usurpaturos et de ipsa Dalmatia, Civitatibus, Terris, Castris, Locis, Insulis, Juribus, et Titulis ac ipsorum possessione seu Dominio nullo unquam tempore per se vel alios se intromittere vel aliqualiter impedire velle. Atque haec pacta se inviolabiliter et integraliter observaturos et non contrafacturos per se vel alios de Jure vel de facto, directe vel indirecte palam vel occulte, quo ingenio vel colore, sub Indignatione Dei Omnipotentis et omnium Sanctorum suorum; quia

4. Non solum Ludovico Regi Hungariae sed omnibus ejus in Hungaria Successoribus praedicto Vinculo se obstrinxerant: Nam ut pactorum solennia verba porro habent: Totum Ius et Dominium ac proprietatem Dalmatiae cum omnibus pertinentiis et utilitatibus, si quas habuissent, in Dominum Regem Ludovicum et suos successores sponte, deliberate et cum

A magyar kanczellária ismét az államkanczellárhoz fordúlt »bár a könyvtárnok benyujtott tervezetében azt mondja, hogy munkáját nem akarja nyomtatva közzé tenni s így a többi hatalmaknál a dolgok mostani állapota miatt támadható aggodalmakról szó sem lehet, de mégis jobbnak látja a kanczellár nyilatkozatának is

---

maturitate transtulerunt, renunciantes insuper omni actioni et omni Iuris et Legis beneficio quibus nullo unquam tempore possent contra praedicta vel praedictorum aliquot se jurare. Mala ergo fide praescriptio a Venetis inchoata et per Reges Hungariae semper interrupta fuit provinde omni Iure nulla.

Tertium. Cum Dominio Dalmatiae suapte connexum est Dominium Maris, quod antea semper Dalmaticum serius autem postea a Venetis Adriaticum dictum est, quemadmodum accessorium pertinere solet ad Principale; Ita quamdiu Dalmatia Imperatoribus Orientis et Occidentis, item Croatiae Regibus paruit tamdin his quoque Dominium Maris proprium fuit, secundum extensionem Littorum, quod in Mari clauso, quale est Adriaticum, non item in vasto Orbis Oceano ubique gentium obtinuit, Ita Reges Nostri etiam Dominium Maris exercebant, ut patet ex eorum Diplomatibus, quibus fundos partim Ciuitatibus, partim privatis largiebantur. Semper enim Donationi adjecta fuit conditio, ut in Mari certo *Navium* in terra autem designato *Militum* numero seruire Regi teneantur. Ad haec Reges Nostri portus Dalmaticos pro arbitratu suo vel claudi, vel aperiri adituris jubebant, imponebant Mercibus Vectigal, Navibus Naulum et quae sunt huius generis plura proprietatem maris ex se se indicantia. Et cum ipsi Veneti Dominium Maris praecipue ex possessione Dalmatiae repetant, necesse est, ut fateantur, Dominium Maris innexum esse Dominio Dalmatiae. Itaque cui Ius est liquidum in Dalmatiam, Ius idem est in Mare adriaticum. Hinc ridicula est pene illa Ducis Venetorum cum Mari quotannis instituta ad ludiciam Pompam desponsatio ex qua illud fortasse ad summum efficias, eam maris partem, quae ducto a Veneta Urbe initio secundum continentem ad Istriae fines Venetis parere, quamquam et hoc aegre tribuam, quod portu Tergestino et ea maris portione, quae ad illum spectat, Dominium hoc ipso sitn et natura loci interceptum sit. quare patet, scriptores qui a Venetis stant, praesertim illum qui Francisci de Ingenius sibi nomen adscivit, apud Londorpium Act. Publ. Tom. I. Lib. II. Cap. XV. magnopere a vero abhorrere.

Ex his tria suapta consequuntur.

1. Antequam Reges Hungariae Dalmatiam fecissent suam, Veneti nullam illius partem possederunt, nec jus aut ullum ne fucatum quidem juris Titulum in illam habuere.

2. Reges Hungariae occuparunt Dalmatiam justissimis ex causis ultra tria saecula pleno jure superioritatis et imperturbato exercitio omnium regalium possederunt.

rását, mielőtt a kutatásra való engedély megadatnék.« (1785. . 24.) [1])

Kaunitz herczeg febr. 16. nyilatkozatában igen kívánatos- tartja Pray György minden tekintetben való támogatását, ek következtében megadatott az engedély. [2]) A névtelen dal- ta nagyon sürgette kéziratának visszaadását, de az államkan- llár erre nem is felelt.

Mindezen bátorító hivatalos nyilatkozatok mellett Pray is megakadt munkájában. Ugyanis az egyesített helytartó- ács és kamara főnöke gr. Niczky nem akart tudni az 1785. . 24. kanczelláriai leirattal megadott engedélyről, ugy hogy unitz herczegnek ujra közbe kellett lépni Pray érdekében 85. szept. 25.) A magyar kanczellária most már azzal az indo- ással, hogy »az udvari és államkanczellária a munkálat bevég- t nagyon ohajtja« nemcsak a kutatás engedélyezésére, kéreti Niczkyt, hanem tudatja vele, hogy Pray fáradozásáért méltó alomra is számithat. (1785. oct. 3.) [3]) Erre az utasitásra Niczky istóf haladéktalanul megengedte a kutatást, de hogy ő felségének királyi fiscusnak az iratok esetleg illetéktelen közlése következ- u kára ne támadjon, Prayt megeskette. [4]) Tudatta vele egy- l, hogy fáradozásaért jutalomban fog részesülni. (1785. oct. 22.)

3. Veneti autem contra pacta solemniter inita et contra fidem que ab Hungaris praebita Belli Causa illam legitimis Dominis eripue- proinde justo possessionis titulo destituuntur, nec propter iniquam rpationem jus in illam Regum Hungariae sublatum esse censeri debet.

Postremum hoc caput ex primis duobus suapte consequitur. Primum criptoribus Graecis, Dalmaticis et Francicis, partim coaevis, partim paribus docebitur, secundum vero caput in quo rei cardo vertitur ex am Nostrorum Diplomatibus demonstrandum erit, in quem finem jam am partem collegi, sed haec rem ad liquidum non conficient, nisi Ar- a mihi pateant, praesertim illa, in quibus Regum Donationes Templa- Hospitalariis, item familiis Blagay, Zrinyi et Frangepanorum factate tescunt. Coeterum non propterea in hoc argumento elaborare constitui d Typis vulgeuis sed ut boni Civis, qui Regis et Regni commodo, otum inse est studere debet, partes pro modulo meo impleam, promptus equi, si quorum id interest, aliquid pro habitu temporis et vario Rei- licae cum exteris Aulis nexu delendum, substituendum aut aliter ordi- dum, corrigendumque censuerint.

Georgius Pray.

[1]) M. k. orsz. lev. udv. kancz. lev. 739/1785. sz.

[2]) U. o. 2064/785. sz.

[3]) M. k. orsz. lev. udv. kancz. 12107/1785. sz.

[4]) U. o. 13525/785. sz.

Pray a munkálattal 1786. tavaszán elkészült; máj. 29-én az udv. kanczellária már áttette az államkanczellárhoz.[1]) Pray azonban kutatásai közben egyéb adatokat sem mellőzött, melyek a magyar királynak a hajdani melléktartományokra való jogát illették s miután Bécsből nagyon biztatták[2]), kiterjeszkedett Boszniára, Szerbiára, Bulgáriára, Havasalföldre, Moldvára és Bessarabiára is. A három előbb említett tartományról szóló tanulmányt már 1786. végén beterjesztette, oláh-moldva dolgozatát 1787-ben készítette el.

Kaunitz herczeg hálás volt. Nagy örömére szolgált, hogy Pray, kívánsága szerint oldotta meg feladatát. Érdekes előterjesztése a császárhoz, mely 1787. jan. 28-án kelt,[3]) így hangzik:

Legkegyelmesebb császár, apostoli király és Úr!

Hogy minden rövid vagy hosszú idő multán könnyen előrelátható eset alkalmából, a magyar korona mindazon jogai és igényei tekintetében, melyek jelenleg idegen, kivált török birtokban lévő tartományokra nézve fennállanak, kellő historico-diplomatikus kidolgozásokkal előkészülve legyünk, Pray György patert, a pesti egyetemnél alkalmazott s a régi magyar államtörténetben jelesül tájékozott könyvtárnokot, a magyar udvari kanczellária utján legfelső jutalmazás igéretével arra serkentettem, hogy nemcsak a kir. kamarai levéltár, hanem hosszu időkön át fáradságosan összegyüjtött historiai adatainak is felhasználásával jelzett tanulmányokat rendre készítse el.

Pray e nyomon haladva, már a lefolyt esztendőben elkészült s benyujtotta az alázattal mellékelt: »Commentatio historica, qua Regibus Hungariae ius in Dalmatiam et mare Adriaticum competere ostenditur« cz. munkáját s csak közelebbről juttatá el hozzám a további Commentatio historicat »de iure Regum Hungariae in Bosniam, Serviam et Bulgariam« azzal a kijelentéssel, hogy ha fáradozása legfelsőbb megelégedést érdemelne ki, ugyanazzal a szorgalommal folytatná nemcsak a Havasalföldre, Moldvára és Bessarabiára vonatkozó magyar királyi jogoknak, de általán minden magyar jogigénynek uj magyarázatokkal s több bizonyítékkal való kifejtését.

Hogy e hatvan éven túl lévő érdemes férfiu eddigi alapos és nagyon fáradságos munkájáért egyrészt méltányosan jutalmaztassék, másrészt hogy ezen a legfelsőbb szolgálat érdekeinek előmozdítására irányzott működése ne szakadjon félbe s buzgalma és

[1]) U. o. 5768/786. sz.

[2]) Szept. 28. 1786. Marczali i. h. 456.

[3]) Bécsi titkos lev. Idézi Marczali i. m. i. h.

rgalma serkentessék, a legfelsőbb kegyelem elhatározására
m, hogy neki a Parhamer prépost halála következtében meg-
edett lekéri apátság — mely a magyar kanczelláriától nyert
ilágosítás szerint a kisebb jövedelműek közé tartozik s évén-
t 1500 frt jövedelmez — mostani 500 frt jezsuita-pensiojának
00 frt fizetésének megszüntetésével adományoztassék, vagy ha
észben akadály forogna fenn, eddigi fizetése kegyelmesen meg-
yobbíttatnék.

Kaunitz s. k.«

A császár ez előterjesztésre azzal felelt; hogy

»ezen apátság, mint beneficium simplex, mely lelkészi czé-
ra bevonatott, többé el nem adományozható. Én azonban Pray-
k dolgozatai megjutalmazására eddigi élvezetei mellé 400 frt.
díjt rendelek, oly feltétellel azonban, hogy munkálatait folytassa.

József s. k.«

A 400 frtnyi évdij Pray részére 1787. jan. 28-ától kezdve a
marai főpénztárnál utalványoztatott.[1]) Pray ez évdijat 1790.
ként kanonoki kineveztetéseig élvezte.

II.

Pray György összesen három nagy munkával készült el,
lyeknek eredeti kézirata a bécsi titkos levéltárban őriztetik.

Az első nagy ívrétű tisztázat czíme:

mmentatio historica qua Regibus Hungariae
s in Dalmatiam et mare Adriaticum compe-
tere ostenditur.

A szöveg 62 lapra terjed, mellékletek A — Gg-ig 62—209. l.
öltetnek. Xx. alatt Elenchus Banorum Dalmatiae et Croatiae
58—1785. A mellékletekben az összes kiadott (Lucius, Farlati,
rchelich stb.) és kiadatlan (udv. kamara, kanczellária s néhány
lmát városi lev.) anyag chronologicus rendben van közölve, kez-
dik Incze pápa 1102. kiadványával s végződik 1702. I. Lipót
rendeletével.[2])

[1]) Közös pénzügyi lev. 9666/787. szám.

[2]) A munka berendezésére nézve maga Pray tájékoztat a bevezetés-
, mely igy hangzik:

»Monitiuncula.

Commentationem omnem in Paragraphos distingvo, ut rerum nexus,
ihi legentem ad ea, quae prius dixi, et ratione firmavi, revoco, magis in
spicuo esset; Documenta vero, quibus nitor et quae commentationem
am instar mantissae sequuntur, in ipso contextu litteris majusculis

A munkálat historiai röpirat, erős tendentiával, mel irányul, hogy II. József éljen magyar királyi jogával s rag a velenczeiek kezéből Dalmácziát, mely épp ugy mint az fölötti uralom. Magyarországot illette. Kétségtelen, hogy lékirat actualis érdekből iratott, hogy mindenütt a közjogi pontot hangsulyozza s az adatok egy czélnak az igazolásár nak csoportosítva. Két körülmény azonban állandó becsüv ugy ezt, mint a másik két röpiratot. Pray az anyagot lehet teljesen adja s bár néhutt többet lát, mint a mennyi az a ból kitetszik — nem hamisít, nem mond tudva nem igazat. S a fő a históriai igazság Pray mellett bizonyít, egyes részle már Engel is változtatott, változtattak tetemesen az újabb tások, de magja érintetlen mindmáig.

Sorrendben a második munkálat:

Commentatio Historica de Iure regum Hu riae in Bosniam, Serviam et Bulgariam. scripta a Georgio Pray, universitatis Pest sis Bibliothecario anno 1786.

Ivrét 43 lap szöveg. A—Bb-ig (43—99 l.) oklevele dalék. [1])

alphabeti indico: idem fit in commentationis margine, quibus sul paginarum numeros, sub quibus documenta exhibentur, ne haec co volentibus taedium oboriatur.

Adjeci quoque mappam geographicam, quae Dalmatiam a Venetis in pacificatione anni 1358. *) post injustam possessionem Lu I. Hungariae regi cedere in perpetuum coacti sunt, repraesentat, un limitibus in ea pace constitutis, quo facilius videri possit, quantum A Nostro ex Dalmatia in ortum et occasum versus Turcas et Venetos competat. Ceterum conatus hic meus in deductione solum historica tur: si quid ex hac Iurisconsulti et Politici in suum usum possint c tere non me impensae operae poenitebit et stimulos mihi praeterea sentiam, ut in demonstrando jure, quod Regibus nostris in Servian niam, Bulgariam, Moldaviam et Valachiam competit, parem, quan me erit, conatum adhibeam.

Pestini die 27. Martii 1786.«

(1011. sz. kézirat a bécsi titk. lev.)

[1]) Pray bevezetése igy hangzik:

Monitiuncula.

Commentationem de Iure regum Hungariae in Dalmatiam et Adriaticum, quam ea, qua poteram, diligentia anno elapso absolvi,

*) A térkép a 44. és 45. l. között.

Legutóljára — 1787. jul. 7-én — a Havasalföldet illető tanulmánynyal készült el, melynek címe: Commentatio historica de jure regum Hungariae in Moldaviam Valachiam et Bessarabiam anno 1787. conscripta a Georgio Pray Universitatis Pestinensis bibliothecario. Ivrét. 46 l. szöveg A-Tv (49—116) okleveles függelék [1])

---

tur secundum ordinem Situs naturalis regionum, altera de Iure regum Hungariae in Bosniam, Serviam et Bulgariam Hanc eodem, quo priorem, methodo pertractavi. Ostendo primum, quo tempore, quove titulo reges nostri jus in ea regni adepti et qua constantia eorum possessionem tuiti fuerint. Deinde memoro, qua ratione eorum possessio sensim arctius constricta fuerit, donec ab Hungaria avellerentur, quin tamen propterea jus postliminii in illa amissum sit. Adjecissem utique mappam geographicam, si quae genuina de iis exstaret, limites tamen et praecipua loca ex publicis regum documentis notavi, ex quibus, tametsi nomina nunc plerumque corrupta ad nos pervenerunt, conjectura non improbabilis fiat. Ad calcem denique subjunxi appendiculam ad priorem commentationem: de Iure regum in Dalmatiam et mare Adriaticum §-pho 17. post verba: hostile in Dalmatiam movisse: si ita videbitur, addendam, quae mihi tum, cum eam Commentationem describerem, partim memoriae lapsu, partim ob celeritatem scribendi exciderat.

Dabam Pestini die 25. Decemb. anno 786.

(Bécsi titk. lev. 305. sz. kézirat.)

[1]) Pray bevezetése igy hangzik:

»Monitiuncula.

Postrema haec commentatio, si cum prioribus duabus, quas per biennium conscripseram, et Viennam misi, conferatur, facile declarabit, quam late olim reges Hungariae dominati fuerint. Nam ex parte una, si a Flumine S. Viti urba usque Dyrrachium et hinc paenes Haemimontes ad Euxinum linea ducatur, amplissimae regiones, Dalmatia, Croatia, Bosnia, Servia et Bulgaria sese continente tractu excipiunt: parte autem altera ducto a Silesia et Moravia initio secundum montes Carpaticos et fluvium Niester praeter Hungariam et Transilvaniam, Galicia, Lodomeria, Valachia, Moldavia et Bessarabia jacent, omnes sibi contiguae et situ ad omnem utilitatem a natura facto, quod hinc mari nigro illinc adriatico alluuntur, viriganturque magnis fluminibus navigationi ad ortum et meridiem itaque et mercatui plane opportunis.

Atque in has omnes jus liquidum regibus Hungariae fuisse, esseque etiam nunc, triplici commentatione, quoad poteram, ostendere conatus sum. Sed ad amittendas illas duo in primis reges fundamentum jecere, Sigismundus et Mathias Corvinus a Scriptoribus ceteroquin laudati. Nam dum de Pontificum causa solicitus crebro extra suum regnum ageret iste contra,

E három tanulmány közjogi és jogtörténeti irodalmunk gyöngye. Bár az állami kanczelláriа nem tartotta czélszerűnek kinyomatásukat, csakhamar közkézen forogtak és érvényesültek Pray szorgalmának eredményei. Kivonatok, átdolgozások készültek,[1]) s azok az eszmék, melyeket Pray alkalomszerűen kifejtett, Engel pedig monumentalisan tárgyalt — átszűrt formában ugyan, de átmentek a magyar közjogi tudatba.

Fejér György fölismerte Pray munkálatainak fontosságát s meglelvén a pesti egyetem kéziratai közt Pray eredeti fogalmazványait azokat Jankovics Miklósnak ajánlva kiadta.[2]) Pray azonban végtelen sok historiai forgácsot gyüjtött kutatásai közben, melyeket földolgozásában mellőzni volt kénytelen. Nagy haszonnal járna ezeknek egybevetése a szöveggel, mert kitünnék, hogy Pray véghetlen lelkiismeretességgel dolgozott és sok olyant megoldott, a mit későbbi irók maguknak vindicáltak. Szolgáljon e néhány sor az itt felemlített munkálatok iratásának százéves fordulója alkalmával adalékul a nagy történetbúvár életrajzához.

Thallóczy Lajos.

---

dum Friderico Caesari et Georgio Podiebradio Bohemiae regi continenter bellum indicit, geritque, Veneti sensim Dalmatiam cum parte Croatiae, Poloni Galiciam et Lodomeriam reliquum vero Turcae ab Hungaria averruncarunt. Quo factum est, ut, dum Wladislaus Corvini Successor, inerte esset ingenio, Ludovicus ejus filius impubes depravatis consiliariis uteretur, Ferdinandus autem I. ejusque Successores, domi, forisque bellis occupati essent, usurpatores injustam provinciarum possessionem sibi interea firmarent a qua ut Augustissimus noster dominus eos data opportunitate dejiciat unice in votis habeo, certe huc labor iste meus spectabat, huc mea desideria tendunt. Dabam Pestini die 7. Julii 1787.«

(Bécsi titk. lev. 306. sz. kézirat.)

[1]) N. Muzeum kézirattára, budp. egyetemi könyvtár, bécsi titk. levéltár kéziratai 901. 907. sz.

[2]) Commentarii historici de Bosniae, Serviae ac Bulgariae, tum Valachiae, Moldaviae ac Bessarabiae cum Regno Hungariae nexu, quos scripsit Georgius Pray, historiographus Regni, edidit diplomatibus auctos Georgius Fejér bibliothecarius. Budae 1837. 80. 106. Bosznia és Szervia 56 l. szöveg 56—106. oklevelek Oláhország 107—162. szöveg. 163—211. oklevelek. Fejér — mint már Firnhaber 1846-ban az államlevéltár példányán megjegyezte — hibás szöveget közölt, mely sok helyütt hiányos, mert Pray a tisztázás alkalmával is toldott hozzá. De Fejér több új oklevelet is közöl, azokat ellenben elhagyja, melyeket a Cod. Dipl. már kiadott. A Dalmácziáról szóló tanulmány a Cod. Dipl. IX. köt. jelent meg.

KÜLÖNFÉLÉK.

EGY MEGBUKOTT GÖRÖG BOLTOS A XVII-IK SZÁZADBAN.

»Graeca fides, nulla fides«, mintha ezt a mondást nem is az ókorban találták volna ki, legalább a jelen század elejéig leglább is annyian szidták a jámbor görögöket, mint most egy már olitikai párttá is öregbedett ellenszenv egy másik nációt szoát emlegetni. Hja hiába, Homertől kezdve a mai napig senki m szerette a hitelezőit, ámbár voltak reá példák, — az ó-korban -, hogy rendesen ki is fizették őket. És hát azon kor szabadalazott hitelezői a görögök voltak.

Felső-Magyarországon épugy, mint az alföldi városokban a »göröghöz menni« annyit tett, mint boltba menni vásárolni, még edig — mint az alábbiakból is ki fog tünni — hitelbe. Ezzel nem árjuk azt mondani, hogy a hitelezést a görögök találták volna Magyarországon, arra nélkülök is régen rájöttek már itt, de eg másrészt okmányi adataink vannak reá, hogy azt már a III-ik században nagyban üzték az izmaeliták is. Tény azonn, hogy a hitelt, mint a modern kereskedelem és világforgalom yik legfontosabb tényezőjét, nagyobb arányokban ők léptették álunk életbe s a váltóknak Olaszországból elterjedt intézményét ők vették itt legelőször szélesebb alapokon igénybe.

Nemzetiségére nézve valamennyi itt megtelepedett görög leti vallású macedoniai bevándorlott volt. Első ízben már a V-ik században, mint a borkereskedelem s a keleti, ma úgy evezett gyarmatáruk forgalmának csaknem kizárólagos közvetíi tűnnek fel. Az övék az érdem, hogy a magyar, különösen a gyaljai, az egri, miskolczi és főleg a tokaji borokat egészen a leti és éjszaki tengerek partjáig ismertté tették. Ők vetették eg alapját egészen a legujabb korig Lengyelországgal fennálazon élénk borkereskedelemnek, melynek főutja Hatvantól, iskolcz, Kassa, Eperjes és Bártfán át vitt a határra s a mely izadokon át nem egy királyi rendelet és privilegiummal biztó-

sittatott. És a borral együtt ők voltak első kereskedői a magyar paprikának is Danczkáig és Moszkváig.

A XVIII-ik század elején már úgy találjuk őket, mint városaink leggazdagabb polgári elemét. Mindenfelé fényes templomokat emelnek, földbirtokot szereznek, házaik pedig rendesen nemcsak külsőleg legszebbek, de belső berendezésük is valódi keleti pompával és fénynyel dicsekszik. Miskolcz városában például még ma is élénk képe tárul elénk ennek az életnek. A városi főutczájának közepén csak pár évvel ezelőtt alakítottak át egy ilyen oszlopos elejű házat, melynek boltives termei egytől-egyig színes márványozással s aranyozással voltak borítva, ami akkoron magán-lakháznál messze földön hallatlan pompa volt. Ugyanott a Mindszent- és Czikó-utczákban azok a teljesen egy stylre épült s egyforma nagyságú tömör kőházak, melyeknek boltives kapui felett szőllőfürt van kifaragva, még csak gyermekkori visszaemlékezéseink szerint is a görögökéi voltak; a szőllőfürt a borkereskedést jelentette, a melylyel másfél századdal ezelőtt még kizárólag ők foglalkoztak.

A régi fénynek és gazdagságnak emlékei ezektől a régi görögöktől leszármazott, vagy házasságok utján velök rokonságba került családoknál maig is megvannak régi ékszerekben, ritka porczellán-edények, nagy velenczei tükrök és csillárok, keleti szőnyegek s nehéz atlasz- és arany-brokát-szövetű butorokban, melyeket mind ők hoztak be kereskedelmük utján a keletről. De mindennek sokszorozott visszfénye s egyszersmind mély vallásosságuk hirdetője templomaik. Hogy ezek közül a legfényesebbet idézzem, éppen a miskolczi görög templom az, mely valóban megérdemelné, hogy szakembereink is bővebben foglalkozzanak vele. Belseje szemkápráztató fénynyel van diszítve, és a mellett műizléssel is. Nem ritkán magasabb művészi becsű képek borítják gazdag aranykeretben a templom egész szentélyének falait fel a kupoláig. Vert ezüst képek, régi arany és kristály egyházi szereik, az ötvösmüvesség mind megannyi remekei, nagy számban vannak itt. A szentek gazdag aranyozású képeit kint a falakon, sőt a toronytető kupoláin is alkalmazták. Midőn ezelőtt mintegy tiz évvel egy vihar ledobta a torony nehéz vörösréz fedelét, ezreken vették meg a jogot az egyháztól, hogy az azon levő aranyat levakarják.

Ami jogi és társadalmi helyzetöket illeti is, rendkivül érdekes, hogy egyházi külön állásukon kivül, mindenütt külön községet is alkottak a községben, külön bíráik alatt intézvén el ügyeiket; és sohasem került reá a sor, hogy a világi hatóságnak kellett volna ügyeikbe avatkozni. Egy ideig a város meghatározott külön utczájában laktak, melyet mindenütt sokáig, több helyt a mai

ig is, »görög« városnak, »görög utczá«-nak neveztek. Templo-
k rendesen nagy kiterjedésben kőfallal voltak kerítve, melyen
ül szabadon temetkeztek a város közepén, egészen a legujabb
zségügyi törvények megalkotásáig. Ugyan e telken állott a
ség háza, a kántor-tanító és a pap lakása és az iskola. Mind-
kért a rendes adón felül természetesen külön adót is fizetett a
ség a városnak, mely a jó arany pénzen felül mindig gyarmat-
kból is, a melyek akkor még igen ritkák és drágák voltak,
ött. Igy fizettek minden évben bizonyos számú narancsot, függ
ritkább füszereket.[1]) Csak arra vagyunk azután kiváncsiak,
y ezeken a csemegéken miként osztozott meg a nemes
ós. Alighanem a magistrátus leányainak és feleségeinek jutott
tályrészül. A régi tanácsterem hosszu zöldasztalával ma is ott
Miskolczon; régi támlás karosszékek veszik körül s a falakról
patriárchák, nagy kigyós püspök-pálczákkal tekintenek alá.
asztalfőnél ott áll a legnagyobb karosszék s mellé támasztva a
rmadfélméteres nagy arany gombos nádpálcza, a bírói hatalom
vénye. De maga a szék üresen áll s tanácskozáskor is csak
ren telnek meg a helyek. Ott állanak a község és ekklézsia
ó jegyzőkönyvei, oly csodálatos ákom-bákom görög irással, hogy
án sohasem olvassa el őket többé senki; az ujabb nemzedék
gyelettel őrzi, de nem érti meg többé.

Szelid és vallásos nép volt mindig, ezért aranyai mellett a
ismeretlenség vádja csak keveset érhetett közülök. Egészen
lakultak a mi társadalmunkhoz, szokásaink és nyelvünkhöz.
k ünnepeiket tartották meg mindig; s utóbb a görögök
vétja, midőn az ősz patriárcha szemkápráztató fényü arany-
szésü s drágaköves palástjával, vallás-különbség nélkül, oszto-
la az egész város intelligentiája között a jelképes piros tojást
valóban jó izü buzát — mindenkinek a szeretet ünnepe volt.

A szép, közép, zömök termetü, fekete szemü s fekete kör-
kálu férfiak, a finom olajbarna bőrü s nagy ábrándos szemü
ög nők mindig szivesen fogadott alakjai voltak városaink társa-
mának. Ma már teljesen bele vannak abba olvadva, teljesen
gyarokká lettek s közép-osztályaink egyik legintelligensebb, bár
ény elemét alkotják. Számuk azonban tényleg folytonosan fogy
denfelé. Templomaik széles csarnokaiban még mindég görögül
, de mindegyre halkabban zeng a régi ritus halelulája. Papjai-
azonban még mindig az Athos-hegyi zárdából sorozzák,
k hatalmas fekete, majd ősz szakálukkal, lilaszin övü talárjaik-
a kis városi élet legérdekesebb alakjai közé tartoznak.

[1]) Annales Miskolcz város levéltárában.

Családjaikból sok már kihalt, de viszont sok tartotta fenn magát a mai napig is. A nevek közül nevezetesebbek voltak: Pova, Dona, Szonte, Dúnsa, Csitiri, Gyika, Lika, Pompéri, Rajkovits, Kozminszki, Zinzifa, Pilta, Pádits, Povovszki, Teodorovits, Zsifkovits, Nesztorovits, Liubibratics, Lyubó, Mihalovits, Nikolits stb. Nem hiányzanak azonban helynevektől vett vezetéknevek sem, mint Pécsi, Tokaji, stb. valamint ilyenek: Görög, Rácz, Kurucz stb.

Hivatalos okmányain minden görög kereskedő saját pecséttel élt, mely neve kezdő betüin kivül egy paizsban kereskedelmi jegyét, a mely tulajdonképen ismét neve kezdő betüiből alakíttatott, tartalmazta. Ez volt a most oly divatos monogramm (monogramma) kezdete. A monogrammból azonban a kereszt sohasem hiányzott. Sokban hasonlítanak e jegyek a középkori épitészeti, vagy kőfaragó jegyekhez. A kereskedelemben a régi velenczeiek s a XVI-ik század hollandiai kereskedői elevenitették föl.

Egy görög kereskedő üzletének rövid történetét akarjuk itt pár vonással ecsetelni, főleg azért, hogy meghatározzuk ezzel helyöket XVII-ik századbeli kereskedelmünk történetében. A görög, mint élelmes nép, mindennel kereskedett, a bor kereskedelmen kivül azonban a XVI-ik század végén és az egész XVII-ik századon át, a midőn a katonaság fizetése illetőleg zsoldjában rendesen a ruházatához szükséges posztót és különböző szöveteket is természetben kapta — a posztó- és szövet-kereskedést is uralta. — E mellett azonban, persze csak oly titokban, jóféle török dohányt is árulgatott, katonák számára, — akiknek akkoron szigorúan tiltva volt ez az istentelen élvezet. Természetes, hogy másrészt a dohányt az országot még széltében uraló török kedvéért is tartotta a görög.

Ilyen fajta kereskedésre szövetkezett felső Magyarország egyik városában *1685-ben, Punduka Demeter, Trapcsy Demeter* és *Rácz Péter*. Szerződésök szerint, mely görögül van irva s a görögök birája: Tódor István. Görög András és Kondorossy János által láttamoztatott,[1]) Isten és Boldogasszony segitségével kereskedésbe állván, úgy egyeztek, hogy kár és haszon közös leszen közöttük, és hogy a közös tőkébe az első 1640 frt, a második 3030 frt, s a harmadik 1200 frtot tesz le.

Az üzlet nagy hirtelen széles mederben indul meg, ezreket és ezreket forgatnak, házakat szereznek és számos szolgát tartanak, akik az árúkat városról-városra viszik. Csakhamar azonban panaszolkodni kezdenek, hogy »minden csak adósságra kél«, nagyon sokan veszik igénybe a hitelt, közöttük legtöbben az asz-

[1]) *Országos levéltár*, Lymbus II. sor. 33. cs. b.

yok. Sok akkorbeli jónevű asszonyságnak maradt a görög bol-
nál. becsületes Pandoka Demeternél, afféle írása, mint nemze-
es és vitézlő Rajczi Istvánné asszonyomnak — hogy: »Adjon az
Laczi fiamnak jó dolmánynak, azokra gombot, sinórt, pamutot
agy csinvatot, az lánkának öt ingire patyolatot, az Laczinak
ó dolmánynak valót, gombokot, sinórt, az lánkának két ingvállra
alót, ugyan neki csizmát, fekete selymet, fejír selymet, egy koncz
apirost, egy füzőnek valót az lánynak, egy kordovánt, egy selyem
armanytyut, egy ingvállnak valót magamnak.« Alatta van a keres-
edő megjegyzése: — »egy polturát sem fizetett benne.« [1])

Mindamellett csak ment egy darabig így is az üzlet, mert a katonaság részére szállitandó posztó és egyéb szövetnemüek min-
dig helyreütötték a mérleget.

Akkor tájt ugyanis sokkal fényüzőbben öltözködtek kato-
náink, mint a mai szigoru uniformisatió korában. A legszebb és legdrágább posztók, sőt a bársony sem ritka egyenruhájokon. *1554.* decz. 22-én a kamara által Trencsén, Kassa, Várad, Eger, Léva, Kapornak, Kékkő, Kapuvár, Palota, Paczoth és Komárom várak őrségei számára összesen 41,130 frt ára posztó utalványoztatik ki. Ezek közül maga Komárom őrsége 10 ezer forint árát kap. Ez utalványozás alapján biztos áttekintést nyerünk arról, hogy akkor-
beli katonaságunk miként öltözködött, hogy volt egyenruházva. A posztónak, melyet bécsi és brabanti rőf szerint mértek, két főfaja volt: a *Loudins* és a Schaia, az elsőnek rőfe volt 9 frt, a második-
nak rőfe 20 frt. Mindkét fajból szállittatott a katonaságnak: vörös, fehér, sárga, kék (ebből legtöbb), bibor, fekete és zöld. Szállittat-
tak ezenkívül a következő posztók: carasia, rőfe 16 frt, Hofer-
féle 5 frt, skofium 28 frt, morva 6 frt, sléziai 9 frtjával és Tünkel-Püchler nevü posztók;[2]) 1650. táján pedig a tokaji német őrség részére carasia, bagazia, morva posztó, ugyanakkor a kállói huszárság részére ezen felül még vörös bársony is szállittatik, melynek rőfe 7 frtba került.[3])

Mint említők tehát, míg az efféle szállításokban részök volt, csak volt nyereségben részök, de midőn nehány év mulva Rácz Péter az egyik társ elhalálozék, ki, úgy látszik, az üzlet lelke volt, csakhamar beállott a bukás is, főképen a mód nélkül való fizetetlenség, értsd a hitelezés miatt.

Ekkor azután a megyei szolgabiró és a görögök bírája veszik fel a csőd állagát, híven leltározva az adósságokat és a boltban levő portékát is az üzlettársak bemondása szerint.

---

[1]) *Orsz. Levéltár*, Lymbus u. o.
[2]) *Orsz. Levéltár*, Lymbus u. o.
[3]) *Orsz. Levéltár*, Lymbus u. o.

Miután az akkor divatos szöveteket e leltárban jóformán mind felsorolva találjuk, a mely tehát e szerint kostümtani szempontból is nagy érdekű, az egészet ide igtatjuk:

Baharia patyolat 30 vég, vége 10 frtjával	300 frt	— den.
Jancsár patyolat 7 vég, vége 25 frtjával	175 »	— »
Köz jancsár patyolat 4 vég, vége 12 frtjával . . .	48 »	— »
Ezüstös végü patyolat 1 vég, vége 15 frtjával . .	15 »	— »
Baharia patyolat 4 vég, vége 10 frtjával	40 »	— »
Ezüstös végü baharia patyolat 1 vég	12 »	— »
Gyapot patyolat 6 vég, vége 6 frt 50 denár . . .	39 »	— »
Ezüstös végü patyolat, egész vég ára	10 »	— »
Keskeny patyolat egy vég ára	5 »	— »
Félvégü jancsár patyolat 5 vég á 9 frt	45 »	— »
Ezüstös végü, 4 vég á 12 frt	48 »	— »
Fejér végü patyolat egy vég	16 »	— »
Ugyanaz köz fejir végü 1 vég	10 »	— »
Kármán patyolat 1 vég.	6 »	— »
Gyapot patyolat $8\frac{1}{2}$ vég á 6 frt 50 den.	52 »	25 »
Török gyolcs 140 vég á 2 frt	280 »	— »
Ezüstös végü patyolat 1 vég á 12 frt	12 »	— »
Jancsár patyolat 1 vég á 25 frt	25 »	— »
Köz jancsár két vég á 12 frt.	24 »	— »
Futa előruhának való $4\frac{1}{2}$ vég á 1 frt 50 den. . .	6 »	75 »
Fejér végü patyolat 1 vég á 10 frt	10 »	— »
Fekete selyem keszkenő $4\frac{1}{2}$ vég á 3 frt 60 den. . .	16 »	20 »
Török vászon 13 vég á 2 frt.	26 »	— »
Kék foszlány nro 9 á 1 frt 20 den.	10 »	80 »
Foszlány nro 12 á 1 frt 50 den.	18 »	— »
Kis foszlányok nro 48 á 90 den.	43 »	20 »
Foszlány nro 5 á 1 frt 20 den.	6 »	— »
Fejtő bagazia 1 vég 17 sing á 6 frt 80 den. . . .	6 »	80 »
Sodrott selyem egy nyitra nro 1 á 5 frt 40 den. . .	5 »	40 »
Keszkenyő 8 vég á 6 frt	48 »	— »
Közönséges paplan 8 drb á 7 frt	56 »	— »
Öreg foszlány 1 drb á 3 frt 60 den.	3 »	60 »
Veres öreg foszlány 7 drb 3 frt 60 den.	25 »	20 »
Fejér öreg foszlány 5 drb 3 frt	15 »	— »
Közönséges paplan nro 3 á 7 frt	21 »	— »
Másféle paplan nro 2 á 7 frt.	14 »	— »
Egy róka hát	9 »	— »
Török vászon 7 vég á 2 frt	14 »	— »
Czérna gomb két kötés á 60 den.	1 »	20 »
Török gyolcs 126 vég á 2 frt	252 »	— »

gyolcs 50 sing á 10 den.	5	frt	— den.
es gyolcs 90 sing á 10 den.	9	»	— »
i abrosz 2 drb á 1 frt 50 den.	3	»	— »
szlány nro 9 á 1 frt 20 den.	10	»	80 »
szlány nro 13 á 90 den.	11	»	70 »
béllés nro 3 á 3 frt.	9	»	— »
csizma 2 pár á 2 frt 50 den.	5	»	— »
ány csizma 3 pár á 1 forint 80 denár allér)	5	»	40 »
y nro 20 á 90 den. (fél tallér)	18	»	— »
ny patyolat 1 vég	6	»	— »
nü keszkenyő 1 vég	4	»	— »
czérna 23 vég á 1 frt	23	»	— »
y keszkenő 2 drb á 50 den..	1	»	— »
kordovány 3 kötés á 10 frt	30	»	— »
cordovány 20 kötés á 10 frt	200	»	— »
ány 6 kötés á 10 frt	60	»	— »
sin bör 8 drb á 3 frt 60 den.	28	»	80 »
7 drb á 1 frt	7	»	— »
pagazia 14 vég á 2 frt	28	»	— »
sztó egy vég és 6 sing á 5 frt.	5	»	— »
patyolat 2 sing á 30 den.	—	»	60 »
a patyolat 19 sing á 60 den.	11	»	40 »
s végü sing 33, á 60 den.	19	»	80 »
tő. 208 nitra á 90 den.	187	»	20 »
foszlánynak való matéria 3, á 1 frt . . .	3	»	— »
nak való matéria 1 vég á 2 frt 50 den. . .	2	»	50 »
vászon 50 sing á 6 den..	3	»	— »
szlar 2 vég, á 1 frt 80 den..	3	»	60 »
négy bokor, á 3 frt	12	»	— »
lan paplan 3, á 4 frt	12	»	— »
aplan 3, á 8 frt	24	»	— »
gyolcs 64 vég, á 2 frt.	128	»	— »
ány 13 kötés á 10 frt	130	»	— »
sin bör 4 drb á 3 frt 60 den.	14	»	40 »
szlány nro 10, á 1 frt	10	»	— »
y	25	»	— »
30 nitra á 4 frt 50 den.	135	»	— »
Összesen:	2953	frt	60 den.

Ennyi a boltban talált vagyon. Ehhez járul még a kint levő dósság, egy 150 frt árú ház Debreczenben és 200 arany kész a két kereskedőnél.

Mindezek ellenében azonban adósok debreczeni Varga

Andrásné asszonynak 110 aranynyal, a mi 4 frt 50 denárral számítva teszen	495	frt —	denárt
Görög Kozmának 222 aranynyal, teszen .	990	» —	»
Kondorossy Jánosnak 220 aranynyal, teszen	990	» —	»
Pauda Istvánnak 8 ezüst tallér per 2 frt . 10 denár.	16	» 80	»
Kis Kristófnak 110 tallérral.	198	» —	»
Az árváknak (valószinűleg az elhunyt Rácz Péter árváinak) 570 ezüst tallérokkal, tészen	1197	» —	»
Rácz Demeternek 140 ezüst tallér . . .	294	» —	»
A szolgáknak fizetések hátra vagyon . .	350	» —	»
Vagyis összesen:	4682	frt 80	den.-ra

és ennek egyévi kamatával, ami is minden tiz aranyra két aranyra teszen.

Látni való tehát, hogy akkor, amidőn az 5870 frt tőkéve megkezdett kereskedés 4682 frt adóssággal szemben a boltbar kéznél levő 2953 frt 60 denár értékű árukészlet mellett is meg bukik, — a bukás oka a hitelezés, a nemfizetés. Vagyis mássző val Panduka Demeter uram nagyon becsületes görög volt, nemcsal hogy gondatlanúl és jámborúl hitelezte ama nemzetes és vitézl asszonyságoknak a sok mindenféle skofiumos szövetet karcsu ingvállak, fűzők és karmantyukra, — hanem ezenfelűl még úgy bukott meg, hogy a boltja. mint láttuk, tele maradt portékával Efelett, a modern csőd eljárásunkban annyira ritka eset azonban bennünket főképen azért érdekel, mert ha Panduka Demeter uram úgy kereskedett volna, hogy adós is maradt volna és a boltja is üres lett volna, — akkor nem lett volna mit leltározni s mi most nem tudtuk volna meg, hogy micsoda portékája volt Magyarországon a XVII-ik században egy görög boltosnak.

Dr. Szendrei János.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Magyarországi jogtörténelmi Emlékek.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Ez összefoglaló [collectiv] czím alatt jelent meg: »*A magyar törvényhatóságok jogszabályai gyüjteményének I. kötete*«, mely: »*Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályait*« foglalja magában, összeállitották dr. *Kolozsvári Sándor* és dr. *Óvári Kelemen* kolozsvári kir. egyetemi tanárok, kiadja a m. tudom. Akadémia Buda-Pesten, 1885. 8-dr. I—VIII, 1—639 lapon, egy szak- s egy betürendes tárgy- és tartalommutatóval I—L lapon.

Az I. kötet után következni fognak az anyaországi jogszabályok II., III. tán IV-ik kötetei. E kiadvány a magyar jog- és történettudomány oly becses forrása, s mint uttörő munka a tudomány figyelmére annyira méltó, mint akadémiai kiadvány, annak hirnevét és tekintélyét oly közelről érinti, hogy annak a forrásközlések kritikai szabályaival megegyezését és teljes megbizhatóságát a tudomány minden lelkiismeretes mivelőjének és komoly barátjának, az egyéni és más érdekek fölébe kell helyezni. E felfogás, mint független gondolkodás eredménye — úgy hiszem — szakembereinkkel közös. Ebből kettő következik. Ha a kiadvány ellen alapos kifogás nincs, akkor szerencsét kell kivánnunk a gyüjtemény összeállitóinak sikerült hasznos munkájukhoz, az Akadémiának az értékes mű kiadásához, a melynek anyagi költsége erkölcsi kamatokban bőven megtérült; ellenben ha vannak benne lényeges fogyatkozások, tévedések, ha nem vétettek tekintetbe általánosan elfogadott forrásközlési szabályok, vagy nem helyesen, nem mindenben következetesen alkalmaztattak, ez esetben e szakban foglalkozóknak kötelessége, hogy a kiadvány szerkesztőit és az Akadémiát azokra figyelmessé tegyék, a szerintök jobbat és helyesebbet bizonyitékokkal támogatva, kimutatván: a további tévedések kikerülését s e rendkivüli becsű jogtörténeti források kritikaibb és szabatosabb kiadását lehetővé tegyék.

Engem egyedül e hazafias szándék vezérelt. Egy sajtó alatt levő művemnél gyakran kellvén a kiadványt használnom, úgy jöttem véletlenül jó oldalainak, gyöngéinek tudomására. Alaposan

áttanúlmányoztam, s azon reményben, hogy tán lesz valami használható bennök, észrevételeimet s hazai viszonyainkból elvont nézeteimet és javaslataimat itt adom elé.

Aki a magyar történeti forrásközlések nagy mérvét, ellenben a feldolgozó történetírás mérsékelt arányát és lassu előhaladását 1851. óta komoly figyelemmel kisérte, lehetetlen, hogy ne vágyjék megérni az időt, mikor a forrásközlések legalább nagyjában bevégződvén: megírható legyen Magyarország Története, úgy, a mint arra az angol, franczia és német nemzet nagynevü történetírói az irányt és mintát már megadták. De nálunk még eddig sok a teendő, sok a kiadni való forrás.

Nézzük a megtett útat, abból kitűnik, a mi még hátra van.

1851—52-ben, ama vészszel fenyegető korszakban, midőn Magyarországon minden szívet és lelket áthatott egy történeti forráskiadásra tömörült hazafias baráti körnek a történelmi munkásság megkezdését jelentő zászlójára irt ama jelszó: *Peragit tranquilla potestas, quod violenta nequit* — Magyarországon és Erdélyben mintegy szellemi villanyérintésre megkezdődtek a *scriptor*-ok, *krónikák, m. történelmi emlékek, Árpád- és vegyesházi, török s máskorszakbeli oklevéltárak* kiadásai; számüzötteink felkutatták és lemásolták az európai államlevéltárakban századokon át rejlett iratokat, követjelentéseket s más emlékeket, a mik aztán az Akadémia és mások kiadványaiban tétettek közzé. Ugyan ez időtájatt indult meg a monographia-irodalom, évről-évre bővítve történetforrásaink anyagtárát. Később az Akadémia kezdeményezte a *Magyarországi és Erdélyi országgyülési emlékek* kiadása kettős vállalatát, mely történetirásunknak mély alapot s tágas látkört adott, s előtte új ismeretek gazdag bányáját nyitotta fel.

A történeti források felfödözésének és nyilvánossá tételének fokozatos és természetes menetét látva, minden szakember biztosra vehette, hogy a forrásközlés sorának nem sokára rá kell kerülni a törvényhatóságok helyhatósági szabályai összegyüjtésére és kiadására is.

Az ismertetés alatti kiadvány e várakozások teljesülése, sokak sejtelmének megvalósulása.

Általában kimondható, hogy a szerkesztők vállalata szükséges és időszerü, s úgy jogi, mint politikai történetirásunkra nézve nagy az értéke. Előszavukban teljesen meggyőző alapossággal van feltüntetve az általuk közzétett helyhatósági szabályok fontossága és szükséges-volta. Azt, a komoly tárgyhoz illő nyomós bevezetésnek irányát és tartalmát helyesnek, a kettős tárgymutatót, a jogtörténeti magyarázó s útaló jegyzeteket a könyv igen becses részeinek tartom, az anyagnak a három alkotmányrészes nemzet területi, közjogi és történeti állása s időrend szerinti beosztását és tárgya-

lását czélszerűnek itélem. De az egész anyag feldolgozására, a helyhatósági szabályok czíme és neve meghatározására, úgy szintén a közlések alakjára s hitelességére lényeges megjegyzéseim s szerzők technikai tárgy-kezelésétől eltérő nézeteim vannak, a miket a fennebb érintett okoknál fogva az ügy érdekében nyilvánosan elmondani jónak látom.

Én is foglalkozván forrásművek kiadásával: saját tapasztalataim és mások figyelmeztetései folytán ily kiadványoknál a következő elvek követését tartom föltétlenül szükségesnek.

Első elv: A forráskiadó köteles föltétlenül mindig *eredetit* adni; ha az bárhol létezik, fölkeresni, másolatát azzal összehasonlítni, s hogy azt megtette, kiadványában minden egyes közlésnél jegyzésben világosan kifejezni, útalva a levéltárra, a hol, s a levéltári jelzésre [signatura], mely alatt az megtalálható, azért, hogy aki meg akar róla győződni, megtalálhassa.

Második elv: Eredeti hiányában köteles *hivatalosan vagy illetékes egyének által hitelesített másolatokat* közölni s ezt és azok hol megtalálhatását jegyzésben szintén határozottan kifejezni.

Harmadik: Ha egyik sem létezik, akkor nyilik jog, a kénytelenség joga, egyszerű másolatot közölni, azt is világosan megmondva.

Negyedik: az eredetit — legyen oklevél, törvényczikk, helyhatósági szabály, krónika, vagy bárminő *forrásanyag* — tartalmilag és alakilag *teljes épségében kell adni*, saját betűjegyeivel, ékezésével és központozásával, sem elől, sem végén vagy közepén hozzá semmit adni vagy belőle elhagyni meg nem engedhető. A miről a közlő azt hiszi, hogy olvasóinak egy része meg nem érti, külön jegyzésben tegye érthetővé; ha maga sem érti, tegyen kérdő jelt utána, figyelmeztetve másokat, hogy ha tudják annak jelentését, levélben vagy hirlapban közölhessék. Egészen elhallgatni ismeretlen szókat vagy kifejezéseket, s az olvasót bizonytalanságban hagyni, nem helyes. Az író könyvével a tanító tisztét gyakorolja — minden kötelességeivel és felelősségével.

Ötödik: Roszul leirt szóknál, latinban [sic], magyarban [így] utántétellel kell kijelölni, hogy az az eredeti vagy másolat írójának vétsége; jegyzésben meg is igazítható, ha a kiadó bizonyos felőle, hogy a leirt szó csak az lehet s az is akart lenni. Ezzel a közzétett oklevél vagy helyhatósági végzés használhatóbbá lesz.

Hatodik: Helyhatósági szabályok [Statuta, Constitutiones] közlésénél a királyi kiváltságot, vajdai törvényszéki határozatot, fejedelmi táblai itéletet, annak kell czímezni és nevezni, a mik, a mi a szöveghen foglaltatik, tehát *kiváltság, vajdai határozás, fejedelmi táblai itélet* czímen és néven kell adni; megcsonkítni, elejét, végét kihagyni nem lehet, mert az teszi egészszé és hitelessé. Az

eredetinek meg nem változtatását a forráshűség föltétlenül követeli, mert az oklevelek bevezetésének és bezárásának kiadói jegyzetben adása magán-cselekvény, amihez kétely fér; míg a — királyok, törvényhatóságok és törvényszékek eredeti végzéseinek s kiadványainak hinni mindenki köteles.

Hetedik: A szóban levő könyvben nagy megfontolást érdemelnek a közlések címei. A szerkesztők adták egészen szabályosan az eredeti jegyzőkönyvből vett hosszabb vagy rövidebb címeket, például Maros-Vásárhelynél, többnyire Aranyos-széknél, Kolozsvármegyénél s. a. t. Sok helyt használják szintén helyesen a közlemény *Constitutio* címét, mint például: Udvarhelyszéknél és Marosszéknél, mert ott az eredetiben is így van; más helyen ismét a *Statutum* címet, mint például: Küküllő- és Krasznavármegyénél, Zilah városnál. Nem kifogásolható, mert ezeket az erdélyi muzeum gyüjteményéből vevén: ott úgy találták, s úgy is kellett közölniök. A *Statutum* címet használták tulnyomólag a szász nemzet, Szeben és más szász városok helyhatósági szabályai közlésénél is; mert a czím a forrásban is úgy volt. De használtak főleg Kolozsvármegyénél a *Constitutio* és *Statutum* címen kivül — híven az eredetihez — ily címeket is: *Conclusio, Conclusum, Deliberatio,* Kolozsvár városánál szintén a *Constitutio* és *Statutum* címen kivül: *Kolozsvár város articulusai, Certi Articuli, Decretum Civitatis, Kolozsvár városi Deliberatum, Kolozsvár városi Decretum.* Helyesen, mert az eredetiben így volt.

Én ebből azt a *nyolczadik* elvet vonom el: a forráskiadónak meg nem engedhető, hogy eredetijének más címet adjon, mint a mi annak czímében, szövegében vagy a szöveg természetében benne van. Az előbbi pontból nyilván láthatólag a kiadvány szerkesztői, ahol csak lehetett, ezt az elvet követték, a közlendő végzésnek az eredeti j.-könyvekben talált bármely czímét változatlanúl használván; csak ott mellőzték, a hol a végzésnek vagy határozatnak nem volt jegyzőkönyvi czíme. Itt a szöveget meg nem olvasván, vagy ha megolvasták, nem vevén észre, hogy a határozó testületek s vármegyei és városi közgyülések jegyzőkönyvszerkesztői sok végzésben a szöveg tárgyelőadása [expositio] végén gyakran használták: *statutum est, conclusum est, deliberatum est,* úgyszintén: *ordinaverunt, disposuerunt* sat. vagy: *végeztek, határozták, rendelték, elintézték* s más ily kifejezést, nem adták annak az ebből önként folyó s könnyen kitalálhatott főnév czímet, hanem csak úgy könnyedén, minden ily esetben saját találmányukat, a *Statutum* czímet használták, a mi meg nem engedhető; mert — amint már érintve volt — a czímben csak az lehet, a mi a szövegben benne van. Ha a végzésben ily meghatározó kifejezés nincs, akkor a *végzés* szó használandó, kifejeztetvén benne: mely vármegyei vagy

rosi közgyülés által? mely évben és napon hozatott az? például: olozsvár sz. kir. város esküdt közönségének ez évben, és apon hozott helyhatósági *végzése* vagy *végzései*, úgy, amint az levéltári kiadásoknál egy-két sorban, az oklevél magvát szokás dni. Hátrább lesz erre példa idézve. Engem sok ok bírt arra, gy ezt helyesnek tartsam; de ha ellenkezőről meggyőzetem, szönettel fogadom el a jobbat.

Egy városnak, például: Kolozsvárnak, három százados életén ugyanannyi közgyülési jegyzőkönyve van, minden évben hoz közgyülés egy vagy más concret esetben számos oly végzést, elyek nem állandó szabályalkotás tárgyai, hanem pillanatnyi szükz idézte elé s tartama elmúló, az ilyen a szükség megszüntével avul s érvénye megszünik. Ha a kiadvány szerkesztői eddigi nket követik, s a mi végzés ott vagy más törvényhatóság közülésében kél, mind *Statutummá* bélyegzik és közlik, akkor csak olozsvárnak 1556-tól fogva, a mikor j.-könyvei kezdődnek, bizonára lesz *egy pár ezer Statutuma*. Amit már eddig közöltek adók az 1585—1605. évek köréből, 50-nél többre megy. Ha ez őköz előtti és utáni j.-könyvekre visszamennek s más törvényatóságoknál is az elvet alkalmazva, rendszerökbe mint *Statutu-* minden intézkedő és szabályozó végzést fölvesznek, a megjeut I. kötetet kétségtelenül követni fogja a II-ik, III-ik, sőt V—XX-dik pótlék-kötet is, és kiadók *Statutum publicatiójának* ge-hossza nem lesz. Ez képtelenség. Itt a *Statutumnak* fogalában vagy alkalmazásában felfogási hibának kell lenni. Elmétileg és tág értelemben mondható *Constitutiónak* és *Statutumnak* inden végzés, amit a *vármegyék* a Prolog. II. r. 2. és 5. §. a *rosok* a 7. §. értelmében: szántók, rétek, erdők, folyók őrizéséről, zsnálásáról, malmok állapotjáról, törvénykezési terminusok és res eljárás miként tartásáról s. a. t. hoznak s a fejedelem megsiti; de szorosabb értelemben s a gyakorlat által megállapítva, gis *Statutum* alatt a törvényhatóságok végzéseinek egy egész eportját, t. i. az örökösödésre, perrendtartásra, mezei rendtségre, szüretelésre és borárulásra, iparüzésre és kereskedésre sat. rtozókat egybe fogva, rendszerbe véve lehet és szokás *állandó tabálynak* [Statutum] mondani, a mihez a törvény a felsőbb jóváagyást is szükségesnek mondja; azért az alkotó tvhatóság kebelévalóságos törvény erejével bír s tartama hosszu időkre terjed.

A székelyek külön nemzeti törvényeit és szokásait a Prol. III. 4. tit. 7. §. az ország tőrvényeitől és köz végzéseitől [Leges et atuta Regni Generalia, Constitutiones et Decreta Regni Prol. r. 3. 5. §.] megkülönböztetőleg s azoknak teljesen alárendelve, lyhatósági jognak [Jus Municipale] nevezi, a gyakorlat azonn következetesen *Székely nemzeti Constitutiók* névre változtatta.

Ezek azon elvek, melyeket én forrásművek kiadásánál követendőknek vélek, s a melyeket a szóban levő kiadvány további kötetei összeállításánál figyelembe vétetni óhajtanék.

És most a könyv tárgyának az előadott elvek értelmében való bíráló ismertetésére térek, követve annak beosztását, s a *székely, magyar* és *szász nemzeti* és törvényhatósági Constitutiók, Statutumok és végzések felőli észrevételeimet sorban mondom el:

I. Székely nemzeti, trv.-hatósági és községi Statutumok 1451—1778.

a) A Székely nemzeti.

1—2 lap. 1451. Czím: *Székely nemzeti Constitutio*, a mi a szöveg tartalmával formai okoknál fogva nem egyezik. Ez a székelység számára, nem általa, de a marosszéki székelység főembereinek jelenlétében, a főkapitány- és királybíróból s 24 esküdt ülnökből álló vajdai törvényszék által hozott *birósági ítélet*, mely később vált a nemzet törvényévé [Constitutio.] E közlésnek tehát, minthogy *történeti forrás* hitelességével kell birnia, kritikailag helyes czíme ez lett volna: »*1451. április 9.* [feria 3ª prox. ante fest. S. Barnabae Apostoli] *kelt vajdai ítélet a székely örökségekben való időmulás s a fi- és nő-ág birtoki örökösödése tárgyában.*«

7—13 lap. 1499. Czím: *Székely nemzeti Constitutio*; ez szintén nem egyez meg az oklevél tartalmával a dologban és formai okoknál fogva. Ez kir. kiváltságlevél [Privilegium], mely a székelység nemességét, honvédelmi kötelezettségét és önkéntes ökör-adóját, a székely nemzeti ispánnak véneivel és ülnökeivel köztörvényszék [Generale judicium] tartását, a székely nemes hütlenségi vétke, az ország ellen fellázadása, régi törvényeik megrontása s birtokaik elfoglalása eseteit szabályozta, mely szabályozási kiváltság szintén később vált a nemzet törvényévé [Constitutio.] — Önként értetik, hogy a kiváltságlevél bevezetése és záradék elhagyása, az oklevél hitelességét csorbítja. E közlésnek tehát a forráshüség és kritika követelményei szerint helyes czíme ez lett volna: »*II. Ulászló királynak 1499. jul. 20.* [in festo b. Margarethae virg. et Martyris] *kelt kiváltságlevele a székelyek ősjogai és személyes kötelezettségei tárgyában.*«

13—16 lap. 1505. Mi, egész székelyföldnek lakosi s. a. t. E közleménynek helyesen adatott: *Székely nemzeti Constitutio* czím.

16—19 lap. 1506. E közléshez: Mi, Székelyország földének lakosi s. a. t. szintén helyes czím, a *Székely nemzeti Constitutio*.

19—28 lap. 1555. A székely nemzet által, Dobó István és Kendi Ferencz erdélyi vajdák alatt Udvarhelyen hozott végzéseknek is helyes czíme: *Székely nemzeti Constitutio*.

Csik-, Gyergyó- és Kászonszék Constitutiói.

90—102 lap. 1650. E közlés címe is az előbbi. Hogy ezek magva 1650-ki eredetü, kitünik az 1714. decz. 5-ki Constitutio utolsó előtti 4-ik pontjából, a hol világosan irva van, hogy Csik-Gyergyó- és Kászonszék közönsége 1650-ben octóber 27-én Petki István idejében constitutiókat hozott, s minthogy az eredeti nem létezik, és sem az akkori czímről, sem a tartalomról bizonyosat tudni nem lehet: a kiadóknak az erdélyi muzeum gyüjteményéből való közlését, mint a forrással czím és szöveg tekintetében egyezőt s kétség alá nem vonhatót, így adni helyes volt. Ez az itéletem a *Csik- Gyergyó- és Kászonszéki* ezután következő azon közlésekre is, melyeknek forrása ugyanazon Petki-féle constitutio-gyüjtemény; ámbár én helyesebbnek tartottam volna, hogy a szerkesztő-kiadók, mikor a kis országrész ily fontos történelmi kérdéséről íráshoz kezdettek, mindenek előtt annak levéltárában nézzenek utána: ha nem található-e ott arról valami? De ez az erdélyrészi történetírók általános rosz szokása, a mi — a mint ez esetben is történt — sulyosan boszulja meg magát. Az országos levéltár illető osztályában megtalálták volna e helyhatósági szabályokat ily czím alatti hivatalos másolatban:

Constitutiones Inclytor. Sedium Siculicalium Csik, utriusque Gyergyó et Kászon ad Excels. R. Gubern. submissae s. a. t. melynek *zárata* ez:

E Protocollo Inclyt. S. S. Csik-, utriusque Gyergyó- et Kászon Publico in Csik Szentkirály 1ª Octobr. 1775. Extrad. per Thomam Kovács, dictor. Sed. Publ. Ordin. Notarium.

Ez egészen hiteles forrás lett volna.

118—119 lap. 1712. Czím: *Csik-, Gyergyó- és Kászonszék Constitutiója*, szintén helyes, mert a 154—155 lapon levő 1745. jun. 11-ki végzés rá utalólag ezt világosan *Constitutiónak* nevezi.

119—122 lap. 1714. czím: az előbbi, kiadók az eredeti hiányában Kilyéni Székely Mihály után közlik, a kire, mint forrásra, a hitelességi felelősség áthárul.

122—123 lap. 1714. Czím szintén az előbbi. Ez is az erdélyi muzeum kézirattárából való. Ennek gyüjteményéről hátrább mondom el itéletemet.

129—131 lap. 1726. } Mindkét helyen az előbbi czím van,
131—132 » 1727. } itéletem ezekre is hátrább következik.

149—150 » 1729. Czím: *Csik-, Gyergyó- és Kászonszéki Constitutio*. Ez évi febr. 15-ki végzések az 1785-ki jan. 10-kiekben [Székely M.-nál 154 lap.] világosan *Constitutiónak* mondatván: a czímet ez okuál fogva a hitelesség szempontjából is helyesnek tartom. Ezek, valamint a 150—151 lapon levő 1739. febr. 14-ki, a 152 l.

levő 1741 jan. 3-ki, ugyanazon l. levő 1743 decz. 30-ki. 153—154 ll. levő 1744-ki [napja nincs kitéve], 154 l. levő 1744. október 19-ki, 154—155 ll. levő 1745. jan. 11-ki, valamint a 155 lapon levő 1745. és 164 lapon levő 1769. évi ugyan előbbi című közlések szintén az erdélyi muzeumból valók levén: fennebbi észrevételem ide is illik.

b) Háromszék (Kézdi-, Orbai-, Sepsi) Constitutiói.

Legelső a 2—7 lapon levő 1466-ki, melynek címe ez: *Kézdi-, Orbai- és Sepsi székelyek* [Háromszék] *Zabolán alkotott és Szentgyörgyi és Bozini János erdélyi vajda által megerősített Constitutiói.* Ez oklevél címe a brassai eredetiben bizonyára nincs meg, én nem is tartom helyesnek. Ebben ugyanis ily kifejezések vannak: *rendeltetett* [ordinatum est, ismét decernentes decrevimus] kétszer, azután: úgy intéztetett el [compositum est], tovább: határoztuk [conclusimus], még tovább kétszer: végeztük [decrevimus], megint háromszor: meghatároztuk [statuimus], egyszer: akartuk [voluimus]. Ezek csak sejtések, de világosan van mondva benne az, hogy a királyt a kézdi-, orbai- és sepsi székelység sokféle elnyomattatása miatti panaszai indították meg, az bocsátotta ki a vajdát és székely ispánt, hogy összehiván az erdélyi részek fő nemeseit és minden székek előkelőit s a község közül valókat: a székelyek régi törvényeit és jogait vizsgálják és állapítsák meg s örök időkre állandósítsák..... Ily oklevél címéből a király ki nem hagyható s az oklevél a székelyek által hozott constitutiónak nem mondható.

Helyesebb címzés lett volna szerintem ez: »*Szentgyörgyi és Bozyni János ispán erdélyi vajdának és székelyek ispánjának a kézdi-, orbai- és sepsi* [háromszéki] *székelyek régi törvényei és jogai megvizsgálása, megállapítása és örökidőkre biztosítása végett Mátyás király nevében 1466. jan. 20-án* [in festo beatorum Fabiani et Sebastiani Martyrum.] *kiadott intézkedései és rendeletei* [dispositiones et ordinationes perpetue et irrevocabiliter factae et conclusae stb.] *czikkekbe* [articuli] *foglalva.*«

104—105 lap.	1686.	}	Mind háromnak címe: *Háromszéki constitutio*, kilyéni Székely Mihály után közölve, a kin van a felelősség.
105 »	1698.		
105—106 »	1699.		
108—113 »	1700.	}	K. Székely M. után levén közölve, a felelősség rá hárul.
113—114 »	1701.		
117—118 »	1708.		
119 »	1712.		

114—117 lapon *K.-Vásárhely* mezőváros helyhatósági szabályai vannak közölve 1703. és 1773-ból. Erre megjegyzésemet hátrább a IV. pont alatt külön teszem meg.

A 123—125 lapon a tulajdonos dr. Kolozsvári Sándor ír Szacsva község helytartósági szabályait közli *eredetijéből*, a ...n levő *törvény* szó igazolja címét.

c) Udvarhelyszék Constitutiói.

126 lap. 1723. Címe: az előbbi, közölve a nemzeti ládában ...*eredetiből*. Ha ott a czímer, nincs egyéb észrevételem, mint hogy zárjel között a kelés napját is ki lehetett volna tenni.

132—146 lap. 1727. Az *eredeti* hiányában K. *Székely Mihály* ...*ából* kiadva, a kin van a felelősség.

156—157 lap. 1751. A czím itt is az előbbi, közölve az *eredeti* j.-könyvből; zárjel közt a kelés napja kitehető lett volna.

163—164 lap. 1765. Közölve Udvarhelyszék levéltárából, annak mellőzésével: *eredetiből* vagy *másolatból?* a mi a hitelességet csorbítja.

164—165 lap 1772. Kiadók egy continua táblai végzést ...eznek *Constitutio*nak, én *végzés* czímet adtam volna annak, ...t az. Ezt a *forrás szövege meg nem változtathatóságának* elve ...eteli.

d) Marosszék Constitutiói.

59—79 lap 1610—1718. Címe *Marosszék constitutiója*. ...kiadás a rendszerbe foglalt eredetiből történvén: csak helyesírási lehet.

Ide tartoznak Maros-Vásárhely Contitutiói.

28—30 lap. 1604.
30—31 » »
31—37 » »
} A czím mindháromnál az *eredeti jegyzőkönyvi czím*, helyesen, legfeljebb a kelés napját lehetett volna zárjelben kitenni.

37—38 lap 1606., 38—39. l. 1607., 79—81. l. 1611., 81. l. ...4., 81—82. l. 1617., 82. l. 1633., 83—88. l. 1634., 88. l. 1647. ...yolcz közlés egészen szabatos. A *constitutio* czím valamennyi... az *eredeti j.-könyvből* van véve.

88—89 l. 1649., 103—104. l. 1651., 104 l. 1651. E három ...és *Constitutio* czíme az *eredeti j.-könyvből* vettnek látszik; ...revételem csak az, hogy keletök nincs megmondva, de ha a ...ásban is így van, az észrevétel tárgytalanná válik.

118 l. 1711. Címe: *Maros-Vásárhelyi Constitutio*. Ez a ...dók czímzésének látszik, mert a szöveg *végzésről* szól; de a ...lés az *eredetiből* van.

157—158 l. 1759., 158—160 l. 1761. A közlés az *eredetiből* ...csak a keltezés hiányzik. A *Constitutio* czímet — ugylátszik — ...adók adták; de a végzés sok ágú és fontos, a mi azt igazolja.

e) Aranyosszék Constitutiói.

106—107 lap 1699. } Két közgyűlési végzést: *Aranyos-*
107—108 » » } *szék Constitutiója* cím alatt az *eredeti j.-könyvből* közölnek a kiadók. Egyszerűbb lett volna egy pont alatt adni s nagyobb hitelességért, zárjel közt, a végzés napját is megjelölni.

127— lap 1723. } Ezek is az *eredeti j.-könyvből* vannak
128—129 » » } közölve, de lehetett volna egy pont alatt közölni. Észrevételem az, ami az előbbi kettőre.

146—149 l. 1728., 151—153 l. 1740., 155—156 l. 1750., 161—163 l. 1764., 165—166 l. 1778. Ezek mind az *eredeti j.-könyvből* vannak közölve, címök *Aranyosszéki Constitutio*, csak a keltezés hiányzik; de ha az eredeti is így van, e megjegyzés önként tárgytalanná lesz.

160—161 l. 1764. Cím: *Aranyosszéki Constitutio*, de én continua táblai *ítéletnek* tartom, s okomat rá fennebb megmondottam.

Jakab Elek.

Az erdélyi szászok iskolái a XVI—XVIII. században.

Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen mit Einleitung, Anmerkungen und Register. Herausgegeben von Dr. Friedrich Teutsch. Erster Band. 1543—1778. Berlin, 1888.

Bennünket magyarokat igen közelről érdeklő forrásgyűjtemény hagyta el az imént a sajtót Kehrbach *Monumenta Germaniae Paedagogica* című vállalata során. Ez az erdélyi szász iskolák szabályzatainak és az ezen iskolákra vonatkozó adatoknak gazdag tárháza, melyet dr. Teutsch Fridrik nagy-szebeni tanár rendezett sajtó alá s látott el felvilágosító jegyzetekkel.

Ez adatgyűjtemény két kötetre van tervezve; az első kötet tartalmazza az iskolai szabályzatokat 1778-ig, a második kötet tartalmazni fogja ugyanezeket a legujabb időig, továbbá adni fogja az Erdélyben 1850-ig nyomatott s a szász iskolákban használt tankönyvek jegyzékét.

Kétségtelenül nagybecsű forráspublicatió ez, mely megérdemli, hogy vele részletesebben foglalkozzunk. Kiadója szorgalmas búvár, ki sok oly adatot hozott felszínre, melyet eddig nem ismertünk; s nemcsak egyszerűen közrebocsátotta az anyagot, hanem ahhoz elég részletes commentárt is függesztett. Ez iskolaszabályzatok mindenesetre sokkal hivebben megvilágítják a szász nép szellemi és erkölcsi fejlődését, mint a történelem bármely más forrásai. S jelentőségükből mitsem ront le azon körülmény, hogy

gy részünk úgyszólván csak egyes külföldi példányok utánzata, ert bennök mindig kifejezést találnak a hazai iskolákban száza- k hosszú során meggyökeresedett szokások és intézmények is. őt az e szabályzatokban foglalt iskolai törvények, kivált a későbbi időben, teljesen függetlenek levén a külföldi hasonnemű rendszabá- októl, ezekben a szászok paedagogiai szelleme önálló alakban ilatkozik.

Teutsch az egyes iskolák szabályzatait körülményesebben ertető bevezetésekben felhasználja az eddig ismert s a refor- ációt megelőző időkre vonatkozó okleveles adatokat is; mindaz- tal műve sokat nyert volna értékben, ha ezen, a közoktatást ető oklevél-anyagot, mely úgy sem tesz valami nagy mennyiséget, utén összegyűjtötte volna. Valamint nagyon tanulságos volna erünk azokat a levelezéseket, melyeket a külföldi egyetemen megfordult ifjak, haza térve, külföldi barátaikkal folytattak. em tudjuk, hogy a vállalat kiterjeszkedik-e ezekre s általában a ifűzött programm megengedi-e ezek közlését; mindazáltal annyit iran merünk állítani, hogy e levelezések, a mennyiben fennmarad- k, szintén kiváló értékű paedagogiai forrásokat képeznek.

Az egyes bevezetések elég részletesek és nagyon tanulságo- k; de egy nagy hiányukat tapasztalja a magyar olvasó, azt t. i., gy a magyarországi s még inkább az erdélyi egykorú tanintéze- kkel a kiadó párhuzamot nem igen von. A Németországgal való szeköttetés, melyre szerzőnk, mint valódi szász, nagyon szeret ivatkozni, nem fejt meg mindent; sok institutio az itthoni viszo- yokban találja meg magyarázatát.

Azonban annyi bizonyos, hogy ez a könyv nagyon sok új ologgal ismertet meg bennünket. Igy hogy a sok közül csak egyet mlítsünk, Molnár Aladár *Közoktatástörténetében* (578. l.) még mit em tudott arról, hogy a szászok valamikor tudományos egyetemet kartak volna állítani, sőt mintegy tagadni látszik a szászok ez irányú törekvését. Teutsch gyüjteményéből tudomást nyerünk arról, hogy egy szász egyetem felállítása a mult században hosszú ideig foglalkoztatta a nép jelesebbjeit.

Általában mondhatjuk, hogy e kitünő publicatio teljes képét nyújtja a szász iskolaügy fejlődésének. S minthogy a szász tanin- ézetek története nagyfontosságú nemzeti culturánk szempontjá- ól is, a közrebocsátott adatok alapján megkisértjük nagy vonás- okban vázolni a szász közoktatás képét, ez úton is hozzájárulni hajtván az előttünk fekvő jeles gyüjtemény minél teljesebb meg- smertetéséhez.

Az erdélyi szász iskolák okleveles nyomaira már a XIV. zázad elején találunk; de hogy eredetük jóval előbbre vihető zza, az kitünik abból is, hogy ezen okleveles nyomok úgy szóla-

nak ez iskolákról, mint már régen meglevőkről. Sőt a XIII. század elején említtetik egy Gocelinus nevű magister, ki e címet bizonyára hazájában szerezte meg, s ha Nagy-Szeben már 1292-ben »rég idő óta« szegényházzal és kórintézettel birt, bátran föltehető, hogy iskola nélkül sem lehetett el. Azonban ez iskolák belső viszonyairól mit sem tudunk. Csak a XV. században villan meg némi fény az iskolák állapotára vonatkozólag, a nélkül, hogy ez is részletesebb felvilágosítást nyújtana. Így 1438. április 18-ikán elrendeli az erdélyi püspök, hogy a beszterczei és királyi káptalanokban tanítókat és harangozókat a pap akarata és tudta nélkül felfogadni nem szabad, s 1439. január 23-dikán előbbi rendeletét ismételve utasítja a papokat, hogy a tanítók és templomszolgák jövedelmeit ne engedjék csorbítani.

A XVI. században kezd nagyobb világosság derülni a szász iskolákra. Ezeknek életében két fő jellemvonást különböztethetünk meg: u. m. 1. azt, hogy kezdettől fogva az egyház szárnyai alatt állottak; 2. hogy az összes szász intézményekben uralkodó központosítási irány s egyenlőségi érzet az iskolákat is községi ügygyé tette. Innen van, hogy a szász földön sehol sem találunk klastromi, hanem mindenütt községi iskolákat.

A szász reformatiónak és iskolaügynek legelső s legnagyobb bajnoka Hontér János volt. Mellőzve reformátori működését, melyre Luther és Melanchton is nagy súlyt helyeztek, itt csak az oktatás terén kifejtett munkásságáról emlékezünk. Wittenbergben nyervén kiképeztetését, midőn visszatért s a brassói iskolát alapította, első dolga volt, hogy itt a wittenbergi szellemet meghonosítsa. *Constitutio scholae Coronensis* című iskolai szabályzatában jóformán egészen a Melanchton iskoláját utánozza s ez az irány a későbbi szász gymnasiumok szervezetében is nagy részt követel magának. Hontér iskolájában a bent lakó tanulók coetust képeztek; ezt ő felosztotta húsz tizedre s két századra. A tizedek élén állottak a decuriók, kiknek feladata volt tanulótársaikat a tanulásban segíteni, erkölcseikre felügyelni, köztük az egyetértést ápolni, a hanyagokat bevádolni s a jó magaviseletűek mellett szót emelni; a századok s a decuriók felett állottak a centuriók, kiknek tisztük volt centuriájukat rendben tartani s igazgatni, a decuriók tekintélyét megvédeni s a hanyagokat megintení. Az ifjuság élén áll az egy évre választott rex, ki ünnepélyes alkalmakkor diadémot is viselt s kötelessége volt a két censor tanácsával a tanulók peres ügyeit elintézni, a büntetéseket kiszabni, esetleg azok alól feloldani. A rex alatt állott a félévre választott két censor; ezek után következett a praefectus, a testgyakorlatok intézője, az orator vagyis az ifjuság szónoka, a secretarius, ki a névsorokat vezette s a kisebb tanulók irásbeli feladatait vizsgálta, a musicus vagyis

énektanár s végre a praeco, ki a tanulók gyülekezetét összehitta s a vétkes tanulókat megidézte. Tantárgyak voltak: a rhetorika és földrajz, dialectica, latin és görög grammatikai és zenei gyakorlatok minden szombati napon, naponta görög olvasás. S a mi ennek a *Constitutio*nak egészen eredeti jellege, az az, hogy beviszi az iskolába a játékot s a hegyekre való kirándulásokat. E kirándulások iskolai szertartásokkal voltak egybekötve; ilyenek voltak: a három királyok járása, húsvéti tojásgyűjtés, húsvét másodnapján kakaslövés, kakasviadal stb. Elrendeli Hontér azt is, hogy az iskolai szinjátékok gyakoroltassanak s Terentiusból maga is dolgozott át néhány comoediát. Külön fejezetbe foglalta az iskolai törvényeket (Leges), melyek különben a Sebaldus Heyden által 1530-ban szerkesztett törvényekkel azonosak.

Alig hogy Hontér megalapította Brassóban a maga tanintézetét, a nagy-szebeniek is mozogni kezdtek. Oklevelek bizonyítják, hogy Nagy-Szebenben már a XIV. század végén létezett iskola, de az első rector neve csak 1446-ban fordúl elő. A XIV. és XV. században nagyon sok szebeni ifjú látogatta a bécsi egyetemet s valószinű, hogy ezek elemi kiképeztetésöket szülő-városukban nyerték. 1545-ben a városi tanács egy házat vásárolt, »daraus man die newe schul gebawet hatt,« mint az egykorú számadásokban feljegyezve olvassuk s 1547-ben a volt rector, városi segélylyel, Wittenbergbe megy és Szebenbe rectornak meghivják a brassói iskola rectorát. Wagnert, ki midőn 1546. szeptemberében megérkezik, részére a szebeniek nászajándékúl (minthogy épen nősült) egy ezüst-kanalat ajándékoznak. 1549. junius havában Nagy-Szeben városa fölkérte a kolozsvári Stancarus Ferenczet, mondana véleményt, mint kellene iskolájukat legczélszerűbben szervezni. Stancarus személyesen jelent meg Szebenben s a szebeniek ünnepélyesen fogadták. Véleményét levélben fejezte ki, melyben mindenekelőtt azt a kérdést intézi a szebeniekhez, hogy főgymnasiumot (generale et publicum gymnasium) akarnak-e állítani, melyben a theologia, nyelvek, művészetek és tudományok adatnak elő vagy alsóbb (particulare) gymnasiumot, melyben tisztán a theologia, továbbá a nyelvek, u. m. a héber, görög és latin, aztán a dialectica és rhetorica tanittatnának? Mert ha főgymnasium emelésére gondolnak, arra évenként néhány ezer arany szükséges. De ha ez meg is van, az a kérdés, hol kapnak alkalmas tanárokat? Mert már néhány év előtt Poroszország fejedelme nem volt abban a helyzetben, hogy az ez irányban hozzá intézett megkeresésekben helyet adhatott volna. Maga Bécs is szükséget lát az ilyen tudós férfiakban; aztán meg Magyarország mágnásait is (mint ő maga hallotta Pozsonyban) foglalkoztatja az a gondolat, hogy Magyarországon ilyen főiskolát állitsanak. Petrovics Péter szín-

tén abban fáradozik, hogy Temesvárott főgymnasiumot alapítson s mindenütt az a baj, hogy nem tudnak kapni alkalmas tanférfiakat. Ha azonban kisebb gymnasiumot akarnak a szebeniek, ehhez nem kell sem annyi tanerő, sem annyi pénz. Ide alkalmazhatnak egy theologust, ki Isten tudományát magyarázza, egy másikat, ki a héber nyelvet tanítsa, harmadikat, ki a görögöt, negyediket, ki a latint, ötödiket, ki a dialecticát és rhetoricát adja elő. De hol lehet egyszerre annyi embert találni, kik e tiszteket betölteni alkalmasak lennének, azt maga sem tudja; ő, ha esetleg sem görög vagy héber tanítót, sem theologiai tanárt nem kaphatnának, szívesen felajánlja szolgálatát. Ez volt Stancarus véleménye az iskola ügyében, s nem csoda, ha erre a szebenieknek elment a kedvök a gymnasium alapításától, kivált midőn ő is kijelentette később, hogy a neki felajánlott hivatalt nem fogadhatja el.

De nem sokáig szünetelt a szebeni gymnasium ügye. Már 1555-ben kiadta a városi tanács az alapító levelet, melyben elhatározza, »ut deinceps semper in nostra Schola, penes Ludirectorem et familiam in schola hactenus conservari solitam, Lector unus, vir doctus, et piis moribus praeditus, conservetur, qui Juventutem una cum Rectore Scholae nostrae, ad puram ac nativam Latini Sermonis formam in scribendo, quantum fieri potest, adsuefaciant, deinde Grecae linguae authores proponent, ut pueri cognitionem capiant ejus linguae, quam ad veram et solidam doctrinam consequendam necessariam ducimus; tradent etiam philosophiae initia, quae in bene constitutis Scholis pueris traduntur. Lectori in annuum stipendium ex publica pecunia, quae in Ladulam ad id solum deputatam, quator clavibus observatam, conferetur, numerabuntur Quinquaginta floreni, addituri etiam accessiones pro tempore, iis, quorum eruditionem, industriam et fidem plus prodesse nostrae Scholae animadvertemus.« Azonban ez az iskola, részint külső, részint belső körülmények kedvezőtlen alakulatai következtében, nem tudott zöld ágra vergődni. Csak a XVI. század utolsó tizedében ment végbe a reorganisatio munkája, mely Nagy-Szeben iskoláját hivatva volt a kor színvonalára emelni. Az első lökést a reorganisatióra az adta, hogy 1592-ben az iskolai könyvtár nagyon megszaporodott s az iskola épülete is két szomszédos ház megvétele következtében jelentékenyen megnagyobbodott. E restaurationális munkában az oroszlánrész Nagy-Szeben kitűnő fiát: Huet Albertet illeti. 1598-ban aztán az egyházi és községi hatóság egyetértőleg megállapította az iskolai tanszabályzatot, s e téren is nagy érdemeket szerzett magának Huet, ki ekkor már a szászok grófja volt. A nagy-szebeni iskolaszabályzatot, mint ez időben általában, a humanisticus irány jellemzi; legjobbb megérzik rajta Trotzendorf és Sturm intézményeinek befolyása, a pol-

kul azonban, hogy tisztán csak másolata lenne ezeknek. Sőt egyes részeiben határozott eltérést vehetünk észre. Ugyanis Trotzendorf a test ápolására és edzésére mi figyelmet sem fordított, míg a szebeni iskolai szabályzat erre is kiterjeszkedik. Azonban a tanulók bevonása az iskola igazgatásába már egészen Trotzendorfra vall. Mereven állítani ugyan ezt sem lehet, mert már 1543-ban a brassói iskolaszabályzatban, mely a szász iskoláknak e tekintetben példányképül szolgált, ez az elv érvényre emelkedik. Sturmra emlékeztet ellenben a szabályzatnak egész szelleme, a mennyiben ebben is czélúl a vallásosságban, tudományban és ékesszólásban való megerősödés van kitűzve; itt is nagy szerepet játszanak a declamatiók, disputatiók és beszédek. De másfelől a szebeni szabályzat becsét az emeli, hogy benne a történelem és mennyiségtudomány nem szorul háttérbe. A tantárgyakat illetőleg nagy hasonlóságot mutat a szabályzat az észak-magyarországi német városok iskoláinak szabályzatával, melyeknek Németországgal való érintkezését is a reformatio tette bensőbbé és szorosabbá. A beszterczebányai iskolát 1574-ben a Strassburgból való Schremel Ábrahám rector szervezte. Modorban pedig a nürnbergi Agricola Gáspár alkotott iskolai szabályzatot; 1596-ból való a késmárki tanító részére kidolgozott német nyelvű utasítás, mely »mit gnädigsten Vorberathschlagung und bewilligung unser gebietender Obrigkeit und mit Consens Herrn Richters und beider Rathen der stadt Kayszmargk« hozatott. De mindezekben hiányzik a tanulók önkormányzata, mely idők folyamán a politikai szervezet hatása alatt egyéb intézményekben is az erdélyi szász nép egyik nemzeti jellemvonásává lett.

Jelentőségre nézve ez a két iskola, t. i. a brassói és a nagy-szebeni, állott a XVI. században első helyen. De a reformatio elfogadása után csakhamar a szászok földjén másutt is keletkeztek gymnasiumok. Ilyen volt a beszterczei gymnasium, melyről okleveles bizonyítékunk van már 1538-ból, melyből azonban egyes rectorok nevén kívül egyebet nem tudhatunk még. 1551-ben a nagyhírű Dávid Ferencz, ki Wittenbergnek volt a tanítványa, vezi át a beszterczei iskola vezetését, azonban az iskola szabályzata csak 1596-ban készül el. A szász Besztercze és vidéke (az úgynevezett Nösnerland, Nószna-vidék) Erdély északi részén, távol a dél-keleten lakó többi szászok földjétől, sok tekintetben önálló fejlődésen ment keresztül, s ez meglátszik minden intézményén, de különösen iskoláján, melyről már a XV. század elején gyakori értesítéseket találunk. Mindazáltal a reformatio elfogadása után kezdetben ez az iskola is csak oly szabályokat állított magának, mint a milyeneket a brassói és nagy-szebeni, a mennyiben azon evangeliumi tanokat fogadta el alapúl, melyeket ápolni az iskola volt hivatva. Beszterczét valóban azon szellemi élet központját

képezte, melyet vidékén a reformatio teremtett; számos kitűnő ifjú látogatta a wittenbergi egyetemet s némelyik közülök élénk levelezést folytatott külföldi barátaival. Az 1596-iki szabályzat szerkesztésekor, melyet a város lelkésze és a káptalan mint iskolai főhatóság látott el jóváhagyásával, Rohrmann Gallus, a szabad művészetek mestere volt a rector, a ki Strassburgban végezte tanulmányait s 1601-ben Besztercze város papja lett.

A szász iskolák feletti főfelügyeletet a XVI. század közepén a zsinatok veszik át. Ezeknek a zsinatoknak élén állott a püspök (superintendens), tagjai voltak az egyes káptalanok (egyházi kerületek) dékánjai vagy ezek képviselői. Ezek a káptalanok, melyek »potestas jurisdictionis quasi episcopalis« felett rendelkeztek, a következők voltak: Szászváros, Unterwald, Nagy-Szeben, Új-Egyház, Senk, Kosd, Szász-Kézd, Szász-Szent-László, Medgyes, Selyk, Koncza, Bolkács, Bogács, Bárczaság, Besztercze és Király (a XV. század óta egyesítve), Teke, Sajó és Régen. Ez a 19 egyházkerület, vagy mint a szászoknál a régi névvel nevezték, káptalan képezte az egyetemet (universitas) s köztük a XVI. században a medgyesi vitte a vezérszerepet, melynek esperesét a decanus generalis elnevezéssel illették. Némely ügyek, melyek a világi hatóságot is érdekelték, oly módon intéztettek el, hogy a zsinat és a szászok politikai egyeteme elegyes ülésben egyesültek, s minthogy egyiknek hatásköre sem volt szigorúan körvonalozva, ennélfogva gyakoriak voltak a súrlódások ily ülések alkalmával. Ez az intézmény fentartotta magát egész a XVIII. századig, midőn helyét a consistorium foglalta el. A zsinati határozatokban tükrözödik vissza mindazon eszme, mely a szász népet időről-időre foglalkoztatta.

Azonban a XVI. században már nemcsak a magasabb tanintézetek, minők a gymnasiumok voltak, hanem egyes népiskolák is birtak külön szabályzatokkal. Ezek legérdekesebb példánya az 1593-ból való iskolaszabályzat, mely a szász-keresztúri (Kreutz) iskolamester hivatalát, templomi szolgálatát, községi teendőit, életét stb. írja körül. Követeli az iskolamestertől, hogy a gyermekeket ügyesen, szorgalmasan és híven tanítsa olvasásra és írásra; az ifjakat oktassa a latin és görög grammaticára; a nagyobb ifjaknak vasárnap reggel magyarázza a catechismust s ünnep- és vasárnapokon olvastassa velök az evangéliomot; szombaton délután tartasson velök számtani gyakorlatokat s naponként egy órán énekleczkéket adjon. A német beszédet tiltsa el köztük s nagy figyelmet fordítson arra is, hogy a gyermekek erkölcsi magaviseletében ne legyen hiány, »ut proficiant non tantum in artibus, sed etiam in moribus et pietate.«

Áttérve a XVII. századra, már sokkal részletesebb ada-

ra találunk, melyek az iskolai élet belső működésébe engednek illantanunk. Elsőnek kínálkozik a segesvári iskola, melynek bályzatát 1620-ból birjuk. Ez az iskola különben megvolt már XVI. század elején, legalább erre nézve biztos adatunk van; tulajdonkép a reformatio eszközlötte újjáalakítását. A XVII. zad kezdetén a város új épületet emelt az iskola számára azon hegyen, melyet a Luther születésnapjára elkészült templom eltett; e mellett állott az iskola, Schola Seminarium Reipublicae irattal. Ez új épülethez fűződik az iskola szabályainak kidolgo-, melyek azért is nagyon érdekesek, hogy nemcsak a külső rvezettel, hanem a belső állapotokkal, a tanítással, tanterv-, órarenddel stb. is megismertetnek bennünket. A tanintézet tora ez időben Hartmann Simon volt, ki már előbb mint városi k. polyhistor celeberrimus melléknevet érdemelt ki. Maga a bályzat »Schola urgente, Senatu jubente, Pastore, tanquam linario ac Supremo Inspectore, moderante, Capitulo et Superin-dente approbante« keletkezett. Ez mindenekelőtt az iskola-sterek (Indimoderatores) és tanárok teendőit és kötelességeit bályozza általában; azután részletesebben tárgyalja az egyes árok által végzendő feladatokat s közli napról-napra, óráról-ra az előadandó tárgyakat; ebből tudjuk meg, hogy az iskolai reggel 6 órától 9-ig s délután 1—4-ig tartott. Külön szól án a tanulók kötelességeiről részletesen megszabva a teendő-és büntetések fokait, melyek a nagy-szebeni szabályokra és rm törvényeire emlékeztetnek. Végre elősorolja azon jótéte-nyeket, melyekben a tanulók részesülni szoktak; ezek közé tar-nak a praebendák vagyis azon kegyadományok, melyeket a ulók egyszer egy évben házról-házra járva gyüjtöttek; továbbá comoediák, melyekből szintén folyt be némi jövedelem, s végre pistrinum vagyis sütőműhely, melyet a város 1607-ben állí-t fel az iskola számára. A coetus szervezete a brassói mintájára szült, jóllehet ennél valamivel egyszerűbb volt.

Majd Medgyesen is találkozunk mozgalommal, mely az iskolát bor színvonalára iparkodik emelni. 1637-ben Milles Mátyás, ki önigsbergben tanult s visszatérve, Medgyesen rector, végre pap tt, rövid szabályzatot dolgozott ki; ez azonban oly elégtelennek nonyult (kis bevezetés mellett csak a felvételi esküt és a bünte-sek nemeit tartalmazta), hogy már 1650-ben Hoffner kénytelen lt azt kibővíteni, külön-külön megjelölvén minden napnak teen-t; s még ezt is Milles Mátyás 1661-ben, ki az előbb említett-k fia s későbbi Kemény János fejedelemnek iródeákja volt, nem lta megfelelőnek, minélfogva pótolta hiányait. Csakhamar rágásra emelkedett az iskola Berethalmon is, mely Medgyes mszédságában fekszik s 1572. óta püspöki székhely volt; ez

iskola első nyomait már 1531-ben találjuk, de hogy régebben is fennállott, azt mutatja az is, hogy a külföldi egyetemeken a XVI. század elején nagyszámú berethalmi tanulók fordúltak meg s ezek az előkészítő ismereteket valószinűleg szülő városukban szerezték. S hogy ez nem közönséges falusi iskola volt, az kitűnik abból, hogy több tagból álló tanító-testülete volt.

1644-ben ünnepelte a brassói iskola fennállásának századik évfordulóját s ez alkalommal Hontér *Constitutio*ja újra szentesítést nyert, bár általánosan érezték a hiányt, hogy új szabályzat nélkül tovább meglenni nagyon bajos. 1640-ben Mederus és négy évvel később Vermerus rectorok megkisérlették új szabályzat alkotását, de eredménytelenül. A jeles Albrich Márton ez irányú törekvése is hajótörést szenvedett. Az ő czélja az volt, hogy a togatus deákokat két csoportra osztja, t. i. studiosusokra, kik közé azokat akarta sorolni, kik a latin nyelvben a legjáratosabbak s a poesisben is a legnagyobb előmenetelt tették, és adolescensekre, kik a latinban és költészetben nem képezték ki magukat eléggé. A csoportok élén állott volna a conrector, ki mellett egy-egy rector működött volna. Azonban ez a terv sem sikerülvén, meg kellett elégednie azzal, hogy Hontér *Constitutio*jához némi pótlékokat ragasztott. A század végén azonban nagy veszedelem érte a brassói iskolát, t. i. épülete elhamvadt s beleégett a nagybecsű könyvtár is, úgy hogy az iskola feneketlen zavaroknak nézett eléje. Ez időre esik a nagy tudományú Fronius Márk Brassóba jövetele. E férfiú Németország legjelesebb egyetemein megfordúlván, midőn Brassóba visszatért, legfőbb feladatának tartotta az iskola állapotainak rendezését. Az iskola újjászervezését nem hajthatta ugyan végre, de az az utasítás, mely *Consilium de schola* czímen tőle fennmaradt, egyike a legérdekesebb paedagogiai emlékeknek. Ez a *Consilium* hat szakaszra oszlik, s tárgyalja először a tananyagot (materia in scholis tractanda), másodszor foglalkozik a tanulókkal (discentes), harmadszor a tanítókkal (magistri), negyedszer a tanmódszert fejtegeti (methodus studiorum), ötödször a tanulás idejét irja körül (docendi tempus), s végre hatodszor a tanítandó könyveket ismerteti (auctores). Ebből is, mint általában az erdélyi szász iskolák szabályzataiból, erősen kiri a Németországgal való szoros kapcsolat eszméje s Fronius dolgozatát különösen jellemzi Comenius hatása. Fronius egyébiránt arról is nevezetes a paedagogiai irodalom terén, hogy ő volt az, a ki először hangsúlyozta erősen az iskolák látogatásának (visitationes) szükségét; bár tagadhatatlan, hogy ez a zsinatok által sürgetett egyházi látogatásokkal szorosan összefüggő intézmény volt.

A szatmári békekötés után bekövetkezett nyugalmas idők ben jobb napok derültek az iskolákra. A szászok világi egyetem-

csakhamar némely javaslatokat terjesztett a zsinati ülés elé, melyeknek czélja lett volna, hogy az iskolákba belopódzott visszaéléseket kiküszöböljék s a hiányokat mielőbb pótolják. A zsinat haladéktalanul tárgyalás alá is vette e javaslatokat s mindenekelőtt azt hangoztatta, hogy a sikeres tanítás egyik legfőbb záloga a tanítók jó díjazása, aztán a tankötelezettség kiterjesztése s egyes tehetségesebb ifjaknak közköltségen külföldre való kiküldése. 1722-ben egy más javaslat is megfordúlt a világi szászok egyetemes gyűlésén, mely az iskolák reorganisatiőját több feltételhez kötötte. Mindenekelőtt kimondatni kivánta, hogy a városokban és falvakban találtató mindkét nemű ifjúság, felső parancsra, utasittassék az iskolákba való járásra s legalább az irás és olvasás elemeiben s a catechismusban nyerjen oktatást. A mezővárosokban és falvakban senki se legyen rectornak kinevezhető, ha legalább két-három évi cursust nem végzett valamely városi gymnasiumban. A tanitói kar helyzete fokozatos előléptetés útján javittassék. A városi gymnasiumok közül kettőt-hármat nagyobb javadalmazásban kell részesiteni (pl. a nagy-szebenit, brassóit, medgyesit vagy segesvárit), hogy elégséges számban képezhessenek derék papokat és tanitókat. A gymnasiumok rectorai és directorai legalább tiz évig, a többi praeceptorok fél annyi ideig működjenek hivatalukban; e czélból jól el kell őket látni fizetéssel, sikeres működés után papi állásokkal jutalmazni s annak idején tisztességes promotiókban részeltetni. A rector és praeceptorok választásában nagyobb szigorral kell eljárni. Egy tanár, míg az iskola szolgálatában áll, ugyanazon egy tantárgyat adja elő, melylyel mindjárt kezdetben megbizatott. Nem volna felesleges, ha minden gymnasiumban valamely theologiai iró munkája tárgyaltatnék (pl. Hutter *Compendiuma* vagy Dietricus *Institutio*ja). A főgymnasiumokban röviden ismertetendők volnának a legkiválóbb egyházi viták, a többi gymnasiumokban ellenben csupán a theologia thetica (tételes theologia) magyaráztatnék. Egyetemekre csak a »selectiora ingenia pro defendenda religione orthodoxa« küldetnének ki. Ajánlatos volna továbbá, hogy az ifjak addig ne küldetnének ki, míg meg nem vizsgáltatnak »ab inspectore scholae et decano sui capituli«. A kiküldöttek félévenként pártfogóiknak vagy szüleiknek előmenetelökről bizonyitványt küldenének. Szükséges volna ezek közül egyeseket figyelmeztetni, mily téren képezzék ki magukat, hogy itthon aztán a megfelelő alkalmaztatásban részesülnének. Mindezen javaslatok keresztülvitele czéljából nemzeti pénzalap volna létesitendő, még pedig oly formán, hogy minden egyes pap (számuk összesen 237) két mérő búzát, s minden egyes egyház egy vagy két köblöt adna évenként; ez összesen $355\frac{1}{2}$ köből búzát tenne ki. Ide járulnának

még az egyes kegyadományok. Ezen iskolai alap kezelésére négy gondnok lenne választandó ex utroque ordine, kik nyilvános számadásra lennének kötelezve.

Bármennyire meglátszik is e javaslaton a hallei árvaház hatása, annyi kétségtelen, hogy korát nagyon megelőzte. És jóllehet a javaslott módozatok egy része nem valósúlhatott meg, mindazáltal némely intézkedései életbeléptek. Ilyen volt pl. a theologia tanítását illető elv, a külföldre készülő ifjak megvizsgálása stb. De az általa indítványozott közalap nem létesülhetett, mint az egykorú források mondják, a világiak szűkkeblűsége miatt.

Az iskolakérdés ezen sokoldalú megvitatásának az a jó következménye lett, hogy az újonnan alkotott tanintézetekben nagyobb gondot fordítottak az iskola fentartására és a tanárok fizetésére. Meglátszik ez már a szász-sebesi kisgymnasiumnak 1724-ben készített tanszabályzatán is. Fel van jegyezve, hogy Szász-Sebesen már 1352-ben volt iskola; 1438-ban, midőn a törökök a várost borzasztó módon feldúlták, egy 16 éves tanuló szabadúl meg a toronyban rekedt tömegből, melyet a füst itt megölt, s később megírja a város romlásának történetét. 1661-ben a városi tanító jegyzi fel a szomorú adatot, hogy a törökök a várost másodszor is elpusztítják, s csak a templom, az iskola és paplak egy része marad meg. A város romlását betetőzik a Rákóczy-forradalom dulásai, s valóban csodálatra méltó az a szívósság, melylyel a megmaradt lakosság nemcsak városát állítja helyre rövid idő alatt, hanem azonnal hozzá lát az iskola szervezéséhez. A fő érdem e tekintetben a város derék lelkészét, Lang Mihályt illeti, ki Jénában és Strassburgban nagy keservesen végezvén egyetemi tanulmányait, Szász-Sebesen állapodott meg s összes tevékenységét a város felvirágoztatására fordította. Az iskola újjászervezésében második helyen Göbbel Mihályt, a város királybiráját illeti meg az elismerés; ő egymaga 450 forint alapítványt tett az iskola javára. Az iskola szabályzatában feltűnő, hogy a káptalan beavatkozását egyenesen kiköti; ebből az látszik, hogy a káptalanok idő folytán sokkal több részt követeltek magoknak az iskolák igazgatásában, mint a mennyi őket megillette. Ez intézkedés által a város biztosítani akarta a maga számára az iskola ügyeinek intézését, annál is inkább, mert a káptalan még csak nem sokkal előbb a rector kinevezését is magának akarta vindicálni. A szász-sebesi iskola kisgymnasium volt már kezdetben s az is maradt mind végig. Négy oktatója volt, u. m. a rector igazgatása alatt a cantor, collaborator és campanator, s ha a tanulók száma nagyon felszaporodott, még két vagy több praeceptort is szerződtethetett. Kétszer egy esztendőben vizsgálat tartatott, u. m. májusban és deczemberben; továbbá minden két hétben az

összes praeceptorok értekezletre gyűltek össze, melyen az iskolaügyeket elintézték, a város lelkészének és az iskola gondnokának jelenlétében. Valamivel későbbi egy második iskolaszabályzat, mely azonban úgy látszik csak terv maradt s nem lépett soha életbe. Ez már sokkal tökéletesebb szervezetet árúl el, mint az 1724-iki szabályzat; a tanfolyamot három iskolára osztja fel, u. m. az első a Schola Latina, melynek a következő nyolcz alosztálya van: 1. az ábécézések és syllabizálók; 2. az olvasók; 3. kezdők; 4. grammatisták; 5. syntaxisták; 6. rhetorok; 7. oratorok; 8. poeták osztálya. A második iskola a Schola Germanica, mely három osztályt foglal magában; ezek közűl az első azon tanulók számára, kik a felnémet nyelvben teljesen járatlanok; a második oly német vagy szász tanulók számára, kik kereskedői vagy iparos pályára készűlnek s a német olvasásban, írásban, számolásban és catechismusban akarják magukat kiképezni; a harmadik osztály szász leányok számára, kik hasonlókép olvasást, éneket, imádságot, catechismust, számolást és írást akarnak tanulni. Végre a harmadik iskola — s ez bennünket kiválóan érdekel — a Schola Hungarica azok számára, kik a magyar nyelvet akarják elsajátítani. Aztán előadja ez iskolaszabályzat a tanítás módszerét, mely nagyjában nem egyéb, mint a hallei Franke-féle árvaház tanrendszere, s melyet a nagy-szebeni 1756. évi szabályzat is követett.

Az iskolák dotatióját illető óhajtásoknak köszönhető a Baussner-féle alapítvány, melynek czélja volt tizenkét nagy-szebeni tanulónak élelemmel ellátása. Régi idők óta a tanulók nagy része az iskola épületében kapott szállást s ennek kapcsán valószínűleg korán kifejlődött az alumniumok intézménye is. Legalább már 1471-ben említés tétetik ezekről, s midőn a nagy-szebeni kanács 1591-ben a medgyesi dékánhoz és káptalanhoz azon kéréssel fordúl, hogy segítsék az iskolát élelmi szerekkel, ez bizonyára a tanulók élelmezése érdekében történt. Ezzel összefüggésben nyer ajándékúl az iskola külön sütőházat s a következő századokban gyakoriak a hús-, bor- és gabonanemű adományok.

Az 1711-iki békekötést követő nyugalmas évek mindinkább érezték sürgetni, hogy a szászok is az idő követelményeinek megfelelőleg átalakítsák iskoláikat. S az újjászervezés munkáját keresztül is vitte csakhamar valamennyi; leginkább érezte pedig a reformok szükségét a nagy-szebeni iskola, s hosszabb előmunkálatok után sikerült is (1756—58.) két oly jeles férfiúnak, mint Schunn András és Felmer Márton, az iskolát újra szervezni. Ezzel egy időben (t. i. 1748—61.) ment végbe a heszterczei gymnasium átalakítása is, mi Schuller András rectornak volt érdeme; a segesvári iskola régi szabályait 1772—74-ben dolgozta át Schenker Gottfried akkori rector, Szász-Sebesen pedig 1762—69-ben

rendezték be az iskolát újonnan s végre a brassói Honti gymnasiumot is új virágzásra emelte Roth Pál rector.

A nagy-szebeni iskola már a XVIII. század elején ér hogy a reform immár elodázhatatlan. A polgárság körébe napról-napra sürgetőbb lett ez a kívánság s a városi tanács a közóhajtásnak engedett, midőn 1713-ban meghívta Németor ból Voigt Kristóf és Habermann J. B. tanférfiakat, hogy az is reorganisatióját effectuálják. Nagy kár, hogy ezek munk elveszett, bár másfelől bizonyos, hogy a nagy-szebeniek nem örültek neki. Az említett két paedagogust ugyanis az a gy terhelte, hogy a pietismusnak hívei, mely ellen pedig a bereth zsinat 1711-ben erélyes végzéseket hozott. A tévtanoktól le kább féltették az ifjúságot, s most már a városi tanács még sebben rajta volt, hogy az iskolát mielőbb átalakittassa. Ho munkálat után végre sikerült ez Schunnak és Felmernek, kik iskolát, korunk szempontjából tekintve, oly kitűnő szakértelem reformálták, hogy nehány intézkedésök egészen a mai napig tartotta magát. Az ő rendszerük volt az, mely a mult száza általán véve divatozott, s mely az élő emberek emlékezetében összes rendszereket megelőzte. Ennélfogva mintegy kötelességü válik, hogy e taurendszerrel olvasóinkat bővebben megismerte

Az iskola élén állott a *rector*, ki a tanulók felett erkölc fegyelmi tekintetben főfelügyeletet gyakorolt. O volt a tanító nak is a feje, s szigorúan őrködött a fölött, hogy az iskolai tö nyek pontosan megtartassanak s a megállapított tanmód következetesen keresztülvitessék. Márcziusban revideálta az é osztályokat s szeptemberben ünnepélyes vizsgálatot tartatott. doskodott arról, hogy a tanulóknak úgy első tisztviselői, ugy a praefectus, orator vagy rex, ha helyök üresedésben volt, másodtisztviselői, t. i. az aedilisek, decuriók és secretariusok den évben a téli vásár után és Keresztelő-János napján me lasztassanak, fentartatván részére a megerősítés joga. Mi ötödik napon összeült a tanulók itélőszéke, mely tulajdon fegyelmi bíróság volt s megszabta a büntetéseket, melyek e tése vagy súlyosbítása a rectort illette. O ügyelt föl az isk könyv- és pénztárra s a mellett előadta a theologiai tud nyokat.

A conrector helyettese volt a rectornak; főfeladata tartozott az osztályok hetenkénti látogatása s a philosophiai mányok tanitása. Utána következtek a lectorok, kik rends hárman voltak s előadták a poesist, rhetoricát, mathesist, tov a theologiai segédtudományokat. Azután következtek az e ordinariusok (rendszerint hárman), kik tulajdonkép lectori lességeket teljesítettek s philologiai szakba vágó tantárgy

tottak. A collaboratorok, néha négyen is, a grammaticát és taxist magyarázták, s végre az elemi osztályt a tanuló ifjúság efectusa, a legkisebb gyermekeket pedig a senior oktatta. ken kivül volt a cantor, ki az iskolai énekkarnak volt a veze- s a templomi és temetési szertartásokon is ő fungált.

Az ifjúság tisztviselői két csoportra oszlottak, u. m. maiores minores; amazok, míg az iskola kötelékébe tartoztak, egyszer sztattak meg s állandóan viselték tisztőket; ezek, mint már tettük, a következők voltak: praefectus, orator és rex. A bb tisztviselők (decuriók, secretariusok és aedilisek) minden végén választattak meg tanulótársaik által. A *praefectus* a tus deákok coetusának volt a feje s nemcsak arra ügyelt fel, y a coetusban a törvények szigorúan megtartassanak, hanem esetleges kihágásokat a rectornak be is tartozott jelenteni. mon tartotta a temetésekből és éneklésből befolyó jövedelmet ondoskodott ez összegek kiosztásáról. Kötelessége volt a negye- classisban a rudimentisták tanítása naponta négy órán át. Az tor a praefectus után következett s azon a napon, melyen az lószék összeült, ügyészi szerepet viselt, t. i. ő tartotta a vádbe- det; ünnepnapokon pedig latin beszédeket intézett az ifjúsághoz. coetus rex itt már a bejáró növendékek feletti felsőséget gyako- ta, ügyelt arra, hogy ezek latinúl beszélgessenek s a három y ünnepen latin beszédet tartott. Ide tartozott még a *senior*, a rector nevezett ki az iskolafelügyelő jóváhagyásával. Ennek lessége volt négy órán át tanítni naponként az ötödik classist yis az ábéczéseket. A *decuriák* hárman voltak s félévenként kozták; tisztük volt, hogy az iskolai törvények a gymna- mon belül és kivül megtartassanak s az ezek ellen vétkezőket télőszék elé vezették. A két *secretarius* tiszte volt a vétkesek büntetéseik vagy bírságaik följegyzése, mely utóbbiakat behajt- a rectornak szolgáltatták be. A két *aedilis* az iskolai tár- kra és épületekre viselt gondot; felügyeltek a sütőházra (pistrina) tisztittatták ki az iskolát és könyvtárt a meghatározott napo- E czélból rendelkezésökre állottak a mendicans deákok. ken kivül voltak még más ifjúsági tisztviselők is, u. m. a *bibliothecariusok*, *oeconomusok* (a tanulókra vigyáztak s egyebek az iskola kapujának és ajtóinak bezárása volt feladatuk), *rectorok* (a bejáró tanulókat tartották szemmel s az iskola- és templomkerülőket följegyezték), *praebendisták* (a városban bizo- napokon könyöradományokat gyüjtöttek a tanuló-ifjúság mára), *recordatisták* (kik a gymnasium patronusainak ablakai mely estéken szent éneket adtak elő »musico more modu- lam«), *napos decuriák* (jelt adtak az órák kezdetén és végén), *focatorok* (tél idején gondot viseltek a fűtésre), *inspicienses* (az

alsóbb osztályokban vigyáztak, míg a tanító a terembe bement), *luminatorok* (reggel 5 órakor a fölkelésre jelt adtak s mikor a tanulók mindnyájan összegyűltek, reggeli imádságot mondottak) s végre a *praecentorok* (kik az alsóbb osztályokban a tanítás elején és végén az imádkozást és éneklést vezették.)

Mint ezekből is érthető, a tanulóknak két faja volt, t. i. a coetusbeliek, kik togát viseltek s a chlamydatusok, kik bejárók voltak.

A tanulókat így különböztették meg: 1. *rudimentisták*, kik a nyelvtan elemeit tanúlták; 2. *syntaxisták*, kik a nyelvtan befejező részeit végezték s a mondattanban nyertek oktatást; 3. *rhetorok*, kik a latin beszédre és szavalásra készültek: 4. *poeták*, kik a költészettant tanúlták; 5. *logicusok*, kik a bölcsészeti és theologiai tudományokat hallgatták. Végre *selectusok* voltak azok, kik külföldi egyetemekre szereztek képesítést.

Nagyon érdekes lesz ezek után megismernünk magát a tanmódszert s a tantárgyak tanításában kitűzött czélt, mert a XVIII. század iskolájáról csak így nyerhetünk teljes fogalmat.

Theologia Thetica. Előadta a *rector* hetenként minden nap egy órában d. u. 1—2. Egy évi folyam. Tanúlták a logicusok és selectusok.

Czél volt, hogy az egyén oly pontra helyeztessék, a honnan az üdvözítő igazságokat belássa és azokról alaposan meggyőződjék.

Tankönyv: Freylinghaus Grundlegungja.

Theologia Moralis. Előadta a *rector* hetenként minden nap egy órában d. u. 1—2. Egy évi folyam. Tanulták a logicusok.

Főszempont: oda helyezkednünk, hogy valódi keresztyének legyünk s tanításunkkal és életünkkel másokat is azokká neveljünk.

Tankönyv: Reuschius vagy Valchius Moralja. Most az előbbi használtatik.

Philologia. Előadta a *corrector* hetenként minden nap egy órában d. e. 10—11. Egy évi folyam. Tanúlták a poeták, rhetorok és logicusok. Első félévben előadatott:

a) a *görög philologia.* Ennél a követendő főszempont, hogy főleg az Új-Testamentomot értse a hallgató s e mellett valamely könnyebb classicus auctort olvasni tudjon.

Tankönyvek: az Új-Testamentom, az aesopusi mesék könnyebbjei s a hallei grammatica.

A második félévben előadatott:

b) a *héber philologia.* Főszempont az Ó-Testamentom megértése.

Tankönyvek: az Ó-Testamentom s Danzius Compendiuma.

Theologia Polemica. Előadta a *rector* a theologia theticát absolváltaknak naponként 6 - 7 óráig. Egy évi folyam.

Főszempont a thesisek alapos védelme.

Tankönyv: Freylinghaus említett Grundlegungja.

Mathesis. Előadta rendszerint az *első lector* hetenként minden nap egy órában 2—3. Első félév: a tiszta, második félév: az alkalmazott mennyiségtan. Tanúlták az idősebb rhetorok és kezdő logicusok.

Főszempont a mennyiségek ismerete.

Tankönyv: Volff »Auszug der gesammten Mathematischen Wissenschaften.«

Logica. Előadta a *conrector* hetenként minden nap egy órában 8—9. Félévi tanfolyam. Tanúlták a logicusok.

Főszempont, hogy eszünket használni tudjuk az alaposan megértett szabályok szerint.

Tankönyv: Baumeister. Compendium Logice.

Metaphysica. Előadta a *conrector* naponta 8—9-ig. Félévi tanfolyam. Hallgatták a logicusok.

Czél az emberi ismeret első alapjainak megértése.

Tankönyv: Baumeister, Compendium Metaphysicae.

Historia Universalis. Előadta a *conrector* naponta (vasárnap kivételével) 5—6. Tanúlták a tanintézet összes tanúlói. Egy évi tanfolyam.

Czél, hogy a tanúló földünk csodálatos történetének összefüggő, helyes fogalmára emelkedjék.

Tankönyv: Freyer Universal Historie-ja.

Az elöirt módszer, hogy a tanító

1. Általában az auctort kövesse.

2. Különösen pedig

a) az egész egyetemes történelemről a tanulónak általános áttekintést nyújtson:

b) ha valamely korszakot felölel, mindjárt az elején ismertesse meg annak tartalmát:

c) a rendkivüli egyéniségek életpályájának kezdetére, lefolyására és végére irányozza figyelmét:

d) a nevezetes állami forradalmak és események tárgyalásánál fejtse ki azok okait és következményeit;

e) azonban mindenütt mutasson rá Isten ujjára, ki mindent saját akarata szerint intéz, s a példák nyomán oktasson erényre és czélyességre;

f) végre az előadottakat nemcsak minden korszak végén, hanem kivált az Ó- és Új-Testamentom történetének befejeztével ismételje s szorgalmasan törekedjék általános szempont szerint synchronisticusan összefüggő előadásra.

Philosophia Moralis. Előadta az *első lector*, esetleg maga a *rector* 2—3-ig. Hallgatói voltak a logicusok és selectusok. Egész évi tanfolyam.

Czél: természet szerint okosnak és erényesnek lenni.

Tankönyv: Volff »Vernünftige Gedanken von der Menschen Thun und Lassen« és Daries, Sittenlehre.

Rhetorica Selecta. Előadta az *első lector* d. e. 8—9. és d. u. 1—2. Tanúlták a rhetorok.

Czél: a rhetorikai szabályok alkalmazása és a styl kimüvelése.

Tankönyvek: Eutropius, Ciceronis Epistolae, Jul. Caesar. Ciceronis Orationes, Plinii Epistolae etc.

Rhetorica Altera. Előadta a *második lector* naponta két órán d. e. 8—9. s d. u. 1—2-ig. Tanúlták a rhetorok s a cursus félévre terjedt.

Czél, hogy a tanúlók ügyesen és tisztán adjanak elő latin és német kötetlen beszédet.

Tankönyvek:

a) az elméleti részhez Freyer Tabellái.

b) a gyakorlati részhez

α) latinban: Jul. Caesar, Cicero, Plinius etc.

β) németben: Mosheim etc.

Theologia Minor. Előadta a *harmadik lector* naponta 7—8-ig. Egy évi tanfolyam. Hallgatták a rhetorok, poeták és syntaxisták.

Czél az üdvözítő tudomány alapjainak megszerzése.

Tankönyv: Freylinghausen, Kurtzer Begrif.

Homiletica. Előadta a *második lector* naponta 10—11 óráig. Félévi tanfolyam. Tanúlták a logicusok.

Czél: a lelkészi ékesszólás.

Tankönyv: Schubert »Anweisung zur geistl. Beredsamkeit.«

Hermeneutica. Előadta a *második lector* naponként 4—5-ig. Félévi tanfolyam. Hallgatták némely logicusok és a rhetorok.

Czél: a szent-irást szelleméhez híven magyarázni.

Tankönyv: Zur-Linden »Institutiones Hermeneuticae.«

Jus Naturae. Előadta a *rector* naponta 2—3-ig. Egész évi tanfolyam. Logicusok tanúlták.

Czél, hogy azt tudjuk, a mire Isten és a természet kötelez.

Tankönyv: Darjes »Jus Naturae.«

Poesis Superior. Előadta a *harmadik lector* naponta két órán d. e. 8—9. d. u. 1—2. Félévi tanfolyam. Tanúlták a poéták.

Czél, hogy a tanúlók ügyesen adjanak elő kötött beszédet német és latin nyelven.

Tankönyvek:

1. az elméletre nézve: Giess Poeticája és Arnold Unterrichtje.

2. a gyakorlatra nézve:

a) latinban Virgil, Horácz, Ovid.

b) németben Gellert, Haller.

Graeca et Hebraica Media. A) Graeca az első félévben. Czél: a kezdőket a görög nyelv grammatikai szabályaira tanítani. Tankönyvek: az Új-Testamentom és a Grammatica Hallensis. B) Hebraica a második félévben. Czél: a kezdőket a héber nyelv grammatikai szabályaiba bevezetni. Tankönyvek: a Pentateuchus és Danzius Compendiuma. Előadta az *első extraordinarius.*

Tanúlták naponként 10—11-ig a rhetorok, poeták és syntaxisták.

Poesis Inferior. Előadta az *első extraordinarius* naponta két órán 9-ig és 1—2-ig. Félévi cursus. Tanúlták a poeták.

Czél: azon kezdőket, kik a syntaxist elvégezték, a költészettanra észiteni.

Tankönyvek: Ciceronis Epistolae Selectae, Tabulae Oratoriae, Ovidii stia. Grammatica Latina, Cellarii Antiquitates etc.

Syntaxis Maior. Előadta a *második extraordinarius* naponta két u 8 -9-ig és 1—2-ig. Tanúlták a syntaxisták és rudimentisták.

Czél: a felnőttebbeket a mondattanban megerősíteni.

Classis II-da Syntaxistarum. Tanító a *második collaborator.* Naponta y órán, óráról-órára megszabott terv szerint.

Czél, hogy 1. a fiúk az egyházi szertartások ismeretére oktattassak. 2. a helyes latin szókötést elsajátítsák. 3. jó magaviseletet, számot, tiszta és szép írást, 4. némi görög nyelvismeretet és földrajzot nüljanak.

Tankönyvek: 1. Dietricus Catechesis minorja; 2. *a)* latinra nézve néletiek: Syntactische Regeln és Jänichen Variations Büchlein. *b)* gyariatiak: Cornelius Nepos és Comenius Orbisa. 3. A hallei erkölcstan. A hallei grammatica és János Evangelista.

Classis III-tia Grammatistarum. Tanító a *harmadik collaborator,* naponta négy órán óráról-órára meghatározott terv szerint.

A czél az, hogy a gyermekek a keresztyénség alapfogalmaiban rábbképeztessenek, a latin nyelv szabályaiba bevezettessenek, a jó ölésre, továbbá számolásra és írásra tanittassanak.

Tankönyvek: a kis katekizmus, a latin grammatica és Muzelius s Orbis, a »Handbuch für Kinder« czimü könyv »Sittenbüchlein« része.

Graeca et Hebraica Inferior. Előadta az *első extraordinarius* naponat egy órán 10—11-ig.

A) Graeca az első félévben.

Czél: a görög nyelv alapelemeinek elsajátítása.

Tankönyek: az Uj-Testamentom és a Grammatica Hallensis.

B) Hebraica a második félévben.

Czél: a héber nyelv alapelemeinek elsajátítása.

Tankönyvek: Mózes I. könyvének I. fejezete és Danzius Grammaticája.

Tanúlták némely etymologisták és rhetorok.

Classis Teutonica. Vezette a *negyedik collaborator,* naponként négy án 7 9 és 1 3-ig óráról-órára megszabott terv szerint.

Czél: a gyermekeket a keresztyénségbe bevezetni s az irásban és ámolásban, a mennyire szükségük van a polgári életben, kiképezni.

Tankönyvek: a Biblia, a Handbuch für Kinder, Fuhrmann, Ordnung des Heils, és a brassói Rechenbüchlein.

Classis IV-ta Rudimentistarum. Tanító a *praefectus* óráról-órára ecificált tervezet szerint naponta 7 9 és 1 3-ig.

Czél, hogy a gyermekek a keresztyénség alapelveire oktattassanak.

a latin nyelv szóvonzati szabályaival megismertettessenek, s egyszersmind jó erkölcsökre, számolásra és írásra tanittassanak.

Tankönyvek, a keresztyénséget illetőleg, a kis katekizmus; — a latin nyelv elméleti oktatását illetőleg a Donatus vagy a Rudimentak, — gyakorlatát illetőleg a Colloquia Langiana.

Classis V-ta Minorum. Oktatta a *senior* óráról-órára kijelölt sor szerint.

Czélja a kis gyermekeket a keresztyénség elemeibe bevezetni, olvasásra, a számjegyek ismeretére és az írás első vonásaira megtanitani.

Tankönyvek az ABC-és könyv, a Donatus és a kis katekizmus.

Mint e részletes leirásból látható, e tanrendszer nem mentette ki mindazon tudományokat, melyeket a gymnasiumi tanulónak elsajátitania kell; igy teljesen hiányoznak belőle a földrajz, a hazai történelem s a természetrajz. Ezt igyekszik helyre hozni egy 1772-ben készitett pótszabályzat, mely szereztetése után valószinűleg azonnal életbe is lépett.

Egy 1778-ban szerkesztett irat megismertet bennünket a nagy-szebeni iskola jövedelmeivel s egyszersmind a tanárok fizetésével is. Úgy látszik, a tanárokat csekély fizetésök arra kényszeritette, hogy a városi tanácstól helyzetök javitását kérelmezzék; ez alkalomból készült e fölterjesztés. Ebből tudjuk meg, hogy a iskola összes évi jövedelme 31 köböl gabonából s 1611 rénes forintból s 50 krajczárból állott. Ebből a rector fizetése kitett 438 rénes forint 20 krt, ezenkivül szabad lakása volt a gymnasiumban; a conrector fizetése évenként 350 forint volt, szabad lakással a polgári kórházban. A három lector fizetése egyenként 125 frtra rugott, a kántoré pedig 99 frtra. A három első collaborator fejenként 66 frt 5 kr. fizetést húzott, mig a negyedik collaborator kapott évenként 6 köböl búzát s 37 frt 20 kr. fizetést. Az extraordinariusok fizetése évenként külön-külön 29 frt 30 kr volt. A praefectus évi járuléka fölment 74 frt 20 krra, mig a seniori csak 46 frt 20 krt tett ki. Ugyanezen emlékirat szerint az elől említett tizenegy tanárnak külföldi egyetemet kellett végeznie s e czélra csupán a következő három ösztöndij szolgált, u. m. a Dobossi-féle 100 r. forint, melyet három évig erdélyi, három évig svábországi ifjú élvezett; a Klockner-féle évi 12 frt és végre a Biegler-féle 6 forint.

A fent részletesen tárgyalt nagy-szebeni szabályzatot néhány év elteltével példányul használta a medgyesi iskola s majdnem szóról-szóra másolta az előadás rendjét illető részt, némi betoldással, mint pl. hogy a geographia részére külön tanmenetet állapitott meg. Ez egyszerű átvételnek oka az volt, hogy Schunn, k. mint emlitők, a nagy-szebeni tanrendnek egyik szerzője volt, időközben medgyesi pap lett s mint ilyen, a gymnasium fölötti fel-

életet ő gyakorolta. Ez a medgyesi tanrend is egész 1838-ig ényben volt. A medgyesi iskolai törvények ellenben sok eltérést tatnak, ez által is bizonyítva, hogy némely szokások az évek szú során át egészen meggyökeresedtek egy-egy tanintézetben.

A mi még hátra van, az a XVIII. századi erdélyi szász ulákra nézve nem oly nagy jelentőségű, hogy hosszan kellene llette időznünk.

Legnevezetesebb az a mozgalom, melyet a szászok oly czél- indítottak, hogy földjükön egyetem állittassék. Sok körülmény allotta ez eszme megtestesítését; ilyen volt többek közt, hogy szegény ember ment külföldi egyetemre, kinek nem volt meg- ő előkészültsége; azután az a nemzetgazdasági szempont is térbe tolúlt, hogy a külföldre ment tanulók jelentékeny pénz- eget hagytak oda kint; ezekhez járúlt az a szomorú tapaszta- , hogy számos ifjú nem felelt meg a hozzá kötött várakozásnak, a külföldön folytatták tanulmányaikat. A hazai egyetem méjét leginkább a nagyhirű Bruckenthal Sámuel karolta fel s szászok ez irányú óhajtásának Haner Jeremiás adott méltó ejezést. O egy javaslatot dolgozott ki, melyben részletesen ejtve előadta az alakítandó egyetem tervét s az általa, mint pök által tartott zsinatokon is izgatott az eszme kivitele érdeké- Azonban halála (1777.) megakadályozta őt nagy előszeretet- ápolt terve megvalósításában, s minthogy utána nem volt lel- férfiú, ki az eszmét tovább fejlesztette volna, az általános nyt lassanként egészen feledésbe juttatta ezen nagyfontos- ű ügyet.

Mária Terézia uralkodása alatt, különösen a jezsuiták, oly nyban kezdtek működni, hogy a protestáns ifjaknak tiltassék g a külföldi egyetemek látogatása, és bár az erdélyi szászok terjesztésökre nyertek is némi kedvezményeket 1771-ben, azon- a külföldi egyetemek látogatása elé egész 1848-ig számos ályt gördítettek.

1768. julius havában készült el a brassói tanrend és utasítás r alle Schulklassen, sowohl die drei Kleineren, als auch die r Grösseren.« Ennek készítésében a fő érdem Preidt Györgyöt ti, ki mint Brassó város lelkésze, számos téren fejtett ki buzgó kenységet. E tanrend hét osztályt állapít meg s az egyes tályokban tanítandó anyagot óráról-órára specificálja; az osz- ok az ábécézések, syllabizálók, olvasók, továbbá elemi tárgya- , német nyelvet, latin nyelvtant és mondattant tanulók szerint nkoznak. Használatban nagyrészt ugyanazon tankönyvek voltak, lyeket a nagy-szebeni iskola részletes leírásánál megismertünk.

Még két iskolai törvény megemlítése tartozik reánk. Egyik ohalmi, másik a segesvári iskoláé. Az előbbit felsőbb népiskolá-

nak lehet mondanunk s fenmaradt szabályzata arról tanúskodik, hogy ez iskola a kisebb népiskolák és gymnasiumok közt foglalt helyet. Ily iskolákban a rector és conrector vezetése alatt két-három praeceptor oktatta a tanulókat s a czél kétségtelenül az volt, hogy megfelelő polgári műveltség szerzésére nyújtassék alkalom. A segesvári megújított tanszabályzat azon mozgalomnak színét viseli magán, mely a múlt század közepén az iskolák általános reorganisatióját tűzte ki czéljául. Schenker Gottfried János volt a segesvári iskola rectora 1772-ben s ő csinálta az új szabályzatot, mely még a jelen században is sokáig fentartotta magát s a coetus akkori szervezete, valamint a szabályzat egyes intézkedései fenmaradtak egész napjainkig.

Ime, ezek a szász iskolaügy XVI—XVIII. századi fejlődésének fontosabb mozzanatai.

Dr. Borovszky Samu.

I. Kovátz Gyula: Felelet b. Roszner Ervin »Régi magyar házassági jog« czimü munkájára. — II. Báró Roszner Ervin: Néhány szó »Régi magyar házassági jog« czimü munkám védelmében. — III. Kovátz Gyula: Báró Roszner Ervin válaszára. I. Budapest 1887., II. III. Budapest 1888.

Ugyanazon füzetében (1887. X.) e folyóiratnak, melyben b. Roszner »Régi magyar házassági jogát« Károlyi Árpád ismertette, Kovátz Gyulának b. Roszner ezen művére irott »Feleletе« szintén jelezve volt, azon igéret kíséretében, hogy bővebb ismertetése sem fog elmaradni.

Azóta az érdekes irodalmi párharcz még két brochurenek lett szülője; az egyik b. Roszneré: »Néhány szó Régi magyar házassági jog czimű munkám védelméből,« a másik — és reméljük utolsó — a Kovátsé: »Báró Roszner Ervin válaszára«; mely füzetek regisztrálva voltak e folyóirat februári és márcziusi füzeteiben. Mintegy kötelezve vagyunk tehát, hogy rövid áttekintést kísértsünk meg a vita folyamán felmerült controvers jogtörténeti kérdések, — más szóval: a polemiának a történelem terét érintő eredményei felett, mellőzvén minden véleménynyilvánítást a vitatkozók modorára vagy juridicai felfogására nézve.

Csak ismétlésbe esnénk, ha Károlyi Árpáddal kiemelnők a b. Roszner művéhez csatolt 100 okmánynak kiváló érdekét és értékét; bárha terünk a részletekbe bocsátkozást megengedné, egyik-másik okmány felfogása és magyarázata ellen lennének némi kifogásaink. Ezeket azonban esetleg más időre és más térre hagyván fenn, térjünk fentebb kifejezett czélunk szerint a nevezetesebb controvers pontok rövid tárgyalására.

Ott van legelőször is a *nőrablás* kérdése. Roszner határozot- azon tételt állítja fel, hogy az adás-vevés a nőrablásból bonta- ott ki, és hogy a nőrablás, mint házassági szertartás, még a II. században is fennállott. Hogy azonban e tekintetben most g nincsenek elegendő adataink, azt nemcsak Kováts alapos adása, de Óváry Kelemen eltérő nézete is eléggé mutatja.

Másik érdekes pont, a melynél meg kell állanunk, *Kálmán ály házassági törvénye*. (Decr. Coloman. lib. II. cap 15: Placuit ctae Synodo, ut omnis conjugalis desponsatio in conspectu desiae, praesente sacerdote, coram idoneis testibus . . . . con- so utriusque fieret, aliter non conjugium, sed opus fornicatio- reputetur.) Kováts szerint e teljes jogi hatálylyal biró törvény y időre feledésbe ment«. Roszner szerint pedig nem is volt ósságos törvény, hanem egy valláserkölcsi szabvány, mely a hivek elmeztetésére és atbaigazítására akart szolgálni. Már maga a vény szövege s a középkori törvényhozás természete teljesen ggyőzhetnek bennünket arról, hogy Kálmán, király törvénye ározottan törvény és nem egyszerű erkölcsi jó tanács volt, s ha időre feledésbe ment is, nem von le semmit Kálmánnak azon y érdeméből, hogy a tridenti zsinat e tárgybani alapnézetét r ötödfélszázaddal ezelőtt érvényre juttatta.

Kevés fontosságú, de annál nagyobb port felvert kérdés, y az *1279. évi budai zsinat* határozatát: »Prohibemus sub na excommunicationis . . . . ne aliquae personae consentiant trimonialiter per verba de praesenti, *donec sint ante fores eccle- , quando debet nuptialis benedictio celebrari.*« Ki értette és elmezte helyesen, mert K. és R. kölcsönösen azzal vádolják mást, hogy a másik épen az ellenkezőjét olvasta ki annak, amit szöveg akar mondani. Roszner értelmezése szerint a zsinat azon kást tiltja meg, hogy a felek a házassági kölcsönös beleegyezést verba de praesenti még a templom bejárata előtt nyilvánít- ; Kováts szerint pedig ezt mondja a zsinat: a felek ne kösse- p. v. d. p. házasságot, csak akkor, mikor a templom kapujá- értek. Páriz-Pápai, Wagner, Brinkmayer és Finály lettek a tavonalba léptetve, egyszóval grammatici certant .... Itt ban nem a grammatica, lexicon vagy phraseologia fognak nünket eligazítani, hanem egyfelől maga a szöveg (mely felett nis lehetne vitatkozni akkor, ha a »*quando* debet nuptialis edictio celebrari« ott nem lenne), másfelől pedig azon, Roszner ol is ismert és elismert tény, hogy a középkorban általános szo- volt a házasságokat az egyház bejárata előtt kötni. A budai at sem mondott tehát mást, mint ezt: »Kiközösítés terhe alatt tiltjuk, hogy a párok addig nyilvánítsák a házassági kölcsö- beleegyezést p. v. d. p., míg a templom kapujához nem érnek,

amikor kell az ünnepélyes áldást rájok adni.« És hogy ez a helyes értelmezés, illetőleg fordítás, épen a Roszner művében (99. lap) idézett XIV. századi misekönyv következő rendelkezése is bizonyítja: »Episcopus sive sacerdos inductus sacris vestibus, *stans in introitu ecclesiae*, jubeat venire sponsum et sponsam, *statuens eos pariter ante fores ecclesiae*« etc.

Az *Ars Notarialis* azon adataiból, melyek szerint Nagy-Lajos korában gyakori eset volt a bíró előtti házasságkötés, sőt oly esetekben is járultak a bíró elé és ismételték előtte a házassági beleegyezést, midőn már előbb megtörtént volt az érvényes házasságkötés, szerintem sem lehet azt következtetni, hogy a *polgári házasság intézménye* már Nagy-Lajos korában megvolt; mert valóban a törvényhozó és ítélő factor, nem pedig azon hatóság, mely előtt az érvényes házasság megkötheto, határozza meg a házasságnak egyházi vagy polgári jellegét.

Érdekes eltérés van a két vitázó között azon kérdés felett, hogy a »*forma Tridentina*« mikor jutott hazánkban az observantia által egyetemesen kötelező erőre s hogy mennyiben bírhat a decretum a *protestans házasságokra* nézve jogerővel. Teljesen biztos eredményt egyik fél sem tud nyujtani; Kováts szerint már 1625-ben bevettnek mondható hazánkban ama decretum, míg Roszner szerint csak a XVII. század legvégén vagy a XVIII. század elején jutott az általánosan kötelező erőre. Az igazság itt is alighanem középütt lesz; mert hogy még az 1600-as évek második felében is találunk egypár adatot arra nézve, hogy a decretum nem vétetett itt vagy ott teljesen figyelembe: ebből még nem következik az, hogy az eljárások nagy többségénél már ne követték volna. Különben maga Roszner is azt mondja, hogy még »átlagos és hozzávetőleges meghatározást« is csak akkor lehet a tárgyban adni, ha a Nunziatura di Germania XVII. századi jelentései e czélból át lesznek kutatva.

Ami végül a decretumnak a protestans házasságokra vonatkozó jogerejét illeti, erre nézve nekem mind Kovátstól, mind Rosznertől eltérő nézetem van, melynek, mint tisztán egyházjogi kérdésnek, tárgyalása azonban ide nem tartozik.

Kováts és b. Roszner alapművei e helyen annak idejében kellőleg kiemelve és méltatva voltak s kétségtelen érdemükből egyátalán nem vonunk le semmit, midőn kimondjuk, hogy az utánok következő három vitázó füzet, ha egyben-másban határozottan az egyik fél részére hajlította is a mérleg nyelvét, mégis hagyott fen nehány pontot, melyekre nézve nem nyerhettünk általánosan elfogadható, teljesen biztos resultátumot.

Révész Kálmán

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A jun. 7-iki választmányi ülést az elnök, Báró Kemény or nyitotta meg, jelentést tevén Deák Farkas társulati jegyző láról, a következő meleg szavakkal:

»Midőn a vál. ülést megnyitnám, engedje meg a t. választ-y, hogy egy szomorú elnöki kötelességet teljesítsek s bejeem, hogy társulatunk és választmányunk egyik legbuzgóbb gtevékenyebb tagja s egyszersmind hivatalnoka, a ki nem- történetbuvár, de történetíró is volt a szó legnemesebb mében — nincs többé az élők sorában.

Sem ideje, sem helye annak, hogy én itt emlékbeszédet ak elhunyt tagtársunk felett, de már most sem hallgathatom ma megjegyzést, hogy tagtársunknak kiváló tulajdonsága hogy a tárgy iránt, melyről irt, egész melegséggel lelkesehőseivel együtt érzett, szenvedett és remélt. Ez a melegség gárzott mindig olvasóira, úgy hogy ama rendkivül kevés netiró közé tartozott, a kinek munkáit mind a mellett, hogy osak voltak, s egészen megbízható kutatásokon nyugodtak, mber nem tudta félretenni, mondhatnám mint egy regényt.

Kedélyes, szivélyes és rokonszenves alak volt. Férfikorának kán ragadta el a halál, midőn még sokat várhattunk volna tőle.

Nyugodjanak porai békében!«

Ezután a titkár tett jelentést az intézkedésekről, melyeket ki megbizásból tett társulatunknak a temetésen leendő képtetéséről s maga is megemlékezett a társulatunkat ért teségről, igy szólván:

»A meleg szavakhoz, melyekkel elnökünk elhunyt barátunk ékének áldozott, engedje meg a tisztelt választmány, hogy én int tisztttársa hozzá csatoljam fájdalmam kifejezését. Hisz e

veszteség sulyát én még inkább érzem, mert én benne nemcsak tiszttársamat, de régi barátomat siratom. Együtt küzdöttünk, a hol harczolni kellett, együtt örültünk a sikereknek. Ugy meg voltam szokva őt oldalam mellett látni, velem együtt érezni, együtt örülni, együtt cselekedni, hogy ha e télen át azzal a meggyőződéssel nélkülöztem őt, hogy az elválás csak ideiglenes, most nem tudok hozzá szokni a gondolathoz, hogy az elválás itt e helyen örökös.

Társulatunk bizonynyal intézkedni, fog hogy régi és buzgó tisztviselőjének: *Deák Farkasnak* emléke érdemeihez méltóan örökittessék meg társulatunk évkönyvében. Egy hosszú, csaknem 40 évre terjedő tevékeny pálya méltatása most nem lehet feladatom. S minő változatos pálya volt ez! Mint politikai államfogoly kezdte nyilvános pályáját, s annak végén az uralkodói magas kegy és elismerés jutalmazta kitartását és hűségét az ifjúkor lelkesedései és elvei mellett. De épen ezek az ifjúkori szenvedések ásták alá egészségét, törték meg testi erejét, anélkül, hogy lelki erejét, munkakedvét, szorgalmát megtörték volna. A test gyengesége győzött a lélek erején, s ő elvált tőlünk — itt hagyva köztünk szive melegét, áldott emlékét régi barátságának. Óh! hihettem-e, hogy többé nem látlak, midőn néhány nap előtt olvasám kedves soraidat, hogy ott ülsz asztalod mellett, »nem hagyva el a munkát, nem hagyva el szép emlékeidet!« És elhagyád. Befejezetlenül hagyva a munkát, melyet »Életrajzaink« számára kezdtél irni, s melyen annyi szeretettel dolgozál. Ma már csak emlékben élsz közöttünk, mely szent lesz előttünk s azok előtt is, kik utánunk következnek.«

A választmány ezután helyeslőleg veszi tudomásúl, hogy a Társulat nevében koszorú küldetett az elhúnyt sirjára; továbbá hogy Koncz József tagtársunk megbizatott Társulatunkat a temetésen képviselni, s elhatározza, hogy Deák Farkas emléke jegyzőkönyvileg örökittessék meg s családjának részvétirat küldessék.

Ezután *Szádeczky* felolvasta *Thallóczy* értekezését »az Ál-Brankovicsok«-ról, mely a Századokban fog megjelenni.

Mayláth Béla, mint a Barsmegye területén levő idegen hangzású helynevek visszamagyarositására kiküldött bizottság előadója, felolvassa következő jelentését:

Tisztelt Választmány!

Barsmegye alispáni hivatala múlt évi april 27-én 2018-ik szám alatt azon megkeresést intézte a magyar történelmi társulathoz, hogy a megye területén lévő idegen hangzású községnevek megmagyarositása, illetőleg a régi történelmi helynevek kikutatása és visszaállitása iránt segédkezet nyújtva, tekintetbe vévén a megyei helyi bizottság megállapodását és javaslatát, ez iránt a társulat véleményét Barsmegye alispáni hivatalához juttatni szíveskedjék.

A magyar történelmi társulat ezen megkeresésnek készségesen helyt adván, a választmány kebeléből, a helynevekkel foglalkozó szakférfiai

maból kiküldötte Nagy Imre elnöklete alatt Odeschalchi Arthur herczeget, Festy Frigyest s alólirott előadót, hogy a barsmegyei nem magyar hangzású helynevek megmagyarosítására vonatkozó javaslatukat, történelmi tanúlmányok alapján, a Barsmegye részéről beküldendő anyag felhasználása mellett, a társúlat választmányának annak idejében beterjesszék.

Tisztelt választmány! midőn a kiküldött bizottság ez alkalommal megbizásának eleget téve, javaslatát az alább következőkben tisztelettel beterjeszti, s indokolással ellátott munkálatát a tisztelt választmánynak elfogadásra ajánlja, mindenekelőtt szerencsém van a kiküldött bizottság nevében a következőket megjegyezni: hogy a bizottság minden egyes tagja külön-külön tanúlmányozván feladata tárgyát, eltérő nézeteik kiegyenlítését, mint végeredményt, közös tanácskozásaikban állapították meg, tekintetbe vételével azon kivánalmaknak, melyek az említett alispáni átiratban a Barsmegyei helyi bizottság által megállapíttattak; továbbá hogy a hivatkozott alispáni átirat azon igéret beváltását, hogy a községek dülőneveit is közlendi a bizottsággal, sajnosan nélkülöztük, úgyszintén azon, Körmöczbánya fenhatóságához tartozó 7 községre vonatkozó adatok ígért beküldése sem jutott a bizottság kezeihez, melyek a többször idézett alispáni átiratban a körmöczbányai levéltárból lettek volna a helyi bizottság által felkutatandók, s végre bármennyire kivánatos vala Barsmegye történetirójának: Botka Tivadarnak kéziratban maradt monographiáját ismernie a bizottságnak, Barsmegye helyrajzára és történetére vonatkozó eme munkát sem láthatta a kiküldött bizottság.

Támaszkodva tehát a történeti irodalomban elszórt csekélyszámú feljegyzésekre Barsmegye régi helyneveit illetőleg s a felső-magyarországi hát helynevek magyar értelmezésére s a helyi bizottság közleményére, a következő megállapodásra jutott a kiküldött bizottság.

S ezután áttér az egyes helynevek visszamagyarosítására czélzó megállapodásokra, s a nagy gonddal és apparátussal készített munkálatot egész terjedelmében felolvassa. *Thaly* Kálmán a javaslatot elfogadván, csak egy helynévre nézve ajánl módosítást, hogy t. i. Dallos helyett Dallosháza tétessék a javaslatban. *Hunfalvy* Pál megjegyzi, hogy egy ilyen nagy s sok helynevet tartalmazó operatumhoz egy hallásra nem lehet hozzászólni. S ő óhajtaná, hogy az kinyomatva közöltetnék a választmányi tagokkal, mielőtt Barsmegyéhez terjesztetik végső megállapodás végett. A kérdéshez még hozzá szólanak Thaly K., Nagy Imre, Véghelyi Dezső s Mayláth azon megjegyzésére, hogy a vármegye a folyó hó derekán tartandó közigazgatási bizottsági ülésére már a kérdés napirendre tüzetett ki, a különben is nagy gonddal és tudományos apparatussal s történelmi forrásokra való hivatkozással készült dolgozat egész terjedelmében Thaly módosításával együtt elfogadtatott s elhatároztatott sürgős átküldése a megyéhez.

Ezután *Thaly* Kálmán tett szóbeli jelentést jaroslawi kutatásairól, melyet mindvégig nagy érdeklődéssel hallgatott a választmány. Kutatásainak eredménye megerősítette a Századok-ban Jávorka Ádámról írt

tanulmányában kifejezett sejtelmeit, s e munkálat, mint az értekezés függeléke, a Századokban fog megjelenni. Egyelőre csak annyit említünk meg, hogy Thalynak sikerült a Rákóczi-forradalom után Jaroslawban virágzott magyar coloniáról sok becses adatot felfedezni. Főforrása volt erre nézve az ottani kath. egyh. anyakönyv, a melyben 1714-től 1757-ig, számos ott élő magyar hazánkfiának nemcsak haláláról, de életéről is nevezetes feljegyzéseket talált. A választmány köszönetet szavazott Thalynak azon buzgalmáért, melyet a jaroslawi magyar telep multjának felderitése körül kifejtett.

Pettkó Béla jelentése Báró Miske Kálmán levéltáráról tudomásul vétetett s a Századok-ban fog megjelenni.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, évdijas tagoknak felvétettek: Dr. *Ballagi* Géza jogakadémiai tanár Sárospatakon, *Pádly* Lajos, egyet. könyvtártiszt, *Thaly* István joghallgató Budapesten (aj. Szádeczky), *Meszlényi* Lajos ügyvéd Székesfehérvárt (aj. Salamon Vincze), dr. *Wertner* Mór Szempczen, Pozsony m. (aj. a titkár), *Fest* Aladár gymn. tanár Fiumén (aj. Márki Sándor), *Alexics* György tanár Aradon, (aj. Szendrei János), *Dobrovszky* Ágost könyvkereskedő Budapesten, (aj. Széll Farkas).

Titkár bemutat egy meghivót, melyet a Magyar orvosok és természetvizsgálók XXIV-ik vándorgyülésének elnöksége küldött társulatunknak, hogy aug. hó folyamán Tátrafüreden tartandó vándorgyülésükön képviseltesse magát. Felhivatnak tagtársaink, hogy a ki e vándorgyülésben részt akar venni, jelentkezzék a titkári hivatalnál.

Titkár jelentést tesz a Zichy-család Okmánytára sajtó alatt levő V. kötetéről, melynek nyomtatása végéhez közeleg. Mint tudva van, főként gróf Zichy Nep. János ur szives közbenjárásának köszönhetjük e kötet megjelenését, melynek költségeit ő és gróf Zichy Ferencz úr ő nagyméltósága voltak szivesek elvállalni. A további kötetekre nézve a Zichy család jelenlegi seniora Zichy Ferencz úr ő nagyméltósága vállalta el a kiadási költségek fedezését: hogy pedig a kiadás folytatása fennakadást ne szenvedjen, az elnökség gr. Zichy Ferencz úrnak jelentést tesz az ügy állásáról s kérni fogja szives intézkedését, hogy a VI-ik kötet még ez év végén sajtó alá mehessen.

Pénztárnok bemutatja mult havi számadását.

bevétel volt	3,884 frt	78 kr
kiadás »	217 »	76 »
pénztármaradék	3,667 frt	02 kr.

Ezzel az ülés eloszlott.

DEÁK FARKAS.

Szül. 1832. márcz. 4. — † 1888. jun. 4.

Köpeczi Deák Farkas régi székely családból származott. Atyja
ák Ferencz ügyvéd volt Maros-Vásárhelyt, az erdélyi királyi tábla szék-
yén; nagy praxissal bíró tekintélyes keresett ügyvéd, ki kora legkitűnőbb
legelőbbkelő embereivel állt összeköttetésben. Egy ilyen régi ügyvéd
csak jogvivője volt a főuri családoknak, hanem bizalmas belső embere,
szoros összeköttetésben állt velök. Ez a baráti viszony apáról fiúra szállt,
Deák Farkas is az igazi magyar és történelmi emlékekkel bíró aristocratia
ében nevekedvén fel, már korán kifejlődött benne a történeti érzék.
yja nagy gondot fordított gyermekei nevelésére: de mielőtt legidősb fia
rkas is elvégezhette volna tanúlmányait, a forradalom kiütése ketté sza-
ástá pályáját. A forradalom bukása után újra megnyíltak az iskolák s
ák Farkas ott folytatta tanúlását, a hol félbehagyta. De az az ifjúság,
y a hazát dicsősége magas polczáról oda látta bukni, hogy még exis-
tiája is kétségbe vonatott, nem tudta megszokni a gondolatot, hogy
gyarország nincs. A szerencsétlen Török-féle conspiratióba, melynek
ke Maros-Vásárhely volt, Deák Farkas is — ekkor első éves deák —
elegyedett. De az összeesküvés kitudódván, Deák is elfogatott s a nagy-
beni hadi törvényszék által 12 évi várfogságra itéltetett, melyből két
t Erdélyben, 3-at Josefstadtban ült le. Tanúlmányainak ez a második
szakítása a különben is gyönge testalkatú fiatal ember erejét aláásta
yan, de jó iskola volt neki. A hazafias Magyarország számbavehető része
árakba volt zárva s itt Deák az öreg Bonis és mások társaságában
at tanúlt. A királyi kegyelem végre visszaadta szabadságát, s most
úlmányai folytatásához fogott. Eleinte Pestre jött s irodalmi dolgokkal
lalkozott. Első dolgozatai közt is sok volt a históriai tárgyú elbeszélés:
akkor leginkább a publicistikával foglalkozott. Kemény Zsigmond a
ti Naplónál alkalmazta, s ez időből származik összeköttetése Csengery-
, Deák Ferenczczel, Gönczyvel, Horváth Boldizsárral, ki öt az igazság-
yi miniszteriumnál alkalmazta. A szépirodalomtól mindinkább a törté-
bez fordúlt, s tevékeny részt kezdett venni társúlatunk működésében,
lynek alapításakor választmányi tagjává, 1875-ben jegyzőjévé válasz-
tott. Egy évvel később 1876-ban az Akadémia levelező s 1885-ben ren-
tagjává választotta. Mint a Történelmi Társúlatnak hivatalnoka ben-
b összeköttetésbe lépett Ipolyi Arnolddal, kivel mindvégig szivélyes,
nte barátság fűzte össze. Mintegy másfél tized előtt súlyos betegségen,
y himlőn ment át, mely különben is megrongált egészségét még job-
aláásta. Két év előtt ismét nagy betegséget orbánczot kapott s az
g jobban aláásta egészségét. Ekkor már mint osztálytanácsos nyugdíjaz-

tatását kérelmezte s megnyerte, kitüntetésül ő felségétől a vaskorona r[end]
det is kapván. A múlt év tavaszán visszament hazájába Maros-Vásárhely[re]
honnan ősszel fel akart jönni Pestre egyetemutczai lakására, melytől
legutólsó időig nem vált meg. Egy szerencsétlen esés a múlt télen ágyh[oz]
szegezte őt s meggátolta e terve kivitelét. Már felkelt, egészen jobban r[ám]
— de meghűlés következtében kapott tüdőlob kioltá életét.

Deák Farkas kedvencz alakja volt a pesti társaskörőknek: ezt ő
igazi becsületes, mélyen érző, önzetlen embert mindenki szerette, becsülte. D[e]
hasznos tagja is volt a társas életnek. Alelnöke a székelyegyletnek, pracs[i]
tere a pesti ref. egyháztanácsnak, választmányi tagja a heraldikai és tör[té]
szeti társulatoknak, melyeknek működésében tevékeny részt vett. Sőt Ö[zv]
idejében drámabíráló választmányi tag is volt, s egy csomó francziá, ang[ol]
színművet magyarra fordított. Sokat utazott, egy időben Kemény Zsigmon[d]
dal bejárta Németországot és Schweiczet s Angliában és Franczianorszá[g]
ban, az itteni kincstárakban levő magyar zománczos ékszerek tanulmány[o]
zása czéljából hosszabb ideig tartózkodott. Társadalmi miveltségének sok
oldalúságával arányban állott irodalmi működésének sok oldalúsága s mag[a]
ban a történetirásban, mint műtörténetiró, monographia iró, okirat publicál[ó]
kitüntette magát. Első nagyobb munkája, melylyel magára vonta a figy[el]
met volt a »Nemzetgazdaság története Magyarországon« (1866.), mé[g]
nagyobb elismerést aratott Wesselényi Anna életével s korrajzával, Cs[á]
Istvánja akadémiai pályajutalmat nyert, Forgács Zsuzsánnáját a kirá[ly]
egy díszes gyűrű adományozásával tüntette ki. Béldy Pálja utolsó nagyob[b]
munkája. Apróbb életrajzai Wesselényi Ferencz nádor, Bethlen Miklós,
Dessewffy Aurél, Deák Ferencz, Pálffi-Daun Lipót herczeg, emlékbeszéd[ek]
Csengery, Radvánszky Antal, Teleki Domokos, gróf Wass Samu, Szal[ay]
Ágoston, Ipolyi felett eszmegazdagságukkal tűnnek ki. A Magyar hölgy[ek]
levelei, a Bujdosók levéltára s a Hazai Oklevéltár, melynek egyik szer[ke]
sztője volt, hasznos szolgálat e történetirásnak. A bizottságnak, mely[nek]
czéhszabályok összegyüjtéssel volt megbizva, egyik buzgó tagja volt
mint a vállalat egyik részének szerkesztője egyes tanulmányokat, mint pl.
kolozsvári ötvös legények strikját, közzé is tett. Az Akadémia kiadványa-
ban s a tudományos folyóiratokban számos tanulmánya jelent meg
Székely Naptárt mint az egylet alelnöke kiváló gonddal és tapintattal
szerkeszté.

De munkássága java részét társulati ügyeinknek szentelte. Mint
választmányi tag, utóbb mint jegyző, számvizsgáló, legapróbb részlet[ig]
ismerte társulati ügyeinket, éber gondossággal ellenőrizte anyagi állásu[k],
előmozdította gyarapodását, izmosodását. Soha egy gyülést sem mulaszt-
tott, és soha egy alkalmat sem szalasztott el, melyben annak szolgálat-
tot tehetett. Épen ily szorgalommal járt el az akadémiai ülésekre is —
azért jutott ideje részt venni mindazon bizottságnak, egyletnek ülésén
megjelenni, melyeknek választmányi tagja vagy elnöke volt. Nem maradt
el a kedélyes »Hunfalvy-estélyekről« sem, melyek az akadémiai ülések

lyytatását szokták képezni — s midőn Fraknói keleti utja miatt egy télen át nem vett azokban részt, az asztalkör egyhangúlag Deák Farkast tette jegyzőjévé, ki Fraknóit az estélyek eseményeiről au fait tartá.

De a mult évben már sokat betegeskedett s tavaszszal hazament Vácrhelyre. Neki esett a Teleki, Béldy, Bálintith levéltáraknak. Sokat dolgozott, nagy és szép munkákhoz fogott, megtette az előleges lépéseket a Kemény Zsigmond társaság feleelevenitésére s tapasztalatai, munkássága által kétségtelenül szép eredményeket ért volna el: de a kór meggátolta tervezményei bevégzésében. Szerető testvérei, családja enyhíték, elviselhetővé tették szenvedéseit; de ezek rajongó szeretete sem hárithatta el a katastrophát.

A közrészvét, az őszinte sajnálkozás, melylyel halála hirét mindenütt fogadták, bizonysága annak, mennyire szerették őt a társadalom minden rétegében. Valóban azok a gyerekek, kik szive melegéhez közel jutottak, épen ugy megsiratták őt, mint barátai, pályatársai. Oh! bizonnyal szép és nemes élet volt az övé, küzdelmes; de eredményekben gazdag. Nem hiába küzdött, élt, fáradott!

Sz. S.

A BUDAPESTI TUDOMÁNY-EGYETEM JUTALOMTÉTELEI A TÖRTÉNETTUDOMÁNY KÖRÉBŐL.

A budapesti kir. magyar tudomány-egyetem a jövő tanévre a következő pályakérdéseket tüzte ki:

Magyarország történetéből. Kiváutatik Magyarország története bel- és külföldi kutfőinek ismertetése és birálata 1526-tól 1711-ig. Határidő 1888. deczember 31. Jutalma a Schwartner-alapból 360 frt. Kiváutatik Magyarország története bel- és külföldi kutfőinek ismertetése és birálata 1711-től 1848-ig. Határidő 1889. deczember 31. Jutalma a Schwartner-alapból 400 frt. E két jutalomtételre mindenki pályázhat; az alábbiakra csak budapesti egyetemi hallgatók pályázhatnak. Az ó-kori történetből: Adassék elő, kutfőidézetekkel, a dunai vidék története a Krisztus utáni negyedik század végső évtizedeiben. Jutalma a Pasquich-alapból 70 frt. A középkor történetéből: Párhuzam Flórencz és Velencze államszervezete közt a XIII. század közepétől a XIV. század közepéig. Jutalma a fővárosi alapból 50 frt.

A TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÖRTÉNELMI JUTALOMTÉTELEI.

1. A magyar mütörténelem az ó-keresztény, román csúcsives és renaissance korban, képző-müvészeti tekintetben. Határidő 1888. szeptember 30. Jutalma a Pécsely-alapból ezer forint aranyban.

2. Adassék elő a lengyel és a magyar közjog fejlődése összehason-

litva és kölcsönhatásában. Nagy-Lajostól a XVII. század végéig. Jutalma Czartoryski herczeg adományából 1000 frt. Határnap 1889. szept. 30.

3. Adassék elő Magyarország egyes területei megszerzésének elvesztésének és visszakapcsolásának története. Jutalma a Lukács Móricz-alapítványból 1000 frt. Határnap 1889. szeptember 30.

4. Kivántatik a Szent-Domokos szerzetének, vagyis a prédikátor-rendnek magyarországi története a mohácsi vész előtt. Határnap 1890. szeptember 30. Jutalma a Pór Antal akad. tag adományából 600 frt.

5. Kivántatik a magyar könnyü lovasság (huszárság) fejlődésének története a XVII. és XVIII. században, s e csapatnem meghonosításának vázlata Európa más államainak hadseregeiben. Határnap 1889. szept. 30. Jutalma a Lévay-alapítványból 500 frt.

A jutalom mind az öt pályakérdésre vonatkozólag csak önálló becsü műnek itéltetik oda.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6. Kivántatik Magyarország három részre osztásának története, egy pontos földabroszszal, mely hazánk akkori képét ábrázolja. A pályázni kivánók fölhivatnak, hogy a munka tervrajzát és a kidolgozásra vonatkozó ajánlatot 1889. decz. 31-ig küldjék be. Tervrajz alatt az Akadémia nemcsak a megirandó mü tartalmának vázlatát érti, hanem az író tárgyára vonatkozó nézeteinek, munkája főbb szempontja s irányának bővebb és világosabb fejtegetését s legalább nevezetesebb forrásainak kijelölését. A pályázók a tervrajzhoz készülő munkájokból okvetetlen mutatványt csatoljanak. Jutalma a Bükk László-alapítványból 1000 frt.

A HÁZADÓ A XVIII. SZÁZADBAN.

Marczali Henrik végzetes állhatatossággal keresi a nyilvánosságot a XVIII. századbeli házadóról alkotott téves felfogásával s mint a ki a közjogi tudás fájának gyümölcséből nem evett, ártatlanságában sejtelmes sincs arról, hogy nem azt bizonyitja be, a mit a közönséggel elhitetni akar, hanem saját tájékozatlanságáról tesz tanúságot közjogi kérdésekben.

Az 1775-ben kelt királyi resolutio az összes főhatóságok egyhangzó véleménye alapján, azt mondja: »ad evitandam omne quod hactenus occasione limitationis onerum publicorum viguit, arbitrium et ex hinc enatas improportiones et querelas de hinc praecavendas . . . *legis item regni dispositione* et publici, ipsarumque civitatum incrementi ratione . . . ordinamus, ut . . . omnes fundi domorum interioris et exterioris civitatis, hortí item et allodia in suburbiis situata *praescindendo a superaedificatis* consentiendo sat.«

Az 1802-ki országgyülésen valamennyi sz. k. város nevében Buda városa követe hosszabb beszédben tiltakozik a városi házak jövedelmének

gadóztatása ellen, mert »Quodsi igitur in portarum connumeratione pro-
tus domorum assummeretur, necesse esset occasionem etiam partiendi
er cives oneris proventum eundem assummendum esse. *Id vero ruinam*
iam post se certo trahet. Atque ut hoc ipsum antevertatur b. resolutione
anni 1775. expressum vetatur, *ne superaedificato contributio aliqua*
ponatur.« Hivatkozva az 1715 és 1729. évben eszközölt összeirásokra,
lyek alkalmával a városi házakat nem vették számba, azt mondja, hogy
t denique *cum in liberis regiisque civitatibus onus alioquin fundo inhaereat,*
mine reliquarum etiam civitatum Status et OO. identidem interpellavit,
domus in civitatibus juxta quadratas orgyas conscribant« sat.

Az országgyülésen e felfogás helyességét senki sem vonja kétségbe,
y tehát a király, az összes főhatóságok, az országgyülés s magok a
rosok egybehangzó véleménye szerint az adó tárgya nem a superaedifica-
m, a ház és jövedelme, hanem a ház telke, kiterjedése s értéke szerint.

Hogy Marczali mikép állíthatja mindezek ellenére, hogy a házadó
XVIII. században törvényes pénzügyi intézmény volt, teljesen megfog-
tatlan. Ha közjogi képzettsége volna, tudná, hogy nehány városnak —
z általa nevezettekhez még hozzáadjuk Eperjest és Bakabányát is, —
általános jogi felfogástól eltérő s mulékony gyakorlata nem alkot köz-
i szablyokat s hogy a házadó kivetését tiltó rendeletből a házadó tör-
nyességére következtetést vonni közjogi képtelenség.

Sz. P.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Historisches Jahrbuch: 1888. évf. 2. füz 320. l. Ismertetést közöl
llonics érsek-primásnak Maurer által írt életrajzáról. — E munkáról a
tschrift für kath. Theologie 1888. évf. 2. füzete is hoz birálatot. — A
2—344. lapon a Századok 1886. évi tartalma van röviden ismertetve.

Historisches Taschenbuch. VII. évf. 1888. *H. Haupt, Hussitische*
ganda in Deutschland.« Ez értekezés a magyarországi és tótországi
ita mozgalmakról is szól.

Archivalische Zeitschrift. 1887. XII. köt. 75. l. *Zimmermann,*
unden des Stadtarchives Bistritz in Siebenbürgen von 1286 bis 1526.
ről 381 regestát a kijelölt korszakból.

Duc de Broglie, Marie Thérèse Imperatrice. (Paris. Lévy. 1888. 2.
. 8-8° 15 fr.)

Hans Schlitter, Kaiser Franz und die Napoleoniden vom Sturz Napo-
n I. bis zu dessen Tode. (Bécs 1888.) Ebből, a bécsi csász. titkos levél-
tban tett kutatások alapján írt müből világosan kitetszik, hogy I. Ferencz
kott veje és annak rokonaival szemben soh'sem követett más politikát
magatartást, mint a milyet az állam érdeke megkivánt.

Neue Freie Presse. 1888. april 18. szám. *Reiner: Russen in Ungarn.*
u szellemes és érdekes tárcza a debreczeni csatáról (1849. aug. 2.) és az

orosz okkupációról. Rövid kivonatot közöltek (ápr. 19-én) a Föv. Lapok. — A bécsi lap május 17-iki száma pedig érdekes tárczát közöl *Grassalkovich* koronaörről, kit Mária Terézia 1751. aug. 10—11. Gödöllőn meglátogatott.

G. Wolf, Aus der Zeit Maria Theresias. (Bécs, 1888. Hölder.)

Allgem. evang.-luther. Kirchenzeitung. 1888. 15. sz. *Die literarische Thätigkeit der evangel. Kirche in Ungarn einst und jetzt.*

Leben und Thaten des Feldhauptmanns Kaspar von Winzer, Obersten der Landsknechte, Burggrafen von Dürnstein, Staatsmannes und Pflegers zu Tölz. (Tölz. 1887. Huttler. 1. M.) E híres landsknecht-vezér, kinek szülőföldjén ép mostan emlékszobrot állitanak. I. Ferdinánd idejében hazánkban is vezérkedett.

Donner O., Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen. (Helsingfors 3. r. 204. l.

Deutsche Literatur Zeitung. 1888. 18. száma birálatot tartalmaz *Roth* Jánosnak »*Aus trüber Zeit*« czimü, a nagyszebeni evangelikus egyház multjából (1600—1607) merített müvéről.

Unsere Zeit. 1888. 5. füz. *Schwicker, Kroatien in staats-rechtlicher und politischer Beziehung.*

Die Truppen der grossen Kaiserin und Königin (Maria Theresia.) *Tauber*-tól. (Pester Lloyd. 1888. máj. 9-én.)

Angelo de Gubernatis, Dictionnaire international des écrivains du jour. (Florenz. Nicolai 1888.) Az I. füzet 476 életrajzot tartalmaz, köztük a következő magyar irók nem épen kifogástalanul irt életrajzait: Ábrányi Emil és Kornél, Bászel Aurél, Angyal János (!), Abafi Lajos, Abonyi Lajos, Acsády Ignácz, Apor Károly b., Arany László, Babes(iu) Vincze. Ismertetéseket l. a Budap. Hirlapban (máj. 7.) és a Münchener Allgem. Zeitung 125 számában.

Kunstgewerbeblatt 1888. 7. füz. *Radisics und Kutas, Das ungarische Drahtemail.*

Markgraf, Geschichte Breslaus in kurzer Übersicht. (Boroszló. Kern. 1888. 1. M.), Hunyadi Mátyás történetéhez adalékokat szolgáltat.

Revue critique 1888. 18. sz. *Chuquet* ismerteti Mária Luiza levelezését. (L. Századok. 1887. évf. 583. old.)

Schröder Leopold, Die Hochzeitsgebräuche der Esten und einiger anderer finnisch-ugrischer Völkerschaften. (Berlin. Asher. 1888. 265. l. 5. M.)

Beschreibung der antiken Münzen der königl. Museen zu Berlin. (Speeman. I. köt. 375. l. 25. M.) Tartalmazza a többi között a Dacia és Pannoniában talált érmeket is.

Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn. 1888. 2. füz. *Ortvay, Eine angebliche Binnenstrasse in Pannonien. Mit Nachtrag von Kubitschek.* (Ortvay értekezése több évvel ezelőtt az akademiai értekezések között magyarul is megjelent.) *Téglás* és *Király, Neue Inschriften aus Dacien.*

Összeállitotta: Mangold L.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1888. MÁJUS.

len főtanodát érdeklő régi levelek. Közli *Horváth István. Prot. Közlöny* 18. sz.

ora István. Gömörmegye területén miféle történelmi emlékek vannak a hazai történelem tanításánál sikeresen használhatók? *Gömör-Kishont* 22. sz.

háztörténelmi apróságok. Sententia synodi generalis et exhibita Anno 1649. die 19. junii M.-Vásárhelyini. *Prot. Közlöny* 18. sz.

ójérpataky László dr. és Id. Szinnyei József. Magyar Nemzetségi Zsebkönyv. I. kötet. Bpest, 1888.« Ism. *Egyetértés.* 132., 133. sz. *P. Napló* 133. *Főv. L.* 132. sz. *Bud. Hirlap* 132. sz. *Nemzet* 132. sz. *Vasárnapi Ujság* 133. sz.

ólai Rezső. Megyénk a kurucz háborúban. 1707. és 1708. *Komáromi Lapok* 18—21. sz. Gyürü-kiállitás Budapesten. *P. Hirlap* 135. u. *Bud. Hirlap* 135. sz. *Egyetértés* 135. *Vasárn. Ujság* 21. sz.

ydin Imre. Adalékok a felvidéki czigányok történetéhez. *Pozsonyvidéki Lapok* 75. és köv. sz.

ke Lajos. A halászatról. *Főv. Lapok.* 123. sz.

alik József 1684. és 1862. két földrajzi emlék. *Szepesi Lapok* 14.

skovszky Viktor. Régi sirok a kassai domban. *P. Napló.* 148. sz.

gy Gyula. Zemplén vármegye a XVI. században. S.-A.-Ujhely, 1888.« Ism. *Zemplén* 14. sz.

nás Zsigmond. Mátyás király korszakából. Müvelödési adatok. *P. Napló.* 147. sz. *Délm. Közlöny* 124. sz.

ő Ensel Sándor. Aprilisba küldés eredete. (Magyarországi népszokások cz. gyüjteményéből.) *Pécsi Figyelő* 14. sz.

zádeczky Lajos. Izabella és János Zsigmond Lengyelországban. (1552—1556.) Bpest, 1888.« Ism. *Nemzet* 123. sz.

udrei János. A gyürü és multja. A gyürükiállitás megnyitása alkalmából. *Nemzet.* 133. sz.

uklóray Jenő. A Herkules-fürdő történeti multjáról. *Torontál* 21. sz.

ess József. A gyürü. (A gyürü-kiállitás alkalmából.) *Főv. Lapok.* 125. sz.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A HIVATALOS LAP máj. 25-iki száma következő kinevezéseket közzé: A belügyministerium vezetésével megbizott Ő Felsége személye üli minister, az országos levéltárnál: tasnádi *Nagy* Gyula országos ltári fogalmazót allevéltárnokká. — *Tagányi* Károly, *Barabás* Sámuel *Pettkó* Béla országos levéltári tiszteket pedig országos levéltári fogalzókká nevezte ki.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— MAGYARORSZÁG HELYNEVEI. Történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. Irta *Pesty* Frigyes. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága. I. kötet. Budapest, 1888. 8-adr. XXXII. és 447 ll. Ára 3 frt.

— RAGUZA ÉS MAGYARORSZÁG összeköttetéseinek Oklevéltára. A raguzai állami a bécsi cs. k. titkos és egyéb levéltárakban levő okiratokból összeállította *Gelcich* József bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Thallóczy* Lajos. Budapest 1887. LIX. és 923 ll. Ára 5 frt.

— AZ OSZTRÁK-MAGYAR-MONARCHIA Irásban és képben. Rudolf trónörökös főherczeg ő császári és királyi fensége kezdeményezéséből és közreműködésével. Bevezető kötet. Budapest 1887. 4-edr. VIII és 594 ll. — Bécs és Alsó-Ausztria. Budapest, 1888. XVI. és 688 ll. Számos a szövegbe nyomott képpel.

— BETHLENFALVI GRÓF THURZÓ Imre 1598—1621. Irta *Kubinyi* Miklós. Budapest, 1888. 8-adr. 172 l. 13 önálló, 48 a szövegbe nyomott képpel. Ára 2 frt. 80 kr.

— NAGY KÁROLYI GRÓF KÁROLYI SÁNDOR tábornagy temetése alkalmával 1744 jun. 22-én Nagy-Károlyban részint elénekelt, részint elmondott verses búcsuztató. Sajtó alá rendezte s kiadja *Eble* Gábor. Budapest. 1888. N. 8-adr. 91 l.

— FÖRANGÚ-CSALÁDOK. Első kötet. Budapest, 1888. 8-adr. XIV és 537. ll. Ára 5 frt. (A Nemzetségi Zsebkönyv első része. Kiadja a Magyar Heraldicai és geneologiai társaság.)

— IZABELLA ÉS JÁNOS ZSIGMOND Lengyelországban. 1552—1556. Levéltári források alapján irta dr. *Szádeczky* Lajos. Kiadja a Hg. Czartoryski alapitványból a M. T. Akademia. Budapest, 1888. 8-adr. 107 l.

— NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ. Marczali Henrik »Magyarország Története II. József korában« cz. munkája I., II., III. kötetéhez. Kiadja a M. Tud. Akademia Történelmi Bizottsága. Budapest, 1888. 8-adr. 42 l. Ára 30 kr.

— GRÓF BENYOVSZKY MÓRICZ Életrajza. Saját Emlékiratai és Utleirásai képekkel, autographokkal stb. 12., 13 és 14 f. Egy-egy füzet ára 40 kr.

— NEHÁNY SOR Erdély Culturtörténetéhez. Irta *Reiner* Zsigmond. Budapest, 8-adr. 144 l.

— ZEMPLÉNVÁRMEGYE a tizenhatodik században. Előadás, melyet a zemplénmegyei orvosgyógyszerészi egyesület ismeretterjesztő estélyén 1888. febr. 26-án tartott, *Nagy* Gyula, S. A. Ujhely 1888. 8-adr. 21 l.

— EINE ANGEBLICHE BINNENSTRASSE in Pannonien vom Theodor *Ortvay*. Mit einem ergänzenden Nachtrage von 10. Kubitschek. Wien, 1888. 8-adr. 16 l.

JÁVORKA ÁDÁM EZREDES

S A Gr. FORGÁCH- ÉS RÁKÓCZI-LEVÉLTÁR.

(Vázlat a Rákóczi-emigratió történetéből.)

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Nincs reá adatunk, vajjon mindjárt megindúltak-e Tokaj és Máramaros felé Darvas Ferenczék 1747. január 5-ike után Szécsényből? A Komjáthiból költ 8-iki levél vétele előtt aligha. De ha ez után azonnal útnak indúlának is: a téli évszakban, rossz útakon csak lassan haladhattak; az időviszontagságok miatt is gyakoribb pihenőket kell vala tartaniok, és különösen a máramarosi zordon hegyekben, szorosokon és meredek kapaszkodókon nem csekély akadályokkal megküzdeniök. Ehhezképest csak január 31-kén érkezének Skoliébe, öreg kurucz honfitársuk vendégszerető hajlékába.[1]) A vén Jávorka Ádám kétségtelenül nagy örömmel fogadá elhúnyt régi kedves tábornoka gr. Forgách Simon öcscsének küldötteit, hajdani kurucz bajtársainak: id. Darvas Ferencznek és Bezegh Imrének fiait. Ezek is bizonyára sok érdekest hallottak elbeszélni a Rákóczi-emigratió viselt dolgairól, egyes kibujdosottaknak sorsáról, és saját viszontagságos, sokat hányatott élete kalandjaiból, az ország-világlátott, merész dolgokban részt vett rendkívüli embertől. Mennyi minden történt vele azóta, mióta a hírhedett Ocskay Lászlót fogva vivé Érsek-Újvár várába! Már akkor, 1747-ben, e nevezetes várnak erődítvényei is réges-régen le valának rombolva; s a híres, a vakmerő »*újvári vitéz*« Jávorka Ádám még mindig élt. A kikkel együtt űzte valaha harczi kalandjait: azok már régóta a föld alatt hamvadoztak, egy-kettőnek

[1]) Jávorka Ádám febr. 2-iki levele. L. alább.

kivételével, kik közé tartozott egykori újvári tiszttársa s a vakmerő hadi portyázásokban versenytársa: *Beleznay János*, — ez időben híres poroszverő tábornok. Bizonnyal élénken tudakozódott felőle Darvaséktól Jávorka, és neki is, Forgáchnak is sok érdekes dolgot izenhetett tőlük élőszóval.

A levéltár átadása 1747. február 1-én és 2-ikán ment végbe Skolie városában. Hála Jávorka mindenre kiterjedő előgondoskodásának, — nem késleltette semmi akadály. A küldöttek átadták igazoló irataikat, nyugtáikat a letétet őrzött ilyvói capucinus kolostor számára Jávorkának, kellőképen kitöltötték Forgách gróf charta-biancáit, s ezek egyikére a következő hivatalos elismervényt állitották ki és nyújtották át az ezredesnek s jószágkormányának a levéltár átvételéről, úgymint, a latin eredeti szerint közölve:

»Nos infrascripti fatemur et recognoscimus, significando, quibus expedit universis. Quod Anno, Die, Mense, Locoque datarum praesentium certa Literalia Instrumenta, Familiam Nostram Forgáchianam concernentia, quae Patruelis Noster Illustrissimus eondam *Comes Simon Forgách de* Gimes etc. in vicinum et amicum Inclytum Poloniae Regnum secum deportaverat, eodemque fatis functo, in Venerabili Monasterio Ilvoviensi conservata fuerant, medio Plenipotentiariorum Nostrorum Perillustrium ac Generosorum Dominorum *Francisci Darvas* de Nagyrét et *Joannis Bezsy*, manibus Magnifici Domini *Adami Jávorka* Colonelli et Serenissimi Principis *Czartoriuszki* Bonorum Szkolyensium Gubernatoris, etc. ad manus nostras receperimus. Assummendo desuper omnimodam evictionem, si quando aliquis respectu praescriptorum Literalium Documentorum Suam Magnificam Dominationem impeteret. — Super quibus praemissis praesentes Nostras propriis sigillis et syngraphis roboratas Recognitionales, respective Evictionales, titulato Domino *Adamo Jávorka* dedimus. Actum *Szkolae*, Die 1 *Februárii*, 1747.« [1]

Mint e fölösleges sallangok nélküli, de nagy jogi szalmatossággal fogalmazott elismervénynek utólsó előtti pontja tanúsítja: ezen okmány nem volt egyszerű »recognitionális,« hanem ennél több, t. i. egyszersmind formaszerű »evictionális,« azaz *szavatosságlevél* is gr. Forgách Ferencz és testvérei, tehát az illetékes jogutód Forgách-család részéről, Jávorka Ádám mint a családi levelek átszolgáltatója részére kiállítva, teljes és mindennemű szavatosságot vállalván magokra az iratok átszolgáltatásának jogi követ-

[1] *Eredeti fogalmazat*; ugyanott.

ménye iért, netaláni illetéktelen impetitorok ellen a jövőre, ty Jávorka ezen tényeért senkitől ne háborgattassék.

Viszont az ezredes Darvasékkal a levéltárat mint volt letéényt terhelő adósságokról s egyéb költségekről számot vetvén, Czartoryski herczeg általános meghatalmazottjának (a »generális commissárius«-nak) tiszteletdíját a depositum kiadatása ről tanúsított jó szolgálataiért 24 aranyban állapitván meg: ind e költségek födözésére 281 darab körmöczi aranyat vett át ök. — továbbá a gróftól számára emlékül és kedveskedésül küld tt arany-zsebórát. Az aranyak fölvételét febr. 2-kán kelt nyugval bizonyitá.[1])

Legérdekesebb az átvételi iratok között Jávorkának ugyane pról gr. Forgách Ferenczhez intézett válasza, melyet úgy tarlmi érdekeért, valamint a híres kurucz vitéznek eddigelé ismert *utolsó levele* lévén, emlékezet okáért, egész terjedelmében idetatunk:

»Miltóságos Gróff és Generális!
Érdemem felett nagy jó Kegyelmes Uram!

Ajánlom mindenkori alázatos, engedelmes szolgálatimat Exciádnak. dato 17. X-bris, az másika 8. Januarÿ Komjátiról irott úri kegyes leit vettem. Mely elsőből megértettem, hogy ezen országra való indúával nem kis alkalmatlansága utozásában, úgy költsége is volt Exciádk, — az hol magamnak is proportiom szerint jutott abban.[2]) De gon om, hogy jobban esett, hogy megtért Exciád: mert hosszas, ezen országvaló mulatásával minden praetensiókon kivől nem kis expensákot tett ma Exciád haszontalanúl, — holott azt (a levéltárt) ki nem adtanak na illevaló Miltóságos Uraimék, mig a magok impressáit nem assequál-

[1]) »*Quittantia*. Super aureis 281. id est ducentis octuaginta unum; o in eliberationem Depositi Illustrissimam Familiam Forgáchianam concentis, ab Exellmo ac Illrmo Dno Comite Francisco Forgách de Gímes etc. lio Plenipotentiarÿ sui Perillris ac Grosi Dni Francisci Darvas de Nagydefectu absque omni percepi. Super quibus suam Dnationem quietam reddo. Signatum Szkolyae, 2. Februarÿ 1747. *Adamus Jávorka* m. p. P. H.« ódi, az ezredes s. k. aláirásával. Piros spanyolviaszba nyomott gyürűének családi czimere mint fölebb, de itt is elmosódott. U. o.)

[2]) Jaraszlai utazásának, tartózkodásának, az ott a gróf számára készittetett szállásnak, az eleibe Duklyára küldött futárnak és a saját ői útjának stb. költségeit fogja itt érteni, melyeket Forgáchék érdekéa maga jószántából és a saját erszényére tett.

tanak ; mely felöl ore tenus bűvebben Tekintetes Szolgabíró Darvas Ferencz Uram, Exciád Plenipotentiáriusa, referálni fogja. Ultima Januarÿ érkezvén szerencsésen hozzám említett Darvas Ferencz Uram ő Kglme az Exciád kegyes parancsolatival, mellyeknek engedelmessen annuálván, contestálván bona fide mea, *hogy sancte et intacte resignáltam Tek. Darvas Ferencz Uram ő Kglme kezeihez* ; [1]) melyre vettem ő Kglmitől ad complanationem praetensionum 250 aranyokat, — az Generális-Commissárius számára pro recompensa fáradságának, 24 aranyat. [2]) Az Míltóságos Uram Fejedelmemnek *nem kell itten semmi, — abundat omnibus* ; mely (ki) *a nélkül is aestimator est Hungarorum.* [3]) Mely 250 aranyból adtam már, adok is honestam in honorem Excellentiae magni nominis regalisationem az barátoknak.

Az Míltóságos *Esterházy* Familiát illető dolgok iránt is informáltam Darvas Ferencz Uramot ő Kglmit: *hogy és hol kelletik keresni az leveleket?* Mellyet magam sem múlatom el, és idövel ha mit kitapogathatok, alázatossan tudósítani Exciádat el nem múlatom. Várván továbbra is Exciád kegyes parancsolatit, úri kegyes grátiájában ajánlván magamat engedelmessen, maradok Míltóságos Gróff és Generális nagy jó Kegyelmes Uramnak

Skólyán, die 2. Februarÿ 1747.

alázatos engedelmes szolgája
Jávorka Ádám m. k.« [4])

Nagy kár, hogy Jávorka az Esterházy-levelek felől Darvas Ferencznek adott szóbeli informatióját, legalább főbb vonásaiban, a grófnak írt ezen levelében is föl nem tette: így korunkra átszállott volna az, s új dolgokat tudnánk meg belőle a Rákóczi-emigratió amaz előkelő és rokonszenves tagjának, *gr. Esterházy Antalnak* lengyelföldi összeköttetéseiről s bujdosókorabeli egyéb viszonyairól. Eddig csak annyi ismeretes Mikes Kelemen (1721. sept. 9-iki, 1722. jun. 24. és aug. 12-iki) törökországi leveleiből, hogy Antal úrnak második neje, a kedves és szép Nigrelli Anna-

[1]) E »*sancte et intacte*« szavak igazolják, hogy a leveles csomagok érintetlenül, meg nem bolygatva adattak Forgách küldöttei kezéhez, a hü és gondos Jávorka elejétől fogva föltett szándéka szerint.

[2]) A még hátra levő 7 db. arany nyilván a leveles-ládáknak Ilyvóból Szkólyára szállittatási költségei megtérítésére, borravalókra stb. adatott ki.

[3]) Tehát Jávorka a Czartoryski hgnek Forgách gróf által kedveskedésül ígért tokaji bort sem fogadta el, sem ura, sem a maga számára.

[4]) *Eredeti*, sajátkezü levél, ivrétben. Megvan borítéka is, gr. Forgách Ferencz tábornok és nógrádi főispán teljes czímével s Jávorka czímeres pecsétével. (U. o.)

Mária örgrófnő, a ki férjét bujdosásába elkísérte s a lengyel határokról 1716—17-ben a török birodalomba is követte, itt nem sokára elhalálozván, Esterházy azután egy előbb neje udvarhölgyei közzé tartozott lengyel nemes leányt vőn feleségül: de ennek még csak a családi nevét sem tudni. Hanem szívrehatóan beszéli el Mikes, mily kétségbeesve s a fájdalomtól félig őrülten futott ez a szegény nő az 1722-iki rodostói nagy pestisben elhúnyt férjének halálhírével a két mértföldnyire sátorokban tanyázó Rákóczi fejedelemhez, két cselédétől követve; mely ugyancsak »szomorú processió« volt, hogy a bujdosók szemei mind könybe lábadának. Mi történt az özvegygyel tovább? Mikes nem említi; de föltehető, hogy mivel lengyel származású volt: alkalmasint visszamene hazájába, rokonaihoz; és igy az Esterházy-leveleket is, mint hagyatékot, alighanem ezen özvegy Esterházy grófné lengyel atyjafiainál kell vala tapogatni, nyomozni, a Jávorka által Darvasnak adott útmutatások szerint. Csakhogy e rokonoknak sem a nevét, sem a lakóhelyét, sem családi összeköttetéseit nem ismerjük.

Általában a Rákóczi-emigratió lengyelországi viszonyait sűrű homály borítja, s az öreg Jávorka Ádám töméntelen nagyérdekű titkot vitt magával a sírba. Megbecsülhetetlen irodalmi veszteség, hogy oly változatos, viszontagságokban gazdag életpályájú férfiak, mint *Jávorka*, *Máriássy Ádám*, *Krucsay István*, *Pápay János* s más bujdosók, naplót nem vezettek, autobiographiákat, emlékjegyzeteket nem hagytak, vagy nem hagyhattak hátra. Ezeknek hiányát semmi levéltári kutatás nem fogja pótolhatni soha. Csak legalább egyetlen *lengyelországi Mikesünk* volna, — ha már, szerencsénkre, törökországi van! . . .

A következő napokban Darvas Ferencz és Bezegh János elbúcsúzván Jávorka ezredestől, a gr. Forgách levéltárat tartalmazó ládákat és török szepeteket gondosan bemálházva és társzekérre — vagy inkább tár-szánra — rakatva, hazafelé indúltak. A lengyel határszélig hg. Czartoryski skoliei uradalmi hajdúi kísérték őket Jávorka rendeletéből, mint biztonsági födözet; a kiket azután a magyar határon gr. Teleki László dolhai hajdúi váltottak föl. A küldöttek a hosszú és fáradságos utat szerencsésen tették meg, és a szécsényi várkastélyban sértetlenül átszolgáltatták gr. Forgách Ferencz kezeibe az elvégre, oly sok hányattatás után a

hazába visszakerült nagyértékű családi kincset, — nem kis örömére főispánjuknak és valamennyi Forgách grófnak, kik valóban hálával tartoztak az elért sikerért, régi óhajtásuk megvalósításáért, Jávorka Ádámnak.

Darvas Ferencz Jávorka levelét és nyugtáját átadá a grófnak, közlé szóbeli informatióit, s a költségekről pontosan leszámolván, a magával vitt pénzből 200 frtot még visszaadott Forgáchnak. [1]) Ez viszont a családi conferentiának számolt be, részletes kimutatásokat terjesztvén elő a levéltár kiváltásának s úgy saját, mint Darvasék lengyelországi utazásának, stb. költségeiről. Mint Ferencz gróf számadási fogalmazataiból és jegyzeteiből látjuk: a családi levéltár visszaszerzése, az ez érdemben tett különféle kiadásokat egybevetve, még is meglehetős összegbe került. Nevezetesen magának a grófnak elhamarkodott és nagyúri kényelemmel megtett hasztalan utazása, Zmygrodig és vissza, emésztette föl a költségek nagyobb részét. Mert naponként 15 forint diurnumot, e czímen összesen 500 frtot számít föl magának a gróf, és az ezen utazására különösen készíttetett hintaja vagy csézája árát 275 frtra teszi; mely kocsi — úgymond — egészen elromlott, s öcsesének Ignácz grófnak ajándékozta; szolgáinak új ruházata is elrongyollott a hosszú útban, stb.

A számadás egyes tételei új részleteket is tartalmazván s cultúrtörténeti szempontból sem lévén érdektelenek, tekintsünk végig rajtok. A kiadások tételeit a Jávorka Ádám ezredes fiának, Ferencz-György gvardiánnak Komáromból Komjátiba és vissza utaztatására tett költségek nyitják meg, a mi mindjárt a művelet legelején s a végett történt, hogy vele mindent meg lehessen beszélni. E tétel Forgách Ferencz 1746. aug. 20-iki számadási jegyzeteiben 12, [1]) a végleges leszámolási jegyzékben pedig 9 frttal

---

[1]) L. Gr. Forgách Ferencz s. k. rájegyzését Jávorka főntebb közölt nyugtatványára.

[1]) 1-mo »Juxta Instrumentum sub Lra A. necesse fuit pro Patre Gvardiano Franciscanorum Komáromium mittere; occasionem eundo et redeundo solvere, necnon Eidem discretione gratificari, quod totum exurgit ad fl. 12.« Oldalt: Pro occasione 7 fl. et pro discretione 12 fr. 60 kr.

zerepel. [2]) A külföldi utazásra kívántató királyi engedély megnyerése végett tett utazása a grófnak, 84 frt. [3]) A cs. k. udv. főudvartanácstól nyert útlevél díja 12 fr. 36 kr. Az udv. ágensnek discretió 4 fr. 36. A kir. consensus közlésének és a nádori útlevélnek taksája 10 fr. 40. Azon franciscánus barátnak, a kitől Jávorka P. Gy. rendházfőnök atyja levelét (a nov. 8-ikit) Komáromból Komjátiba küldötte, discretióúl a jó hirért, 14 frt. A gróf utazásakor Komjátiból Nyerges-Újfaluig két szekér (egyik a társzekér, a szolgákkal) előfogati díja, 10 frt. Nyerges-Újfalutól Eperjesig tűz lóért a póstáknak 177 frt; s borravalók a póstakocsisoknak 21 fr. 40 kr. Eperjestől Hertnekig póstalovakért 12 frt. Az előrekűldött embernek 34 kr. Hertnektől Bártfáig póstalovakért 10 frt; innét Zboróig 6 frt. Ama nyolcz fegyveres emberből álló fődözetnek, kik a grófot a lengyel határszéltől Zmygrodig kisérték, díja 12 fr. 36 kr. Élelmezésükre 6 fr. A Zmygrodtól tovább küldött négy őrnek, 6 fr. 18 kr. A kíséret költségei Zmygrodtól visszafelé a határig, 24 fr. 44 kr. A Zborórúl Jaraszlóba küldött alkalmatosság (occasio) költségei oda és vissza, 111 frt. Az Eperjesről Jávorka úr után éppen egész Ilyvóig saját lován küldött embernek, a ki 49 mföldet tett meg oda-vissza, 24 frt. Gr. Aspermont lengyelűl tudó, a lengyelországi utakat és a lengyeleket ismerő vadászának, a kit tolmács és kalaúz gyanánt magammal vittem, saját lovát lovagolva, Zborórúl Zmygródig, s meg vissza, 50 frt. Hertnekről Eperjesig a legrosszabb útakon vissza, költöttem 10 fr. 34 kr. Lengyelországban kiadtam rendkívüli költségekre, borravalókra, révekre, vámokra, stb. 53 frtot. Eperjestől Nyerges-Újfaluig vissza a póstalovakért 177 frt; borravalók a póstakocsisoknak, 19 fr. Innét Érsek-Újvárig póstalovakért 22 fr. 33; póstakocsisoknak 2 fr. 33. kr. Költség az állomáson a feleútban, 1 fr. 33 kr. Újvárból Komjáthiig 3 fr. 24 kr. A Jávorka úrnak ajándékúl küldött aranyóra ára (»Pro aureo horologio, in

[2]) Praeprimis inevitabile fuit pro Patre Qvardiano Comaromium scribere, filio utpote Dni Colonelli Jávorka Documenta Literalia tradentis; pro cujus devectione et revectione soluti sunt fl. 9.«

[3]) »Ad obtinendum Consensum Regium extra Regnum abeundi, itaque alias causas itineris assumendi iter Viennam, eundo et redeundo fl. 34.«

discretione Dno Jávorka transmisso«) 145 frt. — Darvas Ferencz úr beszámolt 1500 frt kiadásról. Ráadtam még ehhez neki 31 frtot. Végül felszámítja a gróf, vett úti kocsija árát . . . 275 frt, és a saját 15 frtos napdíjait = 500 frt. *Összesen 3347 fr. 18 k.* Ez összeget aztán a családtagok felosztották négy részre, s a négy testvér egyforma arányban viselé a költségeket.

Az ekképen visszaszerzett családi levéltárat gr. Forgách Ferencz a szécsényi kastélyban állíttatta föl, hol az egészen az 1870-es évek elejéig őriztetett; ekkor szállították át a gróf család Abaúj-megyei szalánczi uradalma székhelyére, a kemenczei kastélyba, honnét legközelebb — gr. Forgách Kálmán fiainak hazafias liberalitásából — Budapestre, a *Nemzeti Muzeum* kézirattárába helyeztetett át örök letéteményképp, és ott mint a tudomány számára megnyitott új kincsesbánya, hazai történelmünknek egyik leggazdagabb tárházát képezi.

Minthogy Jávorka Ádám a Forgách-levéltárnak a család kezeibe való visszajuttatása körüli sikeres fáradozásaiért, a maga önzetlen, becsületes szerénységében a gr. Forgáchoktól egyéb jutalmat annál az egy aranyórácskánál, — melyet »pro aeterna memoria« kívánt viselni, — el nem fogadott: a család seniora, Ferencz gróf, a mekkora örömöt neki a nagybecsű családi kincsnek kezéhez vétele okozott, — hogy a derék ezredesnek legalább némi viszontszolgálatot tehessen, — bizonyára a legnagyobb készséggel kieszközölte volna a bécsi udvarnál az öreg kurucz számára az amnyestiát; mit ő, mint cs. k. tábornok, kétségtelenül könnyen kiszerezhet vala, legalább *akkor már*, ha ez iránt Jávorka levelében emlékezetet tesz, avagy Darvaséktól izen neki. Azonban Jávorka Ádám levelei ily óhajtásról mélyen hallgatnak, és a Forgách-levéltárban nincs nyoma, hogy Jávorka Darvas Ferencztől is izent volna ilyesmit. A mind holtáig határozott, kemény kurucz bujdosónak eszébe nem jutott az amnyestia-kérés soha; ő mint a Rákóczi-ház híve akart meghalni, s néhai urának fejedelmének Sieniawski-ágon való rokona, a magyarok őszinte becsülője és pártfogója, Czartoryski herczeg védnöksége alatt, lengyel földön eltölteni még hátra levő napjait.

De mielőtt hősünk haláláról megemlékeznénk: még szólanunk kell a fejedelmi *Rákóczi-ház levéltárának* hazaszállításáról. Br. Forgách Ferencz Jávorka Ádámnak Aspremont grófhoz ez irdemben tett föntebbi ajánlatait Rákóczi Juliána fiával közölvén, továbbá azt is tudatván e gróffal, hogy ő, Forgách, Darvas Ferenczet, mint a maga meghatalmazottját, ki fogja Jávorkához Skólyára küldeni: Aspremont gróf, — ki a vörösvári levéltár adatai szerint a Rákóczi-archivum hollétét már régóta, de hasztalanúl nyomozta, — örömmel ragadá meg e kínálkozó jó alkalmat. Ő is megbízta tehát Darvast, hogy az ezredessel a Rákóczi-levéltár visszaszerzése iránt bocsátkozzék tárgyalásba és végezzen minden jót. A részleteket ez ügyben nem ismerjük; de bizonyos, hogy a Rákóczi-archivumot is Jávorka Ádám szerezte vissza a hazába, és pedig Darvas útján. A Rákóczi-Aspremont-levéltárban tett első búvárkodásom alkalmával ugyanis, 1866-ban, — a mikor inkább csak általános tájékozást akartam szerezni, — *kezeimbe kerültek Darvas Ferenczne*k (vagy Pálnak) *ezen ügyben Lengyelországból 1747-ben Aspremont grófhoz német nyelven irott levelei*. Akkor tüzetesebben át nem vizsgáltam, tehát bővebben nem szólhatok róluk; de tény, hogy Darvas még egyszer járt Lengyelországban Jávorkánál, Aspremonték megbízásából, bizonyos Trestyánszky kíséretében. [1])

Nagyon valószínű a föltevés, hogy az öreg Jávorka e végett személyesen utazott le Konstantinápolyba, utóljára éltében; s ő, ő ki egykor odaszállította volt a franczia követségi palotába a Rákóczi-levéltárat, — hozta azt ismét vissza, s adta által lengyel földön Darvasnak. [2]) Ekkor bizonyára ellátogatott a vén kurucz

[1]) Az illető levélcsomagot az archivum akkori kezelője a rengeteg tömegben úgy el találta dugni, hogy azóta többszörösen hasztalanúl kerestük, — ő maga sem birta meglelni. Mindazáltal, ha más nem, a véletlen előbb-utóbb napfényre hozandja.

[2]) A jaroslawi herczegségre vonatkozó okleveleket azonban Jávorka akkor bizonyára kiválasztotta a Rákóczi-levéltárból s általadá ezekre nézve illetékes lengyel urának, *Czartoryski herczegnek*; ma legalább a Rákóczi-archivumban Jaraszlóra vonatkozó egyéb irat nincs, mint II. Rákóczi Ferencz lengyelországi jószágkormányzójának *Mészáros Mihálynak* levelei és számadásai a jaraszlai jószág jövedelmeiről, azon évekből, mikor javakat Rákóczi maga kezeltette.

Rodostóba is, régi bujdosó bajtársaihoz, kik közül még *gr. Csáky Mihály*, *b. Zay Zsigmond* és *Mikes Kelemen* valának életben. Jávorka Lengyelországból is levelezésben állt velök. Még kevéssel halála előtt is vőn levelet Mikestől Rodostóból; s e levélben valami olyas volt, a mi Czartoryski herczeget is érdeklé: mert a haldokló Jávorka Ádám meghagyá Kajdacsynénak, hogy a levelet juttassa el a herczeg kezéhez: »Etiam hanc epistolam a praefato Magnifico Domino *Mikiese, Rodoserati degente*, ad Suam Celsitudinem promovi, *ex manibus acceptatam piae memoriae defuncti Magci Colonelli Domini Jaworka*,« — írja a herczegnek szóló tudósításában *Kajdacsyné*, Erzsébet. (»Elisabeta Kajdacsina.«) [1])

Kajdacsyné gr. Csáky Krisztinának, gr. Bercsényiének egyik legkedvesb udvarhölgye vala. — Mikes Kelemen művében egynehányszor említi. A gróf halála után, ennek harmadik nejével, illetőleg özvegyével Köszeghy Zsuzsánával költözött el azután 1726-ban Kajdacsyné Rodostóból Lengyelországba Jaraszlóra, s ő volt azon itt lakó »*régi magyar asszonyok*« egyike, a kikről Jávorka 1746. sept. 11-iki levelében emlékezik, Forgáchnak. Minthogy pedig az elhúnyt Jávorkától kapott fentebbi levelét Mikesnek, e Jaroslawban lakó Kajdacsyné küldé el Czartoryskinak: valószínű, hogy Jávorka Ádám is ott, Jaraszlón halálozott el, és éppen az öreg Kajdacsyné ápolása alatt. Idemutat az a körülmény, hogy Czartoryski herczeg, elhúnyt jószágkormányzójának hagyatékához tartozó, de őt illető holmi iratok és portékák kiszolgáltatását kivánó Kajdacsynétől, mire ez nagy készséggel ajánlkozik, válaszolván: »et ut mandatis Celsitudinis Vestrae satisfacerem: *quidquid apud me reperiebatur, hoc totum, toto corde extrado*; et si me Deus conservaverit in hac vita, etiam in partes Turcicas Constantinapolitanas, seu Rodoserati, scriberem, ad Perillustrissimum Dominum *Mikiese*: si aliquid habuerit scripturum aut notitiam hac in parte, ut ad manus meas dirigat.« Továbbá Kajdacsyné még ezeket is írja a herczegnek, plenipotentiáriusától kapott bizonyos száz arany ügyében: »Sperabam quidem majorem recompensationem a Sua Celsitudine mihi obven-

[1]) A levél eredetije *Vértesváralt*, a *Rákóczi-archivumban*.

nm ;[1]) sed non dubito de liberalitate Suae Celsitudinis, *quod in paupertate mea et senectute morbida non deseret.*«[2]) Ezen ének az a legnagyobb hiánya, hogy Kajdacsyné, mint még ma annyi nő, — *a dátumot elfelejté kitenni*, és így abból Jávorka anyjának évét meghatározni nem lehet.

Kolinovics említi, hogy Jávorka Ádámnak franczia állam-olgálatban állott idősbik fia — az állítólag franczia bárságot kapott — *Jávorka János*, atyja halála után amnystiát nyert, azért és itthon halálozott el. Én magam ismertem még, az 60-as évek végén, mint 76—77 éves aggastyánt, ezen Jánosnak unokáját, *Jávorka Ignáczot*, — a ki a Koburg-Koháry herczegek-nek szent-antali tiszttartójuk vala, s tőle ugyanazt hallám, a mit Kolinovics ír; de az öreg úr hozzátette még, hogy amnystiált nagyapja csak életére nézve nyert kegyelmet Mária-Theréziától, birtokaira nem, és így veszett oda örökre nyitramegyei nagy-szalónyi ősi jószáguk, mely szépapjának Ádámnak Lengyel-országba menekülésekor a kir. fiscus számára foglaltatott le.

*

Hátra van még megemlékeznünk hősünk ifjabbik fiáról, a kit Ferenczes barátról, mint a ki Forgách-levéltár hazaszerzé-ben szintén vett némi részt — ő közvetítvén, és pedig igen buz-ó és lelkiismeretes pontossággal, az érintkezést atyja s a For-gách grófok közt. Jávorka Ferencz, az árva fiú, ki anyját még oly nagy korában elvesztette, hogy reá már nem is emlékezett, kinek atyja és bátyja külföldön hazátlanúl bujdostak, s egyetlen nővére is elhúnyt, — egészen magára maradván: a jólelkű fran-ciskánus barátok érsek-újvári, komáromi és malaczkai iskoláiban nyert egyaránt vallásos és magyaros szellemű nevelést és tudomá-nyos képeztetést. Ifjúi sorba növekedvén, s az iskolai, kolostori csön-des életet megkedvelvén: a hitszónoki pályára szánta magát, és mint később egyedül álló ember, nevelő szerzetének vett jótéteményeit

[1]) Vajjon nem a Konstantinápolyból a Rákóczi-levéltárral együtt Jávorka által Mikes elősegítése mellett kivett s visszahozott *jaroslavi* [illegible] kiszolgáltatásáért adatta-e ezen 100 arany ajándékot a herczeg Kajdacsynénak, mint az időközben elhalálozott Jávorka ápolójának?

[2]) Ugyanazon levélben.

úgy vélé leginkább meghálálni, hogy ennek tagjai közé már 19 éves korában, 1723-ban beállt. Pordányi András. akkori tartományi rendfő, örömmel vevé föl a törzsökös nemes családból, hírneves apától származott, jó erkölcsű, jeles képzettségű s kiváló szónoki képességű ifjat a szerzetbe; a ki 1723. nov. 12-kén öltözött be, Pozsony vármegyei Malaczkán, s mint szerzetes *György* nevet nyere. Fölvételét Pordányi a rend törzskönyvébe ekkép iktatta be:

»Egregius Juvenis *Franciscus Jávorka*, Rhetor, Patria ex Kosztolány, Hungarus, Catholicis parentibus natus, *Patre Adamo Jávorka;* Matris non recordatur. Annorum 19. Confirmatus. Nomen accessit a Sancto-Georgio. A. 1723. die 12. Novembris.« [1]) A fiatal szerzetes ezen napon ünnepélyes fogadalmat tőn.

1724 és 25-ben a bölcsészeti tanfolyamot végezte a rend malaczkai intézetében, 1726-ban ugyanott a hittanszakit, és ezen év december 21-én Pozsonyban, gr. Esterházy Imre nyitrai püspök által diaconussá avattatott. 1727 s 28-ban theologiai tanulmányait folytatta, mígnem 1729-ben, élte 24-dik évét immár betöltvén, ugyancsak Esterházy püspök áldozárrá szentelé fel őt. S ettől fogva a fiatal szerzetest, mint a rend egyik legjelesebb *magyar hitszónokát* látjuk működni több előkelő városban; nevezetesen 1730-ban Nagy-Szombatban, 1731-től pedig négy esztendőn keresztül a sz.-ferenczek *pesti egyházában* működött Jávorka, mint magyar hitszónok. 1735-ben, tehát életének alig 31-dik évében már a pápai rendház másodfőnökévé választatott. 1736 s 37-ben ismét nagy-szombati magyar hitszónok. 1738-ban Győrött magyar hitszónok és másodházfőnök. 1739. Simontornyán magyar hitszónok. 1740—41. Pápán rendes házfőnök. 1742. Győrött. 1743. Pozsonyban másodházfőnök. 1744. nyitrai, 1745. malaczkai. 1746. *komáromi házfőnök.* (E minőségében találkoztunk vele.) 1747-től 1752-ig Malaczkán és Szt-Katalinban, a rend nevelőintézeteiben, az újonczok mestere, (magister novicio-rum). 1753. szombathelyi, 1754. érsek-újvári házfőnök. 1755—58. Nagy-Szombatban conventuális. 1759—62. sümegi házfőnök.

---

[1]) A sz.-ferenczes rend ez idő szerinti köztiszteletü, derék tartományi főnökének ft. *Dosztál Gaudentius* úrnak szives közlése nyomán, a kinek az alább következő élettörténeti adatokat is köszönöm.

763. a pozsonyi rendház másodfőnöke; s itt és e minőségében ... őt ezen év september 19-én, imádkozó szerzetestársai jelenlétében a halál, miután betegsége miatt 16 napig semmi táplálékot nem vehetett magához. [1]) A rend évkönyvei nagyon dicsérik feddhetetlen, példás életét.

Valamint apja a harczmezőkön, a fegyverek csattogásai közt: úgy ő a templomok és iskolák szószékein s a kolostorok csendes falai közt híven eleget tőn élethivatásának.

Ennyi az, a mit a *Rákóczi-*, a *Forgách-* és részben az *Esterházy-levéltárak* hazakerüléséről. Kosztolányi *Jávorka Ádám* ezredes élettörténetével kapcsolatban, kinyomozhattunk. A *Rákóczi-emigratió* múltjának nem egy homályos részlete is meg van ezekkel világítva. És azt hiszszük, hogy az oly viszontagságos élet után lengyel földben örök nyugtot talált feddhetetlen jellemű bujdosó kuruez, — a kinek gondossága, hűsége, az említett történelmi nagy kincseket a hazának visszaszerezte, — a magyar történetirástól méltán megérdemlé, hogy emlékezetét legalább a fontebbiekben felújítsuk.

* * *

Jaroslawi kutatások.

(Pótlékúl.)

Fontebbi tanúlmányunk már rég meg vala irva, sőt ki is szedve, nyomva, midőn elérkezett az idő és alkalom, hogy ama várost, a hová fönt vázolt combinátióink utaltak, a Rákóczi-féle emigratió lengyelországi főtanyáját: *Jaroslawot*, helyszíni kutatások tétele végett, személyesen meglátogathassuk. Ezt a f. 1888-ik évi pünkösd ünnepei után, május végén tehettük. Amaz emlékezetes tájakon, tereken, utczákon, templomokban, házakban jártunk, melyeknek porondját, köveit, küszöbeit a bujdosó kuruczok lábai

---

[1]) Halála a rend emlékkönyvébe e sorokkal jegyeztetett be: »1763. 19. Septembris. Pater *Georgius Jávorka*, ab exemplaritate vitae valde laudabilis, post sedecim dierum inediam, quibus nec edere, nec bibere quidquam valuit, tandem inter preces Patrum et Fratrum, mortuis associatus est Posonii.«

tapodták egykoron, — hogy felnyomozzuk emlékeiket. Sikerült felnyomoznunk.

A történetbúvár kielégített tudvágyával, s azon örömmel, melyet az ámbár jól meggondolt, de mégsem csalhatatlanúl bizonyos combinatiók biztos ténynyé válása fölött érez az ember, — mondhatjuk el most, jaroslawi helyszíni kutatásaink után, hogy immár befejezett, nagyobb részben ki is nyomatott tanúlmányunkon egy betű igazítást sem kelle tennünk. Következtetéseink egytől-egyig valóknak bizonyúltak be, s pontos dátumokkal nyertek megerősítést.

Jaroslaw — Rákócziné Hesseni Sarolta Amália fejedelemasszonynak s udvarának onnani távozta után is, — ezentúl az emigratió állandó tanyájául lesz tekintendő, Rodostó mellett. A bujdosók itt csak azon idő tájban haltak ki, midőn Rodostóban a legutolsók: Csáky, Sibrik, Zay és Mikes Kelemen. A jaroslawi r. kath. parochiális egyház halotti anyakönyveiben a magyar emigránsokat érdeklőleg a következő hiteles följegyzéseket találtuk és irtuk ki; — a melyekhez alább meg fogjuk adni a szükséges magyarázatokat.

Nomina demortuorum.

1714.

20. Maÿ, hora 8-va ante meridiem obÿt *Joannes Cÿrÿna*, Italus. Sepultus in nostra Ecclesia 23. Maÿ. (Rákóczi Ferenczénének olasz udvari szolgája vala.)

1. Decembris. Joannes Horvat. Sacramentis munitus obÿt et in Cÿmeterio Ecclesiae sepultus. [1])

E két halott van az első időkből. 1721-ben Christophorus *Szembek*, przemislyei püspök, a jaroslawi egyházakat meglátogatván s az anyakönyveket is megvizsgálván, ezeknek vezetésével nem volt megelégedve; nagyon hézagosoknak találta a halottak bejegyzését, és a könyvekbe sajátkezűleg bevezetve parancsát, szorosan meghagyá, hogy ezentúl az elhúnytaknak ne csak vezeték- és keresztneve: de életkora, illetősége, családi állapota, viselt hivata-

[1]) Ha az elhúnyt jaroslawi illetőségü vala: csaknem mindig oda van téve: »*Civis* (v. Incola) *Civitatis Jaroslawiensis*;« vagy: »*de villa Munina*,« — avagy más, odatartozó egyházközségből való.

állása és rangja, sőt az is beiktattassék, ha az üdvözült az egy-
nak, közintézeteknek valamely kegyes alapítványt tett, életé-
jótékonyságot tanúsított, stb. A püspök e rendelete azután —
többnyire — oly lelkiismeretességgel hajtatott végre, hogy
ntúl a jaroslawi anyakönyvekben jellemző adatokat, egész kis
rajzokat kapunk az elhalálozottakról, — a mi nehány ott
ányt előkelő magyar bujdosó élettörténetére nézve valóságos
reség. Kiírtuk és ezek közé iktatjuk a Jaroslaw Rákóczi utáni
lesurának, *gr. Sieniawski Ádám* lengyelországi nagy-marsall-
, krakkai castellán- és belzi palatinusnak, s nejének *Sieniawska-
bomirska Erzsébet-Ilona* herczegnőnek elhalálozási bejegyzé-
is, mint a kik Rákóczi fejedelemmel vérrokonságban lévén és
a legbensőbb barátságban élvén, egyszersmind a magyar
müzötteknek Lengyelországban fővédnökei s a magyar ügynek
dvégig meleg pártolói valának, a kiktől bujdosóink sok jót
asztaltak. A sort a következő években mindjárt maga Sieniawski
lja meg:

1726.

Annus Domini 1726. Februarius.

Die 18. Viam aeternitatis ingressus Illustrissimus *Adamus à Granow*[1]
iawský, Magnus Dux Exercitus Poloni, Leopoli; pro cujus anima
nus Exequiae primo in Collegiatu Jaroslaviensis die 26. currentis,
de in alÿs Ecclesÿs (a melyeknek t. i. szintén Sieniawski volt a kegy-
) successivis diebus celebrabantur.)

December.

Die 29. Sacramentis munitus obÿt in Domino *Nobilis Georgius*
yarus, prope sexagenarius, et sepultus in caemeterio ad Ecclesiam
legiatus Jaroslawiensis.[2])

[1]) Ez ősrégi, hírneves Granow lengyel nemzetségből származott
óczi nagyanyjának, Báthory Zsófia fejedelemasszonynak édesanyja,
yska grófnő is. Kitől a Sieniawskiakkal, Kostkákkal, Wissniowieczki-
l, Radziwillekkel való rokonság.

[2]) E *György* magyar nemes lévén, az emigratió kiválóbb tagjai közé
ahatott; kár, hogy családneve be nincs jegyezve. Keresztnevéről és
oráról ítélve, talán Királyfalvi *Gerhárd György* volt, Rákóczi fejedelem
tanácsosa és országos senator, ki Lengyelországban halt el. De Gerhárd
gelicus vala, — hacsak később nem katholizált. Lehetett még *Kőszegh*
ry, *Várnay György* is, — mindaketten Beresényi tisztei s hű emberei.

1727. Februarius.

Die 6. Agnes Horvatha, [1] post accepta Sacramenta obÿt, de suburbio Vola dicto illata sepulchro PP. S. Francisci Reformatorum.

1727. Martius.

Die 12. Joannes Paulewicz, [2] *Hungarus*, obÿt. Sacramentis munitus; ultra quadragenarius, et sepultus in Ecclesia Patrum Franciscanorum.

Die 15. Perillustris Magnificus Dominus *Michaël Missuna*, Pocillator Potocensis, inopinate morte, quia sine munimine Sacramentorum obÿt; circa quingenarius, sepultus tamen in Ecclesia Patrum Soc. Jesu ad Beatissimam. [3]

1729. Martius.

Die 22. Celsissima Principissa, Illustrissima *Elisabetha de Lubomirs[illegible]*, non ita pridem demortui Illustrissimi *Adami Sieniawski*, Castellani Cracoviensis, Supremi Exercituum Ductoris *Conjux*, in Jaroslaw Haeredissa, obÿt Oleszÿcÿs, translata in Brzezanÿ. [4]

1734. Februarius.

Die 23. Obiit in Domino *Nicolaus Hungarus*, miles; Sacramentis munitus. Sepultus in Cemiterio Ecclesiae Collegiatus Jaroslawiensis. Annorum fere 40. [5]

---

[1] Nyilván az 1714-ben elhúnyt *Horváth János* özvegye.

[2] E név lengyelesen van írva: helyesebben tán *Paulovics*.

[3] Missuna Mihály elökelö lengyel nemes volt, ki Rákóczival s Bercsényivel mint haditiszt jött be Magyarországra 1703-ban; részt vön a szabadságharcz több hadjáratában, s 1704. nyarán Szeged ostrománál súlyos sebet kapott. A fejedelem 1707-ben öt nevezé ki jaroslawi uradalma kormányzójává, mely minöségében öt évig szolgálta Rákóczit. Egy ideig Rákóczinénak is udvarmestere volt.

[4] Tehát Rákóczi és a magyar ügy e melegkeblü, lelkes barátnöje férje oldalánál, családi váruk *Brezan* temploma sirboltjában aluszsza örök álmait. E várban leltenek — mint Sieniawskiék vendégei — biztos menhelyet 1702—1703-ban a bujdosó Rákóczi és Bercsényi; innen bocsátották ki a magyar nemzetet fegyverre szólító hires »*brezáni manifestumát*« 1703. május 12-én; s ugyane várban lakott 1711—1716-ig Bercsényi nejével s udvarával, magyar fegyveres örséget tartván Brzezan bástyái között.

[5] E kurucz katona tehát alig 17—18 éves korában hagyá el örökre hazáját. Vagy gróf Bercsényiné, vagy Krucsay mellett élhetett Jaroslawban.

1735. Februarius.

Die 28. Obiit in Domino *Martinus Hungarus*, Auriga *Dominae ...zyni*, Baronissae Austriacensis. (!!) Annorum 73. Sacramentis munitus; ...itus est ad Ecclesiam Collegiatus. [1])

1747. Aprilis.

Die 4. Magnificus Dominus *Stephanus Kruczaij* (Krucsay), Nobilis ...garus, quondam in Regno Hungariae apud Christianissimum Romano- ... Imperatorem, Regemque Hungariae Leopoldum Secretarius, postea ... Serenissimum Principem Rákóczy Intimus Consiliarius et amicus, ad ...remum in hoc Inclyto Regno Poloniae Exul, vitae suae ultimum posuit ...inum in aedibus Bursae (Collegiatus) ad S. Joannem, Soc. Jesu. Sacra- ...tis munitus: corpus Ejus multis calamitatibus ac senio confectum, in ...ulchro Ecclesiae Collegiatus Jaroslaviensis in medio sepultum multo cum ...agio. Aetas Ejus erat octogenarius. [2])

1747. Augustus.

Die 19. Obijt in Domino *Nobilis Hungarus Adamus Jaworka*, 3. die ...hinc, retro Jaroslaviam Leopoli veniens, causa curandi suae sanitatis. ... in antea bellicosus, multarum linguarum homo expers, per multis ...amitatibus in Exilio attritus et consumptus, hilaris, conformis Dei volun- ... huic mundo valedixit; *appositus Domino Kruczay in Ecclesia Collegia- ... Jaroslaviensis*, Sacramentis munitus. [3])

1749. December.

E hó 10-ike után a következő bejegyzés olvasható: »His diebus ... in Domino Illustris Magnificus Dominus *Potocki*, Palatinus Volhyniae, ...epultus est in Oppido . . . .« (Üres hely.) [4])

[1]) Ime gr. Beresényi Miklós harmadik nejének, illetőleg özvegyének *...zyny Zsuzsánnának* öreg kocsisa, a ki úrnőjével Rodostóból nyilván ... 1726-ban költözött Jaraszlóba. Megtudjuk ebből, hogy a grófné ...slawban is oly jó módban élt, hogy fogatot tarthatott.

[2]) Nagybecsü életrajzi adatok a jaroslawi emigráns colonia főnöké- ... *Alább bővebben fogjuk méltatni.*

[3]) Nem csalódtunk tehát következtetésünkben; íme, most már bizo- ...an mondhatjuk, hogy tanulmányunk főhőse: *Jávorka Ádám* ezredes is ... *Jaraszlóban hunyt el!* E bejegyzésből egyszersmind halálának ... és napját is megtudjuk, valamint temető-helyét közelebbről megje- ... találjuk. *Alább róla szintén bővebben.*

[4]) *Gr. Potocki Mihály*, — előbb kiewi palatinus és Leszczynski-párti ...nok, — szintén hív barátja Rákóczinak, a kinek hadai töredékét is ...gelte 1709. végén, s maga egy ideig Kassán lakott, fejedelmünk ...ksége alatt.

1750. Martius.

Die 21. Martij. Obÿt in Domino *Susanna Berczÿni, Comitissa Regni Hungariae* atque Illustrissimi Rákóczÿ Transylvaniae Principis Dux (igy: Ducissa) seu Suprema Militiae Praefectissa, quae exortis litigÿs inter Serenissimum Carolum VI. Imperatorem atque eundem praenominatum Rákóczy, adversante fortuna, circiter 30 (40 !) Annorum exul, hic Jaroslaviae, post multa benefactorum erga Collegia Soc. Jesu, tam ad S. Joannem, quam in Corpore Christi specimina variis facta symptomatibus, vitam cum immortali commutavit. *Sepulta est in Ecclesia PP. Soc. Jesu ad S. Joannem.*[1])

1751. Januarius.

Die 12. Januarÿ. Obiit in Domino *Stephanus* ..... (Üres hely.) *de Regione Hungarorum*, multis inserviens Annis Generosae Dominae *Kaÿdaczÿnae*, tandem senio confectus, morbo laborans, aliquot hebdomadarum hydropico et alijs occultus. Sacramentis munitus. Sepultus ad Sacrum Corpus Jaroslaviae, in sepulchro ad Fores Altaris Czystochoviensis. Annorum circiter 80. [2])

1756. Januarius.

Die 6-ta Obiit in Domino *Jacobus Moszÿnski, Hungarus*, annorum 19. studiosus, Rhaetor, hic Jaroslaviae a syntaxi; ab aliquot mensibus decumbens suo in morbo, per suum Professorem Rhaetorices R. P. Antonievicz dispositus, per eum vero Sacramentis munitus; sepultus in sepulchro ad Altarem S. Annae eadem die, cum solenni per Congregationem Studiosorum, cum luminibus et cereis, satis gloriosa pompa. [3])

1757. Julius.

Die 8-va. Obiit in Domino *Generosa Elisabeth Kaidaczÿna, Vidua, Mareschalca Regni Ungariae*, a pluribus annis, vix non 30. in Polonia, a Domino Rákóczy in praevia (igy) secedens cum Generosa *Berczÿni*; a tribus fere annis non surgens, morbo in lecto decumbens, semper tamen devota, Deo unice conjuncta. *Sepulta ad Ecclesiam Sancti Joannis Bap-*

---

[1]) Íme, *özvegy Bercsényi grófné* sírját sem hiába kerestük Jaroslawban! A végtelenül érdekes bejegyzésre *alább visszatérünk.*

[2]) Az ismeretlen vezetéknevü öreg magyar ember az agg Kajdacsyné régi *szolgája* lévén, s az ezredesné — az utolsó bejegyzésben — a jaroslawi jezsuiták jóltevőjeként említtetvén: látnivaló, hogy számkivetve sem élt nyomorúságban.

[3]) Jaraszlón ekkoriban a jezsuitáknak virágzó főiskolájuk volt. Érdekes, hogy a magyar diákot mily tisztességes pompával temetik el tanulótársai.

...Soc. Jesu, uti illorum Benefactrix, 9. ejusdem mensis, in sepulchro ...Altarem B. V. Mariae majoris. Annorum 90. [1])

*

Eddig a magyar nyomok a jaroslawi halottaskönyvekben. ...öreg Kajdacsy Péterné volt tehát a hazátlan bujdosók közül ...utolsó. Az 1707-ik évtől, mint az első jaraszlai magyar gyar... ...letelepedési idejétől, 1760-ig gondosan átnéztünk minden ...vet, s minden magyar vonatkozást kiírtunk.

E most közlött anyakönyvi kivonatok kétségbevonhatlanúl ...nyítják, hogy Jaraszlón állandó magyar bujdosó-telep léte... ...t, melyet jövendőben a történetírásnak Rodostó mellett föl kell ...líteni. Mint adataink mutatják: laktak és haltak el Jaros... ...ban ismeretes névvel biró, előkelő emigránsok, (pl. özv. gr. Ber... ...nyiné; a fejedelem udv. tanácsosa Krucsay István; fölovász... ...tere és ezredese Kosztolányi Jávorka Ádám; Kajdacsy Péter ...des özvegye); — laktak nemesi rendből valók, — laktak ...ulók (mint Mosinszky), — s laktak egyszerű katona- és szol... ...rendbeliek számosan. Szóval, minden rendbelieket föltalálunk ..., éppen úgy, mint Rodostón. Pedig halottaskönyveinkben csak ...r. kath. vallásuakról van szó, holott kétségtelen, hogy velök ...ütt protestánsok is éltek ott, — a kik talán máshová temet... ...ének, mivel evang. egyház és temető Jaraszlón akkor nem ...ezett. S voltak bizonyára olyanok is, a kik ámbár Jaroslawban ...amosabb ideig éltenek, — de nem ott haltak el; pl. Bercsényi ...ő cselédségének egy része, kik úrnőjük halála után elszé... ...tek, tán hazatértek. Krucsay és Kajdacsyné mellett is volt ...magyar szolga egynehány, valamint Jávorka ezredes mel... ...holmi bujdosó kurucz hajdúk; Skolién legalább, tudjuk leve... ...ből, hogy voltak mellette.

Ekként bizonyosra vehetjük, hogy a jaroslawi magyar ...rmat jóval számosabb tagból áll vala — a fejedelemnőnek s ...arnépének onnani elköltözése után is, — mint a r. kath. anya... ...yvek magyar halottainak imént közlött névsora.

Ezt csak constatálni kívántuk.

---

[1]) Becses életrajzi adalékok: *melyekről alább.*

Most térjünk ama bejegyzésekre, a melyekhez bővebb magyarázatokat ígértünk. Sor- és korrend szerint ezeknek elseje a *Krucsay István* halálárúl szóló anyakönyvi iktatvány. E tiszteletreméltó emlékű, jeles férfiút már a zuwanicei, 1735-iki oklevél bemutatása alkalmából méltattuk, kifejezvén azon vélekedésünket is, hogy »Krucsay *alkalmasint Jaraszlón nyugszik.*« Csakugyan ott nyugszik, mint most már tudjuk, és pedig a Keresztelő Sz. Jánosról nevezett egykori jezsuita-templom közepén temettetett el nagy pompával. A halottaskönyv azt is megmondja, hogy I. Lipót király magy. udv. cancelláriájának, majd a magyarországi confoederált Karok és Rendek kormánytanácsának titkára, II. Rákóczi Ferencz belső tanácsosa, meghitt diplomatája és »*barátja*«, (valójában: barátja!) Krucsay, késő vénséget ért meg, — nyolczvanas éveiben hűnyván el, 1747. április 4-kén a jaroslawi Sz. János egyház melletti jezsuita collegium épületében, a melybe elaggott vénségére költözött. Hogy mily általános tiszteletben élt az idegen földön Jaraszlón is: mutatja a gyászpompa, a melylyel eltemették, a díszes hely, hová örök nyugalomra letették, s a halotti bejegyzés kegyeletes hangja.

A mi már Krucsaynak I. Lipót királynál egykor viselt udv. titkári hivatalát illeti: *Krucsay Istvánt* — szabolcsi előkelő nemes család sarját — már 1694—95-ben, a gr. Bercsényi Miklós ipja, id. gr. Csáky István országbíró és kassai főtábornok mellett leljük mint titkárt, a ki a Judex Curiae hivatalos, peres kiadványait fogalmazta s ellenjegyezte.[1]) Alkalmasint az öreg országbíró mellett volt ennek haláláig, (1699. december 4.) s ekkor került az udv. cancelláriához, — honnét lángoló hazafias érzülete 1704-ben Rákóczi hűségére s udvarába vitte őt. Élete további eseményeit már vázoltuk.

Krucsay után az örök mulandóság honába jelen tanulmányunk főhőse: *Jávorka* költözött el, és pedig már alig ötödfél hónap múlva reája. — Értekezésünk vége felé ezt írtuk: » *Valószínű, hogy*

[1]) L. gr. Csáky István országbírónak Lőcsén, 1694. júl. 10-én és ugyanott 1695. május 2-án gr. Bercsényi Miklós mint néhai Homonnai gr. Drugeth Krisztina asszony férje és kiskorú árvái gyámja részére, a b. Palocsayak ellen b. Szirmay István ítélőmesterre kiadott mandatum praeceptoriumait. (Orsz. levéltár, »Processus fiscales«, nro 314.)

Jávorka Ádám is ott, Jaraszlón halálozott el. és éppen az öreg Kajdacsyné ápolása alatt.« Csakhogy elhúnyta idejét az agg öregy nő Czartoryski herczeghez intézett dátumtalan leveléből ki nem okoskodhattuk. Most ezen állításunkra is ráüti a bizonyosság pecsétjét a jaraszlói halottaskönyv hivatalos bejegyzése. Tudjuk már az évet, a napot, az alkalmat, az örök nyugalom helyét!

Tehát a nemzetárúló Ocskay László véres megboszúlója, az egykori rettenthetetlen »*újvári vitéz*«, a volt budavári fogoly, a kalandos életű bujdosó, a franczia, kurucz és lengyel ezredes, II. Rákóczi Ferencz fejedelem főlovászmestere: *Kosztolányi Jávorka Ádám* is a jaroslawi bujdosó tanyán húnyt el, az *1747-ik évi augustus hava 19-én*, s az ottani Sz.-János egyházának közepén, hű barátja, számkivettetett társa: Krucsay István koporsója mellett aluszsza örök álmait, piheni örök nyugodalmát, sokat hányatott, sok viszontagsággal teljes, de mindig dicsőséges élete után. A *Rákóczi- és gr. Forgách-archivumok* dúsgazdag kincsei közt kutató történetbúvárok immár tudhatják: hova, merre fordúljon hálás tekintetök, e tudományos kincses-tárak megmentőjének hamvai felé.

Érdekes adat a halotti anyakönyv iktatványából megtudnunk azt is Jávorka végnapjairól s halála körülményeiről, hogy miután betegségét érezte: Ilyvóba ment valami jeles orvossal tanácskozni, és onnét nem Skoliéra, hanem Jaroslawba tért vissza »causa curandi suae sanitatis«; vagyis, néhai gróf Csáky Krisztina és gr. Bercsényi Miklós egykori hív ápolónője, a jószívű öreg Kajdacsy Péterné gyöngéd kezeitől várt, tőle keresett ő is ápolást, súlyosodó betegségében. Azonban a Lembergbe s visszautazás fáradalmai annyira megviselték a beteg embert, hogy Jaraszlóra érkezése után három napra már kiszenvedett. Bizonyára az itt lakozott »*régi magyar asszonyok*« egyikének: Mikes Kelemen *Zsuzsikájának*, vagy Kajdacsynénak gondozó kezei fogták be a haldokló kurucz vitéz elhomályosodó szemeit; ők tették tetemeit koporsóba, s ők siratták el régi barátjukat a gyász-exequiákon, Szt.-János templomában, — a többi hontalanokkal együtt.

Figyelemreméltó hősünk halotti iktatványában annak kegyeletes, méltó kiemelése is az idegen egyházi férfiú részéről, hogy:

»*Vir in antea bellicosus, multarum linguarum homo expers.*« Jávorka Ádám ugyanis *magyarúl, latinúl, németűl, tótúl, lengyelül, oroszúl, törökül* és *franciáúl*, — tehát nyolcz nyelven beszélt, s e nyelvek legtöbbjét írta is.

Nevezetes, hogy közelgő halálát előre, már 1746. őszszel megérzé, noha még a következő év elején is teljes egészségnek örvendett. Ugyanis — mint közöltük — Skólyáról 1746. november 8-án gr. Forgách Ferenczhez intézett levelében nyugtalan sejtelemtől üzetve sürgeti Forgách által gr. Aspremontot a Rákóczi-levéltár kézhezvétele iránt: »Nem volna ő Ngának kárára ha egy hív szolgáját béküldené hozzám, *míg életben találkozom.*«

Valóban, — Jávorka Ádám halála e sorok kelte után előbb következett be, mint eddig véltük. Viszont Krucsay István tovább élt, mint azon tényből föltehettük, hogy a gr. Forgách-levéltárnak a családhoz visszajuttatásába 1746—47-ben ő már nem folyt be, és e műveletet egyedűl Jávorka intézé. Most már tudjuk, hogy ezt nem Krucsaynak korábbi elhúnyta: hanem 80 éven fölűli aggkorának terhei, továbbá ama körülmény okozá, hogy ő ekkor már teljesen visszavonúlva, kolostorban várta élete végét. Szerzetessé ugyan be nem öltözött, csak — mint ama korban számos elaggott világi ember, — beköltözék állandó lakóúl a convent épületébe, hol fizetésért jó gondviselést, hű ápolást talált. tudományos érdekű társalgásban, s csendes, áhitatos, kegyes élet malasztjaiban részesűlt öreg napjaira, — a mi Krucsay szelid jellemével nagyon összeillő volt.

A még hátralevő két halotti bejegyzés, a melyről meg kell emlékeznünk, Bercsényinéről s Kajdacsynéról szól.

Tanúlmányunk közepe táján, Jávorka 1746. sept. 11-iki levele azon szavaiból, hogy ő gr. Forgáchot Jaraszlón »*az régi, ottan lakozó magyar asszonyokkal*« szívesen elvárja: Mikes Kelemen művére, valamint Kajdacsyné hg. Czartoryskinak írt dátumtalan tudósítására is vonatkozva, mi azt a következtetést vontuk ki, hogy e »régi magyar asszonyok« nem mások valának, mint gr. Bercsényi Miklós Rodostóban elvett harmadik neje — illetőleg özvegye — ns. *Köszeghy Zsuzsánna*, és *özv. Kajdacsyné*, az előbbi Bercsényi grófnőnek, szül. gr. Csáky Krisztinának első udvarhölgye, a Bercsényi-ház régi barátnéja, — kit férjéről »*óbesterné*«-

t is nevezének a Bercsényiék udvarában. A kik tehát, midőn rcsényi elhúnyta után 1726-ban elköltözének Rodostóból: Lenlországba, nevezetesen Jaraszlóba telepedtek le.

Ez csak combinatió volt részünkről; de, hogy teljességgel n alap nélküli: mutatja az 1750. martius 21-iki és az 1757. us 8-iki anyakönyvi két bejegyzés. Ezek elsejéből értesülünk, gy a Mikes Kelemen művészi tollával oly rokonszenves alak-, oly szeretetreméltó, áldott, kedves lénynek festett »*kis zsiku*« valósággal Jaraszlóra települt le, öreg barátnője s cseé kíséretében.

Az ifjú özvegy grófné, Bercsényi régi hű titkárának, a sírásban is jártas Kőszeghy Pálnak volt leánya, a kit atyja ála után a gróf és grófnő neveltettek föl udvarukban, s mikor 0. végén Lengyelországba menekűlének, a még nem tíz éves árvát magokkal vivék. Zsuzsika azután ott cseperedett serdűő lengyel földön a brzezáni várban, míg eladó leánynyá Törökzágon, Konstantinápolyban, Rodostóban fejlődött. A rodostói morú bujdosó-telepnek ez a kedves, vidor kedélyű lányka volt elvidító lelke. Szegény Mikes, — ki ugyancsak beléje szeretett, mennyit csevegett, nevetett, nyájaskodott, enyelgett naponként e, — emlékiratai feltárják. Azonban urának, az öreg gr. rcsényi Miklósnak rokonszenvét is annyira bírta a kis leány, gy midőn neje, gr. Csáky Krisztina 1723. april 25-én jobblétre özék: a közel 60 éves, fényesnevű, nagymúltú főúr még ugyann évi octóber 15-én a mintegy húsz esztendős Kőszeghy Zsukát vezeté oltárhoz. — kiből tehát váratlanúl *grófné lett*. De ítűntetést, mint maga imádója Mikes megvallja, a nemeslelkűi, derék leány valójában meg is érdemlé; mert nála jobb, hívebb, ltóbb feleséget, — ha már ilyennek még szükségét érezi vala, Bercsényi ott, az emigratió hölgytagjai között, keresve sem etett volna.

Zsuzsika fel bírta fogni, megérté azt a nagy embert, a kit t férjének nevezhetett; meg tudta becsűlni váratlan szerenjét; szerényen és odaadó hűséggel ragaszkodott a grófhoz, a 1725-iki súlyos betegségében feláldozóan ápolt, együtt Kajnyúval. Bercsényi viszont hálából oly bőkezűen gondoskovégrendeletében nejéről, hogy ez, — 1725. november 6-ika

óta özvegy, — holtáig kényelemben megélhetett úri hagyományából.

A grófnő többé férjhez nem ment; haláláig büszkén, méltóan viselé a Bercsényi-nevet, így kívánván kegyeletét, háláját megmutatni egykori fölnevelő ura s utóbb férje, a híres kuruc fővezér emléke iránt. Sőt, hogy még Bercsényi politikai elveihez is hű maradjon: holtáig számkivetésben maradt, — ámbár ő, mint ártatlan asszonyember, bántatlanúl térhetett volna vissza honába. De a kibujdosott gr. Bercsényi Miklós özvegye bujdosásban kívánt meghalni. A jaroslawi egyház halottaskönyvének bejegyzésdícsérettel, meleg hangon s kegyelettel emlékezik meg az özvegy grófnéről, mint az ottani egyházak és vallási, jótékony intézmények áldozatkész, buzgó jóltevőjéről. Keresztelő Szent-János templomában temettetett el ő is; korán, 46—48 éves korában húnyván el. Kajdacsy óbesterné karjai között, 1750. martius 21-én, miután csaknem 40 évig bujdosásban töltötte életét.

Bercsényiné halála után az öreg Kajdacsyné, az úri rendbeli száműzöttek közűl Jaraszlón egyedűl maradt már csak életben. Ő temette el valamennyit, mint Rodostóban Mikes Kelemen.

Kajdacsyné férje Péter, a győrmegyei Kajdacsy jó nemes családból, — mely a Szarvaskendi Sibrikekkel, Bezerédyekkel stb. rokon, — származott. Tanúlt, eszes, ügyes, mindenhez értő férfi volt, egyszersmind vitéz katona. Régesrégen, a boldogabb időkben, még az 1690-es években, bizalmas, kedves emberévé lőn gr. Bercsényi Miklósnénak, a ki akkor — mint özvegy gr. Draskovich Miklósné — a vasvármegyei vépi kastélyban lakott. A grófnő révén azután utóbb Bercsényi bizalmát is megnyeré a Kajdacsypár. A mint 1703-ban a szabadságharcz föllángolt s 1704. január elején a dunántúli nemesség és nép is fegyverre kele: Bercsényi, mint fővezér, egy túl a dunai gyalog-ezred ezredesévé nevezé ki Kajdacsy Pétert, a ki 1704. január 27-én a Tóközben, martius 11-én Libény-Szent-Miklós kastélyában foglala állást ezerével, s Győr felé vigyázott.[1]) Ezen év aug. 28-án pedig fontos híreket vitt Nyitra várába Bercsényinek, ki már ekkor »*meghitt emberének*« irja Kajdacsyt.[2])

[1]) L. Archiv. Rákócz. I. oszt. I. köt. 97., 288. és 343. l.

[2]) L. Ugyanott IV. köt. 94. l.

Később Kajdacsy Pétert a németek túl a Dunán elfogták, s kénytelenségből labanczságra álla; de 1706. aug. 4-én már nét Bercsényi semptei táborán leljük őt, és még ezen évben a kuruczczá lőn.[1]) Ettől fogva a gróf udvarában alkalmazá ajdacsyt és nejét, a grófnő szolgálatára. Mint a grófnő udvarstere s udvarmesternője követte azután a Kajdacsy-pár Bernyiéket a számkivetésbe, s 1712 elején Brzezan várában leljük et, Csáky Krisztina mellett.[2]) Kajdacsyné férje vagy itt, vagy rökországban halt el; a nő Rodostóban már mint »özvegy ternée« említtetik. Jólelkű, művelt, sokat tapasztalt, okos, kegyes zony volt. Ő is úri módban éle Jaraszlón: szolgákat tartott, — a halotti bejegyzés szerint — a jezsuiták collegiumainak levője (»benefactrix«) volt. Késő vénségében: 90 éves korában, 37. július 8-án szenderűle örök álomra, három évi súlyos betegután. Kedves Zsuzsikája, Bercsényi grófnő mellé temettette át, a Szt.-János egyház sírboltjába, a Boldogságos Szűz gyobbik oltára elé.[3])

Tehát a jaraszlói magyar emigráns-telep főbb tagjai: *ecsny István, Jávorka Ádám, özv. gr. Bercsényi Miklósné és . Kajdacsy Péterné* mind együtt, ezen egyház sírboltjában gosznak.

Jaroslaw városa síkságból fölemelkedő magaslaton fekszik, el a San vizéhez, Przemislyétől északnyugotra, Krakkó felé, kilométernyire az orosz határtól. Régi hely; hajdan hatalmas alak, bástyák keríték. Szép, tornyos templomai, a belvárosban letes épületei vannak. A szabályos négyszögű főtér közepét a sháza foglalja el, s a tér egyik sarkán büszkén emelkedik ki mos falaival, magas, csipkés párkányzatával Ostrogi Janusius zeg palotája, melyben 1707—1712 között Rákóczi fejedelemnő lakott. A közvetlenül mellette épült kétemeletes házban, melyben most a járásbíróság van elhelyezve, — és a főtér li emeletes házaiban szállásolt a fejedelemasszony udvarnépe.

[1]) L. Bercsényi leveleit, Archiv. Rákócz. V. köt. 193. és 346. l.
[2]) Bercsényi levele Brzezánból, 1712. febr. 6. U. o. VII. köt. 96. l.
[3]) A halotti bejegyzésben a »*Mareschalca Regni Ungariae*« lengyeles írása alatt az értendő, hogy Kajdacsyné magasbrangú főhadi tisztné. rdésné vala.

(Bercsényi grófné s többi száműzötteink is bizonyára e házakban laktanak utóbb.)

A főtérnek a palotához szögellő sarkán — a keleti oldalon — emelkedett a Szt.-János egyháza; 1474-ben épűlt csúcsíves, karcsú építmény, magas, súgár tornyával. 1804-ben, valami vihar alkalmával, ez a torony megingott és ráomlott a templomra, mégpedig oly szerencsétlenűl, hogy a könnyed boltozatot áttörve, a nyulánk oszlopokat ledönté. — szóval, nagy rombolást vitt végbe. Minthogy pedig az újraépítésre nem volt pénz, s a városnak különben is elég egyháza van: a tanács a Szt.-János templomának teljes lerontását határozá el. A falakat lehordták, a talapzatot feltöltötték televényfölddel, és sétányt ültettek a régi egyház helyére.[1]) Ma fák és bokrok zöldelnek fölötte, és Jaraszló közönsége ott sétál. Alant a magyar bujdosók: a hazaszeretet s hívség martyrjai porladoznak csendesen. Kő, czímer, felirat nem jelöli nevöket.

Bús merengéssel jártunk ott, a hős *Jávorka Ádám*, a hű *Krucsay István*, a kedves, nemes *Bercsényi grófnő*, s a kegyes-szívű öreg *Kajdacsyné* hamvai fölött. Ha már az idegen földben jeltelenül nyúgosznak: legalább ezen soraink hadd hirdessék emléköket!

THALY KÁLMÁN.

[1]) »*Schematismus* Universi Venerabilis Cleri dioecesis *Premisliensis*« 1883-ki évf. 90—91. l., és ft. *Bilkowski Lajos* jaroslawi vicárius s egyházi levéltárnok úr szóbeli szíves közlései szerint is.

PATÓCSY FERENCZ.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A mohácsi vész előtt és után közvetlenül történt események ...grenditő módon tanuskodnak nemzetünk romlásáról. A törvé... rend, a politikai és társadalmi viszonyok bomlásnak indúl... mintha kiveszett volna az emberek kebeléből a jónak isme... a szépnek és nemesnek szeretete. Nemcsak a királyi udvar ... megmételyezve; nemcsak a fő- és köznemesség lelketlen dula... tárták föl a nemzet testének feloszlási tüneteit; — maga erkölcsvallási eszmék kultuszára hivatott egyház is szomorú ... tüntetett fel. Nagynevű főpapokról jegyezte fel a történelem ...orszakban, hogy világi hatalom után kapkodtak, hogy mulandó ... vagyon szerzése foglalta el lelköket, hogy uzsorával és keres... vel foglalkoztak. Mit lehetett várni az erkölcsi eszméktől ...genkedő világi uraktól, akiknél a családi és magánérdek össze... ...ése éppen nem idézett elő lelkiismeretbeli furdalásokat! Mit ...etett várni a jobbágyoktól, akik uraikban nem láttak egyebet, ... önkényes zsarnokokat és nyomorúlt tolvajokat, a kik épp oly ...merően lopják az országot, mint a mily könyörtelenül fosztó... ák a tehetetlen jobbágyságot.

Voltak egyes családok, melyek óriási vagyonra tevén szert, ...merően ellenszegültek a törvénynek és a királyi hatalomnak; ... másfelől nem hiányoztak, melyek ravaszság, hizelgés, és árulás ... kívánták elérni önző czéljaikat. Efféle bűnök minden zajo... korszakban megteremnek; de hazánkban annyira soha el ... harapóztak, mint e korszakban, melyet méltán lehetne a poli... és erkölcsi jellemtelenség korszakának nevezni.

Második Lajos királynak a mohácsi vész alkalmával tör... gyászos kimúlása után bekövetkezett szakadás még inkább ...mozditotta az erkölcsi süllyedést. Két koronázott királynak ...rja állott egymással szemben, míg a török beavatkozás teljesen ...ezavarta még azokat is, akik bizonyos politikai elvek által ...ottak vezéreltetni.

Ezen általános zavarnak közepette tünt fel az alföldön Arad, Zaránd és Békés vármegyék vidékén ez értekezésemnek hőse, eperjesi Patócsy Ferencz. Hatalmas főúr volt, aki vagyonával és magas állásával egyiránt kitünt társai közül; de korának hatása alól ő sem vonhatta ki magát. Erőszakos és zsarnok volt alattvalóival és az alsóbb nemességgel szemben; de alázatos és kegyhajhászó a királyok irányában. Mint Zápolya-párti ember, a váradi béke után is hű maradt pártjához; és mikor János király halála után a váradi békepontok végrehajtása körül nehézségek merültek fel, ő határozottan a gyermek János Zsigmond és ennek anyja Izabella mellett foglalt állást. Birtokainak fekvése és családi összeköttetései egyiránt javasolták neki, hogy I. Ferdinándtól tartózkodjék. Ezen pártfoglalás és a cselszövő Martinuzzival való összeköttetése határozza meg cselekvési irányát, — s ez adja meg egyszersmind a kulcsot is, melynek segedelmével változatos életének legválságosabb jeleneteit megmagyarázhatjuk.

I.

Őseinek családfája nem vezethető vissza az Árpádok korszakáig. Az első Patócsy, kiről okleveleink szólanak,[1]) *Miklós*, akinek neje Maróthy Ilona, a híres macsói bánnak nővére volt, akivel 1399-ben némely aradmegyei birtokokat kapott hozományul. Ennek testvére lehetett azon Patócsy Imre, akinek némely békésvármegyei birtokfoglalásai ellen 1418-ban Maróthy János protestált. Ugyanezen korszakban említtetik még iregi Patócsy Bálint is, akinek leánya Orsolya 1484-ben az anyai jusson nyert apáczai és udvari aradmegyei birtokokat, Dóczy Imrének zálogba adja; és iregi Patócsy János, aki Dóczy Imrétől száz forintot vett fel oly kikötéssel, hogy ha azon összeget a meghatározott időben neki visszafizetni nem birná, azt Buda, Iregh és Keresztúr aradvármegyei birtokaira jelzálogilag bekebelezheti.

Ezeknek politikai szerepléséről igen keveset tudunk. Hogy földesúri hatalmukat alattvalóikkal erőszakos módon éreztették, azt Mátyás királynak egy 1484-ki rendeletéből lehet következtetni, aki meghagyja nekik, hogy a Tompa Mihálylyal szemben elkövetett sérelmet jóvátegyék, mert különben örökös jobbágyságra fogja őket kárhoztatni.[2])

---

[1]) Nagy Iván »Magyarország Családai«-ban *Bertalant* említ elsőnek, a ki Dormányi Miklósnak fogadott fia volt; de az országos levéltár Neoreg-ban sokkal régibb Patócsyak levelei is találhatók, melyeknek alapján soroltatnak fel a fentebbi adatok.

[2]) »Sub comminatione perpetuae rusticitatis.« Orsz. lev.

Mint katonák, a Patócsyak régen kitüntették magokat. Említtetik Patócsy Péter, mint bátor vitéz ember, aki 1508-ban mint várnagy erélyesen védelmezte Hunyad várát Bakacs Tamás libornok embereivel szemben.[1]) Továbbá Patócsy Bertalan, aki hasonlóképen ezen időtájban szerepelt, s 1505-ben, mint Arad vármegye követe, részt vett a híres rákosi országgyűlésen.

Ennek fia Miklós, élénk részt vett a mohácsi vészt követő országos zavarteljes mozgalmakban. Messze kiterjedő birtokainál fogva az alföldnek egyik leghatalmasabb dynastája volt. Birtokainak nemcsak aradvármegyei birtokait, hanem Kecskemétet, sőt az erdélyi Bethlen várat is. Ez utóbbit neje: Bethlen Erzsébet hozományaként nyerte.

Ennek a fia volt értekezésem hőse, eperjesi *Patócsy Ferencz*, aki az akkoriban Zarándhoz, ma pedig Békésvármegyéhez tartozó Eperjesen született[2]) Innét származik a családnak előneve.

---

[1]) Fraknói, Századok 1888. évf. 106. l.

[2]) E részben megmaradok még az általánosabban elfogadott nézet mellett. Nem hagyhatom azonban említés nélkül Karácsonyi János fiatal történetirónknak azon figyelemre méltó értekezését, melyet »*Alsó-Eperjes helyfekvése*« czímmel 1883-ban a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat Közlönyében tett közzé, és melyben a Patócsyak ősi fészkét a Maros mentén fekvő sziklavárak romjai között véli megtaláltnak. Pontelly István, a nevezett Közlöny derék szerkesztője helyi szemle alapján határozottan kijelenti, hogy ezzel »Alsó-Eperjes helyfekvését sikerült tisztába hozni.«

Minthogy azonban Karácsonyi okoskodásához és érveléséhez különösen a régi vármegyék földrajzát illetőleg sok alapos kifogás fér; minthogy az egyetlen positiv adat, mely a Patócsyak régi várkastélyának fekvésére nézve elfogadhatónak látszik, nem hiteles oklevél, hanem csak más történetirónak állításán alapszik; minthogy az egész értekezés új *felfedezés* színében tünteti fel a dolgot, anélkül, hogy megmondaná, miként nevezi a most e romok helyét *ma?*, — minthogy továbbá *Czucz* és Fábián Gábor, Aradvármegyének derék monographusai, a kik a Maros mentén fekvő várromokat igen jól ismerték, ezek között Eperjes várromjait nem említik, sőt a Patócsyak várkastélyát a békésvármegyei Eperjes nevű pusztára helyezik és végre minthogy általában ezen kor földrajzi viszonyainak tisztázása körül még igen sok teendőnk van: mindezen és még más külön említendő okoknál fogva én e kérdést még *eldöntetlen* kérdésnek vagyok hajlandó tekinteni.

A régi vármegyék határai és az egyes várak birtokosai, éppen a Patócsyak korában, oly gyakran változtak, hogy már ezen körülménynél fogva sem lehet elfogadni azt a negativ érvelést, melyet Karácsonyi érte-

Eperjes ma Békésvármegyének egyik legtermékenyebb pusztáját képezi, melyen jómódú gazdák csinos tanyái láthatók. A földet szántó egyszerű nép sejtelmével sem bír annak, hogy itt hajdan nevezetes falu volt, melynek tövében a Patócsyaknak várként megerősített kastélyuk állott. Pedig az olykor-olykor kiszántott téglák és kövek még most is jelölik a helyet, ahol ezelőtt negyedfélszáz esztendővel hatalmas családnak palotája díszlett. Azok a mélyedések, melyekbe a nagyobb záporesők vize ma is össze szokott futni; azok a kanyargós völgyek, melyek e vidéket oly érdekessé teszik, hajdan népes falvak aljában elfolyó vizeknek ágyát és medrét képezték. Nem nehéz megkülönböztetni, hol felhetett Felső-Eperjes, a hatalmas Massay Imre lakával, — és hol állott Alsó-Eperjes, a szóban levő Patócsy Ferencz kastélyával, kertjeivel és halas-tavaival.

A török világ irtózatos változást hozott létre e vidéken. A régészek kegyeletes keze fölkeresi a romokat, melyek a multak gyászos emlékeiként felmaradtak; és az írott emlékek segítségével elővarázsolja azokat az alakokat, melyek ott éltek és munkálkodtak, építettek és romboltak, örültek és szenvedtek, — a mint az események jó vagy balszerencséje hozta magával.

Patócsy Ferencznek édes atyja, amint mondám, hatalmas ember volt. Rokoni összeköttetésben állott a vidék leghatalmasabb családaival. A híres Maróthy-család leszármazott örökösei, a gerlai Ábrahámfiak, a pelsőczi Bebekék; a Kendy és Dóczy, Forgách és Czibak családok szívesen vallották magokat rokonaiknak.

---

kezése első részében használ. A második részben felhozott Decsi-féle idézet igen lényeges adat arra nézve, hogy a Maros mentén csakugyan volt egy Eperjes nevű vár. Ezt valószínűvé teszik az alvidék legalaposabb ismerőjének: Pesty Frigyesnek gazdag gyüjteményében levő okiratok is, melyekben *Eperjes*, Bulch-csal, Radnával, Solymossal és Lippával együtt említtetik. De ezzel még *nincs eldöntve* sem az, hogy melyik volt az »*alsó*« és melyik a »*felső*« Eperjes; sem az, hogy Patócsy Ferencz voltaképen melyikben született? Az eddig ismert oklevelekből csak az tűnik ki, hogy az ország alsó vidékén a Patócsyak birtokában *két Eperjes* volt. A hajdan Arad- és Zaránd-vármegyékhez tartozott, most pedig békésvármegyei Eperjes hollétét nemcsak meglevő neve, de a gyakran kiásott és kiszántott kövek és téglák is bizonyítják. Egyébiránt e kérdés eldöntése még egy külön értekezés tárgyát fogja képezni; itt csak jelezni kívántam a név azonosságból és a régi földrajzi ismereteink hiányosságából eredő nehézségeket melyek csakis hiteles oklevelek által lesznek véglegesen megoldhatók.

Az országos viszonyok gyászos fejleményei okozták, hogy az y hatalmas családok gyermekeinek nevelése leginkább katonai lt. A megzavart béke következtében előfordúló erőszakoskodá- k önkénytelenül arra ösztönözték a főurakat, hogy fegyveres őnyel védelmezzék családjokat és birtokaikat. Ily viszonyok ter- észetszerűleg durva erkölcsöket teremtettek. A durva erő bir- okában levő urak mintegy ösztönszerűleg használták azt a gyen- ebbek ellenében. Legtöbbször a birtokviszonyok adtak alkalmat őszakosságra. Aki bármely törvényes ürügy alatt erőhatalommal glalt el egy birtokot, azt nem igen vették el tőle másképen, mint őszakkal.

A Patócsyak családi történetében is előfordúltak hasonló etek. Ferencznek atyja azonban inkább az egyesség utját válasz- tta birtokainak növelésére. Volt egy magtalanúl elhalt öcscse, atócsy János, akivel 1536-ban a kolos-monostori convent előtt kességesen megosztozott; átvette tőle a felső-tökti birtoknak let és a Dobokavármegyében levő Igricznek egy negyedét. Ezért engedte neki a kecskeméti és a jánoshidai, továbbá a heves- egyei cséri és alattyáni részbirtokokat. Magszakadás esetére kképen intézkedtek, hogy az örökösödés kölcsönös legyen. János agtalanúl halván el, Miklós gyermekeire szállott az egész rökség.

Az összes Patócsy birtokoknak egyik legbecsesebb részét épezte kétségen kivül Gyula; annak vára és uradalmai. A vár a Maróthyak idejétől fogva főerőssége volt a vidéknek, s mint ilyen, özpontját képezte Békésvármegyének, — s a későbbi háborúk- an főakadálya volt a török-áramlat tovahaladásának. Ott lakott gykor Corvin János híres szépségű nejével, Frangepán Beatrixszel; tt mulatozott a szenvedélyeinek élő Brandenburgi György őrgróf; tt uralkodtak a híres gerlai Abrahámfiak, mint e várnak nagy- ai és ezzel együtt Békésvármegye főispánjai.

Patócsy Ferencz ezeknek utóda volt. A gyulai várat való- inűleg atyjától örökölte, aki mint többi rokonai, a Zápolya-féle árthoz tartozott. Atyja, aki mint fentebb láttuk, nagy vagyon- erző volt, tudta, mivel lehet családjának és pártjának erejét övelni. A vár ritkán volt előkelő vendégek nélkül. Tüzes paripák erték fel az éjjeli csöndet nem egyszer; és a gazdag főúr fényes rmeiből sokszor vidám zene hangjai hangzottak fel. A felbom- lt béke és veszélyeztetett közrend helyreállítása nem képezte omoly gondját az akkori főuraknak. Biztositani a kiváltságokat nagyobbitani a vagyont, lévén leginkább kirívó tulajdona a atócsyaknak: Ferencz nem örökölhetett valami kiváló szellemi lajdonokat. Nem is igen volt érzéke a nép és az ország ügyei ánt. Legfeljebb akkor mutatott erélyt, mikor saját vagyoni

előnye kívánta azt. A jobbágyság iránt és a köznemesek iránt egyáltalában nem tanúsított valami kiváló figyelmet. Azt lehet mondani, hogy azokat lenézte; és nem egyszer zsarnoki módon bánt velök. Korának szelleme e tekintetben erősen hatott reá. Úgy gondolkodott, hogy nagyobb úr lesz, ha félnek tőle, mint ha csak szeretik.

Még fiatal legény volt, mikor a Zápolya János és Ferdinánd ellenkirályok közötti harczok kitörtek. Apja részt vett e harczokban, melyek valóban visszataszító képet tüntetnek fel. A kölcsönös vádaskodások, szemrehányások, fenyegetések, csábítások és árulások teszik azokat gyalázatosakká. Nagyon kevesen voltak olyanok, a kiket valami magasabb eszme vezérelt volna. A Zápolya-pártiak szerették magokat úgy tüntetni fel, mint a kik a nemzeti magyar pártot képviselik, a velök harczoló »német« párt ellenében. János király egy országgyűlési meghívójában azok ellen hívja fel a nemesség figyelmét, a kik »az ország védelmének szine alatt a magyar nemzetet és a magyar nyelvet kiirtani akarják.«[1]

Patócsy a nemzeti pártnak volt híve. A Tisza és Körösök vidéke — majd Erdély voltak szereplésének helyei. A török segítség azonban megzavarta; sőt a török császár nevében itt garázdálkodó Grittinek kihívó magaviselete egészen kihozta sodrából. Gritti, mikor Magyarországba jött, előre azt hirdette, hogy »a magyarok kevély fejeit megtöri«, mert — úgy mond — »aki ezen önfejű nép felett uralkodni akar, ne irtózzék a vérontástól.«

Ez összeütközésbe hozta őt az önérzetes magyar urakkal, a Patócsyakkal, de különösen Ferenczneb nagybátyjával, Czibak Imrével, aki mint Erdélynek alvajdája és a váradi püspökség igazgatója, különösen sértve érezte magát Gritti fenyegetései által. Hunyad várát, melytől a gőgös olasz meg akarta fosztani, megvédelmezte; de gyűlölete annyira nőtt iránta, hogy egyszer vakmerő hazugságai miatt pofon ütötte.

Ezért Gritti, habár más ürügy alatt, Czibak Imrét orgyilkosokkal megölette.

Ez rendkívüli elkeseredést idézett elő a magyar főurakban, különösen a Patócsy családban, melynek feje Miklós — Ferenczneb még élő édes atyja, — véres boszút esküdött Gritti ellen. Amit egy hatalmas főúr csak mozgásba hozhat, azt mind felbolygatta az öreg Patócsy. Boszúra hívta fel fiait: Ferenczet, Boldizsárt, Gáspárt, Miklóst, Lajost és Bernátot. Véres kardot hordtott körül a vidéken, hogy a népet fegyverfogásra tüzelje.

Gyulán ekkor rendkívüli mozgalom vala tapasztalható. Megfujták a harczi riadót; gazdag zsákmányt igértek annak, aki

[1] Horváth M. V. 37. l.

Gritti ellen harczolni kész. Ezt cselekedték a szomszéd főurak és az erdélyi főemberek, Kún Gothárd, Majláth, Balassa, Kendy és mások, úgy hogy rövid idő alatt 40,000 ember gyűlt össze Megyes körül, a hol Gritti ez idő szerint tartózkodott. Patócsy boszúja ki lőn elégítve: Gritti menekülés közben elfogatván, lefejeztetett.

Ezen esemény képe mélyen vésődött be az ifjú Patócsy Ferencz emlékezetébe. Megutálta az idegenek által folytatott garázdálkodásokat, s nehezen várta több párthivével együtt a Ferdinánddal megkötendő békét.

Ez időbeli szerepléséről keveset tudunk. Egyik testvére (?) Zsigmond a felvidéken Budetin körül harczolt 1537-ben;[1]) ő valószínűleg Gyulán tartózkodott, mint főispán és a várnak főparancsnoka.

Hogy mikor iktattatott be ezen hivatalába, nem tudjuk. Békésvármegye monografusa, Haan Lajos, más történészeinkkel egyezőleg azonnal Abrahámffy Péter után szerepelteti őt; amiből azt lehetne következtetni, hogy az ellenkirályok harcza idején vette volna át a főispánságot. Azonban ez valószínűtlen, mert hiszen még akkor atyja Patócsy Miklós szerepelt, s alig hihető, hogy ennek életében lett volna odaállitva.

Bármiként álljon a dolog. Elfogadjuk a tényt, hogy Patóchy Ferencz Zápolya János király idejében Békésvármegye főispánja volt.

A főispánság még akkor együtt járt a várkapitánysággal, mert a közigazgatás rendes menetének megzavarásával a béke és közrend helyreállitása, az ellenség visszaverése képezte a vármegye tisztviselőinek főfeladatát. Az a sok törvény, mely Zsigmond király uralkodásától fogva egész a mohácsi vészig a főispánok és várnagyok zsarolásai és kegyetlenségei ellen hozatott, azt mutatja, hogy ily bajok gyakran fordúltak elő, és hogy a törvény minden szigora nem volt elegendő a baj megszüntetésére. Leginkább ki volt téve annak a háború sujtotta vidék; kivált belső zavargások idején. Patócsy Ferencz e tekintetben nem mondható kivételnek. Emlékeink erőszakos és gőgös főurnak tüntetik föl. Erre különösen a váradi béke előtti kor volt alkalmas.

II.

Zápolya János halála nagy fordúlatot idézett elő; mert jólehet a békepontok egyike úgy hangzott, hogy János halála után az ország minden kapcsolt részeivel együtt Ferdinándra szálland, mégis a Zápolyapárt főemberei, s ezek között Patócsy Ferencz is,

[1]) A nagyváradi béke, Károlyi Árp. 89. l.

kölcsönös hitlevél által kötelezték magokat arra, hogy hűségesek lesznek Izabella királynéhoz és annak csecsemő gyermekéhez: János Zsigmondhoz. Meg is tették a kellő lépéseket arra nézve, hogy háborítlanúl vegyék át a megboldogúlt János király birodalmát.

Patócsynak lehetetlen volt nem éreznie, hogy Ferdinánd királylyal meg fog gyülni bajuk; mert az a váradi béke értelmében igényt tartott nemcsak az egész Magyarországra, hanem Erdélynek birtokára is. Rosz előjelt látott a Majláth-féle pártütésben és a török mozgolódásaiban is. Azért nagy gondot fordított Gyula várának megerősítésére és élelemmel való ellátására. Gondja volt rá, hogy Világos vára is, mely szintén az övé volt, jó állapotban legyen. Azután sietett a Rákos mezejére, hol szeptember közepén a gyermek János Zsigmondot királylyá választották, s nagykorúságáig a főhatalom élére anyját, Petrovics Pétert, Török Bálintot, Frater Györgyöt és őt magát is megválasztották. Ez az új tiszt új gondot okozott Patócsynak.

Alig hogy a királyválasztás nevezetes ténye megtörtént, megérkezett a hír, hogy Ferdinánd király hadait összeszedve, Buda ellen indúlt; s egyuttal nagy követséget küldött Erdélybe a rendekhez, intvén őket, hogy a törökök biztatásainak ne higyjenek; bizzanak Károly császárban, a kereszténység védőjében, és ennek pártfogásában. Ezzel sikerült a különben is meglevő zavart és meghasonlást még nagyobbá tenni. Erdélynek déli része jobbára Ferdinándhoz szított, míg az éjszaki rész Izabellához hű maradt. Patóchy a maga hatáskörében mindent megtett arra nézve, hogy barátjai el ne pártoljanak Izabellától, aki a szomszéd Lippa várában várta az események további folyását. Másfelől Petrovics és Frater György figyelmeztették az erdélyieket, hogy a török szultán el van határozva Erdélyt nem engedni másnak kezére juttatni; komoly szándéka és akarata lévén, hogy János fia birja azt.

Ezzel a fejetlenség némileg szűnni kezdett Erdélyben. A rendek hűséget igértek János Zsigmondnak; mindazáltal féltek a török császár önkényétől és katonaságának garázdálkodásaitól.

Az egymás után gyorsan változó események a kedélyhangúlatok gyors változását idézték elő a zaklatott lakosságban. Az a hír, hogy Buda a török kezére jutott, nagy aggodalomba ejtette Izabella híveit. Erdély forrongott. A kedélyek lecsillapítása tekintetéből Izabella november derekán Patóchy és más főurak kíséretében Lippáról Erdélybe ment. Országgyűlést tartott Meggyesen decz. 26-án, és Tordán 1542. jan. 10-kén. De hogyan birta volna megnyugtatni másoknak kedélyét, mikor ő maga is remegett jövőjéért, különösen Buda elvétele óta!

Ily körülmények között jónak látta megkezdeni Ferdinánd
ályval az alkudozást a váradi béke pontjainak végrehajtása felett.
alkudozásban megbízottai voltak leghívebb tanácsosai: Fráter
örgy, Petrovics, Statilio püspök és Patócsy. Az alkudozások
zleteiről kevés adatunk lévén, nem mondhatjuk meg, mi része
t benne Patócsy Ferenczuek. De az bizonyos, hogy Ferencz
abellának továbbra is hű követője maradt.

Amig Izabella királyné Dévára költözék, s aggódva ringatá
onytalan jövőnek kitett gyermeke bölcsejét: addig Ferdinánd
zélyt eszközölt ki a speieri birodalmi gyűléstől, a török ellen, s
el természetesen Izabella pártja ellen is. Fráter György ily
lyzetben komolyabban kezdé sürgetni a kiegyezést, mint eddig.
királynéval aug. 6-án országgyűlést hirdettetett az erdélyi ren-
nek Kolosvárra, hogy a kiegyezést azokkal is elfogadtassa.
tócsy már ekkor nem volt teljesen egyértelemben Fráter
örgygyel; gyanakodott reá, hogy tanácsai által voltaképpen
rdinánd ügyét akarja előmozditani, mi természetesen a Zápolya
rt és Erdély hátrányára fogna szolgálni. De nem titkolhatta el
beli aggodalmát sem, hogy ha Ferdinánd a német birodalmi
dsereggel fogja legyőzni Izabella híveit, akkor összes javai
zélybe fognak jutni, Gyula, Világos és Bethlen várai idegen
onasággal megrakatni, s ezzel vége lesz az ő tekintélyének és
talmának az alvidéken. Az okosság kivánta tehát, hogy ezúttal
opponáljon, hanem oly feltételek kikötését mozditsa elő, melyek
etőleg biztosítsák a magyarországi és erdélyi birtokos főurak
dekeit.

A Kolozsvárt összejött rendek elfogadták a kiegyezés ügyét.
e kikötötték, hogy Ferdinánd jobban gondoskodjék Izabelláról
kiskorú gyermekéről, mint eddig; továbbá, hogy Magyarország
Erdély jogait és kiváltságait tartsa meg; hogy védje meg az
országot, és úgy tekintse a rendeket, mint akik önkényt választot-
k urokká, fejőkké és királyokká; hogy a főhivatalnokokat hazaiak
ából válassza; hogy erdélyi püspökké alkalmas egyént tegyen;
gy Petrovichot Temes melletti váraiért oly uradalmakkal kár-
tolja, melyek a királyné birtokaihoz közel esnek; hogy Patócsy
rencz a gyulai és a világosi várak birtokaiban hagyassék.
b.[1]) Látjuk tehát, hogy az országgyűlés nem feledkezett meg
tócsy érdekeiről sem; a kérdés csak az volt, elfogadja és meg-
rtja-e Ferdinánd e feltételeket? Nem fog-e majd boszút akarni
lani azokon, akik eddig oly sok bajt okoztak neki a Zápolya-
rthoz való makacs ragaszkodásukkal?

[1]) Szilágyi Sándor Erd. országgyülések Emlékei I. 130—132. l.

Patócsy nyugtalansága még nagyobbá lett akkor, mikor látta, hogy a kétszínű Fráter György a kolosvári országgyűlés végét sem várva be, Magyarországba sietett, hogy a királyné birtokában levő nyolcz vármegye, u. m: Bihar, Temes, Zaránd, Arad, Békés, Csanád, Csongrád és Külső-Szolnok rendeit a Váradon tartandó országgyűlésre összehivja. Erdély határozatai ezen vármegyék rendeit is arra hangolták, hogy Ferdinándnak meghódoljanak. Nem rendelkezünk ugyan részletes adatokkal ezen részleges magyar országgyűlés lefolyásáról; de a következmények világosan mutatják, hogy Patócsy és más magyar főurak várairól itt is szó volt, hogy Gyula és Világos várak birtoklása továbbra is kiköttetett Patócsy részére. A gyűlés határozatait az erdélyiekkel együtt küldöttség vitte fel az éppen akkor Nürnbergben tartózkodó Ferdinándnak.

Ferdinánd október 1-jén adta ki válaszát a követeknek. De nyilatkozataiban nagyon is óvatos volt. Minden határozott igéret tételétől tartózkodott, kivéve azt, hogy Fráter Györgynek teljes bocsánatot biztosít. Már ez magában véve is elegendő volt arra, hogy Patócsy ellenszenve növekedjék a barát iránt, aki a főhatalmat teljesen kezébe ragadni látszott. A fentebbi válasz ötödik pontjában Patócsy Ferencz váraira vonatkozólag nagyon is kitérőleg és homályosan nyilatkozik. Ferdinánd ugyanis csak annyit mond, hogy e várakra, t. i. Gyulára és Világosra nézve alkudozásokba fog bocsátkozni, és lehetőleg azon lesz, hogy Patócsy akarata teljesedjék. Ezen két vár értéke százezer forintra becsültetett, ami akkori időben roppant nagy összeg volt. Ferdinánd sokalta ezt, de határozott igéretet az összegre nézve sem tett, mert tanácsosai előre figyelmeztették, hogy ez ügyben vigyázó legyen, és ne igérjen sokat. Az alkudozás elhúzódott s a végválasz is csak az volt, hogy ő felsége »servitoribus illius (Patóchi) iam particulariter respondit.«

Amíg ez alkudozás folyt, a török szultán nagy fölháborodással vette a hírt, hogy Erdély és a magyarországi vármegyék meghódoltak Ferdinándnak. Azonnal megindította hadait Erdély, illetőleg Ferdinánd ellen. A Németországból küldött segélyhad Joachim Brandenburgi őrgróf vezérlete alatt, nem igen volt képes megerősíteni a rendek szivében a Ferdinándhoz való bizodalmat. Pest alatt csúfosan megveretvén, visszavonúlt. Ez óriási zavart idézett elő. A Zápolyapárti urak, kik már meghódoltak volt Ferdinándnak, elvesztették fejöket. Patócsy a királyné közelében maradt. Fráter György a megrémült Erdélybe sietett, hol nemcsak a török, de a moldvai vajda serege is pusztított. Most már semmit sem akart tudni Ferdinándról és a vele kötött szerződésről. Ezt Patócsy rosz néven vette neki, és keményen kikelt eljá-

rása ellen. melylyel a királynét igen kellemetlen helyzetbe hozta. De a királyné ki akart vele békülni, és a zajongó s már-már külön önálló intézkedéseket tevő rendek megnyugtatása céljából Patócsyt és Kállayt küldötte Tordára. A veszély nagysága és az események bizonytalansága egyiránt azt javasolták, hogy a barátot tapintatos eljárásukkal inkább megnyerjék, mint elkedvetlenítsék.

Hosszas tanácskozásokra idő sem lévén, abban állapodtak meg, hogy mivel Ferdinánd még tett igéreteiben nem volt határozott, a hadi téren pedig gyengének bizonyúlt be, tehát nincs más mód, mint közös erővel a királyné ügyét karolni fel. Az erdélyi rendek köszönetet mondottak Izabellának, hogy e veszély idején Patócsyt és Kállayt hozzájok küldötte és egy akarattal kijelentették, hogy fiát: János Zsigmondot ismerik el fejedelmöknek; Ferdinándot pedig megkérik: hagyja őket magokra.

Izabellának nagy oka volt haragudnia Fráter Györgyre, aki az alkudozások alatt tovább ment, mint a mennyire fel volt hatalmazva; de Patócsy tanácsára, a helyzet aggasztó volta miatt, megbocsátott neki, és hajlandónak nyilatkozott arra, hogy Gyalubán elfogadja. A kibékülés Patócsy Ferencz és Liessiecki lengyel követ jelenlétében történt meg decz. 27-kén. Patócsy már előbb elmondván nézetét, a barát a királyné előtt állva hűséget fogadott, és midőn a lengyel követ, »mintha atyjuk lett volna«, összetette kezöket, a királyné kegyességet; a barát szeretetet, engedelmességet és őszinteséget fogadott.

Zsilinszky Mihály.

ERDÉLY FŐISPÁNJAI.

(1540—1711.)

VIII.

Dobokamegye főispánjai.

Magyar-Köblösi Theke Lukács.

Theke Lukács, Balázs fia.

Hodor szerint [1]) Doboka vármegye főispánja 1540—1547. Azután Szolnok megye főispánságát kapja, és 1579-ben halt meg. Neje Barcsay Magda.

Fiai: Theke Ferencz és György.

Alsó-Balásfalvi Cserényi István.

Cserényi István Doboka vármegye főispánja 1540—1566. Tanácsos is volt. A szász nemzeti universitás 1565-ki jegyzőkönyvében, melyben be vannak vezetve adományok, melyeket az országgyűlésen a fejedelemnek és egy-egy főurnak kiosztottak. Cserényi is az adományozottak közt áll ekként: »auff das er uns wider dem Adell in unserm rechtlich processe beiständig sein wollt.« [2])

Egy Cserényi István özvegye 1580-ban Gerendi Erzsébet.

Tótöri Tóthöry Balás.

Tóthőry Balás, hogy János fia, kitetszik egy 1573-beli adatból. [3])

Doboka megyének főispánja 1548—1578.

Teke Anna alkalmasint az ő neje. Irják, hogy Kecsethy Magda is az ő neje volt.

---

[1]) *Doboka vármegye Ismertetése.*

[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml. II. k.*

[3]) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XI. k.*

Apa-nagyfalvi Apaffy Gergely.

(Lásd Küküllőmegye.)

Hodor nem hozta fel a főispánok sorában, mert szerinte a gye irományai nem szólanak róla, de felemlíti, hogy az ebes- vi kastélyon, melynek építtetőjeül őt tartják, egy felirat van, lyen az 1552-ik évvel egybekötve ezen Apaffi mint Doboka gye főispánja áll. De ezuttal fel kell itt említenem azt is, hogy vári László [1]) az ebesfalvi kastélyról írja: »Bethlen Gergely. bokai főispán építtetê, s a következő évben Apaffi Gergelyre szament«, s így szerínte *Bethlen Gergely*, Balás fia, (kinek első je Nyujtody Erzsébet, második Kállay Orsolya) a főispán.

Losonczi Bánffy Farkas.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Bánffy Farkas, István fia.

Hodor Doboka megye főispánjai közt egy Bánffy Farkast onczidai« előnévvel felmutat 1566—1578-ig, és egy »zentelki« nevût 1580—1587-ig szereplőt. Nézetem szerint az 1566-iki spán, ki ekkor már consiliarius is, egyszemély a zentelki előne- vel, és nemcsak 1587-ig, hanem azután is, haláláig viselte e gye főispánságát. Van oklevél, mely a főispánsággal és consi- riussággal felruházott Bánffy Farkast 1578. julius 10-ikén telki előnévvel is mutatja, [2]) és egynehány levél is bizonyítja. gy főispán 1587 után is.

Báthory Kristóf őt 1580. jul. 4-én az udvarhelyi vár kapi- tányává és udvarhelyszéki királybíróvá tette és látjuk 1583-ban szersmind Csík, Gyergyó és Kászon székek királybírájának is. óbbi tisztsége 1583. május havában szűnik meg, mint Báthory ván máj. 9-ki leveléből kitetszik. [3]) Ez évben válik meg többi kely tisztségeitől is; ez évi szeptemberben kelt levél szerint: Magnificus Wolfgangus Bánffy Losonczi, alias capitaneus arcis strae Udvarhely.«

Ezután csak Doboka megye főispánja, és mint consiliarius repel. 1591-ben halhatott el. Gyermekeit mint árvákat említi egy 1592. junius 21-én kelt oklevél. [4])

Neje Bethlen Klára. [5])

---

[1]) *Erdély Építészeti Emlékei.*

[2]) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XII. k.*

[3]) *Erd. országgy. Eml. III. k.*

[4]) *Jos. Com. Kemény Dipl. Tr.*

[5]) E nejét hűtlenségéért megölette 1589-ben, fejét véteté Bonczidán.

Ördögkeresztúri és Nagyeskülöi Eördögh János.

Eördög János, Péter fia.

1578—1588. Doboka vármegye főispánja és tanácsos. Meghalt 1588-ban. Neje, Tegzes Anna, 1589-ben mint özvegy és ördögkeresztúri birtokos jő elő, életben volt 1597-ben is.

Somkereki Erdélyi Miklós.

Erdélyi Miklós, Miklós fia.

Főispánja Dobokamegyének a jegyzőkönyv felmutatása szerint 1588—1591. Consiliarius is. Egy 1592-beli oklevél kivonatja, melyben két fia, Ferencz és János van felhozva, őt életben levőnek sejteti, és ha nem más Miklósra vonatkozó a kivonat, még életében vált meg főispánságától. Hajlandóbb vagyok hinni, hogy 1592-ben halt el, és ekkor szűnt meg főispánsága is.

Lónai Kendi Sándor.

(Lásd Belső-Szolnokmegye.)

Kendi Sándor, Mihály és Szilvási Sófia fia.

Szapolyai János Zsigmond idejében mint e vajda titkára jő elő 1565-ben. Báthori István gyakori követe és alatta consilarius s ha jól emlékszem 1578-nál előbb hozza fel oklevél mint Belső-Szolnokmegye főispánját, miként 1590-ig találjuk levelekben. 1583-ban a három kormányzó egyikévé neveztetett ki. Doboka megye főispánjai sorában 1591—1594-ig áll. A jeles államférfit, kitűnő szónokot, és a törökszövetség fentartásának főharczosát Báthory Zsigmond Kolozsvártt 1594. aug. 30-ikán kivégeztette.

Első neje: Pathócsy Kata, második Almádi Anna, harmadik: Súki Kata, ki özvegyen maradt hátra.

Köblösi Theke György.

Theke György, Theke Lukács fia.

Ez koppáni Márgai István özvegyét, Kemény Borbárát, vette nőül, kivel már 1590-ben látjuk.

Hodor nem hozta fel a főispánok sorában, sem társát Harinai Farkas Miklóst. Hihető, hogy 1594. augusztus után őt nevezték ki az akkor megürült főispáni székre, kit főispánnak 1596-ban márczius 26-án kelt oklevél mutat fel.[1] Hogy Kendi Sándort, Kendi István, a notázott Sándor fia, követte volna a

[1] *Jos. Com. Kemény. Dipl. Tr. App. XIV. sz.*

ispánságban, az valószínűséggel nem bír. Báthory András feje-
lem idejében Theke mint főispán nem szerepel.

Harinai Farkas Miklós.

Harinai Farkas Miklós, Erdély egyik legrégibb fényes csa-
jának ivadéka.

A Békés Gáspár pártján találjuk. Békés 1475-ben való legyő-
se után elmenekül, később kegyelmet nyer. Az 1587-ik évben,
következőkben a fejedelmi udvarban tiszti szolgálatban látjuk,
ó tartására udvartól jár fizetése. Doboka megye főispánságával
ázták fel ezután, miről Hodornak nem volt tudomása. 1596.
rczius 26-án kelt oklevél,[1] meg későbbi adatok mutatják ily
őségben. Báthory Zsigmond aug. 31-ben Doboka megyének írt
deletében ez áll: »Bocsátók Harinnay Miklóst mi dobokavár-
gyei főispányunkot, mind az magunk az urak és nemesség és
zászság jószágában való dobokavármegyebeli falunkra, és az
osokra, hogy mindenönnen mindgyárást az mi táborunk után
denféle eligendő élést indítsanak és szolgáltassanak táborunk
ségére.«[2] Báthory Zsigmond neki 1597-ben harinai, s nehány
s, eddig csak fiut illető birtokára uj adománylevelet ad, és
kat a fiumaradék kihaltával a leányágra is kiterjeszti. Báthory
dre alatt is főispánkodik és ekkor iklódi Tholdalagi Ferencz a
sa,[3] szerepel 1600-ban is.[4] Ez évben Erdély tanácsosai azon
elemmel járúltak a császárhoz, hogy »Farkas Miklósnak, ki a
bb való esztendőkben (1575) ő felsége hűsége mellett jószágai-
megfosztatott«, az elvesztett javakkal egyenértékűeket ado-
nyozzon. A Báthori Zsigmond részén állott 1601-ben és
02-ben; ez év tavaszán egyike azoknak, kiket Báthory Bastá-
Szathmárra kezesekül küldött. Ezután alkalmasint lemon-
t főispáni tisztségéről, talán azok egyike, kikről a Basta alatt
02. decemberben tartott országgyűlés egyik törvényczikke
si: »mivelhogy penig az vármegye ispán uraim némelyek tisz-
et resignálták stb.«; azok közé, kikről a törvényczikk azt
nlja: »némely penig az változásokban el is holtanak közülök«,
nlni nem merem, mert egyik történetirónk felhoz egy Farkas
klóst, ki 1605-ben Meggyesnél mint csapatvezér harczol Bocs-
fejedelem érdekében, kit mindazonáltal más személynek vélek.
lán nem is csalódom.

---

[1]) Ugyanott.
[2]) *Tört. Tár.* 1885. évf. 75. l.
[3]) Ugyanott.
[4]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k.

Iklódi Tholdalagi Ferencz.

Tholdalagi Ferencz, András fia.

Iklódon volt részbirtoka és lakhelye, itt leljük 1588 körül. 1596 után kapta a megye főispánságát, kit ekként felemlítve nem látunk Hodos munkájában. Báthory Endre 1599. jul. 6-án Kolozsvárról, hozzá és társaihoz, mint Dobokamegye főispánjaihoz intézi azon rendeletet, hogy a gyekei Wesselényi Gáspártól hadi szükségekre kölcsön vett összeget »az jövendő gyülésben első felvetendő adóból« fizesse meg.[1]) Részt vett ez évben a Mihály oláh vajda elleni ütközetben Sellenberknél és itt esett el oct. 20-án.[2])

Czegei Wass Ferencz.

Wass Ferencz, György és somkereki Erdélyi Kata fia.

Atyját 1594-ben Báthory Zsigmond notáztatta, mindazonáltal Ferencz már 1596 elején Báthory személye körül tartózkodik s e fejedelem kegyét bírja. Báthorynak főasztalnokja lőn, így látjuk 1599-ben, midőn az elpártolt Palásti György vasasszulrási birtokát adományozza Báthory neki. A főispánságban utóda Tholdalaginak: az erdélyi tanácsurak és nemességnek a tordai táborból 1600. szept. 7-kén kelt egyik oklevelében neve Dobokamegye főispáni czímével kapcsolva áll.[3]) Báthory harmadszori fejedelemségében is híve Báthorynak; Marietti jezsuitával, Bogáthy Miklóssal ő is volt küldve 1602 tavaszán Bastához Szatmárra egyezkedés végett és Báthory részéről titkos megbízással is. Midőn ez évben Báthory elhagyta Erdélyt s kiindult Csehországba, a kisérő főurak egyike, és ez alkalommal Trencsénben, valamint társai úgy az ő élete is veszélyben forgott: társaival együtt állhatatlansággal vádolta Báthoryt, mi elárultatván Báthorynak, ez Wass Ferenczet is megöletni akarta, s csak Kamuthy Balás mentő meg életét erélyes fellépésével. Ez időben még nem volt házas, ezután vette nőül Bogáthy Druzsiannát, Bogáthy Boldizsár és homoródszentpáli Kornis Margith leányát, Barcsay András özvegyét. Megjelent a maros-szeredai gyülésen 1605. febr. 21-kén s ottan Bocskay fejedelemmé választása mellett nyilatkozik. Bocskay híve ő s midőn ez évben a németek Szamos-Újvárt feladák, a Gyulaffy László fővezér által oda küldött birtosok egyike, és a kivonult német seregnek Váradig kisérője. Halála ezután nem sokára bekövetkezett, mert ugy látszik 1606-ban halt el.

---

[1]) *Tört. Tár. 1885. évf. 77. l.*

[2]) *Wolfg. Bethlen Hist. IV. k. 422. l.*

[3]) *Magy. Tört. Tár. XVIII. k. 33. l.*

Viczei Mindszenthi Benedek.

Mindszenthi Benedek, Ferencz és Horváth Anna fia. Magyarországról jött be Erdélybe, és itt birtokokat és tisztségeket nyert. [1])

Anyjával és János nevű testvérével együtt Marosszékben. ...bad nevű helységben kapott Báthorytól birtokot. [2])

1583. nyarán kelt oklevél szerint Báthory Zsigmondnak ...ne familiarisa. 1590-ben már fődézsmaárendator; 1591. május ...én kelt levél szerint bejáró és fődézsmaárendator. Ez évben ...t Udvarhely vára kapitánya [3]) és egyszersmind udvarhelyszéki ...álybiró, és a következő évben egyszersmind a székely sókamara ...ánja. Az elésorolt tisztségeket bírva, 1595-ben Báthory Zsig...nd megbízta, hogy szentpáli Kornis Farkassal és Bogáthi ...ldizsárral gyüjtse táborba a székelyeket s azokkal vonuljon ...Oláhországba. 1598-ban azon kisérő testületben találjuk, mely ...thory Zsigmondot április 15-kén Görgényből Opuliába kisérte. ...időben már consiliarius, de valószínűleg elébb és nem ez évben ...azzá. Az 1599-ki sellenbergi ütközetben, Báthory András ...tt, Mihály vajda ellen lovas csapatot vezetett. Léczfalván ...00-ban, az itteni országgyülésen, mint tanácsúr, jelen volt. ...1602-ik évben, midőn Basta elfoglalta Beszterczét, e városba ...t szorúlva betegen, és midőn Báthory Zsigmond a várost meg...ásra szólitá fel, egyike azoknak, kik a várost megadásra ösztö...zték. Midőn ugyanez évben Báthory odahagyva Fejérvárt, ...vára ment: Mindszenthi is azok egyike, kikre Báthory Fejér...r oltalmát hagyta. Ez évben (jun. 28-kán) péterházi vett bir...ára királyi jogát adja Báthory. 1603-ban tagja azon követ...nek, melyet a gyulafejérvári országgyülés Rudolf császárhoz ...ldött Erdély hódolatát megvinni, ekkor sokáig tartózkodott ...ságában. 1604-ben, a német uralom alatt, a császári biztosok ...llé kinevezett három magyar tanácsos egyike, eszerint az ez ...beni kormánytanács tagja. Ez év végén, mint egy deczember ...-ki leveléből kitetszik, a császári biztosok őt tették Udvarhely...k és Marosszék generalis kapitányává. A Petelén 1605. január ...ban az ország sorsáról való tanácskozás végett összejött főurak

---

[1]) *Wolfg. Bethlen Hist. III. k. 596. l.* Nagy Ivánnál *(X. k.)* tévesen ...kely eredetünek van felmutatva a Mindszenthi család. E család ősei ...ül János és testvérei, Mátyás király idejében rövid ideig Doboka ...gyében birtokosok voltak; Mátyás király egy pártos javait adomá...ozta nekik 1467-ben.

[2]) Benkő Károly, *Marosszk.*

[3]) *Tört. Tár 1880, évf.*

gyülésén jelen volt. És február 21-kén a Maros-Szeredán tartott országgyűlésen is megjelent, s ott Bocskay mellett nyilatkozott. Doboka megye főispánságában ő lehetett Harinai utóda.

Bocskay fejedelem uralkodása alatt mint Doboka megye főispánja és consiliarius szerepel, ekként Rákóczi és Báthory alatt is; mint főispán írja alá 1610. szept. 6-án a II. Mátyás és Báthory Gábor közti egyességet megerősítő oklevelet.[1])

Rendes lakhelye Doboka megyében Vicze, melyet hogy nem Báthory Gábor adományozott neki, kitetszik abból, hogy e birtok 1603-ban már kezén van.[2]) Báthorytól talán uj adománylevelet nyerhetett, és ez alkalommal nejének: Losonczi Bánffy Annának is adományozta azt e fejedelem.

Meghalt 1610-ben, szeptemberben vagy októberben.

Gyermekei Gábor és Krisztina.

Lónai Kendi István.

Kendi István, Kendi Sándor fia, nézetem szerint Pathócsy Katától, nem Súky Katától.

Atyjának az 1594-beli notáztatásakor elvesztett lónai birtokát 1600. octoberben visszakapja a Léczfalván tartott országgyűlés által, a törvényczikk szerint: »végeztük, hogy a mi fiskus kezénél és arbitriumában vagyon, a kárt vallott személyeknek e regni gratia adassék meg jószága, ugy mint Kendi Sándor fiának Istvánnak, Lona cum pertinentiis, a mint Mihály vajdától megmaradt.« A Báthory Zsigmond pártján állva, 1602. elején a bethleni várba, mely egy rokon birtoka ekkor[3]), vonta meg magát a Basta serge elől, s minekelőtte azt Basta ostromoltatta, huzódott ki abból. Róla irják, hogy a midőn Székely Mózes 1603. nyarán Rhédey Ferenczet sereggel Kaplyonhoz küldötte, hol Bastának a Kornis Boldizsár vezérlete alatt egy tábora állott, a kaplyoni tábornak Kendi István is — »juvenis praeclarus et summo loco natus« — egyik vezére és az éjjel meglepett és szétvert táborból szökéssel menekűlhetett. Nem lehetetlen, hogy éppen ő volt ekkor Basta részén, nem ama Kendi István, ki kendi Kendi

[1]) Hodor, *Doboka vármegye Esmért.* — *Tört. Tár 1879. évf.* — *Erd. orsz. Eml. VI. k.*

[2]) *Erd. Orsz. Eml. V. k. 225. l.*

[3]) Bethlen Farkas történetiró a bethleni várt a nem rég elholt Csáky István tulajdonának mondja, és annak özvegye, ki ekkor a várban tartózkodott Kendivel, rokona Kendinek, ellenben Somogyi Ambrus nem Csákyt, hanem Tahi Istvánt mondja a vár tulajdonosának, s ennek özvegye tartózkodott a várban. Megjegyzendő, hogy 1602-ben mind a két Csáky István még életben volt.

or fia, de azután Székely Mózes mellett látjuk harczolni, fog-
n is esik, azonban Basta megkegyelmez neki. A német kor-
nak sogorával farmosi Ghiczy Péterrel 1604-ben kölcsönt is
t, melyért Bonyhának felét kötötte le zálogúl a kormány.
kay felléptekor mint e fejedelem egyik hadvezére működött
lyben 1605-ben s e fejedelem alatt lett Doboka megye
ánja és consiliarius, és ily minőségben volt az 1606-ban
is és májusban Kassán tartott országgyűlésben az Erdély
ről küldött követek egyike. Bocskay halála után Rákóczy
mond ellen dolgozott, azonban nem sokára megtér, mint
óczi Haller Gáborhoz és Petki Jánoshoz irt levelei e nyilat-
taiból látszik: »Kendi János megadta magát, itt vagyon«, —
ndi uram közinkben jött nem kicsin arcza pirúlással, meg-
a magát.« A fejedelem alatt is consiliarius és főispán. Bá-
y Gábor trónra léptekor Petki János lemondván a cancellár-
ól, Kendi lett az ország cancellára. Báthory neki az ő s atyja
rálataiért 1609. április 26-án Szamosujvárt adományozta. Az
)-ik év elején Magyarországon nőül vette Csapy Susánnát,
óczy Zsigmond mostoha leányát. Irják, hogy ekkori künléte
már értekezleteket tartott a katholikus párt főuraival
hory megbuktatására. Ez évben Kornis Boldizsárral egy
esküvés feje Báthory ellen, többekkel összeesküvén, a széki
nylet után márczius-ban kiszökik Magyarországra, Kassára,
ával vivén az ország pecsétjét. Báthory notáztatta, jószágait
zti, el a bethleni várt, el Szamosujvárt is. Száműzetése alatt
szártól nyugdíjat nyert, melyet a szepesi kamara fizetett.
)-ben Forgách Zsigmonddal szövetkezett, és azalatt hogy
gách Erdélyben volt táborával, Kendi lengyel zsoldos hadat
tt magával és egyesült Forgách seregével. Bethlen Gábor
kodása kezdetén, már 1613. decemberben a szász universitás
éséből Bethlentől kegyelmet kértek számára, és 1614-ben az
ággyülés a nóta alól felmenti. Tanácsosi állását visszakapja,
ri szolgálatra is kötelezte magát és Bethlentől ötven lóra
tt fizetést. Midőn ez év márczius havában saját ügyeiben
yarországra kimenendő vala, mint meghitt emberét bizta meg
ügygyel Dóczy Andráshoz, de már ez év végén hűtlennek lát-
Bethlenhez; mit a fejedelem 1615. jan. 2-án Thurzó György-
írt levele e sorai mutatják: »igen bizonyoson kezdék meg-
i, hogy az elmúlt napokban Kendy István ő felségéhez csak
án felmenvén, oly dolgokot vitt véghöz, hogy Raduly vajdát
t fenn Havasalföldére haddal készítenék, itt alatt is több
plicessivel, az eloszlott hajdúságot is ujólag ismét gyüjtenék.«
nyező lett a Bethlen Gábor megbuktatására intézett támа-
an; a Homonnay György részére, kinek a bécsi udvar némi

reményt nyujtott az erdélyi fejedelemségre, hadakat toborzott, hadakat csábított át az ő részére; Magyarországról, hol Parnón volt lakfészke, beküldve embereit Erdélybe, itt pártot csinálni mesterkedett; a török portára is jártatta szolgáit. Mineknttánn Bethlen legyőzte a Homonnay-pártot, Kendinek, kinek a bécsi udvar által megbüntetését követelte volt, megkegyelmezést igért, ha hűségre tér. Ő künn maradt Magyarországon, és itt 1617 nyarán nőül akarta venni Károlyi Kata leányát, Bánffy Susánnát, Rhédey Ferencz mostohaleányát, mely házasság Bethlennek nem igen tetszett. Bethlen írja róla: »az bizonyos dolog, hogy nagy nemzet, maga okos és jó deák, melylyel ha jól akar élni, elömenetelre való virtus mindenik benne« és más sorokban írja, hogy e házassággal azt keresi, hogy »atyafiságunkban férkeszhetnék«; továbbá Bethlen félt, hogy Kendi a leányt pápistává teszi, meg igen fiatalnak is tartotta a leányt. E házasságügyben írt levelekben gyakran fordúl elő Kendi proscriptiója, holott fönt láttuk, hogy a meggyesi országgyülés eltörlötte a Kendi számüzetésére vonatkozó törvényt, és különös, hogy éppen ezen meggyesi articulusról, mint teljesedésbe nem mentről, szól Bethlen, midőn a házasságba való beleegyezéséhez hozzá köti: »ha Kendi magát megtisztíthatná az rút hírbűl, melyben torkig ül, az országgal deleáltathatná articulusban inserált proscriptióját, melyet ön Meggyesen celebrált első gyülésünkben végben nem tudék vinni.« Róla Bethlen egyik levelében azt írja: »én reám Kendi méltán nem panaszolkodhatik, mert ha bejött volna hozzám assecuratiomra, satisfaciált volna császárral való transactionknak, az articulusnak (magnificus Stephanus Kendi principem Transylvaniae requirat debito more de statu suo), mely azt kivánja, hogy bejőjön, ellenem való vétkit megismervén, megkövetvén, gratiát impetráljon; eddig külömb állapotja lehetett volna. De ez eddig mindenkor csak azt kereste, hogy jószágát oda ki birhassa, de magát ne subjiciálja az erdélyi fejedelemségnek; ez az oka, hogy jó válasza nem lehetett ez ideig.« Egy-két héttel később (aug. 1.) írt levelében meg ezt írja: »Proscriptiójának tisztességesen való eltörlését és becsületinek helyre állását, isten velem levén, véghez tudom vinni egy gyülésben.« Bethlen ekkor arra is nyujtott kilátást, hogy Lonát, Kodort, a két Zsukot, melyek ekkor nénje, Kendi Krisztina birtokában voltak, vissza fogja kapni. Kendi István e házassága nem jött létre, hanem 1618. május 9-kén Boldogkőváraljan nőül vette Palocsai Horváth Annát, György leányát, Báthory Gábor fejedelem özvegyét; »eleget csudálák ezt az emberek — írja Laczkó [1]) — hogy Kendi István Báthory Gábornak árúlója

[1]) Gr. Mikó, *Erd. Tört. Adat. III. k.*

t, és halála után a felesége mégis hozzája mene.« Kendi érint-
ésbe kezdé magát tenni Bethlen Gáborral. 1619-ben parnói
zágából levél utján folyamodott a fejedelemhez, kitől hogy mily
aszt nyert. Dóczy Andráshoz május 11-kén Parnóból írt saját
ele e sorai mondják: »az válasz ez, hogy ez jövő hónak eleire
thmárra menjek, és ott vagy cancellariusa levén, vagy más
bere az fejedelemnek, ha conveniálhatnak jószágocskánkrúl,
veniálnak.« [1]) Hogy az egyezkedésnek mi volt eredménye, nem
ljuk, egy egykorú író [2]) felhozza, hogy Bethlennek Kassán léte
tt, tehát szeptemberben, Kendi meg egynehányan kegyelmet
nyörögtek és a catholica vallást is elhagyták, azonban Szalay
ező történetírónk szerint Kendi azok közt áll, kikre 1620.
már hóban a pozsonyi országgyűlés kimondta, hogy a jövő
országgyűlés örökre száműzni fogja. Erdélyben nem is látjuk
bé nyomát, jószágait is más kezeken találjuk. Állitólag 1628.
rűl holt meg, tehát közel azon időhöz, mikor Bethlen Gábor is
gholt.

Dersi Petki János.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Petki János, Petki Mihály és Daczó Margit fia.

Született 1572-ben, Sárospatakon tanult 1584. és a követ-
ő évben, hol az ide közel lakó rokona s keresztatyja breberi
lith István felügyelete alatt állott. Ezután Báthory Boldizsár
arába kerül, mint ennek aulae familiarisát mutatja egy 1590-beli
ól, s hihetőleg a Báthory kivégeztetéseig szolgál ottan. Később
jedelmi udvarnál nyert szolgálatot. Mária Krisztierna 1598.
ius 23-án, mint aulae familiarisának rendeli, hogy »annyi számú
ággal, az mennyire innet udvartúl fizetésed jár, minden okve-
len jószerrel Szászsebes táján Lankereknél táborba szálj.«
zt vett Báthory András fejedelem alatt a sellenberki szeren-
tlen harczban is, honnan Görgény felé menekűlt apósával,
orodszentpáli Kornis Farkassal, kinek Kata nevű leányát
ta nőül. 1600-ban Segesvártt azon sors érte volna őt, mint a
ki sógorsági viszonyban állott bögözi Farkas Ferenczet, vagy
dig fogságba kerül ipjával, ha hirtelen futással nem menekül.
kor Mihály oláh vajda magának foglalta le javait.

Petki tagja azon követségnek, melyet a kolozsvári ország-
lés 1601. elején a Báthory Zsigmond visszahozására Moldovába
dott, s mely követség Báthoryt Erdélybe bekisérte. Báthorynak

[1]) *Tört. Tár 1885. évf. 162. l.*
[2]) *Tört. Tár 1879. évf. 231. l.*

is követje volt ez év őszén, kit titkos megbizatással Lengyelországba küldött. Ez időben kincstárnok, ily czimmel látjuk mint 1602. kezdetén, mind juliusban, Báthory Zsigmondnak Erdélyből kimenetele előtt nehány nappal kelt oklevélben. Ez évben Báthory részéről Prágában is járt követségben, majd Báthorynak kimenetele után tagja azon követségnek, melyet 1603 elején a gyulafejérvári országgyűlés avégett küldött Rudolf császárhoz, hogy Erdély hódolatát megvigye, mely követséggel több hónapot tartózkodott Prágában. Ekkor ő alkalmasint a mult év második szakától fogva Udvarhelyszéknek tisztje is, kapitánya vagy királybirája; saját leveléből, melyet dersi birtokából deczember hóban irt, tetszik ki, hol ezt irja: »én tőlem senki ezt az tisztet el nem vette, sem árulóságom miá el nem vesztöttem, sem Basta uram ő nagysága el nem vette, melybe maga ezelőtt confirmált, sem ő felsége engem semmi dignitásomban nem spoliált, sőt Barnitius által incrementumot kegyelmességgel minden állapotomban igére ő felsége.« Hogy nem tartozott a sógora Székely Mózes pártjához, kitetszik Sennyei Pongrácznhoz irt levele e soraiból: »az mikor Brassó Mózeshez hajlott volt, akkor is a mi pártunkon valóknak minden marháját kiadta az város.« Az idézett deczember 12-ki leveléből kitűnik, hogy Bedő Istvánnak a székbeni kapitánykodása ekkor megkeseritette Petki dersi lakását, s tán ez időben irta ama egyházi éneket, mely az unitariusok úgynevezett Litániás Énekeskönyvében van. A német kormány részéről Capriolotól, 1604 febr. 4-kén, védlevelet is kap, s később az udvarhelyszéki királybiróságban, mint társa Kornis Boldizsárnak működik, és october 25-kén őt és Kornist rendelik ki a császári biztosok, hogy az udvarhelyszéki székelyeket Rácz György mellé felültesse, azután deczember 19-ke felé udvarhelyszéki kapitánynak is teszik.

Mint kapitány és királybiró kezdi meg az 1605-ik évet. Bocskay ekkor a maga részére nyeri, és Erdélynek a német uralomtól megmentésére törekszik, és ő, kit a császári biztosok kirendelnek, a marosszéki kapitánynyal együtt, Szamosujvár felszabadítására, a megjelenéssel késedelmezik. Keresztúrra gyülésbe gyüjti a székelyeket, hol »ő nyitá fel a székelységnek szemit,« és e gyülést követi február 21-kén a maros-szeredai gyülés, melyben Bocskay mellett nyilatkoznak. Bocskay őt teszi márczius hóban a székelyek generálisává, és székely sereggel Gyulaffy fővezér táborához csatlakozik. Gyulaffy megbetegedése után ideiglenes fővezér, kinek halála után, a fővezérré tett Bogáthy Menyhérttel együtt Ali basa táborával Segesvár ostromára jött. Segesvár ostromában, úgy a vár feladásában jelentékeny része van. Bocskay alatt, mint consiliarius is szerepel, és 1606-ban feje azon bizottságnak is, mely Erdély és Moldova közt a határvillongás ügyében mű-

dött. Ez év utolsó felében tisztségeiből a királybíróit nem viseli. Bocskay halála után, testének bekisérésére Petki rendeltetett ki.

Petki a Rákóczi Zsigmond trónra emeltetésében a főmunkások egyike. Rákóczi kinevezte cancellárnak, inscribálta neki a nagy-sajói jószágot, adományozta neki az elhalt Bogáthy Menyhért kükülővári birtokát, s nehány birtokára új adomány-levelet is adott. Alatta »nagyságos« czímmel felruházva, cancellár, tanácsúr, székelyek generálisa és udvarhelyszéki kapitány. Az országban ez időben nagy tekintélylyel, nagy befolyással birt, kitűnő szónoknak, a latinnyelv tökéletes birtokában levőnek s emberszeretete által is kitűnőnek festi őt Bethlen Farkas történteiró.

A mely napon Báthory beigtattatott fejedelemmé, aznap, 1608 márczius 31-kén, az országgyűlésen Petki, erejének meggyengülését adván okúl, lemondott a cancellári hivatalról. Az általa viselt generálisságot Báthory másra ruházta át; Mikó krónikairó szerint: »Petkit, ki is tökeletes, igaz, jámbor hazafia levén, az ő jámborságáért a fejedelemmel meguntatták vala, megveté, szolgálatját nem vevé, nálánál érdemetlenebbeket promoveálván.« Báthory nem kedvelvén őt, magától távol kivánta tartani. Mindjárt uralkodása első évében követséggel bizta meg a moldvai vajdához, kihez a trónfoglalási üdvözleteket viszonozni ment be. Ez évben, 1608-ban, kétszer küldetett Moldovába: »másodszor is országunk javára nézendő dolgokban« mondja a fejedelmi levél. Ekkor távolléte alatt ellene felzúdúlva látjuk Udvarhelyszéket, azt látjuk, hogy főként a főbirtokosok vannak ellene, az ellene való ingerültségnek egyik főoka az udvarhelyi vár és az ahhoz tartozó földek ügye. Kapitányi tisztétől megfosztani törekedtek, mi kitetszik Báthorynak 1609. január 4-kén ruszkai Kornis Boldizsárhoz írt leveléből. Báthory a panaszok következtében Bethlen Gábort vizsgálatra a székbe kiküldvén, Petkit ideiglenesen tisztétől felfüggesztette. Kornis Boldizsárra bizva a szék kormányát, később véglegesen másra ruházta a kapitányságot. 1609. május és junius havaiban Sennyey Pongráczczal együtt, mint fejedelmi biztos a székely armalisok, primipilaris levelek, székely adománylevelek átvizsgálásában jár el. Elvesztvén az udvarhelyszéki főkapitányságot, Dobokamegye főispánságát kapja, de hogy ezt 1609-ben kapta-e, nem deríthetjük fel, csak mint Kornis Boldizsár utódját látjuk szerepelni 1610. márczius után. Ez év nyarán a portára küldetett követségbe, még szeptember havában ott találjuk, honnan azután egy csausz kiséretében hozta magával a szultán feleletét. 1611. január 26-kán kelt eredeti levél szerint czíme: »Magnificus Joannes Petki de Ders consiliarius et comes comitatus Dobocensis.« Az év nyarán bejövén Forgács Zsigmond, Petki hozzá csatlakozott, Forgács kimenetele után Brassóba huzódott be. Báthory

őt az 1612-ki májusi országgyűlésen nótáztatta. Brassóban hala meg october 23-kán: »sok betegségi után.« Neje sok évvel később hala el s Dersen van eltemetve. Leányai közül egyik Gávai Péterhez, a másik Apaffi Györgyhöz ment nőül, fia: Ferencz.

Hatvani Hatvani Zsigmond.

Hatvani Zsigmond, magyarországi nemes család ivadéka s alighanem a székes-fehérvármegyei Hatvan volt fészke e családnak. [1])

Gyakorta járt követségekben a török császárhoz, volt harczokban, melyekben vére is omlott.

1609-beli oklevél szerint neje Tomori Anna, ki először Cseffey Istvánné, Tótőri Jánosné, és utoljára Hatvanine. Mikor Annát nőül vette, Báthory Gábor neki adományozta azon javakat, melyeket Tótőri János Cseffei Lászlónak, Anna fiának, elzálogosított volt, ezek közt a tótőri birtokrészt is, melyet Hatvani azután előnévül is használt. [2]) Midőn Báthory ezen birtokban királyi jogát adja 1609-ben, Hatvani érdemeiről így szól: »quae ipse in omnibus occasionibus et rerum vicissitudinibus larga sangvinis effusione, potissimum autem creberrimis ad exc. invictissimi et potentissimi Imperatoris Turcarum Portam legationibus eximia cum laude nominis sui susceptis exhibuit.«

Dobokamegye főispánjává 1610. novemberben tétetett. Báthory ez év nov. 3-kán kelt levelében, [3]) mely ugylátszik az első főispánhoz van intézve, s melyben rendeli, hogy Szántay Mihály alispánt maga mellé véve, introducálja Hatvanit, ily sorok állanak: »Doboka vármegyének egyik főispánja fatali necessitate tisztitől megválván: Hatvani Sigmond uramat választottuk helyette második főispánunknak.«

Felemlítik őt Kőrősi és társai, a Géczi András mozgalmai idejében, Tergovistból 1612. junius 27-kén Báthoryhoz írt levelökben: »Bizony kegyelmes uram, kétsége ne legyen Felségednek az országban, mert kicsinytől fogva nagyig hivek; senkinek semmi practicájok nem volt, hanem Hatvani Zsigmondnak, az mint ennekelőtte való levelekben is írtam Felségednek.« [4])

[1]) E helységben a Cseffeyek ősei is birtokosok voltak.

[2]) A birtokrészek a következő helységekben: Tótör, Páncziléseh, Olnok, Esztény (Dobokamegyében), Kara és Aranykut (Kolosmegyében), és Mikeháza.

Hatvani Cseffeynek, hogy meg ne házasodjék, a szilágytői birtokát adta ez alkalommal zálogba.

[3]) Szilágyi, *Báthory Gábor tört. Tört. 313. l.*

[4]) *Erd. Tört. Tára II. k.*

Bethlen Gábor alatt is főispán, kit e fejedelem, 1614. julius 6-án írt levele által magához rendelt Fejérvárra, sorai szerint: »és netalán országunknak bizonyos dolgaiban expediálnunk is, kelletik Kegyelmedet.« [1])

A megyei jegyzőkönyv szerint tisztségében 1615-ig szerepel.

Szentlászlói Kamuthy Balázs.

Kamuthy Balázs, Balázs és abádi Szentgyörgyi Erzsébet fia.

Fiatalkorában Egerben lakott. Tanult vitéz ember volt, de természetében és magaviselésében rusnya, és igen fortélyos és kegyetlen ember, meg tanácsos embernek is írja őt Kemény János.

Az 1601-ik évnek úgy látszik kezdetén a portán jár, mint követ.[2]) Egyik kisérője Báthory Zsigmondnak, midőn az 1602-ben Erdélyből kimegy, mely alkalommal Trencsénben, midőn Báthory az őt állhatatlansággal vádoló Bogáthyt, Szilvásyt és Wass Ferenczet hirtelen haragból meg akarta öletni, és ezzel Kamuthyt bízta meg, Kamuthy, ki a megbizatás teljesítésére nem hajlott, helyes okokkal rábirta a fejedelmet, hogy elállott akaratától. 1603-ban Székely Mózes mellett harczolt, fogolylyá lett és nagy sarczon váltotta meg magát. Úgy látszik, 1604-ben nősült, Zeller Angaletát, a kolozsvári polgár Lutter Mihály özvegyét, vette által.[3]) Bocskai alatt azon biztosok egyike 1605-ben, kik Szamosujvár feladásakor e várat a Bocskai részére átveszik. Bocskai halála után 1607 elején az ország őt küldte Báthory Gáborhoz a felszólítással, hogy ez követeléséről lemondjon. Báthorynak híve volt, ki 1610-ben neki adományozza a Kovachóczy István felgyógyi birtokát.[4]) E fejedelem alatt lett főispánja Doboka megyének alkalmasint 1611. második szakában, és alatta az erdélyi fiscalis javak administratora is. 1613-ban julius 17-kén Nagy-Bányán, mint fejedelmi biztos és békebíró működött egy ügyben, mely Felső-Bánya városa és Lissibona Gerárd nagybányai bányai praefectus és arendator közt forgott fenn, az ekkor általa kiállított oklevélben czime: Consiliarius, et comes comitatus Dobocensis, nec non ejusdem domini Principis universorum bonorum fiscalium generalis administrator.[5])

---

[1]) *Tört. Tár 1885. évf. II. f. l.*

[2]) *Tört. Tár 1883. évf. 494. l.*

[3]) *Tört. Tár 1883. évf. 511. l.* Neve hol Angelit, hol Agneta.

[4]) *Jos. C. Kemény Dipl. Tr. VII. k.*

[5]) Eredeti levél a gr. Kornis család levéltárából. A levélben előfordúló Lysibona már 1619-ben nincs életben, csak neje és árvái.

Bethlen Gábor alatt is consiliarius és főispán. A lippai hadjáratra Bethlennek 1616. május 20-kán a dévai táborból adott rendtartásában, annak 3-ik pontja így szól róla: »Fővigyázására egész hadainknak, táborunknak strásamestersségére rendeltük Kamuthi Balás uramat, tanácsunkat és Doboka vármegyének főispánját.« [1]) A fejedelemmel az alvinczi táborban találjuk junius 21-kén. Ez év őszén ő volt hadvezére azon hadnak, mely a Sarmasághi Zsigmond által vezérelt Gombos-féle hadat november 20-kán Deésnél megverte. Rhédey Ferenczczel is tudjuk, hogy perben állott, mely per kibékítésére Rhédey részéről közbenjáróúl Bethlen Gábor is fel volt kérve, ki hogy tett is lépéseket, mutatja Bethlen Kolozsvártt 1618. deczember 13-kán kelt levele. [2]) A fejedelem egyik biztosa Nagy-Károlyban, hol a Ferdinánd biztosaival hozott végzéseket 1619. márczius 26-án aláírja. [3]) A gyulafejérvári kápta lanban van azon utasítás, mely 1620-ban Kamuthy részére adatott, kit ekkor Erdély kincstartójává neveztek ki, [4]) a kinevezés május hó után történhetett, minekutána az erre kinevezve volt Mikola János nem fogadta el a hivatalt; Kamuthy ezt egy-két évnél tovább nem viselte. [5]) Az 1624. junius és julius havában Gyulafejérvártt tartott országgyülésen az ő részvételével hozott törvényczikkek közt neve három czikkben fordúl elő: egyik tudtunkra adja, hogy őt gonosztevők megölni akarták, a törvényczikk sorai ezek: »az mint Kamuthi Balás urunk relatiójából értjük, hogy oláh papok is közikben (a gonosztevők és latrok közé) elegyítették magokat, és tolvajokat fogadván ugyan magát akarták megölni;« a más két czikkből kitűnik, hogy Kamuthyt kinevezték felügyelőúl a hordók és mértékek egységére hozott törvény megtartására, meg a megerősített limitatio megtartására, ki ezután mint felügyelő szigorú volt a büntetésekben. Meghalt 1628-ban drági birtokán; Segesvári Bálint sorai szerint: »1629. 22-ik febr. vivék Kamuthi Balást Kolosváron által Bácsiból Kolosmonostorra temetni az papok kereszttel és gyertya-világnál, kinek halála lőtt az 1628. [6]) septemberben Drágh nevű faluban; kit is kevés ember szeretett, és kevés ember mondott jót utána az ő kegyetlenségeirt, ki fejedelem tanácsosa volt és Doboka vármegyének ispánja.«

---

[1]) *Tört. Tár.*

[2]) *Bethlen G. fejed. Polit. lev.*

[3]) *Magy. Tört. Tár IV. k.*

[4]) *Jos. C. Kemény, Notitia Capit Alb. Fr. II. k. 36. l.* Ebben »supremus thesaurarius regni Transilvaniae.

[5]) Az általa 1622-ben épittetett drági kastély feliratán nem áll a kincstárnoki czim.

[6]) 1629. áll itt, mi sajtóhiba lehet.

Négy fiút és négy leányt hagyott hátra. és nejét, mint vegyet.

Drág volt rendes lakhelye.[1])

Gyekei Vesselényi Boldizsár.

Vesselényi Boldizsár, Gáspár és pálosi Cseffey Margith fia. Született 1589-ben. Anyja, mint özvegy férjhez ment Veres ávid fejérmegyei főispánhoz. Neje Losonczi Bánffy Anna, Mindenthi Benedek özvegye, kit 1613-ban már nőül birt. Lakhelye yeke.

Már 1615-ben főispánja Doboka megyének, e minőségben láljuk máj. 18-kán a gyulafejérvári országgyűlésen. Teremi ikösd Györgynek (kinek anyja Vesselényi Kata) 1631-ben törnt halála után, hogy ennek hagyatékára nézve igényekkel lépett l, és hogy a Sükösd birtokaiból örökölt is, Szalánczi István vele[2]) mutatja. Egy más, későbbi adatból azt látjuk, hogy a aga királyhalmi részbirtokát elcserélte a Petki István pálosi szbirtokával. 1634-ben fő dézma-arendátorrá lett. Felemlíti őt abb Rákóczi György 1645. máj. 15-kén atyjához ki Magyarszágra írt levelében[3]) e sorokkal: »Vesselényi Boldisár igen omomorultúl vagyon, csontok jünnek ki lábaibúl, megírtam, olgáit bocsássa ki ő kegyelme.« Meghalt mint főispán és fődézmarendátor 1646. márcz. 4-kén. Nyugszik a mikházi zárda sirltjában.

Neje tulélte őt, kitől leánya Kata, ruszkai Kornis Ferencz lesége.

Gróf Lázár Miklós.

---

[1]) A drágai birtok, mely hajdan a Drághi családé volt, Szentgyörgyi zsébettel, idősb Kamuthy Balásnéval jött a Kamuthyakra, talán 1575. án a Károlyi László (ki Drághi Anna fia) nótáztatása után, került entgyörgyi kezére. Kamuthyné 1587-ben, mint özvegy, birta.

[2]) *Tört. Tár 1883. évf. 671. l.*

[3]) *Szilágyi. A két Rákóczy Gy. f. ös. l. c.*

KÜLÖNFÉLÉK.

A MISKE CSALÁD LEVELESLÁDÁJÁBÓL.

A sok nagy családi levéltárak mellett, melyekkel különben hazánk kevés családja dicsekedhetik, igen becsesek, sokszor igen fontos világot vetnek a kor történetére a családi leveles ládák, habár ezekben is legtöbbnyire a birtokra vonatkozó leveleket őrizték meg, a többire pedig ráirták a »nihil valet«-et s szerencse, ha ki nem scartirozták. Az ilyen levelesládák ép olyanok kicsinyben, mint a nagy családi-levéltárak. Örökösödés, birtokszerzés stb. utján több idegen levéltárból kerülnek a főlevéltárba az okiratok össze, sőt el is nyomják azt. Igy találjuk ezt a most bemutatandó levelesládánál is, melynek okmányaiból körülbelől 100 darabot küldött be ujra báró Miske Kálmán úr áttanulmányozás végett. Ezen okmányok mutatják, hogy a levéltár gazdag volt, a mennyiben ezt a darabokon levő fasciculusok és darab számok sejteni engedik. Ezen beküldött darabok a híres Kamuthi, Szalontai Toldi, Serédi családok levéltárából is mutatnak fel okiratokat. A mennyiben a leginkább elavult, sok elpusztult okmányból valamit ki lehetett böngészni, azokról röviden a következőkben akarok számot adni.

Magára a Miske családra vonatkozólag régi irást nem tartalmaznak e darabok. A családról legrégibb itt az 1572. nov. 1-i, midőn is Miske András és Tamás procuratoraikat megnevezik. Hogy a család történetére egy kis fényt nyerhessünk, a mennyit az Országos Levéltár gazdag és becses anyagából kijegyezhettünk, röviden előadjuk. Zsigmond 1430. febr. 4-én statuáltatja Balázst, ki Miskének neveztetik és Mocsi Miklós fia, a Mocsiakkal együtt Gyéres, Csehtelke, Báldban Kolozsmegyében, mit is a kápt. 1430. ápr. 14-én kiadott priv. okl. bizonyit. 1430. jun. 13-án Miklós Mocsi Myske fiának Istvánnak fia eladja Báldot és Gyérest. 1470-ben introducáltatja Mátyás Miske Domokost Szilágyszegbe, 1467 és 1473-ban pedig Miske István donátiót nyer Mátyástól Csehtelkére, Báldra, Gyéresre, 1506-ban Micskei

Miske László zálogba veszi Oltarics Péter birtokait: Valkót, Ujfalut és Jákótelkét. Hogy Micskei és Miske egy, bizonyítja egy 1663-ki levele Apafinak, hol is Miskei Gáspár uram van írva reá kivül s ez a családi levelesládában őriztetik. 1516-ban Miske Benedek de Bago elfoglalja Miske Tamás de Csesztvétől, ki neki testvére, Szent Benedeket, ezt 1517-ben Zápolya Benedeknek itéli és statuáltatja benne. Véleményem szerint ezek a Miskék igazi ősei, lévén ezek fehérmegyei birtokosok. 1575-ben megnótázzák Miske Andrást is, (kit feljebb emlitettünk 1572-ből) a Békés Gáspárral való együttartás miatt.

Most pedig térjünk át a levelesládában őrzött egyes okmányok rövid ismertetésére, előrebocsátván, hogy a legrégibb okmány 1413-ból való s a Judi családra vonatkozó, leánynegyedi per elintézését tartalmazó kiadványa a váradi káptalannak. Van még egy perismertetés, Kükullővár történetére vonatkozólag, melyben is a donatiók 1393-tól kezdve fel vannak sorolva rövid tárgyi kivonattal. A legtöbb okmány donatio, inscriptio, impignoratio, testamentum, van sok jobbágyi hitlevél, percsomó, melyek közül is az érdekesebbeket kiválogatván, ezek igy következnek:

1413. oculi vas. utáni szerdán. A váradi káptalan kiadványa, hogy János György fia, ki Fudii Móricz unokája, László és András László fiai, ki Mauriciusnak neveztetik és u. a. László Péter és Bálint fiai nevében megjelentek a leánynegyed miatt. Kenéz Biharban és Zerepmonostra Békésben a per tárgya. Kiegyezkednek.

Kükullővár történetére vonatkozó registrumok 1393-tól. — Ugy látszik pernél szerepelt. A mult század végiről való. Kükullővárra, Hátszegre vonatkozólag.

1572. nov. 1. Miske András és Tamás procuratorokat neveznek.

1576. jan. 25. Báthory István vajda Kamuthy Balázst, mivel ez Békés Gáspár ellen hadakozott, Drág, Adalin és Ujfalu, máskép Komlós birtokokkal jutalmazza.

1578. jul. 11. Báthory Kristóf donátiója Keresszegi Csáki Dénes részére a Békés miatt notába esett Thelegdi Mihály örvendi javait adván neki.

1578. jul. 20. Báthory Kristóf donátiója Kamuti Balázs részére, egy kanonoki házat ad neki Gyulafejérvárt, mely Balogh Ferenczé volt, de az leserélte vele.

1592. jan. 6. Báthory Zsigmond. Compulsorium mandatum özv. Kamuthi Balázsné, Szentgyörgyi Erzs. részére.

Szalontai Tholdi György részére Bolya várát, Bolya Ingodály, stina, Ravács, Saldorff et Szalyko birtokokkal s ha annak magva szakadna Bethlen Anna, és Drusiannának adja Bethlen. *Szádlobosi* sósviz 629. jun. 5. a statutio is mellette.

Ott van Szalontai Toldi György testamentoma 1677. szept. 19.

Ott van 1664. jun. 25. Rosályi Kun István végrendelete. Kálnoki Kata volt a felesége.

Ennek a Rosályi Kun Istvánnak unokaöcscsei voltak: Toldi Miklós, István és György, kiknek édes anyjokkal egy testvér volt. Ezekre is sokat testál.

Okos Márton drabantnak menvén Báthory Zsigmond alatt, mikor onnan visszajött, jobbágyságra adta magát Solmosi Péter földére 1629.(?)

1636. febr. 11. Báthory Andrásné magyar valkói 6 jobbágyát Mezei Gáspárnak inscribálja.

Székely Anna Miske Györgyné részére divisionale mandatum I. Rákóczi Györgytől 1642. márcz. 8.

1642. okt. 22. Rákóczy György Veresmarti Czikó Mihálynak, ki Bethlen Gábornak 2000 frtot adott, Marosujvár felét, a vár felét és Csongrát átadja zálogba 3000 frtért, még ő vagy örökösei kiváltják. Ezek a birtokok Cseszeliszki Gábor magvaszakadtával váltak fiscusi birtokká.

Mikes Mihály 1642. bold. asz. hava. 16-án írja nénjének Helenának özv. Tordai Jánosnénak, hogy szolgáját nem küldhette ki, mert felesége egy magzattal megtöbbítette az cziczogó nemzetséget. Pörös dolgokról ír s a követendő eljárást, a kard kihuzást is javasolja. Mikes Kelemen szolgáját úgy megvagdalták Zabolán Basa szolgái, talán meg is hal.

Egy érdekes jobbágyi hitlevél 1657. jun. 1. Veres máskülönben Váradi Gergely Solymosi Péter ecsedi kapitány úr jobbágya lesz.

1660. szept. 17. Biharmegyei Macskási Gáspár és Ürögheli György diák előtt megjelent dévai Tisza Istvánné Méré Zsófia asszony és Jenei Jánosné, hogy Szilassiné végrendelkezéséből a mit a rokonok, különösen Bigi István, el nem kapdostak, átadja Jeneiné Tiszánénak s az ő ezért többé nem háborgatja. Az arany- és ezüstnemü felsorolva.

Kemény János 1660. nov. 29. Damokos János morgondai házát oltalma alá vette, hogy senki bántani ne merje, mert meghal érette. Pecsét nélkül, de a fejedelem aláírásával. Érdekes, hogy hátán egykorúlag számadások vannak irva. Sokra becsülte Damokos uram a protectionalist.

1662. márcz. 20. Apafi Dévai Tisza Istvánnak Déván egy házat ád zálogúl, melyet Dobai Tamás magvaszakadtával II. Rákóczi György 300 frtért elzálogosított, 600 frtért zálogosítja el.

1663. márcz. 26. Serédi Istvánné lefizette a szászkézdi országgyülés által reárótt 195 frtot. Quietantia.

A szebeni tanács 1664. máj. 17-én kéri Alsócsernátoni Domokos Jánost, hogy a nagysinkszéki Morgondán lakó szegénységet ne háborgassa, mert azok ép ugy regius funduson laknak, mint a többi szászok.

1665. ápr. 29. Somogyomi Thordai János polyányi birtokainak összeírása saját kértére.

1666. febr. 8. Bánfi Zsidmond ír Miske Gábornak, hogy menjen Fogarasra, Koncz Andrással való dolgát igazítsa el, mert a jószág felől ha nem complanálja Koncz Andrást az ország határozata szerint, elfogják.

Damokos János Segesvárról 1676. febr. 19. írja nejének Petki ituak, hogy nem mehet még haza, mert a rossz bujdosó fellajtárt megta s annak az ura törvény elé hívta, de az ország az ő kezébe adta, ost lánczon a szállásán tartja.

Petki János 1676. szept. 5. kimenti magát, hogy Damokos János ghivására a lakodalomba nem mehet, mert gyásza nem engedi.

1682. máj. 11. Apafi Mihály felmenti Ivánfalvi Miske Gábort nden lustra alól, de egy lovast tartozik maga helyett állitani. Már ott t a szerencsétlen lengyel hadjáraton. Tatárrabságban is volt, idős is már.

1683. aug. Serédi Anna Toroczkai Mihályné 130 frton eladja egy kevény jobbágyát, Borsvai Pap Györgyöt.

A Kamuthi család genealogiája káptalani kiadványban 1687. nt Lőrincz nap utáni hétfőn.

Kamuthi Balázzsal kezdi, kinek neje Szentgyörgyi Éva volt.

Gróf Tököli Éva Kata és Mária erdélyi javaikat eladják ifj. Apafi- 1691. szept. 30. 25000—25000 forintért. 1693. máj. 23. Apafi siója erről. 1693. jan. 24. uj szerződést kötnek.

Esterházy Pálné és a Tököli testvérek közti szerződés. 1696. jul. 29.

Ifjabb Apafi Mihály és felesége Bethlen Katalin kölcsönös fassiója 13. febr. 21. Bécs. Más.

Szalontai Toldi István végrendelete 1713. szept. 4-én. Neveletlen ira leánya örököl több jószágot. Ennek az Istvánnak felesége Toroczkai isztina, apja György, anyja Bánffi Druzsiánna s másik leánya Tordai osné.

Bethlen Kata özv. Apafiné és a kamara közti szerződés 1722. ruár 4.

Ezek volnának az érdekesebb, kortjellemző adatok. Ilyen elesládáknak mentül többnek megismerése és feldolgozása az tő kor és társadalom belső viszonyaira vetvén fényt, a nemes ó a történetnek tett szolgálatot, midőn leveles ládáját így a atásnak megnyitotta, miért is köszönetemet nyilvánítani e yen kedves kötelességemnek ismerem.

Pettkó Béla.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Magyarországi jogtörténelmi Emlékek.

— II-IK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

II. Magyar nemzeti, trv.-hatósági és községi Statutumok 1508 -1784.

a) A magyar nemzetéi.

247—248 l. 1600. Czím: *Magyar nemzeti Constitutio.* Ez inkább forradalmi proclamatio, mint Constitutio, a mit a kijelölt évben fölkelt főnemesség azért intézett Aranyosszékhez, hogy mellé álljon. E czím tehát, mint szintén a tartalom jellemzése, nem helyes.

b) Magyar vármegyék és vidékek Statutumai, [helyesebben: constitutioi.]

169—175 l. 1508. Czíme: *Fogarasvidéki Statutumok.* Eredetije elveszett, kiadók az erd. muzeum kézirattárában levő s a XVI. századból eredő Mikó-gyüjteményből közölték. Keltezése ez: Datum Bude in festo b. Sophiae viduae 1508. Kiadóknak kötelessége lett volna ezt uj naptári időre átszámítani, s megmondani, hogy e nap sept. 30-ka volt.

304—334 ll. 1690. Czíme: *Constitutiones Districtus Terrae Fogaras.* Kiadók az eredetit meg nem találván a fogarasvidéki rendezetlen levéltárban, az erdélyi muzeum gyüjteményéből közlik. Nagy kár, hogy az országos levéltárban nem keresték, mert ott hivatalos másolatban kettőt találtak volna; egy latint, melynek czíme: *Protocollares Articuli DISTRICTUS FOGARAS ab Ao 1638 conscripti et emanati:* meginl egy magyar példányt, melynek czíme: *Constitutiones seu Protocollares Articuli Superioris Sedis Judiciariae Nobilium Fogarasiensium* [tovább ugy mint a másik.] Végén megtoldva 1644. jun. 25. *A Mészárosok Rendéről* szóló 6 pontú helyhatósági szabálylyal. Ezek bármelyikéből szabatosabb lett volna a kiadás.

Alsó Fejérvármegye Constitutioi. Kiadók itt is az erdélyi muzeum gyüjteményét használták. Az országos levéltárban hiva-

alos másolat van mindenről, meg van: hol kezdődnek a Constitutiók? melyik a legelső? mely évben és napon hozattak? Sőt a Protocollumok lapjain ki van jelölve, a honnan a vármegye kiiratta. A forráskiadási kritikának sokkal inkább megfelelt volna innen adni ki, mint egyszerű történetbuvár által a maga czéljára év és lelet nélkül, változtatva, sokszor röviditve készült másolatról.

E vármegyében levő *városok és falnk statutumait és constitutióit* is adták kiadók: *Gyula-Fejérvárét* a város levéltárából. Kár, hogy határozottan nem mondották meg mindenütt: eredetiből-e? vagy másolatból? De mellőztek egy terjedelmest, a mit hátrább megjelölök. Adták *Abrudbányának* egy rövid Constitutióját, de mellőzték két fontost. Ezt is kijelölöm hátrább. Szintugy mellőzték M.-Igen m.-városát. Ezt is hátrább ismertetni fogom. Alsó-Fejérvármegyéhez sorozták Karatnát és Peselneket. En vissza helyezem F.-Fejérvármegyébe s ott szólok róla. Hátúl okát adom.

Dobokavármegye mind 1649-ki [287. lap], mind 1759-ki [465—467. l.] *Constitutioit* hivatalos másolatban találták volna meg a kiadók az országos levéltár erdélyi osztályában, mely hivatalosan az eredetiből kiirottnak mondatik s a végzések kelte is irva van, tehát kiadók forrásánál hitelesebbek s kétségkivül hibátlanabbak is.

Közép-Szolnokvármegye Constitutioi is hivatalos másolatban vannak meg az orsz. levéltár erdélyi osztályában. Az abból való kiadás az erdélyi muzeumból vett másolatnál szabatosabb lett volna. Kiadók a megyéhez sorozzák Zilah városát s kiadványuk 334., 342., 355. és több lapján igy jelölik meg: *Zilah város Statutumai*. Nem ugy van. Az orsz. levéltár erdélyi osztálya hivatalos másolatában a czim ez: *Constitutiones oppidi privilegiati Zilah locales* stb. S minden végzésnek meg van keletkezési éve, napja stb.

Hunyadvármegye Constitutioi és Statutumai is közölhetők lettek volna a többször emlitett hivatalos másolatból; bizonyára sok hiba maradt volna el azokból, a mik az erdélyi muzeum másolataiból kerültek kiadásra. E vármegyében levő *Vajda-Hunyadnak*, főispáni hivatalos jelentés szerint, nem voltak *Constitutioi*, nem *Statutumai*; a kiadók a jegyzőkönyvekből közölnek hármat, [346—351, 465., 496. l.], a mit méltánylólag jegyzek meg. Hátrahagynak szintén nem voltak.

Tordavármegye Constitutioit és Statutumait kiadók az évek időrendje szerint szedték szét, a czimeket *Statutum*-ra változtatták az erdélyi muzeumi gyüjtemény után. Az orsz levéltár erd. osztályában Tordavármegye Constitutioinak czime ez: *Municipales Constitutiones* Inclyti Cottus Tordensis de mandato Ill. Comitis nonnullorque V. officialium ac Jurator. Assessor. ad diem [illegible] mensis febr. Ai 1753. in oppido Szász-Régen congregator. per

Franciscum Solyom Juratum Ordinarium Nobilium Compilatae et digestae. Állanak 1—32 articulusból, kezdődnek 1664-en folytattatnak 1770-ig. Solyom műve után még öt articulust hozott a vármegye.

Helytelenül czímezték tehát kiadók a 290—91., 345—46., 376—377., 387, 397—98, 415—420, 433—434, 435—436, 441, 467, 483—494 lapokon közlötteket *Statutum*-nak, azok az eredetiben világosan *Constitutiok*.

Torda város hadnagya azt a jelentést tette a főispánnak, hogy neki nincsenek Constitutioi. Kiadók közöltek az eredeti j.-könyvekből 1758-ról és 1759-ről kettőt-kettőt. Ezt méltányolólag jegyzem meg, bár helyesebbnek láttam volna, hogy az egyévieket egy czím alatt I—II. számmal jelölve adják. S ez elvet az egész kiadványban alkalmaztatni ohajtottam volna, a *Conclusiok* és *Statutumok* szörnyű nagy száma kikerülése s a könyv belső technicája egyszerűsbítése végett.

Kolozsvármegye Constitutioinak és helyhatósági végzéseinek kiadása minden tekintetben helyes: meg van tartva a j.-könyvi czím, meg van határozva, mely évben, napon és hol keltek, s az eredetiek használtatván mindenütt: megbízhatóságukhoz kétség nem fér.

Kolozsvár város Statutumai és Constitutioiva nézve több észrevételem van.

176—181 lapon való közlés egészen szabatos.

181—185 lapon való is helyes.

185—186 lapon 1560-ból a *Statutum* czím önkényes, az eredeti j.-könyvben nincs meg.

194—195. lapon 1578-ból való közlésnek kiadók ily czímet adtak: *Certi Articuli* sat. Kiadók a forráskritika szabályai ellen cselekedtek, midőn a magyar szövegű helyhatósági szabályt — kiragadva a fejedelmi megerősítő kiváltságból — úgy közölték, mintha azt Báthori Kristóf fejedelem azon alakban adta volna ki. Nem ugy van. Kolozsvár ügyésze, a város birái és tanácsa s egész közönsége nevében beadta azokat a fejedelmi törvényszékre, az megvizsgálta és helybenhagyta s kiváltság alakjában — előzménnyel és záradékkal — adta ki. Szerkesztőknek is igy kellett volna kiadni vagy jegyzésben e részletekkel az olvasót megismertetni.

A 204 laptól 207-ig 1585-ből közölt *Statutumokat* egy czím alatt mind lehetett volna adni I., II., III. számmal jelölve meg őket; ugy szintén a 207—209 lapon levő 1586. és 1587., hátrább a 240-től 244 lapig 1596-ból valókat, s igy tovább az ugyanegy évieket egy czím s I—II—III. szám alatt. Kolozsvár közzétett 56 helyhatósági végzései közül codificált helyhatósági szabályzat

[Statutum] van három: az 1537., 1588., 1603-beli; továbbá a fejedelmi külön megerősítést nyert *Certi Articuli* 1578-ból, községi határozat [decretum] négy t. i. 1583., 1584., 1585., 1675-ből; szabályozó végzés [deliberatum] egy 1592-ből, alaptörvény [Constitutio] egy 1605-ből, együtt tiz, tehát felsőbb helybenhagyást nem nyert külön álló *Statutumnak* nevezett közgyűlési szabályozó végzés összesen 46. Miért nevezték ezeket a kiadók így? Könyvükben nincs megmondva. Utóbbiak mind az 1605—1670-ki eredeti j.-könyvből levén kivéve, egészen hitelesek.

Küküllővármegye Constitutioit is az erd. muzeum kézirattárából közlik a kiadók, évekre rendszerök szerint beosztva. Az országos levéltár erdélyi osztályában hivatalos másolat van ezekről, czímök ez: *Constitutiones Dominor. Magnatum et Nobilium I. Cottus de Küküllö in Sedria eorum in oppido D. Szent Márton ab Ao 1610 usque 1669 celebratis conclusae.* Két részre van osztva, az első 22, a második 44 constitutiot foglal magában szám szerint, számozatlan pedig 1720-tól 1761-ig 30-at. Kiadók mind közlik, de kihagyják a kir. kormányszéknek egyikre-másikra tett módosító észrevételeit és határozatait; igy p. o. a miket a 395 lapon közölt 1733-ki constitution 8 pontban tett. A 277. és 278 lapon közlött 1610-ből való két megyei végzést hibásan nevezik *Statutum*-nak, mert az eredetiből vett kormányszéki másolatban világosan igy van: *Constitutio* 1ª *Constitutio* 2ᵈᵃ A. 1610. sat. A 281 lapon közölt 1628-ki két végzést szintén hibásan czímezik, mert a kormányszéki hivatalos másolatban *Constitutio* áll. A 336 lapon 1708-ról közölt végzés [kiadók hibásan 1709-re tették] ismét nem *Statutum*, de *Constitutio*.

A 400 lapon 1737-ről közölt végzés a kormányszéki hivatalos másolatban szintén nem *Statutum*, de *Constitutio*, ott kelése ideje is meg van határozva. Az 1813—14-ben megújított megyei helyhatósági szabályok közül a kiadók az 1761-ig terjedő 1—25 Constitutiot mellőzték, nehánynak módosítását jegyzésben megemlítik, a többiekről 1791-ben vagyis a 26-ik Constitution kezdve a 41-ig nem említik meg: használták-e? vagy miért mellőzték? holott ezek is ép oly Constitutioi Küküllővármegyének, mint az előbbiek, sőt még fontosabbak, mert a vármegye az utóbbiak előzményében azt mondja: hogy a RR. a bizottság által összeállított Constitutiokat egytől-egyig megvizsgálták, az eltörlendőket eltörölték, a megváltoztatandókat a körülményekhez alkalmaztatták, a meghagyandókat pedig meghagyták és az azokkal élést elhatározták. En ezeket közleni szükségesnek tartottam volna.

Felső-Fejérvármegye főispánja a kir. kormányszékhez 1775-n azt jelentette, hogy neki nincsenek Constitutioi, de van Karatna és Peselnek községeknek, melyeket kiadók mint Alsó-Fejérmegyéhez

tartozókat adtak ki. Peseluek 1715-ki Constitutiója 4-ik pontjában a kiadók a három utolsó sort igy közlik: *rea izenvén egyszer, hogy elé menjen és magát nem mentheti, három forintig való zálogját vehessék és büntethessék meg*... A kir. kormányszék hivatalos másolatában így van: »rea izenvén egyszer. hogy elémennyen és magát mense, ha elé nem megyen és magát nem mentheti, három frtig való zálogját vehessék stb.« a 7. czikkben a 3-ik sorban *a kiket hivtak* helyett a kir. kormányszékében: »hivnak« Az 1749-kiben [428—432 lapon] a 3-ik pont utolsó 2-ik sorában *egészen* helyett a kir. kormányszékiben: »egészlen«, az 5. pontban a 7. sorban *tisztye* helyett »tiszti«, a 9—10. sorban igy van: [*ha a nagyobb része itt lakó Possessor Uraiméknak és a Falunak*] *bizonyos közönséges helyet excindál*, a kir. kormányszéki példányban igy van: [»ha a nagyobb része itt lako Possessor Uraiméknak és a Falunak is nagyobb része] bizonyos közönséges helyet excindál« sat.

Krasznavármegye Constitutioit is az erdélyi muzeum kéziratárából adták ki a szerkesztők. Az országos levéltár erdélyi osztályában levő hivatalos példányban a czím ez: *Constitutiones Cottus Krasznensis ab Ao 1705 usque Ao 1775 latae.* Kiadók tetszés szerint csonkítják meg az eredeti egészet [forrásuk után indulva]: elején mindjárt 1706-ról két végzést elhagytak, 1707. jan. 24. és octoberről kettőt, 1708-ról egy végzésnek mellőzik keltét, a május 25-kit elhagyják, 1709-ről az apr. 8-kit, szintén, 1712-ről nov. 7-kéről s 1713. febr. 18-ról egyet-egyet. Általában az egész Krasznai Constitutioból önkényesen hagynak ki szerkesztők, a mit forrásukban fölvéve nem találtak. Hibáznak abban, hogy hol *Statutum*-nak, hol *Constitutio*-nak nevezik a közlést, pedig az említett kir. kormányszéki példány czíme ezt meg nem engedi, de különben is mindenütt: *végeztetett, determináltatott* szók vannak használva, nem *statuáltatott*. Jellemző, hogy itt a kiadók maguk rájöttek arra, a mit én fennebb elvül javasoltam kimondatni és követni, hogy t. i. ugyanazon egy évi végzést tegyék mind egy czím alá s különböztessék meg I—II—III elválasztó számmal. Igy jártak el kiadók a 363—364. lapon levő 1717-ki, a 364—366. lapon levő 1717-ki, a 366—367. lapon levő 1718-ki közlésekkel.

B. Szolnokvármegye azt jelentette a kir. kormányszéknek, hogy neki nincsenek helyhatósági szabályai.

Kővárvidék szintén ezt.

Zarándvármegye Constitutioinak czíme az országos levéltár erdélyi osztályában levő hivatalos másolatban ez: *Series Determinationum et Statutorum Comitatus Zaránd inde ab Ao 1745. usque 1769. inclusive factorum, e Protocollo Publico absque variatione excerptorum et per consequens descriptorum.* Kiadók végre itt határozottan megnevezik forrásukat, t. i. Zarándvármegye 1745. évi

statutiója közlésénél a 415-ik lapon ezt írják jegyzetben: Az erdélyi muzeum kézirattárából a *gróf Kemény József*-féle gyűjteményből.

Gróf Kemény — a mint tudva van — a kir. kormányszéknél, kir. kincstárnál, a bécsi erd. udvari kancelláriánál szolgált addig a végre, hogy a levéltárakból történelmi gyűjteményét gyarapíthassa. Természetes, hogy finom érzéke azonnal felismerte, hogy a *megyék, székek és városok 1775-ben összegyűjtött constitutiói és statutumai* igen becses történeti adatokat foglalnak magukban. O tehát azokból magának — czéljára szükséges — másolatokat tett, s egyéb hagyatékával együtt az halála után az erdélyi muzeum birtokába ment át. De azt mindenkinek el kell ismerni, hogy más szemmel nézi az adatokat a magán történetbuvár, s mással kell számolnie annak, a ki kritikai forrásművet ad ki. Amaz előtt az erő az előtérben van, azaz rá nézve mindennél följebb áll a tartalom, azért mihamarabb megszerezni kíván, nem sokat törődve az irodalmi formaságaival: míg a forráskiadónak a külső formaságok sohasem fontosabbak a tartalomnál, mert ha tudjuk: mikor, hol írt valamely adat? kik állították ki? minő testület határozott valamit? hol található meg? E nyomon mindig rá lehet menni a történelmi becsű adatra, s megigazíthatjuk netaláni hibáit a tartalomnak, míg ha ezek iránt homályban vagyunk, nagyon másodrangú fontossággal bír a legszebb oklevél vagy másféle irat is.

Ezért nagy e kiadvány szerkesztőinek hibája, hogy a gróf Kemény gyűjteménye eredetére rá jőni nem igyekeztek, hanem mint azt neki írnokai, tisztei, deákok, papok s mások lemásolták, hitelesnek fogadván el: mint a kritikát kiálló adatokat gyűjteményökbe fölvették. Kemény elhagyhatott a kir. kormányszékekből, a mit jónak látott, de a *Corpus Statutorum* kiadóinak is kritika alá kell vala venni az előttük álló anyagot, s a miket Kemény mellőzött, kiegészíteni, a miben botlott, megigazítani s így hiányleg teljessé tenni kiadványukat. Hogy ezt nem tették, hátrább igazolva lesz.

III. Szász nemzeti és törvényhatósági Statutumok 1469—1800.

a) A szász nemzetiek.

505—508 l. 1469. Czíme: *Szász nemzeti Statutum* a király megerősítve. Kiadók nem mondják meg egyenesen: honnan jött ki közzé? Azt meg, hogy hol van meg? Ki adta ki? Még többek is egyik-másik kiadásról. De ők hallgatnak forrásuk hatósági megjelöléséről. Általában a kiadók forrásra utalása fölött gyakorta oraculum-féle homályosság és kétely borong. Én részem-

ről számtalan helynél megállottam, kérdezve magamtól: hol keressem már most, ha meg akarom az eredetit látni? Sejteni, gyanítani, inductio utján *jó hiszem*-űleg lehet következtetni, hogy itt vagy amott van az; de a lélekismeretes történetírónak és bírálónak bizonyosság kell, igy: *közöltem innen, ily szám alatt* stb. Jó lesz jövőben a kiadóknak azt tenni. A kiváltság keltezését sem számították át mostani naptári időre, ami április 25-ke [1469. in festo b. Marci evang.] Ezt a kritika szabályai, a szabatosság és teljes hitelesség követelik. Mint a többi régi okleveleknél, itt is megjegyzem, hogy én a *Statutum* helyett találóbbnak láttam volna czimül a kir. kiváltság tartalmának értelemkimerítő rövid tartalmát adni, igy: »*A szász hét és két szék polgármestrei, bírái és esküdt öregei által hozott s Mátyás király által 1469. ápr. 25. helybenhagyott és megerősített intézkedések és rendelkezések* [dispositiones et ordinationes], *a király által kiváltság alakjában kiadva*«.

509 l. 1524. E végzés levéltári czime: *Constitutio Dominorum Provincialium* stb. Ez jobb is, elég is lett volna, s nem kell vala oda függeszteni a fölösleges szász nemzeti *Statutum*-ot is.

Ugyanazon lapon és a következőn az 1525. 1528. 1538. és hátrább igen sok közlésnél a kiadók által használt jegyzőkönyvi kivonat czímnek jobb lett volna; a mint ezt tényleg tették is az 1543., 1544., 1546 évi első közlésnél s hátrább is csaknem minden törvényhatóságnál.

Itt még megjegyzem, s azt e könyv további összes közléseire kivánom értetni, hogy a hol egy évből 2 – 3 s több statutumot közölnek, mint például az 516—517. lapon 1546-ból kettőt, az 522—523 lapról 1550-ből ötöt, az 526—528. lapon 1554-ből hármat stb. én az évet csak egyszer tettem volna ki s I—II—III. stb. számmal elválasztva adtam volna.

Az olvasók felvilágositása végett nem hagytam volna észrevétel nélkül, a midőn az 530—531. lapon 1557-ben, az 532—534. lapon 1558-ban, és az 534. és 535. lapon 1559. és 1560-ban a szász nemzeti országgyűlés tartását s azok végzéseit közlöm kiadványomban, rá mutatva, mint igyekeztek a szászok az országban levő zavart vagy fejedelmi változásokat önkormányzati joguk és hatalmi körük alkotmányellenes kiterjesztésére. A szász nemzeti *Artikelbuch* czimü helyhatósági szabálygyüjteményt nem daraboltam volna el, de mint egészet adtam volna, ugy szintén a Brassó városi *Veres könyv* tartalmát is.

Szeben, Segesvár, Szászváros Statutumai és Constitutiói közlésénél jobbadán a jegyzőkönyvi rövid kivonatokat használták a kiadók — egészen helyesen.

A szász nemzeti és törvényhatósági helyhatósági szabályok közlése tartalmilag és alakilag szabatosabb, kritikaibb és teljesebb mint a székelyeké és magyaroké. Ezek a szászok egész belső életével megismertetnek, s nemzeti jellemök sok ismert, de igazolni nehezen tudott vonását tárják a figyelmes olvasó elé pragmatikai hitelességgel. Egy fontos tényt is megvilágosítnak, azt t. i. hogy ők nem voltak mindig oly idegenek irányunkban mint most, hogy átvették s használták szavainkat hivatalos irataikban, így: a bírság — szót [512. l.], apród [523. l.], zsoldos, áldomás [526. l.], a cirkálás-t [552. l.], hintó [578. l.], gazdálkodás [586. l.], lapát [600. l.], szabados [623. l.], ruhaviseletünkből, főleg a nők átvették a fátyol-t és recze-fátyol-t s nevét [613. l.], a mente szót [612. 627. l.], kordován csizma nevet [628. l.], dali csizmát [647. l.].

Az akadémiai kiadvány e része igen nagy nyereség történetirodalmunkra nézve. Ezt különösen kiemelni kötelességem.

IV. Az akadémia kiadványa nem-teljességének bizonyitékai.

A székely földet illető *I-ső Részből* kimaradtak *Bereczk mezőváros helyhatósági szabályai*, ily czím alatt: *Constitutiok, mellyek Bereczk városában eleitől fogva observáltattanak*, 1400-tól 1767-ig 13 pontba foglalta össze a jegyző 1799. ápr. 24. ily záradékkal: E Protocollo Constitutionum extradata per Joannem Lőrincz, Ordin. Notar m-pr.

Székely-Udvarhely, Csik-Szereda, Sepsi Szent-György, Oláhfalu nem terjesztett fel semmit. Ezt pótolniok, s ha ők sem találnak, meg kellett volna jegyezniök. Ellenben van Constitutiójuk *Varyyas, Olasztelek, Száldobos, Bardotz, Füle, Hermány, Kis-Batzon, Bibartz-falva, Telegdi-Batzon* bardotz-fiuszéki faluknak, a mik szintén kiadandók lettek volna.

Háromszék területén levő faluknak következő Constitutioit terjesztette fel a főkirálybíró 1775. ápr. 29-én a kir. kormányszékhez: 1. *Szász-Ajta* 1775. jan. 8., áll 19 pontból. 2. *Bölön* 1751. jan. 29. 3. *Közép-Ajta* 1775. jan. 18. 31 fő és 4 kiegészítő pont; 4. *Nagy-Batzon* 1748. nov. 13. 12 pont és toldalék; 5. *Baróth* 1775. május 5. 13 pont; 6. *Nagy-Ajta* [kelet nélkül] 24 pont; 7. *Bodon* [ma *Bodok*] 1774. decz. 16. 5 pont; 8. *Miklosvár* [kelet nélkül] 6 pont; 9. *Köpetz* [kelet nélkül] 5 pontból álló constitutio. Igen érdekes valamennyi.

Maros-Vásárhelynek kimaradtak ily czímű helyhatósági szabályai: »5574. 1785. főkorm. sz. *Constitutiones Liberae Regiaeque Civitatis M.-Vásárhely Ao 1750. per Excelsum R. Gubernium confirmatae, ad observandum extraditae.*

A magyar vármegyéket illető *II-ik Részből* kimaradtak:

Alsó Fejérvármegyében Abrudbányának két helyhatósági szabálya. *I. Statuta seu Jus consvetudinarium Privilegii Oppidi Montani Abrudbánya* in Processibus Causar. Civilium ultra publicas Patriae Leges per Actus frequentatos introductum, longo usu et observatione receptorum examinatum et roboratum. I—VI. Titulus és több §. Ez megerősítetett 1811. 8179. főkorm. sz. a. *II. Constitutiones et Statuta Liberi Privilegiatique Oppidi M. Abrudb. circa Metallurgiam* ab immemoriali tempore introductae. et tam usu antiquo. loci genio, Naturaeque Monticulturae et Urburarior. pro emolumento Rei Metallurgicae et R. Aerarii accommodatae, quam successivis temporibus per Excelsas quoque Instantias approbatae ac pro Lege observatae [lásd a 10742. 1788. kir. főkorm. sz. alatt.] I—VIII. Titulus s mindenikben több Articulus. Kelt 1785. jun. 21. a királybiró, esküdt közönség elnöke stb. aláírása alatt.

Ugyanezen vármegyében *M.-Igen* mezővárosnak is volt 1664. ápr. 20. alkotott XI. czikkből álló helyhatósági rendszabálya. Ezek 1694. jun. 20. megújíttattak, az elsők 1670. ápr. 23. a nagyenyedi megyei közgyűlésben megerősíttettek oly feltétellel, hogy a sárdi nemesek Articulusaival ne ellenkezzenek. Szintúgy volt Gyula-Fejérvárnak az 1835. febr. 9-ről való 100 czikkből álló *helyhatósági Constitutioja*, a mi kimaradt.

Krasznavármegyéből kimaradtak *Szilágy-Somlyó* 1—24 pontból álló *Statutumai*, melyekkel 1669-től 1785-ig élt, közigazgatási ügyeiben szabályúl használt, s egy másik *Statutuma* 1—19 pontból való, melyet a szöllőhegyeiben és határain való rendtartásban használt.

Közép-Szolnokvármegyéből kimaradtak *Szilágy-Cseh* mezőváros *helyi Constitutioja*, mely 1—7 czikkből állott s felküldötte a kir. kormányszékhez 1775. május 18. Telegdi Mihály város jegyzője.

Belső Szolnokvármegyéből kimaradtak *Dézs* város helyhatósági Constitutioi, *Désakna* két *helyi Constitutioja*, egyiket 1785. febr. 23. küldötte fel, s az 10 pontból állott, a másikat 1789. ápr. 20. mely 4 pontot foglalt magában.

Felső-Fejérvármegyéből kimaradt *Erősdfalva* községének 1759. octob. 6. kelt helyhatósági szabálya, szövegezte Könczei Farkas, járási szolgabíró.

A szász nemzeti és törvényhatósági Statutumokat magában foglaló *III-ik Részből* kimaradtak:

Medgyes-Szék helyhatósági szabályainak tervezete 1767. febr. 29-ről, ugy *Paratej Város, Eczel* [Hetzeldorf], *Nagy- és Kis-Selyk, Berethalom, Rivafalva* [Reichesdorf] községek helyhatósági szabályai.

Szászsebes-nek ősidőktől fogva használt, 1709. jan. 21. átvizsgált s 1757-ben uj megjegyzésekkel bővített szomszédsági helyhatósági szabályai.

Köhalomnak egy 1640-ik évi, 1727. ujból átvizsgált szomszédsági szabályzata.

Nagy-Sinkszéknek: 1603. febr. 13-tól 1769-ig az eredeti jegyzőkönyvekből kiirt végzései, ugy *Nagy-Sink* mezővárosnak *Statuta Domestica* vagy *Gross-Schenker Lebensverhaltungs-Artikel* czimű 32 pontból álló Statutuma, továbbá *Neustadt, Százhalom, Lessel, Jakabfalva, Seligstadt, Vért, Rozsonda, Szent-Ágotha* mezőváros és községek igen érdekes helyhatósági szabályai. Érdekesek főleg Szent-Agotáéi: 1. papválasztás, 2. predikátorválasztás, 3. rectorválasztás, 4. templom s egyházi személyekről való gondoskodás, 5. városgazda választás, 6. tanácsválasztás, 7. öregek választása és száma, 8. temetés, lakodalom, öltözködés, tűzvész stb.

Szerdahelyszék constitutioit Reder Márton, a királybíró állította össze, nem a *főbíró*, mert e városnak főbírája soha sem volt, mint kiadók a 632. l. 1. jegyzésében irják. E széknek is kihagyták 32pontból álló *Nachbarschaftsartikel* czimű helyhatósági szabályát.

Ujegyházszéknek helyhatósági constitutioi, melyek I. a Széket, II. melyek a várost illetik s 8 pontból állanak.

Brassónak kiadta két helyhatósági szabálya, s a vidék mezővárosainak helyhatósági szabályai.

Besztercze városnak a) szomszédsági, b) mezőrendőrségi, c) gabnaeladási, d) borváltságpénz a kapuknál, e) polgári díj, f) piaci árulási helydijak, g) sperr-kreutzer rendtartási szabályai.

Nevezetes, hogy azon helyhatósági szabályzatot, melyet kiadók az 578—595. lapon mint *Szeben városét* jelölték meg, *Segesvár is magáénak mondja*, s mint magáét terjesztette fel a kir. kormányszékhez; csak a pontok elhelyezésében van némi eltérés, s a híres Sachs von Harteneck alatt irottnak mondják, kiadók 1698-ra teszik.

Van helybeli constitutiója *Nagy-Szöllös, Szász-Kéreli, Holdvilág, Dános, Szent-László* stb. községeknek is.

Végre kimaradtak Szebenszékben levő *Vizakna* mezőváros helyhatósági szabályai is.

V. Az erdélyi muzeum gyüjteményének kritikai forráskiadásra nem alkalmas volta.

Azok mellé, a miket ama gyüjtemény nem elég szabatos másolatairól e czikkben itt-ott futólag érintettem, közlöm Kézdi-Vásárhely Constitutioiban, a miket a kiadók közzé tettek, az eredetivel összehasonlítása után feltünt hibásokat s részint fordító-

seket. Kiadók közlésének czíme ez: *Ab Ao 1703. Constitutiones Oppidi K.-Vásárhely taliter sequunter.* Ez lévén az orsz. levéltár erdélyi osztályában is a czím, megnyugszom rajta. Tehát a 1° 2° 3° stb. usque 30um punctum. Ez a város főbirájának és tanácsának 1752. ápr. 29. hozott azon végzését foglalja magában, melyben a a Filep Jakab ünnepnapra virradólag szokásban levő zöld ágak felverését annak alkalmatlanságaiért jövőre minden rendeknek megtiltotta. 1773-ról való végzés az egész könyvben nem fordúl elő. Az erdélyi muzeum gyüjteményében sem lehet, mert az a kir. kormányszék őrizete alatt levő helyhatósági Constitutiok gyüjteményéből van véve, tehát mindjárt a legelső sor, *az évszám* hibás, lenni kell vala 1703—1753, vagy még helyesebben: 1752.

A közlésben ezek a hibák.

2. pont. E szók után: *igaz ok nélkül*, ki van maradva: »mox et de facto.«
5. » *törvényivel ellene is* — hibásan van, e helyett: »ellenz«, ez is hibás: *a másik fél próbálta*, az eredetiben tisztán igy van: »bocsuzza« [1])
6. » *recideáltassanak* után ki van hagyva: »A mikről pedig privilegiumok extálnak, azok secundum illorum.«
9. » ehelyett: *kéntelenittetik*, az eredetiben: »kételenittetik.«
10. » *hívassa szolgálatra*, innen kimaradt: »hívassa a szolgálatra.«
12. » *a perengérben* helyett, az eredetiben: »perlengér.«
13. » *temtettével* helyett, »teremptettével«.
15. » *s adassék vissza* helyett »adassák vissza«.
16. » *cselekednék* helyett az eredetiben: »cseleküннek«.
19. » itt e helyett: *bele szöknél is*, az eredetiben: »bele szöknék, és« ugyanott tovább e helyett: *mégis azon bosszúmot*, az eredetiben igy van: »még is a vett boszúmat.«
20. » *felsőbb és alsóbb tiszték ezeknél forgott város proventusáról*, az eredetiben ez van: »felsőbb és alsóbb tiszek, kezeknél forgott város proventusáról.
21. » *fedessenek be* helyett: »fedettessenek be.«
22. » e helyett: *városunkban ha praejudicium et derogamen privilegiorum oppidi*, az eredetiben ez áll: »városunkban in praejudicium et derogamen sat. Ugyanott tovább: *privilegiumunknak* helyett: »privilegiuminknak«, *bevett* helyett »bevött«, *nemes Constitutioinknak* helyett: »irott constitutioinknak« kell lenni az eredeti szerint.
26. » e helyett: *szánó szándékkal*, »szánt szándékkal« teendő. tovább: *város birságával 3 for.* helyett az eredeti szerint: »város birságával fl. hung. 3.« teendő.

---

[1] Bocso = bulcsu, bucsu } székely szók, de én jelentésöket
Bocsozom = bucsuzom } nem tudom.
Magyar Tájszótár, kiadja a m. tud. Társaság 1838.

pont. *közönséges kárunkat tapasztaljuk* helyett az eredeti szerint »kárunkal«, tovább *exequanda* helyett: »exequenda« teendő, a 30. pontban: »Filep Jakab innepnapra«, — *felvonni* helyett: »felverni« teendő. Maguk a kiadók is 3 sorral hátrább — helyesen — *a zöld ágak felverettetését irják megtiltottnak.*

E Constitutiokat az előbb emlitett városi *Törvénykönyv* 3. 5. 6. 7. 8. 9. 15. 16. 163. 167. 344. lapjairól irta ki a város irája s a kir. kormányszékhez a fenn irt czím alatt terjesztette Közlőknek azt kellett volna fölkeresni vagy a városnál levő detiből közölni. [1]) Igy elkerűlték volna ama sajnos hibát, hogy egyetlen oklevélben 22 hiba csuszott be s nem egy pont értelme szen elferdittetett.

Még csak *Udvarhelyszék Constitutioiról* emlitem meg, hogy dók ezeket kilyéni *Székely Mihály* 1818-ki kiadása után adják vök 132—146 lapján, azért, *mert ö, előszava szerint, mind eredeti y hiteles adatokat használt.*

Kiadóknak sokkal könnyebb s a tudósokra nézve hasznosabb t volna, ha az orsz. levéltár erdélyi osztályában levő e hivatalos solat után közölték volna. A czím ez: Anno 1727. 20. nov. S. Udvarhely Solymosini sub Praesidio Illustrissimi Gyulaffi pr. Jud. R. Conclusum est.

Pars I^a De Politicis. Pars II^a De Oeconomicis. Pars 3^a De ridicis. Oly formán van ez, mint a közlők kiadták. Bezárása ez: am quidem hujusmodi Constitutionem cum suo originali conmem esse, fideliter recognoscit et Exc. R. Gubernio humile submittit. Udvarhelyini 12^a januarii Ao 1775. Tabula ntinua Sedis Siculicalis Udvarhely.

Itt hivatalos testűlet mondja, hogy a másolat *az eredetivel zevettetett.* Ebben inkább megbizhatik a történetíró, mint a ékely Mihály egyéni állításában.

VI. Forrásidézési hiányok.

Kiadók forrásidézése, forrásra utalása homályos és határotlan. Az *Első Részből* nehány lényegesebbet idézek.

Az 1—2 lapon közölt *vajdai itéletről* megmondják: hol van

[1]) Kézdi-Vásárhely városának *Törvényes könyve*, mely kezdetett ttatni annakutánna, minekutánna istennek bölcs és igaz itélete szerint a Közönség és Város [egy nehány ház, csür és istállón kivül] hirtelen ló tüz mia, porrá és hamuvá tétetett volna; a végre, hogy a gonoszságk cselekedeti megzaboláztassanak, a jámborok pedig igazsággal igaztassanak. Christus Urunk születése után, mikor irnánk 1703-ik Esztenek utolsó havában.

Cselekedettel és igazsággal sat.

meg? hol és ki által adatott ki? de hogy ők honnan közlik, elhallgatják. Ez pedig mellőzhetlen.

A 2—4 lapon is elmulasztották megmondani: honnan közlik?

A 7—13 lapon közölt oklevélről megmondják, hogy eredetiét sikertelenül keresték hazai levéltárakban, de megvan a bécsi cs. kir. államlevéltárban, azt azonban mellőzik, hogy onnan szerezték-e meg s adták ki? Tudtom szerint ezt Szabó Károly fedezte fel s másolta le a *Székely Oklevéltár* III-ik kötete számára. Hihető, tőle kapták a kiadók; de ezt meg kell vala mondani. A hitelesség és kritika kívánja igy.

A 13—16, 16—19 lapon levőkről szintén nem mondják meg: honnan közlik?

Maros-Vásárhely helyhatósági szabályait — úgy látszik — annak levéltárából közlik, megmondják: hol találhatók meg, de hogy eredetiből-e vagy másolatból? azt mellőzik.

Ez áll a 39—79 lapon levő marosszéki constitutiokról is.

Csik- Gyergyó- és Kászonszéknek a 90—102. lapon közölt constitutioiról azt írják, hogy az eredetiek elvesztek, s csak az erdélyi Muzeumban vannak meg másolatban. Erre már fennebb megtettem ellenkező jegyzésemet.

Háromszék Constitutioit illetőleg szintén megtettem fennebb észrevételemet.

Udvarhelyszék Constitutioiról megmondják, melyik? hol van meg? a Székely nemzeti láda hányadik száma alatt? De mellőzik kijelenteni: abból közlik-e vagy máshonnan?

E megjegyzésem van az Aranyosszék constitutioit illető forrásidézésnél is, a hol szintén megmondják: melyik Protocollumban van meg egyik vagy másik; de azt, hogy valóban onnan közlik, ez nincs határozottan kifejezve.

A *Második és Harmadik Részben* való közlésekben is az a hiány csaknem általános, hogy nincs megmondva: eredetiből? hitelesített? vagy egyszerű másolatból van-e a közlés? Ez lényeges lett volna a teljes megbizhatóságért, s az általam fennebb előadott okoknál fogva.

VII. Közjogi és helyesírási hibák, földrajzi botlások.

A 632 lapon egyik jegyzésökben a kiadók igy nyilatkoznak: a *Szász grófi tisztség betöltésének módjára nézve* s. a. t. Erdély alkotmánya sem szász grófságot, sem tisztséget nem ismer. A Szebeni királybiró diplomatikus czíme: *Szász nemzet ispánja*, ő és segítő személyzete Erdély közigazgatási rendszerében: *ispáni hivatal* = Comitiatus czímmel birt.

A 281 lapon az eredetiben levő *adinveniendum* helyett »an-

»nnciari«, 183 l. *ad imaque* helyett »ad riuaque«, 184 l. *niteretur* helyett »intereretur« van tévesen írva.

A 247 és 520 lapon ily helytelen kifejezések jőnek elő: a *magyar natio* is tartott Erdélyben külön nemzeti gyüléseket. Mire való egy közönséges latin szóval szoritni ki jogából mély értelmű és szép »*nemzet*« szavunkat? és ismét: mekkora volt a törvényes kamat? *nem tudni*. Ez nincs magyarúl mondva. A *lehet* igét nem szabad komoly irónak elhagyni; az előszó VIII. lapján használt *unicus* szónál szebb is, jobb is a *nem szakember* kifejezés.

A 324 lapon ez áll: *Fogaras Urbariuma, melynek Tarpai Mózes és Szilágyi Mihály Cancellarii* [helyesebben: Cancellariae] *Majoris Jurati scribae által aláirt eredetije a kincstári ügyészség kolozsvári levéltárában van.* Igazi tarkabarka konyhai irály! Ilyen a 347 lapon levő is: *beirta a Statutumot a város juratus notariusa*, mint szintén a 408 lapon levő 2. jegyzés: *a városi levéltárban levő 1739—1742 évi Protocollum Judicialeből.* Ilyen mindjárt az előszó kezdete: *Munkálkodásink eredményének egy részét teszi a CORPUS STATUTORUM-nak ezen I. kötete.* Ez oly sebtében való pongyola irály, a mit a szabatosság és tárgy komolysága teljességgel meg nem engedhet. Az 505. lap jegyzésében a *többi recipiált nemzetnél* szólásformát használják a kiadók, sem maguknak, sem nyelvünknek nem javára.

Kiadók földrajzi botlásai sem hagyhatók észrevétel nélkül. Az 512 lapon Reussen [magyarul Rúsz vagy Rősz], Grosz- és Klein Propstdorf [magyarúl Nagy- és Kis-Ekemező] jó lett volna az olvasóknak megmagyarázni; valamint Vesta [magyarúl Vestény]. Maychen [helyesen: Moichen, Moha], szászosan irt Fryk [helyett: Freck, Felek]falvak neveit is. Ugyanott *Kys Schyr* faluról egyszerűen csak azt jegyzik meg kiadók, hogy az szász falu; de meg kellett volna magyarázni, hogy e szászosan irt falunévben Kis-Csür = Klein Scheueren van eltorzitva. Az 522. lapon *Kuppes* mezőváros áll irva, meg kell vala magyarázniok, hogy ez eltorzított szóban a latin nevű Rupes [kőszikla] = szászosan Reps = Kőhalom név lappang, mely szász mezőváros nevét a hegyre épült sziklavárról vette.

Az 539 lapon, a hol a hajdan Brassó város hatósága alá tartozott oláh falúk viszonya rendezéséről van szó, előfordúl Blöschdorf vagy Bleschdorf s erre kiadók csak azt jegyzik meg: oláh falúk, holott *egyetlen faluról* van szó, melynek használatos neve = Spin, vagy Szpiny = Bind. 540 lapon meg kell vala magyarázni, hogy a *Belgeren* szász tájszó alatt [die Bulgaren =] a brassai »bolgárok« rejlenek; a 632. és 634. lapon Rodu [közhasználat szerint = Radt vagy Rod, magyarúl = Ruda] Rétsch = [magyarúl Rétse], Kerpenis [magyarúl = Ker-

penyes] faluk nevei iránt az olvasókat szintén föl kellett volna világosítni.

Végre megjegyzem, hogy *Karatna* [406., 426. ll.] és *Peselnek* [428 l.] községek nem Alsó- de Felső-Fejérvármegyében feküdtek 1739-én és 1748—1749-ben, mikor helyhatósági szabályaikat alkották; csak a Peselnek 1715-ki [351. l.] helyhatósági szabályai keltek akkor, mikor még a vármegye nem volt kétfelé válva.

VIII. Téves és hiányos magyarázatok.

Az 5. lapon e hely fordúl elő: *nullus omnino hominum quempiam indebite invadiare possit* — s ehez a kiadók e magyarázatot adják: *invadiare* annyi mint pignorare, [kiadók vétségből *pignorret* használtak.] Az »invadiare« szó helyes értelmezése ez: Senki más embert, bárki legyen, méltatlanúl be ne kezesítsen = invadiare, kezessé, zálogá ne tegyen, le ne tartóztasson. Kiadóknak magyarázata szintén bővebb magyarázatot igényel.

Ugyanott tovább ily hely fordúl elé: *nullus omnino hominum quemquam viatorem, per has provincias proficiscentem cujuscunque status, conditionis et hungvagy* [?] existant sat. Kiadók a rosszúl leírást megjelölik, de ez nem elég, a kijavítást is meg kellett volna tenni, s megmondani, hogy az alatt a »lingvagii« (különböző nyelvű) szó lappang eltorzítva, a mit a XV—XVI. században széltében használtak.

A 35 lapon az van írva: hogy a ki embert szidalmaz és nincs záloga, *házából pecsételjék ki*, s a kiadók annak helyére e magyarázó szót teszik: zárják ki. A kipecsételés lett volna itt megmagyarázandó, mert ily esetben az illetőnek ajtajára a község hatóság pecsétet szokott teni, a mit csak elégtétel után vettek le, tehát ez népiesb, jellemzőbb és erősebb kifejezés.

A 41 és 110. lapon az *indebita* büntetésnél 1 és 4 jegyzésben *Indebitum poenájának* írják. Ez helytelen, a gyakorlat az első alakot szentesítette a *prohibita, aperta, proclamata* törvényes műszók hasonlatára.

A 62. lapon kiadók a *közkert* szót »közkertelés«-sel magyarázzák meg. Fölösleges, magyar ember e szó alatt, ez alakjában *kertföldet* nem ért.

A 99. lapon az *orda* szót édes turónak magyarázzák. Ez is fölösleges; magyar ember az orda és túró fogalomszók alatt egészen különböző két dolgot ért, a miket egymással magyarázni nem szükséges. Az *esztena* szót is tévesen magyarázzák juhakol-nak, az a majornak, a juhnyáj gazdájának lakháza vagy kalyibája, az akol pedig azon sövény, vékony szálfa vagy deszka anyagból készült kerítés, melyben a juhok délben delelnek, éjjel hálnak. Ezt a 100

lapon levő XVII Constitutio két első sorából, valamint a 431. lapon levő saját közlésükből át fogják láthatni, a hol ily végzés fordúl elé: a Patakon lakó becsületes gazdák magok *esztenájokat vagy majorházokat* szabados helyre csináltassák s. a. t.

101. lapon a *componálás* ugy látszik kikerűlte a kiadók figyelmét, pedig az fontos. A *compona* 32 fontot tevő túró mérték, a mit a majorok használnak s azzal fizetik azon juhos gazdákat, a kik nyaranta juhaikat rájok bizzák. Székelyföldön két juhtól szoktak egy compona turót s négy mérés ordát adni egy nyáron át. A 102. lapon a *pakulár*-t ugy magyarázzák, hogy az juhász, juhpásztor, találóbb ez: a major nyájőrző szolgája, s a pakular szó a latin *pecus*, oláh *pecurar* szóból alakult.

123—125 lapon Szacsva község Constitutiója III-ik pontjában büntetés szabatik arra, aki tilalmas erdőben fejszével *erdöl*, annálinkább, a ki a fát tövéről levágja. Ime a tősgyökeres eredeti magyar szó az erdőhasználatra nézve, a mit a mi kegyetlen nyelvujitásunk s igazán szólva: nyelvrontásunk *faizás*-ra torzított el.

140. lapon a faluban és határán levő kertek, kapuk, gyepük, árkok, küpük megcsinálttatásáról levén szó, kiadók a *küpü*t igy magyarázzák meg: *Küpünek nevezik Székelyföldön a kivájt vagy kirakott viztisztító medenczéket a fakadó forrásoknál.* Ez nem egészen helyes. Küpű az olyan kivájt fatörzs, vagy öblösen kivésett kődarab, melybe a források vizét veszik bele, s bizonyos magasságban a fölösleges viz kifolyásának rajta lyukat nyitnak; de küpű a keskeny mezei utak s vizvezető árkok átjárásaira híd gyanánt öblösen kivájt és párkányra rá erősített fagerenda is, melynek ürege alatt a viz akadály nélkül foly át, tehát egy darabból álló kis mezei hidacska.

A 177 lapon *juxta dicas* kifejezés igy van magyarázva: az adózás nagysága szerint. Nem szabatos kifejezés. A dica = adókulcs, még inkább *adófizetési mértékegység*, a mi a szükség szerint több vagy kevesebb forintot tett 2—3 frttól 20-ig, 40-ig. Ugyanott a *minatus* szót: »alattomosan áskálódnak« fordítják kiadók Du Cange után. Párizsapai ezt *fenyegetés*-nek mondja, s ez a helyes.

179 lapon *litterae suae honestae parentelae* kifejezést a kiadók jegyzésben *családi összeköttetés*-nek magyarázzák, a germán jogra hivatkozva. Igen messze mentek a kiadók, megtalálták volna Nagy Lajostól kezdve I. Ferencz királyok czéhleveleiben annak tiszta és helyes értelmét, a mi azt jelentette, hogy az inassá vagy legényjé lenni akaró iparosnak *tisztességes szülöktől származását* [ez volt a honesta parentela] bizonyitni kellett.

A 246 lapon levő helyhatósági szabályzatban az áll: hogy a görög árús emberek marhájokat bálouként és mázsánként kénytelenek a városban eladni. Ehez a kiadók azt a magyarázatot

adják: *bal* = sagma, *marha* alatt pedig értsd: az árúczikket portékát sat. Itt a magyarázó szót ismét meg kell magyarázni, mert kevés olvasó tudja *sagma* jelentését, de hogy a bál 50—100 fontnyi sulyú valamely köteget, málhát = [bürde, bündel] p. o. dohányt, kendert, lenet, gyapjút s hasonló árút tett, azt a nép is tudja.

Müvök 371. lapján szerzők a *postergálni* igét így magyarázzák: megvetni, visszaútasitni. Nem úgy van. Postergálni = post terga tenni, hátra tenni, elhanyagolni a dolgot, a kötelességet, valaki parancsát, rendeletét, kivánságát. Barbár latinság, de így van.

379., 420 lapon kiadók e kérdésre: kik lehetnek *regiusok* = királyi emberek? Így felelnek: azon világi egyének, a kik mint idéző, vallató s. a. t. biztosok járnak el s utalnak a Hármas T. k. II. r. 19. tit. 2. §-ára. De e magyarázat újabb magyarázatot kiván. Hát ezek — kérdem — kik voltak? A megyei és székely székbeli tábla-bírák = assessorok. 1848 előtt minden jogvégzett, más 6 gymnasiumot végzett nemes ifjú megyéjében vagy székében annak Tisztségei előtt a gyakorlati életben előforduló politikai és törvényes eljárásokból, a megye és szék szokásos törvényeiből sat. vizsgát tett, s egy erről a főjegyző aláirása alatt kelt bizonyitvány mellett a táblabirák sorába felvétetett, főleskettetett s az ily táblabirák aztán megyéjök és székök területén minden ügyes politikai és törvényes meghagyásokban és kiküldetésekben eljártak s a főispánhoz vagy főkirálybiróhoz jelentést tettek, s jelentéseik fel a legfelsőbb udvarig hiteles és bizonyitó erővel bíró hivatala okiratok gyanánt fogadtattak el. Én is így tettem le a vizsgát kiterjedve a hazai törvényekre is 1846-ban, a mikor mint oklevelü ügyvéd Marosszék táblabirájává neveztettem ki. A vármegyék és székek Derék- és Viceszékeik bíráit ezek közül választották, sőt a közigazgatási tisztviselők is ezek sorából kerültek ki.

A 467. lapon egy helyhatósági szabályban ily hely jő elő: a profugiumok megakadályozására az alsó járásban, *plajasok* vannak, a felsőben gornyikok. Kiadók igy magyarázzák az előbbit: plajaso = határszéli őr. Ez barbar latin szó = plaja, németül playe = ló és gyalog átjáró ösvény, útszoros, őrállomás a határokon, plajaso magyarúl: plajás. A *plaja* e szerint határt, megyehatárszélt jelent, a plajas határszéli szoros-őrt, út-őrt; a szathmári béke után a székely és oláh határőrezredek felállításáig [1764—67] e czélra s a csempészet, pestis, katonaság elől kiszökök megfigyelása végett állittattak. A megyék s székek állitották őket s fizették.

Ily tévedés forog fenn a *contraso* szó jelentése s grammatikai alakja iránt is. A harminczadi és sóhivatalnál úgy tapasztalták — mondja egy végzés — hogy a contrasok száma nem csak a szükségnél több, hanem a tehetősebbekből is állittattnak. Erre a kiadók megjegyzik: contraso = ellenőr, controllor [kamara tisz.]

Nem úgy van. A contraso nem magyar, de dicasterialis stylusi barbar-latin szó. Értetnek alatta a sóbányák körül alkalmazott oly szolgák, a kik a sóskútakat, sótelepeket, felhagyott bányákat őrzik, sós vizet merítő, kősót vágó csempészőket üldözik, s ha lehet, letartóztatják. Legszokottabb nevök volt: *salis contraso*. Nem ellenőrök tehát, de só- és sósforrásőrök.

Az 597 lapon a kiadók *filiratim* szót így magyarázzák: egyenként, helyesen: *ivenként*. A 636 lapon Szeredahely mezőváros és szék Constitutiójában a 6-ik pontban ez áll: *vincas et bostros* aliosque fructus domum ferendi causa frequenter nemini licitum est. A »vinca« szót, a mi borostyánlevelű füvet jelent, vagy meg kellett volna kiadóknak magyarázni, vagy kérdőjelt tenni utána; a »bostros« szót botros-ra igazítni meg, a mi szőlő-gerezdet tesz.

Végül az I. lapon a marosszéki székely bírák közt előfordúl egy: *Simon de Sancta Civitate*. Erre nézve megjegyzem, hogy kiadók elfogadhatták volna Szabó Károly azon nézetét, hogy itt az óklevél másolója a *Civitate* szót: »Trinitate« szóval cserélte fel, mert szent város ott nem volt, *Szentháromság* nevű falu ellenben volt, ma is van, s a többi bírák is mind e környékből valók. [1])

Azzal zárom be közlésemet, hogy *én jóhiszeműleg* mondottam sokban határozottan más véleményt, mint a minők a szóban levő mű kiadói. Nálunk ezek még nyilván formulázva nincsenek. A miket én nem helyesnek, mások annak láthatják. A miket én ajánlok helyesebbek gyanánt, szintén roszaknak bizonyúlhatnak; de csak nyilvános megvitatás alapján, a mit az ügyre nézve kívánatosnak és szükségesnek tartok, s részemről indokolt, érvekkel támogatott helyreigazítást, czáfolatot — vagy nevezzük bárminek — szívesen fogadok, sőt, ha azok meggyőzők, el is fogadom. Azt hiszem, az akadémikusok tiszte az akadémia kiadványainak szabatossága, kritikailag hiteles volta és teljes megbízhatósága felett őrködni.

JAKAB ELEK.

A „Milieu" a Történelemben.

Dr. Ratzel Frigyes. A föld és az ember. Anthropo-geographia vagy a földrajz történeti alkalmazásának alapvonalai. Fordította Simonyi Jenő. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1887. 623 lap.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A természet különböző hatásait az emberre, — melyeket a francziák az oly klasszikussá vált »milieu« (környezet) szóban összegeznek — már a legrégibb gondolkodók is észrevették, de megfigyelésük e téren alig egy pár ötletre szoritkozik. Montesquieu,

[1]) *Székely Oklevéltár*. I. köt. 1872. 162. lap.

Prichard, Ritter, Buckle és Reclus fölfedezései, a természet e nagy titkából sokat megfejtettek, de a további kutatást nagyon késleltette az, hogy az elért eredmények mindeddig nem voltak kellőleg osztályozva és logikai rendben egyesítve. A lipcsei egyetem tudós tanárát *Ratzel Friggyest* illeti az érdem, hogy az eredmények immár rendszerbe vannak foglalva, és ez által egy új, külön e czélra rendelt tudománynak: az *anthropo-geographiá*nak (embertani földrajz) vetette meg alapját. Örvendünk, hogy ez új tudomány kézikönyvét már magyar nyelven is bírjuk, akadémiánk könyvkiadó vállalatában. Fordítója [1]) Dr. Simonyi Jenő úr e jeles munka hasznosságát még azzal tetézte, hogy a függelékben néhány ügyes vonással körvonalozta hazánk természeti viszonyait, párhuzamban történeti hatásaikkal.

A történetírás legkevésbbé zárkózhatik el az anthropo-geographia tanúlságai elől, mert a természeti hatások soha egy pillanatra sem szünetelnek s a történteknek elsőrangú, állandó fizikai létföltételeit képezik. Lássuk ezeket egyenkint.

I.

Az anthropo-geographia kimutatja, hogy a talaj a rajta élő emberre, nem csupán különböző termékei, hanem már külső configurátiója által hat első sorban.

A szigetek lakóira, maga a lakóhely ilyetén volta rányomja az elkülönzés és zárkózottság bélyegét. Ide húzódnak meg s tartják főnn magukat a legrégibb culturák, nyelvek, mint például Irlandban a keltaság. Másrészt azonban, a hol szigetek nagy szárazföldek vagy szigetcsoportok közt foglalnak helyet, ott zárkózottság helyett, a legmozgalmasabb életet találjuk. Malta, Cyprus egykori fontosságára nem is kell utalni, elég rámutatnunk az Aegei tenger szigeteire, mely nélkül a nagy görög civilizáczió alig volna elképzelhető. Ugyanezen hol elkülönző, hol pedig közvetítő szerepe volt és van a félszigeteknek is.

A nagyobb szárazföldeken első sorban az országok természetes határai jönnek tekintetbe. Hol hegységek, hol folyók és mocsarak képeznek határokat. És Ratzel helyesen emeli ki (146.1) hogy mindezek nem pusztán a védelem szempontjából előnyösek vagy hátrányosak, hanem fontosságuk abban culminál, hogy az illető hely földrajzi és természeti sajátságait mennyire képesek magukba zárni, elkülöníteni más helyektől vagy sem. Ez szolga

[1]) A fordításról egy pár magyartalanság daczára, csak jót mondhatunk, de mentül jobb az, annál bosszantóbbak az olyan hibák, mikor a franczia Manpertuis neve Manpertius-nak; a statika szó pedig következetesen statistikának van írva!

meg aztán a népek vándorlásainak menetét, terjeszkedésük arányait. De egy-egy ilymódon elhatárolt országon területen belüli határok is döntő befolyást gyakorolnak a népek elterjedésére. Az egyes törzsek, községek, családok letelepedését, lakóhelyeik helyzetét és eloszlását, a forgalmi központok, fő- és nagyvárosok keletkezését, mindezen belső határok (folyók, síkok, hegyek stb.) meg vagy nem léte és minősége határozzák meg — és sohasem a véletlen.

De a föld felszínének ezen egyenetlenségei nemcsak mint külső vagy belső határok, hanem önmagukban véve is: formáik és fekvésük által hatnak leginkább. Igy például a hegységek lakóinak vándorló-természetét, mint a tyroliak, skótok, a mi tótjaink és székelyeinknél, maga a hegység parancsolja rájuk, szegényes termékei a gazdagabb alföldekre utalják őket. Másrészt az mindig a nagy munkásság és szorgalom kifejezése, melyet szintén hegyeik közt szereztek, kénytelenek lévén folytonosan jobban megfeszíteni erejüket (248. l.) mint a síkok lakója. Innen van, hogy a házi ipar a hegyi népeknél fejlődött ki leginkább. A Schwarzwald órásai, a cseh hegységek csipkeverői. Kaukazus ércműveseí, a kasmíri és a székely ipar erre nézve a legszebb példák. A hegyi népek költői vénája, állhatatos vallásossága, bátorsága és hazaszeretete szintén mind ismeretesek. A fensíkok lakói is többékevésbbé ilyen szabásúak, (252.) de a már nem oly zord éghajlat s a kedvezőbb térbeli viszonyok nagyobb rendeltetésre képesítik a népeket. A hindu, khinai, mexicói és perui czivilizácziók fensíkokon nőttek oly nagygyá. A síkságok és puszták, éppen nagy kiterjedésük következtében, a legnagyobb mozgékonyságra kényszerítik a népeket. Ez magyarázza meg (265., 266. l.) rabló és pusztító hajlamukat, a népek itt mások leigázására, korlátlan uralomra vannak praedestinálva. De másrészt meg a talaj száraz és termékenytelen volta, a vízhiány, »megnehezíti a birtok fogalmának megszilárdulását és örökössé teszi a törzsek viszálykodásait.« Az uralomnak és művelődésnek legállandóbb biztosítékait a tengerpartok képezik, mindig azonban a partszél tagozódásainak arányában. Ritter óta banális igazság, hogy Európa az ő fölényét partjai rendkívül gazdag tagozódásának köszönheti és a mi Európa a többi világrészek közt, ugyanaz Európában Angolország.

Az anthropo-geographiának mindezen kitűnő észleletei és igazságai, melyek a népeket fizikai és szellemi sajátságaikra, műveltségük, foglalkozásuk, haladásuk vagy hanyatlásukra nézve egymás közt megkülönböztetik, sokat megmagyaráznak, de ezzel a különbségek távolról sincsenek még kimerítve. Sőt ha az eddigi magyarázatokat is jól szemügyre vesszük, be kell látnunk, hogy azok mind, a milieu hatásainak, habár rendkívül fontos, de mégis

csak egyik oldalát magyarázzák. Tudniillik pontosan körülírják azon földrajzi kereteket, melyeken belül mozog az ember, s ezen mozgásoknak természeti törvényeit codificálják. Ezekből megtudjuk mindazon okokat, melyek a népek eloszlását, egyiknek fölényét a másik fölött, gazdagságát vagy szegénységét szabályozzák — de azt nem látjuk: mik maguk e népek egyenkint, és a természet, mely hatásainak köszönhetik testi és lelki sajátságaikat. Egyszóval csakis azon tényezők állnak előttünk, melyektől a népek sorsa függ, de nem individualitásuk.

Egyéniségükből csak annyit látunk, a mennyit arra nézve a különböző földrajzi keretekből, s abban való mozgásuk természetéből lehet következtetni.

Egyáltalán az anthropo-geographián nagyon meglátszik még, hogy nem régen szakadt ki a geographiából, kutatása és tanulságai szorosan a földrajz körében mozognak. Mikor a különböző éghajlatokról beszél, akkor is csak a népek elterjedését s a különböző égövek alatti akklimatizálódást magyarázza, s még itt sem a népek mikénti átalakulását, csak a mikor az pathologiai természetűvé válik. A mit pedig ugyanazon övek északi és déli népeinek munkásságáról, jelleméről mond, az tulajdonképen ismétlése annak, a mi már a hegységek és síkok lakóiról volt elmondva. (383—386. l.)

A milieu-nek a népek characterére tett közvetlenebb és állandóbb hatásait magyarázni két módszer divatozik. Az egyik az *analogia* módszere, vagyis inkább szertelensége. Sokan ugyanis az illető nép jellemében ugyanazt akarják látni, ami természeti környezetében megvan. Ezt az eljárást Ratzel írói legjobban, midőn elrettentő például Munzinger kordofani útleírásából a következő helyet idézi (77. l.): »Itt egyhangú a természet, nincs egy kiemelkedő hegy, nincs egy határozott hegysor és nincs nagyszerű rónaság, mely az egésznek jelleget és egységet adna; még a fák is csak középszerűek, több a bokor — és ilyen az ember és a társadalom is, senki se magaslik ki, senki se uralkodik.....« Ez a módszer a milieu s a népek jelleme közt a legerőszakoltabb módon keresi a párhuzamot és kapcsolatot. Nem veszik észre, hogy annak a logikához semmi köze, és hogy okok helyett tulajdonképen metaphorákat keresnek s csak saját hangulatukat festik azokkal. Mentségük csak annyi lehet, hogy e hibába éppen a szellemes emberek esnek leginkább. Ratzel se tudta megóvni magát e »licentia poetica«-tól, midőn (260. l.) a föld színének egyhangúságából egyhangú életre következtet, vagy midőn helyesli (401. l.) Leroy-Beaulieunak azt a mondását, hogy az orosz birodalom egységét éghajlatának tele mozditja elő leginkább, mely északtól délig egységes fehér leplet borít reá. Természetes, hogy a legszellemesebb népnél is

franczíáknál van legnagyobb divatja az analogiának. Egy fiatal franczia író, Mougeolle egyik művében[1]) egész szenvedélylyel gyűjtötte azokat össze. Jules Soury az arabokról azt írja, hogy földjük ép oly sivár mint intelligencziájuk. About szerint a finoman tagozott Görögország lakói is finomak, idegesek. Quinet a régi görögök polytheismusát azzal magyarázta, hogy a tenger mindenfelől mossa a görög partokat. Persze nem így, sokkal poetikusabban szól az idézet, de több logika abban sincs. Mougeolle különben sok idézettel túloz, mert néha igazi megfigyeléseket is analogia számba vesz. Azt hiszi, hogy minden analogia eo ipso rosz. Látni fogjuk később, hogy egy nép egyénisége és milieuje közt csakugyan ezer meg ezer kapcsolat létezik, de azt hinni, hogy azokat ugyanazon szóval ki lehessen fejezni — képtelenség: másrészt pedig valamennyi kapcsolatot kell föltüntetnie az írónak, ha be akarja bizonyitani, hogy az illető nép környezete csakugyan tükre jellemének.

Az analogiával testvér másik methodust Buckle fedezte föl, és Ratzel révén az anthropo-geographiába is bejutott. Ebben a milieu a természeti tünemények és képek által közvetlenül hat az emberre. A természet nagy tüneményei: például a földrengések és tűzhányó hegyek, a félelem és rettegés érzetét költik föl az emberben, s babonákat szülnek. Ratzel nagy sikerrel czáfolja Buckle e tételét, midőn arra utal, hogy mindezen tünemények csakis pillanatokig tartván, az emberre csakis múlékony hatásúak lehetnek. Részünkről pedig hozzátehetjük, hogy bármily megrázók is azok a veszély pillanatában, *a rettegést* épp oly rohamosan váltja föl a remény az embernek veleszületett optimismusánál fogva. Mindnyáján, akik szemtanúi voltak földrengések és vulkanikus kitöréseknek, sőt egyszerű árviz- és tűzvészeknek is, egyhangúlag constatálták ez optimismust, mely teljesen elfeledteti a kiállott veszélyeket, s erőnket megtizszerezi. Ez az egyszerű lélektani tapasztalat is eléggé mutatja, mily fonák e theoria, különben Buckle soh se volt erős a psychologiában. A mi másrészt a babonaságot illeti, Ratzel mutatja ki, hogy a babonaság elterjedése és a természeti erők nagyságának különböző fokozatai közt nincs semmi összefüggés. Nemcsak az nem áll, hogy a hol például több a tűzhányó hegy, földrengés, ott nagyobb, a hol kevesebb, ott kisebb a babonaság; hanem meg fogjuk találni azt a legnagyobb mértékben ott is, a hol nagy természeti tünemények egyáltalán nincsenek. Ha Buckle jobban körülnéz vala, a saját hazájában is szép példáit láthatta volna a babonaságnak, nemcsak a szegényebb néposztály, hanem éppen a művelt és gazdag angol arisztokraczia körében.

A természeti tüneményekről való theoriáját Buckle a külön-

[1]) Les Problémes de l'histoire. Paris, 1886. 356—362. l.

bözö természeti képeknek az emberekre való hatásával egészíti ki, a mit aztán már az anthropo-geographia is elfogad. Azt mondja például, hogy Indiában a természet nagyszerűsége, a Himalaya a világ e legnagyobb hegységének látása a hindut csodálattal tölti el, ami aztán képzelmét az értelem rovására növeli nagygyá. Európában ellenkezőleg a természet kisszerű volta azt hamarább teszi érthetővé, tehát az értelmet fejleszti ki erősebbé az érzelmek fölött. Mily geniális gondolatnak hirdették világszerte e nagy tévedést! mintha bizony egy kis domb önmagában »érthetőbb« volna a Himalayánál, egyetlen fűszál bármely pompás tropikus növénynél??! E tételt mindazonáltal az új tudomány nagy kárára. Ratzel is elfogadja és egy csomó példával illustrálja, hogy az enyhe természeti képek mily »szelid«-dé, a zordak milyen »zord«-ná teszik az embereket.

Hiszen ez az egész elmélet nem egyéb új bőrbe bújtatott analogiánál s miként annál, itt is logika és okok helyett újra methaporákkal állunk szemközt. Az a hit, hogy a természet látása ugyanolyanná teszi a szemlélőt is, a legnagyobb naivitás. Mongeolle is helyesen kiemeli, hogy e képtelen theoria két capitális tényezővel nem számol, melyek az egészet alaposan lerombolják. Az egyik a szokás. A hegységek lakójának fogalma sincs hegyének impozáns vagy jelentéktelen voltáról. Az Alpesek kalauza soha sem tudják megérteni, mi bámulni valójuk lehet a hegymászóknak, mert előttük a legpompásabb látvány is mindennapi megszokott dolog. Mikor pedig fáradságukért bő kárpótlást kaptak, magukban mindig meg vannak győződve, hogy vendégeiket tulajdonképen lóvá tették. A másik az, hogy a természeti képeknek ránk való hatása teljesen egyéni és relativ. Hogy hegyek nagyok-e vagy kicsinyek, hogy a természet derült-e vagy zord, azt az ott lakozó soha sem veszi észre, mindaz neki egyszerűen csak természetes. Hogy is lehetne az máskép, hiszen még egy és ugyanazon emberre is, ugyanazon természeti kép, egy-egy völgy, hegy, erdőség, stb. egyszer zord, másszor derült színben tűnik föl, mert e benyomások oka mindig bennünk van, sohasem rajtunk kívül s csakis mint a tájképfestők, ilyen vagy amolyan hangulatunk színével festjük magunknak a külvilágot. E szerint tehát Bucklenek hirhedt »aspects of nature« theóriája, mint a természetnek az emberekre való állandó hatása — nem jöhet tekintetbe, mert éppen a bennszülöttekre nézve hatástalan. Csak az idegenek érzik, ezek is csupán rövid időre, a míg t. i. a természeti kép megszokottá nem lesz, s végül maga e hatás is egyének, sőt ugyanazon egyéneknél is hangulat szerint változó és ingatag. Tegyük még hozzá, mint conclusiót, hogy az emberek imaginátiója s érzékenysége maguktól e tulajdonságoktól függ, nem pedig a látott dol-

któl. Ha az a hindu csakugyan nagy képzelő erővel rendelkezik
nak okát nem az őt környező természet pompájában, hanem
nső valójában kell keresnünk.

Véglegesen el kell tehát ejtenünk azt az elvet, hogy a ter-
észet a látás által hat az emberekre, a minthogy a természetnél
yáltalán csak fizikai okokról lehet szó és nem aesthetikaiakról.

Ha azonban e tételt kitöröljük az anthropo-geographiából,
mét a geográphiai keretekre kell szorítkoznunk. Csakhogy, mint
ár elébb is jeleztük, ezzel be nem érhetjük. Mert vegyük elé bár-
elyik földrajzi keretet, például egy szigetet, éppen például
ngliát, azt fogjuk találni, hogy az angol partoknak rendkívül gaz-
ag tagazódása, lakosait a hajózás és kereskedésre praedestinálta,
ezzel aztán sok jelenségnek kulcsa kezünkben lesz. De csak
nnyit fogunk megérthetni, a mennyit magából e foglalkozás ter-
észetéből levonhatunk. Ez azonban vajmi kevés, nem fogjuk
dni: minek tulajdonítsuk azokat a sajátságokat, melyek által az
ngolok más többé-kevésbbé hasonló szigetek lakóitól különböznek
legelőször is azt fogjuk kérdezni, vajjon Angliában az angolok
lyén más nép ugyanazzá válhatott volna? Hiszen ott van a régi
örögország ugyanazokkal a partokkal és szigetcsoportokkal,
iért mégis nem a régi többé? A természeti létföltételek érintet-
nül maradtak, de lakóira mégis másképen hat, mint régen. Hamis
koskodás volna ezért az azóta történteket tenni felelőssé, hiszen
rmészeti okokról van szó, melyeknek érvénye kell, hogy ugyanaz
aradjon a multban, most és mindig.

Egy szóval az anthropo-geographia földrajzi keretei az ezeken
elül mozgó népeknek egyéniségéből csak igen csekély részt tud meg-
jteni. De valamint az egyéniség e fragmentumait is a geographiai
eretek által vissza lehetett vezetni természeti okaira, a teljes
gyéniség fizikai alapjait is éppen úgy meg kell találnunk valahol
a természetben.

TAGÁNYI KÁROLY.

Der sogenannte Feldaltar Karls des Kühnen von Burgund im historischen Museum zu Bern, eine altvenezianische Altartafel (Diptychon) aus dem Nachlasse der Königin Agnes von Ungarn, und ihr Werth für Kunst und Geschichte. Von Jakob Stammler, röm. kath. Pfarrer in Bern. Mit einer Abbildung im Lichtdruck. Bern, Verlag von Nydegger et Baumgart, 1888. Kis 8-r. 232 lap.

Mangold Lajos hasznos szolgálatot tesz a »Századok« olva-
óinak, midőn annak egyik rendes rovatát, a külföldi történeti
odalom repertoriumát szerkeszti. Ő tett figyelmessé a műre,
elyet ismertetni akarok.

Habsburgi Ágnesről, III. Endre magyar király özvegyéről,

ki szinte félszázadot töltött el Königsfeldben, az Arganban, a svájci írók ujabban sürün foglalkoznak.[1])

Kitüzött czéljok nagyobbadán megtisztitani az özvegy magyar királynét azon hamis vádaktól, melyekkel *Stumpf*, *Tschudi*, *Bullinger*, *Stettler*, *Johannes von Müller* és már svájci írók a XVI. századtól kezdve őt illették. Mi annál teljesebben sikerül nekik, minthogy a XIV. és XV. századi korirók és fönmaradt okmányok csakis magasztalólag emlékeznek e szent életü asszonyról.

A jelen mü szerzője azonban egy más helyreigazitással szolgál, mely bennünket magyarokat még közelebbről érdekel.

A berni történeti muzeumnak, ugyanis legemlékezetesebb tárgyát ama diptychon képezi, mely ott »Merész Károly, burgundi herczeg tábori oltára« czimén látható. Dr. *Bock*, a keresztény mürégiségek e kitünő ismerője, e kis szárnyoltárt a svájci középkori mütárgyak fénypontjának nevezte.

Két, könyvként betehető és kinyitható táblából vagyis szárnyból áll az, melyek mindegyike 44 centimeter magas és 38 centiméter széles. A táblák alapja diófa kerettel körülvett hársfadeszka, mely kivülről megaranyozott és korai gót vésetekkel diszitett ezüst lemezekkel van bevonva. Belseje pedig nagy fényü ötvösmü ékkő-diszszel és képekkel.

Mindegyik szárny közepét egy-egy, csaknem fekete jaspisból faragott kamea alkotja, mely kétsorosan van képekkel övezve. E domborművecskék byzanti eredetüek.

Az egyik kamea Krisztust a keresztfán, a másik Krisztust dicsőségében tünteti föl. Hozzájok viszonyúlnak a belső képövek, melyek az Üdvözitő életéből vett ujtestamentomi ábrázolatokat tartalmaznak. Számuk 16. E belső képövet 22+22, összesen 44 szentnek mellképe veszi körül. Köztök szent István, szent Imre.

---

[1]) J. W. *Aebi*, Blicke in das Leben der Königin Agnes von Ungarn. (1846.)

Hermann und Theodor v. *Liebenau*, Urkundliche Nachweise zur Lebensgeschichte der verwittweten Königin Agnes von Ungarn. (1866.)

Th. v. *Liebenau*, Geschichte des Klosters Königsfelden. (1867.)

Herm. v. *Liebenau*, Lebens-Geschichte der Königin Agnes von Ungarn (1868.)

Ugyanő, Hundert Urkunden zu der Geschichte der Königin Agnes von Ungarn (1869.)

Karl *Brunner*, Archivar in Aarau, Königfeldens Schicksale. (1875.)

Kikhez számitandók még: *Lichnowsky*, Geschichte des Hauses Habsburg. — *E. Kopp*, Geschichte der eidgenössischen Bünde és mások.

ent László és szent Erzsébet láthatók. A képek mind pergaenre írt festmények és átlátszó hegyi jegecz-lapokkal vannak takarva. Modorra nézve hasonlítanak a byzanti képekhez, de ár észrevehető rajtok, hogy festőjök szabadulni igyekszik a leti feszességtől. Több ily képnek eredetije a velenczei szent lárk-templomban maig is látható. A képközöket aranyozott ezüst ikok képezik, melyeket filigrán folyondárok, gömbölyűre (capuon) csiszolt ékkövek, számszerint 102, és 112 darab nagyobb yöngy diszítenek. Az egész mű — mint szerző világosan bebinyítja — velenczei munka a XIII. század második feléből, helyebben annak utolsó tizedéből.

A berni hagyomány azt tartja, hogy e clenodium egyik rabja a gazdag zsákmánynak, melyet a szövetkezett svájciak a randson melletti ütközetben, 1474. évi márczius 2-án Merész Károly burgundi herczegtől elvettek. De szerző ez állitás tarthatlanságát történeti adatokkal kimutatván, azt vitatja, hogy e iptychon egyike azon kincseknek, melyeket Agnes királyné Magyarországból magával vitt, s egyebekkel a königsfeldi zárda templomának ajándékozott.

Tételét szerző fényesen bizonyítja. Legfőbb érve, hogy a ltárban, melyet Agnes királyné 1357. julius 28-án a königsfeldi yházi kincsekről készíttetett, elég világosan föl van véve e képesbla is.

Kimutatja szerző azt is, hogy e kincs a berniek birtokába 524. deczember 1-én került, midőn a tanács a reformáció terjedésével azt a végzést hozta, hogy a königsfeldi zárda kincseit, ehogy elkallódjanak, átveszi.

Nagy alapossággal vitatja aztán, hogy ez aranyos táblát Velenczében készítették egyenesen III. Endre király számára, és dig még mielőtt az osztrák Agnest feleségül vette. Mi hozzá eszszük, hogy talán első nejének, Fenennának volt szánva ez jándék, minthogy a sorban első nőszent, mely a jobboldali külső képövet diszíti, sz. Fumia, csakugy mint Fenenna egy Euphemiával. Talán majd az egyetlen czimer, (harántos keskeny pantallér gy gerenda által ketté szelt vörös mező, s ennek mindegyik felén egy fehér kör), mely az egyik festményen látható, és melynek rát adni szerző nem tudja, rámutat a kujaviai Zemomisl herczegi családjára, melyből Fenenna származott.

Műbecse e diptychonnak, mind művészi kivitelére, mind orára való tekintettel, nem csekély. Régiségére nézve a velenczei tyós-művek közt a pala d'oroval és a San Marco ezüst frontalejával, valamint a San Salvatore pala d'argentojával versenyez. estménye is kevés van Velenczének a XIII. századból, ha kivesszük sz. Márk mozaikjait.

Nagy szolgálatot tenne tehát az »Archaeologiai Értesítő« szerkesztősége, ha szerét ejtené, hogy e nevezetes magyar ereklyét jó másolatban és műértő leirásban mielőbb közölhetné az olvasó közönséggel. Találna Svájcban a régészet barátja még sok más magyar vonatkozású, fölötte érdekes tárgyat; például az engelbergi cappát, Agnes királyné művét; a königsfeldi üveg-festményeket a XIV. századból, III. Endre és Ágnes királyné képével; több magyar pecsétet, czímert, sőt egy-két legendát is. Hasznos volna megörökíteni ezeket, nehogy »üresebb legyen a mult, szegényebb a jelen, kétesebb a jövő.«

Stammler plébános különben is igen szépen és »tanúlmányosan« irta meg érdekes munkáját, mely először a »Berner Taschenbuch« 1887. évi folyamában jelent meg. Rokonszenves indúlatát pedig, melyet a magyar nemzet iránt több helyt kimutatott, különösb köszönetünket is kiérdemelte.

Pór Antal.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A szünidő előtt utolsó ülését a választmány jun. 28-án tartá, melyen gr. *Széchen* Antal elnökölt s melyen csak folyó ügyek intéztettek el.

1. Titkár bemutatja Barsmegye főjegyzőjének köszönő levelét, társulatunknak a megyei idegen helynevek visszamagyarosítása tárgyában eszközölt segédkezése, illetőleg munkálataiért A javaslat alapján a helyi bizottság már kidolgozta és kinyomatta előterjesztését (egy példányt hozzánk is beküldöttek) s ennek tárgyalására rendkivüli megyei közgyülést fognak összehivni. A munkálat a megye óhajához képest a régibb bizottságnak adatik ki netaláni észrevételei megtétele végett.

2. A titkár a nyári szünetre való tekintettel általános jelentést tesz a társulatnak sajtó alatt lévő munkálatairól. Mindenekelőtt a gr. Zichy család okmánytáráról jelenti, hogy az V. kötetből már 35 iv ki van nyomva s a kézirat már a többiekhez is a nyomdába lévén, még az ősszel meg fog e kötet jelenni. Gróf Zichy Ferencz úrnak, a család seniorának áldozatkészsége lehetővé tette, hogy most már a Zichy-codex egyes kötetei gyorsan kövessék egymást s amint Nagy Imre tagtársunk a bizottság szerkesztője közelebbről jelenté, még ez év folyamán sajtó alá adja a VI-ik kötetet is, melyben már nagyobb arányokban kezdődik a gr. Zichy család tagjainak köztörténelmi szereplése.

3. A br. Radvánszky Béla által szerkesztett »*Házi Történeti Emlékeink*« I. kötetének kézlrata egészen a nyomdában van. 15 iv már ki is van nyomva s vagy ugyanannyi van még hátra; úgy hogy jókora kötet lesz belőle. Ez a kötet egészen Bethlen Gábor korával foglalkozik. Legbecsesebb benne ama számadáskönyv, a mely Bethlen Gábor külföldi vásárlásait foglalja magában s mely egyike egész művelődés-történelmünk legnagyobb becsü emlékeinek. Adatbőségével, sokoldalúságával meg fogja ez lepni az olvasókat. Európa nagy részére kiterjedt Bethlennek kereskedelmi összeköttetése s udvarának fényét ez a számadás híven tükrözi vissza. Udvartartási, hadviteli, cselédségéről vezetett számadásai egészitik ki e kötetet, melynek hasonlókép igen becses részét teszi az ő kincstárára vonatkozó adatok.

A többi kiadványa a társulatnak, a három folyóirat (a Századok, Történelmi Tár, Történelmi Életrajzok) párhuzamosan rendesen megjelenik mindenik a maga idejében. A Történeti Életrajzok jövő évfolyamának programmjáról egyelőre csak annyit jelez, hogy az Bakács Tamás életrajzával fog kezdődni Fraknói Vilmostól, s ennek stylszerű illustrálásán e nyáron megtétetnek az előkészületek.

Évdíjas tagnak felvétetett: *Kenessey* Gyula ügyvéd Székes-Fejérvár, (aj. Salamon Vincze).

Pénztárnok bemutatta múlt havi számadását:

bevétel volt	3,842 frt	62 kr
kiadás »	382 »	32 »
pénztármaradék	3,460 frt	30 kr.

Ugyancsak pénztárnok jelenti, hogy br. *Kemény* Gábor régibb alapítványát 100 frttal emelte, mely a tőkéhez csatoltatik.

Ezzel az elnök szivélyes búcsút mondva a társulat tagjainak azon óhaját kifejezve, hogy azok elteltével újult erővel gyülhessünk össze, bezárta az ülést.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— Komáromban 1887-ben leginkább néhány buzgó benczés tanár kezdeményezésére egy a város és vármegye területét felölelő történeti és régészeti egylet keletkezett, mely azon év elején megkezdte működését, s az első év eredményéről kiadta jelentését. A Társulat czélja előkészíteni a megye monographiájának megírását, összegyüjteni s egy muzeumban rendezni a megye területén levő régiségeket, okmányokat, könyveket stb. felkölteni a közönségben az érdeklődést a megye története iránt s egyes ennek körébe vágó dolgozatokat publicálni. Jól körülírt s elismerést érdemlő programm, s hogy ennek megvalósításához helyesen lát hozzá az egylet, azt az első évi jelentés bizonyítja. Hat számot tevő dolgozat van ebben az első évkönyvben: 1. Adalék a megye római hódoltsága korában (Gy. R.-től); 2. Bregetonban talált újabb felíratos kövek (Gy. R.-től); 3. Bregetonban talált régibb feliratos kövek (*Kosztka* Károlytól); 4. A thúri-szakállasi ref. góth. templom (Gy. R.-től); 5. Kun Anna boszorkánypere 1674-ből (*Gregorics* Gábortól); 6. Komárom városának mult századi térképe (Gy. R.-től). Érdekes és változatos tartalom, ügyesen és jól írt czikkek. Az egylet elnöke *Zuber* József főispán, titkára *Gyulai* Rudolf, van 23 választmányi tagja. Összes tagjai száma 300-nál többre megy s mintegy ezer frt tőkével rendelkezik. Tartott már az első évben 2 közös két választmányi ülést. Hogy az eszme a városban és megyében termékeny talajra talált s hogy átalában a választmány buzgón és jól megfelelt feladatának, mutatja, hogy már is számot tevő szép muzeumot s levéltárt tudott összegyüjteni. Átalában már eddig is jól rendezett életképes társulatnak bizonyúlt, mely feladatát kétségtelenül sikerrel fogja megoldani

— A BIHARMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET, juniusban ...gyváradon tartotta évi közgyülését *Döry* b. főispán elnöklete alatt. ...lefolyt 3 év alatt az egylet kellően megerösödött; muzeumot léte... ...ett, mely 650 igen szép és érdekes tárgygyal gyarapodott. Bevételei ...fedték kiadásait s igy anyagilag is izmosodott. Az uj tisztikar követ... ...kőleg alakult meg: tiszteletbeli elnök Döry b. főispán, elnök: Rómer ...ris, alelnök: Gyalokay Lajos, titkár: Karácsonyi Sándor, ügyész: ...tók Zs., muzeumi őr: Bölöny Sándor, pénztárnok: Gálbory Sándor. ...választmányba következők választattak: Bémer b., Petrovics főigaz... ...tó, Bunyitay Vincze, des Echerolles Károly, Sipos Orbán.

— AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDO... ...MÁNYI EGYLET érdekében (melyről Reiner Zsigmond múlt füzetünkben emlí... ...tött röpiratta alapján azt irtuk, hogy kebelében visszavonás támadt s az ...ylet zátonyra került) a »Gyulafehérvár« cz. lap, 21. számában, *Világosítást* intézett hozzánk. Lényege ennek az, hogy az egylet, egy... ...tagjának kiválása után »ritka összetartással müködik azon, hogy létét ...n ingoványra, mint állott előbb, hanem biztos talajra épitse,« s hogy az ...ylet most már »a zavartalan, nyugodt, de biztos munkálkodás« útján ...lad. Mi ennek az ügy érdekében csak örvendhetünk s hogy úgy legyen, ...ántén kivánjuk!

BÁTHORY SIGMOND SÍREMLÉKE.

Báthory Sigmond — Erdély szerencsétlen fejedelme — mint tudva van ...delemteljes életét Csehországban végezte be. Hamvai Prágában a Czer... ...család sírboltjában pihennek, s emlékkövet ezek fölé halála után 16 ...el emeltetett hü bejárója: Nemes György. Gróf *Széchen* Antal társula... ...k elnökének közvetítésére megkaptuk e sírirat hü szövegét, melyet — ...nem ismeretlen — bemutatunk olvasóinknak.

A sírkő alsó részén olvasható:

D. O. M.
16 obiit 13.

Lector disce, quibus fortunae ictibus pateat
humana majestas!
Sigismundum Bathorium Transsylvaniae
Principem extinctum tegit Boema terra.
Huc e solio arreptum immitis fortuna dejecit.
Caruisset sepulchro, qui sederat in solio, nisi famuli
fides etiam in tempestate inconcussa stetisset.

A felső részén:

Georgius Nemes de Waradgia Transylvanus Principi optimo in ...que fortuna a Cubiculis cum lacrimis posuit 12. Martii anno 1629.

A KORIATOVICS-FÉLE OKLEVÉL.

Lehoczky Tivadar úr »Az egri befolyás stb.« czímü pályamunkán bírálatában első sorban azt kifogásolta volt, hogy én Koriatovics Tódor podoliai és munkácsi herczegnek a munkácsi (csernekhegyi) Szt. Bazil rendü zárda alapitására vonatkozó oklevelét valódinak tartom, — holott, szerinte, ez oklevel hamis volta már meg van állapitva.

Én a kérdéses oklevelet a Basilovics érvei alapján tartottam valódinak, — ki mint tudjuk — ex professo igyekezett ez oklevél valódiságát gróf Batthyáni erdélyi püspökkel szemben bebizonyitani, miután ez (Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae. pag 514.) egy állitólag 1493. febr. 6-án Korvin János által a munkácsi róm. kath. plebanus javára kiadott oklevél alapján a Koriatovics-féle alapitó oklevél valódiságát megtagadta.

Miután azonban, Basilovics Schvartner szerint (Introductio in Rem Diplomaticam etc §. XXIII. p. 48.) nem bizonyitá be evidenter a Koriatovich-féle oklevél valódiságát — s igy én sem igényelhettem a Koriatovich oklevele alapján tett állitásaimnak a valódiságot föltétlenül, — hiteles és igy döntő bizonyitékot ohajtván nyerni ez oklevél hitelessége mellett vagy ellen, bátor voltam dr. Ortvay Tivadar jogakadémiai tanár urat, mint e téren szakembert, azzal a kéréssel terhelni: szíveskednék a pozsonyi káptalani levéltárban a Koriatovics-féle oklevél eredetijét felkeresni, azt a legszigorúbb kritikának alávetni s valódi vagy hamis voltát megállapitani.

E kérésem következtében dr. Ortvay úr f. é. jun hó 2-ról a következő sorokkal örvendeztetett meg: »Tegnap megtekintettem valahára a kivánt okiratot s azt csakugyan meg is találtam. Velem együtt nagyságos Rimely Károly apátkanonok és levéltárnok, valamint tek. Hell Miksa káptalani ügyész az okmányt *valódinak* tartjuk. Pergamentre van irva, irása szép és könnyü olvasású, maga a pergament az időtől jól megfeketedett. A selyemzsinóron függött pecsét már nincs meg. Megjegyzem, hogy az okmányban a Koriatovics név Keriatovicsnak van irva.«

Ez utóbbi megjegyzést már Basilovics is megtette volt, azzal a magyarázattal, hogy a Koriatovics szóban az *o* betü a *K* betüvel ilyformán *Ko* levén egyesitve, — némelyek *Ke*riatovicsnak, sőt *Que*riatovicsnak is olvassák, — holott a Tódor herczeg atyja *Ko*riat nevü levén, fia csak is *Ko*riatovics t. i. *Ko*riatfi lehet.

ZSATKOVICS KÁLMÁN.*)

*) Közöljük tisztelt munkatársunknak e nyilatkozatát: habár az a körülmény, hogy egy oklevél a hitelesség minden *külső* kellékével bir, egyátalában nem igazolja, hogy az az oklevél valódi. Az okirat-hamisitók jól értették mesterségöket s kivált ilyen fontos anyagi viszonyokat illető dolgokban jól is végezték. Elhiszem, hogy tisztelt barátunknak Ortvaynak a hitelesség külső kellékeit illetőleg teljesen igaza van, de ez még nem dönti el magában a kérdést. *Szerk.*

MÉG EGYSZER A HÁZADÓRÓL.

Miután sikerült bebizonyítanom, hogy a házadó a XVIII. század-
n városainkban csakugyan meg volt, és ebbe P. Zs. úr is belenyugodott,
P. úr a »Századok« utólsó füzetében még mindig felveti a kérdést:
régen volt-e ez az adó?

Szerencsére ebben a tekintetben is teljesen megnyugtathatjuk.

Az 1647. évi 78. törvényczikk így intézkedik a sz. kir. városokban
nemesi házakról.

»16. §. Taxam vero a Domibus suis, non alio tempore, quam dum suae
Majestati solvenda post Diaetas imponitur, et tunc etiam ad instar conci-
um et nequaquam plus solvere debeant: Eosdem vero; Civitates superinde
diligenter quietare teneantur.«

Magyarúl. Taksát pedig csak akkor fizessenek, midőn azt a diéta
Felsége részére kirójja, akkor is a polgártársak módjára és nem többet. A
rosok pedig e felől állitsanak ki nekik nyugtatványt. Az adót ő Felsége
ére az 1715. o.-gy. óta állandóan megszavazták. Fizette azt tehát nemesi
polgári ház egyaránt, törvényesen. Ezt megerősíti az 1659. 51. t. cz. az
41. 42-ik, az 1715. 63. és különösen az 1715. 77. ily szavakkal.

§. 4. Ut autem et ipsi Domini Praelati Magnates, et Nobiles Non Cives
et Cameratici et Bellici Officiales ac alii cujuscunque conditionis Homi-
es tam in Montanis quam in aliis Civitatibus Domos et Fundos civiles pos-
sessates, ab iisdem in medium communitatum Civitatensium, ad mentem
Articuli 78. 1677. proportianiter solvenda solvant.«

Úgy látszik sokkal kényelmesebb más emberre reá fogni, hogy a
magyar közjoghoz nem ért, mint a Corpus Juris-t kellően megnézni.

Marczali Henrik.

MÉG EGYSZER »SAVNIK.«

Ezen czim alatt a m. é. »Századok« 643. lapján egy kis czikket
ám a ciszterczek egykori klastromáról a Szepességen. Egy hónappal
ább Thaly Kálmán megjegyzéseket tett munkálatomra. Épen akkor a
Szepesi város leírásával levén elfoglalva, mely e nyáron azon emlék-
nyvben fog megjelenni, melylyel a m. orvosok és természettudósokat fog-
megtisztelni Tátrafüreden tartandó közgyülésök alkalmával: sürgős
ldöim között olvasmányaimat el kellett hanyagolnom; és így megtörtént,
gy Th. K. észrevételei kikerülték figyelmemet. De mert azok részint a
gyat, részint személyemet tekintve, némi felvilágositást kivánnak, hall-
lással azt nem mellőzhetem.

Thaly Kálmán azt állítja, hogy én Savnikról monographiát irtam.
ique ipse est optimus interpres verborum suorum. Én azt sehol sem
ottam, nem is volt szándékom összefüggő és kimerítő történetet, vagy
nographiát irni $2^1/_2$ lapon. Minthogy Savnik a poprádi virágkert tou-
kus telep közelében az ujabb időben gyakrabban látogattatik; szán-

dékom volt egynehány jellemző történeti adatot jegyezni fel róla. Th. K. azonban igénytelen rajzomat monographiának nevezi el és ezen szempontból tekintvén, hiányosnak találja.

Ha monographiát akartam volna írni, sokkal többet kellett volna még felemlítenem, mint azt Thaly Kálmán helyreigazításában teszi. Igy p. o. nem szabad lett volna megfeledkeznem a klastrom bérbeadási és csereviszonyairól. Lőcse városa 1497-ben az új év utáni kedden kiállított bizonyítvány szerint (melyet a felkai levéltárban másoltam) e város 6 évre bérbe vett földeket, melyekért 60 frtot, egy hordó sört s egy mázsa sót fizetett a klastromnak. A csereviszonyok még elébb fejlődtek ki. 1411-ben Savnik Stoyanföldé-nek nevezett birtokát Szepes-Szombattal Primfalváért elcserélte. Zsigmond király maga helybenhagyja ezen cserét Temesvárt 1411-ben kelt oklevelében. Ezeket és ezekhez hasonlókat kellett volna elősorolnom a monographiában, a mit azonban írni nem akartam.

Abból a körülményből, hogy én Thököly Imrét Savnik birtokosai között nem soroltam fel, azt a merész következtetést vonja Th. K., hogy én azt nem tudtam, mert az Bélnél, Wagnernél föl nem található, hanem a m. tud. Akadémia kiadványaiban. Csalatkozik! Rövid rajzomban elégnek tartottam a Tökölyi-család egy-két tagját felemlíteni, annak kimutatására, hogy ez a kath. klastom valaha prot. kezekben volt. Hogy Tökölyi Imre is birta, azt bizony hamarább tudtam, mint az 1868-ban a késmárki Thököly Imre naplói és emlékezetes írásai czímmel megjelent Akadémiai kiadványokban olvasható volt. A Lőcsei krónika Thököly és Rákóczi Szepességen viselt hadakozását részletesen leírja. Ott régen meg van írva és eleget olvastam Thököly Imre embereiről: »den 6 July 1678 haben die Curotzen das Castell Schavnik occupiret.« Még több is említtetik ott az események folyásáról Savnik körül: »Den 15 Sept. kam H. Obrist Wachtmeister Lamb vom Straholdischen Regiment mit 5 Fahnen Fussvolk bestehende in 900 Manschaft samt einem Cornet-Reuter heran, nach Kesmark gingen auch soviel und nach Schavnik bey 300. Mann, allenthalben zur Besatzung. Sie wurden aber allesamt bis an Ort und Stelle von denen Ungarn verfolgt, wie dann selben Abend noch Larm geschlagen wurde, indem sich die Curotzen der Stadt näherten und beym H. Silvesters Joanelli 8 Pferd und den Michel Sontag item 4 am den Wegen, welche Wein und allerhand Victualien in die Stadt bringen sollten, wegnahmen, die Knechte geschlagen und den Wein ausgetrunken haben . . .« A ki ezeket tudja, annak nem lehet azt imputálni, hogy Tököly Imrét mint savniki birtokost nem ismeri.

Azon gyanúsítást, mintha én Bél Mátyás, Wagner s több efféle régibb kiadványokat szentírásnak tartanék és azok alapján írnám műveimet, — kénytelen vagyok, mint reám nem illőt, visszautasítani. Évek óta kutatom a szepesi levéltárakat és másolom a százakra menő fontos okmányokat, a Szepességre vonatkozó régibb kiadványokat is ismerem, de a mel-

az újabb műveket is használom, ha czélomnak és feladatomnak megnek.

Az épület mestereit és vezetőit nagyra szoktuk becsülni, de azért a utolsó napszámosra sem kell kicsinylőleg lenézni, mert az ő munkája is kséges és hasznos.

WEBER SAMU.

A ZOVÁNYI RÉSZJÓSZÁG ADOMÁNYOZÁSA.

A »*Századok*« mult évi 8-ik füzetének 67-ik lapján ez olvasható: »*1612. dec. 1-én Bethlen Gábor a Zoványi részjószágot, melyet eddig szegi Péter bírt, — de miután az ország articulusa ellenére nem hódolt neki, elvesztette, Kapy Andrásnak adományozta hü szolgálataiért.*«

Ezekkel ellenkezőt bizonyítanak a kezeimnél levő s az alábbiakban lmdő hiteles átírásban foglalt adatok — melyek szerint *Kertzeghi Péter* Kapy István defectusán fejedelmi rendelkezés alatt álló — és az országlés által is neki itélt zoványi részjószágot 1611. november 12-én kelt mány levélnél fogva Báthori Gábor fejedelemtől kapja hü szolgálatai almául — ezeket Báthori Istvánné Kosztka Sofia udvari gyalogjaival ban elfoglalta — de Bethlen Gábor 1614-én Kertzeghi Péternek visszatni rendeli — kinek leányágon lévő maradékai — ezek közt közlő is ezen birtoknak a jelzett időtől fogva háborítatlan birtokában vannak leg is. Áll pedig ezen birtok Zoványnak fele részéből — melyhez, mint et bonorumhoz tartozik a jelenleg arányosítás alatt álló mintegy 000 holdnyi Nagy Rét erdőnek illető része, a Réz erdő alatt fekvő helységbeli földesúri jogokkal — mig a másik felét Zoványnak tarkival együtt a gr. és b. Bánffy család birja Báthori jogon.

Az idézett okiratok a következők:

1. Humillima suplicatio egregii Petri Kertzeghi ad s. d. Pr. gyelmes Uram! Minthogy Zoványbeli portiomat énnekem az országh ítélte, mely portiomat ennek előtte Báthori Istvánné asszonyom hatalúl törvénytelen elfoglalt vala, Nagyságodnak, mint kegyelmes uramlázatosan könyörgök, kegyelmességéből parancsoljon az Kraszna megyei ispánoknak, kifoglalván kezéből, az országnak végzése szerint sáknak kezemben. Melyet Ngodnak, mint klmes uramnak hiven meghgálok. N. K. V. V.

2. Princeps Tranniae, partium regni Hungariae dominus et Siculorum Magn. gen. egr. et nobilibus comiti, vicecomitibus, et judl. comitatus zmensis.

Salutem et favorem nram. Mi vitézlő hívünk Kertzeghi Péter adá künkre, hogy [Zováni ne]vő faluban birt [portióját] az néhai Somlyai hori István Kocztka Sophia tőlle törvénytelen [módon elvötte] volna, mostan is ellene birná, néki nyilván való nagy kárára. Minthogy azért .....térnék az ország és mostani gyülésében megitélte: intjük

Kegyelmeteket, sőt hadgyuk s paran[csoljuk is, hogy] az megirt zovánbeli portióját visszafoglalván Kertzeghi Péternek ..... Secus non facturi, praesentibus perlectis exhibendi restitutis. Datum in civitate nra Alba-Julia .... mensis Martii Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Decimo.

3. Báthori Gábor fejedelem 1611. nov. 12-én Nagy-Váradon kelt adománylevelével a zoványi részjószágot, mely bejárója Kapy Miklós magtalan elhalálozása következtében az ő rendelkezési jogkörébe esett vissza, bejárójának Kerczeghi Péternek adományozza hü szolgálatai megjutalmazása végett, melyeket az jó és bal szerencse közt iránta tanúsított.

4. Bethlen Gábor fejedelem 1614. ápr. 12-én Bélmeszegen kelt parancslevele Krasznavármegyének. Panaszolja Somlyai Kertzeghi Péter, hogy özv. Báthory Istvánné Kosztka Sofia ez évi január 20-ika körül az ő zoványi részjószágát, »in cujus quieto et pacifico dominio aliquot jam annis fuisset« minden hozzátartozandóságaival hatalmasúl elfoglalta s elfoglalva tartja. Elrendeli tehát, hogy e rendelet keltétől tizenötöd napra idézzék meg rövid lejáratú perre a fejedelem személye elé.

Közli: Ipcze Károly.*)

GYÜRÜKIÁLLÍTÁS.

Egy hónapon keresztül nagy műbecsü s egyébként is ritka kiállítás volt látható Budapesten, az Andrássy-úti műcsarnokban. *Tarnóczy Gusztávné* urhölgy állította ki jótékony czélra gazdag gyürügyüjteményét. A kiállitás képekkel is illustrált catalogusát Dr. *Szendrei János*, az országos régészeti társulat titkára s a kiállítás rendezője készítette.**) Ezen kívül ugyancsak ő úgy a megnyitáskor, mint a kiállítás tartama alatt többször is terjedelmesebb előadást tartott a gyürüről általában culturtörténelmi és művészeti szempontból.

Tarnóczyné gyüjteménye számánál fogva egyike közép Európa leggazdagabb e nemü gyüjteményeinek, a mennyiben ma már a 2800 darabot meghaladja. Általában gyürügyüjtemények igen ritkák. A nagyobb nyil-

*) Ez okiratok kétségtelenül igazolják, hogy a zoványi részjószág soha sem ment a Kapy Miklós birtokába. De ez nem zárja ki azt, hogy az adományozás meg ne történt volna: hogy az megtörtént, igazolja az, hogy az eredeti adománylevél megvan a maros-németi levéltárban. Valószínü, hogy Kerszegi Péter időközben letette a homagiumot s ezzel Bethlen is elismerte az ő birtoklási jogát.

**) Dr. *Szendrei János*. Képes Kalauz az országos nöipar egyesület javára az iparmüvészeti muzeum helyiségeiben rendezett gyürükiállításhoz. Budapest, Franklin-Társ. könyvnyomdája. 1888. 8-adr. 62 lap.

...ros muzeumokban természetesen mindenütt nagyobb számmal vannak, ...nevezetesebb magángyűjtemények azonban már igen könnyen elószám...hatók. Ilyenek a *Strauss, Spitzer,* báró *Pichon*-féle gyűjtemények és ...unk gróf *Andrássy* Manó gyűjteménye.

Szendrei a Tarnóczy-féle gyűjteményt a következő csoportokra osz...ta, — a mely egyszersmind fogalmat nyújt e gyűjtemény változatossá...ról és gazdagságáról: I. Őskori gyürük: a) Bronzkoriak, b) Népvándorlás...iak. II. Egyptomi gyűrük: Scarabeusok. III. Antik gyürük: a) Görögök, Rómaiak, c) Keleti és bizantén gy. IV. Régi, renaissance és újabbkori ...ek. V. Intagliok. VI. Czimeres és pecsétnyomó gyűrük: a) Ékkövek ...lékkövekkel, b) Fémbe vésve, c) Magyar történelmi vonatkozásúak. ...I. Zománczos és ékköves gyürük. VIII. Ékköves gyürük. IX. Keleti ...ük, arabs és héberfeliratos gyürük. X. Érmekkel foglalt gyürük. XI. ...lék-, disz-, jelvény-, szertartásos- és babona-gyürük. XII. Vegyesek. ...III. Utánzatok, hamisitványok.

A leggazdagabb csoport a czímeres- és pecsétnyomó gyürüké, a ...nyiben 850 drbból áll. Ez bír reánk nézve legnagyobb becscsel, a ...nyiben számos benne a történelmi érdekü, különösen pedig czímertani ...empontból valóban komoly tanúlmányozásra méltó. A XV-ik századból ...dve szakadatlan sorozatban tanúlmányozható benne a czímerek fejlő...e, mit még becsesebbé tesz reánk nézve az, hogy túlyomó nagy részök ...gyar czímerekből áll.

Szendrei már egy év óta foglalkozik e gyüjteménynyel, készítve ...nak teljes leiró catalogusát, a melyet a gyüjtemény tulajdonosa, vaskos ...tetben, gazdagon illustrálva fog már legközelebb kiadni. A szakiroda...ában a gyürükről egy teljes képet nyujtó rendszeres munka még kül...dön sincsen, a mi irodalmunk pedig alig néhány rövidke czikkből áll; ...a munka megjelenését tehát a szakemberek bizonyára örömmel fogják ...adni.

V.

MAROS-VÁSÁRHELYI KIR. TÁBLÁNÁL BIZTOSITÁS VÉGETT LETETT CSALÁDI LEVELES LÁDÁK.

A maros-vásárhelyi kir. tábla elnöke Oberschall Adolf felszólította ...irattat, hogy nézné át a kir. táblánál letett családi leveles ládákat. ...zennégy ládát átnézvén, azokban a következő történelmi tekintetben is ...yelmet érdemlő leveleket találtam:

1. Gyanús, hamisitott okmányok, nemes levelek.

2. Gr. Ferrari Erzsébet, Magyar-Zsákodi Horváth Antal gubernialis ...iliarius özvegyének leveles ládája, 1837-ben készült leltár szerint.

a) V. Károlynak 1536-ban Nápolyban Virgilius Amorosis de Atella ...tudor számára adott római polgári diplomája.

b) 1536. *Ferráti Bertalan* collationalisa.

c) *Bajkó Jakab* és fiai János és Demeter sárfalvi jószágaikra *(Háromszéken)* vonatkozó okmányok 1597-ből.

Bajkó Jakab végrendelete 1625-ből.

d) Rákóczi György 1634. Cseffei Kristóf defectussán Vesszödöt N.-Küküllő megyében és Farkastelkét Alsó-Fehérmegyében Peteki Cseffei Benedeknek adományozza.

3. *Földvári leveles ládában:* genealogiák: bethleni Apa, Haranglábi, Barcsai, Földvári, Aranyi és Rápolti, derzsi Petki János, Tárnok Macskási sat. családokról.

1679. jun. 19. Tofaeus szerződése Teleki Mihálylyal, Bethlen Miklóssal, Macskási Boldizsárral, a Gilányi Gergely-féle javakat illetőleg.

Néhány gyászjelentés a mult századból.

4. *Borbátvizi, Puji és ezekhez tartozó Buda családot* illető jószágra vonatkozó levelek, okmányok. 1523. Tamás vajdától, Borbátvizi Jánosnak.

1523—1524-ből inquisitiók. Zólyomi Miklós 1662. gyülést hivó levele Hunyadra, a homagium letétele végett.

Galaczi Buda János követ számára instructio Ibrahim pasához 1687. nov. 6. Pestesi Balogh-család sat.

5. *Simoni Simoni György* oklevelei (generális a Kálnoki ezredben 1782. Szászvároson.)

Néhai gr. Ferrati Bertalan özvegye gr. Kálnoki Ágnes végrendelete 1749. Sárfalván.

6. Gr. Bethlen József, Leopold és Ferencz osztályos pereihez tartozó levelek.

7. Béldi Judit utódaira vonatkozók (leküldötték Bécsből.)

8. Miske-családra vonatkozók. Nyárád-Andrásfalva községnek és helyeinek felosztásáról szóló levél 1759. aug. 19.

9. *Baranyai Gergely* (magyar-járai) kir. táblai ülnök, iskolai apró curiosumok e század első feléből.

10. *Nádudvari család leveles ládájában:*

a) Kis-Jenöre privilegium István királytól 1270-ből.

b) 1489. Lépes Tamás tárnok Macskási Péternek adja Hunyad-megyében birtokait (Chokmo, Terek, Alsó-Városvize, Felső-Városvize, Ombos sat.)

c) Palatics László okmányai Algyógyról 1515—1516. évekből.

d) Macskási János fiát Gáspárt 1530 (?) beigtatják Nádas, Oklos, Kalán, Telek, Ohaba és Zachalba birtokokba.

e) Izabella 1550. Alsó- és Felső-Városvizét több más faluval együtt Katának, Baládfi feleségének és Sárának, Ombozi Miklós feleségének donálja.

f) Izabella 1556. Ombozi Miklósnak donálja a szóváti király-erdőt.

g) 1551. » » compositioja a szóváti portióról Erdélyi Jánossal.

h) 1517. dominica Quasimodo. Buda. II. Lajos király által Koppány gelynek és testvéreinek Márton és Ambrusnak adott nemes levél. ive a czímeren, a nyakán átszurva a vadászoktól. (szép és ép.)

i) Tárnok alias Macskási Péter genealogiája, jegyzette Gávai lós.

k) Déda, Szóváth, Badók, Omboz (kolosmegyei), Kis-Jenő, Derzs, es, Lozsád, Poklostelke, Noszoj, Giroth, Nagy-Oklos, (szolnok-dobokagyei) Felső-Nádas, Déva, Maros-Némethi és Nándorválya (hunyadgyei) helységekre vonatkozó okmányok.

11. *Cserei Farkas és Miklós* levelezése 1821-től fogva.

12. *Bójthi Antal* véczkei plébános, 1794-ben 314 lapra terjedő gyar nyelvtan írója és testvérei: Imre, Mihály és Teréz, Szárhegyi gr. ár Ádám második neje, ki a véczkei r. kath. templomot 1780 -1791. ette, családi és peres okmányaik.

13. *Árkosi Zsigmond* — gr. Lázár János ügyvéde, levelei és iratai:

a) egy csonka magyar színdarab 5 felvonásban 2—92 lap, (itt szakad.)

b) Aranka György gyászjelentése.

c) Kovásznai Sándor: Laudatio funebris 1761. Utrecht, eredeti irata; megjelent nyomtatásban is. Gr. Lázár Imre, Lázár János fia ára irta, mint volt ephorusa.

d) Régi feliratok: Nalácza, M.-Peterd, Fehérvár, Klopotiva, sub pugnaculo Kender inventae inscriptiones.

14. *Hegedüs Jánosné ládájában.*

Kis-Solymosi Kozma János nagy-nyulasi és uzdi szt.-péteri unitárius egyház-történelmi jegyzetei, Árkosi Veres Bálintnak ajánlva. Két füzet pár ivből áll. 1826. és 1833.

Koncz József.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. 88. XIII. köt. 3. füz. — *Boerner: Zur Kritik der Quellen für die chichte der h. Elisabeth, Landgräfin von Thüringen.*

Rath G., Siebenbürgen: Nach Vorträgen. 2. Aufl. (Heidelberg. Win- 1888. 2 M.)

Mell Ant., Histor. und territoriale Entwicklung Krains vom X. bis XIII. Jahrhdt Quellenmässig dargestellt. (Graz-Styria. 1888. 2 M.)

Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens. 1888. köt. Több czikket tartalmaz, mely hazai történetünket érdekli. Igy ljárt az első értekezés *Markgraf*-tól, »Die Entwiklung der schlesischen chicht-schreibung.« Továbbá *Friedensburg* értekezése: *Einführung in chles. Münzgeschichte.*

Allgemeine (Münchener) Zeitung. Die Capitulation der ungarisch Armee bei Világos am 13. August 1849. (1888. 120. sz.)

Weisz F. G., Chronik der Stadt Breslau von der ältesten Zeit (U. ott. Woywod. 1888. 1185. l. 15 M.)

Ausland. (1888. 19. sz.) *Siebenbürgen vor 30 Jahren.*

Numismatische Zeitschrift. (1888. XIX. 1. 2.) *Fiala, Der Senil Münzfund. — Höfken: Münzfund bei Gross-Kanisa.*

Wierzbowski Theodor: *Vincent Laureo*, évêque de Mondovi, no apostolique en Pologne 1574—1578; et ses dépêches inédites au ca nal de Côme, recueillies aux archives secrétes du Vatican. (Warschau 18 Berger. VIII. 757. l. 8°). — Laureo nuntius Lengyelországban egyr a tridentini zsinat határozatainak keresztülvitele, másrészt II. Miksa n választása körül fáradozott. Ez utóbbi ügyben oly tulbuzgalmat fejtett hogy Lengyelországból kiutasították. Mindazonáltal 1577-ben vissza és *Báthory István* királylyal jó viszonyba lépett. Noha Báthory a va conföderaczióra megesküdött, elnézte a nuntius sürgetésére, hogy a pi kowi zsinat e conföderácziót kiátkozta. (V. o. Liter. Centralblatt 18 22. szám.)

A berlini »*Verein für die Geschichte der Mark Brandenburg*« ut ülésén (máj. 9.) *Fischer* tanár Derfflinger tábornokot mint diplom ismertette és kivált annak erdélyi és svéd követségéről emlékezett n I. Rákóczy György udvarában Torstenson nevében az erdélyi és svéd ha közös hadviselésének terve iránt alkudozott. (Deutsche Liter. Zeit 1888. 22. sz.)

Ballagi Géza: »A politikai irodalom Magyarországon 182 czimű művéről a bécsi *Fremdenblatt* hozott bő ismertetést *Huszár I* tollából. (1888. máj. 31.)

Roth. Aus trüber Zeit. (Erdély történetéből 1600—1607.) Ismc tést hoz a lipcsei *Centralblatt* 1888. 24. száma.

Bodenstein dr. 100 Jahre Kunstgeschichte Wiens. 1788 -1888. (B Gerold. 1888. 10 M.)

Arneth, Maria Theresia. (Lipcse. Duncker-Humblot. 1888. 1 Külön lenyomat az »Allgemeine Deutsche Biographie«-ból.

Buchholz, Ekkehard von Aura. (Lipcse. Duncker. Humblot. 18 4 M. 60). IV. és V. Henrik császár korához szolgáltat adalékokat.

Schrattenthal, Hyppolyte Taine und Julius Schvarcz. (Eisen Baumeister. 1888. 50 Pf.

Revue de l'art français. (1887. nov. füz.) *Coyecque: Docum notariés sur Jullien de Hongrie.*

Société nationale des Antiquaires de France. Séances. — Münt idei február hó 15-én tartott gyülésen Hunyadi Mátyás egy képét mut be, melyen a király lóháton, fegyveresen fel van tüntetve, egy a Barb könyvtárban őrzött dessin nyomán. Ez alkalommal *Müntz* Mátyás ki ikonographiájáról is értekezett

Bibliotheca Historica. 1888. 3. füz., hozza az 1887. évi magyar történeti művek névjegyzékét. (324—329. oldalon). A jegyzék azonban nem teljes.

Zeitschrift für christliche Kunst. 1888. 3. füz. *Der Hausaltar* König Andreas *II. von Ungarn.* (A czikk írója *Schneider F.)*

Összeállitotta: MAGOLD L.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1888. JUNIUS.

Czegledi István kiadatlan levelei. (A Teleki nemzetség maros-vásárhelyi levéltárából.) Közli *Koncz József. Prot. Egyh. és Isk. Lap 26.* és köv. sz.

Dudás Gyula. A szegedi Szt. Döme templom. (Történeti és régészeti szempontból. *Szegedi Napló* 134. sz.

Fadurа Imre. A Rimaszombathy-család. *Gömör-Kishont* 23. sz.

Kis Ernő. Egy fejezet Pápa történetéből. A várbeli zsoldos hadak felzendülése. *Pápai Lapok.* 25. sz.

Kiszelák Sándor. Balmaz-Ujváros régi neve. *Debreczeni Ellenőr.* 107. sz.

Máramaros vármegye főispánja (1303-tól 1888-ig) *Máramarosi Lapok* 25. sz.

Mezey Miksa. A könyvnyomdászat története nálunk a XV. és XVI. században. *P. Napló* 177. sz.

Pe menete 1561-ben. *Szatmárm. Közlöny* 26. sz.

Római pápák és a magyar nemzet. *igazság* 6. sz.

Sinka Ferencz. Hunyady János török hadjáratai s a pápák. Vázlatos korrajz. *Veszprémm. Közlöny* 20—25. sz.

Szabó József. Pótló-adatok a Rimaszombathy családhoz *Gömör-Kishont* 24. sz.

Szádeczky Lajos: Hadjárat az oroszok ellen 300 év előtt. Nemzet.

Szegedi boszorkányperek. Szabadkai Hirlap 24. sz.

Tajtás Gábor. Régi arany karikákról. (Régészeti tárcza.) *Fővár. Lapok* 177. sz.

Thököly Imre ifjusága. *Sz. L. Vasárn. Ujság* 24. sz. képekkel.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

A HADTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK II. füzete, a mely jun. közepén jelent meg, méltó folytatása az elsőnek, melyet osztatlan tetszéssel fogadott a közönség és sajtó egyaránt. Ez is ép oly gondosan van szerkesztve s oly változatos és érdekes tartalommal jelent meg, csinos műmellékletek kiséretében. A vaskos füzetet Báthory István lengyel király arczképe után

Hollán Ernőnek szépen írott alkalomszerű czikke nyitja meg Mária Teréziáról és hadvezéreiről. Ezt követik *Szilágyi* Sándor Adalékai két tüzérszertár történetéhez I. Rákóczy György idejében. A fejedelem pataki és gyulafejérvári ágyúöntő gyáráról olvasunk ebben jellemző adatokat. *Majláth* Béla a »hadtörténeti ereklyék a m. n. muzeumban« összeállításával és leírásával, (melyet szép illustratiók kisérnek) hasznos munkát végzett. *Baláz* György Érsekujvár várépítészeti rendszeréről és katonai szerepéről kezd érdekes tanúlmányt közölni; arról a várról, mely Buda és Esztergom elvesztése után oly fontos végvára volt felső Magyarországnak a török ellen. Nagyon érdekes benne főkép Ujvár ostroma és bevétele a törökök által 1663-ban. *Szádeczky* Lajos Báthory István az oroszok ellen viselt hadjáratai történetét folytatván, Polock ostromát írja le e közleményben. *Acsády* Ignácz »végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században« cz. tanulmányát fejezi be. A szerkesztő Rónai *Horváth* Jenő pedig a várnai csatáról írt jeles hadtörténeti tanulmányát, a mely e nevezetes csatának lefolyását és szerencsétlen kimenetelének okait szakszerüen tárgyalja és fejti meg. A tárczában változatos és érdekes hadtörténeti apróságokat olvasunk, többek közt II. Rákóczi Ferencz tábori őrszabályzatát 1705-ből, *Thaly* Kálmántól, Széchenyi István kiváló és döntő szerepléséről a lipcsei csata előkészítésében (1813), *Olchvárytól* könyvismertetéseket, *Szinnyeitől* irodalmi szemlét, *Szendreitől* egy érdekes hadtört. okmányt 1427-ből. A mellékletek Polock várát és az ostromló magyar-lengyel-litván sereg felállítását (1579.) és Érsekujvár 1663-iki ostromát tüntetik fel. E rövid ismertetésből is látható, mily változatos és érdekes tartalommal igyekszik a Hadtört. Közl. kitüzött czélját, a magyar hadi történetírás ápolását és fejlesztését és a hadtörténelem iránti érdeklődés felköltését előmozditani. Valóban megérdemli e folyóirat a vitéz magyar nemzet minden művelt fia figyelmét, érdeklődését és pártfogását. Előfizetési ára egy évfolyamra (4 vaskos füzet) 4 frt, a mi a Franklin társulathoz küldendő.

— A Turul ez évi II. füzetében *Thallóczy* Lajos »az illyr czímergyüjtemények« czíme alatt a bosnyák és hercegovinai heraldikai és történelmi emlékekkel foglalkozik. *Thaly* Kálmán a galanthai Esterházyak fraknai vonalának nemzedékrendéhez közöl adatokat. *Fejérpataky* László a Petneházy család XV. sz. czímeres nemes leveleiről folytatja értekezését, színes nyomásban is közölvén egy 1462-ből eredő családi czímert. A többi czikkek: az Anjouk genealogiája, különös tekintettel a magyarországi ágra II. közl. *Wertner* Mórtól; Budapesten volt egyházi testületek pecsétjei *Némethy* Lajostól és vegyes közlemények.

— Az »Archaeologiai Értesítő« jun. füzetében *Hampel* József a Nagy Lajos korából származó ötvösmüvekről és az erdélyi ötvös-iskoláról kezd nagyobb műtörténeti tanúlmányt, szép illustratiók kiséretében. *Csontosi* János Mátyás és Beatrixnak a Corvin codexekben levő arczképei ismertetését folytatja. Dr. *Hoernes*, osztrák szaktudós az osztrák praehistoricus kutatások eddigi fejlődését, és tud. eredményeit kezdi ismertetni. A kisebb

lemények hosszú sora követi e nagyobb czikkeket. Megemlítjük ezek
ül *Ballagi* Aladár czikkét a magyar tárgyú emlékekről Orosz- és Lengyel-
zágban, melyben a czenstochowi kolostor képeit, szobrait stb. irja le.

— A Hazánk májusi füzetét *Némethy* Lajos társulatunk vál. tagja
ja meg »Budapest-Krisztinaváros történetére« vonatkozó történeti fel-
yzéseivel. Azután több nyers, feldolgozatlan történeti anyag közlése kö-
kezik, melyek közt becsesebbek *Waltherr* Imre naplója 1846—50-ből.
lay Józseftől egy honvéd élményei, *Höke* Lajos, a legújabb kor eme
rgalmas tanúlmányozója, napjaink történetéről ír. Ezt aztán több kisebb
lemény követi s a füzetet Szinnyei repertoriuma zárja be.

— A Figyelő máj. és jun. füzeteiben több irodalomtörténeti közlemény
n (Kúthy Lajos élete és munkái dr. *Váli* Bélától; Buczy Emil, *Lázár*
lától; a humor és Arany János humora *Hentz* Jenőtől) általános figyel-
t érdemel *Csaplár* Benedek közleménye, a melyben Révai válságos
onyait Esztergomban s áthelyezését Komáromba fejtegeti. Végül két
lemikus nyilatkozatot olvasunk Kulcsár György ügyében, *Kulcsár* Endré-
és *Zorányi* Jenőtől s az egészet Szinyei repertoriuma zárja be.

— A Ludovika Akademia jun. havi füzete Mária Teréziáról írt rövid 3
nyi dicsőítő sorok után a magyarok első hadjáratai Európában és különö-
Franczia országban« cz. a. Dussieux franczia történetírónak 1839-ben
ane tárgyról írt történeti értekezését, mely a franczia Academie des
criptions et Belles-lettres részéről kitüntető jutalmat nyert, ismerteti és
mentárja *Szécsi* Mór százados tollából.

— A Bács-Bodrogvármegyei Történelmi Társulat Évkönyve IV.
lyamának II-ik füzetében a Zichy grófok Okmánytárának Bodrogvár-
gyére vonatkozó okiratait Grosschmied Gábor a szerkesztő és társu-
titkár ismerteti, s Dudás Gyula az alföldi halmokról kezd meg egy
ulmányt.

— A Történelmi és Régészeti Értesitő, a Délmagyarországi
zeum *Pontelly* által szerkesztett derék folyóirata III-ik kötetének negye-
füzete érdekes tartalommal jelent meg, melyből kiemeljük az Aradi
épitését *Márki* Sándortól, Alibunár történetét Milleckertől, s a régi
sztény sirkövek symbolumait. A füzetet változatos tárcza zárja be.

— A »Magyar Nyelvőr« 14. füzetében a történelem barátjait leg-
ább érdekelhetik a magyar elemek az északi szláv nyelvekben, *Halász*
ácztól, a mennyiben az ilyen kutatásoknak a mívelődéstörténelem sok hasz-
veheti és alább az Ujlaki István és Szilágyi Sándor nyelvtörténeti adatai.

— A Nemzetgazdasági Szemle I—III. füzetében (melyet dr. Heltai
ncz szerkeszt) dr. *Acsády* Ignácz beható s eredeti forrásokon és levél-
kutatásokon alapuló tanúlmányt írt: közgazdasági állapotainkról a
I. és XVII. században.

— A Magyar Sion máj. és jun. füzeteiben *Zsatkovics* Kálmán, társú-
nk egyik munkás tagja, a munkácsi gör. szert. egyházmegye területén
körtvélyesi apátság történetét irta meg.

— A Magyar Zsidó-Szemle júniusi füzete folytatja Kohn Sámuel gonddal írt s nagy részben új forrásokon és kutatásokon alapuló tanulmányát Péchy Simonról s ezuttal szombatos imakönyveit ismerteti.

— Az »Armenia« jun. füzetében *Márkovich* Jakab folytatja a régi Örményország története elbeszélését.

— A »Romanische Revue« jun. füzete politikai tendentiosus czikkek után, (melyek a karánsebesi választás és Mocsáry Lajos magasztalásában culminálnak) 3 levelet egy történeti czikkecskének is szentel »30 év a római történetből Dáciában és Mösiában (243—273-ig.)«

— Az »Ung. Revue« jun. füzetét *Hunfalvy* Pál nagy tanulmánynyal nyitja meg az Ural népeiről és azok nyelvéről. Történelmi szempontból azért nevezetes ez, mert bevezetésében a magyarok régi hazájáról értekezik az Ural és Volga vidékén s azután tér át az urali népek, sirjének, votjákok stb. tárgyalására. Még két érdekes történeti közleményt olvasunk e füzetben: Laski Jeromos, a XVI. sz. 20-as 30-as éveinek ezen kalandor diplomatájáról, *Hirschberg* Sándornak Lembergben megjelent nagy monografiája ismertetését *Bostel* tollából és *Schmidt* Vilmos munkáját Bethlen Gábor összeköttetéseiről a lengyelekkel.

IRODALMI SZEMLE.

— A Szécsényi kaszinó és gazdakör történetét, félszázad fennállásának emlékéül, megirta *Pintér* Sándor tagtársunk, az egylet egykori elnöke. Igen érdekes és tanúlságos monographia ez, mely egy kis város félszázados életének, küzdelmeinek, sikereinek hű képét adja, s mely annyival érdekesebb, mert írva is szépen és jól van. S e tekintetben példányúl szolgálhat arra nézve, hogy lehet egy ilyen helyi érdekü dolgot a nagy közönségre nézve is érdekessé tenni. Mert nemcsak a szorosan tárgyára tartozó adatokat vette fel, hanem a szécsényi társas-életnek is képét adja — természetesen kimerítőbben arról a korról, melynek maga is tevékeny tagja volt. Valóban minden ilyen monographia egy darab müvelődés-történeti részlet — melynek korunk egykori történetirója igen jó hasznát fogja venni. A szécsényi kaszinó félszázados fennállása alatt emberül betöltötte feladatát, habár súlyos napjai voltak, s nemcsak az ellenséges irányú felső hatalommal kelle küzdenie — mint az ötvenes években — hanem a részvétlenséggel, apathiával: de nehány tagjának buzgósága mindig legyőzte az akadályokat. Minő boldog időkről olvasunk e lapokban, midőn 50 év előtt egy Katalin-bál alkalmával »a haugászoknak fizetődött 8 frt« egy éjszakára, a czigány zenekar vacsorája került 54 krba s sőre 28 krba — pedig ez a zenekar 9 tagból állott: — tehát az összes költség 8 ft 82 kr pengő pénzben — a mi a mai osztrák értékben 9 frt 75 krt tesz. Ez volt természetesen a hivatalos kiadás — hogy ezenkivül mit fizettek a mulatók,

ét nem találjuk feljegyezve. A szécsényi casino és gazdakör társulatunknak is tagja.

— A Petrik Géza által szerkesztett »Magyar Bibliographiá«-nak 1711—1860-ig első 15 ivre terjedő füzete, mely az A. betűt s a B-nek egy részét foglalja magában, megjelent. E munka bibliographiánknak utóbbi nagy hézagát, mint a megjelent füzet mutatja, igen jól tölté be. Nem csak a bibliographiával hivatásszerűleg foglalkozókat, hanem általán az irókat és szakembereket érdeklő munka ez. A gyüjteményes munkáknak, folyóiratoknak egész tartalmát közli, minden tudomány-szakból, például Hormayr Archivjából minden hazánkat érdeklő czikk fel van említve. A rendezés czélszerű, a kiállítás diszes. A kiadást Dobrovszky könyvárus tagtársunk vállalta el, s azzal tudományosságunknak jó szolgálatot tett.

— Karácson Imre egy 117 lapra terjedő s gondos tanúlmánynyal készült monographiát irt a XI. és XII. századi magyarországi zsinatokról s azoknak a külföldi zsinatokhoz való viszonyáról. E kötetben szent István törvénykönyve, a szabolcsi zsinat, az esztergomi nemzeti zsinat s a Kálmán idejében tartott két zsinat vannak ismertetve. A munkáról bővebb ismertetést fogunk közölni, addig is ajánljuk az olvasók figyelmébe.

— Gieswein Sándor pályanyertes munkájából »Mizraim és Astur története«, mely a szentirás szövegét az egyptologia és a pyrologia adataival hozza összhangzásba, a II-ik kötet is megjelent. Ábrák és térképmellékletek vannak e gazdag, tudományos aparatussal készült munkához csatolva, melyre még vissza fogunk térni.

— Iványi István tagtársunktól három érdekes kis történeti munka jelent meg, melyek közül az első a hirhedt Kollonics Lipót bibornok vezetése alatt álló bizottság által készített nagy szervezeti munka, az »Einrichtungswerk« egy részének, a politiumnak szabatos fordítását adja, melynek becse leginkább abból áll, hogy az ország akkori viszonyainak rajzához sok érdekes adattal járúl; a második Cothman Antal kamarai tanácsos 1763 dec. 28-iki jelentése a Vácz-kerületi kamarai puszták állapotáról, hasonlag correct és hű fordításban, melyben a mult századra vonatkozólag olvasunk érdekes adatokat; s a harmadik az evang. és reform. hitközségek fejlődését Szabadkán, mely az új idők egyháztörténetéhez nyújt adatokat.

— K. Nagy Sándor Biharmegye monographiájához s helyrajzához már több talpraesett s kellemes olvasmányúl szolgáló munkával járult: »A váradi színészet története« »Régi Biharmegye« s különösen »Bihar-vármegye« melyből 1884. és 1885-ben két kötet jelent meg. Most kiadta a harmadik kötetet, mely a két elsőhöz pótlékúl járúl s azt kiegészíti. Ezek a megye ismertetését úti rajzok alakjában adják elő, de minden egyes helynél annak historiai irodalomtörténeti politikai emlékére is kiterjed. Ezen kötetek annak ki a megyében utazik nélkülözhetetlen kézi könyvül szolgálnak, s általában ez érdekes vidék ismertetését előmozdítják. Egyes kötet ára 1 frt.

VEGYES KÖZLÉSEK.

Egy a képviselőházhoz beadott kérvény alkalmából a jun. 16-iki ülésen érdekes vita keletkezett az ország czímerének s a kétfejü sasnak mikénti használása ügyében. Helfyn kivül még Thaly Kálmán szólt a tárgyhoz, ki megragadta az alkalmat egy kis, de alapos és szellemdús heraldikai értekezést rögtönözni a kétfejü sas keletkezéséről, elterjedéséről s használatáról, ismételvén, hogy a kétfejü sas nem az uralkodó család czimere. Kérdést intézett a minister-elnökhöz, hogy az általa még, mint belügyminiszter által összehivott enquete munkálatával mi történt? Tisza Kálmán válaszában kiemelte, hogy a heraldikai s történelmi nehézségek miatt a kérdést még nem lehetett megoldani: azonban a tárgyalásokat a czimer-kérdés ügyében megfogja újitatni.

† Deák Farkas temetése jun. 6-án nagy és általános részvét mellett ment véghez. A szertartás Maros-Vásárhelyt vette kezdetét a ref. templomban, hol a boldogult felett Molnár Albert mondott nagy hatást tett emlékbeszédet. A templomból a koszorúkkal gazdagon ékesitett koporsót a nagyszámú közönség a város végéig kisérte; honnan Nyárád-Andrásfalvára vitték a családi sirboltba. Igen sokan, nagyszámú előkelő közönség ide utolsó utjára is elkisérte a boldogultat, hol egykori tanuló és fogolytársa Szász Károly nyárád-szeredai ref. lelkész mondott felette megható emlékbeszédet, s Kerekes Sámuel búcsuzott el tőle a Kemény Zsigmond társaság nevében. A boldogult testvéréhez Deák Lajoshoz az ország minden részéből érkeztek részvétiratok.

Melius Péter születésének s Debreczenbe menetelének évéről a Debreczeni Protestáns Lap f. évi 21—23. számaiban érdekes tanulmányt közöl *Zoványi* Jenő tagtársunk tollából. Zoványinak e tavasszal megjelent egyháztörténelmi tanulmányait Révész Kálmán tagtársunk ismertette, s különösen Meliusról irt tanulmányának egy pár állitását czáfolta. Ezekre felel most Zoványi fenn idézett czikkében, bővebben kifejtve és védelmezve fennidézett tanulmányában kifejtett nézeteit.

— Dr. Reiner János tagtársunk hosszabb és kimerítő tanulmányt közöl a magyar püspöki székek betöltéséről, a Mainzban megjelenő Archiv für katholisches Kirchenrecht f. évi III-ik füzetében mely német átdolgozása egy magyar pályamentes dolgozatának, melynek a budapesti egyetem jogi kara a Pasquich-díjat ítélte oda. Szerző a kérdésnek historiai fejlődését adja kezdettől a legújabb időig: s beható és gondos tanulmány tárgyává teszi annak minden phasisát. Egy szerkesztői megjegyzés elmondja, hogy a dolgozaton némi rövidítéseket tett a szerkesztőség — azonban úgy látszik ügyelettel voltak arra, hogy a munka szerkezetén csorbát ne ejtsenek. Valóban igen helyes gondolat volt a szerzőtől a kérdést ily objectiv és jól kidolgozott munkával a német közönség elé vinni.

— »A magyar mezőgazdaság történetének érdekében« cím alatt a Kassán megjelenő s Kovácsics Béla által szerkesztett »Gyakorlati Mezőgazda« című hetilap Knisz Gyula tagtársunk által írt korszerű felhívást tesz közzé. Előrebocsátja, hogy mezőgazdaságunk története megírásának érdekében eddigelé alig történt valami s ennek igazolásául felsorolja azt a pár idevágó munkát, mely e kérdéssel foglalkozott (Horváth, Kossovich, Wenzel), méltányolja Érkövy és Korizmics tevékenységét, kik munkáikban figyelemmel voltak a gazdaságtörténeti fejlődésre. Kiemeli Rodiczky Jenő munkáját, ki sok históriai adatot értékesített. Igaza van, hogy mindez tulajdonkép még is kevés, kivált egy pár excellence földmívelő államban, melyben — mondja Acsádyval — »az állam politikai nemzetközi szerepét gazdasági tényezők befolyásolták s melynek belső mozgalmai a sociális és gazdasági bajokkal kapcsolatban állottak.« Abban is igaza van, hogy mezőgazdaságunk történetét az eddig kiadott történeti forrásokból megírni nem lehet. Mezőgazdaságunk történetének forrásai szétszórva a levéltárakban őriztetnek — főként az országos levéltárban, hol pl. Debreczeni Tamásnak, I. Rákóczy György praefectusának jelentései valóságos kincses bányát képeznek. Örömmel üdvözöljük tehát a »Gyakorlati Mezőgazdát«, mely elhatározta, hogy lapjában a történeti forrásoknak rovatot nyit s szívünkből óhajtjuk, hogy e felhívásnak író és gazda tagtársaink közül mennél többen járuljanak a Mezőgazda illető rovatainak értékesítéséhez: »Legyen e lap — mond a felhívás végén — tárháza, kincses bányája a régi Magyarország gazdasági életére vonatkozó adatoknak. E lap legyen a kaptár, melybe a gazdák mindmegannyi méhek, az elmult idők tágas mezejéről a virágport összehordják, hogy méze majdan az új emberöltők megerösödését, a mostoha idők járásakor önbizalmát s az éltető édesanya: a hazaföldnek szeretetét fokozza! Gazdatársaink legtöbbjének, különösen a kik nagyobb és régibb uradalomban alkalmazvák: bárki másnál inkább módjukban és szabadságukban áll az uradalmi archivumok anyagtömegében kutatni. Használják föl előnyös helyzetüket a közügy érdekében s a felfogásuk szerint értékes és érdekes adatokat iratokat s okmányokat eredetiben vagy másolatban küldjék be közlés végett e lapokhoz, mely e adatok fölvételére, »*Magyar gazdaságtörténeti adattár*« című időszaki rovatot nyit. S azok is, kik esetleg régebbi vagy újabbi, hazai vagy külföldi nyomtatott müvekben a magyar mezőgazdaság multjába vágó följegyzéseket, megfigyeléseket, tapasztalatokat találnak: írják ki azokat, az őket tartalmazó mü egész czímének, szerzőjének, megjelenési helyének és idejének, ugyszintén az illető lapszámok pontos megjelölésével és bocsássák adattárunk rendelkezésére. Nagyobb czikkeknél, ha leírásuk esetleg fáradságot okozna, az illető műnek beküldése volna kivánatos, önmagától értetvén, hogy a mü a beküldőnek sértetlen állapotban visszaszolgáltatva lesz.«

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— Ipolyi Arnold emlékezete Fraknói Vilmostól. Budapest, 188[illegible]. n. 4-edr. 24 l. Ipolyi arczképével.

— Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. 21—24 füz. Levelezés: második kötet 65—256 ll. Prózai munkák 1—64 ll.

— Magyarország bibliographiája 1712—1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországban s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. Összeállította s tudományos szakmutatóval ellátta Petrik Géza. Bevezetéssel Szilágyi Sándortól. Első kötet, első rész. Budapest, 1888. Kiadja Dobrovszky Ágost. Ára 3 frt 50 kr. F. évi augusztus 1-jéig jelentkező aláirók számára részenként 2 frt 50 kr.

— Mizraim és Assur tanusága. Az ó-szövetségi szent iratok hitelessége és isteni sugalmaztatása az Aegyptologia és Assyrologia világításában. II kötet 12 ábrával és két térképpel. Irta dr. *Gieszwein* Sándor. Győr, 1888. 8-adr. 356 l.

— A XI. és XII. Századbeli magyarországi zsinatok és azoknak a külföldi zsinatokhoz való viszonya. Hittudori értekezés. Irta Karácsony Imre. György 1888. 8-adr. 137 l.

— Császári Királyi Hadvezérek és tábornokok életrajzai. (Hadsereg parancs 1888. máj. 13.) Kiadja a cs. kir. hadi levéltár igazgatósága. Budapest, 1888. 8-adr. 102 l.

— A Komáromvármegyei és Komárom városi Történeti és régészeti egylet 1887. évi jelentése. Szerkeszti *Gyulai* Rudolf. I. évfolyam. Komárom, 1888. 8-adr. 55 l.

— Cothmann Antal m. kir. udvari tanácsosnak jelentése a Bácskerületi puszták állapotáról 1763. decz. 28. Az eredetiből fordította *Iványi* István, Szabadka 1888. 8-adr. 65 l.

— Kollonics Lipót bibornok országszervező munkája. Ismerteti Iványi István. 12-edr. 34 l.

— Az evang. és reform. hitközségek fejlődése Szabadkán. Iványi Istvántól. 8-adr. 4 l.

— A szécsenyi kaszinó és gazdakör Története. Ötven évi fennállásának emlékére irta *Pintér* Sándor Szécsényben, 1888. Balassa-Gyarmat 1888. 8-adr. 56 l.

— Képes Kalauz az országos nőiparegyesület javára az ipar-művészeti muzeum helyiségeiben rendezett gyürükiállításhoz. Irta dr. Szumbe János. Budapest, 1888. 8-adr. 62 l.

— Historia Hungarorum Ecclesiastica, inde ab exordio Novi Testamenti ad nostra usque tempora et monumentis partim editis, partim vero ineditis, fide dignis collecta studio et labore Petri *Bod*, Edidit L. W. E. *Rauwenhoff* adjuvante Car. *Szalay*. Tom. I et II Lugduni Batavorum 1888. 8-adr. 477 l.

AZ ÁL-BRANKOVICSOK.

Brankovics György deszpota, a szerb történet azon korszaának főhőse, melyben a Rigómezőn függetlenségét vesztett szerbg Magyarország és a feltörekvő ozmán hatalom között ingadozni nytelen. (1389—1457.) Ennek következtében ingadozó Brankovics magatartása is, kinek politikai alapgondolata az volt, hogy országának legalább belső önállóságát megőrizze. Míg ő élt, nemle jelentékeny szerepet játszott az ozmán-magyar harczokban, halála után két esztendővel, Szerbia szultáni tartománynyá . A nagyeszű deszpota kimúlása nagyobb vesztesége volt a rbeknek, mint a rigómezei vereség, mert ez utóbbinak csak az ság függetlensége esett áldozatául, míg Brankovics hatalmának gszűnte után a szerb társadalom gyökereit is kitépte a török rmányzat.

Dusán birodalmának fénye száz év alatt rohamosan halaványult, el kellett pedig enyésznie az akkor leghatalmasabb török had- támadása következtében s csak negyedfél száz év múlva sikelt az épen maradt szerb *nép-elemnek* új életre kelni. De a régi rb birodalom s az új Szerbia közt mély ür tátong, nincs köztük örténelmi folytonosságnak egy lánczszeme sem. Mert Karagyorgye fölkelése, az elnyomott rájának tiltakozása a hatalom n, de e küzdelmében nem a középkori Nemanja-állam elemei nak előtérben. A régi szerb nemesség vagy elvérzett, vagy beleadt más szerencsésebb társadalmakba.

Be sok jó családot ölt meg az a képzelgés, hogy nevök s nerök valamely szentföldi vár megostromolt ormán diszelgett; nai görögöknek csak hátrányára szolgál, hogy Themistocles és

Sokrates emlékén büszkélkednek, ép úgy mint a spanyolokkal, kik Fülöp világbirodalmát idézik föl. E czéltalan ábrándozás annak a történeti iránynak a folyománya, mely a népek külső történetében figyelmen kívül hagyja az összekötő kapcsolatok kritikai megvizsgálását, csakúgy mint mikor sok nemes ember családfáján a hiányzó ősnek önkényesen ad nevet.

Ez a történeti irány nagyon érthető oly nemzeteknél, melyek a jelen siralmait a múltakon való ábrándokkal akarják elfeledtetni, de veszedelmes, mert útját állja a tetteknek. Nyomorúságosabb sorsot képzelni sem lehet, mint a törökországi rájáét közvetlenül a nagy szultánok hódításai után, mikor a győző düh mindent lerombolni igyekezett. A ki nem maradt meg szülőföldjén, menekülni kényszerült. A szétugrasztott néptöredékek Magyarországba vándoroltak, de új hazájokban sem felejtették el az utolsó nemzeti hőst: Brankovicsot, kinek alakja az idők folytán regés vonásokat vett föl, családja mintegy kifejezője lett a szerb jövőnek s az emlékezetben annál nagyobbra nőtt, mennél kevésbbé teljesültek a török-ellenes hadjáratokhoz fűződött remények. Mi természetesebb, mint hogy akadtak egyének, kik részint jóhiszeműleg, részint ambitiojuktól ösztönöztetve, a Brankovics-féle traditio felhasználásával a szerb népelem vezérletére törekedtek. Ilyenek az 1645—1711. élt *podgoriczai gróf Brankovics György*, s a *jajczai gróf Brankovics Pál.*

I.

Szendrői Brankovics György, a híres deszpota 1456. dec. 24-én, egy pénteki napon halt meg. Halála előtt feleségét: Irénét bízta meg a kormánynyal, kikötvén, hogy fiai mindenben tanácsára legyenek. Három fia volt: Gergely, István és Lázár. A két első Murad szultán, hogy ártalmára ne legyenek, megvakíttatá, mindamellett az özvegy legidősebb fiának: Gergelynek kedvezett, mit Lázár a legifjabb zokon vévén, anyját megmérgeztette. Erre két bátyja elmenekült: Gergely Germanus néven (chilendari) szerzetessé lett s 1460. húnyt el, István kalandos életpálya után Olaszországban halt meg. A hatalomra jutott Lázár csak két hónapig uralkodott; mert már 1458. jan. végén megszünt élni.

A család nemzedékrendje a források alapján következőkép
tható össze:

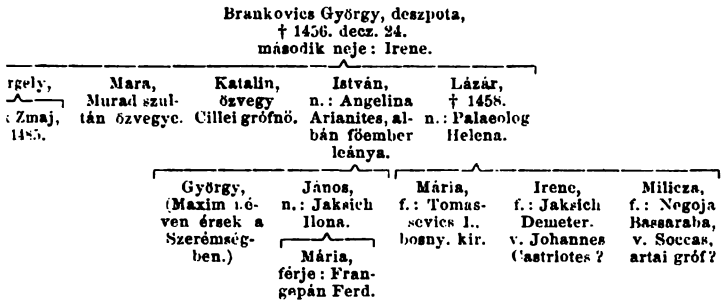

A történeti adatok e tanúsága szerint a XV. század végén
om a deszpotától leszármazó Brankovics szerepel: [1]) *Gergely*
: *Vuk Zmaj* (Farkas a sárkány) és *István*-nak két fia: *György*
János.

Vuk Zmaj Törökországból 1465. táján került Magyarorgba, s mint a naszádosok parancsnoka, lényeges szolgálatokat
t Mátyás királynak és az országnak. († 1485.)

A hagyomány, illetőleg az orthodox ál-Brankovics György
g két fiút illeszt be a Brankovics deszpota nemzedékrendjébe;
inte Brankovics Gergelynek, a deszpota első szülött fiának
om fia lett volna és pedig:

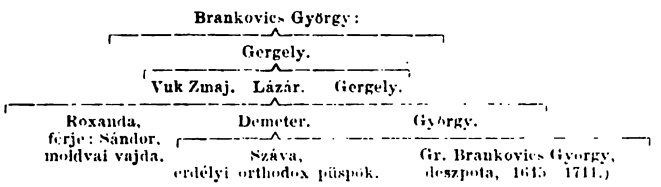

E származéki tábla szerint a XVII. században szereplő
ankovics György a híres deszpota *első* szülöttjének volna *egyenes*
déka.

Az összeállítás első pillanatra tetszetős, de a mint már Raics
megjegyezte — a ki pedig Brankovicsnak nagyon kedvez

[1]) A Brankovicsok genealogiájával sok író foglalkozott: Orbini, Du
sne, Engel s Raics: Isztorija raznyich szlavenszkich narodov najpacse
gar, horvotov i szerbov. 1794. III. 140. l.

nincs indokolva. Tény, hogy *Roxanda*, Sándor moldvai vajdának volt felesége, csakhogy e herczegnő görög vala; létezett ugyan egy Demeter s egy György nevű *Branko* is, de ezeknek a Brankovicsokkal semmiféle összeköttetésök nincs, ezek az oláh Brankovánok vagy Brankovenek eldődjei. A kérdés eldöntésére nézve, vajjon Vuk Zmajnak voltak-e testvérei, vagy nem, irányadó az a körülmény, hogy Mátyás király, Vuk halála után, annak Valkómegyei birtokát: Berekszó várát, Brankovics *Gergely* öcscse: *István fiainak* (illustri Georgio principi et magnifico Johanni despotae) adományozta. [1])

Egészen máskép adja elő a másik ál-Brankovics a deszpota származék rendjét, szerinte:

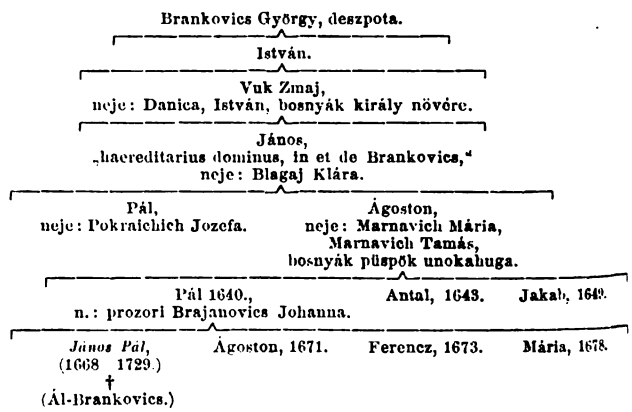

Első pillantásra felötlik e táblázat lényeges, jó vagy rosszhiszemű tévedése; t. i. Brankovics Vuk itt, mint Brankovics *Istvánnak*, a deszpota másodszülött fiának a *fia* szerepel. Nem hisszük, hogy nagyon tévedünk, mikor a ferdítés szerzőjét Marnavich Tamásban gyanítjuk, ki 1632-ben családja dicsőítésére egy való és hamis adatokkal elegyes füzetet adott ki. [2])

Engel [3]) észrevevén az ellenmondást, Baksay nyomán Vukot meghagyja Brankovics Gergely fiának s feleségeként János nagy-

[1]) Pesty Frigyes: Brankovics Gy. rácz deszpota birtokviszonyai Magyarországban és a rácz deszpota czím. 60—61. ll.

[2]) Indicia vetustatis et nobilitatis familiae Marciae, vulgo Marnavitiae. Romae. 1632.

[3]) Geschichte von Servien und Bosnien 446. l.

lspök nővérét szerepelteti. Vuknak szerinte két fia volt: Valentinus Lupus) váradi püspök és *János*, az 1640. szü- holicus ál-Brankovics nagyatyja.

t a sokáig közkeletű combinatiót Bunyitay Vincze [1]) g, bebizonyítván, hogy Pruisz (Filipecz) János váradi övére Dorottya, Stolowai Huta Venczelnek volt felesége. ános utódját a váradi püspökségben latin nevén csak- alentinus Lupusnak hívták, de a mint az adatokból magyar vala, családi nevén: *Farkas*. [2])

ıdezekből bizonyos, hogy Vuk Zmaj 1485-ben magtalanúl s a Brankovics György származék rendjéhez illesztett később keletkeztek.

ınkovics György második fiának *Istvánnak* két figyer- adt. Az idősebbik: *György*, Maxim néven érsekké lett, igban az argesi zárdát alapítá s mindmáig szentség hírében 06.) Második fia s a deszpot czímben örököse Istvánnak: gyes istenfélő ember († 1503.) Neje Jaksics Ilona, kitől ánya, Frangepán Ferdinándné született. Brankovics magva szakadt a Brankovics deszpot-családnak. A deszpot rankovics János özvegye 1521-ig használta, de már Beriszlói János neveztetett ki ráczországi deszpotává, regni Rasciae) a magyar korona zászlósává, s vele e méltóság.

ıtegy másfélszáz évvel később újra feltűnik egy Bran- vezetű szerb főember, ki haláláig él a deszpota czímmel s pályája megérdemli, hogy bővebben foglalkozzunk vele.

II.

ınkovics György 1645-ben, török hódoltsági birtokon, a vilájethez tartozó Boros-Jenőn (szerbül Janopol) szü- pi családból származott, mely a hagyomány szerint — bb előadtuk — Brankovics Demetertől eredvén, már a zadban Jenőn keresett és talált menedéket. Györgynek vére volt, köztük legidősebb *Simon*, a legifjabb *György*.

[1] váradi püspökség története I. 322. l.
[2] o. 325—6. ll.

Atyjok jó nevelésben részesíté gyermekeit. Simon az elsőszülött csakhamar abba a helyzetbe jutott, hogy korán elhúnyt atyja helyét pótolja a családban. Ifjabb testvéreiről ő gondoskodott, a fiatal Györgyöt is, ki anyjának kedvencze vala, ő neveltetè s valószinűleg Simon plántálta belé a szerb hajdankorhoz, családjai régi fényéhez fűzött álmait. Mert Brankovics Simon nem volt közönséges ember. Rendkivüli jártassága az orthodox theologiai tudományban, utazásai a Balkán-félszigeten, nyelvismeretei, nemzetbéliei között eleve is szerepet biztositának neki. Eleinte nem készült papnak, de árván maradt családjára való tekintetből Gergely jenei protopopa halála után fölszenteltette magát s paposkodott. Élete s vele együtt lakó családjáé nem volt irígylésre méltó. A török hódoltságban egy pillanatig sem voltak biztonságban, egyes portyázók folyton fosztogatták s a ki nem tudott tekintélyt szerezni magának, elveszett. Ez okból Simon popa gyakran volt abban a helyzetben, hogy fegyverrel védelmezze övéit. Tanúltságának és erélyességének hire csakhamar eljutott Erdélybe is, s mikor 1655. Daniel metropolita hivataláról lemondott, II. Rákóczi György fejedelem 1656. decz. 28. őt nevezte ki az erdélyi »görögök, ráczok és oláhok« egyházi főnökének [1]) s mint ilyen a Száva nevet vette föl.

Száva Erdélybe telepedvén, magával vitte 11 éves öcsését, Györgyöt, ki az akkor teljesen magyar erdélyi társadalomban cseperedett föl ifjúvá. Bátyjának tekintélye, s előbbkelő állása neki is sokat használtak. Megismerkedett az erdélyi urakkal, összeköttetésbe jutott az oláh és moldva bojárokkal s ügyes, hajlékony magaviseletével már kora ifjúságában rokonszenvet költött személye iránt.

Az erdélyi fejedelemség II. Rákóczi György bukása után szomorú sorsot ért. Belső viszályok emészték, bécsi és török trónkövetelők egymásután léptek a színtérre, csak azután változtak jobbra a viszonyok, mikor a csengeri mezőn földiszített új fejedelem, Apafi Mihály állása, Ali basa segedelmével megerősödött. A végzet még huszonkilencz esztendőt engedett Erdélynek, (1661—1690.) mely korszak a felbomlás kora ugyan, de a maga epizod-

[1]) Raics i. m. IV. 272—276. l. és I. Hintz: Geschichte des Bisthums der griechisch-nichtunirten Glaubens-Genossen in Siebenbürgen. Hermannstadt 1850. 26. l.

jában oly változatos, oly tanúságos képet nyújt a török birodalom hanyatlásáról, melynek párját hiába keresnők.

A fejedelemség, mint török hűbér-tartomány, a mindinkább erőre kapott császári hatalommal szemben nagyon kényelmetlen helyzetben volt. Sokkal közvetlenebb kötelékek fűzték a törökhöz, semhogy rögtön és nyiltan a császárhoz pártolhatott volna, de a politikai eszély a bécsi udvarhoz való csatlakozást követelte. Ilyetén viszonyok között a diplomaták vitték a főszerepet. Éles látású, gyors eszű embereket kellett alkalmazni, kik úgy Bécsben, mint Konstantinápolyban azonnal fölismerjék a helyzetet és utasítások nélkül is tudjanak intézkedni. Egész sora az ügyes diplomatáknak állott elő ekkép, kiknek megvan az az érdemök, hogy a legnehezebb viszonyok között oly sokáig elodázták a végső katasztrophát. Ennek a diplomácziai iskolának egyik kiváló tagja az ifjú Brankovics György, ki tizenegy évet töltött erdélyi fejedelmi szolgálatban.

1663-ban a török nagyon sürgetvén az erdélyi adó-hátralékot, Daczó János, előkelő főember neveztetett ki portai főkövetté, »deák«-okúl melléje adatván[1]) *Rozsnyay Dávid* s a törökül jól tudó *jenei*[2]) *Brankovics György*. A török deák az erdélyi diplomáczia rangfokozatában a tolmács szerepét vitte, személyesen részt vett minden alkudozásban, ő járt informálni, fordította az ügyiratokat s ha arra valónak és megbízhatónak mutatkozott, gyakran önálló megbízásokat is kapott. Fizetések nem volt nagy,[3]) legfőljebb 300 frtra ment, nagyon meg kellett tehát válogatni az embereket, nehogy pénzzavaraikban »baksis«-t fogadjanak el.

A Daczó-féle követség magával vivén az adóhátralék egy részét, 1663. május havában érkezett Temesvárra Ali szerdárhoz, ki az érkezetteket Belgrádba, a közeledő nagyvezér elébe utasította. Brankovics Belgrádon találta Jankó Péter kapitihát (vagyis ügyvivőt) s ezzel előre ment Konstantinápolyba. »De nem sokáig tolmácsoskodék (t. i. Jankó), mert szegény Jankó Péter uram

[1]) Rozsnyai Dávid tört. marad. Kiadja Szilágyi S. 7. l.

[2]) Török-Magyarkori Államokmánytár, szerk. Szilády Áron és Szilágyi Sándor. IX. 437. l.

[3]) Rozsnyai Dávid conventióját l. a »Magyar Könyvszemle« 1887. folyamában.

akarván vagy jóakarókat, vagy inkább borivó barátokat szerzeni, kiivá szegény magát a világból, mert többi közt vendégeskedvén s ivó-társai eloszolván, maga igen ittason lefeküdt és szolgái reá nem vigyázván, szájjal a párnába fordúlt s ott fulladott meg.« [1]

A tizennyolcz éves ifjú elvesztvén főnökét, minden tanács és segedelem nélkül egy darabig önállóan vezette az ügyeket. Konstantinápolyban 1663-ban Reminger és Kindsperg valának a császári követek, kik Panajot befolyásos szultáni tolmácsot a maguk részére vonván, igen jól voltak értesülve a birodalmi állapotokról. Utasításuk lévén, hogy a »török járom alatt nyögő összes keresztyénekkel« összeköttetést tartsanak fenn, ebbéli föladatuknak annál inkább tettek eleget, mert az elégedetlen szerb, oláh, bosnyák és albán elemek önkénytelenül is a bécsi udvarhoz fordúltak, mint természetes védőjükhöz. Midőn Brankovics hivatalánál fogva megismerkedett a császár követeivel, azonnal felajánlotta nekik szolgálatait, s ezek nem is utasíták vissza. Mehmed szultán ekkor Drinápolyban tartotta udvarát, s a külhatalmak követei oda jártak udvarlására, oda sereglének a birodalomból érkező előkelők és utazók. Többi között Maxim ipeki szerb patriárka is ebben az évben végezte zarándoklatát a szent sírnál s ismerni akarván a szultáni udvar hangulatát, szintén Drinápolyba ment, hol Panajot barátja beléavatta a császáriak lázítási terveibe s tudatta vele, hogy az erdélyi portai ügyvivő szerb előkelő családból való, ki hitsorsainak érdekei iránt melegen érdeklődik s a császári követek »kegyét« bírja. Ezen a réven ismerkedett meg Brankovics György a patriarkával, ki Brankovics Szávát, az erdélyi metropolitát személyesen ismervén, teljes bizodalommal viseltetett az ös iránt is.

Brankovics György ez események után húsz évvel elbeszéli, hogy Maxim patriárka megismervén őt, meggyőződött, hogy Brankovics György, híres deszpotának törvényes utódját látja maga előtt, s benne megtalálta a szerb nemzetnek törvényes fejét. Hogy ünnepélyes színt adjon ez elismerésének, a drinápolyi

[1] Rozsnyai i. m. 477. l. A Török-Magyarkori Államokmánytár VII. 434—5. ll. Brankovics Gy. egy 1662. sept. 19. kelt levelét közli a datumnak hibásnak kell lenni (1663. helyett) mert Rozsnyai világosan írja, hogy Br. vele együtt 1663. neveztetett ki (i. m. 319. l., Szilágyi az előszóban 7. l.)

templomban (1663. szept. 28-án) isteni tiszteletet tartott, s ott »a jelenlévők beleegyezésével Brankovics György, e néven a második, választás utján a slavo-szerbek deszpotájának nyilvánittatott s beiktattatott.« [1])

Mi igaz e fejedelemválasztásból, mi nem, azt nem lehet eldönteni. Tény, hogy a császári követeknek a bécsi udvarhoz intézett ekkori jelentéseiben Brankovicsról és deszpotaságáról egy szó sincs, s Brankovics maga is jónak látta elhallgatni e szertartásos választást, melyről csak annyit hihetünk, mint a milyen valószínű az az állítása, hogy a vasvári békét az ő tanácsára kötötte a porta. [2]) Egyet mégis igazolni látszik az előadás, hogy Brankovics már kora ifjúsága óta abban a hitben nevekedett, hogy családja révén neki missiót kell teljesiteni, s e meggyőződésében csak megerősitették széleskörű tanúlmányai, melyeknek eredményét azután később értékesitette. De hogy a tizennyolcz éves kezdő török-deák valami fontos szerepet játszott volna, arról csak ő maga tudott. Ellenkezőleg hivatalos jelentései az erdélyi udvar hív szolgáját tüntetik fel előttünk, ki négy évi konstantinápolyi hivataloskodása alatt (1663—1667.) igen szorgalmasan jár el a rábízottak elvégzésében. Leveleiből kitetszik, hogy összeköttetései vannak, de látjuk zavarát is, mert egyszer »valami rossz zsidók miatt nagy tribulatiója van«, másszor meg »ötven tallérokat kénytelen kölcsön venni.« [3])

1667. derekán Brankovics visszatért Erdélybe, hol igen szivesen fogadták. Apafi fejedelem nem tett semmi kifogást az ellen, midőn 1668-ban Brankovics Száva és úgy látszik rendelkezési állapotba helyezett diplomata-öcscse megkérték, hogy a feldúlt oláh egyházak fölsegéllése czéljából engedje őket Moszkvába utazni. A két Brankovics Oroszországban igen jó fogadtatásban

---

[1]) Igy mondja el Brankovics után Popovics Mitrofán »Primae Justinianae ecclesiae ac totius Slavo-Serborum Illyriae Archiepiscopalis et Patriarchalis exarcha.« 1696. mártius 17. Glasnik LXVII. 129—150. ll.

[2]) 1661. Tört. Tár. 1881. 538. l.

[3]) Török-Magyarkori Államokm. tár. 1664. sept. 26. IV. 163. l. — 1665. márcz. 5. u. o. 212. l. — 1665. máj. 26. VII. 434. 465. 467. ll. — 1666. jan. 11. IV. 296. l. — 1667. febr. 17. VII. 566. l. — 1667. jun. 28. IV. 373. l.

részesült, maga a czár — Alexej Mihájlovics — nagyban kitánteté őket s anyagi tekintetben is sikert arattak.[1]) Politikailag az utazásnak csak annyiban van jelentősége, a mennyiben az oroszok közvetlen értesülést nyertek balkáni hitsorsosaik állapotáról. Visszatérvén, Brankovics Szávára nehéz napok következtek, nevezetesen egyházának állását gyökerében megtámadta a fejedelem udvari papja, a kiváló erélyéről híres Tofeus (Tófői) Mihály.

Ismeretes, hogy már Bethlen Gábor akarta az oláhokat »kiknek voltakép semmi religiójok nem volt« a református hitre téríteni.[2]) Nagyban buzgólkodának az oláh egyház reformálása körül a Rákócziak, de mindinkább meggyőződtek róla, hogy az oláh népet elmaradottságában leginkább az orthodox egyházi benső viszonyoknak átalakítása fogja megsegélleni. Apafi alatt már csak az maradt a czél, hogy a reformatus államvallás *fejedelmi ügyeleti* joggal bírjon a keleti egyház papjai fölött.[3]) Mindamellett, hogy az erdélyi fejedelem majdnem korlátlan hatalommal rendelkezett az amúgy is nem törvényesen bevett orthodox felekezet fölött, Tofeus igyekezeteivel első ízben nem érte el czélját. Egyfelől Brankovics Száva szívósan védelmezte egyháza függetlenségét, másrészről Brankovics György, ki 1668-ban ismét portai szolgálatba lépett,[4]) igen ügyesen meg tudta nyerni az oláh és moldvai vajdák pártfogását, úgy hogy Apafi véget vetett a támadásnak. 1675. decz. 30-án az oláhok, ráczok és görögök egyházának (Влаховъ, Рацовъ и Грековъ церквей) függetlenségét biztosította.[5]) Ekkor Brankovics Györgynek már észrevehető befolyása volt az udvarnál, az oláh és moldvai bojárok széltében ismerték, érdemeit Alvinczen egy jószággal jutalmazták, 1675. oct. 8-án pedig kinevezték portai ügyvivőnek, mely minőségében Radnóthon aláírta az eskümintát.[6]) 1676-ban új hivatásában erősen buzgólkodott

---

[1]) Raics után Engel 482. l. — Hintz i. m. 26. l. és följegyzések a moszkvai synodus levéltárában. — Hurmuzaki: Fragmente II. kötet.

[2]) Török-Magyarkori Áll. okm. 1629. sept. 2. — II. 137—146. l.

[3]) Tört. Tár. I. 1878. 204. és 706. l. s a fogarasi ref. egyház tára.

[4]) Török-Magyarkori Áll. okm.-tár. V. 40. l.

[5]) Raics i. m. IV. 82. l. — Az oláh egyházi rendbeliek kiváltságairól l. u. o. továbbá Hurmuzaki i. m. II. s Erd. o. gy. Eml. XII. kötete.

[6]) Török-Magyarkori Áll. okm. VII. 559—60. l.

ódelem érdekében s a portán szemmel tartotta Zólyomit, a követelőt, kinek minden lépését szorgosan ellenőrizte.[1])

Eleddig Brankovics György kifogástalan hívséggel viseltetett Apafi iránt. Minden tekintetben Apafi érdekeit szolgálta s ha ebb ő maga érdemül tudja be a császári követekkel való titkos érkedését, annak 1676-ig nem volt Erdélyellenes iránya. Hiheti Teleki Mihály utasítására cselekedte s ez alkalommal nem vesztotta el saját külön érdekeinek előmozdítását sem, mely ár csak abból állott, hogy a császáriak bizalmát megnyerje. Közbe jött a Béldi Pál mozgalma, mely kapcsolatban Tofeus Pálynak Brankovics Száva ellen indított újabb támadásával, egy életében nevezetes fordulatot idézett elő.

Béldi Pál mozgalma — a mint Deák Farkas munkájából tudnik[2]) — tulajdonkép passiv kisérlet Apafi hatalmas főtanácsnak: Teleki Mihálynak megbuktatására. Fontosságot egy kis ig az a körülmény adott e soha ki nem tört forradalomnak, ogy Erdély összes elégületlenei csoportosúltak Béldi Pál körül. ben rejlik különben a kisérlet sikertelenségének az oka, mert összeverődött heterogen elemek csakhamar meghasonlottak más között. Egyfelől állott a buzgó kálvinista Béldi, másfelől alandor, de jezsuita-barát gr. Csáky László meghittjével Paskó istóffal, kiről Teleki azt írja, hogy »ki merné magát kisebb gokban is (rá)bízni.«[3])

Brankovics a mozgalomnak nem volt barátja s tulajdonkép ikó Kristóf révén került belé, kivel régóta barátságban élt. dőn Béldi és társai Erdélyből menekültek, Brankovics jóval nstantinápolyba érkezésök előtt informálta a portát a mozgaa természetéről, de csakis Béldi Pál ellen irányúló szellemben, ek fellépését később »akatholicus betörés«-nek jellemezte. ky és Paskó pártját, vagyis az emigráczió német-katholicus nyú részét oltalmába fogadta s titokban nagyban ajánlá őket a szár követénél, ő közvetítő egyúttal a bécsi udvarhoz intézett ámodásaikat is. Az erdélyi udvarral azonban még nem mert

[1]) U. o. 1676. jan. 19. márcz. 10. V. 364. 370. ll.
[2]) Deák Farkas: Uzoni Béldi Pál 135—202 ll.
[3]) U. o. 172. l.

nyiltan szakítani, sőt midőn Bethlen Farkas a portára jött Bé-diéket vádolni, Brankovics tüntetőleg kezére járt.

Erdélyben a mozgalom folytán némi gyanú keletkezett Brankovicsék ellen, melyet Tofeus uj támadásra használt fel Száva ellenében; de most sem érhetett czélt, mert 1679. október 24-én Apafi újra megerősítette az orthodox egyház kiváltságait. De már egy év mulva annyi bizonyíték halmozódott fel az idősbik Brankovics ellen, hogy az egyházi törvényszék erkölcsi, egyházi és politikai rendellenesség czímén hivatalából letette s vagyonát azon okból vétette zár alá, mert az 1675-ben tett második orosz utazás alkalmával gyüjtött pénzekkel nem számolt be. Midőn pedig megtudták, hogy György a portánál gr. Csáky László kiszabadításán dolgozik s most már nyiltan a császári követ mellé szegődött, az ő jószágát is lefoglaltatták. Híre járt ezenkivül, hogy az összeesküvők tömérdek kincset rejtettek el, melyről a két Brankovicsnak biztos tudomása van. György, ha tudott is e hirekről, de bizván befolyásában, fogoly bátyja megmentésére 1680-ban Konstantinápolyból visszatért Erdélybe. Meglehet, hogy Csáky és Paskó bízták meg e küldetéssel azért, hogy a fejedelemség állapotáról tudomást nyerjenek. Az ellenek emelt vádak és hireszlelések miatt nem csoda, hogy csakhamar őt is fogságba helyezték, politikai magatartása miatt vizsgálatot indítottak ellene.

Brankovics György elbeszélése szerint Naláczi István, udvarmester mindenkép arra törekedett, hogy őt az Erdélyben recipiált négy vallás valamelyikének elfogadására bírja, de mert ebben czélt nem értek és semmi vétket ki nem deríthettek, végre is szabadon eresztették. Látván, hogy vagyonuk elkobzására törnek, nagy váltságösszeget ajánlott fel bátyja kiszabadítására, kit időközben Radnóthra vittek. A fejedelem nem fogadta el a felajánlott összeget s mert minden további kisérlet hiábavalónak mutatkozott, György úr sógorával Jánossal és ennek fiával, Szávával érzékeny búcsút vévén a fogoly metropolitától, a Vulkán-szoroson át Oláhországba ment s legelőbb Krajovába Radul Nestorhoz szállott, később pedig Tergovisteban Kantakuzen Serbánnál talált vendégszerető szállást.

Apafi Brankovics György eltávozása után méltán tartott attól, hogy ez ügyből — melyből a havasalföldiek vallási kérdést

áltak — még sok kellemetlensége támadhat. Azért egyfelől nkovics Szávát akarta engedékenységre bírni, de a szívós pap egyezkedvén, végre is elbocsátották.[1]) Másfelől Brankovics rgyőt szép szerével visszatérésre akarta bírni, de későn, t a deszpota már teljesen szakított a fejedelmi udvarral és kyékkal köté össze a maga sorsát. Joggal tarthattak immár , hogy összeköttetései révén rajta lesz, hogy mennél jobban promittálja az erdélyi kormányt. Ez okból Székhalmi drás portai követnek — 1680. szept. 30. — instrukczióba ák[2]):

»Az Brankovics György dolga ha előfordúl, megmondhatni, y ő is a Béldi Pál factiójában részes lévén, noha kegyelmesünkben bévettük volt, de lelkiismeretitől hihető újabb gonoszl vádoltatván, az törvényes büntetések félelme miatt nem mert maradni. Tovább. Ha az oláh püspök (Br. Száva) dolga objiltatik, megmondhatni valósággal: hamis az informatio, mert törvény szerint magyar és oláh praedicatorok közönséges lekezetiben, lévén külső rend értelmes emberek is jelen, fosztaj meg hivatalától és már vagyon külső törvény alatt dolga, de nosz cselekedetihez képest sokszori halált is megérdemelne. tentiát is elviheti pro testimonio.« [3])

III.

1680-ban kezdődik Brankovics nevezetes diplomácziai szelése. Eddig csak másod sorban mozdíthatta elő személyes lekeit, de Erdélyből való kimenekülése után a politikai helyzet nézve megváltozott s ő ügyes kézzel felhasznált minden czéljaz közelebb vivő alkalmat. A rendelkezésre álló adatokból kitűi, hogy két irányban dolgozott. Hosszas portai működése alatt

[1]) Hintz i. m. 29. lapján említ egy oláh forrást, mely szerint Brankics Szávát Jácson Torda-megyében (1680.) lefejezték. De már Hintz atálta, hogy ez nem való. Száva 1680-ban halt meg. Bővebben erről nazaki II. 16—17 ll. Sinkai után.

[2]) Török-Magyarkori Állam-okm.-tár VI. 101. l.

[3]) Brankovics György ugyanis azzal vádolta Apafit, hogy bátyját rmátus praedicatorok által ítéltette el és pedig csak azért, mert hité raguszkodott.

gyűjtött bizonyítékai alapján az oláhországi Brankovánokkal elismertette, hogy velök Brankovics György deszpota révén atyafiságban van, 1681-ben Brankovan Konstantin vajda nyíltan »kedves fiának«, »rokonának« nevezi.[1]) E célját könnyen elérhette, mert Oláh- és Moldvaországban Jacobus Heraclidesnek, a hamisításai révén vajdaságra jutott (1561—3) kalandornak adatai közkézen forogtak. Heraclides ugyanis már száz évvel Brankovics föllépése előtt czéljaira felhasználta és ferdítgette a való és költött historiai datumokat. Tekintve Brankovics historiai eszmemenetét s kivált genealogiai összeállítását, valószínűnek tartjuk, hogy megszerezte Heraclides kéziratait, melyeknek oláh földön kellett maradniok. Azonkivül segítségére volt kortársainak tudatlansága s nagyban kezére járt nemzetbélieinek elnyomott állapota, kik nyomorúságokban benne látták a megváltót. Bátyja Száva révén megnyervén a szerb papságot, híre napról napra terjedt, s az ipeki patriarkák is: Maxim, utána Csernovics Arzén — mint a következmények igazolják — komolyan hitték előkelő származását.

A moralis elismerés azonban nem volt biztos alap, melyre építhetett volna, meg kellett nyernie a császári udvart, hogy kellő nyomatékkal léphessen föl. E részben legjobb eszközül kínálkozék a császárhoz átállani óhajtó gr. Csáky-féle katholicus emigráczió. Mindenekelőtt arra törekedett, hogy az oláh vajdát belévonja az emigránsok érdekkörébe s azután ezen az úton a császár pártjára vigye. Az emigránsok abban reménykedének, hogy Erdélyben nagyon népszerűtlen lévén a török érdekben való fegyverre kelés, melyet, tekintve a császáriak hadra készülődését, már erősen sürgetett a szultán: Apafi ellen ki fog törni az elkeseredés s ők majd oláh s török segedelemmel birtokukba ejtik a hanyladozó országot. Csáky László ezért már jó eleve megkötötte — 1681. aug. 21. — a szövetséget Brankován vajdával, jószágokat igérvén neki a hatalmába kerülendő Erdélyben.[2]) Reményeik nem teljesültek, mert a törökök minden várakozás ellenére komolyan készülődtek s Kara-Mustafa nagy erélyt fejtett ki a hadsereg mozgósításában; Apafinak mennie kellett s Erdély nem lázadt

[1]) Török-Magyarkori Áll.-okm.-tár. VI. 149. l.
[2]) Török-Magyarkori Áll.-okm.-tár VII. 598. 599. stb. ll.

Ily körülmények közt Csáky László és Brankovics György a
delkezésökre álló eszközökkel nyiltan a császár érdekében
áttak, s ez utóbbi nemzetbéliei közt lázadást szervezett.

Bécs felszabadítása 1683-ban teljesen megváltoztatta a
yzetet. A balkáni rajahkat óriási lelkesedés fogta el: Ó-Szerbia,
bánia, Macedónia népe alig várta a felszabadító császári hada-
, mindenki fegyverkezett. Herczegovinától Prizrenig, Prizrentől
rnáig lázban égtek a keresztyének, remegtek a törökök. Csak
érre volt szükség, ki a mozgalomnak irányt tudjon adni.

S ekkor egész váratlanúl megjelenik egy szerb főember, ki
kesedéssel emlegeti a császár iránt való rajongó tiszteletét,
ouyítványokkal áll
, hogy népét máris
császár hívségére
ette. Felhozta,
gy ezentúl is teljes
adással fogja szol-
lni a császárt, any-
val inkább, mert
sen eldőde, a híres
ankovics György
zpota s fiai alatt-
lói voltak a ma-
ar királynak. Nem
da, hogy e válsá-
skörülmények közt
tak e providentia-
férfiu szavaiban,

mutatott historiai bizonyítékait az amúgy sem scrupulosus can-
lária hiteleseknek veszi s Lipót császár, hogy teljesen meg-
erje e nagybefolyású embert, őt s Br. Szávát még ugyanebben
esztendőben *magyar* bárósággal tisztelte meg. [1])

[1]) Liber Regius 18. p. 78. 1683. jun. 7. A bárói czímer: Vágott
, a felső kék mezőben jobbra néző egyfejű fekete sas, az alsó zöld
zőben, veres éktoldatban balról jobbra haladó arany oroszlán. Foszlány
ról: arany-kék, balról: veres ezüst. Sisakdisz jobbról balra néző fekete
, balról jobbra néző piros nyelvü aranyoroszlán.

Bárô Brankovics György most már a császári udvarnak bizalmas embere, elismert nagyúr, kit a szerbség egyhangúlag a nagy deszpota utódjának tart. Ő intézi a császári vezérek s a balkáni elégületlenek közti levelezést, szavára hallgatnak az Adriánál s Ipeken tőle várják a jelszót. De mindezt a császár nevében teszi, czéljául azt hangoztatván, hogy a balkáni keresztyéneknek a császár hűségére kell térni. A császári hadak győzelmei, Buda visszafoglalása, a mohácsi nagy győzelem csak növelik a rajahk lelkesedését, már nemcsak a szerbek, de az oláhok is lelkesülnek a Brankovics képviselte eszmékért. 1688-ban előkelő szerb és oláh emberekből álló küldöttség érkezék Bécsbe, melyet b. Brankovics György vezetett. A császár szívesen s ünnepélyesen fogadta és kegyeiről biztosította őket, midőn vezetőjük az összes balkáni keresztyének meghódolását jelenté. Ebbéli szolgálatainak jutalmául a báró magyar *grófi* rangra emeltetett (a podgoriczai előnévvel) és diplomájában azt a biztosítást is nyerte, hogy »őseinek öröksegében« megerősittetik. [1])

[1]) Lib. Reg. 19. 376. p. 1688. szept. 20. A czímer: négyelt pajz. 1—4: aranyban koronás kétfejű sas. 2—4. vágott mező, a felsőben növekedő egyfejű jobbra néző fekete sas, az alsó veresben két ezüst hullámpólya közt jobbra haladó arany oroszlán. Szívpajzs: ezüst mezőben a császár nevének kezdő betüje L. Három sisak, a jobboldi. sisakdísze: balra néző egyfejű fekete sas, a középső kétfejű koronás fekete sas, a baloldi. jobbra néző piros nyelvű arany oroszlán. Foszlány jobbról: ezüst-vörös, balról aranykék.

Itt kezdődik sorsának fordulása. Jogait elismerte a császár, a nép mellette van, nem volt egyéb hátra, mint hogy »örökségét« csakugyan elfoglalja. A végzet azonban nem akarta, hogy a jenei rácz pópa fia czélt érjen. Pedig a császári sereg tulajdonkép csak 1689. elején kezdett komolyan a bosnyák és szerb területen operálni. Badeni Lajos őrgróf a sereg fővezére czélúl tűzé ki Bosznia és Szerbia elfoglalását, hadseregében nagy számú rácz fölkelő sereg szolgált, mely a meghódítandó területből került ki. Brankovics György diplomájával s pénzzel ellátva, nem jelentkezett a császári seregnél, hanem előre sietvén, az Aldunánál izgatta fölkelésre az oláhokat és szerbeket.

Badeni Lajos, ki 1689. jul. 26-án Szendrő (Semendria) mellett táborozott, hallván Brankovics izgatásáról, azt jelenté a császárnak »hogy valami Brankovich itt az országban nyílt leveleket küldözget szét s fegyverre szólítja népét, magát Servia, Bosnia, Misia, Bulgária, Trákia s a Szerémség, s az Eszék és Konstantinápoly közti összes terület deszpotájának adja ki, s tényleg uralkodni is akar felette. Heissler tábornok már régóta figyelmeztet, hogy vigyázzak rá, mert az oláh fejedelemmel való benső levelezése nem kevéssé gyanús; én nem tudok felőle s *nem* ismerem, azért míg Felséged parancsát nem kapom, nem intézkedhetem.« [1])

Brankovics csakugyan nagyra lehetett új méltóságával s minden későbbi bizonykodása daczára gyanúsnak kellett föltűnni, hogy függetlenül, a császári fővezér *tudta nélkül* hívta a népet fegyver alá, a mint mondja — a császár érdekében. Következő levelet küldözgette mindenfelé: [2])

»Mi II. György, Isten kegyelméből az összes illyr, thrák s egyéb fő keleti tartományok örökös deszpotája, Felső és Alsó-Mysia herczege, a római szent birodalom nagyherczege, valamint a szent-szávai herczegség és Montenegró régi jusson uralkodója, a Herczegovina, a Szerémség, Joannópol (Jenő) s a magyar királyságnak és részeinek grófja és mágnása.

Alkalom adatott nékünk, hogy ősi hazánkhoz közeledjünk s ezért szeu levelünk rendében (a czímhez) fordúlunk, kívánván, hogy a minden-

[1]) Fr. Ph. Röder v. Diersburg: Des Markgrafen Ludvig Wilhelm v. Baden Feldzüge wieder die Türken. 1842. II. 76. l.

[2]) Glasnik LXVII. a Monasterly levéltárból. Eredetije egyh. szláv nyelven.

ható isten jó egészséggel és szerencsével áldja meg. Arról van szó, hogy az orthodox valláson levő s a szerbo-hosnyák és bulgár-szláv nyelvet beszélő népünk keleti és éjszaki Thrákiában, Szeviában és Mysiában felszabadíttassék. Ezért fegyverre! Jöjjetek hozzám Orsovára, a mindenható isten segedelmével megtámadjuk a keresztyénség ellenségét; az izlamot. Meg követjük ezért (a czímet) jöjjön mentől előbb s minél nagyobb erővel, adja odább ezen levelünket, melyhez az ipeki patriárka egy bozzák intézett levelének kivonata van csatolva. Isten kegyelme legyen velünk. Orsován, 1689. jun. 12.

Brankovics György s. k.«

Amint Bécsben e proclamatiorúl értesültek, nagyhangú szerzőjére azonnal gyanakodni kezdének. Vévén Badeni Lajos levelét, a császár aug. 5. Linzből erre adott válaszában értesíti vezérét, hogy ez ugyanaz a Brankovics, a ki az oláh vajdától küldetve Bécsben járt, azért »*szép szerével és válogatott alkalmas ürügy alatt* hívassa magához, vigyáztasson rá nagyon, ha pedig *szükségesnek látja*, tartóztassa le.« [1])

Az őrgróf s a császár levélváltása közt lefolyt időben Brankovics folytatta toborzásait. Még mielőtt a császár válasza a főhadiszállásra érkezett (aug. 2.), Badeni Lajos gyanús híreket kapott. Brankovics, grófi diplomájára hivatkozva, mindenfelé hitelre talál, sok száz fegyveres követi akár egy igaz deszpotát vagy királyt, úgy »hogy ezt a császár érdekében tovább tűrni nem lehet.« [2])

Brankovics helyzete mennél kedvezőbbre vált nemzetbéliénél, annál furcsább világításban tünt fel Bécsben. Azonkivül egy nagy hibát követett el; bizalmas barátja, Brankován az oláh vajda midőn a császári hadak az Al-Dunánál táboroztak, épen nem mutatott irántok hajlandóságot. Ingadozásának okát Brankovics magatartására vezették vissza, s nem is minden alap nélkül. Maga a deszpota gyanútlanúl játszta szerepét, folytatta összeköttetését Csernovics Arzén ipeki patriárkával s nagyhangú czímeit erősen hangoztatta. Azt, hogy Bécsben figyelemmel kisérik működését, nem is sejtette. Csak ebből lehet megmagyarázni, hogy midőn Badeni Lajos a főhadiszállásra Kladovára hivatta, (1689. nov. 7.) készségesen megjelent. Ekkor az őrgróf sátorába vezettetvén

[1]) Röder i. m. 78. l.

[2]) Bécsi titkos levéltár. Turcica. 1689. aug. 2.

szes öltözetű deszpotát, szemére vetette, hogy Ő Felsége diplo-ával visszaél, félrevezeti az együgyű népet s magát minden jog nére: Servia, Illyria, Mysia, Bosznia, a Szerémség és egyéb kek deszpotájának nevezteti. Erre Brankovics mentegetődzni lett, de nem vették figyelembe, hanem diplomáját elszedetvén, tön őrizet alá tették. Először Orsovára, onnan pedig Nagy-benbe szállíták. [1])

Elfogatásának híre roppant feltűnést keltett. Eleinte nem is rták elhinni, fegyveresei nem tudták, hogy mit csináljanak. rnovics Arzén, ki Brankovicsot tekinté a ráczság világi fejének, jesen megzavarodott. Az oláh vajda e körülményt s a törökök ány kisebb győzedelmét tekintetbe véve, megváltoztattta politi-át s a császári hadak élelmezése elé akadályokat gördített. [2]) császáriak szerencséjére a szerb mozgalom már oly nagy mér-et öltött, hogy a Brankovicscsal szövetséges Csernovicsnak m volt más menekvése, mint szakítani a törökkel, sokkal inkább mpromittálván magát, semhogy a birodalomban továbbra is gmaradhatott volna. Brankovics megszabadítása érdekében meg-zgatott ugyan minden követ, de azért megakadályozta a deszpota llett nyilatkozó forrongás kitörését. A kedélyek lassanként sillapodván, Csernovics végbevihette emigrációját, melynek ytán a Brankovics iránti érdeklődés sokat vesztett actuali-ából.

Brankovicsot, kit államfogolynak tekintett a bécsi kormány, 90. végén Bécsbe vitték s részére ezer forint tartáspénzt utal-nyoztak. Fogságában — mely Donner András bécsi polgárnak régi Fleischmarkton lévő, »az arany medvéhez« czímzett foga-jában való internálásból állott — elég szabadon mozoghatott s ában szabadon érintkezhetett barátaival. 1691-ben hosszas lékiratot nyújtott be a császárhoz, melyben kifejtette, hogy 88-ig szerzett érdemeit maga a Felség jutalmazta, hogy az gróf, őt az ártatlansága tudatában megjelenőt, a nemzetközi jog

[1]) Röder i. m. 176. l., Glasnik LXVII.

[2]) Angeli: Die kais. Armee unter dem Obercommando des Mark-afen Ludwig von Baden in der Feldzügen 1689—92. Mittheilungen des k. Kriegs-Archives I. 181. l.

ellenére elfogatta s most három éve tartják fogságban, annélkül hogy tudná, miért?[1]) A kormány zavarban volt, hogy tulajdonkép mit is csináljon a szabadon bocsátása esetére csakugyan veszedelmessé válható deszpotával. Csernovics s a szerb miliczia tisztjei határozott hangon szólaltak fel érdekében, mit Kollonics a patriarkától rossz néven is vett. A császár 1692-ben a kérésre azt feleltette, hogy Brankovics egyelőre Bécsben marad, majd később Budára, vagy Eszékre mehet s ott letelepedhetik.[2]) Ugyancsak ily értelemben feleltetett az alsó-ausztriai tartománygyűlésen megjelent szerb militialis küldöttségnek 1693-ban.[3]) Azalatt a másik gr. Brankovics — kiről később lesz szó — protestálván György származása ellen, az udvar kénytelen-kelletlen belátta tévedését, hogy mily felületesen járt el a grófi diploma kiadásával. A tévedést nyiltan nem lehetett elismerni, s így Brankovics, nehogy nemzetbéliei közt zavarokat támasszon, 1700-ig internálva maradt, hiába szólalt fel Csernovics 1696-ban újra, hiába protestáltak a szerb vajdák 1699-ben a Szerémségnek az Odescalchiak részére való adományozása ellen »mert az Brankovicsot illeti.«[4]) Midőn Brankovics Péter czárhoz folyamodott, Lipót ugyan megigérte, hogy ügyét méltányosan fogja megitélni,[5]) de azért nem történt sorsa fölött határozat. Ellenkezőleg nagyon kényelmetlenné válván a folyvást Bécsbe érkező peticzió, s Brankovics házigazdája panaszkodván, hogy pénzt nem lát, átakarják adni a hadi tanácsnak. A haditanács azonban tiltakozott ez ellen, mondván, hogy Brankovics nem hadi, hanem politikai fogoly. Három évi huza-vona után végre úgy oldották meg a kérdést, hogy a »raitzischer Oberst« Egerbe, Csehországba szállittatott eltartására a prágai kamaránál évi, negyedenként fizetendő 1000 frt utalványoztatván.

Kilencz évig tartott Brankovics egeri fogsága. Ottani élete a bécsivel szemben keservesnek mondható. Nem érintkezhetett

[1]) Glasnik LXVII. és Marczali: Regesták a külf. lev. Tört. Tár. 1881. 538—40. ll.

[2]) Glasnik. 1875. foly. 7. 10. szám.

[3]) U. o. 17. 19.

[4]) Glasnik LXVII. és 1875. f. 83. l.

[5]) Moszkvai régi levéltár. Bécsi köv. jel. és Tört. Tár i. h. 541. l.

honfitársaival, tartás pénzét sem kapta rendesen.[1]) 1705-ben ugyan I. Fridrik porosz királyhoz fordúlt közbenjárásáért, könyörög az Egerben járt bayreuthi őrgrófhoz,[2]) bizik az orosz czárban,[3]) közbenjár fia János, de mindhiába. Jó szót kapott, de eredménye nem volt. 1711-ben végleg el van keseredve: »Huszonkét éve már — írja — hogy deszpotatusomtól távol tartatom, annélkűl, hogy ez óráig okát tudnám. Ezer forintot adtak eltartásomra, de ebből meg nem élhetvén, adósságokat kellett csinálnom. Most már ezt a pénzt sem kapom, bár oly házból származom, mely a keleti császárokkal állott rokonságban.« Egyetlen vigasztalása az irogatás volt. Megirta a szerbek történetét a maga bizarr módja szerint, de azért kézirata s gyűjtött adatai használható kútforrásokúl szolgálnak ma is. Mikor személye nincs érdekelve, előadásában meg lehet bizni, s korához képest határozottan széles látkörrel rendelkezett.

Midőn fogsága mindinkább elviselhetetlenné vált, Eleonora császárnőhöz fordúlt, hogy állásához méltó ellátásban részesüljön, »dass ich nicht entlich miserable vor Hunger und Noth crepiren müsse.« A hivatalos hatóságok, jelesűl a cseh kanczellária átlátta a kérés jogosúltságát s 1711. nov. 17. javaslatba hozta, hogy Brankovics évi pénzét ezentúl pontosabban kell fizetni. De ennek már nem vehette hasznát a nagyot bünhödött deszpota, mert 1711. sept. 19. meghalt.[4])

Igy végezte be életét e kétségtelenűl nagy eszű férfiú. Szédelgő-e, vagy ártatlan áldozat? bajos arra megfelelni. Bizonyos hogy Brankovics Györgynek *nem* volt származéka, de valószinű.

---

[1]) Az erre vonatkozó iratok a cs. és kir. közös pénzügyministerium levéltárában Nied.-Oest. Hofk. és Böhm. Kammer. Folyamodványain mindig Georgius Despotesnek irja magát.

[2]) Tört. Tár i. h. 542. l.

[3]) Glasnik i. h. 208. l.

[4]) Engel i. m. l. 486. Hamvai Krusedolban nyugszanak. Arczképét a karloviczi patriarka palotájában őrzik. Iratait 1715-ben kiadták fiának Jánosnak, ki grófi czímét úgy látszik háborítlanúl viselte. Az utolsó podgoriczai gróf Brankovics 1856-ban halt meg Újvidéken. Magyar Sajtó 1856. 189. sz. Fia Brankovics János később Rákóczi Józsefhez szegődött, ki róla a bécsi állami lev. őrzött végrendeletben (másolat) is megemlékezik: »Item, á Monsieur le Comte de Brancovicz cent piastres pour s'en retourner dans son pays«, tehát emigráns volt. (1738. nov. 7.)

hogy idő folytán beleélte magát e rögeszme jellegű tévhitbe. Vétke abban állott, hogy szerepét hamis hangon kezdte, bűnhődése, hogy akkor bukott el, mikor már-már hinni kezdtek neki. De fogságának keservei, az itélet nélkül való szenvedés, bizonyos részvétet keltenek sorsa iránt, mely nemzeténél máig is él.

Emlékét máig megőrizték a kies fruska-gorai völgyekben s jámbor kalugyerek néha fölvetik a kérdést:

»Hátha mégis igaza volt!«

IV.

Brankovics Györgynek, az áldeszpotának sorsa fordulásában, mint e tanulmányunk folytán említők, a katholicus Brankovicsok fellépésének nagy része van.

1688-ban három előkelő bosnyák katholicus: Brankovics *Pál, Antal* és *Jakab*, kik a császári érdekeket hazájokban régtől fogva előmozdíták, érdemeikre, a császári szolgálatban elvesztett birtokaikra és Brankovics György szerb deszpotától való leszármazásukra való tekintettel, a m. udvari kancellária elé azzal a kérelemmel járultak, hogy kiváltságaikban, családjok javaiban s nemességokben megerősittessenek.

Leopold császár, a ki Brankovics György adatainak hitelt adott, ezeket a folyamodókat sem utasította el, kik Brankovics György unokájától: Vuktól származtatták magokat. A magyar kanczelláira az erre vonatkozó legfelső határozatot 1698. decz. 11-én közölte a folyamodókkal, hogy a jajczai grófi czímmel és méltósággal élhetnek, csak a mi az elődeik birta boszniai birtokokat illeti, arra nézve a császár még bővebb vizsgálatot fog rendelni.[1])

1689. jun. 28-án ez utóbbi tekintetben is kedvező elhatározásra jutott a felség, mert az udvari kamara közli a grófokkal, hogy a császár, érdemeiket elismervén, nekik adományozza Boszniában levő összes igényelt birtokaikat (Sarajevo és Kresevo körül bányák és szántóföldek, mintegy 4 német mértföld terjedelemben), azon esetben t. i., ha annak idején, mikor Bosznia a dynastia hatalma alá kerül, azokra való jogukat bebizonyítják.[2]) A császári udvarnál ekkor

[1]) M. k. orsz. lvt. kincst. o. N. R. A. 88. 4.

[2]) U. o.

r értesültek a »podgoricai gróf Brankovics György-féle« aldunai zgalomról, s ez a második Brankovics épen jókor jött; azért n szívesen fogadták ajánlatait. Hogy a másik Brankovicsot lczázza, és a szerbeket felvilágosítsa, a legidősb testvért: Pált e ldból meleg ajánlattal küldték Badeni Lajos kladovai tábo-ba.[1])

Úgy látszik, hogy Pál gróf megfelelt a várakozásnak, mert test-reivel együtt a katholicus hit, s a keresztyén foglyok kiváltása rül szerzett érdemeik méltánylásakép Brankovics Pál és test-rei Antal s Jakab, va-nint származékaik, jaj-i grófokká neveztet-k. (1690. május 2.)[2]) ünnepélyes elismerés deni Lajos azon bizo-ító ajánlata közvetlen yományának tekint-tő, melyben a fővezér leg szavakkal méltá-olja Brankovics Pál zgalmát (1690. május .)[3]) Ennek következ-ben Leopold, magyar nczelláriája útján még is megígérte, hogy érdemes jajczai Bran-vicsoknak, ha »*Bosz-a isten segedelmével hatalmába kerül*«, jövedelmes hivatalokat g adni.[4])

Csakhogy Bosznia nem került a császár kezére, s a három

[1]) 1689. aug. 5. Röder id. m. 79. l.

[2]) NRA 88. 4. E diplomát a császári kamara állította ki. Czímer: öt mezőben két kék kajla szarv közt b. jobbra haladó piros nyelvű ány oroszlán. (A bécsi illyr czím. gy. XXII. arany kor.) Sd. jobbra néző ny sárkány mellén (3—2) 5 kék csillag. Cz. k: kék ezüst.

[3]) Orsz. lvt. N. R. A. 88. 12.

[4]) U. o. 88. 13.

Brankovics-testvér, kik Boszniában s a szentföldön [1]) oly buzgón képviselték a katholicus és császári érdeket, s mindannyian Magyarországban ették a száműzetés kenyerét, várakozás közben vagyontalanokká lettek. Veteráni, Badeni Lajos és Esterházy ajánlatai következtében kaptak ugyan biztatást, de hivatalt nem. Hat év mulva, 1696-ban Pál gr. nem győzte a várást, és egy pozsonyi kamarai tanácsosságért folyamodott. A császári udvari kamara, mely a politikai tekinteteket rendesen nem szokta figyelembe venni, ez esetben mégis alája rendelte a pénzügyi szempontot, s Brankovicsot Bosznia körül szerzett érdemeiért számfölötti magyar kamarai tanácsosságra ajánlotta, és pedig a Kassán székelő szepesi kamarához. Leopold méltányolta ez okokat, és 1696. jun. 2-án 300 frt rh. fizetéssel csakugyan ki is nevezte. [2])

A tanácsosi állás nem sokat segített rajta, mert nevével a kérelmezők sorában azontúl is folyton találkozunk. Pedig Brankovics nagy szolgálatokat tett az udvarnak egy részt az által, hogy az áldeszpota nymbusát lerontotta, de másrészt lényegesen megkönnyíté Leopold helyzetét, midőn 1703-ban ünnepélyesen ellene mondott Brankovics György minden igényének s azt mintegy csalónak állította oda. Leopold e protestatiót u. a. év decz. 18-án ünnepélyesen — úgy szólván *ítéletképen* — átirta és a magyar kanczelláriával kiadatta. [3])

Brankovics Pál elfoglalván hivatalát, a kamaránál szorgalmasan dolgozott. [4]) A Rákóczi-mozgalom következtében a szepesi kamara nem működött s a hivatalnokok rendelkezés alatt maradván, fizetését rendetlenül kapta. Mindamellett a császári hadaknak Kassa ostroma alkalmával készpénz-előlegezéssel nagy szolgálatokat tett, a miért később néhány szőlőt és rész-jószágot kapott.

1712. jan. 25-én visszaállittatván a szepesi kamara, gróf Brankovics Pál hivatalában ujolag megerősittetett. [5]) Hat év

[1]) Pál a szent sir lovagja.

[2]) Az iratok a cs. és kir. közös pénzügyminiszterium levéltárában.

[3]) N. R. A. 88. 14. Glasnik, 1875. f.

[4]) 1702. jul. 27. gr. Bercsényi Miklós ungvári ingóságainak összeirásánál szerepel. (Archiv. Rákócz. VIII. 365. l.)

[5]) N. R. A. 88. 7.

nulva nevével Budán találkozunk, hol rokona »báró« Brajanovics Antal, mint családja utolsó sarja felsorolván boszniai birtokait, azokat hálája fejében a Brankovics grófoknak beirja.[1])

E katholicus Brankovics-ág azonban nem volt életrevaló. A nőtlen kamara-tanácsos gróf 1729. jan. 13-án a halotti szentségek ájtatos felvétele után Kassán meghalt. Vagyonának két harmadát, már régebben fivérére Antalra, egy harmadát nővérére Máriára hagyta, ki gr. De Amicis-né vala. Antal fivére azonban előtte halt meg.[2]) s a fiscus ennek okáért jószágának csak egy harmadát akarta Br. Máriának kiadni, két harmadot pedig az állam részére kivánt lefoglalni. A cs. kamara eltérő véleménye következtében a király 1730. jan. 6-án kelt legf. elhatározással az egész vagyont — melyet 31,500 frt adósság terhelt — mégis kiadatta Pál gróf nővérének.[3]) A családról ezután csak annyit tudunk, hogy Gr. De Amicis Hugó és Ferencz, gr. Brankovics Máriának fiai, 1746-ban engedélyt kaptak, hogy a Brankovicsok czimét, előnevét és czimerét viselhessék. (Lib. Reg. 40. 542. l.)

Brankovics Pál ép oly kevés joggal lett jajczai gróffá, mint nemzetbéli kortársa Brankovics György podgoriczaivá. Nem lehet tagadni, hogy előkelő katholicus bosnyák családból származott, mely Rómával összeköttetésben Bosznia katholicismusát szivósan védte, s a török járom alól öntudatosan akart szabadúlni, a Habsburg-házhoz pedig hiven ragaszkodott. Mint hivatalnok, értelmes és szorgalmas, mindenkép látszott rajta nagybátyjának Marnavich Tamásnak, a híres bosnyák püspöknek hatása. Míg Brankovics György a szerb történelmi hátterű aspiratiók képviselője, addig Brankovics Pál a bosnyák occupatió egyik előfutára.

Thallóczy Lajos.

[1]) N. R. A. 88. 12.
[2]) Jakab 1700. †
[3]) Ca. és kir. közös pénzügy. lvt. Hung. 7. 1. No 19.

PATÓCSY FERENCZ.

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

III.

Erdélyben ezzel Izabella ügye el volt intézve. A rendek és a barát hűsége, legalább szóval, biztosítva volt. Most Patócsynak a magyarországi vármegyék rendeinek hűségét kellett megnyernie a királyné részére. Deczember 29-kén Petrovichcsal és Fráterrel Váradra sietett, hová a már fent nevezett kilencz vármegye rendei 1543. január 6-kára Fráter György mint helytartó által országgyűlésre voltak összehíva. De a rendek, kik között Somlyay Mihály és Bornemisza Pál, Ferdinánd király udvari titkára is látható volt, nem voltak hajlandók elszakadni Ferdinándtól; sőt ellenkezőleg Báthory András ösztönzésére ismételten hűségét fogadtak Ferdinándnak.

Azonban Fráter György nem nyugodott. Egy hó mulva, február 11-kén Gyulára hívta össze a nevezett vármegyék rendeit, tehát Patócsynak azon várába, mely felett már folyt az alkudozás Ferdinánddal. A hangulat azonban itt is a lehető legrosszabb volt. Maga Patócsy nem is sejtette, hogy a köznemesség annyira el legyen keseredve és annyira ellene hangolva, mint ahogy tényleg volt. Azt lehet mondani, hogy az összes tiszavidéki vármegyék köznemessége lázadóban volt. A jobbágyság nem győzte a nagy adót fizetni és a tőle követelt mindenféle szolgálatokat teljesíteni. Az ellenkirályok változó uralma iszonyú súllyal nehezedett a népre; mert minden győző először is katonasága részére adóztatta a népet; azután gondoskodott arról is, hogy az utána következőknek semmi se maradjon. A főnemesség teljesen érzéketlen volt a nép és a köznemesség nyomora iránt. A Patócsyak, mint Békés, Arad és Zaránd főbirtokosai, rendesen távol voltak e vidékről. Ferencz, amint láttuk, többnyire a királyné közelében tartózkodott; sokszor hónapokon át Erdélyben volt, s ha visszatért is e vidékre, több gondot okozott neki a barát, mint a népnek nyomora.

A gyulai országgyűlésen ezen viszonyok keserű kifakadá-

n adtak alkalmat. Pártállás tekintetében nem volt nagy ömbség az egybegyült rendek között. Fráter Györgynek és ócsynak csak a legujabb eseményekre kellett mutatniok, hogy utassák, miként Ferdinánd uralmában nincs mit bizniok, mert nem képes őket a török ellen megvédelmezni. Ennélfogva a di gyülésnek fentebb említett határozatával szemközt elhatá-ák, hogy sorsukat Izabella sorsához kötik, s annak fiát ik királyul elfogadni.

Ami pedig az adózás, a közigazgatás és igazságszolgáltatás t illeti, arra nézve nem titkolták el elégedetlenségüket az k vezetőivel szemközt. Kinyilatkoztatták, hogy az ország zükségleteinek fedezésére ezután is készek adót fizetni, úgy t eddig is tették; mert tudják: e nélkül a haza fenn nem tart-. De tudni akarják, hogy a nagynehezen összeszedett pénz fordittatik. Ime, a királyné is panaszkodik, hogy e vidék ából kevés érkezett hozzá; Martinuzzi is azt mondja, hogy rban keveset vett be! Követelik, hogy az ország jövedelmei-kezeléséről számot adjon, és ezután is csakis az ország szük-teire és védelmére fordittassanak a jövedelmek.

Fráter György nem tagadhatta e kivánságnak igazságos t, készségét jelentette ki a rendek kivánságának teljesité-; sőt annyira ment, hogy maga inditványozta, miszerint a re nézve válaszszanak a rendek magok közül melléje nehány t, kik vele a pénztár kezelésében részt vegyenek; kik nemcsak dják, miből áll az ország jövedelme, hanem azt is, mire ittatik. Ezt a rendek egyhangulag el is fogadták.

Azonban nemcsak az bántotta az egybegyült rendeket, hogy rság jövedelmeivel roszúl gazdálkodott az ország kincstár-, hanem különösen az, amit már említettünk, hogy a vidék i zsarnoki hatalmat gyakoroltak alattvalóik felett. Most t kifakadtak ezen főurak ellen nem véve ki köztök a gyülésen ló Fráter Györgyöt sem. Elhatározták, kéressék meg a lyné, hogy ezentúl szigorúbb felügyeletet gyakoroljon ezen k felett, jelesül parancsolja meg a kincstárnok főpapnak, bbá Petrovich temesi grófnak, a csanádi püspöknek, Patócsy ncz békési főispánnak, Losonczynak és másoknak, hogy az ág fenntartására beszedett közadót ne tartsák vissza, s ne for-ik a magok hasznára.

Panaszosan említik, hogy a főurak a köznemesek birtokait akkal elfoglalják, jobbágyaikat elhajtják, szokatlan adókkal, olgalmakkal terhelik. Példákat hoznak fel, melyek kirívó szi-kel ecsetelik a közállapotok romlását; és határozottan kinyi-oztatják, hogy ezt tovább tűrni nem fogják. Mire nézve kérik lynét, hogy mind e bajokon segiteni kegyeskedjék.

Elhatározták, hogy az erőszakosságok megszüntetése c
ból vármegyei törvényszékek állittassanak fel, melyeknek tag
kincstárnok mellé adandó biztosokkal együtt ítéletet mondja
nak a bűnösök felett. Ha aztán valaki ezeknek ítéletével meg
elégednék, az felebbezhet a kincstárnokhoz. — aki mindenb
királyné többi tanácsosaival egyetértőleg járjon el.

Ezen rendszabályok szükséges voltát a tényleges viszo
kal igazolják; s éppen e viszonyok hű festése által lett a g
gyűlés valóban nevezetessé.

Ismételten kinyilatkoztatják a rendek, hogy őket a k
nének és kiskorú fiának java, valamint önmaguk és hazájuk
badságának érdeke vezérli, midőn a főurak ellen panaszt em
Ime — ugymondanak — Petrovich Péter a temesi gróf leg
lébb erőszakkal foglalta el Patócsy Boldizsárnak és Bánffy
párnak kir. adományozás utján nyert birtokait, s ott a nép
zsarnokoskodik, és az ott termett gabonát magának csép
Fráter György kincstartó hasonló módon fosztotta meg mai
Toldy Miklóst és Mihályt. Losonczy minden törvényes el
mellőzésével elfoglalta Serényi Mihály birtokait. De külö
kiemelik Patócsy Ferenczet erőszakosságait, mint aki a k
meseket börtönözteti, azoknak birtokait elfoglalja, s egyáltal
olyanokat követ el, miket tennie nem kellene.[1])

Mindezeknél fogva kinyilatkoztatják a rendek, hogy
főurak zsarnokságai ellenében az önvédelem eszközéhez kény
nek nyúlni, és fegyverrel megvédelmezni szabadságaikat és b
kaikat. Végül pedig azt határozzák, hogy azok, kik ezen g
végzéseinek engedelmeskedni nem fognak, száz forint birság
tésében, vagy ha ezt fizetni nem akarnák, jószág és esetleg fő
tésben marasztaltassanak el.[2])

Látni való, hogy a gyulai országgyűlés nem igen kedv
Patócsynak. Kemény és sujtó ítéletet mondtak felette, mely
azonban nem volt felebbezés. Vigasztalásul legfeljebb az szo
hatott neki, hogy nemcsak ő rovatott meg oly kiméletlenül, h
Fráter György is, az ország kincstartója, akinek a közjövede
körül tett eljárásával ő sem volt megelégedve; sőt megrovat
királynénak másik főtanácsosa is: Petrovich Péter a temesi
El lehet képzelnünk a szegény királyné helyzetét, midőn l
hogy a gyulai rendek készek ugyan őt védelmezni, de legbiza
sabb emberei, és tanácsosai ellen a legsúlyosabb vádakkal lé

[1]) Constitutio dominorum et nobilium octo Comitatuum Regni H
in comitiis ad dominicam Invocavit Gyulae habitis facta. Fraknói, Ors
Eml. II. 499—502. l.

[2]) U. o. 502. l.

ül! Valószínű, hogy ily körülmények között még erélyes férfiú
m tudott volna hamarjában biztos irányt követni. Hogyan lehe-
ett volna tehát várni egy gyenge asszonytól!

A főhatalom tényleg a megrovott főurak kezében volt. Marti-
uzzi Fráter György volt a kincstartó és a főkormányzó. Patócsy-
al csak ritkán értett egyet; különben soha sem szerette, éppen
gy mint Petrovichot sem. Most úgy tüntette fel a dolgot Izabella
ött, mintha ő szerezte volna vissza a magyarországi alvidéki
ármegyéket.

Ezt azonban Báthory András nem nézte tétlenül. Minden
vot megmozdított arra nézve, hogy a tiszavidéki vármegyéket
erdinánd hűségére hajlítsa. Ezzel nemcsak Fráter Györgynek,
nem Patócsynak és mindazon főuraknak ellenzését idézte elő,
ik a gyulai gyűlés által megsértve érezték magokat. Igaz, hogy
ok egymással ellenséges viszonyban éltek. Fráternek uralmát
m Petrovich, sem Patócsy nem akarta tűrni; többször tettek
entést a királynénak, hogy a kincstárt hűtlenül kezeli, s hogy e
att általános elégületlenség uralkodik az országban. Igaz, hogy
gyulai gyűlés rólok is azt mondta, hogy a behajtott adónak nagy
zét magoknál tartják; de azt hitték, hogy ezért voltaképen a
ncstárnokot kell kérdőre vonni. Azzal tisztában voltak, hogy a
enge királyné nem képes erélyesen fellépni; ennél fogva azt
tározták el egymás között, hogy Frátert valamely országgyűlé-
n fogják megbuktatni. A legközelebbi gyűlés február közepére
yaluba volt összehíva a királyné által; de nem ott, hanem
olosváron tartatott meg.

Ezt az alkalmat használta fel Patócsy és Petrovich arra,
gy a rendek figyelmét a kincstár rendetlen kezelésére hívják
l. A királynénak e részben tett panaszára oly nagy ingerültség
madt Fráter ellen, hogy az nem is mert a városba menni. A
yűlés kimondá a végzést, hogy állásától elmozdittatik, és min-
nben a királyné parancsainak alávettetik. Ezen végzésre minden
ás ember visszavonúlt volna, amint azt Patócsyék várták is; de
barát egy ügyes fordulattal ismét urává lett a helyzetnek.
gyanis a gyűlés után két nap mulva a királyné lábaihoz borúlt,
rt, igért, és — kegyelmet nyert!

Patócsy boszankodott a királyné gyengesége miatt; de mit
ehetett ellene? Egyelőre meg kellett nyugodnia az események
lyásában, és a barát megbuktatására czélzó terveinek végrehaj-
ását későbbre halasztotta.

Most egyidőre ismét a magyarországi viszonyok foglalták el
gyelmét, a mennyiben a már többször nevezett vármegyék nemes-
ége a junius 29-kén Debreczenben tartott országgyűlésen ismét
Ferdinándnak hódolt meg.

Patócsynak ez sehogysem tetszett, s éppen azért külsőleg megbékülve Fráter Györgygyel, ezzel együtt azon működött, hogy a tiszai részek Erdélylyel egy politikát kövessenek, mert csak így hitte az ország fennmaradását biztosítani. És e törekvésnek meg is lett az óhajtott sikere, amennyiben Fráter György aug. 1-re Debreczenbe összehíván a magyarországi vármegyék nemességét, a török hatalomtól való félelem nyomása alatt arra bírta, hogy a királynét pártoló szultánnak meghódoljanak.

De a barátnak ezen tette sem volt őszinte. Ugyanakkor leveleket írt Ferdinándnak, hogy ne kételkedjék benne és ne adjon hitelt ellenségeinek. Erdélyben és a magyarországi részeken sok híve van, jóllehet kénytelenek a töröknek is meghódolni. Patócsy és Petrovich, a barát ravaszkodásairól semmit sem tudván, azon törekedtek, hogy Erdély és a magyarországi részek szorosabban összekapcsoltassanak, s a királyné hatósága alatti nemesség lehetőleg egy országgyűlésen összehozassék. Ezt a királyné előtt Fráter György is helyeselte.

Így történt, hogy Izabella az 1544. évi augustus 1-re Tordára hirdetett országgyűlésre a magyarországi vármegyéket is meghívta.

Ez nevezetes elhatározás volt, melynek más intézők kezében áldásos következményei lehettek volna. Fráter György fondorkodásai mellett azonban csak annyi értéke lett, hogy a magyarországi vármegyék csakugyan megjelentek, és hogy ennélfogva ez volt az első országgyűlés, melynek törvényczikkeit Erdély és a magyarországi vármegyék rendei együtt alkották. Az ügyek érdemleges tárgyalásai alapján meghatározták ugyan Martinuzzi jogait és kötelességeit; gondoskodtak ugyan a rendek arról is, hogy esetleges lemondása által bajt ne okozzon, — de egyébként minden a régiben maradt.

Patócsynak ezen országgyűlésen nagy szerep jutott, amennyiben Erdély és a magyarországi vármegyék egyesülésének ő volt egyik legfőbb előmozdítója, sőt — mondhatni — leghivebb kifejezője is. Birtokai voltak itt is, ott is. Csak örülhetett tehát, ha ugyanazon egy törvényhozás gondoskodhatik azok biztonságáról. Úgy látszik, Izabella királyné is kellő mértékben tudta méltányolni Patócsynak működését, és hogy ezt némileg megjutalmazhassa, Erdély és a magyarországi részek főbirájává akarta tenni. A királynénak ezen szándékáról békésmegyei birtokain értesült. Azonnal megindúlt Erdély felé, díszes kisérettel és lobogó zászlóval, hogy átvegye a neki szánt magas hivatalt, — midőn egyszerre azon vette magát észre, hogy Fráter György cselszövényei következtében a királyné megváltoztatta szándékát, — és Petrovich beleegyezésével, a barát lett főbirává.

Ezen tény még nagyobbá tette Patócsy gyűlöletét a barát

t. Ezentúl úgy tekintette, mint versenytársát, aki előhaladá-
k útját állja, — s akit ennélfogva érdekében áll minél előbb
buktatnia.

IV.

Kétséget nem szenved, hogy Patócsynak kiváló érdeme volt
zai részeknek Erdélylyel való egyesítése körül. De a viszonyok,
különösen Fráter György személye és szereplése egyáltalán
nem kedveztek neki.

Legfeljebb azt lehetett volna tartani kedvező körülménynek,
Frater György önkényes tettei, uj meg uj kalandos tervei és
ns magaviselete által elidegenítette magától az ország főem-
it. Ezt a körülményt Patócsy Ferencz és Petrovich fel is hasz-
k arra, hogy a királynét figyelmeztessék az ebből következ-
veszélyekre. Élénk színekkel festették előtte a romlást, mely
rát további önkénykedéseiből a hazára önkénytelenül zúdulni
Egyáltalán véve nem titkolták, hogy meg akarják buktatni.
zt nem magánbosszúból eredő, hanem a közügy érdekében
ő kötelességszerű cselekménynek kívánták feltüntetni. Ezért a
yengébb, a közönség előtt legsebezhetőbb oldalról támadtak
eg. Figyelmeztették a királynét azon törvényre, mely a kincs-
t számadásra kötelezi; mert tudták, hogy ez nem lesz képes
rvény követelésének kellőleg megfelelni.

A királyné, 1547. április végére országgyűlést hívott össze
rvárra, hogy a barátot számadásra kényszerítse. Patócsy
a jó alkalomnak, melyen fondor ellenfelének csúfos bukását
szemlélhetni. De a barát itt is kivágta magát.

»Tudom én — úgymond — kötelességemet; úgy vezetem a
ügyeket, hogy azok zavarba ne jöjjenek, de számadásomat
akkor adom be, ha a királyfi megnő.«

Ezzel láthatólag ki akart bújni a kötelesség alól. Patócsy
Petrovich annál erélyesebben követelték a számadást. Hivat-
ak a törvény világos szavaira, melyeknek senki sem szegülhet
e. Uj meg uj gyanusítás nyilait lövögették feléje. Kezdték
getni János királynak hátrahagyott kincseit, melyek állítólag
pzsi barát kezei közt vesztek el. A rendek napról-napra inge-
ebbek lőnek; elhatározták, hogy a barát váraiba a királyné
l kinevezendő várnagyok helyettessenek.

De Frater makacsúl védelmezte magát.

Midőn a királyné látta hogy semmiképen nem akar szá-
ni, panaszával a szultánhoz fordúlt, aki aztán csakugyan elren-
e a számoltatást.

Patócsy győzelme a barát felett már biztosnak látszott;
akis látszott, mert a ravasz ember ismét kicsuszott körmei

közül. Ugyanis jött a hír, hogy a porta öt évre békét köt
dinánddal. Ezt Fráter arra használta fel, hogy az erdélyi
ket a török ellen ingerelte, mialatt ismét Ferdinándhoz fo
dott oltalomért 1548. elején. És daczára annak, hogy onnét
sító választ nyert, mégis, hogy a Patócsy és Petrovich ált
zott kellemetlen helyzetből szabadúlhasson, ismételten s
Erdélynek Ferdinánd általi átvételét. Ez még feszültebb
az Izabella tanácsosai közötti viszonyt. Kitört a gyűlölsé
mely napról napra pusztítóbbá lévén, a királynét egészen
rítette. Megúnta a rút egyenetlenséget, melynek önző indó
merte. De nem volt módja annak megszüntetésében. Épp
nem lehet csodálni, hogy elviselhetlen teherré vált neki a
s hajlandóvá lett annak letételére, ha Ferdinánd király m
hogy fiáról kellőleg fog gondoskodni.

Mindazáltal Patócsy és Petrovich nézetét helyeselve
telte Frátertől a számadást. Az ebből származó viszály m
tetése végett egy lengyel, és egy török követ érkezett Gyul
várra. Hogy a királyné méltó haragját enyhítsék, kimon
miszerint a királynénak több befolyás engedtessék az állam
vezetésében. Ennek biztosítása szempontjából az is kimon
hogy Fráter, Petrovich, Losonczy és Patócsy főtanácsosá
legalább egy a királyné mellett legyen.

Ezen intézkedés éppen nem hozta helyre az óhajtott
sőt a gyűlölködés annál nagyobb lett, mennyivel inkább ó
befolyását érvényesíteni a királynéra egyrészről Fráter, m
ről Patócsy és Petrovich. A két utóbbi férfiú rávette a kir
hogy Lippára tegye át lakását. Utaltak a barát erőszakos
és a királyné elhagyatottságára. Azt gondolták, hogy ezzel
ják a barát befolyása alól. A királyné utra is kelt; el is
Déváig, mikor a Váradon tartózkodó Fráter követei utólér
visszatérésre birták. Patócsy, ki a királynét kísérte, annyi
háborodott a barát erőszakos eljárása és a királyné gyen
miatt, hogy Dévától hazatért Gyula várába 1549. közé

[1]) Szilágyi S. Erd. Orszgy. I. 250. lap. V. ö. Horváth M. Ma
T. IV. 220. l.

Erre vonatkozólag Tinódy ezeket írja krónikájában:

»Váraddá Fráter György ezt hamar meghallá,
Hív szolgái által kéré és unszolá,
Erdélyből ne menne, mert végre megbánná.
Oft ő akaratját asszony változtatá:
Déva várába ő kincsét felhordatá.
Ezt halván Pathócsy, Losonczy búsula,
Okot lelvén, mindkét úr haza indula.

Valószínű, hogy az ellenfelei felett ekként győzedelmeskedő
át ekkor fogatta el Patócsyt, hogy a Ferdinánddal megindított
gyalásaiban útjában ne legyen, és hogy az elkeseredett király-
ellene tovább ne ingerelhesse.

Tinódy Sebestyén előadása szerint a hatalmas főur midőn
zét vette, hogy Fráter emberei nyomában vannak, Gyulát csa-
jával együtt odahagyva, hajóra ült, és a Körös vagy az e vidé-
elterülő tó vizén Sarkad felé menekült. Sarkádon kiszállva, to-
b akart menni, de Kölesér táján elfogatott és Váradra vitet-
, fogságba vettetett. Ezt az eseményt Tinódy a következő ver-
ben örökitette meg.

Pathóczy Ferencz Gyula várába ére,
Feleségét, gyermekét ő hamar felkölté,
A vízre rakodék, Sarkadban kiszálla,
Kölesérett a föld népe rátalála,
Ott ő mind népével akada fogságba,
Fogva őt bevivék jó Bihar Váradba.

A versben foglalt azon kifejezés, hogy a »föld népe« fogta
arra enged következtetni, hogy Fráter György a népet lázította
ellene, mint a vidék zsarnoka ellen. Ime ő is ellenfelének gyenge
alát támadta meg, hogy visszaadja neki a fehérvári országgyű-
en vett kölcsönt. Igy folytatták egymás elleni harczaikat ezen
főurai, akik magán önző czéljaikat rendesen elébe helyezték a
za közjavának.

Hogy meddig maradt Patócsy fogva, adatok hiányában
g nem mondhatjuk. De igen valószínű, hogy nem soká; mert
zen Fráter voltaképen csak azt akarta neki megmutatni, hogy
kötekedni akar vele, ám lássa, mi lesz a következménye.

Budai Ferencz is azt mondja, hogy Patócsy »nem sokára
badon bocsátódott ezen fogságból«, ami annál valószínűbb,
rt hiszen elképzelhető, hogy Patócsynak társai, jelesül Petro-
h és Losonczy, kik a királyné mellett maradtak, nem engedték
áig maradni váradi fogságában. E mellett szól az is, hogy a
ök szultán ismételve követet küldött a királynéhoz, hogy a
ácsosai közötti gyűlölködést megszüntesse.

Már a következő 1550-dik évi február 8-kára összehívott
sággyűlésnek is az volt a főfeladata, hogy a belbékét, a magyar-
szági vármegyék és Erdély közötti egyetértést, mely leginkább
irályné tanácsosaitól függött, helyreállítsa. A megjelent ren-
k közül azok, kik Fráternek párthivei voltak, erősen kikeltek a
ollevő Patócsy és Petrovich ellen; élénk színekkel festették a
lviszályból eredő nyomort, és kijelentették, hogy addig nem
ácskoznak, míg a béke helyre nem áll.

»Tíz év óta — mondák — mindig kérték a királynét, békéltesse ki az urakat; e gyűlés is azért van összehíva; de minthogy azon urak még Felséged parancsára sem jelentek meg, hasztalan minden törekvésünk, mert akármit határoztunk is a gyűléseken, mindig ők sértették meg. Éppen azért, bocsásson meg Felséged nekünk, hogy sem felségednek, sem a főtisztelendő kincstárnok urnak — a király adóját kivéve — semmit sem adunk; sem felséged s felséges fia, sem másféle ügyekben nem tanácskozunk, míg a béke az urak között létre nem jön.« [1])

Ime, hova jutottak a közügyek a Patócsy és Fráter közötti gyűlölködés következtében! A rendek megtagadták az adót, hogy azon leghatalmasabb argumentummal rázzák fel a királyi udvarnál önérdekből dulakodó főurak lelkiismeretét.

Mindazáltal, azon reményben, hogy az illetők észre fogják venni helytelen magukviseletének bekövetkezhető kárait, a felmerült bajok orvoslása czéljából szent György napra Tordára új országgyűlést tüztek ki. A királynét különösen is felkérték, hogy arra a temesi grófot, Patócsy Ferenczet és a többi urakat is hívja meg. Előre is jelezték, hogy — ha ezek nem jönnének el, azon esetben úgy fognak intézkedni, hogy neki többé panaszra oka ne lehessen.

V.

Mindezek csak szép szavak maradtak. Patócsy és Petrovich nagyobb ellenségeivé lettek a barátnak, mint valaha. Egyéni hiúságukon és boszuérzelmeiken kivül azon veszély is távol tartotta őket, melynek sötét felhőit Fráter Györgynek Ferdinánddal való ujabb alkudozásaiban látták támadni a török felől. Ezt a veszélyt szerették volna elhárítani, és pedig lehetőleg úgy, hogy annak villáma legfeljebb a ravasz barát fejét sujthassa.

Konstantinápolyból éppen ez időben érkezett parancs Izabellához, »hogy az áruló barátnak ezentúl senki se engedelmeskedjék; hanem őt lánczra verve, vagy ha élve elfogni nem lehet, fejét küldjék a portára.« Ferdinánd is megintetett, hogy ha a békét szereti, óvakodjék a barátot pártfogása alá venni. [2])

Ez jó olaj volt Patócsyék bosszútüzére. Egész szenvedélylyel foganatba kivánták venni a szultán parancsát. Petrovich a ráczokat gyüjtötte zászlai alá. Patócsy pedig Losonczy Antallal a székelyek és szászok közt forgolódék.

De Fráter György az ellene kivetett hálót széttépte. A feje fölött mutatkozó veszélyt bámulatos ügyességgel és erélylyel

[1]) Szilágyi S. Erdélyi Országy. I.

[2]) Horváth M. IV. 221. l.

ta elhárítani. A székelyeket hirtelen táborába szóllítja és
ány nap alatt tekintélyes haderővel meghiúsítja Patócsyéknak
den reményeit. A királynéval kibékült Fehérváron; a töröket
ig gazdag ajándékkal vesztegette meg. Ezáltal ismét urává
a helyzetnek.

Ez végtelenül boszantotta Patócsyt és Petrovichot. Hogy
át Fráternek helyzetét megnehezítsék, s nagyravágyó terveit
ghiúsítsák, a serdülő királyfi megkoronáztatását kezdték sür-
ni a szultánnál. Ez ismét gyors ellenhatásra ösztönözte a barát.
Ferdinánd követeivel 1551. febr. 3-kán Diószegen abban álla-
lott meg, hogy a tavaszon átadja Erdélyt Ferdinándnak, ha
kellő csapattal küldi be biztosait. Ugyanazon időtájban Vára-
, hova Erdély és a magyarországi vármegyék küldötteit hívta
össze, azt határoztatta el, hogy Ferdinándot elfogadják
knak. Patócsyék ellenben kivitték azt, hogy az erdélyi rendek
ány nappal később Izabella és a török szövetség mellett nyilat-
tak. Mindenütt zavar, ingadozás és pusztulás volt tapasztalható.

A török, ismerve Fráter Györgynek alattomos terveit,
tócsy és Petrovich sürgetésére márczius első napjaiban azt
ancsolta Izabellának, hogy a királyfit azonnal koronáztassa
. E czélból elébb Gyulafejérvárra, s mivel ott czélt nem ért,
yedre országgyülést hirdetett. Patócsy mindent elkövetett,
y a koronázást keresztül vigye; de a zavarba hozott rendek
nagy fontosságú ügyben nem mertek határozni; kivált mikor
ták, hogy a barát tekintélyes sereggel rendelkezik, és a török
etet ajándékkal és szép szóval a maga részére képes megnyerni.

Ez alatt Ferdinánd márczius 30-ki rendeletével határozott
ést tett. A királynéval létrehozandó egyesség megkötésére, s
dély és a magyarországi részek átvételére teljhatalmú biztoko-
úl kinevezte: Nádasdy Tamást, Báthory Andrást és Herber-
n Zsigmondot. Ez a tény végképpen megsemmisítette Patóc-
nak reményét arra nézve, hogy a barát felett győzedelmesked-
sék; mind a mellett bizott a királyné elégedetlenségében és a
ök hadseregében. A magyarországi részeken, Békés, Arad,
rand és Temes vármegyékben hadakat kezdett gyüjteni, hogy
kkel segélyére mehessen a budai basának, esetleg az erdélyi
eknek. Fráter György április 30-káról azt írja Báthory András-
, hogy repüljön Erdélybe segélylyel, mert — úgy hallja — a
esi gróf és Patócsy Ferencz azon törik a fejüket, hogy beüs-
ek Erdélybe.[1])

A hir nem volt egészen alaptalan. Patócsyék valóban készül-

[1]) Nam et Comitem Temesvariensem, et Pathochy ingressum moli-
intelligo. Tört. Tár 1880. évf. 70. l.

tek Erdélybe a királyné segítségére; de Fráter György, mi
desen, gyors cselekvés által ismét meghiúsította törekvé
Hirtelen vívni kezdé Gyulafehérvárat, hol Izabella király
tózkodott. A királyné ugyan megmenekült; de midőn látta
Fráter vakmerősége nem ismer határt, és ezzel szemben Pat
Petrovich nem képes őt megmenteni, — végre is készneke
kozott a Ferdinánd biztosai által kínált szerződés megkö

A szerződés pontjai ismeretesek. Izabella királyné
19-kén könytelt szemekkel irta alá az oklevelet, mely fi
koronáról való lemondását, és mindkettejök kielégítte
pontjait tartalmazá. A rendek tíz nappal később a ko
országgyűlésen hagyták jóvá Erdélynek és a magyarország
megyéknek Ferdinándra való szállását, — és nehéz kebel
ték le a hűségi esküt.

Fényes napja volt ez Fráter Györgynek; de szomorú
Patócsy Ferencznek, aki kénytelen volt ellenfelének győ
elismerni, és a többiekkel együtt Ferdinándnak megh
Bánatos szívvel nézte az ünnepélyes jelenetet, amint I
saját kezével nyujtá át Castaldo tábornoknak a koronát,
és fiát Ferdinánd pártfogásába ajánlván; és nem csekél
küzdelemmel hallgatta Castaldo igéreteit, hogy azok atya
fogásban fognak részesülni, a rendek pedig minden szabads
ban és jogaikban meghagyatni. A békét ő is óhajtotta, és a r
ség némi halavány sugára derült föl lelkében, midőn aug.
a kolosmonostori templomban Izabella oldala mellett tanú
annak, amint Ferdinánd legifjabb leánya Johanna eljegyez
koronát vesztett János Zsigmondnak feleségeül. — mintegy
képéül és zálogául a megkötött politikai egyességnek.

Nehány nap mulva, mint a távozó királynénak és
kisérője, elhagyta Kolozsvárt és Kassa felé vette útját.
kisérete feltünt Castaldo előtt is, aki két mértföldnyire szint
sérte a királynét. Fráter György Zilahig ment velök. Itt
kenyen és könnyek között búcsúzott el tőlök — egy-egy
erszényt adván a királynénak és fiának. A Meszes hegyről
egyszer visszanézett a királyné szép Erdélyországra, s ezt a
betűt véste be az ott levő hársfába: S. F. V. azaz: *Sic
Volunt*, = így akarta a sors!

Patócsy társaival együtt, jelesül Kendy Antallal, Petr
csal, Csáky Mihállyal, Losonczyval és másokkal egész K
vele ment. A búcsuzás itt is érzékeny és valóban nehéz volt
a királyné azoktól vett búcsút, akik a Zápolya-pártnak min
emberei valának és akik a nemzet jövőjének biztonságát
annak győzelme esetén reméllették. A közel jövő szomorúsá
zolta aggodalmaikat.

VI.

A török nem nézhette közönyösen a Magyarországban ibement egyességet. Erdélyt úgy tekintette mint saját országát, nos Zsigmondot mint saját gyermekét. Ennélfogva azt izente az lélyi rendeknek, hogy a királyfit ne engedjék az országból kivini, mert különben mindnyájokat kardra hányatja.

Fráter György szokott fondorlataival és ámításaival azonn egy időre ismét elhárította a veszélyt; alkalmat akart nyujtni Ferdinándnak arra, hogy az átvett várakat kellőleg megerőhesse, — és a még megszerzendőket is minél előbb megszerezse. Az előreláthatólag bekövetkezendő viharokkal szemben békült Patócsyval, és őt szept. 15-kén írt levelében Ferdinánd rálynak kiváló kegyeibe ajánlotta. Nevezetes, hogy midőn a rök előtt Petrovichot vádolja, ugyanakkor annak hatalmas tárt Patócsyt lekötelezni óhajtja. Ugyanis elmondja fentemlített relében, hogy eddig eperjesi Patócsy Ferenczet, mint ő felségék ellenfelét nem dicsérhette. De most az idők fejleményei arra ik őt, hogy a királynak különös figyelmébe ajánlja. Azt hiszi, gy ő felsége hasznos szolgát fog benne nyerni, ha t. i. élni kíván lgálataival az alvidéken. Mert a nemesség előtt nagy tekintélylyel , — a nép pedig két oknál fogva különösen szereti. Először azért, rt bőkezű, másodszor pedig azért, mert a nemességnek legnaobb része rokoni kötelékek által van hozzá csatolva. Testi ességére nézve ugyan gyenge, de azért legjobb katonái vannak; hadi ügyekben annyira jártas, hogy e tekintetben igen keveset het vele összehasonlítani, fölibe helyezni pedig senkit. Azonvül annyira gazdag, hogy — ha ő felsége két vagy három napon át sem birná fizetni katonáit — Patócsy a maga vagyonból lenne képes őket eltartani.

Elmondja róla továbbá, hogy Gyula vára, mely hajdan randenburgi György őrgrófnak tulajdona volt, és mely annak ódaira is szállott, most Patócsyé. Erre nézve Fráter azon véleményének ad kifejezést, hogy mivel Patócsy Ferencz annyira betegeskedett, hogy alig fog sokáig életben maradhatni, legjobb ne, ha ő felsége oly embert találna, aki mellett Patócsy e vára maradhatna; természetesen úgy, hogy előre meghatároztatik, mennyi katonát kellene szükség esetén tartania e várban. alála után, minthogy csak egyetlen leánya van, s az is már férjez ment, tehát semmi gondot nem okoz neki többé, — a vár vagy yenesen ő felsége kezére, vagy pedigien az említett őrgróf utóira szállana. Kiemeli, és érdeméül tudja be, hogy ámbár neki i Fráternek, mindig nagy ellensége volt, a királyné ügye mellett ségesen és állhatatosan harczolt, s annak ügyét lényegesen elő-

mozdította. Ennélfogva kénytelennek érzi magát őt, mint ő felsége szolgálatába lépendő férfiút, dicsérni. Reméli, hogy ő felsége iránt éppen oly állhatatos és becsületes lesz jövőben, mint a milyen volt a királyné iránt a multban. Egyébiránt ő felségének ítéletére bizza az ügyet; mert azt kívánja, hogy csak az történjék, amit ő kíván. [1])

Ezen levél híven tükrözi vissza Fráternek lelkületét, aki a szükséghez képest tudta dicsérni és gyalázni a szereplő egyéneket, — és aki semmiféle eszközt nem tartott megvetendőnek, mely az ő czéljainak kivitelére alkalmasnak látszott.

Be sem várva a király válaszát, Patócsy már tényleges részt vett az alvidéki mozgalomban. Addig is, míg Fráter Temesvár segélyére érkezett volna, ő az alsó nemesség és a nép felfegyverkezésével foglalkozott. [2]) Gyulát meg kellett védelmeznie minden jöhető támadás ellenében. Azután Lippa ostromához sietett, hol Báthory András mellett kitüntette magát úgy személyes bátorságával, mint hadvezéri tapintatosságával.

A király ily körülmények között nem is késett őt szolgálatába fogadni. Fráter György levelére már tíz nap mulva, szept. 26-kán [3]) azt válaszolta, hogy kedvező feltételek mellett örömmel fog Patócsyval egyezkedni és őt kiváló kegyelmébe venni. Azt hogy holtáig nála legyen Gyula vára, nem engedheti; de lovasaival együtt szokásos módon szolgálatába fogadja, s neki és lovasainak megadja a szükséges eltartási költséget. Gyula várára nézve pedig úgy intézkedik, hogy Pathócsytól kész pénzen veszi meg, felhatalmazván őt arra, hogy azt neki (a királynak) utódainak csak akkor tartozzék átadni, ha az érte járó összeget felvette. A vár megvételére vonatkozó alkuval megbizta Cassano őrgrófot és a közbenjáró Fráter Györgyöt.

Az egyesség tényleg létre is jött.

Ferdinánd király április 13-káról Bécsben kelt levelében tudatja a pozsonyi kamarával, hogy Gyula várát a benne levő összes hadi felszereléssel együtt Patócsy Ferencztől megvette 6500 frt kész pénzen és azon felül Bodókő várának átengedésével, olykép pen, hogy az összeg azon évi május elsején nevezett Patócsynak

[1]) Fráter György levele N.-Szebenből 1551. szept. 15-ről Ferdinánd királyhoz. Tört. Tár. 1880. f. 267. l.

[2]) Fráter erre vonatkozólag szept. 17-éről azt irja a királynak: »Praemisi dominum magnificum Franciscum Pathochy et alios servos meos qui interim dum ego illuc venero, gentes ubique levent et ad consurgendum invitent, quibuscum una ego ipse Temesvarium versus proficiscar . . .« U. o. 271. l.

[3]) U. o. 654. l.

kezébe lefizettessék és Bodókő vára neki valósággal is átadassék. Minthogy pedig Gyula várának ekképeni megszerzése nagy jelentőséggel bir, — ennélfogva meghagyja a kamarának, hogy a fent kitett összeget a kellő időben Patócsynak okvetlenül fizesse le. Ha pedig ennyi pénz nem volna készletben, gondoskodjék annak akár kölcsön utján való megszerzéséről, úgy hogy az aztán az adóból utólagosan megtérittessék. Ismételve is szigoruan meghagyja, hogy e részbeli akarata okvetlenül teljesittessék. [1])

A pozsonyi kamarai tanács nem csekély zavarba jutott, midőn a királynak ezen szigorú parancsát vette. Sietett rögtön a bécsi udvari kamarához intézett mentegető válaszával, melyben kijelenti, hogy ez időszerint a pénztárban egy garas sincs készletben. A mindenfelől támasztott igények tökéletesen kiüritették. Nem is lehet reménleni, hogy az ő felsége által kitűzött időre annyi pénz befolyhasson. Szent György napra ugyan kellene pénznek befolynia, de félő, hogy elhuzódik a pünkösdi ünnepekig. Mindazáltal addig is, míg valahonnan pénzt tudnak szerezni, minthogy ily rövid idő alatt annyi pénzt előteremteni bajos, felhivták Pozsony városát, hogy legalább ezer forintot adjon kölcsön; de ez a nagy szegénység miatt nem tehette. Irtak a nyitrai püspöknek, mint a kamara praefectusának, szerezze meg az illető összeget, hogy ekképen ő felsége akaratjának eleget tehessenek.

Egyébiránt megjegyzik, miszerint ő felsége levelében nincs megjelölve a hely, a hol az akkorára netán megszerezhető összeg Patócsy kezébe lefizetendő lenne. Mert ha nem Pozsonyban vagy Bécsben lesz fizetendő, akkor nem kis gondot és költséget fog okozni e pénznek más helyre való szállitása. Ha Erdélybe kellend vinni, azon esetben bizonyos embereket kell fogadni, akik azt biztosan fogják átadni. Ezeknek költségeire pedig ismét pénz fog kelleni. Ha pedig Bécsben kellend az összeget felvenni, akkor a pozsonyi kamara legjobbnak látná, ha a bécsi udvari kamara venné fel valakitől a kivánt összeget és úgy fizetné ki Patócsynak. A maga részéről igéri, hogy mihelyest a szükséges összeg befolyik, azt azonnal akár a tanácsnak, akár pedig az illető hitelezőnek hiány nélkül meg fogja küldeni.

Nem akarja e kamara, hogy a pénztár ezen szegénysége miatt ő felségének ügyei hátramaradást szenvedjenek. Emlékezteti a bécsi tanácsosokat, milyen rendeletek jöttek a napokban a kamarához úgy Bakith Péternek, mint Szigetnek fizetendő összegekre nézve. Itt van Pozsony várának építési költsége. Honnan vegyék a szükséges költségeket? Igérik ugyan, hogy mindent megtesznek

[1]) Ferdinánd levele április 13. 1552. Benignae Resolutiones Regiae, ország. lev.

a pénz beszerzésére, de nincs reményük, hogy fáradozásuknak kellő sikere legyen ... előre is bocsánatot kérnek ő felségétől, ha kívánságának eleget tenni nem lesznek képesek.[1])

Ezen tudósítás, mely hű képet nyújt a helyzet nyomorúságáról, kellemetlen benyomást gyakorolt az udvari kamara tanácsosai között. Mindazáltal megsürgették a pénznek előteremtését. Nagynehezen meg is lett, természetesen kölcsönzés által. És hogy a kifizetés módjára és helyére nézve se legyen nehézség, ő felsége akként intézkedett, hogy a hatezerötszáz forint Castaldo tábornok utján fizettessék ki Bodókő várának átadása alkalmával Patócsynak kezébe. Ugyancsak Castaldo bizatott meg Gyula várának átvételével is.

Azonban Patócsy, kinek betegsége napról-napra fenyegetőbb jelleget öltött, nem érte meg Gyula átadásának kitüzött napját. A bécsi udvari kamara április 26-kán azt irja a pozsonyi kamarának, hogy Patócsy megbizható hirek szerint meghalt. Hol és minő körülmények között? arról semmi tudósításunk nincs.

Annyi bizonyos, hogy az ő halála nagy benyomást gyakorolt a vidék lakosságára úgy, mint az ország sorsát intéző bécsi körökben is. Egykori ellenfele, Fráter György tovább folytatta kétszinű politikáját, mellyel nemcsak az országra, de önmagára is veszedelmet hozott. A sors különös szeszélyének kell tekintenünk, hogy Patócsy neve, még halála után is, ott szerepel a harczolók között.

Mikor a török nagy erővel vetette magát Erdélyre, és Castaldo nem volt képes helyét megállani, az ez által előidézett nyomor ismét csatlakozásra birta Izabellának régi híveit. A Patócsyak természetesen azok között foglaltak helyet. Több oklevélben Patócsy Ferencz még 1553-ban is élőnek van feltüntetve,[2]) ami mindenesetre azt jelenti, hogy nevének varázsára sokaknak szüksége volt. Az általános zürzavarban és a majdnem naponkint előfordúlt harczok közepette igen gyakran megtörtént, hogy olyan embernek is holt hirét költötték, aki élt; és megfordítva élőnek tartották azt, aki régen örök nyugalomra zárta le szemeit.

---

[1]) A pozsonyi kamarai tanács levele 1552. április 15-kén. orsz. lev.

[2]) Például Turkovics, biharvármegyei adószedő irja Nádasdy Tamáshoz Váradról 1553. okt. 2-káról: .... »In Transilvania Bethlen castrum oppugnatur, *Franciscus Pathóchy in eo est*, ut dicitur, et iam non pauci milites in eius oppugnatione perierunt .... Orsz. levéltár. Bornemissza György és Sárkándi Pál egri kapitányok 1553. aug. 3-ról közlik Ferdinánd királlyal az összeesküvők neveit. Ezek közt van Patócsy Ferencz neve is. Tört. Lapok 41. sz. V. ö. Horváth M. IV. 269. V. ö. Hornyik J. Kecskemét Történetében az okleveleket, hol egy 1560-ki oklevélben Patócsy Ferenc neve is előfordúl I. 226. l. — Szilágyi S. Erd. Országgy. I. 449—450. l.

Nagy Iván, és utána Békésvármegyének jeles monographusa Haan Lajos azt állítják, hogy Patócsy Ferencz még 1560-ban élt.[1]) Budai Ferencz még 1554-ben szerepelteti őt; és igen sokan állítják, hogy 1556-ban, mint lázadó hűtlenség czimén Ferdinánd által jószágvesztésre ítéltetett.[2])

Mindezek azonban téves állítások; melyek egyszerűen a családnevek összezavarásából keletkezhettek. Mert igaz ugyan, hogy az idézett években csakugyan szerepel a Patócsy-név; de az már nem többé nem Ferencz, hanem annak testvérei értendők. Ezek közül *Boldizsár*, 1554-ben Izabella részére csakugyan felkelést is idézett, amiért Dobó által Bethlen várában ostrom alá fogatott.

Történeti igazság az, hogy Patócsy Ferencz 1552. április második felében elköltözött az élők sorából, özvegyet és egy leányt hátrahagyván, a hős Bebek Györgynek hasonlóképen hősies lelkű nejét követvén hátra.

Özvegye, férjének halála után, Castaldo által felhivatván, hogy a gyulai várat adja át, az átadást megtagadta, mivel a szerződés szerint férje által kikötött Bodókő várát még nem kapta meg ő felségétől.[3])

A kölcsönös átadás azonban egy év alatt megtörtént. Ferdinánd birtokába vette Gyulát, — s annak kapitányául, illetőleg főparancsnokául Mágócsy Gáspárt nevezte ki.

Zsilinszky Mihály.

---

[1]) Lásd Nagy Iván, Magyarország családai; Haán, Békésvármegye családai 105. l. V. ö. Hornyik, Kecsk. Tört. I. 226. l.

[2]) Polgári lexicon.

[3]) Serédy György levele 1552. máj. 8-káról a pozsonyi kamarához intézve. Orsz. lev.

ERDÉLY FŐISPÁNJAI.

(1540—1711.)

IX.

Dobokamegye főispánjai.

Ráthóti Gyulaffy Sámuel.

Gyulaffy Sámuel, Gyulaffy László és Széchy Kata fia.

1627-ben Bethlen Gábor fejedelem udvarában szolgált, úgy látszik, udvari méltósággal volt felruházva. Iktári Bethlen István leányát, Bethlen Annát vette nőül, mint Bethlen maga írja: »az mely leányomat az nagyságos Gyulaffy Sámuel úrfinak igértem volt házastársúl, annak lakodalmát maga akarván az én idvezült kegyelmes uram ő felsége maga költségén végben vinni.« A Bethlen Gábor halála után volt »lakodalma Fejérvártt gyászos állapotban muzsika nélkül a várbeli palotákban.« [1] Ez időben már Dobokamegye főispánja, mivé őt Bethlen Gábor alkalmasint az 1628-ik év végén nevezte volt ki. Gyanítható, hogy az 1630-ik év kezdetén Közép-Szolnokmegye főispánságával is fel volt ruházva, mert Kemény János azon soraiból, hol a Csáky Istvá ellen felültetett seregről szól, ezt írja: »azalatt Tholdalagi Mihályt maros- és aranyosszéki hadakkal indítván, parancsolván pedi Kraszna és Közép-Szolnok vármegyékre is, hogy megegyeznének.« 1630. aug. 18-án Brandenburgi Kata őt kővári kapitánynak tem és ekkor megszűnt dobokamegyei főispánsága. [2] I. Rákóczi Gy. idejében, midőn 1631. julius 26-án neki és anyjának, Széchy Katának (ki ekkor már Prépostvári Zsigmondné), Lukácsfalvát adományozza, csak Közép-Szolnokmegye főispánjának van írva, tán ekkor már elvette tőle Kővár főkapitányságát. Vagy 1633-ban szűnt meg kővári tisztsége. Rákóczi alatt tanácsúr is, de nem nagy kegyben állott; egy levelében, melyet 1636. márczius 26-án Szilágy-Csehről, lakhelyéről, Serédyhez Nyíres nevű faluja végett írt, ily

[1] *Kemény János Önéletírása.*

[2] *Jos. Com. Kemény, Notitia Capit. Alb. II. 4.*

ok állanak: »az mi az níresi dolgát nézi, az mint Kegyelmed-
t mondottam, én bizony nem fizetek semmit érette, ha ő nagy-
a kegyelmességéből megadja, annál többet szolgálok ő nagysá-
nak, melyet tapasztalhat ő nagysága, mert noha eddig mind
elkedett ő nagysága hozzám, de bizony igaz híve voltam, vagyok,
ha kivel nem szolgáltatnak, nem tudják mire való az az em-
.« [1]) Ez évben az elhalt hidvégi Mikó József baczai jószágát
örekedett megszerezni magának, mivel az a Gyulaffy őseié volt,
ei idegenítették volt el. Ugyan ez 1636-ik évben halt el; azon
evélben, melynél fogva decz. 8-án a Gyulaffy-leányok Szilágy-
h várára és tartozékaira novadonatiót kapnak, ez áll: »quia
psis proximis temporibus ex legitima publicatione (defectus
inis masculini) Samuelis Gyulaffy.« Egyedüli hátrahagyott
nyát Máriát később gróf Thököli István vette nőül.

Dersi Petki Ferencz.

Petki Ferencz, Petki János és homoród-szentpáli Kornis
a fia.

Atyja nótáztatván 1612-ben, birtokai elkoboztattak, de
4-ben feloldoztatván a nóta alól, birtokait: Derst, Nagy-Sajót
Kükülővárt Petki Ferencz visszakapta, főleg iktári Bethlen
ván és Péchy Simon cancellár közbenjárások utján. A kükülló-
i birtokot a közbenjárásért átengedte Péchynek, ki később
erélte Bethlen Istvánnal. A nagy-sajóira Bethlen Gábor
8-ban uj adomány levelet adott.

Dobokamegyének 1630-ban főispánja lett. Ekkor nőül birta
vácsóczy Katát, Kovácsóczy István (ez időben cancellár) leá-
t. Főispánkodása 1631-ig van felmutatva Doboka vármegye
ertetője által. Lehet, hogy I. Rákóczi György uralkodása kez-
én nevezett ki mást Petki helyére, de hajlandóbb vagyok hinni,
gy tisztségét addig viselte, mig beszökött Törökországba. Kró-
áinkban nincs szó oly bűnéről, mely addig elmozdítását elé-
zhette volna. Rákóczi azon levele (1633. jul. 21.), melyből
lozzák, hogy feslett életű ember, kinek nejével voltak kellemet-
ségei, [2]) ismeretlen előttem. Kemény János és Grondski [3]) nyi-
kozataiból azt látom, hogy Petkit üldözőbe vette Rákóczi.
ondski sorai szerint: »*multis injuriis a Principe affectus*, mag-
que ex parte bonis exutus,[4]) et plane patria pulsus ad Turcas

[1]) *Tört. Tár. 1884. évf. 320. l.*

[2]) Szilágyi, *Erd. Országgy. Eml. IX. k. 180. l.*

[3]) Jos. Com. Kemény, *Deductio Stemmatographica Familiae Petki.*

[4]) Nagy-Sajót 1632. jun. 24-ike előtt váltotta ki Rákóczi. Kemény
s a Petki nótáztatását érintve írja: »kit is elűzének, mert sajói jószá-

transiit.« Siménytalvi Székely Mózessel szökött be Törökországba, mit 1633. május 12-ike után történtnek tarthatnánk, minthogy egy oklevél másolata [1]) Székely Mózest az ekkor Gyulafejérvárt tartott országgyűlésen megjelentnek mutatja, de tévesnek hisszük az idézett évszámot minekutánna Kraus a Krónikájában a Petki beszökését 1632. deczember havára teszi. Kűn Székely Mózessel tartott és emiatt az 1633. aug. 21-iki országgyűlés által nótáztatott, örökre száműzetett, s jószágaitól megfosztatott. Birtokai adományozás útján Kékedi Zsigmondra, Szalánczi Istvánra és Gluchoffszkira a német gyalogok kapitányjára kerűltek. A török földen törökké lett; a Rákóczi 1635. február 22-én Fogarasból irt egy levele utóiratában áll: »Petki Ferencz már törökké lett, s az többinek is azzá kell lenniek, mert a szükség reá viszi őket, azoknak bizony semmi állapotjok nincsen.«

Neje 1639-ben VIII. Orbán pápától dispensatiót nyervén, 1640. január 8-án nőül vette Bálintith György. Haller Gábor a lakadalom napját jelelve Naplójában e sorokkal hozza fel Petkinét: »kinek az ura Székely Mózessel együtt a Portára beszökvén, Törökké lett, és talám még most is (1640.) él.«

Dersi Petki János.

Petki János, talán dersi Petki Farkas fia.

Mint Dobokamegye főispánját, 1631—1634. szereplőt, mutatja fel Hodor, ki tévesen azonosnak tartja a volt cancellár Petki Jánossal. Fönt már érintettem, hogy hajlandóbb vagyok azt hinni, hogy a főispánságot Petki Ferencz addig viselte, míg beszökött Törökországba, részint azért, mert gyanítom, hogy a Ferencz név helyett a János név tollhibából áll a jegyzőkönyvben; de ha a jegyzőkönyben ki van mutatva, hogy csakugyan Petki János a főispán 1631-ben, ez esetben feltehető, hogy I. Rákóczi György mikor trónra jutott, elmozdította Petki Ferenczet, és kinevezte Petki Jánost, vagy a Rákóczi által üldözött Petki Ferencz lemondása következtében lőn Petki János a főispán.

Viczei Mindszenthi Gábor.

Mindszenthi Gábor, Benedek és Bánffy Anna fia.

Bethlen Gábor fejedelem egy 1629. junius 25-én kelt levele kezdő sorai szerint: »Ez levelünk megadó ifju legény bejárónk néhai Mindszenti Benedek fia levén, a ki életében az mi ország-

---

gát az fejedelem, hogy már kiváltásnak praetextusával elvevén, adá Kékedinek.«

[1]) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr.*

ikban az tanács urak közűl egyik volt és ez országnak böcsüle-
hasznos jó szolgája, s már az fia is nekünk házunkbeli szolgánk.«

1630. april 28-án nőül vette szenterzsébeti Péchy Erzsé-
bet, Péchy Simon volt cancellár leányát. [1])

Doboka vármegye főispánságában Hodor szerint 1634-től
va a Petki János utóda, szerinte consiliarius is, de megjelelve
cs, hogy mely évtől kezdve, ekként élete utolsó éveiben találjuk.

Az 1642. február 15-től márczius 9-ig Gyulafejérvártt tar-
t országgyűlésen egy ügye tárgyaltatott, mely nagy feltűnést
ozott. »Mivel elegendő gyalogot az hadban kapuszámról nem
sátott volt«, a fejedelmi itélő tábla őt vétkesnek itélvén, »bün-
ését remittálta az ország eleibe«, és a rendek az eleikbe ter-
ztett ügyben közbevetették magukat a fejedelemnél, de ered-
nytelenül; mint Haller Gábor írja: »urunkhoz az országtól
rnis Zsigmond urammal együtt felesen bocsáttatván fel mel-
te való törekedésért, semmit sem impetrálván jöttünk vissza.«
büntetéstől a pár nappal utóbb bekövetkezett halála megmenté.

Megholt 1642. márczius 13-án Fejérvártt. [2])

Sógora volt Erdélyi Istvánnak, kinek somkereki birtokából
ndszenthi özvegye márczius 27-én meghívja ifjabb Rákóczi
örgyöt a temetésre, meghivójában ily sorokat írva: »sulyos
ja után lelkét az ő teremtő istenének, az kitől vötte volt, 13.
nsis Martii, post meridiem hora 7, ifjuságának virágában élete
esztendejében, csendesen megadá fejérvári maga szállásán.«
eltakarítás napja aprilis 14-ére határoztatott és a kolosmo-
tori templomba temettetett el.

Egyedűli leánya Erzsébeth, Kapy Gáborhoz ment férjhez.

Gyerömonostori Kemény Boldizsár.

(Lásd Kolosmegye.)

Kemény Boldizsár, Boldizsár és Tornyi Zsófia fia. 1642.
sodik negyedében lett Dobokamegye főispánja és 1649-ben
losmegye főispánságával cseréli fel. Ezután főlovászmester is
Udvarhelyszék főkapitányja. Az 1657-ki lengyel hadjáratban
tt el, a zamori hostátban lőtték meg. Dobokamegyében főbir-
a tán Omboz. Neje borosjenei Bornemisza Zsuzsánna.

Keresdi Bethlen Mihály.

(Lásd Fejérmegye.)

Bethlen Mihály, György és Csejthy Ilona fia. Alkalmasint
16. márczius hó után tették meg Dobokamegye főispánjává, és

[1]) *Történ. Tár. 1884. évf. 672. l.*

[2]) Ugyanott.

1653. végén vagy 1654. elején Fejérmegyének lesz főispánja. Meghalt 1657-ben. Első neje Sombory Borbála, második Boroszjenői Bornemisza Kata.

Losonczi Bánffy György.

Bánffy György, zentelkei Bánffy Mihály és Károlyi Fruzsina fia. Hogy ő nem Kapy Judith fia, hanem a Károlyi Fruzsináé, kitetszik saját naplójából,[1]) az 1644-iki julius 31-re írt sorokból, melyekben felemlíti mostoha anyját. Vele édes testvér Bánffy Zsigmond, féltestvér Bánffy Dénes.

Naplójából kitetszik, hogy 1644-ben mátkás volt Torma Katával, csicsókereszturi Torma Kristóf és iklódi Toldalagi Klára leányával és ugyan ez évben nőül is vette.

Az ez évbeni hadjáratban működéseiről adatokat nyujt naplója. Márczius 7-kére írja: »Bethlen Ferencz uramat, engemet és Gyulai Ferencz uramat küldött be Kassára tractára urunk. Hogy őt I. Rákóczi György udvari alkapitánynak tette, így adja tudtunkra: »julius 16-án mentünk Varannóra, az nap vöttem fel az udvari kapitánságot, melyre érdemetlen is voltam ugyan, de bizony nékem nem kellett volna.« A fejedelem julius 21-ki levelében is áll kapitánysága: »Bánffy Györgyöt is már az udvari vice kapitányságban beállattuk, most ment az végre haza, mátkáját vigye haza és készüljön lakodalmára.« Julius 23-kán érkezett haza zentelkei házához, később Bonczidáról Szamosfalvára a mátka mostohaatyja, Gyerőffy János házához ment és itt tartotta lakodalmát: »aug. 30-kán mentünk Szamosfalvára, az nap volt lakodalmam, kiért áldassék Istennek szent neve,« továbbá: »szept. 4-én Bonczidáról indultunk (Csicsó) Kereszturra.« Még e hóban visszament táborába, melyből deczemberben érkezett haza Zentelkére.

Az udvari kapitányságot hogy meddig viselte nem bizonyos, mást látunk 1648-ban azzal felruházva.

1649-ben Dobokamegyének lett főispánja, a szamosujvári vár főkapitányságát is kapta, de azt valószinűleg csak 1651-ben.[2]) Az udvarhelyszéki főkapitányságra is ki volt nézve, azonban, mint II. Rákóczi György 1653-ben juliusban Kemény Jánoshoz írt leveléből[3]) kitünik, arra több oknál fogva alkalmasabbnak tartotta Kemény Boldizsárt, mely levelében ily megjegyzés áll: »ámbár Kemény Boldizsár urnál Bánffy uram jelesebb elmével bir.«

Ez utóbbi évben, szep. 9-kén, portára indult, mint követ az ifju fejedelem I. Rákóczi Ferencz ügyében; Sebesi naplója szerint

[1]) Szabó K. *Erd. Tört. Adatok. IV. k.*

[2]) 1650-ben Haller Gábort mutatja oklevél ez állásban.

[3]) *Magy. Történ. Tár XVIII. k.*

pt. 16-án a követség Tergovistyán van: »voltunk az vajdával ában, Serédi István uram főkövet, vármegyékről Bánffy György m, az székelységről Dániel János uram, az szászságról az almi királybiró Boros János uram, mindenünket megkaftáztata az vajda.« [1]) E követségből 1653. január hóban jött vissza.

Az 1657-ki lengyel hadjárat után az ország megválasztá siliariusnak is.

1658-ban azon követség tagja, melyet az ország Küprüli emet vezérhez küldött, és julius 9-kén Fejérvárról elindult, minthogy Rákóczi György a törököt megverte, a helytartók zahivására még azon hóban visszajött. Azon követség tagjává egválasztatott, melyet a nagysinki országgyűlés 1658. aug. kén a török megengesztelésére küldött. Kraus krónikája szerint ffy a megválasztás után haza ment házi ügyeit rendezni, ott gondolkozik, elpártol, s elhatározza magát a Rákóczihoz való enetelre, el is indul, de a török már annyira behatott az ágba; hogy kénytelen lett Sebesvárba huzódni. Mely várt, ja jövén a tatár, Bánffy szept. 28-kán nagy öszveggel váltotta g. A novemberben Barcsai Ákos által Maros-Vásárhelyre zehivott országgyűlésen jelen volt, de ahogy meghozta Mikes os Rákóczi levelét, odahagyta a gyűlést és befutott Szamosárba. E várba zárkozott be és azt Barcsai sok működésére sem a fel; de végre cselekhez fogtak, és a cselek következtében a 1659. január 1-ső napján fel lőn adva: »Barcsai Fiscales regni es suae potestatis facturus, arceque Szamosujvariensi, Supremo s Capitaneo Georgio Bánfi sub certis detento conditionibus, itur.« [2]) A feladás után Barcsai Bánffy Zsigmondott tette oda apitánynak. [3])

Rákóczi alatt a végső mozgalmas időkben volt táblai elnök is.

Megholt az érintett 1659-ik évben maradék nélkül.

Neje 1659. szept. 12-kén, mint özvegy fordul elő, és később ller Pálhoz ment férjhez.

Losonczi Bánffy Zsigmond.

(Lásd Fejérmegye.)

Bánffy Zsigmond, János és Lónyai Fruzsina fia.

Két fejedelemnőnél: Brandenburgi Kata és Lorántffy nzsánnánál volt udvari szolgálata. Barcsai fejedelemnek pedig

[1]) Boross János nem egy személy a kőhalmi királybiróval nézetem int. Gyantai Boross János az, ki a követséggel együtt volt szemben a fával.

[2]) *Joan. Bethlen, Rer. Trans. Lib.*

[3]) *Fontes rerum austr. I. R. III. k.*

főudvarmestere. Nagyon rövid ideig szamosujvári kapitány, meg kővári kapitány is. Dobokamegyének 1653-ban lett főispánja, így jő elő eredeti levélben 1662-ben is, midőn már főispánja Fejérmegyének. Hodor szerint 1653-tól 1659-ig áll Dobokamegye élén. Hodor őt mint ezután Bánffy Dénes társát nem hozza fel, holott, mint feljebb érintettük, ekként 1662-ki levél mutatja; hogy meddig szerepelt, nem tudjuk. Mint consiliarius és Fejérmegye főispánja 1680-ban halhatott el.

Losonczi Bánffy Dénes.

(Lásd Kolosmegye.)

Bánffy Dénes, Mihály és Kapy Judith fia.

II. Rákóczi György fejedelem, meg Barcsai és Kemény fejedelmek alatt is a császári udvarhoz járt követségben. 1659-ben lett Doboka megye főispánja, melyhez 1666-ban Kolosmegye főispánságát, Kolosvár kapitányságával együtt, és a szamosujvári vár főkapitányságát kapja, meg Somlyó és Sebes végvárak kapitánya is. Neje Bornemisza Kata által sógora Apaffi fejedelemnek. Apaffi alatt Erdély consiliariusai és főurai között leghatalmasabb és legeszesebb ellenfele Teleki Mihály politikájának, ki a magyar királyi udvarral levelezést folytató, annak befolyása alatt állott, és attól bárói rangra is emeltetett, Bánffy megbuktatására törekedett s meg is buktatta. Kivégeztetett 1674. decz. 18-án Bethlenen.

Gróf Csáky László.

Csáky László, István és Perényi Mária fia.

Született 1641-ben Szepesvárában. Híve Barcsai fejedelemnek, kivel a budai vezér táborában vala 1659-ben, s ezen évben II. Rákóczi György (mint harmadszori fejedelem) bejöttekor, mely időben már mátkás volt brenhidai Huszár Borbálával, Huszár Mátyás leányával, egyideig Fiátfalván mátkája anyja házánál tartózkodott, azután követte Barcsai táborát, mely mátkáját azután — mint egy krónikairó mondja: »repudiála eskövése ellen.« 1660 után nőül vette Kálnoki István és Béldi Anna leányát, Katát, rozsályi Kun István özvegyét, kitől 1662. május első napján Szepesvárában, az apai háznál, született Gábor nevű fia. Ekkor úgy látszik ki volt békülve atyjával, ki nem kedvelte őt. Apaffi fejedelemségében a hetvenes években látjuk inkább szerepelni, tán lovas had kapitánya volt ez időben; a Bánffi Dénes ellen felültetett székely had mellett egy külön csapat vezetője, melyet Bethlen Miklós mint »Csáki-had«-at hoz fel. Bánffy Dénesnek halálos ellensége vala, mert egyszer a Bánffy bonczidai tiltott erdejében vadászván, Bánffy puskásaival elfogatta és barát-

ta ellenére bevitte Bonczidára,
Bánffy bukásában főeszköz lőn.
neg az ítélet végrehajtásával,
c. 18-kán Bánffyt hóhér
nevezték ki 1675. elején
nem állíthatjuk, ez
égéig, amikor Béldi
esküvésben társa.
Miklós részére
kén, melyben
Cserei írja
sáky ma-
ti Pál híre
kezdé járni és
ő is fogságba
lött kiszabadítá-
1683-ban rabságá-
en mint ezredes sze-
küldték huszárjaival
a hírét vevé, hogy Csá-
it Apaffi notáztatott, ki
tett Csáky ellen a császári
ezett bécsi tractatus egyik
végszéleken hadi vezérséget
átja, mindazonáltal Csáky az
máj. 17-kén Bonczidánál szál-
ni tábornokkal együtt Szebennél
Scherffenberg tábornok sergével
és ezután Magyarországon látjuk
k, hogy a császár a tatai uradalmat
i kapitány is volt. Thaly, ki őt mint
sost említi fel, azt írja,[8]) hogy huszár-
lött Báleni Lajos, Lotharingi Károly és
nál a török ellen. Pazarló ember volt, s ma-
iból sokat zálogba vetett. Ifjabb Apaffi Mihály
-ban Bécsbe kisértetése után, a fejedelemmel
l 1696-ban mind 1697-ben, az év első felében,
zésben volt. Ez utóbbi év junius havában jött le Bécs-
de hogy meddig tartózkodott itten, nem tudjuk, azt
az 1698. juniusi országgyűlésen István nevű fia igen.

Tár 1881. écf. 224. l.
Tár 1881. écf. 539. l.
ulok 1885. écf. 345. l.

de ő nem volt királyi hivatalos. Őt tartják, de úgy látszik tévesen; ama Csáky Lászlónak huszárezredese, azután dandárnoka is, czegei Wass György naplójából [1]) kitetszik, hogy nem ő, hanem az ő László fia állott Rákóczi-pártján és Rákóczi a zsibói ütközet napján talán nem az idősb, hanem az ifjabb Csáky László vendége volt a szurduki kastélyban. Második neje Bethlen Éva, utolsó neje, állítólag, Jósika Judith.

Halála idejét 1708-ra teszik. Dobokamegyében Buza volt főbirtoka.

Gyerővásárhelyi Gyeröffy György.

(Lásd Kolosmegye.)

Gyerőffy György, János és Apaffi Margith fia.

Az 1657-iki lengyel hadjáratkor II. Rákóczi György őt Apaffi Istvánnal mint zálogot hagyta ott, hol tiz évig volt tatárrabságban. Kiszabadulása után mint a fejedelmi tábla assessora működik. 1675-ben Dobokamegye főispánja lett, 1679. augusztusban Kolosmegye főispánságát is kapja, de utóbbit csak 1680. szept. haváig viseli. 1684. juliusban szünik meg dobokamegyei főispánsága, és beiktatják Kolosmegyében. 1691-ben consiliarius is lesz. Megholt 1694-ben Kolosvártt. Neje Kemény Kata.

Losonczi Bánffy Gábor.

Bánffy Gábor. Zsigmond és Perényi Erzsébeth fia. Dobokamegye főispánságában utóda Csáky Lászlónak, s valószinűleg 1678-ban, ez év első felében neveztetett ki azzá, és ekként 1681-ig van felmutatva. Magtalanúl holt el. Neje Dolhai Mária mint özvegy áll egy 1682. julius elején kelt levélben.

Losonczi Bánffy György.

(Lásd Fejérmegye.)

Bánffy György, Dénes és Bornemisza Kata fia.

Hodor szerint Dobokamegye rendei őt gyermekkorában 1672-ben választották meg főispánnak »felavatás nélkül«. 1681-ben iktattatott be s e megye főtisztségét haláláig viseli. 1685-ben Fejérmegye főispánja lesz, 1687-ben consiliarius is. Fejérmegye főispánságát a kolosmegyeivel cseréli fel és 1694-ben a főispánságba és kolosvári főkapitányságba nagy solennitással iktatják be. Erdély kormányzója 1691—1708-ig. Gróffá 1696-ban lett. Megholt 1708. nov. 15-kén Szebenben.

---

[1]) K. Papp Miklós, *Történeti Lapok I. k. 50. 66. l.*

Losonczi Bánffy Farkas.

Bánffy Farkas, Zsigmond és hidvégi Nemes Anna fia.
1644. aug. 25-kén született Zentelkén. Kétszer volt nős, neje Csolnakosi Kata, ki 1676-ban jő elő mint neje, második csay Erzsébeth, Mihály leánya. 1684 második felében nyer-e Dobokamegye főispánságát. Állítólag 1698-ban nevezték ki óvá; az ez évbeli gyulafejérvári országgyűlésen bárói czímmel a királyi hivatalosok sorában. 1704 végén Kolosvár feladása ében, innen átment a Rákóczi-párthoz, egy egykorú szerint: ig is ha módja lett volna, ki ment volna a Crucz atyafiak közé. spánsága halálával 1706-ban szünt meg.

Czegei Wass Dániel.

Wass Dániel, János és Ebeni Éva fia.
A királyi hivatalosok sorában találjuk az 1698-ki országlésen. A II. Rákóczi Ferencz mozgalmaiban 1703-tól fogva t vett, ki őt Dobokamegye főispánjává tette. E fejedelem t az itélőtábla assessora, dobokamegyei főispán, és 1706-tól a egy lovas ezred colonellusa. Egyike azoknak, kik Erdély éről 1711-ben a szathmári békét aláirták. 1721-ben a királyi lához assessornak neveztetett ki [1]) és az ezutáni országgyűlén mint királyi hivatalos is szerepel. Az 1734-ki országgyűlé- a reformatusok részéről consiliariusságra választatott meg, nem ő lett a kinevezett. Jeles embernek írja őt Apor Péter, szerint megholt 1735-ben »in bona senectute«. Nem ő, hanem 5 érdemeiért nyerték fiai később a grófi czímet. Első neje loki Mikó Ilona, ki a Rákóczi-mozgalmak elején a görgényi ba huzódott be; második neje Vay Judith.

Gróf Lázár Miklós.

[1]) *Apor Péter munkája.*

KÜLÖNFÉLÉK.

A NAGY-IDAI CSALÁD LEVELES LÁDÁJA.

A történettudomány legujabb vívmányaiban, a tagadhatlanul fényes sikerben, mely hajdankori intézményeinknek, állami és társadalmi életünk, szóval ide s tova ezeréves multunk közérdekű tényeinek megállapításában, a körülettük felmerülő fogalmak tisztázásában, s a velök kapcsolatos eszmék történeti fejlődésének megértésében nyilvánul, Ugocsavármegyének az anyag szolgáltatást illetőleg nagyon kevés része, úgyszólván semmi érdeme sincs.

Ne higyjük azonban, hogy ennek oka Ugocsának sokszor gúnyosan emlegetett »*non coronat*«-jában gyökereznék, mintha p. o. e megye multjában semmi általánosabb érdekű esemény nem fordúlna elő, vagy legalább is ne merülnének fel oly jelenségek, mikből történetiróink néha a tudomány, gyakran saját előnyükre ne okulhatnának. A történeti érzék ellen sem lehet kifogást emelni, mert az ugocsai családok, úgy saját szükebb körü, mint a megye közérdekű történeteire vonatkozó emlékeket, kegyelettel őrzik ma is, van ott feldolgozatlan historiai anyag elég, melyről létezéséről is alig tudnak valamit a történetbuvárok, s míg hasonlíthatlanul kisebb jelentőségü levéltárak átvizsgálását, még ha szinte nehezebb is a hozzáférhetés, az eredménynyel gyakran arányban sem lévő buzgósággal teljesítik, addig a báró Perényi család nagyszőllősi levéltárát, melyet bátran oda merek állítani az ország leggazdagabb magánlevéltárai mellé, mindössze is Wenczel, talán ha jól tudom Fraknói s legujabban dr. Csánki Dezső kutatta át, mindannyi saját speciális czéljaihoz képest s így az egészre ki sem terjedhető figyelemmel.

Pedig a b. Perényi-levéltár nem egyedüli e vármegyében, ott van mindjárt Tisza-Ujhelyben a Hunt-Pázmán nemzetségből származó Ujhelyi-családé, kifogástalanul conserválva s elég jól rendezve, mely Árpád- és különösen Anjou-kori oklevelekben még gazdagabb a Perényiekénél. Horváth István Werbőczy emlék-

te ez. munkájának okmánytárában sokat kiadott e levéltárból
tóle átvette Fejér György is »Codex Diplomaticus«-ába, de ezzel
rántsincs kimerítve annak középkori emlékekben rendkivül
zdag tartalma, maradt még ott elég hálás anyag más kutatók
ámára is.

Az adorjányi Ráthonyi, szirmai Kalós de különösen a tas-
ád-szántói Becsky családok leveles ládái is megérdemlik a fárad-
got, s mert ezekre és rajtuk kivül még számos kisebb-nagyobb
irat gyüjteményre mindezideig senkinek sem terjedt ki a figyel-
e, természetesnek fogjuk találni, hogy Ugocsavármegye oly
vés anyagot szolgáltatott történetirodalmunk fölmutatott sike-
ihez, s hogy alakulása, középkori viszonyai és szereplői, intéz-
énye s még jóformán területe is merőben ösmeretlen dolgok,
gy téves nézetek uralkodnak azokról. Szirmay írt Ugocsa vár-
gyéről a jelen század elején egy monographiát [1]) de arról jobb
m is beszélni; e különben szorgalmas írónak legkisebb hibája
gy criticát egyátalában nem gyakorol, néha tudományában
skor jóhiszeműségében kell kételkednünk, phantasiája kalan-
zásait irói lelkiismeret nem korlátozza; meséket kohol, nép-
gyományokat gyárt, hacsak szerét teheti, néha fölcsillámlik benne
ra fölfogásának naivitása, s ezért nincs jogunkban megróni őt,
gyakran öntudatosan hallgatja el az igazságot, vagy beszél
al ellenkezőt.

Jelen alkalommal a Nagy-Idai család levelesládáját aka-
n röviden ismertetni, abban a reményben, hogy némi szolgála-
teljesítek ez által a történelemmel foglalkozóknak.

E gyüjtemény mindössze 343, nehány darab kivételével,
deti oklevelet tartalmaz s Ugocsavármegye egykori tiszti
gyésze Nagy-Idai Ferencz tulajdonát képezi Verbőczön.
tulajdonos maga is nagy történetkedvelő lévén, leveles ládájára
lönös gondot fordít s azonkívül, hogy terjedelmes lajstromot
zített hozzá, a legpontosabb datumokkal, *az okleveleket egyen-
t sajátkezüleg le is másolá*, dicséretesen megküzdve a közép-
i barátírás rejtélyeivel! Szeretném tudni, hány ember vállal-
nék napjainkban ily feladatra pusztán kellemes időtöltésből?

A mohácsi vész előtti időkből van e gyüjteményben össze-
52 eredeti oklevél; az 1526-tól 1711-ig terjedő korszakot 153
rab képviseli, az ekkép fennmaradó rész a jelen századig terjed.

Tartalmukat tekintve ez oklevelek jobbára magánjogi ter-
szetűek, s a XVI-ik század közepéig nagyrészt a már kihalt
vári és Egresi családok birtokügyeire vonatkoznak. Az utolsó

[1]) Szirmay Antal: Notitia Comitatus Ugochiensis etc... Kiadta
achich M. Gy.

Sásvári leányát Erzsébetet Egresi Miklós vette nőül, de mind ő, mind testvéreinek gyermekei fiumaradék nélkül halván el, nagykiterjedésű javaikat 1585-ben Perényi János ugocsai főispán kérte föl, miért aztán a leányág pörrel támadta meg, melynek 1590-ben barátságos egyezség vetett véget.

Család és helytörténeti szempontból rendkivül becsesek az oklevelek, s középkori viszonyaink földerítéséhez nem egy jellemző adatot szolgáltatnak; ösmertetésül nem tartom feleslegesnek az alább következő kivonatokat adni belőlük:

1374. in festo b. Galli confessoris. A leleszi konvent előtt Sásvári Péter és Pál megbizottjuk által eltiltják atyjukat Miklóst, ősjószágaiknak elidegenítésétől, Vetési Pál fiait Pétert, Jánost, Lászlót és Miklóst, valamint Gyakfalvi Ábrahám fiait azoknak megvételétől, elfoglalásától. — *Hártyán.*

1380. 2° die festi penthecosten. A leleszi konvent előtt Sásvári Pál fia Tamás, Bökényi János fiai Antal és László ellen tiltakozik, mivel azok Bökény (Buken) helységben levő két jobbágy helyüket elfoglalták. — *Papiron.*

1393. Zsigmond királynak in festo corporis christi Visegrádon kelt meghagyására, a leleszi konvent Ilsvai Leusták nádornak jelenti, hogy Egresi László fiai János, György és Gergely, valamint György szolgája Jakab, Sásvári István Miklós nevű fiának szirmai lakóházára ütöttek s leveles ládáját feltörvén, jószágaira vonatkozó minden oklevelét elrabolták. A teljesített vizsgálatnál »*homo regius*« gyanánt Ákos János »*de Telek*« szerepelt. [1])

1394. Ilsvai Leusták nádor Egresi Jánost, mivel Sásvári Miklós fia Péter sásvári jószágába való igtatásának ellent mondva, a törvényes határnapra meg nem jelent, Sásvári Imre fia László, Chedreki Ákos fia János s más nádori emberek közbejöttével a leleszi konvent által ujból megidézteti.

1396. A nádor Egresi Jánost ugyanabban az ügyben ismét idézteti.

1400. 1. die octavo festi b. Michaelis. Szécheni Frank országbíró, Sásvári Péternek és Pálnak sásvári jószágát a neki járó 24 márka birság fejében elfoglalván, miután nevezettek tartozásukat megfizették, birtokukat visszaadja.

1401. Sásvár feria 5. proxima post dominicam reminiscere. Fanchykai János Ugocsavármegye alispánja és a négy szolgabíró előtt Euzedfalvi János fiai, Gergely, Román és László, Bökényi László fiai Márton és

---

[1]) A mostani *Csepe* helység régi neve, mely a már kipusztult *Ákos* s a maig szereplő *Zoltán* családok ős birtokát képezte; a község nevével együtt változott az említett családok praedicatuma is.

Domokos, az Antal fiai Albert és János ellen bökényi (Bewken) rész jószáguk elfoglalása miatt tiltakoznak.

1405. Tasnád. Lukács váradi kanonok és Antal, István gy.-fejérvári püspöknek Meszecsentuli vicariusa bizonyítványt állítanak ki arról, hogy Sásvári Péter mestert Egresi János, Gergely és György özvegyei, békés egyezség után bizonyos tartozásukra nézve 30 frttal kielégítették.

1405. 2. die festi conceptionis b. Mariae virginis. A leleszi convent Zsigmond királynak Visegrádon 1405. *octavo die festi omnium sanctorum* kelt meghagyására Egresi Lászlót, mert Sásvári Miklós fiai, Péter és Pál földjéről a *kölest* erőszakkal elhordták, a forgolányfalvi nemescket pedig mert 16 sertésöket elhajtották, törvényesen idézi.

»Homo regius«-ok gyanánt kijelöltettek Sásvári Péter, Enzedfalvi László, Andrásfalvi István, Tyvadarfalvi Benedek és Jakab.

1420. Csenger. Vethési Jakab Szathmár vármegye alispánja és a négy szolgabíró Maythes Mihályt, miután Samelházi Miklós fiai János és László ellen indított perében kitüzött határnapon meg nem jelent, föltételesen elmarasztalják.

1423. Sásvár, feria 5. proxima post festum Ceciliae virginis. Fanchykai Lázár (a Domokos fia) Ugocsavármegye alispánja és a négy szolgabíró előtt Péterfalvi Mátyás fia János, másik Mátyás fia Péter egyrészről, Miklós és András a János fiai másrészről, úgy egyeznek meg, hogy Istvánnak Kis-Andrásfalván véletlenségből történt megöletése ügyében letesznek minden további perlekedésről s a dolgot egy Sásváron összeülendő választott bíróság itélete alá bocsátják.

1428. in festo b. Michaelis. A váradi káptalan előtt Sásvári Egyed és Sásvári Miklós a Pál fia, eltiltják Sásvári Pált nevezett Miklósnak atyját jószágainak elidegenítésétől, Vethési Jakabot és Ambrust pedig azoknak bármi szín alatt leendő megvétele vagy elfoglalásától.

1429. Sásvár feria 5. proxima post festum Thomae apostoli. Fanchykai János Ugocsavármegye alispánja és a négy szolgabíró jelentik Zsigmond királynak, hogy *Budán in festo b. Brixi 1429.* kelt meghagyására özv. Andrásfalvi Miklósné László nevü fiának megöletése tárgyában chatóházi Cható András szolgabíró vizsgálatot tartván, kiderült, hogy nevezett László megöletésében Perényi János szölösi kapitánya *Kossa György*, Vethési Jakab batári jobbágya *Alth Mihály* s többek részesek valának.

Batár flandriai telepítvény Ugocsa vármegyében, már a váradi regestrumban említtetik, s úgy látszik még ebben az időben eredeti német lakossága nem pusztult el, jelenleg oroszok lakják. »*Civitas Zerlevs*«, melynek szabadalmai a tatárjárás előtti időkből származnak, ma jelentéktelen mezőváros.

1442. feria 5. proxima post festum resurrectionis Domini. Megyeri László Ugocsavármegye alispánja és a négy szolgabíró előtt Sásvári Ilyés

tiltakozik sásvári Kis Gergely ellen, mivel nevezett a nála zálogban levő szántóföldeket daczára, hogy a váltság összeget neki felajánlotta, vonakodik kezeiből kibocsájtani.

1444. Sásvár feria 5. proxima post festum b. Egidii. Kelcsei Bernemisza János Ugocsavármegye alispánja és a négy szolgabíró előtt Sásvári Román 16 arany forint tartozása fejében 30 holdnyi szántóföldet vall be örökjoggal Sásvári Ilyésnek.

1444. Buda 3-io die festi penthecosten. Egresi János dictus »*Kántor*« mivel Budán időzése alatt pénze elfogyott, a szintén ott tartózkodó Bekényi Páltól 11 aranyforintot vett kölcsön, s levélben kéri atyjafiát Sásvári Ilyést, hogy ezt a pénzt fizessék meg Bekényinek, ha pedig nem tennék, Sásváron lévő négy sessióját adják át neki, a meddig hazatérvén kielégítheti őt.

1444. Tasnád in octavis festi b. Mariae. Albert temesi főesperes, csanádi kanonok és tasnádi vicarius, Sásvári Ilyést, mert Tamás sásvári plebanus, szirmai Veres György, Chakán Ferenczné, Sásvári Román s többek ellen indított perében a kitűzött határnapra meg nem jelent, föltételesen elmarasztalja.

1445. *sub castro Thokay,* octavo die festi pascae domini. Hunyadi János erdélyi vajda s temesi gróf, Kántor Jánost és Sásvári Ilyést a *csehek ellen Tokaj környékén viselt hadjáratban* való részvételtől bizonyos okokból fölmentvén, meghagyja az ugocsai alispánoknak, hogy nevezetteket személyök és javaikban háborgatni ne merészeljék.

1447. Buda. Palóczi László országbíró Sásvári Ilyés és Mikolai György s László között fennforgó pört a felek megegyezésével egy Chabolban összeülendő választott bíróság itélete alá bocsátja. E bíróság tagjai voltak: Cbaholi János, Pazoni Bereczk, Madai Tamás, thatárfalvi Thatár Pál.

Sásvári Ilyést az országbíró előtt Kerepeczi János deák képviselte.

1450. A leleszi konvent jelenti Garai László nádornak, hogy midőn Hunyadi János ország kormányzójának *Pozsonyban in festo omnium sanctorum 1450.* kelt meghagyására Sásvári Miklós mestert Eduárd és Angelo máramarosi ispánok és kamara grófok famulusát s általa rokonait, Kun István és Benedeket, Sásvári Ilyést és a Pál fiát Miklóst, a kormányzó által adományozott sásvári, trirai (?) vámszedés jog birtokába bevezetni akarta volna, Fanchykai Mózes, Sásvári Illyés, István és János úgy s magok mint a Perényi-családbeliek nevében az igtatásnak ellent mondottak.

A »*homo regiusok*« között találjuk: Szirmai Tamást, Gödényházi Pétert, Chepei Egyedet, chamai Mokos Jánost.

A Perényieknek következő leszármazása állítható össze ez oklevélből:

Perényi Imre.

János „magnificus."

István. Miklós.

Perényi Péter comes.

János „egregius." Miklós „egregius."

János.

Jellemző, hogy míg Perényi János az Imre fia mint tárnok mester »egyszerű«; addig Péternek az országbírónak fiai csak »*egregius*«-ok.

1450. A leleszi konvent Palóczi László országbírónak Budán, 2° *festi b. Egidii* kelt meghagyására jelenti V. László királynak, hogy [illegible] Sásvári Ilyés feleségét Ilona asszonyt Mayádi János leányát az [illegible]járól maradt szakácsi és győrteleki jószágba bevezetni akarta Kávási [illegible]os »*homo regius*« közbejöttével, Szakácsi István deák a maga, vala[illegible]t Gerbedi László s több Mayádi családtag nevében az igtatásnak [illegible]tmondott.

1450. A leleszi konvent Palóczi László országbírónak Budán 2-do [illegible] festi b. Gabrielis kelt meghagyására jelenti, hogy miután az általa [illegible]mai Makos János »*homo regius*« közbejöttével megtartott vizsgálatból [illegible]erült, miszerint öszödfalvi Kis Gergely (Ezetfalu), Kun Miklós fiai [illegible]ván és Benedek, öszödfalvi István és Mihály dictus »*Euz*«, valamint [illegible]os és Mátyás dictus »*frank*«, Sásvári Ilyésnek bizonyos sásvári jószá[illegible]t elfoglalva hatalmukban tartják, nevezetteket törvényes határnapra [illegible]irály elé idéztette.

1451. Buda. Palóczi László országbíró Sásvári Ilyés felesége és a [illegible]yádi s Görbedi család tagjai között Szakácsi és Győrtelek közép-szol[illegible]ti jószágok iránti pörben, utóbb nevezetteket makacságban elmarasztalja.

1454. Szilágyi (Zylagi) Kelemen és Lengyel Jakab ugocsavár[illegible]gyei alispánok bírótársaikkal együtt bizonyítják, hogy a Fanchykai [illegible]ezló által megtartott vizsgálatból kiderült, miszerint Sásvári Ilyés a [illegible]bor-nemzetségnek juhait nem tiltotta ki a sásvári nyájból, hanem a [illegible]ázok fizetésére szóllította fel őket. *Sásváron* feria 3° proxima post [illegible]tum sancte trinitatis.

1454. in festo b. Galli confessoris. A váradi káptalan előtt Egresi [illegible]ván 24 arany forintot vett föl Uyhelí Pétertől, kötelezvén magát, hogy [illegible]ek fejében, a rakaszi vámra s Uyhelí Péternek más ügyeire vonatkozó [illegible]nyos királyi leveleket nevezettnek regestrum mellett vissza ad, mit ha [illegible]alasztana, a 24 arany forintot megfizetni tartozik, melynek biztosítá[illegible]a nemcsak sásvári és bodnyai rész jószágát kötötte le, de jogot adott [illegible]heli Péternek, hogy személyének letartóztatása által is elégtételt szerez[illegible]en magának.

1455. Sásvár feria 3-a proxima post festum penthecosten. Zathmáry [illegible]drás (?) és Chamai Egyed ugocsavármegyei alispánok s a négy szolga[illegible]ó, bizonyítványt állítanak ki arról, hogy Sásvári Ilyés és a Zsobor fiak [illegible]zött bizonyos malom végett keletkezett pört, Fanchykai László és István, [illegible]gfalvi János, hetheni Bede András választott bírák miként intézték el.

1458. Budán in festo b. Mariae virginis. Palóczi László országbíró [illegible]t Uyhelÿ Péter, az Egresi Istvántól 24 arany forintban zálogba tar[illegible]t sásvári és bodnyai rész jószágokat, nemkülönben egresi Kánthor [illegible]ván György fiának két egresi és 6 sásvári sessióját, miután Sásvári [illegible]és mint nevezetteknek atyjafia váltságukban a 49 arany forint zálog

összeget letette, a záloglevéllel együtt mondott Sásvári Ilyésnek birtokába bocsátja.

1460. feria 6-a proxima ante dominicam Oculi. Baláze leleszi praepositus előtt Sásvári Miklós maga, nemkülönben Tamás és Imre fiai nevében is, eltiltja Egresi Pál fiát Mihályt és Lászlót, továbbá Egresi Gergelyt és Benedeket Sásvár helység fele részének erőszakos elfoglalása és haszonelvezetétől.

1466. Albert sásvári plébános, Ilona asszony Sásvári Ilyésné, György és Miklós fiai, Kis Gergely özvegye Orsolya, Kerepeczi Benedek, Tóth Pál, Veres Mihály bizonyság-levelet állítanak ki arról, hogy Sásvári Ilyés egy alkalommal halálának közeledését érezvén, előttük élő szóval kijelentett utolsó akarata szerint rokonának Romány Miklósnak 2 darab szántó földet hagyományozott, s egyszersmind bizonyos sessiót, melyet Kopaz Ambrus birtokolt s mely annakelőtte Romány Miklósé volt, minden tartozékaival együtt nevezettnek örökös tulajdonába bocsátotta.

1468. *Patak*, feria 6-a proxima post festum b. Bartholomei. Pálóczi László országbíró meghagyja a leleszi konventnek, hogy Sásvári Miklós ellen, ki Móricz Benedek és Rusa Péter nevü jobbágyaival együtt Sásvári Románnak és Kerepeczi Benedeknek két jobbágy telkét hatalmasan elfoglalta, Salánky János nevü jobbágyát megverte, vizsgálatot tartván, mondott Sásvári Miklóst törvényesen idéztesse.

»*Homo regiusok*«-nak voltak kijelölve: csumai Futamoth János, Gödényházi Fülöp, Cható György, Andrásfalvi Syle stb.

1470. *Sásvár*. Fanchykai Bernát és Diódi Tamás ugocsai alispánok és a négy szolgabíró bizonyítják, hogy sásvári Román Miklós, a thiváry Veres-családbeliektől egy sásvári jobbágytelket, melyen *Harchás Pál* lakott, 1 arany forintért magához váltott.

1470. A leleszi konvent előtt Sásvári Ilyés fia György, Miklós testvére nevében is, miután sásvári Pogán György fiai Fülöp és János őt teljesen kielégítették, az atyjuk által zálogba vetett sásvári, egresi és belnyai részjószágot nevezetteknek birtokába bocsátja.

1470. in festo b. Bartholomei apostoli. A leleszi konvent előtt Sásvári Péter fia Miklós, a maga valamint néhai Sásvári Ilyés özvegye Ilona asszony s ennek leánya nevében is eltiltja nevezett Ilyés fiait Györgyöt és Miklóst, Sásvár jószáguknak elidegenítésétől, Pogán György fiait pedig annak bármi szín alatt leendő birtokba vételétől.

1471. A leleszi konvent ünnepélyes oklevelet állít ki arról, hogy Rozgonyi János országbírónak *Budán in festo epiphaniarum domini* 1471. kelt meghagyására, Dávidházi Lőrinczet és feleségét Erzsébet asszonyt s gyermekeit Benedek, Péter és Margitot, az Egresi Gergely és Pál után maradt két egresi jobbágy hely birtokába Hetheni Péter »homo regius« közbejöttével, ellentmondás nélkül beigtatta. (Vörös selyem zsinóron függő pecsétje elveszett.)

1474. *Béltek*, feria 4-a proxima in dominica Ramispalmarum. Belthewki Sandrin fia Mihály, bizonyos száraz-bereki részjószágot, melyet

sásvári Román Miklós egykor neki zálogba adott, nevezett két fiának Imrének és Miklósnak birtokába bocsátja. (Zöld viaszba nyomott kis gyürü pecséttel.)

1476. *in obsidione castelli Sabáz. feria 3-a proxima ante festum purificationis b. Marie virginis.*

Mátyás király Sásvári Ilyés fiainak Györgynek és Miklósnak sásvári, bodnyai és egresi összes jószágaira nézve, azokat is bele számítva, melyek jogtalanúl Pogán Fülöp, János és Benedek birtokában vannak, uj adományt ad s ugyanezen keletről kiállított más levelében meghagyja a váradi káptalannak, hogy nevezetteket annak birodalmába vezesse be.

»*Homo regius*«-ok gyanánt kijelöltettek: péterfalvi Supán Imre, Chakan Ferencz, szirmai Pázmán Dénes, farkasfalvi Farkas Imre, Zeles János, sásvári Kun István. (Mindkét oklevél papiron, töredezett pecséttel.)

1478. *Lázári*, feria 2-a proxima ante festum b. Barnabae apostoli. Charnavodai György és János azon száraz-berki részjószágot, melyet néhai Sásvári Ilyés még atyjuknak Domokosnak zálogba adott, nevezett Ilyés Miklós fiának a váltságdij elengedése mellett birtokába bocsátják.

1478. *Sásvár*. Heneÿ Benedek Ugocsavármegye alispánja és a négy szolgabiró átirják Fanchykai Bernát alispánnak *1472. feria 3-a post festum Petri et Pauli apostolorum* kiadott oklevelét, melyben, miután öszödfalvi Ghede Márton, Fejes János, Harcsás Pál, Kelemen, Ferencz és István vallomásaiból kiderült, hogy a Sásvár községéhez tartozó kis-szigeten, valamint a *Nádasfoknál*, *Ilyeshalázán* és *Zekevelgén* lévő földeket Zeke Mátyás irtotta ki és Sásvári Ilyés önhatalmúlag foglalta el töle, nevezett földek Zeke Mátyás Anna nevü leányának itéltettek.

1486. A leleszi konvent Mátyás királynak *Budán feria 3-a proxima post festum visitationis b. Mariae virginis 1486.* kelt meghagyása következtében jelenti, hogy a Kölcsei-családbelieket, nevezetesen Bornemissza Jánost, Farkas Mihályt, Mártont és Tamást, Kölcsei Balázst és Lászlót, kik Sarolyáni Benedek és rokonainak, nemkülönben Soldos Balázs és Márthon Péternek szekercsi jószágait hatalmasul elfoglalták s azokra jobbágyokat telepitettek, Mykolai László »*homo regius*« közbejöttével törvényesen idéztette.

1489. A leleszi konvent Báthori István országbirónak *Budán feria 3-a proxima ante festum b. Martini episcopi 1489. kelt* meghagyása következtében jelenti, hogy sarolyáni Márthon Pétert, a szathmármegyei *Thybalek* és *Kenese* biharvármegyei jószágok birodalmába erdödi Nagy Ferencz »homo regius« közbejöttével bevezette.

1495. *Sásvár*, feria 5-a proxima post festum decollationis b. Joannis B. Fanchykai Lázár Ugocsavármegye alispánja és bíró társai bizonyítványt állitanak ki arról, hogy Vethési László fia Ambrus, Egresi György István fiának nála zálogban levő 6 jobbágy helyét, miután a váltságösszeget érettük felvette, nevezettnek birtokába bocsátotta.

A kolosmonostori konvent előtt Almási György és Tamás, Sásvári György és Miklós, az általuk vagy ellenük egy év leforgása alatt kezdett

minden néven nevezendő pörös ügyeikben egymást kölcsönösen, valamint több szathmári és ugocsai nemest törvényes meghatalmazottjaiknak vallanak.

Előfordúlnak e névsorban: Dobai György, Kewresi Zsigmond, Sarmasághi János, Daróczi Márton, Solmosi László, péterfalvi Supán Gergely, Fanchykai Bernát, Ujheli György, László és Egyed, Irényi István, Bewkeni Miklós, Szyrmai Mátyás, forgolyáni Thorma György, Mayádi István és György, Sásvári János és Albert diák, szyrmai Mykola András stb.

1498. *Sásvár*, in festo transfigurationis domini. Öszödfalvi Gelde Márton, sásvári Pogán Fülöp, Szirmai Mátyás és Bernát deák, mint választott bírák, a Sásvári, Pogány és Perényi család tagjai között fenforgó pörös ügyekben intézkednek.

1503. *Tasnád* feria 3-a ante dominicam Oculi. Batzán Máthtasnádi vicarius, miután a Sásvári Jánossal való makacs perlekedés következtében *excommunicált* Sásvári György az egyházi átok alól fölmentetett, meghagyja a sásvári plébánusnak, hogy a beszüntetett nyilvános istentiszteletet folytassa, az oltári szentséget szolgáltassa ki, a halottakat egyházi szertartással temesse stb.

1509. *Sásvár*, feria 3-a post festum Gerardi episcopi. Thivadarfalvi Veres György Ugocsavármegye alispánja és bíró társai bizonyítják, hogy Sásvári János, a Pogán Miklós elleni pőr folyamán részére megítélt esküt a szokott módon letette.

1514. *Sásvár, feria 3-a proxima post festum b. Philippi et Jacobi Apostolorum.*

Péterfalvi Nagy Albert Ugocsavármegye alispánja és bíró társai bizonyítják, hogy megjelenvén előttük sásvári Egresy Lászlónak Pál fia atyjáról maradt összes javait testvéreinek Egresy Ferenczi és Györgynek örökbe vallotta.

A négy szolgabíró pecsétje meglehetős ép állapotban maradt meg ezen az oklevélen.

Igen hosszúra terjedne ismertetésem, ha az okleveleknek kivonatolását a mohácsi vészen túl is folytatnám, bár azok helyyel-közzel igen érdekesek s Ugocsavármegye monographusa egyáltalában nem nélkülözhetné őket. A XVI-ik század végéig még legnagyobb részben a Sásvári és Egresi családok birtokviszonyai, egymásközötti perlekedésük, a fiu-ág kihaltával a leány-ági utódai gyakori osztozkodása, egyezségek stb. nyujtanak tárgyat az okleveleknek, de más a Lipcsey, Ovári, Szeőke, Sarolyáni, Márthon, Kölcse, Kende stb. nemzetségek neveivel is gyakran találkozunk azokban. Néhány adat a Wesselényi összeesküvésre, illetőleg a zendülésre vonatkozik, de különösen érdekes még 1611-ből a Szathmárvármegye szolgabirái által eszközölt tanukihallgatás a hajduk lázadását illetőleg, mikor Nagy-Idai István is mint tanu szerepel.

A Nagy-Idai eredetileg Nagy-Idai Kulcsár család ős, a gyűjteményben lévő eredeti annalis levél tanusága szerint, örö

Bethlen Istvánnak kulcsárja volt Huszt várában s Gábor fejedelem által 1627. április 14-én emeltetett nemességre, de a család már annak előtte is nemes volt, bárha az annalis levélben nem is létezik erről említés. Mihály később udvarbíró lett Huszton s mind a Bethlen, mind a Rákócziaktól jelentékeny adományokban részesülvén, családját fölemelte s a Nagy-Idaiakat rövid idő múlva Máramarosvármegye legelőkelőbb nemesei között találjuk. A Kölcsey, Pogány, Sztojka, Lipchey családokba házasodva, igen megvagyonosodnak s jószágaik a szomszédos Ugocsavármegyébe is kiterjedvén, a család egyik ágazata itt, Verbőczön telepedett meg.

A gyűjteménynek a XVIII-ik századra vonatkozó oklevelei közül, néhány darab a Rákóczy-korszak ismeretéhez szolgáltat becses adalékokat. — Nagy-Idai Ferencz a fejedelemnek főkonyhamestere volt s fenmaradt egy pár érdekes levele atyjához.

A család a Bethlenekkel való százados összeköttetést szakadatlanúl fenntartotta; de mióta a huszti kulcsár Gábor fejedelem kegyelméből az ország kiváltságosainak sorába lépett, nagyot fordúlt a világ; az annalis szerző utódjai vagyonos gazdag emberek lettek mindannyian, míg a Bethlenek közül nem egy, örökös pénzzavarban szenvedett, sőt a mindennapi élet szükségeivel küzdött.

Különösen gróf Bethlen József Máramarosvármegye főispánja látott egy időben szomorú napokat. »*Most már annyira jutottam* — írja Szigetről 1740. julius 18-án Nagy-Idai Istvánnak — *hogy bizony a mindennapi szánkba való kenyér vételre is nincsen költségem, csak most Krisztina napjára is,*[1]) *nem tudom mivel veszek kenyeret*« s kéri őt, hogy mint régi, bizodalmas gyermekkori barátjának legalább 100 frtot kölcsönözzön. — Nagy-Idai teljesítette kérését, de a kölcsönzött pénzzel a főispán egész életében adóssa maradt s özvegye még 1743-ban is várakozásra kéri őt, midőn egyszersmind férjének *október 20-án* történendő végtiszteségére is meghivja.

Missilis levelek aránylag csekély számban maradtak fenn, de néhány közülök igen érdekes és korjellemző s általában el lehet mondani, hogy e gyűjtemény úgy a köz, mint a magán és szűkebbkörű családi élet sokféle viszonyaira, a törvénykezés s igazságszolgáltatás menetére, a különböző társadalmak életmódja, szokásai, gondolkozására nézve becses adalékokat szolgáltat, s az átvizsgálására fordított csekély fáradságot bőkezűen jutalmazza.

Dr. Komáromy András.

[1]) Felesége b. Kemény Krisztina.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Magyar elemek az oláh nyelvben. Irta Alexics György. Külön lenyomat a magyar Nyelvőrből. A Magy. Tud. Akadémiától Sámuel-díjjal jutalmazott munka. Budapest, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája. 1888. Ára 80 kr. Nagy 8-ad rét, 137 lap.

Amennyiben általán véve az emberi szellem nyilatkozatai a történelem tárgyai, annyiban minden nyelv egy-egy historiai nagy emlék, sőt a historiai emlékek legnagyobbjai közzé való. Különösen pedig a nyelvek vendég szavai, azaz más nyelvekből azokba beléjutott idegen szavaik, felette nagy jelentőségüek, mert valóságos történet-beszéllők.

Az oláh nyelvnek vendég szavairól többen írtak már. Alexics elő is számlálja a főbbeket, úgymint *Miklosich Ferenczet* (Die slavischen Elemente im Rumunischen;) *Rösler Robertet* (Die griechischen und türkischen Bestandtheile in Romänischen): *Hunfalvy Pált* (A rumuny nyelv című nagy értekezésében, a melyben a magyar szókat mutatja fel a rumuny nyelvben); de különösen *Cihac*-ot, ki egy vastag kötetben a dako-rumun nyelvnek szláv, magyar, új-görög, török és albán szavait adja elő (Dictionaire d'Étymologie Daco-Romane. Élémens slaves, magyars, grecs-modernes, turcs et albanais.)

A rumun történeti iskola, mely váltig az oláh nyelvnek és népnek tiszta rómaiságát egyedűl idvezitő dogmának tartja és hirdeti, természetesen haragszik mindnyájára, de különösen szidja Cihac-ot, hogy rumun létire az oláh nyelvnek külső történetét meri a világ elé kitárni, s nem átallja kimondani, hogy a nevezett nyelvnek $^2/_5$ része szláv, $^1/_5$ része görög és török, $^1/_6$ része magyar és albán, s csak $^1/_5$ része latin. »*Maniu*, a bukuresti akadémia 1883. évbeli Annaleseiben odahelyezi Cihacot az oláh nyelv latinságának ellenségei közzé, egy Hunfalvy, Rösler, Réthy, Sulzer, Miklosich stb. mellé. Végtelen a fájdalma, a melyet Cihac műve olvasásakor érzett: fáj neki, hogy azaz ember oláh, a kit az oláhok keblökön neveltek és tápláltak, s mégis kezet fog Hunfalvyval, s ki dicsőséget keres abban, hogy meghamisítsa az oláhok történe-

t. Méltó tanítványa is neki Cihac, mondja Maniu.« Ezt írja exics munkájának 4-dik lapján.

A »Századok« olvasói tudják talán, hogy nemcsak az oláh k, hanem a magyar írók is szidják Hunfalvyt. Ezek azt vetik mire, hogy meghamisítja a magyarok történeteit, mert megmuja, hogy a hunok nemzetiségéről nem tudunk, nem tudhatunk mit, s hogy a magyarok oly kevessé származhattak a hunoktól, a magyarok előtt 300—400 száz évvel előbb tűntek le a történelem színpadjáról, mint például a Bodrog folyó nem származik a Tiszából. Az oláh írók pedig azt vetik a szemire, hogy m hiszi az Anonymus elbeszélését, mely szerint Gelou, Glad, en-Marót oláh fejedelmek valának, midőn a magyarok ide érkeztek. Az Anonymus nem ismeri sem Arnulf császárt, sem a morva edelmet Szvatopluk ot, sem a hatalmas bolgár uralkodót, Simeont; tát nem ismeri a magyar megszállás korának kiváló történeti mélyeit; viszont ag az Anonymus személyeit nem ismerik azon rnak se byzantinus vagy görög se nyugati vagy latin írói. nfalvy megmutatja, hogy az Anonymus IV. Bélának notariusa én, könyvét V. István, IV. Béla fiának vagy III. Kún László, Béla unokájának uralkodása idejében írta meg. Azért dicsőíti nyira a kúnokat. Általában az Anonymus a XIII. századnak adalmi és birtoki viszonyait a IX. század végébe, Árpád rába, helyezi.

Az oláh történet-írók, talán kivétel nélkül, azt tanítják, hogy oláhok Trajanus idejétől fogva birják Erdélyországot, a mit en és csakis az Anonymus elbeszélésével bizonyítanak. S hogy való történelem hézagait kitöltsék, azaz, hogy a mit a történea nem tud, ők mondhassák el: nagy latin míveltséget, kifejlett yházi hierarchiát, latin irodalmat költenek, s büszkék a költeyökre. Hunfalvy elakarná fogadni a szép költeményt, ha megyezne a magyar és az oláh nyelvek tanúbizonyságával. Meg van yanis győződve, hogy a nyelvek nem tudnak hazudni, s nem latkozhatnak: ellenben a krónika-írók nagyon könnyen csaknak, s nem egyszer, akarva nem-akarva hazudnak is.

Elfogadva az oláh írók állításait, hogy az oláhok Trajanus rmatosainak közvetetlen és szakadatlan utódjaik, s elfogadva, gy ezen »dák-románok« latin irodalommal, latin míveltséggel ak: annak okvetetlenül látható nyomai volnának a magyar elvben. De mit mutat a magyar nyelv? Pozsonytól és Sopront ól dve egész a Székelység és Csángóság legkeletiebb határáig yanazon szláv vendégszókat mutatja mind a közbeszédben, mind irodalomban. Tehát a magyarság mind a Királyhágón inneu, nd túl csak szláv népségre talált, mikor ide érkezett. Mert ha Királyhágón túl oláh vagy rumun népségre, még pedig latin

míveltségü népségre talált volna: az erdélyi magyar nyelvben, különösen a székely-magyar nyelv irodalmában is nem találná ugyanazon szláv szókat, melyeket a szorosan vett magyarországi magyar nyelv felmutat, hanem latin szókat. A magyar nyelv tanubizonysága tehát megczáfolja az oláh írók költeményét.

S ezt maga az oláh nyelv tanúsága is megczáfolja. Az oláh nyelvbeli magyar vendég szókat az egész oláh irodalom mutatja fel. Ezek a magyar vendégszók tehát azt bizonyítják, hogy az oláh irodalom Erdélyben, magyarok között, keletkezett s Erdélyből terjedett a többi oláhságra. Az oláh nyelvnek eme tanúbizonyságát a történelem hallgatása sem ronthatná le, habár a XVI. századbeli és utóbbi történeteket Erdélyben éji homály fedné. De nem fedi azokat homály; ismeretesek. Tudjuk, hogy erdélyi protestánsok iratták és nyomatták az első oláh könyveket; tudjuk, hogy erdélyi fejedelmek, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György szerezték az első oláh nyomdát, (cziríl betükkel) az oláh könyvek nyomatására; hogy azok fordittatták az Új-Testamentet is oláh nyelvre. Tudjuk, hogy az erdélyi fejedelemség megszünte után az Unio folytatta a rumun klerus oktatását.

A mit a nyelv és irodalom bizonyít, azt az erdélyi incolatus is hirdeti; azt hirdeti az összes tudva lévő historia; azt hirdetik kiváltképpen az oláhok egyházi viszonyai és liturgiája. Az Anonymus-féle oláh uralkodókról 1746-ig, a mikor »Schwandtner« gyüjteményében először jelent meg a »Belae regis Notarius,« nem tudott senki semmit. Csak 1746 után keletkezett az a hit az oláhok közt, hogy ők Erdélynek birtokosai voltak, s hogy azért a később bejött magyarok és németek bitorlók, mert elnyomták az oláhokat. Itt, eme hiedelemben találkoznak az oláhok a székelyekkel. Ezek magokat a hunok utódjainak, azok meg magokat a rómaiak utódjainak adják ki. Vajjon békésen egymás mellett laktak-e volna azon időben, mikor rablásból élt a vitéz nép? Már Hunfalvy nem tud semmit olyan csatákról, melyeket az oláhok az erdélyi hunokkal vivtak volna; sőt annyira megyen, hogy mind a székelyek mind az oláhok »erdélyi« eredetét a mesék országába utasítja. Ezért haragszanak Hunfalvyra egy lélekkel a székelyek úgy mint az oláhok, s kiabálva kérdik: hát honnan valók vagyunk? Hunfalvy könyvekkel és értekezésekkel mutatta meg, s fogja még bővebben megmutatni, ha élend, hogy a székelyek innen Magyarországból telepittettek Erdélynek keleti végére a besenyők és kúnok ellen; az oláhok pedig a balkáni tartományokból költöztek be lassankint a mai Romániába, Erdélybe, Bukovinába stb.

Azért említem meg itt ezeket, mert a nyelvekbeli vendégszók nagy jelentőségét világosnál világosabbá teszik. Csudálkozni lehet p. o. hogy Sz. Istvántól fogva Kálmán királyig, a mely id-

lefolytában, azaz egész XI. században, a legendák és krónikák sokszor beszéllenek a besenyők és kúnok elleni háborúkról, az erdélyi székelyek soha sem mutatják magokat, pedig azok természet szerint, a magyar királyok segédjei lettek volna okvetlenül. Lám, ezen idő alatt tudnak a legendák és krónikák nyugati székelyekről, Mosony és Pozsony megyékben. Tehát a XI. században a magyar birodalom nyugati végén valának székeliek (székelyek); keleti végén pedig *nem* valának még. Csudálkozni lehet, hogy a XI. század folytában sok harcz és viszály támadván a keresztyén hit miatt, az oláhok, kik az oláh történelmi hiedelem szerint Erdélyben latin miveltséggel és keresztyén hierarchiával birtak volna, soha sem mutatják magokat, pedig ők, természet szerint a hitbuzgó királyok, Szt. István és Sz. László segédjei lettek volna okvetlenül. Mert akkor a schisma nem fakasztott még gyülölséget a nyugati és keleti egyházak között. Lám, ezen idő alatt tudnak a legendák és krónikák cseh, német, olasz hittérítőkről: de román vagy oláh hittérítőkről nem tudnak semmit. Tehát a XI. században keresztyén oláhok, még pedig latin miveltségű és egyházi hierarchiával bíró oláhok még nem valának Erdélyben. Mind ezt a magyar nyelvbeli és az oláh nyelvbeli vendégszók hirdetik úgy az erdélyi székelyekről, mint az erdélyi oláhokról. A nyelvbeli vendégszók jelentőségét tudván, bizonyosan nagy érdekkel fogadja a magyar történelmi tudomány is Alexics Györgynek müvét, melynek czime: *Magyar elemek az oláh nyelvben.*

Alexicsnek az az előnye van mások előtt, hogy benne született az oláhnyelvben, tehát tökéletesen érti a népnyelvet is, holott p. o. én csak az irodalmi nyelvet értem, vagy tréfásan, de igazán mondva, csak a szemem tud oláhúl, nem a fülem. Azután Alexics az oláh nyelvemlékeket is jobban átkutatta, mint ismét p. o. én. Végre utazgatott is az oláhnyelvű vidékeken, a mit nagyobb haszonnal tehet, mint p. o. én tehetném, ha utazgatnék is ilyen vidékeken. Nagy előnyénél fogva tehát ezt írhatja a 6. lapon: »Az a vidék, a melynek beszédje leginkább át meg át van szőve magyar szavakkal. Máramarostól egész Aradig húzódik le. Azon a hosszú csikon, mely átfutja Máramaros, Szatmár, Bihar, Békés, Csanád és Arad megyéket, azután a régi Zarándot, Hunyadot és szomszédos részeit, a mihez hozzá kell adnom az erdélyi Mezőséget s egy jó darabot a Bánátból, találunk olyan magyar szavakra, melyekről a többi oláh nép nem tud semmit.« Tehát Alexics helyesen különbözteti meg a vidékbeli vendég szókat, az egész nyelvben honossá vált vendégszóktól. Ezek igazán nemzeti, azok csak vidéki jelentőségűek. Ilyenek meg, melyeket példa gyanánt a bukovinai oláh nyelvből hoz fel Alexics az 5. lapon: Tata a

plecatu cu noterulu si cu fersterulu la amstag« (németül: mein Vater ging mit den Notär und dem Förster zum Gericht [Amtstag]), vagy »fiulu mieu e acumu iu dritte realsiule, ci dein naturwissenschaftu are tiaignisu cam reu« (németül: mein Sohn ist jetzt in der dritten Realschule, aber er hat aus der Naturwissenschaft ein schlechtes Zeugnisz) inkább csak curiosumok, milyeneket a sárosiak beszédéből hozogatának fel egyszer, a melyben szláv, német, magyar szók összekeveredtek.

Nagyobb figyelemre méltó az, mit Alexics hasonlóképen a 6. lapon mond.

»A moldvai nyelvet illetőleg vezetőm és hiteles tanúm *Jerney János* (Keleti utazás) volt, a ki a moldvai oláh nyelvnek magyar elemeit nagy szorgalommal ugyan, de kevés kritikával írta össze, s így egybevetéseinek jó része nem tarthat számot reá, hogy alaposnak tekintsük. E tekintetben meghallgattam P. *Gegő Elek* (a moldvai magyar telepekről) írt kisebb szabású művének észrevételeit is. E két munka s *magam vizsgálódásai alapján kimondhatni, hogy a moldvai oláh nyelv aránylag több magyar elemet tartalmaz, mint a romániai vagy az erdélyi.*

Nagyon jól megfejti ezt a jelenséget is a történelem. Tudva lévén, hogy honnan milyen állapotban származtak az oláhok Dunán innenre; a földrajzi tért is tudjuk, a melyen a magyar és oláh nyelvek találkoztak. Természet szerint legelőbb találkoztak Havaselföldön és Moldovában, melyeket a byzanti írók οὐγκροβλαχία = Ungrovlahia és μολδοβλαχία = Moldovlachia neveken neveznek vala;[1]) azután délnyugati Magyarországon és Erdélyben. Különösen Moldva-ország, a Moldovlachia, a

[1]) Nem régen jelent meg: Romano-Catholici per Moldaviam episcopatus et rei Romano-Catholicae res gestae, Schmidt Vilmostól »Hungarica regia scientiarum Academia patrocinante,« Budapest. 1887. Schmidt avval dicsekszik, hogy sok időt forditott a munka készitésére, s számtalan oklevelet, könyvet stb. forgatott, jegyzett ki. Azért csudálkozom, hogy ő, ki annyi oklevelet olvasott, az oláh *cinut* (czinut) szót a 33. lapnak 1. jegyzetében a latin *centum*-tól származtatja, mert lehetetlen föltennem, hogy legalább annyira mint én, ne értse az oláh nyelvet. »*Cinutus* a »centum« totidem villas complectentem denotabat districtum, et hac significatione medii germanis aevi (confer Zent — Zentgraf) similiter notum erat.« Nagyon különös dolog ez! Az oláh nyelv nem ismeri a *centum* latin szót, helyette a szláv *suta* szót (= 100) fogadta el mind a dako-román mind a makedó-román nyelvjárásban. Az oláh *cinut*-nak a magyar középkori latin diplomás nyelvbeli *tenutum*-nak az utánozása, mely területet, földbirtok-részt jelent. A latin *tenere*, az olasz *tenere* szót az oláh így ejti *ciné* (czine), tehát a *tenutum*-ot így: *Cinut* (czinut.)

magyar és oláh szellemi világban nagy jelentőségű. Midőn a kúnok hatalma ott hanyatló félben vala, Erdélyből mind szászok mind magyarok költöztek a néptelen országba. »Ma is fenn vannak, úgy ír Schmidt az előbbi jegyzetben megnevezett könyvében, ma is fen vannak az egyházakban, a sirköveken, a nyilvános emlékeken számtalan nyomai annak, hogy mind szászok, mind magyarok és székelyek a szomszéd Erdélyből származtak ide, az utóbbiak a falvakat, az előbbiek (szászok) a városokat töltvén be.« [1]) Sőt azt lehet mondani, hogy a moldvai városok legtöbbjének a szászok valának első alapitói. Tudjuk, hogy Huss tanitványai, Lengyelországon keresztül, nagy számmal kerestek és találtak menedéket Moldva-országban; s Schmidt tanúsága szerint, »a szászok és magyarok kik gazdag kereskedőik, mesteremberek és művészeik által a tartomány városaiban előkelők valának, a »veszedelmes hit-ujitásokat« megkedvelék [2]). Moldvában, Tatros városában »megvégeztetett Németi György, Hensel Imre fiának keze miatt, Ur születtének ezernégyszázhatvanhatod esztendejében« a megmaradt első nagy magyar nyelvemlék, a négy evangeliomnak magyar fordítása. Ezt a huszitáknak köszönjük.

S ebből a huszita korból valók az oláh nyelvnek két nevezetes szava, a *hitlen, viklen* és a *mentui, mentuitor*. Az 1580—1581-ben kinyomtatott legrégibb oláh miatyánkban e mondatok: »És ne vígy minket a kísértetbe, hanem szabadíts meg a gonosztól« így van fordítva: »Si nu ne duče in napaste, če ne izbavešte pre noi de *hitlenul*.« Itt rossz, gonosz a »hitlen« szóval van kifejezve, melyhez az oláh artikulus *ul* járult. Stroiči Lukács, moldovai logofet (kanczellár) 1593-ban fordítván a miatyánkot, így mondja: Si nu aduče pre noi in ispise, če ne *mentuiaste* de *fitlanul*. Ebben a »szabadits meg« kifejezés a *mentui* = menteni igének imperativusával »mentuiaste«, s az előbbi fordításbeli »hitlen« »fitlan« által van visszaadva, melyhez hasonlóképen az artikulus *ul* járult hozzá. A Huss tanítása szerint, a *hit* üdvözít, nem külső, egyházias cselekedetek. A *hitlen* tehát nem üdvözül; az rossz, gonosz. S a még alakúló oláh nyelv a magyar *hitlen* szót a rossz, gonosz jelentésben fogadta el, a *h*-t *f*-vé, azután *v*-vé, a *t*-t pedig *k*-vá változtatván, a nyelvnek saját szokása szerint. Már egy

[1]) Schmidt Vilmos, Romano-Catholici per Moldaviam episcopatus 28. lapon.

[2]) Praeter Hussitas namque, novos in terram advenas, et Saxones et Hungari, qui mercatorum et artificum opificumque opulentorum auctoritate non parum in provinciae valebant urbibus, exortis in Bohemia *perversis fidei novationibus* favebant.

Schmidt id. könyvének 43. lapján.

1715-ben megjelent miatyánkban, a két mondat így van adva: Si nu duce pre no la ispitire, tze ne *mentueste* pre noi de *viclianoi* (eredeti helyesírás). Ime az első forditásbeli *hitlen* itt már *viklen*nek van irva; az *en*-et a hangsuly változtatja *ean ian*-ra. Ezen *viklen* szó uralkodik most az egész dako-román nyelvben; *viklesug* = gonószság, gazság.

A nyelvek különösségei közé tartozik, hogy p. o. a magyar a szláv »szabaditani« szót alkalmazza, a hol az utánozó oláh az eredeti magyar *menteni* igét veszi be. Mind a kettőnek történeti oka van. A régi magyarban *ur* és *őr* szabadot, de egy hasonhangú *ör* szolgát is jelentett volt. Talán ezen hasonló hangúság miatt a nyelv-szokás a szláv »szabad« és *szolga* szókat fogadta be. Szokásos lévén a *szabad* = liber szó, ettől könnyen és magyarosan alakultak a *szabadúl* = liberatur és *szabadít* = *liberat* kifejezések.

Az oláh nyelv a latin *servare*, *servatore* szókat már az *ünnepelni*, *ünnep* fogalmainak kifejezésére alkalmazta volt, midőn a magyar husszitákkal érintkezésbe jutott. A *serbá* tesz vala neki ünnepelni; a *serbatóre* (serbatoare) tesz vala neki: ünnep. Ezt a *serbá*, *serbatóre*-t tehát nem alkalmazhatta többé az üdvözíteni, üdvözítő fogalmak kifejezésére: tehát a magyarból vette be a *menteni* szót mentui alakban a szabaditani fogalom kifejezésére, s az ebből oláhosan alakult *mentuitóre* (mentuitoare) szót a szabadító, üdvözítő fogaloméra. A nyelvekbeli vendégszók az illető nyelvnek vagy népnek nemcsak külső, hanem belső történeteit is elbeszélik.

Még egy más tünemény ötlik itt fel. A moldvai városok lakosai, legalább »művészeteket és mesterségeket űző« lakosaik, a XV. században bizonyosan leginkább németek valának. S íme az oláh nyelv nem német, hanem magyar szókat fogadott be. Minek lehet vagy kell azt tulajdonítani? Kettőnek, gondolom, tulajdonithatni. Először annak, hogy a magyar nyelvű lakosság, mely a falvakban lakik, tehát a földmiveléssel foglalkozik vala, aránylag számosabb volt, mint a városokbeli német (szász) lakosság. A földmívelő nép kedviért pedig a cseh hitváltozásnak tanait magyarra kellett forditani. A városi német lakosság már azért is, hogy a katholikus hitnél fogva egy vala a falusi magyar lakossággal, ehhez szítván s vele együtt élvén, a magyar nyelvet úgy érti vala, mint p. o. legtöbb brassai német lakos a magyart értette 1848 előtt és után. Most a Husz tanaihoz ragaszkodván ő is, még jobban megmagyarosodék, minthogy a Husz tanait Moldvaországban alkalmasint csak magyar nyelven, és nem német nyelven is hirdetik vala. S ez lőn a másik ok, miért kerültek csak magyar, s nem német szók a moldvai oláh nyelvbe. A moldvai városok német lakosságának magyarosodását hirdeti »Németi György,

Heusel Emre fija« is, a ki a négy evangeliomot, legalább a János evangeliomát 1466-ban »megvégeztette«. S a mely ok a huszita korban, az folytatá a német reformatio idejében is a moldvai városok magyarosodását. Arról, hogy a huszitaság Erdélyben is magyarosított volna, nincs tudásunk: de hogy a német és helvét reformatió Kolosvárt, Nagy-Enyedet, Tordát, Toroczkót stb. megmagyarosította, bizonyosnál bizonyosabb.

Nagyon messze elvezetnének a magyar szók az oláh nyelvben, arra késztetvén, hogy belémélyedjek a moldvai egyházi történetekbe, melyek a hitvallások és nemzetiségek tusájában állanak, s megmutatják, hogy előbb a katholikusság általában, azután pedig az olasz papság fojtotta el, a moldvai magyarságot: de vissza kell térni, a honnan kiindultam. Ismétlem tehát, hogy a vendég szók nagy jelentőségüek minden nyelvben, s hogy Alexics könyve a magyar historikust is kell, hogy érdekelje.

Én két szót emeltem ki, a melyen a vendégszók történelmi tanúságát felmutattam, a *hitlen* és *mentui* (= menteni) szókat. Természetesen, Alexics is tárgyalja ezeket, föl-fölhozván azon különösségeket, melyekkel a rumun philologusok 1878 óta (a mikor én azt irtam, a mit itt ismételtem) azoknak latinságát akarják megerősíteni. A *viklen* szónak, mely a *hitlen, fitlen*-ből változott szzá, a *biclenis* szóból származtatják, mely »két részre hajlást jelentene« s azért tehetne gonoszt is. Csak az a baj, hogy ilyen latin szó nincsen. Azért Hašdeu azt az ószláv *xitr*-ből valónak állítja, de nem mondja meg, hogy lett abból hitlen, fitlen, viklen. A magyar olvasó is csudálkozik, hogy *tl*-ből *kl* lesz az oláh nyelvben: megmondjuk tehát neki, hogy a *Bethlen* helynevet is *Beklen*nek, *Beklian*-nak ejtik az erdélyi oláhok.

Még különösebben járnak a rumun philologusok a *mentui* = menteni szóval. »Noha Hunfalvy (Ny. Közl. XIV. 435) és Cihac (dict. II. 515) világosan reá mutattak magyar származására, — igy ir Alexics — a latin eredet védői a legutóbbi időkig a latin »manu-tueor« sarjadékának erősitették. A mint azonban ez állitásnak tarthatatlansága napfényre derült, a latinoskodók vezére, Hašdeu, egy újabb etymologiát fedeze föl, s ezt a latin *mantum*-ban = köpönyeg, vélte feltalálhatni, a melyből épp úgy támadt volna *mentuesk* = menekűlők, mint a latin *excappare*-ból lett *skapat*« stb. — Amde ezen *skapat* szóban az *s* hang a latin *ex*-nek kifejezője, s az jelenti a »*ki*«-(szabadúlást) stb. A *mantum*-ból képzett (nem képzelt) *mentuire* nem jelentene *ki*takarni, hanem inkább *be*takarni félét; tehát átvitt értelemben is nem jelentene: megszabaditani, hanem: megfogni. Alexis azonkivül megmutatja, hogy a *mantum* szó spanyol eredetű, mely a latinban kevésbbé volt elterjedve, s a melyet az oláh nyelv nem ismer.

Én 1878-ban a »Rumun nyelv« czimű munkámban (Nyelvtudományi Közlemények XIV. kötetében csak 130 magyar szó, származékaikat nem számitván, soroltam elő az oláh közönséges könyvekből, s Pontbriant szótárából, melyet az oláh kormány az iskoláknak ajánlott. Alexics 1013 magyar szót talál az oláh nyelvben, de megkülönbözteti azokat, melyek csak a régi könyvekben fordúlnak elő s azokat is, melyek úgynevezett »tájszók«, tehát a megnevezett vidékeken sem honosodtak meg. Azonban sokat hoz fel az irodalmi nyelvből is, a miket én nem tudtam. Az egyes szókból némelyeket felhoznom, szükségtelen: a mondottakból is eléggé kitetszik, hogy a magyar vendégszók az oláh nyelvben nagy történelmi jelentőségűek. Alexics György könyve tehát, a mely legnagyobb szorgalommal gyüjti és értelmezi azokat a szókat, nemcsak a nyelvészek, hanem különösen a magyar historikusok figyelmére is nagyon érdemes.

Hunfalvy Pál.

Történelmi tanúlmányok. Irta *Grosschmid* Gábor. Zombor. 1888. 8° 129 l.

Bács-Bodrogvármegyében alig pár évvel ezelőtt alakúlt egy kisded tudományos kör, a mely saját kebelében nemes buzgalommal iparkodik czélját valósítani. E czél pedig nem kisebb, mint a vármegye nagyon is homályos múltjára némi fényt deríteni, a kétes történelmi kérdéseket tisztázni, s a majdan megirandó monographiához az anyagot összehordani. Ezen fáradozik a Bács-Bodrogvármegyei Tört. Társúlat, melynek titkára Grosschmid Gábor, volt törvényszéki bíró, maga is tehetségéhez képest hozzájárúlni kiván fentebbi czímű művével a vármegyei és közvetve a hazai történelem előbbreviteléhez.

Szerzőnk »Tanúlmányai« az előttünk fekvő érdekes füzetben a magyarországi gyarmatosítások és telepítések történetére vonatkoznak, mit az író a műve közelebbi czíme gyanánt adott »Magyarhon népesítésének áttekintése, figyelemmel Bács-Bodrogvármegye történelmére« szavakkal fejez ki. A tárgy minden esetre fontos, s a kútfők teljes kimerítésével Grosschmid művénél nagyobb könyvet is lehetne írni. A vidéki író azonban, aki nyomtatott forrásoknak is csak egy szűk körére van utalva, nem szabhat maga elé oly czélokat, melyek egy egészen nagyszabású mű megalkotására vezethetnének.

S ezen álláspontot tartva szem előtt, Grosschmid kisded dolgozatát mégis hasznos és értékes irodalmi productumnak kell tartanunk, mert a magyarországi összes telepítések történetét eddig senki meg nem irta. E vázlat tehát, eltekintve azon kivál-

nyereségtől, mely abból a Bácskaság lokális történelmére háramlik, minden esetre így is figyelmet érdemel, s méltó arra, hogy tartalmilag e helyen is — bár röviden — ismertetve legyen.

Szerző tanúlmányát tíz fejezetre osztotta. Az első és bevezető fejezetben a magyarok beköltözése előtti telepedésekről szól. Ezek tulajdonkép nem tartoznak Magyarország területének népesedésére, mert e föld csak őseink beköltözése után lett magyar föld; de minthogy az ide települt népek egy része utóbb magyar alattvalóvá lőn, talán mégis helyén volt e beköltözésekről is megemlékezni.

A következő négy fejezetben azon települések története adatik elő, a melyek az Árpádok és a vegyes házból származott királyok korában egészen a mohácsi vészig mentek végbe. Itt természetesen a bolgár, besenyő, kun és szerb telepedések (a német, franczia és olasztól eltekintve) viszik a főszerepet. A zsidók és románok beköltözéséről szintén megemlékezik szerzőnk, de a mi ez utóbbira vonatkozik, abból az látszik, hogy az író Hunfalvy Pál ide vonatkozó nagybecsű buvárlatainak eredményét figyelmen kívül hagyta. Hiánya még e fejezeteknek az, hogy a czigányok beköltözéséről, mely tudvalevőleg Zsigmond korában történt, említés sem tétetik.

A dolgozat többi fejezetei jóval sikerültebbek. A XVII. századbeli szerb és a XVIII. századbeli német települések meglehetős alapossággal tárgyaltatnak s főleg Bács vármegye néphullámzása s birtokviszonya van élénken illustrálva. E fejezeteknek a vármegye monographusai minden esetre nagy hasznát veszik.

Végül meg kell emlékeznünk arról is, hogy szerző e művében a hazai városok lajstromát, a szabadalmak kelte és az 1780. 1847. 1857. és 1880. évi népességi adatok szerint sikeresen állította össze. Erre nézve csak két megjegyzésünk van. Első az, hogy szerző nem mondja meg, melyek voltak azok a kir. városok, a melyek már II. Ulászló egyik ismert törvényében beunfoglaltatnak. E törvényt ő úgy látszik nem ismeri. A másik az, hogy a városok élén Szeged, mint legrégibb szabadalommal (1200!) bíró, egészen tévesen szerepel. Szeged igazi szabadalma 1719-ből való, s az 1200. évi privilegiumról a történet semmit sem tud, mert az csak egy újabban hamisnak bizonyult pecsét alapján lett contemplálva.

Dudás Gyula.

Császári királyi hadvezérek és tábornokok életrajzai. (Hadsereg parancs 1888. május 13.) Kiadja a cs. kir. hadi levéltár igazgatósága. *Budapest*, 1888. Pallas-nyomda. 8-r. 102 lap.

Životopisi cesaro-kraljevskih Vojskovodjah i generalah (Zapovied vojni od 13 svibnja 1888.) izdano po ravnateljstvu c. kr. ratnoga arkiva Budapesta, 1888 100 lap, 8-r.

A bécsi hadi levéltár e publicatiója Mária Terézia királynő szobrának leleplezési ünnepélyességei alkalmából, illetőleg az új ezred-elnevezéseket rendelő felségparancs folytán tétetett közzé. Örömmel vettük kezünkbe, azon gondolattal, hogy a hadi levéltár más publicatioihoz hasonló alapos munkával gazdagítja hadi irodalmunkat, de e várakozásunkban csalódtunk. Sajnáljuk, hogy a bécsi hadi levéltár, mely egyike Európa legnagyobb ily intézeteinek, egy ily nagyszabású ünnepély, egy ily történelmileg annyira fontos esemény alkalmából, mely a monarchia különböző népei szorosabb egyesülésének legemlékezetesebb történeteire mutat vissza, elengedőnek találja egy várt fényes és terjedelmes munka helyett egy ily soványka füzetet bocsátani közre, s azt is hivatalosan minden szaktekintély megnevezése nélkül.

Nem foglalkozhatunk a közjogellenes dolgokkal, amik benne foglaltatnak, mert ez nem a mi feladatunk: a Mária Terézia korabeli harczok alatti események elbeszélése közben a magyar csapatok ténykedésének, vagy csak a magyar névnek is gondos kerüléséről, a császári seregek folytonos emlegetéséről, magáról a füzet czíméről stb. stb.

Ezen sajnos mulasztásra találunk mi gyógybalzsamot épen az ő levéltárukban. Hiszen Mária Terézia királynő 1757. jun. 6-án Bécsben kelt levelében azt irja Nádasdy Ferenczneк a kolini csata előtt: »nem kétlem, hogy eme szép alkalommal, midőn az *egész vállalat sikere és az egész monarchia boldogsága legfőkép az ön magatartásától* függ, megkettőztetett buzgósággal és gonddal jár el.« (Az eredeti levél a bécsi állami levéltárban Kriegsacten 180. sz. a. van.)

De ezenfelül is a »vitam et sangvinem« esetét másutt sem felejtették el, hiszen alkotmányosságunk újjáébredése után az 1866-iki kegyelmes királyi leirat egyenesen hivatkozik nemzetünknek Mária Terézia alatt a trón iránt tanúsított s azóta immáron historiai ténynyé vált ragaszkodására.

Szavunk ugyan lett volna már magához a Mária Terézia szobrához, mint valódi történelmi emlékműhöz is. Az a viszony, mely akkor a magyar nemzet és a dicső királyné trónja között fennállott, nem találtatott méltónak itt kifejeztetni. Pedig az a sok

magyar lovas generalis, a ki a hét éves háborúk alatt kitünt, onyára méltóan emelte volna a királynő érczalakjának fényes nyezetét. Vagy a szobor tervezője nem birt már tudomással a sonyi hires napról, mely egyike a monarchia modern története lélekemelőbbjeinek, s akik a művészethez értenek, tudni fogják, y hatásos művészi ensemble-ül kinálkozott volna ez valamely lief számára például a szobor talapzatára.

Itt e füzetnél megint csak azt emlitjük fel, hogy a tizennyolcz ornok között csak két magyar ember életrajzát, *Nádasdy* és *dik*-ét vesszük két, illetőleg másfél oldalon. Hadik berlini sarlása, mely az újkor egyik legvakmerőbb hadi ténye, 6—7 sorn emlittetik. Általában úgy van az egész tartva, hogy aki küben nem ösmerné történetünket, fogalma se volna róla, hogy ria Terézia alatt tulajdonképen mi is harczoltunk néha. Sokkal vebben vannak már megirva *Montecuccoli, Starhemberg Rüdiger, roly lotharingi herczeg, Lajos badeni őrgróf, gróf Starhemberg, evenhüller, Abensberg Traun gróf, Browne, Daun, Liechtenstein zeg, Lacy gróf, Laudon, Clerfayt de Croix gróf, Liechtenstein nos fejedelem, Szász Coburg herczeg* és *Kray Pál báró* életrajzai.

Természetesen mindannyi saját szempontok szerint készült. en *Montecuccoli* életrajzánál azon állitás, hogy nevezett fővezér délyt a lakosság ellenséges indúlata folytán nem tarthatta meg, melyre vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy Montecuccoli dve ellen küldött Erdélybe segédhadakat, mert ő — mint maga — Erdélyt Erdélyen kivül akarta megvédni s a várak őrségeit azért vitték ki az országból, mert a lakosság ellenséges indúlattal viseltetett iránta, hanem egyszerűen a vasvári béke követtében.

A füzet magyar kiadását a németnél is elhibázottaknak tjuk, mert e Budapesten készült kiadás magyarsága oly rosz, hogy sonló aligha található más munkában. *Montecuccoli*nak »gazdag dományáról« értesülvén, megtudjuk, hogy részt vett a »Nürnrgre irányzott menetben,« azután Kaiserslauternnél vérteseit zetvén a »rés ellen, meg is mászta és az ellenséges parancsnokot gta«, amiért azután »tulajdon ezredet kapot,« de hogy ezentúl n lovasaival harczolt, »akik vele voltak,« s hogy végül ő volt aki felismerte, hogy »a győzelemhez a kedély vig katonakedve« tos stb. stb.

Van végül még egy észrevételünk szintén a magyar kiadás en. A tábornokok czimeiben ugyanis mindenütt *fővezérnek* forja a »General Lieutenant«-ot. Nem hihetjük, hogy ezt Bécsben ditották volna annak. Hiszen *Károlyi Árpád*nak, a császári házi állami titkos levéltár levéltárnokának, Budavár 1686-iki viszvételét tárgyazó nagyszabású művét, mely az ő levéltárokból

van írva, bizonyára olvasták s így tudniok kell, hogy a dolog egészen másképen áll.

Igaz ugyan, hogy *Montecuccoli* például a General Lieutenant rangot viselte és fővezér is volt. E mellett azonban igen sok más General Lieutenant volt, aki nem volt fővezér. Tehát a General Lieutenant nem = fővezér. Annyit jelent mint a valóságos generálnak a lieutenantja, vagyis altábornok. Hiba tehát, hogy amidőn az új ezred-elnevezések a magyar hivatalos lapban közzététettek, mindenütt a fővezér szó használtatott a General Lieutenant kifejezés visszaadására.

Engedtessék meg végül nekünk, hogy ez ismertetésünket *Deák Ferenc*nek ama szavaival rekesszük be, a melyekkel ő ezen említett királyi rescriptumra a magyar képviselőház által küldött második feliratban felelt: »Emlékezzünk őseinkről. Áldás poraikra. Ők megmentették a hazát.«

C.

Romano-catholici per Moldaviam episcopatus et rei romano-catholicae res gestae, quas ad optimorum fontium fidem publicam in lucem protulit *Guilielmus Schmidt* .... hungarica regia scientiarum Academia patrocinante. Budapestini, 1887. Typis societatis typographicae »Athenaeum«. 8°. 164 pag.

A könyvben — mint czíme mutatja — a moldovai római catholikus püspökség története van tárgyalva, s Dehm Fidelis colophoni püspök és Moldovában apostoli felügyelő fölszólítására kezdett iratni, midőn *Melchisedek* moldovai görög-keleti püspöknek »A pápaság és az orthodox egyház jelenlegi állása Romániában« czímű, oláh nyelven írt füzetének megjelenése 1883-ban aktuális érdeket kölcsönzött Schmidt munkájának is. Megemlítendőnek tartom e helyen Schmidt nyomán még azt is, hogy Melchisedek támadása a moldovai római catholikus egyház ellen nem áll egyedül. A görög-keleti püspök példája vonzott. *Andrejewicz-Morar Sylvester* bukovinai görög-keleti érsek 1885-ben »Apologie der orthodoxen griechisch-orientalischen Kirche der Bukovina« czímű művével lépett a síkra, kinek azonban támadását mindjárt a munka megjelenése után, Kolakowski Kornél egy csernoviczi, lengyel nyelven szerkesztett folyóirat hasábjain verte vissza diadalommal. Ugyanezért ezen munkára Schmidt nem reflectál, ő csak Melchisedek állításait bírálja, s azok valótlanságát igyekszik kimutatni — s nem minden siker nélkül.

Szerzőnk Moldova történetét a rómaiak alatt, azután a népvándorlás korában körvonalaiban vázolván, a kunok Moldovában letelepedésének megemlítése után a moldovai kun püspökségről

Róbert esztergomi érsek által lett alapitását mondja el, ki tudvalevőleg Theodor domokos-rendi szerzetest állította az új püspökség élére. De a kun püspökség rövid életű volt. A mongol invasio azt is elsöpörte a földszinéről.

1359-ben történik, hogy a máramarosi oláhok Dragossal élükön a kunoktól elhagyott földön, a magyar király hübérurasága alatt egy új fejedelemségnek vetik meg alapját. Ezen Dragos egyik utódának, Laczkónak, tiz évvel később (1369-ben) a *szerethi püspökség* köszöni létrejövetelét, melyet mintegy 30 esztendei fennállása után a *bakói püspökség* váltott fel. Sándor moldovai vajda kényszeritette Sartorius Jánost, Szereth utolsó püspökét arra, hogy a püspökségnek Bakóba való áthelyezését a pápánál kieszközölje. Az áthelyezés IX. Bonifácz beleegyezésével 1401-ben megtörtént, és Sartorius János nyitja meg püspökei sorát, ki után még hét püspököt találunk, bezárván a sort 1497-ben a magyar születésű Tamás »de Zagradino.« E Tamás püspökségének kezdetével összeesik Bakónak a török által való elpusztittatása. A bujdosóvá lett püspök, ki egyházmegyéjét azért meg-meglátogatni nem mulasztá el, egy püspöki látogatása alkalmával orgyilkos kezek által veszett el. Halálával, mondhatni, pásztor nélkül maradt a moldovai catholikus egyház, s csak a Csiksomlyóról Bakóba költözött Ferencz-szerzetesek ápolták a hitet, míg 1598-ban, VIII. Kelemen pápa idejében, száz évig tartó haldoklás után ujra feléledt s Quirini Bernardinussal püspökeinek sorozata ujra elkezdődik.

A XVII-ik században a moldovai catholikus egyház zavaros helviszonyai több izben a szentszék beléavatkozását vonták magok után. Legfontosabb volt ezen esetek között Bandini Marcus marcianopoli érsek küldetése 1646-ban, ki apostoli felügyelőként jelent meg Moldovában, s a szentszékhez küldött jelentéseiben a moldovai catholicismus szomorú képét tárja elénk. »A legtöbb pap faragatlan, tudatlan és erkölcstelen.« Bandini erős kezekkel nyúlt a kóros állapot gyógyitásához, de munkálkodásában a Chmielnicki Bogdán kozák hetman és a lengyelek közt kitört háború akadályozta, mely a hetman megveretésével végződvén, szövetségesének, Lupul moldvai vajdának vajdaságába kerűlt. Ez időtől fogva a lengyel királyok mind több és több befolyást igyekeztek szerezni Moldovában, s e befolyás megszilárditása- és megtartására nem csekély fontosságú volt a bakói püspökségnek lengyelekkel való betöltése. Igy történt, hogy ezután száz évnél tovább lengyel eredetű püspököket találunk Bakó püspöki székén.

Minő viszonyban élt századok lefolyása alatt a moldovai catholikus egyház a görög-keletivel — Schmidt munkája kimeritő tájékozást nyujt effelől; azért e viszony részleteibe nem

bocsátkozunk, de mégis mint jellemzőt, egy, e század elején történt esetet említetlen nem hagyhatunk.

A kinevezett utolsó püspök Berardi Bonaventura elismertetése, s hogy Moldovában lakhassék annak megengedése forgott szőnyegen. Kallimachus Scarlat vajda 1815. deczemberében Benjámin moldovai görög-keleti metropolita elnöksége alatt divánt tartatott, melynek véleményére a Berardi Bonaventura bakói fölszentelt püspök elismerését sürgető osztrák consulnak kijelentette, hogy miután a krónikákban annak, hogy Moldovában valaha catholikus püspökség lett volna, semmi nyoma: ennélfogva kérésének eleget nem tehet, s feleletét úgy az osztrák kormánynak, mint a fényes portának elküldötte. Ez ügy folyamában Bonaventura püspök meghalt, kinek halálával a püspökség újra megszűnik, s az apostoli felügyelők kora következett, mely a legújabb időig tartott, midőn a portától függetlenné lett s egy testté vált Moldva és Oláhország 1881. tavaszán Károlyt királynak proclamálván, ő királyunk és a pápa beleegyezésével a Bukarestben lakó apostoli felügyelőt érsekké emelte.

Ez a keret, melyben Schmidt a moldovai, respective a bakói római catholikus püspökség történetének tárgyalása alkalmával mozgott. S ha megemlítjük még ehez azon eseményeknek, csapásoknak elbeszélését, melyeket Moldova mint ország az idők folyamán keresztülszenvedett, s melyeket szerző a catholicismust érdeklőleg avatott tollal rajzol előnkbe — ismertetésünket befejezhetnők. De tisztünkből kifolyólag egy-két dolgot említetlenül nem hagyhatunk.

Érdemes írónk latin nyelvű munkája »A moldovai római catholikus püspökség és egyháztörténete« czímét viseli. Ugyde egy egész sereg adat tanúskodik a milkói püspökség létezéséről, s ezek nehánya arról is, hogy e püspökség székhelye, *Milkó Moldovában feküdt.*[1]) Ha tehát a moldovai catholikus egyház történetét

---

[1]) *Theiner*, Vetera Monum. I. 737.; II. 110., 267., 268., 444., 586. ll.; *Fejér*, Codex Dipl. VIII. 3. 636., 660.; IX. 5. 63.; IX. 6. 36.; X. 7. 796. ll.; — *Wagner*, Analecta Scepusii I. 59. l.; — *Pray*, Hierarchia I. 433. l.; — *Benkő*, Milkovia I. 30. l., hol Scheffler Rafael szerzetes levele olvasható, melyben határozottan írja, hogy moldovai területen állott a város, s még ma is (t. i. a múlt század 70-es évei vége felé) van egy megerősített zárda, melyet a körülte fekvő helységről *mérai* zárdának, de *milkoviai*nak is (la monestire Milkovanuluj) neveznek; 33., 170. s köv. ll., 194, 205., 206., 208., 211., 212., 217., 223., 228. s köv. ll., hol Mihály püspök írja 1518-ban, »oppidi Tatros proximiori ecclesie nostre predicte Milkoviensi.«

rja vala írni, ezen adatokat nem lett volna szabad figyelmen
ől hagynia. Az adatok megrostálása, hogy a selejtesse kihull-
, a történetíró feladata. Ezt teheti vala szerzőnk is, és úgy
ot, egy-kettő áldozatúl is esett volna kérlelhetetlen, de igazsá-
kritikájának. Ekkép műve nyert volna valamit terjedelemben.
mindenesetre nyert volna értékben is.

Nem akarom szerzőnket rossz akarattal vádolni, de hatá-
ottan elfogultságra s a Schlőzer- és Sulzer-féle felfogásoknak
állításoknak túlságos helyeslésére mutat, hogy mellőzvén a
toria adatait, megelégszik egy Schlőzer modorában írt rövidke
yzettel, a mely szerint Benkő József Milkoviáját nem a törté-
tudomány szeretetéből írta, hanem az erdélyi szászok, s főleg
szebeniek királyoktól és pápáktól sokszor megerősített vallás-
badságának aláásására *költötte* (gedichtet). Ez Schlőzer[1]) és
rzőnk[2]) teljesen egybehangzó véleményének értelme. Ez alap-
an vád elég szépen hangzik; de szerencsére ilyen általános frá-
al a tényeket agyonütni nem lehet.

A másik dolog, a mit szerény véleményem szerint bármi-
nű érdekek megsértése, vagy sérteni akarása nélkül megem-
ndőnek tartok: az a túlságos felekezetiesség, melyet a catho-
smus érdekében Melchisedektől rossz néven veszen, de maga
n respectál, midőn a »reformationis virus«-ról Erdélyben, mely
ívők lelkét megmételyezte (52. l.), s az eretnekségről itt-ott
nydörög.

Nem kissebb tévedés az is, midőn Hunyady Mátyást királyi
vának megszegésével vádolja az *1466-ban* Erdélyben kiütött
ndás részeseinek (kiknek megkegyelmezett volt[3]) kivégeztetése
att, *csupán azon okból*, mert a Moldova ellen *1467-ben* viselt
ljárata balúl ütött ki. A mellett, hogy ez állítólagos esküsze-
s motivumának választásában szerzőnk szerencsétlen, maga az
üszegés megtörténtének állítása is ellenkezik historiai tudá-
kkal.

A dolog így történt:

Az erdélyiek *1467. nyarán* (s nem 1466-ban) lázadás-
a törtek ki, de a király gyors megjelenése, mielőtt nagyobb
rvet öltött volna, elfojtatta azt. *A lázadók egy része Szent-
örgyi János vajdával élén kegyelmet kért — és nyert. A más
ze elmenekült*, de ebből többen elfogatván kivégeztettek. Ezután,
egyanezen évben volt a moldovai hadjárat, melyben István
ja deczember 15-én véletlen támadással megbontotta a magyar

[1]) Kritische Sammlungen sat. 500. l. a jegyzetben.
[2]) 48. l. szintén a jegyzetek között.
[3]) »quos vita donaverat.« 44. l. 3-ik jegyzet.

sereget, de az ütközet eldöntetlen maradt. A megsebesült király Erdélybe visszatérvén, az *elmenekült*, de időközben haza szállingózott lázadók közül ismét többet megöletett. Ez a tény. Sehol semmi nyoma annak, hogy az *elmenekült* lázadók a király esküjét birták volna sértetlenségük felől. Ellenkezőleg a tordai országgyűlés az *összes lázadókról* mint hűtlenségbe esettekről rendelkezik, melynek büntetése rendszerint jószág elkobzás és halál.

Végül egy geographiai botlásra akarunk figyelmeztetni. A 159-ik lapon szó van Haynald Lajos kalocsai érsek suffraganeussáról, Kubinszky Mihály *tinnini* fölszentelt püspökről, a hol jegyzetben ez olvasható: »Locus (t. i. Tinnin) olim in Britannia barbara.« Hogy Dalmátiát valaha »Britannia barbara«-nak nevezték volna, — nem hihető, legalább nyoma sehol sem található. Már pedig Tinnin Dalmátiában feküdt s ma *Knin*nek mondjuk.

BARABÁS SAMU.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A szünnapok után oct. 4-én volt az első ülés. Báró *Kemény* Gábor levélben tudatta a titkárral, hogy betegeskedése miatt nem jelenhet meg a gyülésen, mi is részvéttel tudomásúl vétetvén *Wenzel* Gusztáv kéretett fel az elnöki szék elfoglalására. Ez első ülésen a szünnapok után szívélyesen üdvözli a megjelent tagokat, erőt és kitartást kiván nekik a további sikeres munkálkodásra.

Felolvasás csak egy volt, *Csontosi* János v. t. *Pór* Antal »Trencsényi Csák Máté« czimű életrajzából, mely a Történeti Életrajzok közelebbi füzetében fog megjelenni, felolvasta a rozgonyi csata történetét. E köztetszéssel fogadott s megéljenzett értekezés után a folyó ügyekre került a sor.

Évdijas tagoknak megválasztattak: *Móori* Rikhárd főgymnasiumi tanár és zirecz-cisterczita r. áldozó pap (aj. Dr. *Békeffy* Remig) *Váráshary* Béla tanárjelölt, ifj. *Kemény* Lajos levéltári tiszviselő és Mocsári *Mocsáry* Lajos földbirtokos (aj. a titkár.)

Szolnok-Dobokamegye közönsége elhatározván az ezen megyében levő idegen helynevek megmagyarositását, társulatunkat felszólította, hogy e tárgyban szakértő tagjaival készittessen javaslatot s azt annak idejében juttassa a megyéhez. B. Bánffy Dezső sept. 16-án kelt átiratával felkérte az elnökséget, hogy a már netalán elkészült javaslatot küldje be, miután az ügy tárgyalása oct. 16-ára tüzetett ki. Ez átirat mindjárt beérkezése után kiadatott a kiküldött bizottság elnökének. Ez azonban betegeskedése miatt a nyarat nem töltvén a fővárosban, a bizottságot még nem hivhatta össze. Tanácskozás tárgyává tétetvén az ügy, a választmány intézkedett, hogy a munkálat mennél előbb készüljön el s elhatározta, hogy erről a főispán értesittessék.

Titkár jelenti, hogy a szünnapok alatt a Társulat sajtó alatt levő évi kiadványának a Zichy Codex V-ik kötetének s a Radvánszky-féle collectió 1. kötetének nyomatása annyira előhaladt, hogy mindkét munka már nemsokára világot látand. A Zichy-Codex az 1383—1408. közti iratokat tartalmazza, s e kor történetének egyik elsőrangú forrása lesz. Báró Radvánszky gyüjteménye a magyar udvartartás és házi élet a

magyar fejedelmi, főúri és nemesi háztartás adatait foglalja magá történetünknek egy nem ismert oldalát mutatja be. Ez első kötet Be Gábor udvartartásának fenmaradt emlékeit teszi közzé, s a gyüjtemén egy érdekes darabját, Brandenburgi Katalin Kassára érkezését menyegzőjekor való szertartásokat felolvasta *Szádeczky*.

Végül a pénztárnok bemutatta a múlt havi számadását.

A bevétel volt	3,546 frt	50 kr
kiadás »	699 »	32 »
pénztári maradvány	2,847 frt	18 kr.

Ezzel az ülés eloszlott.

PÓTLÉKÚL JÁVORKA ÁDÁM ÉLETRAJZÁHOZ.

A Századok f. é. április—júliusi füzeteiben megjelent tanulmány folyamában a 317-ik lapon érintők a bécsi cs. és kir. hadi levéltár a nyomán, hogy Jávorka ezredes mint Rákóczi Ferencz fölovászme 1724—25-ben a fejedelemtől egy Canetto nevü görög kíséretében Rod s illetőleg Konstantinápolyból követségbe küldetett Sobieski herczeg a néhai nagy király fiához. Említettük, hogy a bécsi udvar értesül missióról, nemcsak lengyel földön, hanem Moszkvában is ügyeltetett ban Jávorka járására, — de hogy hősünk »ezúttal *talán* nem fordult Moszkvában, csak Lengyelországban.«

Most utólag kezeimbe jutott — Thallóczy Lajos v. tagtá szíves közvetítésével — a moszkvai államlevéltár számos magyar v kozású ügyiratának másolata, közöttük három *czári ukáz* 1724 s 2 Ezekből kiderült, hogy Jávorka mégis megfordult ezen alkalommal M vában és Szent-Péterváron *Nagy Péter czárnál*, a kihez formális köv ben volt küldve s a czár kihallgatáson fogadta őt. A vele járt Canetto nem volt más, mint a konstantinápolyi orosz követség küldö ki a nagykövettől tudósításokat vitt a czárhoz. Mindketten állami p kon útaztak s szállásadásban és élelmezésben részesültek az orosz ha gok részéről.

Az első ukáz Moszkvában 1724. február 18-kán (martius 1 kelt s rendeli, hogy *a mai napon Moszkvába érkezett* »Jagorka Ad magyar nemesnek azonnal posta-fogat stb. adassék Szent-Pétervári második ugyanekkor kelt ukáz hasonlót rendel a konstantinápolyi k követtől Jávorkával együtt levelekkel érkezett futár részére. Vég harmadik ukáz 1724. május 18-iki kelettel, meghagyja, hogy a Péter ról Moszkvába s innét Konstantinápolyba visszatérő Jávorkának Mo vában postalovakat adjanak.

Jávorka Moszkvából előbb Lengyelországba ment a nagy-mar Sobieski herczeghez, s ennek lovászmesterével tért vissza, de állító csak 1725. július havában — a hadi levéltár adata szerint — Rod

óba. Mindazáltal mi azt hiszszük, hogy itt *tollhiba* forog fenn, 1724 helyett; mert föl nem tehető, hogy egy egész évig késett volna Lengyelországban.

Mint Rákóczinak ugyancsak a moszkvai államlevéltárban őrzött leveleiből megtudjuk: Péter czár élte utolsó éveiben kilátásba helyezé fejedelmi barátjának — kihez őt őszinte személyes vonzalom csatolá, — hogy mihelyt a svédekkel békét köt: annyi reguláris haderőt fog Rákóczinak rendelkezésére bocsátani, a mennyi elegendő lesz erdélyi fejedelemsége visszafoglalására s Magyarország felszabadítására. Minthogy pedig e tervelések 1724-ben javában folytak: kétségtelen, hogy az oroszúl, mint lengyelül egyaránt beszélő Jávorka Ádámot ebben a fontos ügyben küldötte volt diplomatiai missióban a czárhoz s a lengyel nagy-marsallhoz Rákóczi. Van is a czárnak s Golowkin kancellárnak idevonatkozó levele.

Thaly Kálmán.

PÓTLÉK SZABÓ KÁROLY RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁRA II. KÖTETÉHEZ.

Egy Leidenből hozzám használatra küldött Colligatumban Szabó nagybecsü munkájához következő adalékot találtam:

DISPUTATIO MEDICA | INAUGURALIS | DE | SCORBVTO | QVAM | PRÆSIDE DEO OPT. MAX. | Ex Authoritate Magnifici Rectoris, | D. LVCAE SCHACHT, | Philos. & Medic. Doct. hujusque in Academiâ Lugd.-Batavâ Professoris Celeberrimi, | NEC NON | Amplissimi Senatûs Academici Consensu, Alma | Facultatis MEDICÆ Decreto, | PRO GRADU DOCTORATVS, | Summisque in MEDICINA Honoribus & Privilegiis rite ac legitimè consequendis, | Publico examini subjicit | STEPHANVS FEIERVARI, Transylv. Vng. | Ad die 23 Iunii loco horisqve solitis. | (*Az ismert Elzevir czimer.*) | LVGDVNI BATAVORVM, | Apud ABRAHAMVM ELZEVIER, | Academia Typograph. MDCLXXXIV. |

(10 számozatlan oldal 4° XVIII theses és V corollaria. Paulus Dimien, Transylv. Vng. költeménye a két utolsó oldalon.

Közli: Kaufmann Dávid.

PULSZKY FERENCZ 50 ÉVES AKADEMIAI JUBILAEUMA.

A M. Tud. Akademia *Pulszky* Ferenczet Társulatunk nagyérdemü elnökét épen egy félszázad előtt választotta meg tagjává. A szünnapok előtt tartott összes-ülés elhatározta, hogy a választás f. évi évfordúlója alkalmával üdvözlő irat nyújtassék az ünnepeltnek. Sept. 7-én az évfordúló napján *Stoczel* József akad. másodelnök egy küldöttség élén, (melynek tagjai Fraknói és Gyulai voltak) megjelent az ünnepeltnél s köv. iratot

nyujtotta át: »A magyar tudományos akadémia, a szünidő előtt tartott ülésében meghagyta, hogy mélsóságodat szeptember 7-én, mint azon napnak, melyen a Magyar Tudós Társaság tagjává lett, ötvenedik évfordulóján az akadémia nevében üdvözöljem. Megfelelve e megbizásnak, szerencsém van az akadémia legőszintébb örömét fejezni ki a fölött, hogy méltóságod ezen emlékezetes napot szellemi és testi erőinek teljességében megérhette; egyszersmind visszatekintve a félszázados pályára, az akadémia kegyeletes hálaját tolmácsolom azon jelentékeny szolgálatokért, melyeket méltóságod intézetünknek és a nemzeti közmüvelődés ügyének tett. Ifjú éveiben, mint a nyugati kultura eszméinek hirdetője, a közélet küzdterére lépve, alig hogy első irodalmi dolgozatai: az »Uti vázlatok« és az »Eszmék Magyarország története philosophiájához« megjelentek, magára vonta méltóságod a Tudós-Társaság figyelmét, és az 1838-iki nagygyülés méltóságodat — mint Toldy Ferencz és Szemere Pál ajánló iratában olvassuk — »az ujabban feltünt iróknak egyik legszeniálisabbikát, világot látott, alapos szakismeretekkel és kitünő itélettel felruházott férfit« levelező taggá választotta meg. Mire méltóságod oly buzgalmat fejtett ki a tudományos intézet föladatainak és érdekeinek szolgálatában, hogy már három év mulva, társainak méltányoló elismerése a tiszteleti tagok sorába emelte. A függetlenségi harczot követő számkivetés éveiben is fölkereste méltóságod a távolból tanulmányainak eredményeivel. A hazába visszatérve, úgy az akadémia ujjászervezésének munkájában, mint ügyeinek intézésében tevékeny részt vett; nagybecsü müveltségtörténeti és régiségtani dolgozatok hosszú sorozatával gazdagította kiadványait. Engedje a Mindenható, hogy méltóságod, ki ma is, az évek és viszontagságok sulya alatt meg nem törve, fiatal lelkesedéssel és lankadatlan erővel müködik körünkben, még számos éven át maradjon tényezője akadémiánk munkásságának, fejlődésének és sikereinek. Fogadja egyuttal méltóságod kiváló tiszteletemnek őszinte kifejezését. Budapest, 1888. szeptember 7-ikén. Dr. Stoczek József s. k. másodelnök«.

A muzeumi tisztviselők ez alkalomból élükön *Frivaldszky* János aligazgatóval testületileg tisztelkedtek az ünnepeltnél. — Társulatunk igazgatósága részéről távirati üdvözlet küldetett az ünnepeltnek az évfordúló napra.

TUDOMÁNYOS GYÜLÉSEK TÁTRAFÜREDEN.

A magyar orvosok és természetvizsgálók f. évi aug. hó 23—27-ik napjain Tátrafüreden tartották XXIV-ik vándorgyülésüket. Már aug. 20-ától kezdve sürün érkeztek a jelentkezett tagok, kiket a helyi bizottság nagy előzékenységgel szállásolt el a három Tátrafüred igazgatósági által rendelkezésére bocsátott ingyen szállásokon. Az összesen jelentkezett 259 tag közül megjelent 233. Ezek azonnal átvették a Dr Demkó Kálmán, Dr. Roth Samu és Svábv Frigyes által szerkesztett »Szepesi Emlék-

yvet«, a Dénes Ferencz szerkesztésében megjelent »Tátravidéki Kalauzt« más kisebb nyomtatványokat. A »Szepesi Emlékkönyv« társulatunkat közelebbről érdekli, amennyiben annak II. Szepesvármegye népességi és gazdasági viszonyaira vonatkozó, és III-ik, Szepesvármegye multjára atkozó közleményeket tartalmazó részeiben figyelemre méltó tanul-ny van. — A gyűlés lefolyásának minden mozzanatáról számot ad az Tátrafüreden ezen alkalomra berendezett nyomdában kiadott »Napi zlöny«. — Az aug. 22-kén tartott ismerkedő estélyt nyomasztólag arta meg Trefort Ágoston halálának híre. A gyászos esemény felett ett megdöbbenés és fájdalomnak kifejezést adott *Császka* György szepesi pök a nagygyűlés elnöke az aug. 23-án tartott megnyitó ülésen és *Demkó* Kálmán a Közlöny 3-ik számának élén álló necrologban. — *szka* György püspök, elnöki megnyitó beszéde, melyben a vallás és ölcsös életnek a közegészségügyre gyakorolt befolyását és fontosságát egette, — valamint *Csáky* Albin gróf társelnöknek Szepesvármegye, a gyarországi Kárpátegyesület és a szepesi bank, mint Ó-Tátrafüred ajdonosa nevében tartott üdvözlő beszéde méltán megérdemelt tetszés-részesültek. Ezek után Dr *Fodor* József »A nők szerepe az egészség-ben« czím alatt tartott felolvasást.

A társadalmi és közgazdasági szakcsoportban aug. 27-én Dr *Demkó* lmán »Közegészségügy városainkban a XV—XVIII. században« czím tt tartott felolvasást.

Szintén aug. 27-én d. e. 9 órakor Tátrafüreden tartotta évi köz-lését a szepesmegyei történelmi társulat, melyen *Császka* György pök mindenekelőtt kegyeletesen emlékezett meg Trefort Ágostonról, a ek halála miatt gr. Csáky Albin a társulat elnöke a fővárosba útazván, lnökölt helyette a gyűlésen.

»Anélkül, hogy társulatunk országra szóló eredményekkel dicseked-, — így szólt egyebek közt — senki kétségbe nem vonhatja társulatunk osultságát, s nem kicsinyelheti annak működését.

Nemzetünk majdnem ezredéves történetének leirása előttem olyan t a mozaikkép összeállítása. Sok apró kövecskéből lesz a mozaik és ki k néhány porszemet is összehord, hogy a kép teljes legyen, minden-tre többet tett, mint a ki ölbe rakott kezekkel tétlenül vesztegel. Ily mpontból fogja fel ő a szepesi történelmi társulat missióját, ezt ambi-álja, többet nem praetendál. S ha a társulat működési köre, az úgy-vezett Szepesség, nem is volt más vármegyéket felülmúló elsőrendü kla-kus történeti talaj, van azon egyrészt még elég felderíteni való nevezetes téneti mozzanat s van másrészt még elég sok gazdag anyag, különösen müvelődési történetünk számára, mit a történeti emlékek gazdag kin-s bányájából napfényre hozni lehet és kell. — Éppen az a talaj, melyet társulat működési térül választott, sok szempontból érdekes és tanul-gos. A polgári osztály hazánk más vidékein még alig létezett, mikor ez Szepességen már nevezetes tényező volt.

Nem csekély változású történelmi multunkban igen jelentékeny szerepet játszottak a városok és ezekben a polgári elem csendes és zajtalan, de mindig alkotó és haladó működésével. Ma már túl vagyunk azon a koron, melyben a történetirás a nevezetesebb csaták leirásával, epochalis események előadásával befejezettnek vélte feladatát. Ma ezek a dolgok — mint természetes is — csak a külső keretet képezik, melybe beleilleszteni iparkodunk az egyének, a társadalom, a nemzet kulturális életét, közmüvelődési törekvéseit, tudományos és nemzeti szereplését, szóval az ország életét, fejlődését, haladását feltüntető és átölelő müvelődési történetet. És e tekintetben nincs mit szégyenelnünk. Mert ha Európa tudja — és csak ha háladatlan lenne, felejthetné el — hogy nemzetünk, mióta honalapító első szent királyunk a keresztény államok sorába igtatta drága honunkat, századokon át majdnem a teljes elvérzésig nemcsak önvédelmi harczot vívott, hanem védő bástyául állította oda minden erejét, hogy a nyugot civilisatióját, a kereszténységet megmentse földrészünk számára: tudja meg azt is müvelődési történelmünkből, hogy majdnem négyszázados, végkimerüléssel folytatott harcz között haladott nemzetünk annyit, a mennyi erejétől telt, a mennyit tőle igazságosan várni, jogosan követelni lehet.«

Az élénk tetszéssel fogadott megnyitó beszéd után a társulat titkára jelentést tett a társulat 1887-ik évi működéséről. Jelentéséből megtudjuk, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók XXIV-ik vándorgyülése alkalmából kiadott »Szepesi Emlékkönyv« létesitésében nagy rész illeti a társulatot. Foglalkozik a társulat a lőcsei Szt. Jakab templom szentélyében levő, régi frescok restaurálásával. Van a társulatnak 9 alapító és 213 rendes, összesen 222 tagja. A társulat vagyona: alapitványi tőkében 600 frt, — könyvtárában 255 kötet könyv és 19 darab térkép, — pénz és éremgyüjteményében 194 drb pénz és emlékérem. — a lőcsei határban talált bronz nyil, — lándzsahegy, celt csákány és számos őskori cserépedénytöredék.

A jelentések után dr. *Demkó* Kálmán »Vázlatok Szepes vármegye müvelődés történetéből« czimü felolvasásában ismertette Szepesvármegye múltját és bemutatta a megye XV—XVI-ik századbeli politikai viszonyait feltüntető, általa a történelmi adatok alapján szerkesztett térképét.

Az aug. 27-én d. e. $10\frac{1}{2}$ órakor tartott záró közgyülésen Császka György püspök elnök bucsúzott el a megjelent tagoktól, majd Dr Szabó József mondott köszönetet az elnököknek és az előkészitő bizottságnak, végre a Napi Közlöny utolsó számában Dr Demkó Kálmán búcsúzó szava kisérte az eltávozókat.

VIDÉKI TÁRTSULATOK.

A vid. társulatok egy része a nyári hónapokat arra használta fel, hogy beszámolóját az utolsó időben kifejtett működéséről bemutassa a közönségnek s néhány közülök valóban számot tevő évkönyvvel gazdagitja irodalmunkat.

— A Békés vármegyei Régészeti és Történelmi Társulat, egyike
ab és tevékenyebb egyleteknek, XIII-ik évkönyvét adta ki. Ezt már
ányi János főtitkár szerkesztette, az eddigi titkár *Zsilinszky* Mihály
ából, mert lakását a fővárosba tette át, lemondván hivataláról. A tár-
megalakítása s fölvirágoztatása körül Zsilinszkynek van legtöbb
e s a társulat mult évi közgyülésén meleg ovatiókkal vált meg töle.
t megjelent évkönyv nagyobbára a mult évi közgyülésen bemutatott
zéseket foglalja magában. Az első czikk, Maróthy János macsói bán
*Karácsonyi*tól gonddal és csinosan irt értekezés, mely a nyomta-
kiadott oklevéli adatokat a levéltári kutatásokkal egészíti ki s egy
vedést is kiigazit. Az ilyen életrajzi összeállítások nemcsak kellemes,
tanulságos olvasmányúl is szolgálnak. Ezt követi Oláh György
ése: A boszorkány-perek Békés vármegyében egészen levéltári
sokra fektetve terjedelmes (136 lap) és ügyesen irt monographia,
adalék Békés vármegye mult századi mivelődéstörténeti rajzához.
követi egy kis czikk Karácsonyitól »Mikor és hogy került Gyula
a magyar király kezére,« mely kimutatja, hogy Gyula korábban
Castaldo kezére mint történetirásunk tudta. Utolsó czikk »Gyula
mult századi történetéből« Grósz Bélától, mely csak meg van
. A kötetet hivatalos közlemények zárják be; Göndöcs elnöki
le az 1887-iki közgyülésen, titkári jelentés stb. A társulatnak van
zteleti, 25 alapító s 155 rendes tagja, szép gyüjteménye, könyvtára
mint 4000 frt vagyona.

— A Felső-Magyarországi Muzeum-egylet kiadta IX-ik Évköny-
Stöhr Antal, a társulat nagyérdemü titkára szerkeszté. Ez Évkönyv-
mint a megelőzőknek két része van: az elsőben a tudományos érte-
k, a másodikban az egyleti jelentések vannak. *Stöhr* A. a müvészi
értekezik, a »Müvészeti Ipar« czimü lap alapitása alkalmából;
hangon irt czikkében azon előnyöket emeli ki, melyek az ipar-
mnak a vidéki egyletekkel való érintkezéséből származnak. Követ-
k Esterházy nádornak 1644-ben a kassaiakhoz s felső-magyaror-
városokhoz irt levelei. *Myskovszky* V. nehány, a kassai dómban talált
rkövet ismertet. — A hivatalos rész a társulat emelkedéséről tanus-
. E gazdag gyüjteménynyel biró egylet főtörekvése, hogy olyan épü-
tehessen szert, melyben elfér. A Társulat tiszteleti elnöke *Bubics*
k ez évi közgyülésben ezen esetre fel is ajánlá saját igen gazdag és
becses gyüjteményét, melylyel az egylet az ország legnevezetesebb
tei sorába fog emelkedni. Van az egyletnek 34 tiszteleti, 90 alapító,
. tagja s közel 8000 frt vagyona.

— A Szepesmegyei Történelmi Társulat IV.-ik Évkönyve *Demkó*
in társulati titkár által szerkesztve, gazdag tartalommal jelent meg.
lmát a hivatalos részen kivül öt érdekes monographia teszi, melyek
megye történetéből vannak meritve. *Hradszky* József Szepesmegyé-
mohácsi vész előtti politikai, közgazdasági és közmivelődési viszonyait

s végre szellemi miveltségét adja elő gondos forrástanulmány alapján. *Pirhalla* Márton a szepesi prépostság vázlatos történetét irja le a reformatióig. *Weber* Samu a 16 szepesi város sorát vázolja az elzálogosítás ideje alatt, nagy részben levéltári adatok alapján. *Vajdovszky* János a szepesmegyei középkori egyházi műemlékekről szakismerettel értekezik. *Kray* Miksa báró *Kray* Pál táborszernagy életét irja le. — Demkó titkár jelentéséből a társulat örvendetes gyarapodásáról értesülünk. Ime a gondosan szerkesztett évkönyv is sok becses dolgozattal járult Szepes megye történetének tisztázásához.

— A BIHARMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI-EGYLET 1885—88. évekre szóló Évkönyvét egy 152 lapra terjedő csinos kötetben kiadta. Örülünk, hogy ez egylet csaknem tiz évre terjedő szünetelés után újra megkezdte működését, s annak eredményét egy évkönyvben mutatja be, mely változatos tartalmával szélesb körű elterjedésre számithat, s melyet a titkár: Hegyesi Márton szerkesztett. Tudtunkra ez az első egylet, mely a legújabb időt is működési körébe vonta, kétségtelenül azzal a számitással, hogy ily módon az egylet iránt legnagyobb érdeket fog ébreszteni. E kötetben a 48-iki szabadságharcz történetéhez három érdekes rajzot találunk. *Gyalokaitól*: Segesvár és Petőfi, *Hegyesitől*: a vöröstoronyi vadász-zászlóalj s hat érdekes »apróság«. Rómertől, az egylet buzgó elnökétől három nagybecsü régészeti értekezést olvasunk: a nagyváradi ezüst lelet; a nagyváradi muzeum két ostyasütő vasa 1500 és 1564-ből; nemes családból való ötvös legény 1612-ből. Dombi Lajos Nagyvárad 1660-iki ostromát közli, Keresztesi Ferencz ref. lelkész (1784-iki) munkája alapján, mely a ref. egyház protocollumában olvasható. Az Évkönyv második része hivatalos közleményeket foglal magában, 1885—88. években tartott ülések jegyzőkönyveit, Rómer 1886-iki elnöki beszédét, a hivatalnokok jelentéseit s az alapszabályokat. Van az egyletnek szép és gazdag gyüjteménye: 9 tiszteleti, 19 alapító, 119 rendes tagja.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT negyedik évkönyve (az 1885. és 86. évekből) megjelent. E társulat exponált helyen fontos hazafias missiot teljesit: kutatni és felderiteni a történelmi igazságot szemben azokkal a ferditésekkel, melyek leginkább épen e vidék multjára vonatkoznak. Gróf *Kuun Gézával* és *Sólyom-Feketével* élén, támogatva oly tudósok által, mint *Téglás*, *Király* Pál, *Réthy*, *Kun Róbert* már is meglepő eredményeket ért el. Ez előttünk fekvő kötet is rendkivül becses tárháza a történetnek. Gróf Kuun Géza emlékedett és valódi tudós szellemmel irott megnyitói mellett, elnök társának *Sólyom-Fekete* három értekezése kelthet méltó figyelmet. Különösen az, melyben Odobescot czáfolja (Hogyan ismertetnek bennünket Bukarestben?) megdemli, hogy a legszélesb körben ismertessék. Más két czikke is (Zaránd megye történetéhez, és a Sylvölgy betelepitése) fontos történeti kérdéseket old meg s közlött okmányai Erdély történetének legbecsesebb forrásai közé tartoznak. Nagybecsü adatokkal járul *Kun* Róbert a Hóra-lázadás tör-

…téhez. *Téglás* Dacia helyrajzához, s a Maros jobbparti barlangok ismer…téséhez; *Soós* Antal hunyadmegyei czéhdiplomáit közöl. A kötetet hivatalos rész zárja be, melyben Kun Róbert a társulat 1885. és 1888. évi történetét írja le. Van a társulatnak 25 tiszteleti, 75 alapító, 152 rendes, 131 pártoló tagja s gazdag muzeuma és gyüjteményei.

— A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat a szünidő után első ülését szept. 5-én tartá Déván gr. *Kuun* Géza elnöklete alatt. Ez ülésben mint vendég dr. *Herman* Antal is részt vett. Az ülést az elnök, a boldogult Trefort miniszterre való emlékezéssel nyitotta meg. A választmány, az elnök indítványára jegyzőkönyvileg és Trefort Ágnes ő nagyságához intézendő iratban is kifejezi részvétét. Első felolvasó volt dr. *Herman* Antal budapesti tanár, ismert etnologus. A román nép római származása és balkáni eredete felől ismert theoriákat vetette egybe. Természetes, hogy a mérlegnek az a serpenyője billent alá, a melybe a balkáni eredet érvei estek. Rokontárgyról értekezett *Király* Pál. Az ő előadása szerint Kr. u. már a második század vége felé alig volt e földön más római, mint a főbb hivatalok viselői; maga a föld népe dák, germán és szláv volt, e vegyülékből pedig aligha fejlett ki a rómaiságnak folytatása. Dr. *Sólyom-Fekete* Ferencz a Kendeffy-család levéltáráról szólt. E levéltár okmányai a Hunyadiak koráig nyúlnak vissza, s azokból kitetszőleg a Kendeffyek időfolytán érdekes telepitéseket vittek véghez Hátszegvidékén, a Zsily völgyében, Déva körül, a Sztrigy mentén. Telepitett jobbágyaik a Balkánról, sőt Kis-Ázsiából valók is voltak. A tudós előadó később részletesebben is előtárja eme kutatása eredményeit. *Téglás* Gábor muzeumgazgató jelenti, hogy Várhelyen ujabban két mitra-tábla, néhány apró relief-töredék s cseréptárgyak kerültek napfényre; Sztrigy Szt.-György-Válya pedig három, Jupiternek szentelt feliratos oltárkő és egy sírkő találtatott. A dévai muzeumba szállittatnak. Következtek a hivatalos ügyek.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM
A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1888. JULIUS—SEPTEMBER.

Acsády Ignácz, dr. Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt. Bpest, 1888. « Ism. *P. Napló* 255., 256. *Nemzet* 260. *Főv. Lapok* 255.

Apáthy Gyula. Szőreg határpere Szegeddel. (1411-ben.) *Szeg. Napló* 192. sz.

Egyháztörténeti adalékok. Közli *Koncz József. Prot. Közlöny* 26. és köv. sz.

Fadrus Imre. Visegrád fénykora. *Bud. Hirlap* 265.

Hóka Lajos. A magyar történelem megirásáról. (Levél a szerkesztőhöz.) *Főv. Lapok* 197. sz. — A kievi ünnepek után. *Egyetértés* 212. sz.

Ipolyszky Károly, ifj. Régi tót egyházi ének Rákóczi Ferenczről. *Egyetértés* 230. sz.

Komáromi szíjgyártó-, nyerges- és csiszár czéh alapszabályai. 1692. *Komáromm. Közlony* 36. és köv. sz.

Korda Dezső. Mátyás király pajzsa Párisban. *Egyetértés* 243. sz.
Könyvnyomtatás kezdete. (A míveltség történetéből.) *B. Főv. Lapok* 220.
Kurucz hang a szatmári békekötés előtt. *Szatmárm. Közlöny* 38. sz.
Kuzsinszky Béla, dr. Aquincum veszedelme. *Budap. Hirlap* 259. sz.
»*Magyar faj* és mívelődés eredete. I. füz. Bpest, 1888.« Ism. *Nemzet* 248. sz.
Műveltségtörténeti karczolatok. A lábbeliről. *Sopron* 53. sz.
Nagy Lajos király ötvösművei. (Az aacheni magyar műkincsek.) *D. Gy. P. Napló* 209. sz.
Nagy-Szalontán Schlauch püspök. Háromszáz év után. *Szabadság* (Nagyvárad) 159. sz.
Nagyvárad vár ostroma. *Egyetértés* 214. sz.
Naptár reformja. *Ellenzék* 178. sz.
Rácz Károly. Meliusz Péter debreczeni papságához. *Szabad Egyház* 16. sz.
Radó Antal. A bolognai egyetem. (XV. században ott tanult magyarok.) *Vasárn. Újság* 26. sz.
Rajzok Lengyelország történetéből. *Vasárn. Újság* 27. és köv. sz. képekkel.
Récsei Viktor. Új római feliratos lelet Sopronban. *P. Napló* 167. sz.
»*Réthy László.* Az oláhnyelv és nemzet megalakulása. Bpest, 1888.« Ism. *Alexi György. Aradi Közlöny* 181., 182. sz.
Ruchietl Miklós. Szádvár régi urairól. *Fővárosi Lapok* 203. sz.
Sárkány Imre. A bujdosók működése Thököly Imre fövczérségeig. (1677—1678.) *Gömör-Kishont* 36—38. sz.
Sárközi István. Tudósítás a puszta-daróczi ref. egyházról. *Szabad Egyház* 14., 15. sz.
»*Szarvas Gábor* és *Simonyi Zsigmond.* A magyar nyelv történeti szótára. I. füzet. Bpest, 1888.« Ism. *Nemzet* 256. *Egyetértés* 256.
Széchy-Lorenz Josefine. Herkules-fürdői régiségek. *Aradi Közlöny* 217. sz.
Székesfejérvár jubileuma. (1686. máj. 19.) *Nemzet* 139. sz.
Szepesmegyei történelmi társulat. *Nemzet* 244. sz.
Szilágyi Sándor. Kemény Simon vezérré választása 1662-ben. *Kolozsvár* 190. és köv. sz.
Tatai czéhekről. VII., VIII. Gombkötők vagy paszománykészítők czéhe. (XVII. század.) *Tata-Tóvárosi Hiradó* 34., 35. sz.
Téglás Gábor. A barlangi ember otthona. (Nándoron.) *Főv. Lapok* 243. sz.
Vértes József. Az Andrássyak ősi fészke. (Kraszna-Horka.) *Főv. Lap.* 189. sz.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

— A Hadtörténeti Közlemények III. füzete sept. elején jelent meg, mintegy alkalmi füzetként a Mátyás király kolozsvári szülőházára illesztendő emléktáblának sept. 2-ára tervezett (de elhalasztott) leleplezési ünnepélyére. Innen van, hogy a különben változatos és gazdag tartalmú füzet Mátyás király arczképével és uralkodásának, de főkép had-

vezéri működésének méltatásával kezdődik a szerkesztő Rónai *Horváth* Jenő tollából. Még egy közlemény foglalkozik a nagy király korával: *Szabács megvétele*, a melyben *Csánki* Dezső Bonfini elbeszélését az újabban napvilágot látott kútfők tanúságtételével egészíti ki s úgy írja le Mátyás király e dicsőséges hadi vállalatát. Közben *Thaly* Kálmán közöl érdekes adalékokat II. Rákóczi Ferencz tüzérsége történetéhez, a Rákóczi-Aspremont-féle fejedelmi (most gr. Erdődy-féle vörösvári) levéltárból. *Hazay* Samu: a X. századbeli magyar hadügyről értekezik, Bölcs Leo »Strategája és Taktikája« s újabb munkák alapján. *Szádeczky* Lajos: Báthory Istvánnak az oroszok ellen vivott hadjárataiból Polock-vára bevételét (1579) fejezi be. *Szendrei* János: Váraink rendszerét és fölszerelését a XVI. és XVII. században — ismerteti folytatólagosan, az orsz. levéltárból nyert új és érdekes adatok alapján. A nagyobb czikkek sorozatát *Gálos* György befejező közleménye zárja be: Érsekújvár várépítészeti rendszeréről, a melyhez szövegben a vár 1685 visszavívásának képe s mellékletben a várnak két rajza (1708. és 1710-ből) van csatolva. A Tárczában az érdekes és változatos hadtörténeti apróságok hosszú sorozatát találjuk, köztük Bécs megadási föltételeit 1485-ben; gr. Nádasdy Ferencz tábornagyi kinevezési okiratát (1758.); a vallonok lázadásáról Pápán 1600-ban; Sulejman pasa kudarczáról Lugosnál 1598-ban; Tata megvételét a töröktől 1598-ban stb. A Hadtörténeti okmánytárban *Szendrei* János Brinye vár javainak és hadiszereinek jegyzékét közli 1489-ből. — A mindig gazdag és érdekes tartalom a legékesebben szóló bizonyság a Hadtörténeti Közlemények mellett, melyet a hazai történelem egy igaz barátja sem nélkülözhet.

— A »Hazánk Történelmi Közlöny« mint tudjuk *Abafi* Lajos szerkesztésében és kiadásában jelenik meg. A szeptemberi füzet érdekes tartalma a folyó század eseményeinek van szentelve: *Abafi* közli 1826-iki országgyűlés sérelmeit Döbrentey fordításában; *Petrovics* L. Kossuth egy levelét a törvényhatósági tudósítások ügyében, Illésy egy az 1830-iki országgyűlésre írt görög verset. *Molitor* Ágost érdekes leírást ad: A galiczi határon 1848-ban; *Tharzai* Miklós, Kuti György életrajzát mutatja be. Kiváló érdekű Waltherr Imre 1850—54-iki naplójának első közleménye, mely az akkori idők hangulatát híven tükrözi vissza. A füzetet Szinnyei Repertoriuma zárja be.

— A Figyelő sept. füzetében *Székely* György: Bürger és hatásáról a magyar költészetre, — *Szalay* Gyula Virág Benedek életéről és műveiről értekezik; *Vachott* Sándorné folytatja Rajzait a multból; *Szadeczky* Lajos Br. Jósika Miklós életéről és műveiről kezd tanulmányt közölni; *Szilády* Benedek: Révai esztergomi vádjainak végeredményét ismerteti; a füzetet Szinnyei irod. tört. repertoriuma fejezi be.

— A Ludovica Academia Közlönye 8—9. füzetében *Ollehráry* Hadnagy: A magyar államterület déli és a Balkánfélsziget északi hadszínhelyét hadi szempontból méltatja, *dr. Szendrei* János Tokaj várának

1649-iki hadi fölszerelését irja le, egy, az országos levéltárban inventarium alapján; *Milodanovits* Simon »Rajzok a mi huszár történetéből« cz. a. az 1788., 1796., 1799., 1800., 1848. hadjárat érdekes epizodokat, huszár bravourokat beszél el.

— Az »Armenia« aug. füzetében tört. érdekü közlemény: betváros kegyúri jogáról (a mit III. Károlytól 1725-ben nyert) Lukács tollából. *Márkovics* Jakab folytatja Örményország történet elbeszélését, a sept. füzetben is.

— A Magyar Sion jun. füzetében *Ipolyi* Arnold hagyatéká jezsuiták viszontagságáról Magyarországon a XVII. sz. első negyedéb olvashatunk érdekes feljegyzéseket; a jul. füzetben is van törté érdekü czikk: a szt. Mihály föangyalról nevezett körtvélyesi apát *Zsatkovics* Kálmántól. Ugyan e füzetben s a szeptemberiben Fe György folytatja Somogyi Károly életrajzát.

— A Katholikus Szemle, (melyet Dr. Kisfaludy A. Béla szerk II füzetében *Fináły* H. arról értekezik, hogy: Miért és miképen kell történelmet tanulnunk? *Pór* Antal nagybecsü tört. életrajzot kezd Habsburgi Ágnes magyar királynéról és Erzsébet herczegasszonyról Árpádház utolsó sarjáról. *Dr. Timon* Ákos: a városi kegyura Magyarországon — tanulságos egyházjogi kérdést fejteget. *Barták* I Kepler és kora czim alatt ismerteti *Schuster* Leopold Keplerről irt (1888.) munkáját.

— A Délmagyarországi történelmi és régészeti Értesít (melyet a Temesvárról elköltözött Pontelly István helyett a Muzeu sulat új főtitkára: *Patzner* István szerkeszt) eddigelé két füzet jelent Első, és időszerűségénél fogva kétszeresen érdekes közleménye: a B telepitvények a mult s jelen században (két közl.) *Ollenágyi* Páltól, követi az állatsymbolizmus a numismatikában, *Nyáry* Józseftől; a Ko bankók clichéiről, ugyanattól. A II. füzetben még id. *Ormos* Zsig folytatja müvelődési adatait Mátyás király korszakából s végül érdeke tok közöltetnek Temesvárról és a török háborúkról 1500—1603-i XVII.sz. krónika (Ortelius Jeromos Nürnbergben megjelent ismeretes kája) adatai alapján.

— A Keresztény Magvető jul—aug. füzetét érdekes s a történelem barátait is közelebbről érdeklő tanulmány nyitja meg *unitáriusok Magyarországon a XVI. és XVII-ik század írásai* cz. a. Ez közlemény az unitárius vallás elterjedését a Tiszáig — tárgyalja, á toriai források szorgalmas felhasználásával. Irója a kolozsvári unit főgymn. egyik fiatal tanára: *Kanyaró* Ferencz, a ki a történetkutatás már nem egy kérdéssel szerencsésen próbálkozott meg s folyóira olvasói előtt sem ismeretlen. Jelen értekezésével is hasznot tesz a tör irásnak, bár az ügyszeretet s a felekezeti elfogultság által itt-ott fivalba ragadtatja magát.

IRODALMI SZEMLE.

— »Kolozsvár Történetének« II. és III-ik és az e munkához tartozó oklevéltárnak II-ik kötete, valamint az ezeket kiegészítő rajzok II-ik füzete e napokban hagyta el a sajtót. Olvasóink tudják, hogy e nagyszabású munkának írója *Jakab* Elek akadémiai tag. Több mint egy negyed század előtt *Simon* Elek tekintélyes és előkelő polgár 1500 frt jutalmat tüzött ki szülővárosa történetének megirására. E jutalom kitüzésnek akkor nemcsak tudományos, hanem politikai értéke is volt, mert az államhatalom épen a historiai reminiscentiák ellen is irtó hadjáratot indult. Simon Elek czélja kétségtelenül a historiai érzék ébrentartására nyult s *Simon Elek* egy nem nagy terjedelmü népszerü olvasókönyvet szerkesztett. A munka megirására Jakab Elek vállalkozott, ki már akkor is előkelő állást foglalt el íróink közt, s ő igen helyesen akkép akarta megoldani feladatát, hogy nemcsak a nagyközönségnek s a városnak, melynek ő polgára volt, nyujtson élvezetes olvasmányt, hanem a történetirásnak is elsőrangú és nem nélkülözhető kútfőt: szóval oly munkával szolgáljon az irodalomnak, mely Kolozsvár történetét teljesen kimeriti. S az előttünk fekvő monographia mind e czéloknak megfelel. Épen oly diszes alakban és nagy, úgynevezett Lexicon 8-adr.-ben láttak ezek is világot, mint a 18 év előtt megjelent két első kötet; a II. kötet, mely János Zsigmondtól II. Apafyig terjed 848, a III.-ik k. 1024, az Oklevéltár 780, a felirásokat tartalmazó pótlék füzet 26 l. — Összesen 2657 lap a rajzokon kivül. De a rajz-mellékleteken kivül a szövegbe is sok facsimile van nyomva. Hogy mennyire sikerült Jakab Eleknek megoldani feladatát s hogy milyen munkával gazdagitá monographia-irodalmunkat, arra nézve két birálójának, elismert nevü szaktudósoknak szavaival tájékoztatjuk olvasóinkat (mert a munka tüzetes ismertetését később fogjuk adni.) »Szerző — mondja Szabó Károly — nemcsak a város mint politikai törvényhatóság életét, közigazgatási és törvénykezési visszonyait tárgyalja a legrészletesebben, hanem beható alapossággal ismerteti a város egyházi életét, a vallásfelekezetek viszonyait, az iskolák történetét, melyek hazánk egy városában sem változatosabbak és tanulságosabbak, mint Kolozsvárt. Ismerteti az itt virágzott nyomdák hatását nemzeti irodalmunkra; — adja a város gazdasági, kereskedelmi, ipari viszonyainak hü rajzát, a mint ezek századokon át fejlődtek vagy hanyatlottak; kiterjeszkedik a városban virágzott 32 czéh szervezetének s szabályzatának ismertetésére s mindazt, a mit a város multjáról ily különböző irányban kutatva földerített, az ország történelmére való vonatkozással igaz világitásba állított, s szerencsésen sikerült hü képben foglalja össze.« — Torma Károly így nyilatkozik: Örüljön Kolozsvár városa, hogy ily monographiával dicsekedhetik. Az adatok teljessége, felfogás, történelmi hűség, előadás, a styl correctsége, egyszóval Jakab művének minden előnye egyszerüen e mondatba foglalható össze: Oly monographiát irt, a mely történelmi irodalmunk diszére

válik. Kolozsvár városa méltán dicsekedhetik azzal, hogy legteljesebb, legjobb monographiája van széles Magyarországon.« Két tisztelt barátom fennidézett szavait csak azzal toldom meg, hogy az elbeszélés háttérét Erdély drámai mozzanatokban gazdag és érdekes köztörténete képezvén, melyet szerző nagy tárgyilagossággal dolgozott fel, már ezért is számíthat szélesb körben elterjedésre különösen, mert a művelődés és tanügy történetben sok új anyagot nyújt, objectiv elfogúlatlansággal dolgozván azt fel s a jezsuiták »közhasznú működését« egyiránt méltányolván az unitáriusok és orthodoxok tanügyi törekvésével. Jakab Elek egy kis bevezetésben beszámol, hogy miért követték a most megjelent kötetek 18 év múlva az elsőket: a kutatások fáradalmai néha kimerítették, a kutatás a dohos és borlepte levéltárakban egésségére kártékonyan hatott s nem egyszer sulyos petegségbe esett. De egy igazi székely szívósságával megbirkózott a kórral, hogy bevégezhesse a munkát, melyet életfeladatáúl tűzött ki. S »ha az ily hoszú időn át változó viszonyok közt s gyakran ellentétes érdekeket tárgyazó munkában — mondja előszava végén — fogyatkozások vannak, azt épen e hosszú harmadfél évtizedre terjedő munkának, melyben semmit készen nem talált s alapjait ő rakta le, kéri betudatni. E tekintetben nyugodt lehet. Talán nem minden itéletében — pl. a Teleki Mihályról mondottban — osztozom. Talán error calami is lehet itt-ott benne — pl. az 1653-iki országgyűlésnél, mely a jezsuitákat kitiltá, megjegyzi hogy az erre vonatkozó törvényt az író, kire hivatkozik, nem idézi: meg jegyezhette volna, hogy ez az Approbata codificálásánál történt; hogy »Ferdinánd császár 1670-ben királyi fegyverekkel megtámadta az oly virágzó agyarországot« II. k. 803. l. — de ez az ily nagy munkánál csakgem elkerülhetetlen, s ott hol plura nitent, oly sok a fényoldal, szóba sem jöhet. Méltó kiegészítése e nagy munkának az Oklevéltár, mely 1541-en kezdve 354 oklevelet közöl, melyek szorosan Kolozsvár történetéhez tartoznak ugyan, de politikai, mivelődési, jogi, tanügyi tekintetben magának a magyar történetnek is elsőrangú forrásai. Valóban e nagy munka nemcsak Kolozsvár, hanem a magyarság történetének forrása. Lehetetlen, hogy dicsérettel ne emlékezzünk meg a városról, mely nem kimélte az áldozatot, hogy a munka beltartalmához méltóan láthasson világot s a nyomdáról, mely annak szép és corret kiadásáról gondoskodott. Sz. S.

— Gelich nagy munkájából »Magyarország Függetlenségi harcza 1848—49-ben« *Aigner* Lajos kiadásában megjelent a 27., 28-ik kettős füzet, mely az 1849-iki juniusi és júliusi napok történetét foglalja magában. A forradalom legnevezetesebb okiratai közölve vannak e nagy munkában, mely a forradalom történetének mindig egyik kiváló fontosságú forrása marad. A következő kettős füzettel a munka be lesz fejezve.

— Truhelka Ćirotól, a bosnya muzeum őrétől egy 21 lapra terjedő díszes kis füzetke látott világot Serajevoban, mely a jajcai királysírban tett ásatásokat írja le. Előre bocsátja az utolsó bosnya király Tomašević elfogatásának s megöletésének történetét, kritikai éllel állítván ösze és

tárgyalván az e tárgyra vonatkozó adatokat. Megállapítja a helyet, hol a király legyilkoltatásának történnie kellett, melyet a nép királysornak nevez. Az e helyen eszközölt ásatások eredményre vezettek: megtalálta azt a meggyilkolt király csontvázát.

— Weber Samu tagtársunktól a Szepesmegye történetének egyik szorgalmas és gondos buvárától »A XVI Szepesi város az elzálogosítás ideje alatt 1414—1772.« czím alatt egy kis monographia jelent meg, mely a magyar orvosok és természetvizsgálók idei nagy gyülésén olvastatott fel, s mely a szepességi akkori viszonyok történetéhez érdekes adatokkal járúl.

— Millecker Felix, Ujvidéknek és környékének szorgalmas monographusa, kiadta Kudricz község történetét. E község már a XIV.-ik században is virágzott, de aztán török járomba sülyedt, honnan a XVI-ik század végén rövid időre kiszabadúlt. De végleg csak a XVIII-ik század elején szabadúlt fel — s ez időtől fogva már tüzetesen tárgyalja Millecker a helység történetét s végül függelékben a jelenlegi viszonyokat ismerteti.

— Bod Péterben, a múlt század nagyhírű történetirójának (a Magyar Athenas szerzőjének) főmunkája: magyarországi egyháztörténelmének első része Leidenben elhagyta a sajtót, nagy Lexicon formátumú 8-adr. alakban *Rauwenhof* és *Szalay* Károly gondos kiadásában. Az egész munka 3 nagy kötetből fog állani: a most megjelent első k. Bocskay föllépteig, a II-ik a szathmári székéig s a III. Bod Péter koráig terjedvén. A munka a forradalom előtt megvolt a nagy-enyedi collegium könyvtárában s ezen példányról a kolosvári ref. főiskola számára leiratta *Salamon* József, a De statu Evangelicorum in Transsylvania czímű nagybecsű munkának szerzője. Szerencsére — mert a nagy-enyedi példányt az iskola könyvtárával együtt elégették az oláhok. Egy másik sajtó alá készített példányát Ajtai Mihály Leidába küldötte kiadás végett, van den Honert tanárhoz, de a kiadás nem jöhetvén létre, itt a könyvtárban helyezték el. 1884-ben Szalay Károly ezt a példányt, (mely csak 1711-ig terjed) Leidában felfedezte s az ő fáradozásának sikerült kivinni, hogy az — kiegészítve a kolozsvári példányból — sajtó alá adatott. Ha a munka teljesen elkészült, ismertetni fogjuk.

— A selmeczbányai evang. egyház és lyceum történetének első része (a XVI-ik század története) pár év előtt látott világot. Eredeti kutatásokon alapúló terjedelmes és rendkivül sok adatot tartalmazó munka az, mely tanügyi és egyházi történetünkben a becsesebb monographiák közt foglal helyet. Annak idejében szóltunk e munkáról, melyet *Breznyik* János, az intézet derék igazgatója irt. Most ugyane munkából megjelent a második füzet, mely a XVII. és XVIII-ik századi eseményeket foglalja magában. E kötet is nagy részben levéltári kutatások alapján készült. Gondoskodni fogunk füzetesb ismertetéséről, addig is ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— A magyarországi kárpátegylet XV-ik évkönyvét Myskovszky Viktor műtörténeti értekezése »Kézsmárk középkori műemlékeiről« nyitja

meg. Ezen kivül még tizenegy értekezés van a kötetben Schultz, Siegmeth, Roth, Felbinger, Ebenspanger, Beck, Hanák, Czakó és Fischer tollából — s a kisebb-nagyobb monographiák közül majd mindenikben vannak szétszórva történeti adatok.

— Ráth Mór az általa megkezdett füzetes munkák kiadását a nyári idény alatt is folytatta. *Arany* János hátra hagyott iratai és levelezéséből immár 29 füzet van a közönség kezén. A költemények gazdag és páratlan becsü gyüjteménye, költészeti irodalmunknak méltó büszkesége be van fejezve. A prózai munkákban — melynek első füzetéhez Arany László irt bevezetést részletesen közölvén ebben a rendkivül érdekes gyüjtemény programmját — Arany bírálatai folynak: a nagy költőnek egyaránt tanulságos és érdekes hagyományai, melyek közül igen sok nem jelent meg az Akademia által kezdett »Prózai munkák« közt. Leveleséből, irodalomtörténetünknek első rangú forrásgyüjteményéből a Tompával folytatott levelezés be van végezve, s a Szász Károlylyal folytatott meg van kezdve. — Gróf *Benyovszky* Móricz életrajzából, emlékirataiból s útleirásaiból immár 21 füzet látott világot: e gyüjteményt *Jókai* Mór adja ki. — *Deák Ferencz* Emlékirataiból: Gondolatok, Levelek, Életrajzi adatok eddigelé 6 füzet látott világ. — Gróf *Tolstoi* nagybecsü történeti rajza: Szebasztopol (az orosz eredetiből Csopey által forditva) már be van fejezve. Mind e munkák izletes diszszel és elegantiával vannak kiállitva.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Az első magyar színigazgató: Kelemen László emlékének kegyeletes ünnepélyt rendeztek a főváros művészei f. é. szept. 8-án. Hetvennégy évig pihent jeltelen sírban a magyar szinművészet első úttörője, miután reményeiben csalódva, mint falusi kántortanitó befejezte pályafutását, Csanád-Palotán 1814-ben. Buja Lajos jelenlegi utóda a tanitóságban, kutatta ki a helyet, a hol jeltelen sírban nyugodott s felhiván reá a színészegyesület figyelmét, ez fehér márvány síremléket emeltetett rég porladó hamvai fölé s zarándok-útra indult, hogy lerója a kegyelet adóját a magyar színművészet első bajnoka iránt. A főváros és ország első művészei és művésznői vettek részt az ünnepélyen, a mely Aradon diszelőadással kezdődött; majd Csanád-Palotán a síremlék felszentelésével folytatódott s Makón a színkörben tartott díszelőadással záródott be. A sírkövön e felirás olvasható:

KELEMEN LÁSZLÓNAK
az első magyar színigazgatónak
1760—1814.
emlékezetére
a magyar színészegyesület 1888. szept. 8-án.

— Dr. Szendrei János társ. v. tagja egy évtizedet meghaladó idő óta foglalkozik Miskolcz város történetének megirásával. A monographia első vaskos kötete két évvel ezelőtt már meg is jelent. Ennek előszavában kimondatik a munka tervezete is, mely szerint a második kötet a tulajdonképeni történetet, a 3-ik kötet pedig az okmányok tárát adja. *Szendrei* azóta mintegy huszonöt levéltár adatait dolgozta fel, egy 40 nyomtatott ivre terjedő okmánytár kéziratával készült el s benyujtotta azt Miskolcz város tanácsához. A városi tanács azonban azt azon indokolással küldte vissza a szerzőnek, hogy az okmánytárat nem tartja a monographia mellőzhetetlen kiegészitő és szükséges részének, az ugymond legfeljebb az illető szerző előtt a mü megirása idején birhat értékkel: annyival inkább, mivel a nevezetesebb okmányokra a szerző a szövegben hivatkozást tehet, aki pedig tudományos tanulmányozás tárgyává kivánja tenni a város történetét, az a felhasznált forrásnak utána kutathat.« Miután ezen monographia kiadása előtt annak birálatára társulatunk kéretett fel s az első kötet a mi birálatunkkal jelent meg, kötelességünknek tartjuk ahhoz hozzá szólani. Az okmánytár közel hatszáz okmányt tartalmaz s terjed az 1222 évtől 1843-ig. Hogy többet ne emlitsünk, csak Mátyás és Beatrixtól 16 eddig jó részben kiadatlan okmány, továbbá 40 teljesen kiadatlan török levél, számos a bujdosók korára s a Rákoczi-mozgalmakra vonatkozó becses adat s a városnak magának, mintegy 40 privilegiális levele, s végül a város nagyfontosságú annaleseinak 1569-től való bő kivonatai (magyar nyelven) foglaltatnak benne. Látni való tehát, hogy egy történelmi tudományunkra nézve nagybecsü gyüjteményről van szó. Nem is emlitve azt, hogy méltánytalanság harmadfélévi munka után, a kötet elkészültekor visszautasitani a szerző művét; jóllehet arról a városnak eleve biztos tudomása volt. Miskolcz városának ezen elhatározását mi nem tudjuk helyeselni, s minthogy a munka létrejöttében nekünk is részünk volt, azt sem is habozunk kimondani. Minden monographiának az okmánytár szükséges és elengedhetetlen kiegészitő részét képezi. Most jelent meg Kolosvár monographiája, melynek két vastag kötet okmánytára van. Zala megye monographiájából legelébb is az Okmánytár 1. kötete látott világot. Szörény és Krassó megyék monographiáiból hasonlag legelébb az okmánytár látott világot. Egy monographiának feldolgozott része a köztörténetnek koránt sem használ annyit, mint annak okmánytára: mert nincsen olyan iró, ki az okmányoknak minden részét fel tudná dolgozni — s a feldolgozás mindig is tért az egyéni felfogásra. Az okmánytár tehát míg az irónak igazolásúl szolgál, de egyszersmind adattára a történetirásnak. Ha tehát Miskolcz városát nemcsak kisszerü localis hiuság birta rá, hogy monographiáját megirassa, hanem szolgálatot akart tenni a magyar történetirásnak, nem habozand az Okmánytárt kiadni. Reméljük és várjuk, hogy találand módot a nagybecsü gyüjteményt a magyar történetirás szolgálatába hasznáni.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR

— KOLOSVÁR TÖRTÉNETE. Irta *Jakab* Elek. Második kötet. Ujabb kor. Nemzeti fejedelmi korszak. 1540—1690. Kiadja Szabad kir. Kolosvár város közönsége. Budapest, 1888. nagy 8-adr. XVI és 832 ll. — Harmadik kötet. Habsburg-lotharingiai korszak. Budapest, 1888. nagy 8-adr. 1022 ll. — Harangok, Egyházak és közintézetek feliratai 26 l. — Oklevéltár Kolosvár városa Története második és harmadik kötetéhez. Összegyüjtötte és szerkesztette *Jakab* Elek. Második kötet. Budapest. 1888. 752 és XXXI ll.

— LEXICON Lingvae Hungaricae aevi antiquioris. Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemléktől kezdve. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond. I. füzet. Budapest, 1888. nagy 8-adr

— PULSZKY FERENCZ. Ábránd és valóság. (A Nemzeti könyvtár XL. kötete.) Mese a csillagfiról és királyfiról. 204 l. — Jellemrajzok: Eötvös, Széchenyi, Deák, Dessewffy Aurél. — 132 l. — Uti vázlatok. Visszaemlékezések. 239 l. Budapest, 1888. (Aigner L. kiadása.)

— MAGYARORSZÁG FÜGGETLENSÉGI HARCZA 1848—49-ben. Irta Gelich Richárd. 27. 28. füzet. Budapest, 1888. 609—730 ll.

— A XVI SZEPESI VÁROS az elzálogosítás ideje alatt. 1414—1772. Irta Weber Samu. Szepes-Váralja 1888. Nagy 8-adr. 21 l.

— GESCHICHTE der Grossgemeinde Kudritz. Von Felix *Müller*. Wersetz, 1888. 8-adr. 48 l.

— BERICHT über die Nachforschungen am Königsgrabe Jajce. Von Dr. Ćiro Truhelka. Serajevo, 1888. 8-adr. 24 l.

— AZ EPERJESI TANÁCSKOZMÁNY 1647/8-ban. *Zsilinszky Mihály* lev. tagtól. (Ért. a tört. tudományok köréből. XIII. köt. VII. sz.) 8-adr. 54 l. Ára 40 kr.

— ANGLIA TÖRTÉNETE KORUNKBAN. Irta Mr. Carthy Justus. Fordította Szász Béla. Harmadik kötet. Budapest, 1887. 481 l. 8-adr. M. T. A. könyvkiadó vállalata.

— A FÖLD ÉS AZ EMBER. Irta Dr. Ratzel Frigyes, fordította Dr. Simonyi Jenő. Budapest, 1887. 8-adr. 623 l. M. T. Ak. könyvk. váll.

— ELBESZÉLÉSEK a rómaiak történetéből az V-ik században. Irta Thierry Amadé, fordította Dr. Öreg János. Budapest, 1887. XIII + 579 l. 8-adr. M. T. A. könyvk. váll.

— A SZÉPPRÓZAI elbeszélés a régi magyar irodalomban. Irta Beöthy Zsolt. Második kötet. Budapest, 1887. 384 l. 8-adr. M. T. A. könyvk. váll.

VILLEMAIN. Pindar szelleme stb. Forditotta Csiky Gergely. Budapest, 1887. 484 l. 8-adr. M. T. A. könyvk. váll.

BERRYER Válogatott törvényszéki beszédei. Forditotta Tóth Lőrincz. Budapest, 1887. 397 l. 8-adr. M. T. A. könyvkiadó váll.

KÖCSKI SÁNDOR.

Az Anjouk uralma hazánkban romokon épült...

Le kellett dönteni a régi támokat, melyek kifelé düledeztek, i miatt a nemzeti egység veszélyesen megrepedezett. szent csarka már-már összeomlással fenyegetett. E hűtlen bálványokat, *Csákok, Abák, Ákosok, Héderek, Hermánok* és híveik sorából ellőzni kellett tehát és uj oszloprendeket állítani föl.

Az uj aristokratia: a *Drugetek, Bátoriak, Bebekek, Sztáyak, Tököliek, Szécsényiek, Debreczeniek, Garaiak, Zayak, ryeyek, Ostffyak, Kanizsaiak, Gilétfiak, Nagy-Martoniak, Ujiak, Kontok, Bánffyak, Amadék, Lacfiak, Magyarok* sat. legbje a tehetősb nemesi középrendből emelkedett ki harczi vitézge s a közügyekbeni jártassága által, melyet a szent korona nta való hűségeért terjedelmes javakkal jutalmazott.

Ezen, a szó helyes értelmében nevezett uj aristokraták, gyis — mint édes hazai nyelvünk oly szépen mondja — *a szent rona jobb ágai* közé méltán soroljuk *Köcski Sándort*, ki az ország rsége és nyugalma helyreállításaért vérét ontotta, [1]) a magyar r dicsőségét messze földön terjesztette, végre mint országbíró lományával s erős jogérzetével a nép legfőbb érdekeit mind álig híven szolgálta.

*

Köcsk, melytől hősünk nevét vette Vasvár-megyének keleti, szprémmel csaknem határos szélén fekszik. [2])

A Köcskiek (de Kuchk) szent István korától fogva mint a nt király jobbágyai és jobbágyainak fiai várkatonák voltak és

[1]) »Pro reintegratione . . reipublice et reformatione pacis«, mondja rály oklevele. (*Hazai Okmánytár*, I, 134.)

[2]) Ma Nagy- és Kics-Köcsköt különböztetnek meg, melyek együtt mint800 magyar lakost számítanak és a kis-celli járáshoz tartoznak.

Vasvár védelmére szolgáltak, mígnem 1273-ban IV. László király Vasvár-megye ispánja előterjesztésére megnemesítette őket. [1])

Azonban Kőcski Sándor aligha tartozott közéjök. Ha ő nem is, hasonnevű atyja már élt az időben, de nincs megemlítve a nemesítettek közt, kiket a király levele név szerint előszámlál. Ellenben családi összeköttetései a régi, jómódu nemesre vallanak. Nagyanyja *Káldi* Dominika volt; atyját Sándor *gróf*nak [2]) nevezte a király is; anyja: Venus asszony, családi nevét nem ismerem ugyan, de neje *Bajóti Simon* leánya volt, míg nővére *Gersei Nádasdi* (de genere) Lászlóhoz ment feleségül, amely házasságból született Margitot a »maior tauarnicorum regis« és gímesi várnagy, *Magyar Pál* vette el. Unoka testvére (patruelis) Kőcski *Kacsó* Miklós szintén előkelő ember volt. [3])

---

[1]) *Hazai Okmt.* I, 141.

[2]) Nem értem az idegenkedést, melylyel középkori okirataink némely kiadói ezen szó iránt viseltetnek, hogy helyette a latin *comest* használják. A középkorban a magyar ember a *comes* szót rendesen a szláv eredetű *ispány* szóval fordította, noha már a Margit-legenda különbséget tesz »vármegye ispany« és »keuz ispan« közt. A németek a *comes*-t a *Grav-* vagy Graf-fal helyettesítették, míg az Obergespan szó sokkal később kezdett divatba jőni. A *gróf* szót a magyar csakhamar átvette, hogy a többi comest a vármegye comestől, kinek megmaradt főispán címe, megkülönböztesse. — Noha a comesi rangnak középkori teljes értelmét és fokozatait nem sikerült ekkorig biztosan megállapítanunk, a mívelt olvasó a középkori grófokban nem fog jelenkori aristokratákat, az ispánokban gazdatiszteket látni. Azért én megtartom a régi elnevezést s a vármegye-ispánokhoz nem tartozó comeseket grófoknak írom mindaddig, míg t. írótársaimtól kellő felvilágosítást nem nyertem, melyet készséges köszönettel veendek.

[3]) Ezek után így állíthatjuk össze Kőcski Sándor országbíró nemzedékrendét:

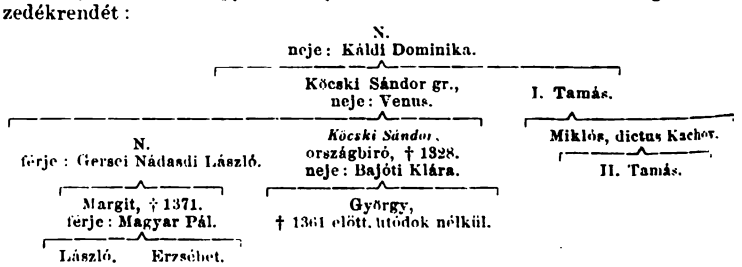

Gersei Nádasdi László fia volt Andrásnak, ki V. Istvánt ifjúságától fogva szolgálta és »in introitu in terram Stirie sub castrum Marumberg« dícséretre méltó szolgálatokat tett, amiért a zalavármegyei Paah (Páhok) birtokot nyerte. Birtokos volt Gersei Nádasdi András Vasban is Makván és Gersén. IV. László király szintén »dilectus et fidelis noster«-nek nevezi őt. Sógorságban is jómódu nemessel: Vasvári Jánossal volt, kinek nővére 40

Legvilágosabban tanuskodik pedig régi nemes származásáról Köcski Sándor országbíró pecsétje, melynek címere a Héder nemzetség mindkét ágának: a Német-Ujvárinak úgy, mint Héderváriuak címerével megegyez. [1])

E szerint tehát a Köcskiek a Héderi nemzetségből származnának, mely nemzetségnek ősei Németországból bevándorolván, két ágra szakadtak: a Szigetközön Győr közelében megszállott Héderváriakéra s a Volfer ágára, mely a vasvármegyei Köszin (Güssing, utóbb Német-Ujvár) hegyet és vidékét nyervén szállásul, közönségesen a Német-Ujváriak vagy Güssingi grófok ágának neveztetik. Ezen utóbbi nemzetségi ágnak tagjai időközben elszaporodván, (ugy kell lenni) ismételve megosztoztak ősi birtokaikon, s ekkor juthatott hősünk családjának osztályrészül Köcsk. Ugyanis vasvármegyei birtoka után ítélve valószinűbbnek tetszik, hogy a Német-Ujváriakhoz, mintsem a Szigetközön megtelepült Héderváriakhoz tartozott.

Köcski Sándor ifjuságáról nem tudunk semmit. De jó nevelését, míveltségét és tanúltságát elárulják azon levelek, melyek országbírói korából reánk maradtak. Tisztességes és jómodu, mert nyerő ember is volt. 1312-ben magához váltá Káldi Marcel fiainak 56 márkát érő birtokát Sáron, mely birtok szomszédos volt saját fekvőségével, s egyuttal kikötötte, hogy ha a nevezett Marcel fiai birtokuk egyéb részét is el akarnák idegeníteni, azt csak neki adhatják el. — Nem messze tőle bírt ugyancsak Sáron Német-Ujvári András is, a Gergely fia és Miklós tárnokmester öcscre, [2]) kivel tanulmányunk folyamán ismételve találkozunk még. — Rövid időn más birtokot is vett Köcski Sándor Sáron Gersei Nádasdi Andrástól 20 márkáért; aztán pedig összes sári birtokait egy tömegbe kikerítette csere által. [3])

---

márkányi hozományt vitt a gersei házhoz. (*Hazai Okmt.* I, 125. 127.; VII, 140. 143. — *Zalai Oklt.* I, 175. 176.) Mily atyafiságot tartott Sándor országbíróval Köcski János és Dénes mester, kiknek Csáfordi Pál fiai eladják Jobrunyi nevű két birtokukat (*Zalai Oklt.* I, 135.) s kik valószinűleg szintén családhoz tartoztak, nem kutathattam ki. (V. ö. *Anjoukori Okmt.* III, 216.)

[1]) Kiadta *Nyáry*, *A Heraldika Vezérfonala* V. tábla 40. szám. V. ö. mellette levő 39. számu Német-Ujvári Miklós nádor czímerével és Héderváry János püspök pecsétjével *Knauznál*, *Magyar Sion*, 1863. évf.

[2]) *Anjoukori Okmt.* I, 281. 294. 337.

[3]) Ugyanott, I, 360.

Politikai pártállására nézve a Német-Ujváriakkal, nevezetesen imént érintett szomszédjával, Német-Ujvári Andrással tartott Sándor »gróf« is (aminek hiteles levelekben czímeztetik), mint a dunán-túli nagyobb-kisebb urak szinte valamennyien. Azaz névleg Károly királyt vallotta urának, de mint a »lesi puskás« beérte a szemlélő és várakozó szerepével. Nem is találkozunk sehol vele Károly király első küzdelmeiben, sem a csehországi hadjáraton, sem Esztergam ostrománál, sem a rozgonyi ütközetben.

Károly király ugyan első adományos levelében, melyet Köcski Sándor részére kiállított, érdemeül tudja be, hogy hive volt azon időtől fogva, mióta Magyarországba érkezék és hogy részt vett minden országos hadjáratban; de a későbbi adományos levelek Köcski Sándornak már csak azon időbeli hűségéről emlékeznek, midőn Károly még nem volt az ország teljes birtokában és első sorban azt jegyzik föl érdemeül, hogy a hűtlen Német-Ujvári András pártját elhagyta. [1])

Ez elszakadásnak talán inkább következményeül mint okául borzasztó esemény szolgált.

Károly király tapasztalván, hogy a garázda Német-Ujváriak elbizakodva hatalmokban a törvényesség ösvényére lépni nem akarnak; hogy hasztalan vezet ellenök sereget a Dunán túlra, mert ha megveri is őket, ezek a talajból, saját jobbágyaikból, a velök tartó kisebb birtokosokból, a szomszédos osztrák és stajer, horvát és szerb urak segélyéből merítenek ujult erőt: rábeszélés, kecsegtetés, adomány által híveket kezdett szerezni magán a hűtlenség tanyáján, a dunántúli részeken. Sikerült is a jobb elemet, melyben a belátás a szent korona igazai és a haza java iránt ki nem halt, részére hóditani és szervezni. Osli Lőrincz, a Kanizsai főnemesi család alapítója, Gutkeledi Miklós, az Amadék egyik őse és Köcski Sándor voltak a királypárti szövetkezés vezérei, kik évekig tartó véres harczok után a nemzeti egység zászlóját győzedelemre vitték.

De a Német-Ujváriak boszúja is szörnyü volt »árulóik«-kal szemben.

---

[1]) *Hazai Okmt.* I, 113. 134. 139. 151.

A fönnebb érintett Gersei Nádasdi András fiai: László, a Köcski Sándor süve és testvére Dénes szintén a királypártiakhoz állottak volt. Német-Ujvári János tehát, ki akkor az egész család feje vala,[1]) rájok szabadította hadnagyát, Vörös Salamont, ki Nádasdi Lászlót a gersei templomban három szolgájával együtt meggyilkolta, a holt tetemet kihurczolta és lefejezte, aztán az uri kastélyra tört, hol Dénes ur saját és testvére feleségével (a Köcski nővérével) és gyermekeikkel összesen kilenczen bezárkóztak. A rabló rájok gyujtotta a házat és a szerencsétlenek benne égtek; csak az egyetlen Margitnak, később Magyar Pálnénak sikerült megmenekülnie dajkája gondos jóvoltából.[2])

Nem is a Gersei Nádasdiak magok jártak így. Az Aba nemzetségéből származó Lőrincz mester négy fiának minden jószágát elpusztították a Német-Ujváriak azért, mert a király hűségétől eltávozni nem akartak. Kettő a testvérek közől fogságukba esett és három éven át iszonyú kinokat szenvedett. Miklóst, az idősbet mezitelen testtel a ló farkához kötötték és hurczoltatták, hogy bőre, husa szétszakadozott.[3])

Rezneki Herbort is panaszkodik a királynak, hogy Vörös Salamon lerombolta és földtörte várát és templomát, szüleit megölte és ezenfelül Babonak és Szent-György birtokokra vonatkozó szerzeményes leveleit elrabolta. A zalavári convent vizsgálatot teljesitett ez ügyben és Rezneki Herbort panaszát valónak találta.[4])

Köcski Sándor is így járt. A Német-Ujváriak minden jószágát elpusztították s neki menekűlnie kellett pusztán hagyott birtokairól.[5]) Vitézi híre azonban megelőzte, mert szent-mártoni várnagynak találjuk őt, midőn (1318. évi május 3-án) Károly király Sebes, Takács és Egered nevű sopron- és győrmegyei bir-

[1]) »Totius prodicionis et colligationis caput,« nevezi őt Károly király. Az oklevélben *(Katona*, Hist. Crit. IX, 5.) ezen János néhai Henrik nádor fiának neveztetik, voltaképen pedig unokája volt. Hogy itt nem Iván nádor, a Henrik fia értendő, ki ekkor már nem élt, hanem Iván fia János, kitűnik abból, mert e borzasztó esemény 1314-nél előbbre nem tehető, minthogy Német-Ujvári András Sáron, 1314. április 3. kiadott levelében Gersei András fiait még birtokosokul említi Gersén. *(Anjoukori Okmt.* I, 337.) — Gerse vagy Gelse Sár és Köcsk közt fekszik.

[2]) *Fejér*, CD. VIII/III. 592.

[3]) *Anjoukori Okmt.* I, 426.

[4]) *Zalai Oklt.* I. 194.

[5]) *Hazai Okmt.* I, 151.

tokokat adta neki »in *recompensationem*« kárpótlásképen hű szolgálataiért. [1])

A következő évre esik Károly király szerb hadjárata Milata Uros szerb király ellen, melyben Kőcski szintén részt vett.

E hadjáratnak közvetlen oka (mellőzvén a régibb szerb-magyar torzsalkodásokat, melyek előadása ide nem tartozik) az volt, hogy Tarentoi Fülöp herczeg, II Károly sicíliai királynak és Árpád-házi Máriának fia, tehát Károly magyar király nagybátyja, meghivatván néhány elégületlen szerb főtiszttől, Szerbiát törni, azt a magyar király és Mladin bán segélyével elfoglalni szándékozott. [2]) De Urosnak tudomására jutott az összeesküvés, a lázadást leverte, aztán a magyar koronához tartozó macsói bánságra tört és Macsó várát elfoglalta, hogy boszút álljon Károly királyon, kit a lázadás egyik elősegitőjeül hitt.

Károly király tartott a botránytól, melyet e támadás előidézhetett, sőt elő is idézett. 1319. évi nyár közepén [3]) tehát hatalmas sereggel indult a megtámadott bánságba; de a tél is beköszöntött már, mikorra a hadjárat Macsóvár visszavételével és — ugy látszik — békekötéssel végét érte. Kőcski Sándor a nevezett vár ostrománál kitüntette magát és a reá zuhanó kövektől sulyos zuzásokat szenvedett. [4])

Megszabadulván ez oldalról ellenségeitől, minthogy másrészt Trencsényi Csáki Mátyus hatalma is foszladozni kezdett, Károly törekvését a Német-Ujváriak megfékezésére irányzá. E tekintetben dunántúli hívei tettek nagy szolgálatokat. Kőcski Sándor — hogy e helyt csak az ő érdemeiről szólljunk — egyebek közt Kőszeg várát foglalta el, melynek vívásánál nyillal mély sebet ejtettek rajta. Majd ismét Kabold várát és Pölöske várát vette be. Midőn pedig Német-Ujvári András a többi Henricziádokkal a király hívei megfélemlitésére és javaik pusztitására indult, Kőcski Sándor

---

[1]) Ugyanott. I, 113.

[2]) *Theiner*, Monum. Hung. I. 830. 831.

[3]) »In octavis b. Jacobi apostoli« (1319. augusztus 2.) irja Lampert országbiró: »totius regni nostri motus contra Urosium regem Serviæ ipsa temporibus et diebus erat.« *Zichy okmt.* I, 179.

[4]) *Hazai Okmt.* I, 124. Vesd össze *Anjoukori Okmt.* I, 532.; II, 60. 62. — *Fejér* CD. IX/I, 88. — *Katona*, Hist. Crit. VIII, 405. — *Du Fresne*, Illyricum vetus et novum 58.

marjában összeszedett embereivel eléje került a pusztító hadnak, azt Szalafőnél nyílt csatában kemény ütközetben leverte.[1])

Hanem ily kitartó ellenséggel szemben, melynek hatalma még ekkor is szinte egyenlő volt a királyéval, a változékony hadi szerencse nem egyhamar hozta meg a békét. Egy évtizeden túl folyt a tusa. A Borsákat és párthíveiket rég megsemmisítették vagy szétszorták; Trencsényi Mátyus szintén sírjában pihent már; Mátyusföld rég meghódolt törvényes urának: midőn a Henriciákok még mindig villogtatták kissé csorba fegyvereiknek még mindig hatalmas élét. Végre is Köcski Sándor, már mint országbíró bölcsességének és ügyességének sikerült 1327. körül Jánost az Iván fiát megtörni, megpuhítani és négy erős várát: Sárvárt, (Német-) Ujvárt, s a két (alsó és felső) Kőszegvárat elfoglalni és a király uralma alá bocsájtani nemcsak, de Jánost, a lázadó Német-Ujváriak fejét magát is a király engedelmességére terelni s ekként az ország belső békéjét valahára teljesen helyreállítani.

A király bizalmában és kegyében nagyot is nőtt ennek folytán, noha, úgy látszik, már előbb is őt tartották a legügyesebb hadnagyok egyikének. Erre mutat, hogy midőn Károly király szövetségesének Habsburgi Szép Frigyes római pártkirálynak segélyt küldött vetélytársa Bajor Lajos ellen, Köcski Sándorra bízta ezen 6200 lovasból, köztök 4000 íjász kúnból álló csapatot.[2]) A király szerfölött dícséri Köcski ezen expeditióját, — mely ugyanond — a magyar dicsőségnek és vitézségnek kitörülhetetlen emlékét hagyta a németeknél s a magyar király tekintélyét világszerte emelte.[3])

E dícséret, mely diadalt emleget, gyanúsnak tűnik ugyan fel, főleg ha helyesen sejtjük, hogy e segélycsapat a mühldorfi, másként ampfingeni csatában vett részt.[4]) De a magyarokon nem

[1]) »Fide potius, quam multitudine devicit,« mondja a király levele *Hazai Okmt.* I, 124. 140.

[2]) *Pray*, Annales, II, 15.

[3]) »Eius (Alexándri de Kuchk) bellicosi actus et certamen apud Teutonicos perpetue memorie existunt commendanda in indelebilem . . universum gloriam Hungarorum.« »Ipsius fama de peracto per eum strenuo triumpho . . laudum preconio per orbem resonat universum, ex quo nostre (Caroli regis Hungarie) maiestatis potentia formidabilis habetur apud omnes extraneas nationes.« *Hazai Okmt.* I, 124. 140.

[4]) Az oklevél, mely e segélycsapat viselt dolgait elbeszéli 1323. junius 6-án kelt, a mühldorfi csata pedig 1322. szeptember 28-án üttetett.

mult, hogy a győzelmet Frigyes számára biztosítsák, csakhogy ők a csata kimenetelére fölállításoknál fogva befolyással nem voltak.

Az osztrákok ugyanis előlegezett győzelmi mámorukban a magyarokat és kunokat elkülönítve a többi seregtől valamely távolabb eső dombsorra állították, mit a magyarok igen zokon vettek.[1]) Okát e mellőzésnek nem nehéz kitalálni. A katonát a küzdőben a zsákmány kecsegtette. Ettől látták magokat a magyarok elütve, »und wart der Streit auch domit verloren« s ez okon veszett el az ütközet.

Köcski Sándor nagy zászlóaljat állított ki ez alkalommal is rokonai, hívei és szolgái sorából; hisz csupán az ő zászlóalja vesztességét mintegy nyolczvan emberre teszi Károly király, ki e nagy költségek pótlására és hősi tetteiért a győrmegyei Nagy-Écs és Pázmánd helységeket, előbb királyi udvarnokok birtokát adja neki, mely adományhoz Erzsébet királyné kedvelt hívének Pázmánd azon felével kedveskedett, melyben a királyné népei laktak, míg Köcski Sándor egy alkalmas telket vett Zeerki Tamás gróftól, melyben uri lakát, kuriáját építette föl Nagy-Écsen.[2])

Úgy látszik azonban, hogy a király kevesellette ez adományt arányban azon nagy költségekhez, áldozatokhoz és szolgálatokhoz képest, melyeket Köcski Sándor tett, s hozzájárulván újabb és újabb érdemei neki adta a pápóczi uradalmat, melyhez Pápóczon kívül Miklósfalva, Csatabér (másként Tatabér), Ekl (Vasban) és két Pályi (Sopronban) tartozott, és mely hajdan a Csáki nemzetség ugodi ágának képezte birtokát.[3])

Viszont Köcski Sándor is bőkezűen jutalmazta saját embereit, kik zászlója alá szegődtek. Ugyancsak egy általa kiállított adományos levele maradt reánk, melyben Sári Ehellős fiainak a Sár folyó melletti birtokát, Mihályföldét rokoni szeretete jeléül s elfogadott szolgálatok elismeréséül ajándékozza; de ha elgondoljuk, hogy e takarékos (mert szerző) ember, kinek immár nagy

---

[1]) »Die Ungern, die Haiden, der Herren Pannier fluchen unstetlich an den perg.« *Perz*, SS. rer. Austriac. I, 1003.

[2]) *Hazai Okmt.* I, 123. 126. 131. 154.; III, 81. — Megjegyzendőnek vélem, hogy az 1323. évi adományos levelek *magister*nek czímzik Köcski Sándort, kit az 1318. évi adományos levél már *comes*-nek czímzett, s a későbbi oklevelek ismét *comes*-nek czímeznek.

[3]) *Hazai Okmt.* I, 137.

örjedelmű birtokai, vasvári főispánsága s országbírói tiszte után évtségkivül bő jövedelme volt, annyi adósságot csinált, hogy ezek fedözésére összes birtokait: *Pápóczot, Csatabért, Elket, Miklóstelkét, Somlyót, Zsedényt, Miskét*, a két *Pályit, Sebest, Takácsit, Egerüdet, Nagy-Écset, Pázmándot, Köcsköt* és *Üköt* felerészben zálogba kellett vetni, elképzelhetjük, hogy a hazának és királynak felajánlott szolgálatai nem kevésbe kerültek, mihez képest a királyi adományokat nemcsak jutalmul, de nagy részint bérül kell tekintenünk.

Köcski Sándor azokon felül, miket röviden előadtunk, még mint Vasvármegye ispánja, sárvári várnagy, a beszterczei és besztercze-vidéki várak várnagya (?[1]), mint a király udvarbírája vagyis országbíró és ismételve mint békebíró szolgálta hazáját.

Az országbírói hivatalt 1324. évnek talán közepétől 1328. január végéig, azaz mintegy negyedfél évig viselte,[2]) mely nem épen hosszú hivataloskodásából aránylag elég itéletet és egyéb levelét ismerjük arra, hogy a jeles országbírót fölismerjük benne,[3]) ki — mint önérzettel mondja — Isten kegyelméből és a király akaratából Magyarország legfőbb bírói méltóságát a rendes úton elnyervén, szoros kötelességének ismeri személyválo-

[1]) Az *Anjoukori Okmánytár* (II, 214.) közöl Sándor országbirótól Zólyán, in civitate nostra, 1325. szeptember 27-én kelt levelet, melyben magát castellanusque de Bystrizcia ceterorum quoque castrorum in circuitu nevezi, és Pezold nevű ügyvédének megtelepítés végett Hreduh nevű krasznamegyei birtokot enged át. Minthogy a föntebbi kelet idején csakugyan Köcski Sándor volt az országbíró az Okmánytár szerkesztője ki is írhatta vezetéknevét a rubrumba; de én bizony nem tudom, mit tegyek ez oklevéllel? Egyszer azért, mert sehol másutt nem találom, hogy Köcski Sándor krasznamegyei birtokos vagy beszterczei főkapitány lett volna; azután ez oklevél nyelvezete is selejtesebb, mint Köcski Sándor egyéb kiadványaié.

[2]) Elődje, Lampert országbíró utóljára 1324. márczius 23. említtetik. (*Anjoukori Okmt.* II, 117.) Sándor országbírót először említi Károly király 1324. október 3-án kelt okiratában. (*Fejér*, CD. VIII/II, 537.) Ugyanannak Sándor országbíró utólsó datumául 1328. január 14. napját ismerem. (*Fejér*, CD. VIII/III, 275.) Károly király 1328. február 19-én már néhainak nevezi Sándor országbírót (*Hazai Okmt.* I, 156.) míg utódja, Pál országbíró 1328. márczius 23-án fordul elő először. (*Anjoukori Okmt.* II, 355.)

[3]) Köcski Sándor országbíró kiadványai találhatók: *Anjoukori Okmt.* II, 176. 177. 203. 221. 262. 265. 304. 329. — *Hazai Okmt.* V, 102. — *Zichy Okmt.* 281. 291. 292. — *Zalai Oklt.* I, 192. 193. — *Károlyi Oklt.* I, 66. — *Fejér* CD. VIII/III, 153. 154. 258. 763. — *Koller*, Hist. epp. Quinqueecel. II, 338.

gatás nélkül mindenkit jogában megoltalmazni. [1]) Amiért Magyar Pált, a királyi javak visszaperlő biztosát a veszprémi káptalan némely jogtalanúl elkobzott birtokai visszaadására ítéli; máskor pedig királyi új adomány ellenében a régi birtokos jogát oly meggyőző indokolással védi meg, hogy ítéletében a király nemcsak megnyugszik, de azt meg is erősíti. Általában éles fölfogás, világos gondolatmenet, mély átlátszó fogalmazataiban is nyilvánúl nemkülönben biztos jogérzet, kiváltképen pedig a hazai törvényes szokások bő ismerete jellemzik ítéleteit, melyeket »in alto castro vulgariter Wisegrad dicto« keltez. [2])

Itt érte utól a halál is, melynek midőn közeledtét jó eleve megérzé, komoly aggodalom szállotta meg az iránt, ha vajmi annyi fáradsággal és törekvéssel szerzett birtokai megmaradnak-e családjánál? Eme bizonytalan időben látta már ő annak ellenkezőjét is eleget. Főleg Cseník mestertől, Károly király csehszármazású hívétől s ennek fiaitól tartott és nem minden ok nélkül. A király ugyanis Cseník vitéznek szolgálatai jutalmául adta volt az ugodi Csáki ág összes uradalmait, de azoknak egy részébe igtattatta be csak, t. i. az ugodi uradalomba, miközben a pápóczi uradalmat — mint láttuk — Köcski Sándornak adta. Köcski azon tudatban, hogy igaz úton járt, s a király adományait meg-

---

[1]) »Nos, qui nutu divine pietatis, volenteque domino nostro rege supremam iudicatus reipublice regni Hungarie ordinarie optinentes, unicuique quod suum est ex debito eiusdem officii publice administrationis authoritate reddere et adiudicare tenemur.«

[2]) Például álljanak következő tételei: »Regni Hungariae consuetudine exigente universe cause testimonio conprobate uno istorum duorum articulorum, videlicet depositione iuramenti aut dimicatione duelli debitum finem sortiri consueuerunt.« Vagy: »Regni antiquo approbata consuetudine exigente causas et actiones actorum cause et iniurie citatis lite pendente facte et comprobate solent posttergare.« Ismét: »Iuxta regni modum consuetum pecuniarie solutiones traditione possessionum fieri possunt.« Másutt: »Regni Hungarie ab antiquo approbata consuetudo, non alicuius parochialis comitis et iudicum nobilium aliquorum iudicio perpetuari possessiones requirat et admitti.« Végre igen jellemzi Köcski országbírót azon levele, melylyel Miklós bátai apátot a Becsei Imre által ellene indított hatalmaskodási ügyben a pécsi püspökhez küldi a következő indokolással: Cum abbas in potentiariis questionibus non nostro, sed episcopi iudicio adstare teneatur, ipsum Nicolaum abbatem in nostre anime preiudicium iudicare non audendo, utrasque partes in vestre Paternitatis presentiam destinavimus iudicandos, cui Emerico, prout in inquisitoriis literis videbitis contineri, e parte dicti abbatis, Deum habendo pre oculis, iustitie faciatis complementum.«

demelte, esedezett Károly királynak, biztosítaná későbbi támadások és igény keresetek ellen adományait. A király készséggel ölott híve kivánságára és ritka módon teljesítette azt. Meghagyta egyanis a győri káptalannak, küldje ki egyik tagját törvényes bizonyságúl, kinek jelenlétében Halastói János királyi ember hirdesse ki az érdekelt helyeken, nevezett szerint a királyi udvarban, Vas, Sopron és Szala megyék gyűlésein, a vasvári, körmendi és veszprémi sokadalmakon, hogy ha valaki Köcski Sándor országbíró birtokainak egyikére avagy másikára joggal vél birni, az jelentse magát azonnal, hogy határnapot kapván jogát a királyi fölség előtt kimutathassa.

A megbizottak híven eljártak a király parancsában, de miként a győri káptalan leveléből kitetszik, annyiban eredménytelenül, hogy senki se találkozott, ki Köcski Sándor birtokjogának ellenmondott volna. A király tehát ünnepélyes alakú levelet adott ki, melyben szeretett országbíróját ujra megerősítette minden javai birtokában; magára és utódaira vállalta, hogy Köcskit és maradékát mindennemű jogaikban saját költségén megvédendi; kivételképen engedélyt adott a Köcski-család fi és nő maradékának mindennemű jószágai elidegenítésére; pallosjogot adott nekik a gonosztevők ellen és vizijogot a Rábán, hogy a királyi birtokon is malmokat építhessenek. Cseníknek pedig és maradékának örök hallgatást parancsolt. [1])

Az országbirót borús sejtelmei meg nem csalták. 1327. évi deczember közepén még betöltötte hivatalát, de aztán nemsokára ágyba vitte betegsége. Kérésére, hogy végrendelkezhessék, nevezetesen nejéről Bajóti Kláráról gondoskodjék, hozzá küldé a király László kalocsai érseket, Endre fehérvári prépostot és alkanczellárt, Micsk Szlavon bánt, Demeter tárnokmestert és Treutel Miklós pozsonyi vármegye ispánt. A küldöttek az országbirót nagy betegen, de ép észszel találták. Mindenről rendelkezett és rendelkezései végrehajtásával egyetlen fiát, Györgyöt bizta meg. A beteg nem sokkal élhette túl a következő 1328. év januáriusát, mert özvegyét fia már februárius 19-én az imént említett urak és ajáit testvérei: Bajóti Pál és Lőrincz jelenlétében száz márka

[1]) *Hazai Okmt.* I, 144.

kész pénzzel elégítette ki hozománya és hitbére czimén, szabadjára hagyván, hogy özvegyi szállásúl volt férje bármely jószágát (Pápócz, Ecs és Pázmánd kivételével) választhatja. Összes vagyonát pedig fiára Györgyre és unokatestvérére Köcski Kacsó Miklósra hagyta, kik azonban csakhamar kénytelenek voltak az összes jószágok felét Magyar Pálnénak, ki azt zálogba birta átengedni. Károly király — szeretettel megemlékezvén ama rendkivüli és kitünő szolgálatokról, melyeket Köcski Sándor neki tett, ki — ugymond — miattunk megrontatván, mint vitéz férfiu hűséggel zászlót bontott, s az ország nem kis részét, tudniillik Vas és Sopron vármegyéket, melyeket Német-Ujvári András, az ország megbélyegzett hűtelene elfoglalva tartott, számos várral, melyek ama vármegyékben feküsznek, ügyes iparkodással elfoglalta, mi által hatalmunk nem kis részben megizmosodott, — mind e rendelkezéseket és szerződéseket megerősítette.[1])

Azt is jól sejtette Köcski Sándor, hogy szerzeményeit meg fogják halála után támadni. Említettük, hogy a pápóczi uradalom hajdan a Csáki nemzetség ugodi ágáé volt, és hogy nem épen alaptalan okból Cseník cseh származású vitéztől féltették annak zavartalan birtoklását. Azonban nem ez oldalról jött a támadás hanem oly egyéntől, kire talán senki se gondolt.

Az ugodi Csáki ág utolsó sarja Csáki Móricz volt, ki feleségével, néhai Amadé nádornak (az Abák nemzetségéből) leányával együtt, lotevén a világi zajos életről, mindketten zárdába vonúltak. Már Móricz frater követelte volt, hogy elfoglalt jószágai egy részét, vagy némi haszonbért utána adjanak a nyúlszigeti apáczának, hol neje tartózkodott.[2]) Móricz frater halála után pedig özvegye, helyesebben: Katalin soror, vagy talán még helyesebben: a nyúlszigeti zárda vette kezébe az ügyet, és oly jól vitte, hogy Köcski György és Magyar Pálné kénytelenek voltak egyességre lépni vele. Az egyesség 1357. november 18-án létre is jött: Katalin soror 300 márkáért lemondott minden jogáról.[3])

---

[1]) *Hazai Okmt.* I. 156. 162. — *Katona*, Hist. Crit. IX. 5.

[2]) Lásd ez ügyet bővebben *Boldog Csáki Móricz* czimü értekezésemben *Kath. Szemle*, 1887. évf. 303 és köv. ll. és ily czimü értekezésemet *II. Miklós győri püspök a Századok* XXI. évf. 836. l.

[3]) *Hazai Okmt.* I. 217.

Még egyszer (1364.) helyt kellett állania immár özvegy agyar Pálnénak Nagy-Écs birtokára nézve Lajos király előtt, ennek folytán meghagyta Kont Miklós nádornak, hogy Győrrmegye gyűlésén vizsgálatot eszközöljön az iránt, ha vajon hai Köcski Sándor vagy fia György tényleges birtokában volk-e Nagy-Écsnek? Kont Miklós nádor meg is ejtette a kivánt zsgálatot, mely azt derítette ki, hogy Köcski Sándor, mióta rályi adományba kapta, mindig birta Nagy-Écset, halála után dig fia György szintén sok ideig birta azt. [1]) Az öreg Magyar álné tehát megnyughatott volna ez iránt, ha volt volna kire igyni a sok szerzeményt. Mert körűle mindnyájan elhaltak: férje, , leánya, Köcski György, Kacsó Miklós és ennek fia Tamás is. gyik se hagyott utódot . . .

»Ha Isten magához vette mindannyit, maradjon Neki a ság is«, gondolta Magyar Pálné asszony és az általa alapított ápóczi prépostságnak hagyta jószágai fele részét, másik felét dig a pápóczi pálos-rendi templomnak és klastromnak azon ikötéssel, hogy ha bekövetkeznék oly idő, midőn a nevezett olostor nem lehetne birtokosa a neki hagyott javaknak, ezek is z Üdvözítőről czimzett préposti templomra maradjanak. S ez ton: a prépostság oklevelei a győri káptalan levéltárába kerűlén, maradt főun Köcski Sándor jeles emlékezete is.

Ugyanekkor gondoskodott özvegy Magyar Pálné, s ez fényes ngárt vet emlékére, hogy a préposti és népiskolák kellőn javaalmaztassanak Pápóczon. [2])

Pór Antal.

[1]) *Hazai Okmt.* II, 118.; III, 184.
[2]) *Hazai Okmt.* II, 321.

RÉVAY KATA SZIDÓNIA LEVELEI FÉRJÉHEZ.

1656—1702.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Révay Kata Szidóniának férjához irott leveleit akarom e alkalommal ösmertetni, ki Révay Pál ezredesnek báró Teuffel Erzsébettől született leánya, s így a nagyemlékezetű koronaőr Révay Péternek unokája volt.

E hölgy igen korán elveszítette atyját s német származású édes anyjának — ki bár nyelvünket alig beszélte, de szive szerint jó magyar nő volt — felügyelete alatt gondosan neveltetett, a mint ezt a kor igényei a Révay család előkelősége s gazdagságához képest szükségképen követelték.

Egyéniségének jellemző vonásait: a vallásos buzgóságot és erős hazaszeretetet bizonyára a szülei hajlékból hozta magával s a viszonyok, melyek közé férjhezmenetelével jutott, a nem sokkal utóbb bekövetkezett nagyhorderejű események, melyek az ő élete folyására is végzetesen hatottak: megedzették lelkét, hogy emelt fővel, bátor szívvel állhasson meg a veszély és megpróbáltatások közepette.

Anyjáról, mint látjuk, német volt. — A Teuffel család a Habsburg-dynastia szolgálatában a mohácsi vész utáni időkben került Magyarországba. Őse, a közönségesen Ördögnek nevezett Mátyás I. Ferdinánd híres hadvezére volt, s 1548-ban honfiusíttatott, de utódjai német jellegüket híven megőrizve, németek maradtak nyelvük s érzületükre nézve egyaránt, s jóllehet házasság által összeköttetésbe jöttek, de korántsem olvadtak össze a magyar aristokratiával, mint ezt számos idegen eredetű családnál tapasztalhatjuk. Ennek oka részben az is volt, hogy jószágaik jobbára az örökös-tartományokban, Morvában és az osztrák széleken feküdtek s a Teuffelek már csak helyzetüknél fogva is az udvar körében kerestek összeköttetést, előmenetelt.

Erzsébet azonban mikor Révay Pál felesége lett, teljesen szakított német rokonaival s a szakadást leginkább az idézte elő,

hogy római catholikus hitéről áttért férje vallására s az udvari kegyre sokat tartó atyafiság sohasem tudta megbocsátani neki, hogy lutheránussá lett, sőt leányát is lutheránus főemberhez adta nőül.

E főember giletinczi báró Ostrosics Mátyás volt.[1]) Idegen eredetű család sarja, melynek ősei Horvátországból jöttek hazánkba, mint I. Ferdinánd buzgó párthívei s alig egy pár nemzedéket alatt szívvel, lélekkel magyarokká váltak s a protestáns vallást is fölvették. Ostrosics András 1608-ban bárónak emeltetett s első felesége Forgách Ilona, a második Perényi Borbála lévén, ezek útján rokonsági összeköttetésbe hozta családját az egész magyar aristokratiával; fia István a hirtelen felemelkedett Thököly Sebestyénnek Anna leányát vette nőül, dusgazdag úr s kir. főasztalnok volt, de már utódjai jelesen Pál, ki hamarabban halt el,[2]) Miklós a koronaőr, és Mátyás, kinek életviszonyaival e sorok folyamán közelebbről megösmerkedünk, az Ostrosics nevet, harmadfélszáz esztendős, jobbára történelmi szereplés után sírba vitték.

Még ifjú legény volt Mátyás, ki a Trencsénvármegyében fekvő Illava várát Miklós bátyjával közösen lakta, mikor az 1648-ik év folyamán megösmerkedett Révay Kata Szidóniával, ki valamelyik szomszédos atyafinál volt épen látogatóba s ez ösmeretség rövid idő mulván házassággal végződött. — Mátyás úrfi daliás levente volt s könnyen szemet szúrt az eladó lányoknál, erre mutat a többek között Kereszthury László később nyitravármegyei alispán, alnádor és hírhedt összeesküvő levele is, melyben tréfásan szánakozik Ostrosicsnak testvér bátyjain, a kik »nagy sok főtöréssel, kedveskedéssel, fáradsággal jutnak csak ahhoz is, hogy megnézzék kit vegyenek el« Mátyás úrfinak pedig »*nagyon helben viszik*« a leányt. — Biztatja azután nagy jó akarattal, hogy »ne vesse meg a commoditást s éljen az occasióval«, ha szinte egy klárisos kantár elveszésébe vagy épen paripába kerülne is. — Az úrfinak úgylátszik kétszer se kellett mondani, addig-addig míg megkérte a leány kezét s miután az előkelő, gazdag ifjú ellen kifogás nem igen lehetett, Révay Kata Szidónia báró Ostrosich Mátyásné lett s édes anyjának pozsonyvármegyei szentjánosi kastélyát Illava várának ódon falaival cserélte föl.

Az ifjú asszonyka nagyon szerette urát s ezt nem azért

---

[1]) Az egykorúak, valamint saját maga is *Ostrosith*-nak irták nevét, én azonban jobbnak láttam a kiejtés után indulni.

[2]) Téved *Nagy Iván* (Magyarország családai VIII. k. 303.) mikor azt mondja róla, hogy Thököly ellen harczolt, mert özvegye Ujfalussy Éva már a XVII-ik század közepén gr. Illésházy Gáborné volt.

tartjuk szükségesnek megjegyezni, mintha ez a XVII-ik században valami rendkivüli tüneмény lett volna s Kata Szidóniával érdeméül akarnók betudni, de valamint ma sem, úgy 200 esztendővel ezelőtt annál kevésbbé tekintettek azt a nagy rajongó szerelmet a házasságkötések szükségszerű kellékének, s a szülők teljesen megelégedtek azzal, ha a fiatalok egymás irányában nem viseltettek épen idegenkedéssel, a többi majd megjő magától, gondolták és száz esetben legalább kilenczvenkilenczszer igazuk is volt.

Ha pedig egyszer-másszor mégis rossz véget ért a dolog, mert ne higyjük, hogy a Forgách Zsuzsánna esete példátlanul állana ama korszak hason természetű kalandjai között, csakhogy okos ember nem csinált belőlle botrányt s nem ütött oly nagy zajt mint Révay uram, tele siránkozva bánatával az országot, mely iránt az embereknek sohasem volt érzékük — a szülőknek bizony sohasem jutott eszükbe szemrehányást tenni önmaguknak. »*Házasság, hadverés Isten dolga*« vigasztalták magukat, s gyarló ember hogy tudhatná előre a jövendőt! — A rászedett férj pedig — izlés dolga lévén — elintézte a maga baját négy fal között a feleségével, vagy egy szál karddal a csábítóval s az emberek legnagyobb részének korunk élelmes reporterjei hiányában még az a gyönyörűségük sem származhatott belőle, hogy felebarátjuk kárán örvendezhettek volna.

Ismételjük tehát, hogy Kata Szidónia szerette urát, e szónak nem közönséges értelmében, s életének egész regényét ez a szerelem képezi. — Ötven esztendő leforgása alatt, válságos pillanatokban sokszor bebizonyította, hogy a leghűbb asszony, önfeláldozó hitves társ, kinek egész világát a családi tűzhely képezte s életének legfőbb, talán egyedüli czélja e kisded kör boldogítása volt.

Ez eseményekben gazdag félszázad emlékei a levelek, mikor Kata Szidónia olyankor írogatott férjéhez, mikor ez hivatalos dolgaiban hazulról távol, mint főhadi-biztos az ország különböző vidékein táborozó katonasággal időzött s majd a Wesselényi-féle összeesküvés gyanújába keveredve sok ideig őrizet alatt tartatott. — De máskor is, ha a fiatal asszony Szent-Jánosra édes anyja látogatására utazott, vagy egyetlen fiacskájukat, az örökösen betegeskedő Istókot gyógyíttatni Pozsonyba vitte, vagy pedig a stubnyai »*hévizben*« keresett üdülést, egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy urát — ha csak pár sorban is, ne tudósítsa, kivánván ennek egészsége felől — mint magát kifejezi — »*minden jót hallani.*«

Ostrosics gyakran volt távol, a mikor azután az illavai, ludányi és liptó-újvári — három megyében fekvő — uradalmak felügyeletének összes gondja, a Kata Szidónia vállaira nehezedett,

ki azonban derekasabban töltötte be helyét akárhány férfinál s gy nem tartozott a közönséges nők osztályába azonnal belátjuk, helyt egy pillantást vetünk leveleibe.

Az első levél 1654-ben kelt[1]) s az utolsó 48 esztendő múlva, vés idővel Ostrosics halála előtt 1702. márczius 22-én. Ez utolsó vételével, a többi sajátkezűleg van írva s egy hosszú élet különző korainak változó hangulatát s írójuk kedélyvilágának lassú, kozatos átalakulását, megragadóan tükrözik vissza. Már csak ért is rendkivül vonzók, s kiváló érdekkel birnak a levelek, s llehet szoros chronologiai egymásutánban nem is következnek – 1673-tól 1698-ig p. o. egy sem maradt fenn –, mindazonáltal y is az élet három főbb szakának, a derült ifjúság, a higgadt ett kor s a hanyatló öregség napjainak ékesen szóló tanui, s ert az előforduló hézagok pótlására, más forrásokból elég adatl rendelkezünk, — lépésről-lépésre követhetjük e levelek iróját, mint gondnélküli vidám ifjúságából az élet nagy kötelességeiek terére lép mint anya és hitvestárs, s végre annyi viszontag-g, csalódás és szenvedés után a fájdalom és keserűség szelid signatióban olvad föl keblében, vallásos kedélye lassanként gaszt, megnyugvást talál, beletörődik a változott viszonyokba s külvilág eseményei nem érdeklik többé. »*Hála légyen az én tenemnek — írja utolsó levelében — semmi elmúlandó dologhoz m nyújt az én szívem, csak az én Istenem olyan helyett segítsen, gy magam bevdót mondhassam, senkinek többel nem tartozok mint agamnak.*«

Hej pedig beh másként is volt régen! Az éles elméjű, erős életű, vallását, nemzetét hiven szerető hölgy feszült figyelemel kisérte az eseményeket, gyülölte a törököt teljes szivéből, nádkozott a keresztyén fegyverek diadaláért. Bécsből, Pozsonyól értesitették őt az udvar körében s a külföldön történtek felől maga is, ha csak szerét tehette, leveleiben örömest politizál néha igen talpra esett gondolatai vannak. E felett érdekelte őt társas élet minden mozgalma, nem vonta ki magát semmiből, kodalmak s más ünnepélyeken szivesen részt vett, találkozni hetett vele az udvarnál is, szóval a nagyvilágban élt s a XVII-ik zázad társadalmi életének hazánkban — már a mennyire ezt y nő helyzete abban az időben megengedé — ösmert, szereplő lakja volt.

Házasságuk néhány évig gyermektelen maradt, a mi pedig m csekély aggodalmat okozott Mátyás úrnak, mivel testvér tyjai is csak leány utódokat hagytak maguk után s ő lett volna

[1]) A gyüjteményben 1656-tól következnek, mert a megelőző pár rab tótul van irva s nem vettem föl.

hívatva egyedül az Ostrosics nevet az enyészettől, a sok szép, és adományos jószágot az idegen kézre jutástól megmenteni.

Az orvosok fürdőt ajánlottak a fiatal asszonynak, ki minden bajában legszívesebben a Pozsonyban lakó dr. Spindler tanácsával élt, bárha a mint leveleiből látszik a trencsényi Askanius mestert is nagyra becsülte. — A maga idejében nagyhírű orvos dr. Spindler azonban nem szívesen mozdult ki Pozsonyból, oda kötötte őt a szenvedő emberiség érdeke, meg aztán még egy annál is hatalmasabb kötelék: a köszvény, mely gyakorta igen kíméletlenül bánt e tiszteletre méltó férfiuval. Ostrosicsnénak kellett tehát a jó urat fölkeresni, hogy a fürdőzés tekintetében tanácskozhassék vele, mivel pedig dr. Spindler elvei szerint a fürdő csak annak használhat, a ki már megelőzőleg huzamos ideig az ő orvosságával élt, Kata Szidónia néhány hétig Pozsonyban maradt, s míg a cura tartott legfőbb kötelességének ösmerte újabb meg újabb politikai és hadi hírekkel látni el férje urát, minthogy abban az időben újságlapoknak jó Magyarországon híre hamva se volt még!

Az 1657. év junius havában Wesselényi nádorné is történetesen Pozsonyban időzött, kivel Kata Szidónia — atyafia is lévén a híres Széchy Máriának — igen bizodalmas viszonyban állott. — Leveleiben különösen Wesselényiről mindig a legnagyobb tisztelettel szól, s jól esik elmondania férjének, hogy »*az úr ő nagysága*« (a nádort értvén alatta) vagy »*az asszony*« Istókot is tudakolták.

A nádorné csak rövid ideig mulatott Pozsonyban, mert ő is fürdőre készült, de Kata Szidónia ezalatt is gyakran ment udvarlására, és szóbeszéd közben sok mindent hallott tőle az ország ügyei felől. — »*Izente ő nagysága* — írja férjének —, *hogy abban az órában hoztak az úrnak Erdélből leveleket és azt írják, hogy az öreg fejedelem asszony kigyütt Munkácsvárába, és hogy reája ütöttek lengyelek tatárokkal együtt, a várat meg nem vették, de a várost mind fottig felégették és valamint a kozákok Lengyelországba cselekettek, a lengyelek tatárokkal együtt úgy cselekettek Munkácson, még a kis gyermekeket kettő vágták és földhöz verték; az szegén öreg fejedelem aszont szánom, hihető nagy ijetségbe volt.*«

Máskor meg azt újságolja, hogy Kohári és Pálfi Miklós Bécsből a Csallóközre mentek hadat fogadni s közel háborút jósol. Nagy megbotránkozással adja elő egy alkalommal, hogy Pozsonyban a pápisták azt a hírt terjesztik, hogy a lutheranus templom ablakából egy kámzsás ördög mindenek szemeláttára kidugta a fejét. — De már erre csakugyan fellázad, s méltatlankodva »*nagy hazugság*«-nak bélyegzi a pápisták beszédét, a mit Bécsben kinyomatni is készültek. — Hogyan, hát e nő annyira

felülemelkedett volna korán, hogy tagadni merte az ördögöt? — hiszen ez rendkivüli jelenség, főleg az asszonyok között, mikor a boszorkányokat széltire égették s az ördög általános rettegés tárgya volt! Már akár mint legyen is, de az elvitázhatlan tény, hogy Kata Szidónia egy pillanatra sem adott hitelt e közszájon forgó rémhirnek s alapos okai lehettek erre nézve: »*Az lehetetlen dolog* — írja férjének — *hogy az ablakból kinézte volna* (t. i. a kámzsás ördög) ... *tudja kegyelmed minémü sürü rostél van ... mindenik ablakon.*«

A Pozsonyban időzés többnyire kellemes s e mellett kevés költséggel járó dolog volt Kata Szidóniára nézve. — Házok ugyan eleinte még nem volt a városban, de Vizkelethy Mihályné Thurzó Mária, vagy Czobor Imre, kinek első felesége Révay leány volt, szivesen átengedte a magáét s édes anyja ilyen alkalommal Szent-Jánosról minden szükségessel ellátta konyháját. — De Kata Szidónia azért nem mulatott sokáig s útra kelt, mihelyt a doktor kezei közül szabadulhatott és maga dolgain kivül a férje által reá bizottakat elvégezte.

Még napjainkban is, ha valaki az ország távoli vidékéről Bécsbe vagy Budapestre útazik, ezerféle commissióra legyen elkészülve, mennyivel inkább kisérthetett tehát ez a *rém* kétszáz esztendővel ezelőtt, mikor még Pozsony volt az ország egyetlen nagy városa, s a legközönségesebb dolgokért, miket ma bármelyik szatócsnál feltalálhatunk, gyakran a harmadik vármegyébe kellett fáradni, fényüzési és pipere czikkek pedig — valamivel magasabb igényekhez mérve — Pozsonyt s talán még Kassát és Nagy-Szombatot kivéve — sehol sem voltak találhatók hazánkban.

A nőnek még csak könnyebb feladat jutott ilyenkor, mert Ostrosics uramnak legfelljebb is a zsebórája állott el, a mentekötőjén kellett igazitani, hintóját újjal borítani, esetleg lovainak parádés szerszámot, magának nyusztprémes süveget, kamukát vagy jó fajlandis posztót vásárolni, de ha egyszer ő útazott Pozsonyba, bizonyára lapokra terjedő instructiót kapott és Isten őrizzen, hogy egy rőf arany csipkéről vagy színes pántlikáról megfeledkezett volna! A nők egyformák voltak mindig, nagyobb bántalmakat könnyebben feledtek, de ily apró figyelmetlenséget sohasem tudtak megbocsátani.

Az 1658. év folyamán nagy volt az öröm Illava várában, a rég óhajtott örökös megérkezett s a keresztségben nagyatyja emlékezetére István nevet kapott. »Istók az ő állapotához képest türhetőképen van« — írja Kata Szidónia, de nemsokára az ő egészsége gyöngült meg s ismét fürdőre kellett mennie. El is indult ez év október havának első napjaiban Illaváról, s még »alkalmas« időben érkezett édes anyjával együtt a stubnyai hév-

vízbe, mielőtt a szállást — melyben úgylátszik nem igen bővölködtek — Wesselényi László számára lefoglalták volna.

Stubnya abban az időben a főrendek legkedveltebb szórakozó helye volt; az ország minden részéből sereglettek oda vendégek; tulajdonképen beteg embert alig lehetett ott látni, összegyűltek múlatni, időt tölteni, közbe-közbe a férfiak meghányták vetették az ország dolgát s ráértek összeesküvést is csinálni.

Kata Szidóniának innen keltezett levelei a 200 év előtti fürdő saison-ok életmódjáról, szokásairól, s a vendégek közötti patriarchális érintkezésről stb. egy pár igen érdekes vonást őriztek meg számunkra.

Rövid idő mulva utánnuk a nádor is megérkezett feleségével együtt Stubnyára. — A tulajdonképeni fürdő évad úgylátszik csak ezután vette kezdetét s eltartott egész november vége, olykor deczember közepéig is, mely mulatság iránt a mai kor szülöttének azt hiszem kevés érzéke lenne, s valóban bajos is elképzelni »*ködös borongós*« őszi estéken a saisont, mikor az ember a markába fúj, ha a kalendáriumot nézi is.

A közönség használatára rendszerint kádak állottak; volt azonban a fürdésnek egy kényelmesebb módja is, hogy ugy mondjam magas vendégek számára fentartva, mely ugylátszik nyílt medenczében való fürdésből állott. E kedvezményben — mint első ember — természetesen Wesselényi nádor részesült, s hölgyeink hódolva a kényszerüségnek már már beletörődtek abba a gondolatba, hogy az egész idő alatt kádban fürödjenek, mikor ez a nádor fülébe jutva, a »*Murányi Vénusnak*« öregedő, de mindig udvarias, gavallér férje hallani sem akart rólla, hogy miatta az asszonyok kényelmetlenséget szenvedjenek. — Át nem engedhető ugyan nekik a medenczét, mert az ő csontjainak bizony még nagyobb szükségük volt a kényelemre, de vendégül hivta őket s nem tágított addig, míg el nem fogadták ajánlatát: »*Ugy látszanék, hogy előttem szalattok, hiszen velem feredhettek*« mondá s a hölgyek rövid gondolkozás után beleegyeztek, hogy együtt fürödjenek Wesselényivel.

A dolog azonban még sem úgy ütött ki, mert a mint híre futott, hogy a nádor Stubnyán időzik, az ország minden részéből sereglettek oda tisztelegni, s rövid idő alatt udvar támadt a nagy ur körül. »*Ki feredne annyi sok idegen ember között*«, irja Kata Szidónia november 15-én némi bosszusággal férjének s igy mind ők, mind a nádorné, ki hasonlóképen gondolkozott, végtére is kádakhoz folyamodtak. Kata Szidónia azonban rossz hireket vévé kis fia egészségéről, be nem várva a saison végét, csakhamar odahagyta Stubnyát.

Az Istók gyerekben bizony kevés örömük telt a szülőknek

örökösen beteg volt az Isten adta s messze földön hasztalanul kerestek doktort, a ki segiteni tudott volna rajta.

Dusgazdag örökség nézett erre a gyermekre: az egész Ostrosics jószág, mely eddig háromfelé oszlott s köztük az illavai, tudányi s részben a nőágat is illető liptó-ujvári roppant uradalmak, anyjáról a szent-jánosi uradalom, a blattniczai s még tömérdek részbirtok. — A gondviselés azonban nem engedte, hogy ember kort érjen, s valóban mire a 30 esztendőt betöltötte volna, ha nem válik is épen belőlle »*jószág nélkül való szegény legény*« mint akkor nevezték, de régi nagy gazdagságának csak a hire maradt volna reá.

Istók tehát szüntelenül betegeskedett, és sikertelen volt dr. Spindlernek minden nagy maga ajánlása, hasztalanul rendelte dr. Koh egyremásra a csodahatásu purgáló szereket, a tudós Askánius és Heuer doktorok is hiába kutatták fel tudományuknak gazdag tárházát, a gyerek napról napra »*esztevérebb*« lett, lépe és tüdeje dr. Spindler diagnosisa szerint mindig jobban keményedett, pedig szegény édes anyja Pozsonyba is felvitte, hogy az orvosok annál jobban forgolódhassanak körülette.

1660. junius havában szegény Istók már utolját járta s ugylátszik, az anya is lemondott a reményről: »Hagyjuk az ur Istenre — irja Pozsonyból férjének — ő a legjobb orvos, hótból is élőt tehet, azt a szegény ártatlant is meggyógyithat, kit hiszem hogy meghallgatja az én imátságomat«. — De nem segithetett rajta már az imádság sem; rövid idő mulva elköltözött erről a világról, szüleinek örökös bánatára, pótolhatatlan veszteségére.

Ostrosics sok ideig vigasztalhatatlan volt e csapás miatt; az atya egyetlen gyermekét, a családfájára büszke fő-nemes őseitől öröklött fényes nevét temette sirba, mert — jóllehet mindketten fiatalok — a házastársaknak kevés kilátásuk lehetett örökösökre. Jellemző, hogy Kata Szidónia volt az, a ki előbb belenyugodott a veszteségbe, vallásos kedélye s az isteni gondviselésbe vetett rendületlen hite, vigasztalást nyujtott számára: »*Édeském* — irja férjének — *az mi busulásunknak semmi hasznát nem látom, az ur Istenre hagyjuk magunkat. Igaz az Isten, többet az emberre nem vet, csak az mit elviselhet!*«

Az 1660-ik esztendő azonban még több kereszttel is látogatá meg a szegény fiatal asszonyt. — Alig temette el kis fiát, s alig épült föl maga is hosszas nehéz betegségéből, mikor férje testvérbátyja, a korona őr Ostrosics Miklósnak halálhirét tudatta vele Szent-Jánosra.[1]) Miklós ur már régóta betegeskedett s igy

[1]) Özvegye gr. Kollonics Ludmilla s első feleségétől származott kis Borbála nevü leánya maradt utánna árván. — Borbálát 1667. febr. 21-én Kata Szidónia gondviselése alól Bethlen Farkas vitte haza, mint feleségét.

halála sem következett be váratlanul, Kata Szidónia mégis nagyon aggódott férjeért, hogy e kettős csapás még fogja viselni. siettet is haza felé Sz.-Jánosról, nehogy mint levelében irja — valami képen megártson neki a bú.

Ez a nő nem tartozott nemének azon gyönge teremtései közé, kiknek csak könnyei vannak a megpróbáltatások közepette a legválságosabb pillanatokban, veszély idején, midőn valóban férfierő s bátorság kellett ahhoz, hogy el ne veszitse fejét, szilárdul megállotta helyét, nyugodtan rendelkezett mindenről, figyelme a legcsekélyebb dolgokra is kiterjedt, s a fájdalom nem törte meg, de fölemelte őt s még jobban megszilárditotta benne a hitet. Ez volt az ő egyedüli erőssége, melynek bástyái mögé vonulva, megadással tűrte a sors csapásait, s mely egy szebb, boldogabb jövendő jövetelével biztatva megóvta őt a kétségbeeséstől.

Egy főuri temetés a XVII-ik században gyakran hónapokig foglalkoztatá a gyászoló családot. — Míg az ország minden zugába szétküldött meghivókra az atyafiak, a résztvevők lassanként összegyülekeztek, elég dolgot adott a koporsókövek, czimerek és zászlók elkészitése, a hintóknak fekete posztóval való beborítása, a genealogiai adatok feldolgozása stb. A jobbágyokat ilyenkor rendszerint megrótták, egyik falu népe vadakat, másik bort és lisztet adott a torhoz, harmadik a vendég lovak számára szénát, zabot tartozott beszolgáltatni stb. Meghitt embert küldtek Bécsbe vagy Pozsonyba, a családtagok, szolgák s az elmaradhatlan *frájczimerek* számára (ha nő volt a halott, ezek közül minél többet öltöztettek feketébe, annál tisztességesebbnek tekintették a temetést) gyászruhának való posztót, fűszerszámot stb. vásárolni s egyes helyekre, hol a temetésre utazók állomást tartottak, élelmi szereket szállitottak; s ha már mindezzel elkészültek, még arra is gondolni kellett a kesergő családtagjainak, hogy a temetést valahogy olyan napra ne rendeljék, mikor valami közel fekvő várkastélyban vagy udvarházban lakodalomra készülődnek, vagy épen lakodalmat ülnek, mert lett volna akkor mit hallgatniok az emberektől; még a vasárnapot is elkerülték ha csak lehetett, mert a XVII-ik századbeli etiquette, azt nem tartotta kifogástalan temetési napnak.

Ily előzmények után nem fogunk csodálkozni azon, hogy Ostrosics Miklós még 1660. september havában elhalálozván, csak a következő év január közepén temettetett el, mint a hogy ezt a jó urnak születése és méltóságai követelték.

Az Ostrosics családnak ebben az időben bőségesen kijutott a gyászból; még le sem tehették azt Miklós ur után, mikor már az 1661-ik év őszén Kata Szidónia édesanyjáért, Révay Pálnéért kellett ismét felölteni.

Az öreg asszonyságot Szent-Jánosról temették s hozzá tartozónak nem csekély fejtörést okozott az a kérdés, hogy praedikációval és szertartással temessék-e, vagy pedig minden pompa nélkül történjék végtisztessége, mert a boldogult mint már említettük az ágostai evang. vallás követője volt és »ha czeremoniával fogunk temetni — irja Kata Szidónia férjének — az egész atyafiakat kell híni s ő neki szegénnek, dicsekedés kivül mondván, nagy urak, derék emberek s udvarnál közel való attyafiai vannak, de azok mind pápisták, *azok bennünket a kik luteránusok vagyunk nem ugy mint embereket, hanem mint legalábbvaló állatokat tartják*, azok tudom csak azért sem gyünnének, hogy luteranus praedikácziót kellene hallgatniok.«

Mit határoztak e kérdésben, bizonnyal meg nem mondhatjuk, de a levelekből ugy látszik mégis, hogy a szertartásos temetés mellett maradtak, mert Kata Szidónia 8 frájczimert öltöztetett gyászba s hintóit Bécsbe küldé fekete posztóval borittatni, mert arra is sokat adtak ám ebben az időben, hogy a ki maga mély gyászt visel, borittatlan hintóban ne járjon s az ur asszony, minden takarékossági elvei mellett is, inkább rá költötte azt a nehány forintot, hogysem az emberek megszóllását felvette volna (51 levél.)

Már előbb kellett volna emlitenem, de tudom hogy a szives olvasó a közlött mutatványokból ugy is észrevette s talán meghocsátotta a levelek irójának, hogy néha nem eléggé magyar s vét a nyelv szabályai ellen. — Olyan vidéken születvén, hol alig hangzott magyar szó s a nép széltére csak tótul beszélt, német származásu édes anyja oldala mellett, folytonos érintkezésben idegen ajku emberekkel, bizony nem róhatjuk fel neki hibául e fogyatkozását. Tapasztalhatjuk azonban, hogy mikor kellő gondot fordit az irásra, csak elvétve hibázik, gyökeres magyar szólásformákkal él s inkább szókötése árul el idegenszerüséget, a mi azonban véleményünk szerint hellyel közzel még érdekesebbé teszi leveleit.

De már az ortrographia bizony egy csepp gondot sem okozott Kata Szidóniának, kivált ifjabb éveiben, sőt vidám perczekben maga is örömest tréfálózott efelett urával: »Higyje meg kegyelmed — irja 1658. november 20-ról, hogy kgd vétkezett az olvasásban s nem én az irásban, csakhogy kgd engem eremest nevetne, hatalmas vigyázó és főiró vagyok én, csakhogy félek, az emberek azt nem hisznek felőllem.«

Gyermekkora óta tót és német nyelv hangzott leginkább fülébe, eleinte egy pár tót levelet váltott is férjével, de már a németet bajos lett volna vele megkisérteni, mert Ostrosics urannak nem vette be a természete ezt a nyelvet, s a felesége távol-

létében kapott, vagy Kata Szidónia által sürgősen eredethez közlött német leveleket az oskola mesterrel magyaráztatá meg magának.

A tanügy Ostrosics földesurasága alatt igen virágzó állapotban volt Illaván, a város praedikátora Kalinkius, a lutheranusoknak nagyhirü superindensük volt.

Kata Szidónia leveleiben mindig gyöngéd, szeretetteljes hangon szól férjéhez [1]) s keresi az alkalmat, hogy valami örömet szerezhessen neki. Maga megy halászni, hogy urának gabéját küldhessen s nem költ el egy szem cseresnyét, vagy más gyümölcsöt, mikor még *ujság*, hogy neki ne juttasson belőle. Egy alkalommal Ostrosics a pünkösdi ünnepekre sem jöhetett haza a táborból, felesége kappanokat s kalácsot küldött neki, tréfásan jegyezvén meg, hogy nem kételkedik ugyan azon, hogy a zsolnai menyecskék szebbet ne tudnának sütni, de reményli, hogy az övé is el kél talán azok mellett (23 lev.) Soha sem mulasztja el figyelmeztetni urát, hogy az egészségére vigyázzon, gyakran küld neki házi orvosságot s járványos betegségek idején még a gyümölcs evéstől is óvja.

Azonban férjére való üdvös befolyását nagyobb dolgokban is érvényesiteni tudta. Történt egy alkalommal, hogy bizonyos gyülésbe készült Ostrosics, hol a vallásügyeket is tárgyalták. Felesége rosszat sejtve, minden rábeszélő képességét felhasználta, hogy visszatartsa őt az odamenételtől, elébe tárván, hogy a nagy többség ott bizonyára catholikus lesz, a lutheranus urak pedig mint rendesen — cserben fogják őt hagyni. — Még életéért is remegett urának, hogy rosszlelkü ellenségei, kik »kevés javára mint az farkas« leselkednek, meg fogják mérgezni: *Az Istennek haláláért kérem kegyelmedet édes szerelmes gyermekem*, — irja a szeretetteljes bensőség hangján — *ne legyen kgd ottan, csak jól consideratióban vegye kgd ezt, nem irok-e igazat? hadd ne legyek immár az a legszerencsétlenebb ember a világon, elég nagy kő szerencsétlenség esett már rajtam, ha harmadik is előtalálna, talám kétségbe kellene esnem.*

Az akkori háborus világban a táborozó német katonaság gyakran utazott keresztül az Ostrosics birtokain. Kata Szidónia nem tarthatott ugyan garázdálkodásaiktól, mert férje, mint már emlitettük, több izben főcommissarius s különben is nagytekin-

---

[1]) A megszóllitás rendesen következő: »Szeretettel való szolgálatomat ajánlom kk mint szerelmes uramnak. Isten minden kivánta jókkal áldja meg kgdt sok esztendeig, nagy szerencsésen, szivből kivánom.« Leveleit igy végzi be: »Kgdnek igaz házas társa szeretettel szolgál, mig él.«

lyü, udvari körökben befolyásos ember volt [1]), de bizony nem ömest vett hirt felőllük, jóllehet a főbb tiszteket, már csak ura német származásu édes anyjára való tekintetből is vendégszeretleg fogadá, s a kisebbeknek is borral, pecsenyével, fejérkenyérl »*gazdálkodott.*«

Mint jó magyar nő azonban sohasem tudta legyőzni természetes ellenszenvét a földnépét sanyargató s gyakran a nemzet szabadsága ellen harczoló idegen zsoldos had iránt: »Bizony nem ívánom látni őket — irja férjének — noha egy részen magam is émet vagyok, de most nem kivánok németeket látni, főképen ádi németet.«

Kata Szidónia, ki mint emlitettük, a politikai viszonyokat e haza élénk figyelemmel kisérte, férjéhez irott leveleiben a külldi hireknek is szentel tért, ha egyről másról értesülhetett, főleg les anyja életében, kinek Bécsben nagy összeköttetései voltak.

1658. november 15-én azt irja, hogy a svédek Koppenhágát evették, s a dán királyt családjával, udvarnépével együtt elfogk; tudomása van a hadakozó felek között létrejött békességről s hogy Krisztina királyné szeretett volna visszatérni hazájába. fajd a franczia király lakodalma alkalmából irja, hogy a királynak mielőtt hazulról eltávozott volna reversalist kellett adni ngáról a spanyol örökösödést illetőleg stb. Nem érdektelen az em, a mit az angol dolgok felől ir: »Az ángliaiak supplikáltak irályoknál, hogy az pápistákat ne szenvedgye országba, ennéhány upplikátiót királ tanács eleibe hozta, ott mindjárt az királ öccse elkőtt s protestál, az ne legyen, mert ha az pápisták nem lettek ólna, bizony ők soha az koronához nem juthattak vóna és igy ég elhalasztották a dolgot továbbra.«

A bécsi udvar körében történtek sem kerülték el figyelmét, s szinte csekély jelentőségü dolgok voltak is. Tudja p. o. hogy a ászárné egyizben czélba lövöldözvén, a golyó véletlenségből lakáit találta, ki azonnal szörnyet halt, más alkalommal kocsikázás özben lovai megbokrosodván, két embert agyongázoltak (34 lev.)

Rendkivül sok érdekes, kor jellemző apróság van elszórva e velekben, melyek úgy XVII-ik századbeli társas életünk, mint általában kulturánk történetéhez a legbecsesebb adatokat szolgálatják.

1663-tól egész 1671-ig Kata Szidóniától egy levél sem maradt ránk. — Ostrosics ez idő alatt jobbára otthon Illava várában artózkodott s huzamosabb ideig alig volt távol. — Egyszer-más-

[1]) Ostrosics Mátyás a következő czimeket és méltóságokat viselte: lava és Liptó-Ujvár várainak s a ludányi kastélynak örökös ura, kir. dvarnok, kamarás és komornyik, kir. tanácsos és aranysarkantyus vitéz.

szor Sz.-Jánosra, Ludányra vagy Liptóujvárra utazott ellenőrizni, megszámoltatni tisztjeit, de ilyenkor nem igen volt okuk a levelezésre. Kiterjedt gazdaságának vezetésén kívül ezerfelé szétágazó részint az őseitől öröklött, részint az általa vagy ellene kezdett pörök elég gondot okoztak neki, mihez még a gyámság gyakran igen kellemetlen kötelességei is járultak, mert anyósa halála után feleségének idősebb leány testvérét, a beteges Máriát is, az ő gondviselése alá adta a törvény.

Úgy látszik, ebben az időben Kata Szidónia sem a legjobb egészségnek örvendhetett, vagy talán csak a szokásnak hódolt, hogy mint magát kifejezte utolsó órájában, világi dolgokkal ne terhelje magát, elég az hozzá, hogy *»gondolkodván ez világ állhatatlanságáról, mely hasonló árnyékhoz avagy mezei virághoz, ki ma virágzik és holnap elhervad«*: 1663. augustus 9-én megírta végrendeletét.[1])

Férjéhez való nagy szeretete ebből is kitűnik, mert minden néven nevezendő javait neki hagyományozza; de egy valóban nemes érzésű, emelkedett gondolkozású nőről tanuskodik egyszersmind e végrendelet, kinek szivét a hit, az emberiség s a hazaszeretet magasztos eszméi dobogtatták.

A pozsonyi és beszterczebányai evang. iskoláknál szegény árva tanulók neveltetésére alapitványokat tesz, meghagyva hogy külföldi akadémiákra is küldjék azokat; bőkezüleg gondoskodik több egyház és templom fenntartásáról; intézkedik egy Illavan létesitendő kórház ügyében s miután hozzátartozói s jóakarói mindegyikének *»egy kis emlékezetre valót«* hagyott[2]) nem feledkezik meg hiv szolgáiról sem: a tiszttartók, ispánok, majorosok s ezeknek családjai, vén asszonyok, belső inaskák, frajczimerek, s a gyakran előkelő származásu ugynevezett *»bejárók«*, mind mind a legutólsó konyha szolgálóig, sorsuk és állapotukhoz képest megfelelő ajándékban részesülnek; nehánynak kiházasitásáról gondoskodik, másoknak arany, ezüst ném̃ut, paripát, pénzt vagy igavonó barmot hagyományoz végrendeletében.

Fennmaradó ingó és ingatlan javainak s több rendbeli követeléseinek egyedüli örököse, mint már emlitettük, férje volt.

---

[1]) E végrendeletet 1665. aug. 12-én miután még utólagosan nehány ponttal a körülötte lévők érdekében megbővitette, 7 tanuval előttemeztette. 1670. augusztus 9-én felbontván semmisnek nyilvánitotta. Orsz. Lvár N. R. A. Fasc. 353. N. 20.

[2]) Wesselényi nádorné, Ostrosics Borbála és Erzsébet. Kegyesi Miklósné, Taifel Ottó leánya, Hermstan Marianka kisasszony, és Nyáry Ferencz urfi neve szerepel e végrendeletben. Orsz. Lvár N. R. A. Fasc. 350. N. 20.

emző azonban erre nézve végrendeletének utolsó pontja. — ónyos Turóczvármegyében fekvő zálogos javait szintén férjé- hagyományozta, de azzal a kikötéssel, hogy ha a zálogösszeg- csak 100 frtot is leenged Révay Ferenczuek vagy gyermekeinek, égrendelet érvényét veszíti s férje az örökösödésből teljesen iratik. Erre az esetre rendeli, hogy vagyona két részre osztas- , *s fele adassék át Zrinyi Miklósnak, ki azt a keze alatt lévő helyek szükségére fordítsa,* másik fele jövedelméből pedig az rjesi evang. iskola szegényárvákat neveltessen.

E sorok a lelkes honleányt, a vallásáért és nemzeti művelő- ünkért buzgó nőt egyaránt jellemzik.

Ostrosics Pál és Miklós árva leánykái Kata Szidóniában sodik édesanyjukra találtak. Borbála kisasszony, a Pál leánya ideig édesanyjánál gróf Illésházy Gábornénál lakott Trencsén ában, s csak serdült korában vette őt gondjai alá Kata Szidó- , de a kis Erzsit gyermekkorától kezdve ő nevelte s úgy sze- e mind a kettőt, mintha saját édes gyermekei lettek volna, s nes lelkének egész melegével karolta fel sorsukat.

Erre az időre esik a lányok férjhez menetele is. Öt esztendő tt két lakodalmat ültek Illava várában s volt gondja Kata dóniának a lányok kiházasításával. - Borbáláért 1667-ben jött Bethlen Farkas, míg Erzsit 1670-ben vitte haza gróf Szunyogh ius; a lakodalomra megjelent számos főrendek között ott talál- Thököly Istvánt és Petróczyt is s a szives házigazdának eszé- ban se volt, hogy oly busásan fizesse majd meg, e nagy tisz- ség árát. [1])

Pedig ez az idő hamar elkövetkezett.

KOMÁROMY ANDRÁS.

— —

[1]) Országos Levéltár. Monumenta B. 1672. máj. 13.

MARCUS ULPIUS TRAIANUS DÁK HÁBORÚI.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A köztársaságoknak folytonos hóditásokra törekvő politikája sohasem érzé szükségét a birodalmi határok szigoru megállapitásának, mivel ezeknek minden visszássága csak új meg új alkalmat adott a szomszédok ügyeibe való beavatkozásra, s a beavatkozással együtt járó hóditásokra. De egyeduralommá válván az óriás állam, a romlásnak indult belviszonyok megszilárdultával egyidejűleg a roppant hatalmi sphaera körvonalainak is meg kellet állapittatniok, s Julius Caesar állambölcsessége éjszak-keleten a Rajnát jelölé ki a legiók által áttörhetetlenné teendő véglegs határul, és már a dunai védelmi vonal megállapítását is tervezve 10,000 lovas és tiz legio várta az indulási parancsot India kikötőiben, midőn Brutus tőre Augustus kezébe juttatá a hatalmat. Az új Caesar készségesen haladt a nagyjában már megjelölt uton, s midőn Liviája karjai között jobblétre szenderül, az egyetlen Illyria helyett a Dunaparton öt nagykormányzóság volt szervezve: Raetia, Noricum, Alsó-Illyria vagy Pannonia, Felső-Illyria vagy Dalmátia és Moesia. Csak a nagy folyó alsó vidékeit nem láthatá biztositva. Ott a dákok kalandoztak és géták, egyik harczi kalandból a másikra vágyva, törve, halálra rémitve a római védnökséget élvező békés városokat és félig megtelepedett népeket. Augustus önmaga is küzdött ellenök, — föltünő sikerrel, de a nélkül, hogy végleges eredményt tudott volna elérni. [1]) Itt foly-

[1]) Mommsen: Res gestae divi Augusti p. 86. Pannoniorum gentes quas antea me principem populi Romani exercitus nusquam adit, devictas per Ti. Neronem, qui tum erat privignus et legatus meus, imperio populi Romani subiecí protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danuvi. Quas Dacorum transgressus exercitus meis auspiciis profligatus victusque est, et postea trans Danuvium ductus exercitus meus Dacorum gentes imperia populi Romani perferre. V. ö. Corpus Inscriptionum latinarum III. p. 782 és 786; — Strabo 7, 3, 11; Sueton. August. c. 21. Coercuit et Dacorum incursiones tribus eorum ducibus cum magna copia caesis.

nnus védelemre volt szükség és mégis minden nap megújultak a kisebb-nagyobb torzsalkodások, bőséges anyagot adva Róma közönségének jó és rosz élczekre vagy komoly beszélgetésre.[1]

Tiberius alatt nem javult a helyzet. A külügyek iránt majdnem megbocsáthatatlan közönyösséget tanúsító kormánya nem törődik a hűbéres thrák fejedelem csapat-összepontosításaival, seregeinek folytonos szaporításával; a császár utolsó éveiben pedig nem ok nélkül emelkedett ellene a vád, hogy visszatorlatlanúl hagyja a dákok és szarmaták támadásait.

Nero már szerencsésebb volt. Moesia helytartója, Tiberius Rautius Silvanus Aelianus rendet tud tartani két legiójával, s erélyes kézzel végrehajtott áttelepítései által megritkítá és megtémité a mindig zavargó, nyugtalan vándor törzseket, míg másokat előzékenységével kötelezett le. Ő »több mint 100,000 dunántúlit vezetett át feleségeikkel, gyermekeik, fejedelmeik vagy királyaikkal, hogy adót fizessenek. A szarmaták kezdődő mozgalmait elfojtotta, bár seregének nagy részét az örmény háborúba küldte.[2] Előbb ismeretlen, vagy a rómaiakkal ellenséges királyokat, kik most meghajoltak a római zászlók előtt vezetett át a (jobb) partra. A bastarnok és roxolánok királyainak visszaküldte a foglyokat, vagy az ellenségtől visszavett fiaikat, a dákoknak testvéreit, és közülök némelyektől kezeseket vett, mi által a békét megerősítette és kiterjesztette. A skythák királyát is reá vette, hogy szüntesse meg Chersonesus (Sebastopol) ostromát a Borysthenesen túl....[3] A derék legatus főnmaradt sírirata kiváló bizonyítéka annak, hogy kellő tapintattal, körültekintéssel, és a hol kellett, helyesen alkalmazott erélylyel, még a rendesnél csekélyebb haderő is elég volt a rend fenntartására, elég a messze keleten virágzó görög városok megvédésére. A helytartó tehát meg tudta

[1] Horatius, Satyr. II., 6, 53, quicumque obvius est, me consuluit: »Bone! Num quid de Dacio audisti?«

[2] Gnaeus Domitius Corbulónak; Mommsen: Römische Geschichte V. k., 2-ik kiad. 188 és 385. kv. l.

[3] Orelli 750; Willmans: Exempla inscriptionum latinarum 1145. Plura quam centum millia ex numero Transdanuvianorum ad praestanda tributa cum coniugibus ac liberis et principibus aut regibus suis transduxit. Motum orientem Sarmatarum compressit, quamvis parte magna exercitus ad expeditionem in Armeniam misisset. Ignotos ante aut infensos p. r. reges signa Romana adoraturos in ripam (.....) perduxit. Regibus Bastarnarum et Roxolanorum filios, Dacorum fratrum captos aut hostibus ereptos remisit. Ab aliquibus eorum obsides accepit, per quem pacem provinciae et confirmavit et protulit. Scytharum quoque regem a Chersonesi, quae est ultra Borysthenem, obsidione summoto. — Orelli hibásan írta: Regibus bastarnarum et Roxolanorum filios, Dacorum fratrum captos aut hostibus ereptos remisit. — Fratres vagy fratrum filios olvasandó, és per quem helyett per quae s regem helyett rege.

oldani a nagy föladatot, megvédve két legióval a Duna egész partvidékét Nádorfehérvártól a torkolatig, sőt tekintélye által a Dnjepr mellé s a Krimben kalandozó vándor törzsekig.

De ez csak időnkint volt így. A viszonyokat kevésbbé ismerő ember távulról sem felelhetett még a provinciák jogos igényeinek, s ilyenkor tág tere nyílt a barbároknak kalandozásaikra. A Nero halálát követett belháborúk idején pedig a legiók elvezve táboraikból, teljesen védtelenül hagyták a Balkántól északra fekvő területeket, — s a roxolánok, bastarnok, dákok, szarmaták (jazygok?) napról napra merészebben törtek át a Dunán, mindig messzebbre haladva a civilisált területeken, — s útjaikat pusztítás, rombolás jelölé. A belháborúk csillapodtával visszatérvén a helyőrségek, kemény harczokat vívnak a rabló tömegekkel, s ezeknek egyikében elesik Moesia vitéz helytartója Gaius Fonteius Agrippa is. És Vespasian még sem növelheté a véderőt, mert Ázsiában még nagyobb volt a veszély, birodalmának megrontott pénzügyei pedig új hadtestek szervezését lehetetlenné tevék. Csak annyit lendíthetett, hogy Thracia bekebelezése után föloszlatá a nem épen kifogástalan hűségű nemzeti csapatokat, a dunavidéki legiókat pedig közelebb rendelte a természetes határhoz. A pannoniai legiók tehát a Dráva völgyéből Carnuntum és Vindobonába, a dalmatiaiak pedig a Herka és Cettina vidékéről a Duna partjára mentek, úgy hogy Moesia helytartója nagy veszély idején mégis négy hadtestet mozgósíthatott.

S ez intézkedések kielégítők lettek volna, ha a balparti törzsek leghatalmasabbja, a dák megmarad Burivista halála óta tartó ziláltságában. Decebal föltünte azonban teljesen megváltoztatá a viszonyokat.

Decebal a monda szerint nem származék királyi vérből. Durasnak volt alattvalója. De a gyöngélkedő vagy elaggott fejedelem fölismervén a kiváló ember nagy tehetségeit, önként adá át neki koronáját, trónját. Meglepő elbeszélés, — de tartalma aligha valóság. Hihetőbb, hogy Decebal is törzsfőnök volt, és a gyöngébb, talán papi fejedelem Durast lemondásra, vagy legalább felsőbbségének elismerésére kényszerité. Az új király így megerősödve, meghódoltatá szép szóval vagy erőszakkal a többi törzseket is, — és az utolsó Flavius császárral már mint az egységes dák nemzet korlátlan hatalmú uralkodója száll szembe, sőt kísérleteket tesz az összes balparti törzsek egyesítésére. Aligha sikertelenül, és talán ezek jelentékeny részének szövetségében termett hirtelen, váratlanúl Moesiában (86. Kr. u.)[1] A tartomány hely-

[1] A dák háború chronologiája igen bizonytalan. Eusebius chronologiája szerint 2102 = 86-ban Kr. u. kezdődik.

tója Oppius Sabinus vitézül szembe szállott ugyan, de elesett mielőtt segélyt kaphatott volna. [1])

A római kormány Decebal működésének sikereit, irányát s a birodalomra hárulható veszélyeit az első években nem ismerte fel. Nem vevé figyelembe, hogy e genialis barbár mint döntögeti a lomra a régi köztársasági és császári, mindig jónak bizonyúlt politika alapjait az által, hogy egyeztetni igyekszik a szomszéd népek érdekeit, hogy szövetségeket létesít azok között, kik eddig a legelkeseredettebb ellenségei valának egymásnak, hogy egymás után vonja ki őket a birodalom védnöksége alól, sőt politikájának, nagy terveinek propagandáját beviszi a császárság belső részeibe, korrongást támaszt a félig művelt vazall népek között, ujoncozást, szökevényeket fogad szivesen és emel magasra udvarában. A római cabinet régi fölényében bízva és elbizakodva nem ügyelt e jelenségekre, számba nem véve azokat továbbra is úgy intézé a dunai tartományok sorsát, mintha a balparton mi sem változott volna. A csekély haderőt nem növelték, megnyugodván a hitben, hogy az elég lesz mindig, — s a következmény Decebal meglepő, sőt ellenállhatatlan betörése, a legiók leveretése és Oppius Sabinus eleste volt.

Ez fölrázta végre a kormányt, s belátván, hogy régi politikáját: egyik népet a másik által semmisíteni meg, vagy legalább fékezni — többé nem alkalmazhatja, erélyesebb rendszabályokhoz fordúlt, s Domitianus császár L. Funisulanus Vettonius-t [2]) Dalmatia, Pannonia és Moesia parancsnokságával bízta meg rendelkezésére bocsátván az összes mozgósítható haderőt, — majd maga is Moesiába megy, hogy személyesen ellenőrizze a csapatösszpontosításokat [3]), politikai intézkedéseket, de ő maga nem lévén hadvezér, a háború vezetését másokra bízta. Az előhadat Cornelius Fuscus gárdaparancsnok vezérlé, — nagy katonai múlttal dicsekedhető tiszt ugyan, — de ellágyíták őt a világváros hosszasan élvezett nyugalma, — gyönyörei —, és férfikora delén sokkal alkalmasabb volt az udvar ünnepélyein pompás tábornoki egyenruhában fényelegni a büszke gárda élén, mint ismeretlen földön, megvetett, de szívós, leleményes ellenséggel szállani szembe. Elbizakodottságában merészen, meggondolatlanúl tört előre, s midőn Decebal követei csak Domitian ügynökét akarva látni benne, adót követeltek tőle [4]) vakmerően megtámadta a királyt, s

[1]) Jornand: De rebus Get. 18, 76. ed. Mommsen. — Borghesi: Oeuvres complètes. V. k. 92. kv. 1.

[2]) C. J. L. III. 4013 = Henzen 5431, 5432 = Willmans 1150. — C. J. L. III., p. 855 szerint 85-ben Pannonia propraetora volt.

[3]) Az elfogult Dio Cassius szerint csak mulatott, 67, 6, 3.

[4]) Petrus Patr.: de legat. 4. (Dio nyomán lásd Historici Graeci minores, ed. L. Dindorf. Lipcse 1870. I. k. 426 kv. 1.

életével lakolt odavesztve zászlait teljes fölszerelésével együtt.[1] Domitián erre visszatért Rómába Julianusra. Moesia új helytartójára bízva a vezérletet.[2] Julianus szintén Daciába tevé át a harcztért, s Tapaenál[3]) súlyosan megvervén magát Decebált már Sarmizegetusa falai alá érkezett, midőn a markomannok, quadok és suebek[4]) s talán a jazygok is[5]) kétségtelenül Decebál fölhivására megtámadák Pannoniát.

E veszélyes invasio visszaverésére Domitián nem rendelkezett elég erővel. A római hadvezérlet Cornelius Fuscus szerencsétlenségén sem okulva, nem mozgósított kellő csapatmennyiséget, s mégis legalább kezdetben egyszerre folytatá mindkét háborút.[6]) Sikertelenül. A LEG. XXI. RAP (ax)-ot a jazygok fölkonczolák[7]) s már-már kezet nyujtának egymásnak a Pannoniában és Daciában harczoló ellenségek, midőn Domitián elhárítandó a nagyobb veszélyt, talán catastrophát, békét kötött Decebállal. A föltételek súlyosak valának: Domitián azonnal jelentékeny kárpótlást fizet, jövőben évi járadékokkal váltja meg a dákok betöréseit; — a király kellő számú mérnököt, katonatisztet, munkást kap, hogy megerősíthesse országát, római mintára szervezze seregeit és hadi gépeket készíttessen.[8]) E föltételek elég szigorúak, de e pillanatban midőn a birodalom hatalmához, dicsőségéhez és hiréhez épen nem illő számú sereggel szállott sikra, másokat, jobbakat alig lehetett kieszközölni. És Decebál az első pillanatban végtelenül büszke lehetett azokra, de jobban megfontolva be kellett látnia, hogy túl ment a józan követelések határain, s ezért nem volt kifogása ellene, hogy testvére (?) Diegis Rómába menjen hűbéreskü tenni és koronát kérni Domitiántól.[9] A császár diadalmenete tehát még sem volt egészen jogosulatlan.

[1]) Jornandes: De reb. Get. 13, 78.

[2]) Borghesi: Oeuvres complet. III., 184, 378; IV. 314 szerint Calpurnius Julianus, ennek ellent mond Mommsen C. J. L. III. 1566; talán inkább Tettius Julianus. Tacit. Hist. 1, 79.

[3]) Karánsebes körül?

[4]) Dio Cassius 67, 5, 2 szerint a háború oka az volt, hogy a mai Szilziában lakott lygiek a suebek ellen segélyt kérve Domitiantól 100 ezer kaptak csak, mire boszúból a jazygokkal szövetkezének.

[5]) A háború hivatalos neve: Bellum Suebicum et Sarmaticum. C. J. L. III., 291 s. t. b.

[6]) Dio Cassius, 67, 7, 1—3. Tacit. Hist. 1, 2.

[7]) Eutropius: 7, 23, 4., Suet. Dom. 6., Willmanns 1464. A legio neve kivakarták.

[8]) A béke föltételeit említi Dio Cassius 67, 6. Plinius többször gúnyolódik azok miatt Paneg. c. 11. ac ne indutias quidem, nisi aequis conditionibus inibant (hostes) legesque ut acciperent — dabant. c. 12. Accipimus gladios ergo (t. i. Trajan idejében) nec ingentibus damnis immensisque numeribus paciscimur ut vicerimus.

[9]) Dio Cass. 67, 7, 3—4.

A római ellenzék zsörtölődött, gúnyolódott ugyan a béke
ett, s divatba hozta a birodalmat Decebal adófizetőjének nevez-
ni, de annyi haszna mégis volt abból az államnak, hogy nem
lett új milliókat költenie a kellő számú hadsereg fölszerelésére,
artására és hogy a birodalommal szorosabb viszonyba lépett
uralkodó nem háborgatá többé az Al-Dunát, sőt békére
yszerité a bastarnok, roxolánok stb. vándortörzseit is. Meg-
ásról tehát alig lehet szó. Domitian dölyfös jelleme sohasem
lhette volna el azt, — a senatorok hatalmas ellenzéke pedig
n nem.

És a jó viszony még sem lehetett tartós. Decebal békéje
ettől fogva magában hordá a romlás csíráit. A kor szelleme,
ma világuralmi helyzete, s Decebal birtokainak földrajzi fek-
és politikájának iránya tevék lehetetlenné annak hosszú ideig
ő fönntartását.

Az ó-kor nem ismervén az egyensúly-politikát, a nagy biro-
nak: Perzsia úgy, mint Róma szomszéd államot csak akkor tűr-
meg magok mellett, ha kénytelenek valának. Domitian idejé-
beállván e kényszerüség, a békét elfogadta a senatus is, de
almas oppositionalis fegyvert kovácsolt belőle a császár ellen,
végső éveiben épen semmi kedvet nem mutatott új háborút indí-
a barbár ellen, mert nem volt semmi érzéke a katonai becsü-
iránt, s mert nem merte kitenni ingadozó trónját — épen az
nzék miatt — messze földön s talán ismét szerencsétlenül
ndó háború esélyeinek, melynek már megindítása is rend-
üli nehézségekkel járt volna a birodalom megromlott pénz-
onyai s a hadsereg nagy demoralisatiója miatt. Domitian tehát
sen lemondott minden visszatorlási szándékról, s szabad
ást engedve a dolgoknak, tétlenül nézte, mint fejlődik a más-
század óta folyton zaklatot provinciák szomszédságában hatal-
katonai állam, mely minden perczben feszélyezi a birodalom
politikáját. Nem törődött vele, hogy Decebal napról napra
bre halad seregének római mintára való szervezésében, s
zága megerősítésében, majdnem bevehetetlen erősségekkel rakva
minden alkalmas pontot a délkeleti Felföld határhegységei-
. S e mellett a barbár király diplomatiai tevékenysége is szaka-
lan volt és sikeres. Alkudozásai, érintkezéseinek szálai, a biro-
m európai határai közelében lakó minden letelepedett vagy
dorló népet elértek, elégületlenséget, izgatottságot keltve min-
felé, — sőt követei még a Nagy-Király udvarát is fölkeresik
vetséget ajánlva Parthiának közös ellenségök: Róma ellen.
Nagy-Király kétségtelenül szivesen fogadta a dák urakat, s
n egyezkedésre is hajlandó lett volna, ha Decebal megbizottjai
ő garantiákat tudnak nyujtani. Concrét megállapodásokra

tehát aligha jutának, de már a kisérlet is eléggé illustrálja a király politikájának végső czélját, melyet ha nem valósíthatott is meg, legalább saját létét akarta biztosítani s nemzetének nyugalmas fejlődését, egészen addig, míg elég erős lesz arra, hogy egyedül is megkezdhesse a harczot Róma ellen, melyet az alig két évtizeddel előbb lezajlott véres belkáborúk és Domitian uralkodásának végső éveiben a császár minden igyekezete és gyakorlati rendszabályai daczára lábrakapott, s acut jelleget öltött társadalmi és politikai ellentétek, meg a sulyos pénzügyi válság teljesen megbénítának. Dacia szabad, nyugalmas haladásának pedig, ha a közviszonyok megszilárdulnak, Róma minden pillanatba utja vághatta, sőt visszasülyesztheti azt előbbi ziláltságába, mert a nemzetben még nem szilárdult meg az összetartozás és egység érzete. Decebalnak tehát minden alkalmat föl kellett használnia a birodalom bel- mint külviszonyainak bonyolítására, s ezért ha a békét nem szegte is meg nyiltan, nem mulasztott el egyetlen pillanatot sem, kellemetlenségek, bajok okozására, ha ő maga háttérben maradhatott. Az ő befolyására vezethető vissza tehát a pannoniai mozgalom is, mely Nerva rövid uralma alatt annyi vérbe került. E földalatti munka aligha kerülé el a római kormány figyelmét, de Nerva az érdemekben megőszült senator még nem indított háborút. Félt a hadjárat izgalmaival is nehezíteni helyzetét, melyet a vad praetorianusok durva erőszakosságaik és gazságaik által oly tűrhetetlenné tőnek, hogy a tekintély vesztett császárnak nem volt más választása, mint lemondania, vagy oly utódot adoptálnia, ki erélyével, tekintélyével rendet tud teremteni. Ez utóbbit tette, fiává fogadván Marcus Ulpius Traianust, Felső-Germania legatusát.

Marcus Ulpius Traianus Kr. u. 53-ban szeptember 18-án született, Baetica provincia Italica nevű városkájában, [1]) s az első provincialis a római trónon, és a legnagyobb uralkodó azok között, kik valaha a Tiberis partján koronát viseltek. S mégis ő róla tudunk legkevesebbet. Gyermekéveit talán otthon tölté a szerető szülők gondos fölügyelete alatt, gyorsan, erőteljesen fejlődve testileg mint szellemileg. Atyja később keletre helyeztetvén követte őt, s 76-ban már jelentékeny része volt a harczi dicsőségben, melyért az idősebb Traján diadalmi jelvényeket kapott. Európába kerülvén, tíz évig a Rajna mellett szolgál mint tribun. [2]) Ideje korán alkalmas

[1]) Eutrop. VIII, 2; Aur. Vict. Caes. 13; Aurel. Vict. Epit. 13. Trajan születés napja kétségtelenül szept. 18. V. ö. Rinpaneg. 92. és Dieranen Beiträge zu einer Kritischen Geschichte Trajans 91. 1-ső jegyz. A császár a rövid, a dák háborúk kitöréséig terjedő életrajzát legnagyobb részben az ő nyomán közlöm. 9—31. l.

[2]) A császár életére vonatkozólag ld. Plinius Paneg. c. 14—15. A passus, melyből tribuni szolgálatára következtethetünk: Non incunabula laser

lt tehát nagy helyismereteket szereznie keleten mint nyugoton. lyeket később valódi genialitással tudott fölhasználni számta- háborújában. S eme égalji változások, a szakadatlan tábori élet, gedzék őt annyira, hogy a climaticus kellemetlenségek, testi adalmak iránt majdnem érzéketlen volt s egészsége szilárd még ő vénségében is úgy, hogy udvari orvosa az ő részére egyetlen delvényt nem adott. [1]) Keleten mint nyugoton egyaránt hossza- szolgálván, a birodalom haderejét, hadiszervezetét, csapatának lificatióját, értékét, a tiszteket, azoknak képességeit ismerte nt senki más, és óriási emlékező tehetsége még a közlegények eit is megtartván, idősebb katonái joggal dicsekedhettek, hogy t parancsnokjuk, később császárjuk személyesen ismeri, sőt lja érdemeiket, vitézségöket, tetteiket. Mint vezérnek legfőbb ekvése volt eljutnia a katonai képzettség legmagasabb fokára. zért egyetlen alkalmat nem mulasztott el, midőn tanulhatott. ndosan tanulmányozá a birodalom százféle szomszédjának tac- ját, katonai szervezetét, s midőn alkalma nyilt reá, tanulmá- inak, tapasztalatainak eredményeit, a római sereg javára min- kor mély belátással érvényesítette.

A tribuni évek lejárta után mint patricius viselte a quaes- ságot, majd aedilis lett, később néptribun s még 86 előtt etor. A következő években Hispaniában, mint legatus való- nűleg Tarraco helytartójának volt alárendelve [2]) s itt kapta -ben Domitianus rendeletét, hogy a Felső-Germaniában föllá- lt Saturninus ellen induljon a parancsnoksága alatt lévő Legio Adiutrix-szal. Traján azonnal megindult, de tényleg már nem tkozhatott bele a harczba, mert L. Oppius Maximus Norbanus lverte a fegyelmetlen fölkelőket mire ő megérkezhetett. [3])

[1]) Caesar, et rudimenta, cum puer admodum Parthica lauro gloriam patris ires, nomenque Germanici iam tum merere, cum ferociam superbiamque barorum ex proximo auditus magno terrore cohiberes, Rhenumque et ten administrationis tuae societate coniungeres? cum orbem terrarum pedibus magis quam laudibus peragrares, apud eos semper major et or quibus postea contigisses? Plinius tehát világosan mondja, hogy a thiai háború után Germaniában volt. Az feltételezhető, hogy mint tribun -Germaniában szolgált, s innen rendeltetett Felső-Germaniába, mert a ai kormány nem szívesen nevezte ki katonai tribunjait legatusokká oly mányokban, hol előbb szolgáltak. (Henzen: Annali dell Instit., 1862, l.) Dierauer 10 l.

[2]) Plinius Paneg c. 15.

[3]) Hispania Tarraconensis consularis helytartójának három legatus lárendelve. Becker-Marquardt: Handbuch d. Römischen Alterthümer , 82 l. Plin. Paneg c. 14. emliti Trajan hispaniai alkalmaztatását.

[4]) Hogy ez összeesküvés, lázadás és Traján Germaniába helyeztetése volt összefüggés, következtethető Plinius: Paneg. c. 14. következő zából: nec dubito, quin ille qui te inter illa Germaniae bella ab His- usque ut validissimum praesidium exciverat, iners ipse alienisque

Domitian azonban mégis méltányolta az ifju vezér gyors fölvonulását, mert 91-ben consulságra emelte őt.[1]) Később Rómában találjuk csöndes elvonultságban élve[2]) consularis hivatalának és bizalmas barátainak, kik közől számosan óhajták, hogy egykor Trajan foglalja el a trónt.[3]) E nyugalmas évek történetéről alig tudunk valamit. csak 97-ben tünik föl ismét, midőn Nerva Felső-Germánia kormányzásával bizza meg, reáruházva a birodalom európai parancsnokságai között a legfontosabbat.[4])

L. Anton. Saturninus fölkelésének utóbajaival az új legatusnak már nem kellett többé küzdenie, de azért a polgári mint katonai kormányzat még mindig sok nehézséggel járt, különösen a rakoncátlansághoz szokott legiók rendre szorítása, s egyuttal a határok állandó védelme miatt a szomszéd barbárok ellen. L. Anton. Saturninust nem segítették ugyan a germanok. — a hirtelen beállott tél akadályozta meg őket, de alkalom adtával mégis átkelhettek a Rajnán támogatni a legiók lázadásait. S Trajan mint legatus és császár épen ez irányban fejtett ki nagy tevékenységet. Erélye, tekintélye, szellemi felsőbbsége előtt meghajlának a legiók, a germanok ellen pedig a Duna és Rajna között megerősített limest vont megvédve a Domitian idejében szerzett területeket, s a Rajna virágzó balparti vidékeit. És nem alap nélkül tulajdonítják Trajánnak a tizedföldek elfoglalását is megerősített limes által. — annálinkább mert a határoknak minden irányban való megállapítására mindig nagy gondot fordított, sőt ha kellett, még a legvéresebb háborútól sem riadt vissza.[5])

virtutibus tunc quoque invidus imperator, cum ope earum indigeret, tantae admirationem tui non sine quodam timore conceperit. — Trajan gyors menetekben vonúlt át Gallián: per hoc omne spatium cum legiones duceres seu potius (tanta velocitas erat) raperes, non vehiculum unquam non equum respexisti. Plin. u. o.

[1]) Clinton: Fast. consulares ad ann. 91. Domitian idejében, ki majdnem minden évben fölvette a consul czímet, nagy kitüntetés volt consul ordinariusnak lenni. Plin. Paneg. c. 64. Ullane satis digna praedicatio est idem tertio consulem fecisse quod primo, idem principem quod privatum, idem imperatorem quod sum imperatore?

[2]) Plin. Paneg. c. 44: vixisti nobiscum, periclitatus es, timuisti, quae tunc erat innocentium vita.

[3]) Tacit. Agricola c. 44: Nam sicuti durare in hoc beatissimi saeculi luce, ac principem Trajanum videre, quodam auguris vatisque apud nostras aures ominabatur.

[4]) Henzen: Annali dell. Instit. 1862, p. 146.

[5]) A Rajna jobb partján 90 előtt nem telepedtek meg rómaiak állandóan, míg 98-ban ez már bevégzett tény. Tacit. Germ. c. 29. Protulit (t. i. Trajan) enim magnitudo populi Romani ultra Rhenum, ultraque veteres terminos, imperii reverentiam. Míg Trajan 98-iki germaniai tartózkodása idejéből írja a Rajnáról Martial. Epigr, X, 7. Et Romanus eas utraque ripa. A hódítást valószinűleg Trajan előbje tette, — de a szerzeményt kétségtelenül Trajan biztosítá.

Trajánt 97-ben adoptálja Nerva, s ezzel oszlani kezd a ály mely a nagy ember élettörténetének első részét födi.

Nerva és Traján között nem volt semmi rokonság [1]), s arról értesülünk, vajjon volt-e közöttök előbb baráti összeköttetés, ismerjük az okokat sem, melyek a császárt e nagy elhatáro-ra birák, csak annyit tudunk, hogy a nagy tekintélyű, a köz-retetben álló L. Licinius Surának volt némi része a világra-ló eseményben. [2]) Traján hálás volt irányában mindvégig.

Nerva elhatározását örömrivalgással fogadta az egész biro-om, remélve várva, hogy Traján rendet tud teremteni, s az korúak előtt feledhetetlen volt a nap, melyen a tisztes ősz, be-es császár a Capitoliumba ment, s ünnepélyes, a mély megille-éstől remegő hangon mondá az összesereglett óriás néptömeg-: — »Én fiammá fogadom M. Ulpius Nerva Trajanust« [3]) E vakat a roppant tömeg kitörő lelkesedéssel fogadta. Mindenki idők előhirnökének, felsőbb hatalom inspiratiójának tekinté kat, és isteni kinyilatkoztatásnak midőn a császár Jupiter pitolinus fölséges oltárára letevé a Pannoniából érkezett babér-orút. Átalános volt a hit és meggyőződés, hogy a dunamel-i vészteljes háborút csak azért támaszták az istenek, mikép a hetetlen, de megrendült imperium Traján kebelén találhasson edéket. [4]) »Az istenek tevék, hogy a győzhetetlen császár föl-eltetését a győzelem symboluma diszítse.« [5])

Nerva sajátkezűleg irt levéllel tudósitá Trajánt az adop-ról, s a megbántott Chryses Appolóhoz intézett szavaival:

»Τίσειαν Δαναοὶ ἐμὰ δάκρυα σοῖσι βέλεσσιν« [6]) szólitá föl, hogy tesse meg a praetorianusokat.

Trajánt készületlenül találván e hir, vonakodott elfogadni adoptiót, míg a senatus is meg nem erősité. [7]) Ez megtörténvén, esen vevé a moesiai sereg gratulatióját, melyet kis öccse Had-

---

[1]) Plin. Paneg. c. 7. Nulla adoptati cum eo qui adoptabat cognatio.

[2]) Aurel. Vict. Epit. 13. Hic ob honorem Surae, cuius studio imperium pueraat, volacra condidit.

[3]) Dio Cassius 68, 3.

[4]) Plin. Paneg. 6. Expectatum est tempus, quo liqueret non tam acce-te beneficium quam dedisse. Confugit in sinum tuum concussa respub-Jellemzően mondja Eutropius VIII, 1. Reipublicae divina provisione ciuit Trajanum adoptando.

[5]) Plin. Paneg. c. 8. Adlata erat ex Pannonia laurea, id agentibus ut invicti imperatoris exortum victoriae insigne decoraret. Hanc impe-Nerva in gremio Jovis conlocarat. — V. ö. c. 16.

[6]) Homer: Ilias, I—42. Boszulják meg nyilaid könnyeimet a Danaokon.

[7]) Plin. Paneg. c. 9. Ut vero ad te fortunae tuae nuntius venit, malebas hoc esse quod fueras, sed non erat liberum. V. ö. c. 10. Ad hoc senatus populique consensum. Non unius Nervae iudicium illud, electio fuit. Nam qui ubique sunt homines, hoc idem votis expetebant.

rianus személyesen vitt a Rajna partjára, s acceptálja az Augustus meg Imperator czimeket, a Tribunicia Potestast, és így tényleg társcsászár lőn. Majd megkapja a pompás, — de jelentőség nélkül való — Caesar titulust [1]) s a tiszteleti Germanicus mellék-nevet [2]), 98-ra pedig consullá designáltatik. [3])

Nerva az adoptio után néhány hónap mulva (98. január 27) jobblétre szenderülvén. Traján egyeduralkodó lett, s Kölnben vevé Hadrián tudósítását a trónváltozásról [4]). Uralkodásának legelső ténye az elhunyt császár divinalása, s fényes templom építése volt Divus Nerva oltárával. [5]) Majd a praetoriánusok parancsnokát Casperius Aclianust büntető cabinet rendelettel [6]), a senatus jóindulatát, s engedelmességét pedig azzal biztosítá, hogy ő is esküt tett, mint elődjei Titus és Nerva, mikép nemes születésűt nem fog kivégeztetni soha. [7]) Igy elhalaszthatá a trón rögtöni elfoglalását, hogy végezzen Germaniában.

Traján 98 és 99-iki rajnamelléki tevékenységét alig választhatjuk el a korábbitól. Talán ez időben erősíté meg a Taunus hegységet, [8]) bővíté ki a Ladenburg mellett elterülő várakat. [9]) alapítá Baden-Badent [10]) s Colonia Trajanat (Xanten) az Alsó-Rajnánál. [11]) A telet pedig a Duna mellékein töltő [12]) kémszemlékkel, hogy biztosítsa Germania összeköttetését a közép- és aldunai tar-

---

[1]) Ez attributumokra vonatkozólag v. ö. Plin. Paneg. c. 8. Simul filius, simul Caesar, mox imperator et consors tribuniciae potestatis, et omnia pariter et statim factus es, quae proxime parens verus tantum in alterum filium contulit. V. ö. Plin. Paneg. c. 9. és Suet. Tit. c. b.

[2]) Traján a Germanicus nevet iure adoptionis kapta. Plinius c. 9. világosan mondja, hogy előbb nem viselte azt: credent ne posteri — eidem, cum Germaniae praevideret, Germanici nomen hinc missum?

[3]) Plin Paneg. c. 57. Nam secundum (consulatum) imperator quidem, sub imperatore tamen inisti. Tehát még Nerva életében 98 elején.

[4]) Eutropius VIII, 2; Aurel. Vict. Epit. 13. Spart. Hadr. c. 2. Hadrian ekkor a XXII-ik legio tribunja volt Felső-Germaniában (Hinzen: Annali dell' Inst. 1862, 139 kv. l. Ex qua — írja Spartian — festinans ad Traianum, ut primus nuntiaret excessum Nervae a Serviano, sororis viro — — diu detentus fractoque consulte vehiculo tardatus, pedibus iter faciens eiusdem Serviani beneficiarium antevenit.

[5]) Plin. Paneg. c. 11.

[6]) Dio Cassius 68, 5.

[7]) Dio Cassius 68, 5; v. ö. c. 2 és 67, 2.

[8]) Ammian. Marcell. XVI, 1.

[9]) Lupodunum = Civitas Ulpia. Mommsen kétségbevonja ezt. Corpus Ins. Rhenan. 1713.

[10]) C. I. Rhen. 1666; Eutropius VIII, 2; Orosius VII, 12.

[11]) C. I. Rhen. 1927.

[12]) Plin. Paneg. c. 12. An audeant, qui sciant te adsedisse ferocissimis populis eo ipso tempore, quod amicissimum illis, difficillimum nobis erat Danubius ripas gelu iungit duratusque glacie ingentia tergo bella transportat.

ányokkal.[1]) Útjában nem tett új hódításokat, elégnek tartá, hatalmát mutatja meg a balparti vándor-népeknek.[2])

Ezek közől a hermondurok mindig jó viszonyban éltek Róma-l. Hasonlóan a markomannok, vagy mint a rómaiak nevezék t, suebek, mióta Csehországban telepedtek meg, — a szintén maszédos suebek pedig már régóta függő viszonyban valának, nnyiben belviszályaikba a császári kormány mindig bele-tkozott.

A Duna és Tisza közét a méd-perzsa-sarmata származású ygok (kivándorlottak — μεταναστα) foglalák el. Nevök eléggé zolja, hogy későn kerültek ide s talán a Burivista birodalmát gdöntő áram sodrá őket az aranykalászszal ékes rónaságra. gelőször Claudius idejében említtetnek. A római kormány min-nagy előzékenységet tanusított e kitünő lovas nép iránt, s ők ek fejében fölajánlák szolgálataikat a Vespasiánhoz csatlako-t legiók parancsnokainak, — de csak kezeseik fogadtatának el.[3]) k békében is maradnak talán mindvégig, ha Decebal nem kény-líti őket szövetségébe.

Sokkal veszélyesebb szomszédok a dákok.

Decebal hatalmának sulypontja, legjobb ereje hazánk dél-eti Felföldjén, a régi Erdély területén feküdt. A délkeleti Fel-l sajátságos helyzete történetünkben is sokszor éreztette fontos, kran döntő befolyását. Minden oldalról magas, — délen és eten egész a hó-regióig emelkedő hegyek veszik körül, melyek s, a természettől dúsan megáldott felföldet fognak be, mely magában is teljesen kerek földrajzi egészet képez. S mégis ődésének egész története azt bizonyítja, hogy Magyarország letének nélkülözhetlen integráló része, azt, hogy egyik a másik kül sohasem tudott oly helyzetbe jutni, mikép a földrajzi viszo-k nyomasztó hatalmát ne érezte volna. A délkeleti Felföld nagy ői Magyarország felé irányulnak: a Szamos, Körös és Maros isza vízrendszerébe tartoznak, s csak az Olt, s a nálunk még ntéktelen Zsil hagyják el hazánkat, hogy Romániában a nába ömöljenek. A folyamvölgyek ennek megfelelőleg Magyar-ág felé nyilnak, és szélesek, termékenyek, a közlekedés elé mi akadályt nem gördítenek, s állandó településekre is alkal-sak, sőt kedvezők. A délkeleti Felföld nyugot felől folytonos élynek van kitéve, ha Magyarország területe idegen kézben

[1]) Mommsen: Hermes: III, 117.

[2]) Plin. Paneg. c. 16. Non times bella, nec provocas. Magnum est, erator Auguste, magnum est stare in Danubii ripa, si transeas, certum mpli, nec decertare cupere cum recusantibus, quorum alterum fortitu-ne, alterum moderatione efficitur.

[3]) Mommsen: Römische Geschichte: V. k. 197 kv. 1. II-ik kiad.

van, de másfelől a nagy magyar Alföld lakossága is örök rettegésben és félelemben volt, ha a Királyhágón túl hatalmas fejedelem parancsolt. A római Pannoniát a Duna és Tisza közén lakó jazygok némileg megvédték ugyan a keleti támadás ellen, föltartóztak annak legalább első hevességét, — de ily ingatag, vándor életű nép sohasem oly tényező, melyre a stabilismusra, állandóságra alapult, és csak állandó tényezőkkel combinálló kormány mint a római, támaszkodhatott volna, Pannonia pedig az imperium legtávolabb provinciái közé tartozott Trajan idejében. A hódoltság első évszázada alatt a lakosság civilizálódott, meghonosultak a római intézmények, szokások, műveltség s Aquincumban csakoly rómaiak laktak, mint a Padus akár a Tiberis partján. S e pompás tartományt a Duna vonalára állított legiók nem védhették meg kellően soha s a központon kívülileg elhelyezett emporiumok nyomán természetellenesen fejlődött maga a tartomány is, mert északi és keleti részén lévén nem a béke, hanem a háború igényeinek megfelelő katonai és polgári centrumok, a rómaiság tűzhelyei, a tartomány belseje elmaradt fejlődésében, s még Trajan idejében is jelentékeny területeket borítának őserdők, — használatlanul, lakatlanul. És e nagy katonai táborhelyeket mégsem helyezhették másfelé, mert keleten barbárok laktak, kiknek terjeszkedési vágyai örökké fenyegetik a fővárost s magát a tartományt. A barbárok meghódítása, — a birodalom hatalmi körébe vonása tehát föltétlenül szükséges volt, annálinkább, mert a délkeleti Felföld lakói az aldunai tartományokat is épugy rettegteték, mint Pannoniát. Domitian háborúja tehát nagyon is indokolt volt Decebal ellen.

És e háború óta még rosszabbak lőnek a viszonyok, mert Decebal egyesítvén népét, s páratlan genialitással vezetvén azt a a műveltség és természetes fejlődés utjain, — nehány év alatt birodalmát hatalmas katonai állammá tette, mely egyformán veszélyes hatást gyakorolt kelet mint nyugot vándor népeire. A 89-iki szerződés pedig kiváló munkások és szakképzett tisztekhez juttatván, országát minden oldalról erősségekkel vette körül; a vörőstoronyi szorost, a vaskapui hágót hatalmas várakkal látta el — a déli hegysorok minden alkalmas pontja bevehetetlen sziklafészekké alakult, úgy hogy a délkeleti Felföld mint óriás ék nyomult be a birodalom testébe, — melynek határos részei mindenből mérhetetlen rónaságok, tárva nyitva minden ellenséges támadásnak. Hadait szintén római mintára szervezé; hadi gépei képessé tevék őt várak ostromára, seregének nagy száma, tagoltsága, a kitünő fegyelem, nagy háború vivására.

És mindezekhez járult még, hogy a 89-iki szerződés a birodalomra, vagy a szomszédos provinciákra jelentékeny pénzter-

ott rótt, és a voltaképi czél, a nyugalom megváltása, mégsem lett el, mert a béke csak névleges volt.

Traján pannoniai tartózkodása idején megismervén a viszonyokat, meggyőződött azoknak tarthatatlanságáról, s elhatározá háborút, mely annál nagyobb pénz- és véráldozatba volt kerülő, minél tovább halasztatik, mert Dacia rohamos fejlődése, hárd katonai intézményei és a műveltség is, melynek régóta tegetett magvai meglepő virágzásnak indultak, oly szomszéddá ik Decebalt, ki már nem csak a provinciákat, — de az impemot fenyegeté. Fenyegeté politikájának, terjeszkedésének irá- által, mert politikájának szálai majdnem egységes egésszé k a szarmát sikság vándor törzseit, fegyverei pedig a délkeleti lföld hatalmas sziklavárából egész a Fekete tengerig jutának mindenhol átlépve a római birodalom legkevésbbé védett határ, elpusztítva, kirabolva a birodalom védnöksége alatt lévő nagy ög gyarmatokat s örökös izgatottságban tartva az aldunai tarnányokat és fárasztó hadilábon a különben is nagyon elfoglalt iókat. És ha e jelek nem csalnak, e nagy területeket talán npact állammá akará egyesíteni Decebal, midőn Traján trónra ett. A bekövetkező nagy háborúnak csak külső okait említi és ja tehát Dio Cassius, midőn irja, hogy: »Traján a dákok ellen ult, mert zokon vette a mit tettek, mert sértette, hogy évről- adót követeltek, mert látta büszkeségöket, s hogy hadaikat dig szaporítják.« [1])

Ok volt bőven, csak ürügyöt kellett találni a háború megltására, — s erre teljesen elég volt, ha Traján megtagadja az énz fizetését.

Traján még duna-melléki tartózkodása idején intézkedett az készületek megkezdéséről, és 100-ban már lázas erélylyel folyt azok, hogy a háború a következő tavaszszal megindítható gyen. Ugyancsak 100-ban fejezik be mérnökei a duna-jobbparti ú utat is, közvetlen összeköttetést létesítve a birodalom rajnai dunai tartományai között. [2])

A legiók mindig harczrakészen állván, csak a segédcsapatokat kellett berendelni, hogy a mozgósítási parancs kiadható

[1]) Dio Cassius 68, 6.

[2]) C. I. Lat. III, 1899.

IMP · CAESAR · DIVI · NERVAE · F ·
NERVA TRAIANUS · AVG · GERM
PONTIF MAXIMVS TRIB POT IIII P. C. 100.
PATER PATRIAE COS III
MONTibus excisis AnniBVs
SVPerATis viam fEcit.

legyen. Ez nem késett soká, s a pannoniai és moesiai legiók elhagyák táboraikat gyors menetekben vonulva a császár főhadiszállására Viminacium-ba, s az általa kitűzött pontokra. A két tartomány helyőrsége Trajan trónraléptekor a következő volt:

Leg. X. Gemina	— főhadiszállása	Vindobona.	Moesia Superior.
» XIV. Gemina	»	Carnuntum.	
» XIII. Gemina	»	Paetovio.	
» II. Adiutrix	»	Aquincum.	
» VII. Claudia	»	Viminacium.	Moesia Inferior.
» IIII. Flavia	»	Singidunum.	
» I. Italica	»	Durostorum.	
» V. Macedonica	»	Troesmis.	

Tekintélyes haderő magában véve is (6000×8=48,000 ember), melyhez nagyszámú segédcsapat járult, néha tizenötezer főből álló contingens egy-egy legio mellett. Ha minden legióhoz nem is volt ily jelentékeny segélyhad beosztva, mégis kétségtelen, hogy jelentékeny volt ezeknek tömege is, — talán a rendes seregekével egyenlő, úgy hogy a császár ötven-hatvan ezer emberrel rendelkezhetett, ha a legióknak csak felét mozgósítá is. Több alighanem vett részt az első hadjáratban, mert föliratilag a 101/102-diki háborúban csak négy legio:

XIII. Gemina — Paetovio, Pannonia, [1])
IIII. Flavia — Singidunum [2])
VII. Claudia — Viminacium [3]) } Moesia,
I. Italica — Durostorum [4])

közreműködését lehet megállapítanunk. A császár tehát a harctérhez legközelebb táborozó rendes csapatokat szállítá be.

A harctérre legkiválóbb főtisztjei kisérték. Közöttök elsőhelyen említendők Pannonia és Moesia helytartói: Q. Glitius Ati-

---

[1]) A Leg. XIII. Geminiára vonatkozólag Henzen 6953.

[2]) A Leg. IIII. Flaviára vonatkozólag Orelli 3049. (Pontevedra) Henzen Vol. III, 265, — Borghesi közlése szerint. E föliratnyomán L. Aconius Flatura — centurio LEG. XI. C. P. F. LEG. IIII. F. F. LEG. V. MACED. LEG. VII. C. F. dona militariákat kapott Trajántól a dák háborúban szerzett érdemeiért, — az »előbbi császároktól« pedig a germán és szarmata háborúban tett szolgálatokért.

[3]) A Leg. VII. Claudiára vonatkozólag Orelli 3049, Henzen 6831. Utóbbi föliratcsak másodrangú bizonyíték, mivel nem határozható meg pontosan, hogy az említett tiszt milyen rangot viselt a dák, s milyent később a parthiai háborúban. A centuriatus azonban, melyeket egymásután [illegible] be a Leg. I. Minervia, Leg. VII. Claudia és Leg. XIII. Geminában, valószínűleg a dák háborúba tartozik.

[4]) A Leg. I. Italicára v. ö. Henzen 5659, Orelli 3454. Renier szerint (Borghesi: Oeuvres IV., 126 l. 8 jegyz.) itt PROMOTVS. IN. LEG. V. MACPHAL. DONIS. D. s. t. b. helyett: PROMOTVS. ex. LEG. V. MAC. in. leg. I. ITAL. DONIS. D. s. t. b. olvasandó.

s Agricola [1]) s M. Laberius Maximus [2]), kik mint hadosztály ancsnokok kiváló érdemeket szerezvén, az első háború befejezte n 103-ban consulságra emeltetnek. [3]) L. Minicius Natalis a 7-ik év consulja mint legio parancsnok harczolt. [4]) Ott volt a szári gárda vezére Claudius Livianus [5]) és Lucius Quietus r saját híres lovasaival. [6]) A császár tiszteleti kisérője és főhadéde. meghatározott teendők nélkül, Nerva leghivebb barátja, — ján jóakarója L. Licinius Sura volt, kit talán csak azért hivott g. hogy elhalmozhassa a legnagyobb katonai kitüntetésekkel. [7])

KIRÁLY PÁL.

[1]) Agricola történetéről számos turini föliratok tartott fönn adalékokat. mora Taurinensia I. p. 185 (görög), II. p. 25—29; a legújabb a 27-ik n lévő, mert mint Praefectus Urbis említtetik Henzen 5449; Nerva t legatus volt Belgiumban, s mint ilyen, talán közvetlen elődje Suranak. . Henzen 5448. Kétségtelenül ő volt az osztatlan Pannonia legutolsó helyója, mert 107-ben már Pannonia Inferior és Superior említtetik praetori tusokkal. V. ö. Henzen: Iscriz. onor. d' Adriano Annali dell' inst. 2 p. 155.

[2]) Plin. ad. Traian. 74 ed. Kist. Dio Cass. 68, 9. valószinűleg Moesia rior legatusa volt.

[3]) Orelli 4115; Henzen 5442, v. ö. Mommsen: Hermes III. k. 126. kv. l.

[4]) Henzen 5450 sz. töredékes föliratból hiányzik a legio neve. Consuára vonatkozólag v. ö. C. I. Lat. X. 5670, Henzen 7081 és Hermes III. l. 5. jegyz., társa Q. Licinius Silvanus Granianus.

[5]) Dio Cassius 68, 9. Κλαύδιος Λιβιανὸς ὁ ἔπαρχος.

[6]) Dio Cassius 68, 32. szerint részt vett a második háborúban is.

[7]) Henzen 5448; Borghesi: Annali dell' Inst. 1846. p. 343, bebizonyítá, y e föliratok — a név hiányzik — L. Licinius Surara vonatkozik. A sajátos állást, melyet e háborúban elfoglalt, sejteti e föliratok: SVB. EODEM. CE (Traiano). LEG. PROPR. Katonai kitüntetéseinek nagy száma bizotja, hogy Trajánt mindkét háborúba elkisérte. (AB EODEM. DONATO. STIS. PVRIS. VIII. VEXILLIS. VIII. CORONIS MVRALIB. II. LLARIB. II. CLASSICIS II. AVRATIS.) Míg Q. Glitius Agricola csak lső hadjáratban vevén részt (Henzen), csak fényi kitüntetést kapott.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Észrevételek Jakab Elek úrnak,

»A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye« című munkáról írt bírálatára.

I.

Három évvel ezelőtt jelent meg a magyar t. Akadémia kiadásában az imént megnevezett munkánk I. kötete, melyben az erdélyi *törvényhatóságok* jogszabályait (Statuta et Constitutiones Municipiorum Transsylvaniae) kivántuk közrebocsátani. Ezt Jakab Elek úr szíves volt három éven át tanulmányozni, azután részletes bírálat alá venni s ennek eredményét előbb a Történelmi Társulat gyűlésén fölolvasni, utóbb pedig a Századokban (1888. évfolyam 6.. 7. füzet, 541—550. és 642—659. ll.) közzétenni. Legkiválóbb sajátsága e bírálatnak a diplomatikus ügyesség, melylyel a megbírált munkát a szakértő közönség előtt valódi érdemén túl magasztalni, a nem szakértők szemében pedig azon alul lehordani megkisérlette az által, hogy egy-két előnynek elismerése s pár jelentéktelen hibának kimutatása mellett nem emeli ki, mik lényeges fogyatkozásai, s igen sokat hibaként ró meg, a mi nem hiba, s javasol helyökbe olyant, a minek követése nagy hiba volna. Talán nem végezünk egészen fölösleges munkát, ha e bírálat egyes részeinek igazi jelentőségét felderíteni megkisértjük.

Jakab Elek úr először is (Száz. 543. l.) azon elveket adja elő, a melyek követését a forrásművek kiadásánál egyátalán szükségesnek tartja. Ezen elvek közül némelyeket követtünk már, mielőtt tudtuk volna, hogy azok a Jakab E. úréi is, másokat jövőre sem fogunk követni, hacsak az Akadémia, melynek utasításai egyedül irányadók reánk nézve, a magáéivá nem tenné, mit azomban nem hiszünk. Elfogadhatatlan különösen *hatodik* elve, mely szerént »*helyhatósági szabályok* (Statuta. Constitutiones) *közlésénél a királyi kiváltságot, rajdai törvényszéki határozatot, fejedelmi táblai ítéletet, annak kell czímezni a mi*;« — mert ez elv önönmagának

ond ellent: a kir. kiváltságok stb. ugyanis nem levén statutumok, ek gyűjteményébe fel sem vehetők.

Nem követheti továbbá helyes gondolkozású ember bírálónak en *nyolczadik* elvét: »*a forráskiadónak meg nem engedhető, hogy edetijének más czímet adjon, mint a mi annak czímében, szövegé-n vagy a szöveg természetében benne van;* — mert ez elv absur-umra vezethet. Ezen elvből ugyanis logikai szükségességgel vetkezik

1. hogy az olyan, czím nélküli szabályt, melynek szövegében féle kifejezés fordúl elő: gondolkoztunk, v. parancsoltatik, v. tszett, v. megállott (p. o. Corp. Stat. 2., 7., 127., 355., 376., 486. tb. lapjain), ekként kellene czímezni: gondolkozás, parancsolat, tszés v. megállás; és

2. hogy akkor, a midőn a forrás szövegében akár egymással szekötve, akár külön felváltva többféle ilyen jelszó használtatik mint pl. Corp. Stat. 147., 382—386., 442., 447—448. stb. ll.), eket valahogyan össze kellene házasítani, hogy az illető szabály-ak jellemző czímet adhassunk.

Ámde Jakab E. úr nem meri elvéből e logikai következ-tést levonni, hanem e helyett a logikán hirtelen nagyot facsa-ntva, ilyen formán okoskodik: a kiadvány szerkesztőinek az az lvök, hogy az egyes szabályokat a szövegben előforduló jelszók lyett a statutum szóval czímezzék; ezen elv követése mellett hát a törvényhatóság közgyűlésében kelt *minden* végzést s így *ímos oly végzést* is statutummá kell bélyegezniök, melyek »nem llandó szabályalkotás *tárgyai, hanem pillanatnyi szükség idézte* ő (ipsissima verba, Száz. 545. l.).« Holott a munkánkban mind-ig következetesen tanúsított eljárásunk nyugodt megfigyelése lán nyilván így kell vala okoskodnia: minthogy a szerkesztőknek lve az, hogy csakis az oly szabályokat nevezzék statutumnak, lyeknek hivatása állandó zsinórmértékül szolgálni, — ergo az lyan végzéseket, melyek czélja egy vagy más concret eset elin-zése, nem szabad a statutum fogalma alá vonniok. — Hogy lvünk valóban ez, azt Jakab E. úr, ki munkánkat három éven eresztül tanúlmányozta, annak tartalmából vajmi könnyen kive-tte volna; mert abban kezdettől végig csupa állandó alkalmaz-tásra szánt szabályokat, s csak egyetlen egy, concret esetben zott itéletet közöltünk (Corp. Stat. 448. l.), mire az olvasót llőn jegyzetben legott figyelmeztettük. S a midőn látjuk, hogy nguk az eredeti szabályok szerkesztői, még a magyar nyelvű abályokat is mindig latin főnévvel, még pedig nem egyszer yannal keresztelik el, mely a szövegben az akaratkijelentés czél-ra használt igék egyikétől sem származik; midőn látjuk, hogy czímben a statutum szót is használják, míg az a szövegben nem

fordúl elő, — vagy hogy későbbi szabály egy korábban alkotott czím nélküli szabályt statutumnak nevez (példák: Corp. Stat. 147., 345., 363., 382—386., 394. ll.); és a midőn tudjuk, hogy a törvényhatóságoknak állandó szabály alakjába öntött minden akaratnyilvánítását, tekintet nélkül hatályának időtartamára, jogi műnyelven statutumnak hívják: mind a szabályt alkotó közeg szelleme, mind pedig a jogi terminologia ellen vétenénk, ha jövőre eddig követett elvünktől elpártolnánk.

Ezen pár észrevétel után szükségtelen egyenkint számba venni azon, az unalmasságig gyakran ismétlődő helyeket, melyekre a statutum szó használatát veti szemünkre. De nem hagyhatjuk szó nélkül azon állítását, hogy statutumnak (illetőleg constitutionak) nevezünk olyasmit is, a mi nem helyhatósági szabály. Nevezetesen:

a) az 1451. évi székely nemzeti constitutióról (Corp. Stat. 1. l.) azt állítja, hogy ez »vajdai törvényszék által hozott ítélet, mely később vált a nemzet törvényévé« (Constitutio; Száz. 546. l.); pedig hát, egészen eltekintve a tartalomtól, már magának a szövegnek ezen határozott kitételei: »in *congregatione generali* nostra *Universitatis* Siculorum ..... celebrata« továbbá: »inter alios *perpetuo* durantes id decernentes decrevimus«, és a szöveg végén: »in cujus *dispositionis, statutionis* perpetuam stabilitatem« etc. nemcsak minden kétséget kizárólag bizonyítják, hanem mintegy önmaguktól közvetlenül szájunkba adják, hogy itt állandó zsinórmértékű szolgáló nemzeti constitutioról van szó. Úgy vélj jük, hogy nem hibázunk, ha azt állítjuk, hogy csak a minden árnyo való hibátkeresés fékezhetetlen szenvedélyétől elkábított értelem tekintheti e constitutiót ítéletnek.

b) Az 1499. évi székely nemzeti constitutióra (Corp. Stat. 7. l.) azt az észrevételt teszi, hogy ez *kir. királtságlevél*, mely »szintén *később vált a nemzet törvényévé*«. — Tehát a székely nemzet előbb mint privilegiummal élt azzal, később pedig mint constitutiohoz ragaszkodott hozzá. Munkánk czéljához képest mi csakis ez utóbbi minőségben vehettük fel abba, még pedig, mint a hozzá írt jegyzetből kivehetni, a privilegiumnak egy hitelt érdemlő másolatából; s így természetesen el kellett hagynunk a bevezetést és záradékot, mely azt privilegium s nem constitutio színében tüntette volna fel. Ugyanazért azt hisszük, hogy e privilegiali részek elhagyása miatt sem érdemlünk megrovást.

c) Háromszéknek Zabolán alkotott és a vajda által megerősített Constitutiói (Corp. Stat. 2. l.) Jakab E. úr nézete szerint »az erdélyi vajdának és székelyek ispánjának *Mátyás király nevében kiadott intézkedései és rendeletei*« volnának. (Száz. 548. l.) Ezen nézetét sem tarthatjuk helyesnek; mert a szövegben ép

gosan mondatik, hogy Háromszék régi *törvényei és jogai* vizs-
lattak át és újíttattak meg az egybegyűlt néppel együttesen;
ás az akaratnyilvánításnak több pontban oly formája van
dinatum, statutum, compositum est), mely a király nevében
adott vajdai rendeletre nem illik; s végre az ilynemű rendelet
mészetével ellenkezik, hogy érvénye attól tétessék függővé,
szerint az illető alattvalók közönsége annak követésére magát
ént kötelezze, a mi pedig a kérdéses szabályzat alkotásakor
yleg megtörtént. (L. Corp. Stat. 7. l.)

d) Az 1600. évi magyar nemzeti constitutiót (Corp. Stat.
7. l.) nem ismerhetjük el egyszerűen forradalmi proclamatió-
k, melyet — bíráló szerint — a jelölt évben felkelt főnemesség
zett Aranyosszékhez (Száz. 642. l.); mert abban az erdélyi
gyarság fő- és egyéb rendei (proceres, magnates ac alii ordines
tatus Universitatis Nobilium Transsylvaniae) a jövendőbeli
gyuktartására vonatkozó fogadalmon kívül, az aranyosszékiek
ánságára a törvénykezési forumokat állapítják meg (»*megen-
ték, Országúl, hogy etc.*«); ép ezért joggal nevezhettük azt
stitutiónak.

II.

Bírálónk az általa felderített bűneink lajstromába igen-igen
helyen bejegyezte, hogy számos statutumot, melyek eredetijé-
t bozzá nem férhettünk, gr. Kemény József tudósunknak az
délyi Muzeum kézirattárában őrzött gyűjteményéből, és nem az
ágos levéltárban levő hivatalos másolatokból írtunk le, holott
*forráskiadási kritikának sokkal inkább megfelelt volna imen
ni ki, mint egyszerű történetbuvár által a maga czéljára év és
l nélkül, változtatva, sokszor rövidítve készült* másolatról,« s
ga a kiadás is szabatosabb, hitelesebb s kétségtelenül hibát-
bb lett volna.« (Száz. 642—643. ll.)

Munkánk 277. lapján világosan okadatoltuk, hogy miért kö-
hettük teljes megnyugvással a gr. Kemény-féle gyűjteményből
adazon statutumokat, melyek eredetijét megszereznünk nem
rült; Jakab E. úr kritikája pedig ezen eljárásunk helyességé-
t még inkább megnyugtatott. — Jakab E. úr ugyanis hall-
ag, sőt véletlen szerencsénkre egy ízben (Száz. 547. l.) nyiltan is
merte, hogy a mi forrásunk az érintett hivatalos másolatokkal
ez, s csak három szabályzatnak, t. i. a munkánk 114., 351. és
. lapjain közlött constitutióknak szövegében volt képes némi
ákat felfedezni. (Száz. 646. és 652. ll.) S vajjon miben állanak
hibák? Helyesírási eltérésekben, egyes szavaknak, egy ízben
rövid, közömbös értékű mondatnak kihagyásában és abban.

hogy két-három esetben a hivatalos másolatban használt könyvektől eltérők fordulnak elő. De meg vagyunk győződve, hogy szakértő szem előtt a bíráló által kiböngészett eme hibák egyáltalán nem jelentkeznek olyanokul, melyek által az értelem megzavartatott vagy épen — mint bíráló (Száz. 653. l.) állítja — egészen elferdíttetett volna; sőt ép ellenkezőleg, egyik úgynevezett hiba által az értelem még nyert is, nevezetesen azon hiba által, mely szerént a művünk 114. lapján levő constitutiók 5. pontjában »probálna« (nem »probálta, mint a Száz. 652. l. hibásan mondatik) szó tétetett, a hivatalos másolatban előforduló s a bíráló által sem értett »bocsuzza« szó helyett. Ugyanazon constitutiók 22. pontjában (116. l.) az »in praejudicium« helyett hibásan áll »in praejudicium«; ámde ezen hiba is alig s bizonyára sokkal kisebb mérvben nehezíti a szöveg értelmét, semmint a mily mérvben nagyítják, sőt épen elferdítik művünk hibáit a bírálatba becsúszott sajtóhibák, a midőn p. o. a művünkben lévő »*teremtettével, szöknék, bonumot*« szavak helyett a bírálatban hibásan »teutettével, szöknél, bosszumot« szavak fordulnak elő.

Azon állítást, hogy a bűnbakúl odaállított gyűjteményben az év és kelet hiányzik, kézzel foghatólag megczáfolja munkánk szövege, melyben minden statutum keltének éve, sok helyt keltének helye s napja is ki van téve. De van okunk kételkedni abban, hogy a különböző időkben hozott statutumokat egybefoglaló hivatalos másolatokban minden egyes statutum kelte is tüzetesen ki volna téve, a midőn még az eredeti jegyzőkönyvekben is azt tapasztaltuk, hogy a régibb időkben kelt statutumok hivatalos összegyűjtése alkalmával gyakran csakis az évszám tartatott meg a nap elhagyásával. Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy az eredetiről leírt sok statutumnak keltét biztosan meg sem állapíthatuk; mert a jegyzőkönyvben néha csakis az illető közgyűlés kezdő napja volt megjelölve, de nem az is, a melyen a statutum hozatott. Egyébiránt, mivel nagyon ritka statutum birhat a művelődés — s különösen a jogtörténet szempontjából oly kiváló érdekkel és fontossággal, mint például egy hatalmas uralkodó trónraléptének, megkoronáztatásának, halálának, valamely szerencsés vagy végzetes csatának stb. napja a politikai történet szempontjából, a kelet napjára nem nagy súlyt fektettünk; s hogy e miatt a közzétett statutumok bármelyike is hitelében, használhatóságában, vagy egyáltalán értékében legkisebb csorbát is szenvedett volna, azt Jakab E. úr bebizonyítani még csak meg sem kísérlette.

Hanem hát, visszatérve a Kemény-féle gyűjteményhez, miért is tartja azt bíráló olyannyira megbizhatatlannak? Azért, mert azt »*írnokai, deákok, papok s mások*« másolták le (Száz. 647. l.) még pedig »*év és kelet nélkül, változtatva, sokszor rövidítve.*« De

s megnézte volna ezen gyűjteményt, meggyőződhetett volna, hogy gy és ugyanazon kéz irta; s ha tudta volna, hogy ezen gyűjteény épen a kir. kormányszék levéltárában volt hivatalos másotokról készült; és ha nem tételezte volna fel a priori, hogy lelismeretes tudós a más által készíttetett másolatot az eredetivel sze nem hasonlítja s hogy a tudományos czéljára szánt kivonakat akár az eredetiekből, akár másolatokból nem önmaga készíti, nem mások által készítteti: talán ő is másként vélekedett volna gyűjtemény értékéről s nem jut azon kényszerhelyzetbe, hogy rhoztató ítéletének helyességét oly, lényegileg egészen jelentéklen hibák felemlítésével támogassa, melyekről azt sem tudja, m sajtóhibák-e, vagy a mi leirásunk avagy munkánk letisztáának hibái?

Viszont mi okon tarja Jakab E. úr megbizhatóbbnak a lünk oly távol s hozzá oly közel levő hivatalos másolatokat? gy látszik azért, mert »*itt*« — nem is bennök (Száz. 653. l.) — *hivatalos testület mondja, hogy a másolat az eredetivel összevettetett.*«), de az ily hivatalos másolatok korántsem »*hiteles másolatok*,« elyek t. i. úgy az alak mint a tartalom valódiságát bizonyítják. t Jakab E. úr sem állítja s nem is állíthatja, hogy e hivatalos solatok változatlanul megtartották volna azon statutumok lyesirását s nyelvezetét, melyek eredetije sokkal régibb korból ló, semmint magok a másolatok; de a tartalom hűsége tekintében sem nyujtanak azok oly föltétlen biztosítékot, minőt ő lát nnok. Hiszen, — mint maga említi (Száz. 643. és 644. ll.) — ajda-Hunyadnak, főispáni *hivatalos* jelentés szerint, nem voltak nstitutiói sem statutumai; Torda város hadnagya meg azt a lentést tette a főispánnak, hogy »*neki*« (alkalmasint a városnak), nesenek constitutiói, pedig hát hogy voltak, azt az illető eredeti gyzőkönyvek bizonyítják; csakhogy persze nehezen jutottak lna azok munkánkba, ha e *hivatalos* jelentésekről tudomást reztünk s rajtok megnyugodtunk volna. Ezt tudva, valóban m képzelhetjük el, miként lehet oly föltétlen hitelt adni a hivalos másolatok készítésével és egybevetésével megbizott közegek, zottságok jelentésének, melyek még akkora hivatalos tekinlynek sem örvendettek, mint a főispán. Ez alapon, de ettől egéen eltekintve, már csak azért is, mivel a hivatalos másolatok és ai forrásunk tartalma közt számba vehető eltérés nincs, bizvást ndolhatjuk, hogy a midőn ama hivatalos másolatokat fel nem sználtuk, nem az Akadémia kiadványainak megbizhatósága, nem fegfölebb önmagunk ellen vétkeztünk, a mennyiben nem lették igénybe Jakab E. úr előzékenységét, melylyel köztudoás szerint az erdélyi adatokat, mint saját monopoliumát, rendelkezés alá bocsátani szokta.

III.

Azt is kimutatja s egész halmaz adattal bizonyítja a kritika (Száz. 649. l.), hogy az Akadémia szóban forgó kiadványa nem teljes.

Kár volt ennek bizonyítgatásán annyit fáradozni, mert sem mi nem állítjuk, sem bármely józan elméjü ember nem gondolhatja, hogy e kiadvány teljes; csakhogy e hiánynyal az Erdélyi Muzeum kézirattári gyüjteménye semminemü összefüggésben sincs. Sok statutum van nemcsak ebben, hanem az egyes törvényhatóságoknak általunk átvizsgált eredeti jegyzőkönyveiben is, melyeket, mint jelentékteleneket vagy mint korábbiak egyszerü ismétléseit szándékosan hagytunk ki, nehogy munkánk terjedelmét szükségtelenül gyarapítsuk; s bizonyára, lelkiismeretes kutatásunk daczára is, kikerülhették figyelmünket a sokszor nagy kinnal alig olvasható jegyzőkönyvekben olyanok, melyeket közölni érdemes lett volna; végre kimaradtak olyanok, melyeket eredetiben megtalálnunk nem sikerült, de az Országos Levéltár hivatalos másolatairól közölhettünk volna. Csakis ez utóbbiak hiánya szolgálhat némi okul azon kifogásra, hogy munkánk nem teljes. A hiány azomban e részben sem oly ijesztő, minőnek biráló úr festi, aztán meg nem is helyrehozhatatlan. Mert először is munkánk czélja nem az, hogy abban minden statutum a legutolsó darabig, hanem, hogy *minden korból* a jog anyagát képező viszonyokra vonatkozó statutumok közöltessenek; e czél pedig munkánk jelen tartalma mellett is el van érve. S másodszor abban a községek statutumainak, melyek külömben is csak illető törvényhatóságuk statutumainak keretén belül mozoghattak, úgy szintén a szomszédsági szabályoknak szorosan véve nincs helyök; mind a mellett — nem ugyan minden habozás nélkül — mégis elszántuk magunkat arra, hogy nehány kiválóan érdekest abba mutatványul felvegyünk; ámde a birálatban munkánk nem teljességének bizonyítására felsorolt statutumoknak tulnyomó része ilyen munkánkba nem tartozó községi statutum, másik, csekélyebb része szomszédsági statutum, s egy harmadik része nem létező statutum. E szerént vajmi kicsiny tömegre apad le azon statutumok száma, melyeket a birálat szerént közölnünk kell vala. E hiányon is munkánk utolsó kötetének függelékében annak idején segíthetünk.

IV.

Forrásidézésünk módjával is elégedetlen Jakab E. úr. Ezen elégedetlenségét igen kedélyes módon adja tudtára a nagy közönségnek. Előbb (Száz. 544. l.) megjegyzi, hogy a hol csak lehetett, az eredeti jegyzőkönyvekből vettük közléseink egyes

t; elmondja (Száz. 544., 549., 550., 644. ll.) a helyhatósági
yoknak egy jó hosszú soráról, a többi közt Udvarhely,-
- és Aranyosszékéről, hogy eredetiből vannak közölve, s
utalan zsémbel, hogy annyi meg annyi statutumot az erd.
kéziratgyüjteményéből vettünk ki: aztán hirtelen elkesere-
anaszt tesz (Száz. 647. l.), hogy »*általában* a kiadók forrásra
a" fölött bizonyos oraculum-féle homályosság és kétely
g,« a mi miatt nem tudja, hol keresse, ha meg akarná látni,
letit; kereken kijelenti, hogy »kiadók forrásidézése, forrásra
a homályos és határozatlan« (Száz. 653. l.), sőt még a fölött
lkedik, a miről előbb már meggyőződött, t. i. hogy az előbb
tt székely székek szabályait eredetiből közöltük. — Hogyan
zhatott meg lelkében ezen elégületlenség érzete, nem tud-
de elképzeljük. A munkához irt előszó L lapjának olvasása
ával jóhiszemüleg megbizott azon állításunkban, hogy a
yhatóságok levéltárait bejártuk s hogy másolatokat csak
tiek hiányában használtunk; ezen bizalma egy ideig rendü-
is maradt, midőn látta, hogy lelkiismeretesen utalunk az
levéltárra, jegyzőkönyvre, s a mennyiben az lapszámozva
a lap számára is, hol az eredetit megkaptuk; minthogy
an ily körülményes utalás munkánkban roppant nagy szám-
ordul elő s csak kivételesen maradt abban, önmagunknak
a munka egyes részeit letisztázóknak feledékenységéből,
inütlennek kezdte tartani, hogy tőlünk ilyen sok időt és
ságot igénylő munka kiteljék; mindinkább bele élte magát
gondolatba, hogy mi csak az eredeti hollétéről szereztünk
uknak tudomást, vagy hogy abba legfölebb beletekintettünk,
ín fűhöz-fához fordultunk, hogy másolatra tegyünk szert,
ől a közlendő statutumot kiirhassuk. Más, járatlanabb kriti-
lkalmasint azzal vetett volna véget kételyének, hogy próbára
idézésünket, a minek eszközlése, mivel az eredeti hollétét
san megjelöltük, nem is lett volna nehéz munka.

V.

Biráló mulattató kedélyessége hirtelen ijesztő komolyságba
át, mire azzal készíti elő az olvasót, hogy birálatának köz-
nál az előbbire következő szakaszát ezen nagy hangzásu fel-
l látja el: »*Közjogi és helyesirási hibák, földrajzi botlások.*«
. 654. l.) Mily értékes zsákmányt helyez kilátásba ezen
sz czime, s mily értéktelent nyujt mégis annak tartalma!
ellen egy közjogi hibát törekszik kimutatni, s ez sem sikerül
Hibáztunk, ő szerinte, abban, hogy »Szász grófi tisztség«-ről
nk (Corp. stat. 632. l.), a midőn Erdély alkotmánya sem

Szász grófságot, sem tisztséget nem ismer, hanem csak *Szász nemzet ispánját* és *ispáni hivatalt*, ez utóbbi szó alatt értetvén maga a *Szász nemzet ispánja és »segítő személyzete.«* — Tudtunkkal a német *Graf*-ot a magyarban *grófnak* szokás mondani, a *hivatalnok, tisztviselő, tiszt*, úgy szintén a *tisztség* és *hivatal* szókat is a közéletben felváltva ugyanazon értelemben szokták használni; épen ezért használják a szebeni »*gróf*« illetőleg »*grófság*« kifejezést nagy tekintélyű tudósok is (p. o. Hajnik I. Magyar alk. és jogtört. Pest. 1861. a 261. l., és Szilágyi Sándor, Erdélyország tört. 1866. a 45—47. ll.), s magok a törvények csakis szász »*Tisztek*«-et ismernek (p. o. Appr. Const. P. II. T. 1. art. 5. Cond. XIV. vagy Comp. Const. P. II. T. 1. art. 2. Cond. XVIII. stb.) Mindezeket megfontolva, könnyü átlátni, hogy egyrészt nem hibáztunk közjogilag, midőn a Szász grófi tisztség betöltésének módjáról szóltunk, s más részt mily képtelenségre vezetne Jakab E. úr komoly tanácsának követése, mert ennek nyomán így kell vala szólni: a szász nemzet *ispáni hivatalának* betöltési módja, a mi saját értelmezése szerint annyi mint »*a szász nemzeti ispán és segítő személyzetének« betöltési módja*, — vagyis képtelenség.

Helyesirási hibát egyetlen egyet sem említ, hanem felhoz három szót munkánkból, melyek nem egyeznek az eredetiben levő szókkal, a mit a legszigorúbb kritika is legfölebb olvasási, de nem helyesirási hibának tudhat be; de kettőt ezek közül nyugodt lélekkel sajtóhibául ismerhetett volna el. (Ezek helyett: ad imaque, niteretur, t. i. munkánkban ad riuaque, intereretur fordul elő); aztán néhány kifejezést vesz elő, melyekkel legfölebb müveiből nagyon jól ismert magyar nyelvérzéke ellen vétettünk; pl. óhajtotta volna, hogy a még mindig divatos *natió*, a közbeszédben gyakran hallható *nem tudni*, s a tudósvilágban technicus-jelentőségü *laicus* kifejezések helyett a *nemzet*, *nem lehet tudni*, *nem szakember* kifejezésekkel éljünk.

Valamivel szerencsésebb volt biráló a földrajzi botlások terén; itt alkalmas zsákmányul kinálkozott neki azon piczinyke kis ártatlan tévedésünk, mely szerint két jelentéktelen kis falu Fejérmegyei községet Alsó-Fejérmegyéhez számítottunk. Mintsem azonban ezen említést is alig érdemlő *egy* jelentéktelen elvétés egymagában nem volt méltó a »földrajzi botlások« czimére, biráló kénytelen volt társakról is gondoskodni, mely czélból földrajzi botlásnak kereszteli azt, hogy a szövegben előforduló néhány szász községet a jegyzetben magyarul megnevezni szükségtelennek tartottuk, s hogy egyik jegyzetben (az 539. l.) sajtó- vagy tollhibából ez áll »*faluk*«, holott a szövegben csak *egy falu*ról van szó.

VI.

A birálat utolsó része téves és hiányos magyarázatainkat an hivatva kimutatni; de az egész nem sokkal több, mint apró-kos dolgokkal való pepecselés, gyermekes kifogások és szőrszál-asogatások vegyüléke; pl. helyteleníti hogy az invadiare szót gnorare szóval, a házából pecsételjék ki kifejezést *zárják ki*-vel, parentela fogalmat családi összeköttetéssel, a postergalni igét egvetni, visszautasítani igékkel értelmeztük; fölöslegesnek tartja *közkert* és *orda* szó magyarázását; megjegyzi, hogy az esztena em a juhakol, hanem a juhnyáj gazdájának lakháza vagy kalyi-ája, hogy a pakulár nem juhpásztor, hanem a major nyájőrző olgája, a plajás sem határszéli őr, hanem határszéli szoros-őr, t-őr; rosz néven veszi, hogy egy pár jelentéktelen szót nem értel-meztünk stb. A mily jellemzők ezen kifogások birálónk tudomá-yos, szellemi szinvonalára nézve, ép oly érdemetlenek arra, hogy okkal komoly ember foglalkozzék s időt vesztegessen. Csak egy ád olyan a birálat ezen részében, melyet külön szemügyre venni nkséges.

A Száz. 658. lapján ugyanis ez áll: »*379. 420. lapon kiadók kérdésre: kik lehetnek regiusok = királyi emberek? így felelnek: on világi egyének, a kik mint idéző, vallató stb. biztosok járnak s utalnak a Hármas T. K. II. r. 19. tit. 2. §-á a. De e magyará-at újabb magyarázatot kiván.*«

Ámde mi munkánk 379. l. az 1. jegyzetben — mint ezt az lsó mondat végére tett kettőspont is tanusítja — sem nem kér-lezünk, sem nem felelünk, hanem egyszerüen arra nézve, hogy ik lehetnek királyi emberek, vagyis azon világi egyének kik int . . . . . biztosok járnak el, utalunk a HK. egy helyére, mint lyanra, mely e tárgyra vonatkozó rendelkezést tartalmaz s ekként regiusi intézmény történetének kifejtése czéljából felhasznál-ató. Ha magyarázni akartunk volna, bizonyára nem elégedtünk lna meg egy pár szóból álló felelettel, de azzal sem, hogy — iként Jakab E. úr teszi — elmeséljük, miként lett valaki tábla-íróvá, mikor s hogyan tettük le mimagunk a vizsgát, magának megmagyarázandó jogintézménynek történeti fejlődését pedig gészen tekinteten kivül hagyva, csakis utolsó fejlődési szakát chány odavetett szóval fölületesen irjuk le. Tehát nem mi magya-ázunk tévesen és hiányosan, hanem a biráló magyaráz tévesen inket, s hiányosan egy jogintézményt.

A többire nézve csak egész átalánosságban jegyezzük meg, ogy czélunk nem levén a közlött források teljes feldolgozása, ladatunk körén kivül esett, úgy a bennük érintett egyes intéz-ények részletes kifejtése, mint egyes, különösen gazdasági tár-

gyak kimerítő technicai leirása. Ugyanazért elégnek tartottuk, hogy azokról a források megértésének könnyítése végett némi tájékoztató fogalmakat nyujtsunk, melyeket az irántuk érdeklődő csekély fáradtsággal egészithetnek ki. Az pedig, hogy mit kelljen forrásgyüjtemények közzétevőinek magyarázniok, nagy részt egyéni nézet és izlés dolga: ugyanazon hely magyarázását az egyik szükségesnek, a másik fölöslegesnek tarthatja s viszont. Hogy e részben sem találtuk a mi nézetünk s izlésünk a bíráló sajnálkozással veszszük tudomásul.

Nem folytatjuk tovább észrevételeinket. Lelkiismeretünk már is hiában való időpazarlással vádol, a miért hogy ennyire részleteztünk egy oly birálatot, melyet nem alapos tudomány, hanem saját bevallása szerint (Századok 541., 659. lap) csak hazafias szándék és jóhiszemüség vezérelt oly munka becsének megitélésében, melyben a hazai tudomány javára értékesithető kincsek egész halmaza van összehordva. De szükségesnek tartottuk e birálat valódi jelentőségét felderiteni egyrészt azért, mert az egy akadémikus tollából kerülvén ki: nagyon alkalmas arra, hogy egy akadémiai kiadvány igazi értéke iránt a nagy közönség véleményét tévutra vezesse; másrészt pedig azért, mert hallgatásunkkal okot szolgáltathattunk volna olyan föltevésre is, mintha mi bíráló javaslatait elfogadni készek volnánk.

Végül, mivel Jakab Elek úr is bizonyára ismeri a mondást »timeo Danaos et dona ferentes,« azon reményben veszünk búcsut birálatától, hogy nem veendi tőlünk rosz néven, ha sok ráfordított fáradtságunkért ajándékul oda dobott dicsérő kifejezéseit elfogadni nem kivánjuk.

Dr. Óvári Kelemen. Dr. Kolosvári Sándor.

A XI. és XII. századbeli Magyarországi Zsinatok és azoknak a külföldi zsinatokhoz való viszonya. Hittudori értekezés. Irta Karácson Imre, gyulafehérvári egyházmegyei áldozár. Győr, 1888. 8-rét, 187 l.

Az egyházi zsinatok szabványai általában, különösen pedig egyes országok részleges zsinatainak határozmányai a történetbuvárra nézve rendkivül becses forrást képeznek; mert nemcsak az illető ország egyházi viszonyaira vetnek élénk világot, hanem hiven visszatükrözik annak erkölcsi és cultur állapotait is. Nem csoda tehát, hogy a magyarországi egyházi zsinatok pragmatikus és összehasonlító történetének megirása is már több oldalról nyilvánuló óhajnak, sőt akadémiai pályakérdésnek képezte tárgyát, anélkül azonban, hogy eddig eredményre vezetett volna. Annál

ebben üdvözöljük tehát szerzőt, ki fentczímzett értekezésé-
téren a kezdeményezés dicsőségét szerzette meg magának.
en azért, mivel kezdeményező kisérlettel és természeténél
szűkebb keretű hittudori értekezéssel van dolgunk, nem
szerzővel szemben tulkövetelőknek lennünk és művében
akszerű tudományos monographia minden kellékeit keres-
Ezt szem előtt tartva, hátran mondhatjuk, hogy szerző
tát derekasan oldotta meg. Egy tájékoztató bevezetés után
és XII. századbeli magyarországi zsinatokat részletesen
eti, folyton szemmel tartván az ugyanazon időben külföldön
zsinatok határozmányait. Az e korra vonatkozó történeti
gyér és hiányos voltánál fogva, természetesen nem képes
es zsinatok idejét, helyét és határozmányainak szövegét
biztossággal megállapítani; de teljesen ismeri az ezen kér-
e vonatkozó irodalmat és kritikai tehetségre valló önállóan
mondja ki fölöttök véleményét. Igen érdekesen, sőt gyakran
pően mutatja ki szerző a magyar zsinatok határozmányai-
ülföldi forrásait, melyek gyakran szóról-szóra vannak a
r egyházi törvényekbe átvéve. Igen tanulságosan fejtegeti
sen a papi nőtlenség és a házasság fölbonthatlansága intéz-
jének a szigorú törvényesség felé való fokozatos fejlődését.
tudok azonban szerzővel teljesen egyetérteni, midőn az e
mutatkozó régibb lazább fegyelmet kizárólag a görög egy-
jog befolyásának tulajdonítja. Újonnan megtért népeknél
két pontra nézve kezdetben mindig nagy ingadozás mutat-
és az ily népek főpapjainak mindenütt hosszú és türelmes
mébe került, mig a kath. egyház elveit teljes diadalra tud-
nelni. (Lásd erre nézve: Moy, Das Eherecht der Christen
r Zeit Karls des Grossen. Regensburg, 1833.) Igy volt ez
got-európai népeknél is, csakhogy ezek néhány századdal
tértek meg, mint őseink, és igy a XI. és XII. században
egállapodott egyházi élettel birtak. Különösen ami a házas-
bsolut felbonthatlanságát illeti, ebbe az ellenkezőhöz szo-
ogány népek csak nagy nehezen tudtak beletörődni. Innen
rázható meg, hogy nálunk még a XIII. század elején is,
tehát a szigorú egyházi felfogás már legalább egy egész
ig teljes érvényben volt, még mindig találkozunk az ellen-
gyakorlat egyes jelenségeivel. Igy pl. olvassuk a váradi
rum 240. §-ában, hogy egy András nevű házas férfi fogada-
Jeruzsálembe készülvén zarándokolni, elútazása előtt nejét
lmazta, hogy újból férjhez mehessen, mit a káptalan min-
gjegyzés nélkül jegyzékbe foglal. Ugyanazon regestrumban
5. 139. 315.) ismételten találkozunk főesperesek (archidia-
archipresbiter) gyermekeivel is; de ezek alatt valószínűleg

felszenteltetésök előtt született gyermekeket kell értenünk; azon Opus nevű győri kanonok pedig, ki 1210-ben kelt végrendeletében netalán *születendő* figyermekeiről intézkedik (Árp. Okm. I. 105.), és így kétségkivül házas életet élt, minden valószinüség szerint csak a kisebb rendekkel volt fölruházva. De bár mint álljon is a dolog, ezek mindenesetre egyes elszigetelt esetek, melyek talán inkább visszaélések, mintsem a görög felfogás érvényesítései voltak. — Szent István királynak a papok vádlóira és ellentanúira vonatkozó (III.) szabványát én szerzőtől eltérőleg úgy értelmezem, hogy azoknak csakugyan kifogástalan életű családapáknak kellett lenniök, ha t. i. világiak voltak, mi egyrészt azon szándékból, hogy számuk korlátoltassék, másrészt azon feltevésből rendeltetett, hogy a családapa már csak családjának jóléte tére való tekintetből is jobban fog őrizkedni a hamis vádolástól és tanúskodástól. Nem ellenkezik ezzel a következő (IV.) pont, mely így hangzik: »Testimonium laici adversus clericum nemo recipiat. *Nemo enim clericum quemlibet in publico examinare presumat, nisi in ecclesia.*« Itt ugyanis a »testimonium« alatt nem tanúvallomást, hanem tanúvallomásokról felvett nyilvános *okiratot* kell érteni, milyennek valamely pap ügyében való kiállításától a világi hivatalos közegek el voltak tiltva, minthogy a papoknak ügyei a templomban, vagyis az egyházi bírák előtt voltak elintézendők.

A szabolcsi zsinatnak az úgynevezett kalandos társulatokról szóló szabványát én akként magyarázom, hogy az azokra vonatkozik, kik a társulat *pénztárából* valamit jogtalanúl eltulajdonítanak, vagy köteles tagdíjukat be nem fizetik. Mert, hogy az ily társulatok csakugyan birtak közös vagyonnal, az kétségtelenül kiderül pl. Pál zágrábi püspöknek 1370. évi szabályrendeletéből (Fejér, Cod. Dipl. IX. 4. 250.), mely részletesen meghatározza, hogy ki mennyit tartozik a társulat pénztárába fizetni. — Az esztergomi zsinatnak »nullus festivitates vendere presumat« rendelete csekély véleményem szerint a bizonyos ünnepeken nyerhető *búcsúval* való üzérkedést, nem pedig az ünnep megtartása alóli való felmentést tiltja.

Még néhány apróbb tévedésre szeretném szerzőt jóakarólag figyelmeztetni, melyek magukban csekély jelentőségűek ugyan, de egy tudományos értékű műben bosszantólag hatnak. Így pl. szerző a különféle Corpus Juris-ok beosztását, úgy látszik, nem ismeri, azért azokat többnyire helytelenül idézi. Így mondja egy helyen: »A niceai stb. zsinatok határozatait megtaláljuk Justinian Novelláiban, a Codex Justinianeusban *és* a Corpus Juris Romanumban« (*így* romani helyett), mintha a Novellák és Codex nem képeznék a Corpus Juris Romani kiegészítő részét.

ig jurcsábban van a magyar Corpus Juris-szal, melyet úgy zik, egész terjedelmében Verbőczi munkájának tart, mert így n: »Lásd Verbőczy, Corpus Juris Tripartitumát, melyben ezek . István, Sz. László és Kálmán király törvényei) *mind* felta-latók.« Más helyen pedig azt mondja, hogy Sz. Istvánnak re fiához intézett atyai intelmei csak a nagy király iránt való gyeletből foglalnak a »*Tripartitumban*« helyet. Azt sem tudom gérteni, hogy miért nevezi szerző Sz. István törvénykönyvét foly-»Decretales«-nek (egyes számú birtokraggal: Sz. István de-talesének, decretalesét, decretalesében stb.), vagy Sz. Lászlóét Decretale«-nek, holott a Corpus Juris-ban Decreta (Decretorum) rást viselnek. Decretales (értsd litterae) alatt a pápai dönt-yeket, főleg a IX. Gergely, VIII. Bonifácz és V. Kelemen non-gyűjteményeiben foglaltakat értjük; a Decretale szó szín-más jelent, mint a mily értelemben szerző veszi.

De ezek, mint mondám, csak csekélységek, melyek a mű s voltából nem vonnak le semmit. Azért melegen ajánlom rzőnek, folytassa tevékenységének megkezdett irányát és lepje g a magyar tudós közönséget mielébb a magyarországi zsina-k pragmatikus és összehasonlító történelmével.

Dr. V. Gy.

A román történetírás újabb jelenségei.

Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtsschreibung.

Wien und Teschen. Verlag der k. k. Hofbuchhandlung. *Karl Prochaska.* 1886. 8-dr. 1—252 ll.) Ez a czíme Hunfalvy Pál román-kérdésben írt, általam ismertetendő művének.

Megígértem volt, hogy e, történetirásunk mélyein járó tudó-knak a rumänekről németül irt minden művét sorban meg-rtetem, azért, mert azokat meggyőző alapossággal irottaknak tom, mert, hogy azokat a művelt magyar közönség ismerje, kségesnek vélem, s hogy a bécsi német kiadásokból meg nem eri, meg vagyok róla győződve. E kérdéssel ma csaknem egye-e tudósunk foglalkozik, pedig minden szakember tudja, hogy egész nemzeti és államlétünket érdekli. A közönyt föl kell ni, az ügy iránt meg-megújuló emlékezésbe hozás és tárgyalás ún érdeklődést kelteni fel; mert — amint már megjegyeztem — téneti dolgokban az elhallgatás beleegyezésnek vagy a meg-gyzetés elismerésének jeléül szokott vétetni.

Kimeritően ismertetem meg a könyvet, rendszerét nyomról-mra követve, azért, hogy abban csaknem mindenütt igen életbe-gő fejtegetések fordúlnak elé, és hogy olvasóim inkább őt hall-

gassák beszélni s ellenfeleivel tudása hatalmas fegyverével vitatkozni.

Előszavában hivatkozik 1883-ban megjelent: *Die Rumänen und ihre Ansprüche* czimű könyvére, s az olvasó elnézését kéri, ha tán akkor elmondottakat is kell érintenie; mert — úgymond — nem hiszi, hogy e műve olvasói ama másikat is birják, s azért ebben új dolgok és egyének is fordúlnak elé, a mik az érintést szükségessé tették.

Bevezetésében Hunfalvy a rumän irodalom történelmi termékeivel ismertet meg, elészámláljа Densusianu Miklós — régebben brassói oláh ügyvéd — most bukaresti elsőrangú román tudós és romániai tud. akadémiai tag 1880. és 1884-ben Bukarestben megjelent nehány művét, Xenopol, jassy-i egyetemi tanárnak a *középkori rumäneket* és Roeslernek a *trajanusi dáciai rumänek tárgyazó tanúlmányáról* irt művét, Major Péternek a budapesti rumän ifjuság által 1883-ban kiadott munkáját; s hogy olvasóját a rumän irodalom termékeire nézve inkább tájékozhassa, alapul Xenopol franczia művét veszi, s a többieket mintegy ahoz kapcsolja, de egyúttal saját észrevételeit is megteszi.

Ezután Balcesku bukaresti oláh tudós rumän történetirási felfogását adja elő, hozzá kapcsolva Major Péter nézeteit és tanait ugyanarról, a melyekben Densusianu szerint az *eddigi rumän történetirási iskola nézetei vannak kifejezve*. Xenopol igyekszik ugy Balcesku felfogását, mint a Major eszméit történetileg megállapitani, de — jegyzi meg Hunfalvy — a hol az a rumän történetirási iskola eddigi felfogásától eltávozni látszik, Densusianu kritikai megjegyzéseiben durva rendreutasitásban részesül. Hunfalvy azt is megjegyzi, hogy a rumän történetirási eddigi felfogás ellen eddigelé Roesler, Miklosich, Tomaschek és ő irt. Xenopol valamennyi ellen irányozza irását, s törekvése az, hogy a rumänek *Erdélyben való elsőbbségökből* származtatott minden követelése jogosultságát történelmileg igazolja. A rumän történetirás Kliója — így végzi bevezetését Hunfalvy — 1780-tól fogva fűl a rumän történetirás szövőszéke mellett, szövi az ó-rumän történetet, a jutalmúl érette — *Erdélyt kivánja*.... Vizsgáljuk meg: méltó-e a szövet a jutalomra. Ha jól megvizsgáljuk azt, s a részrehajlatlan igaz történettel összehasonlitjuk, látni fogjuk, hogy sem az anyag, sem a szövet nem valódi. Azok az ismeretek, melyeket a bocsát az olvasó rendelkezésére, a rumän történetirók irodalmi piaczra vitt árúját a tárgyilagos igazságot kereső történetiró előtt olyannak fogja bizonyitni, a mi irányzatosan s előre kitűzött czélra készűl, s főleg a politikai izgatást tartja szem előtt.

Ezután Hunfalvy a *rumän-kérdés irodalma történetére* tér át, említi, hogy a rumänek latin eredetű nép; ismeretes volt régen

nem kellett most feltalálni; a byzánczi irók itáliai eredetü telepnek tartották, Bonfini, Opitz, Toppeltin rómainak s Trajan telepesei közvetlen utódinak; így vélekedett Gibbon és Ranke, ellenkezően Benkő, Sulzer és Roesler. Anonymus, Béla király névtelen jegyzője, új elméletet állított fel, a mit Major Péter és Sinkai János rumän történetirók dolgoztak fel s tárták népök és a tudós világ elé, s nyomaikon járnak: Balcescu, Densusianu és Xenopol — Roesler előtti rumän irók.

Hunfalvy Xenopolnak *Történelmi talány* vagyis *a rumänek a középkorban* czimü müve lényegesb részei ismertetését bocsátja előre. Xenopol szerint a rumäneket helytelenül vélték sokáig töröknek, görögnek, szlávnak; ők ezek közül egyik sem. Megismerésök nehézsége abban van, hogy 270-től Kr. u. az 1200-ik évig a rumänek létének semmi irott documentuma nincs. (4. l.) De mivel Trajan Daciában colonizált s ama coloniák utódai ma is őseik országában vannak, természetesen állíthatónak véli, hogy azt soha el sem hagyták. Erdélyt és M.-ország egy részét — így adja elé elméletét Xenopol — nagyszámú rumän lakta, s ma is ott többségben van; az utóbbi ideig gyalázatos rabszolgaságban éltek, leigázóik a magyarok, székelyek és szászok, s ők *mint az ország legrégibb lakói, a történelmi jog nevében* más bánást követelnek. A jog eszméje oly hatalmas, hogy azok is hivatkoznak rá, a kik azt lábbal tapodják. Ezért támadtak a rumän ellen ellenfeleik. A rumänek a római colonizálás tényét hozzák fel bizonyítékúl; de sok római iró állítja, hogy azok a telepesek Moesiába vándoroltak ki, s mivel középkori krónista vagy oklevél nem említi a rumänek középkori ottlétét, azt következtették belőle, hogy azon ország a XIII. századig — a mikoriak az első és legrégibb okleveles — lakatlan volt, s így a magyarok és németek (szászok), a kik azt ama század előtt elfoglalták, régebbi lakók, mint a rumänek, a kiknek, mint történelmi jogra nem támaszkodható, később bevándorolt népnek, meg kell elégedni maguktól választott sorsukkal. Midőn e felfogás elterjedett, a rumänek nem voltak tudományosan úgy előkészülve, hogy azt megczáfolják; de a mig ők a kérdés vitatásától távol tartották magukat, akadtak a távolban tudósok, a kik komolyan állították ama nézetet, hogy a rumänek hazájukat soha el nem hagyták. A kezdetben gonosz szándéknak támadt kérdés napjainkban — midőn a történeti jog az elnyomást nem igazolhatja — tudományos jelleget vett. (6. l.)

Hunfalvy ezekre megjegyzi: hogy ebből a rumän eredet meg nem tudható, komoly irók soha nem tartották a rumänt töröknek, görögnek és szlávnak. Amint ők legelébb 976. a Balkán-félszigeten feltűntek, a byzánczi irók *vlak, blak, mysiai, italiai colonista* néven nevezték; Niketas Choniates, Isaak Angelos császár íródeákja

1190. azt írta, hogy a régi *trákok és mysiaiak* most *vlak-oknak* neveztetnek. Kinnamos, a történetiró, a ki mindig a Manuel Komnenos császár kíséretében volt, 1170. italiai colonistáknak mondja. A XV. század latin írói is, mint Aeneas Sylvius, a ki később II. Pius név alatt pápa lett, a vlakokat latin eredetűeknek írta, s nevöket a telep fejének, egy Flaccusnak nevéről jöttnek vélte Bonfini. Mátyás király történetirója is római colonistáktól származtatja. Opitz 1622-ben Erdélyben élt német költő. Toppeltin 1667-ben élt száz iró szintén. Utóbb Vopiscussal akarja igazolni nézetét, a ki így írt: »Aurelianus Provinciam trans Danubium, Daciam, a Trajano constitutam, sublato exercitu et provincialibus reliquit« — ezt a szász iró így olvasta: »*Sublato exercitu, provincialibus reliquit*« t. i. a római szokások szerint élő lakosoknak hagyta az országot. De — jegyzi meg Hunfalvy — hogy nem ez ama mondatnak igaz értelme, kitűnik az utótételből, mely így hangzik: »*abductosque ex ea populos, in Moesiam collocavit.*«

Gibbon tiszta és vegyületlen rómaiaknak írta a rumäneket, de ő — mondja Hunfalvy — szintoly kevéssé tudott oláhul, mint Opitz és Toppeltin, s kevéssé törődött ezek történetével, bárha történetiró volt is, a mi a két első nem volt. Gibbon nem adta jelét semmi nyomozásnak, hanem d'Anville-re hivatkozik, a ki szintén csak általános szólamokat használ s bizonyítás nélkül mások állításait mondja után.

Az embernek csodálkoznia kell, hogyan állíthatja Xenopol, hogy a *keleti rumänek* vagy *vlakok* mint a nagy latin faj egy ága e század egy új felfedezése. Amit mindig állítottak, századunk nem tekintheti új felfedezésnek, s meg vagyok győződve — jegyzi meg Hunfalvy — hogy Ranke is, midőn állítja, hogy a midőn a római telepek Moesiába szállíttattak, a dák vidékek már románizálva voltak, *a mint ezt azon országnak mai napig fennmaradt nyelve igazolja* — nem ért új felfedezést. Ranke statistikájára Hunfalvy megjegyzi, hogy a midőn Erdélyben 207,713 szász, (csak 170,000) s 608,154 magyar is van, oly történetirónak, minő Ranke, nem kellene a német Schulverein nyomán járni s *országos nyelvnek csak a rumänt* mondani, hanem az országos nyelvek *egyikének*. (9. l.)

A rumäneknek a római colonisatio után Erdélyben lakása folytonosságát — írja Hunfalvy — tagadják Benkő, Sulzer, a ki Moesiából származásukat állítja és Roesler. Xenopol ezekre a névtelen jegyzőt és Fessler Ignácz legújabb művét idézi, a kik őket *egykor Erdély urainak* írják, a kik csak 1437-ben győzettek le s tétettek rabszolgákká a magyarok, székelyek és szászok által. (11—12. ll.) Ennek alaptalansága hátrább lesz kimutatva, itt csak azt jegyzi meg Hunfalvy, hogy a walachokról vagy rumäneekről a XIII-ik századig mitsem tudnak, a byzánczi írók a XIV-ikben a

Ungrovlach-oknak irják, vajdájukat a szláv oklevelekben *Ungrovalachia vajdájának*, püspökűket *Ungrovalachia püspökének* nevezték s *Románia új királyát* még 1881-ben is *Ungrovalachia* = Magyarország primása koronázta meg. (12. l.) A rumänek történeti helyzetére új elméletet állít fel Béla király *névtelen jegyzőjének* 1746-ban megjelent krónikája, melyben el van mondva, hogy mikor a magyarok mai hazájukat elfoglalták, ott találták Zalán, Mén-Marót, Gelu és Glad fejedelmeket. A rumän történetirók ezekkel összeköttették a magyar- és erdélyországi oláhokat, a három utolsót oláhnak állítva. Tehát csak száz év előtt s csak ez időpont kezdődik az ő Erdélyben való régibb lakásuk tana és hite, melyhez makacsul ragaszkodnak, holott a *névtelen* krónikáját kétes hitelűvé teszi az, hogy ő semmit sem tud Leo Sapiens-ről, sem Constantinus Porphyrogenitusról, nem ismeri Arnulf német császárt, sem Svatopluk-ot, a hatalmas morva fejedelmet, valamint Simeon bolgár fejedelmet sem. Sőt jellemző — jegyzi meg Hunfalvy — hogy az 1746. előtt iró Kantemir és Uraki oláh tudósok sem tudnak semmit 886—904 körül virágzott oláh nagyokról és fejedelmekről. De a *névtelen* krónikája megjelenése után, csakhamar 1791. az oláhok panasziratában már említve, magyarázva és kibővítve vannak annak oláh herczegekről és fejedelmekről szóló mesei és önnagyzoló hagyományai. (13—15. ll.)

A mit Xenopol az oláhoknak 1848. előtti leigázott állapotáról ir, mindaz illik az ország bármelyik nemzetiségéhez tartozó jobbágyokra, kivéve a szabad székelyeket és szászokat. Sőt Hunfalvy példát idéz, hogy az oláh földesur volt és nemes, s oláh jobbágyai közt magyarok is voltak. A nagyváradi és fogarasi két gör. kath. oláh püspök Vulkán Sámuel és Klein Sámuel, úgy Sinkai György és Major Péter történetirójuk is oly nemesek voltak, mint a magyar korona bármely más nemesei. Vallás tekintetében pedig a magyarországi rumäneknek sokkal jobb volt állapotja, mint a protestánsoknak Magyarországon vagy Ausztriában és Csehországban. A mit Xenopol Sinkairól és Majorról irt, hogy velök a magyarok roszúl bántak, hogy Sinkai egész életében szükséget szenvedett, tanainak és elveinek vértanuja volt, sőt művét megégetni akarták volna, Hunfalvy a román történetirási iskola költeményének és hazugságának mutatja ki, (22. l.) s mint jellemzőket jegyzi meg Sinkairól, hogy ő saját önkénye szerint nevezte legelébb az oláhokat *daco-románoknak*, (Gentem *placuit* nonnihi solum, sed et aliis *Daco-Romanam* appellare); Major román vagyis latin-oláh orthographiájáról pedig azt, hogy ő e művével sokat tett arra, hogy az oláhok magukat *rómaiaknak higyjék és tartsák*: ő tanította, hogy a római classikusok latin nyelve a grammatikai, mesterséges nyelv volt, a nép valódi nyelve ellenben az, a mit *az*

oláh nép ma is beszél. (20. l.) Major — írja Hunfalvy — úgy mint Sinkai történetirók voltak, s az első a *Rumänek kezdete Daciában* azaz *Erdélyben* című művében úgy adja elé az oláhokat, mint vegyületlen római népet s Erdély legrégibb lakóit, leírja azoknak állapotát a magyarok honfoglalása előtt és után, ezért nemzetiaitól a rumän történetirás Mózeseként dicsőittetett. Major mutatta meg — szerintök — a rumän nép dicsőséges italiai-római eredetét, hogy ők latinok s Trajan fiai, ő mutatta ki népöknek régiségét s folytonosságát Erdélyben, valamint azon jogokat, melyek őket mint legrégibb népet megilletik. (21. l.)

Ezeket — jegyzi meg Hunfalvy — nemcsak a Major történeti művét kiadó pesti rumän ifjuság így hiszi és vallja, de maga Densusianu is. A rumän történetirásnak becsületére válik — mondja ő — hogy Majornak az ó-római időkorról való azon nézetét, hogy a dákok részint kiirtattak, részint az országból elmenekültek, elannyira, hogy a római vér a dákkal össze nem vegyülhetett, csaknem az egész mai tudós-világ, sőt azok is helyeslik, a kik a római korszak utáni történetekre nézve vele és az egész rumän történetirási iskolával ellenkező nézetűek. De ez iskola — Hunfalvy szerint — melyet Densusianu némi tudósi önérzettel emel ki, bizonyára nem 1871. t. i. Roesler *Rumänische Studien* című tanulmánya megjelenése után alakult, annak már Major ideje óta léteznie kellett, sőt ez iskola alakulására befolyással kellett Sinkai műveinek is lenni. (22. l.)

Itt Hunfalvy a *rumän történetnek rumän felfogásait* tárgyaló részére megy át, s előadja kivonatosan a rumän történetiróknak a rumän eredetről, Daciáról, Erdélyről s abban a rumének ős lakosságáról irt és tanitott nézeteit.

»*Balcescu* — mondja ő — tanítja, hogy a római colonisták — a kik a müveltség magas fokán állottak — Erdélyben, ezen adoptált hazájokat nem védték a 274-ben berohanó góthok ellen, hanem magukat a Kárpáthegyek közé vonták vissza, s ott fentartották nemzetiségöket és függetlenségöket. (30. l.) Balcescu szerint a góthok után a rettenetes hunnok, gepidák, avarok, bolgárok, bessenyők és kunok a IX-ik század végéig Daciát átharangolták, de azért az ország még sem lett néptelenné. S nehéz időkben Erdély (Ardeal) havasai voltak a menekült rumän nemzetnek menhelyei. De e barbár berohanások közt sem feledkeztek meg emberiségi küldetésökről: a földmivelést megismertették a barbárokkal, kereskedésre és művészetre szoktatták, szóval: polgárosították őket. (31. l.)

»*Major Péter* szerint is a dákok vagy megsemmisittettek, vagy az országból elpusztultak, úgy, hogy a római colonisták Daciát a Tiszától kezdve, a Bánátot a Dunáig, úgy szintén

rdélyt, Oláhországot és Moldvát a Feketetengerig benépesitették. A colonisták — úgymond Major — nőikkel, gyermekeikkel együtt öttek be, s más népekkel házasság útján sem vegyülvén, vérök s ajuk tisztaságában maradtak fenn. (30. l.) Tovább ismét irja: hogy a római colonisták a góthokkal jó, a hunnokkal barátságos viszonyban éltek. Attila és hunnjai mind Daciában, a rumänek országában születvén és lakván, tudtak rumänül, nem a grammatikai és mesterséges nyelvet, de a nép nyelvét. (31—32. ll.) A hunnokat a gepidák, ezeket a longobárdok és avarok váltották fel, s elvonulásuk után a rumänek egyedül maradtak Dacia, azaz Erdély pártokában.

»*Balcesku* azt állitja, hogy a kereszténységet a bolgárok is a rumänektől vették át, sőt uralkodóikat is a rumänek közül választották. A törököknek 1392. meghódolt második Bolgárország is rumän volt. (33. l.) Az avarok birodalma felbomlása után a rumänek a IX-ik században a Dunán innen a régi Daciában több államot alkottak, egyet Gelu Erdélyben, Mén-Marót Biharban, Vlad a Bánátban, s e fejedelmeket a magyarok nem győzték le, de kezet adtak nekik s őket szövetségeseikké tették, azután Tuhutumot, Hora fiát (vajjon a tudós rumän iró nem az 1784-ki oláh lázadás fejének őseül tekinti Horcá-t, Tuhutum atyját?) fejedelmökké választották. Tehát sem legyőzve, sem meghóditva, hanem politikai szabad egyezés szerint fogadták be a rumänek a magyarokat saját országukba. (33—34. ll.)

»*Major* szerint az avarok 568. Daciát elhagyván, Pannoniába költöztek át, a rumänek egyedül maradtak ott s kezdettek kuljebb terjeszkedni, de később a magyarok egyik vezére, Tuhutum által legyőzetvén: (tehát Balcesku állitása e pontban nem való) őt a rumänek fejedelmökké választották. A mint korábban a hunnok, kétségkívül Tuhutum is beszélt rumänül; mert Moldvából jövén, ott rumänek közt élt. (34. l.) Tehát a rumänek fogadták maguk közé a magyarokat, s azért, mert magyar fejedelmet választottak, nem kellett magyarokká lenniök, mint a magyarok sem lettek németekké azért, hogy német fejedelmök volt. (35. l.) A rumänek mindenütt többségben voltak, s később mégis parasztokká, szolgákká lettek, s bár a XII., XIII., XIV. században elnyomóik ellen többször támadtak fel, de a szerencse soha sem kedvezett nekik. Egyébiránt — jegyzi meg Major — e fölkelések sem annyiban voltak a földesurak ellen irányozva, mint inkább a nemzeti érzület föllázadása volt a szolgaság vagyis a magyar uralkodás ellen, s czélja a nemzeti függetlenség. (37. l.)

»*Balcesku* — ezzel egészen ellenkezőleg — azt irja, hogy a rumänek sorsa a magyarok alatt kezdetben kedvező volt: meg volt tartományi alkotmányuk saját herczegeik alatt, s ezek szövetsé-

gesei voltak, nem alattvalói a magyaroknak. Nem is volt [illegible] Erdély alattuk, a déli részben ott voltak Fogaras és Omlás [illegible] herczegségek, északon Máramaros és Radna. A magyarok [illegible] hadi táborhelyeket képeztek, mint országot és népet. Kivülek volt még keleten a hegyek között néhány székely horda, szék[illegible] oszolva, demokratiai intézményekkel, s csak 1143-ban jöttek [illegible] szászok, de a románek azután is többségben voltak s birtokj[illegible] önérzetét a XIII-ik századig megőrizték. (35. l.)

»*Major* ezt másképen adja elé. Szerinte Szent-István Gy[illegible] román vezért legyőzvén, Erdélyt Magyarországgal egyesítette, a magyarok akkor kezdettek ott letelepedni. A székelyek — [illegible] rinte — szlávok, a kik a románekkel együtt laktak ott Gel[illegible] Mén-Marót birodalma szomszédságában, s szláv nyelvöket [illegible] vesztették el, mint a magyarok közé jutott kunok a maguk [illegible] nyelvét, s idővel magyarokká lettek, mint szintén az Egervölgy[illegible] levő francziák is lassanként elmagyarosodtak. (36. l.)

»*Balcescu* szerint a X. XI. században elé állott két [illegible] független állam: Oláhország és Moldva. A románság itt lá[illegible] többé lett. A viharos középkor három részre szakította ugy[illegible] régi Daciát; ezek voltak: Erdély a Bánáttal, Oláhország [illegible] Moldva. De a régi egységre való visszaemlékezés a románság[illegible] folyvást élt. Ezt elsőben Mircse, azután István román vajda [illegible] bálta megvalósítni. Minél több vérbe került, annál több [illegible] nemzetegység utáni vágy s annál terhesebben volt elviselhet[illegible] szolgaság, a mit Mátyás, a román király kedvezései sem tud[illegible] enyhíteni, mert az erdélyi nemesség neki, mint románnak nem [illegible] delmeskedett, sőt fellázadt ellene. I. Lajos annyira ment, hogy [illegible] nemességnek nyilván jogot adott a románok kiirtására. (39. [illegible] E sors türhetlen volt. Ezért lettek az 1438. és 1514-ki fölkel[illegible] (38. l.) A nemzeti egység nagy eszméje általános népérzelem [illegible] a románok közt; az volt, a mi ma is: egy jog és egy köteles[illegible] Ez az egyetlen eszköz arra, hogy az idegenek (érti a *magyaro*[illegible] uralmától megszabaduljanak. S erre csak egy hatalmas ro[illegible] kard kell. (39. l.) De isten büntetése utólérte a zsarnokokat 15[illegible] Mohácsnál. (40. l.) Ennek daczára a zsarnokság tovább tar[illegible] Erdélyben mind nyomasztóbbá lett. (29. l.) A románok gyű[illegible] sége a magyarok zsarnoksága ellen megtestesült Mayláth Istv[illegible] ban és Békes Gáspárban. Rares Péter Moldva uralkodója [illegible] 1528–1544. között tizszer rontott be Erdélybe, pusztítva, [illegible] románok örökölt birodalmát visszakövetelve. Ezt tették az ut[illegible] következett vajdák is 1550., 1552., 1553., 1556. és 1557-b[illegible] A Kárpátokon innen és túl levő románok megemlékezve k[illegible] eredetökre és közös nemzeti érzelmökre, valahányszor a Kárp[illegible] tokon feltűnt a román hadi zászló, egész Erdély megrendül[illegible]

rumänek reménytől eltelve, zsarnokaik félelmökben ..... (41. l.)«

Eddig a rumän történetírók műveinek kivonatos ismertetése. Szándékosan adta — mondja Hunfalvy — Balcesku és Major történelmi felfogásukat minden észrevétel nélkül, hogy az olvasónak fogalma legyen azon képről, a mit azon tudós írók Erdélyről és a rumän kérdésről olvasóik elé festenek....

I.

Az előbocsátottak után Hunfalvy *kritikai észrevételeit* adja elé I—X. pontban, és pedig I. azon kérdésre: kivonultak-e a római colonisták Daciából mind vagy kiirtattak? vagy pedig maradtak közülök ott?

Balcesku szerint — a mint láttuk — ott maradtak, a barbárok túlsúlya által elnyomattak s mégis megőrizték nemzetiségöket és függetlenségöket; Major szerint a dákokat mind egy lábig kiirtották s a római colonisták nőikkel, gyermekeikkel egész a Feketetengerig telepítették be Daciát s a barbárok között tiszta római életet folytattak. Irják ugyan római történetirók, hogy Aurelián császár visszavonta legióit, de csak a rumänek ellenségei mondhatják, hogy a mai rumänek későbbi századokban a Dunán túli tartományokból jöttek volna be. A hazai föld, a hol születtek, oly kedves volt előttük, hogy bizonyára a legnagyobb rész benmaradt. Hadrián császár, Aurelián utóda is akarta kiüresíteni Daciát, de visszatartották tőle, hogy annyi rómait a barbárok dühének ne tegyen ki. Xenopol is lehetetlennek tartja a teljes kiüresítést s történeti adatok alapján állítja, hogy Daciából 270. után római coloniák többször menekültek, de mégis mindig elegen maradtak, sőt ismét újak költöztek oda. Igy állította vissza Decius 249-ben Apulum városát, a mit *Restitutor Daciarum* címe igazol. Xenopol harczol Roesler ellen is, a ki Eutropius tanusága nyomán azt mondja, hogy Dacia a hosszas háboru miatt férfiaiban megfogyatkozott *(Dacia diuturno bello Decebali viris fuerat exhausta)*; de több oka van Major ellen irni, a ki egészen kiirtottaknak tanítja a dákokat, mint Roesler ellen, a ki tekintetbe veszi azon római feliratokat, melyek romanizált dákokról tanuskodnak. Ezeket Xenopol is felhozza, s Hunfalvy vele egy véleményen van akkor, midőn ő a tartomány topographiájára sulyt fektet; mert a míg a rómaiak az ott talált *Aluta, Marisius, Tibiscus, Tysia, Pyretos, Samus, Grisia, Gilpil* dák folyóneveket megtartották, s a Ptolemäus által fentartott régi dák városneveket csak hét új római városnévvel szaporitották, u. m. *Ulpiana, Salinae, Praetoria Augusta, Aquae, Frateria, Ulpia Trajana* városnevekkel: meg-

győződhetünk, hogy egy ország topographiája nem maradhatott volna fenn, ha az azt alkotó nép más nép által helyéről teljesen kiszorittatott volna. De a topographiára nézve meg kell különböztetnünk — jegyzi meg Hunfalvy — hogy az emberi lakhelyek változók, de a természeti tárgyak nem, s ezek közt legfontosabbak a vizek. Ezek neve vándorol egyik néptől a másikhoz még akkor is, mikor a városnevek már végképen eltűntek, s az a körülmény, hogy római uralom alatt dák városnevek maradtak fenn, erős bizonyíték a dák népnek teljes ki nem irtatásáról. (43—44. ll.) Xenopol azt is mondja, hogy a megmaradt dák nép annyira romanizálódott, hogy vallása is csaknem egészen eltünt. Szerinte a városoknak kétféle lakosai voltak: az *aristocratiai*, mely a bevándorolt római polgárokból állott, a kik a dákok magasb társasági elemeivel összeolvadtak és a mezei lakók (Landbewohner), a földmivesek és pásztorok, a kik a románizált dákoktól és a római legiók veteránjaitól származtak. A városi nép elszaladt a barbárok elől, a városok tehát néptelenekké lettek; de az utóbbiak visszahuzódtak a szomszédos hegyek közé, a honnan régi lakhelyökre ismét könnyen visszatérhettek. S minthogy nincs rá példa, hogy egész nép elhagyja hazáját s máshová költözzék, következik, hogy Daciából is csak a gazdagok költöztek ki, a tömeg, a nép ott maradt. De ez a szegény nép feliratokat nem hagyott maga után; következőleg — jegyzi meg Xenopol — azon érv, a mit némelyek Erdély rómaiak által benépesített voltának folytonossága ellen a római feliratok megszűnése tényéből vonnak, annyira nem komoly, hogy megczáfolni sem kell. Hogy emelhettek volna azon szegények, a kik a hegyek mélyeiben rejtőztek el s pásztorokká lettek, halottaiknak fényűző siremlékeket!? sat. (44—45. ll.)

Az uj dák benépesülés kérdésében Xenopol és Major nem egyeztek. Major minden dákot kiirt s Erdélyt és a mellette levő ország-tartományokat tiszta római vérű néppel tölti be, mely magát szazadokon át tisztán fentartotta. S az egész rumän történetirási iskola vele egy nézeten van — irja Densusianu — mely Xenopolt az igazi rumän történetirók sorából kitörli. Azon nemrumän történetirók, a kik Roesler *Studien* czimü könyvét megczáfolni akarták, hivatkoztak Mommsen előadásaira, melyekben Daciának valamennyi római provinciák közti kivételes helyzete állitólag ki van emelve és a római nép ott lakásának folytonossága magyarázatot talál. Előttem fekszik — jegyzi meg erre Hunfalvy — Mommsen *Római Történetének* V-ik kötete, s abban ez olvasható: »A császár ujból mint győztes vonult be Decebal ellenséges fővárosába, mely az utolsó pillanatig végzetével küzködött, s midőn minden el volt veszve, életének önmaga végét vetett. (167.) Traján bevégezte a harczot, mely nem vivatott többé a nép sza-

ságáért, de léteért. Az ország jobb részeiből a benszülött nép zetett, s később a bányahelységek Dalmatia hegyei közül is, yobbára azonban Kis-Ázsiából behivott, nemzetiség nélküli séggel telepittettek be. Némely tájakon mégis megmaradt a lakosság s nyelvét is megtartotta. Ezen dákok, mint a határon kívüli néptöredékek *(Volks-Splitter)*, még később Comdus és Maximilianus alatt is sok bajt okoztak a rómaiaknak. Dunavonal határvédelme Daciának római provinciává átalása következtében nem tolatott ki oly messzire, a mint az várható volt, sőt a tulajdonképeni védvonal megváltozása nem is etkezett be, de az új tartomány, központon kivül eső állomásit úgy tekintetett, mint a mely közvetlenül csak délről a Dunáfüggött össze a római birodalommal, a többi három oldalról a bár országokba nyúlt be. (46. l.)

Hogy Mommsen a római feliratokat s a római provinciák ténetét egy kissé ismeri — jegyzi meg Hunfalvy — azt Denianunak és a rumän történetirási iskolának el kell ismernie. ő története szerint pedig a Dalmatiából és Kis-Ázsiából délybe behozott népesség, melyhez Italiából legkisebbnyi rész járult, minden inkább, mint tiszta római. Itt tehát téved a nän történeti iskola Densusianuval és Majorral együtt, az duk excommunicált Xenopolnak ellenben részben igaza van. dély valóban latin eredetü mostani népe tehát nem származik ján colonistáitól. Arról, hogy melyik néposztály maradt meg országában a római legiók elvonulásakor? a következő fejezetben lesz szó. (46. l.)

JAKAB ELEK.

A magyar politikai irodalom történelméről. *)

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Mindazon intézmények között, melyekkel a hatalom birtosai a közszellem egyesülését, a népek derekasb kifejlődését, a itikai eszmék gyökeresb átalakulását haladásukban feltartózni ügyekeztek, alig van egy is, mely mind eredetére, mind dkivüli hatására nézve érdemesebb volna a vizsgálatra, mint a *sura*. A szellemi fejlődés ujjászületésének köszöni létét s százon keresztül gátolja az eszmék haladását. A vallási villongás korában kezd föltünedezni, hogy azután a politikai eszmék harnak legyen megfékezője. Mind azokra, a kik gyakorolták, mind

*) *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Irta Ballagi Géza.* apest. 1888. VIII, 847. l.

azokra, a kik zsarnokoskodásait szenvedték, egyaránt lealázó. A gyámoltalan, erőtlen társadalom egyik legjellemzőbb eszköze s ama századokon keresztül uralkodó siralmas nézet érvényesítője, mely az eszmék haladásának chinai falát az erőszakban látta egyedül. Soha sem volt talán egyetlen törvénytelen s jogtalan intézmény is, mely gyűlöletesb lett volna a szellemi munkásokra, s a melyhez mégis erősebben ragaszkodtak volna mindazok, kik a felvilágosodást útjában megállíthatni hitték, hogy a hatalomnak továbbra is kizárólagos birtokosai maradjanak.

Valóban ez utóbbi szempont, mely sokkal szorosabban összefüggött a rendi társadalomnak elválasztó s leronthatatlanoknak hitt védsánczaival, mint a hogy az a felületes vizsgáló előtt feltűnik, okozta legkivált, hogy a hatalom tényleges birtokosai miért nem engedték ki kezökből századokon keresztül a censura fegyverét. Az által, hogy a felvilágosodás egyetemes elterjedését gátolták, hogy a nemzetnek, mint politikai egésznek, szellemét elnyomták, azt az önérdek szülte felfogást ügyekeztek meghonosítani, hogy a rendi jogoknak kizárólagos élvezője továbbra is csak az az osztály maradhat törvényesen, mely azokat az egész középkoron át gyakorolta.

A magyarországi censura a XVI. század nagy átalakulásainak szüleménye. A vallásbeli eszmék megújításának akar folyvást határt szabni, sőt, ha lehetséges, azt végkép elnyomni. A kath. egyház irtózott a szellemek vezetését átengedni az újítóknak, a kik túlságos hatalmát elviselhetetlennek tartották s az emberi jogoknak addig kizárólagos gyakorlóit el nem ismerhették továbbra is ilyenekül. A fejedelem támogatta a kath. egyháznak régi hatalma megtartására irányúló kitartó küzdelmét s a szellemi haladás vezetésének jogát csakhamar önmagának kivánta fentartani. Innen van, hogy a censura gyakorlásában körülbelül egészen Mária Terézia uralkodásáig milyen nagy zürzavar észlelhető, főleg ha számbavesszük azon fontos momentumot, hogy a magyar törvényhozás szintén magának vindikálta a sajtó körüli intézkedés jogát. A kath. írók helyzete — a dolog természete szerint — épen annyira volt kelvező, a milyen szerencsétlen volt a protestáns iróké. Ott az uralkodó hatalma védpaizsul szolgált, emitt üldöző fegyverül. Akár előleges, akár utólagos censurát gyakorolt a fejedelem s vele a kath. egyház: a protestáns írók mindenkép szenvedték zsarnokságát, mert ezek el nem ismerhetvén annak törvényességét, emberi joguk érzetében folyvást kezükben tartották vallásuk védelméért, terjesztéséért harczoló fegyverüket, a vitákban kiélesült tollat, s melynek forgatásában hova-tovább nagyobb ügyességet tudtak kifejteni, mint a kath. írók. Sőt a protestáns egyház, hogy a szétható irányokat lehetőleg egy csomóba egyesítse, hogy a saját

retén belül az egységet megóvja: átvette a censura jogtalan
ézményét, először csak annyiban, hogy a tekintélyesb püspökök,
fessorok approbatióval láttak el néhány könyvet, de később
es prédikátorok, sőt egyes városi hatóságok egész rendszeresen
gyakorolták az előleges censurát. Az a szenvedélyes, elkesere-
t vita, a mely tovább egy századnál Magyarország majd min-
n szellemi harczosát elfoglalta s a mely a furor theologiaet
yvást magasra felcsapó lángokban láthatta: mintegy önkén-
enül rávezette a hatalom kezelőit a censura intézményének tör-
nyes szabályozására. A fejedelmek úgy hivék, hogy a vallásfele-
zetek közti békesség biztosítása épen úgy uralkodói joguk, mint
állam tekintélyének védelme. Decretumaik folyvást is e szem-
ntokból indulnak ki; de az a tény, hogy úgy a könyv-vizsgálat
át, mint a privilegiumok ajánlását a jezsuiták gyakorolták, a
edelem intézkedéseit egyáltalában nem kedveltethette meg a
otestánsokkal. Egész I. Lipótig a bécsi censura volt irányadó a
gyar sajtó termékeire. Csak ekkor szűnt meg ez idegen hata-
n jogköre. I. Lipót kinevezte az első állami könyvvizsgálót,
ntiványi Mártont s a még mindig zürzavaros fogalmak a cen-
a gyakorlására ettől fogva kezdtek némileg tisztúlni. I. József
yan nem töltötte be helyét, mikor Szentiványi meghalt, de ő is
tozott előzőinek ama felfogásában, hogy a censura legfőbb
korlója maga a fejedelem. Annyi bizonyos, hogy — a mennyire
eddigi vizsgálódások nyomán véleményt alkothatunk — a cen-
a fölötti jogot a kath. egyház sohasem engedte kiesni kezéből,
n úgy nem, mint a fejedelem. Az állami és egyházi censura
ir kezdetben kezet fogtak egymással, hogy megbénítsák, tétlen-
re kárhoztassák a szellemeket, a melyek élénken érezték a
adás, a reformok szükségességét. De mind az állami, mind az
yházi censura jogköre csak a szokáson és gyakorlaton alapúlt
szen Mária Terézia uralkodásáig, a ki a reformok vezetését
lkodói kötelességének ismervén: az állami censura intézményét
dszeresítette.

Ő is meghagyta az egyházi censurát, a mely még szigorúbb,
g igazságtalanabb lett; de szervezte az állami censura intéz-
nyét, mely hatalmát úgy előlegesen, mint utólagosan egyiránt
gyetlenül gyakorolta. A kath. egyház erélyes védőre talált benne
enézőleg, megvetőleg viselkedett a királynőtől is többször *eret-
eknek* nevezett protestánsok iránt. Legelőkelőbb tagjai egyet-
ettek abban, hogy a protestánsok eddigi jogait elkobozzák.
hhez a bevezetés abban nyilvánult, hogy a primás tanácsára a
lföldi eretnek könyvek behozatalát szigorúan megtiltotta az
lkodó s a protestáns írókat is a jezsuiták terve szerinti cen-
a igájába fogta. Részletes utasításokat dolgoztatott ki arra

nézve, vajjon milyen eljárási módozatot állapítsanak meg a kinyomtatandó könyvvel. Althan váczi püspök utasításaiban, a melyek a revisorok számára készültek, először találkozunk a politikai kérdések vizsgálóira nyomósabban kiszabott censurai merev szabályokkal. A kath. egyház közegei mintegy törvényt akartak az emberi szellem felfogása elé szabni. Eleinte úgy látszott, hogy e szabályok csak a vallásos iratokra vonatkoznak, de később, a mint az utasítások a gyakorlatban érvényesültek, a politikai kérdések vizsgálóinak is be kellett látniok, hogy gondolkodni a józan ész törvényei szerint ez úttal lehetetlen. A nyomdászoknak nemcsak a theologiai, jogi és orvosi vagy philosophiai művek nyomtatása volt szigorúan eltiltva addig, míg az illető szakreferens arra az engedélyt meg nem adta, de még az úgy nevezett humanus tárgyakkal sem volt szabad e nélkül foglalkozni. Sőt olyan könyvnek az utánnyomatása, a mely már egyszer engedélyt nyert, szintén csak a legmagasb engedélylyel volt véghez vihető. Az uralkodó azt vélte, hogy valamely könyv utánnyomatása a tudományokra, a nyomdászatra s a kereskedésre egyaránt szégyenletes. S csak akkor vélte megengedhetőnek, ha az összes példányok elfogytak, vagy a megmaradtak ára túlságos magasra volt czigázva. Különben a körülmények szerint szigorú büntetéssel járt. [1])

De a mi Mária Terézia uralkodását különösen jellemző tekintetben: az az ő könyvrendőrsége kifejtett munkásságában nyilvánul. A könyvrendőrség főleg a megjelent könyvek példányainak elkobzásában fejtett ki nagy ügyekezetet. Ezekről jegyzéket vezetett, a mely jegyzék azután nemcsak szigorúságának, de együgyűségének is fényes bizonyítéka. Még hagyján, hogy e jegyzékbe Mendelsohn *Phaedon*ja, vagy Süssmilch *Göttliche Ordnung*ja is belé kerültek, de az már igazán komikus színben tünteti föl a könyvrendőrség eljárását — hogy Ballagi szavait idézzük, — hogy 1777-ben magát a katalogust is beleiktatták a tiltott könyvek jegyzékébe, »nehogy abból a rossz emberek a rossz és az okos emberek az okos könyveket megismerjék.«

A censura e szervezett s részletesen körülirt szellemirtó munkájára visszahatásnak kellett következnie. S valóban II. József sajtóügyi rendeleteit abban a korban igazán szabadelvűeknek mondhatjuk. Uralkodását a felvilágosult fejedelem azzal kezdte meg, hogy a sajtót felszabadította az őseitől rá rakott súlyos s elviselhetetlen bilincseiből. A szabad vizsgálódás tért kezdett foglalni a szellemekben. A fejedelem maga sem tett kivételt a nyilvános birálat alól. Semmi sem mutatja inkább az ő felvilágosodott felfogását a szabad vizsgálódást illetőleg, mint az

[1]) Maria Th. als Gesetzgeberin. Von Au. Hermann. Wien, 1858. 73.

felelete, a melyet a sajtó elleni panaszokra adott. »Ha rosszak kritikák — így szólt — maguktól feledésbe merülnek, ha ellenben jók, mindnyájan tanulhatunk belőlük.« Elgondolhatjuk, de különben történeti tények is igazolják, hogy ily felfogás mellett mily óriási működést kellett kifejtenie az immár jogaikat visszanyert vizsgálódó szellemeknek s mennyi balvélemény, mennyi tévút, szűkkörű felfogás ostromoltatott a józan észnek eddig tétlenségre kárhoztatott fegyvereivel. A protestánsok hálásaknak mutatták magokat a fejedelemtől nyert engedményekért s bármit mondjanak is az ő absolut uralkodási rendszeréről: ez engedmények sokban enyhítették kivált a protestánsok szemében a nemzet történelmi jogain ütött sebeket.

II. Lipót uralkodása is ebben a szellemben kezdődött. A kath. egyház újra vissza akarta nyerni a szellemek vezetésének jogát úgy, a mint annak majdnem kizárólagos gyakorlói voltak Mária Terézia alatt. De az idők sokat változtak s a magyar törvényhozás szintén érvényesíteni akarta jogait, a melyeket kezéből a régebbi fejedelmek törvénytelenül kivettek. Igazában még csak most kezdte a magyar törvényhozás belátni, hogy az a számtalan decretum, a melyeket több mint kétszáz év alatt fejedelmeink oly serényen küldözgettek az országba, hogy azok a szellemi munkások mindennemű gondolatainak szárnyát szegjék, — sokkal mélyebben nyúl a nemzet életébe, semhogy azokat tovább is tétlenül nézhesse. Jónak látta tehát a sajtószabadság megszorítását, a mi csak egyoldalúlag nyilatkozott ugyan, mert csupán a protestánsokat érte, de e tény kétségkivül nagyon jellemző a mult század utolsó tizedében hirtelen fellobbant magyarság reformtörekvéseire. Valóban mi nagyon sokáig voltunk arra kárhoztatva, hogy »megérjünk« a sajtószabadságra. A mult század utolsó tizedének eleje tanúja volt a nemzetiség erősb kifejtésére irányuló lángbuzgalomnak, tanúja volt a nemzeti egység, a nemzeti összetartás szilárdulására való törekvésnek, az önálló, független Magyarország jogainak védelmére megindult eszmeharcznak, a melynek heve nem egyszer a túlságba is átcsapott s lehetett néhány hangot hallani, a melyek csak forradalmi idők hangjai: de semmi nem mutatja, hogy a sajtószabadságra való vágy igazán élénk, igazán nagy s határozott lett volna. Bizonyára a közelebb mult tíz év története, a mikor a bilincseiből felszabadult sajtó túlságai sokakat elkeserítettek, az ekkori felfogás szerint, szomorú tanúságot nyujtott a törvényhozásnak, mely a sajtószabadságról a mostani értelemben tudni sem akart. A felekezeti szellem mintegy visszahatásúl a József császár alatt mutatkozó egyenlőségre, erősbülni látszott, s a protestáns írókra gyakorolt censurai megszorításokban nyilvánult. Így jött létre az 1790/1: 26. t. cz., s az

1791-ki vallási törvénynek 56-ik articulusa. Ez utóbbi különösen fontos a censura természetének, hogy úgy mondjuk, benső változásában. A vallásos könyvek nem lesznek a könyvvizsgáló bizottság vizsgálatának alávetve. Eddig a censurai szabályokban még ha politikai kérdésekre vonatkoztak is, főként a vallási érdek mutatkozott döntőnek: most íme egyszerre épen a vallásos könyvek nem tartoznak a censura jogkörébe. Nevezetes változás, a melyet talán az idők jeléül is vehetünk.

De nemcsak az országgyűlés, a megye rendeinek felfogása is rendkivül téves volt a sajtószabadságot illetőleg, sőt magoké az iróké sem volt sokkal különb. Megesett, hogy maga a vármegye gyakorolta a censurát, a mire egyik igen jellemző példa az, hogy Biharmegye megégettette azon emlékiratot, a melyet Sauer és Kende káptalani követek abból a czélból irtak, hogy tiltakozzanak a nagyváradi káptalan tulajdonát képező néhány községnek a Hajdúsághoz való visszacsatolása ellen. Révai is, ki ekkor az akadémia ügyében buzgólkodott, az akadémiára kivánta ruházni a censura gyakorlását. Szóval a sajtószabadság iránti közfelfogás még sehogysem tudott megtisztúlni, mikor Ferencz a trónra lépett, a ki alatt a könyvvizsgálók minden erejöket a forradalmi eszmék meggátlására fordították. E végből kivált a vámhivataloknak volt szigorú utasításuk, hogy a határra érkező könyvszállitmányokat gondosan átvizsgálják. Majd a helytartótanács is királyi jognak declarálván a nyomdák engedélyezését: fiscalis actióval fenyegette eme felségjog ellen vétkezőket. Erre kivált a megyék föliratai birták a helytartótanácsot, a melyek a nemzetet becsmérlő könyvek ellen feljajdúltak. Volt néhány hazafias szellemű s szűk látköréből kiemelkedett megye, a melyek a szóban vagy irásban való vitatkozás szabadságától várták az előhaladást. Érdekes példáját beszéli el ennek Kazinczy egy 1793-ban kelt levelében. A megyei rendek a censura megszorításának mind ellene voltak, Saueren, a nagyváradi préposton kivül, ki ékes beszédben fejtegette, hogy mily sok rossz következhetik a sajtószabadságból az államra és vallásra egyaránt. Kazinczy elismerte, hogy rossz következhetik, de az is igaz, hogy »az a kevés rossz, a mit a proelum szabadsága húz maga után, azt a sok rosszat és nagy rosszat, a mit a proelum tilalma szül, végbetetlenül fölülmúlja.« Bessenyei pedig azzal érvelt, hogy hát tiltsuk el a szőlőmüvelést, mert részegség és gyilkosság következhetik belőle, mire hangos hahotába törtek ki a megyei rendek. Ellenben Abaújban, Barsmegyében stb. világosan feltűnt, hogy a könyvvizsgálat jogát határozottan királyi jognak declarálták.

Ily körülmények közt mi természetesb, mint hogy az uralkodó az őseitől gyakorolt könyvvizsgálati jogot kizárólag magának

tartván főnn: újra szervezte a censura gyűlöletes intézményét, a legapróbb részleteket is meghatározva s körülírva, hogy a nyugat felvilágosúlt nemzeteinek eszméit befogadni Magyarországot lehetetlenné tegye. Ismeretes, hogy ettől fogva mily szigorúságot fejtett ki a censura az irókkal és nyomdászokkal szemben s hogy Ferencznek az 1795-ben kibocsátott általános könyvvizsgálati rendelete mily sok ideig útját szegte a szabad gondolkozásnak, az eszmék fejlődésének. Mikor a megyék kezdték belátni, milyen kétélű fegyvert adtak az uralkodó kezébe gyámoltalan, gyarló felfogásukkal: már minden késő volt. Magyarországnak évtizedeken át nyögnie kellett a censura merev szigorának igája alatt, míg később a haladás fékezhetetlen vágya azt némileg enyhíthette.

Ime néhány nagy vonásban a nemzetiségünk derekasb kifejlődését hátráltató censura története. A kit a részletek is érdekelnek: olvassa el Ballagi Géza könyvét, a melynél több világosságot egyetlen munka sem vetett e különösen fontos, de jogtalan intézmény fejlődésére. Nem annyira az adatok bőségével, hanem okoskodása komolyságával, szabatosságával, előadásának világosságával, tisztaságával s helyességével hat. Nagy ügyességet mutat a kritikai fegyverforgatásban. A szabadelvűség legnemesb eszméi vezérlik gondolkozását s óvják meg az elfogultságtól, jobbára egyéb tévedésektől is. Előszeretettel foglalkozik egy-egy korszak politikai küzdelmeivel, együtt gondolkozik egyik-másik főszereplőjével s egészen beleéli magát amaz eszmék harczába, a melyek a mult századbeli Magyarországot mozgatták. — Mi komoly figyelemmel ügyekeztünk e munka szellemébe hatni; mérlegeltük az író felfogását, kritikai becsléseit, okoskodásának erejét s szilárdságát s jobbára ama meggyőződésre kelle jutnunk, hogy Ballagi Géza a lehető legalkalmasabb szempontból ügyekszik nézni a politikai írók munkásságát, a melynek nem tartózkodik megadni a megillető dicséretet s érdeme szerint méltányolni a csekélyebb jelenséget is, mely belevegyűlt a kimagasló szellemek sokoldalú működésébe. Igazolva láttuk azt, a mit munkája előszavában mond: »Merem állítani, hogy a rokonszenvváltal ép oly kevéssé engedtem megvesztegetni itéletemet, a mint viszont nem tett elfogúlttá egy vagy más esetben az ellenszenv sem.« Pedig felfogásának iránya, szellemének egyenessége nem egyszer volt erős próbán ama mindenoldalú törekvésben, a melyet a felszabadúlt, vagy legalább megkönnyített sajtó emberei támasztottak a mult század utolsó felének végén. Nem egyszer érezhette magát szinte elkábúltnak abban a hirtelen kitört zajban, mely csak a sokáig elnyomott szellemek féktelenségéből származhatott. De ő derekasan megállta helyét. A lehiggadt itéleteket alkotó ész nyugalmával nézte a nagy, fontos és kevésbbé fontos vagy épen jelentéktelen tényeket, mindegyiknek kijelölve helyét s

1791-ki [illegible] igyekezve illeszteni az egésznek kere-
fontos [illegible] tásában nem kevesebb ügyességet mutat,
zásá[illegible] [illegible]ségében. Minden rangú forrásait sorrendbe
ság [illegible] [illegible]ológiai egymásutánban, hanem ama tárgy
h[illegible] [illegible] foglalkozik. Mindez aránylag elég könnyűnek
[illegible] [illegible]es politikai irodalomnak II. József császár előtt
[illegible] de innentől fogva, az adatok roppant halmazában
[illegible] nézőpontokat felállítania, mert a hazafiság felgyúl
[illegible] a visszahatás ereje minden valamire való ember kezébe
[illegible] adott s mindenki akarta saját véleményét hallatni.

Valóban a magyar politikai irodalom ekkor kezd igazában [illegible]ni. Az az előtti kor politikai eszméi között van néhány kimagaslóbb, nagyobb szellem munkája, mint például Eszterházy Miklósnak az ellentétek kiegyenlítését czélzó röpiratai, vagy Zrinyi Miklósnak *Az török áfium ellen való orvossága*, mely utóbbit kétségkivül jó ideig az első rangú hely illeti meg, sőt a Kollár ismeretes műve, melyben a nemesi jogok arányos megosztása mellett száll síkra s melyben a közterhek aránytalan s igazságtalan felosztását támadja meg »nagy eruditióval s megragadó ékesszólással,« szintén kiváló becsűnek mondható: de az elzárkózott szellemek szűkkörű felfogására egyik sem gyakorolhatott hathatósabb, határozottabb befolyást. Csak a Mária Terézia uralkodására következő korszak lehetett igazán tanúja a politikai, vallási, kormányzati, közigazgatási kérdések ama sokoldalú fejtegetésének, a melyre II. József felvilágosúlt szelleme nyithatott utat, adhatott ösztönt. A szabad vizsgálódás joga csak e korban kezdte elfoglalni igazi helyét, nem tartózkodva magának a császárnak megitélésétől sem, mire az előtt irodalmunkban talán egyetlen példát sem találunk. Valóságos verseny indult meg az írók közt s egyik a másikon mindenkép túl akart tenni szabadelvű felfogásban, mely aztán sokszor túlzásba is csapott.

A magyar irodalom terén lázas munka hangjai lettek hallhatók csakhamar. József merész tervei s azok végrehajtása felzéditották a nemzetet. A nemesség és papság opponált, de hasztalan. Az új idők emberei újjongtak örömükben s a mily érdekkel várták a pápa utazásának eredményét, ép oly igaz öröm fogta el őket, mikor Józsefnek a kath. egyházra vonatkozó rendeletei nemcsak nem változtak, de még súlyosbitották a kath. papok helyzetét. A protestánsok kezdenek bízni a jövő fejlődésekben annál inkább, mivel néhány kath. író maga elismeri, hogy az igaz hit diadalát, a vallásegyesülés eszméjének megtestesítését csak türelemmel lehet kivívni. Bartholottus és Vitola iratai fényes bizonyságok arra nézve, hogy a szabad vizsgálódás rövid idő alatt mily magas szempontokra emelkedhet, ha semmi sem korlátoz az igazság

szinte szeretetében. Az absolut igazság mértékét tudják ez írók is alkalmazni, hogy a kath. egyház hibáit s a többi felekezetek érdemeit párhuzamba hozhassák s valóban nem közönséges jogérzülettel kellett bírniok, hogy abban a korban, paplétükre, ily elfogulatlanúl gondolkoztak. Ily felfogás lassankénti meghonosítása útját egyengette a türelmi pátensnek, mely a József szabadelvű szellemének kétségkivül legfényesebb bizonysága. Igaz, hogy a mily mértékben magára vonta a fejedelem e rendelettel a protestáns írók rokonszenves figyelmét, ép annyira maga ellen zúdította a kath. írókat; de ez a tényen mitsem változtat s a menynyiben visszaéléseket támasztott, e visszaélések nem a fejedelem felvilágosúlt szelleme, hanem a vallásügyi bizottságok rovására esnek. A sajtóban jóformán csak Szeitz Leó mer nyomósabban kikelni e liberális valláspolitikai irány ellen, mely kivált a *Fantasten und Predigeralmanach*ban jutott veszedelmes túlzásra. Ez almanach pellengérre állítja a kath. egyház főembereit s trivialis kifejezésekkel illet mindenkit, a ki csak a szabadelvű felfogásnak túlzó híve nem volt. 1783-ik évfolyama,[1]) mely Ballagi G. kezébe nem jutott, Batthyány prímást akarja kigúnyolni, ezzel végezvén néhány sornyi jellemzését:

Mais en Hongrie
Est la Theologie
Encore barbarie.

Ilyenek ellen nem csodálhatni, ha az erős kath. érzésű Szeitz a vitatkozásnak, gúnynak minden fegyverét felhasználja, hogy a maga felfogását igazolja. Ő ez uralkodó áramlatnak leghatározottabb s legbátrabb ellensége, de hatása — természetesen — az ellentábor számos ügyes fegyverforgatóival szemben csak csekély lehetett.

József császár reformtörekvései, míg a visszahatás be nem következik, nem igen találnak őszinte bírálókra. Alkotmányellenes reformjai, a melyeknek súlypontja a nemzet közérzületén kivül esett, nem lehettek népszerűek. De annyi bizonyos, hogy a protestánsok mégis kedvezőbb színben itélték meg e reformokban nyilvánuló szabad szellemét a fejedelemnek, mint a kath. írók. Ennek oka a türelmi rendeletben kereshető, mely a protestánsok vallásszabadságának erős támasza volt. Ebből ugyan nem következtetjük, hogy József uralkodása a protestánsokat kielégítette: de annyi kétségtelennek látszik, hogy e tény nagy mértékben

[1]) Katholischer Fantasten und Predigeralmanach auf das Jahr 1783. — Ezt, valamint az alább idézett röpiratok nagy részét, melyek Ballagi G. kezébe nem jutottak, Széll Farkas úr szivességéből használtam, a kinek a mult század röpirataiból is gazdag gyüjteménye van.

mindegyiket szerves részül igyekezv Ezt Ballagi is kénytelen tébe. A tények csoportosításában ...sú Pulszkyt hatásos érvekkel mint azoknak mérlegelésében. ...djárat folytatására irányuló fejeállítja nem chronologiai ...ely pedig a megyékben erős reactiót szerint, a melylyel fogl... ...edvező alkalmat, hogy a nemzet jogos látszik a szegényes p... ...teséggel föltárják az uralkodó előtt. — történetében, de i... ...ik abban az isteni hatalom kezét vélték fölkelle helyes n... ...e von der Herrschaft Gottes... [1]) czimű irat lángja, a vi... ...ekszik bebizonyítani, hogy a fejedelmek tettei, a tollat ad... ...alom túlkapásának vagy rossz tanácsok gyümölcsé... ...k, voltakép az isteni gondviselés működésének kifo... fölle... ...melyek vagy az érdemlett bűnökért való megfenyítésre, ki... ...állapotok teremtésére czéloznak. Az emberi természet ...ezen tűri a hatalmak önkényű rendeleteit, mert egyéni ...ságát korlátozzák: de Nándorfehérvár visszavívása kibékít... ...a nemzetet a szenvedett sérelmekért, viszontagságokért. A ...elem maga is tudja, hogy a győzelem Istentől jön: azért az ...arhoz siet legelőször is, hogy hálát adjon Istennek, a kinek ...gítségével sikerült legyőznie a gőgös ellenséget, a ki századokig sajgó sebet ütött hazánkon. Ama gondolatnak, hogy a hatalmasok tetteit Isten vezeti, meg kell nyugtatnia a nemzetet s engedelmességre tanítania az alattvalókat a fejedelem iránt. A *Loudons* [2]) névtelen írója azért dicsőíti a kegyes és jó fejedelmet, hogy oly ügyes és nagy hadvezért tudott kiválasztani magának czélja kivitelére, mint Laudon, a ki felszabadította hazánkat, megjutalmazva mintegy a magyaroknak M. Terézia védelmében tanusított önfeláldozó vitézségét. Hálát adhatunk Istennek, hogy oly dicső században élhettünk, a melynek nagy szellemei József és Laudon az emberiség egén örökké tündökleni fognak. Ugyan e felfogás jut kifejezésre Plachy András párverseiben [3]) is később, a melyek szerint bármilyen nagy dicséret sem éri föl II. József igaz érdemeit. A költők csak könyeikkel áldozhatnak örök emlékének, mely annál nagyobb tiszteletben részesül a magyarok közt, minél jobban feltűnik a szabadságnak halhatatlan fénye.

---

[1]) Rede von der Herrschaft Gottes über die Herzen u. Unternehmungen der Menschen vorzüglich der Könige bei dem am 18. Okt. 1789. wegen der glücklichen Eroberung Belgrads gefeierten Dankfest, gehalten von Joh. Molnár 1789. 8°. 44. l.

[2]) Loudons. Ehrendenkmal. Abgelesen in der litterarischen Gesellschaft zu ***) Im Jahre 1790. 8. r. 76. l.

[3]) Piis manibus Josephi II. Aug. regis Hung. ap. in Synodo aug. et helv. conf. redivivi sacrum. Auctore Andrea Plachy, deputato et senioratu Thurotziensi pro Synodo aug. Conf. 1791. Budae. 8. r. 14. l.

Ismeretes azonban, hogy e felfogás ellen József császárnak még életében erős visszahatás keletkezett, mely még élesebb lett, mikor a császár hűlt tetemeit eltakarították. A nemzetet megrázódtató reformtörekvések a történeti jog folytonosságával, a melyhez hazánk híven ragaszkodott, kiáltó ellentétben állottak s a megindult küzdelem igen hevesnek s hatalmasnak mutatkozott. A franczia forradalom jelszavait többen hangoztatni kezdték. Pestmegye pedig nem tartózkodott kijelenteni, hogy mivel az elhunyt fejedelem alkotmányunkat megsérté, sőt azt eltörlé: a királyválasztás joga visszaszállt a nemzetre. Ily körülmények közt Lipótnak óvatosan kelle számolnia helyzetével, főkép mikor látta, hogy a nemzet jogainak visszakövetelésére minden téren megindúlt a mozgalom, a melynek árja, úgy tetszett, mintha beleegyűlt volna a franczia forradalom eszméinek fékezhetetlen hódításaiba.

Az irodalomban nagyobb erővel indult meg az eszmecsere, mint bármikor az előbbi időkben. Egész legio röpirat látott napvilágot, a melyek a megindult küzdelmek minden árnyalatát a napi kérdések sürgős elintézésének tartották. Ha a hírlapirodalom akkor már csak valamennyire is kifejlődött volna, hogy egy-egy párt organumául szolgálhat vala: bizonyára egy nagy csoport röpirat vezérczikké lesz vala egyik-másik politikai lapban. De ezelőtt egy századdal az ujságszerkesztők csak annyiban különböztek a röpirat-szerzőktől, hogy azok minden héten kétszer megírták ugyanazt, a mit emezek csak egyszer tettek egy évben, de mindnyájan saját véleményüket fejezték ki s távolról sem voltak képesek megalkotni egy-egy politikai középpontját az eszméknek. Így szaporodott fel József uralkodásának utolsó évében e vezérczikkek sora. A vallási, politikai, irodalmi, társadalmi, kereskedelmi, közgazdasági, nemzetiségi eszmék mind szabad vizsgálódás tárgyaivá lőnek. Külsőleg, külterjedelemben roppant haladást tett irodalmunk, de bensőleg, az eszmék alaposságára, hatására, mélységére nézve már kevésbbé. S a mi a magyar irodalom hatását még mai napig is gátolja némileg, a főbaj az volt, hogy amaz eszmék, a melyek az irodalomban megjelentek, nem járták át eléggé a közéletet, a közszellemet. Mind e mellett azonban, véleményünk szerint, kétség sem lehet a felett, hogy az 1790-iki országgyűlés felfogásának alapja abban az irodalmi küzdelemben keresendő, a mely még Mária Terézia alatt megindúlt. Az eszmék terjedésének történelmünkben újabban is, régebben is ez volt a legtermészetesb útja. Úgy hiszszük, hogy a nyelv csinosítása, bővítése, művészivé tétele maga után vonta a nemzetiség egyéb alapelemeinek nagy szilárdulását is. Az a »tranquilla potestas,« mely a jelen század elején s közepén oly izmosúlt erővel nyilatkozott irodalmunkban:

élt, munkált, hatott az 1790-ki országgyűlés közszellemében is. Hogy aztán viszont az országgyűlés működési iránya visszahatott az irodalomra: ez csak természetes s nem egyedüli jelenség irodalmunkban. A kérdést tehát, mely valóban érdekes és nagyfontosságú, hogy vajjon az irodalom jelölte-e ki az országgyűlés működési irányát, vagy megfordítva az országgyűlés közszelleme ragadta magával az irodalmat: nem is szükség ily alakban felállítanunk. Az eszmék természetes fejlődési menete, véleményünk szerint, mindig az irodalmon keresztül vezet. A kivételek csak látszólagosak s így is gyéren fordulnak elő.

Más kérdés azonban, hogy vajjon az irodalmi eszmék, ha politikai alakot öltenek: mikép valósúlnak meg a közéletben, van-e annyi életrevalóságuk, hogy a gyakorlatban is megtarthassák azt az eredeti czélzatot, mely azokat szülte. A magyar irodalmi reformtörekvések a politikában is tért foglaltak s pedig épen oly korlátozottan, mint a hogy amott feltűntek. Mikor Kazinczy vezetése alatt később e reformtörekvések intensivebbek lettek s teljes diadalt arattak: a politikában is csakhamar győzelemre jutottak. Az 1790 előtti magyar irodalom nem ölelte föl egész mértékben az ujítást, csak megkezdte. Ez történt a politikában, társadalomban s a törvényhozás terén is. De annyi bizonyos, hogy a megindult visszahatás előkészítői irodalmunknak azon szerény munkásai voltak, a kik a nemzet szellemét ébresztgetni kezdték az előtt már körülbelül huszonöt évvel, táplálva a honszeretetet a magyarságukra még mindig büszke köznemességben.

A megváltozott viszonyok, az alkotmányos fogalmak tisztulása hova-tovább magukkal ragadták a nemzetet s az eszmék kűzdelme fokozott mértékben kezdett haladni. Az elavult alkotmánynak korszerű átalakítása a legfőbb kérdésnek tartatott. Ama számos röpírat, a melyet Ballagi oly szerves kapcsolatba hozott ama kor politikai kérdéseinek megoldásával, mind azt mutatja, hogy a fölvetett eszmék termékeny talajra találtak a nemzetben. Batthyány Alajosnak *Ad amicam aurem* című négy kötetes munkája a jogegyenlőség alapján szervezett monarchia államesményéből indul ki. Lelkes, tanult s következetes harczosa a demokratiának. Líberalis eszméi éveken át foglalkoztatják a szellemeket s természetesen erős visszahatást keltenek. Még később, 1796-ban is síkra száll ellene egy névtelen író az *Analysis*...[1] című két kötetes nagy munkával, hogy a felvilágosodás győzelmét meghiúsítsa. Vizsgálja: vajjon derék polgárok-e azok, kik ama határokat, melyekre a polgári szabadság biztonságának

[1]) Analysis libri ad utramque aurem dicti. Pars I. II. Pestini, 1796. 8-r. VIII. 517, 3 l.; 399, 3 l.

okvetetlen szüksége van, széttépik s a kormányzatnak a Batthyánytól ajánlott formáját sürgetik. Az újítás vágyainak színe alatt belopózkodó tévedések örvénybe sodorják szerinte a fönnálló kormányzatot, mely a nemesi jogokat mindaddig teljesen megőrizte. Az egyházi és polgári intézmények felforgatása szükségszerűleg következik a Batthyány eszméiből s az író két vaskos köteten keresztül folyvást azoknak lerontására törekszik.

Batthyány felfogása azonban ez eszmék keletkezésekor több lelkes írót meghódított. Ilyen volt Hajnóczy, Nagyváti, Szacsvay stb. A kik pedig tartózkodóbbak voltak: csak a demokratia nagy eszméit nem merték hangoztatni, különben az önálló Magyarország jogainak védelmében nem kevésbbé kitartók s buzgók voltak.

Sajnáljuk, hogy ezek közül a *Hungaria liberrima, et securissima* [1]) című igazán nagy érdekű munka elkerülte Ballagi G. figyelmét, a ki oly gazdag anyagkészletről tette feladatává bírálatot s valljuk meg, alapos és sokoldalú bírálatot mondani. A névtelen szerző az országgyűlés rendeire kíván hatni s a napirenden levő kérdések egész csoportjára felhívja azok figyelmét. Nem kételkedik, hogy a nemesség követei megértették nagy feladatukat s mindent elkövetnek a haza boldogulására. Kívánja, hogy a király hatalmával s méltóságával karöltve járjon a megerősített szabadság fejlődése is, hogy minden magyar ember a törvény oltalma alatt legyen, élvezze a békét s nyugalmat, melyek sok viszontagságaink után jóltevőleg hatnak ránk s mintegy kiengesztelnek a szenvedett sérelmekért. Ősi alkotmányunk oltalma alatt mi a legboldogabb nemzet lehetünk egész Európában: de gyávák volnánk — úgy mond — ha most, mikor az egész világ a nemzetiségek teljes biztonságán működik, nem követelnők emberi jogaink tökéletes megerősítését s védelmét. Szabadelvű felfogása mindenhol nyilatkozik, nemcsak a felfogás egészében, de a részletekben is. Az ősi alkotmány védelme minden kérdésen fölüláll s azt hiszi, hogy az Isten most kezünkbe adta újra a hatalmat, hogy az emberi nem s vele a magyarok szabadságát megoltalmazzuk. Van valami hasonló nemcsak felfogásában, de hangjában is, a mi a szabadsághősök lelkesítő szavaira emlékeztet. Ő ugyan nem forradalmi; tiszteli az ország fejedelmét, de ennek a hadsereg fölötti korláttalan hatalmától félti nemzetünket. Mert ki akadályozhatja meg őt, hogy a sereg élére ne tegyen idegeneket, nagy olyanokat, a kik a magyarságnak nyílt ellenségei? De nemcsak a vezérek, az egész hadsereg idegen elemekből áll, s tőlük a polgároknak sem magán, sem közszabadsága nem biztos. Mert

[1]) Hungaria liberrima, et securissima. Sive de rege, et regno Hungariae ad leges iuribus generis humani conformes regulando. 8-r. 139. l.

vajjon kinek önkényétől függ a katona? Senki másétól, mint csupán a királyétól. A magyar történelemben számtalanszor ismétlődött már ama példa, hogy nincs nagyobb védelme a szabadságnak a fegyvereknél, de nagyobb veszélye sincs. Szerző szerint tehát az eddig mindig az uralkodótól gyakorolt jognak fele a nemzetet illeti s az országgyűlésnek kötelessége e jogot az alkalmazásban a lehető legélesb felfogással érvényesíteni, hogy minden egyes polgár élete felett őrködjék az a fegyverhatalom, a melylyel rendelkezni az uralkodó és népe közös jogához tartozik. Kívánja továbbá, hogy az országgyűlés valóban védelmezze a nemzet jogait. Minden három évben tartassék s oly elemekből álljon, a melyek a nagy feladat megoldására tehetséggel bírnak. A nemzetiségnek nemcsak megóvására, de kifejtésére, erősbülésére is törekszik. A magyar nyelv foglalja el helyét mindenütt, az iskolákban, templomokban, törvénykezésnél, még a hadseregnél is — ezt erősen hangsúlyozza — ha szabadságunk alapja igazán szilárd akar lenni. Látni való, hogy ez eszmék egy része még mindig a jövőtől várja alkalmazását. Hogy a király Budán lakjék, oly kívánalom, mely a közel múltban is élénk kifejezést nyert a magyar szónokoknál s valódi óhajt az egész nemzet szivében. Névtelen szerzőnk irígyli Bécset; látja, hogy a dynastia állandó tartózkodási helye középpontja egyszersmind a jóllétnek, gazdagságnak, művészetnek, irodalomnak, szóval a polgárosúltságnak. Ha már a király nem lakhat Magyarországban: legalább a cancellária lakjék Budán s gyámolítsa a magyar érdekeket. A clerusnak egyházi és polgári functióját szintén megérinti, valamint az akkor fölmerült coelibatus kérdését, a mely utóbbiról az a véleménye, hogy ez a legfőbb akadálya a keresztény felekezetek egyesülésének. Maga mondja, hogy ez az idő épen a legalkalmasabb az emberi szabadság biztosítására. Törjük, romboljuk szét — úgy mond — mind ama bilincseket, melyeket eddig a közboldogulás tényezői keservesen viseltek, s mutassuk meg, hogy az emberi jogok hű őrzői vagyunk. Bizonyára a szerző inkább a gondolatok embere, mint a tette. Heve el-elragadja, de túlságba nem igen csap, mint Batthyány és Hajnóczy, a kik legalább az elméletben sokkal radikálisabbak.

Dr. Váczy János.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Br. Kemény Gábor †.

Magyarország hivatalos lapja, a Budapesti Közlöny Báró *Kemény* Gábor halálának hírét következő közléssel tudatja:

»Gyerőmonostori báró *Kemény* Gábor, valóságos belső titkos tanácsos, volt földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi, s utóbb közmunka- és közlekedésügyi magyar királyi miniszter, az erdélyi ref. egyház főgondnoka, a magyar tudományos akadémia tiszteleti tagja, a magyar történelmi társulat, valamint az erdélyi gazdasági egylet elnöke, stb. folyó évi október hó 23-án délután ¾4 órakor, élte 59. évében Ajnácskőn elhunyt.

A feddhetlen szilárd jellemű, elméleti és gyakorlati ismeretekben gazdag, és sikerült tettek által magának a trón és haza iránt hervadhatlan érdemeket szerzett kiváló hazafinak váratlan kora halálát, mint országos veszteséget gyászolja a nemzet.

Áldás és béke poraira!«

E meleg sorok hiven tolmácsolják a veszteséget, melylyel a váratlan gyászeset hazánkat s első sorban Társulatunkat sújtotta: Immár ö a negyedik elnök, kit alig 22 éves fennállásunk alatt elvesztettünk. Nagynevü elődöknek volt méltó utódja. Gróf *Mikét*, *Horváthot*, *Ipolyit* követte az elnökségben, s követte az örökkévalóságba. Gróf Mikónak halála után 1877. jan. 4-én harmadelnökké, 1878. dec. 2-án Horváth halála után másodelnökké s 1887. márciusban Ipolyi halála után elnökké választatott.

Néhány hó hiján 12 évig állott Társulatunk élén. Ismereteinek sokoldalúsága, tapasztalatainak gazdagsága, szigorú pontossága, fáradhatlan buzgalma nagy befolyással volt Társulatunk felvirágoztatására. Mint alelnöknek feladata arra szorítkozott, hogy az elnököt betegség vagy elfoglaltatás esetében helyette-

sítse s ilyen esetekben ő az elnöktől követett úton haladt, s midő bizalom őt emelte az elnöki székbe, hű maradt a Társulat tra s miként elődei, részrehajlatlanúl és méltányosan tudta elintézni a vitás kérdéseket, óvatosan, de a haladásnak nem állva útját. Társulat ügyeit, léptette életbe az elhatározott reformokat s el a tisztikar működését.

Minden tettével igazolta, hogy a közbizalom nem csalódott őt bevonta azok közé, kik a Társulat élén állanak. Nemcsak admin fényes tehetségei tették őt kitűnő elnökké: birt a másik kellékkel ez álláshoz nélkülözhetetlen, rajongó szeretettel a történet iránt, mint az új iskola híve, tudománynak tartott a szó teljes és igaz ért S talán ez volt az oka, hogy a sikernek daczára, melyeket munkái arattak, sem Nagy-Enyed pusztulását, sem Machiavell pedig ez utóbbinak köszönheté beválasztatását az Akademiába, követték mások. Ideje javát elötanulmányok, komoly ismeretek zésére fordítá. Olvasott, elmélkedett. S minthogy hamar meggy hogy épen a történetirás az, melyben annál nagyobb sikerrel hal mennél több tudományban szerzett ismereteket, szélesítő látkörét, tanulmányokat addig folytatta, mig politikai szereplés nem vett igénybe.

S ehez is egy első fényes siker vezette.

A kormány 1863-ban egészen törvénytelen alapon egy erdélyi országgyülést hivott össze, oly czéllal, hogy ez a Reich képviselőket válasszon, melynek az unio után már nem volt A hazafi párt tekintélyes számmal választatta be magát a követ de csak azért, hogy tiltakozzék. A megválasztottak közt volt Gábor is, a nagynevű Kemény Dénes fia, s fényes ősi hagyo örököse, s maga is már akkor jó hírben álló publicista, ki hírlap czikkeivel, röpirataival (Nemzetek fejlődése; Helyzetünk; Helyze jövőnk) sok elismerést aratott. Az ellenzék vezérférfiai elhatározt nem vesznek részt az országgyülésben, de a mandátumról lemondá felíratban fogják kifejteni az okokat, melyek őket e lépésre birták.

Ki is nevezték a bizottságot, mely azt elkészítse. Kemény nem volt annak tagja. Szokása lévén azonban elmélkedni, gond a felirat szövegéről s eszméit kezdte papirra tenni. A bizottsá tagja véletlenül e munkája közben ment hozzá, s ennek az elkészü dék — a bevezetés — annyira megtetszett, hogy azt azonnal meg Kemény Ferenczne, kinek javaslatára a felirati tervezet elké Kemény Gábort bizták meg. Másnapra elkészíté a javaslatot, bizottság és párt változatlanúl magáévá tett. Erős logikával, alá ismerettel volt írva. Tiszta praecissioval fejezte ki a hazafi p dolkodását, törekvéseit, vágyait, s a jogfolytonosság követelm épen ezért, mert a közvéleménynek adott kifejezést, általános h hatást tett.

A bekövetkezett mozgalmas idők e fényes siker után még inkább besodorták a politikai küzdelmekbe. Azonban sem polemiája báró Eötvössel (»Die Garantien«-re válasz, a »Nehány szó« s »Még egynehány szó«), sem szoros összeköttetése a Pesti Naplóval, sem a Korunk megalapítása, sem részvétele a kiegyezési munkákban, sem országgyülési elfoglaltatásai nem vonták el a történet-politikai tanulmányoktól. Még azután is, hogy előbb államtitkárrá, utóbb miniszterré lett, minden megtakarított idejét történet-politikai tanulmányokra fordította. Lépést tartott a tudomány haladásával, nemcsak a hazai, hanem az európai történet újabb kimagasló termékeit figyelemmel kisérte. Sokszor volt alkalmam beszélni vele a történetirásban felmerült újabb irányzatokról. Tájékozottsága s otthonossága a kérdésnek még részleteiben is, meggyőzött arról, hogy az alapvető s a fontosabb munkákat figyelemmel kiséri, beható észrevételei pedig mutatták, hogy elmélkedett is azok felett. S ha olykor kérdeztem, hogy miért nem vzakit időt eszméit papirra vetni? Majd eljön annak is az ideje! mondá.

Csakugyan eljött ideje akkor, midőn a korona tanácsából kilépve, nyugalomba vonúlt. De ez nem volt az igazi idő. Néhány hóval utóbb gyöngélkedése, mely korábbi keletü volt, sulyosabbra fordúlt. Erős szervezete daczolt a kórral s ő nem tartotta végzetesnek. Erős kötelességérzete nem hagyta pihenni. Megjelent a fontosabb akadémiai üléseken, elnökölt társulatunk ülésein, leutazott Kolozsvárra, hogy a ref. consistorium s a gazdasági egyesület gyülésein elnököljön — mignem ereje megtörött.

Sok szép terve, sok szép eszménye, miket a jövőre alkotott, s mintegy programmúl tüzött maga elé, vele együtt a sirba szállt. Sz. S.

Báró Kemény Gábor váratlan halálának hírére a társulat titkára tüstént választmányi gyülést hivott össze okt. 24-én szerdán d. u. 5 órára az egyetemi könyvtár helyiségébe. A gyászoló igazgatósági tagok, a kik e meghivás alkalmával értesültek szeretett elnökük elhunytáról, szép számmal jelentek meg a gyülésre, melyen *Pulszky* Ferencz alelnök részvétteljes meleg szavakkal emlékezett meg br. Kemény Gábor gyászos elhunytáról, s végül felhivta a titkárt, hogy tegyen jelentést a tett intézkedésekről s javaslatot a társulatnak a temetésen leendő képviseltetését illetőleg.

A titkár erre jelenté, hogy a szomorú hír vétele után tüstént gyászjelentőt nyomatott s díszes babér-koszorút rendelt meg, eme felirással »*A M. Történelmi Társulat, elnökének, Gyerőmonostori báró Kemény Gáborunk.*« Jelenti továbbá, hogy a temetés oct. hó 26-án (pénteken) d. u. 1 órakor lesz Ajnácskőn s indítványozza, hogy a társulat képviselőket küldjön a temetésre, a kik ott a gyászoló családnak a társulat részvétét is tolmácsolják. A választmány helyeslő tudomásúl vevén a tett intézkedéseket, a temetésre képviselőkül kijelöli Zsilinszky Mihály vezetése alatt Csontosi János, Fejérpataky László és Szádeczky Lajos ig. vál. tagokat. — Emlékbeszéd tartásáról később fog intézkedni.

*

A társulat részéről kiadott gyászjelentő így hangzik:

A M. Történelmi Társulat fájdalommal tudatja elnökének

Gyerőmonostori

Báró Kemény Gábornak

folyó october hó 23-án d. u. $^1/_2$4 órakor Ajnácskőn történt gyászos kimúltát. Temetése Ajnácskőn lesz oct. hó 26-án d. u. 1 órakor.

*

A temetésre oct. 26-án pénteken díszes és nagyszámú közönség indúlt a fővárosból a reggel 7 órai vonattal, — köztük az Erdélyből érkező s a fővárosból a temetésre menő küldöttségek tagjai, és pedig a *Magyar Tud. Akadémia* részéről Szász Károly és Keleti Károly, a *M. Történelmi Társulat* részéről Zsilinszky Mihály, Csontosi János, Fejérpataky László, Szádeczky Lajos; a *belügyminisztériumból*: Benicky Ferencz államtitkár; a *szabadelvű kör* részéről György Endre orsz. képviselő, továbbá a *közlekedési minisztérium*, a *földmívelési minisztérium*, az *erdélyi egyházkerület*, az *erdélyi gazdasági egylet*, az *országos gazdasági egylet*, a *Kemény Zsigmond társaság* képviselői.

Gömör híres vára, Salgó, Somoskő, Fülek alatt elhaladva, d. u. 11 órakor a szintén történeti nevezetességű s társulatunkra immár gyászos és kegyeletes emlékű *Ajnácskő* vára alá érkezett a vonat, a honnan kocsikon folytatták a küldöttségek az útat a kies völgy ölén épült fürdő-telepig, a melynek legfelső szögletében állott a megboldogúlt kedvelt tusculanuma, oly keresetlen, hivalkodás nélküli nemes egyszerűségben, mint maga volt a megboldogúlt, a ki immár ebédlője termében feküdt a ravatalon.

A díszes koporsó el volt halmozva szebbnél szebb koszorúkkal, melyekkel a szeretet és tisztelet utolsó adóját rótták le az elköltözött iránt rokonai, barátai, tisztelői.

Egy órakor kezdődött a temetés. A koporsót kivitték az úri lak udvarára, melyet az ország minden részéből s a vidékről nagy számmal összegyülekezett közönség egészen ellepett. A ravatal előtt rendjele s a családi czímer voltak elhelyezve, míg a koporsót egészen elfödték a koszorúk.

A rimaszombati polgári dalkör gyászdala nyitotta meg a temetési szertartást. Azután *Szász Domokos* erdélyi ev. ref. püspök mondott a meghatottságtól rezgő hangon, de hatalmas szónoki erejével mély megindulásán uralkodni tudó lendülettel, egy szép imát, melyben meleg szavakkal emlékezett meg az elköltözött érdemeiről s nemes irányú munkás életéről.

Utána *Szász Károly* ref. püspök mondott meleg búcsúztatót. Kiemelte, hogy a koporsó előtt fájdalmas szivvel tehet tanúságot arról, hogy az elhúnyt *igazi ember* volt, ki mint fejedelmi törzs hajtása, nem becsülte túl vele született rangját, hanem a nemes törekvésű munkásban

keresto s találta büszkeségét, élete czélját. A szülei házban csaknem polgári egyszerüségben s puritán szigorban nevekedve, mindvégig polgári s puritán egyszerüségü maradt jelleme is. A szónoki hévvel beszélő püskpök szavai mélyen meghatottak mindenkit; s midőn végül a szegény öreg édesanyáról emlékezett meg, a ki nem is sejti fia halálát, sőt naponként várja, hogy öt meglátogatja nagyenyedi magányában, mint azt ez őszre igéré: sem a szónok, sem a gyászoló közönség nem tarthatá vissza könyeit.

»Oh, te jó öreg asszony! 83 éveddel — igy végzé beszédét — neked sejtelmed sincs róla, hogy mi most téged emlegetünk, fiad — büszkeséged — ravatala fölött. A szél, mely a Kárpátok alól fú, három nap és éjjel folyvást zörgeti az ablakodat; — te nem tudod, miért. Környezeted, jó gyermekeid, gyöngeséged iránti tiszteletből elhallgatták előtted a valót. Ne is tudd meg e földi testben, csak várd öt mindig, hogy ismét meglátogat... Nemsokára viszont fogod látni — ott, a hová ő már megérkezett.«

Miután a dalkör még egy búcsú-éneket zengett, megindúlt a menet a gesztenyefasor sétányán végig, de nem a temetőbe, hanem a park egyik többszázados *tölgyfája* alá, melyről a monda azt regéli, hogy a honfoglaláskor ültették s melynek terebélyes ágai alatt, (a hol életében annyiszor pihent) örök álmát aludni óhajtá a megboldogúlt. Itt a sír szélén még egy gyász-ének hangzott el, mire *György* Endre, a szabadelvű párt, *Zsilinszky* Mihály az Akadémia és Történelmi Társulat, *Tisza* László az erdélyi gazdasági egylet nevében búcsúztak el a sirba szállótól.

Zsilinszky beszéde igy hangzott:

Mélyen tisztelt gyászoló közönség!

Kedves halottunk porhüvelyét eltakarják szemeink elől a virágkoszorúk. Lelki érdemeinek, nemes szivének és áldásos működésének azonban ezek a koszorúk a legékesebben szóló tanúbizonyságai.

Elhangzott az egyház szolgájának búcsú-szava szeretett főgondnoka felett; elhangzott a gyászoló rokonok fájdalmas sóhaja a feledhetlen családtag felett, — és elhangzott a párttag és a barát szava az államférfiú felett: hadd rójuk le mi is, a magyar tudományos akadémia és a magyar történelmi társulat küldöttei e társaságok nevében a végtisztességnek és hálának szomorú adóját.

Br. Kemény Gábor elhunytában a magyar tud. akadémia tiszteleti tagját, a történelmi társulat pedig elnökét, vezérét siratja. A hazai történetben neki nemcsak szövétnek volt, mely a multat bevilágitja, hanem az életnek valódi mestere, mely nemes tettekre buzdítá őt.

Mi láttuk őt bérczes kis hazájában feltünni, s ifjú lelkesedéssel és férfias komolysággal kutatni és tanulmányozni »*A nemzetek fejlődésének*« tényezőit és törvényeit; láttuk »a XIX-ik *század uralkodó* eszméiben« elmerülni s a nemzetiség és szabadság bajnokaként fellépni; láttuk őt »*Helyzetünk és jövőnk*« felett keseregni — és végre láttuk őt a legmagasabb polczon el nem szédülni, hanem a haza közszolgálatának fáradalmaiból, a politikai és parlamenti harczok küzdelmeiből kibontakozva, sietni a szellemi müveltség csendes harczosai közé, hogy tehetsége szerint emelje a haza fényét és jövőjét biztositó magyar culturát, hogy tevékenységével példát adjon az igazi honszeretetben.

A fejedelmi származás önérzete nála egy volt a munka és kötelesség érzetével. Ezzel hódította meg polgártársainak ezreit; ezzel kötelezte hálára hazáját és egyházát; ezzel biztosította magának még a síron túl is a jókat tiszteletét. Igen, a síron túl is! Mert a költővel valljuk, hogy

A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör — és eget kér;
Emlékét a jók, nemesek s jövendő
Századok áldják!

A te emléked is áldott lesz, elhunyt nemes barátunk. A történelem beiktatja nevedet a magyar századok évkönyveibe, hol örök dicsőség fogja azt méltóan körülragyogni! Úgy legyen. Amen!

S ezzel a gyászszertartás véget ért.

*

Társulatunk másod-elnökétől gróf Szécsen Antaltól Steyerből következő távirat érkezett a titkári hivatalba: »Csak most értesülök tisztelt elnökünk gyászos kimultáról. Fogadja Társulatunk, tagtársaink és saját személyére nézve legőszintébb részvétem kifejezését. Szécsen.«

Társulatunk nov. vál. ülését az ünnepek miatt 3-án szombaton d. u. 5 órakor tartá az Akadémia I. e. üléstermében, *gróf Szécsen Antal* elnöklete alatt, a ki külön e czélból jött Stiriából a fővárosba.

Gróf Szécsen Antal elfoglalván az elnöki széket, a következő meleg és jellemző szavakkal emlékezett meg br. Kemény Gábor elhunytáról:

Tisztelt választmány!

Az idő múltának egyik komoly és szomorú oldala, hogy önkénytelenül késztetve érezzük magunkat annak lefolytát azon veszteségekhez mérni, melyek ismételve körünkből barátokat, tagtársakat és jeles hazafiakat kiszólítanak.

A fiatal kor rugékonysága daczára gyászolja ily esetben a kedves társat, gyászolja azon reményeket, melyek hozzája kapcsolva lehettek. A hanyatló kor benyomásai még a múltnak visszaemlékezései által is örvendeztetnek, és kétszeresen fájdalmasak oly esetben, hol egy ily díszes múlt emlékezete a további jövő tevékenységének lehetőségét kizárni nem látszott.

Ezen érzelmeket keltí fel bennem tisztelt elnökünk br. Kemény Gábor halála. Gyakran tanúsított tevékenysége, melylyel társulatunk feladatait előmozdítani, érdekeit képviselni, szellemi befolyását növelni igyekezett, remélni engedték, hogy még az évek hosszabb során át buzgó odaadását társulatunknak szentelheti.

A gondviselés másként határozott. Nem kétlem, hogy lesz alkalmunk emlékének és érdemeinek behatóbb méltatását meghallani társulatunk kebelében; de megengedi a t. választmány, hogy ez alkalommal legalább rövid szavakban kifejezést adjak azon érzelmeknek, melyekben kétségkívül mindnyájan osztozunk.

Kemény Gábor politikai magatartása és működése az egész országnak tulajdonát képezi. Azon buzgóság, melyet ő a történelmi tanulmányok terén kifejtett, a mi társulatunknak tulajdona.

Születése által már a történelem iránti érdeklődésre volt utalva. Azon név, melyet viselt, nem egy történelmi egyéniség által volt képviselve.

Kemény Simon legendáris alakja már a magyar gyermek első lelkesedésének tárgyát képezi. Kemény János, a hadvezér, a fejedelem, nemzetünknek egyik legkiválóbb történeti emlékírója. Történeti érzékének és szellemének szikráját ő mintegy öröklötté tette utódai és családja tagjai közt. Napjainkban Kemény Zsigmond ragyogtatta e kiváló történeti érzéket remek történelmi regényeiben.

Az országos történeti emlékek szoros összeköttetése a családi emlékekkel nagy mértékben jellemzi Erdély szellemét és a közélet eseményei tevés történeti fejlődésekben vannak oly annyira ugyanazonosítva a családok és egyének életével, mint éppen Erdély történetében a XVI. és XVII-ik század lefolyása alatt.

Ezen erdélyi történeti szellem vezérlette Kemény Gábort fiatalsága óta azon élénk tevékenységben, mely őt a történelem hívének felavatta azon időben is, midőn a politikai kérdések terén és a közigazgatás feladataival ismerve a maga személyiségét a közérdek javára érvényesítette.

Örömmel emlékezem vissza azon időre, midőn elég hosszú évek előtt még fiatal korában Velenczében találkoztam. Már akkor felismerhettem benne azon kedélyes előzékenységet, és minden szép iránt való élénk érdeklődést, mely őt akkoriban jellemezte; felismerhettem azt is, mennyire készteté őt szellemének irányzata minden benyomásoknak a történeti emlékekkel való összekötésére.

Híve maradt egész életén át ezen tulajdonságoknak, és a politikai harczok élénksége nem gyöngítette soha benne az általános jóakarat és méltányosság azon szellemét, a mely kétszeresen tiszteletreméltó, ha a meggyőződés őszinteségével, határozottságával és következetességével párosúl.

Vannak egyéniségek, a kiknek tevékenysége nem ragyogó, vagy káprázató; de a kik ép azért, mert a valódiságot inkább keresik mint a csábító fényt, működésük terén az őszinte rokonszenv és tiszteletet magoknak tartósan biztosítják.

Ilyen egyéniség volt br. Kemény Gábor és azt hiszem t. választmány, hogy mindnyájunk érzületét tolmácsolom, ha gyászunk kijelentésével egyszersmind azon meggyőződésnek adok kifejezést, hogy elhunyt elnökünk tiszta jellemének, hazafias odaadásának, önzéstelen tevékenységének emlékét hűven meg fogjuk őrizni társúlatunk körében.

E nagy tetszéssel fogadott emlékszavak után titkár amaz indítványt terjeszti a választmány elé, hogy gondoskodjék és adjon megbízatást valakinek a br. Kemény Gábor felett tartandó emlékbeszéd megtartására.

Salamon Ferencz legilletékesebbnek tartja erre a másodelnök gr. Széchen Antalt, a ki ifjú korában gyakori érintkezésben állott a megboldogúlttal. *Széchen* Antal gr. kijelenté erre, hogy ő szívesen enged a választmány megbízásának, de tartozik ama nyilatkozattal, hogy ő az ifjúkori érintkezések után egy ideig nem állott összeköttetésben az elhúnyttal, csak az utóbbi években találkoztak együtt ismét a közélet terén. A választmány egyhangú felkérésének mindazáltal engedett és elfogadta az emlékbeszéd tartását illető megbízatást.

Azután dr. *Ovári* Kelemen kolozsvári egyetemi tanár olvasta fel gr. *Kolosváry* Sándorral egyetemben megállapított válaszukat *Jakab* Eleknek »A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyüjteménye« czimű munkájok tárgyában kelt bírálására. E felelet a Századok jelen füzetében olvasható.

Jakab Elek kijelenti, hogy ő örömmel hallgatta és tanúságot merített a feleletből s maga részéről csak annyit kíván megjegyezni, hogy a társulat tagjaira s a Századok olvasóira bízza ennek megitélését, mennyi állhat meg az ő birálatából s mennyi az arra adott válaszból.

Titkár ezután a folyóügyeket terjeszti elő s mindenek előtt új tagúl bejelenti báró *Radák* Ádámot Mikeszászáról.

Majd *Deák* Lajos Maros-Torda vármegyei tanfelügyelő levelét olvassa fel, melyben meleg szavakkal mond hálás köszönetet a társulatnak, bátyja Deák Farkas halála alkalmával tanúsított részvéteért s azon óhajtásának ad kifejezést, »hogy az általa tehetségéhez mért erővel, de lángoló buzgósággal végzett munkát az újabb nemzedék fokozott képességekkel és növekvő sikerrel folytathassa tovább.«

A pénztárnoki jelentés szerint a múlt hónapban

bevétel volt	3,046 frt	18 kr
kiadás »	669 »	35 »
pénztárnoki maradvány	2,376 frt	83 kr.

Végül *Zsilinszky* Mihály tett jelentést br. Kemény Gábornak temetéséu Ajnácskön, a társulat képviseltetéséről.

S ezzel az ülés véget ért.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A Sopronmegyei Régészeti Társulat f. évi okt. 1-én tartá második rendes közgyűlését. *Bubics Zsigmond* kassai püspök, elnök, nagyhatású megnyitó beszédet mondott, melyben konstatálja, hogy a tagok száma meglehetős nagy (307), de sokan vannak még, a kiknek érdeklődésére a társulat *joggal számíthatna*, u. m. a soproni nagyszámú középiskolák tanári karai, az egykori »alsó és felső processusbeli« nemesség utódai stb. Mert habár e társulat eddigelé kizárólag archeologiai, de vele általában *történelmi*, ethnographiai, anthropologiai s geologiai museum egyesületté nőheti ki magát.

Az élénk helyeslással fogadott szavak után felolvastatott Dr. *Mecsnyi Lajos* herczegi levéltárnok és másodtitkár évi jelentése, melyből kiemeljük, hogy a museum 38 tárgygyal szaporodott; többi között kova és csont eszközökkel Somfalváról (Sopron m.) és czéhbeli emlékekkel Nyékről. Gróf Széchenyi Béla peleskei birtokán ásott leletekkel, továbbá a hires Ordód-Baboton lelt keramikai emlékekkel stb.

A titkári jelentés hangsulyozza, hogy a társulat egy-két kitünő tisztviselőjének távozása, részben betegeskedése bénitólag hatott annak működésére. Elhatároztatott, hogy a megnyitó beszéd és titkári jelentés a szerkesztendő évkönyvbe felvétetnek. *Vanics Adolf* pénztárnok beadott számadásai szerint az évi bevétel a 236 frt 27 kr pénzmaradványnyal együtt 941 frt 27 kr; kiadás 273 frt 32 kr; vagyoni állapot 2469 frt

11 krajczár. *Récsey Viktor* főtitkár állandó lakását Kassára tevén át, főtitkári állásáról lemondott. Másodtitkár azon jelentése következtében, hogy a volt főtitkár ragaszkodik lemondásához, helyébe *Baditz Zoltán* dr. megyei főjegyző választaték főtitkárrá. A betegeskedése miatt szintén lemondott másodtitkár, *Dr. Merényi Lajos* közgyülésileg felkéretett tisztségének megtartására. Több apróbb ügy elintézése után az elnöklő főpap egy beszült figyelemmel végig hallgatott előadást tartott, melylyel a régészeti s történelmi ismeretek népszerüsítésére buzdította az elökelő hallgatóságot. Miután a felvillanyozó beszédért, valamint egész vezetéseért a tudós főpapnak a közgyülés köszönetet szavazott, szétoszlott.

IRODALMI SZEMLE.

— Deák Ferencz beszédei harmadik kötete megjelent. *Könyi* Manó szerkeszti s látta el jegyzetekkel és bevezetésekkel a beszédeket is, melyek az 1861—66 közti éveket, tehát azt az időközt, melyben Deák bölcsesége és higgadtsága volt a helyzet ura, ismerteti. Et haec meminisse juvabunt. Olvassátok gonddal, figyelemmel e könyvet — tanulságos az! A napilapok egy pár sensatios helyét mindjárt a megjelenés napján közölték; de hibák, a ki beéri czekkel; az egész könyv elejétől végig olyan, mint e mutatványok. Alig 22 év választ el ettől a kortól. Sokra, mit belőle olvasunk, még jól emlékezünk — de sokkal több újat tanúlunk belőle, melyről amaz idők embereinek sem volt sejtelme. Mert Kónyi nemcsak a beszédeket, nyilatkozatokat s politikai vagy társadalmi fontosságú leveleket közli — mindannyinak egész történetét adja, s végre előttünk áll a nagy és nevezetes kor, mely visszaadta hazánknak a békét, az önállóságot, s annál hirebben és igazabban áll előttünk, mert a legtöbb esetben Kónyinak azon idők szereplő egyénei szolgáltatták az adatokat, mint többi közt Lónyay és Gorove naplói. S mindezeket ő discretioval ugyan, de a historiai igazságnak megfelelően használta fel. Deák egyénisége jobban kiemelkedik, mint a hogy ismertük is: ott látjuk őt, mint justum et tenacem propositi virum, működni kitüzött nagy czélja felé — mignem a siker koszorúját elnyeri. Ma talán még több érdekkel bír e kötet, mint más időben, hisz a viszonyok azóta is sokat módosúltak; de irodalmunknak mindenkor kiváló fontosságú s kiemelkedő terméke fog az maradni.

— Pulszky Ferenczről »Ábránd és Valóság« czím alatt *Aigner* Lajos igen érdekes és tanulságos munkát adott ki, mely a lapokban, folyóiratokban szótszórva megjelent kisebb dolgozatainak, czikkeinek gyüjteményét tartalmazza s legalább részben Emlékirataihoz csatlakozik, annak mintegy folytatását, kiegészitését képezve. E gyüjtemény három kötetből áll: I. Mese a Csillagfiról és a királyfiról. Pulszkynak — mint maga nevezi — legszebb munkája, mely Garibaldi életét tárgyalja mese alakba öntve s az elbeszélésbe belevonva legendát, történetet. A hatvanas évek derekán

adta ki azt ő Pesten, de befejezetlenül. 1871-ben végezte be — de csak most tette közzé. Valóban gyöngye ez a gyűjteménynek, melyet ma sem fog senki megindúlás, élvezet nélkül olvasni. A II-ik kötetben négy jellemrajz van: Eötvös, Széchenyi, Deák, Dessewffy Aurél, kikkel Pulszky személyes és bensö összeköttetésben állván, e kiváló férfiak életrajzához sok érdekes és eddig nem ismert részlettel járúl. A III-ik kötet tizenkét apróbb causerienek gyüjteménye, élményeinek, úti emlékeinek, benyomásainak leírásai. Pulszky élettapasztalatainak sokoldalúsága, ismeretének gazdagsága, leírásainak érdekessége, keresetlen átlátszó stílusa, e könyvet a legérdekesebb és vonzóbb olvasmányok egyikévé teszik, mely megérdemli, hogy a legszélesebb elterjédést nyerje.

— Acsády Ignácz akadémiai tagtól, kit a Századok s Történelmi Életrajzok olvasói élénk és szépen írt historiai dolgozatairól ismernek, a M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága egy nagyobb úttörö munkát adott ki »*Magyarország pénzügyei* I. Ferdinánd uralkodása alatt.« Valóban szerencsés gondolat volt Acsádytól, melylyel az egész magyar történetirásnak nagy szolgálatot tett, hogy hazánk pénzügyi történetének megírására vállalkozott. Csaknem egészen töretlen utakon kell járnia: pedig anyag e munkához roppant nagy halmazzal van. S ha e körülmény egyfelől jó szolgálatot tesz a feldolgozónak, másfelől megnehezíté munkáját. Hazánk pénzügyi viszonyainak ismerete nélkül még politikai történetéről sem nyerhetünk biztos képet, mert ebből ismerhetjük meg népesedési, vagyoni viszonyait, gazdaságát és gazdagságát, sőt a háborúk és diplomacziai actiók jó vagy balsikereinek megítélésében is felhívja figyelmünket. Mindezekről a krónikákban hijába keresünk felvilágositást — azt az összeirások, protocollumok foliánsaiból kelle összeállitani. Épen ezért neveztük Acsády munkáját úttörőnek. E terjedelmes kötet két részre oszlik; de mindkettő feldolgozásnak mondható. Az első rész tíz fejezetben tárgyalja 1. az államháztartást, 2. Ferdinánd pénzügyi politikáját, 3. az adóterületet s változásait, 4. a királyi kamarát, 5. az egyenes adókat, 6. a városok adóját, 7. a harminczadot, 8. a bányászatot, pénzverést, sőt várjószágokat, a király összes jövedelmeit, 9. a király szükségleteit s a 10. fejezet egy tekintetet vet az adó és társadalomra. E tíz fejezet pedig az egész országot — nemeseket, polgárokat, népet — felkarolja. A XXXV. melléklet pedig a fennmaradt pénzügyi conscriptióknak táblákban való összefoglalása. E munka első fejezetét képezi Magyarország pénzügyi történetének a XVI. és XVII. századokban, melyet a szerző — mint a kötet mutatja — az egyes uralkodók szerint részletes monographiákban fog bemutatni. Gondoskodni fogunk tüzetes ismertetéséről.

— A »Magyar Nyelvtörténeti Szótár«-ból a két első füzet már elhagyta a sajtót, s mint a kiadók igérik, ezeket 5—6 heti közökben fogják a többiek követni. E két füzetben az A betü be van fejezve s a B betü meg van kezdve. Nyelvészek, irodalomtörténettel foglalkozók, kik behatóbban tanulmányozták a mult idök nyelvemlékeit, már régóta

foglalkoznak az eszmével, hogy nyelvkincsünket összegyüjtsék. Mátyás Flórián évtizedekkel ezelőtt röpiratokat adott ki, melyekben egyes érdekes szavak történetét összeállította. De terve a kivitel nehézségein s az akkori viszonyokon hajótörést szenvedett. Azután mintegy másféltized előtt Budenz és Szarvas összeálltak, hogy a régi codexek nyelvkincsét fogják feldolgozni. Bizonyunyal ez is hasznos szolgálat lett volna: de nem kielégitő. Mert a codexek mellett az okiratok és régi könyvek is gazdag tárházát képezik a nyelvnek — miért mellőzni hát ezeket? Végre az Akadémia vette a dolgot kezébe s elhatározta, hogy lehetőleg teljes nyelvtörténeti szótárt készíttet. Ennek alapján 1873. őszén megkezdetett az anyaggyüjtés — s maga ez négy évet, az anyag rendezés két évet s a feldolgozás nyolcz évet vett igénybe. A szerkesztéssel és kiadással az Akadémia *Szarvas* Gábort és *Simonyi* Zsigmondot bizta meg, mig a kiadásra *Hornyánszky* Viktor vállalkozott. Egy kimerítő bevezetés, mely négy sürü ivnél többet foglal el, a szerkesztők eljárásáról számol be, kik sok türelemmel, kitartással és ügyszeretettel hajták végre a fáradságos munkát. De bár magok a szerkesztők bevallják, hogy munkájok nem lehet teljes, mert újabb történeti kincsek napfényre hozása folytonosan szaporítja az anyagot s bár a források jegyzéke, daczára hogy 30 sürü hasábot foglal el, nem *egészen* teljes (pl. a Compilata fel van említve, de az Approbata nincs, hiányzik a Székely krónika, az egész újabb Történelmi Tár, Balassa újabb kiadása stb.) — helyesen járt el az Akadémia, midőn kimondá, hogy a szótár kiadása annyira érezhető szükség, hogy azt többé halasztani nem lehet, mert mint az előttünk fekvő füzet igazolja, e munka nagyon érezhető hiányt pótol irodalmunkban s a tanulságnak gazdag forrását képezi. De midőn méltányló elismeréssel szólunk a munkáról, ki kell emelnünk, hogy elismerésünket *Hornyánszky* nyomdájától sem tagadhatjuk meg — melynek a szép és correct kiadást köszönhetjük. S az sem volt könnyü dolog, mint ezt a nyomdászatban csak kevéssé jártas ember is el fogja ismerni. Ha több füzet fog előttünk feküdni, visszatérendünk rá — addig is melegen ajánljuk minden magyar embernek. Tanulsággal fogja abban feltalálni nyelvének történetét, fejlődését.

— A Petrik Géza által szerkesztett Magyarországi Bibliographiából, mely az 1711 és 1860 közt megjelent magyarországi vagy magyar vonathozású munkáknak czím-jegyzékét foglalja magában, már két füzet jelent meg. A 3-ik még ez év folytán s a 4-ik a jövő év elején fogja elhagyni a sajtót s ezzel az első kötet be lesz fejezve. E munka Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárainak folytatását képezi, nagy szorgalommal, a legtöbb hazai könyvtár felhasználásaival készült s irodalmunkban régóta érzett hiányt fog pótolni. A megjelent füzetek mutatják, hogy Petrik gonddal, szakismerettel járt el s munkája az úgynevezett alapvető munkák közé tartozik.

— Márjássy Béla pár év előtt megkezdett politikai s jogtörténelmi nagyobb munkájából »A magyar törvényhozás és Magyarország

történelméből« megjelent immár az V-ik kötet, mely I. Ferencz és V. Ferdinánd korát foglalja magában. Márjássy a magyar történelmet az európai történelemmel hozza kapcsolatba, s különös súlyt fektet a jogi intézmények fejlődésére. Az események s jogi intézmények fejlődését saját kritikai észrevételeivel kiséri s azokat a nagy közönség számára is érthetővé igyekszik tenni. A kötet ára 5 frt.

— Szepesmegye a mohácsi vész előtt czím alatt *Hradszky* József tagtársunk a Magyar orvosok és természetvizsgálók idei nagygyűlése alkalmából egy 8 ívre terjedő értekezést irt, mely részben a Szepesmegyei tört. társulat folyó évi évkönyvében jelent meg. A kiadott forrásmunkák és levéltári adatok alapján állitá össze ez érdekes monographiát, mely Szepesmegye politikai, közgazdasági s közmüvelödési, szellemi müvelségei történeteit érdekesen s tüzetesen vázolja. Bövebb ismertetését is fogjuk adni.

— Dudás Gyula »Kritikai jegyzetek« czím alatt Szeged történetéhez kilencz kisebb értekezést adott ki, melyben a város történetében becsúszott téves nézeteket igazitja helyre. Alkalmilag még visszatérünk rá.

— A Nemzetállam tankönyve cz. a. dr. Kuncz Ignácz pozsonyi jogtanártól 348 lapra terjedő munka jelent meg, melynek czélja »a politika egész rendszerét — mint mondja — a nemzetállam szempontjából világitani meg«, s a nemzetállam világtörténeti fejlödését mutatja be. Felállitva s részben új tételeit történeti adatokkal világositja meg s nemcsak irodalomtörténeti vázlatot bocsát elöre, hanem elöadását históriai események idézésével értékesiti.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Die Belagerung von Belgrad. 1688. E czím alatt a berlini *Allgem. Militär-Zeitung* ez évi folyamának 66—75. számában igen beható dolgozatot közöl.

Kunstgewerbeblatt. 1888. 124 old. *Das ungarische Prachtmahl. Der Kelch des Pethe László.* — 127 old. *Vom Pokal des Matthäus Corvinus zu Wiener-Neustadt.*

.. A Századok ezidei évf. 665. lapján ismertetett »Feldaltar Kaid. Kühnen« czímü munkáról a *Mittheilungen des österr. Museums* is közölnek birálatot. (1888. 9. füz.)

Teutsch, Die siebenbürgisch-sächsische Schulordnungen. I. köt. 1543—1778. (Mon. Germ. Paedagogica VI. 416 l. 15 Mark. 1888.) Ismerteti: Deutsch. Literat. Zeitung 1888. 39. sz.

Liszt Ferencz-röl megjelent újabb életrajzok: *Martin* Carlavát. (London. Reeves. 1886.) Ism. Academy, 1886. jul. 3. és *Sheldon*-tól az Academy 1886. évf. II. részének 95. lapján. — Továbbá: *Edmond Ledros de Beaufort: Abbé Liszt. The story of his life.* (Dublin, Ward 1886. 6. Sh.)

Wosinski művéről, »Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel« a berlini *Philologische Wochenschrift* hoz ismertetést. (1888. 30. sz. Mehlis-tól.)

Baumgarten, Geschichte Carls V. (Cotta. 1888. II. köt. 2. fele.)

Zimmermann F., Die Urkundensammlung des ungarischen National-Museums. (Mittheilungen der Instituts für österr. Gesch. 1888. 9. köt. 3. füz. 461. l.) — Ugyanezen füzetben ismerteti *Huber Krones*-nak művét: *Zur Gesch. Österreichs im Zeitalter d. französ. Kriege.* (523. old.)

Archiv für Kathol. Kirchenrecht. 1888. 53. köt. 3. füz. *Reiner* J. *Die Besetzung der Bisthümer in Ungarn, in historischer Entwicklung bis zur Gegenwart.*

Rýpl Mátyás, Die Beziehungen der Slaven und Avaren zum oströmischen Reich unter der Regierung des Kaiser Heraclius. (A budweisi német reáliskola programmjában. 1888.)

Reuner Viktor, Türkische Urkunden, den Krieg vom J. 1683 betreffend, nach den Aufzeichnungen des Marc Antonio Mamucha della Torre. (Bécs. Hölder. 1888. 48 l.)

Altpreussische Monatschrift. 1888. 25. köt. 3—4. füz. *Bolte J., Ein Lied auf die Fehde Danzings mit König Stefan Báthory von Polen. 1576.*

Joubert, L'etablissement de la maison d'Anjou dans la royaumae de Naples. 1265—1285. (Angers. 1888.)

Suger, Vie de Louis de Gros, suivie de l'histoire du roi Louis VII. Publié par *Aug. Molinier.* (Új kritikai kiadás. Paris 1887. Picard.) Ismertetését l. a lipcsei Centralblatt-ban 1888. 35. sz.

Sybel, Historische Zeitschrift. 1888. 60. köt. 5. füz. 363 és k. l. *Loserth* és mások a következő műveket bírálgatják: *Schober,* Quellenbuch II. rész, *Zimmermann:* Archiv d. Stadt Hermannstadt, *Keinzel:* Herkunft der siebenbürger Sachsen, *Gross:* Kronstädter Drucke, *Hermann-Gusbeth:* Grabdenksteine in Kronstadt, Verzeichniss d. Kronstädt. Zunfturkunden, és *Hermann-Meltzl:* Kronstadt. Utóbbi műről a lipcsei Centralblatt is szól. Ugyanezen folyóiratból megjelent a *Tartalomjegyzék*, mely az I. — 56. kötetben található összes értekezéseket és bírálatokat felsorolja. A Hungarica-irodalom a 156—163. oldalon található.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. VII. évf. (Berlin, Gärtner 1888.) E nagybecsü vállalatból, melynek még a legszegényebb könyvtárban is meg kellene lennie, megjelent az 1884. évi történeti irodalmat tárgyaló kötet. Az angol és a magyar történeti rovatot alólirott szerkeszté, az osztrák történeti rovatot Krones és Loserth. Egyéb, hazánkat érdeklő dolgozat még a következő is: *Koppmann, Die preussisch-engl. Beziehungen der Hansa.* 1375—1408. (Hansische Geschichtsblätter. 1883. 113 l.), mely értekezés a magyar kereskedés történetébe is vág. Továbbá több olasz és német munka Zsigmond királyról (l. a II. 58 és 259. old.) *Lechner,* Die grosse Geisselfahrt 1349. (Histor. Jahrbuch 1884. 5. füz.), egy vélekedik, hogy e mozgalom ama országban támadt először, hol a pestis leghamarább kitört. Ez ország pedig hazánk vala. — *Röhricht (Die*

Pastorillen 1251.) művében a mozgalom inditója gyanánt egy Jakab nev magyar cziszterczita barátot tüntet fel. — *Kaltenborn* Torstenson-ről é életrajzában I. Rákóczy György hadvezérlését birálgatja, jobban mond kifogásolja. A III. 32. lapján az 1683—84-re vonatkozó török nagy irodalom van ismertetve. — *Köhler* a Báthory István és Danzig vár közötti viszályt tárgyalja. (III. 52.) — *Gürgensohn* (III. 56.) II. Lászl nak egy levelét közli. — Báthory István, mint lengyel király történetéh *Berkholz* is közölt adalékot. (III. 59.)

English Historical Review. 1887. 8. sz. 734 l. *F. Haverfie Roman Dacie.*

Mitis S., La Dalmazia ai tempi di Ludovico il Grande, re d'Ungher (Zara. Artale. 139. l. 1888. Külön lenyomat az »Annuario Dalmatico«-bó

Historisches Jahrbuch. 1888. 3. füz. Az 578. lapon magyar törté neti repertoriumot közöl.

Thuasne, Gentile Bellini et sultan Mohammed II, notes sur le séjour d peintre vénitien a Constantinople 1479—1480. (Paris, Leroux. 1888. 8 Fr.

Choiseul-Gouffier, La France en Orient sous Louis XVI. (1888.) L. a Revue Critique. 1887. évf. 89. számát. Adalék a szisztovai béke-kötés történetéhez és az 1789—92. évekhez.

Rauwenhof és Szalay, Bod: Historia Hungarorum ecclesiastica, stb. Tom. I. lib. I—II. (477. l. Lugdunum Batav. 6 Fl.)

Ambassade en Turquie de Jean de Gontaut — Biron, baron de Salignac 1605—1610. (Paris, Champion. 1888. 172 l.)

Blind K., The hunnes and the Hunns. Nyelvészeti czikk az Academy 1886. I. 239. oldalán. V. ö. még *Kropf Lajos* feleletét u. ott. 259. ol.

Staudinger, Das königl. bayrische Infanterie Regiment N. 2. »Kron prinz.« 1682—1882. I. füz. 1682—88. II. 1689—1704. (München 1888.) E könyv, mely az Allgemeine Zeitung 1886. 55. sz. mellékle ben ismertetve van, a nevezett bajor ezrednek hazánkban való szerep lését méltatja a török elleni szabadságharcz korából. Az ezred ekkor »La Rosa« nevet viselte, és nemcsak Budavár visszafoglalásában, hanem a Harsan (?) hegy melletti csatában és Nándorfehérvár visszaszerzésében is részt vett.

Die Kadetten Maria Therezias. Pester Lloyd. 1888. okt. 15. és 16. Szól a bécsújhelyi tisztképző katonai akademia alapításáról és annak a királynő által kidolgozott első fegyelmi szabályzatáról.

Revue politique et litteraire. 1888. 4. sz. *Les églises orientales dans l'empire ottoman et l'Autriche-Hongrie.*

Russen in Siebenbürgen. B. *Rainer*-től. (Neue Fr. Presse 1888. okt. 9 és 10.) Szól Bem nagy hadvezéri tehetségéről a strategiájáról, tovább Lüders-ről és a segesvári csatáról.

Ein ungarisches Schlachtengrab in Syrmien. E czim alatt F. P. a Pester Lloyd okt. 16-iki számában a zimonyi határban, az úgyn. ist niczai mezőn emberi kéz által emelt nagy halomról értekezik, mely egy

a török őröknek megfigyelő helyül szolgált. *Sopron*, Zimony városának történésze, művének III. kötetében (113. l.) úgy vélekedik, hogy e halom diadal emléke ama győzelemnek, melyet Cinnamos tanúsága szerint Dénes nádor Andronikos Kostostefanos görög vezér fölött 1167. julius 8-án Zimony környékén aratott.

Wertheimer, Ein Brief Erzh. Karls. 1809. (A győri és aspern-i csatára vonatkozólag.) P. Lloyd. 1888. jul.

Az *Athenaeum* 1888. julius 7-iki számában Vámbéry a »Continental History« rovatban az 1887 és 88. évi magyar történeti irodalmat ismerteti. Az *Athenaeum* 1887. jul. 2-iki számában pedig az 1886/7. évi magy. történeti irodalmat beszéli meg.

Franz Deák, von Gustav Steinbach. (Bécs, 1888. Manz.) Ugyancsak *Steinbach* az Österr. Ungarische Revue 1888. évf. okt. számában közli ama javaslatokat, melyeket b. Hübner felszólítása folytán gf. *Dessewffy Emil* 1859-ben kidolgozott és a bécsi kormánynak átküldött. E dolgozatok Ausztriának alkotmányos alapon való újjászervezését tárgyalják. A Hübner és Dessewffy közötti levelezést (fordításban) már *Kónyi* is közölte. (Deák Ferencz beszédei, a II. kötetben.) A német eredetit a Lloyd is hozta. (okt. 17. sz.)

A »*Time*« angol revue 1886. április száma egy Erdélybe tett kirándulás történetét tartalmazza. (»*A month's trip in Transylvania.*«)

Die Nation. 1888. 50. sz. *Die Entstehung das österr.-ungar. Kaiserstaates.*

Lane Pole, G. J. Gibb and A.-Gilman, Turkey (A »Story of Nations« vállalat egy része.) London, 1888. 386 l. 6. M.

Repertorium für Kunstwissenschaft. 1888. 3. *Keil, Die griechischen Inschriften im sogenannten »Schatz des Attila.«*

Lefranc Abel, La jeunesse de Calvin. (Paris, Fischbacher 1888. 228 l.) I. rész. Les origines de Calvin. II. Les études de Calvin. III. Noyon et Genève.

Deutsche Literatur-Zeitung. 1888. Birálatok: a 27. számban: *Wolf, Aus der Zeit Maria Theresias* és *Schiltpergers Reisebuch.* (Új kiadás Langmantel-tól.) — 26. szám. *Amann*, Die Schlacht *bei Prag. 1757.* — 30. szám. *Fournier, Handel und Verkehr zwischen Ungarn u. Polen stb.* — 34. szám. *Huber, Gesch.* Österreichs. III. köt. Birálat *Krones*-tól.

Mittheilungen des Instituts für österr. Gesch. Forschung. 1888. I. *Zimmermann: Über den Weg der deutschen Einwanderer nach Siebenbürgen.* Erről a Sybel-féle Zeitschrift is hoz ismertetést. (1888. 60. köt. 363. l.)

G. B. Malleson, Prince Eugen of Savoy. (London, 1888. 8°. 270. l. 7 Mark 20.

A. de Bertha, Francois-Joseph I. et son règne. 1848—1888. (Paris, 1888. 160 old. 3 Fr. 50. Képekkel.)

Összeállította: Mangold Lajos.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— MAGYARORSZÁG PÉNZÜGYEI I. Ferdinánd uralkodása 1526—1564. Irta Dr. *Acsády* Ignácz. Kiadja a M. Tud. Akad. Történelmi Bizottsága. Budapest, 1888. 8-adr. 280 l. Ára 1 frt.

— DIPLOMATARIUM ALVINCZIANUM. Alvinczi Péter okmánytára. A M. tud. Akademia történelmi bizottsága megbizásából közzéteszi *Gergely* Samu és *Pettkó* Béla. Harmadik kötet 1685—1689. Budapest, 1887. 8-adr. VI. és 236 ll. Ára 1 frt 50 kr.

— ERDÉLYI ORSZÁGGYŰLÉSI EMLÉKEK. TÖRT. Bevezetés a M. T. A. Tört. Bizottsága megbiz. szerkeszti *Szilágyi Sándor* r. t. Második kötet. (1658—1660.) Budapest, 1887. 846 l. 8-adr. Kiadja a M. T. A. Tizenharmadik kötet (1661—1664.) Budapest, 1888. 8-adr. Kiadja a Magy. Tud. Akademia.

— AZ ATHENEI ÁLLAM és Társadalom Jelentősége az (emberiség) haladásra nézve stb. *Schwarcz Gyula* lev. tagtól. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből IX. köt. II. szám) 8-adr. 79 l. Ára 50 kr.

— MYTHOLOGIAI NYOMOK a magyar nép nyelvében és szokásaiban. A Hold nyelvhagyományainkban. — *Kálmány Lajostól* (Értek. a nyelv- és szép tudományok köréből XIV. köt. V. sz.) 8-adr. 20 l. Ára 10 kr.

— TÁRSADALMI elméletek és eszmények. Irta Medveczky Frigyes. Budapest, 1887. 8-adr. 410 l. M. T. A. könyvk. váll.

— ROSZTIZLÁV galicziai herczeg IV. Béla magyar királynak veje. *Wenzel* Gusztáv r. tagtól (A Történettudományi Értekezések XII. kötetének VIII-ik száma. Budapest 1887. 20 l. Ára 10 kr.

— EMLÉKBESZÉD Ladányi Gedeon felett. Szabó Károly akad. tagtól. Budapest, 1887. 8-adr. 14 l. (Az Emlékbeszédek IV. kötete 9-ik száma.)

— LUCIUS CORNELIUS SULLA a római alkotmányos jog történetében. Szótfoglaló értekezés *Schwarcz* Gyula rendes tagtól. Budapest, 1887. 8-adr. 80 l. Ára 50 kr. (A Társadalmi Értekezések IX. k. 4. száma.)

— A SZÉKELYEK származásáról és intézményeiről. Br. Eötvös Balázs akad. l. tagtól. Székfoglaló értekezés. Budapest, 1888. 8-adr. (A Tört. Tud. Értekezések XIII. kötetének IX. száma.)

— AZ ÖRÖKÖS FŐISPÁNSÁG a Magyar Alkotmánytörténetben. *Hajnik* Imre akad. r. tagtól. Budapest, 1888. 8-adr. 95 l. (A Tört. Tud. Értekezések XIII. k. X. szám.)

AZ 1708-IKI POZSONYI ORSZÁGGYŰLÉS történetéhez. *Zaj*[illegible] Mihály akad. l. tagtól. Budapest, 1888. 8-adr. 90 l. (A Történelmi Bizottmányi Értekezések XIII. k. XI. szám.)

— EMLÉKBESZÉD Tanárky Gedeon felett. *Tóth* Lőrincz akad. tagtól. Budapest, 1888. 8-adr. 66 l. (Az emlékbeszédek V. kötete II. száma.)

ELŐFIZETÉSI FÖLHIVÁS.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE

1889. II. ÉVFOLYAM

[illegible] AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

[illegible]

RÓNAI HORVÁTH JENŐ

[illegible]

[illegible] a *Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága* [illegible] alapított s immár második évfolyamába lépő hadtörténelmi folyó[illegible] a *magyar hadi történetírás* apolását és fejlesztését s közvetve a [illegible] tudományok, különösen pedig a *hadtörténelem iránti védeklődés* [illegible] ezélozza, mivegből eredeti forrástanulmányokon alapuló [illegible]ténelmi tárgyú értekezéseket, adalékokat, levéltári adatoknak s [illegible] hadtörténelemre fontos kútfőknek ismertetését, hadtörténelmi [illegible]nyeknek eredeti kútforrások alapján készült történelmi, vagy [illegible] és nyomtatott kútfők tanulmányozására alapított szak[illegible] földolgozását, ide vonatkozó tanulmányokat stb. közöl, vala[illegible]nyit gondos és nem csupán a szakférfiak, hanem a nagy közönség [illegible] is elvezhető vonzó előadásban.

A **Hadtörténelmi Közlemények** ily módon betölteni igyekszik az [illegible] hazai történetírásunkban az által mutatkozik, hogy nemzeti [illegible] kuzdelmeink és hadművészetünk fejlődésének szabatos és kime[illegible] leírását nélkülözi; míg külföldön a legjelentéktelenebb hadtörté[illegible] eseményével a számos munka foglalkozik, és a hadtörténeti [illegible] nemcsak folyóiratokban, hanem ezernyi kötetekre terjedő [illegible] munkákban műveltetik, nálunk hadtörténelmi irodalom meg alig [illegible] s hazánk dicsőségteljes kuzdelmeinek, hadművészetünk bámu[illegible] fejlődésének leírása meg munkás kezekre vár.

A hadtudományi bizottság e folyóirala által ez e téren való mun[illegible] megindítását óhajtotta, s e ezélból a legjelesebb történészek

ev márczius, junius, szeptember és december havakban, 8—10 nyomtatott ívre terjedő füzetben jelenik meg.

A füzetek mindegyike egy oly hadtörténelmi nevezetes[illegible] mely arczképével díszíttetik, kire vonatkozólag a füzetekben [illegible] foglaltatik, a füzetek ezenkívül a szükséghez képest térképek[illegible] zokkal, csatatervekkel stb. szerelteinek föl.

A folyóirat *előfizetési ára* egy évfolyamra (4 füzetre) [illegible] előfizetesek csak egy *egész évfolyamra* fogadtatnak el; [illegible] könyvárusi áton 1 frt 25 krért kaphatók.

Az előfizetési pénzek legkésőbb február 15-ig a *Franklin-[illegible]* magyar irodalmi intézet és könyvnyomdához (Egyetem-utcza [illegible] küldendők; a könyvárusi bizomány *Grill Richard* udvari kö[illegible] kedőnél van.

A Magyar Tud. Akad[illegible]

hadtudományi bizottsága

—•—

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉN[illegible]

1888-ik évi első évfolyamából

[illegible]

Igen tisztelt Tagtársaink!

Hazánk [illegible] elhívó szavunkat [illegible] multja iránt [illegible] Ennek [illegible] keletkezését a M. Tört[illegible] T[illegible] mányos [illegible] gyülekeztek [illegible] tője hazánk [illegible]

A Magyar Tört[illegible] Tár[illegible] Mik Imre, Horváth Mihály, Ipolyi Arnold, br. Kemény G[illegible] megalkotói és [illegible] elhúnytak [illegible] örökség gyanánt [illegible] magasztos czélú társulatot [illegible] tamogassuk.

A régiek [illegible] törvénye. Társulatunk is csak [illegible] nak, ha honfitársaink, a mívelt [illegible] nemzedékeinek is osztatlan támogatásában [illegible]

Nincs jövője az olyan nemzetnek, mely történeti multja iránt egyáltalán nem — vagy csak a balsors napjaiban érdeklődik. Hogy a magyar nemzet [illegible] nem tartozott [illegible] mutatja társúlatunk példá[illegible] mely harmadik évtizedét [illegible] egyedül a maga erejére, a nemzet pártfogására támaszkodva, függetlenül minden hatalomtól, subventio nélkül. Remeljük és hisszük, hogy társulatunk ezután sem fog másra szorulni, mint a nemzet, a közönség pártfogására.

Ezért fordúlunk t. tagtársainkhoz és a mívelt hazai közönséghez, hogy társulatunkat *taggyüjtés* és *belépés* által támogatni szíveskedjenek. Társulatunk oly nagymérvű kedvezményben részesíti tagjait, hogy az évi tagsági díj sokszorosan visszatérül.

A tagsági díj fejében (az alapszabályokban biztosított jogok élvezetén kivül) ingyen kapják a *Századok* havi füzetét (összesen mintegy 60 ny. íven, közel 1000 lap) érdekes és tanulságos történeti értekezésekkel stb.

A *M. Történeti Életrajzokat* (a legszebben illustrált tudományos vállalatot), nyolcz frt évi előfizetési ár helyett 5 frtért szerezhetik meg. Ugy a társulat minden kiadványát kedvezményes áron:

A *Történelmi Tárt* 5 frt helyett 2 frt 80 krért.

Balassa Bálint költeményeit 5 frtért.

A *M. Történelmi Társulat oklevéltárát* 3 frt helyett 2 frtért.

A *gr. Zichy család okmánytárát* I—IV. kötetben 16 frt helyett 7 frtért.

Bartal Commentárjait 5 frt helyett 2 frt 50 krért.

Br. Radvánszky Béla: Házi történeti emlékeink I. kötetét 4 frt helyett 2 frt 40 krért stb. stb. stb.

A alapszabályok szerint:

A Történelmi társulat *rendes tagjává* lehet minden hazai történetkedvelő, (honfi vagy honleány), a ki belépési szándékát a társulat titkárságával, vagy bármely taggal közli. A tagság 3 évre kötelező. Évi tagdíj 5 frt, a mely az év folyamán fizetendő. A tagok kívánatra 3 frtért igen szép díszoklevelet nyernek.

Alapító taggá lehet, a ki 100 frtot pénzben vagy 6% százalékos értékpapirban lefizet.

Tagsági bejelentések a M. Történelmi Társulat titkárságához (Budapest, Egyetemi könyvtár) intézendők.

Kelt Budapesten, 1888 deczember havában.

Gróf Szécsen Antal. ***Pulszky Ferencz.***

a M. Történelmi Társ. elnökei.

Szilágyi Sándor

társ. titkár.

Felhívás előfizetésre.

A *Magyar Történelmi Társulat* azon tisztelt tagjait kiknek ...ses pártfogása tette lehetővé, hogy a

Magyar Történelmi Életrajzok

...gküzdve a kezdet nehézségeivel immár fennállása ötödik évébe ...het, ezennel felkérjük, hogy

az 1889-ik évfolyam előfizetési árát 5 frtot

...ely áron *csak* a Történelmi Társulat tagjai szerezhetik meg) ...nnél előbb *posta utalványnyal küldjék be a Franklin-Társu-...hoz* (Egyetem-utcza 4. sz.) mint a mely a szétküldést a jövő ...re is szives volt elvállalni.

Az első füzet 1889. január elején fog megjelenni s ebben ...g lesz kezdve

Erdődi Bakócs Tamás életrajza

Fraknói Vilmostól.

A füzetek ezután is két havi időközben jelennek meg a ...ári hónapok kivételével. Évenkint 5 füzet jelenik meg, leg...bb 40 iven, több száz képpel illustrálva.

Bizonynyal senki sem veendi kérkedésnek, ha akkor, midőn ...társaink figyelmét vállalatunk új évfolyamára irányozzuk, fel...ítjük, hogy már eddigi évfolyamainkkal is jelentékeny szol...latot tettünk a magyar történet népszerűsítésének. Az eddig ...zlött életrajzok beható történelmi kutatás *színvonalán* állanak. ...mellett a nagy közönségnek érthető és élvezhető olvasmányt ...ujtanak. Az önálló, s a szövegbe nyomott képek (melyek száma ...ár meghaladja a 700-at) magyarázzák a szöveget, s a régi idők ...lékeit az olvasó elé varázsolják.

Kelt Budapesten, 1888. dec. 10-én.

Szilágyi Sándor

A Magyar Történelmi Társulat titkára.

FELHÍVÁS

az

„Udvartartás és Számadáskönyve

első kötetének megrendelésére.

A Társulatunk által megkezdett vállalat: »*Házi Tör*
münk Emlékei« történetünknek nagy és érezhető hiányát pó
A mai történetirás akkora figyelmet fordit egyes korok m
lődésének fejlődésére, mint a politikai és diplomacziai es
nyekre. S épen az a körülmény, hogy régi miveltségünk f
dését hézagosan ismerjük, tette Társulatunk feladatává, ho
hiány pótlására gondja legyen. Immár az első osztály első k
»Udvartartás és Számadáskönyvek« elhagyta a sajtót.

E vállalat a magyar nyelven fenmaradt emlékeket k
igy a nagy közönség által is élvezhető.

A megjelent kötet egyik legnagyobb fejedelmünk *Bet*
Gábor udvartartására vet fényt, s azt a maga egész pompáj
részletességében feltárja. Azt a fényes, gazdag, hatalmas
egészen feltárja előttünk, s élvezet és megindulás nélkül
sem fogja e könyvet letenni.

A megjelent kötetnek bolti ára 4 frt: tagtársaink 2 fr
kron szerezhetik meg, ***mely összeg postai utalványon*** *a Tár*
titkári hivatalába küldendő: Ferencziek-tere Egyetemi kön
vagy Balthazár Béla társulati pénztárnokhoz (Erzsébet-tér 9.

Reméljük hogy tagtársaink pártfogása lehetővé tee
vállalat fentartását.

E könyv karácsonyi és ujévi ajándéknak is alkalmas.

Budapest, 1888. dec. 10.

Szilágyi Sándor.

1888. Az Athenaeum [illegible]

RÉVAY KATA SZIDÓNIA LEVELEI FÉRJÉHEZ.

1656—1702.

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Wesselényi Ferencz nádor és társainak kevés meggondolással, de annál nagyobb zajjal és vérmes reményekkel szőtt összeesküvése felfedeztetvén, Ostrosics mint a felső-magyarországi dúsgazdag dynasta családok egyik kiváló tagja, nagy lutheranus, Thököly Istvánnak. Petróczynak közel rokona [1]), nem kerülhette ki, hogy gyanúba ne fogják. — Hiszen a Thököly-családdal való összeköttetése már magában véve is elegendő lett volna erre nézve, nagy vagyona és lutheranus vallása pedig egyenesen megnyitották előtte a börtön ajtaját. Igy történt, hogy bár a jó úr tökéletesen ártatlan volt az összeesküvésben, s a családjában hagyományos hűséggel ragaszkodott az uralkodóházhoz, — Leopold 1670. november 1-én [2]) mint felség árulónak összes javait lefoglaltatta. Majd Eszterházy Pál jelent meg Illava kapui előtt s miután a várúr ártatlansága érzetében az ellenállást meg sem kisérlette, német őrséget helyezett abba s magát Ostrosicsot felsőbb meghagyásból fogolynak nyilvánítva, szigorú őrizet alá tétette.[3])

És míg a rab úr ártatlanságát bizonyítgatva hivatkozott őseinek a Habsburg-ház szolgálatában szerzett kiváló érdemeire, maga és testvérbátyjainak számtalanszor bebizonyított hűségére, egyik emlékiratot a másik után intézve Leopold s az összeeskü-

[1]) Petróczy István anyja Thököly Erzsébet, Ostrosics anyja pedig Thököly Anna volt, mindkettő Sebestyén leánya s így Thököly Istvánnak testvérei.

[2]) Orsz. Lvtár. Kanczell. osztály 1670. nr. 351., 358.

[3]) Orsz. Lvtár. Kanczell. osztály 1670. nr. 246.

vők felett ítélő bizottság elnökéhez, gróf Rottál Jánoshoz[1], addig Kata Szidónia — mint mondani szokás — minden követ megmozgatott Bécsben, hogy urát kiszabadíthassa s most az egyszer tagadhatlanul nagy hasznát vette német összeköttetéseinek.

A pozsonyi commissio, mint az összeesküvés történetéből tudjuk, 1671. julius 18-án befejezte működését s Leopold egy új bíróságot alakított, mely Bécsben tartotta üléseit s melynek elnöke szintén Rottál volt. — Ostrosicsot saját várában őrizték s befolyásos pártfogói és felesége, ki késedelem nélkül Pozsonyba útazott, ki tudták eszközölni, hogy pört ne kezdjenek ellene, sőt a pozsonyi judicium delegatum elébe meg se idézzék őt.

Ez pedig nagy szerencse volt rá nézve, mert a bíróság rendkivüli s igazságtalan szigorúsággal járt el s Ostrosicsnak talán lutheranus volta is, de gazdagsága, melyre az örökké éhes kincstár sóvár szemeket vetett — mindenesetre provocálta ellene a marasztaló ítéletet. — Az számításba se jöhetett, hogy úgyszólván alig lehetett őt valamivel vádolni, mert hisz nagyon sok embert ítéltek ott halálra, csupán azért, hogy fejváltságában vagyonának egy részét elharácsolhassák.

Az új bíróság 1671. augusztus 3-án tartotta első ülését[2] s Kata Szidónia, mialatt a Pozsonyban megkezdett pereket befejezték vagy újból megvizsgálták, mindent elkövetett, hogy hatalmas pártfogóinál — kik közé maga Rottál s a bíróság tényleges elnöke, Hocher udvari német főkanczellár is tartozott — kieszközölhesse, hogy férje ellen most se indítsanak rendes pört, de a felség belső tanácsosai meghallgatásával ítéljen felette.

Ez óhajtását nagyban elősegítette az a körülmény, hogy a bíróság gyorsan akart végezni s elvben már elfogadtatott, hogy a kik eddigelő még nem lettek megidézve, személyük és javaikra nézve kegyelmet nyernek. Ostrosics is ezek közé tartozott s midőn Orbán István ítélőmester 1671. szeptember 24-én a bécsi judicium delegatum működéséről számolt Leopoldnak, Ostrosics ügye egy még ezután alakítandó bíróság elé utasittatott, melynek volta-

---

[1] Rottálhoz írt levelek az akadémia birtokában.

[2] A bíróság működésére vonatkozó részletek Dr. Pauler Gyula összevetés munkájából vétettek.

képen nem volt más feladata, mint a vádlottak fejváltságára nézve alkudozni.

Rottál őszinte jó akaratot mutatott Kata Szidónia iránt, s a mint látszik, teljesen hitt Ostrosics ártatlanságában és segédkezet nyújtott annak kiderítéséhez. — Ő maga már ebben az időben gyakorta betegeskedvén[1]) az üléseken nem elnökölhetett, de Kata Szidóniát melegen ajánlotta Hochernek és a főkomornyiknak s kieszközölte, hogy emlékiratai Leopold kezébe kerültek.

Miután pedig határozatba ment, hogy Ostrosicsot Illaváról, mint foglyot, fedezet alatt Bécsbe fogják hozni, hogy a bíróság fejváltságában kiegyezzék vele, Kata Szidónia minden áron el akarta azt kerülni, mert — mint magát kifejezé — nem az igazságos törvénytől féltette urát, de a szégyentől, hogy mint rabot hozzák fel: — »Az egy gyalázatos aláhozását meghallgatatlanul, hogy gyalázat követné kiedet, az elől akarnám óvni kiedet — írja 1671. október 15-én — caveálván minden jószágomat, becsületemet, hogy el nem megyen kgd.« A hű feleség fáradhatatlan utánjárásának meg is lett a kívánt sikere. Leopold Rottált bízta meg Ostrosics ügyének lebonyolításával, ki fedezet nélkül jöhetett Bécsbe, s Kata Szidónia már csak az erről szóló decretumot várta, hogy induljon tüstént Illava felé, személyesen vinni meg urának ez örvendetes hírt.

De a decretum egyre késett s Kata Szidónia már csaknem kétségbe esett, mert a kanczellár elébe napokig nem lehetett jutni. Azonban végre is győzött az asszonyi liga. Kata Szidóniát ugyanis egy alkalommal magához kérette a kanczellárné, bevezette belső szobáiba s mikor férje a kihallgatás után hozzá indult, szemben találta magát a kérelmező úrhölgygyel. Most aztán csakugyan nem volt kitérés, udvariasan biztosította Kata Szidóniát, hogy pár nap alatt kijön a decretum, s annak tartalma megnyugtatására fog szolgálni. De sietett is hazulról, nehogy az asszonyok újabb támadást intézzenek ellene: »*Jóllehet örömest ovább szóllottam volna vele* — írja Kata Szidónia —, egyébaránt

[1]) Kata Szidónia is megemlékezik erről a férjéhez írt levelében: Rottal uram megénten megnehezedett, már két éjjel semmit nem aludt, izony féltem azt az urat, öreg ember ő nsga.

mindenki azt mondja, hogy jó lelkiösmeretü ember és a mit mond, építhet az ember szavára.« (57. levél.)

Nem is csalódott benne, sőt úgylátszik Hocher alapossá még lett nyerve ügyének s még több alkalommal közbe vetette magát érdekében. Hogy pert nem indítottak férje ellen, de Rottált bizták meg az Ostrosics ellen emelt vádak megvizsgálásával, ezt is határozottan neki köszönhették. — De a mily hálával van eltelve Kata Szidónia Rottál, a kanczellár és a főkomornyik iránt, kiket legnagyobb három oszlopának nevez, s *imádkozni fog értük, míg élet lesz benne*, ép annyira elkeseríté őt a saját hontársai részéről tapasztalt rosszakarat és irigység. — Vádolták, hogy vesztegeti az embereket, s Orbán Istvánnak »*juhokat szízakat*« ajándékozott, másoknak pedig ezüstnémüt. Kata Szidónia méltatlankodva tiltakozik e hamis vádak ellen s a rágalmazóra gúnyosan megjegyzi: »*bizony ha ő kiemén állana, az igazságot is szűrni kellenék emelnem.*«

Leginkább elkeseríttette őt azonban Szelepcsényi érsek magatartása, ki boldog napjaiban nagy barátságot tartott vele s a veszély idején a helyett, hogy pártját fogta volna urának, inkább ellene agyarkodott. »*Igazán mondhatni felőle* — írja Kata Szidónia —, *hogy az farkas néha változtatja a szőrit, de természetit soha sem.*«

Valóban igen alkalmas szavak a ravasz és aljas, pénzéhes főpap jellemzésére!

Alig várja már, hogy szabadúlhasson Bécsből, pénze is fogyatékán van, hiszen csak szállásra is 100 frtnál többet költött 2—3 hónap alatt, pedig még ruhának való posztót is kellett vásárolnia az inasok számára, mert urának »*disztelen lenne idejönni rongyossággal.*« Lelkére köti, hogy küldjön minél előbb néhány charta biánkát, hogy reversalist állíthassanak ki, bár reményli, hogy maga irásával is végezhet. »*Hiszem az úr Istent* — írja 1671. október 8-ról — *nem sokára vége szakad és megszégyeníti az hamis vádlókat.*«

A dolog azonban nem ment olyan könnyen, mint azt a jóhiszemű s az emberek igéreteiben föltétlenül bizó Kata Szidónia gondolta. Ostrosics feljött Bécsbe s tapasztalnia kellett csakhamar, hogy felesége nélkül alig tud boldogulni, mert tekintélyes

lleuségei voltak, kiknek befolyását nem volt a ki ellensulyozza. — Különben is vele könyebben beszéltek mint egy nővel, kinek mint áttuk hatalmas szövetségesei voltak Bécsben. Ehhez járult még, ogy németül sem tudott a jó úr. pedig a hivatalos deák oratiókal ha el is lehetett abban az időben igazodni a császári szék-árosban, de bizony sok ajtó zárva maradt még a kérelmező előtt, mit azután aranyokkal kellett felnyítni. Azt még el lehet hinni, ogy Kata Szidónia nem folyamodott ehhez az eszközhöz, a mint-ogy leveleiben tiltakozik is a rosszakaratú rágalmak ellen, de ogy Ostrosics kikerülhette volna az igazságszerzésnek ezt a mód-át, részemről a fennforgó viszonyok között legalább is nagyon ralószinütlennek tartom.

Úgylátszik, hogy eleinte föltétlenül hitte, miszerint ártatlan-sága magában véve is ki fogja őt szabadítani, s azzal a reménnyel jött Bécsbe, hogy csekély áldozattal kiegyezhetik fejváltságára nézve. Csakhogy egyszer már ott volt, ment a dolog magától s a felhatalmazottaknak gondjok volt arra, hogy ily dusgazdag urat *megfelelő* sarcz nélkül el ne bocsássanak, ha ártatlansága szinte napnál fényesebben kiviláglanék is. Hogy mit kell értenünk a megfelelő sarcz alatt, elég ha tudjuk, hogy némelyek összes javaiknak $^2/_3$-át, mások egész vagyonukat a fiscus kezeiben hagy-ták, mert fejváltságukat letenni nem birták, míg ellenben azok, a kiknek semmijök se volt az egy életükön kívül, ha szinte erőssen compromittálva valának is, rövid fogság után szabadon bocsát-tattak.[1])

Ostrosicscsal is megértették végtére, hogy ártatlansága bizonyítgatásával itt kevésre fog menni, de már későn, mert min-den szép szavuk s fényes igéretek daczára pörbe fogták s elitél-ték[2]). Ha tény az, hogy halálos itélet keletkezett ellene, mire vonatkozólag azonban én semmit sem találtam, ezzel csak rá akar-tak ijeszteni, hogy annál busásabb váltságdijat csikarhassanak ki tőle, mert bizony a vizsgálat folyamán ártatlansága teljesen kide-rült. — Úgylátszik azonban, hogy a vizsgálatot később, talán fel-sőbb meghagyásra eszközölték, mert teljes lehetetlenségnek tar-

[1]) Pauler i. m. 403. l.
[2]) U. o. 412. lap.

tom, hogy a kihallgatott tanuk vallomása után Ostrosics ellen ítélet keletkezett volna.

Az ellene emelt vádakat következőkben összegezhetjük:

Vádolják, hogy az összeesküvők főbbjeivel: Petróczy, Thököly, Hidvéghy Mihály és Vittnyédi Istvánnal gyakran találkozott, velük szoros barátságot tartott és levelezést folytatott. — Nádasdyval állandóan összeköttetésben állot s neki az utóbbi időkben bizonyos charta biánkákat küldött. — Végre, hogy a Pozsonyban borzasztó halállal kivégzett, szerencsétlen rajongó Drabik Miklósnak [1]) az uralkodóház ellen irott könyvét olvasta, Illava várában tartotta, sőt maga is nyilvánosan gyalázta, kisebbítette Leopoldot.

A kihallgatott tanuk azonban jobbára oly emberek, kik Ostrosics közelében tartózkodván, annak viszonyaival, életmódjával ösmerősök voltak s érintkezéseiről tudomást vettek, alaposan megczáfolták e vádakat.

Igaz, hogy Nádasdynak charta biánkákat küldött, sőt az ember is előállott, a ki azokat több izben hordozta volt, de ezek korántsem valami titkos ügyre vonatkoztak, hanem Ostrosics felesége nevében a Révay fiu ág ellen pört folytatván, ebben Nádasdy is közelről érdekelve volt [2]) s ezért kellettek a charta biánkák. Nádasdyval különben az utóbbi évek alatt mindössze is két alka-

[1]) Drabik Miklós 1628-ban menekült hazánkba Morvaországból, hol a cseh testvérek felekezeténé pap volt. Beteg képzelődésü ember, kinek vallásos buzgósága őrült rajongássá fajult keserüséggel telve el az osztrák ház iránt, mely üldöztetésével őt és családját nyomorba taszitotta. Visióit, — melyek a »*hitszegő, vérszopó, szarnok*« Habsburgoknak s a római egyház e *babilóniai bestiának* közel romlását jelentették, — a hirneves Komenius Ámos adta ki »*Lux in tenebris*« czim alatt s úgy itthon mint a külföldön széltére olvasták s a kiadó még XIV. Lajos franczia királynak is kedveskedett vele. A pozsonyi judicium delegatum a könyvért perbe fogta Drabikot s mint »*hütelent, lázitót, istenkáromlót*« halálra itélte. — Fogságában egy jezsuitának sikerült vele visszavonatni átkozódásait, s megkegyelmeztetése reményében catholikussá lett s mint megtért lépett a vérpadra. 1671. julius 16-án a 84 éves aggastyánnak Pozsonyban fejét vették, miután előbb jobb kezét a hóhér levágta. — Teste könyvével együtt mágyán égettetett meg. — *Pauler i. m.*

[2]) Nádasdy Ferencz anyja Révay Judit testvére volt Révay Pál ezredesnek, a Kata Szidónia édes atyjának.

nnal találkozott Ostrosics, hasonlóképen Thököly Istvánnal ak a köteles rokoni látogatásokra szoritkoztak. — Petróczy kkor volt Illaván, mikor Ostrosics Erzsébet kisasszonynak gróf unyogh Juliussal való lakodalmát ülték. — Hidvéghy Mihály yakran meglátogatta ugyan és sokat társalogtak együtt, de csak rvényes dolgokról, mert a Révayak elleni perében mint ügyvéd- k tanácsaival élt Ostrosics. Drabik könyvét sohasem látták la, de igen is az illavai pap és lutheranus superintendens alinkiusnál [1]), nemkülönben Jakusics Imrénél. — Senki sem llotta, hogy Leopoldot gyalázta volna. [2])

A tanukihallgatás 1672. május 13-án eszközöltetett s Ostro- s ugyanez év augusztus 18-án kapott kegyelmet. [3]) Mily áron abadulhatott Bécsből, nem tudjuk, de jószágait visszanyerte, mkülönben előbbeni méltóságait, jó hirét nevét, becsületét az varnál; legalább Leopold 1673. október 11-én kiadott levelé- n ünnepélyesen biztosította őt mindezekről, [4]) jóllehet a fiscus gondolhatjuk, hogy nem örömest bocsátotta ki körmei közül a vér zsákmányt, és szemében Ostrosicsnak mint családja végső rjának gazdagsága ezután is mindig nagy szálka maradt.

Kiszabadulása után Ostrosics teljesen visszavonult életet lytatott Illava várában, s ezt pedig nem oknélkül cselekedte, ert a már egyszer megbélyegezetteknek minden lépését figyelem- el kisérték s idő kellett ahhoz, míg a régi bizodalom ismét helyre lott. — Lassanként azonban ujból szerepelni kezdett. 1681-ben Dunán inneni és tuli kerületekre nézve országos főszámvevőnek lasztatott, majd a határrendező bizottság tagjai között találjuk [5]), de csakhamar ezután borus napok következtek reá s már nyi megpróbáltatásokon keresztül ment szegény feleségére.

A Wesselényi-összeesküvés elnyomása után a nemzet egy- sze még fegyverben állott s *a magyar haza lelki és testi szabad- ságáért harczoló bujdosók*, mint magukat egyetemlegesen nevezték.

---

[1]) A lutheranusoknak e hires szónokát, miután hitéhez állhatatosan ragaszkodott, számüzetésre itélték. U. o.

[2]) Országos Levéltár. Monumenta B. 1672. máj. 13.

[3]) Pauler i. m. 412. lap.

[4]) Orsz. Lvtár. Concept. Exped. nr. 283.

[5]) Nagy Iván i. m. VIII. k. 303. l.

Kende Gábor, Szuhay Mátyás, Szepessy Pál vezérlete alatt egy perczig sem hagyták nyugodni Leopoldot, kinek fékteln zsoldosai — jóllehet embertelenségük által urok nevét gyűlöletessé tették — nem voltak képesek még leigázni a hazáját igazán szerető, a szabadságért mindig lelkesülő, nyelvére, vallására féltékeny nemzetet. Zrinyi Péter és társainak emlékezetét lassanként mythosi fénnyel vette körül a nép phantasiája, s a nemzet nem egyedül a soha nem szünő, a soha ki nem alvó hazaszeretet lángjának emelt oltárt, mint Szuhay Mátyás, ki halálra vitte önfejét, de a hosszú, a visszatorlás művének is áldozott, midőn ezrenként szerezlett a mozgalom hőslelkű ifju vezére, Thököly Imre zászlója alá.

Ostrosics Mátyás, a megbélyegzett lutheranus főember s a rettegett »*kurucz király*« unoka testvére, teljesen távol tartotta ugyan magát az országos mozgalomtól, de nem volt képes a gyanusításokat kikerülni s ellenségei csak kedvező alkalomra lestek, hogy eláztassák őt az udvarnál. — Reá kiáltották hogy áruló, titkon a felkelőkkel tart s azokat segíti; hogy ne hitték volna el! — Neki lakolnia kellett azért, hogy ereiben Thököly vér folyt s valóban e név balcsillagzatának esett áldozatul.

Pedig semmi sem igazolja, hogy a felkeléshez csatlakozott volna s ha átszenvedett rabságának emléke szinte nem is lett volna képes őt visszatartani ettől, ott volt mellette felesége, ki bizonyára elhárítja vala fejéről a veszedelmet, bár magának is fájó szívvel kellett néznie, hogy dúlják fel legszentebb kegyelettárgyait a hatalom zsoldosai.

Leopold azonban sietett kimondani Ostrosics ellen a hűtlenség vádját, s mint lázadónak összes ingó és ingatlan javait, tekintet nélkül mások, legfőbbképen pedig felesége jogos igényeire, azonnal lefoglaltatta s a kamarának volt rá gondja, hogy bármi történjék is később, ne lehessen azokat ismét kibocsátani kezeiből, mint a Wesselényi-összesküvés alkalmával.

Szegény Kata Szidónián ugyan megnehezedett az Isten keze! — Késedelem nélkül el kellett hagynia Illava várát, hol oly boldog volt egykor s hol életének legnagyobb részét töltötte, annyi öröm és bú, remény s csüggedés között! Búcsút kellett mondani az ösmerős tájaknak örökre, elválni a megszokott környezettől, elválni kedves virágjaitól, miket annyi szeretettel gon-

ott[1]) s helyt adni keblében annak a gondolatnak, hogy ezen-itt minden másé lesz, másé a gazdag tárházak, a nemesvérű pák, férjének büszkeségei, a virágos kert s a sírhant, mely etlen gyermekének hamvait takarta!

Ha legalább e nehéz órákban férje mellette lehetett volna, nnak bujdosni, rejtőzni kellett; ludányi kastélyára, liptó-újvári ágára is rá tette már kezét a fiscus, s nem volt hely, hová az nt még dúsgazdag főúr fejét nyugodtan lehajthassa, s egyedűl elkelők tábora nyújthatott számára menedéket, s Thököly rencse csillagától várhatta sorsának jobbra fordulását.

Úgylátszik, hogy midőn javait elkobozták s reménye sem etett arra nézve, hogy kegyelem által visszanyerendi azokat, ározottan a felkelőkhöz csatlakozott, jóllehet eleinte csak yszerűségből követte a bujdosókat. Talán arra számított, y esetleges békekötés alkalmával, melynek pontjait Thököly tálja, ismét jószágaihoz fog jutni? Ez nagyon valószinű, s ta kívül hányan juthattak még ily kényszer helyzetbe, kik lig elveik, érzületük s neveltetésük traditiói, — de talán vér-atuknál fogva is gyűlölték a forradalmat! — Leopold követ-etesen lázadónak bélyegzi őt okleveleiben, ki csak Munkács dása után tért ismét hűségére.[2])

Kata Szidónia ez alatt Szent-Jánoson húzta meg magát, yhez a fiscusnak semmi köze sem lehetett. — Arany s ezüst gaságait s más értékesebb vagyonát, a mit Illaváról elhozha-. Vöröskő várában helyezte el Pálffy Miklós gondjaira bízván egtette a szükséges lépéseket arra nézve, hogy férje javaiból alább annyit menthessen meg, a mennyihez a törvény és magán ződések értelmében föltétlenűl joga volt. Mert Ostrosics szer-másszor jelentékeny részbirtokot vallott be feleségének,

---

[1]) A virágokról még legnagyobb bajai között sem feledkezett meg: *nesi csatlósnak hattam*, — írja 1671. október 8-án Bécsből, mikor férje adulásán fáradozott — *a pomagrána fákat felviyye, viola és szekfűgyökér agyon. . . . hanem csak arra kérem kiedet, hívassa maga elibe a kertészt agyja meg neki, hogy az pamagrán fákat . . . ültesse át fa-edénybe, az t narancsfa vagyon. Az több virágimra legyen szorgos gondja, . . . hogy di-sérhessem Isten haza segítvén.*«

[2]) L. az alább idézendő oklevelet.

némi viszonzásúl sok rendbeli fáradozásaiért, s ama költségeknek megtérítése gyanánt, miket a fogságból való kiszabadítása okozott Kata Szidóniának, de szeme előtt tartván azt is, hogy a koronára rövid idő alatt visszaszállandó jószágokban csak így biztosíthat maga s felesége részére némi szabad rendelkezési jogot.

A pozsonyi kamara azonban, hová jogai érvényesítése végett folyamodott, mindannyiszor elutasította őt kérésével. Hogy is hallgatták volna meg egy rebellis nejének a panaszát, kinek ebben az időben a jó Istenen kívül nem igen volt más pártfogója? — De ez aztán nem is hagyta őt el sohasem!

1685. martius 12-én panaszolja, hogy Vöröskő várába hordott ingóságait lefoglalták, pedig az egyedűl és jogosan őt illeti, jószágainak jövedelmét pedig saját pénzén fizetett emberei által a kamarának szolgáltatják be, a költség az övé, s a birtok jövedelmével más töltezik; majd kevéssel utóbb, midőn az illavai uradalom annélkül, hogy őt kárpótolták volna, gróf Breuner Kristófnak adományoztatott, illetőleg a kamara már ki egyezett vele, Kata Szidónia az iránt folyamodik, hogy jogos igényeit vegyék tekintetbe s adjanak neki a kamara s az említett gróf között létre jött szerződésről informatiót, hogy mielőtt az adománylevél kiállittatnék, a felség személye elé vihesse ügyét.[1]) Kérése azonban mindig süket fülekre talált; a rebellis Ostrosics Mátyás feleségének a törvény nem nyújtott oltalmat, s nem védte meg őt kapzsi, telhetetlen emberek ellen.

Az 1687-ik év folyamán a ludányi uradalmat is gróf Erdődy Kristófnak adományozta Leopold, miután a gróf előbb tekintélyes összeget fizetett érette a pozsonyi kamarának, s mert időközben más jószágait is kibocsátotta jó summa pénzért kezeiből a fiscus. Ostrosicsnak dúsgazdagságából alig maradt valamije s midőn a mindenéből kifosztott embert Leopold *vele született nagylelkűségénél fogva* ismét kegyelmébe fogadá, az egykor hatalmas dynasta feleségének szent-jánosi jószágán vonta meg magát, s ha szük-

[1]) Orsz. Levéltár. N. R. A. Fasc. 1005. nr. 50., 1003, nr. 41, 999, nr. 25.

séget épen nem is szenvedett, de oly jelentéktelen emberré lett, mint korának akármelyik kisbirtokú nemese.[1])

Lodány, Liptó-Újvár és Illava várainak örökös urát ezentúl egyszerűen *Giletinczi szabad Bárónak* nevezték (Liber Baro de Giletincz) s még előbbeni méltóságait sem látni többé szerepelni az oklevelekben.

Ostrosics Mátyás, miután Leopold szerint 5—6 évig tartott a lázadókkal,[2]) Munkács várának feladása után tért ismét hűségre, hogy legalább — idézem tovább Leopold oklevelét — azon javait nyerhesse vissza, melyek még eddig a fiscus kezein vannak.[3]) Mert midőn Thököly hitvese, Zrinyi Ilona hosszas alkudozás után Munkács várát 1688. január 17-én feladta Caraffa császári hadvezérnek, a föltételek első pontja értelmében teljes amnestia biztosittatott minden bennlévőnek, s egyszersmind összes ingó és ingatlan javaiknak, a mennyiben azok még a kamara által kezeltettek —, visszaadása is elrendeltetett.[4])

Bizony Ostrosicsnak nem valami nagy örömöt okozott ez az amnestia, mert anyagilag ugyan keveset nyert vele, s ha már egyszer elfogadta ilyen alakjában a kegyelmet, szó sem lehetett többé arról, hogy elfoglalt többi javait visszaadják neki. — De mit remélhetett még? — a »*kurucz király*« csillaga hanyatlófélben s minden további küzdelem sikerteleunek látszott; maga testestől-lelkestől megunta már ezt a hányt-vetett életet, s különben sem tartozván a »*nagyszakállas*« kuruczok közé, hanem az események sodorták magukkal — hazatért a szent-jánosi udvarházba, hol felesége

---

[1]) Annyi bizonyos, hogy a régi fénynek, gazdagságnak csak a hire maradt már az Ostrosics házban e század vége felé. Történt, hogy 1699. martius havában bizonyos ünnepélyességek tartattak Pozsonyban, s Ostrosics tudakozódik azokról feleségétől: »Magát az királnét személyébe nem láttam — irja Kata Szidónia — *mivel nem volt az mi kívánatunk, udvarház nem mentem.*«

[2]) . . dictus Mathias Ostrosith factiosorum partibus ab anno 1683. per 5 circiter vel 6 annos adhaesisset. Liber. Reg. XIV. 234.

[3]) »tandemque tam per attactum Matthiam Ostrosyth circiter annum 1687. ad fidelitatem nobis debitam reducem, ex eo, quod illa saltem bona ipsi mediante capitulatione Munkacsiensi restituenda venissent, quae adhuc prae manibus fisci nostri regii reperta forent.« U. o.

[4]) Szalay L. *Magyarország története* 6. k.

évek óta, szűnni nem akaró hit és bizodalom között naponként leste-várta érkezését.

Ezután nagyon csendes emberré vált, létezéséről is keveset tudtak, elfeledte mindenki s nem foglalkoztak vele soha többé, s ha történetesen még eléri a Rákóczy-forradalmat, bizony azt hiszem, senkinek sem jutott volna eszébe hűtlenséggel vádolni őt, csak addig tartották rebellisnek, míg volt valamit elkobozni tőle. — Ezért pedig kár volt olyan kegyetlenül üldözni a jó urat, hiszen nehány év múlva úgy is a fiscus örökölt utánna mindent.

És Kata Szidónia ily nehéz megpróbáltatások között, annyi szenvedés és viszontagság után sem esett kétségbe, ellenkezőleg a hosszú s gyötrelmekben átélt évek csak megerősítették őt a gondviselésbe helyezett bizodalmában. — Gyakrabban keresett enyhülést, vigaszt a hitben, de lelke azért nem vesztette el fogékonyságát a földi dolgok iránt sem s mindvégig megőrizte meleg, szeretetteljes kedélyét.

A telet rendesen Pozsonyban tölté, nyáron át a szent-jánosi gazdaság a már élemedett urasszonynak elég gondot okozott. — Történt azonban, hogy a szent-jánosi kastély 1690-ben porrá égett s nekik a pozsonyi házon kívül nem volt hová lehajtani fejüket s elhelyezni megmaradt vagyonuk értékesebb részét. — A pozsonyi ház polgári telken állott, ezért Ostrosicsnak igen sok kellemetlensége volt a városi tanácscsal, a beszálló katonák is gyakran háborították, míg végre sikerült valahogy kieszközölnie, hogy a ház minden közteher alól fölmentve, szabaddá tétetett.[1])

Ha férje távol volt, Kata Szidónia most is felkeresé őt leveleivel, miknek ebben az időben már kissé sötét színezete van. — Nem bízik többé az emberekben, oly szokszor csalódott bennük: »*Úgy látom, csúfos a világ, annyival inkább az emberek*« sóhajt fel egy alkalommal, s a jó asszonynak bizonyára volt elég oka az elkeseredésre.

Mindenki háládatlansággal fizetett neki s nem várt többé semmi örömöt az élettől. — Saját rokonai, »*az rosszlelkü*«, »*Istentelen*« Révayak, örökösen pörrel zaklatták, jószágaiból kibecsülték; mások, kik szintén közel állottak hozzá, szinte lesték, várták

[1]) Országos Levéltár. Concept. Exped. 1691. nr. 49. decemberben

alálát, hogy örökölhessenek utánna: »*Talán már az idei ugorkát em akarták, hogy egyem*« írja 1698. május 1-én, de aztán ugyanzak megvárakoztatá a türelmetlen atyafiakat, mert még 12 eszendőt élt s bizony nem egyet kisért ki közülök a temetőbe.

Sok keserűséget okozott még neki az alkotmány felfüggeszésével bekövetkezett vallásos türelmetlenség, s az önkény-uralom zokott embertelensége.

Eddigelé senki sem háborgatta őt hitében, praedikatiót, steni tiszteletet tarthatott saját tetszése s meggyőződése szerint, s llaván vagy Liptó-Újvárban ki mert volna ellenszegülni a vár sszonyának, ha lutheranus vallását mindenek szemeláttára nyilánosan gyakorolta? Most azonban minden megváltozott. — A Pázmány által megindított antireformatió diadalát ülte, s az nnyi elkeseredéssel, mindkét részről oly tetemes áldozatokkal olytatott harcz kimenetele: a protestáns templomok elfoglalása a praedikatorok száműzetése lett. — Ez azonban csak egyik ele az éremnek; alkotmányos szabadságunk, nemzeti önállóságunk sülyedt képét tünteti elő a másik, s Rákóczy Ferencz kiáltányának elkeseredett szavai, bizonyára nem a protestáns vallás édelmében szólították végső harczra a leigázott nemzetet.

Midőn Ostrosicsék az ismét felépült szent-jánosi udvarházban vonták meg magukat, sokan az 1681-iki sopronyi országgyűés 25. és 26. articulusainak világos sérelmét látták abban, hogy Kata Szidónia lutheranus praedikatort tart s az igaz hitűek nem kevés megbotránkozására, házi népe és alattvalóival együtt nyilános isteni tiszteletet hallgat, holott az — a törvényhozásilag neg nem állapított helyeken — csak titokban s a szomszédok elke üdvének veszélyeztetése nélkül volt megengedve.

Kata Szidónia azonban ezzel nem vetett számot s még hozzá raedikatora úgy látszik veszedelmes ember volt[1]), kit a város rdemes plebánosa valóságos ragadozó farkasnak tekintett a yájban, és sietett felsőbb helyen jelentést tenni, hogy hárítsák

[1]) Ez a pap valószínűleg az 1698-ik év elején jött Szent-Jánosra; re mutat Kata Szidóniának a mondott év május 1-ről keltezett levele *Praedikatorommal contentus vagyok.*«

el a fenyegető veszélyt s intézkedjenek a hívők lelki nyugalmáról, míg nem késő.

Támogatta a plebánost Kata Szidónia szomszédja s férje után rokona bedeghi Nyáry Ferenczné, Thököly Zsófia asszony, ki úgylátszik még nem igen erősnek érezhette magát új hitében, s a kanczellárián keresett védelmet, hogy el ne tántorodjék. — Panasza nem is hangzott el eredménytelenül. — 1699. junius 13-ról kemény rendeletet bocsátottak Ostrosicsnéra, hogy vallásának gyakorlására nézve tartsa magát szorosan az ország törvényeihez, a catholicusokat tovább ne botránkoztassa, a helybeli plebános érdekeit (ez volt a fődolog) s a nép lelki üdvét ne veszélyeztesse, különben ha merészségéért méltán fog lakolni, egyedül magának tulajdonítsa.[1])

Ezzel azonban még nem elégedtek meg; rá egy hónapra fenyegető hangon s a legsulyosabb következmények terhe alatt parancsolta meg Leopold Kata Szidóniának, hogy lutheranus praedikatorát haladéktalanúl kergesse el[2]), s a rokonaitól, barátjai és pártfogóitól elhagyott védtelen asszonynak, miután nem akadt senki, ki mellette szót emeljen, nehéz szívvel bár, de hamarosan meg kellett hajolni uralkodója parancsa előtt.

Ez esemény rendkivül hatott Kata Szidóniára, s ily körülmények között nem csodálkozhatunk, hogy élte alkonyán elvesztette hitét az emberekben s kedélye elborúlt, ha a világi dolgokra fordítá figyelmét. — Ezentúl egyedül Istenének s urának élt, nem panaszkodott ugyan sohase, sőt mint leveleiből látszik, mindig bizonyos szelid megnyugvással fogadta a sors csapásait, de másfelől nem is igyekezett eltitkolni, hogy az élet már csak puszta kötelesség reá nézve.

Ostrosics sohasem szűnt meg érdeklődni a politikai események iránt, Kata Szidóniára nézve már kezdtek azok lassankint közönyössé válni. — 1702. martius 22-én tudatja férjével, hogy Kolonicsot Olaszországba küldé Leopold s az utánna vetett uchány szó kitűnően jellemzi hangulatát: »*Nekem bár csak jó dimo*

---

[1]) Országos Levéltár. Concept. Exped. 1699. nr. 61. junius.
[2]) U. o. julius nr. 72. — 1699.

rát s jó saláta magrát hozzon onnét, magának pénzt akár sákkal.«

Lehetetlen föl nem ösmerni e sorokban a keserűség nélküli ondás őszinte mesterkéletlen hangját.

Gyűjteményünkben[1]) ez az utolsó levél s talán az életben érjéhez, mert pár hónap múlva 1702. junius havában Kata lónia már mint Ostrosics Mátyás özvegye emlittetik.[2]) Házas- ük egy félszázadnál tovább terjedt, nem ritkán hosszú küz- mteljes évek, de bearanyozta azokat a valódi boldogság verő- e! — Mátyás sírboltja felett az Ostrosics család czimerét fordították. — Családjának utolsó férfi sarja volt.

Kata Szidónia nevével ezután ritkábban találkozunk emlé- kben. — Hosszas fáradozás után sikerült kieszközölnie az arnál, hogy édesanyjáról örökölt és szerzett javai egy részéről, mint ingóságairól szabadon végrendelkezhessék.[3]) Miután ig időközben a Révayakkal a blatniczai, és gróf Czobor Adám- l az éleskői jószágok iránt folytatott perét bevégezte, nehány forintnyi örökség is nézett utánna, a mi ismét kedvessé e az úrasszonyt atyafisága előtt.

Kata Szidóniának azonban már szomorú tapasztalatai vol- s valóban elég oka lehetett kételkedni a rokonok őszinte jó latában. Legjobban szerette mégis unokaöcscsét, gróf Nádasdy nást[4]) s ezt választotta öregsége gyámolául. — Megvonta gát mellette Pozsonyban, s mint a ki az emberekkel már ámolt, Istenével pedig békességben van, nyugodtan várta utolsó ja közeledtét. — 1710. február 1-én érezvén, hogy napjai meg- nak számlálva, Meskó Ádám nádori itélő mestert hívatá maga

---

[1]) Az eredeti levelek gróf Nádasdy Ferencz körös-ladányi levéltárá- őriztetnek.

[2]) Orsz. Levéltár. Concept. Exped. 1702. nr. 28.

[3]) U. o. 1702. nr. 62., 1707. nr. 14.

[4]) Rokonsági összeköttetésüket a következő leszármazás tünteti föl:

Révay Péter, a korona ör.

Pál, czredes.	Judit. (Gr. Nádasdy Pál.)
Kata Szidónia. Ostrosics Mátyásné.	Ferencz, országbiró. † 1671.
	Tamás.

elébe, s élőszóval tett végrendeletében összes ingó és ingat javait, akárki kezén legyenek is azok jelenleg, halála eset Nádasdy Tamásnak hagyományozta, ki megbecsülte, tisztessé sen tartá őt, [1]) súlyos betegségében el nem hagyá, minden sz ségében és fogyatkozásaiban segítette.

Földi pályafutását csakhamar be is végezte.

A Révay-család századok leforgása alatt nem egy kivál az utódok hálás tiszteletére méltó honleányt mutathat föl; Kata Szidónia életének tisztasága, lelkének nemessége s jellen nek szilárdsága által felülemelkedik mindazokon. — Gyermel nem maradtak s így életének emlékezete még az utódok szívé se volt bevésve. Ez igénytelen sorok, s férjéhez intézett bensős teljes levelei legyenek szentelve általam emlékezetének!

Dr. Komáromy András.

[1]) Orsz. Levéltár. N. R. A. fasc. 353. nr. 43.

ıRCUS ULPIUS TRAIANUS DÁK HÁBORÚI.

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Trajan hadseregének élére kora tavasszal 101. márczius ón indult el Rómából tengeren s talán valamelyik dalmatiai ötőben szállott partra. Útja innen merre irányult, Pannonián ıt-e keresztül vagy egyenesen Viminaciumba tartott, nem tud- Annyit azonban bátran föltételezhetünk, hogy a mozgósítás ınoniában mint Moesiában hamarabb kezdődött, mint ő megezett, mert a legióknak és segédcsapataiknak jelentékeny távolokat kellett gyalog megtenniök, míg elérhettek Viminaciumba, nan a hadsereg egyesítve minden erejét, megindult a dák ily ellen.

Ha a fölíratilag megállapított legiók közreműködését fölezzük csak, úgy következőleg alakulhattak a csapatmozgalmak:

A Leg. XIII. Gemina teljes fölszerelésével, segédcsapataival Poetovio-Pettau — Pannonia Superior) megindulva, a Dráva jobb partján huzódó i úton haladt:

Aqua Viva — Varasd,
Jovia,
Carrodunum,
Bolentium állomásokon át; majd Pannonia-Inferiorba érve
Verciae,
Mursella és
Mursáig jutott, — innen délre fordulva
Cibalae — Vinkovce,
Sirmium — Mitrovicz,
Bassianae — Petrovce és
Taurunumba — Zimony ért, hol átkelve a Dunán
Singidunumban — Belgrád egyesült a Leg. IIII. Flaviával, majd ısen folytatva utjokat:
Vinceia állomáson át
Viminaciumba, a mai Kostolactól néhány órányira a Leg. VII. ıdia főhadiszállására érkeztek. A sereg legnagyobb részt együtt lévén, kezdődhetett a fölvonulás.

Trajan Viminaciumban két részre osztá hadait, — s az egyik, kétségnül a nagyobbik fél, a császár személyes vezérlete alatt Lederata-nál a Rámával átellenben két hajóhidon kelt át a Dunán, s

Arcidava,
Centum Putei,
Berzobis (Berzovia a Berzava mellett),
Aizi [1]) és
Caput Bubali állomásokon át
Tibiscumba ért, egyesülve seregének más részével, mely onnét Viminaciumból indulva ki,
Punicum (Pincum, Πίκινον, az Ipek partján),
Vicus Cuppae (Cuppi, Κοῦπποι),
Ad Novas (Νόβα),
Ad Scrofulas (Scopulos),
Taliata (Taliatis, Talia, Ταναΐις, Ταναΐς),
Dierna (Transdierna, Orsova),
Ad Mediam (Mehadia),
Praetorium,
Ad Pannonios,
Gagana és
Mascliana állomásokon keresztül a Cserna és Temes völgyében haladva érkezett Tibiscumba, Traján főhadiszállására.

A harczban résztvett negyedik legio az I. Italica főhadiszállása a távoli Durostorum volt. Innen kellett gyors menetekben fölvonulnia. Útjának első részét könnyen meghatározhatjuk. Csak azon vonalon járhatott, mely a Duna jobb partján vonúl a következő főállomásokkal:

Durostorum (Silistria),
Transmarisca (Tutrakan),
Apiaria,
Arista,
Novae,
Oescus, — mely egyúttal a Dunának fontos réve is, mert négy útnak csomópontja, és pedig nyugotra Viminacium, délre Philippopolis, északnyugotra Drobetae és északra Romula, Acidava-n stb. át az Oltnak majd jobb, majd balpartján Daciába vezetőnek. A I. Italica három úton juthatott tehát rendeltetése helyére. Dio Cassius sovány kivonata azonban semmi fölvilágosítást sem ad arra nézve, hogy melyiket választá tehát a törzskar vagy a császár. Vajjon e hallgatás nem azt bizonyítja-e, hogy a I. Italica is Viminaciumba volt rendelve. Ez esetben a legio mehetett a Duna jobb partján következő állomásokon át:

Oescus,
Augustae,
Ratiaria,
Bonania,
Dorticum (Rakovicza),
Ad Aquas (Praovo),
Egeta,
Taliata,
Cuppae,
Pincum,
Viminacium.

Vagy követhették a másik útvonalat a Duna balpartján:

Oescus,
Pelendava,
Amutria,

[1]) Prisciani institutionum grammaticarum Lib. VI, 13. ed. Hertz p. 205: Trajanus in I. Dacicorum: inde Berzobim, deinde Aizi processimus.

Drobetae,
Egeta stb. felé.

De ismerve Trajan hadvezetésének kitünő voltát, alig hihető, hogy ily ...szú útat mint a Drobetae vagy Egetatól Viminaciumig terjedő, hiába tétet... volna meg. Sokkal valószinűbb, hogy a I. Italica Drobetae vagy Egetától egyenesen Dierna felé ment, hogy Ad Mediam-on át érje el Tibiscumban ...szárt. Ez esetben Trajan közvetlen vezérlete alatt három legio lett volna:

egy pannoniai: a Leg: XIII. Gemina és
két moesiai: a Leg: IIII. Flavia és
a Leg: VII. Claudia,
...g M. Laberius Maximus
a Leg: I. Italicát
...té a hadsereg működésének alapjául kijelölt Tibiscum (Zsuppa) felé.[1])

Trajan fölvonulási utja még jó részben sikságon vezetett át, ... később hegyek közé jutván, rendkivüli óvatosságra volt szükge. S ezt csakugyan egész a végletekig vitte, mert serege lépésről pésre halad, útakat törve, sánczokat hányva, erősségeket, valódgos várakat épitve, — az összeütközést pedig szorgosan elkerüli ...indenhol. M. Laberius Maximus utjának terepviszonyai még több ...hézséggel jártak. A Cserna és Temes mentét meglehetős magasgra emelkedő hegyek borítják tele őserdőkkel, leselkedő ellenséggel, mely minden vigyázatlan pillanatot készséggel és nagy ügyességgel aknázott ki, számtalan kellemetlenséget okozva a legionarinsoknak, kik teljes hadikészlettel haladva, kevésbbé voltak mozgékonyak mint elleneik, kik minden ösvényt, rejteket ismertek, kiknek minden bokor menhelyet nyujtott. M. Laberius Maximusnak tehát még nagyobb elővigyázattal kellett élnie, mint császári urának. De hogy föladatát teljes sikerrel oldotta meg, mutatja az, hogy Trajan a legnagyobb katonai kitüntetésekkel fejezi ki elismerését a derék tábornok iránt.

A négy légiót Trajan a legnagyobb tapintattal válogatá össze, fölhasználva minden fölszabadítható erőt, de nem hagyva feltelenül egyetlen kényes pontot sem. Pannoniából a teljesen pacificált és egy oldalról sem veszélyeztetett nyugoti részről vonja el a helyőrséget, míg a Leg. X. Gemina, XIV. Gemina és II. Adiutrix megmaradnak exponált táboraikban. Moesiát, Dacia ellen indittatván a háború, csak az esetben érheté baj, ha Trajan Domitianus sorsára jut, — indulási parancsot adott tehát a Legidunumi III. Flavia és durostorumi I. Italicának, Troesmisnak (Iglitza) pedig visszamaradt a V. Macedonica, hogy védje továbbra is a Fekete-tenger partjait a folyton kóborló és rabló barmaták ellen. Nyugodtan foghatott tehát óriási vállalatába.

Ezalatt Daciában is megharsant a harczi riadó. Decebal összegyüjté fegyveres erejét, míg lovas hirnökei meglátogaták az

[1]) V. ö. Mommsen térképeit C. I. L. III. 2, — s a Peutinger táblát.

összes szomszéd népeket, segítséget kérve és hozva, úgy hogy a király igen tekintélyes haderőre támaszkodhatott. talán sokkal nagyobbal rendelkezett, mint maga a császár s innen az elbizakodottság, hogy oly követeket merészel hozzá indítani, kik nem tartoznak az előkelők osztályába. A követség kedvezőtlen eredménynyel, térvén vissza a szövetségesek próbálnak szerencsét, s a bíbor óriás gombát küldenek a császárhoz fenyegető latin fölirattal. Ők sem értek el semmit, s talán oly módon is utasittattak vissza, hogy harczi kedvökben nagyon megfogyatkozva tértek haza. A követségek eredménytelensége, a küldöttek és kémek jelentései gondolkodóba ejtheték végre a királyt, s ő, ki előbb oly kiolthatatlan harczvágyat mutatott, ki ezerféle csellel tudá bolygatni ellenfeleit, ki oly féktelen merész volt és kalandvágyó, ki mindig csak támadni szeretett, most rendkivül mérsékelt lőn, s ezzel végzetesen sokat, talán mindent elvesztett. Hadaival nem előzte meg Trajánt, nem rontott előre a Dunáig, hogy római területre vigye át a háború iszonyait, nem kisérlette meg nagy erővel akadályozni meg a római megerősített harczvonal kiépitését, hanem megállott hadaival országának legelső pontjánál, Tapae-nál, e szerencsétlen emlékü helyen, hol tizenkét évvel előbb Domitian genialis hadvezére Julianus már egyszer szétverte a dák hadsereget, hanem neki is, a büszke uralkodónak futnia kellett. Nem riasztá őt vissza az elesettek árnyai, ugyanott óhajtá megpróbálni szerencséjét, próbakőre tenni nemzete erejét, saját genialitását, hol már egyszer kudarczot vallott, — szemben egy birodalmi tábornokkal, — akkor, midőn nagyon jól tudhatá, hogy most hadértő császárral, korának legnagyobb hadvezérével, s oly erővel, melyet nem talán könnyelmü elbizakodottság, de komoly számitó megfontolás állitott talpra a vállalat nagyságához, s a birodalom méltóságához illőn.

Traján is összevonta ekkorra legióit, az összes segédcsapatokat, s az erejét érző lángész nyugalmával indult meg Tibiscumból megvívni a nagy harczot, melynek Dacia legyőzetésével kellé végződnie. Az ismeretlen fekvésü Tapaenál ütköztek össze az ellenfelek, nem kérve nem adva kegyelmet. A két uralkodó maga vezette, igazgatta a rémes csatát, fölhasználva a nagy tökélyre fejlett római tactica minden vivmányát, fölhasználva minden képzelhető hadi fondorlatot, megfeszitve erejöket a végsőig. A szerencse csillaga Traján sassaira mosolygott, s Decebal megveretve, rémitő veszteségekkel, de becsülettel hagyta el a csatatért. A halottak, sebesültek száma mérhetetlen volt mindkét oldalról, annyira, hogy a császár saját ruhatárát is átengedte sebesültjeinek szükségletére. Pyrrhosi győzelem. A roppant veszteségek megrendíték Trajánt is, s mielőtt tovább ment, oltárt emelt az elesettek emlékére, s minden évben ismétlődő áldozatot rendelt.

Majd tovább hatolva, elért a határhegységekig, nyomról nyomra megerősítve útvonalát, elpusztítva, porig leégetve az útján eső dák városokat, falvakat.

Közben télre fordulván az idő, seregét elhelyezé az év folyamán emelt megerősített táborokba s maga visszatért Rómába, az ariás állam ügyeinek vezetésére. Pannoniai és moesiai helytartói azonban visszamaradtak, készülve, új erőt gyüjtve a következő évi hadjáratra. Decebal sem maradt tétlenül. Országának minden segédforrását fölhasználván, hadait ujjá szervezte, s a mit elmulasztott megtenni 101. tavaszán, 102-ben akará jóvátenni. Hadainál reárontott a rómaiak téli szállásaira, de sikertelenül, s mire egész erejét kifejthette volna, megjelent a császár az elmúlt vésztelen év által okozott hiányokat bőven pótló csapatokkal, s új készletekkel.

A harczot most már a hegyek közé vitte át, egymásután foglalva el a nagy elszántsággal védett sziklafészkeket, s már a Vaskapuba akart berontani, midőn megérkezett a merész maur főnök Lucius Quietus is villámsebességű lovasaival. A kalandvágyó főnök Mauretaniából (Marokko) a Közép-tengeren áthajózva jött el alán a Pontus Euxinus egyik kikötőjébe, s átrobogva Moesia inferioron, vagy a vöröstoronyi szoroson át tört be, vagy a Vulkán meredek, majdnem járhatatlan ösvényein lopta be lovasait. Mint villám csapott be a harcztérre, végtelen zavart okozva Decebal táborában. A király két tűz közé volt szorítva, s míg a féktelen afrikai keletről támasztott rémületet, s pusztított, öldökölt fajának egész kegyetlenségével, — addig Trajáu nyugot felől már Sarmizegetusához közeledett.

A kétségbeesett Decebal erre fényes követséget küldött a császárhoz, békéért esengve, s küldöttjei fegyvereiket eldobva, földre borulva jelentek meg a császár előtt, előterjesztve a kérelmet is, hogy Trajáu engedjen uroknak személyes találkozót, — midőn mindent megállapíthatnának, mert Decebal mindenre kész. Ha pedig ez nincsen kedvére, úgy küldjön követséget, hogy békét köthessenek. Trajáu — nem tudjuk miért — nem fogadta el a személyes találkozást, de kiküldé L. Licinius Surát és Claudius Livianust. Decebal azonban nem bocsátá maga elé az előkelő urakat, hanem főtisztjeit küldé sátraikba. Erre a követek befejezettnek nyilvánítván küldetésöket, visszatértek. — Trajáu pedig látva, hogy ellenfele csak időt akar nyerni, — követeinek megértésére a fegyverszünet fölbontásával válaszolt.

Az újonnan kitört harcz hallatlan kegyetlenséggel folyt. A rómaiak nem adnak egyetlen dáknak sem kegyelmet, ezek pedig foglyaikat kocsikerekekre feszítik, vagy nejeiknek adják át, kik égő fáklyákkal kínozzák halálra a szerencsétleneket. A háború

jellege is megváltozik. Decebal eddig országának függetlenségéért küzdött, most már nemzetének létéért kell harczolnia oroszlán elszántsággal.... Hiába, a császár mindig előbbre tör, minden nap új babért szerez, meghódít minden sziklafészket, elfoglalja a várat, melybe Decebal tartalékkészleteit halmozá föl, és zsákmányul esik tömérdek hadigép, fegyver, élelmi szer, fogolyból lesz a nagy helyőrség, s római kézbe jutnak a Cornelius Fuscustól elvett zászlók, a trophaeumokkal együtt. A római sereg örömrivalgva fogadja ezt, s mint megáradt folyam tör át minden akadályon, át a Vaskapun a pompás főváros alá. Megvívják azt is. Decebal futni kényszerül, s hogy még nagyobb legyen fájdalma veszteségre, leánytestvérje is az ellenség kezébe jut. M. Laberius Maximus fogta el őt.

Végre belátta Decebal, hogy nincs menekvés. Szövetségesei elhagyák, futott ki merre látott, serege szétszórva, megtizedelve, nemzete kétségbeesve képtelen folytatni a harczot, melynek végkifejlődése felől senkinek sem lehetett többé kétsége. Elfogadá tehát a feléje nyújtott békejobbot, bármily súlyos föltételeket szabjon is a császár. És Trajan csakugyan szigorú volt, de nem kegyetlen.

A legyőzött király kiszolgáltatta fegyvereit, ostromgépeit, gépészeit, a római szökevényeket és foglyokat, — lerontotta várait, a megszállott területeken visszamaradt csapatait haza rendelte, kötelezte magát, hogy a császár beleegyezte nélkül nem visel háborút; tiszteletben fogja tartania az imperium barátait — ellenségeivel pedig ő is szembeszáll. Nem fogad udvarába szolgálatába szökevényeket; római területen, honnan legjobb katonáit kapta, nem ujonczoztat.

E békeszerződés ratificáltatván, Decebal megjelent nagy ellenfele előtt, — s fegyvereit eldobván, térdre borulva járult Trajan elé hódolata és tisztelete jeléül. A császár szivesen fogadá a legyőzöttet, s nemes modora és szívnemessége által talán harczsamot is adott a jobb sorsra érdemes fejedelem fájó lelkére.

Trajan befejezvén a hosszú véres háborút, visszavonult. — legiói főhadiszállásaikra tértek, — csak Sarmizegetusában s néhány nagyobb erősségben maradtak római csapatok, biztositani a békét és teljessé tenni az ürömpoharat.

Alig ért a császár dicsőséggel halmozva Rómába, megjelentek Decebal követei is, a senatustól békéjök megerősítését kérendők. A fényes gyülekezetben várva várta mindenki az egykor veszélyes, de most megalázott barbárok megjelenését. — s a büszke dák urak hadi foglyokként, fegyvertelenül, kezeiket megalázkodások jeléül mellükön keresztbe téve léptek a curiába, kérve esengve a lealázó béke megerősítését, jóváhagyását. A senatus

kegyes volt, elfogadá azt, s Trajánt Dacicus melléknévvel tisztelvén meg, befejezé a nagy eseményekben játszott kicsinyke szerepét.

A legyőzött, megalázott tartomány pedig a római birodalommal szemben oly helyzetbe jutott, mint Judaea volt Herodes Agrippa király halála előtt 44-ben. Nagy, de előttünk ismeretlen hűbéri kötelezettségek háramlának a kis országra, melyeknek pontos, lelkiismeretes teljesítése talán egyjelentőségű volt a tartomány teljes romlásával. Decebalnak azonban meg kellett hajolnia a császár és római nép akarata előtt, ha nem akarja újra, s azonnal fölidézni az élethalál harcz minden rémét, iszonyát.

S míg Daciában a háború által ütött mély sebeket fájlalák, Traján fényes diadalmenetet ült Rómában még 102. késő őszén. Gladiatorok küzdöttek a világ-város circusaiban, pompás körmenetek, nagy látványosságok gyönyörködtették a népet, s megengedtetett az oly rég nélkülözött pantomimik visszatérése is. Róma boldog volt, Traján pedig ez időtől állandóan használva a jól megérdemlett Dacicus nevet, a béke művei után látott. [1])

Az új béke is magában hordá kezdettől fogva a romlás csiráit, s Traján nem ismerte vagy félreismerte Decebalt és dákjait, ha hitte, hogy egyetlen háborúval véget vet a nagy terveknek, s Daciát egyszer megalázva, végleg a birodalomhoz fogja láncolni. Nagyon csalódott. A király a béke műveiben sokkal nagyobb, erősebb volt, mint a harczban. Teremtő, alkotó szelleme a mély sebeket gyorsan hegeszté, fáradt lelke, bénult erélye a nyugalom napjaiban újra éledve, fölébredt benne a régi, függetlenségre vágyó, szabadságért mindent áldozó s koczkára tenni kész hős. A béke csak arra szolgált neki, hogy haderejét újra szervezze, s erősebben mint valaha keljen ki népe a pusztulásból, országa romjaiból. — Népének jelentékeny részét elveszté ugyan, mert a mostani Krassó-Szörény, Temes és Torontál megyék területe Róma közvetlen fönhatósága alatt maradt, de ez nem csüggeszté, mert a tulajdonképi Felföldön lakók annál nagyobb szívósság és őszinteséggel ragaszkodtak hozzá, mert a földrajzi viszonyok annál inkább éreztetvén hatásukat, természetes határai közé szorult országa valóságos fellegvár lett, melynek csak megközelítése is veszélylyel járt. S e fellegvárnak minden előnyét kettőzött erélylyel aknázta ki. Hol a természet egérútat, vagy léket hagyott a sziklafalakon, majdnem bevehetetlen erősségek emelkedtek, — a régiek újra keltek hamvaikból, újra hangzott a fegyvergyárak pörölyzaja, — a hadsereg újra csoportosúlt törhetetlen királya körül, s lelkesültebb, harczkészebb volt, mint valaha.

---

[1]) A háború chronologiájára vonatkozólag: Mommsen: Hermes III, 126 s köv. l.

Hirnökei megint bejárták a szomszédokat, szövetségeket kötve, elégületlenséget szítva, s kik nem akartak csatlakozni, nagyhamar keserűen tapasztalták karjának erejét. Igy a jazygok kicsiny népe félvén újjat húzni a leghatalmasabb imperatorral, vonakodott Decebal fölszólításának engedni, s pár hét vagy hónap mulva érezniök kellett a dák hatalom egész sulyát, sőt elveszték területük jelentékeny részét. E békeszegés hire nagyhamar eljutván Rómába, — előbb mint a jazyg követek, Trajan rövid, határozott fölszólítást küldött az elfoglalt területek kiadására, szigorúan utasítva Decebalt a béke föltételeinek megtartására is. A király a római helyőrség elűzésével felelt. E kevély magatartás, és határozottan aggressiv politika azonban teljesen kiforgatván türelméből a különben oly higgadt Trajánt, a senatus beleegyeztével, mely szintén sérelmesnek találta Decebal eljárását, békeszegését, — háborút üzent.

A hadüzenet váratlanúl jött. Decebal és udvara úgy látszik nem hitték, hogy Trajan ily gyorsan határoz, hamarabb mint Daciában harczra készen állnak. Követség jelent meg tehát Rómában, bocsánatot kérve, de Trajan a fegyverek letételét és föltétlen megadást kivánt. Lehetetlenség volt mindkettő, Decebal jellemével, s népe akaratával ellenkező. De Trajan szivósan ragaszkodott követeléséhez, s a csöndes, hidegvérű ember sokszor esküdözött, hogy nem nyugszik, míg Daciát nem teszi provinciává. [1]) Decebal sem tudott megnyugodni a gondolatban, hogy meghajoljon Róma sasai előtt, megalázkodjék az imperium előtt, melynek egyik uralkodóját, Domitiánt, oly csúfosan megverte, s térdet, fejet hajtson Trajan előtt, kivel már szembeszállott, ki csak hosszú, véres háború után tudta legyőzni. Megharsantak tehát Dacia bérczei között a tárogatók, gyülekezni kezdett a sereg, nemzetének szine, java.

E hírekre az előkészületek oly mérvű megindításával felelt Trajan, melyek többé semmi kétséget sem engedtek czélja felől.

Intézkedései közül a legkiválóbb a nagy dunai híd épitése damascusi Apollodoros tervei szerint. Az új háború megindításához a császárnak ez óriás épitményre nem volt ugyan szüksége, de nagyon is érdekében állott annak elkészülte a hódítás biztositására. Trajan nem táplálván hiú ábrándokat, egy perczig sem hitt a gondolatnak, hogy a leigázott nemzet, mely oly drágán adta függetlenségét, bele fog azonnal nyugodni a hódoltság terhébe, nyomoraiba. Tudta nagyon jól, hogy egyetlen szikra lángra lobbanthatja a szenvedélyeket, és akkor harczi zaj fogja betölteni a

[1]) Ammianus Marcell. XXIV. 3: Trajanus fertur aliquoties iuratus dicta consuesse firmare: »Sic in provinciarum speciem redactam videam Daciam.«

keleti Felföld bérczeit, s rémítő élethalál-küzdelem, melyben maroknyi helyőrséget mint tengeráradat fogja elsöpörni a föl-zadt, fanaticus tömeg. A helyőrségek elűzetése, vagy leöletése dig egyértelmű a provincia, az új császári dynastia nymbusát galkotó szerzemény elvesztével. És ez eshetőség épen nem volt zárva. Az óriás Duna hullámai tavaszonkint gyakran kitörvén drökből, a gyors és sűrű közlekedést lehetetlenné teszik, s a ra téllel bekövetkező jégzajlás idején még kisebb hajók átkelése a csodák közé tartozván, tömeges segédcsapatokat nem küld-nek Moesia legatusai a szorongatottaknak; — a használható gtakaró pedig oly rövid ideig tart, s mindig oly veszélyes, hogy ra nagy seregeket reábízni meggondolatlan koczkáztatás. Az év lentékeny részében teljesen el vannak zárva tehát, önerejükre a hódoltak jóvoltára utalvák Dacia völgyeiben a római csapa-k. Föltétlenül biztosítandó a jövőben őket, elrendelé a híd épí-vét, mely roppant méreteivel bámulatba ejté már a kortársakat — az utódok pedig valóságos regekörrel vévén körül a pompás kotást, lassankint oly téves nézetek lőnek átalánosokká még odalmilag is, hogy az újabb kutatás alig volt képes a nagy épít-ményt eredeti alakjában reconstruálni.

A hidat, melynek később a civilisatio átültetését, a keres-edelmet s a béke minden munkáját közvetítenie kellett — nagy lyismerettel, kiváló tapintattal helyezik el Drobetae (Turnu-everin) mellett, a folyammeder oly pontján, hol az nem okozott lságos technikai nehézségeket, közel a dák szorosokhoz, az rsovai sziklák, a vaskapui szoros alatt. A Duna balpartján kezd-k építeni, kiszögellő földnyelven több oszlopot emelve egyszerre, lyek között később a folyam főágát levezető csatornát ástak, tovább dolgoztak a megürült mederben. A tulajdonképi vízépít-mények nem okoztak tehát legyőzhetetlen nehézségeket, — de pollodorus mégis óriás munkát végzett, ha figyelembe vesszük, ogy másfél év alatt készült el az óriás munka. A híd husz, belül egyes anyagból épült, de kivülről hatalmas kőkoczkákkal bur-olt oszlopon nyugodva, 3570 római láb hosszú volt és 105. késő yarán készült el. [1])

Trajan már 104. végén elhagyá Rómát s 104/105 telét oesiában tölté a mozgósítás előkészítésével. A legiók, melyek égig harczolták az első háborút, újra megindultak új dicsőséget zerezni, — de a császár okulva tapasztalatain, s tudva, hogy ecebal most még szívósabb ellenállást fog kifejteni, még három giót rendelt az Al-Dunához:

[1]) Trajan hídjáról v. ö. Jos. Aschbach értekezését: Mittheilungen der k. Centralcommission zur Erforschung und Erhaltung d. Baudenkmale. ien. 1858. Augusztus. 241. 2 táblával.

a Leg. I. Minerviát — Felső-Germaniából [1]).

a Leg. I. Adiutrixot — Pannoniából, mely a két hadjárat között rendeltetett Pannoniába, és Brigetióban (Ó-Szőny, Ró-Komárommal átellenben) táborozott [2]) és a

Leg. V. Macedonicát — Traesmisből. [3])

[1]) Ulrichs, — Jahrbüch. d. Ver. f. Alterthumsfr. im Rheinlan. XXXVI, 102 l. bebizonyítá, hogy a Leg. I. Minervia az első dák háború idejében nem hagyá el Germániát. A második hadjáratban való részvételt bizonyítják: Henzen: 5930, — Fraehner App. 24 és főkép a Hadrian tiszteletére dedicált föliratot (Henzen, Annali dell Inst. 1862. p. 139, — Fraehner App.: 2.), a melyből Spartiannal egyezőleg megtudjuk (Hadr. c. 3.), hogy a legio parancsnoka Hadrian volt. Hadrian azonban ekkor nem volt Pannonia kormányzója (Alsó-Pannonia) mint Fraehner a föliratot félreértve mondja, hanem praetor (Henzen p. 154; v. ö. C. de la Berge: Revue critique 1869. 118 l. 7-ik sz.) s valószínű, hogy közben egy ideig néptribun is volt, mert a föliratot döntő fontosságú passusa így hangzik: PRAETORI. EODEMQVE. TEMPORE. LEG. LEG. I. MINERVIAE. P. F. BELLO. DACICO. ITEM. TRIB. PLEB. (Henzen 152 l.) A dák háború befejeztével a I. Minerva ismét Germaniában van. S hogy valósággal a vörstoronyi szorosban tört be, bizonyítja a következő föliratot:

MATRONIS
AVFANIB(us)
C. IVL. MANSVE
TVS. M. L. I. M. P. F.
V. S. L. M. F. V.
F. AD. ALVTVM
FLVMENSECVS
MONT. CAVCASI.

Matronis | Aufanib(us) | C(aius) Jul(ius) Mansue | tus. M(iles) L(egionis) I M(inerviae) P(iae) F(elicis) | V(otum) S(olvit) L(aetus) M(erito) F(elicter) V(oto) | F(acto) Ad Alutum | Flumen Secus | Mont(es) Caucasi. Henzen 5930. Ackner és Müller p. 239, 17.

[2]—[3]) A I. Adiutrix és V. Macedonica részvételének egyik fő adatát a következő föliratot:

T. IVLIO. SEX. F. VOLT. MAXIMO. MA . . . . .
BROCCHO. SERVITIAN. A. QVADRON . . . . .
L. SERVILIO. VATIAE. CASSIO. CAM . . . . .
LEG. AVG. LEG. IIII. FLAVIAE. LEG. I. ADIVT . . . . .
IVRIDICO. HISP. CITERIOR. TARRACONEN . . PRA . . . .
PROVINCIAE HISP. VLTERIORIS. BAETICÆ DON . . . . . .
BELLO. DACICO. CORONIS. MVRALIE VALLARI I . . . . .
VEXILLO. TRIB. MIL. LEG. V. MACEDONIC. SEVIRO . . . .
ROM. TVRM. I. XVIRO. STLITIBVS. DIIVDIC . . . .
CALAGVRRITANI. EX. HISPANIA CITER. PATR.

T. Julio. Sex(ti) F(ilio) Volt(inia) Maximo | Brocchus. Servilian(o) A(ulo) Quadron(io) | L(ucio) Servilio Vatiae Cassio Cam . . . | Legato Aug(usti) Leg(ionis) quartae Flaviae Leg(atus Augusti) primae Adiut(ricis) | iuridico Hisp(aniae) Citerior(is) Tarraconen(sis) pra(etori) (questori) | provinciae Hisp(aniae) Ulterioris Baeticae don(ato) | Bello Dacico coronis murali e vallari i(tem argenteo) | vexillo trib(uno) mil(itum) leg(ionis) quintae Macedonicae seviro (equitum) | Rom(anorum) turm(ae) primae decemviro stlitibus diiudic(andis) | Calagurritani ex Hispania citer(iore) patr(ono). — Henzen 5430.

A főhadiszállás kétségtelenül ismét Viminacium volt, és a legiók nagy része megint azon utakon ment, melyet az első háborúban tettek meg. Most azonban Trajan nem egy oldalról támadott többé, — hanem két felől, s a Leg. I. Minervia Hadrian vezérlete alatt, megerőltető hosszú menetek után — a Rajna mellől érkezett — még lement az Olt mellé s annak partjain haladva, a vöröstoronyi szoroson tört be.[1]) Hogy egyedül volt-e, vagy voltak-e társai, nem határozható meg. A helyi viszonyokból következtetve, csakis a I. Italica, vagy a V. Macedonica mehettek vele. Ez esetben egyik részről két vagy három, Trajan vezérlete alatt pedig négy vagy öt legio támadott egyszerre, megfelelő tömegű segédcsapatok kiséretében, oly erővel, hogy Decebal megosztva seregeit, képtelen volt ellentállani.

A király úgylátszik értesült mindezekről. Kémei s a szökevények megvivék idejekorán a pontos és kétségbeejtő híreket. Decebal számot vetve erejével, nem bízott többé a sikerben, és újra megindítá követeit a szomszéd népekhez, — kik urok útasításai alapján élénk színekkel ecsetelék a veszélyeket, reámutatva a sötét jövőre, a meggyalázó leigáztatásra, mely föltétlenül be fog következni, ha Decebal vesztét közönyösen veszik, míg most vele egyesülve, midőn még nem érték őket veszteségek, fegyverrel kezökben megmenthetik szabadságukat, később pedig senkitől sem támogatva, veszni, pusztulni fognak ők is. E megrendítő erejű, s a legszomorúbb valóságot tartalmazó fölhívás azonban elhangzott a nélkül, hogy az óriási római sereg által megfélemlített szomszédok közül egy is válaszolt volna. Ellenkezőleg többen Trajánhoz csatlakoztak, így a jazygok és szarmaták, kik előbb Decebal szövetségesei valának. S talán ez utóbbiak fordulata tette lehetővé a Leg. V. Macedonica mozgósítását.

Decebalt szomszédjainak eme érzéketlensége és többeknek hitszegése a végsőre kényszerité. S ő a büszke, egyenes jellem alacsony eszközökhöz fordult. Orgyilkosokat külde Moesiába, hogy méreg vagy tőr által meneküljön győzhetetlen ellenfelétől. A kisérlet nem sikerült, de annál inkább növelte Trajan elkeseredését, és sietteté a vérengzés megkezdését.

Trajan ismét azon útat választá, melyen 101/102-ben járt.

Dierauer e föliratot (78 l. jegyz.) nem fogadja el teljes bizonyítéknak; — örvendetes tehát, hogy sikerül teljes bizonyítékot szolgáltatnunk, — a következő tégla bélyegben, mely Apulumban találtatván, a bukaresti szent Sabbas muzeumba került:

LEG XIII GE I ADI = Leg. XIII Gemina I Adiutrix.

C. I. L. III, 1628, s ez kétségtelenné teszi a Leg. I Adiutrix részvételét a dák háborúban.

[1]) Lásd 2-ik jegyzetet.

Az első hadjáratban kiépített, megerősített vonalon kétségtelenül gyorsan tört előre, — de a hegyek közé jutván, hol Decebal minden védhető pontot megerősített, a legnagyobb óvatossággal haladt, egy lépést sem téve előre, míg mindent ki nem ostromolt, el nem pusztított, a mi harczvonalába esett, vagy akadályozhatá haladását. Nagyobb meggondoltsággal mint sietséggel vívta háborúját — mondja Dio Cassius.[1])

Volt tehát elég ideje és alkalma békealkudozásokra is, — melyeket Decebal valószinüleg többször megkisérlett. Talán egy ily diplomatiai kisérlettel van összefüggésben Longinus esete, kit Dio Cassius előadása szerint Decebal mindenféle ürügyökkel magához csalt. A király tudván, hogy Longinus Traján bensö barátai közé tartozik, s mint ilyen, a vezérlet minden titkáról, tervéről pontos értesüléssel bir, nyilvánosan kérdé tőle, hogy mi czélja, s mennyi ereje van a császárnak? De a derék katona nem adott semmi fölvilágositást, — inkább akará választani a halált, hogysem elárulja urát. A király erre fogságba veti őt, s követséget küldött Trajánhoz, Dacia kiürítését és hadi kárpótlás fizetését követelve Longinus kiadatása fejében. Traján azonban e fölszólitásra oly finom diplomatiával válaszolt, hogy Decebal nem tudta megitélni, mekkora súlyt fektet a császár kiváló főtisztjének életére. A király ismét Longinushoz fordult tehát, remélve, hogy mégis boldogul, s el is ért annyit, hogy a fogoly irt Trajánnak, s levelét szabadosára bizta. De alig ment el a követ, Longinus éjszaka mérget vett, kiszabaditván urát a kényes dilemmából. Decebal megcsalódván, a mérget szerzett szabadoson akará bosszuját tölteni s egy centuriót küldé ellenfele táborába, kérve a libertinus kiadását, igérve érette tiz fogoly rómait és Longinus holttestét. Traján azonban nem adta ki a centuriót, sem a derék szolgát, »mert nem tartá a birodalom becsületével megegyeztethetőnek Longinus temetéséért föláldozni annak (a szabados) életét.«

Az ily jellemgyöngeség és barbar ravaszságra mutató epizodok még jobban elkeseriték a rómaiakat. Adáz dühvel, vakmerséggel párosult kitartással küzdöttek, nem kérve, nem adva kegyelmet, és oly példáit tanusítva a vitézségnek, melyek örökre élni fognak a történelem lapjain. S maga a császár mutatott jó példát. Hadvezéri képességeit száz meg száz alkalma volt ragyogtatnia, kitartását, lelkierejét, halálmegvetését kimutatnia. Önfeláldozása, méltányossága, mely a legcsekélyebb szolgálatot, érdemet sem mellőzte, magával ragadott mindenkit, és serege egy szívvel lélekkel az utolsó csepp vérig küzdött érette s a birodalom dicsőségéért. Megható, dicső eseményekben nem is volt hiány. Legjel-

[1]) Dio Cassius 68, 14.

lemzőbb episod talán a római lovagé, kit halálra sebesülve vittek az ápolók sátorába, mert hitték, hogy megélhet. De a derék katona midőn belátta, hogy sebe föltétlenül halálos, fölkelt a hordágyról, s kardot ragadva, rontott az ellenség legsűrűbb tömegeire és a vitézség csodáit művelve lehelte ki bátor, erős lelkét. S ez általános lelkesültségre szükség is volt, mert a második hadjárat veszélyei messze fölülmulták az elsőét, mert a dákok is végtelen erőfeszítésekkel, kitartással és genialitással harczoltak, fölhasználva minden eszközt, föl helyzetük, országuk földrajzi viszonyainak minden előnyeit. De hiába. Trajan nyomasztó túlerővel s kitartással támadott, hogy megtörjön minden ellenállást. A Vaskapun áttörve és földig rombolva annak összes védműveit, — a főváros ellen ment. Sarmizegetusa falai alatt talán mégegyszer összemérkőzött Decebal a császárral, — de ismét szerencsétlenül. E veszteség után fölgyujtatá fényes királyi várát, hogy ne kerüljön Trajan kezébe, s mire a legiók megérkeztek, por és hamu volt a pompás királyi székhely s hamvai elboríták a nemzet legjobbjainak kiszenvedt földi részeit. Decebal menekülni akart, — talán hitte, remélte, hogy még ellenállhat, de a seregének romjai után száguldó római lovasok beérték fáradt, kimerült harczi ménjét s ő többre becsülvén a szabad halált Róma fogságánál, — és rövidítendő népének kinos agoniáját is — szivébe merité kardját. Fejét Rómába vitték diadaljelül.

Decebal halálával rövid guerilla harcz után megszünt minden ellenállás. A portyázók fölkutattak minden erdőt, hegyet, barlangot, kiirtva, fogságba hurczolva kit kézrekeríthettek. A gyöngék, félénkebbek már előre elmenekülvén, az ország puszta, üres lett, s férfi népessége majdnem teljesen kipusztult.

A zsákmány mérhetetlen volt. Decebal gazdag arany és ezüst kincse előkerült Bikilis árulása folytán a Sargetia folyó alá ásott rejtekből, megtalálták többi drágaságait is a barlangokban, s az egykor oly féltékenyen őrzött, gondosan szaporított arany s ezüst tömegeken Trajan legionariusai osztoztak, urok lábai elé rakva mindenből a legszebbet, legbecsesebbet.

A császárt örömrivalgva fogadták Rómában midőn 106. késő őszén visszatért. Diadalmenete oly fényes volt, hogy teljesen elragadta a legnagyobb pompához szokott, kényes, szeszélyes világvárost. Százhuszonhárom napig nagyszerű játékok mulattaták a kenyér és circusra vágyó népet, — 10,000 gladiátor véresharcza izgatá a fáradt idegű, blazirt tömeget. Idegen fejedelmek — még a távol Indiából is — követeinek bevonulásai, czifra tarka, nagy kiséretökkel elégíték ki a kandi kiváncsiságot. Ők gratulálni, szerencsét kivánni jöttek a legyőzhetetlen imperatornak, s részt vettek az ünnepélyekben, milyeneket Róma még nem látott soha.

Minden nyilvános helyen, az utczákon és magánkörben csak Trajan győzelméről és dicsőségéről volt szó. Az irók ezer meg ezer röpiratban hirdeték és vitaták Dacia meghódításának fontosságát, a császár által leküzdött akadályok óriás voltát; minden költő ékes versekbe önté érzelmeit, — s Caninius Rufus muzsája pedig nagy hősköltemény eszméjével foglalkozván, még a tudós Plinius által is buzdittatik nagy tervének megvalósítására: »hol találunk ilyen új — irja neki — gazdag, terjedelmes anyagot, hol ilyen költőit, s a legszigorúbb valóság mellett is ilyen kalandosat! Új, — a sikon átvezetett folyamokról fogsz beszélni, a folyamokon át vert új hidakról, a királyról, ki elveszté székhelyét, életét, de nem bátorságát; két diadalmenetről, melyeknek egyike első volt az eddig még soha le nem győzött nép fölött, másodika pedig utolsó.« [1])

Trajan maga is nagyra tartá győzelmeit. Hadjáratainak emlékére alapitá Nicolopist; a Dacicus czímet holtáig viselte; számtalan érmet veretett a meghódított tartományra vonatkozó feliratok és jelvényekkel. Julius Caesar példájára megirta a háború történetét is, [2]) de memoirjai elveszvén, a birodalom legszebb éveinek történetét értetlen emberektől származó silány kivonatok, néhány fölirat száraz, rövid adaléka, s egy oszlopkőbe faragott hallgatag domborműveiből kell reconstruálnunk. És bár mit teszünk is, mindig hiányos lesz az, a nagy eseményekhez épen nem méltó. [3])

KIRÁLY PÁL.

[1]) Plinius. — Epist. VIII, 4.

[2]) A háború történetét ld. Dio Cassius 68, 6—16 c. és c. 32.

[3]) A második dák háború chronologiáját tisztázta Dierauer. — 98 l. 2-ik jegyz.

ERDÉLY FŐISPÁNJAI.

(1540—1711.)

X.

Belső-Szolnokmegye főispánjai.

Köblösi Theke Lukács.

(Lásd Dobokavármegye.)

Theke Lukács Hodor »Doboka vármegye Esmertetése« nű munkájában Dobokamegye 1547-ig szerepelt főispánjának írva, és hogy Dobokamegyéből áttétetett Belső-Szolnokmebe. Tehát 1547-ben. Halála ideje 1579-re van téve, de vajjon a tévesen-é?

Kápolnai Bornemisza Farkas.

(Lásd Fejérmegye.)

Nem tartom Szolnokmegye főispánjának, azonban ide iktaı, mert az olasz Gromo 1566-ki kéziratában az áll,[1]) hogy rnemisza Dézsnek és egész környékének parancsnoka, miből főánságot is lehet következtetni. Nézetem szerint az akkori harczi ben egy hadtest parancsnoka, de nem főispánja e megyének.

Gyerömonostori Kabos Gábor.

Kabos Gábor, László fia.

Kabos főispánsága egy 1570-beli itéletlevélből következtetó.[2]) A sorok ezek: »Juxta continentiam litterarum adjudicat. ınsmissionalium fidelium nostrorum Egregiorum Nobilium brielis Kabos *comitis* ac assessorum Sed. Judic. Comitatus lnok Interioris in oppido nostro Dees feria quinta in crastino i Beati Petri cathedrati novissime praeteriti emanatarum.«

---

[1]) *Archiv des Ver. f. Sieb. Landesk. Neue Folge II. k.*

[2]) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr.*

Előjön azok közt, kik a Békés-pártiakra 1575-ben hozott sententiában részt vettek, de czím nélkül áll.

Látunk élő Kabos Gábort 1580-ban is, czím nélkül felhozva. Ennek egyik felesége: Vajda Erzsébeth, a másik: Haranglábi Anna.

Apanagyfalvi Apaffy István.

Apaffy István, Apaffy Farkas és Sarmasághy Ilona fia.

Hogy mely évtől kezdve főispánja Belső-Szolnokmegyének, felderíteni nem tudjuk. Egy Diplomatarium [1]) szolgáltat adatot, mely őt 1573-ban az év közepén ekként szereplőnek felmutatja: Báthory István őt a fogarasi vár praefectusává tette; 1574. és 1575-beli levelekben [2]) hol mint tisztartó, hol mint provisor áll. Budai dévai kapitánynak írja, de vajjon nem tévedésből? vagy birta a kapitányságot azalatt, hogy udvarmester. Báthory Kristóf vajdának 1576. elejétől fogva 1581. május végéig főudvarmester. Ezután csak mint consiliarius áll egy-egy oklevélben. [3]) Az 1584-ik év tavaszán azon követség tagja, melyet az ország Lengyelországba Báthory István királyhoz küldött. Báthory István »Apaffy Istvánnak eleitől fogva való régi jámbor szolgálatját meg tekintvén« az itt érintett év augustus havában bizonyos summa pénzért inscribálta neki Sidóvárát a hozzá tartozó falvakkal egyetemben. [4]) 1586-ban holt meg. [5])

Első neje Kenderesy Erzsébeth, azután a Bánffy György özvegyét, osztopáni Perneszy Annát, vette nőül, ki 1589-ben mint Apaffy özvegye még életben volt.

Lónai Kendi Sándor.

Kendi Sándor, Mihály és Szilvásy Zsófia fia. [6])

E kitűnő, jeles államférfi 1565-ben a fejedelem titkára. János Zsigmond, Báthory István követnek Bécsben lett letartóztatása után, Kendit is mint követet felküldötte, hol ő is letartóztatott, s két évi fogság után nyerte vissza szabadságát.

Báthory István idejében, ki uralkodása kezdetén Kendit jelentékeny követségekre használta, consiliarius. Igy 1571., 1573-ki oklevelekben. [7]) Nevezetes követségekben járt ezutáni időben mind a török császárnál, mind a lengyel királynál.

---

[1]) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. V. k.*

[2]) Ugyanott. *V. k. és App. XII. k.* — *Tört. Tár 1881-ik évf. 78.*

[3]) Ugyanott *V. k.*

[4]) *Magy. Tört. Tár VIII. k. 242. l.*

[5]) *Tört. Tár 1880. évf.*

[6]) Kecseth-Szilvási Literati Kristóf leánya.

[7]) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr.* — *Erd. Országgy. Emk. II. 6*

Consiliariusságával együtt mint Belső-Szolnokmegye főispánja áll 1578. nov. 20-kán kelt oklevélben.[1]) Erdély igazgatására 1583-ban három kormányzó neveztetvén ki, ő egyike azoknak. Mind 1585., mind 1590-beli levelek főispánságával mutatják fel.[2])

1591—1594-ig Dobokamegye főispáni székét birja.

Szereplése végső idejében a törökkeli frigy fentartásának főharczosa. »Ille disertus senex, qui ob aetatis praerogativam, et dicendi vim, nec non consultam prudentiam, eximia pollebat inter omnes auctoritate, sententiaeque Vajvodae acerrimus habebatur oppugnator.« Báthory Zsigmond Kolozsvártt 1594. aug. 28-kán fogatta el őt, augusztus 30-kán végeztette ki a kolozsvári piaczon. Eltemettetett a kis templomban.

Első neje: Pathóczy Kata[3]), ettől gyermekei: Zsófia, Krisztina és Zsuzsa, és valószinüleg István is, mert Istvánt később mint bethleni birtokost látjuk.

Második neje: Almádi Anna, lehet, hogy ettől született Zsigmond, ki 1584-ben három éves korában halt meg.

Harmadik neje: Súki Kata, ezt mint özvegyet találjuk oklevélben.

Somkereki Erdélyi Gergely.

Erdélyi Gergely szüleire nézve eltérők az adatok; irják Bertalan fiának, azonban hajlandóbb vagyok azokat követni, kik Miklós fiának irják.

Előjő mint Belső-Szolnokmegye főispánja 1581-ben (Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XII. k.) és 1594-ben is. Élő Erdélyi Gergelyt találunk 1596-ban is, valószinüleg azonos ezzel.

Egyik neje: gyulai Gyulai Anna.

Kismarjai Bocskay István.

Bocskay István, Bocskay György és lekcsei Sulyok Krisztina fia. Ő, ki 1592-ben, 35 éves korában lett váradi főkapitány s Biharmegye főispánja, és később Erdély fejedelme, mint Belső-Szolnokmegye főispánja 1595-beli s ezutáni oklevelekben jön elő. E főispánsága 1599-ben szünik meg.

Nagy (?) Gáspár.

Nagy Gáspár Belső-Szolnokmegye egyik főispáni méltóságát viselő az 1600-ik év november 22-ik napján kelt azon meg-

[1]) Nézetem szerint ezelőtt több évvel nyerhette a főispánságot.

[2]) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. Suppl. VIII. k. — App. XIII.*

[3]) Nagy Ivánnál (VI. k. 200. l.) tévesen »Klára«.

bizólevél aláirói közt, melyet az erdélyi rendek a Rudolf császárhoz küldött követek számára állítottak ki és az Erd. Országg. Emlékek IV. kötetében közölve látunk. Vélekedésem szerint a megbizólevél másolatában alighanem tévesen került a Nagy vezetéknév. Tán nem »Nagy« hanem Kun Gáspár áll az eredeti levélben? Nagy nevű tekintélyes családról Belső-Szolnokmegyében emlékezetet nem találtam; mindazonáltal lehet, hogy családom.

Köblösi Theke Ferencz.

Theke Ferencz, Lukács és Barcsay Magda fia.

1578-ban már a fejedelmi tábla assessora, 1586-ban a kolozsókamarák ispánja.[1]) Ekkor neje Sombori Borbála. A kamaraispánságból léphetett Belső-Szolnokmegye főispáni székébe. Ő választották az 1594-ki (aug. 17. — szept. 1.) országgyülésen a 14-ik törvényczikk által Gerendy helyébe fizető mesternek. Ezen év szeptember 18-kán kelt oklevélben áll mint főispán. Ő az, ki Szilágyi jegyzete szerint,[2]) 1597. május 13-kán a császári követtekkel és Bogáthy Menyhérttel Szebenbe jött. Báthory Zsigmond és Mária Krisztierna 1598. aug. 22-én meghivták őt, mint biztos emberüket, értekezletre Kolozsvárra.[3]) Ez év szept. 21-ik napján az aranyi táborban találjuk, hol közte és egy Cserényi közt egy egyezmény kelt,[4]) melyből kitetszik, hogy ekkor neje: Cserényi Orsolya. Mint főispán ír alá Dézsen 1599. »feria 5. pr. post dominicam Quasimodo« egy felterjesztést. Ugyan ez évben megtámadtatott a hadi szervezet által terhelt községek némelyike által: »kik előttök járójokra, ispánjokra, Theke Ferencz atyánkfiára armatis manibus támadtak, isten oltalmazta, hogy meg nem ölték«, mondja a törvényczikk. Bethlen történetíró szerint[5]) ez évben, Mihály vajda bejövetele után, a lázadó oláh parasztság által megöletett.

Bogáti Bogáthi András.

Bogáthi András szüleiről nincs biztos adatunk. Lehet, hogy János fia és István unokája.

Belső-Szolnokmegyében mint harinai Farkas Ilona unokája vagy felesége utján lett-e birtokos, az sem bizonyos.

---

[1]) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. VI. k.*

[2]) *Erd. orsz. gy. Emlékek IV. k. Pótlá. és kiigazítások.*

[3]) Ugyanott *189. l.*

[4]) Eredetije gyüjteményemben.

[5]) *W. B., Hist. de R. Tr. IV. k. 429. l.* Ott tévesen Tordamegye főispánja.

1600. nov. 22-kén kelt levélben, az erdélyi rendeknek Gyula-érvárt egy követség számára kelt megbizó levelében (Erd. országgy. Eml. IV. k.) nevéhez az aláírásban »comes« szó van pcsolva, mi bizonyítja, hogy főispánságot viselt. Belső-Szolnok-gyének főispánja ekkor.

Hogy Bocskay alatt is hordozta e tisztséget, tanusítja a cskay halála után a testamentomos uraknak hozzája 1607. már 23-kán intézett levele.[1]) Úgy Rákóczy Zsigmond alatt is, mint főispánt meghívja az 1607. szept. 21-kén Enyeden tartandó országgyülésre.

Báthory Gábor alatt is szerepel mint főispán. 1609-ben őt, jét: Szilvásy Erzsébethet, meg gyermekeit beiktattatják Bába vű birtokba, őket ex fassione et inscriptione concernens birtokba. 1611-ik évben azok közt találjuk, kik Forgácsnak esküdtek g, de a megtérők egyike. Azonban részesedése az összeesküvés-n nem lehetett kismértékű, mert az ő, meg hidvégi Nemes nos maros-szentkirályi birtokát Báthory 1612-ben másnak ományozá, és az oklevélben Bogáthi mint felségsértő áll.

Neje mint özvegy jő elő 1615-ben.

Ruszkai Kornis Boldizsár.

(Lásd Udvarhelyszék és Háromszék.)

Kornis Boldizsár, Kornis Gáspár és Dóczi Erzsébeth fia.

Állitólag Olaszországban nyerte kiképeztetését.

Báthory András idejében 1599-ben a Mihály vajda elleni rencsétlen ütközetben részt vett.

1600. nyarán nőül vette a dúsgazdag Kereszturi Kristóf vári főkapitány és Kőrösi Ilona leányát. Kereszturi Katát s zel kapta a szent-benedeki birtokot.

A Székely Mózes mozgalmai alatt a császáriak részén állott, nt egyik legbuzgóbb híve a császárnak. Hűségéért néhány notá-tnak javaiból kapott adományokat. Consiliarius, Udvarhelyszék apitánya, és Belső-Szolnokmegye főispánja ő 1604-ben. Fő-ságát is a német uralom alatt kapta. A Belgiojoso rendele-e Bocskay ellen kiindított hadnak egyik alvezére, mint a szé-lyek generálisa, mivé Basta tette. Bocskay ellen működött Prá-ban a császárnál 1605-ben. Bocskay megfosztá őt tisztségeitől aduóthi birtokát Bogáthi Menyhértnek adományozá. Kornis délybe csak a bécsi béke következtében nyert amnestiánál fogva rált vissza. A Bocskay halála után az 1607. januári ország-lésen az ideiglenes kormánytanács tagja lett és Rákóczy Zsig-nd alatt is consiliarius.

[1]) *Thaly, Történ. kalászok.*

A Rákóczy lemondása után 1608-ban, mely lemondásának egyik elősegítője vala, Kornis vitte követség élén a feltételeket a megválasztott Báthoryhoz Ecsedre. Báthory Gábor alatt comes Siculorum, háromszéki főkapitány, székelyek generalisa. E fejedelemnek követje is volt a budai pasához. 1609-től fogva ország-generalisa is, és talán főudvarmester is? Személyére és összes jószágaira nézve zászlósurasági kiváltsággal ajándékozta meg őt Báthory 1609. okt. 26-án. Ekkor birtokában volt: Radnóth, Szent-Benedek, Alparéth, Nagy-Ida, Gyéres.

1610-ben Kendyvel összeesküdött Báthory ellen. A márczius 25-re Beszterczére hirdetett országgyűlés idejében Széken volt végrehajtandó a merényletet; a végrehajtást siettette az, hogy a Beszterczére indult fejedelem, útközben betérvén Radnóthra, ott botrányosan viselte magát Kereszturi Kata irányában. Kornis hősies védelem után sebet kapva, elfogatott; Székről Beszterczére vallatásra hurczoltatott, azután Kővárra vitték fogva, és julius 4-kén Kolozsvártt pellengér alatt feje vétetett. Notáztatván, birtokait veszté.

Hátra hagyott árvái közül idővel egyik főispán, a másik jezsuita, a harmadik apácza lett.[1])

Monostorszegi Kun Gáspár.

Kun Gáspár, kit Belső-Szolnokmegyében a főispáni székben látunk, hogy ama Gáspár-e, ki Baki Kata férje, nem állíthatjuk.[2]) Véljük, hogy idősb Gáspár és Baki Kata fia a főispán.[3]) És hajlandók vagyunk hinni, hogy az 1600. nov. 22-kén kiállított oklevél másolatában (Erd. Országgy. Emlékek IV. k.) tévesen áll egy »Nagy Gáspár« mint főispán Kun Gáspár helyett.

1603-ban Kun Istvánnal együtt a Belgrádba kimenekültek közt találjuk.[4]) Nézetem szerint az ő helyére tették 1604-ben Kornis Boldizsárt főispánnak, de Bocskay idejében ismét Kun állhatott e polczon. Az 1607-ki országgyűlési lajstromban ily czímmel jő elő[5]), és Báthory Gábor alatt is 1608-ban decemberhóban kelt oklevélben.

NB. Egy Kun Gáspár mármarosi birtokait notáztatása után, 1611 novemberben Báthory Gábor másnak adományozza (Jos. C. Kemény, Not. Capit. Alb. Tr.)

[1]) Tévesen állítja Mikola, hogy Kereszturi Katától gyermekei nem voltak.

[2]) Egy Kun Gáspárné 1589-ben már özvegy Monostor-Szegen.

[3]) E véleményünkhez nem kötjük magunkat.

[4]) *Wolfg. Bethlen, Hist. de reb. Tr. V. k. 464. l.*

[5]) *Történ. Tár.*

Némethy Gergely.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Némethy Gergely, magyarországi főnemes család ivadéka, talán azon családból, mely zetényi előnevet használt.

Neje Kendi Krisztina, lónai Kendi Sándor és Patóchi Kata leánya, ki előbb Kovácsóczi Farkasné, azután Géczi Péterné volt, 1604 után vehette nőül, 1607-ki oklevél szerint már neje.[1])

Ezen 1607-ki oklevélben Némethy Gergely »nagyságos« czímmel fordul elő.

Báthory Gábor alatt consiliarius.

1609-ben Udvarhelyszék főkapitánya lett.

Mint egyszersmind Belső-Szolnokmegye főispánja előjő 1611-ben, és a következő évben is az.[2])

Báthory neki adományozta a Petki János derzsi jószágát.

Az 1612-ki ütközetben Brassónál mint székelyek generalisa vezérelte a hadat. Ezen évben, a bothfalvi kastély ostrománál lövés által kapott seb következtében halt meg, de nem a csatatéren, hanem Derzsben szept. 4-kén. »12. szeptember temeték szép oratiókkal Benedekiben, az fejedelem is sok urakkal ott lévén.«

Bojthi szerint »vir strenuus et impiger.«

Alsó-balásfalvi Cserényi Farkas.

Fiatal korában, 1602-ben mint fejedelmi inas kisérte Prágába Báthory Zsigmondot.[3])

Báthory Gábornak is aulae familiarisa 1608-ban s midőn e fejedelemtől 1609-ben B.-Szolnokmegyében Borzó nevű birtokot kapja, felemlittetik, hogy fiatal korától fogva a fejedelem oldalánál szolgált. Ez év márczius 25-kén még nem jön mint főispán elő. 1610. szeptember havában Belső-Szolnokmegyének már főispánja.[4])

1611-ben ő is egyike azoknak, kik Forgácscsal alkudoztak, de visszatért Báthory hűségére.[5]) És ez évben a nov. 20-kán megkezdett tokaji értekezleten a fejedelem részéről megjelent követek

---

[1]) Lib. Reg.

[2]) Hajlandó vagyok hinni, hogy 1611-ben lett főispán. Egy följegyzésemben, az adat kutforrásának felemlítése nélkül, 1610. novemberben mint főispánok állanak Némethy és Cserényi. Itt az évszám alighanem téves. 1610-ben Bogáthy András még nem adott okot elmozdítására.

[3]) Mikó, *Erd. Tört. Adatok I. k.*

[4]) Kemény és Kovács, *Erd. Tört. Tár. II. k.*

[5]) *Erd. Országgy. Eml. VI. k.*

egyike.[1] 1613. szeptember havában Báthory őt Thurzóhoz küldötte segélyt kérni a török ellen.[2]

Bethlen Gábor alatt is főispán, sőt 1615. február 1. kelt levél[3] szerint consiliarius is; ez időben a budai pasához volt küldve, de utjában rablók által megtámadtatván, megsebesítve visszatért.

1616-ban a Gombos-féle had ellen a megyei hadat ő vezette és Kamuthyval együtt Dézsnél megverték a Sarmasághy által vezetett hadat.

Bethlen vele kisértette el 1619-ben aprilisban a francziai nagykövetet Váradig.[4] 1624. márcziusban mint főkövetet Konstantinápolyba küldte Tholdalagi Mihállyal.[5] 1628-ban a római császárhoz jár követségben.[6]

Mind Brandenburgi Kata, mind Bethlen István alatt mint consiliarius és főispán működik. E fejedelemnő neki és Erzsébeth nevű leányának (kit Kamuthy Miklós 1628. tájt vett nőül) 1630-ban Vista nevü falut adományozta.

Neje Almádi Anna, ki előbb szopori Sulyok Jánosné, mint özvegy maradt hátra.

Kemény János szerint: jeles, böcsületes udvari ember, értelmes, jó deák, jó olasz.

Nejét 1635-ben október 11-én Szováton temették el.[7]

Monostorszegi Kun István.

Kun István, valószinüleg Kun Gáspár és Baki Kata fia.

A Belgrádba 1603-ban kimenekültek egyike, hová Kun Gáspárral együtt ment ki.

Belső-Szolnokmegye főispánja 1613. april 10-ki levél szerint.[8] Ily minőségben jelen van 1615. május 18-án a gyulafejérvári országgyülésen.[9]

Homonnaival szövetkezve látjuk; a Lassota titkos relatiójában[10] a Kendivel levelezők közt van felhozva: »Unter denen fürnemen leuthten, da von der Kendy meldet sein, der Kun

[1] Ugyanott.
[2] *Tör. Tár 1879-ki évf.*
[3] *Erd. Orsz. Eml. VII. k.*
[4] *Történ. Tár. 1885. évf. III. f. 461. l.*
[5] *Magy. Tört. Tár. XI. k.*
[6] Ugyanott.
[7] *Keresztény Magvető 1886. évf. 155. l.*
[8] *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. Suppl. IX. k.*
[9] *Szilágyi, Erd. Országgy. Eml. VII. k.*
[10] Ugyanott.

Miklós (István helyett!), comes comitatus Szolnok Interioris, und sein schwager der Török István s. a. t.« A Homonnai megbizottjai közt találjuk az 1616-ban (május 23?) a beütő csapat számára adott utasításban. De elpártol s visszatér Bethlenhez; a fejedelem alvinczi táborában van 1616. junius 21-kén, és az ország levelét, mely Homonnai Györgyhez iratott, aláírta ő is. Forgácsnak Thurzóhoz szept. 28-ról írt levelében e sorok állanak: »az kik ezelőtt Homonnai uramhoz készültenek vala, Kuun István, Sükösdy Miklós, azok valamit értettek ott Homonnay uram körűl, és hogy inkább gratiát szörözhessenek maguknak, azon amplificatione referálják Bethlen Gábornak.« Magának a fejedelemnek is egy levelében, melyet Fejérvártt szept. 10-kén irt, ez áll: »az miképpen egy az innet kifutott nemes emberek közűl, *ki ugyan vármegye ispánja volt, Kun István nevő*, mindenütt ott vele (Sorbánnal) járván, és azután hazájárúl és előbbi hűségéről gondolkodott, fejedelmi kegyelmünkhöz folyamodott, melyet mi is természet szerint az kegyelemre hajlandó voltunkhoz képest tőle meg nem tagadván s. t. h.« [1])

A főispánságot ezután Haller Zsigmond nyerte.

Bethlen Gábor 1626. márczius 30-án egy Kun Istvánt, alkalmasint ezen Istvánt, rendelte ki, hogy a fejedelmi udvarból elbocsátott lengyel katonákot, mint commissarius az ország határáig kisérje. De minő állásban volt ő ekkor?

A Kun neje: somkereki Erdélyi Erzsébeth, ki mint Kunné 1627-ben jő elő, azelőtt harinai Farkas Ferenczné volt.

A fejedelem halála után a Brandenburgi Kata híve, a fejedelemnő pártján állott 1630-ban, és ez időben, mint Kemény János írja, a Kata pártjának oly akarata volt, hogy Nagy Pált, az udvari gyalogkapitányt, vtisztitől priválnák gyalázatosan, és monostorszegi Kun Istvánt állitanák helyébe.«

E Kun István leánya: Kata, Nápolyi Györgyné.

Hallerkői Haller Zsigmond.

Haller Zsigmond, Haller Gábor és Bocskay Ilona fia.

Bethlen Gábor fejedelemnek bejárója, cubiculariusa volt. A Homonnai-pártiak elleni harczban magát dicséretesen viselte, mi egy alább idézett oklevél soraiból tűnik ki. A fejedelem róla egy levelében, mely 1621-ben N.-Szombaton kelt, ezt írja: »Haller Sigmond nevű urfi is, ki azelőtt bejáró inasom volt, szép sereggel jött ma be.«

Belső-Szolnokmegyének ő főispánja lett; így áll 1617. és 1624-beli oklevelekben, melyek soraiban, érdemeinek elésorolása

[1]) Tört. Tár 1886. évf. III. f. 444. l.

mellett, fel van említve az 1616-ki dézsi harczban részvétele: »dein in eo etiam, quoad praesens fungitur honoris gradu (a főispáni), potissimum autem in conflictu cum Homounaianis. . . . . annis superioribus ad oppidum nostrum Deés facto.« [1])

E megyében Bocskay István végrendelete útján is jutott birtokhoz. Nagy-Kristolcz s ezzel több helység övé volt. Felesége útján is birtokos, ki Kendi Krisztina, lónai Kendi Sándor leánya. A bethleni vár volt lakfészke e megyében.

Főispáni tisztét haláláig viselte. Fekszik a bethleni várban. Itt talált, és már megtöredezett, sírköveinek föliratát lemásolta gróf Esterházy János és e sírirat szerint 30 éves korában holt meg. (Halála évszámából az utolsó szám ki van törve.) Egy adat 1627-ben novemberben néhainak mutatja.

Egyetlen egy fia korán elhunyt. Kendi Krisztina özvegyen maradt hátra.

Noszalyi Cseffey László.

Cseffey László, Cseffey István és Tomori Anna fia, nev idősb Cseffey János és Zuthori Anna unokája.

Ose e családnak Rubin Dénes, ki 1519-ben élethen állott Magyarországon, és hatvani (Fejérmegye) előnevet használ. Midőn 1520-ban jus regiumot kap birtokaira, a birtokok közt látjuk a tolnamegyei »Csehfő« birtokot, melytől a család előnevét vette. Erdélyben e család egyik ága házasság útján noszalyi, a másik pálosi névhez jut.

E Cseffey László előbb tötöri azután noszalyi előnevet használt. 1620-ban a fejedelmi táhla hites assessora [2]), mely hivatalát birhatta 1623-ban, meg 1624-ben is, noha néhány fejedelmi levélben csak: »vitézlő hívünk, udvari lovag hadnagyunk nemzetes Czyeffey László.«

1627-ben már főispánja Belső-Szolnokmegyének. Mentora volt Bethlen Péternek, midőn az külföldre utazott; Bethlen Gábor fejedelem 1627. aug. 27-kén Pázmán Péterhez írt levelében mutatja mind ezt, mind főispánságát, sorai ezek: »mely végre most is bocsátottuk kegyelmedhez ez levelünk megadó-híveinket *nemzetes Czieffei Lászlót, Belső-Szolnok vármegyének főispánját*, és Ben-

[1]) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XVI.*

[2]) Bethlennek egy 1622. julius 11-kén hozzá irt levelén »amicus noster familiaris;« e levélben Bethlen Gábor kopókat kér tőle. A levélben Cseffey kezével ily sorok állanak: »Akkor ifju legény valék, az szegény Bethlen Gábornak küldött vala az galliai király követe dux Angodavensis szép egy nehány kopót szekeren; annak az kölykei valának azok, azért adtam volt egy párt egyszer.«

nemisza Ferenczet oda fel ő hozzája, (Bethlen Péterhez Lugdunumba. hol mind ez ideig tanulságát continuálván) hogy útjában és ebbéli peregrinatióban mellette levén, reá illendő gondot is viseljenek.« [1])

Kemény Jánosnak 1629-ben márcz. 26-án atyjához Fogarasból írt leveléből kitetszik, hogy Szombathelyi Mártont Cseffey fogta el: »ő felsége Cseffei uramat expediálá érette, és még otthon tapasztalván, megfogták.« [2])

Brandenburgi Kata kegyét is birta Cseffey; mutatja ezt az, hogy hátrahagyott ingói közt e fejedelemnő ajándékozta aranyos kupát találunk.

I. Rákóczy György 1632. márcz. 9-kén Szamosujvárról írt leveléből kitetszik, hogy Rákóczy Cseffeyt meg Pathai Sámuelt küldötte volt fel a császárhoz »az Prépostvári Zsigmond dolgai végett«, honnan az említett napon kerültek haza.

Ő egyszersmind mint a fejedelmi tábla bírája is szerepelt, de már 1633-ban itélőmester. Midőn a Zólyomi Dávid ügye tárgyaltatott, itélőmester volt. Kemény János azok közt hozza fel őt, és csak mint táblabírót, kiket I. Rákóczy György a per folyama alatt eltávolított, követségbe küldött, azonban látjuk, hogy Zólyomi notaperét, 1633. aug. 29-kén Fejérvártt, maga Cseffey, mint itélőmester, írja alá. [3]) 1641. máj. 3-kára Haller Gábor naplójában írva áll: »az itélőmester Cseffei uram igen betegen hozatta be magát házától urunknak egynehány rendbeli parancsolatjára, hogy törvények celebráltassanak.«

Tötörön és Noszalyon kívül, úgylátszik. Kolozsvár is volt lakhelye; itt kelt 1653-ban jun. 12-kén egy lajstroma, [4]) mely I. Rákóczy Györgytől kapott ajándékát is magában foglalja.

Főispánnak és itélőmesternek áll írva Haller Gábornak hozzá 1658. nov. 10-kén írt levelén, melyet Haller így végez be: »Kegyelmed beteges állapotban lévén, noha fegyverével, külső erővel hazánkat mostani ügyében nem segélheti, de értékével romlását, fogyatkozását, az fényes portának kedve keresésében elhiszem hazájához való szeretete építeni és orvosolni el nem mulattathatja.« [5])

---

[1]) Pray, *Princip. Gab. Bethlen.*

[2]) *Magy. Tört. Tár* [illegible]. *k.*

[3]) *Erd. Országgy. Eml. IX. k.* A portára futott Székely Mózes és társai iránt az ország felterjesztését a szultánhoz 1633. aug. 21-kén aláírta, ez is mutatta jelenlétét. Lásd Katona, *Hist. crit. reg. Hung.*, azonban itt tévesen *Csáky*nak írva áll.

[4]) *Tört. Tár 1884. évf. I. f.*

[5]) Szabó K., *Erd. Tört. Adatok.*

1659-ben május 7-kén még életben állott. Ez időben panaszok merültek fel ellene, hogy lakását nem a kormánya alatti megyében tartja. Barcsay Ákosnak az érintett napon Cseffeyhez intézett levelét ily kivonattal ismerteti gr. Kemény József: »Ach. Barcsai Ladislaum Cseffei animat ad firmiter sperandum, speri interim multas contra eum depositas esse querelas, eo quod extra suum Comitatum degat, utut Supremi Comitis fungatur officio.«

Apor Péter szerint magtalanul holt el.

NB. B.-Szolnokmegyében Szilágyfőn volt zálogban birt birtoka.

Kékedi Kékedy Zsigmond.

Kékedy Zsigmond, Kékedy György és csikszentkirályi s krasznahorkai Andrássy Kata fia, »kit gyermekségétől fogva igen szegény állapotból nevelt vala a fejedelem Bethlen Gábor.«[1]

Kékedy, ki 1619-ben Bethlen fejedelemnek bejárója, a nagyatyja, a notázott Andrássy Péter, erdélyi javaiból igyekezett magának birtokot kiváltás által szerezni; a fejedelemnek ez évi jul. 13-kán kelt eredeti levelében[2] ez áll: »miután Máthyus János és neje Kelemen Veronika Kékedi Sigmondnak, bejárónknak Csikban levő őstől maradt jószágát depos. depon. az mi törekedésünkre remittálták.«

Az 1619-ben mint »bejáró« előjövő Kékedy a fejedelemnek egy, 1621. febr. 5-kén Nagy-Szombatban kelt, levelében[3] csak »dapifer«-nek van írva, mely alkalommal neki egy pozsonyi rebellisnek házát és szőlőit adományozza, pedig csakhamar mint főasztalnokot látjuk[4] és 1625-ben aug. 18-kán a mikor már főlovászmester, az e napon kelt oklevélben írva áll, hogy »primo quidem officio cubicularii sive aparitoris, *deinde Dapiferorum Magistri*, postremo Agazonum et Stabuli Praefecti« volt felruházva.

I. Rákóczy György uralkodása kezdetétől fogva Kékedy főudvarmester. 1632-ben egyszersmind Belső-Szolnokmegye főispánja. Ez időben »nagyságos«-nak czímezve látjuk. Kővári írja, hogy Rákóczy a Haller Zsigmond magszakadtán a bethleni várat 1632. nov. 8-án Kékedynek adományozta.

Zólyomi Dávid ellen ő volt Csomaközivel és Ibrányi Mihállyal kirendelve. A zólyomi aemulusának írja őt Kemény János, ez utóbbi Kékedyről kárhoztatólag szól.

[1] *Kemény János, Önéletírása.*

[2] A gr. Lázár család levéltárában.

[3] *Történ. Tár 1885. évf. IV. f.*

[4] Nov. 11-kén mint a fejedelem egyik főasztalnokát lásd *Turul 1886-ik évf. 55. l.*

Rákóczy György a kiszökött és törökké lett dersi Petki Ferencz nagysajói (Dobokamegyében) jószágát is Kékedynek adományozza.

Előjő, de nézetem szerint tévesen, egy oklevél másolatában (Erd. Országgy. Eml. IX. k.) 1636. decz. 1. napján mint Thordamegye főispánja, ki ugyane hóban más oklevelekben a b.-szolnokmegyei főtisztséggel áll; tollhiba lehet.

Vajda-Szentiványon volt lakfészke 1637. végén, és tán itt holt meg 1638-ban; Haller Gábor naplójában 1638. junius 29-re írja: »este hét órakor tájban holt meg az szegény Kékedy Zsigmond.« Melith Péternek Eszterházy nádorhoz jul. 27-kén Szathmárról írt levelében [1]) ez áll róla: »mostan Fejérvártt volna a fejedelem, Kékedi uramat ott temetteti el, kit sokan szánnak, igen elaprósodván ők is ez veszedelmes elaggott világ vége felé.«

Első neje: losonczi Bánffy Margith, kivel együtt 1630-ban találjuk; második neje: Barkóczi Anna, Barkóczi László leánya.

Kővári szerint Kékedy 1638. jun. 19-kén végbagyományt írt és a bethleni várt nejének, Barkóczi Annának, végrendelte úgy, hogy annak halálával szálljon Béldi Pálra és Jánosra.

Szolnokmegyében a bethleni vár a lakása.

Végrendeletében testvéreiről s magyarországi rokonairól Andrássyról, Monakiról is gondoskodott. A kékedi kastélyt feleségének hagyományozta.

Losonczi Bánffy Zsigmond.

Bánffy Zsigmond, zentelki Bánffy Mihály és Károlyi Fruzina fia.

Előbb jezsuita, de e rendből kilépett és úgylátszik más vallásra, a reformata vallásra tért át, Mikola szerint: »qui Apostasia famosus.« Az egyidőben élő két Bánffy Zsigmond közül ő volt az »idősb.«

Nagy Iván szerint 1638—1646. Belső-Szolnokmegye főispánja és a fejedelmi itélőtábla assessora. Ezt igazoló okleveles adatra nem akadtam. Rákóczynak egy oklevelében, mely 1638-ban deczember 9-kén Kolozsvártt kelt, melyről azonban csak gyanítjuk, hogy rája s nem ifjabb Bánffy Zsigmondra vonatkozó, a Bánffy Zsigmond névhez czím nem áll kapcsolva. E levélnél fogva a fejedelem kinyilatkoztatja, hogy Bánffy, kit a közügyek igazgatója Kolozsvárra perbe idézett, a maga ohábai és bessenyői (Fejérmegye) birtokrészeit adá Rákóczynak és örököseinek, mivel Rákóczy kegyelemből felhagyott a perrel.

Neje: hidvégi Nemes Anna. A Bánffy György naplójában

[1]) *Erd. Országgy. Eml. X. k. 203. l.*

1644. auguszt. 25-re ily sorok állanak: »az nap lött az egy testvérbátyámnak, Bánffy Zsigmond uramnak fia Zentelkén.« [1])

1648-ban is életben állott, mely év junius havában kelt oklevélben neje, Nemes Anna, mint consors (nem vidua) Sigismundi Bánffy de Losoncz *senioris* jő elő, és ekkor e nőt beiktatják némely birtokokba is, melyeket férje neki bizonyos öszvegbe lekötött. Sőt hogy 1654-ben is életben álló és Zentelkén lakó mutatja Kolosmegye jegyzőkönyve. Mi okozhatta, hogy nem halálig birja a főispánságot? De vajjon nem viselte-é e tisztségét tovább? Azt nem következtethetjük, hogy Krasznamegye főispánjává tétetett.

Girolti Torma Péter.

Torma Péter, Nagy Iván szerint [2]) tévesen György és k. Farkas Zsuzsa fia; a Mike Sándor gyüjteményében lévő táblázat szerint e Péter atyja is »Péter« nevű.

1638-ban, 1648-ban, 1653-ban csak is a fejedelmi itélő tábla assessora. [3])

Nagy Iván szerint 1644-ben Belső-Szolnokmegyének főispánja, [4]) mi vélekedésem szerint nem volt. Főispánságát Kemény János azon soraiból következtetik, melyekben azt irja, hogy az 1644-ki hadjáratban a nevezett megye hadát e Torma Péter vezette. Ó, ki nemcsak jogtudós, hanem jó katona is volt, nézetem szerint a megye akkori főispánja Cseffey László helyett vezérelte a megye hadát. Hadi ismerettel birónak mutatja az is, hogy 1644 juniusban, midőn az udvari gyalogkapitányság üresedésbe jött, I. Rákóczy György figyelmét reá is fordította és ifjabb Rákóczy Györgyhez ezt irja: »vallásunkon valót mi nem találunk... pápistát mi bizony senkit nem ismerünk Torma Péternél egyebet ez ki ha mind végik magát *(igy)*, soha többet nem kivánhatnánk senkitől, de minden botnak a végén a feje.« Ezen emlitett évi harcz után, hogy mint assessor szerepel az országban, némileg következtethető a fejedelem leveléből, mely főleg azt is mutatja, hogy Torma Péter jogi tudományára, ki később az erdélyi törvények összeszedésében is részes, sulyt fektetett a fejedelem. [5]) Az 1645-ki hadjáratban is részt vett mint harczfi.

---

[1]) Farkas nevü fia született ekkor.

[2]) *Magy. orsz. Családai XI. k.*

[3]) *Erd. országgy. Eml. X. k. — Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. Ap. XVIII. k. — Approbatae Const.* czimü törvénykönyv záradéka.

[4]) *Magy. Család. XI. k.*

[5]) *A két Rákóczy György fej. Családi Lev.*

Csicsó-kereszturi Torma György.

Torma György, Kristóf, a volt török követ, fia.

Neje harinai Farkas Zsuzsa.

Belső-Szolnok vármegye főispánjának írja őt Mikola.[1] eplése idejét nem jelelve meg. Reménylhető, hogy a Torma- ád levéltára nyujtani fog főispánságára vonatkozó adatot. on követségnek, mely 1633-ban a portára az adót bevitte, tagja, y követség az ország aug. 21-kén kelt felterjesztését, a Szé- Mózes beszökésére vonatkozót is vitte ez alkalommal.

Az 1638-ki dézsi országgyülésen, melynek gyróthi Torma er is tagja, György is jelen volt, nevéhez az aláírásban czim es kapcsolva.

Főispánkodása alkalmasint II. Rákóczy György uralkodása éveiben volt, azonban 1656-beli oklevélben, melyben már mint ai áll, főispánsága nincs felemlítve.

Uzoni Béldi Pál.

(Lásd Háromszék.)

Béldi Pál, Béldi Kelemen és Bánffy Zsuzsánna fia.

Első emlékezet róla a Kékedy Zsigmond főudvarmester 38-ki végrendeletében van, melyben neki és testvérének a hleni várt, és más jószágokat is, hagyományozza.

Mint »intimus aulae familiaris sive cubicularius« áll 1649. aszán kelt levélben. Hogy II. Rákóczy Györgynek főasztal- ja, 1653-beli levél mutatja.[2]

1655. év tavaszán mint Háromszék főkirálybírája jő elő. E tséget viselve részt vesz az 1657-ki lengyel hadjáratban, hol tatár- ságba jut. Rabságából 1660. nov. 9-ke utáni időben szabadul ki.

Kemény János fejedelemnek híve és hihető, hogy ez időben szersmind Belső-Szolnokmegye főispánja is.[3]

1663-ban Apafinak Magyarországra kimenetele után a hely- tók egyike és ekkor consiliarius, Belső-Szolnokmegye főispánja, romszéki főkirálybíró és ország generalisa.

A magyarországi bujdosók ügye folyama alatt a benemavat- zás mellett harczola, ámbár leányát ez időben a bujdosó Wesse- yi Pál birta nőül, kihez 1672-ben adá férjhez.

A Bánffy Dénes megbuktatására, kivel Bébinek két vers- a volt versengése s kivel ellenséges lábon állott, Teleki Béldit

[1] *Hist. Geneal. Transsylvanica.*

[2] *Jos. Com Kemény, Dipl.* Tr.

[3] Kállay szerint *(Hist. Értek. a N. székely nemzet eredetéről stb.)* 660—1670. körül,« de látjuk 1677-ben is. Kérdés, vajjon nem 1658. 1656. közt lett-e azzá?

igyekezett legelőbb megnyerni, s mint Bethlen írja, Béldi a fejét nem akarta aláírni, de Teleki elhitetvén vele, hogy Bánffy és Béldi családja semmivé tételére tör, az aláírásra rá bírta. A Bánffy ellen felültetett székelység főparancsnokává őt tette. Az ő bethleni várában végeztetett ki Bánffy 1674. deczember 18-án.

Ezután megtették a székelyek generalisának is, mely kinevezés, és hogy béke idejében is generalistól függjön a székelység, ellenszenvre talált az országban, s annak elfogadásáért is kárhoztatták az ambiciosus Béldit, és a rendek 1675. maj. 25 az országgyűlésen felzúdultak ellene hatalmaskodásáért is.

Bánffy után csak még Béldi állván Teleki utjában, Teleki Béldi megbuktására működött, miben hat főur, köztük két székely és három Bethlen-testvér, nyujtott segédkezet. Különböző hireket terjesztettek róla, azt is, hogy feje egy összeesküvésnek a fejedelem ellen. Apafi 1676. aprilis 23-kán elfogatta, és a fogarasi várban szinte esztendeig 1677., márczius utolsó napjáig volt fogva, honnan minden per nélkül bocsátották szabadon, de egy reversálist volt kénytelen aláírni. E reversalisban felemlíti főispánságát: »Egyébiránt való tiszteimben és pedig, úgymint Belső-Szolnok vármegye főispánságomban és háromszéki királybiróságomban, mindenekben magamat úgy viselem, az mint azelőtt való rendtartás és haza régi bévett törvénye kivánja.« Országgeneralisságától meg lőn fosztva.

Részt venni látjuk az 1677. májusi országgyülésen. Ezután czélba vette Teleki megbuktatását, mi végett több főurral, köztük consiliariusokkal és főtisztekkel, nagyobbára székelyekkel tanácskozásba bocsátkozott. A székely had egy részét felültette és maga mellé Bodolához gyüjtötte. De czélja elérésére a kedvező pillanatot nem használta fel, azt megfoghatatlan tétlenséggel elszalasztotta. A fejedelem complanatióra hozzá Bodoláro küldött követeivel egyre alkudozott és Telekinek elég ideje volt egy oly hadsereget gyüjteni és 1678. elején ellene küldeni, melynek Béldi nem állhatott ellen, kénytelen volt, néhány társsal, beszökni Oláhországba s onnan a portára menekülni az 1678. év január végén. A fogarasi országgyülés által notáztatott. Neje, bikali Vitéz Zsuzsánna, Mitönbe vitetett Szamosujvárra, s ott is hala meg.

A portán előbb pártolásban részesült, de minekutánna Apafi követei, kiknek feje Bethlen Farkas vala, bejöttek, kik Béldi társai közt is meghasonlást idéztek elé, erélyes működésök által kivivták, hogy Béldit a diván a jediculába vettette.

Meghalt 1679. végén gutaütésben; állítják azt is, hogy a portára küldött főkövet, Székely László, más által méreggel ölette volna meg.

Bodolán kivül tartózkodási kelyei voltak: Bethlen, Bedecs és Uzon.

Csicsó-keresztúri Torma István.

Torma István, Torma György és harinai Farkas Zsuzsa fia.

Midőn 1656-ban II. Rákóczy György neki és nejének, Cseliczki Szilvásy Juditnak zálogba veti Dánpatakát, hivatali állás ... fordúl elő az oklevélben.[1]) Barcsay Akos fejedelem idejében Rákóczy részén állott, és 1660-ban a gyalui ütközetben részt ... látjuk. Belső-Szolnokmegye főispáni székét birta, alkalma... utódja Cseffey Lászlónak; hihetőleg már főispán, midőn ...mény János pártján e fejedelem harczaiban részt vesz.

A Kemény eleste után 1662-ben a bethleni várba bevonul... között találjuk.[2]) Ez évben notáztatott is, de később a többi ...sekkel együtt feloldoztatott. 1664. junius hóban, Apafi tövisi ...orában, az ottan tanácskozó néhány főur közt említi fel őt ...thlen történetíró, s következtethető ebből is, hogy ekkor főispán. ...czimmel 1667. április 9-kén kelt oklevélben találtam. Valószi... ...eg haláláig viselte tisztségét. Állitólag 1679-ben halt meg.[3])

Első neje: Szilvásy Judith, második: Havasalyi Éva, és ...li fia Miklós, ki később főispán.

Bethlen Elek.

Bethlen Elek, Ferencz és Kemény Kata fia.

1654-ben, Bethlen Miklós szerint, »otthon tanitotta az anyja ...gy-amúgy, mely is alkalmas latinus, és in historicis versatus ..., de igaz reformátussága holtig kétséges volt az emberek előtt.«

Belső-Szolnokmegye főispánságát alkalmasint 1678-ban ...di Pálnak a török portára való beszökése után nyerhette. ...ispánságát felmutató oklevelet, egy 1687. és egy 1691-belin ...ül, nem láttam. 1680. májusban a gyulafejérvári országgyűlé... beesketék consiliariusnak,[4]) és 1692-ben országos elnök is ... A főispáni tisztet haláláig viselte.

1696-ban I. Leopold bárónak tette és ugyanez évben Fejér... ...tt, gutaütés következtében meghalt.

Leirta családját és Bethlen Farkas Historiájának kiadásá... ...is hozzá fogott keresdi kastélyában, de nem vihette véghez; ...nkő József szerint[5]): »edidissetque Vir eruditissimus, si pro... ...lis Tökölianis, et subinde Rakoczianis, morteque sua impeditus ... fuisset.«

---

[1]) *Jos. Com. Kemény. Dipl. Tr. App. XIX. l.*

[2]) *J. Bethlen, Rer. Tr. Lib. 291. l.*

[3]) Nagy Iván. *Magy. orsz. Családai XI. k.*

[4]) *Bethlen Miklós, Önéletirása.*

[5]) *Transilvania II. k.*

Kemény János fejedelem idejében regáliss
1661-ben a Beszterczén szept. 23-án tartandó
Később a fejedelmi tábla assessorának látjuk. N
királyi táblai ülnök és Belső-Szolnok vármegye főis
Torma Istvánnak lett 1679-ben utóda, s mintáu,
szept. 3-kán megholt, kevés ideig viselte főispánsá
Éva, gyerőmonostori Ebeni László leánya, kinek
ben Ilosván is volt birtoka.

Szt.-mártonmacskási Macskási Boldi

Macskási Boldizsár. Macskási Mihály és Bé
Atyja halála után szentmiklósi Bethlen M
alatt volt; 1654. októb. 26-án az akkor 13 éves
fiu életkoráról bizonyítványt állittat ki gyámnoka
1662-ben a nagyszőlősi ütközet után a Ke
a római császárhoz Bécsbe küldötték, hogy Kem
delemségére támogatást kérjen. Notázták is ez é
szentimrei országgyűlésen, de később feloldoztatot
1670-ben, 1674-ben mint a fejedelmi itélő
látjuk, s ekként szerepel az azutáni években is. Ap
Bécsbe küldött követe is volt, mely követséget, és
ben, hogy míly viszontagságai voltak, bőven leirja
történetiró. [2])

1675-ben veszti el nejét, brenhidai Huszár
ercsei Tholdalagi Mihály özvegye volt); e nő
Bánffy György lakodalmán hirtelen halt el, mint
gezés következtében. [3]) 1676-ban Bucsesti Sár

Székely Lászlót«, és ehhez adta mostohaatyja Jósika István.[1]) Másodszor Macskásy a Kapy György és Bánffy Ágnes leányát, Kapy Annát vette nőül.

1680-ban sept. 3-ka után főispánja lesz Belső-Szolnokmegyének. 1682. aprilisban a fogarasi országgyűlésből mint követet, két más követtel, a portára küldötték. 1685-ben Varsóban jár mint követ. Az 1686-ki táborozáskor mint vicegeneralis működött.

1687-ben febr. 3-kán a fogarasi országgyülésen consiliariussá tétetett »mint arra érdemes«,[2]) megtartva a főispánságot is.

1690-ben a juniusi országgyülésből holmi gravaminák orvoslásáért Heisler generalishoz küldetett.[3]) Ugyanez évben a Thökölyi Imre elleni harczban a hadak egy részének vezére.

A zernyesti ütközet után Thökölyihez csatlakozik. E párton találjuk 1693. októberben is. Ezért notázták. A nota alól később feloldozták.

Az 1698-ki országgyülésen mint regalista van jelen, nevéhez az országgyülési lajstromban[4]) főispán czím van kapcsolva, eszerint visszanyerte főispánságát, alkalmasint 1697-ben. Ezután egy-két évnél tovább életben nem maradt.

Hallerkői báró Haller István.

(Lásd Tordamegye.)

Haller István, Haller János és Kornis Kata fia.

1693. május 14-kén neveztetett ki Belső-Szolnokmegye főispánjává. 1696-ban consiliariusnak választották meg. 1697-ben április 18-kán I. Leopold őt Tordamegye főispáni székébe ültette át. Ezután országos elnök is lett és a Gubernatornak 1708-ban történt halála után a főkormányszék elnökségét reá bizták. Meghalt 1710-ben május 2-kán.

Első neje: Kemény Mária, második: Torma Borbála, harmadik: Bucsesti Sára, negyedik: borsai Nagy Borbála.

Szolnokmegyében tartózkodási fészke Kaplyon lehetett.

Gyerőmonostori Kemény János.

Kemény János, Kemény Simon és Perényi Kata fia.

Az országos bizottság, az úgynevezett országos deputatio, tagja volt, így látjuk 1686-ban. Talán nem csalódom, ha őt Apafi uralkodása végső idejében, meg apósa Teleki Mihály életében, kinek Anna nevű leányát birta nőül, az itélő tábla bírájának

[1]) *Bethlen Miklós, Önéletirása.*

[2]) *Bethlen Miklós, Önéletirása.*

[3]) *Gál László, Az erd. Diaeták.*

[4]) *Hodor, Dobaka vármegye Ismertetése.*

tartom, ki alábbi adat szerint mint tagja a királyi táblának, később előjő.

Haller János lemondása által Tordamegye főispánsága üresedésbe jövén, 1696-ban a tisztségre Kemény Jánost ajánlotta a kormányszék; Bethlen Miklós sorai szerint: »Kemény Jánost recommendálá a gubernium unanimi voto ő felségének a tordavármegyei főispánságra, s el is vivék Bécsbe, de ottan csakhamar ismét Apor akarák recommendálni azon tisztre rejecto Kemenyio, de én nem expediáltam semmiképen propter conscientiam, juramentum cancellariatus, majestatem regis, cui sine ratione legis contraria scribere non licet.....Apor ugyan osztán per jesuitas et corruptum gubernatorem et postea contentato utcunque [1]) per Comitatum Szolnok Kemenyio, assequálta, noha igen nehezen Kinskynél, et cum maximo oprobrio gubernii inconstantis.«

Az 1698-ki országgyűlési lajstromban [2]) a királyi tábla assessorának van irva, de a főispánság nincs oda kapcsolva. E lajstromban mint báró áll.

Nagy Iván szerint [3]) vallásosságát jelölik Enyedre, Kolozsvárra tett alapítványai. Meghalt kora 39. évében. Halála a XVIII. század kezdetén történhetett.

Gróf Mikes Mihály.

(Lásd Háromszék.)

Mikes Mihály, zabolai Mikes Kelemen és Kálnoky Zsuzsánna fia.

Az országos deputatio tagja. Az 1690-ki zernyesti ütközet után Kolozsvárról a badeni őrgróf eleibe küldetett. Ekkor ő alkalmasint az itélő tábla assessora.

Galga szultán tatárjainak kiűzetése után megtették háromszéki főkapitánynak és 1691-ben ő tételi le Háromszékkel a hódolati esküt.

1693-ban báró czímet nyer, azután 1696. május 4-kén I. Leopold gróffá teszi.

A főkapitány Mikes, kinek nevéhez a királyi tábla assessorságát is kapcsolva látjuk 1700-ban, ezután egyszersmind Belső-Szolnokmegye főispánja lesz.

A Rákóczy mozgalmainak kezdetén Rabutin őt a székelyek lecsendesítésére küldötte; ez alkalommal a háromszéki kuruczok által elfogatott, s fogva Tokajra vitték Rákóczyhoz. Hódolva Rákóczynak, ez őt táborában tartotta. Rákóczynak 1704. jul. 6-án

[1]) A szövegben utrumque.

[2]) *Hodor, Dobokai vármegye Esmertetése.*

[3]) *Magy. Család. VI. k.*

delemmé választását és a választásáról kiállított oklevelet követség élén ő vitte meg Rákóczynak. Ekkor háromszéki pitány, Belső-Szolnokmegye főispánja és egy lovas ezred kapitya. A gróf Forgács hadának Erdélybe bejövetelekor alkalmat mint székelyek generálisa is szerepel. Ez időben, a Brassóban tóztatva volt nejét, gróf Bethlen Druzsiannát kiváltá, cserébe ván Falkenheim őrnagy hadifoglyot. A zsibói ütközet után kint Magyarországra. Az 1707-ki marosvásárhelyi gyülésen, a fejedelem beigtatásán főszereplő. E fejedelem őt tanácsossá is tette; tel felruházva látjuk, midőn azonodi gyülésen mint követ szerepel.

Az ojtozi csata után Mikes beszalada Moldovába. Moldovában ő volt a bújdosók feje. 1709. végén Magyarországon találjuk, k az 1711-ki szathmári béke után kerül vissza Erdélybe.

Visszajötte után többé nem főispánja a megyének.

1713-ban kinevezte őt VI. Károly császár főkormányszéki nácsosnak. Megholt 1721-ben január 6-kán Csesztvén. Temetve a csiksomlyói kriptában.

Gróf Bethlen Ferencz.

Bethlen Ferencz, Bethlen Gergely és Thoroczkai Mária fia.

Atyja 1693-ban reá akarta ruházni az udvarhelyszéki apitányságot és a főkormányszék fel is ajánlotta a császárnak. császárnak 1693. május 14-ki leirata által következő sorokkal g lőn tagadva: »praesens rerum constitutio, et ipsa Transilniae securitas, ejusmodi mutationes, in primordio maxime regnis nostri, prohibit, resolutinem hac in parte diferre, ipsa nos git boni publici ratio et necessitas.« Azonban további soraiban ölség igéri kegyelmét ezutánra mind Bethlen Gergelyre, mind ra: Ferenczre nézve. Hogy mily kegyelembe részesült, nem tud- Az 1698-ki országgyülésen, hová mint regalista volt meghiva, ajstromban tiszti czim nincs nevéhez kapcsolva. Csak a XVIII. zad kezdetén jő mint Belső-Szolnokmegye főispánja elő. Apor ter irja, hogy a Rákóczy mozgalmai előtt, 1703. előtt, a megyék két főispánja volt, s e mozgalmak alatt szünt meg a kettős spánság; Belső-Szolnokmegyének ez időben gróf Mikes Mihály egyik, és gróf Bethlen Ferencz a másik főispánja. A főispán- mellé a segesvári országgyülésen még egy hivatalt nyer: tarnányi főbiztossá teszik és így működik 1705-ben. A Rákóczy-galmak után egyedül főispánja a megyének, mely tisztsége ha-lyal szünt meg. Halála tán 1712-ben következett be; a főispáni ist más birja 1713-ban és ezután más a tartományi főbiztos is.

Neje: Rhédey Krisztina.

Gróf Lázár Miklós.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A rumän történetírás újabb jelenségei.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

II.

Balcesku azon állítására, hogy a rumänek a barbárok elől ismét és ismét a hegyek közé menekültek s mégis missiót teljesítettek, az őket kiűző barbárokat civilizálták, a kiknek — mint B. elismeri — állandó lakhelyök nem volt, történeti bizonyítékot idézni lehetetlenség. Ha megvizsgáljuk e hegyeket, azok Erdély ben lehettek, annak minden oldaláról, s kérdjük — mondja Hunfalvy — hol, mely hegyek közt s kik ellen óvták meg a rumänek nemzetiségöket s függetlenségöket? Erdély körül nyugaton jászok, északon és keleten (a mint Mommsen nevezi) dák néptöredékek, délen góthok laktak. A góth korszaktól fogva nyugaton, északon és keleten vagy azok, vagy új barbárok laktak, mert e tájak ethnographiai ábrázatja az avarok idejéig folyvást változott, s bizonyára délen sem volt másképen. Az országnak a Tiszától kezdve a Fekete tengerig rómaiakkal benépesitéséről sem az akkori, sem a közel korú történetírás semmit sem tud. Erről csak a költészet szólhat, mely sem földrajzra, sem időtanra semmit nem ad, s magát a tér és idő által nem korlátoztatja. (47.)

Ép ily történetellenes az a barbár interregnum, melyben a rumänek civilizált művöket állitólag folytatják. Ugyanis történetileg igaz, hogy a góthokat a betörő hunnok szoritották ki Erdélyből; ezek után közvetlenül a gepidák következtek, s a gepidák után az avarok. E népek egyikén sem vagyunk képesek — jegyzi meg Hunfalvy — a rumän civilisatio nyomait felfödözni. Balcesku Gibbonra hivatkozása nem bír bizonyító erővel. Gibbon a római uralom korszakából való coloniákról irja, hogy szántáshoz, vetéshez szoktatták az ott talált népet. Abban pedig téved, hogy Dacia független állam lett volna. Ezt a történelem nem ismeri, sőt épen

ggő állapotáról tanuskodik. A magyarok megjelenéseig ép Dacia
olt barangoló népek tanyája. (Hürde), a honnan a barbárok a
Dunán tuli római provinciákba törtek be. (47. l.)

Major azon állításának, hogy a hunnok a népies latin vagy
usoniai = tehát rumän nyelvet beszélték volna — mondja Hun-
alvy — Priscus Rhetor előadását kell szó szerint szembeállíta-
unk. Priscus beszéli, hogy a midőn egy reggel Onegesios, Attila
övezére lakja bejárata előtt sétálva várakozott, egy czifra barbár
ltözetű egyén őt görögül üdvözölte, *chairé*-t kiáltott felé. Ő elcsu-
álkozott rajta, mert azok az együtt élő barbár népek saját nyel-
ök mellett, csak a hunn, vagy góth, vagy még az ausoniai nyel-
et beszélik, és pedig az utóbbit csak azok, akiknek a rómaiakkal
intkezésök (Verkehr) van. Görög beszédet csak foglyoktól lehet
állani, akiket a thrák vagy illyr partokról hurczolnak ide, s
kiket bizonos, nyomorú kinézésükről azonnal megismerhetni.
Az ebéd mellett, melyre Attila a konstantinápolyi követséget is
eghivta, Priscus egy skytha mellett ült, a ki vele ausoniai nyel-
en tudott beszélni. Priscus — jegyzi meg Hunfalvy — beszél
unn, góth, római és ausoniai nyelvről, de latinról nem; tehát
ülönbséget sem tesz a latin és ausoniai nyelvek közt; ezt Major
ltötte, hogy az *ausoniai* név alatt a *valachoknak* = oláhoknak már
V-ik században fönlétét igazolja. De a rómaiak (Romäer) lehet-
ek vlachok, mondhatja valaki. Igen, de ezt Priscus megjegyezte
olna, a ki értette az ausoniai nyelvet s rajta beszélt. Ő az egész
ai Bánátban a Tisza mentén mindenütt barbárokat talált: bar-
ár ételt, italt, szállást. Priscus bizonyságtétele a legtalálóbb
egsemmisítése Major és az egész rumän történelmi iskola
brándjainak. (50. l.) Ha lett volna Attila útjában rumän, irno-
ait vagy kanczellárjait azok közül vette volna, nem kért volna
etiustól; fürdőkészitő mesterembert is közülök keresett volna,
em Ulpia Trajanaból és Apuliaból, szóval: ha Gibbon és Balcesku
ivilizáló rumänei Attila idejében éltek volna, az ő környezetéből
em maradtak volna. (51. l.) Midőn 375 körül a hunnok a
óthokra rontottak, már nem csak a római, de a dák név is eltünt
olt; mert egyfelől a sarmaták, másfelől a vandalok laktak, a
iket a történetirók említnek. És az irók mind latinúl irnak. Fel
ell tennünk, hogy ezek Dacia latinúl és ausoniai nyelven beszélő
akóit megnevezték volna, ha lettek volna. A római név dicsősége
Attila idejében még akkora volt, hogy egy Daciában latinúl
eszélő nép elrejtve nem maradhatott volna. (52. l.)

Csodálkozását fejezi ki Hunfalvy Balcesku, Major és Sinkai
ton állításaik felett, hogy szerintök a bolgárokat a rumänek
ritették a keresztény vallásra, s a bolgár királyok a XI-ik szá-
adig rumänek voltak. Ez valóban Balcesku könyvében szó szerint

így olvasható. Tehát Photius, a konstantinápolyi patriárcha, a ki az érdem s a ki az új megtérítettek által a nyugati és keleti egyház közötti meghasonlást (*Schisma*) okozta, rumän volt, s nem azon tudós görög, a kit az egész tudományos világ ilyennek ismer el. Symeon, a hatalmas bolgár fejedelem, s utódai 1019-ig szintén rumänek! Ez valóban rumän mesénél nem egyéb, valamint igazolhatlan Sinkai állítása, a ki Theophilus góth metropolitát erdélyi érseknek irja, a kinek székhelye Gyulafejérvár volt, s akiről ő azt mondja, hogy mint ilyen vett részt 325-ben a niceai zsinatban. Azt is irják Sinkai, Saguna és Xenopol, hogy a rumänek már a római uralkodás alatt keresztények voltak, s egyházuk az apostoli időkben kezdődik.

Ha a rumänek már a barbár korszakban keresztények voltak — a mint Major irja — volt lithurgiai könyvük is s az bizonyára latinúl volt irva; csodálatos, hogy ugyanez iró csak nemrég megjelent *Románok kezdetei* czímű fennebb említett művét cyrill betüvel irta, a legelső latinúl irt rumän könyv 1780-ból van, s ez az *oláh nyelvtan* és Xenopol lithurgiájok latin eredetű szavaival bizonyítják római időbeli kereszténységöket, ilyenek: krestin = christianus, pagin = paganus, botez = baptisma stb. Hunfalvy nem kétli, hogy a római legiókban lehettek keresztények, valamint a dalmátiai és kis-ázsiai betelepítettek közt is, de biztos adat róla eddigelé nincs; ellenben az egészen bizonyos, hogy Decius üldözője volt a keresztényeknek, s Aurelián idején innen csak góth keresztényekről olvasunk. Ki nem ismeri Ulfilast? S ki nem tudja, hogy a góthok Arius tanait fogadták el? S bizony Ulfilas nem volt erdélyi rumän metropolita, a mint őt Sinkai annak megteszi. Hogy lithurgiájokban latin szók vannak, természetes, különben nem lennének latin fajuak; de ha latin lett volna is, hamar el kellett hogy hagyták legyen, mert Xenopol maga elismeri, hogy a rumänek 800 évig használtak bolgár vagy ó-szlovén lithurgiai szertartási formákat. (55—56. ll.) Engedjük meg már most, hogy a rumänek, történetiróik állítása s tanai szerint, Traján idején óta civilizált életet folytattak Erdélyben: feltehető, hihető-e, hogy ők ezt Symeon uralkodása alatt tegyék, a mikor a bolgárok magukat elszlávosittatni engedték, azaz, a szlovén vagy bolgár szertartást a templomokba, a szlovén nyelvet az irodalomba s az egyházi és egyházon kívüli életbe is fölvették és behozták? Hihető-e, hogy egy civilizált nép, mely büszke római származására, a latin nyelvet s irást elhagyta s idegen, alig kezdődő irodalom irását fogadta volna el? főleg pedig oly néptől, mely most vette fel a kereszténységet, s inkább lehetne tanítványa mint tanítója az ó-keresztény népnek? Csak irástudatlan s irodalomnélküli (*alphabetisch und litteraturlos*) nép fogadhatja el egy új vallás fel-

telével annak egyházi nyelvét s engedi magára erőszakoltatni annak új írását, a mint ezt úgy keresztény, mint mohamedán áttérések igazolják. De oly nép, melynek művelt irodalma van, ha átveszi is a másik vallását, nem hagyja el a maga nyelvét és írását, sőt inkább mindkettőt vallásos érzülete kifejezőivé teszi, a mint ez az aram és görög nyelvekkel történt, melyekből a vallási szertartások latin formákba öltözve át, utóbb az európai keleti népekhez ebben a ruhában jutottak el. De minthogy a rumänek úgy vallási, mint külső életükbe egy egészen idegen nyelvet és írást fogadtak el és vettek fel: ez csak írástudatlan és irodalomnélküli állapotukban történhetett. Ez magyarázza meg a keresztény bolgároknak 1018. körül a rumänekre való rendkivüli hatását, de a mi — jegyzi meg erős hangsúlyozással Hunfalvy — nem történt a Duna északi felén. (58—60 ll.)

III.

Daciáról s a szláv és rumän kölcsönös befolyásról különös tanokat hirdetnek a rumän történetirók. Balcesku 798-ban szabaditja fel Daciát, Major 568-ban. Ez utóbbi év óta — irja ő — a magyarok bejöveteléig nem volt ott idegen nép. Ez egyik sem egyezik az ismeretes történelemmel, s még kevésbbé Xenopol nézetével, a ki súlyt kiván adatni szavának. A Don és Volga melletti bolgárok 630. szabadultak meg az avarok igájától, s minthogy közöttük és a mai Magyarországban uralkodó avarok közt független Dacia nem létezhetett, hihető, hogy a rumänek is avar uralkodás alá jutottak. Xenopol szerint Daciában a magyarok megérkezte előtt bolgárok uralkodtak, és pedig úgy, hogy a keresztény műveltségű latin rumänek latin nyelvét és írását confiscálták s helyette az egyházban és államban a szlovén nyelvet s az ugymondva alig tegnap alakult cyrill irást erőszakolták rá. A három rumän történetiró közötti vélemény-különbség — jegyzi meg Hunfalvy — nem nagy fontosságú: mesés lényök s tartalmuk minden ellenmondásaik daczára békében megférnek egymás mellett. Mindhárom az avarok és magyarok kora közötti időre teszi a rumän államok keletkezését, de Major szlávokat vándoroltat be Daciába — Densusianu nagy bosszuságára. Ő ugyanis azt irja, hogy a *rómaiak, románok, rumunók* (e három név mind oláhot jelent) legelébb sarmatákkal keveredtek, s nemzeti legelső alakulásukkor nyelvükbe és vérökbe szláv elem vegyült; mikor a hegyek közé vonultak vissza, másodszor vegyültek össze; harmadszor midőn bolgárok uralkodtak a rumänek földén. Szerinte a mai Erdélyben csak szegény románizált dákok, kiszolgált katonák maradtak hátra s a balkáni rumunok nem voltak államalkotó népelem. »Midőn azt

állítja — kiált fel Densusianu haragra gerjedve — nemcsak Roesler, de a rumän történeti iskola ellen írt Xenopol. Nyomorult kép az, a mit ő a rumän nép eredetéről fest. E szerint mi nem egyebek vagyunk, mint románizált dák népek vegyüléke, egy szegény osztály, mely a rómaiaktól csak nyelvét örökölte; románizált dák, sarmata, szlovén, bolgár és magyar gyülevész nép! *(conglomerat.)* Xenopol megsemmisiti a rumän polgári társaság régi elveit, szétrombolja a nemzeti hagyományokat s helyökre másokat csúsztat; beoltja a slavismust nemcsak nyelvünkbe, de vérünkbe is, beoltja intézményeinkbe, müveltségünkbe és jellemünkbe. Uj felzavarása eredetünknek és történetünknek! Xenopol tanitja, hogy egy politikai rendelet sincs, a mit mi a rómaiaktól örököltünk volna; nálunk minden új, mindennek, a miben Daciában az államélet nyilvánul, szláv mezo van. S a mi a legszomorubb — teszi utána Densusianu — Xenopol ezeket a jassy-i egyetemen tanitja, beülteti a slavismust azoknak lelkébe, a kiknek egykor a jövő nemzedékek tanáraivá kell lenniök!« (61—63. ll.)

A mit Densusianu itt hibáztat — jegyzi meg Hunfalvy — történetileg mind igaz, s e hibáztatásból kitünik, mennyire visszaütasitja az ugynevezett rumän történeti iskola a történeti valót, a nemzeti hagyományokhoz kapaszkodik, a melyek egyébiránt csak újabb keletü könyvtermékek. Ezek közé tartozik a rumän államok IX-ik századi létének s azoknak a beköltözö magyarok általi meghóditása hivése, a miről 1746. előtt senkinek sejtelme sem volt. Ekkor jelent meg Schwandtner György *Scriptores Rer. Hungaricarum* czimü történelmi nyomtatott kiadványában: Béla király *névtelen jegyzőjének* krónikája, *(Magistri P. Belae Regis Notarii Gesta Hungarorum)* melynek szerzője azon kornak, melyről ir, egy nevezetes történeti személyét sem ismeri, tehát a mit ir, költemény, nem történet. A rumän történeti iskola e forrásra hivatkozását s innen merített történeti előadását és érvelését Hunfalvy egészen elveti s hivatkozik részint máshol e tekintetben már közlött, részint hátrább elmondandó ellenérveire.

Az ország helynévi leirásából következtetve Hunfalvy kimutatja, hogy Erdély összes folyóinak neve szláv, magyar vagy német nevek, genuinus rumän név egy sincs; azt is kimutatja, hogy Daciában, a legutóljára meghódított s legkorábban ola hagyott római provinciában, a római korszakból egy helynév sem jött le ránk. Ebből az a tanuság, hogy Pannoniából s kivált Daciából vagy Erdélyből nemcsak a római, de a románizált népesség is egészen kipusztult, elannyira, hogy a helynévi hagyományok megszakadtak. Bármit szónokolnak — mondja Hunfalvy — a rumän történetirók pathosszal vagy a nélkül az ide-oda költözködő románokról s azoknak a magyarok bejövetele előtti államalkotásairól

daz üres képzelődés, s mind azért felelős a *mi Béla királyunk télen jegyzője.*

Minő népet találtak itt M.-ország elfoglalásakor a magyarok? dezzük meg a helyneveket s magát a magyar nyelvet s ez azt li: szlávot. A ki a helynevek és magyar nyelv e feleletét nem meg, ne fogjon kezébe történelmi és ethnographiai író tollat; pedig meg nem akarja érteni, bár tudná és kellene is, az nem ténetiró, de kuruzsoló akar lenni. A lakosok is szlávok voltak, nép, mely a rómaiak uralma után tartós telepítés alapjait le, a miből biztosan következtethetjük, hogy ők az országba kkor azt egészen elpusztítva találták. (64—67. ll.) Mekkora kai tévedése, hogy ő Teophilus oláh érseket Belgrád szláv nevű rosban székelteti, már 325-ben, alig félszázaddal a római legiók colonisták kivonulása után, holott e város a magyar állam galapítása után, tehát ezután négyszáz évvel lett Alba Julia = ula-Fejérvár, s erről, vagy a szlávoktól véve át, nevezték azt az hok Belgrádnak. A rumän történetirók rumän püspöke tehát v városban lakott, abban őrizte meg a római culturát s a római sadalmi és politikai életet. Nemde nevetséges-e ez?! (68 l.)

További vitatkozása rendén Hunfalvy Xenopol egy okiratgyarázatát teszi nevetségessé, melyben egy birtok határai kijásakor előfordult a *holmu, heges holmu* szó, a mit Xenopol az ragból következtetve oláh szónak magyaráz. Hunfalvy megti vele, hogy az *u* rag a régi magyar nyelvben századokon szokott használtatni, így: hetu = hét, Budu-vár = Budvár, su = Tas, szerelmu = szerelem sat. Sajnálja, hogy az elhizott okoskodásnak semmi bizonyító erejét el nem ismerti. E határjárási oklevélben elé jő: *fequetfee* szó, s Hunfalvy jegyzi meg, hogy az ebből lesz: *fequet* és *fee*, s még egyszer jő elé: *fequet kopna*, ő — ugymond — a *fequet* szót nem érti, a *fee* = fő. Én úgy vélem: a *fekete kopna* alak megmagyarázza *fekete fee* alakot. Mindkettő a bérez, a hegy tetejét, fejét, még hig *fekete tetejét, fekete fejét* jelenti; *fekete azért*, mert távolról ve az erdők csúcsai csaknem *sötét feketék*, *feje, teteje* pedig rt, mert a legmagasb pontot jelenti. (74. l.) Az aranyosszéki 76-iki oklevélben is leirja Hunfalvy a faluk neveit s *Senfalva* u név után zárjel közé teszi magyarázólag *(Szénfalva)* nevet s ina (?) kérdő jelt, hihető azért, hogy annak jelentését nem tudja. első alak t. i. *Senfalva* egészen jó; mert a székely tájbeszédben *e*-t *i*-vel és megfordítva gyakran cserélik fel, így például: *kék* yett mondják Marosszéken *kík*, s *kigyó* helyett *kégyó*, követőleg *Sinfalva* ott lévő falu nevét irhatták le *Senfalva* alakban. (76. l.)

IV.

A *vlach*-okra térve át Hunfalvy, mindenek előtt azt jegyzi meg, hogy e nép-név a Balkán félszigeten legelébb a szlávok között tűnt fel, s értették alatta az ott fenmaradt románokat. Átvették e nevet később az elszlávosodott bolgárok, valamint a görögül beszélők és írók is. A szlávok e néven nevezték minden románt, akár a Balkán félszigeten, akár Italiában lakott. A görögül írók tudók a »vlachoi« névvel a tőlük t. i. a rómaiaktól (Romäer) különböző népet jelöltek meg. Maga a vlach nép magát később *ruman, rumin*, sőt *arumin* néven is nevezte. E név legelébb 976-ban tűnt fel. 1013. hallszik a legelső helységnév *Kimbalungu* (Landfeld), 1018. a bolgár patriárcha alá rendeltettek az egész Bolgárországban levő vlachok, a kik legsűrűbben laktak a Haemus-hegyekben, Thessaliában és Macedoniában. Költözködő pásztorok voltak, de a kik falukban is laktak. A mai Oláhországban élő besenyők és velők szövetkezett bolgárok utmutatói zsákmányló kalandjaikban a vlach-ok voltak, a kik a havasok átjárásait legjobban ismerték. Ez érintkezés következtében mind a bolgárok, mind a vlachok a Duna északi partjára kezdettek áthuzódni, a hol terjedelmes hely volt szántásvetésre úgy, mint pásztorkodásra. Már 1164. megjelentek a vlachok Galiciában, sőt néhányan talán még korábban Moldvában is. 1185. a Haemus hegyekben kitört a vlach-bolgár felkelés, melynek czélja Bolgárországnak a byzanti uralom alól felszabadítása volt. Kún, bolgár és vlach szövetségre léptek, de művelt, irodalommal és egyházi nyelvvel biró nép csak a bolgár volt. A keresztény vlachoknak is tehát bolgár papjok s szlovén lithurgiájok volt. Ez volt az eset a bolgárok közt keresztényekké lett kúnokkal is. A mai Oláhországba és Erdélybe jött vlachok magukkal hozták nyelvöket és szlovén egyházi lithurgiájukat..... Közel másfél század telt el, míg a vlachok felől az oklevelek is megszólaltak. Erdélyben a legelső oklevél, mely vlachról szól, az 1222-ki, melyben II. Endre király a német lovagrend birtokát újabb adománynyal szaporította; ugyanaz 1223. a kerczi zárda cisterczi-rendjének egy birtokot adományozott s abból a pásztorkodó vlachokat kizárta; harmadik adománylevél 1224-ből, melyben ugyanaz a vlachok és besenyők erdeit velők közösen leendő használás végett a szászoknak adományozta. Ebből az tűnik ki, hogy a király a vlachokról szabadon rendelkezett. (87—89. ll.) A szerb földön is hasonló volt a vlachok sorsa. 1198—1199. a fejedelem egy oklevélben az Athos-hegyi zárdának 170 vlach háznépes gazdát ajándékozott, a kik az ország déli részében laktak. I. Uros később ugyanannak 30 családos gazdát, II. Uros fejedelem a sz. Nicetas egyház vlachjait is annak adományozta. (87—89. ll.)

III. Endre magyar királynak nevezetes a szerb fejedelem adománya után csaknem 100 évvel kelt egy 1293-ki adománylevele, melyben mondja, hogy országa bárói tanácsára elhatározta, hogy valamennyi oláh, a kik a nemesek vagy mások birtokain élnek, *Székes* nevű királyi birtokra helyeztessenek át, még ha erőhatalommal is. De minthogy értesült róla, hogy nagybátyja László király a gyulafejérvári káptalannak azon engedélyt adta, hogy annak *Fylesd* és *Enud (Enyed)* nevű birtokain 60 oláh családos gazda szabadon megtelepedhessék s ott bizton lakhassék, sőt hogy azok a királyi adótól, t. i. az ötvened, tized és más adótól mentesek legyenek — ennélfogva a király nagybátyja ez ajándékát helybenhagyta és megerősítette, s a kir. tized és ötvened gyűjtőinek meghagyta, hogy a megnevezett számú oláhoktól semmi tizedet és ötvenedet ne vegyenek. Ebből látszik — jegyzi meg Hunfalvy — hogy az oláhság a király tartozandóságai közé számittatott, a ki tetszése szerint rendelkezhetett róluk, valamint az is kitűnik, hogy 1293-ban még számuk csekély volt, elannyira, hogy valamennyit egy kir. praediumra egybegyűjteni lehetett. A rumän felfogás a magyar honfoglalás előtt nagy számú rumänséget lát és láttat Erdélyben, a minek azonban a történeti tények ellenkezőjét mutatják. De egykoruak tanuságtételei is azzal ellenkezőt bizonyítnak.

Szent Bruno 1006-tól 1007-ig, egy teljes éven át volt István király udvarában, mint térítő, figyelmét a vallási viszonyokra irányozta, de rég megtelepedett keresztény román népről nem tud semmit. Innen Galiczián és Oroszországon át a besenyőkhöz utazott Moldvába, de keresztény román lakosokat nem lát, bár azok lakföldének $^3/_4$ részét bejárta. Innen fekete Magyarországba ment (így hivták akkor Erdélyt). De már akkor szent Péter követsége oda ért volt — érti a király megérkezését. Tehát a Pruzzekhoz ment. A keresztény románok, a kik a rumän történetirók szerint István idejében sokan éltek Erdélyben és Moldvában, s köztük tudósoknak is kellett lenni, Bruno figyelmét ki nem kerülték volna. Gerhard, első csanádi püspök, olasz, s nem tudott beszélni megyéje román népével. Ahtum, pártütő országnagy s Bánát ura, a rumän történeti iskola állítása szerint rumän fejedelem volt. Hogy történt, hogy ő népe közt nem talált keresztény papokat, s Bolgárországból kellett hozatnia? Hol voltak a művelt románok? Rogerius 1241. sokáig bujdosik Erdélyben. Ő is olasz, s a németekhez és magyarokhoz nem igen mutat nagy rokonszenvet, útjában sehol sem lát románt? De jól fogott volna vagy egygyel találkozni s általa megértve szólani! *Carmen Miserabile* czimű útleirásából bizonyosan ki nem hagyta volna! E három férfi hallgatása felettébb ékesen szóló bizonyíték arra, hogy M.-országon és Erdélyben Szent-István korában, sem a

IV. ha a déli havasos hegyek
...as után IV. Béla beküldötte
A *vlach*-okra térve át ... népet gyüjtse össze s a mit érdemeg, hogy e nép-név a Ba... tézze el. Hogy az ország valóban tűnt fel, s értették alat... ...allus, erdélyi püspök 1246-ki panasze nevet később az ... ...gy birtokai a tatárpusztítás miatt oly beszélők és írók ... ...gy alig van nehány zsellére. Naszódról az akár a Balkán ... az egy lakó nélküli puszta föld. A szásztudók a »v... ...rja ugyanazon évről, hogy az ő megyéje és a különböző ... = Moldva között semmi emberi hajlék nincs. *ruman* ... gyulafejérvári káptalan a fennebb említett 60 tűnt ... ...k birtokain megtelepíthetésére királyi engedélyt fel... ...thatós bizonyíték arra is, hogy Erdélyben 1293-ig ... ...sok száma nem igen nagy lehetett. (91—93 ll.)

...rumänek ide-oda vándorlása, fel és ismét letünése, vala... ...unnoknak magyar s a magyaroknak (székelyeknek) hun... ...tt sok századok után különböző országrészekben megjele... ...mesék országába tartozik: történeti csak a magyarok hon... ...lása s a rumän lassankénti beszivárgás vagy bevándorlás ... magyar és oláh bevándorlás közt az a különbség van, hogy ...k mint harczias nemzet, mint hajdan a góthok, azután a hun...ok, rá az avarok s végre a bolgárok maguknak hadi zajjal helyet csináltak, Európában nevöket félelmesekké tették, míg az oláhok zaj és feltünés keltés nélkül családonként, kis csoportokban híva vagy hivatlan a Duna északi partjaira kezdettek átköltözni, s nem csak a besenyők földén, de Erdélyben és Galicziában, sőt Oroszországban is elterjedtek. Ezt Xenopol s az egész rumän történeti iskola elszörnyülködve útasítja vissza. Az első byzanti írókkal akarja bizonyítni, hogy a Balkántól a Dunáig nem volt vlach, hogy a vlachok a Balkán déli felén jelentek meg, következőleg Moesiából bevándorlás nem történhetett. A bevándorlás hirdetői nem tudják okát adni — mondja Xenopol — a bevándorlásnak, következőleg állításuk elfogadhatatlan. Az északi és déli rumän nyelv is sokban különbözik, sőt nevök is egyiknek *romin*, a másiknak *armin*, de végre meg kell hallgatni Nestor orosz krónikairót és a magyar Anonymust is. (94 l.)

Itt Hunfalvy nyelvészeti tekintetben hosszasan birálja Xenopolnak a rumän nép és nyelv felőli nézeteit és felfogását, valamint Béla király névtelen jegyzője történeti alappal nem biró honfoglalási elbeszéléseit; érinti a Balcesku által a XI., XII., XIII. századokban románoknak imputált s megtörténtnek állított fölkeléseit, s főleg az utóbbiakat egymás közötti apróság czivakodásnak jellemezvén: azon itéletét fejezi ki róluk, hogy azok alkalmasok arra, hogy belőlük hős költeményt és történeti regénytárgyat

alkossanak, de *történetbe csak a megtörtént, nem a kigondolt illik.* (97—103 ll.) Hunfalvy is megrójja a rumän történetirók ama téves eljárását, hogy Tuhutum atyját, *Horca*-t a magyar krónikák ellenére *Horea*-nak irják; sajtóhibának lenne mondható, de ő — ugymond — gyakran tapasztalt rumän iróknál ily irányzatos névelferdítést, azt ez adott esetben is szándékosnak hiszi, s mint ilyet, helytelennek tartja. (104 l.)

V.

E fejezetben Hunfalvy az oláh névnek az oklevelekben első feltünéséről, gyakoribbá létéről s általában az oláhoknak M.-országon és Erdélyben lassanként a társadalomban és életben mind több helyen és változóbb alakban s különböző polgári viszonyok közt megjelenéséről mondja el mély és sokoldalú kutatása eredményeit, s a rumän történetirás tévedéseire rá mutató rendkivül tanúságos nézeteit. Elmondja, hogy a legelső említés róluk II. Endre 1211-ki és 1222-ki oklevelében van, melyben a keresztes vitézeknek tett birtokadományozás során a vlachok földét is megemlíti, s a keresztes vitézeknek azon vámmentes átmenetelt engedi, a mit Honorius pápa is megerősített. Itt Hunfalvy a kenéz tisztre és kenézségi-hivatalra, a magyar báni méltóság eredetére tér ki s elmondja felőlük véleményét. Majd idézi IV. Béla király 1247-ki nagy adománylevelét, s abból kimutatja, hogy akkor Erdély népessége még igen gyér volt, sőt gyér volt Kumániáé, a későbbi Oláhországé is, megjegyezve, hogy ő magát itt nem az 1233. és 1239-ben M.-országra bejött és megtelepedett kúnok, de minden kétséget kizárólag a havasokon tuli Kumánia vagy Oláhország királyának nevezi. Átadta — ugymond — a jeruzsálemi lovagrendnek az ország benépesítése és megvédelmezése végett az egész Szörény földét havasaival, folyóvizeivel, az Olt vizéig, a János és Farkas által birt kenézségeket, a Lythen vajda kenészségén kivül; úgy a malomjogot, vadászatot, halászatot, baromtenyésztést a rétek és kaszálók használatát, s kötelezte azon földön lakó vlachokat, hogy a rendnek bizonyos számú katonát állítsanak ki az országnak ellenség elleni megvédelmezésére; biztositotta őket, hogy a király és lovagrend költségén az erdőn tul (ultra sylvas) t. i. Erdélyben, Bolgárországba, Görögországba és Kumániába kivitel végett sót fognak vágatni, de úgy, hogy a püspök jövedelme meg ne szűküljön miatta sat. Ezenkivül átadta a király a rendnek egész Kumániában az Olt folyótól és erdőn tuli havasoktól kezdődő azon egész földrészt, melyet addig Seneslaus vlach vajda birt, megszabta katonaállitási tartozásukat s megparancsolta, hogy az országot nem az ő paraszt és szász népeiből, de máshon-

nan egybegyüjtendő lakosokkal népesítse be. Itt van — mondja Hunfalvy — Nagy Constantin császár óta a legelső oklevéli említés a Kis-Oláhországról, mely Oláhországnak az Olt folyóig terjedő részét tette, mely azelőtt szörényi bánság név alatt már régóta létezett. Az Olt folyótól keletre volt Kumánia vagy a nagy Oláhország s mind a két ország a magyar király felsősége alatt, suverän uralkodója 1247-ben is IV. Béla levén. Itt Hunfalvy tovább kiséri Oláhország benépesítése és védelme ügyét, a kenézségek és vajdák állapotát; az utóbbiakról irja, hogy az eleinte fővezér, majd biró volt. Ilyen vajdája volt Oláhországnak, Erdélynek, sőt a czigányoknak is, mielyt a történelemben megjelennek, volt külön vajdájuk vagyis birájuk, minden egyéb politikai hatósági jog nélkül. (105—112. ll.) A kenéz szóról és kenézségi intézményről az ő széles látköréhez képest tanuságosan értekezik Hunfalvy s megjegyzi, hogy e szó a tatár pusztitás után a mongolokkal jött be hazánkba, s főfőhivatalt: fejedelmet, vezért, ispánt és birót jelentett. Az orosz uralkodó neve is *kenéz* volt, mielőtt a *czár* nevet fölvette. Hasonló volt ehez a német tartományokban a *scultetia* (Schultheisse) név alatt előforduló hivatal. (113—114. ll.)

A vlachok vallását tárgyalva Hunfalvy, felvilágositja azon viszonyt, melyben a bolgárokkal voltak; előadja, a mikor a vlach nép a pápai udvarnál is ismeretes kezdett lenni; de megjegyzi, hogy bár III. Innocentius pápa Kalojan bolgár fejedelemhez irt levelében hallomásként említi, hogy az ő népe magát római eredetűnek tartja, de Szörén és Kumánia vlach kenézei 1247-ben aligha sejtelemmel is birtak e vérségről; ők láthatták Trajan hidját, de római helyi hagyományokat bizonyára nem találtak. (115—116. ll.)

Visszatérőleg a kenézségre, megjegyzi Hunfalvy, hogy IV. Béla király után V. István birta Kumániát, melyet latinul *partes Transalpinae* vagy Havas-el-földének neveztek s csak III. László kiskoruságában, 1272—1290. merészelte Lythen oláh vajda — testvéreivel szövetkezve — a Havason tuli ország egy részét magának tulajdonitani és a királyi jövedelmet visszatartani, a kit Soos mester, a király hadvezére megvervén, megölte, öcsét pedig foglyul magával vitte a király elé! Az oklevélben, mely ezt eléadja, már nem *Cumania*, de *Transalpina* az ország neve, de az egész Árpád-ház uralkodása alatt a magyar király suverän hatalma alatt állott; ez állapot az Anjouk alatt is fenmaradt 1309-től 1342-ig. (117—118. ll.)

Ezután a vlachoknak Magyar- és Erdélyországban szórványosan feltünését és elterjedését nyomról-nyomra tovább kiséri Hunfalvy; elmondja, hogy mig a Duna és Tisza, a Körös és Maros folyók mellett kún népek, az erdélyi havasok közt s a nagyváradi és csanádi püspök birtokain számos vlach telepedett meg, az

nki részekben szintén, de ott nagyobb számban a ruthen néppel gyülve. Igy Bereg vármegyében Munkács vára tartozandóságai zt sok vlach volt már 1364. körül; 1370-ben birájuk kisebb yekben a vlach vajda, a ki adójukat a királyné számára föl- edte; Ugocsában 1326-ban Stanislaus kenéz birtokot nyert a rálytól; voltak Máramarosban is, a kik szintén különös szabad- ggal birtak, s 1349-ben János nevű vajda birájuk volt. Feltűnő, gy a ma oly erős oláh elemű Hunyadvármegyében nem talált m vlach, sem oláh nyomokra, s főleg kenézségről és vajdaságról incsenek oklevelek, ellenben sok emlék szól a magyarság hajdani iterjedettsége, birtokai és számereje mellett. (119—124. ll.) agy elterjedésöket constatálja azonban a vlachoknak Hátszegen, Déva vára birtokaiban, a szöréni bánságban, Zaránd ban, Lugos, Karánsebes és Világosvár körül, s Szászvárosszék erdőségeiben és avasai közt; említi Kolozsvárt is, a melynek *Felek* nevű erdejében . Lajos korában 15 oláh családos gazda telepedvén meg, ma akóinak száma ezeren feljül van. (125—134. ll.)

E történelmi tények s oklevéli bizonyságok előtt valóban nesékké lesznek a sokszor említett rumän történetirók és rumän örténetirási iskola állításai az önálló román fejedelmek, herczeg- égek, országrészek és általában önálló románság Erdélyben valaha étezése felől. Hunfalvy hitelesen kimutatja: hol, mióta lakott magyar földön vlach? mik voltak? mikor, mit és miért birtak? z ország politikai szervezetében mily helyet foglaltak el? Okle- elek alapján kézzel foghatólag bizonyítja be, hogy Radna királyi ányász város s német telep volt a tatárdulásig, később Besztercze áros birtokába ment át Radna völgyével együtt, s ott volt a atárőrség felállításáig. Omlás és Fogaras, valamint Máramaros ohn sem volt herczegség. Máramarosra nem terjedt ki a római iralom, az mindig annak körén kívül maradt. Hogy dákok és rmata szlávok birták, mutatják a földrajzi és helynevek: a *Tisza*, *za*, *Mara*, *Sajó* sat. A máramarosi városok alapitói magyarok s szászok, így: *Visk*, *Huszt*, *Técső*, *Hosszumező*, *Máramaros- ziget* sat. A lakosok is catholikusok voltak. Csak I. Károly és . Lajos korában kaptak adományt és nemességet az ottani oláh enézek és más előkelő nemzetségek, minők: a *Drág*, *Drágos*, *Bogdán*, *Dragomir*, *Kosta* s mások. Hogy ott suverän az volt, ki adományozott, kétségtelen, s ez magában nevetségessé teszi a umän történetirók állításait. Hogy Bogdán kenéz pártot ütött és okakat magával elvive, Máramarasból eltávozott s Moldvában a ajdaságot megalapitotta, tény; de akkor egyszersmind megszünt Máramarosban birni, sőt azután is Lajos király vazallja volt.... Hasonképp áll az Omlás és Fogaras herczegsége dolga is. Mircse ajda nevezte magát annak, igen Vlád, havasalföldi vajda is, de

ezt Zsigmond király mint szövetségesének csak czimül adta, s azok a királyt természetes uroknak ismerték el és tartották; Mátyás király pedig 1467-ben ezek eladományozását azért tiltotta meg törvény által, hogy ha rá jövőben ama tartományok, u. m. Moldva és Oláhország, féken tartása végett szükség lesz, azok a vajdák ideiglenes lakhelyeül birtokukba adathassanak. Ily alapon irták a román történetirók, hogy Oláhország uralkodói 903-tól 1467-ig folyvást birtokában voltak Fogaras, Omlás és Radna vidékeknek. Így csinálják a román történetet s így is hiszik! (144—154. ll.)

Megigazítja Hunfalvy az I. Lajos ellen ama vádat, hogy a román nemzet kiirtására hatalmazta fel a nemességet; igen, a kik latrok és gonosztevők voltak s tetten érettek — ítéletnél fogva. Az 1437-ki erdélyi paraszt lázadást is elbeszéli, oklevelekre s hiteles történeti adatokra alapítva; kimutatja Balcesku és társai ferdítéseit, s hogy e fölkelést nemcsak az oláhok, nem is azon okból indították, a mit a román történetirók állítnak, hanem részes volt benne az egész vármegyei magyar jobbágyság, s az ok a főpapság és nemesség igazságtalan dézsmafizetési követelése volt, a mit mint jogtalant a nép megfizetni nem akart. Nemzeti czélokról, oláh egyesülésről ama korban józanul beszélni sem lehet. Azonban a román történetirók így csinálják a történetet! (159—160 ll.)

Igy megy végig Hunfalvy a román történetirók többi hamis állításain s költeményes előadásán; megczáfolja, hogy román külön nemesség Erdélyben valaha létezett volna, a mi román király és koronajog nélkül nem gondolható, a nemességet pedig a magyar király és korona adta s nem adhatott mást, mint magyar nemességet; lerontja Densusianu azon hamis elméletét, hogy független boérség (Boeronatus), önálló román vajda, bán, kapitány és kenéz lett volna, s hogy ezek bizonyos összefüggő román katonai rendszert alkottak volna. Azon vádakra, hogy Erdélyben rosszabb lett volna az oláhok sorsa, mint máshol, összehasonlítást tesz az erdélyi és oláhországi jobbágyság állapota közt, s tényekkel s történelmi adatokkal bizonyítja be, hogy ott sem birtak több joggal s nem volt jobb sorsuk, mint Erdélyben és M.-országon; maga a *román* név, mely *vett parasztot,* földhöz kötött szolgát jelent, erős bizonyíték erre, holott nálunk már II. József óta szabad volt a földesúr keze alól elköltözködés; a másik jellemző, a mit Hunfalvy a román tudósok hánykolódása ellen felhoz, az, hogy a *vlach* szó — a mint újabb nyomozások kiderítették — nem is nemzetiségi fogalom, az egyszerűen *pásztort,* még csak nem is földmívest jelent. A rumänek Erdélyben és a magyar vidékeken mikor megjelenésére nézve Hunfalvy hatalmas érvet hoz fel Krassómegyéből, a hol kimutatja, hogy határkijárási oklevelek 1223-tól kezdve 1585-ig 32 tiszta magyar falu nevét tüntetik fel, melyek ma el

nnak oláhosítva. Ez az eset a folyók és patakok neveivel is, a nik kétségtelenül mutatják, hogy ott a magyarok voltak a régi s birtokosok és uralkodó nemzet, az oláh pedig bevándorolt övevény. (203—204. ll.)

Érdekes észrevételekkel kísérve ismerteti s méltán és találóan téli el Hunfalvy Densusianut az 1784-ki oláh lázadás dicsőítése-rt. »E fölkelés — irja Densusianu — a rumän nép dicsős ge, mely már 1784. a hamis állami és társadalmi elvek megsemmisítése s hűbéres nemesség és hűbéri szolgálmányok felfüggesztése végett érét patakkal ontotta.« Az európai történelem nem tudta eddig — jegyzi meg Hunfalvy — hogy a XVIII-ik századi franczia ölcsészet az erdélyi oláhokat hamarabb mozgásba hozta, mint magukat a francziákat, s nem tudta, hogy Mirabeau és Lafayette lajdonképen csak Hora és Kloska utánzói voltak. De Densu-anunak azt mégsem kellene tagadni, hogy az 1784-ki oláh láza-lók nem saját vérőket, hanem áldozataik vérét ontották patakkal.

»A rumän kapitányok a forradalmat egész Erdélyre ki karták terjeszteni s az egész nemességet és magyarságot kiirtani — mondja tovább Densusianu — ha magukat meg nem kereszt-eltetik s az oláh vallást fel nem veszik; mert a keresztséget vélték z oláhosítás egyedül biztos eszközének. A czél az volt, hogy a magyarok hatalma szünjék meg s az ország menjen át a rumänek ezére, természetesen — jegyzi meg. kegyesen Densusianu — az sztrák-ház felsősége alatt. Ezek hagyományszerű eszmék voltak, mik a történelmi jogon s az oláhoknak Erdélyben régibb voltán apultak — —«.

Ezekre Hunfalvy megjegyzi, hogy ha az olvasó az ő művét ak némi figyelemre méltatta, át kellett látnia, hogy *a rumänek örténelmi joga* s *Erdélyben régibbségök követelése* semmi egyéb, int egy történelmi hazugság-szövedék; de azt is tisztán át fogja átni, hogy a czél, a mit D. az 1784-ki paraszt oláh lázadásra saját öltemányeként rá fog, egy újabb — s a mint a rumän történeti kola reméli és tanítja, legutolsó — erdélyi forradalomnak *pro-ramm*-ja, de a mi az osztrák-házat sem fogná kimélni. (242—244. ll.)

Szükségesnek tartom Densusianu urral nehány év előtt uda-Pesten létekor történt beszélgetésemet itt megemliteni.

Az orsz. levéltár erdélyi osztályában felkeresésekor kutatása zéljáról s politikai viszonyaikról kérdést tevén hozzá: ő nyiltan udományos irányunak mondotta útazását; neki — ugymondá — olitikai czélja nincs, ő mérsékelt gondolkozású s irói munkássá-át békitő szellemben fogja fel. Ismer engem — folytatá bizal-asan — sok előkelő román ajánlata után, kik nekem jóakaróim, s érte támogatásomat. Néhány őket érdeklő művemet megvette. iberális közlékenységgel voltam szolgálatára sok olyanban, a mi

ifju tudósnak s főleg idegennek érdekes; útasítottam a főbb közkönyvtárakban levő kutatási módok s gyakorlat iránt, ... Mikor sok idő mulva elűtazott megköszönte szolgálatainat s ismételve igéretet tett, hogy reménye fel-tt sok gyűjtött tudomány anyagának a két érdekelt fél javára felhasználásával fogja nekünk szivességünket megszolgálni.... Mennyire volt őszinte s rokonérzetünkre érdemes Densusianu úr? hogyan tartotta meg igéretét? az olvasó az ismertetett műből s Hunfalvy itéletéből meggyőződhetik felőle. Irányomban eljárása nem correct. Ő mint iró, nem komoly, felületes tudós, iránya nem békítő, de izgató és forradalmias. A magyar tudományos intézetek igazgatói előtt D nem hagyott jó emléket, nemzete iránt nem keltett rokonszenvet; aligha többé lesznek oly közlékenyek, s bizalmukkal jövőben inkább fognak fösvénykedni, ha bukaresti tudósok keresik fel.

Még csak Hunfalvy műve végkövetkeztetését igtatom ide. A rumän történeti iskolának, melyet Balcescu és Major képviselnek, nézete szerint M.-országban és Erdélyben nemcsak több független rumän herczegség volt, de a rumänek a többséget, a magyarok és szászok a kisebbséget tették, minélfogva ők birtokjoguk emlékezetét és érzését a XVIII-ik századig megőrizték.... Erre Hunfalvy megjegyzi hogy 1222-ig nincs oklevéli emlékezés Erdélyben a rumänekről; pedig Erdély története a magyarok honfoglalásától kezdve nem egészen ismeretlen. A miről sem az ismeretes történet, sem az ismert oklevelek nem szólnak, az a történet és történeti források e hallgatása korszakában lehetlen, hogy sok helyt uralkodó, máshol bár nem uralkodó, de még is többségben legyen. Az olvasó láthatta, hogy az 1467-ig tartónak állított rumän herczegségek üres képzelődés! Ha az 1332-től kezdődő összes történeti oklevelekről azt nem állítják, hogy azok hazudnak — mondja Hunfalvy —, nekünk és velünk minden olvasónak meg kell arról győződve lenni, hogy mindaz, ami eddig az Erdélyben levő rumäneknek 1222. előtti időre eső uralkodásáról rumän történetiróktól iratott és iratni fog, nem egyéb, mint képzelődés, a mi a dolgot nem ismerőket tévedésbe ejti, az azzal ismerősök előtt kaczaj tárgya — *(ignotos fallit, notis est derisui.)* (163—164. ll.)

A könyv a tudós iró nyugodt, tárgyias modorában van irva, rendkivüli eruditióval, csak itt-ott vegyül bele némi gúny, a mire ellenfelei érdemesek s a mi nekik elevenökre talál. Hunfalvy a kérdést megvilágitja, s a rumän történetirók felületességét, elfogultságát és a kritikát kiálló tudományos alap helyett meséken és ábrándokon alapuló okoskodását nevetségessé teszi s megerőtleníti, annyira, hogy ha ők komoly férfiakként a vitás kérdés mellett és ellen felhozott érvek belső erejét s egyensulyát az igazság

és tudomány, s nem rejtett politikai czéljaik szempontjából néznék, a vitától meg kellene szünniök; de ők — az eddigiekből s jellemökből az következtethető — folytatni fogják azt, compromittálva magukat a tudós világ előtt, szerezve Hunfalvynak ujabb győzelmet.

Jakab Elek.

A magyar politikai irodalom történelméről. *)

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Nemzetiségünk biztos fejlődését óhajtja a *Realis securitatis indicatio* [1]) írója is, mert — mint maga megvallja — egyedül csak a honszeretet vezérli, az öntudat sarkalja. Azt hiszi, hogy az ifjúság nevelése, a hadsereg függetlensége, a szegény jobbágyság terhei, a clerusnak a néphez való különös viszonya s a biróságok szervezete a legfőbb okok, melyek a közszabadság biztosítását gátolják. Mindezek közfigyelmet érdemelnek; mivel ezek okozták a nemzet szerencsétlenségét, s hogy a szegény jobbágyság annyira le van tiporva, hogy azt csak a legmélyebb fájdalommal szemlélheti minden igaz magyar. Sajnos, hogy az idegenek annyira nyakunkra ültek, hogy adófizetőivé (?) lettünk Németországnak, külnemzetet boldogítunk, az emberiség szégyenére vérünkkel és életünkkel. Erre kell vala orvosságot találnia az országgyülésnek, ha annak rendei az igaz magyar hazafi nevezetére számot akarnak tartani.

Ugyancsak e korban jelent meg néhány alapos birálata a magyar közigazgatásnak, jogszolgáltatásnak is, mint a melyek valódi alapjai a társadalom biztos fejlődésének. Hogy a jogérzület annyira csökkent a multban: annak okát a jogtudomány elhanyagolásában találják e névtelen irók, a kik fájlalják, hogy a külföld a *Babel* és *Ninive*, meg a Grossing közjogi munkájából kénytelen bennünket megitélni. Ennek mi vagyunk oka, mert a külföld hiába várt tudósainktól egy, Magyarország alkotmányát, törvényeit, közigazgatását fejtegető alapos munkát. Százados küzdelmeinkkel — így gondolkodnak ez irók [2]) — nem védekezhe-

---

*) *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Irta Ballagi Géza* Budapest, 1888. VIII, 847. l.

[1]) Realis securitatis indicatio. Solis veris patriotis dedicata 1791. 8. r. 95. 2. l.

[2]) Eine Seltenheit, oder der ächte Bürgersinn. Von einem Advokate aus Ungarn. Ofen, 1792. 8. 83. l. — Veritates juris et justitiae in regno Hungariae hactenus administratae et pro futuris administrandae regnique

tünk, mert ott van Oroszország, Németalföld, stb., a hol virágzik a tudomány, ipar, müveltség. A külföld hasznos intézményeit nekünk is át kell vala ültetnünk, ha haladni akarunk. Uj törvénykönyvre van szükség, a melyet oly férfiaknak kell összeállitaniok, a kik a jogi intézmények egy-egy ágát elméletileg és gyakorlatilag külföldi utazásuk alatt tanulmányozták. Igy volna mindenhonnan a szine-java összegyüjtve. Sürgeti a római jog mélyebb, behatóbb tanulmányozását, melynek alapján nemcsak az állam, de a polgárság érdekeinek is képviselőjévé tehetjük az uj törvénykönyvet. Fájdalom — igy sóhajt fel e névtelen ügyvéd — ifjainkból a mostani jogi tanulmányokkal nem válhatnak igazi jogtudósok, szakavatott, független érzelmü s eljárású birák, kikhez a nép bizalommal fordulhasson. Pedig a magyar igazságszolgáltatásnak — fejtegeti más névtelen iró — gyorsúlnia kell. A megyei közigazgatás vezetői a főispán és viceispán mindig a legérdemesb emberek legyenek, a fiscus az igazság felett őrködjék, s ennek tiszteletdijáról a megyének kell gondoskodnia stb.

Mind e kérdések bármily közelről érdekelték is a nemzetet, úgy hiszszük, hogy a vallási dolgok iránti érdeklődés nem kevésbbé volt erős és élénk. Azok az eszmék, a melyek II. József szabadelvü felfogásának védelmében megszülemlettek s később táplálékot nyertek ama megrázó küzdelemből, a melynek hangjai a Szajna partjaitól majd egész a Dunáig hatottak, belevegyültek a vallási kérdések tárgyalásába is. Képzelhetni, hogy valláspolitikai tárgyú értekezésekkel mennyire elárasztották a közönséget. A vallási türelmetlenség szinte diadalát kezdte ülni s a protestánsok csak »keserves küzdelmek árán« vivhatták ki az 1790-ki 26 t. czikket. Tudnivaló, hogy e küzdő felek a harcz hevében épenséggel nem kiméltek egymást, mindenki azon volt, hogy »minél inkább élére állitsa a feuforgó kérdéseket.« A katholikusok közül többen a középkori állapotok visszaidézésén fáradoztak, a protestánsok némelyike viszont nemcsak mint intézményt támadta meg a katholicismust, de dogmáiból is gúnyt üzött. Ez irányuak egyik leghirhedtebb képviselője Trenk Frigyes báró, a kinek Ballagi nemcsak irodalmi, de összes politikai munkásságát rajzolja, tökéletes

---

statibus et ordinibus diaetaliter congregatis oblatae. 1791. 8-adr. 32. l. — Summaria manuductis ad emendationem fororum judiciariorum in Hungaria. 1790. 8-r. 63. l. — Partem maximam libertatis ac felicitatis populi constituit, celer debitaque justitiae administratis. Authore Sigismundo Noszlopy. Tyrnaviae. é. n. 8-r. 116. l. — Quid est justitia in regno Hungariae. 1790. 8-adr. 116. l. Mind e müvek többé-kevésbbé ugyanazon elveket fejtegik, azért szük terünkhöz mérve, összefoglalva szóluuk a bennök javasolt újításokról, vagy a kárhoztatott visszaélésekről és sérelmekről.

letesen találó képet állítván az olvasó elé e kalandos életről, melyet olykor hihetetlen, a csodával határos szorongások búsítottak, de a mely meg nem szűnt gomba módra termő röpiratainak gyártásával egész haláláig. Természetesen az ellene intézett polemikus iratok száma is tetemes. Szabad legyen egyet fölemlíteni ezekből, azt épen, a mely Ballagi figyelmét elkerülte. *Trenk életének helybe hagyása* címet visel e négy levelű nyomtatvány, a melynek szerzője nem épen sima alexandrin versekben itéli el Trenk bárónak egész életét. A címmel mintegy rá akarta szedni, úgy látszik, olvasóit, mert nemhogy helybehagyná, de épen erősen kikél ellene. Néhány sorát lehetetlen nem közölnünk, annyira jellemző az alkotmányos reformjaink s nemesi szabadságunk fejlődésére. Azon kezdi e névtelen verselő, hogy elolvasván Trenk minden munkáját, bizonynyal mondhatja, hogy Trenk »Isten nélkül« van. Még hagyján, ha »ocsmányságait« töredelmesen adná elő s feslett társait elhallgatná: de mindezt »negédessen«, szinte gőggel teszi, mintha nem tudná az egész nemzet, mit várhat ily kalandos élettől. Különös, hogy mindig sérelmeidről panaszolsz — úgy mond a szerző:

Mégis más nemzetnek adol oly tanácsot,
Meghallgatás előtt szenvedjen korbácsot. . .
Magyar a természet törvényét követi — —
A törvények szerint büntetést, rabságot
Szenved, de megmenti az ártatlanságot. . .
Nemes adót nem ád, de kész szemben szállni
Minden elleneséggel, s éltétől megválni. — —
Ez ősi szabadság, mást ne is emlegess
Vén Trenk a magyarnak, hanem innét ügyess.
Munkáidnak árát, ha eddig felszedted:
Veszsz ébel ezután, hogy ha már megetted.

Ez a mutatvány különben még a legszelídebb jókívánságok közül való azokhoz képest, a melyek e korban nyomdafestéket láttak s a melyekből Ballagi néhány diszpéldányt ki is választott bemutatásra.

A vallás- és lelkiismeret szabadság vizsgálói közül többen a szabad-vallás gyakorlata mellett agitálnak. *A vallás dolga* [1]) névtelen irója a zalamegyei gyűlés lefolyását azért tartja érdemesnek elmondani, hogy megmutassa, mikép e megye rendei közül mind a protestánsok, mind a katholikusok jó egyetértésben kívánnak lenni egymással. Kéri a főispánt, hogy nemesi szabadságunk egyik sarkpontját, a szabad vallásgyakorlatot, a mint »már az

[1]) A vallás dolga Zala vármegyében a mostani időfordúlatban. 1781. 8-r. 19.

országos tanácskozásokban fundált kir. resolutio meghatározta«, a megye rendeivel együtt oltalmazza s a következkkel is oltalmaztassa. Mert különben, hogy »ha ezen nemes megye által — így mond az író — vallásunk szabadsága eránt, a most kitett fundamentomon épült kegyes kir. rendelés ellen valami determináltatna: az ellen mi mindnyájan solemniter protestálunk, reclamálunk, contradicalunk és protestatiónkat inprotocolláltatni s az uralkodó törv. fejedelemhez s a fels. házhoz is felküldetni kívánjuk, és ez eránt azon okból bizonyosak lenni, hogy kénytelenek ne legyünk különös gyülekezetből repraesentálni.« A főispán, gr. Althann János óhajtja, hogy az egyenetlenség tökéletesen megszünjék, a »vallásbeli különbözés, izetlenség s viszálkodás,« a melyek annyi rossznak voltak már szülőokai szegény hazánkban, örökre eltörültessenek stb.

Voltak azonban irók, különösen a katholikusok közt, a kik a papság régi hatalmát visszakivánták, a kik a mellett harczoltak, hogy a papság tekintélye egyértelmű az állam közboldogságával. A *Projectum* [1]) névtelen szerzője sajnálattal emlegeti amaz időket, a mikor még a pap a népnek valóságos bálványa volt s iránta az ország főrendjei is a legnagyobb tisztelettel viseltettek. De ime most mindez megváltozott s e változás ép oly kevéssé hasznos az államra, mint a vallás gyakorlatára. Azon kell tehát az országnak teljes buzgalommal fáradoznia, hogy a clerus régi jogait visszanyerve, igazi őre lehessen továbbra is mind a lelkiismeret szabadságának, mind az állam boldogságának. Az efféle eszmék azonban épen akkor, midőn a nemzet közvéleménye a békés hangulat felé hajlott s a közszabadság lényeges föltételéül tekintetett a vallás szabad gyakorlata, csak a rideg felekezetiek gyülölségét növelték. Bizonyosan sokkal helyesb úton jártak azok, kik a keresztények lehető közösségéről, [2]) egyesüléséről elmélkedtek s ezeknek az eszméknek kivántak a gyakorlatban érvényt szerezni, vagy a kik az általános emberi jogok szempontjából indulva ki, a vallás szabad gyakorlatán buzgólkodtak. Néhány katholikus író kissé erősen kimutatva ugyan felekezeti felfogását, — a mely alól e korban szinte lehetetlen is kivonnia magát a vallásos dolgokat

[1]) Projectum de theologia et theologis ecclesiae Hungaricae praesulibus dicatum ab Anonymo theologo Hungaro. 1791. (Ostermayer.) 8-r. 47 l.

[2]) De unione christianorum in religione. 1791. 8-r. 24 l. — Epistola quam Sincerius Providius ad E. D. unum e magistratualibus liberae regiaeque civitatis Debretzinensis post Comitia anni 1791. inviat. 1793. 8-r. 76. l. — Nullitas discriminis in articulo fidei de sacra Domini coena inter Aug. et Helv. conf. fratres pro arctiori politico synodali coalitione exposita. Posonii et Comaromii. 1791. 8-r. 30. l.

tárgyazó irónak, — de mindamellett a viszályok teljes kiegyenlítésén fáradozva, a hamis, álpróféták ellen száll síkra, a kik a szabadság és vallás ügyét túlzó követeléseikkel csak veszélyeztetik, a kik a közboldogulás forrását egyedül az újságban keresik s a kikről bizony difficile est satyram non scribere. Más iró azt vitatja, hogy a reform. vallásbelieknek okvetetlenül egyesülniök kell egymással s hosszú bizonyítgatásainak végéül ki is mondja, hogy a két felekezet különválásának oka nem a dolog lényegében, csupán a megmásítható szavakban fekszik, a mi tehát épenséggel nem gátolja, hogy egyesüljenek egy vallásfelekezetté.

De mindent fölülmúl, a mit e nemben a szellemi forradalom létrehozott, s a mi az igazi felvilágosodásnak méltó kifejezése: a *Declaratio sincera*. Szerzője az ember természeti s egyéni szabadságából indul ki. A lelkiismereti kényszert keményen elitéli, mert ez az oka — szerinte — a felekezetek közt dúló százados viszályoknak. A szeretet, szelidség, béketürés ki fognak engesztelni minden szivet. (L. a 21 l.)

Az apostasiát el nem ismerheti bűntetendő cselekménynek, mert, »a mint az állam nem bűntethet meg senkit vallásos meggyőződéséért, úgy az egyházi hatalom sem sujthatja a hitehagyást, külső büntetésekkel.« E fenkölt gondolkozást tanusító felfogás ellen az *Apostasiae crimen*[2]) irója száll síkra, hogy megmutassa, mennyire téves úton járnak mindazok, kik a szabad gondolkozásnak minden jogát megkövetelik a vallási dolgokra nézve is, mert ez előbb-utóbb anarchiára vezet. Történelmi jogokra s hagyományokra hivatkozik. Bőségesen felhasználja a bibliát, hogy tarthatatlan állását megerősítse s bebizonyítsa, hogy a kik a *Declaratio* irójával tartanak, többet ártanak, mint használnak az állam boldogságának. Vitatja a kath. egyháznak egyedül üdvözítő voltát s annyi türelmetlenséget árul el, a mennyi a vallásüldözések korában is sok volna. Megtévedettnek hiszi a közvéleményt, ha ebbe az irányba csap s nem veszi észre, hogy a nemzet hangulata mily erővel nyilatkozik szűkkeblű felfogása ellen. Az országgyülés nagy többségére nem lehetett e munkának hatása, bár az eszmének a sajtóban heves védelmezői sem hiányoztak. Példáúl a *Veri catholici responsum*[1]) irója szintén élesen kikel a *Declaratio* ellen,

[2]) Apostasiae crimen poenis civilibus etiam antevertendum; sive responsum ad declarationem sinceram Christianam patrioticam civis Hungari catholici ad questionem, an sic dicta apostasia inter delicta civilia sit referenda. 1790. 8-r. 84 l.

[1]) Veri catholici responsum ad libellum, cui titulus: Declaratio statuum catholicorum, qui ad conventum catholicum, die XXX. Novembr. 1790. apud archiepiscopum Colocensem celebratum, non influxerunt. 1791. 8-dr. 53. l.

vitatja a kalocsai értekezlet jogosúltságát s az eretnekeket — a hogy a protestáns felekezeteket nevezi — az országra hozott csapással, gyalázattal vádolja s mégis azt meri mondani, hogy mind erre a haza iránti igaz szeretete ösztönözte; mert fáj lelkének, hogy a felvilágosodás ürügye alatt, mennyi sebet ütnek a haza testén. Még több erélylyel kel ki a protestánsok ellen Szeitz, a legkérlelhetetlenebb, legengesztelhetetlenebb, legtürelmetlenebb kath. iró. A sajtónak azonban arra is volt gondja, hogy a megerősített vallási törvényczikkeket megismertessék a nagy közönséggel. Ilyen volt a Ballagitól felhozottakon kivül a *Die gnädigste königliche Entschliessung* [1]) czimü irat is, mely a vallásfelekezetek közti egyenlőség és viszonyosság törvényes intézkedéseit tárgyalja.

Nem lehet azonban figyelmen kivül hagynunk egy más irányú röpiratot, mely az ország anyagi érdekeinek gyámolitását köti a rendek szivére. A *Vorschläge* [2]) irója Magyarország kereskedelmét igen rossz színben látja, mivel — jóllehet terményeinek sokasága s különfélesége, hajózható folyói s tengerpartjai segitségével virágzó kereskedéssel birhatna — számot sem tesz a világforgalomban s egészen Bécsnek van alárendelve. S ez onnan van, mert hazánk gazdagsága irigygyé tette szomszédainkat s ezek mindenkép azon voltak, hogy kereskedelmünket tönkre tegyék. Ezenfölül rendkivüli akadálya a magyar árúczikkek nagyobb forgalmának a vámdijszabályzat, mely némely árúczikk eladhatását 5%—40%, sőt több százalék lefizetése mellett engedi csak meg. Igy az ország velője, a pénz, mind kiszivárog az országból. A vámdijszabályzat nemcsak kereskedelmünk felvirágzását gátolja, de a nemesi szabadság szemében is méltán mondható nagy szálkának, mivel e vámdijszabályzat az adótól való mentesség előjogát észrevétetlenül semmisitette meg. Ugyanis a behozott árúczikkekre kivetett vámot közvetve a vevőfél fizeti meg, s ez ismétlődik a kivitelnél is, mert a nemes ember terményeért a vevő a vámra való számitásból kevesebbet fizet. Ezen változtatni kell. Most az ország visszanyerte régi szabadságát, s nem kénytelen törvényes jogainak érvényesitésétől elállani. A tekintélyes magyar kereskedők hozzájárulásával a magyar vámigazgatóságnak új harminczad dijszabályt kell kidolgoznia, minden vámot eltörleni az 5% vámon kivül (az árú becslés régi szokása szerint, mely II. Károly alatt volt érvényben) s a magyar vámigazgatóságnak függetlennek kell lennie. Szabad legyen a kereskedőnek bárhonnan vásárolnia, viszont a magyar

[1]) Die gnädigste königliche Entschliessung in Religionssachen vom 7. November 1790. Aus dem Lateinischen veranstaltete ächte Uebersetzung. Pressburg. 8-r. 16. l.

[2]) Vorschläge für Aufhilfe der ungarischen Handlung. 1790. 8-r. 24.

terményt bárhová kivinnie. E jogot csak az ország rendei szorithassák meg. Igy reményli a névtelen szerző, hogy nemcsak földmivelésünk fog felvirágozni, iparunk lendületet nyerni, de pénzforgalmunk is nagyobb arányokat ölt s kereskedelmünk Olasz-, Franczia-, Angol-, s Törökországban és a dunai tartományokban is nagy hódítást tesz.

Ez eszmék, úgy látszik, épen semmi visszhangot sem keltettek a közönségben, ámbár az *Opinio* [1]) irója szintén ugyanez alapból indul ki, könyvét Sándor Leopoldnak ajánlja s azt mondja, hogy midőn mindenki a haza közboldogulásával foglalatoskodik: nem lehet közönyös az ország kereskedelmi ügye, melynek elhanyagolása miatt eddig általános volt a panasz, hogy a közjövedelmek mind kiszivárognak az országból. De sokkal hamarabb bekövetkezett a visszahatás, semhogy az ekkor megindult mozgalom minden árnyalatával számolhatott volna a nemzet. Az országgyűlés be lőn fejezve s a teendők hosszú sora a következő országgyülésre halasztatott. Ámde akkorra a bölcs mérsékletű Lipót már nem volt életben, pedig az elért sikerben neki tetemes része volt.

Bármikép itéljünk azonban a szellemi mozgalom különféle árnyalatáról, a sajtó nagymérvü munkásságáról: el kell ismernünk, hogy a közügyek iránti érdeklődés sokkal fokozottabb volt e pár év lefolyása alatt, mint bármikor az előtt. Történettudósaink közül többen tartózkodnak a sajtó föllendülésében a haladás igazi alapját föltalálhatni. Ugy vélekednek, hogy mindez idegen hatás s a nemzetnek kevés része volt benne. Véleményünk szerint, Ballagi sokoldalú vizsgálódása, az általa felhozott adatok — a melyekhez mi is ügyekeztünk néhány adalékkal járulni — tekintélyes száma az ellenkezőt bizonyítják s az elfogulatlan birálót meggyőzik arról, hogy a nemzetiség mozgalma sokkal intensivebb, sokkal határozottabb, mélyebbre ható, nagyobb s jótékonyabb volt, mint azt a sajtó működésének ily higgadt, komoly vizsgálata nélkül gondolni lehetne. Sőt azt hiszszük, hogy e nagymérvü érdekeltség a Lipót utáu következő fejedelem, Ferencz alatt tartott országgyülés rendeit alkotmányos reformjainknak okvetetlen tágasabb kifejtésére ösztönzi vala: ha az új fejedelem föl meri venni az 1790/1-ki országgyüléstől elejtett fonalat. De ama félelem, hogy a »reformok életbeléptetésével alattvalóiban kielégíthetetlen újabb vágyakat ébreszt« s ez által »mesterségesen nyit útat a forradalom kútforrásának, a közelégületlenségnek«: a fejedelmet a haladás ellenségévé tette. A szellemek újra elzárkózottá lettek,

[1]) Opinio de qualiter ad effectum reducendo articulo XXI in praeterlapsa anno 1791. conclusa diaeta condito. etc. Pestini, 8-r. 23 l.

mire a franczia forradalom túlzásai épen kapóra jövén: a reactio kezdett megerősödni s minden eddigi vívmányt bukással fenyegetni.

Valóban úgy tetszik, mintha a nemzet maga is visszaborzadt volna a haladó eszmék nagymérvű győzelmétől s mintha attól tartott volna, hogy a felvilágosodás kérlelhetetlenül anarchiára vezet, mely minden eddigi vívmányt tönkretesz. »Ha elgondolom — írja a *Világ nagyjai* [1]) névtelen szerzője az előszóban — minő nagy tűzzel ropog most mindenfelül az újításnak lelke; ha elgondolom, hogy a te kebeledben (a haza kebelében) is találtatnak már olyan fiak, — vagy mit mondok? — nem fiak: (érdemetlenek ők erre a drága névre) elfajúlt gonosz fajzatok, kik a nép megvilágosításának színe alatt, majd eredeti mázolások, majd idegen nyelvekből tett veszett foglalatú fordítások által magát a *religiot*, ezt a minden országok boldogságának fenék-kövét, hol erről az oldalról, hol amarról, hol nyilván, hol alattomban dögetik; ha elgondolom, miként ólálkodnak körűled a viszkettető szilaj példák: tartok tőle, nehogy, tégedet is megfoszszon végtére szemed fényétől a szerfelett való *világosság!*«

Elmondja, hogy ő szánakozik a szegény jobbágy helyzetén, ha meggondolja, mennyi babona rútítja hitét; sajnálja, hogy a haladás szellemétől oly annyira hátra van: de, mint hogy a Franciaországot megrázkódtató anarchia itt is felüsse fejét, inkább örökös éjszakában maradjon a szegény nemzet. A deismust, materialismust, a melyek a trón szilárdságát fenyegetik, s a melyek a kereszténységet előbb-utóbb megsemmisítik, kiirtandóknak véli a föld színéről. Még határozottabb ellensége a vallási s polgári szabadságnak az *Igaz Hazafi*, [2]) a ki a hazafiúság elméletét akarja mintegy kifejteni művében. Őt is a franczia eszmék borzasztják vissza a haladástól s a libertinismus, deismus, materialismus elveinek ő is esküdt ellensége, mivel ezekből semmi egyéb nem származhat mint anarchia. A szabadságnak természetes korlátokat kell szabni, mind azért, hogy a vallás szabad gyakorlata sérelmet ne szenvedjen, mind pedig, hogy a »természeti szabadság lábra állhasson.« E korlátot semmiféle intézmény meg nem tudja úgy szabni, mint a censura, melynek »főkötelessége a lenne, hogy a vallások és a közönséges társaság fundamentomit nyilván vagy alattomban áskáló s gúnyoló, a közönséges békességet s hazafiúi egyességet mocskos írásokkal sértegető munkákat vagy megjobbítva, vagy pedig, ha ez meg nem történhetne, a haza tekintete

[1]) Világ nagyjai! Veszedelem. Fordította német nyelvből egy hasáját féltő igaz magyar. Nagy-Szombatban, 1792. 8-r. 127. l.

[2]) Az igaz hazafi, kinek tulajdonságit együgyü beszédbe foglalta egy hazája s nemzete javát óhajtó szív. Pesten, 1792, 8-r. 126. l.

ibe jönni épen meg ne engedné.« A tudomány, mint az elme világító fáklyája, világítson mindenkinek, nemzeti nyelvünk kifejtésére gyünk meg minden lehetőt: de a hamis felvilágosodástól tartsuk vol magunkat, mert ez halomra dönti régi ősi szabadságunkat is.

Ugyancsak a franczia forradalom eszméitől óvja hallgatóit ovács János is a *Trauerrede*[1]) czimű röpiratában, elmondva XVI. ajos franczia királynak szomorú történetét s bebizonyitva, hogy királyság Istentől rendelt intézmény, melyet százados szokások s emberi természet szentesítettek. Legyünk a király iránt hódoló ztelettel, szavának úgy engedelmeskedjünk, mint a hogy törvéyeinket megtartjuk: mert csak igy leszünk érdemes alattvalói a nagy fejedelemnek, kinek hatalma mind bel-, mind külellengtől megoltalmazza hazánkat. Az alkotmány bárminemű módotását szintén károsnak hirdeti Szuhányi is az *Origo*[2]) czimű ben, mely Desiderius és Veredicus párbeszédeiből áll. Veredicus eggyőzni kivánja társát, hogy a birodalmak összeomlása a polgák súlyos vétségeinek lehet csak következménye; hogy a közbolgulásnak két régi veszedelme van folyvást: a szükség és tudatlanság; hogy az állam, a melynek törvényeit meg nem tartják, lbomlik; hogy a törvények változtatása maga után vonja legtöbbször az ország elhanyatlását s hogy végre a haladás gyorsitása s érték nélküli fokozása minden üdvös intézmény kifejlődésének itat vet stb. Az egész munkán némi nyugodtság ömlik el, a mely vált akkor szembeötlő, mikor a fejedelmeknek osztogatja jó nácsait, hogy mennyi veszély rejlik abban, ha a fejedelem igaztalan az állam közboldogságát leginkább szivükön viselő férak iránt stb.

Ferencz császár tudvalevőleg első föllépésével bizalmat kelt a nemzetben s a rendek nem is késtek a közmegelégedésnek fejezést adni. E hangulatot tolmácsolja a *Protrepticon után való magyar ösztön*[3]) irója is, a ki igazán kinrímekben adja elő, ennyire loyalis a magyar nemzet Ferencz iránt. A többi közt ly szól:

Magyar! esküdtetlek igaz hiv lelkedre!
Volt-e mostaninál jobb dolgod izedre?
Tekints azért nemzeti szép czimedre
S királyodhoz szokott lelkes hüségedre.

---

[1]) Trauerrede auf Ludwig XVI-dem unglücklichen König der ranken, von Johann Kováts, Hungarischen Edlen. Ofen, 1793. 8-r. 15. l.

[2]) Origo et progressus ruinae regnorum exhibetur a Franc. Szuhányi. zsoviae, 1792. 8-r. 243, 5 l.

[3]) Költ Veszprémben, 1796. N. F. K. Á. (Nagy Ferencz Kanonok tal) 4-r. 8. l.

A magyarországi sajtónak innen kezdve uralkodó, szinte egyedüli jellemző vonása a loyalitás, mely nemcsak kényszerített, de önként jövő is, kivált a fejedelem első hatalmi tényeivel szemben. A közvélemény úgy volt meggyőződve, hogy a visszanyert szabadság túlhajtása trónt és országot egyaránt veszélylyel fenyeget s ezért hajlandó volt Ferencz császár tartózkodásában inkább amaz intentiókat látni, a melyek ép oly szükségesek a nemzetiség fejlődésének, mint a trón szilárd állásának védelmére. A mit a magyar nyelv kifejtésére tett az országgyűlés: az már elégnek tetszett arra, hogy egyesek egy szebb kor felvirradtát üdvözöljék, mint pl. a *Hálá-adó oszlop*[1]) írója, a ki Eszterházyt, a »biv bajtokot«, Széchenyit, Illésházyt s a többieket dicsőíti, a kik

Nyilván kimutatták, hogy ősök véreik
Folynak ereikben s igazak szíveik;

a kik a magyar nyelv ellenségeit legyőzvén, arra ügyekeznek vala, hogy a nemzeti nyelv közügyeinkben is használtassék. Sőt mondhatni, hogy Ferencz császár uralkodásának első felében annyi vívott ki nemzetünknél némi népszerűségét, hogy a magyar nyelv ügyében nem viselte magát oly mereven, mint elődei. Mikor a nagy pénzválságok s egyéb törvénytelen intézkedések annyi ember életét megrontották s midőn ezért a megyei rendek méltatlankodni kezdtek s nem akarták engedni, hogy az absolut intézkedés kihirdettessék: mindig találkozott egy-két túlbuzgó ember, a ki hajlandó volt a királynak azt rendkivüli érdeméül tudni, hogy az 1805-ki országgyűlésen az ismeretes törvényczikket nyelvünk érdekében szentesítette. De a szólásszabadsága, épen úgy mint a gondolaté, lassan-lassan kemény bilincsbe veretett. Csak a b. Vay Miklós tábornok esetére s a Nagy Páléra kell hivatkoznunk. Ez utóbbit nem átallotta maga a király kigúnyolni, lehordani (»Auch ich war jung, aber ich nicht war unbesonnen«) mert a magyar nyelv és nemzetiség ügyében némi szónoki hévvel szólt s az absolut kormányt kissé élesebben merte bírálni engedékeny társainál. Ez az eszme, mióta az irodalmi térről a politikába is átszivárgott, nem szűnt meg mindaddig munkálkodni, míg a nyelvvel együtt nemzetiségünket is nem biztosította. Bármily kemény volt is a censura, bármily súlyos korlátok közé volt is szorítva a gondolat szabadsága: ez egyetlen pontban maga a censura is tehetetlen maradt a nemzetnek immár egyhangú közkivánatával szemben. Igaz, hogy e közkivánat hangoztatása korántsem volt

[1]) Hálá-adó oszlop, melyet az egész tek. rendek táblájának és az itt kinevezendő főméltóságoknak különösöen emelt a jelen lévő or. gyülésben egy jelen nem lévők követje, Jun. 20. 1792. 8-r. 8. l.

éleink, oly határozott, mint például az 1790/1-ki országgyűlés
én: de hogy kifejezést, még pedig komoly, számbavehető kifeje-
ne adtak volna neki egyesek, ezt, ha tények meg nem czáfol-
is, bajos volna elhinni.

Jól tudjuk, hogy körülbelül az 1794-ik évtől a magyar-
zági sajtót kiméletlenül elnyomta a kormány s hogy a nemzet
ytelen-kelletlen eltűrte az absolut hatalomnak alkotmány elleni
zkedéseit; de nem hihetjük, hogy ettől kezdve egész 1825-ig
agyar közszellem épen semmi életjelt nem adott volna magáról,
t, melyet a magyar politikai irodalomtörténet tanulmányozója
élyebb figyelmére méltathat. Ballagi szerint »az a néhány
röpirat, mely ettől az időtől 1825-ig megjelent, teljességgel
tükrözi vissza a politikai közszellemet; hanem e helyett
gláthatni bennök, mint a tükörben, egyesek servilismusát, a
alom árnyékában meghúzódó apró emberek sivár lelkét és
élyét.« Kétségkivül a hatalom mindent elkövetett a nemzeti
szellem elfojtására, de annyit nem tehetett, hogy az immár
ődni kezdő nemzetiség eszméjét kiolthatta volna. Igaz, hogy
özkivánatok csak elleplezetten nyilatkozhattak, de hogy nem-
ségünknek nem akadtak volna oly képviselői, a kik a sajtóban
föl merték emelni szavokat: ez legalább is túlzó állításnak
zik. Ballagi szerint csak megvesztegetett egyének tolták fel
gokat a közvélemény tolmácsaiúl. Arról azonban megfeledke-
hogy az irók kisded tábora mily félve-remélve virrasztott a
zetiség szent oltára mellett, s hogy a Kazinczy zászlaja alatt
dő kis csoport mintegy észrevétetlenül mennyit tett a közszel-
ébrentartására. Ez észrevétetlen hatást azonban nem kivánjuk
ményünk megerősítésére felhasználni; bár ha az e korban irt
irodalmi művek között kutatnánk, nem egy helyet találhat-
k, mely állításunk igazolására szolgálna. Hogy csak Vörös-
rtytól hozzunk fel pár példát: ismeretesek a *Korcsokhoz* s a
forralt... című költeményei. Az elsőben a magyar nyelv meg-
ját ostorozza, a másodikban pedig a szent szövetséget támadja
g a következő sorokban:

Mit forralt titkon kebelén a *hármas erőszak*,
Mely szentségtelenül szentnek ítéli magát...
De te, szabadságunk elpusztítója, ne örvendj:
Sírunkon nem fog fényleni büszke neved.
Mely még most nyugszik, fölkél a bátor oroszlán,
Szíveitek fognak vérzeni körme között, stb.

Mindezeket Vörösmarty még 1825 előtt irta s bizonyára a
zet közvéleményének volt meleg tolmácsolója. De akkor nem
ntek meg nyomtatásban. Ezekre tehát nem akarunk építeni

egyáltalában. De ama pár száz röpirat közt, melyeket Balug bizonyára szintén jól ismer, találkozik néhány, a melyek a nemzetiség aspiratióit fejezik ki, a melyek ama kor törekvésének, buzgalmának, lelkesedésének félreismerhetetlen hirdetői, s a melyek legalább nagy vonásokban vissza is tükrözik a politikai közszellemet. Csak találomra idézünk egy pár példát.

A *Barátságos beszélgetés*[1]) írója azt hangsúlyozza, hogy a királyok jóléte az alattvalók boldogságától függ, hogy mindenkinek meg kell tennie a haza iránti kötelességét, hogy vérünkkel, életünkkel vagy vagyonunkkal kell osztoznunk a közterhekben, mert különben a »mi királyunknak nincs annyi ereje az ellenállásra s következésképpen a mi házunkat, mezeinket s egyéb javainkat a dúló ellenségnek prédálásától meg nem őrizheti.« Egy »magának való« és egy »hazaszerető« beszélgetnek egymással s ez utóbbi arra törekszik rávenni társát, hogy a haza iránt mindenkinek vannak szent kötelességei, a melyeknek teljesítésétől ép oly kevéssé vonhatja el magát, mint egyáltalában emberi feladatainak megoldásától. Ez általánosságban tartott jó tanácsoknál azonban fontosabbak ama nyilatkozatok, melyeket a magyar nyelv érdekében tesz néhány hazafi s a melyek már elvitázhatatlanúl jellemzik a nemzet félénk törekvését, buzgalmát.

Ide sorozható a *Soll und kann die ung. Sprache zur einzigen Geschäftssprache im Königreich Ungarn und den mit demselben vereinigten Ländern gemacht werden*[2]) czimű irat, mely az osztrák birodalommal kapcsolatosan akarja e nagyfontosságú kérdést megoldani. Minden nemzet kiképződésének alapja a nemzeti nyelv, a melyet ép oly nehéz elfeledtetni, mint helyébe idegent tenni. Csakhogy a magyar nyelv nem volt eddig uralkodó a közügyekben. Ha tehát a magyar nyelvet — mint a jó hazafiak óhajtják — uralkodó nyelvvé akarjuk tenni a közügyekben s a közoktatásban, félő, hogy a gyors és biztos hatás helyett gyűlöletet gerjesztünk a legtöbb népnél, mint a németek példája mutatja. Másfelől pedig a magyar nemzet római műveltségű s ez nemcsak a latin nyelv használatában, de a nemzet szokásaiban, harczias ságában, bátorságában, szóval egész jellemében is mutatkozik. Ha ezt a nyelvet a közügyek teréről száműzzük: helyrehozhatatlan hibát követünk el; de ha meghagyjuk hivatalos nyelvnek, hogy a társországok lakói is használhassák; ha megengedjük, hogy a szláv szláv, a német német

[1]) Barátságos beszélgetés, melyben egy magának való és egy hazaszerető a haza szeretetéről együtt beszélgetnek. Ezt az értekezést németül levelekben készítette az egyetlenegy Fridrik burkus király, magyarul pedig e formába kiadta Jámbor János. Budán, 1809. 8-r. 46. l.

[2]) Pressburg. 1810. 8-r. 32. l.

maradhasson továbbra is: evvel a magyar nemzet fényes bizonyságát adja atyai szelídségének. De vajjon ez-e a végczél? Lehet-e így igazi, biztos alapot rakni a polgárosúltságnak? Névtelen szerzőnk azt hiszi, hogy a magyar nyelv még nincs eléggé kiművelve, hajlékonyná téve: de az íróknak ügyekezniök kell a nyelv hathatós kifejezésén. Egész lelkesültség szállja meg e pontnál. Szinte érezzük, hogy szíve hangosabban ver, kivált mikor a költőket biztatja, hogy csak énekeljék szűntelenül a nemzet dicsőségét. Rátok bízza — úgy mond — drága örökségének, nyelvének gondozását a nemzet, a mely nagy dolgokat tett már s még nagyobbakat is tesz, Európa szeme reá van függesztve. Ha így (?) a nyelv lassanként teljesen kiképződik, önként uralkodó nyelvvé lesz a magyar mind a közügyekben, mind a közoktatásban. A buzgó hazafiak már most is ezt óhajtják, de szerő szerint óvatosaknak kell lennünk, hogy a túlzott siettetéssel kudarczot ne valljunk. Bizonyára e félénk, habozó, kétkedő tartózkodás a haladásban a nemzet jó részének volt ekkor jellemző tulajdonsága. A vágyak nagyon mérsékeltek s remegve nyilatkozók voltak ugyan: teljesen azonban még ez absolut kormány sem tudta elnyomni azokat.

De volt a közvéleménynek bátrabb, erősebb, élesebb hangja is. Kiss József, a nagy Széchenyi Ferencz házi orvosa, *Magyar*[1] stb. című iratában nagyon kikel azok ellen, kik — bár az országgyűlés elhatározta, hogy a magyar nyelv hazánkban minden más nyelvnek elébe tétessék — magyaroknak merik magokat mondani, holott a nyelvet nem értik s attól félnek, hogy a köznép ez úton világosodik fel. Ez aggodalom teljesen alaptalan. Minél felvilágosúltabb valamely nemzet minden rétegében: annál szilárdabban ragaszkodik jogaihoz s annál több férfiasságot mutat annak gyakorlásában, mint Anglia példája is mutatja. Bárcsak oly hatalmas fejedelmeink, mint Mátyás és Nagy Lajos arra törekedtek volna, hogy a »meghódolt nép vette volna fel a magyar nyelvet, öltözte volna fel a magyar nevezetet; ha nem ragaszkodtak volna egy idegen nyelvhez, mely semmiképp népnek közönséges nyelve nem lehet, a mit más nemzetek hamarább észrevettek s azért kiadtak rajta!« Az igazi polgárosúltság alapja a nemzeti nyelv kiképeztetése. Hiába magasztalják a deák nyelvet. Itt arról van szó: akarjuk-e magunkat még valaha nevezetes nemzetté és állandó nemzetté tenni, mit károsan elmúlasztottak atyáink? A magyar nyelv közhasználata nélkül e hazában nincs józan felvilágosodás, valódi boldogság. Iskoláinknak a magyar nyelvet kell tanítania a deák helyett, a tudományt is nemzeti nyelven kell művelnünk,

[1] Magyar! Légy igaz magyar, lássa tovább, becsüld nyelvedet. Pest, 1807. 8-r.

csak így lehetünk pallérozott nemzet. Így lesznek a horvátok, tótok, németek, a »mi kedves kenyeres földieink« tiszta magyarokká. Vannak oly rosszlelkűek, a kik az uralkodót óvják attól, hogy magyarúl beszéljen; megfoghatatlan azonban; mi kár háromlanék abból reá, ha a nemzettel magyarúl érintkezném. Ideje, hogy fölébredjünk s nemzetiségünk kifejtésén fáradozzunk!

E lelkes felfogás, emelkedett hang s mégis komoly, higgadt gondolkodás mai publicistának is becsületére válnék. A nemzet közvéleményének jó része bizonyosan mellette foglalt állást. A nemzeti nyelv iránti félénk aggodalom hol lelkes törekvésbe, buzgó fáradozásba olvadt, hol kétkedésbe sorsunk jobbrafordultát illetőleg. De az eszme lassanként erősbült, izmosodott s kezdte átjárni a nemzet minden rétegét úgy, hogy 1825-ben már a magyar nyelv diadala biztosnak látszott, hogy az országgyűlés vagy 10 év alatt teljes jogaiba helyezhesse. Ezért tartjuk mi a magyar nyelv mellett tett, hol félénk, hol bátrabb nyilatkozatokat a nemzet akkori hangulatára nagyon jellemzőnek s ezért tartjuk a Ballagi felfogását e tekintetben tévesnek.

Kevés pont van e könyvben olyan, melyhez ennyi szó férhetne. Ballaginak mind felfogása, logikája szabatos, mind előadása, nyelve világos, tiszta, élénk, a tárgyhoz alkalmazott. Oly véleménynyel teszszük le e könyvet, akárhányszor kezünkbe veszszük is, hogy a szerző hosszas kutatásait, azok eredményeinek rendezett csoportosítását lehetetlen nem dicsérnünk. Azokat az adalékokat, a melyeket mi nem annyira fejtegetni, mint csak érinteni akartunk, esetleg egy második kiadásnál bizonyosan jól felhasználja a politikai eszmék küzdelmének még többoldalú, még plastikaibb kidomborítására s felvilágosítására. Könyve ezzel csak nyerni fog, a mely így is — őszintén hiszszük — valóságos nyeresége irodalmunknak.

Dr. Vaczy János.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A deczember 6-án tartott választmányi ülést Kellemesi *Mednyánszky* István korelnök nyitotta meg. A kitűzött felolvasás megkezdése előtt a titkár tett jelentést a társulatunkat közelebbről ért veszteségekről.

Szomorú kötelességet kell — mondá — tisztelt választmány, teljesítnem a Társulatunkat ért újabb veszteségek bejelentésével.

Harmadik éve, hogy minden deczember gyászt hoz társulatunkra. Ipolyi Arnold felejthetetlen elnökünk nyitotta meg a gyászos deczemberek sorát 1886-ban. Tavaly deczemberben Tanárkyt vesztettük el, s az idén Henszelmann Imrét gyászoljuk. Halála nem jött váratlanul, mert élete e tavasz óta a szenvedések hosszú lánczolata volt, de azért minden körben őszinte bánatot és részvétet gerjesztett.

Nem szükséges ecsetelnem rendkívüli érdemeit, azokat önök mindnyájan jól ismerik. Még abban az időben lépett fel a műtörténet terén mint úttörő, midőn az archaeologia Magyarországon alig volt ismeretes s első munkája, mely a *kassai dómról* jelent meg illustratiókkal, nagy figyelmet ébresztett s egészen új irányt nyitott meg a régészet terén. — Mint műépitész is rendkívüli hévvel s buzgalommal dolgozott. A 40-es években azok soraiban állott, a kik az ifjú Magyarországban lelkesedéssel és hazaszeretettel buzgólkodtak az irodalom felvirágoztatásán. Mint aestheticus is kiváló ismereteket és érdemeket szerzett magának ez időben. Midőn a nemzeti gyász hazánkra borúlt, öt havi fogságot szenvedett ő is rajongó hazaszeretete sugallatának követéseért; szabadsága visszanyerésével kibujdosott az országból s a külföldön mint franczia iró valóban nagy dicsőséget és dicséretet szerzett a magyar névnek. — Ez években ugyanis többszörösen bemutazta Európa azon országait, melyek műrégészeti tekintetben kiváló emlékeket mutathatnak fel s ekkor tett szert ama széleskörű ismeretekre, a műépitészet alaptörvényeinek s titkainak oly genialis reconstruálására, a mely a külföldi szakemberek között általános feltűnést idézett elő.

Midőn a hazába visszatért, értékesíteni óhajtotta ismereteit a hazai műrégészet szolgálatában. Ezen a téren oly mélyreható és az egész országra kiterjedő működést fejtett ki, a melyet kellően méltányolni e helyen lehetetlen. A műemlékekről kiadott két kötete, pécsi és székesfehérvári ásatásai eredménye fényes bizonyságai ennek. Egy ideig a politikai pályán is működött. S itt is kitünt, mennyire telve volt szíve lelke a legnemesebb idealismussal.

Társulatunk működésében élénk részt vett. Bizonynyal elevenen él önök emlékezetében, hogy kirándulásaink alkalmával a műemlékek megtekintésénél ő volt a mi kalauzunk. A brassai, soproni, pozsonyi, kassai egyházak műkincseit mennyi szakismerettel, érdeklődéssel, ifjúi lelkesedéssel

magyarázta! S ha a munkába elfáradva, összegyűltünk eszmecserére, vidám kedélyének jóizű tréfáival mennyi kellemes perczet szerzett nekünk!

Néhány hó előtt naponként érintkeztem vele a lublói fürdőben. Akkor már látszott rajta, hogy sulyos beteg; de ez nem gátolta őt abban, hogy lázasan ne dolgozzék s hogy szíve és kedélye melegével széles köröket fel az villanyozzon. Sokszor fájdalommal nézett arra a kézirat-csomagra, melyet magával hordozott, s mely a kassai dom történetét tárgyalja. A munkát nem fejezhette be egészen, de bizonyára így is nagyon becses irodalmi hagyatéka ez neki. Az ő működése hazánk mivelődéstörténetének fényes lapja mazó mindörökké! s emléke élni fog közöttünk felejthetlenül!

De nem ez az egyetlen veszteség, melyről önöket értesítenem kell néhány órával Henszelmannt barátja Hunfalvy János is követte az örökkevalóságba. A magyar tudománynak ez elsőrendű s európai hírű bajnoka élénk érdeklődéssel és figyelemmel kisérte munkálkodásunkat. A minthogy a tudomány azon ága, melynek ő köztünk legkitűnőbb mivelője volt — a földrajz — rokon a történelemmel. Szívesen vállalta el és teljesített megbízásokat. A tisztes ősz, az ő bátyja, ki megtörve áll ravatalánál, nekünk is egyik büszkeségünk; a mi részvétünk enyhítse az ő bánatát.

És mélyen érezve e veszteségeket, kérem önöket, rendeljék el, hogy Henszelmann temetésében vegyünk társulatilag részt, küldjünk ravatalára koszorút, s gondoskodjunk emlékbeszéd tartásáról. Továbbá, hogy Hunfalvy János temetésén küldöttségileg vegyünk részt s Társulatunk részvétét az elhunyt testvérénél fejezzük ki.

Ez inditványok egyhangúlag elfogadtatván, Csontosi János felolvasta »Zágrábi könyvtárbúvárlatok és a Bakócs-codex« czimü értekezését. Mindenekelőtt a magyarországi középkori könyvtárakat ismerteti, megjegyezvén, hogy ezek nagyrésze elpusztult, csak egyes maradványaikban birjuk emlékeit, s ezeknek is nagy része a külföldi könyvtárakban van. E maradványok összegyüjtését tette ő feladatává, hogy azokból a középkori magyar könyvtárak hü képét összeállíthassa. E czél vezette öt Zágrábba, hol a biboros-érsek támogatása által lehetövé vált neki eredményes kutatásokat tenni. Tüzetesebben ismerteti Kálmáncsehi könyvtárát, s főként a páratlan szépségü Bakócs-codexet, melyeknek legszebb lapjait photographiai facsimilében bemutatta. Kutatásainak egyik czélja az volt, hogy a Fraknói által megírt Bakócs életrajzához illustratiokat szolgáltasson.

E köztetszéssel fogadott felolvasás bevégzése után titkár inditványára a választmány elhatározta, hogy Mihajlovics zágrábi biboros-érsek ő ementiájának hálás köszönetét fogja kifejezni azon liberalitásáért, melylyel Csontosit búvárlataiban támogatni szíveskedett.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, évdíjas tagoknak megválasztattak: *Hell* Miksa káptalani ügyész Pozsony, (aj. *Pór* Antal); Bartalus János ev. ref. pap s egyházmegyei esperes Bukarest, *Baka* G. Albert posta és távirda-tiszt Kolosvártt, (aj. *Veress* Endre); *Dévay* József k. pénzügyigazgatósági számtiszt Budavár, (aj. *Szentkláray* Jenő); Dr. *Zimmermann* Ferencz a szász nemzeti egyetem levéltárnoka N.-Szeben, (aj. *Pettkó* Béla); Felsőbányai *Sztáncsek* József Budapest, (aj. *Schönherr* Gyula).

Titkár jelenti, hogy a múlt évi pénztárvizsgálat Deák Facka-pénztárvizsgáló betegeskedése s később bekövetkezett szomorú halála miatt

a szokott időről elmaradván, Deák Farkas helyett Zsilinszky Mihály kéretett fel pénztárvizsgálónak. Most már megtörténvén a pénztárvizsgálat bemutatja az erről készült jelentést, mely is így hangzik:

Tisztelt választmány!

A f. évi május 2-án tartott választmányi ülésből alólirottak az elmult 1887-dik évi pénztári állás és kezelés megvizsgálására küldetvén ki, feladatunkat f. évi nov. 24-én végeztük s a társulati pénztárkönyv és pénztári kimutatások bevételeinek és kiadásainak minden egyes tételét megvizsgáltuk s a mellékelt okiratokkal (utalványokkal és számlákkal) összehasonlítottuk.

A felszámításokat hibátlanoknak, a kiadásokat az utalványokkal, számlákkal összhangzóknak s általában a pénztári kezelést szabatosnak találtuk.

A pénztári forgalom 1887. decz. 31-én

14,713 frt 27 kr bevétellel és
13,621 » 54 » kiadással

1,091 frt 73 kr követelési egyenleget mutatott.

Ezeknél fogva indítványozzuk, hogy a mélyen tisztelt Elnökség Baltazár Béla pénztárnok urnak a szokásos évi felmentvényt kiszolgáltatni méltóztassék.

Minthogy pedig a pénztárnok kezénél jelenleg 1,091 frt 73 kr készpénz áll rendelkezésünkre, bátorkodunk indítványozni, hogy abból 500 frt tőkésittessék.

Ezek után maradtunk a tek. választmánynak
Budapesten, 1888. nov. 26.

Zsilinszky Mihály, s. k.
számvizsgáló.

Horvát Árpád, s. k.
számvizsgáló.

Ezután titkár bemutatja a pénztárvizsgálatot a társulat vagyonkimutatásáról, melyből kitűnt, hogy a társulatnak 42,050 frt névértékü vagyona van. A jelentés tudomásúl vétetvén, a pénztárnoknak megadatik a szokásos felmentvény a szokott záradékkal s elhatároztatott 500 frtnak tőkésitése.

Báró *Kemény* Géza boldogult Kemény Gábor társulati elnök fivére gróf *Szécsen* Antal társulati másod-elnök útján köszönő levelet intézett a társulathoz, azon alkalomból, hogy boldogult testvére temetésén a Társulat küldöttségileg képviseltette magát. A levél felolvastatván, tudomásúl vétetett.

Ezután titkár bemutatja a báró Radvánszky Béla által szerkesztett nagyhorderejü vállalat most megjelent kötetét: a »Házi Történelmünk Emlékei első osztálya I. kötete«-ét. Ez első osztály az udvartartás és számadás könyveket tartalmazza, s ennek első kötete Bethlen Gábor fejedelem udvartartása. Titkár hangsulyozza, hogy e vállalat történetünknek egy eddig elhanyagolt részére derit világosságot, mely nélkül azt ezek teljességében nem fogjuk ismerhetni. Kiemeli, hogy ez a szerkesztőnek csak sulyos anyagi áldozatkészsége által jött létre s hogy ha minden példány el kelne, sem lenne e nagy áldozat kárpótolva — épen azért, melegen ajánlja azt a társulat tagjainak pártfogásába, kik 4 frt bolti ár helyett 2 frt 40 krért kaphatják. A Társulat nagy megelégedéssel, mondhatni meglepetéssel szemlélte a kézről kézre járt példányt s fejezte ki köszönetét a szerkesztőnek.

Végül tudomásúl vétetett a pénztárnok múlt havi számadása, mely szerint

bevétel volt	3,672 frt	83 kr
kiadás »	199 »	34 »
pénztármaradék	3,472 frt	92 kr.

Ezzel a gyűlés eloszlott.

Gyűlés végeztével a titkár, Fraknói Vilmos, báró Radvánszky Béla és Szádeczky Lajos vál. tagok megjelentek Hunfalvy Pálnál s a Társulatnak a gyűlésben kifejezett részvétét tolmácsolták az agg tudósnak, ki azt megilletődve köszönte meg.

Mint a fentebbi sorokból tagtársaink láthatják, báró Radvánszky Béla nagyfontosságú művét »Házi történelmünk emlékei első osztálya I. kötetét« tagtársaink 4 forint bolti ár helyett 2 frt 40 kron szerezhetik meg. Meg vagyunk győződve, hogy tagtársaink e vállalat fenmaradását lehetővé fogják tenni az által, hogy a megjelent kötetet megrendelik. Meg lehet rendelni akár utánvétellel, akár a 2 frt 40 krnak postai utalványnyal leendő beküldésével, mely akár a titkári hivatalba (Egyetemi könyvtár) akár a pénztárnokhoz (Erzsébet-tér 9.) küldendő.

Ugyanc munkából 15 példány kettős velinen nyomatott, mint amateur-kiadás. Ennek egyes példánya 4 frtért rendelhető meg.

Thaly Kálmán tisztelt barátom pár hó előtt Keletre utazván, oly czéllal, hogy ez alkalommal Rákóczy és Thököly sírjaihoz is elzarándokol, felkértem, hogy Thököly sírjáról s utolsó tartózkodási helyéről készíttessen felvételeket. Minthogy azonban Izmidben nincs fényképész, nem tehetett többet, mint annyit, hogy utitársával dr. Kunoss Ignáczczal meghatározták a helyeket, melyeket egy Konstantinápolyból kiküldendő fényképésznek fel kellend vennie. Dr. Kunoss I. szives volt elvállalni, hogy Bergun fényképészszel kirándúland oda. Amint Bay Ilona alapító tagtársunk e tervről értesült, azon meleg érdeklődésnél fogva, melylyel társúlatunk vállalatait kiséri, a felmerülő költségek fedezéséhez 100 frttal járúlt s azt be is küldötte. Fogadja addig is, mig a nemes tettéről a választmánynak jelentést tcendek, hálás köszönetemet. *Szerk.*

VIDÉKI TÁRSÚLATOK.

— A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT elnökségéről gr. *Csáky* Albin miniszterré lett kineveztetése következtében lemondván, nov. 7-én *Lőcsén* rendkívüli közgyülést tartottak, mely a társúlat elnökévé egyhangúlag *Csiszka* György szepesi püspököt választotta meg, s egyszersmind megválasztotta a küldöttséget, mely *Szőnyey* Kálmán alelnök vezetése alatt felkéri a püspököt az elnökség elfogadására. A küldöttség nov. 11-én

jelent meg a püspöknél, ki a benne helyezett bizalmat megköszönte s az elnökséget elfogadta.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI és régészeti társulat Déván november 7-én tartott közgyülését egyik nagyérdemü alapitója, *Jósika* Géza báró, a költő Jósika Miklós fia emlékezetének szentelte. *Réthy* Lajos választmányi tag kiváló gonddal készitett beszédében vázolta a Hunyadmegye társadalmi, közmüvelődési és helyhatósági ügyeiben vezérszerepet játszó főúr rokonszenves alakjának jellemző vonásait. A szép emlékbeszéd után *Sólyom-Fekete* Ferencz dr. társulati alelnök adta elő jelentését, a hajdan országos szerepet játszott *Ongor*-család maradékainak kikutatása érdekében a társulat megbizásából tett utazásának eredményéről. Hajdan a zászlós urak között is első Ongor-család ivadékai Felső-Nádas és Lendzsina helységekben laknak s nehányan közülök már öseik vallását (r. cath.) is a görög-keletivel cserélték fel. Az alelnök előadása során számos érdekes okmányt olvasott fel, melyek az összegyüjtött adatokkal együtt még feldolgozásra várnak. A társulat ülése Sólyom-Fekete Ferencznek köszönetet szavazván, véget ért. — A decz. 5-én tartott választmányi ülésben az elnök gróf *Kuun* Géza Döbrentey Gáborról irt munkájából olvasott fel egy töredéket, mely Budapest történelmét vázolja az 1820-ik évből. A tudós elnök *Gyulay* Lajos grófnak, Döbrentey tanitványának fenmaradt s a marosnémeti kastélyban őrzött naplójegyzeteiből s az akkori irányadó férfiakkal folytatott levelezéseiből oly kimeritő és érdekes rajzát adja a század elején folytatott irodalmi küzdelmeknek és a magyar szinészet viszontagságteljes megalakúlásának, hogy munkáját az irodalomtörténet mivelői valóban haszonnal olvashatják. Az érdekes munkát a társulat külön kötetben ki fogja adni.

— Az ALSÓ-FEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, régészeti és természettudományi egylet nov. 9-én tartotta ez évi rendes közgyülését. Csathó János alispán, egyleti elnök megnyitó beszéde után, dr. Temesváry János főgymnasiumi tanár, egyleti titkár tette meg jelentését. Trefort Ágoston miniszter emlékét a közgyülés jegyzőkönyvileg örökitette meg. A társulat tagjainak száma ez év folyamán 115-ről 160-ra emelkedett. Legerősebben van képviselve Gyulafehérvár, Nagy-Enyed és Verespatak. A társulati pénztár 63 frt 97 kr fölösleggel záratott le. Mindennap újabb meg újabb ajándéktárgyak érkeznek. A közgyülés dr. Czerni Béla főgymnasiumi tanár inditványára megbizta a választmányt egy rendszeres munkaprogramm készitésével, melyben valószinűleg az egylet kitűzött czéljához képest, Alsó-Fehérmegye régészeti, történelmi és természeti viszonyainak kutatása foglalja el az előtért.

— Az ALSÓ-FEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, régészeti s természettudományi társulat első Évkönyve diszes kiállitásban s érdekes tartalommal elhagyta a sajtót. Ez első évkönyv becses tartalommal jelent meg, mely arra mutat, hogy a társulat élén buzgó és ügyszerető férfiak állanak: az eredményes működésnek pedig ez szokta rendesen biztositékát képezni. Az Évkönyben

az első czikk *Arról* Jákó tollából küzdelmes megalakulásának s működése megkezdésének részrehajlatlan tollal írt történetét adja elő. Erre következik Dr. *Temesváry* János társulati titkár szorgalommal és gonddal írt értekezése: »Hol verte meg Hunyady János 1442-ben Mezid bégetc s az e tárgy felvilágosítására szolgáló források összevetése után arra az eredményre jut, hogy Szebennél, nem pedig Szent-Imrénél. A harmadik, természetrajzi értekezés: Dr. *Czerni* Bélától, Gyula-Fejérvár faunájáról.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

— A Turul 3. füzetét b. e. *Deák* Farkas utolsó értekezése: az alcsernátoni Damokos-család, a Székelyföld egyik legrégibb és legérdekesebb családjának nemzedékrendje nyitja meg. *Thallóczy* Lajos előtűnni új világot tár fel a czímertan mezején, az »illyr czímergyüjteményekről szóló ismertetésével, mely sok szép czímerképpel van illustrálva (Újabban külön nyomatban is megjelent.) *Schönherr* Gyula a kaposmérei Mérey-család 1474-iki czímerlevelét mutatja be (színnyomatú czímerképpel) a n. múzeumból. *Csoma* József újabb sírköveket ismertet, és pedig a XIV. sz. szepesmegyei *szegrai* templom egyik sírkövét (a hasonnevü család — Sigray — valamelyik tagjáét); *Lardus* Tádéét 1512-ből (a kassai székesegyházból); végül *Paloczy* Antal és Mihályét 1519-ből a s.-pataki vár templomából. — A könyvismertetések és vegyesek rovatában *Komáromy* András (a gr. Sztáray-család oklevéltáráról), dr. *Karácsonyi* János (Genus Brussa majd Philippus de Sancto Gerardo cz. a.), *Csernyéi* Géza (XV. sz. czímerlevelekről), *Pór* Antal (László erdélyi vajda nemzetségéről) írnak.

— Az Ungarische Revue nov. száma legnagyobb részt *Trefort* Ágost emlékével foglalkozik. Mindenekelőtt *Szász* Károly, az elhunyt miniszternek hosszabb időn át tanácsosa, államtitkára és meghitt barátja, jellemzi szépen a kort, Trefort ifjúságát, munkásságát, miniszterséget és egész lényét. Azután *Falk* Miksa közöl emlékeket Trefort életéből, számos eredeti levél kiséretében 1863-tól egész 1888-ig; a végén Trefort emlékiratát adja a kiegyezés érdekében, melyet ő 1862-ben írt. *Schwicker* pedig Trefort parlamenti és akadémiai beszédeit és leveleit ismerteti, melyek 1883-ban jelentek meg. Ezeken kívül csak egy nagyobb czikk van még e füzetben, a szabadságharczról, Görgei István életnyomán s végül a szokásos irodalmi értesítések zárják be a tartalmas füzetet.

— A Katholikus Szemle III. füzetében három történelmi vonatkozású értekezést olvasunk: *Wenzel* Gusztávét, Magyarországról Dante, Petrarca és Boccaccio felfogása és munkái szerint, a melyből megismerjük, hogy milyen fogalma volt az olasz közvéleménynek hazánkról a XIV. században. 2. *Timon* Ákos ir a városi kegyúraságról Magyarországon. 3. *Pór* Antal, Habsburgi Ágnes magyar királyné és Erzsébet herczegasszony, az Árpádház utolsó sarja életrajzát végzi be.

— Az Archaeologiai értesítő oct. 15-iki számát *Fröhlich* Róbert nyitja meg két római mértföldmutató kő leírásával, melyek egyikét Budafokon találta s Gordianus császár idejéből (238—244) való, a másik Főherczeglakról (Baranyamegye) hozatott a n. múzeumba s Macrinus idejéből származik. *Csoma* és *Csergheő* folytatják régészeti, heraldikai és történeti szempontból egyaránt becses közleményeiket a régi síremlékekről, melyek úgy tudjuk, nem sokára külön kiadványban is meg fognak jelenni. Ez alkalommal a *Perényiek* középkori síremlékeit mutatják be a terebesi (Zemplénm.) templomból u. m. Perényi Istvánét 1437, Jánosét 1458 és Imréét 1519-ből. — Dr. *Hoernes* Mór a második közleményt adja a praehistoria jelenlegi állásáról Ausztriában. *Csontosi* János befejezi Mátyás és Beatrix arczképeinek ismertetését a Corvin-codexekből, a mely azóta díszes külön-lenyomatban is megjelent. Az *emlékek és leletek* rovatában *Rakovszky* Ferencz nyitramegyei ásatásai eredményét (urnák, bronz tárgyak) mutatja be. *H.* Mátyás király egy lovas-képét ismerteti. Muntz Eugén franczia tudós egy értekezése fénykép melléklete után. Br. *Orbán* Balázs Dézs városa régi emlékeit írja le; dr. *Kuzsinszky* Bálint a délvidéki és erdélyi múzeumok ismertetését folytatja; végül dr. *Szendrei* János Csoma József érdekes régiség-gyüjteményét mutatja be. Levelezési, irodalmi és különfélék rovata zárja be a szép illustratiókkal gazdagított füzetet, mely Hampel József kiváló szerkesztői gondosságáról és ügybuzgalmáról tesz tanúbizonyságot s a régészeti társulat pártfogására méltán hívja fel a művelt közönség figyelmét.

— A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat évkönyvének f. é. III. füzetében *Dudás* Gyula az alföldi halmokról, mint régészeti lelhelyekről ír. *Iványi* István Bács-Bodrogh vármegyét a legrégibb térképeken ismerteti, ugyan ő *Bajsa* faluról és *Bárthán* pusztáról; *Dudás* Gyula a bácskasági bronzkori emlékekről értekezik. Végül a szerkesztő *Greschmid* Gábor ismerteti a társulat gyüjteményét.

— A Magyar Nyelvőr oct. füzetében történeti érdekű közlemény a *Halász* Ignáczé: magyar elemek az északi szláv nyelvekben, és *Alexics* Györgyé a »Lexicon Budense« érdekesebb magyar szavairól.

— Az Armenia decz. számában *Ávedik* Lukács történeti okiratokat közöl az erzsébetvárosi levéltárból s *Markovich* Jakab folytatja az örmények történetét II. Tigran király idejében.

— A Magyar Sion nov. füzetében dr. *Surányi* János a magyar király főkegyúri jogáról értekezik, Árpádkori királyaink idejében.

IRODALMI SZEMLE.

— A Magyar Történelmi Életrajzok ez évi utolsó 5-ik füzete megjelent. Be van fejezve benne *Csák Máté* életrajza *Pór* Antaltól. A jövő évi első füzet januárban fog megjelenni. Meg lesz benne kezdve Erdődi

Bakócs Tamás életrajza. *Fraknóitól.* Kérjük tagtársainkat, hogy az 5 ft előfizetési díjat küldjék be a Franklin-társulathoz.

— Ipolyi Arnold kisebb munkái immár teljesen az olvasó közönség kezében vannak: most hagyta el a sajtót az utolsó, az V-ik kötet, mely beszédeit tartalmazza. E beszédeket maga a boldogúlt szerző gyűjtötte össze s válogatta ki. Azután a sajtó alá rendezéssel s kiadással *Bunyitay* Vinczét bizta meg, kinél több előszeretettel, buzgalommal, lelkiismeretességgel s lelkesedéssel senki sem oldotta volna meg e feladatot. A kiadás valóban méltó a boldogúlt szerző nagy nevéhez. E kötet emlék és alkalmi beszédeit tartalmazza: emlékbeszédeket Károlyi, Prokesch és Czinár felett, azt a hat képzőművészeti társúlati megnyitót, melyek mindenike egy-egy programm volt s nehány más alkalmi beszédet. Lehetetlen megindulás nélkül olvasni az utolsót, főpásztori szózatát a váradi püspöki székbe igtatásakor — az ő utolsó munkáját, hattyúdalát! E kötetet Bunyitay nagy becsű munkával zárta be: »Ipolyi Arnold irodalmi munkássága 1845—1886.« Nagy fáradsággal és szorgalommal készült ez összeállítás Ipolyi 41 évre terjedő bámulatos tevékenységéről, mely fejlődésének s sokoldalú munkásságának képét mutatja. De alkalmat ad egy kérdés felvetésére is. Kétségtelenül minden író életében jogosan szabja meg, hogy mit gyüjtsön össze munkáiból. S Ipolyi szigorú bíró volt önmagával szemben is. Halála után más tekintetek lesznek irányadókká. Bizonynyal elég van apróbb munkái közt, mely nincs ez öt kötetben, de azért megérdemelné, hogy mint ezeknek folytatása, világot lásson.

— Ifj. Kemény Lajostól megjelent »Abauj-Torna vármegye az Árpádok alatt.« A kis füzeten meglátszik a szorgalom és igykezet; de máskülönben száraz és hiányos. Egy csomó adatot találunk benne összeállítva, melyek a mai Abauj és Tornamegye viszonyairól szólnak az Árpádok korszakában, de a megye képét, történetét nem vesszük. Elég annak igazolására felemlítenünk, hogy Ujvármegye visszonyáról a mai Hevessel, az Aba nemzetségről még csak említés sem történik. Nehány hiba is szemet szúr. A regéczi ütközet, melyről Gergely mester 1298-ban beszél, nem a IV. Béla korabeli, hanem a 44 évvel később bekövetkezett második tatár invasio idejére esik. (14. l.) A sajói csata után nem Abaujon keresztül menekült IV. Béla Ausztriába; s szerző teljesen félreérti a Fejérnél IV/2. 299. l. közlött oklevelet, mikor azt abból kiolvassa. Kár volt a Raskai Demeter féle 1209-iki hamis oklevélre hivatkozni, melyben már prágai garasok említtetnek, holott azokat csak 1300-ban kezdték verni, valamint azt az állítást is, hogy a Hernád, régiesen Honrád neve a német Konrádból lett, jobb lett volna nem koczkáztatni.

— Pór Antaltól megjelent: »Habsburgi Ágnes magyar királyné és Erzsébet herczegasszony az Árpádház utolsó sarja.« Szerző, ki újabb időben nagy sikerrel fáradozik az Árpádok kihalását követő zavaros idők felderítésében, nemcsak ismeri tárgyát, de el is tudja beszélni. A történetbúvárnak tanulságos, a közönséges olvasónak érdekes és helylyel-közzel

megindító olvasmányt nyújt. Csakhogy — úgy tetszik nekünk — Ágnes királynét nagyon is kedvező színben festi, tekintve viszonyát mostoha leányához. A királyné — mint szerző adataiból kitünik — nagyon is jó gazda, majdnem fukar volt; s e dispositio mellett — még a jó, nemes lelkeknél is — meg szokott lenni bizonyos ridegség, bizonyos szükmarkúság az anyagi támogtásban. Mellék-kérdésekben is némely, bár nem lényeges, hibákat találunk. Forrásaink — okleveleink — többet tudnak az Albert királynak Nassaui Adolf ellen nyújtott magyar segélyről, mint szerző szavaiból (14. l.) következtetni lehetne; erre nézve csak a Wenzel által közlött oklevelekre hivatkozunk. (Cod. Novus Árpád. V. 205. l.; X. 300. l.; XII. 619. l.) A »de genere Chák«-ot ép oly kevéssé lehet »Csáky«-nak fordítani, mint nem az Abát »Abai«-nak; (15. l.) A mühldorfi csata leirásában szerző oly szerepet tulajdonit a magyar segélycsapatnak, mely épen nem teszi érthetővé, miképen mondhatta Róbert király a segélycsapat vezéréről, Köcski Sándorról: »hogy a németek közt örök emlékezetet, a király és magyar nemzetnek elévülhetlen dicsőséget szerzett hadi tettei által.« (Hl. I. 124. l.) Egy idegen német katonai iró — Köhler: Die Entwickelung des Kriegswesens etc. II. 283 ll. — egészen más színben tünteti fel a dolgot, és igazolja Károly király dicséretét. Végre — hogy gáncsoskodásunknak vége szakadjon — nem szivesen olvastuk egy *magyar* pap művében: »zöld csütörtököt« (5. l.) nagy csütörtök helyett, valamint — a mi kétségtelenül csak tollhiba — 1528-ban nem az aargaui, hanem a berni canton saecularizálta a fürstenfeldi kolostort.

— Timon Ákos jogtanár »A városi kegyuraság Magyarországon« czim alatt érdekes jogtörténeti tanulmányt adott ki, mely méltán sorakozik a visitatió canonicaról és a párbérről irt monographiáihoz. A munka tárgyalja a városi kegyuraság eredetét, annak gyakorlását a hitfelekezetiség szempontjából, terheit és viszonyait az alapitványokhoz. Tizenöt érdekes okmány képezi a kötet függelékét. A müre még bővebben visszatérünk. Ára 1 frt 60 kr.

— Gróf Kuun Géza elnöki megnyitó beszéde, melyet az erdélyi irodalmi társaság nov. 18-án tartott alakuló gyülésén elmondott s melyet egy másik rovatunkban ismertettünk, »Az erdélyi irodalmi Társaság feladata« czim alatt Kolozsvárt megjelent.

— Csontosi János, a Corvin Codexek buvára, egy csinos kis monographiát adott ki Mátyás és Beatrix arczképeiről. Negyven év előtt mikor a Hunyadyak kora első kötetei megjelentek, alig 3—4 arczképét ismertük Mátyásnak s nejének — s ma Csontosi 31-et mutat be. Becses és érdekes tanulmány ez — egyik előtanulmánya a Corvinakról irandó nagy munkának, melyet Csontosi életfeladatává tüzött ki. Szakismerettel, minutiosus kritikával állitotta össze a renaissance világ ránk nézve igen becses termékeiből ezt a változatos collectiot, melynek diszes kiállitása méltó a munka becses tartalmához. (Különnyomat az Arch. Értesitőből.)

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága elkészült jövő évi kötetei vetésével. Kiadásra elfogadtattak: a Magyar Országgyűlési Emlékek X-ik, az Erdélyi Orsz. Eml. XIV-ik, az Anjoukori Okmánytár VI-ik, a Statutumok II-ik s a Defterek II-ik kötetei. A Rákóczi-tárhoz Thaly Kálmán felügyelete alatt készített index sajtó alá adatik. *Demkó* Kálmántól »Adatok a felső-magyarországi városok történetéhez« még ez évben sajtó alá fog adatni. Thaly Kálmán inditványára *Károlyi* Árpád megbízatott Bocskay élete és kora történetének megirásával. Elfogadtatott kiadásra Wesselényi naplója 1704—7—8. évekből, azzal a kikötéssel azonban, hogy a mar megjelent s különben is érdektelen levelek, továbbá a semmi fontossággal nem biró följegyzések hagyassanak ki. *Wenzel* Gusztáv felkéretett, hogy a Zsigmond korát illustráló historiai anyagot gyüjtse össze s a kiadásra készítsen tervet Nagy Gyula és Fejérpataky biz. tagokkal. — A Rákóczi Ferencz külföldi összeköttetéseire vonatkozó anyagból egy kötet, mely a Fiedler által kiadott collectiot fogja retificálni, sajtó alá előkészittetik.

— Az »Erdélyi irodalmi társaság« czím alatt Kolosvárt megalakúlt társaság nov. 18-án tartá első rendes felolvasó ülését. Mindenek előtt a tisztikart választák meg: s elnökké közfelkiáltással gróf *Kuun* Géza, alelnökökké *Szász* Gerőt és *Felméryt*, s titkárrá dr. *Csernátony* Gyulát választották meg. A rendes tagok Erdély irodalmi névvel biró s elismert munkásságú irói közé tartoznak, s ezek mindjárt az első gyülésen egy nőt is, De Gerando Antoniát taggá választották. Ezen kívül Salamon, Gyulai, Szász Károly, Dózsa, Szabó Károly, Szilágyi tiszteleti tagokka választattak. Megalakúlván a társúlat, gróf Kuun Géza jól átgondolt lendületes, eszmegazdag beszéddel nyitotta meg a gyülést, melyben meleg szavakkal ecsetelte az erdélyi magyarság hivatását. »A magyar nyelv — mondá — országunk magyar lakosságának közös kincse; őrködni tisztasága s eredetisége felett nekünk erdélyi magyaroknak is egyik főkötelességünk. »Erdély tartá fenn eddig nemzetiségünk szellemét leginkább — irja gróf Széchenyi István egyik gróf Teleki Domokoshoz intézett levelében — Erdély hölgye nem szégyellette magyar létét. Erdély fejté ki szebb társalkodás kellemei által eredetünk sajátságait.« Őrködjünk e féltett kincsünk felett, mert ez napjainkban több tekintetből még nagyobb veszedelemben forog, mint ennekelőtte.« Azután áttér az erdélyi hazafiak törekvéseire, hogy irodalmi s nyelvmivelő társúlatokat alakítsanak s beszédét a következő szavakkal végzé: Az »Erdélyi Muzeum Tanácsa«, mely 1814-től egész 1818-ig működött, mintegy folytatója az 1810-ben megszünt »Magyar Nyelvmivelő Társaság«-nak. Döbrentei még az 1818-ik év második felében egy új irodalmi egyletet szándékozott létrehozni, erre vonatkozólag irja gróf Dessewffy József hozzá irt levelében: »A magyar társasági planum hasznos, szép. Kár hogy oly mostoha időre esik, hát ugyan mért szünt meg az előbbi társaság?« Végre 1859-ben

megalakult az Erdélyi »Muzeum-Egylet,« dicső emlékü gróf Mikó Imre áldozatkészségéből, haza- és tudományszeretetének buzgó munkája által. Ez az »Erdélyi Muzeum-Egylet« mai nap is ernyedetlenül mozditja elé hazánkban a tudomány érdekeit. Irodalmi egyletünk, buzgón reméljük, a »Magyar Nyelvmivelő-Társaság« s az »Erdélyi Muzeum Tanácsa« félben hagyott nagy munkáját fogja tovább vinni. Az egyezni tudó akarat sok és nagy dolgokat hozhat létre. A sikert leginkább a kitartás biztositja. — Legyünk egyetértők, buzgók és kitartók! — *Szász* Gerő és *Hegedüs* István közleményeket olvastak fel, *Kőváry* László pedig érdekes képét rajzolá a 40-es évek előtti erdélyi irodalmi viszonyoknak.

— Az utolsó tatár futás hazánkban 1717-ben volt, mikor Borza község határában sept. 4-én a Mármarosba ütött tatárok felett nagy győzedelmet vivtak ki a máramarosiak Sztojka László vezetése alatt. E győzelem emlékére fölállitandó emlékoszlop javára a gyüjtés több év alatt 920 frtra emelkedett, mely összeget a vármegye pénztára kezeli. Minthogy ez összegből az emlékoszlop már felállitható, Szaplonczay Miklós alispán bizottság kiküldését kérte a nem rég tartott közgyülésen, a mely bizottság megállapitja majd a felállitás módozatait. A közgyülésen a bizottság tagjaivá azokat választották meg, kik a vármegye közéletében tevékeny részt vesznek.

— Iványi István ismert nevü történetirónk »Bács-Bodrog« czimü munkájára előfizetési felhivást bocsátott ki *Székely* Simon szabadkai könyvkereskedő. Iványi munkáit olvasóink a Századokból is ismerik. A kiadóval együtt reméljük, hogy a Bácska ily részletes leirása, annyi még létező, annyi már elpusztult s részben csak névleg élő régi helységnek a mult századok okmányi adataiból nagy lelkiismerettel s fáradhatatlan buzgalommal összeállitott ismertetése szives fogadtatásban fog részesülni, nemcsak a Bácskában, hanem hazánk minden értelmes fiánál. A munka mintegy 40 nyomatott ivet tesz ki s a Bácskának sok elpusztult és sok még létező helységéről szól. Előfizetési ára 1 frt. A munka újév után fog megjelenni.

— Dr. Tüdök István kolosvári igazgató tanár a ref. collegium történetének megirásával foglalkozik s az adatgyüjtésben 1782-ig haladt egy érdekes tanügyi adatokra akadt, melyek nemcsak a collegium, hanem egész Erdély protestans tanügyét érdeklik.

— Az Athenaeum nagy képes naptára jövő évi folyamában is sok becses történeti dolgozat van. E kitünően szerkesztett naptár ismert nevü részben első rangú iróktól hoz becses dolgozatokat, s becses forrása marad az év történetének, mely arczképek és egyéb rajzok kiséretében szól a belés külföld legujabb eseményeiről, előtérben álló politikai, irodalmi, müvészeti szereplőiről. Többi közt Sennyey Pál, Ghyczy Kálmán, Somssich Pál, Orczel Béla, Trefort Agoston, Meszlényi Gyula és báró Hornig Károly alispák arczképeit, a dunai Vaskapu látképét, Mátyás király szülőháza Bécs nevezetes uj szobormüve: Mária Terézia szobrának a képét hozza.

— Br. Orbán Balázs, társulatunk ig. vál. tagja, előfizetést hirdet *Székelyföld leirásos monografiájára*, melyet ő hosszú évek során át kifejtett nagy

buzgalommal írt meg s mintegy 35—40 nagy 8-adr. ívnyi terjedelem 50—60, díszes fametszetű képpel ad ki saját költségén a jövő év tava *Torda* egyike volt Erdély legjelentékenyebb városainak. Már a római ban a város helyén feküdt *Potaissa* képezte Felső-Dácia egyik leg katonai állomását. A magyar honfoglalás óta, de főkép az erdélyi delemség korszakában, számos országgyűlés tartatott ott, s a mel fekvő híres *Keresztes mező* hadászati központja s fő gyülekező helye v erdélyi hadaknak. — A »Székelyföld« érdemes ismertetője hálá munkát végzett, midőn a régi Aranyosszék fővárosának, a nagy sze játszó Tordának története megírására vállalkozott, mert az kiesik egész Erdély története. — Volt alkalmunk bepillantani a nagy szorg mal és széleskörű tanulmányon épült munkába s a legmelegebben ajánlhatjuk azt tagtársaink figyelmébe és pártolásába. Előfizetési ára f kötetre 3 frt, díszkötésre 4 frt, bolti ára 5 és 6 frt lesz. Az előfizetési pé az író nevére Budapestre a képviselő házba küldendők.

— Pályázat. A Magyar Tudományos Akadémia hadtudom bizotottsága által kiadott »Hadtörténelmi Közlemények« czímű folyó szerkesztő bizottsága a következő jutalomtételt tűzi ki: 1. Kívánat *magyar hadtörténelem valamely nevezetesebb eseményének önálló leírá* dolgozat tárgya választható a mohácsi vész előtti, vagy utáni időszak (1815-ig), de az utóbbi esetben föltétel, hogy a cselekmény magyar fe tok által, vagy magyar földön hajtatott végre. A földolgozás lehet *történelmi*, a mikor is szükséges, hogy az levéltári kutatásokon, lehe eredeti kútfőkön alapuljon, vagy az eseményre valamely irányban új got vessen, illetőleg azt reconstruálja — vagy lehet *katonai*, mely ismert és nyomtatott kútforrásokra támaszkodhatik ugyan, de a tá a katonai szaktudomány szabályai szerint kritikailag dolgozza fel. A gozat 4—5 nyomatott ívnél többre nem terjedhet. 2. A munka jut *20 darab cs. és kir. arany*, mely az aránylag legjobb, de irodalmi vonalon álló pályamunnek adatik ki; a munka ezen fölül — a folyóir való közzététele után — a szokásos tiszteletdíjban is részesül. 3. A p művek idegen kézzel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva és r szerző nevét, állását és lakóhelyét rejtő jeligével ellátott pecsétes le kíséretében, a »Hadtörténelmi Közlemények« szerkesztősége czímére (B pest, IX. ker. Lónyay-utcza 9. sz.) az *1889-ik év május hó 1-éig* küld be. 4. Álnév alatt pályázóknak jutalom nem adatik ki. 5. A jutalo nem részesült, de megdicsért vagy közlésre alkalmasnak osztályozott p művek a folyóiratban rendelkezésre álló tér arányában szintén közl mig a többiek jeligés levélkéi bizottságilag elégettetnek, a kézirato a hadtudományi bizottság levéltárába tétetnek. 6. A jutalomra, a M Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága tagjait kivéve, pályázhat. 7. A pályázat eredménye junius elején fog közzététetni.

XXII-ik évfolyam. Február 15

SZÁZADOK.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

SZILÁGYI SÁNDOR

II. FÜZET

BUDAPEST.

TARTALOM.

[illegible] Tamás primas [illegible] Irta Fraknói Vilmos
[illegible] XIII–XIV. század [illegible]
Különfélék. [illegible] 1707–1708. II. [illegible]
[illegible]
Történeti irodalom. [illegible]
[illegible] Jakab Elek
[illegible] Szabó Ferencz [illegible]
[illegible] Árpád [illegible] a [illegible] V. [illegible]
Öreg János, [illegible]
[illegible] Simonsfeld [illegible]
[illegible] Mangold Lajos
Tárcza: A M. Történelmi Társulat
[illegible] R. Horváth Jenő
Repertorium a külföldi történeti irodalomból. Mangold Lajostól
Irodalmi szemle
[illegible]
Történeti könyvtár

Lakása ismeretlen [illegible] [illegible]

BALTHAZAR BÉLA pénztárnokkal, Erzsébet-[illegible] 9-ik szám, minden nap, ünnepek és vasárnapok kivételével [illegible] 9–12 óra közt lehet értekezni.

Azon tisztelt tagtársainkkal, kik tagdíjaikat még nem [illegible] tudatjuk, hogy választmányi határozatokhoz képest a [illegible] lapon küldjük meg nekik. Tisztelettel kérjük őket, hogy [illegible] kiváltása iránt intézkedni szíveskedjenek.

A „SZÁZADOK"

minden évfolyamához díszes bekötőtáblák rendelhetők [illegible] aranynyomatú történelmi jelvényekkel ellátva 30 [illegible] táblák külföldön már rég szokásosak és csak nagy [illegible] mellett adhatók ily olcsó áron. E táblákat már csak [illegible] legen ajánljuk a közönség figyelmébe, mert [illegible] e vállalatot a tartalomhoz méltó díszes olcsó táblákkal [illegible] tetni. E táblákba a bekötést minden vidéki könyvkötő [illegible] eszközölheti. Megrendelések postautalvány mellett [illegible] nál történhetnek.

Hirlinger Károly
könyvkötőnél [illegible]

A M. Történelmi társulati tagdijat befizették:

[illegible]

100 frtos alapitványt:

[illegible] Wahrmann Mór.

1884-re:

[illegible] Gyula.

1885-re:

[illegible] Jenő, Schönherr Gyula.

1886-ra:

[illegible] Jenő, Óváry Lipót, [illegible] László.

1887-re:

[illegible] József, [illegible] Esterházy-könyvtár, Hegedüs István, Hlatky József, [illegible] Matusán János, Nagy Ignácz, [illegible] László, Szalay Ákos.

Összesen: 1304.

1888-ra:

A[illegible] Béla, Andrássy János. **B**[illegible] Aladár, [illegible], Bartóky Géza, Bartos [illegible], Belényesi g. k. [illegible] gymn., Berzeviczy Albert, [illegible] Viktor, Bekeffy [illegible], [illegible] Henrik, [illegible] Sándor, Bory Kálmán, [illegible] gymn., Bpesti [illegible], Bpesti kir. egyetemi könyvtár, Bpesti [illegible], Bpesti II. k. közs. polg. iskola, Bpesti II. k. [illegible], Bpesti [illegible] tanitóképző, Bunyitay Vincze, **C**[illegible] György, Csaplár Benedek, [illegible] gymn., Csiky Kálmán, Csekus István. **D**[illegible] Gábor, Donkó Kálmán, [illegible] Kálmán, Dégen Gusztáv, Dévai áll. tanitóképző, Dobnay Gyula. **E**[illegible] Endre, Eperjesi ev. collegium, Érsekujvári gymn., Esterházy [illegible], [illegible] iskola. **F**ekete Elek, Fenyvessy Ferencz, [illegible] Gyula, Francsics Norbert, Fessy Tamás. **G**alyassy János, [illegible] Sámuel, [illegible], Gerenday Mihály, Görgey István. **Gy**őri áll. [illegible] Pál, Gyomlonyai Mátyás. **H**aber Lőrincz, Havas Sándor, [illegible], Hammer [illegible], Henszlmann Imre, Hetényi Károly, Hlatky József, [illegible], Horváth [illegible], [illegible] József, Hubert Otto, Hudra János. **I**[illegible] Ede. **J**[illegible] Lipót. **K**álmán Endre, Karácsonyi János, Katona Aron, Kápolnássy Jusztinián, [illegible] Tivadar, Keszthelyi kath. gymn., Kintsdorf A. Béla, Kiskúnhalasi ref. [illegible], [illegible] Sándor, dr. Klein Mór, Kolozsvári ref. [illegible] olvasó egylet, Kolozsvári [illegible], Konkoly [illegible] N. János. **L**aky Mátyás, [illegible] Ágost, [illegible], Lossonczi városi [illegible] könyvtár. **M**aczák Emánuel, Major [illegible], Major [illegible], Matusek [illegible], Mayer Alajos, M.-szigeti áll. tanitóképző [illegible] kath. gymn., Márki Sándor, Márton Mátyás, Mészáros Pál, Munkácsi áll. [illegible]. **N**agy Gábor, Nagykőrösi gymn. könyvtár, Nagyváradi polg. iskola, [illegible]. **P**[illegible], Pálffy Pál, Pálffy Károly, Páliánt Miklós, [illegible] János, [illegible] Imre, [illegible] gymn., Pongrácz Jenő, Popovics János, [illegible]. **R**ádvánszky György, Rajner Gyula, Reviczky József, [illegible] gymn., [illegible] Ede, [illegible] János. **S**[illegible], [illegible] kath. gymn., Sigray Pál, [illegible] Antal, [illegible]. **Sz**[illegible], Szepesi [illegible], [illegible] városi gymn., Szentpéteri Sámuel, Szűts Ákos, [illegible], [illegible] gymn., Schmidt János. **T**elly Iván, Tisza Kálmánné, [illegible], Varga [illegible], Veres Kálmán, Vágner József, Vámossy Károly, [illegible], Vértessy Tamás, Viczay [illegible], Vizsolyi Gusztáv. **Z**alaegerszegi [illegible], [illegible] tanitóképző.

Összesen: 353.

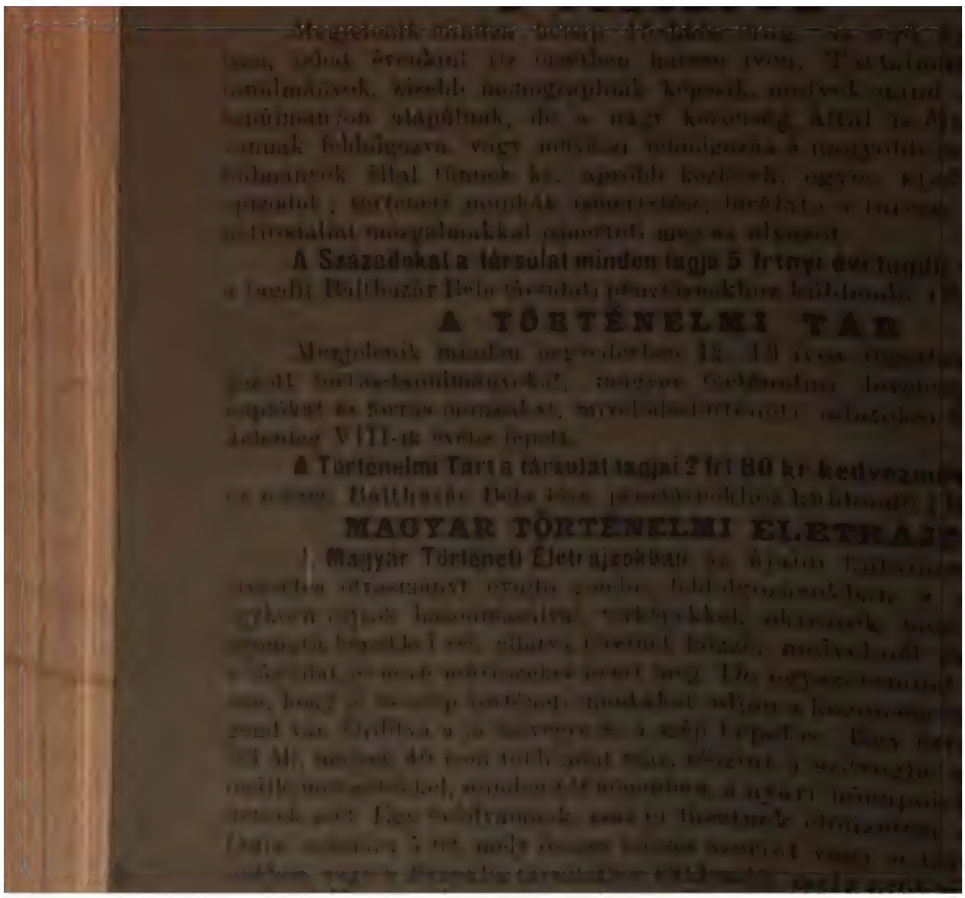

XXII-ik évfolyam. Deczember 15.

SZÁZADOK.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILAGYI SÁNDOR.

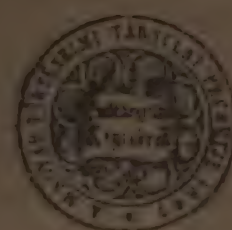

1888-DIK ÉVI FOLYAM.

X. FÜZET.

BUDAPEST.
MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBÓL.
1888.

TARTALOM

Dévai Kata [illegible] levelei férjéhez. 1680—1702. II. és befej. közl. Komáromy András[illegible]

Andrástól . . . .

Marcus Ulpius Trajanus dák háborui. II. és befej. [illegible] Király Páltól

Erdély főispánjai (1540—1711) X. Belső Szolnok megye főispánjai. Kö[illegible]

Miklóstól . . . .

Történeti Irodalom:

A román történetirás újabb jelenségei. II. és befej. Közl. Jakab [illegible]

A magyar politikai irodalom történetéhez. II. és befej. [illegible]

[illegible] . . . .

Tárcza:

M. Történelmi Társulat . . . .

Vidéki társulatok . . . .

Folyóiratok szemléje . . . .

Irodalmi szemle . . . .

Vegyes közlések . . . .

A Századok következő füzetei kaphatók egy [illegible]
1867. évfolyam [illegible] **1868**: [illegible] **1869**: [illegible]
1876. 7. és 1880. [illegible] évfolyam [illegible]

Társulatunktól kaphatók a **Századok** [illegible] [illegible]

Kerestetik [illegible] a **Századok** 1870 [illegible] 1872 [illegible] 1877 [illegible]
Megrendelések [illegible] a M. Tört. T[illegible] (Egyetemi **könyvtár**) [illegible].

Lakása ismeretlen a következő [illegible] [illegible]

A „SZÁZADOK"

minden évfolyamához díszes bekötőtáblák [illegible] aranynyomatú történelmi jelvényekkel ellátva [illegible] táblák külföldön már rég szokásosak és csak [illegible] mellett adhatók ily olcsó áron. E táblákat már csak [illegible] [illegible] ajánljuk a közönség figyelmébe, mert most [illegible] e vállalat a tartalomhoz méltó díszes olcsó táblákkal [illegible] E táblákba a bekötést minden vidéki könyvkötő [illegible] [illegible]. Megrendelések postautalvány mellett [illegible] nál történhetnek.

Illrhäger Károly [illegible]

[illegible]

STANFORD UNIVERSITY LIBRARY
Stanford, California

DO NOT REMOVE
FOR USE IN LIBRARY BUILDING ONLY